

A *Magyarok Szlovákiában (1989–2004)* első kötete a szlovákiai magyarság történelmének a rendszerváltástól az Európai Unió csatlakozásig tartó időszakát dolgozza fel. Azt a fordulatokban, eseményekben rendkívül gazdag, az ország új politikai-társadalmi berendezésének kialakulása szempontjából kulcsfontosságú tizenöt évet tárgyalja, amely során a szlovákiai magyarság a kommunizmus negyven éve után az ország demokratizálódási folyamatának részeként fokozatosan önálló politikai közösséggé alakult.

A kötet a klasszikus értelemben vett politikatörténet, valamint az ország alkotmányos rendszerének elemzése mellett áttekinti Szlovákia s ezen belül Dél-Szlovákia gazdasági életét, régiófejlesztési politikáját és közigazgatását, demográfiai, település- és társadalomszerkezetének alakulását, az egészségügy helyzetét, a környezetvédelem aktuális kérdéseit, a szlovákiai magyar oktatásügyet, az intézményrendszer fejlődését, az egyházak helyzetét, a szlovákiai magyar sajtót és a kultúra egyes területeit.

A kötet hasznos kézikönyvül szolgálhat a téma iránt érdeklődők számára.

300 Sk

MAGYAROK SZLOVÁKIÁBAN (1989–2004) I

MAGYAROK SZLOVÁKIÁBAN (1989–2004)

Összefoglaló jelentés

A rendszerváltástól az Európai Unió csatlakozásig

I. kötet

Szerkesztette

Fazekas József

Hunčík Péter

Fórum Kisebbségkutató Intézet
Lilium Aurum Könyvkiadó
Somorja–Dunaszerdahely, 2004

Magyarok Szlovákiában (1989–2004). I.

MAGYAROK SZLOVÁKIÁBAN (1989–2004)

Összefoglaló jelentés
A rendszerváltástól az Európai Unió csatlakozásig

I. kötet

Szerkesztette
Fazekas József
Hunčík Péter

Fórum Kisebbségkutató Intézet
Lilium Aurum Könyvkiadó
Somorja–Dunaszerdahely, 2004

LEKTORÁLTA

Csicsay Alajos
Juhász Ferenc
Koncsol László
Örkény Antal
Peter Šomló
Szarka László
Zászlós Gábor

A kötet megjelenését támogatta

Open Society Institute (Budapest)
Határon Túli Magyarok Hivatala (Budapest)
Márai Sándor Alapítvány (Dunaszerdahely)
Ipolyság város pecsétje – Sigillum oppidi Saag (Ipolyság)
Illyés Közalapítvány (Budapest)
Miklós & Co. Kft. (Dunaszerdahely)
TriGránit Development Corp. (Pozsony)
OTP Banka Slovensko (Pozsony)
Novitech Kft. (Kassa)
BVG Print Kft. (Budapest)
Közép-európai Alapítvány (Pozsony)
Búslaki Tangazdaság Kft. (Nagyudvarnok)
Zászlós Gábor
Pósa Lajos
Hunčík Péter
Csekes Erika
Világi Oszkár

© Szerzők, 2004

Szerkesztés © Fazekas József, Hunčík Péter, 2004
Hungarian translation © Szabó Mihály Gizella, 2004
ISBN 80-8062-2353

TARTALOM

FAZEKAS JÓZSEF–HUNČÍK PÉTER

ELŐSZÓ	13
--------------	----

SÁNDOR ELEONÓRA

A RENDSZERVÁLTÁS MAGYAR SZEMMEL	23
1. Bevezető megjegyzések	23
2. A szlovákiai magyarság ellenzéki szerveződése a nyolcvanas években	24
3. A magyar–szlovák–cseh ellenzéki együttműködés nehézségei	25
4. A rendszerváltás előtti év	27
5. Összeomlik a rendszer	29
6. Pártok és stratégiák	31
7. A Csemadok, a választási törvény és a magyar egyetem ügye	35
8. Kitekintés	39

ÖLLÖS LÁSZLÓ

A MAGYAR PÁRTOK PROGRAMJAI	51
1. Bevezetés	51
1.1. Független Magyar Kezdeményezés (FMK) – Magyar Polgári Párt (MPP)	54
1.2. Magyar Kereszténydemokrata Mozgalom (MKDM).....	55
1.3. Együttélés Politikai Mozgalom	55
1.4. Magyar Néppárt	55
1.5. Magyar Népi Mozgalom a Megbékélésért és a Jólétért	55
1.6. Magyar Koalíció	56
1.7. Magyar Koalíció Pártja	56
2. Pártprogramok	57
2.1. A Független Magyar Kezdeményezés programja	57
2.2. Az Együttélés programja	60
2.3. A Magyar Kereszténydemokrata Mozgalom programja	62
3. Pártprogramok az 1990. évi választások után	64
3.1. Magyar Polgári Párt	64
3.2. Magyar Kereszténydemokrata Mozgalom	66
3.3. Együttélés	67
3.4. Magyar Koalíció Pártja	67

SZARKA LÁSZLÓ

KISEBBSÉGI TÖBBPÁRTRENDSZER ÉS KÖZÖSSÉGÉPÍTÉS

(A SZLOVÁKIAI MAGYAR POLITIKAI PÁRTOK MŰKÖDÉSE 1989–1998)	79
1. Előzmények	79
2. A kisebbségi magyar többpártrendszer kialakulása	80
2.1. Az FMK (MPP) konszociációs modellje	81
2.2. Az Együttélés Politikai Mozgalom	83
2.3. A Magyar Kereszténydemokrata Mozgalom	84
2.4. Kísérleti pártok, pártkezdemenyezések	85

3. Közösségépítés, önkormányzatiság, autonómiatervek	85
3.1. Az FMK autonómiaprogramja	87
3.2. Az MKDM autonómiatervezete	88
3.3. Az Együttélés autonómiatervezete	90
3.4. A komáromi nagygyűlés	91
4. A harmadik Mečiar-kormány (1994–1998)	93
5. Összegzés	95
Melléklet	
A parlamenti választások eredményei (1990–2002)	100

HAMBERGER JUDIT

A MAGYAR KOALÍCIÓ PÁRTJA A SZLOVÁK KORMÁNYBAN	105
1. Előzmények	105
2. A kormányzási ciklusok jellemzői	106
2.1. Az első koalíciós kormányzási ciklus: 1998 novemberétől 2002 szeptemberéig	106
2.1.1. A koalíció működése	106
2.2. A második koalíciós kormányzási ciklus: 2002 októberétől	110
2.2.1. A koalíció működése	113
3. Az MKP kormányzati szereplésének értékelése	115

MÉSZÁROS LAJOS

(CSEH)SZLOVÁKIA ALKOTMÁNYOS RENDSZERE	125
---	-----

GYURGYÍK LÁSZLÓ

A MAGYARSÁG DEMOGRÁFIAI, TELEPÜLÉS- ÉS

TÁRSADALOMSZERKEZETÉNEK VÁLTOZÁSAI	141
1. A szlovákiai magyarság a (cseh)szlovákiai népszámlálások tükrében 1921–2001	141
2. A szlovákiai magyarság településszerkezetének változásai az 1990-es években ...	144
2.1. A magyarlakta települések csoportosítása	145
3. A szlovákiai magyarság közigazgatási egységek szerinti és regionális megoszlása ...	147
4. Korösszetétel – korcsoportok szerinti megoszlás	149
5. Iskolai végzettség szerinti megoszlás	151
6. Gazdasági aktivitás, szociális összetétel és gazdasági ágazatok szerinti megoszlás	154
7. Felekezeti megoszlás	157
8. A népszámlálási és a népmozgalmi statisztika kölcsönhatásai	159
9. A házasságkötések és válások számának alakulása	159
10. A születések és halálozások számának alakulása	162
11. A természetes szaporodás alakulása	164
12. A vándormozgalom	166
13. A szlovákiai magyarság lélekszámváltozásának okai	169
13.1. Empirikus megközelítés	169
14. Összegzés	175
15. Összefoglaló helyett – kitekintés	175
Függelék	181

LÁSZLÓ BÉLA

A MAGYAR OKTATÁSÜGY	183
1. A szlovákiai magyar oktatásügy áttekintése 1918-tól a rendszerváltásig	183

1.1. A szlovákiai magyar iskolarendszer kialakulása az első világháború után	183
1.2. A magyar nyelvű iskolai oktatás visszaállítása és fejlődésének áttekintése a rendszerváltásig	184
2. A rendszerváltás utáni szlovákiai magyar oktatásügy	188
2.1. Nemzetiségi oktatáspolitikai és anyanyelvi oktatás	188
2.1.1. Bevezető	188
2.1.2. A nemzetiségileg vegyes lakosságú területek iskolaügye	192
2.1.3. Alternatív oktatás és kétnyelvű bizonyítványok	194
2.1.4. Hogyan tovább?	199
2.2. A rendszerváltás utáni szlovákiai magyar oktatásügy helyzete	200
2.2.1. A korcsoportok megoszlása és változásai	200
2.2.2. Óvodák	203
2.2.3. Alapiskolák	205
2.2.4. Középiskolák	212
2.2.4.1. Gimnáziumok	212
2.2.4.2. Szakközépiskolák	217
2.2.4.3. Szakmunkásképzők	221
3. A szlovákiai magyar felsőoktatás	226
3.1. Bevezetés	226
3.2. Az egyetemi autonómia kialakulása	226
3.3. Felsőoktatás az európai integráció küszöbén	227
3.4. Magyar nemzetiségű hallgatók a szlovákiai felsőoktatásban	228
3.4.1. Általános jellemzők	228
3.4.2. A hallgatók szakágazatok szerinti megoszlása	230
3.4.3. A hallgatók megoszlása városok, egyetemek, karok között	234
3.5. A magyar nyelvű felsőoktatás és felsőoktatási intézményeinek kialakulása	236
3.5.1. A magyar nyelvű felsőoktatás és az európai trendek	236
3.5.2. Magyar nyelvű felsőoktatás Szlovákiában	238
3.5.3. Magyar nyelven oktató felsőoktatási intézmények	239

TÓTH KÁROLY

A MAGYAR INTÉZMÉNYRENDSZER FEJLŐDÉSE	247
1. Az 1989 előtti polgári kezdeményezések	247
2. A rendszerváltás szervezetei és azok jellemzői	250
3. A szlovákiai magyar intézményrendszer a számok tükrében	251
4. A szlovákiai magyar szervezetek tipológiája	256
4.1. „(Cseh)Szlovákiai Magyar...” érdekvédelmi és szakmai (ernyő)szervezetek	259
4.2. Csemadok	260
4.3. Alapítványok, polgári társulások, egyesületek, műhelyek, intézetek	261
4.3.1. Kiegészítő forrásokat biztosító szerveződések	261
4.3.2. A magyar pártokhoz kötődő szerveződések	261
4.3.3. Nemzetközi orientáltságú, a kisebbségi kereteket túllépő szervezetek	263
4.3.4. Képző szervezetek	263
4.3.5. EU-orientált szervezetek	263
4.4. Kiadók, folyóiratok és lapok	264
4.5. Állami és önkormányzati intézmények	264
4.6. Profitorientált kisebbségi gazdasági társulások	264
5. Anyagi erőforrások	265

5.1. Belső erőforrások – önkéntes munka	266
5.2. Állami támogatások	266
5.3. Magyarországi támogatások	266
5.4. Nyugati alapítványok	267
6. Összegzés	267

JAROSLAV KLING

RÉGIÓFEJLESZTÉSI POLITIKA ÉS KÖZIGAZGATÁS	271
1. Bevezetés	271
1.1. A szlovákiai magyar kisebbség területi megoszlása	271
1.2. A magyar nemzetiségű lakosság által lakott területek helyzetét befolyásoló tényezők	273
2. A közigazgatási reform és dél-szlovákiai megvalósulása	274
2.1. Az 1989 utáni szlovákiai közigazgatási reform, különös tekintettel az 1998 utáni időszakra	274
2.2 A területi önkormányzati szervekbe történő választások és a magyar kisebbség	276
2.3. A települési önkormányzat szerepe a településfejlesztésben	278
3. Az állami területfejlesztési politika szerepe Dél-Szlovákia fejlesztésében	279
3.1. Az állami területfejlesztési politika alakulása	279
3.2. A regionális politika egyes eszközeinek megjelenési formái Dél-Szlovákiában	283
3.2.1. A De minimis támogatási program	284
3.2.2. Az SZK Építésügyi és Régiófejlesztési Minisztériumának lakásépítés-fejlesztési programja	286
3.2.3. A regionális fejlesztési ügynökségek integrált hálózata	289
4. Befejezés	290

PETER PAŽITNÝ–KAROL MORVAY–SIMONA ONDRIAŠOVÁ–JAROSLAV KLING

A DÉLI RÉGIÓK TELJESÍTŐKÉPESSÉGE	295
1. Bevezető	295
2. A régiók teljesítőképességének összevetése	300
2.1. Foglalkoztatottság és munkanélküliség	302
2.2. Infrastruktúra-ellátottság	302
2.3. Termelési mutatók és bérek	304
3. Dunamellék–Alsó-Vágmellék	304
3.1. Helyzet	304
3.2. Lakosság és települések	307
3.3. Gazdasági helyzet	308
3.3.1. Munkanélküliség	308
3.3.2. Bérszínvonal	308
3.3.3. Termelési mutatók	308
3.4. A régió teljesítőképessége	308
4. Alsó-Nyitra	312
4.1. Helyzet	312
4.2. Lakosság és települések	312
4.3. Gazdasági helyzet	312
4.3.1. Munkanélküliség	312
4.3.2. Bérszínvonal	312

4.3.3. Termelési mutatók	314
4.4. A régió teljesítőképessége	318
5. Gömör–Kishont–Nógrád	318
5.1. Helyzet	318
5.2. Lakosság és települések	318
5.3. Gazdasági helyzet	320
5.3.1. Munkanélküliség	320
5.3.2. Bérszínvonal	322
5.3.3. Termelési mutatók	322
5.4. A régió teljesítőképessége	323
6. Kassa–Abaúj	325
6.1. Helyzet	325
6.2. Lakosság és települések	325
6.3. Gazdasági helyzet	325
6.3.1. Munkanélküliség	325
6.3.2. Bérszínvonal	327
6.3.3. Termelési mutatók	327
6.4. A régió teljesítőképessége	329
7. Bars	332
7.1. Helyzet	332
7.2. Lakosság és települések	332
7.3. Gazdasági helyzet	334
7.3.1. Munkanélküliség	334
7.3.2. Bérszínvonal	334
7.3.3. Termelési mutatók	334
7.4. A régió teljesítőképessége	336
8. Zemplén	339
8.1. Helyzet	339
8.2. Lakosság és települések	339
8.3. Gazdasági helyzet	339
8.3.1. Munkanélküliség	339
8.3.2. Bérszínvonal	341
8.3.3. Termelési mutatók	342
8.4. A régió teljesítőképessége	344
9. Jövőbeli trendek	344

PETER PAŽITNÝ

AZ EGÉSZSÉGÜGY ÉS A DÉLI RÉGIÓK LAKOSSÁGÁNAK EGÉSZSÉGI

ÁLLAPOTA

1. A születéskor várható átlagos élettartam növekedése nem a szolgáltatók nyújtotta kínálati struktúra változásának a következménye	349
2. Lakossági prioritások	351
3. Az egészségügyi reform figyelembe veszi a lakossági prioritásokat	353
4. A déli régiók lakosságának egészségi állapota egyértelműen rosszabb a szlovákiai átlagnál	353
4.1. A születéskor várható átlagos élettartam	354
4.2. Standartizált halálozási arányszám (SDR)	355
5. Az egészségügyi ellátáshoz való jó hozzáférés Dél-Szlovákiában	357

5.1. A fizikai hozzáférhetőség	357
5.2. Anyagi elérhetőség	358
5.2.1. Az első eredmény	359
5.2.2. A második eredmény	360
5.2.3. A harmadik eredmény	361
5.2.4. Az egészségügyi ellátáshoz való hozzájárulás	362
6. Befejezés	363

TUBA LAJOS

KÖRNYEZETVÉDELEM	367
1. Bevezetés	367
1.1. Fenntartható fejlődés	367
1.2. Törvényi szabályozás	368
2. Környezeti tényezők	368
2.1. Levegő	368
2.2. Víz	370
2.3. Talaj	371
2.4. Természetvédelem	371
2.4.1. Nemzeti parkok	371
2.4.2. Tájvédelmi körzetek	372
2.4.3. Nemzeti természetvédelmi rezervátumok	372
3. Hálózatok	373
3.1. Az Ökológiai Stabilitás Területi Rendszere (ÚZES)	373
3.2. NATURA 2000	374
3.3. A környezeti hatások vizsgálata	374
3.4. Regionalizáció	374
4. A kilencvenes évek jelentős eseményei	375
4.1. A Bős–Nagymarosi Vízlépcsőrendszer körüli vita	375
4.2. A mohi atomerőmű üzembe helyezése	377
4.3. A szovjet hadsereg által hátrahagyott környezetszennyezés	378

A. KIS BÉLA

A SZLOVÁKIAI REFORMÁTUS KERESZTYÉN EGYHÁZ	379
1. Bevezetés	379
2. Visszatekintés a múltba	379
3. Református élet a rendszerváltás után	380
3.1. Új jogi keretek kialakítása	380
3.2. Tisztújítások	381
3.3. A Zsinat megjelenítése, kül- és belföldi kapcsolatok	381
3.4. Iskolaügy	381
3.4.1. Közoktatás	382
3.4.2. Katechéta-, teológus- és kántorképzés	382
3.5. Restitúció	383
3.6. A református sajtó	384
3.7. Református szervezetek, intézmények, csoportosulások	384
3.8. Misszió, diakónia	385
3.9. Építkezések, felújítások	386
4. Zárszó	386

HERDICS GYÖRGY–ZSIDÓ JÁNOS

A RÓMAI KATOLIKUS EGYHÁZ	387
1. Bevezetés	387
2. Történelmi visszatekintés	387
3. A magyar katolikusok helyzete a rendszerváltás után	389
3.1. Új lehetőségek	389
3.2. Iskolaügy	390
3.2.1. Közoktatás	390
3.2.2. Teológus-, hitoktató- és kántorképzés	390
3.2.3. A magyar püspök kérdése és a komáromi imanap	392
3.3. Restitúció	393
3.4. A magyar katolikus sajtó	393
3.5. Intézmények, csoportosulások	394
3.6. Építkezések, felújítások	395
4. Zárzó	395

LISZKA JÓZSEF

TUDOMÁNYOS INTÉZMÉNYRENDSZER, TUDOMÁNYOS ÉLET ÉS IRODALOM	397
--	-----

VARGA SÁNDOR

A CSEMADOK	405
------------------	-----

GÖRFÖL JENŐ

NÉPMŰVÉSZET, FOLKLÓR	413
----------------------------	-----

LOVÁSZ ATTILA

A MAGYAR SAJTÓ	417
1. A magyar sajtó a rendszerváltás idején	417
2. A kilencvenes évek és a piacvesztés	417
3. Az <i>Új Szó</i> hegemoniája és az ellenlépések	418
4. Hetilapok – kisebbségben a túltelített piacon	421
5. Piac: amikor a pluralitás már szétforgácsolódás	422
6. Elektronikus sajtó	423
7. Milyen tehát a sajtó helyzete?	424
8. A jövő	425
9. Országos terjesztésű szlovákiai magyar sajtótermékek	426
9.1. <i>Új Szó</i>	426
9.2. <i>Vasárnap</i>	427
9.3. <i>Szabad Újság</i>	427
9.4. <i>Új Nő</i>	427
9.5. <i>Ifi</i>	427
9.6. <i>A Hét (Hét)</i>	428

HUSHEGYI GÁBOR

KÉPZŐMŰVÉSZET, FOTÓMŰVÉSZET ÉS ÉPÍTÉSZET	431
1. Képzőművészet	431
2. Fotóművészet	436
3. Építészet	436
Képzőművészeti eseménynaptár (1989. november 17–2004. április 30.)	439

GRENDEL LAJOS

IRODALOM, KÖNYVKIADÁS	447
1. Bevezetés	447
2. Könyvkiadás	449
3. Irodalmi folyóiratok	451
4. Irodalmi díjak, kitüntetések	451
5. Magyar irodalom Szlovákiában a rendszerváltás után	452

HIZSNYAN GÉZA

A SZÍNHÁZI ÉLET	455
-----------------------	-----

LISZKA JÓZSEF

A MUZEOLÓGIA	463
--------------------	-----

J. MÉSZÁROS KÁROLY

SPORT	467
-------------	-----

A KÖTET SZERZŐI.....	473
----------------------	-----

ELŐSZÓ

Az 1989-es csehszlovák rendszerváltás utáni tizenöt év történéseinek jobb megértését elősegítendő egy rövid történelmi visszapillantás keretében érdemes áttekinteni azokat az eseményeket, melyek elsősorban a szlovákiai magyarság életének meghatározó kereteit jelentették.

Az 1918. október 28-án kikiáltott Csehszlovák Köztársaság nemzeti államként jött létre, valójában azonban olyan soknemzetiségű állam volt, amelyben a „csehszlovák” nemzet az 1921. évi hivatalos csehszlovák népszámlálási adatok szerint is csupán az összlakosság 65,53 százalékát alkotta (8 764 213 fő). Az ország lakosságának 23,36 százalékát a németek (3 123 624 fő), 5,57 százalékát a magyarok (744 621 fő), 5,54 százalékát (748 005 fő) pedig az egyéb nemzetiségek alkották. A fiktív „csehszlovák” nemzet koncepciója nélkül ugyanis az antanthatalmak aligha támogatták volna az önálló Csehszlovákia megalakítását, hiszen a „csehszlovák” nemzet az ország lakosságának csupán alig kétharmadát alkotta. Tomáš Garrigue Masaryk a brit külügyminiszter számára 1915 májusában készített memorandumában a csehszlovák koncepciót azzal indokolta, hogy „a szlovákok valójában csehek, annak ellenére, hogy nyelvjárásukat irodalmi nyelvként használják. A szlovákok úgyszintén önállóságra törekednek, és elfogadták a csehekkel való egyesülés programját.”

A versailles-i békerendszer azonban nem tudta érvényesíteni az alapját képező elvet, a népek önrendelkezésének elvét, ezért 1919-ben az utódállamok nemzeti kisebbségei jogainak garantálása céljából nemzetközi kisebbségvédelmi rendszert hoztak létre a Népszövetség égisze alatt. Ám hamar kiderült, hogy ez a ki-

sebbségvédelmi rendszer még azokat az elemi jogokat sem képes garantálni, amelyek megadására egyébként az érintett országok szerződésben kötelezettséget vállaltak.

Csehszlovákia megalapítói és későbbi vezetői az első világháború idején még azt hangoztatták, hogy a nemzetiségi kérdésben az önrendelkezési elvet kívánják megvalósítani. Masaryk szerint a kisebbségi kérdés nem lehet az illető állam „belső ügye”. „Amíg ez a farizeusi elv érvényben marad – írja Masaryk –, addig természetesen nem lehet megvalósítani a nemzetek önrendelkezési jogát.” Masarykhoz hasonlóan a Monarchiában a cseh–német viszony rendezését Edvard Beneš is csak akkor tartja lehetségesnek, ha mindkét nép teljes autonómiát fog élvezni.

Csehszlovákia megalakulását követően a cseh politikai elit a nemzeti önrendelkezésről, az autonómiáról, valamint a nemzetiségi kérdés nem belügyként való értelmezéséről gyökerelesen megváltoztatta a véleményét. Beneš 1929-ben a Nemzetgyűlés külügyi bizottságában már egyértelműen úgy fogalmaz, hogy a kisebbségi kérdés belügy, ezért „soha nem engedhetjük meg, hogy bárki is jogainkhoz nyúljon”. Az önrendelkezési jog Beneš szerint csak az idegen uralom alatt élő nemzeti egységeket illeti meg, nem pedig a nemzetek töredékeit, vagyis a nemzeti kisebbségeket. S míg Masaryk az autonómiát a demokrácia alapkövetelményének tartja, Beneš szerint a területi autonómia az első lépést jelenti az önkormányzatot élvező nemzetiségek teljes elszakadásához.

Csehszlovákia az 1919. szeptember 10-én Saint-Germain-ben megkötött szerződésben (a többi utódállamhoz hasonlóan) csupán indivi-

duális kisebbségi jogok megadására kötelezte magát, s elzárkózott a nemzeti kisebbségek egyenjogúságát leginkább biztosító kollektív jogok megadásától. „Félek attól – írta 1933-ban Maléter István –, hogy az államhatalom mai képviselői ugyanazt a hatalmi politikát fogják folytatni, amelyik a régi Magyarországot végveszélybe sodorta. A köztársaság vezető politikusait is gyakran rabul ejti a csehszlovák nemzeti állam hamis illúziója, pedig a statisztikai adatokból egyértelműen kiderül, s erre már olyan neves szaktekintély is rámutatott, mint Emanuel Rádl, a prágai Károly Egyetem professzora: a csehek csupán a szlovákokkal együtt alkotják az ország lakosságának többségét. [...] Az előttünk álló probléma tehát az, hogy az államhatalom a köztársaságban élő magyarokat egyenjogú államalkotó elemnek, az állami élet konstruktív tényezőjének tekinti-e, avagy súlyos, kellemetlen teherként megtűri őket, s ezáltal maga az államhatalom idézi elő a magyarok eltávolodási szándékát.” S hadd tegyük hozzá: a szudétánemetekét is.

A Csehszlovákiától való eltávolodási szándék azonban nemcsak a szudétánemetek és a magyarok körében volt érezhető, hanem az ún. egységes csehszlovák nemzet egyik része, a szlovákok körében is. A szlovákok autonómia követelése az 1918. május 30-án megkötött, Masaryk által megfogalmazott ún. pittsburghi egyezményre hivatkozott. Ebben az Egyesült Államokban működő szlovák és cseh szervezetek képviselői abban állapodtak meg, hogy a csehek és a szlovákok egy olyan közös államban kívánnak egyesülni, melyben Szlovákiának saját országgyűlése és közigazgatása lesz, saját bíróságai lesznek, Szlovákia iskoláiban, hivatalaiban és a közéletben a szlovák lesz a hivatalos nyelv. S bár az 1918. október 30-án Turóc-szentmártonban elfogadott Deklaráció első pontja szerint „a szlovák nemzet mind nyelvi, mind kulturális-történelmi szempontból az egységes cseh-szlovák nemzet része”, a második pont szerint azonban „e cseh-szlovák nemzet részére mi is korlátlan önrendelkezési jogot követelünk a teljes függetlenség alapján”.

A szlovák nemzeti önállóság egyre erősödő követelését 1918 és 1938 között a cseh politika

határozottan elutasítja, és semmiféle hajlandóságot nem mutat a követelések teljesítésére.

A Csehszlovák Köztársaság 1920-ban elfogadott alkotmánya deklarálta az ország valamennyi állampolgára számára a jogi és törvény előtti, valamint faji, nyelvi és vallási egyenlőséget, az ugyancsak 1920-ban elfogadott nyelvtörvénye pedig alapvetően széles körű nyelvhasználati jogokat biztosított a kisebbségek számára (jóllehet az alkotmány a nemzetközi kisebbségvédelmi szerződésben vállalt kötelezettségeket sok esetben megszorító jelleggel alkalmazta, az államhatalom pedig területi átszervezéssel elérte, hogy csökkenjen azon közigazgatási egységek száma, amelyben a kisebbségek aránya eléri a nyelvhasználati jogok érvényesítéséhez szükséges 20 százalékot).

A magyar kisebbség 1918 utáni életére több tényező is negatívan hatott: elsősorban a hűség esküt megtagadó magyar hivatalnokréteg és értelmiségiek kiutasítása Csehszlovákiából, a homogén magyar területek fellazításának céljából megkezdett kolonizáció, melyet a kormány a földreform révén valósított meg (ennek keretében az állam elkobozta a 250 hektár fölötti, elsősorban magyar tulajdonban levő mezőgazdasági földterületet, s azt a cseh és szlovák telepesek között osztotta szét), a magyar iskolarendszer leépítése, számos magyar kulturális és közművelődési szervezet és egyesület feloszlása stb.

A két világháború közötti csehszlovákiai magyarság az impériumváltással járó sokk után fokozatosan szervezi meg önmagát, alakítja ki a kisebbségi önvédelem különböző formáit. Az önkormányzati jogkörök fokozatos megvonása következtében a kisebbségvédelmi harc súlypontja a politika területére tevődik át, s nagyon hamar kialakul az a csehszlovákiai magyar pártstruktúra, amely a sérelmi politikára alapozó ún. negativista ellenzékiektől a rendszert szervilisen kiszolgáló aktivizmuson át a kommunista baloldaliságig terjed. A magyar pártok tagolódását alapvetően meghatározó világnézeti szempontok a harmincas évek közepére – részben a cseh és szlovák pártokkal való meg egyezés meghíúsulása, részben a magyarországi külpolitika törekvései miatt – háttérbe szo-

rulnak, s a közös nemzeti kisebbségi érdek felismerése a két meghatározó magyar párt egyesülését eredményezi 1936-ban.

A politikai pártok tevékenységét jól kiegészítette az a magyar intézményrendszer, melynek színvonala ugyan nagyon váltakozó volt, de a nemzeti identitás érdekében végzett kulturális munkája alapvetően meghatározta a két világháború közötti csehszlovákiai magyar szellemi életet. A harmincas évekre a szlovákiai magyar irodalmi és tudományos élet meghatározó képviselői által kimunkált, a kisebbségi messianizmusból táplálkozó *kisebbségi küldetés* elve azt az új szellemiséget tükrözte, amely már kettős kötődésű kisebbségi öntudattal rendelkezik.

Az első bécsi döntés után Szlovákiában maradt magyarok jogállásában lényeges változás nem történt, az oktatásban és a közéletben a magyarok használhatják anyanyelvüket, ha Magyarországon a szlovák kisebbség is hasonló jogokkal rendelkezik. A reciprocitás elve ezért tovább korlátozta a magyar kisebbség nyelvhasználati jogait.

Az 1945–1948 közötti időszak a szlovákiai magyarság teljes jogfosztottságát, a „hontalan-ság éveit” jelentette.

Az országban élő magyarokat (és németeket) – az aktív antifasisztákon kívül – megfosztják állampolgárságuktól, ennek következményeként elkobozzák földjeiket, épületeiket, ingatlanjaikat, a magyar nemzetiségű állami és közalkalmazottakat minden jogigény nélkül elbocsátják állásaikból (a magyarok nem kaphatnak sem háborús kártérítést, sem nyugdíjat). Bezárják a magyar iskolákat, felosztatják a magyar egyesületeket és társaságokat. A magyarokat nemzetiségük feladására (reszlovakizációra) kényszerítik, Csehszországba deportálják, a csehszlovák politika Magyarországra erőlteti a csehszlovák–magyar lakosságcsere-egyezményt stb. A Kassai Kormányprogram, a Szlovák Nemzeti Tanács, valamint a Beneš-dekrétumok e tárgyú rendelkezései máig kitapintható, mély sebeket ejtenek a szlovákiai magyarságon.

A kommunista hatalomátvételt követően az 1948. október 25-én elfogadott 245. számú törvény alapján a szlovákiai magyarok a hűség-

kü letétele után visszakaphatták állampolgárságukat, de kisebbségi jogokkal nem rendelkeztek. Az 1956-ban elfogadott 33. számú alkotmánytörvény szerint a magyar és az ukrán nemzetiségű állampolgárok gazdasági és kulturális fejlődéséhez megfelelő feltételeket kell biztosítani. Az 1960. évi alkotmány szerint az állam biztosítja a magyar, az ukrán és a lengyel nemzetiségű állampolgárok számára az anyanyelvi oktatást és a kulturális fejlődés lehetőségét.

Ezek alapján az ötvenes évektől folyamatosan megnyitják kapuikat a szlovákiai magyar iskolák, óvodák, erős pártirányítás alatt megindul a lap- és könyvkiadás. 1948. december 15-én megjelenik az *Új Szó* első száma, majd sorra jelennek meg a magyar lapok: a *Szabad Földműves* (1950), az *Alkotó Ifjúság* (1950), a *Fáklya* (1951), a *Pionírok Lapja* (1951), az *Új Ifjúság* (1952), a *Kis Építő* (1952), a *Dolgozó Nő* (1952), a *Hét* (1956), az *Irodalmi Szemle* (1958) stb. A magyar könyvkiadás a Pravda Kiadóvállalat keretében indult meg 1949-ben. 1953-ban létrejött a Csehszlovákiai Magyar Könyvkiadó, ám 1956-ban beolvastották a Szlovák Szépirodalmi Könyvkiadóba (a későbbi Tatran Kiadóba). 1967-ben megalakul a Tatrán Magyar Üzeme, 1969. január 1-jével pedig ebből kiválva a Madách Könyv- és Lapkiadó. 1949. március 5-én megalakul a Csehszlovákiai Magyar Dolgozók Kultúregyesülete, a Cse-madok, amely az 1989-es rendszerváltásig a csehszlovákiai magyar kisebbség egyetlen engedélyezett tömegszervezeteként működött. 1950-ben megkezdte működését a Szlovák Faluszínház magyar tagozata, majd 1952-ben megalakul a komáromi Magyar Területi Színház.

Az 1968-as prágai tavasz egyik fontos hozadéka az 1968. évi 144. számú alkotmánytörvény elfogadása, azaz a cseh–szlovák föderáció megteremtése. Ennek közvetlen kisebbségi vonatkozása is van, hiszen e törvény 1. cikke értelmében a cseh és a szlovák nemzeten kívül a magyar, a német, a lengyel és az ukrán (rutén) nemzetiség is államalkotó, s mint ilyenek, a 3. cikk értelmében számukra biztosítva van a nyelvükön való művelődés joga, a sokoldalú kulturális fejlődéshez való jog, a nyelvük hiva-

talos használatának a joga az illető nemzetiség által lakott területeken, a nemzetiségi kulturális, társadalmi szervezetekben való egyesülés joga, valamint a saját nyelvű sajtóhoz és tájékoztatáshoz való jog.

Az 1968-as reformkísérlet leverése utáni időszakban fokozatosan megszüntetik a demokratizálás csaknem minden vívmányát. Csehszlovákia az 1989-es rendszerváltásig a szocialista blokk legdogmatikusabb államainak egyike volt. A rendszer legfőbb ellenzéki bírálója a Charta 77 nevű ellenzéki mozgalom lett. 1978-ban alakult meg a Duray Miklós által irányított Csehszlovákiai Magyar Kisebbség Jogvédő Bizottsága, amely egyetlen magyar szervezetként nyíltan ki mert állni a csehszlovákiai magyar kisebbség emberi jogainak védelméért.

Ebben a helyzetben érte az ország lakosságát a rendszerváltás.

1989. november 17-én a nemzetközi diáknapon a prágai diákság hatalmas tüntető felvonulással emlékezett meg a 1939-ben történt eseményekről, amely során Prágában és Brünnben a fasiszta megszállók 9 egyetemisták kivégeztek, 1200 diákot letartóztattak, koncentrációs táborba hurcoltak, s Hitler parancsára bezárták a cseh felsőoktatási intézményeket. Természetesen a demonstráció igazi célja a kommunista rendszer elleni tiltakozás volt. Az engedélyezett diáktüntetést a rendőrség brutális módon szétveri, amely során több diák megsérül. A rendőrségi akció elleni tömegdemonstrációk azonnal megkezdődtek. A sziklaszilárdnak hitt Husák-rendszer az utcai megmozdulások hatására gyakorlatilag néhány nap leforgása alatt kártyavárként összeomlott. November 18-án Vágsellyén a szlovákiai magyarság érdekeinek védelmére megalakul a Független Magyar Kezdeményezés, november 19-én a prágai Polgári Fórum, november 20-án pedig a Nyilvánosság az Erőszak Ellen (VPN) – az utóbbi kettő magára vállalva a csehországi, illetve szlovákiai tüntetések koordinálását.

Ettől kezdve az események gyorsan követik egymást. Állandósulnak a tömegtüntetések, november 27-én kétórás általános sztrájk bénítja meg az országot, ezt követően a Szövetségi Gyűlés hatályon kívül helyezi a kommunista

párt vezető szerepét rögzítő cikkét, lemond tisztségéről a CSKP KB főtitkára (Miloš Jakeš), a Szlovák Nemzeti Tanács elnöke (Viliam Šalgovič), a szövetségi miniszterelnök (Ladislav Adamec), visszahívják tisztségéből a szlovák miniszterelnököt (Pavol Hrivnákot), december 10-én a Marián Čalfa vezette új szövetségi kormány kinevezése után (melyben a kommunisták már kisebbségben vannak) lemond tisztségéről Gustáv Husák köztársasági elnök, december 28-án Alexander Dubčekot választják a Szövetségi Gyűlés elnökévé, december 29-én pedig Václav Havel köztársasági elnökké. 1990. június 8–9-én pedig megtartják a rendszerváltás utáni első szabad parlamenti választásokat.

A választásokat követően azonban a politikai stabilitás hamar meginog: a legerősebb szlovák kormánypárt, a Nyilvánosság az Erőszak Ellen 1991 tavaszán megvonja bizalmát Vladimír Mečiar kormányfőtől, s ezt követően a mozgalom kettészakad. Az 1992-es szlovák parlamenti választásokat a Mečiar vezette Demokratikus Szlovákiaért Mozgalom (HZDS) nyeri, a csehországit pedig a Václav Klaus vezette Polgári Demokratikus Párt. A cseh–szlovák ellentét akkorra már annyira kiéleződött (az ország hivatalos nevének és címerének megváltoztatására benyújtott javaslat kapcsán 1990 tavaszán, majd az új szövetségi alkotmánytervezet miatt, miközben a Szlovák Nemzeti Tanács 1992. július 17-én elfogadja a Szlovák Köztársaság szuverenitását kimondó deklarációt, szeptember 1-jén pedig a Szlovák Köztársaság Alkotmányát), hogy 1992. augusztus 26-án Václav Klaus és Vladimír Mečiar Brünnben megállapodik a Cseh és Szlovák Szövetségi Köztársaság kettéválásának időpontjában. Ennek eredményeként 1993. január 1-jén megalakul a független Szlovák Köztársaság.

Az azóta eltelt másfél évtized alatt könyvek tucatjai foglalkoztak a csehszlovákiai rendszerváltással, de eddig egyetlen átfogó tanulmány sem tért ki arra, hogy a rendszerváltásban milyen szerepet játszottak a szlovákiai magyarok, jóllehet tény, hogy különösen a fordulat első hónapjaiban nagyon fontos szerepük volt az

események alakításában. A magyarok szerepvállalását mind a hazai, mind pedig a külföldi kiadványok csak marginálisan említik, s gyakran csak a mellékelt fényképdokumentációból derül ki, hogy ismert szlovákiai magyar művészek, értelmiségiek is az események aktív részesei voltak. A külföldi kiadványok esetében ez érthető is, hiszen azok elsősorban cseh és szlovák forrásanyagokra támaszkodnak munkájuk során.

A Mečiar-kormányzat kulminálása idején, 1995-ben a Márai Sándor Alapítványban született meg az a gondolat, hogy egy összefoglaló jelentést kell készíteni a szlovák társadalomról. Akkoriban Szlovákia már régen eltávolodott azoktól a kül- és belpolitikai célkitűzésektől, melyek 1989 novemberében és decemberében fogalmazódtak meg. Az Európai Unióhoz és a NATO-hoz való csatlakozás esélye a minimálisra csökkent, a nyugat-európai országok és az USA politikusai egyre növekvő szkepticizmussal szemlélték a Mečiar-kormányzat demokratikusnak semmiképpen nem nevezhető lépéseit.

A Márai Sándor Alapítvány által 1996-ban szlovák nyelven kiadott *Slovensko 1995. Súhrnná správa o stave spoločnosti* (Szlovákia 1995. Összefoglaló jelentés a társadalom állapotáról) című könyve, valamint ennek egy évvel később megjelent angol nyelvű változata hatalmas visszhangot váltott ki itthon és külföldön egyaránt. A recenziók elsősorban azt emelték ki, hogy az országban igenis létezik egy másként gondolkozó értelmiségi réteg, amely képes pontosan diagnosztizálni Szlovákia problémáit, objektív képet rajzolni a Csehszlovákia szétválása utáni évek szlovákiai történeiséiről – mintegy tükröt tartva a szlovák társadalom elé. A könyv ugyanakkor a külföldi szakemberek, potenciális beruházók, vállalkozók számára is fontos információkat tartalmazott. Még a kormányhoz hű kritikusok sem tudtak a könyv megállapításaival vitatkozni, pedig a szerzők döntő többsége nem a Mečiar-rendszer híve volt, a kötet tanulmányai ugyanis a hivatalos adatokra támaszkodva tényszerűen dolgozták fel a társadalmi és gazdasági élet egyes szegmenseit. A *Slovensko 1995* és a Közéleti Kérdések Intézete (Inštitút pre verejnú otázký)

kiadásában évenként megjelenő folytatásai a legtöbbször használt és idézett könyvek lettek Szlovákiáról külföldön. Már ekkor felmerült egy olyan könyv kiadásának szükségessége, amely a szlovákiai magyarságról ad a tényekre alapozó átfogó képet.

Az 1998-as parlamenti választásnak sorsfordító szerepe volt az ország életében. A Mečiar-rendszert leváltó, európai orientáltságú, a reformok szükségességét nemcsak szavakban hirdető, de az azzal együtt járó átmeneti nehézségeket és népszerűtlen intézkedéseket is felvállaló Dzurinda-kormányzat tevékenységének eredményeképp Szlovákia számára ismét elérhető közelségbe került az európai és az euroatlanti integráció.

Sokak meglepetésére az oly sokat bírált kormánykoalíció pártjai, egy kivétellel, a 2002-es parlamenti választáson is jól szerepeltek, így az 1998-ban beindult integrációs folyamat tovább folytatódott. Szlovákia 2002 decemberében a NATO tagja lett, 2004. május 1-jén pedig (további kilenc országgal együtt) az Európai Unióhoz csatlakozott.

A most közreadott munka első kötete így a rendszerváltástól az Európai Unió csatlakozásig tartó tizenöt év eseményekben gazdag történeiséit, társadalmi-gazdasági és kulturális életét foglalja össze a szlovákiai magyarság optikáján keresztül szemlélve. Ha terveink szerint öt év múlva (immár uniós népességszámokként) újra feltérképezzük a szlovákiai magyarság helyzetét, akkor arra is választ kereshetünk, hogyan hatott az új helyzet a jelenleg legnagyobb létszámú őshonos (autochton) uniós kisebbségekre, a szlovákiai magyarokra. Egy ilyen összehasonlítás vélhetően hiteles képet nyújt majd az Európai Unió kisebbségvédelmi rendszer hatékonyságáról, és ami nem kevésbé fontos, hasznos tanulsággal szolgálhat a Kárpát-medencében élő többi, jelenleg még az Európai Unió kívül élő magyar kisebbség számára a csatlakozási szerződések előkészítése, esetleg a hatékonyabb kisebbségvédelmi rendszer kialakítása során.

A könyv felépítése, belső szerkezete az Európa-szerte ismert és közkedvelt „összefoglaló jelentés” elvárásaihoz igazodik, igaz, azzal a

nóvummal, hogy az egyes fejezetek az etnikai/nemzetiségi optika előtérbe helyezésével tekintik át az adott szakterületet. A kultúra, az iskolaügy vagy a demográfiai fejlődés etnikai/kisebbségi szempontok alapján történő vizsgálatát már régen alkalmazzák kutatóink, a gazdaságpolitika, a régiófejlesztés és közigazgatás vagy éppen az egészségügy ilyen irányú feldolgozása azonban mindenképpen új és úttörő jellegű. Természetesen az etnikai/kisebbségi szempont nem tette lehetővé, hogy a kötet a társadalmi élet valamennyi területét feldolgozza, erre maguk a szerkesztők sem törekedtek, másrészt egy szakterületet, a szlovákiai magyarság számára kulcsfontosságú mezőgazdaságot önálló monográfiaként kívánják a közeljövőben megjelentetni.

A tanulmánykötet szerzőinek kiválasztásakor szembe kellett néznünk azzal a ténnyel, hogy a szlovákiai magyar értelmiségi réteg erősen humán beállítottságú, vagyis nagyon kevés a gazdasági élettel, a régiófejlesztéssel, az egészségüggyel foglalkozó szakember. Pontosabban mondván vannak ilyen szakemberek, csak ők többnyire olyan szlovák vagy magyarországi kutatóintézetekben dolgoznak, melyekben az adott tudományszak etnikai/nemzetiségi szempontú kutatásával nem foglalkoznak.

Amikor megszólítottuk ezeket a többnyire fiatal szakembereket, először elcsodálkoztak a felkérésen. Nem is azon csodálkoztak, hogy a magyar kisebbség szemszögéből elemezzék az elmúlt tizenöt év eseményeit az adott szakterületen, hiszen ezt természetes igénynek tartották részünkről, hanem azon, hogy eddig még senki sem kérte fel őket ilyen jellegű kutatásra.

A második reakciójuk viszont már skeptikus volt. Egyrészt ugyanis kiderült, hogy az egyes szakterületeken komoly problémát jelent a „kisebbségi szempont” érvényesítése. Dél-Szlovákiáról beszélve többnyire magyarul a területekre gondolunk, holott Szlovákia déli járásában több szlovák nemzetiségű állampolgár él, mint magyar. Csupán a Dunaszerdahelyi és a Komáromi járásban haladja meg a magyar nemzetiségű lakosság arányszáma a szlovák nemzetiségű lakosságét (83,3, illetve 69,1%). A Vladimír Mečiar által 1996-ban végrehajtott

területi átszervezéseknek köszönhetően még tovább bonyolódott (és romlott) a szlovákiai magyarság helyzete: az addigi 38 járást tekintve a járások 26,3%-ában haladta meg a magyar kisebbség számaránya a 20%-ot, az 1996-os változást követően a 79 új járáson belül viszont csak 16,5%-ában. 2001-ben a Dzurinda-kormány által végrehajtott új területi felosztás ugyancsak nem kedvez a magyar kisebbségnek.

Másrészt az is nyilvánvalóvá vált, hogy bizonyos szakterületeken nem rendelkezünk olyan adatokkal, melyek lehetővé tennék az adott szféra „nemzetiségi jellegű” analizését.

Az új közigazgatási egységek kialakítása óta a fontosabb statisztikai kimutatások regionális, ill. országos adatokat tartalmaznak, ám ezekből csupán azt lehet megállapítani, hogy egy magyarok által is lakott területi egység bizonyos nemzetgazdasági mutatói hogyan viszonyulnak az országos átlaghoz.

Persze továbbra is készülnek kisebb, járási lebontású statisztikák, például a szociálpolitika területén. A munkanélküliség helyzetéről közölt országos lista első öt helyén öt dél-szlovákiai járás áll, melyekben a munkanélküliek arányszáma meghaladja a 25%-ot. Ha viszont pontos analízist akarunk készíteni, akkor azt sem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy ezeken a területeken nagy számmal él roma kisebbség is, és az elemzést ez a tény tovább nehezíti.

Nem volt tehát más választásunk az adott gazdasági, társadalmi szegmensek elemzése során, minthogy azoknak a – színmagyarnak egyáltalán nem mondható – régióknak az adatait vegyük górcső alá, ahol a magyar nemzeti-ségű lakosság nagyobb százalékarányban él.

A kötet munkálatai során feltűnt, hogy a rendszerváltás eseményeivel, a szlovákiai magyar pártstruktúra kialakulásával és fejlődésével, a magyar pártok helyzetével, ellenzéki és kormányzati szerepvállalásával foglalkozó szerzőinknek sokszor komoly akadályokkal kellett megküzdeniük, mivel ez a kérdéskör mind a mai napig nincs kielégítően feldolgozva és rendszerezve.

Néhány évvel ezelőtt a somorjai Fórum Kisebbségkutató Intézet ugyan elindította az elbeszélt történelem (oral history) elnevezésű prog-

ramját, de a munka, elsősorban anyagi nehézségek miatt, lassan halad, az elkészített interjúk nincsenek feldolgozva és rendszerezve, pedig az emlékezők memóriája az évek múlásával romlik, nem beszélve azokról, akik időközben elhunytak, és magukkal vitték emlékeiket a sírba.

Pedig az elmúlt tizenöt év tapasztalataira nemcsak az utódoknak lenne nagy szükségük: a szlovákiai magyarság kollektív emlékezetének nagy hasznát vehetnék a Kárpát-medence többi országaiban kisebbségi sorban élő magyarok is hazájuk demokratizálódási folyamatainak alakításakor, saját stratégiájuk megfogalmazásakor és az Európai Unióba történő belépés előkészítése során.

De remélhetőleg nagy haszonnal szolgál majd a kötetben található tényanyag a magyarországi politikusok számára is, hisz az elmúlt másfél évtized során nemegyszer tapasztalhatuk, hogy a rólunk szóló ismereteik eléggé hiányosak vagy éppen pártkapcsolataikból eredendően „egyforrásúak”. Többek között ennek tudható be, hogy a magyarországi politikai elit egyes tagjai a hazai politikai szerkezetnek megfelelően kezdték el kategorizálni a szlovákiai magyarok politikai csoportosulásait, akarva-akaratlanul ezzel is hozzájárulva a szlovákiai magyar kisebbség további megosztásához.

E helyzet kialakulásához természetesen a szlovákiai magyar kisebbség is hozzájárult azaz, hogy képtelen volt egyértelműen meghatározni önmagát, világosan artikulálni céljait. Könyvünk ennek az elfogadhatatlan helyzetnek a megszüntetésében is részt kíván vállalni.

A Szlovákiában élő magyarok megdöbbentéssel vették tudomásul a 2001. évi népszámlálás nemzetiségekre vonatkozó adatait. A második világháborút követő tragikus eseményeket leszámítva a szlovákiai magyarok száma 1950 óta első ízben csökkent, mégpedig 47 000 fővel, sőt aránya a 10% alá esett (9,7%), miközben Szlovákiában szerény, 105 ezer fős növekedés volt. És mindez nem vérzivataros, kaotikus időszakban történt, hanem egy aránylag konszolidált, tisztas életszínvonalat nyújtó évtizedben. Pedig Szlovákiából nem történt számottevő kisebbségi elvándorlás 1989 óta, mint

például Romániából. E népességsökkenés, asszimiláció egy több mint tíz éve tartó folyamat eredménye, melynek okait a szlovákiai magyarság máig nem ismeri, nem kutatja, s mindmáig nem dolgozott ki hosszú távú stratégiát ennek a folyamatnak a leállítására. E téren mind a szlovákiai magyar értelmiségi elitet, mind a szlovákiai magyar politikai vezetést nagy mulasztás terheli.

Sajnos hasonló mulasztásokkal találkozunk a regionális politika, az egészségügy, a szociális politika és az oktatásügy területén is. A jól kimunkált szakmai szempontok érvényesítése helyett a döntések meghozatalakor sok esetben a politika gyakran merev érvrendszere, kompromisszumképtelensége érvényesül.

Az éppen most zajló egészségügyi reform hosszú évtizedekre meghatározza a lakosság egészségügyi ellátását. Nem vitatjuk e drámai, esetenként fájdalmas reformok szükségszerűségét. Ám e reformnak is van néhány etnospecifikus eleme. A magyar nemzetiségű állampolgárok kivétel nélkül azokban a déli régiókban élnek, ahol az I. (városi fenntartású) vagy II. (a középfokú önkormányzatok által fenntartott) típusú kórházak találhatók, ezek pedig jelentős hátrányban vannak a III. típusba sorolt, nagyvárosokban működő egyetemi kórházakkal szemben, mivel ez utóbbiak (háromszoros térítési díjat kapva) nagy pénzeszközöket vonnak el a kis kórházaktól, miáltal a kis kórházak eleve alacsonyabb szintű egészségügyi ellátást tudnak csak biztosítani. Mégsem tudunk arról, hogy magyarság érdekeit egyedül képviselő Magyar Koalíció Pártja milyen szakembereket vont be az egészségügyi reform előkészítésébe, milyen stratégiát alkalmazott annak érdekében, hogy a kisebbség szempontjából nem elhanyagolható hátrányokat és veszélyhelyzeteket semlegesítse.

Sajnos még a szlovákiai magyarság számára egyik legérzékenyebb terület, az oktatásügy is egyre inkább a politika bűvkörébe kerül. A felsőfokú anyanyelvi képzés kétségkívül nagyon fontos kérdése mellett mintha megfeledeztünk volna a középfokú oktatás modernizációjának halaszthatatlan kérdéséről. Ezek az oktatási intézmények a szükséges reform nélkül aligha tudnak a jövőben lépést tartani a

megújulásban jóval előttük tartó szlovák tan nyelvű intézetekkel. Ráadásul köztudott, hogy a nemzeti identitás végső kialakulása és rögzülése épp a középiskolai évek alatt megy végbe.

Az adatokból úgy tűnik, hogy az alapfokú képzéssel nincs komolyabb probléma, a diákok létszáma, az iskolák felszereltsége és vonzereje megfelelő. A magyar nemzetiségű diákok valahol az alap- és a középfokú képzés között „vesznek el”. A kilencedik osztály elvégzése után a szülők sokszor a praktikus szempontokat figyelembe véve mérlegelnek. És ha ilyenkor kiderül, hogy a szomszéd utcában (településen) található szlovák tannyelvű iskola „programkínálata”, eredményei egyértelműen jobbak, mint magyar társáé, akkor oda íratják be a gyermekeiket.

A komáromi Selye János Egyetem megalakításával az MKP egyik választási ígéretét teljesítette. A magyar nyelvű felsőoktatás fejlesztését, bővítését az MKP 1998-as kormányba lépése óta szorgalmazza. A 2001. január 21-én elfogadott kormányhatározat egy önálló magyar kar létrehozását javasolja a nyitrai Konstantin Egyetemen pedagógusok, kulturális és népművelő szakemberek képzésére, a 2000-ben a magyar Oktatási Minisztérium megbízásából elkészített tervet a közgazdaság-tudományokra és az informatikára épülő egyetem létrehozását javasolja. Ennek eredményeként Nyitrán 2003. november 11-én megalakul a Konstantin Egyetem Közép-Európai Tanulmányok Kara, 2004. január 17-én pedig megtartják Komáromban a Selye János Egyetem alapító ünnepségét. A Selye János Egyetem 2004 szeptemberétől három karon (a Tanárképző, a Gazdaságtudományi és a Református Teológiai Karon) indít magyar nyelvű képzést.

A Selye János Egyetem alapítása mindvégig a politika irányítása alatt zajlott, ami a megalapítás anyagi bázisának megteremtését illetően el is fogadható. Azt viszont a szlovákiai magyar értelmiségi elit és a magyar nemzetiségű egyetemi oktatók népes tábora értetlenül szemlélte, hogy az egyetem profiljának kialakítását, a magyar nyelvű felsőoktatásban részt vevő intézmények közös stratégiájának összehangolását, az egyetemi oktatók kiválasztását nem

előzte meg egy tágabb alapon nyugvó, az oktatás szerkezeti kialakítását, szakmai színvonalát hosszú távon garantálni képes szakmai konszenzus.

A református és a katolikus egyházak helyzetéről feltétlenül szólnunk kell. Miközben a szlovákiai magyarok létszáma az elmúlt évtizedben 47 ezer fővel csökkent, a magyar hívők száma mintegy 25 ezerrel nőtt. Az egyház nemzetmegtartó szerepe, a magyar nemzetiségű papságnak a magyar kisebbség sorsáért érzett felelőssége egyértelműen igazolódott.

A hagyományosan magyar jellegű református egyház gyorsan visszaszerezte tekintélyét és befolyását a hívők között, és valóban autonóm szervezetként működik, társadalomformáló szerepe vitathatatlan.

A római katolikus egyház helyzete és szerkezeti felépítése viszont diametrálisan eltér a reformátusétól. A szlovák egyházmegyéik reformjának kérdése már hosszú évek óta napirenden van, de naivság lenne azt feltételezni, hogy ez a folyamat egy ún. magyar püspökség létrehozásával fog végződni. Akárhogyan is nézzük a dolgot, erre még sem itthon, sem Vatikánban nincs meg a kellő akarat.

Az viszont már tényleg érthetetlen, hogy többéves tárgyalások, egyezkedések és valóban keresztény alázatot mutató imnapok hatására sem kaptak mindeddig a magyar hívők egy olyan magyar római katolikus segédpüspököt, akinek a magyar hívők gondozása és a magyar papság vezetése lenne a feladata. A pár hónapja született döntés csak félmegoldást jelent. Egy magyarul is beszélő, nyugdíjba vonult segédpüspök helyébe egy másik, magyarul is beszélő segédpüspököt nevezett ki az érsek speciális jogkörök és feladatok nélkül. Falvainkban és városainkban egyre több a nyugdíjkorhatárt elért magyar és magyarul nem vagy alig beszélő fiatal szlovák katolikus pap. Az agilis, iskolákat, intézményeket létrehozó, közéleti szerepet is vállaló magyar katolikus papokat pedig minden látható indok nélkül áthelyezi egyházi előljárójuk. A katolikus papság körében érezhető a feszültség, nő az elkeseredettség.

Bizonyos egyházpolitikai döntéseknél világosan kitapintható a püspök személyes orien-

tálsága, szimpátiája vagy ellenszenve a magyar kisebbséggel szemben. Közismert tény, hogy Szlovákiában kevés a magyar anyanyelvű római katolikus pap. Egyes egyházmegyék püspökei az egyetemes kereszténység nevében ezt úgy oldják meg, hogy engedélyezik az egyházmegyéjükből származó kispapok magyarországi képzését, majd a visszatérés utáni működésüket szülőhelyükön. A magyarok által leg­sűrűbben lakott nagyszombati egyházmegyében erre viszont nem ad lehetőséget az érsek a papi hivatást választó magyar fiataloknak.

A Magyar Koalíció Pártja 1998-tól a kormánykoalíció tagja. Annak ellenére, hogy a párt a Mečiar-kormány által módosított választójogi törvény kivédésére, mintegy „kényszerházasságból” jött létre, lényegesen hozzájárult a szlovákiai magyarok önértékelésének javulásához. A párt stabilizáló hatása a szlovák belpolitikára elvitathatatlan, a szlovák közgondolkodásban, a társadalom modernizálásában, a törvényhozásban, a szlovák–magyar kapcsolatok alakulásában szerepe egyértelműen pozitív.

A jobbára magyarok által lakott déli területeken 1998 óta szignifikánsan javult a lakáshelyzet, jobb lett az infrastruktúra állapota, több beruházás érkezett, mint az ezt megelőző öt esztendőben. A gazdaság állam által ellenőrzött szektorában is jelentős szerephez jutottak a párt jelöltjei, és ez jelentős mértékben befolyásolhatja a további beruházások alakulását, a munkahelyteremtés helyzetét. Az elmúlt öt esztendőben új, az európai szabványrendszernek megfelelő környezetvédelmi beruházások valósultak meg, hidakat adtak át, új határátkelőhelyek nyíltak.

Az MKP a kormánykoalíció tagjaként több magyarulta járásban vezető szerephez jutott a közigazgatásban, emberei ott vannak több fontos járási és regionális jellegű intézmény élén, és ennek is köszönhetően sok déli járásban és településen biztosított a magyar nemzetiségű lakosság számára az anyanyelven történő kommunikáció és ügyintézés.

Az MKP sajátos helyzetéből adódóan kénytelen magára vállalni a kisebbségben élő magyarság társadalmi életének minden szegmensét (gazdaság, szociális politika, egészségügy,

oktatáspolitiká, kultúra stb.). Ahhoz, hogy ezt kellő színvonalon tudja végezni, a párt szakmai háttérmunkáját is végző intézményre van szükség, amely naprakész információkkal segíti a politikai döntéshozók munkáját, részt vesz a közép- és hosszú távú stratégiák kidolgozásában. Egy ilyen intézmény fenntartása állami támogatás nélkül nehezen képzelhető el, ám – egy-két ilyen jellegű szlovák intézményhez hasonlóan – állami vagy egyéb megrendelések, megbízások alapján minden gond nélkül működtethető. Az MKP csak profitálhatna a már komoly szakmai múlttal és képzett kutatógárdával rendelkező intézményekkel (Fórum Kisebbségkutató Intézet, Gramma Nyelvi Iroda, Mercurius Társadalomkutató Csoport) való szorosabb és intenzívebb együttműködésből, melyek fokozatosan átvehetnék a párt által kényszerűségből magára vállalt, a politikai munkával nehezen összeegyeztethető aktivitásokat.

Csak remélhetjük, hogy könyvünk öt év múlva megjelenő folytatása már ebben a kisebbségi intézményben fog elkészülni.

A *Magyarok Szlovákiában (1989–2004)* 2005-ben megjelenő második kötete az elmúlt 15 év politikai és társadalmi életének legfontosabb dokumentumait tartalmazza a rendszerváltás óta eltelt időszak részletes kronológiájával együtt.

A RENDSZERVÁLTÁS MAGYAR SZEMMEL

Kulcsszavak: Ellenzéki szerveződés, magyar–szlovák–cseh ellenzéki együttműködés, rendszerváltás, pártok és stratégiák, Csemadok, választási törvény, magyar egyetem.

1. BEVEZETŐ MEGJEGYZÉSEK

A (cseh)szlovákiai rendszerváltás kisebbségi vonatkozásaival foglalkozó szerző nem teljesen felderítetlen területre téved, hiszen e témakörben már megjelentek hasznos szöveggyűjtemények, kronológiák, résztanulmányok, elméleti igényű elemzések is. A kutatás mégis csak félúton tart. Számtalan részletkérdés maradt még feltáratlanul, sok kérdésre csak egyoldalú és ellenőrizetlen hitelességű válaszok léteznek. Ennek több oka van. Az egyik, hogy 1989 végének, 1990 elejének lázas napjaiban a rendszerváltás szereplői nem gondoltak úgymond az utókorra, számos esemény dokumentálatlan maradt. A sajtó még csak tanulta a cenzúrázatlan hírforrás szerepét, a korszak tudósításaiban néha szétválaszthatatlanul keveredik a tényanyag a szerző saját benyomásaival. Az országos szintű kutatási programokban viszont, mint amilyen a Milan Šimečka Alapítványé volt a kilencvenes évek második felében, a magyarok részvétele a rendszerváltás eseményeiben csak marginálisan szerepel. A frissen alakult pártok nyilatkozatai, s ez érvényes a későbbi időszakra is, érthető okokból elfogultak, ahogy nem mentesek a szubjektivitástól a közéletben szerepet vállalt személyek egyéni visszaemlékezései sem. A fennmaradt szerény mennyiségű kordokumentum rendszerezése, feldolgozása pedig még nem fejeződött be.

Terjedelmi és egyéb korlátai miatt ez az összefoglalás nem a részletkérdések tisztázását tűzte ki céljául, hanem inkább arra összpontosít, hogy vázolja a szlovákiai magyarság körében megfogalmazódott politikai stratégiákat, ezek gyakorlati működését, s részben a gyöke-

reket, amelyekből az eltérő politikai felfogások táplálkoztak.

A szlovákiai magyarság nem egyforma érzésekkel, egyforma célkitűzésekkel és elvárásokkal fogadta, akarta a rendszerváltást. Más és más érzéseket váltott ki a változás az állami és pártapparátusba beépült, abból profitáló magyarokban, megint más azokban, akik csupán túlélési taktikájuk részeként „épültek be” a rendszerbe, vagy éppenséggel a „belülről bomlasztás” lehetőségének naiv hite élt bennük. Más feladatokat tűztek ki elsődlegesen megoldandónak a fálvakban összehívott lakossági fórumok, megint mással, a kommunista hatalom lebontásával bajlódtak a központi szinten foglalkozók. Bizonyos mértékű általánosítás mégis helyénvaló. A magyar kisebbséghez tartozás nemcsak a nemzetiségi problémák iránti fokozott érzékenységet jelentett valamennyi réteg esetében, hanem kihatott olyan konkrét, a kor és a későbbi politikai fejlődés szempontjából meghatározó kérdésekhez való viszonyra is, mint az előbb említett, a hatalomba beépült vagy beépülni igyekvő réteg „politikai rehabilitálása”, illetve az átvilágítás magyarokat érintő eredményeinek megítélése. Ezeknek a kérdéseknek a vizsgálata is további kutatást igényel.

Ami a rendszerváltás korszakának időbeli behatárolását illeti, nem ritka az olyan vélemény sem, hogy az még mindig nem fejeződött be. A szerző általában sem osztja ezt a nézetet, de praktikus okokból is elkerülhetetlen volt kijelölni a vizsgálat alá vont időszakot. (Cseh-) Szlovákiában egyszerű megjelölni a rendszerváltás kezdetét 1989. november 17-ében. Az 1990. júniusi első szabad választások bizonyosan nem a demokratikus építkezés végét jelen-

tik, de fordulópontot mindenképpen. Az ország élére minden szempontból legitim vezetés került, amely ugyanakkor már építhetett a „forradalmi” parlament által megalkotott sarkalatos törvényekre. Ezzel befejeződött a csak a nagygyűlések tömegeinek (bár egyértelmű) támogatására támaszkodó rendszerváltó mozgalmak szerepe.

Végezetül pedig talán nem teljesen fölösleges emlékeztetni arra, hogy 1989. november 17-e után szinte a legkönnyebb feladatok egyike volt a kommunista párt vezető szerepének törlése az alkotmányból. Az általános áruhiány, a devizahiány, a börtönlázadások, a termelés akadozása, a sarkalatos törvények előkészítése, a piacgazdaságra való áttérés előkészületei csak néhány azon problémák és feladatok közül, amelyeket a kormányoknak gyors tempóban, hatalmas nyomás alatt kezelniük kellett. Ha ebbe a képbe beleillesztjük a sokak számára váratlanul, de erőteljesen felszínre törő kisebbségi jogköveteléseket, talán jobban megérthetjük a sokszor értetlen, sokszor ingerült vagy elutasító reakciókat is.

2. A SZLOVÁKIAI MAGYARSÁG ELLENZÉKI SZERVEZŐDÉSE A NYOLCVANAS ÉVEKBEN

A politikai elemzők tényként kezelik, hogy az egykori Csehszlovákia keretein belül Szlovákiában az 1968-at követő normalizáció eltérő, kevésbé kíméletlen jellege miatt a csehországihoz, magyarországihoz, lengyelországihoz hasonló demokratikus ellenzék alig-alig létezett.¹ Ez a szinte általánosan elfogadott tétel a nyolcvanas évek, különösen azok második fele tekintetében nem igazán állja meg a helyét. Tény, hogy a legismertebb csehszlovák ellenzéki csoportosuláshoz, a Charta 77-hez (a továbbiakban: Charta) kevés szlovák csatlakozott. Ez azonban nem jelentette egyben az ellenzék nemlétét: a szlovákiai szamizdat folyóiratok szerkesztőinek-kiadóinak többsége ugyan nem tartozott a Charta aláírói közé, „ellenzékiiségük” ettől függetlenül nem vonható kétségbe. Szlovákiában is tevékenykedtek a hivatalos

művészetből kiüldözött alkotók.² Ugyanígy nem hagyható figyelmen kívül a „földalatti egyház” s általában az erős katolikus ellenzék tevékenysége.³ Végül pedig a szlovákiai magyar kisebbség körében is megszerveződött az ellenállás, amely a nyolcvanas évek végéig kevés kivétellel a kisebbségi sérelmek feltárására, az azokat kiváltó intézkedések elleni tiltakozásra szorítkozott.⁴

A magyar kisebbségi ellenzéki és féellenzéki tevékenység alapos dokumentálása és összefüggésekbe helyezése még nem történt meg. A bevezető megjegyzésekben a rendszerváltás kezdete kutatásának nehézségeiről elmondottak erre a korszakra fokozottan érvényesek. 1989-et követően még hosszú évekig szinte változatlan formában maradtak hatályban a közelmúlt levéltári anyagainak kutathatóságát erősen korlátozó rendelkezések, így keveset tudunk az állambiztonsági szerveknek a magyarok elleni tevékenységéről.⁵ A kezdeteknél tart az ellenzéki minősíthető személyek emlékeinek a rögzítése is (verifikálásukról nem is szólva). Kivételt Duray Miklós képez, aki több könyvében meglehetősen részletességgel írta le a Csehszlovákiai Magyar Kisebbség Jogvédő Bizottságának történetét.⁶ Mivel azonban ezek a kötetek 1989-et megelőzően jelentek meg először, Duray az ellenzéki etika szabályait betartva csak saját szerepéről ír, illetve más személyeket csak a rendőrség számára már akkor ismert összefüggésekben említ.⁷ A kutatási eredmények mai állása szerint annyi azért megközelíthető, hogy a hatalom az „ellenséget” állambiztonsági szempontból egységesen kezelte, az egyes csoportok besorolásának fő szempontja az adott időszakban kifejtett aktivitásuk volt.⁸

Csehszlovákia, illetve Szlovákia Kommunista Pártjának legfelsőbb vezetése előtt a belügyminiszter által a nyolcvanas évek második felében ismertett nemzetbiztonsági jelentések – amelyek persze fenntartásokkal kezelendők, hiszen céljuk egyebek között annak bizonyítása volt, hogy a titkosrendőrség szoros megfigyelés és ellenőrzés alatt tart minden gyanús mozgást, és sikeresen akadályozza azok elburjánzását – mindegyike a megfigyelt, tehát ve-

szélesnek tartott csoportok között említi a „magyar nacionalistákat” (és név szerint Duray Miklóst). A kifejezetten a szlovákiai helyzetre összpontosító jelentés 1986-ban első helyen – ami a korszak kutatói szerint „veszélyességi” rangsorolást is jelent – az ún. hatvannyolcas reformkommunistákat emeli ki, második helyen a pozsonyi polgári ellenzékét, kitérve annak prágai kapcsolataira. Ez utóbbi csoportról – név szerint említve Miroslav Kusýt, Ján Jablonickýt és Ján Čarnogurskýt – külön közli a jelentés, hogy intenzívebbé vált kapcsolatuk Duray Miklóssal „a Szlovák Szocialista Köztársaság magyar nemzetiségű állampolgárainak nemzetiségi érzéseivel való visszaélés kérdésében”.

1987-ben a titkosrendőrség a prágai ellenzék, „a Szlovákia Kommunista Pártja antiszocialista volt tagjai”, a „római katolikus egyház reakciós szárnya” és magyar kisebbség még szorosabb együttműködésének kialakítására tett kísérletekről ad számot. A magyar belső ellenség köreiből ismét Duray Miklós neve szerepel, illetve „a magyar nacionalizmus követői a Nyitrai és a Galántai járásban”.

1988-ban már az „előkelő” második helyen említi a soros jelentés azokat, akik „Csehszlovákia Kommunista Pártja nemzetiségi politikáját támadják a magyar nemzetiségű állampolgárok érzéseivel visszaélni akarva”. Nevek említése nélkül szól a jelentés arról, hogy „nacionalista tevékenység legalizálására” próbálják egyesek felhasználni a Csemadokot, továbbá szól a „pozsonyi Madách Könyvkiadó dolgozóinak fokozódó ellenséges aktivitásáról”. (Elsőként ebben az évben tér ki a titkosszolgálat a környezetvédők szervezkedésére Bős–Nagy-
maros, valamint a Jaslovské Bohunice-i atomerőmű ellen; Pavol Šremer, Mikuláš Huba és Peter Tatár „érdemelte ki” a név szerinti említést is.)

1989 októberében a titkosrendőrség vezetőinek a belső ellenséggel foglalkozó értekezletén az ellenzéki struktúrák jelentős terjeszkedéséről szólnak. A „magyar nacionalizmus” a nyugat-szlovákiai kerület jelentésében kapott a legnagyobb teret, különösen a Jogvédő Bizottság felhívásának terjesztése miatt (a CSKP KB ül-

sének a vegyesen lakott területek iskoláira vonatkozó határozata ellen).⁹

A titkosrendőrségi jelentésekből az is egyértelmű, hogy a hatalom szempontjából különösen nagy veszélyt az egyes csoportok kapcsolatfelvétele, együttműködése jelentette. Logikusan törekedett tehát az ellenzék megosztására, a bizalmatlanság szítására. A kihallgatásokról megjelent visszaemlékezésekben számos utalás történik arra, hogyan próbálta meg a titkosrendőrség szembeállítani a magyarokat és a szlovákokat, illetve az ellenzék polgári és katolikus tagjait.¹⁰

Ellentét, bizalmatlanság persze a titkosrendőrség hathatós segítsége nélkül is létezett, s hogy ezt nem sikerült feloldani, rányomta bélyegét a rendszerváltást követő első hónapokra, sőt évekre is.

3. A MAGYAR-SZLOVÁK-CSEH ELLENZÉKI EGYÜTTMŰKÖDÉS NEHÉZSÉGEI

A (cseh)szlovák–magyar ellenzéki együttműködésben mutatkozó nehézségeknek érdemes külön figyelmet szentelni, mivel ezek hosszú távú szemléletbeli különbségeket tükröznek, s mint ilyenek, meghatározták a kisebbségi politikai elit jelentős részének viszonyulását a (cseh)szlovák politikához a rendszerváltás után is. A magyar részről mutatkozó bizalmatlanság okát 1981-ben Duray Miklós így foglalta össze: „Annyi biztos, hogy a Charta szívesen fogadott volna el aláírásokat a bizottság nevében. Ennek azonban, mint már beszéltem róla, komoly akadályai voltak: a Charta nem foglalkozott a kisebbségi kérdéssel, s ezért a kisebbségi magyar tiszta lelkiismerettel nem írhatta alá. És van egy másik szempont is. A nemzeti kisebbségi kérdés Csehszlovákiában egyidős a köztársasággal. Ebben az országban a demokrácia restaurációja nem képzelhető el a nemzeti dualizmus helyett a nemzeti pluralizmus elvének elfogadása nélkül. Ám a Charta az egyéni polgárjogok védelmét tűzte zászlajára, ez pedig egy népcsoport védelme szempontjából csak az első lépést jelenti. Hiányolom, hogy a Charta

nem kísérelte meg a köztársaság történelmi el-
lentmondásainak az elemzését. Tévedés ne es-
sék, nem azzal nem értek egyet, ami szerepel a
Charta dokumentumában, hanem azt hiányo-
lom, ami nincs benne.”¹¹

Ezt, a mai olvasó számára talán megdöb-
bentő kijelentést a lelkiismereti problémákról
feltehetően az 1978-ban alakult Jogvédő
Bizottság¹² és a Charta közötti első kapcsolat-
felvétel kudarcának keserűsége váltotta ki, hi-
szen később maga Duray Miklós is árnyaltab-
ban ír erről a viszonyról.¹³ Ugyanakkor tény,
hogy a Charta első aláírói és szövívei által
1978-ban lefolytatott belső vitában, amelynek
tárgya a Charta által közreadott dokumentumok
jellege és tartalma volt, egy jelentős csoport a
feldolgozandó legfontosabb témakörök között
megemlítette a cigányok, illetve általában a
nemzeti kisebbségek helyzetét.¹⁴ Az első évek-
ben ennek ellenére csak a cigány kisebbség
helyzetéről adott közre vitairat formájában a
Charta egy dokumentumot.

A Charta első kisebbségi vonatkozású do-
kumentuma az 1982-ben, Duray Miklós első
letartóztatása idején az ország legfőbb ügyészé-
hez intézett levél volt „a büntető törvénykönyv
néhány rendelkezésének helytelen alkalmazá-
sáról”. Egy közös nyilatkozat kiadásáról
1985–1986-ban folyó tárgyalások (amelyeket
megelőzött Duray Miklós második letartóztatá-
sa, részéről a Charta aláírása¹⁵, ill. Ján Čarno-
gurskýnak, Miroslav Kusýnak, Milan Šimečká-
nak és Jozef Jablonickýnak a letartóztatása
ügyében Peter Colotka szlovák kormányfőhöz
és Jozef Lenárt szlovák első titkárhoz intézett
tiltakozó levele) zátonyra futottak. A közzétett
szövegváltozatok azt bizonyítják, hogy ennek
oka nem annyira a felvállalandó kisebbségi jo-
gok listája volt, hanem sokkal inkább a törté-
nelmi múlt eltérő értékelése és az ebből fakadó
terminológiai viták, illetve a szintén történelmi
tapasztalatokra épülő bizalmatlanság. Duray
számára a dualizmus kori Magyarország, Čar-
nogurský számára Csehszlovákia vonatkozásá-
ban volt fontos az árnyaltabb fogalmazás, illet-
ve az, hogy a nemzetiségi politika bűneiért ne
az államot magát, hanem az uralkodó rendszert
érje bírálat. Nem sikerült megállapodásra jutni

abban sem, hogy történjen-e említés a magyar-
országi szlovákokról és a határok sérthetetlen-
ségéről.¹⁶

A csehszlovák emigráció Tudományos és
Művészeti Társaságának bostoni kongresszusá-
ra készült írások, ahol a megállapodás szerint
mindenki saját nevében mondta el véleményét
a csehszlovák nemzetiségi politikáról, jól il-
lusztrálják azokat a bizalmatlansági tényező-
ket, amelyek a kudarcot előidézték.¹⁷

Ján Čarnogurský írásában a müncheni dön-
tés előtti helyzetre utalva tette fel a kérdést,
hogy az, ahogy a magyar emigráció kezeli
Csehszlovákiát, megkérdőjelezi annak létjogo-
sultságát, vajon az egész magyar társadalom
véleményét tükrözi-e. Már maga a kérdésfelte-
vés magában rejtje az igenlő válasz lehetőségét.
(Čarnogurský hozzátette ugyanakkor, hogy
még ha ez lenne is a helyzet, „...nem szabad
hagyni eltéríteni magunkat elvi álláspontunk-
tól. A szlovákiai magyar kisebbséget megilletik
mindazok a jogok, amelyekre szüksége van
normális nemzeti és szociális fejlődéséhez.”¹⁸)
Duray Miklós is hasonló általánosítást tett a
csehszlovák társadalom vonatkozásában, tény-
ként kezelve, hogy a „hivatalos államnaciona-
lista szemléletnek hódol a csehszlovák közvé-
lemény mind otthon, mind az emigrációban”.¹⁹
Tanulmányából egyértelmű, hogy továbbra is
fenntartotta véleményét, miszerint a kisebbségi
kérdésről nem lehet megállapodásra jutni anél-
kül, hogy a felek azonos történelemszemléletet
fogadnának el: „A mai nemzetiségi politika bí-
rálata, ha nem csupán megállapító, hanem ok-
fejtő is, nem térhet ki a folyamat, tehát az előz-
mények elemzése elől. Ilyen analízis nélkül a
jelenlegi helyzet érthetetlen vagy félremagya-
rázható, mert fedve maradnak a folyamat ten-
denciái. A tendenciák feltárása viszont olyan
érzékeny csehszlovák nemzeti-hatalmi érdeke-
ket is érintene, amelyeknek objektív kritikai
elemzésére kis kivétellel felkészületlen a mai
nemhivatalos csehszlovák nyilvánosság.”²⁰ Tu-
lajdonképpen mindkét szerzővel vitatkozva
Miroslav Kusý volt az, aki a kommunista hata-
lom természetét elemezve nem vitatta, hogy lé-
tezik specifikusan nemzetiségi elnyomás is –
különösen akkor, ha a kisebbségek tevékenysé-

ge veszélyezteti a párt hatalmi érdekeit –, ám „a bosszú momentuma a nemzetiségi politikában szerintem ma már nem lelhető fel – vagy ha mégis, másutt kell keresni: a háború utáni szlovák (főleg ludák) emigrációnál és részben a szlovák lakosság egyes csoportjainak nacionalista reszsentimentumaiban s atavizmusaiban (magyarellenes hangulatok formájában)”.²¹

A Charta további dokumentumai viszont azt bizonyítják, hogy a történelmi viták zárójelbe tétele kézzelfogható eredményeket is hozhatott. A Charta állásfoglalásai a pozsonyi magyar intézmények elleni támadások ügyében természetesnek tekinthetők, amennyiben beleillettek a Charta alaptevékenységéről kialakított elképzelésbe.²² Ezeknél jelentősebb volt a Charta 1987. december 15-én a csehszlovák kormány elnökségének, a szlovák kormányhivatalnak és az Európai Biztonsági és Együttműködési Értekezlet (EBEE) bécsi utóértekezletének megküldött 74/87. számú dokumentuma a nemzeti kisebbségek jogait szabályozó elvek nemzetközi biztosítása ügyében. A szöveget a Jogvédő Bizottság dolgozta ki, és a Charta akkori szóvivői mellett csatlakozott hozzá aláírásával Miroslav Kusý, illetve Milan Šimečka. Később levélben biztosította egyetértését a Chartát a szöveggel kapcsolatban Ján Čarnogurský is.²³ A javaslat szerkezetében és tartalmában is igazodik az alkalomhoz, hiszen célja az volt, hogy az utóértekezlet záródokumentumába a megfogalmazott elvek bekerüljenek: a kisebbségi kérdést az emberi jogok részeként kezelve olyan általános alapelveket fogalmaz meg, mint a szabad kapcsolattartás az anyaországgal, a szabad információáramlás, az anyanyelvű oktatáshoz való jog, a nyelvhasználati jogok, az elnemzetlenítés tilalma.

A fentebb ismertetett vita kapcsán fontos megjegyezni, hogy a Jogvédő Bizottság valamennyi dokumentuma és egész tevékenysége bár jogosan tekinthető a csehszlovákiai és általában a közép-európai polgárjogi ellenzék részének, csak részben felelt meg „a második nyilvánosság” vagy a „szamizdat” elfogadott kritériumainak. Ha szamizdat alatt elsősorban a cenzúrázatlan, szabad vita színterét értjük, akkor fontos megjegyezni, hogy a bizottság

szövegei közzétételüket követően nem voltak szabad vita tárgyai – nem létezett szlovákiai magyar szamizdat folyóirat vagy egyéb fórum, amely a vitának teret adhatott volna. S mivel – ahogy azt már említettük – máig nem ismertek a bizottság munkatársai, arról sem lehet képet alkotni, hogy e szövegek hogyan nyerték el végső formájukat. Nem tudható, hogy a belőlük kiolvasható politikai szemlélet csak Duray Miklós személyéhez köthető-e vagy egy nagyobb csoport sajátja volt.

4. A RENDSZERVÁLTÁS ELŐTTI ÉV

1988 nyarán a hatóságok engedélyezték Duray Miklós kiutazását az Egyesült Államokba. A tisztázó viták közte és a szlovák ellenzék között így nem folytatódhattak, miközben épp megkezdődött a rendszer eróziója. A csehszlovák kommunista rendszer – az NDK mellett – a „béketábor” legbigottabb tagja volt, melynek vezetése nem akart tudomást venni a kommunizmus érezhető megingásáról. A már a környező országokat is elért fontolva haladó liberalizálódás ennek ellenére mozgósította a szlovákiai társadalmat is.²⁴ Ennek legjelentősebb megnyilvánulása az 1988. március 25-i, a katolikus ellenzék által szervezett ún. gyertyás tüntetés volt Pozsonyban. (A tüntetést követő percek pedig jól illusztrálták a rendszer elszántságát hatalma fenntartására.) A szlovákiai magyarokra a legnagyobb hatást nyilvánvalóan az egyre szabadabb magyarországi politikai légkör gyakorolta, különösen azt követően, hogy a cenzúra korlátai kitágultak az állami elektronikus hírközlésben is. Már 1988 őszén több ezer aláírás gyűlt össze a romániai falurombolási tervek elleni felhívás alá. Fokozatosan aktivizálódtak az olyan legális intézmények is, mint a Csemadok vagy a Szlovák Írószövetség Magyar Szekciója. Ennek a korszaknak a legjelentősebb kisebbségi dokumentuma „A csehszlovákiai magyarok memoranduma 1988”, valamint az utólagosan „A harminchármas levele” elnevezést kapott beadvány.²⁵ A két dokumentum megszületését jelentős viták kísérték.²⁶ A mai olvasó számára a pusztá szövegek aligha

tárják fel a szerzők közötti alapvető nézetkülönbségeket, melyek létezéséről mindaddig inkább irodalmi, esztétikai vitákból lehetett következtetni. Ami szembevető lehet, az a két dokumentum eltérő hangneme: míg a memorandum kormányának címzett követeléseket tartalmaz, a harminchármas a kommunista párt vezetésének „megfontolásra javasolják” a levélben foglaltakat, és – feltételezhetően taktikai megfontolásból – olyan frázisokat is beemeltek a szövegbe, mint a „lenini nemzetiségi politika” vagy a glasznoszty „több szocializmus, több demokrácia” jelszava. A memorandum szerzői igyekeztek minél szélesebb körben aláírásokat gyűjteni, a levelet viszont csak kiválasztott személyeknek adták oda aláírásra, s a szerzők arra is ígéretet tettek, hogy azt nem bocsátják a külföldi sajtó rendelkezésére.²⁷ A levélhez képest a memorandum általánosabban fogalmaz, s külön foglalkozik a politikai rendszer átalakításával. Nyilván emiatt mellőzi a kisebbségi kultúra olyan részletkérdéseit, amelyek a követelésekben meglehetősen nyíltsággal megfogalmazott rendszerváltás esetén nem tartoznának az állami feladatok közé. A „harminchármas” célja nem a totális rendszerbírálattal volt, hanem a kommunista párttal folytatandó párbeszéd során javulást elérni a magyar kisebbség helyzetében – a rendszeren belül.²⁸ A memorandum szerzői a szövegben foglalt rendszerbírálattal okán nem várhattak és nem is kívántak párbeszédet, főleg nem a kommunista párttal, ellenkezőleg: a memorandum a párt mint legitim partner elismerésének egyértelmű elutasítása volt. Ebből következik a kommunista látszatválasztások során a parlamentbe került magyar nemzetiségű képviselők illegitimnek minősítése is. Egyébként a két dokumentum a konkrét kisebbségpolitikai követelések terén nem tartalmaz egymásnak kifejezetten ellentmondó elképzeléseket.

Egy „szerencsés véletlen” folytán jelentős nemzetközi visszhangja volt az 1989 nyarán Prágában közreadott „Néhány mondat” elnevezésű petíció kisebbségi magyarok részéről történt aláírásának. Ez a Václav Havel által megfogalmazott, demokratizálást sürgető petíció nem várt visszhangra talált – országszerte mint-

egy negyvenezeren írták alá. A főleg Dunaszerdahelyen és Pozsonyban gyűjtött „magyar” aláírások egy íven szerepeltek, ennek köszönhetően a külföldi rádióadókban, ahol folyamatosan közölték a csatlakozók névsorát, azt a szlovákiai magyar értelmiség egy jelentős csoportja „korporatív” felsorakozásaként értelmezték az országos rendszerváltást akaró erők mögött.

Ez az értelmezés annyiban helyénvaló is volt, hogy ekkorra már nem a Jogvédő Bizottságra korlátozódott a rendszerváltást a maguk módja és lehetősége szerint tevékenyen előmozdítani kész kisebbségi magyarok köre, hanem a kisebbségi társadalmon belül is szaporodtak azok a kis csoportok, amelyeket szlovák szociológusok a „pozitív deviancia” szígeiteinek neveztek el. Hiába próbált a rendszer elnyomó apparátusa úgy működni, mintha évtizedei lennének még hátra, hiába próbálkoztak még nagyszabású politikai perek indításával példát statuálni és megfélemlíteni a társadalmat, többé-kevésbé mindenki számára világos volt, hogy a kommunista párt vezető szerepére épülő rendszert nem lehet Csehszlovákiában külső támogatás nélkül hosszú távon fenntartani.²⁹ A szlovák ellenzék is így látta ezt, amint tisztában volt azzal is – ha más miatt nem is, hát legalább a Duray Miklóssal folytatott, fentebb ismertetett vitái alapján –, hogy a fordulat után nem lesz megkerülhető a nemzeti kisebbségek helyzetének problémája. Ez a felismerés vezetett oda, hogy afféle „intézményes” kapcsolatfelvételre kerüljön sor a pozsonyi ellenzék különböző áramlatait képviselő csoport és a magyar kisebbség fiatalabb nemzedékéhez tartozó másként gondolkodók között.³⁰ A cél a kisebbségi kérdés rendezéséről folytatandó párbeszéd lett volna. A párbeszédre sor is került, de már egészen más körülmények között. Mire 1989. november 18-án megalakult a Független Magyar Kezdeményezés (FMK), lejárt az akadémiai vitákra fordítható idő. A rendszerváltás küszöbén tehát készen álltak a magyar kisebbség egyes csoportjainak követelései, de anélkül, hogy mód lett volna végig gondolni azok megvalósításának eszközeit a többpárti demokrácia keretei között. A szlovák többségnek az a reprezentációja pedig, amelyet

a körülmények a forradalom élére sodortak, tájékozatlan volt ezeknek a követeléseknek a részleteiről.

5. ÖSSZEOMLIK A RENDSZER

A Független Magyar Kezdeményezés (FMK), mint a neve is mutatja, eredetileg nem a szó mai értelmében vett politikai szervezetként indult. Megalakítóinak elképzelése szerint a közép-európai polgárjogi mozgalmak szerveződései mintáját akarta követni, ennyiben is eltérve a Jogvédő Bizottság sokkal szigorúbb konspirációs gyakorlatától. A véletlenek összjátéka folytán azonban első közreadott nyilatkozata már az 1989. november 17-i prágai diáktüntetés szétverésére reagálhatott.³¹ Ha létrejöttek volna történelmi jelentősége, az abban áll, hogy a rendszerváltás kezdetének pillanatában már létezett, és kész szervezetként, mégpedig magyar szervezetként tudott bekapcsolódni a forradalom „vezetésébe”. Függetlenül attól, hogyan alakult a későbbiekben az FMK sorsa, megítélése, függetlenül attól, hogy az akkor már több mint egy éve külföldön tartózkodó Duray Miklós nem kívül is voltak a szlovákok számára jól ismert és becsült magyar személyek, aligha valószínű, hogy egy ilyen szervezeti háttér nélkül sor került volna bevonásukra a Nyilvánosság az Erőszak Ellen (VPN) vezetésének munkájába – nem a magyarellenességre, hanem a kaotikus viszonyok, a kényszerűen a közvetlen barátságokra és személyes bizalomra építő szervezetépítés miatt. Ennek a helyzeti előnynek köszönhetően viszont Szigeti László az FMK nevében már a VPN nevezetes 12 pontjának kidolgozásában is részt vett,³² egy másik alapító tag, Grendel Lajos író már az első, többé-kevésbé szervezettnek tekinthető pozsonyi nagygyűlésen ott volt a szónokok között. Az FMK-hoz hasonló szerepet tudott korai, november 22-i megalakulásának köszönhetően betölteni a Szlovák Egyetemisták Koordinációs Bizottságában a Magyar Diákszövetség.³³

Dél-Szlovákia az ország többi részéhez hasonlóan némi fáziskéséssel követte a fővárost. Az első napokban nehézkes volt az információ

áramlása. Az egyetlen magyar nyelvű napilap, az *Új Szó* kiadója ekkor még Szlovákia Kommunista Pártjának Központi Bizottsága volt. Az első kis hír arról, hogy egyáltalán valami komoly dolog történik az országban, november 21-én jelent meg hírügynökségi anyagként. Az első „magyar” reakció a lapban november 22-én a Komáromi Városi Nemzeti Bizottság elnökének olvasói levele, amelynek lényege abban foglalható össze, hogy változásokra szükség van, „de csakis szocialista alapon”. Ez a hangnem jellemzi a következő számban közzétett olvasói leveleket is: utcai zavargások nem oldják meg a helyzetet, nem a régi társadalmi rend visszaállítása, hanem a „demokratikus folyamat keretében a reformok megvalósítása” az ország előtt álló feladat.³⁴ November 24-én jelenik meg Csemadok KB Elnökségének nyilatkozata, amely ugyancsak az akkoriban mantra-ként ismételtetett „érdemi párbeszédet” sürgeti. Érdekessége ennek az állásfoglalásnak az a nemzetekhez és nemzetiségekhez intézett kérés, hogy a nacionalista uszítások által ne engedjék magukat letéríteni a demokratizálás útjáról. Mivel „nacionalista uszításoknak” ezekben a napokban még semmi nyoma nem volt, feltehetően az 1968-as tapasztalatokból fakadó félelmek fogalmazódtak meg a nyilatkozatban. Hogy ezek a félelmek mennyire élők voltak, igazolja az első saját *Új Szó*-beszámoló is egy magyarlakta településről: a november 25-i dunaszerdahelyi nagygyűlés szlovák és magyar szónokai egyaránt azt hangsúlyozták, ne történjen meg, hogy ilyen sorsdöntő napokban a kisebbséget leválasszák a többségnek az igyekezetéről.³⁵

Az 1968-as történelmi trauma is kihatott arra, ahogy a szlovákiai magyarok megfogalmazták stratégiájukat az országos politika és a specifikus kisebbségpolitika összekapcsolásáról. Az FMK elképzelését Grendel Lajos foglalta össze: „[...] demokrácia nélkül a kisebbségi kérdés legfeljebb az óhajok és szándékok szintjén tud megvalósulni... előbb ki kell alakítani ebben az országban a demokratikus struktúrákat, hogy a kisebbségi kérdéssről tárgyalni lehessen.”³⁶ Ez a stratégiai megfontolás jelent meg a frissen alakult magyar csoportosulások

1989. november 25-i találkozásán, ahol az FMK a Magyar Diákszövetséggel egyetértésben a Dobos László képviselte Csehszlovákiai Magyarok Fórumával³⁷ szemben átültette azt az elvet, hogy nincs szükség koordinációs szerv létrehozására – minden csoportosulás a maga módján, módszereivel, a saját területén kapcsolódik be az eseményekbe, elkerülendő az elszigetelődést. Az FMK egy másik szóvivője, Gyurovsky László ennél is élesebben fogalmazott: „Kiindulási pontunk a demokrácia, nem pedig a magyar kisebbség helyzete. [...] Az a benyomás alakult ki a közvéleményben, hogy egyedül mi képviseljük a kisebbségi érdekeket, pedig ez nem így van. Nem tudunk, és nem is akarunk felvállalni mindent, ami a magyarokkal kapcsolatos. Társadalmunk pluralizálódik, és érdekképviselője is pluralizálódni fog. [...] Célunk, hogy minden rétegnek legyen érdekképviselője, s ezen belül a magyar kisebbség is pluralizálódjék, tehát érdekei szerint tagolódjon.”³⁸ 1968-ból azonban nemcsak azt a tanulságot lehetett levonni, hogy a magyar kisebbségnek részt kell vennie a demokrácia jogintézményeinek létrehozásában, hanem azok keretein belül a demokrácia játékszabályait betartva törekednie kell helyzetének rendezésére, mert ellenkező esetben maga a demokrácia is elbukhat. A másik vélemény szerint, melyet főleg a prágai tavasz eseményeit már felnőtteként megélt nemzedék képviselt, a nyomásgyakorlás és a lobbizást kombinálva kell mielőbb előrelépést kicsikarni a kisebbségi jogok terén addig, amíg lehet, amíg a helyzet cseppfolyós.

A két elképzelés alapvetésének különbözőségéből szervesen következett, hogy a későbbiekben, a politikai pártok alakulásának időszakában az utóbbi véleményt osztók az Együttélés Politikai Mozgalomban találták meg a helyüket, amely az önerőre támaszkodásban, illetve a nemzetközi közvélemény mozgósításában hitt mint politikai eszköztárban. Az FMK a párttá alakulás után is a hazai országos pártokkal való partneri együttműködést hirdette, azzal próbálva feloldani az önállóság kontra integráció dilemmáját, hogy az együttműködés természetes formája az azonos politikai eszmeáramlatok mentén szerveződő kisebbségi, illetve or-

szágos, „többségi” pártok koalíciója, amelyen belül minden fél fenntartja saját szuverenitását.

Bár az átalakulás első hetei során sorra alakultak Dél-Szlovákiában is a VPN- és FMK-csoportok, illetve minden már korábban létező szervezet támogatásáról biztosította vagy a VPN-t, vagy az FMK-t, vagy mindkettőt, ez nem a fentebb idézett elvi állásponttal való azonosulást jelentette, hanem csupán a rendszer-váltás támogatását. A november utolsó napjaiban felröppent híresztelést arról, hogy Kelet-Szlovákiában aláírásgyűjtés kezdődött a magyar autonómia érdekében, még minden magyar nemzetiségű megszólaló provokációnak minősítette ugyan, és a vidék Csemadok-alapszervezetei is elhatárolódásra szólították fel tagságukat,³⁹ ám nyilvánvaló volt, hogy az FMK véleményével sem a magyarság rétegérdekeinek megjelenítése, sem a jogállamiság alapjai megteremtése elsődlegesséneke kérdésében nem alakulhat ki általános konszenzus.

A szlovákiai magyarság november 17-e után nem csak a politikai történésekbe kapcsolódott be. A forradalom első napjaiban megalakult FMK és Magyar Diákszövetség mellett hamarosan sorra jöttek létre, illetve újultak meg a szakmai, társadalmi szervezetek, klubok (nép-rajzi társaság, cserkészszövetség, írók társasága, képzőművészek társasága, pedagógusszövetség, újságírók egyesülete stb.), indultak – általában rövid életű – új lapok. A politikum a szigorúan szakmai vagy/és érdekvédelmi társaságok esetében is megnyilvánult abban, hogy ezek hangsúlyozták magyar jellegüket. Ha tagjaik korábban országos szervezettségű, azaz „szlovák” szervezetben tevékenykedtek, akkor abból kiváltak, ha korábban nem ismert szerveződéstről volt szó, akkor a hasonló új országos szervezettel párhuzamosan alakultak – formális koordinációra csak akkor törekedve, ha annak pragmatikus indokai voltak. (Ez a pragmatikus indok a legtöbb esetben az állami támogatás arányos részéhez való hozzáférés lehetősége volt.)

Bár az új szerveződések alapítóinak nyilatkozataiban és általában a korabeli publicisztikában gyakran felvetődik az új társadalmi viszonyokhoz, a piacgazdasághoz való alkalmaz-

kodás fontossága, a gyökeres intézményi átalakulás és a rendszerváltás előtt megfogalmazott kisebbségi követelések kritikai értékelésére nem mutatkozott igény. Ehelyett a „megtartani és gyarapítani” lett a kor jelszava.⁴⁰ A kommunista időszakból örökölt struktúrákhoz való felfelé viszonyt jól példázza a Csemadok szerepéről kialakult vita, amelyről a következő részben esik bővebben szó vagy a 144/1968. számú alkotmánytörvény etalonként való kezelése a kisebbségi jogok kívánatos törvényi rendezése szempontjából.⁴¹

A dél-szlovákiai közhangulatot mélyen érintő magyarellenes türelmetlenség első komolyabb jelei 1990 januárjában mutatkoztak. A lavinát egy január 3-i televíziós műsor indította el, amelyben javarészt az egyes kisebbségek képviselői és Varga Sándor, az 1989. december 12-én kinevezett szlovák miniszterelnök-helyettes mondták el problémáikat saját szemszögükből. A szlovák közvéleményt a korabeli tudósítások szerint sokkolta az adás, s a felháborodott olvasói levelek, telefonok a semmivel sem tájékozottabb újságírókat is türelmetlen, magyarellenes írásokra késztették. Az anyanyelvi oktatás helyzetére mindig is rendkívül érzékeny magyar közvéleményt mélyen felháborította az oktatási miniszter, Ladislav Kováč⁴² nevéhez fűződő koncepció a vegyesen lakott területekre vonatkozó oktatáspolitikáról, különösen annak a hazafias nevelésre és a közös igazgatású oktatási intézmények különválasztásának tilalmára vonatkozó részei.⁴³ A helyi államigazgatás vezetőinek kinevezése ürügyén február közepén Érsekújvárott magyarellenes tüntetés volt, ekkor kezdődtek a szlovák „nemzeti erők” – akkor konkrétan a Matica slovenská és a Zväz slovenských učiteľov (Szlovák Pedagógus Szövetség) – azóta is évente megszervezett nagysurányi összejövetelei. A VPN hiába szállt szembe ezekkel a törekvésekkel, hiába vállalta fel programszerűen a nemzetiségi kérdést,⁴⁴ a magyar közvélemény ezt kevésbé értékelte, a szlovák szélsőségesek pedig igyekeztek a VPN-t nemzetárulóként feltüntetni.⁴⁵

A dél-szlovákiai feszültség, legalábbis az írott és elektronikus sajtó interpretációjában

olyan méreteket öltött, hogy a szlovák kormány március 6-án kihelyezett ülést tartott Komáromban, amelyre meghívták a járási nemzeti bizottságok vezetőit, a Matica slovenská, a VPN, a Csemadok, az FMK és az Együttélés képviselőit is. Az ülésen elmondott beszédében Milan Čič kormányfő megpróbált ugyan egyensúlyozni a szlovák és a magyar követelések között úgy, hogy hol az egyik, hol a másik fél szélsőségeit bírálta. Több részletkérdésben azonban elismerte a korábbi nemzetiségi politika hibáit, s igyekezett megoldásokat, de legalábbis a szlovák kormány számára vállalható intézkedéseket felvázolni. Ezek azonban az akkori jogi helyzetből indultak ki, s nem adtak választ arra, milyen nemzetiségpolitikát képzel el a kormány a többpártrendszer, a piacgazdaság körülményei között.⁴⁶ (A kormány következő, március 28-i, a nemzetiségi kérdésnek szentelt ülésén kiderült, hogy a dél-szlovákiai szlovákok petíciói ugyanazon kis csoport szervezkedésének eredményei, és nem lehet azokból messzemenő következtetéseket levonni a tényleges szlovák–magyar feszültség mértékéről.)⁴⁷

6. PÁRTOK ÉS STRATÉGIÁK

A közéletbe a rendszerváltás idején bekapcsolódó kisebbségek dilemmáit a posztkommunista országok helyzetének áttekintése alapján Schlett István kevéssel az első szabad választások után így foglalta össze: „A »liberálisok« joggal mutatnak rá, hogy a nemzeti-kisebbségi törekvések hangsúlyos megjelenítése indirekt módon támogatást nyújt a többségen belül található antidemokratikus s manapság a nacionalizmus érveit nagy előszeretettel hangoztató erőknek – tehát megnehezíti, esetleg meg is akadályozhatja a nemzeti kisebbségek számára is kedvező feltételeket teremtő demokratikus intézmények, demokratikus politikai kultúra megszületését. A »kollektivisták« viszont nem kevésbé jó bizonyítékokat tudnak felsorakoztatni amellest, hogy a sikerre a struktúrák alakíthatósága miatt csak a gyors és határozott fellépés adhat reményt, hiszen a többség soraiban

még a gyökeres rendszerváltás legelkötelezettebb híveinek demokrácia-felfogásában is nagyon kevés jele van annak, hogy nyitottak lennének a kisebbség kollektív jogainak bármikori elfogadására.”⁴⁸

Szlovákiában 1989. november 17-ét követően tehát mindkét – Schlett szerint egyenértékű – lehetőségnek akadtak támogatói. A támogatók körének kialakulását, a történelmi tapasztalatokból eltérő következtetéseket és cselekvési programokat valló csoportok világos különválását nemzedéki szempontok is befolyásolták. Az általánosításból fakadó pontatlanságot megengedve elfogadható az a kutatói megállapítás, hogy az 1968-ban vezető szerepet betöltött személyiségek döntően az Együttéléshez csatlakoztak, az 1989 előtti ellenzéki tevékenységből is részt vállaló fiatal szakemberek kevés kivétellel az FMK vezetését adták.⁴⁹

Az általános várakozások szerint a külföldi útjáról decemberben hazatérő Duray Miklósnak az FMK-ban kellett volna politizálnia. A várakozások annyiban igazolódtak is, hogy elfogadta az FMK ajánlását a szövetségi kormányban betöltendő miniszterelnök-helyettesi tisztségre, illetve a januári kooptálások során a képviselői mandátumot a szövetségi parlamentbe.⁵⁰ Durayra, saját szavai szerint, döntő hatást gyakorolt december 9-e, amikor egyrészt az előzetes megállapodások ellenére mégsem lett tagja a prágai kormánynak,⁵¹ másrészt bekapcsolódott a beszélgetésbe a jövődöbéli miniszterekkel az ország kialakítandó politikai szerkezetéről. „Szavaikból és elképzeléseikből az vált nyilvánvalóvá számomra, hogy egy pártokra épített, szigorúan államközpontú politikának a hívei. Ebből akkor – máig érvényesen – azt a következtetést tudtam levonni, hogy a nemzeti kisebbségeknek saját, önálló pártot kell alapítaniuk, ha saját, önálló politikát akarnak folytatni. Továbbá azt tudatosodott bennem, hogy az államközpontú politika Csehszlovákiában – akárcsak a nemzetközpontú politika – hagyományosan kisebbségellenes, vagy jobb esetben kisebbségeket mellőző politika. [...] Tehát a jövőben, ha valóban politizálni akarunk és nem csak egyéni karriereket szándékozunk építeni, nem lesz érvényes a hatalom körül

ügyeskedők ugrándo-zása, sem az állandóan fölfelé tekintők kompromisszumkészsége, sem a kormánypártiság, sem a politika és a műkedvelő politikai kultúra határán megjelenő populistá magatartás. Keményen és egyértelműen kell majd politizálnunk.”⁵² A másik alaptétel, amely az Együttélés alakulásakor megfogalmazódott, a mozgalom ideológiamentessége volt. Az ideológiamentesség „ideológiája” a választók mozgósítását szolgálta: egy olyan pártot, amely a modern politikai eszmeáramlatok egyikehez sem kötődik, bárki támogatthat; ugyanakkor az ideológiai meghatározottság elutasítása azt a hitet erősítette, miszerint a kisebbségek problémáinak megoldására csak egyetlen helyes válasz létezik, ezáltal az ideológiák menti differenciálódás eleve értelmetlen. Az Együttélés kezdeti politikai gyakorlata azt igazolta, hogy valójában nem modern politikai pártként, hanem egyfajta *pressure group*ként kívánt működni. Hozzá kell tenni, hogy a csoportérdekek képviselését mint elsődleges célt csak önmaga, illetve általában a kisebbségi pártok számára fogalmazta meg. Nincs dokumentuma, amely akár jelzésszerűen is egy átfogó korporatív koncepciót vázolna mint ideálképet.

Duray Miklós helyzetértelmezése arról is tanúskodik, hogy nem látott okot korábbi véleménye módosítására. A szlovák társadalmat és politikai elitet egységes tömbként látta, nem vizsgálva, lehetnek-e az egyes magyar nézetekkel és követelésekkel való egyet nem értésnek a nacionalizmuson túli indokai. Hogy a szlovákiai magyar közvélemény nagy része nyitott volt az ilyen sommás megállapításokra, annak a ténylegesen elszenvedett sérelmeken túl egyéb okai is voltak. Az egyik ilyen ok a Magyar Televízió hatása volt. A pártállami televízió néhány prominens riportere, műsorvezetője a Magyarországon akkor már egy éve zajló fokozatos átalakulásban a helyét keresve felfedezte magának a szomszédos országokban élő kisebbségeket, ami önmagában üdvözlendő tett lett volna. Általuk lett viszont a határon túl is széles körben elterjedt szemlélet, amely a kisebbségek történelmét állandó szenvedések történeteként látja, s ennek megfelelően alakítja retorikáját is – különösen népszerű lett a

szlovákiai magyar kisebbség mint „sok sebből vérző test” kifejezés.⁵³ A csehszlovák hatalom dühödt reakciója csak növelte ezeknek a műsorknak a hitelességét. Ennél az anyaországi médiaüzenetnél sokkal fontosabb volt azonban az 1990 januárjától teljes fegyverzetében előpattant szlovák nacionalizmusnak az a formája, amely ma is ismert, de amelynek kezelésére akkoriban sem a politikacsinálók, sem a sajtó nem volt felkészülve. Az oktatási miniszter fentebb vázolt, erősen centralizáló, a kisebbségi oktatás különleges jegyeit semmibe vevő politikája pedig azt igazolta a magyarok számára, hogy a szlovák nacionalizmus az új kormány hivatalos politikájában is jelen van.

Az Együttélés Politikai Mozgalom hivatalos zászlóbontására 1990. február 7-én az előkészítő bizottság felhívásának és a mozgalom programnyilatkozatának közzétételével került sor.⁵⁴ A mozgalom szándéknyilatkozatának közzétételét megelőzően Duray Miklós Dél-Szlovákia-szerte számos lakossági fórumon vett részt, s kiválóan megszervezte az új mozgalom szervezeti hátterét is. A Csemadok KB Elnöksége már február 9-én támogató nyilatkozatot tett közzé, és sorra születtek az ilyen értelmű határozatok a Csemadok ekkor zajló járási konferenciáin is. A szervezet XV., rendkívüli közgyűlése attól ugyan tartózkodott, hogy határozatot hozzon az Együttélés támogatásáról, a felszólalók azonban világossá tették, mit várnak e téren a tagságtól és az alapszervezeteiktől.⁵⁵

A mozgalom megalakításának okairól az alapító, majd elnök, Duray Miklós sokféleképpen nyilatkozott. Egy korabeli interjúban így jellemezte a különbséget az FMK-val szemben: „A különbség: mi azt akarjuk, hogy az Együttélés ne csak a magyar nemzeti kisebbség mozgalma legyen, hanem Szlovákia minden olyan területén élőké, ahol a nemzetek és nemzeti kisebbségek vegyesen laknak.”⁵⁶ Egyéb nyilatkozataiból viszont okkal lehet arra következtetni, hogy az alapítókat inkább az FMK és a VPN szoros együttműködése zavarta. „Soha ilyen gyorsan és tömegméretben nem tapasztaltam pozitív visszajelzést, mint e rövid közlemény megjelenése után. Nem volt olyan nagygyűlés,

ahol a résztvevők zöme ne az önálló politikai szerveződés mellett voksolt volna. Sugalmazás nélkül is ráéreztek arra, hogy szervezkedni kell, és nem szabad szétforgácsolni erőnket. Ez a vélemény azonban sok helyen egy kérdéssel párosult: mi van az FMK-val? Ha már létrejött egy politikai szerveződés, az alakuljon önálló magyar párttá – mondták sok helyen. Akkor magam is úgy gondoltam, hogy ennek így kellene lennie. Sem számomra, sem a kérdezők számára nem volt nyilvánvaló, hogy erre az FMK nem hajlandó és nem képes” – idézte fel az Együttélés megalakulásának előzményeit Duray Miklós a mozgalom III. kongresszusán.⁵⁷ Egy későbbi visszatekintésében pedig így fogalmaz, az FMK-ra utalva: „(A politikai szervezettséget) néhányan – a negyvenéves kommunista hagyományok szerint – úgy képzelték el, hogy szervilisen be kell épülni a többség nagy pártjába, ahol majd csurran-cseppen valami a jól viselkedő személyeknek. A felvidéki magyarság gondolkodó része – azaz a zöme – viszont az önálló szerveződés mellett döntött. Ennek köszönhetően alakult meg 1990 januárja és márciusa között az Együttélés Politikai Mozgalom.”⁵⁸

Az a megállapítás, hogy az FMK nem volt hajlandó önálló párttá alakulni, utólag is értelmezhetetlen. Az Együttélés indulásakor az FMK már közzétette programnyilatkozatát, s a január 27-én elfogadott párttörvény értelmében folyamatban volt bejegyzése a belügyminisztériumban⁵⁹ – azaz a kezdetektől önálló pártként működött. Programnyilatkozata⁶⁰ a körülményekből következően érthetően bővebb, részletesebb, a kisebbségi kérdést tágabb összefüggésben vizsgálni próbáló volt, de semmiképpen sem állítható, hogy a vájtfülű bennfenteseken kívül bárki is alapvető ellentéteket fedezett volna fel közte és az Együttélés programja között. Lényeges különbség egy kérdésben fedezhető fel: a kisebbségeknek a döntéshozatalban való joga biztosításának kérdésében. Míg az Együttélés dokumentuma megismétli a rendszerváltás előtti időszakban megfogalmazott beadványokban állandó jelleggel szereplő követelést a kisebbségek „specifikus reprezentációjáról” a törvényhozó testületekben – amely a mozga-

lom 1990. májusi, részletesebb programja szerint nemcsak számarányos képviseletet, de külön kamarát is jelentett volna⁶¹ –, az FMK ezt már nem vállalta fel, és más, a szabad választásokon alapuló többpárti képviseleti rendszerbe jobban beilleszthető megoldásokat fontolgatott. Világos és kivitelezhető alternatívát azonban nem tudott nyújtani.⁶²

Az viszont tény, hogy amikor az FMK tartózkodott az Együttélést jellemző radikalizmustól, nem csak a stabil demokratikus intézményrendszer hiányában különösen veszélyesnek hitt szlovák–magyar feszültség eszkalálódása elkerülésének szándéka motiválta. Bár nem függetlenül ettől a szándéktól, de igyekezett nem rontani a VPN-nek a választások előtti pozícióján, amelynek esetleges veresége egyben a forradalom szimbolikus bukását is jelentette volna. A VPN „megóvása” attól, hogy helyzetét a magyar követelésekkel való konfrontálódás megrendítse, már csak pragmatikus megfontolásokból is fontos volt, hiszen 1990 tavaszán mindkét mozgalom eldöntötte, hogy koalícióban indul a választásokon. Amit vetélytársai „szervilis beépülésnek” minősítettek, az az FMK számára a szövetséges pártok közötti természetes egyeztetési mechanizmus jele volt.

Az Együttélés megalakítását enyhén szólva nem fogadta kitörő örömmel sem az FMK, sem a VPN. Az új politikai vetélytárssal szembeni természetes ellenszenv, a közbeszéd radikalizálódása miatti aggodalmon túl az elutasításban szerepet játszott, hogy – bár az akkori erőviszonyok fényében ennek inkább szimbolikus, semmint gyakorlati jelentősége volt – a rendszerváltó mozgalmak a Szövetségi Gyűlésben elveszítettek két, általuk kooptált képviselőt – Popély Gyulát és Duray Miklóst. Ez jelentős fordulata volt az akkori sajátos parlamentarizmusnak: a padosorokban megjelent az az ellenzék, amelyet nem lehetett a kommunistákkal azonosítani, amely által felbomlott a „rendszerváltók kontra a múlt bukott képviselői” egyszerű képlete. Popély és Duray talán nem is voltak tisztában saját ellenzékiességük horderejével, ellenkező esetben nem rontották volna felszólalásaik, kezdeményezéseik hatás-

fokát azzal, hogy összefogtak két kommunista, az 1986. évi választásokon mandátumot kapott magyar képviselővel, Sidó Zoltánnal és Vitéz Erikával. Az ellenállásra az Együttéléssel szemben viszont számítottak az alapítók is. Erre utal, hogy az alakuló pártok közül egyedül az Együttélés hivatkozott támogató külső autoritásokra, Karl Schwarzenberg-től kezdve meg nem nevezett szakértőkön keresztül a kormányon kívüli emberi jogi szervezeteket tömörítő FIDH-ra.

A szlovákiai magyarságnak a rendszerváltás kezdetén alakult harmadik pártja, a Magyar Kereszténydemokrata Mozgalom (MKDM) többé-kevésbé külső szemlélője maradt a nagy ideológiai csatáknak. Az MKDM eredetileg nem is politikai szerveződésként indult. Az 1989. december 30-án, majd 1990. február 2-án közzétett felhívás kereszténydemokrata klubok alakítására buzdította a keresztény magyarokat, amelyek célját az előkészítő bizottság, majd szervezőbizottság a hitoktatás bevezetésében, a Biblia tanulmányozásában, karitatív tevékenységben, a „keresztény öntudat és erkölcs kialakításában”, az egyházi zene ápolásában stb. jelölte meg.⁶³ Kezdetben a klubok szervezése a szlovák kereszténydemokraták hasonló törekvésével párhuzamosan zajlott, a katolikus egyház hathatós támogatásával. (A Szlovák Püspöki Kar 1990. január 7-i körlevelét a keresztény klubok alakításáról Szlovákia valamennyi templomában felolvasták.) 1990. február 17-i első közgyűlésén azonban a Szlovák Kereszténydemokrata Mozgalom (KDH) a politikai mozgalmá alakulással mellett döntött. A nyitri közgyűlés több szónokának erőteljesen nemzeti, sőt nacionalista hangneme valószínűleg komoly szerepet játszott abban, hogy az MKDM 1990. március 17-i küldöttgyűlése nagy többséggel az önálló politizálás mellett szavazott. A KDH-val szemben azonban, amely a párttörvény alapján történő belügyminisztériumi regisztrációjához kikérte a közgyűlés véleményét, az MKDM előkészítő bizottsága nem várta meg a küldöttgyűlést, hanem már március 3-án benyújtotta a mozgalom regisztrációs kérelmét (a bejegyzés 1990. március 19-én történt meg). A küldötteknek arról tehát már

nem kellett döntenüik, hogy a kezdetben csak hitbuzgalmi célokat kitűző helyi klubok direkt politikai szerepet vállalnak. A küldöttgyűlés nem mondott véleményt a választásokon indulás stratégiai kérdéseiről sem, a párt vezetése 1990. március 30-án döntött az Együttéléssel való koalíciókötésről.⁶⁴

A politikai mozgalommá alakulás ellenére mind a szlovák, mind a magyar kereszténydemokraták támaszkodhattak a szervezési munkában, de a választási kampányban is a katolikus egyház hathatós támogatására. Az Együttéléssel kötött koalíciót Agárdy Gábor elnökségi tag a nyilvánosság számára azzal indokolta, hogy „a magyar mozgalmak közül az Együttélés Politikai Mozgalom alapszabálya és programja állt legközelebb hozzánk, különösen annak a 7. pontban vázolt, a hitéletéről szóló kitétele”.⁶⁵ Ez a kitétel az Együttélés alapszabályában szerepelt, s azt szögezte le, hogy „az ember legalapvetőbb joga, hogy vallását anyanyelvén szabadon gyakorolhassa. Mozgalmunk szervezeten fogja támogatni a hívők ilyen irányú igényét. A vallásos és erkölcsös nevelés érdekében támogatjuk a cserkészeti újrászervezését az Isten – Haza – Embertárs hármas egység alapján.”⁶⁶ A programközelségre támaszkodó indoklás azért érdekes, mert az FMK 1990. január 18-i keltezésű, tehát az MKDM számára már a megalakulásakor ismert programja ennél jóval radikálisabb, amennyiben kitér az egyházak fölötti állami ellenőrzés megszüntetésére, az egyházak jogállását szabályozó hatályos törvények eltörlésére, az egyházi ingatlanok visszaszolgáltatására is.⁶⁷ Ezért jogos a feltételezés, hogy a koalíció inkább pragmatikus megfontolások alapján kötött meg. Az egyedül indulást az MKDM nem kockáztathatta, az FMK pedig – bár a végső döntést erről csak a párt március 31-i közgyűlése hozta meg – a VPN-nel kötendő koalícióban gondolkozott. A választásokig és azt követően is az MKDM, amellet természetesen, hogy kiállt és kampányolt a közös lista mellett, tartózkodott az olyan durva kirohanásoktól, amelyek az FMK és az Együttélés viszonyát hosszú évekre megmérgezték.⁶⁸

7. A CSEMADOK, A VÁLASZTÁSI TÖRVÉNY ÉS A MAGYAR EGYETEM ÜGYE

A szlovákiai magyarság köreiben megfogalmazódott kétfajta, politikai pártokban is testet öltött stratégia első nagy, nyílt színi konfrontálódására az új választási törvény(ek) elfogadása kapcsán került sor.

A szövetségi és tagköztársasági parlamentek ebben az időszakban részben a kommunista rendszer szervezte álválasztásokból kikerült, részben az ún. kooptált képviselőkből álltak. Hiába szentesítette a Szövetségi Gyűlés alkotmányerejű törvénnyel a kooptálásokat, nyilvánvaló volt a törvényhozás legitimitásának tökékenysége. A szabad választások mielőbbi megtartására ilyen körülmények között égető szükség volt. A politikai kerekasztal január folyamán megállapodott a képvisleti rendszer alapelveiben, amely lehetővé tette a választójogi törvény előterjesztését a szövetségi és a nemzeti parlamentekben. Ez az arányos képvisleti rendszer bevezetését célozta, öt százalékos (egyedül és koalícióban induló pártokra egyaránt érvényes) választási küszöbvel, négy elsőbbségi szavazattal, az imperatív mandátum eltörlésével, vagyis azt a rendszert alapozta meg, amely bizonyos módosításokkal (szigorításokkal) ma is működik Szlovákiában. A választási rendszer elfogadásához közvetlenül kapcsolódott egy másik, nagy horderejű döntés is, hogy tudniillik ekkor kaptak a tagköztársaságok jogkört saját parlamentjeik létszámának és egyéb attribútumainak meghatározásához. A politikai pártok struktúrájának kialakulatlansága miatt a törvény az első választási időszak időtartamát két évben állapította meg.

A Szövetségi Gyűlés 24. ülésén, 1990. február 27-én tárgyalta a törvényjavaslatot. Mind az előterjesztő Zdeněk Jičínský, mind a közös bizottsági előadó utalt a kisebbségek reprezentációjával kapcsolatos, a bizottsági üléseken felvetett, de támogatást nem nyert indítványokra. Hangsúlyozták, hogy a tervezet bizonyosan nem tökéletes, és számos részletkérdés későbbi megoldásra vár, de „megteremti a lehetőségét egy új, többpárti politikai demokrácia létreho-

zásának”, „jó alap az első szabad választások megtartásához”.⁶⁹

Ezt kérdőjelezte meg alapjaiban a vitában elsőként és egymást követően, összehangoltan felszólaló Sidó Zoltán, Popély Gyula, Duray Miklós, majd Vitéz Erika.⁷⁰ Sidó Zoltán minden megszorítást, tehát a választási küszöböt is „nem demokratikusnak” minősített, amelyet „a demokrácia és a jogállamiság érdekében” el kellene törölni. Szorgalmazta, hogy a választásokon ne csak politikai pártok, de társadalmi szervezetek is indíthassanak jelölteket. Popély Gyula ugyancsak azt hangsúlyozta, hogy a választási küszöb már önmagában is demokráciaellenes, s különösen negatívak annak nemzeti-ségpolitikai vetületei. A klauzula, állította, eleve megfosztja a nemzeti kisebbségek pártjait és mozgalmait a mandátumszerzés esélyétől. Ezért javasolta az 5 százalékos küszöb törlését és az arányos képviselő elvéhez való szigorú ragaszkodást. „Ha ezt megengedhetetlennek tartanák, fontolják meg legalább, tisztelt képviselők, annak lehetőségét, hogy a 42. paragrafusban található szóban forgó korlátozás ne vonatkozzon a nemzeti kisebbségek pártjaira és mozgalmaira” – hangzott a javaslat azzal a kommentárral, hogy a párttörvény ugyan nem zárja ki a politikai pártok, mozgalmak nemzeti-ségi, kisebbségi alapon történő szervezését, de egy másik törvény gondoskodik arról, hogy az ilyen pártok jelöltjei ne kerülhessenek be a legfelsőbb törvényhozó testületbe. Duray Miklós azt állította felszólalásában, hogy az előterjesztett törvényjavaslat alapján egy újfajta totalitárius rendszer jön létre, s a választások egyáltalán nem lesznek demokratikusak. Rámutatott, hogy véleménye szerint a javaslat alkotmányellenes, mert nem biztosítja a kisebbségek arányos képviselőtét, sőt „kifejezetten a kisebbségek ellen irányul”. Ő is a választási küszöb eltörlését javasolta a kisebbségi pártok esetében.⁷¹ Az FMK nevében felszólaló Sándor Eleonóra egyetértett azzal, hogy a törvény nem kezeli megfelelőképpen a kisebbségek politikai képviselőtét, és az új, legitim parlamentnek vissza kell térnie ehhez a kérdéshez. Az időszükére való tekintettel, hogy a kitűzött időpontban meg lehessen tartani a választásokat, az FMK

megszavazza a javaslatot. Ezzel az FMK nem csatlakozott ahhoz a véleményhez, hogy a törvényjavaslat alapjaiban antidemokratikus és szándékosan kisebbségellenes. Az az elképzelés pedig, hogy választási listákat nem politikai pártként bejegyzett szervezetek is állíthassanak, alapvetően idegen volt az FMK felfogásától a kívánatos demokratikus rendről.

A törvényt ellenző felszólalóknak abban a tekintetben tökéletesen igazuk volt, hogy 1990 februárjában még hatályos volt a 144/1968. számú alkotmánytörvény, amelynek 2. cikke rendelkezett négy (a zárójelbe tett ruszinokkal együtt öt) meghatározott kisebbség arányos jelenlétéről a választott testületekben. A hogyan kérdése a kommunisták számára nem volt igazi kérdés, hiszen a pártállamban a szó valódi értelmében választott testületek nem léteztek.⁷² Eszközöket viszont a számarányos képviselő biztosításához az idézett parlamenti képviselők sem tudtak rendelni. Az előterjesztett indítvány a kisebbségi pártok és mozgalmak mandátumszerzésének megkönnyítését célozta ugyan – miközben nem próbálta meg definiálni az ilyen pártokat, így eleve kérdéses volt a végrehajthatósága –, de nem az alkotmánytörvényben feltételezett számarányos képviselőt. A szóban forgó alkotmánytörvény ráadásul nem sorolta az elismert kisebbségek közé a romákat, így rájuk eleve lehetetlen lett volna alkalmazni a választási törvény kedvezményeit.

Az FMK ekkor tehát nem tudott megoldást kínálni a speciális kisebbségi parlamenti jelenlét biztosítására, az Együttélés pedig nem tudott jó, végrehajtható megoldást felmutatni.⁷³ És nem utolsósorban nem tudott indítványához jelentősebb parlamenti támogatást szerezni.

Sok tekintetben hasonló módon alakult a Jókai Mór Egyetem megalapítása körüli vita. Az egyetemalapításról szóló, három paragrafusból álló törvényjavaslatot 1990. február 9-én nyújtotta be a Szövetségi Gyűlésnek Sidó Zoltán, Popély Gyula és Duray Miklós. A javaslat egy akkor égető problémára, a magyar iskolákban uralkodó és mélyülő pedagógushiányra próbált megoldást keresni.⁷⁴

Azt, hogy a magyar pedagógushiány létező és komoly gond, a szlovák kormányzat is elis-

merte. A megoldás egyik lehetőségét a nyitrai Pedagógiai Főiskola vezetésének elképzelése villantotta fel. A Csehszlovákiai Magyar Pedagógusok Szövetségének (CSMPSZ) januári nyitrai alakuló közgyűlésén felszólaló Jozef Pastier dékán ismertette a főiskola tudományegyetemmé alakításának tervezetét, amelynek önálló magyar kara is lenne. Ennek megvalósításához kérte a magyar pedagógusok támogatását.⁷⁵ Ezzel egy időben azonban felvetődött az önálló magyar egyetem létrehozásának gondolata is, amely a fent említett törvénykezdeményezésben megfogalmazódott. Benyújtásakor már a szövetségi parlament előtt volt az új felsőoktatási törvény alapelveinek tervezete, s tényként lehetett elkönyvelni, hogy az oktatásügy mint olyan nem maradhat szövetségi hatáskörben; ugyancsak része volt a tervezetnek a főiskolai típusú oktatás egyetemi oktatással való helyettesítése. Ez pedig minimálisan két kar kialakítását követelte meg. Több visszaemlékező szerint ez a helyzet indokolta, hogy az előterjesztők haladék és alaposabb politikai előkészítés nélkül benyújtották a javaslatot, abból indulva ki, hogy a szlovák törvényhozásban elfogadásának esélyei még csekélyebbek lesznek, mint Prágában.⁷⁶ Mivel az előzetes egyeztetések során a VPN támogatását nem sikerült megnyerni, az előterjesztés prágai sorsa is könnyen megjósolható volt. Az egyetemalapítási törvény végül csak a bizottsági tárgyalásig jutott el, a parlament plenáris ülése már nem szavazott róla.⁷⁷ Ezért lezáratlan ügyként a választási kampány egyik központi témájává vált.

Az FMK megpróbált ez ügyben árnyaltabb állást foglalni (az egyetemalapítás indokoltságát nem kérdőjelezve meg, csak a törvényelőterjesztés módját és időzítését bírálta), de a választásokig nem tudta lemosni magáról az önálló magyar egyetem megbuktatójának vádját. Nem tudta az „egyetem vagy semmi” típusú kérdésfeltevést visszatérlni a pedagógushíány gondjának megoldásához, nem adott a közvéleménynek egyértelmű és világos választ arra, miért nem tartotta ésszerűnek felvállalni a konfliktust egy eleve vesztesnek tudott ügy érdekében. Nem sikerült ez annak ellenére sem, hogy a kisebbségi társadalom ez ügyben meg-

határozónak vélt csoportjai sem képviseltek egységes álláspontot. „A főiskola ügyében a szövetségen belül eltérnek a vélemények. A szövivők egyetértének abban, hogy legyen, ám nem mindegy, hogyan történjék a létrehozása. Én úgy gondolom, hogy a komáromi főiskolát és a nyitrai magyar kar helyzetét egyaránt komolyan kell venni” – nyilatkozta a pedagógus-szövetség egyik vezetője.⁷⁸ Az előterjesztést megelőző egyeztetések során egyetemi tanárok részéről szakmai ellenvetések is megfogalmazódtak a tervezett komáromi oktatás kapcsán, de ezek nem kerültek nyilvánosságra. „Úgy tették fel sokszor és sok helyütt a kérdést, ahogy annak idején Petőfi Sándor is kérdezte: rabok legyünk, vagy szabadok? Erre természetesen senki nem mondta azt, hogy ő rab akar lenni. Amikor úgy teszik fel a kérdést, hogy ki az, aki nem akar magyar egyetemet, akkor nincs tisztességes ember, aki azt mondaná, hogy nem akar” – jellemezte a kérdés politikai kezelését egy pedagógus-politikus. A törvénytervezet támogatói az előterjesztés időzítésével kapcsolatos kifogásokra viszont nem ok nélkül válaszolták, hogy aligha lehet egy-egy kisebbségi követelés felvetésének megfelelő időpontját meghatározni, ha a többségi társadalom egy jelentős része azt minden időben elfogadhatatlannak fogja tartani.⁷⁹

Fontos eleme volt az egyetemalapításról folyó vitának (és nem csak annak) a magyar közösségen belül az arra való hivatkozás, hogy egy félmillió kisebbségnek „joga van” a saját egyetemhez. Mint ismeretes, 1990-ben még nem létezett az Európai Együttműködési és Biztonsági Értekezlet politikai nyilatkozatainak (illetve az ENSZ egyezségokmányainak diszkriminációt tiltó passzusain) kívül a kisebbségi jogokkal foglalkozó dokumentum, sőt még el sem kezdődtek a jogalkotási előkészületek. A 20. század kilencvenes éveinek végéig a nemzetközi szervezetek által elfogadott ajánlások, nyilatkozatok, szerződések egyike sem deklarálta végül jogként az anyanyelvi felsőoktatást.⁸⁰ A magyar közösség ennek ellenére elfogadta ezt az érvelést, s szinte sértődöttség fogadta a szlovák kormány választások utáni igyekezetét a magyar pedagógusképzés helye-

tének az adott intézményi keretek közötti javítására.⁸¹

A pártoknak a szlovákiai magyarok rendszerváltás előtt is létezett egyetlen tömegszervezetével, a Csemadokkal kialakított viszonya már némileg eltérő jellegű probléma volt. Inkább szolgálhat a múlthoz való viszony, semmint a jövőre vonatkozó elképzelések illusztrálására.

A Csemadok különleges pozíciója abból adódott, hogy bár az ötvenes évek elején kijelölt szerepe – miszerint küldetése a kommunista párt politikájának népszerűsítése a magyar kisebbség körében – hivatalosan tulajdonképpen 1989-ig változatlan maradt, ha korlátozottan is, de fokozatosan kultúraépítő és érdekvédelmi feladatokat is kezdett ellátni, 1968-ban pedig kifejezetten az érdekvédelmi funkció került tevékenysége előterébe. A husáki normalizáció két évtizede alatt a párt ismét szorosabb ellenőrzés alá vonta, és kizárta azon társadalmi szervezetből (a Nemzeti Frontból), amelynek joga volt jelölteket javasolni a különböző választási listákra. A szinte minden magyar településen működő alapszervezetek azonban – a cenzúra szabta korlátok között – igyekeztek továbbra is hasznos kulturális tevékenységet kifejteni. A nyolcvanas évek második felében pedig már a Csemadok közép- és legmagasabb szintű fórumain is egyre szaporodtak a rendszer kisebbségpolitikáját bíráló, illetve a vezetéstől az érdekvédelmi funkciók felvállalását követelő megnyilvánulások. Ezzel párhuzamosan azonban egy ellentétes irányú mozgás is megkezdődött a Csemadokban: azok a szakmai társulások, klubok, amelyek kényszerből, tevékenységük legalizálása érdekében működtek a Csemadok égisze alatt, egyre szűkebbnek érezték saját mozgásterüket.

1989-ben a Csemadok válaszára elé került: döntenie kellett, hogy kulturális vagy érdekvédelmi szervezetként, esetleg politikai pártként kívánja-e folytatni a munkáját. A már létező szervezeti háttér bizonyára jó starthelyzetet jelentett volna egy induló politikai párt számára, de jelenthette volna egyben tömegszervezetként való megszűnését is. A Csemadok Központi Bizottsága 1989. december 6-i, majd El-

nöksége 1990. január 5–6-i határozatai valamiféle középút kereséséről tanúskodnak: a párttal alakulást ugyan mindkét testület elvetette, de a tevékenység kulturális területre való leszűkítését ugyancsak. Az 1989. december 6-i programnyilatkozat szerint a Csemadok társadalmi szervezet, amely felvállalja a magyar kisebbség érdekeinek képviseletét; januárban kulturális, érdekvédelmi és társadalmi szövetségként határozzák meg a szervezetet. Az identitászavar nem csak a nyilatkozatokban mutatkozott meg. A Csemadok vezetői nem akarták feladni a közvetlen politizálás jogát sem, amelytől a kommunizmus idején húsz évig meg voltak fosztva. 1989 decemberében például tárgyalásokat kezdeményeztek a szlovák miniszterelnökkel, Pavol Hrivnákkal egy magyar miniszterelnök-helyettes kinevezéséről, illetve Rudolf Schuster házelnökkel egy parlamenti kisebbségi bizottság létrehozásáról. Később valóban a Csemadok által jelölt személy, Varga Sándor lett a kisebbségi ügyekért felelős miniszterelnök-helyettes, de persze nem Hrivnáknak köszönhetően, aki a Csemadok vezetőinek látogatásakor már bukott politikusnak számított, s hamarosan távozni is kényszerült a posztjáról. A kisebbségi bizottságot szintén a szlovák parlament már átalakult vezetése hozta létre 1990 áprilisában – megalakulásakor a Rudolf Schuster által a szervezéssel megbízott Nagy Kázmér már rég lemondott a mandátumáról. A „politikamentesen politizálni” elgondolásba illeszkedik a Csemadok elnökének, Sidó Zoltánnak a szövetségi parlamentben is előterjesztett javaslata a választási törvénnyel kapcsolatban, amelyről fentebb már szó esett, hogy tudniillik ne csak politikai pártok, hanem társadalmi szervezetek is állíthassanak jelöltlistákat. Mindezek a lépések nem tanúskodtak politikai éleslátásról. Felmerült olyan elképzelés is, hogy a Csemadok egyfajta „csúcsszerve” legyen a szlovákiai magyarságnak. A pozsonyi városi szervezet egyenesen arra tett javaslatot, hogy a parlament törvénnyel rendelkezzen a Csemadok kiemelt szerepéről.

A formálódó politikai mozgalmak nem fogadták megértéssel ezeket a törekvéseket. Az FMK egyrészt illegitimnek tartotta a Csemadok

vezetését (az 1969-ben kizárt tagok rehabilitációjáról, korábbi tisztségeik visszaállításáról 1989. december 6-án döntött ugyan a szervezet központi bizottsága, és ugyanekkor részben átalakult az elnökség is, de ehhez hiányzott a kongresszusi legitimitáció), másrészt rendszeridegennek tartotta a politikai szerepvállalást, és a Csemadok „tisztá” kulturális jellege mellett szállt síkra. Ez az álláspont nem várt ellenállást váltott ki mind a szervezet legfelső vezetése, mind a vidéki aktivisták részéről, akik a helyi közösségekben fontos véleményformáló szereppel bírtak. Kiderült, hogy a magyar közönség nagy része, amely aktívan vagy passzívan részt vett a Csemadok munkájában, magáénak érezte a szervezetet, és értetlenül fogadta a nyílt bírálatot. Itt kereshető az ok, amiért ezek a vidéki aktivisták az Együttélés megalakulása után, majd a választási kampányban nemcsak szembefordultak az FMK-val, hanem szervezési tapasztalataikkal is segítették az Együttélést. Történt mindez annak ellenére, hogy kezdetben Duray Miklós is elégtelennek minősítette a Csemadok belső reformját. „Nem elegendő, hogy megváltozott a Csemadok vezetősége, ugyanis egy pluralista politikai rendszerben, ami rövidesen kialakul és működik majd Csehszlovákiában, nem léphet fel a magyarság egy olyan szervezettel, amely a sztálinizmus maradványa. A Csemadokot le kell rombolni, és a helyén egy új szervezetet kell felépíteni. Ami nem azt jelenti, hogy szélnek kell eresztetni mindent, hanem egy teljesen új szerkezetű, új programú szervezetet kell létrehozni.”⁸² Ő azonban nem a politikát akarta száműzni a Csemadokból, ellenkezőleg: „Véleményem az, hogy ebből a tagságból a csehszlovákiai magyarság és egyáltalán a nemzeti kisebbségek ügyét felvállaló párt jöhetne létre. [...] Nem a Csemadok megszűnésétől kell félnünk, hanem attól, hogy nem lesz politikai képviselőtünk, ha nem kapunk időben észhez!”⁸³ Az FMK vezetőivel szemben azonban Duray ezekben a nyilatkozataiban tartózkodott a szervezet vezetésének vagy egyes vezetőinek minősítésétől múltbeli magatartásuk miatt, mintegy felkínálva ezzel a tiszta lappal indulás lehetőségét az új politikában.

Ez a viszonyulás mindazokhoz a magyar nemzetiségű személyiségekhez, akik nem kompromittálódtak a kommunizmus idején egészen durván, nem voltak buzgó támogatói a hatalom kisebbségellenes intézkedéseinek, az Együttélés képviselte ideológiamentes érdekvédelem logikájába illő volt. Az Együttélés és az FMK eltérő viszonya a Csemadokhoz a felszínen a szervezet vezető személyiségei múltjának, a vezetés legitimitásának eltérő értékelésében fejeződött ki. Valójában legalább ennyire volt következménye az elsősorban ideológiák mentén, illetve a mindenekelőtt érdekképviselői célokkal szerveződő pártokról vallott ellentétes elképzeléseknek.

8. KITEKINTÉS

Az Együttélésnek és az FMK-nak a választások előtt mint konkurens pártnak természetesen egyéb vitái is voltak, ezek azonban jobbra olyan stíluskérdéseket érintettek, mint például a választási kampány megengedhető módszerei. A fenti példák azonban valóban lényeges kérdésekben illusztrálják az eltérő álláspontok lényegét. Schlett István idézett problémafelvetéséhez visszatérve: két egyformán legitim stratégia csapott össze, amelyek kialakulása nagy vonásokban már a rendszerváltás előtt megtörtént, és amelyeket létrehozók a maguk tiszta formájában igyekeztek a gyakorlatban kipróbálni. Schlett felveti a sikeresség kérdését is. Ha ezt az 1990., illetve 1992. évi választási eredmények tükrében vizsgáljuk csupán, nem kétséges az általa „kollektivistának” jellemzett irányvonal sikere. Az Együttélés–MKDM koalíció 1990-ben 8,5 százalékot meghaladó választási eredményével 12 mandátumhoz jutott a Szövetségi Gyűlésben, 14-hez a Szlovák Nemzeti Tanácsban. Mivel az FMK jelöltjei a VPN listáján szerepeltek, eredményessége pontosan nem mérhető. A magyarság 10-11 százalékos szlovákiai arányszámából kiindulva azonban nyilvánvaló, hogy a magyar szavazatok döntően a „magyar koalíciót” segítették. 1992-ben, amikor az FMK jogutódja, a Magyar Polgári Párt (MPP) önállóan mérettette meg magát, ha-

sonló eredmények születtek: az Együttélés–MKDM koalíció a szavazatok 7,4, az MPP 2,29 százalékát kapta, és nem jutott be a parlamentbe. A későbbi választásokon a releváns kisebbségi magyar pártok már közös koalícióban, illetve egy pártba egyesülve indultak, így az eszmeáramlatok súlyának számszerűsítésére nincs mód. Ha azonban a szlovákiai magyar kisebbség helyzetének szemszögéből, méghozzá nemcsak a pozitív eredményeket, hanem a durva jogmegvonási kísérletek kivédését is számba véve tesszük mérlegre a stratégiákat, a korszak képe már nem ennyire egyértelmű. Az 1990–1992-es választási időszak, amikor az FMK részt vett a kormányzásban, a szlovák önállósulási törekvések felerősödése, a VPN felbomlása miatt rendkívül nehéz politikai időszak volt az ország életében, amikor a politikai élitek energiáit a csehszlovák föderációról zajló viták kötötték le. A magyarok számára ezek az évek elsősorban a szlovákiai nyelvtörvény és a termőföld restitúciója kapcsán fellángolt ellentétek miatt emlékeztetéseket. Az FMK kormányzati teljesítménye apró részeredményekben, a nyelvtörvény vonatkozásában pedig inkább a legrosszabb alternatíva, a teljes jogmegvonás kivédésében mutatható ki. Ugyanakkor mind az itt tárgyalt, az első szabad választásokig (1990) terjedő, mind az 1990–1992-es választási időszakra igaz, hogy az Együttélés és részben az MKDM kisebbségi kérdésekben türelmetlenebb politizálása jótékonyan hatott az FMK-ra is. Arra kényszerítette, hogy a kormánykoalíción belül újra és újra megpróbálja kitapogatni a tűréshatárt, s ne tegye félre politikai megfontolásokból a kényes ügyeket sem. A nemzetközi szervezetek pedig a Cseh-Szlovákiában is hangosan jelentkező kisebbségek hatására megkezdtek azoknak a jogi és politikai dokumentumoknak az előkészítését, amelyeket ma már joggal használ hivatkozási alapként a szlovákiai magyarság képviselte. Az egymásra hatás persze kölcsönös volt. Amikor 1993-ban a Szlovákia hivatalos nyelvéről szóló törvény vitája az alkotmányos válság szélére sodorta az országot, az FMK győzte meg az MKDM és az Együttélés parlamenti képviselőinek egy részét a kompromisszumkötés szüksé-

gességéről. Az időben előreszaladva azonban mára bizonyítottnak tekinthető, hogy a magyar kisebbség számára életbevágóan fontos törvények, pozitív kormányzati politikák azokhoz az időszakokhoz köthetők, amikor a magyar párt az együttműködés stratégiáját választotta – annak minden velejárójával: kompromisszumokkal, időleges meghátrálásokkal, taktikázásokkal, alkukkal – a normális politizálás minden olyan szeplőjével együtt, amely 1989–1992-ben sokak számára még elfogadhatatlan volt. A kormánypártokkal való együttműködés, illetve a kormányzati szerepvállalás eredménye a *Regionális vagy kisebbségi nyelvek európai chartájának* ratifikálása, a kisebbségi nyelvekről, a magyar egyetemről, a kisebbségek lakta községek megnevezéséről szóló törvény, hogy csak néhányat említsünk. Más esetekben az nyert bizonyítást, hogy egy többé-kevésbé normálisan működő demokráciában nem feltétlenül szükséges az általánosan elismert szabadságjogok mindegyikéhez, mint például a sajtó- vagy a szólásszabadság, hozzáfűzni egy „kisebbségi klauzulát” – azok önmagukban is garantálják e jogok bármilyen nyelven való gyakorlását.

Az 1989–1990-ben sokak által megfogalmazott vágy, a „magyar egység” intézményi formát öltött, amikor a külső körülmények – a koalíciókötést meggátoló választási törvény – nyomása alatt 1998-ban létrejött a Magyar Koalíciós Pártja. Az „ideológiamentességet” azonban ez a párt feladta, és tagsága, sőt parlamenti képvisellete változatos nézeteitől függetlenül konzervatív néppártként határozza meg önmagát, egyensúlyozva a „tisztá” politikai pártot az érdekvédelmi csoporttól elválasztó vékony határvonalon. A rendszerváltást megelőző évekre is jellemző magyar–szlovák kölcsönös bizalmatlanság természetesen nem tűnt el, s nem is tűnik el egyhamar nyomtalanul, a két nemzet történelemfelfogása sem sokban közeledett egymáshoz. Egy hosszú és nehéz tanulási folyamat eredményeképpen, amelynek a rendszerváltás valamennyi szereplője részese volt, a politikusok és a közvélemény más formálói megtanulták kezelni az ellentéteket. Ennek köszönhetően ma már nemcsak az Osztrák–Magyar Monarchia kisebbségpolitikájának, netán az első világháborút lezáró

békeszerződéseknek, de még az olyan aktuális kérdéseknek, mint a magyarországi kedvezménytörvény (2001. évi LXII. törvény a szomszédos államokban élő magyarokról) határon túli magyar kisebbségekről homlokegyenest eltérő megítélése sem akadályozza sem az MKP-t, sem a többi szlovákiai pártot, hogy egyéb területeken hatékonyan, mindkét fél javát szolgálva együttműködjenek. Az együttélés mai, egyáltalán nem felhőtlen, de civilizált gyakorlatát látva talán megkockáztatható, hogy a politológus által liberálisnak aposztrofált stratégia volt a sikeresebb. Hozzáteve persze, hogy akik ezt a stratégiát sikerre vitték, javarészt nem azonosak annak néhai meghirdetőivel.

JEGYZETEK

1. Például Szomolányi, Soňa: Prehistória, zrod a rola aktera novembra '89 – VPN. In: Antalová, Ingrid (red.): *Verejnost' proti násiliu 1989–1991. Svedectvá a dokumenty*. Bratislava, Nadácia Milana Šimečku, 1998, 13–21. p. Szerinte a szlovákiai ellenzék gyengeségének oka abban is keresendő, hogy Csehszlovákiában, szomszédaival szemben, a kommunista rezsim „liberalizálódása” elmaradt. Lásd még Škaloud, Jan: Rozdiely v priebehu normalizácie v Českej a Slovenskej republike a dopady po jej skončení na samostatné štáty. In: Kmeť, Norbert–Marušiak, Juraj (red.): *Slovensko a režim normalizácie*. Bratislava, Ústav politických vied SAV, é. n.
2. Bock, Ivo–Hänsen, Sabine–Schlott, Wolfgang: Kultúra a cenzúrán túl. In: Rissmann, Erika (szerk.): *Szamizdat. Alternatív kultúrák Kelet- és Közép-Európában 1956–1989*. Budapest, Stencil Kiadó–Európai Kulturális Alapítvány, 2004, 116–135. p.
3. A földalatti egyháznak az eddigi ismeretek szerint nem volt befolyása a kisebbségi magyarság körében. A kérdéssel foglalkozó kutató szerint „ennek oka egyértelműen a kisebbségi közeg nagyobb mértékű megfélemlítéséből következő gyöngébb ellenállóképességben kereshető. Az illegális egyházi tevékenységet a hatóságok álmellenes szervezkedésnek minősítették és súlyos börtönbüntetéssel »jutalmazták«. Az amúgy
- is egyre nagyobb papiány miatt egy magyar pap, illetve rajta keresztül a magyar hívők sokkal többet veszthettek, mint az ugyanilyen helyzetben lévő szlovák egyházközösség. Valószínűsíthetően ugyanez volt az oka a magyar lelképásztorok nagyarányú részvételének az állam által szorgalmazott békepapi mozgalomban is. [...] Közös állásfoglalásnak, érdekvédelemnek, egyházon belüli vagy kívüli szerveződésnek nyomát sem találhatja a kutató ebből a korból.” Molnár Imre: A magyar anyanyelvű egyházak helyzete Csehszlovákiában. In: Filep Tamás Gusztáv–Tóth László (szerk.): *A (cseh)szlovákiai magyar művelődés története 1918–1998*. I. köt. Budapest, Ister, 1998, 249–250. p.
4. A szlovákiai ellenzékéről áttekintést nyújt: Marušiak, Juraj: Nezávislé iniciatívy na Slovensku v rokoch normalizácie. In: Pešek, Jan–Szomolányi, Soňa (red.): *November 1989 na Slovensku. Súvislosti, predpoklady a dôsledky*. Bratislava, Nadácia Milana Šimečku, Historický ústav Slovenskej akadémie vied a Katedra politologie Filozofickej fakulty Univerzity Komenského, é. n., 54–76. p.
5. Külön figyelemre méltó tény, hogy a szlovákiai magyar ellenzéknek mint az országos polgárjogi ellenállás szerves részének feltérképezését mindeddig szinte kizárólag szlovák kutatók vállalták fel. Lásd pl. Marušiak, Juraj: Maďarská menšina v slovenskej politike v rokoch normalizácie. In: Kmeť, Norbert–Marušiak, Juraj (red.): *Slovensko a režim normalizácie*. I. m. 222–279. p.; Marušiak, Juraj: Nezávislé iniciatívy na Slovensku v rokoch normalizácie. In: Pešek, Jan–Szomolányi, Soňa (red.): *November 1989 na Slovensku. Súvislosti, predpoklad a dôsledky*. I. m. 54–76. p.
6. A továbbiakban más szerzők gyakorlatához hasonlóan a Jogvédő Bizottság megnevezést használom azokra az időszakokra vonatkozóan is, amikor a bizottság konspirációs okokból egyéb megnevezés alatt bocsátott közre dokumentumokat.
7. A rendszerváltás után született írásaiban Duray Miklós munkatársai közül László Bélát, Balkó Ferencet, Bohák Bélát, Száraz Ferdinándot nevezte meg; másokról, akik maguk szoltak szerepükről a bizottság munkájában, dehonesztálón

- nyilatkozott: „Ugyanakkor engedjék meg nekem, hogy [...] ne azt a néhány, marxistából forradalmárrá, az ijedtségtől és a félelemtől bölcsésé, valamint bolsevistából liberálisra lett értelmiségi fiatal tekintsem példaadónak ebben a tevékenységben, akik illendőségből, módiból, családi kötelezettségből vagy más felszínes kényszerből csatlakoztak a jogvédő bizottság munkájához, főleg annak utolsó fázisában, amikor már szinte virtussá vált az »ellenállói« magatartás, és most, mikor ez már jól hangzik, dicsekszenek is vele.” Duray Miklós: Előszó a második, bővített kiadáshoz. In: Duray Miklós (szerk.): *Kettős elnyomásban*. <http://www.duray.sk/index.php?x=p5002>. Érdekes, hogy a bizottság létrehozásában oroszlánszerepet vállalók személye is máig homályban van – a Duray mellett Püspöki Nagy Pétert és A. Nagy Lászlót alapítóként megjelölő kutató forrásként csak bizalmas közlésre tud hivatkozni. Lásd Marušiak, Juraj: Maďarská menšina v slovenskej politike v rokoch normalizácie. In: Kmeť, Norbert–Marušiak, Juraj (red.): *Slovensko a režim normalizácie*. I. m. 239. p. Ismert továbbá Szőke József szerepe: Tóth László–Filep Tamás Gusztáv (szerk.): *A (cseh)szlovákiai magyar művelődés története 1918–1998*. IV. köt. Budapest, Ister, 2000, 139. p.
8. Erre a megállapításra jut Szarka László is: „Bár a Jogvédő Bizottság első kapcsolatfelvétele a prágai chartásokkal cseh részről visszhangtalan maradt, az egymást érő pozsonyi kihallgatások ennek ellenére azt jelezték, hogy a szlovákiai magyar kisebbségi mozgalmat a korabeli csehszlovák hatalom a chartásokéhoz hasonlóan »az antikommunista ideológiai diverzió« képviselőjeként értékelte.” Szarka László: A (cseh)-szlovákiai magyar közösség nyolc évtizede 1918–1998. Történeti vázlat. In: Filep Tamás Gusztáv–Tóth László (szerk.): *A (cseh)szlovákiai magyar művelődés története 1918–1998*. I. köt. I. m. 60–61. p.
9. Pešek, Jan: Pohľad štátnej moci na dissent na Slovensku v „ére prestavby”. In: Pešek, Jan–Szomolányi, Soňa (red.): *November 1989 na Slovensku*. I. m. 45–53. p. A pártvezetés számára készült jelentésekből válogatást közöl Koudelka, František (red.): *Vedení KSČ o disentu a opozici. Dokumenty z ledna 1986 – října 1989*. Praha, Československé dokumentační středisko, o. p. s.–Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 1999.
10. Az ellentétek szítása az ellenzéki csoportok között a titkosrendőrség bevett módszerei közé tartozott. Lásd pl. Gruntorád, Jiří: Státní bezpečnost proti Chartě 77 – Akce Izolace. In: *Securitas Imperii 5*. Úřad dokumentace a vyšetřování zločinů komunismu P ČR 1999. Elektronikus formában hozzáférhető: http://www.mvcr.cz/policie/udv/securita/securi_5.pdf. A titkosrendőrség utolsó pozsonyi vezetőjének egy 1991-es perben elhangzott tanúvallomása szerint a rendszerváltást megelőző két-három évben a legfontosabb feladatai közé tartozott „olyan megelőző intézkedések foganatosítása, amelyek megakadályozhatták az érintett személyek koncentrált részvételét a prágai, de az ország területén kívüli akciókban is, ezen személyek kölcsönös integrációját a volt szocialista országok hasonló struktúráival is, különösen Lengyelország és Magyarország vonatkozásában”. Idézi Blažek, Petr: Výbor na obranu Ivana Polanského. In: Kmeť, Norbert–Marušiak, Juraj (red.): *Slovensko a režim normalizácie*. I. m. 217–218. p.
11. Duray Miklós: „Objekt: Geológ” (második öninterjú). In: Duray Miklós: *Kutyaszorító*. New York, Püski, 1983. (Az öninterjú datálása 1981. április–május.)
12. A Jogvédő Bizottság tevékenységéről, dokumentumairól részletes áttekintést ad a Duray Miklós szerkesztette *Kettős elnyomásban. Dokumentumok a csehszlovákiai magyarság helyzetéről és jogvédelméről 1978–1988* című kötet (New York, Hungarian Human Rights Foundation–Püski, 1989). A Bizottság tevékenységének első időszakában nagy, összefoglaló jellegű jelentések készültek (Jelentés a csehszlovákiai magyar kisebbség állapotáról, 1982. április; Jelentés a magyar kisebbség helyzetéről a csehszlovákiai magyar kisebbség nyilvánosságának, 1982. május–június), a továbbiakban a magyar anyanyelvi oktatás fenyegetettsége volt a dokumentumok megjelentetésének apropója. 1987-től a dokumentumok (a magyar óvodák helyzetéről készült átfogó jelentést leszámítva) különböző jellegű konkrét jogsértésekre, sérelmekre figyelmeztetnek (a nyitrai magyar főiskolásokat

- ért rendőri zaklatások, a Csemadok helyzete, a pozsonyi magyarellenes támadások, levél a kultuszminiszterhez a Szabó Gyula festőművész házát jelölő emléktábla elhelyezése kapcsán, a rimaszombati magyar diákokat ért támadások, a nagyszombati labdarúgó-szurkolók sovinszta megnyilvánulásai, a losonci Építészeti Szakközépiskola geodézia szakának magyar osztályában bevezetendő szlovák nyelvű szakoktatás stb.). Ebben az utolsó időszakban már születnek „kitekintő” dokumentumok is, pl. levél Jugoszlávia prágai nagykövetének a vajdasági magyar értelmiségiek üldözésének ügyében, állásfoglalás az 1988. március 25-én Pozsonyban tüntető katolikusok ellen alkalmazott rendőri erőszakkal, illetve Miloš Jakeš és Kádár János találkozájával kapcsolatban, részvétnyilvánítás Pavel Wonka cseh disszidens halála alkalmából, de a romániai falurombolás vagy Bős–Nagymaros ügye sem hiányzik a felvetett témák közül.
13. Duray Miklós: *Kutyaszorító II.* New York, Püski, 1989, 23–27. p.; uő: A csehszlovákiai magyar kisebbség társadalmi jogvédelmének tíz éve (1978–1988). In: Duray Miklós (szerk.): *Kettős elnyomásban.* I. m. Hogy a Charta a kezdetekkor kevés figyelmet szentelt a magyar kisebbség helyzetének, annak többszörös oka volt: először is szigorúan ragaszkodott ahhoz az elvhez, hogy névvel kell vállalni a felelősséget a kiadott dokumentumokért – ez a feltétel akkor teljesült, amikor Duray Miklós vállalta a Jogvédő Bizottság anyagainak hitelesítését, illetve aláírta a Chartát. Másodszor: feladatát nem a közvetlen rendszerbírálatot, hanem az ország által formálisan elfogadott nemzetközi dokumentumok, mindenekelőtt az ENSZ két egyezségkományának és az Egyetemes emberi jogok nyilatkozatában lefektetett jogok betartásának kikényszerítését, illetve konkrét jogsértések feltérképezését tűzte ki feladatául. Lásd Prohlášení Charty 77 (1. ledna 1977). In: Prečan, Vilém (red.): *Charta 77. 1977–1989.* Scheinfeld–Schwarzenberg–Bratislava, 1990.
 14. Podněty skupiny signatářů pro další práci Charty (červen 1978). In: Prečan, Vilém (red.): *Charta 77.* I. m. 51–52. p.
 15. Az aláírás tényét a Charta 77 3/84. számú dokumentumában közzölték.
 16. A tárgyalások kudarcának szlovák szempontú összefoglalását lásd Mikloško, František: *Čas stretnutí.* Bratislava, Kalligram, 1996, 125–126. p.
 17. Az előadások megjelentek: *Csehszlovákiai nonkonformisták az országban élő magyar kisebbség helyzetéről és a nemzetiségi kérdésről.* New York, Hungarian Human Rights Foundation, 1989.
 18. Čarnogurský, Ján: A Duray-ügy, a szlovákok és a magyarok ügye. In: *Csehszlovákiai nonkonformisták az országban élő magyar kisebbség helyzetéről és a nemzetiségi kérdésről.* I. m. 54. p.
 19. Duray Miklós: Az európaiság Kelet-Közép-Európában: valóság vagy csupán vágy? In: *Csehszlovákiai nonkonformisták az országban élő magyar kisebbség helyzetéről és a nemzetiségi kérdésről.* I. m. 25. p.
 20. Uo. 28. p.
 21. Kusý, Miroslav: A nem-szlovák jelenség. In: *Csehszlovákiai nonkonformisták az országban élő magyar kisebbség helyzetéről és a nemzetiségi kérdésről.* I. m. 45. p.
 22. 1987. március 8. éjszakáján felgyújtották az Ifjú Szívek székházát és próbatermét, megrongálták az *Új Szó* szerkesztőségének és a Csemadok Központi Bizottságának az épületét. A Charta ezzel kapcsolatban három dokumentumot adott közre: levelet intézett a Szövetségi Gyűléshez és a szövetségi kormányhoz (23/87), csatolva hozzá a Jogvédő Bizottságtól kapott információt, támogató levelet küldött a Jogvédő Bizottságnak (24/87) és állásfoglalást a *Beszélő* című magyar szamizdat lapnak a magyar kisebbség kulturális diszkriminációjáról (25/87). A Charta támogatása Duray megfogalmazásai ellenére!
 23. Magyarul megjelent: Duray Miklós (szerk.): *Kettős elnyomásban.* I. m. 318–321. p.
 24. A titkosrendőrség 1988-ban 22 ellenzéki csoportot tartott megfigyelés alatt, 1989 első felében már 45 (nem vallásos) csoportosulásról és 129 több-kevesebb rendszerességgel megjelenő szamizdat kiadványról tud. Az adatokat közli: Krejčí, Oskar: Most do neznáma. *Slovo*, 1989. 35. sz.; Informace o aktivitách vnitřních a vnějších nepřátel. In: Koudelka, František: *Vedení KSČ o disentu a opozici.* I. m. 39. p. A szlovák szamizdat lapok áttekintése: Čarnogurský, Ján:

- Slovenské samizdatové časopisy. In: uő: *Videné od Dunaja*. I. m. 375–380. p.
25. A Memorandum 88-at közli a *Kettős elnyomásban* című kötet, a Harminchármas levelet a *Vasárnap* 1990. február 9-i száma.
 26. Ezek leírása pl. Elbeszélrt történelem. A rendszerváltás évei: Tóth Károly. *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, I. évf. (1999) 2. sz.; Gyurcsik Iván: Zárszó. In: Duray Miklós (szerk.): *Kettős elnyomásban*. 2 kiadás. <http://www.duray.sk/index.php?x=p5114>.
 27. A memorandumot mintegy 300 személy írta alá. Tudatosítani kell azonban, hogy a kommunizmus idején az aláírásgyűjtés megszervezése nem volt egyszerű dolog, szinte csak baráti, személyes kapcsolatok révén volt lehetséges. Hogy valaki csatlakozott-e valamely ellenzéki beadványhoz, nemcsak a kurázsijától és gondolkodásmódjától függött, hanem attól is, volt-e olyan kapcsolata, amely szorosabban vagy lazábban az aktív ellenzékhez kötötte, tehát hogy egyáltalán eljutott-e hozzá az aláírandó beadvány.
 28. A kommunista párt a maga módján reagált is a kezdeményezésre: a párttag aláírók egy része tárgyalási meghívást kapott. Ennek a találkozóknak a leírását lásd Gál Sándor: Mélyút, 1989. március 2. *Új Szó*, 1990. április 13.; Tóth Károly: Mélyutak rejtett ösvényein. *Új Szó*, 1990. április 19.
 29. Jól jellemzi a csehszlovákiai hatalom elképzelését a „peresztrójkáról”, hogy 1989 elején egyszerre került sor a Büntető Törvénykönyv óvatos liberalizálására és a „közrend megzavarásáért”, illetve a samizdatok terjesztéséért kiróható büntetési tételek megkészerzésére. A magyar kisebbség legújabb kori történetéhez tartozik, hogy az utóbbi, „gumibot-törvény” néven elhíresült jogszabály előterjesztői között volt Fekete József, a Szövetségi Gyűlés magyar nemzetiségű képviselője is.
 30. A találkozó részleteiről lásd Elbeszélrt történelem. A rendszerváltás évei: Tóth Károly. *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, I. évf. (1999) 2. sz. 132–134. p.
 31. A nyilatkozatot az FMK első szóvivői, A. Nagy László és Tóth Károly jegyezték.
 32. A november 25-én közzétett programnyilatkozat 10. pontja a demokratikus föderációt és a „nemzetiségek jogainak és helyzetének törvényes rögzítését a teljes és tényleges egyenjogúság elvének alapján” követeli.
 33. A Magyar Diákszövetség első szóvivője Berényi József, Szép Attila és Vörös Péter volt; a szövetséget az országos koordinációs bizottságban Somogyi Szilárd képviselte. A megalakulásról lásd Elbeszélrt történelem. A rendszerváltás évei: Berényi József, Szép Attila, Vörös Péter. Kézirat. Fórum Kisebbségkutató Intézet, Somorja.
 34. Decemberig a pártközpont még megpróbálta fenntartani az ellenőrzést az általa kiadott lapok fölött. Lásd Elbeszélrt történelem. A rendszerváltás évei: Szilvássy József. *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, II. évf. (2000) 1. sz. 170–171. p.
 35. Csehszlovákia 1968. augusztus 21-i megszállása után a szigorú szovjet felügyelet alá került pártvezetés a „prágai tavasz” minden emberi és polgári jogi vívmányát felszámolta. Kivételt az ország föderalizálása jelentett, amelyet 1969-ben még sikerült a parlamentben átültetni, kielégítve így a legfontosabb szlovák követelést. A történészek által azóta finomított, de egészében meg nem cáfolt érvelés szerint a szlovákok a föderációért cserébe feladták a demokratikus szabadságjogokat, azaz a „nemzeti” maga alá gyűrte a „demokratikust”. A szlovákiai rendszerváltás fontos témája volt, hogy ezt a történelmi hibát nem szabad megismételni. A szlovák–cseh viszonyok ez a traumája csapódott le a szlovákiai kisebbségi – nem csak magyar – éltek alább ismertetett megfontolásaiban.
 36. A demokrácia és kisebbségünk esélyei. Beszélgetés Grendel Lajossal, Dobos Lászlóval, Berényi Józseffel. *Új Szó*, 1989. december 11. – 1991 májusában, tehát már utólag, Tóth Károly egyenesen a nacionalista konfrontáció előre jelezhető megjelenése miatti aggodalommal magyarázza a VPN és az FMK megszervezését és magatartását: meg akarták teremteni a polgári demokrácia jogintézményeinek alapjait, elfogadni a sarkalatos törvényeket a nemzeti ellentétek teljes erővel történő felszínre törése előtt, hogy meglegyen a mód ezek korlátozására, készen legyenek a konfliktuskezelési mechanizmusok. Lásd Schlett István: Szlovákia: Külön utakon – azonos célokért? Beszélgetés Bauer Győzővel, Gyurcsik Ivánnal, Gyurgyik Lászlóval és Tóth

- Károlyyal. In: Schlett István: *Kisebbségnézőben. Beszélgetések és dokumentumok*. Budapest, Kosuth Könyvkiadó, 1993, 86–87. p.
37. A „harminchármas levele” aláírói egy részének kezdeményezésére létrejött Fórum néhány hetes működés után december közepén beolvadt a Csemadokba.
38. *Új Szó*, 1989 december 2.
39. A Csemadok 1990. márciusi rendkívüli, XV. közgyűlésén Mács József felszólalásában már komoly hibaként, a gyávaság megnyilvánulásként értékeli a területi autonómia követelésének visszautasítását. A felszólalás szövegét közli a *Hét*, XXXV. évf. 14. sz. (1990. IV. 6.)
40. Lásd pl. Batta György: Sorskérdéseink. *Új Szó*, 1990 január 2. A szerző a létező lapstruktúra kapcsán írja: „Véleményem szerint nemzeti kisebbségünk csakis akkor képes majd létezni, ha eddigi intézményeit nemcsak megőrzi – és korszerűsíti –, hanem még gyarapítja is.”
41. A nemzetiségek jogállásáról szóló 144/1968. számú alkotmánytörvény az 1968. évi „prágai tavasz” egyik hozadéka. A szövetségi parlament a föderációról szóló 143/1968. számú alkotmánytörvénnyel egy napon, október 27-én szavazott róla. Történészek szerint a törvénytárban megjelent törvényszöveg hamisítvány, a parlament elé került javaslatban még szerepelt egyebek mellett az öngazdálathoz való jog is. Ami a benne foglalt tételes jogokat illeti, azok tulajdonképpen azonosak az 1991-ben elfogadott Emberi Jogi Alkotmánynyelvélben, illetve a hatályos szlovák alkotmányban felsoroltakkal. Az egyetlen kivétel a négy legnépesebb nemzetiségi csoportot megillető jog a létszámarányos képviselethez „a képviselőtestületekben és egyéb választott szervezetben”. Az alkotmánytörvény 5. cikke szerint a végrehajtás módjáról további törvényeknek kell rendelkezniük, ahogy a tagköztársaságok törvényei határozzák meg azt is, milyen szervezetek biztosítják a nemzetiségek jogait a törvényhozó és végrehajtó testületekben. A rendszerváltás előtti magyar beadványok, tiltakozások állandó témája volt, hogy ezek a törvények sosem születtek meg. Lásd pl. Janics Kálmán: Új nemzetiségi alkotmánytörvényt. *Vasárnap*, XXIII. évf. 17. sz. (1990. IV. 27.); Szarka László: A (cseh)szlovákiai magyar közösség nyolc
- évtizede 1918–1998. Történeti vázlat. In: Filep Tamás Gusztáv–Tóth László (szerk.): *A (cseh)szlovákiai magyar művelődés története 1918–1998*. I. köt. I. m. 58. p. Lásd a 63. számú jegyzetet. – Egy másik apró, de jellemző példája a már létező intézményekhez való ragaszkodásnak az a szinte országos méretű tiltakozás, amely az *Új Szó* című napilap hétvégi magazinjának lehetséges megszüntetése miatt bontakozott ki 1990 februárjában. A megszüntetést a politikai pártok kerekasztala vetette fel azzal indokolva, hogy a Szlovákiában rendelkezésre álló újságpapír több mint háromötödét a Szlovákia Kommunista Pártja kiadójánál megjelenő lapok emésztették fel. Ezek közé tartozott az *Új Szó* és magazinja, a *Vasárnap* is, jöllehet a párt politikai irányításáról ekkor a magyar nyelvű lapok vonatkozásában már nem lehetett beszélni. Végül Szlovákia Kommunista Pártja, illetve a Pravda Kiadó lemondott a szóban forgó lapról. Ebben a konfliktusban egyébként az FMK is az *Új Szó* mellett állt ki, bár a papír újraelosztása a hozzá közel álló, 1989. december 15-től megjelenő *Nap* című lap érdekeit is szolgálta volna.
42. Ladislav Kováčot a Milan Čič vezette „nemzeti egyetértés kormányába” a diákok jelölték mint olyan tanárt, aki a rendszerváltás előtt sem titkolta véleményét a rendszerről. (A VPN csak egy tagot, Vladimír Ondrušt delegált a kormányba „megfigyelőként”, de fenntartotta magának a vétőjogot Čič személyi javaslataival szemben.) Hogy mi motiválta akkori magatartását, szinte beteges gyanakvását az FMK-val szemben is, máig nem világos.
43. Kövesdi Károly az *Új Szó* 1990. március 22-i számában politikai, Sági Tóth Tibor a *Hét* 1990. 33. számában (1990. VIII. 17.) szakmai szempontból elemzi és veti el a tervezetet. Az ellenálás már csak azért is várható volt, mert bár a Csehszlovákiai Magyar Pedagógusok Szövetsége mint országos fórum csak január 13-án alakult meg, a pedagóguskollektívák már december folyamán létrehozták saját fórumaikát, és megfogalmazták követeléseiket, amelyek a helyi problémákon túl éppen a magyar tannyelvű iskolák specifikus kezelését célozták a tanrend, a tanfelügyelet stb. szempontjából. A közös igazgatású iskolák szétválasztásának szintén általá-

- nos követelése mögött csak részben szakmai indokok, részben a vezetők kinevezése, a források elosztása miatti magyar sérelmek álltak. Az első választások után alakult szlovák kormány tovább alkalmazta a „vegyesen lakott területek oktatásügye” koncepciót, de már inkább olyan szervezeti kérdésekre szűkítve azt, mint pl. az önálló iskolai osztályok nyitásához szükséges minimális diáklétszám. Lásd pl. *Návrh zásad zriadovania a prevádzky škôl na národnostne zmiešaných územiach SR*. Bratislava, 9. 1. 1991. č. 8782/1990-22.
44. A VPN és az FMK 1990. január 21-i keltezésű közös nyilatkozata a nemzetek, nemzeti kisebbségek és etnikai csoportok együttéléséről többek között visszautasítja a reciprocitás elvének alkalmazását, elismeri a kollektív jogokat és az öngazgatás elvét, a nemzetközi közösség jogát az emberi és kisebbségi jogok betartásának ellenőrzésére. A gesztus értékű lépések között említendő a VPN képviselőinek részvétele az 1990. március 15-i koszorúzáson vagy a VPN és az FMK elnökének közös levele Románia prágai nagykövetéhez a marosvásárhelyi pogrom ügyében. A kezdeti időszakban rendkívül heterogén támogatottsági bázisú mozgalmat a párttá alakulás során többek között a magyarkérdéshez való viszony is megosztotta. Az 1990–1992-es beharcolból a VPN-vezetés kisebbségek iránt nyitott része vesztesként került ki, ami megpecsételte a közös nyilatkozat sorsát is.
45. Ebből a szempontból különösen emlékezetes az a március 1-jei pozsonyi tüntetés, amelyet Ján Budaj, a VPN ügyvivője megválasztása ellen szerveztek a szlovák parlament elnöki tisztségébe. Ugyanakkor a VPN-nek öt nappal később sikerült rokonszenvtüntetést szerveznie, amelyet a Štúr Társaság és más „nemzeti” szerveződések támogatói hiába próbáltak megzavarni.
46. A beszéd teljes szövegét közli az *Új Szó* 1990. március 6-i száma.
47. Kis csoportok szítják a feszültséget. *Új Szó*, 1990. március 29. Nyugalom és feszültség. *Nap*, 2. évf. (1990) 26. sz.
48. Schlett István: *Kisebbségnézőben*. I. m. 146–147. p. Az FMK természetesen nem a Schlett által itt leírt jegyek okán határozta meg önmagát liberális pártként, de ezek a jegyek valóban szervesen következtek a sajátságos kisebbségi liberalizmusból.
49. Bárdi Nándor: *Törésvonalak keresése és összehasonlítása a határon túli magyar politikában 1989–1998*. A tanulmány 2001-ben készült. Megtalálható: <http://www.geocities.com/ihun-sor/hunnia/toresvonalakesoszehasonlitasok.htm>.
50. A Szövetségi Gyűlés 1989. november 28-án fogadta el a 183/1989. számú alkotmánytörvényt, amely átmeneti időre, a legközelebbi szabad választásokig intézkedett a megüresedett parlamenti helyek sorsáról. Eszerint az akkor még egymandátumos választási körzetekben nem került sor pótválasztások kiírására, hanem a szövetségi és a nemzeti parlamentek maguk választhatták, kooptálhatták az új képviselőket. Jelölési joguk a törvény szerint a politikai pártoknak volt úgy, hogy a jelölteket Csehszágban a Polgári Fórummal, Szlovákiában a Nyilvánosság az Erőszak Ellen mozgalommal kellett egyeztetniük. A visszahívások, lemondások függvényében több hullámban zajló kooptálások során a Szövetségi Gyűlés magyar nemzetiségű képviselője lett 1990. január 30-án Popély Gyula, Duray Miklós, Németh Zsuzsa, Sándor Eleonóra, Világi Oszkár (mind a VPN és az FMK közös jelöltjeként), 1990. február 27-én Gémesi Károly (VPN–FMK), valamint Takács Imre (Csehszlovákia Kommunista Pártja). A Szlovák Nemzeti Tanácsba kooptálták 1990. január 12-én Zászlós Gábort (VPN–FMK), 1990. február 9-én Bauer Győzöt (Csehszlovákia Kommunista Pártja), Csekes Erikát, Grendel Lajost, Kovács Lászlót, Nagy Lászlót, Pirovits Lászlót (mind VPN–FMK), Hamerlik Rudolfot (Kereszténydemokrata Mozgalom), Csáky Józsefet (Szabadság Párt).
51. Az FMK 1989. december 12-i nyilatkozatában Marián Čalfa ellenállásának tulajdonítja a kudarcot. Angyal Béla: A Független Magyar Kezdeményezés történeti kronológiája. In: *Szabadság és felelősség. A Magyar Polgári Párt programja*. H. n. [Pozsony], Magyar Polgári Párt, 1992, 124. p.
52. Duray Miklós: Az első zárszámadás. Elnöki beszámoló az Együttélés Politikai Mozgalom III. kongresszusán, Kassán, 1991. február 23-án. <http://www.duray.sk/index.php?x=p303>. Szabó Rezső közlése szerint viszont Duray Miklós öt már 1989. december 6-a előtt tájékoztatta pártalapítási elképzeléseiről. Elbeszélte történelem.

- A rendszerváltás évei: Szabó Rezső. Kézirat. Bibliotheca Hungarica, Somorja.
53. Az ilyen műsorok, elsősorban a Panoráma hatása azért lehetett fenomenális, mert egyrészt kereskedelmi csatornák még nem léteztek, másrészt ha a választék a Csehszlovák Televízió és a Magyar Televízió műsoraiból állott, a magyarul értők választása nem lehetett kétséges.
 54. Az előkészítő bizottság tagjai: Duray Miklós, Gyuresík Iván, Harna István, Rózsa Ernő, Kmeczko Mihály, Kura Sándor, Puntigán József, Juhász Ilona, Ambrus Ferenc, Gál Sándor, Gyimesi György. *Új Szó*, 1990. február 7.
 55. „Szerveződik az Együttélés politikai mozgalom. A mozgalom egyik kezdeményezője a Csemadok, szövetségünk a szervezőmunkában is részt vállal. Távol áll tőlem a gondolat, hogy egyetlen mozdulattal is kényszerítsem szövetségünkre ezt a mozgalmat. Minden Csemadok-tag szuverén joga, hogy milyen pártba lép. Mégis szükségét érzem, hogy kiálljak az Együttélés politikai mozgalom szerveződése mellett. Pártolom ezt a szerveződést, s kívánom segíteni is. [...] Kérem a Csemadok tagságát, szervezetét, hogy segítse, s támogassa az Együttélés politikai mozgalmat.” Dobos László társelnök beszámolója. *Hét*, XXXV. évf. 18. sz. (1990. V. 5.).
 56. *Új Szó*, 1990. február 24.
 57. Duray Miklós: Az első zárszámadás. Elnöki beszámoló az Együttélés III. kongresszusán. Kassa, 1991. február 23. <http://www.duray.sk/index.php?x=p303>.
 58. Duray Miklós: Új politikai érték születik. In: Duray Miklós (szerk.): *Önrendelkezési kísérleteink*. 1999. <http://www.duray.sk/index.php?x=p204>.
 59. A bejegyzés 1990. február 27-én történt meg.
 60. A Független Magyar Kezdeményezés programnyilatkozata. In: *Szabadság és felelősség*. I. m. 109–116. p.
 61. *Az Együttélés Politika Mozgalom politikai programja*. 1990. május. <http://www.duray.sk/index.php?x=p206>.
 62. A programnyilatkozatában szereplő ide vonatkozó része nélkülözi a cél eléréséhez vezető eszközök meghatározását: „A nemzeti kisebbségeknek létre kell hozniuk azokat a posztokat mindhárom fő hatalmi központban, amelyekben az általuk demokratikusan választott képviselők természetes politikai úton érvényesíthetik a kisebbségek érdekeit. Ez a feltétele annak, hogy a nemzeti kisebbségek maguk döntsének minden olyan kérdésben, amelyek csak őket érintik, és egyenrangú félként dönthessenek azokban a kérdésekben, melyek őket is érintik.” Uo. 112. p.
 63. Az előkészítő bizottság nevében Janics Kálmán, Ordódy Katalin, Popély Gyula, Lapos József, Földessy László és Zilizi Tihamér írta alá a december 30-i felhívást (Popély Gyula azonban tévedésnek minősítette neve feltüntetését, és azonnali helyreigazítást kért). A szervezőbizottság két szövivője Hamerlik Rudolf és Rajczy László volt.
 64. A koalíciókötéssel kapcsolatos vita dokumentumait közli K. Cséfalvay Eszter (szerk.): *Közösségünk szolgálatában. A Magyar Kereszténymokrata Mozgalom öt esztendeje*. Pozsony, MKDM, 1995, 37–39. p.
 65. Az eredetileg az *Új Szóban* 1990. április 20-án megjelent írást közli K. Cséfalvay Eszter (szerk.): *Közösségünk szolgálatában*. I. m. 35–37. p.
 66. Az Együttélés politikai mozgalom a demokráciáért és az emberi jogokért alapszabálya. Pozsony, 1990. március 31. In: Pogány Erzsébet (szerk.): *Az Együttélés öt éve. Eseménynaptár és dokumentumgyűjtemény 1990–1995*. Pozsony, Együttélés Központi Iroda, é. n. [1995], 150. p. Az egyházi ingatlanok kérdése nem szerepel az Együttélés részletesebb választási programjában sem. Lásd Az Együttélés Politikai Mozgalom programja. Hitélet. *Új Szó*, 1990. április. 18.
 67. A Független Magyar Kezdeményezés programnyilatkozata. 1990. január 18. In: *Szabadság és felelősség*. I. m. 113–114. p.
 68. A kisebbségi pártstratégiákról közép-európai összehasonlításban lásd Mátrai Julianna: A kisebbségi pártok politikai stratégiái Közép- és Kelet-Európában. I–II. *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, I. évf. (1999) 2. sz. 15–40. p., II. évf. (2000) 1. sz. 29–45. p.
 69. A Szövetségi Gyűlés 24. ülésének jegyzőkönyve. <http://www.psp.cz/eknih/1986fs/slsn/stenprot/024schuz/s02410.htm>.
 70. Duray Miklós kivételével ekkor természetesen még nem az Együttélés nevében – Vitéz Erika a kommunista választások idején lett képviselő, Popély Gyula, aki kooptálás útján kapta a mandátumát, függetlenként mutatkozott be. Sidó

- Zoltán, aki szintén a rendszerváltás előtt került a parlamentbe, a választási időszak lejártá után már nem vállalt aktív (párt)politikai szerepet. Az ő hozzászólása a Csemadok álláspontjának tolmácsolásaként is felfogható, bár ő maga erről nem tett a beszéd során említést.
71. A parlamenti küszöb bevezetésén túl a törvényjavaslat „antidemokratikus” elemei közé sorolták még a felszólalók azt is, hogy a választásokon indulni akaró pártoknak tízezer tagot vagy támogató aláírást kellett felmutatniuk, hogy a pártlistákkal szemben hátrányba kerülnek a függetlenként indulni akarók, hogy a képviselők nem a választók, hanem a pártok érdekeit fogják képviselni (de nem javasolták a többségi képviseleti rendszer bevezetését).
 72. Az 1971-ben elfogadott választási törvényekben (44/1971, 55/1971, 56/1971) utalás sem volt a nemzetiségek képviseletére, viszont az egymandátumos választási körzetekben induló jelölteket a kommunista párt, illetve a Nemzeti Front egyéb szervezetei javasolták.
 73. A későbbiekben, miután bebizonyosodott, hogy a magyar pártok bizton számíthatnak 9–11 százalék körüli szavazatarányra a választásokon, gyakorlatilag feladták a kedvezményes elbírálás követelését. Sőt, a Magyar Koalíció Pártja később egységesen támogatta a választásokon való indulás feltételeinek komoly szigorítását is. 1994 áprilisában mind az Együttélés, mind az MKDM a meghatározottabban visszautasította a Demokratikus Baloldali Pártja javaslatát az ötszázalékos küszöb törlésére a kisebbségi pártok esetében. A választási küszöb szelektív alkalmazásának veszélyeire egyébként rámutat az Európai Emberi Jogi Bíróság egyik 2004. évi döntése is. A bíróság jogosnak ismerte el a lengyel hatóságok eljárását, amikor azok megtagadták a „sziléziai nemzeti kisebbség” szervezetének bejegyzését azért, mert véleményük szerint a szervezet célja a választási törvény kisebbségi szervezeteire vonatkozó kedvezményeivel való visszaélés volt. (Gorzelik and others v. Poland. Application no. 44158/98.)
 74. A problémáról részletesen lásd László Béla: A (cseh)szlovákiai oktatásügy szerkezete, valamint közigazgatási és jogi keretei 1945 után. In: Filep Tamás Gusztáv–Tóth László (szerk.): *A (cseh)szlovákiai magyar művelődés története 1918–1998*. II. köt. I. m. 155–164. p.
 75. Az *Új Szó* 1990. január 15-i tudósításából nem derül ki, milyen visszhangot váltott ki a közgyűlésen a javaslat. Jozef Pastier a kormány március 28-i kibővített ülésén is megismételte a javaslatot.
 76. Lásd pl. Sidó Zoltán: *Közügy*. Komárom, Schola Comaromiensis, 2002, 23. p.; László Béla: i. m. 153. p. Ez utóbbi szerző úgy látja, hogy a föderáció és a tagköztársaságok közötti hatáskörelosztás eldöntöttsége okán az egyetem „létrehozásának esélyei a Szövetségi Gyűlésben már 1990 februárjára szertefoszlottak”.
 77. A Szlovák Nemzeti Tanács Elnöksége 1990. április 26-án hagyta jóvá a szlovák parlament bizottságainak jelentését a törvénytervezet megtárgyalásáról, miközben a Szövetségi Gyűlés május 2-án már a választások előtti utolsó ülését tartotta.
 78. Hogy érvényt szerezzünk akaratumunknak. Beszélgetés dr. Pukkai Lászlóval, a Szlovákiai Magyar Pedagógusok Szövetsége ügyvivő-i testületének vezetőjével. *Új Szó*, 1990. április 5.
 79. Különböző utakon nemzeti kisebbségünk jogaiért, érdekeink képviseletéért. Kerekasztal-beszélgetés a magyar politikai mozgalmak képviselőivel. *Új Szó*, 1990. május 25. (Kovács László hozzászólása.)
 80. 2003-ban, amikor a Magyar Koalíció Pártja kormányzati súlyának köszönhetően a szlovák parlament törvényt alkotott egy magyar állami egyetem létrehozásáról, ez a típusú érvelés már nem volt meghatározó; az előtérbe a szlovákiai felsőoktatásban résztvevő magyar diákok alacsony számára történő indokok kerültek. A nemzetközi kisebbségvédelmi dokumentumok elfogadásának körülményeiről a közép-európai rendszerváltást követően lásd Bíró, Gáspár: *The Role of International Factors and Fora in the Management of Ethnic Conflict in Eastern and Central Europe*. Teleki László Foundation Institute for Central European Studies, Occasional Papers No. 7, Budapest, 1996.
 81. „Tekintettel arra, hogy a Nyitrai Pedagógiai Kar Magyar Tagozata megkapta a kormánytól azt a pénzt, amelyre a bővítéshez elengedhetetlen szüksége volt és az elkövetkező évben is fog kapni annyi pénzt, amennyi oktatásügyünk heveny problémáinak megoldásához kell, a komá-

romi Jókai Egyetem alapításának szükségessége enyhült. Az egyetem létrehozása mellett szóló legnagyobb érvet kivették a kezünkől.” Fister Magda: Mi újság a Simonyi Alapítvány ügyében? *Hét*, XXXV. évf. 40. sz. (1990. október 5.)

82. Ne egymással szemben. *Nap*, I. évf. 1. sz. (1989. december 15.)

83. A látható Duray. *Hét*, XXXV. évf. 8. sz. (1990. február 23.)

IRODALOM

Antalová, Ingrid (red.): *Verejnost' proti násiliu 1989–1991. Svedectvá a dokumenty*. Bratislava, Nadácia Milana Šimečku, 1998.

Bárdi Nándor: Törésvonalak keresése és összehasonlítása a határon túli magyar politikában 1989–1998. *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, II. évf. (2000) 1. sz. 47–68. p.

Bárdi Nándor–Éger György (szerk): *Útkeresés és integráció. Válogatás a határon túli magyar érdekvédelmi szervezetek dokumentumaiból 1989–1999*. Budapest, Teleki László Alapítvány, 2000.

Blažek, Petr: Výbor na obranu Ivana Polanského. In: Kmeť, Norbert–Marušiak, Juraj: *Slovensko a režim normalizácie*. Bratislava, Ústav politických vied SAV, é. n.

Bock, Ivo–Hänsen, Sabine–Schlott, Wolfgang: Kultúra a cenzúrán túl. In: Rissmann, Erika (szerk.): *Szamizdat. Alternatív kultúrák Kelet- és Közép-Európában 1956–1989*. Budapest, Stencil Kiadó–Európai Kulturális Alapítvány, 2004, 116–135. p.

Čarnogurský, Ján: A Duray-ügy, a szlovákok és a magyarok ügye. In: *Csehszlovákiai nonkonformisták az országban élő magyar kisebbség helyzetéről és a nemzetiségi kérdésről*. New York, Hungarian Human Rights Foundation, 1989, 52–55. p.

Čarnogurský, Ján: *Videné od Dunaja*. Bratislava, Kalligram, 1997.

Csehszlovákiai nonkonformisták az országban élő magyar kisebbség helyzetéről és a nemzetiségi kérdésről. New York, Hungarian Human Rights Foundation, 1989.

Duray Miklós: *Kutyaszorító*. New York, Püski, 1983.

Duray Miklós: *Kutyaszorító II*. New York, Püski, 1989.

Duray Miklós: Az európaiság Kelet-Közép-Európában: valóság vagy csupán vágy? In: *Csehszlovákiai nonkonformisták az országban élő magyar kisebbség helyzetéről és a nemzetiségi kérdésről*. I. m. 1–33. p.

Duray Miklós: *Változások küszöbén*. Budapest, Osiris Kiadó, 2000. <http://www.duray.sk/index.php?p=301>.

Duray Miklós: *A szlovákiai magyar iskolák védelmében*. Hungarian Human Rights Foundation. <http://www.duray.sk/index.php?p=101>.

Duray Miklós (szerk.): *Önrendelkezési kísérleteink*. <http://www.duray.sk/index.php?p=201>.

Duray Miklós (szerk.): *Kettős elnyomásban. Dokumentumok a csehszlovákiai magyarság helyzetéről és jogvédelméről 1978–1988*. New York, Hungarian Human Rights Foundation–Püski, 1989. <http://www.duray.sk/index.php?p=5001>.

Elbeszélrt történelem. A rendszerváltás éve: Berényi József. Kézirat. Fórum Kisebbségkutató Intézet, Somorja.

Elbeszélrt történelem. A rendszerváltás éve: Szabó Rezső. Kézirat. Fórum Kisebbségkutató Intézet, Somorja.

Elbeszélrt történelem. A rendszerváltás éve: Szilvassy József. *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, II. évf. (2000) 1. sz. 157–184. p.

Elbeszélrt történelem. A rendszerváltás éve: Szép Attila. Kézirat. Fórum Kisebbségkutató Intézet, Somorja.

Elbeszélrt történelem. A rendszerváltás éve: Tóth Károly. *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, I. évf. (1999) 2. sz. 109–146. p.

Elbeszélrt történelem. A rendszerváltás éve: Vörös Péter. Kézirat. Fórum Kisebbségkutató Intézet, Somorja.

Filep Tamás Gusztáv–Tóth László (szerk.): *A (cseh)szlovákiai magyar művelődés története 1918–1998*. I–IV. köt. Budapest, Ister, 1998–2000.

Gál, Fedor: *Z prvej ruky*. Bratislava, Archa, 1991.

Gruntorád, Jiří: Státní bezpečnost proti Chartě 77 – Akce Izolace. In: *Securitas Imperii 5. Úřad dokumentace a vyšetřování zločinů komunismu P ČR 1999*. Elektronikus formában hozzáférhető: http://www.mvcr.cz/policie/udv/securita/securi_5.pdf.

- Horský, Michal (red.): November '89 v regiónoch Slovenska a dnešok. Martin, Trnavská univerzita, 2000. /Politologický rad, II./
- K. Cséfalvay Eszter (szerk.): *Közösségünk szolgálataiban. A Magyar Kereszténydemokrata Mozgalom öt esztendeje*. Pozsony, MKDM, 1995.
- Kmet', Norbert–Marušiak, Juraj (red.): *Slovensko a režim normalizácie*. Bratislava, Ústav politických vied SAV, é. n.
- Koudelka, František (red.): *Vedení KSČ o disentu a opozici. Dokumenty z ledna 1986 – října 1989*. Praha, Československé dokumentační středisko, o. p. s.–Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 1999.
- Krejčí, Oskar: Most do neznáma. *Slovo*, 1989. 35. sz.
- Kusý, Miroslav: A nem-szlovák jelenség. In: *Csehszlovákiai nonkonformisták az országban élő magyar kisebbség helyzetéről és a nemzetiségi kérdésről*. New York, Hungarian Human Rights Foundation, 1989.
- László Béla: A (cseh)szlovákiai oktatásügy szerkezete, valamint közigazgatási és jogi keretei 1945 után. In: Filep Tamás Gusztáv–Tóth László (szerk.): *A (cseh)szlovákiai magyar művelődés története 1918–1998*. II. köt. Budapest, Ister, 1998, 155–164. p.
- Marušiak, Juraj: Nezávislé iniciatívy na Slovensku v rokoch normalizácie. In: Pešek, Jan–Szomolányi, Soňa (red.): *November 1989 na Slovensku. Súvislosti, predpoklady a dôsledky*. Bratislava, Nadácia Milana Šimečku, Historický ústav Slovenskej akadémie vied a Katedra politológie Filozofickej fakulty Univerzity Komenského, é. n., 54–76. p.
- Marušiak, Juraj: Maďarská menšina v slovenskej politike v rokoch normalizácie. In: Kmet', Norbert–Marušiak, Juraj (red.): *Slovensko a režim normalizácie*. Bratislava, Ústav politických vied SAV, é. n., 222–279. p.
- Mátrai Julianna: A kisebbségi magyar pártok politikai stratégiái Közép- és Kelet-Európában. I–II. *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, I. évf. (1999) 2. sz. 15–40. p., II. évf. (2000) 1. sz. 29–45. p.
- Mikloško, František: *Čas stretnutí*. Bratislava, Kalligram, 1996.
- Pešek, Jan: Pohľad štátnej moci na dissent na Slovensku v „ére prestavby”. In: Pešek, Jan–Szomolányi, Soňa (red.): *November 1989 na Slovensku. Súvislosti, predpoklady a dôsledky*. Bratislava, Nadácia Milana Šimečku, Historický ústav Slovenskej akadémie vied a Katedra politológie Filozofickej fakulty Univerzity Komenského, é. n., 45–53. p.
- Pešek, Jan–Szomolányi, Soňa (red.): *November 1989 na Slovensku. Súvislosti, predpoklady a dôsledky*. Bratislava, Nadácia Milana Šimečku, Historický ústav Slovenskej akadémie vied a Katedra politológie Filozofickej fakulty Univerzity Komenského, é. n.
- Pogány Erzsébet (szerk.): *Az Együttélés öt éve. Eseménynaptár és dokumentumgyűjtemény 1990–1995*. Pozsony, Együttélés Központi Iroda, é. n. [1995]
- Prečan, Vilém (red.): *Charta 77. 1977–1989*. Scheinfeld–Schwarzenberg–Bratislava, 1990.
- Rissmann, Erika (szerk.): *Szamizdat. Alternatív kultúrák Kelet- és Közép-Európában 1956–1989*. Budapest, Stencil Kiadó–Európai Kulturális Alapítvány, 2004.
- Schlett István: *Kisebbségnevezőben. Beszélgetések és dokumentumok*. Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 1993.
- Sidó Zoltán: *Közügy*. Komárom, Schola Comaromiensis, 2002.
- Szabadság és felelősség. A Magyar Polgári Párt programja*. H. n. [Pozsony], Magyar Polgári Párt, 1992.
- Szarka László: A (cseh)szlovákiai magyar közösség nyolc évtizede 1918–1998. Történeti vázlat. In: Filep Tamás Gusztáv–Tóth László (szerk.): *A (cseh)szlovákiai magyar művelődés története 1918–1998*. I. köt. Budapest, Ister, 1998, 60–61. p.
- Szomolányi, Soňa: Prehistória, zrod a rola aktéra novembra '89 – VPN. In: Antalová, Ingrid (red.): *Verejnosť proti násiliu 1989–1991. Svedectvá a dokumenty*. Bratislava, Nadácia Milana Šimečku, 1998, 13–21. p.
- Škaloud, Jan: Rozdiely v priebehu normalizácie v Českej a Slovenskej republike a dopady po jej skončení na samostatné štáty. In: Kmet', Norbert–Marušiak, Juraj (red.): *Slovensko a režim normalizácie*. Bratislava, Ústav politických vied SAV, é. n.
- Žatkuliak, Jozef (red.): *November 1989 a Slovensko. Chronológia a dokumenty (1985–1990)*. Bratislava, Nadácia Milana Šimečku–Historický ústav SAV, 1999.

A MAGYAR PÁRTOK PROGRAMJAI

Kulcsszavak: Független Magyar Kezdeményezés – Magyar Polgári Párt, Együttélés, Magyar Kereszténydemokrata Mozgalom, Magyar Koalíció, Magyar Koalíció Pártja.

1. BEVEZETÉS

A szlovákiai magyar politikai vezető réteg több csoportból alakult ki 1989 után. A rendszerváltás első szakaszában szerkezetileg hasonlított mind a szlovák politikai vezető réteghez, mind a térség más országai politikai vezető rétegéhez, ugyanakkor a szerkezeten belüli arányok tekintetében már jelentős eltérésekről beszélhetünk. A szlovákiai magyar kommunista pártelit ugyanis nem volt része sem Csehszlovákia, sem pedig Szlovákia legfelsőbb szintű pártvezetésének; sem Csehszlovákia, sem pedig Szlovákia Kommunista Pártja Központi Bizottsága Elnökségének nem volt magyar tagja. Alacsonyabb szinten viszont a magyar származású, illetve nemzetiségű kommunisták nagy számban töltöttek be gazdasági posztokat, s ők foglalták el a szlovákiai magyarok kulturális intézményeinek vezető pozícióit. Ez az alacsonyabb szinten elhelyezkedő vezető pozíciókat elfoglaló szlovákiai magyar kommunista réteg azonban abban különbözött a magyarországi és lengyelországi kommunista pártelitől, hogy 1968 után – a szlovákiai általános viszonyoknak megfelelően – szembehelyezkedtek a reformkommunizmussal. A szlovákiai magyar kommunista elit Gustáv Husák brezsnyevista rendszerének hatalmi elitjét alkotta, amely nemcsak a nyugati liberális demokráciáktól, hanem keletkezéséből adódóan a reformkommunizmustól is elhatárolta magát.

Az 1968-as eseményeket követően a reformkommunistáknak számított magyarokat is kizárják a pártból, és marginalizálják őket. Ugyanakkor a nagy létszámú kommunista politikai elit nálunk is keresi hatalma megtartásának módozatait 1989 novembere után.

Ekkor persze az úgynevezett „hatvannyolcasok”, tehát a pártból kizárt reformkommunisták kis létszámú köre is elérkezettnek látja az időt a politikai visszatérésre. Ennek első formái nem a rendszerváltást célozzák, hanem a gorbacsovi „glasznosztj” és „peresztrojka” jelszavához kötődnek, nyilvánvalóan az állampártba történő reintegráció, valamint pozíciószerezés érdekében. Az e célból megalakult reformkör vezetőinek országos ismertsége ellenére azonban a csoport a reformkommunista célokon ekkor már átlépő eseményeket csak követi. Ugyanakkor a hatvannyolcas korporatista szlovákiai magyar megoldás – hogy tudniillik a kormány egyik tagja kapja a nemzetiségek föltéti hatásköröket, valamint a szlovákiai magyarok egy központi szervezetbe tömörülve kapcsolódnak be az ország politikai rendszerébe, s ehhez kötődik szatellit szervezeti formában a sajtó, illetve minden jelentősebb kulturális intézmény – megjelenik 1989-ben is.

A szlovákiai magyar demokratikus ellenzék szintén aránylag szűk körre korlátozódik. Eleinte a Csehszlovákiai Magyar Kisebbség Jogvédő Bizottságában tevékenykedők egy része, többnyire a magyarországi demokratikus ellenzék által szervezett tanfolyamokon részt vett szlovákiai magyar diákok, valamint a szlovákiai magyar írók egy fiatal generációjának a pártállam által betiltott szervezetét, az Íródiát alkotók egy csoportja vallotta, hogy a liberális demokráciák rendjének és értékrendjének teljes mértékben fel kell váltania a kommunizmust mind az ország egészében, mind pedig a szlovákiai magyarok életében. Ugyanakkor ez a csoport csekély létszámú volt, s tagjai javarészt, egy kivételtől eltekintve, a forradalmat megelő-

zően nem tartoztak a szlovákiai magyar nyilvánosság körében közismert személyek közé.

A szlovákiai magyar közéletnek csupán egy területén jelent meg a politikai rendszer bizonyos mértékű kritikája, mégpedig a nemzeti-ségpolitika terén. Az a szlovákiai magyar fél-nyilvánosság, amelyben a kritikus álláspontok megfogalmazódhattak, javarészt az engedélyezett magyar intézmények nehezen ellenőrizhető rendezvényein jelenik meg: a magyar egyetemisták diáklklubjaiban, ahol magyarországi előadók is szerepelhettek, a Csemadok nyári művelődési táboraiban, valamint az évente megrendezett művelődési kerékpártúrákon, úgyszintén magyarországi látogatókkal, továbbá helyi művelődési klubok számos, nem éppen rendszerpárti előadó kritikus mondanivalójú műsoraiban, az amatőr színjátszó csoportok évenkénti fesztiváljain, az Iródia rendezvényein. Lényegében a felsoroltak mindegyikében megjelennek a magyarországi közgondolkodás különféle áramlatai is, így azok a magyarországi eszméáramlatok, amelyek 1989 után a magyarországi pártrendszer kialakulásakor meghatározó jelentőséggel bírtak. Ugyanakkor a Husák-rendszer hazai csendje gyakorlatilag elrekeszti e fórumokat a szlovákiai közgondolkodástól, így ezek a fórumok a szlovákiai magyar közvélemény csekély hányadára voltak hatással a rendszerváltást megelőzően. Ennek ellenére ezek a fórumok a rendszerváltás utáni szlovákiai magyar politikai elit kialakulásának egyik jelentős szocializációs bázisul szolgáltak.

Az ekkor születő elképzeléseknek az is korlátot szabott, hogy a szlovákiai magyar politikai elit egyes csoportjai mögött alig állt kritikai társadalomtudományi bázis. A megjelent néhány írás többsége történelmi témájú volt, és a szlovák nacionalizmus történelmi érveivel, illetve az ország magyarellenés nemzetiségpolitikájával foglalkozott. A kommunista rendszer egyes területeinek fonákságait sajátosan szlovákiai magyar szempontból vizsgáló tudományos igényű kutatás nem folyt.¹ Így a kommunizmusnak a szlovákiai magyarok körében megjelenő konkrét formáit sem elemzik, azaz a kommunizmus hatalmi rendszerének a szlovákiai magyarság körében kialakult sajátosságai

többnyire nem voltak tudományos igénnyel feldolgozva.

Ez az állapot azonban nem jelentette a „belső” kritika teljes hiányát. A kritikai észrevételek három területen jelentek meg: a szlovákiai magyar irodalom egyes műveiben, a szlovákiai magyar sajtóban időnként megjelenő, elsősorban a magyar kulturális élettel foglalkozó kritikus cikkekben, valamint a Csehszlovákiai Magyar Kisebbség Jogvédő Bizottságának egyes dokumentumaiban. Ugyanakkor mindezek az észrevételek töredékesek voltak, s konkrét helyzetekhez, eseményekhez kapcsolódtak. Mivel a szlovákiai magyaroknak alig volt kritikai társadalomtudományi bázisa (intézményrendszer híján néhány egyén elszántságán múlott, hogy születnek-e jelentősebb társadalomtudományi művek), a szlovákiai magyar nyilvánosság – a második nyilvánosságot is beleértve – a rendszerváltást megelőzően nemcsak a kommunizmus szlovákiai sajátosságainak, hanem a szlovákiai magyarság körében, tehát nemcsak a szlovákok, hanem a magyarok által is kialakított rendjének részletes, tudományos igényű kritikájával sem találkozhatott. Ez a helyzet lényegesen különbözött mind a magyarországitól, mind pedig a lengyelországitól. Ezért az 1989 utáni szlovákiai magyar pártrendszer kialakulása és a magyar pártok programjainak megalkotása során érezhető a tudományos igényű feldolgozás hézagos volta. Az akkor megfogalmazott pártprogramok vagy teljesen újak voltak a már ismert kritikai észrevételekre épülve, vagy pedig valamilyen módon az 1968-as elképzelésekhez kötődtek.

Sajátos módon a két világháború közötti szlovákiai magyar politikai örökség nem játszott jelentős szerepet az 1989 utáni szlovákiai magyar pártszerkezet kialakulásánál. Utólag vizsgálva persze akadnak hasonlóságok, de ugyanúgy különbözőségek is, ám ami a legfontosabb, a két világháború közötti magyar politikusok és közéleti személyiségek elképzelései, érvei nem váltak a politikai közbeszéd tárgyává, politikai döntések hivatkozási alapjává 1989 után.²

Az ellenben állítható, hogy a rendszerváltáskor Magyarországon kialakult párttagoltság

jelentős hatást gyakorolt a szlovákiai magyar pártok jellegére. Ennek számos oka volt. A politikai szocializációnak a szlovákiai magyarok körében is hasonló forrásai voltak, mint Magyarországon. Egyrészt a már említett művelődési táboroknak és kerékpártúrának rendszeresen voltak olyan magyarországi résztvevői, akik a népi irányzathoz tartoztak, és többségük a rendszerváltást követően a Magyar Demokrata Fórumhoz kötődött. A szlovákiai magyar írók egy jelentős csoportja, mindenekelőtt az idősebb generáció is ehhez magyarországi irányzathoz állt közel, de ilyen irányban tájékozódtak az úgynevezett hatvannyolcasok legjelentősebb személyiségei is.

Másképp jelenik meg a szlovákiai magyar irodalomnak egy népiesnek semmiképpen sem nevezhető irányzata olyan alkotókkal, akik jelentős szerepet játszottak a rendszerváltás során. Ide mindenekelőtt az Iródiához kötődő írók közül a forradalomba bekapcsolódók egy csoportja sorolható. Ehhez az irányzathoz tartozott továbbá annak a csoportnak a többsége is, akik a nyolcvanas évek elején még egyetemistaként kezdték segíteni a Csehszlovákiai Magyar Kisebbség Jogvédő Bizottságának munkáját, majd egy, a magyarországi demokratikus ellenzék által szervezett képzési programban vettek részt 1981 és 1983 között. De rajtuk kívül ide csatlakozik számos, a kommunizmusmal szembekerült szlovákiai magyar értelmiségi is. Azok, akik a liberális irányzatot alkották, szintén javarészt a magyarországi segítséggel elsajátított ismeretek alapján alakítják ki politikai értékrendjüket, s e folyamat kapcsán kerülnek közel a Szabad Demokraták Szövetségéhez és a Fideszhez.

A szlovákiai magyar politika harmadik irányzata, a kereszténydemokrácia, a forradalmat megelőzően nem tartott fenn olyan kiterjedt és csoportosan szervezett kapcsolatokat magyarországi másképp gondolkodókkal, illetve ellenzéki csoportosulásokkal, mint a korábban említettek. Persze itt is állítható, hogy a mozgalom alapítói közt voltak kiterjedt magyarországi kapcsolatokkal rendelkező személyiségek. Az ekkor megfogalmazott kereszténydemokrata politikai irányzat bizony tá-

maszkodhatott a hitélet felszabadításának társadalmi igényére. A magyarországi Kereszténydemokrata Néppárttal a szlovákiai magyar kereszténydemokraták is szoros kapcsolatot alakítottak ki, s a magyarországi párt számukra is mintául szolgált számos tekintetben.

Emellett nem feledkezhetünk meg arról sem, hogy szlovák politikai minták is hatással voltak az akkor alakuló magyar pártok jellegére, melyek természetesen az akkori Csehszlovákia politikai légkörében tevékenykedtek, így számos belső sajátosságuk is e helyzetükből fakadt. Persze mindegyik esetben más-más határról van szó.

Az Együttélés vonatkozásában ilyen a hatvannyolcas szlovákiai magyar politikai koncepció továbbvitele, valamint az is, hogy a Husák-rendszer magyar kommunistáinak jelentős része e politikai mozgalom felé orientálódott. Ez a jelenség nem egyedülálló a szlovák politikai életben, hiszen Szlovákiában a kommunista párt reformarculatot felvett utódpartja nem a rendszerváltást megelőző reformokból nőtt ki, és nem volt a rendszerváltás aktív részese, így nem rendelkezett annak politikai autoritásával sem. Ezért Magyarországtól és Lengyelországtól eltérően Szlovákiában a régi elit tagjaiból többen kapcsolódnak más pártokhoz. De fontos szlovákiai magyar szempont az is, hogy a volt állampárt egy rövid időszaktól eltekintve nemzeti alternatívát sem nyújtott a szlovákiai magyaroknak. Mindazonáltal a kommunista párt reformista utódpartjának támogatottsága a szlovákiai magyarok körében nem volt elhanyagolható.³

A szlovákiai magyar liberálisok első forradalmi mozgalomként alapították meg szervezetüket Szlovákiában Független Magyar Kezdeményezés (FMK) néven. Ez egy ideig mozgalmi jellegű maradt, akárcsak a Nyilvánosság az Erőszak Ellen (VPN). A magyar szervezetre elsősorban a VPN-ben kialakult minták egy része hatott.

A Magyar Kereszténydemokrata Mozgalom (MKDM) megpróbált ugyan szorosabb kapcsolatokat kiépíteni a szlovák Kereszténydemokrata Mozgalommal (KDH), ám ezek a próbálkozások kudarcba fulladtak, így itt különösebb közvetlen határról aligha beszélhetünk.

A szlovák Kereszténydemokrata Mozgalom maga akarta egyesíteni a teljes irányzatot, s az első választási időszakban egy magyar képviselője is volt.

Az 1989-es rendszerváltás tehát megnyitotta az utat a szlovákiai magyarság politikai szerveződése előtt is. Az első időszakban három magyar politikai pártképződmény alakult, s ezek hosszú éveken keresztül meghatározó elemei voltak a szlovákiai magyarok politikai életének. E három párt, a Független Magyar Kezdeményezés (1992-től Magyar Polgári Párt), a Magyar Kereszténydemokrata Mozgalom, valamint az Együttélés Politikai Mozgalom alkotta a szlovákiai magyarok pártszerkezetének releváns pártjait. E pártok rendelkeztek parlamenti képvisellel, helyenként koalíciókötési és kormányzati képességgel, ott voltak a legtöbb dél-szlovákiai települési önkormányzatban, és rendszeres résztvevői voltak a szlovákiai magyar közéletnek, de nem ritkán a szlováknak is.

A később megalakult politikai pártok – Magyar Néppárt, Magyar Népi Mozgalom a Megbékélésért és a Jólétért – marginális politikai szerepet játszottak a szlovákiai magyarok politikai életében.

1.1. Független Magyar Kezdeményezés (FMK) – Magyar Polgári Párt (MPP)

A Független Magyar Kezdeményezés 1989. november 18-án alakult a bársonyos forradalom egyik mozgalmaként. Magyar politikai mozgalomként vett rész a forradalomban, számos ponton formálva annak szlovákiai eseményeit. Elnöke Tóth Károly, majd 1991-től A. Nagy László. Az FMK 1990 tavaszán képviselőket delegált mind a Szövetségi Gyűlésbe, mind pedig a Szlovák Nemzeti Tanácsba (SZNT):

1989. december – Varga Sándor a decemberben létrejött ideiglenes szlovák kormány alelnöke lett;

1990. január – kooptált képviselők a Szövetségi Gyűlésbe az FMK javaslatára: Duray Miklós, Németh Zsuzsa, Popély Gyula, Sándor Eleonóra, Világi Oszkár;

1990 február – kooptált képviselők a Szlovák Nemzeti Tanácsba az FMK színeiben: Csekes Erika, Grendel Lajos, Kovács László, A. Nagy László, Pirovits László, Zászlós Gábor. Zászlós Gábor az 1990. évi parlamenti választásokig a szlovák parlament alelnöke.

A Független Magyar Kezdeményezés a VPN partnereként rész vett a rendszerváltás szlovákiai eseményeinek szervezésében, dokumentumainak kidolgozásában, sajátosan magyar igényeket jelenítve meg ebben az időszakban.⁴ Az 1990-es parlamenti választásokon az FMK együtt indult a VPN-nel, majd rész vett az első szlovák kormányban. A Szövetségi Gyűlésbe négy, a Szlovák Nemzeti Tanácsba pedig öt képviselője jutott: Berényi József, A. Nagy László (a parlament alelnöke), Pirovits László, Markotán Péter, Varga Sándor. Emellett a szlovák kormány egyik alelnökét jelölte. Ezt a posztot Zászlós Gábor töltötte be.

Miniszterhelyetteseket is jelölt az oktatási, valamint a mezőgazdasági minisztériumba, Tóth Jánost, illetve Podstránsky Vladimilt. Később a szövetségi kormány pénzügyminiszter-helyettesét is ez a párt jelölte Podstránsky Vladimil személyében. A Szövetségi Gyűlés Népi Kamarájában Világi Oszkár (akit 1991 novemberében beválasztanak a Szövetségi Gyűlés Elnökségébe, majd 1992 februárjában a Szövetségi Gyűlés Népi Kamarája Elnökségébe, s egyben megválasztják a kamara alelnökévé), a Nemzetek Kamarájában Gémesi Károly, Sándor Eleonóra és Szöllös Ilona lett képviselő.

1992-ben az FMK formálisan is párttá alakul Magyar Polgári Párt néven.

Az 1992-es parlamenti választásokon a Magyar Polgári Párt egyedül indulva a szavazatok 2,29%-át szerezte meg, és így nem került a parlamentbe.

Az 1990-es helyhatósági választásokon az FMK 27 polgármesteri (1,0%) és 482 képviselői helyet (1,3%) szerzett.

Az 1994-es helyhatósági választásokon az MPP 62 polgármesteri (2,21%) és 812 önkormányzati képviselői (2,31%) helyet foglalt el a települések önkormányzataiban.

1.2. Magyar Kereszténydemokrata Mozgalom (MKDM)

A Magyar Kereszténydemokrata Mozgalmat 1990 januárjában alapították a szlovákiai magyar katolikus értelmiségiek.⁵ Elnöke Janics Kálmán, majd 1991-től Bugár Béla. Az első szabad parlamenti választásokon (1990) koalícióban indult az Együttélés Politikai Mozgalommal. A koalíció a szavazatok 8,66%-át szerezte meg. Az MKDM parlamenti képviselői: Szlovák Nemzeti Tanács – Agárdy Gábor, Ásványi László, Bartakovics István, Csáky Pál, Görcsös Mihály, Janics Kálmán, Tirinda Péter; Szövetségi Gyűlés Népi Kamarája – Magyar Ferenc, Szócs Ferenc, Varga Olivér; Szövetségi Gyűlés Nemzetek Kamarája – Bugár Béla, Novitzky Béla, Rajczy László, Vince Dániel. A választásokat követően az MKDM ellenzékben politizált az 1992-ig tartó kétéves választási időszakban.

Az 1992-es parlamenti választásokon szintén koalícióban indult az Együttélés Politikai Mozgalommal, valamint a Magyar Néppárttal. A koalíció a szavazatok 7,42%-át szerezte meg. Az MKDM képviselői: Szlovák Nemzeti Tanács – Barta Pál, Bugár Béla, Csáky Pál, Farkas Pál, Fóthy János; Szövetségi Gyűlés Népi Kamarája – Bartakovics István; Szövetségi Gyűlés Nemzetek Kamarája – Bábi Péter, Hornyák János, Sárközy Klára.

Az 1990-es helyhatósági választásokon 35 polgármesteri (1,3%) és 1153 képviselői helyet (3,0%) szerzett.

A 1994-es helyhatósági választásokon pedig 56 polgármesteri (1,99%), valamint 1367 képviselői helyet (3,89%) foglalt el.

1.3. Együttélés Politikai Mozgalom

Az Együttélés Politikai Mozgalmat 1990 februárjában alapították. Elnöke Duray Miklós.

Az Együttélés az első parlamenti választásokon (1990) együtt indult az MKDM-mel, majd a választások után ellenzékben politizált. Az Együttélés parlamenti képviselői: Szlovák Nemzeti Tanács – Bauer Edit, Dobos László, Harna István, Mikó Jenő, Rózsa Ernő, Szabó

Rezső; Szövetségi Gyűlés Népi Kamarája – Gyimesi György; Szövetségi Gyűlés Nemzetek Kamarája – Batta István, Duray Miklós, Tamás András.

Az 1992-es parlamenti választásokon a Szlovák Nemzeti Tanácsba bekerült képviselői: Bauer Edit, Dobos László, Duka Zólyomi Árpád, Fehér Miklós, Filakovszky János, Harna István, Komlós Zsolt, Köteles László, Rózsa Ernő. A Szövetségi Gyűlés Népi Kamarájába: Andrassy Ferenc, Stanislav Gawlik, Mihályi Molnár László, Pázmány Péter; a Szövetségi Gyűlés Nemzetek Kamarájába Bajnok István, Batta István, Boros Zoltán, Duray Miklós.

Az 1990-es helyhatósági választásokon az Együttélés 102 polgármesteri helyet (3,7%) és 2416 képviselői helyet (6,3%) szerzett.

Az 1994-es önkormányzati választásokon 131 polgármester (4,66%), valamint 2215 önkormányzati képviselő (6,3%) került ki a politikai mozgalomból.

1.4. Magyar Néppárt

1991 decemberében alapítják. Elnöke Popély Gyula. Alapítása eredményeképpen ez párt jelent a harmadik tagot a magyar pártok 1992-es hármas koalíciójában úgy, hogy a Magyar Polgári Párt nem kerül be a koalícióba. Ugyanakkor ez a párt úgy válik részévé a koalíciónak, hogy egyetlen helyet sem kap a képviselői lista elején, és nem juttat képviselőt a parlamentbe. Az 1994-es önkormányzati választásokon négy képviselőt juttat az önkormányzatokba. A párt tehát nem sorolható a szlovákiai magyarok releváns pártjai közé.

1.5. Magyar Népi Mozgalom a Megbékéléért és a Jólétért

1995 októberében alapítják a Demokratikus Szlovákiáért Mozgalomhoz (HZDS) közel álló magyar szervezetként. Alapítója Gyimesi György, az Együttélés korábbi alelnöke. Az 1998-as választásokon a mozgalom a szavazatok 0,19 százalékát kapja. Ebben az esetben sem beszélhetünk tehát releváns politikai erőről.

1.6. Magyar Koalíció

A koalíció 1994 júniusában születik meg a három releváns magyar párt, az MKDM, az MPP és az Együttélés megállapodása alapján. Az 1994-es parlamenti választásokon a koalíció 17 képviselőt juttat a szlovák parlamentbe. Magyar Kereszténydemokrata Mozgalom – Ásványi László, Bárdos Gyula, Bugár Béla, Csáky Pál, Farkas Pál, Ferkó Barnabás, Szigeti László; Együttélés – Bauer Edit, Boros Zoltán, Duka Zólyomi Árpád, Duray Miklós, Komlós Zsolt, Köteles László, Kvarda József, Pásztor István, Rózsa Ernő; Magyar Polgári Párt – A. Nagy László.

A Magyar Koalíció ellenzéki politikát folytatott a 1994-es választásokat megnyerő, Vladimír Mečiar által vezetett kormánnyal szemben. Ugyanakkor együttműködött a Mečiar-kormány megbuktatása céljából 1997-ben megalakuló Kék Koalícióval.

1.7. Magyar Koalíció Pártja

A Magyar Koalíció Pártja a három releváns magyar párt, a Magyar Kereszténydemokrata Mozgalom, az Együttélés és a Magyar Polgári Párt egyesülésével jött létre. Az egyesülést kimondó kongresszus 1998. június 21-én ülésezett. Több okból egyesültek a pártok. Az egyik a szlovák választójogi törvény Mečiar-kormányzat általi módosítása volt, amely a koalíciókötés nehezítését célozta. A másik tényezőt az az Együttélésben megjelenő álláspont jelentette, amely ellenezte a magyar pártpluralizmust. A harmadik tényezőt a másik két pártban is megjelenő kalkuláció jelentette az egyesülés kapcsán megszerezhető előnyökről, illetve a fenyegető hátrányokról. Az egyesülés után két platform alakult a pártban, a keresztény-konzervatív, valamint a polgári-liberális. E platformok azonban már nem játszottak meghatározó szerepet a párt döntéshozatalában. Később a párt meg is szünteti őket. A párt az 1998-as parlamenti választásokon a szavazatok 9,12%-át szerzi meg, és 15 képviselőt juttat a parlamentbe.

Az MKP parlamenti képviselői: Bugár Béla (a parlament alelnöke), Bárdos Gyula, Farkas Pál, Dolník Erzsébet, Duka Zólyomi Árpád, Duray Miklós, Fehér Miklós, Ferkó Barnabás, Gyurovsky László, Hóka László, Köteles László, Kvarda József, A. Nagy László, Sárközy Klára, Szabó Olga.

Ezt követően az MKP belép a szlovák kormányba, ahol három miniszteri széket foglal el. Az MKP adja a kormány egyik alelnökét, a környezetvédelmi minisztert, valamint az építési és munkaügyi minisztert. Az emberi és kisebbségi jogokkal, valamint a regionális fejlesztéssel megbízott miniszterelnök-helyettes Csáky Pál lesz, a régiófejlesztési és építésügyi miniszter Harna István, a környezetvédelmi miniszter pedig Miklós László.

A párt négy államtitkári posztot is kap: Bauer Edit a szociális és munkaügyi minisztérium, Könözi László a földművelésügyi minisztérium, Podstránsky Vladimír a pénzügy-minisztérium, Szigeti László pedig az oktatási minisztérium államtitkára lesz.

Az MKP adja a szlovák parlament egyik alelnökét Bugár Béla személyében, valamint a parlament két állandó bizottságának elnökét: a pénzügyi és költségvetési bizottság elnöke Farkas Pál, az emberi jogi és nemzetiségi bizottság elnöke A. Nagy László.

A párt a soron következő önkormányzati választásokon 224 polgármesteri és 3773 képviselői helyet szerez.

A Magyar Koalíció Pártjának köszönhetően a kormányprogramba több, a nemzeti kisebbségeket is érintő célkitűzés került. Többek között a negatív nemzetiségi diszkrimináció megakadályozása, a nevesítetlen földeknek a községek tulajdonába való visszaadása, a pedagógusok, a lelkészek, a kultúrában dolgozók képzésének megoldása, a nemzeti kisebbségek nyelvén oktató iskolákban a kétnyelvű dokumentáció visszaállítás, a nemzeti kisebbségek nyelvhasználatát szabályozó törvény elfogadása, az önkormányzati charta elfogadása és a belőle fakadó decentralizáció végrehajtása.

Ám már a nyelvhasználati törvény elfogadása nagy nehézségeket okozott. Végül olyan for-

mában fogadták el, hogy azt az MKP sem a kormányban, sem a parlamentben nem támogatja.

A 2002-es parlamenti választásokon az MKP a szavazatok 11,16%-át szerzi meg, és 20 képviselőt juttat a parlamentbe. A párt a kormánykoalíció tagjává válik. Az MKP parlamenti képviselői – Albert Sándor, Bárdos Gyula, Bastrnák Tibor, Bauer Edit, Bugár Béla (a parlament alelnöke), Dolník Erzsébet, Duka Zólyomi Árpád, Duray Miklós, Farkas Iván, Farkas Pál, Gál Gábor, Hamerlik Richárd, Harna István, Komlósy Zsolt, Köteles László, Ladányi Lajos, A. Nagy László, Pásztor István, Sárközy Klára, Szigeti János.

A párt adja a szlovák parlament egyik alelnökét (Bugár Béla), a pénzügyi és költségvetési bizottság elnökét (Farkas Pál), valamint az emberi jogi, nemzetiségi és nőjogi bizottság elnökét (A. Nagy László).

Csáky Pál lesz a kormány alelnöke az európai integráció és kisebbségi jogok hatáskörrel, Miklós László környezetvédelmi, Gyurovszky László régiófejlesztési és építésügyi, Simon Zsolt mezőgazdasági miniszter lesz. Emellett hat államtitkári posztot is kap a párt: Podstránsky Vladimír a pénzügyminisztérium, Szigeti László az oktatási minisztérium, Pomóthy László a gazdasági minisztérium, Lukács Zsolt a régiófejlesztési minisztérium, Berényi József a külügyminisztérium, Kvarda József pedig a kulturális minisztérium államtitkára lesz.

Az MKP a 2002-es önkormányzati választásokon 233 polgármesteri helyet szerez (8%), valamint 2050 képviselői mandátumhoz jut (9,54%).

2. PÁRTPROGRAMOK

2.1. A Független Magyar Kezdeményezés programja

Az FMK első programdokumentumai a rendszerváltás és a nemzetiségi jogok összekapcsolásának programját fogalmazzák meg. Ennek kapcsán a demokraták szövetségét hirdetik nemzeti-ségi hovatartozástól függetlenül. „Közös történelmünk során együtt kezdtük a forradalmat a

szlovák demokrata erőkkkel, és ma is együtt vívjuk a totalitárius állam ellen.”⁶ Az FMK szerint csak akkor lesz igazi demokrácia Közép-Európában, ha az itt élő kis nemzetek összefognak, és együtt küzdenek tagjaik emberi, polgári és „kollektív nemzeti jogaiért”. A program a „Kik vagyunk?” kérdésre azt válaszolja: egyrészt demokraták, másrészt magyarok. Demokraták, mivel annak a liberális eszmekörnek a képviselői, amely az egyén szabadságát tekinti legfőbb és az embertől elidegeníthetetlen értéknek. Igazi demokráciát csak differenciált politikai viszonyok közt lehet építeni. Kollektivistá viszonyok közepe pedig kiváltképpen fontos az egyén szabadságának védelme.

A „magyarok vagyunk” rövid értelmezése az alábbi. A forradalom után először fogalmazódik meg politikailag, hogy „A csehszlovákiai magyarság a magyar nemzet része”. A kérdést a program emberi jogi értelmezésben adja, mivel a nemzeti hovatartozást emberi jogként értelmezi, s ebből következően a csehszlovákiai magyarokat az ország egyenjogú polgárainak tekinti, s így az állam alkotóinak. Visszautasítja azt a korábbi rendszerben hangoztatott álláspontot, amely a csehszlovákiai magyarságot a többségi nemzetbe integrált szociális-etnikai jelenségnek fogja fel, és a magyarok emberi jogai megsértésének tekinti a sajátosságaik felhasználására irányuló törekvéseket. Leszögezi, hogy „a nacionalista demokrácia nem demokrácia. Emberi, polgári és nemzeti jogegyenlőség nélkül nincs szabadság.” A program tehát az emberi és polgári jogokhoz kapcsolja a nemzeti jogokat is. Maga a sorrendiség azonban a szlovákiai magyarok körében hosszú politikai vitáknak nyitott teret.

Ugyanakkor ez a szervezet a rendszerváltás fogalma alatt nemcsak az ország politikai rendszerének transzformációját, hanem a szlovákiai magyarok intézményrendszerének megváltoztatását is értette.⁷ Mindenekelőtt a Csemadok korábbi politikai szerepének, szerkezetének és funkciójának kérdésében kívánt változást elérni. Konkrétan el kívánta választani a társadalmi szervezeteket a politikai pártoktól, azaz a politikától közvetlenül nem függő, a politika által nem uralt, differenciált és a politika által part-

nerként kezelt civil társadalmat képzelt el az egyes társadalmi szervezetek világos, célirányos orientációjával. A Csemadok vonatkozásában ezt a következőképpen fogalmazza meg: „Szükség van a kulturális rendezvényeket, a népművelő munkát szervező és menedzselő, a politikától független, demokratikus felépítésű kulturális szövetségre.”⁸

Céljaiból kiindulva plurális kisebbségi társadalmat és politikai életet képzelt el a kialakulófélben levő alkotmányos demokrácia keretei közt. Azaz nem egy vagy néhány társadalmi szervezet monopóliumát, hanem több különféle társadalmi szervezet alkotta rendszert, amely a társadalmi szükségletek szerint változhat is.⁹

A szlovákiai magyarok politikai életét a nyugat-európai alkotmányosság kereteibe illeszkedő politikai eszmeáramlatok mentén szerveződő szlovákiai magyar pártok formájában képzelte el, melyek közt verseny folyik számos kérdésben, ugyanakkor együttműködnek a szlovákiai magyarok nemzetiségi céljainak megvalósításában. A politikai pártok ily módon magyar pártok, ugyanakkor az egyes eszmeáramlatok értékrendje utat nyit az azonos eszmeáramlatokhoz tartozó szlovákiai pártok felé, ami lehetőséget teremt a velük való együttműködésre. Mindenekelőtt ennek révén nyílik esély a parlamenti többség megszerzésére a magyarokat érintő ügyekben is. Sőt ily módon alkalom nyílik a magyarok részvételére a kormányban. A kormányzati részvétel lehetővé teszi, hogy megszűnjön a magyarok által lakott területek hátrányos kezelése a végrehajtó hatalom részéről. Továbbá teret nyit olyan társadalmi vitának, amely a szlovákiai magyarok önkormányzatiságához vezethető utat egyengeti anélkül, hogy fenyegetné a rendszerváltás folyamatát, és politikailag izolálná a magyar kisebbséget. A szlovákiai magyaroknak a jelentős európai eszmeáramlatokhoz kötődő politikai pluralizmusa ugyanakkor lehetőséget ad arra is, hogy politikai szervezeteik egynél több nemzetközi pártszövetségben képviseltesék magukat.

Az FMK első célja az volt, hogy szlovákiai magyaroknak be kell kapcsolódniuk a rendszerváltás folyamatába, segítve a folyamatot annak minden szintjén, hiszen ez a korszak ki-

hívása. Ez alatt az ország egészét is értette, de egyben fontosnak tartotta a rendszerváltást a szlovákiai magyarok körében.¹⁰

Az FMK programdokumentumai ennek jegyében jelentős teret szentelnek annak a célnak, hogy az ország liberális demokráciává váljon. Szlovákiában például elsőként követelik a szabad választásokat¹¹, a demokratikus alkotmányt¹², a többpártrendszerű demokráciát és a hatalom hármas megosztásának elvét.¹³ Ugyanakkor e programdokumentumok részletesen foglalkoznak a nemzeti kisebbségek kérdéskörével is. Ennek sarokpontjait az alábbi elvek alkotják:

- a nemzeti kisebbségek problémáit csak a demokrácia oldhatja meg;
- a nemzeti kisebbségek államalkotók;
- a nemzeteket és nemzeti kisebbségeket kollektív jogok illetik meg, ám a nemzeti hovatartozás emberi jog, így e jogok minden egyes egyént megilletik;
- szükséges egy nemzetközi kisebbségvédelmi rendszer létrehozása.¹⁴

Leszögezi továbbá, hogy „a nacionalista demokrácia nem demokrácia. Emberi, polgári és nemzeti jogegyenlőség nélkül nincs demokrácia.”¹⁵ Szorgalmazza Csehszlovákia nemzetállami koncepciójának ártértékelését, ennek alkotmányjogi konzekvenciáival együtt.

A kisebbségi kérdés megoldása feltételezi a nemzeti kisebbségek egyenjogúságát biztosító törvényeket. Célul tűzi ki a nemzeti kisebbségek kulturális önrendelkezését, ezen belül oktatásügyük önkormányzatiságát.

Ugyanakkor szorgalmazza a kisebbségek képviselétét a települési önkormányzatokban, bővítve az önkormányzatok hatásköreit.

Az FMK a hagyományos ellenségképre épülő nemzetfelfogás megváltoztatását szorgalmazza, és egy olyan nemzettudat kialakítására törekszik, amely saját pozitív értékeiben találja meg önazonosságának alapját. Ennek az elvnek a kifejeződését egy szövetségi szinten létrehozandó multikulturális minisztériumban látja.¹⁶

A mozgalom a nemzeti félelmek felszámolását kulcsfontosságúnak tekinti. Az állam decentralizálását szorgalmazza, valamint olyan viszony kialakítását javasolja a szomszédos országokkal, amely révén az államhatárok elve-

szítenék eddigi túlfokozott politikai jelentőségüket. Ugyanakkor tudatosítja, hogy hatékony kisebbségvédelmet csak a többség tud biztosítani, és ez egyben annak kötelessége.

Az FMK fontosnak tartja a települések tényleges önkormányzatainak helyreállítását, hangsúlyozva a helyi kisebbségek képviselését a helyi önkormányzatokban. A magyarokat egyrészt arra hívja fel, hogy megfelelő jelölteket állítsanak a szlovák többségű településeken, másrészt pedig arra, hogy a más nemzetiségűek képviselését tegyék lehetővé ott, ahol maguk vannak többségben. A helyi problémák tisztázására vitakörök létrehozását javasolja. Az utolsó pont ugyancsak a forradalom közelségét és befejezetlenségét jelzi. Azt a meggyőződést fejezi ki, hogy a rendszerváltás sikere a polgárok önszerveződésétől függ.

A gazdasággal foglalkozó rész a piacgazdaság megteremtését, a vállalkozói szabadságot, a tulajdonformák egyenjogúságát és a szociális biztonság megteremtését szorgalmazza. Ugyanakkor 1990 januárjában a mozgalom rendszerváltó céljait jelzi az alábbi mondat: „Szükséges a tulajdonviszonyok és tulajdonosi jogok nyilvánosság előtti tisztázása, nehogy a régi gazdasági bürokrácia korábbi hatalmát magántulajdonná alakítsa át.”¹⁷ Szükségesnek tartja továbbá olyan gazdasági szerveződések alapítását, amelyek képesek a magyarok érdekeinek érvényesítésére a tulajdonváltás időszakában, valamint a gazdaság átalakításának olyan módját, amely nem rombolja a magyarok társadalmi szerkezetét.

A továbbiakban a program felsorolja az új mezőgazdasági termelői formákat, beleértve a helyi feldolgozóipart.

A kultúrával foglalkozó rész a kultúra szabadságának elvére épül. A kultúra ideológiai alávetettségének azonnali megszüntetését követeli, majd a szlovákiai magyarok számára az Európához való felzárkózás szükségességére hívja fel a figyelmet. Ezt követően kiáll a nemzeti kisebbségek kulturális önigazgatásának elve mellett, beleértve az oktatásügyet is. A magyaroknak ki kell építeniük teljes oktatási rendszerüket, a felsőoktatást is beleértve, valamint létre kell hozniuk tudományos intézményeiket. A program ezzel kapcsolatban így fogalmaz: „Szükség

van egy kulturális rendezvényeket, a népművelő munkát szervező és menedzselő, a politikától független, demokratikus felépítésű kulturális szövetségre.”¹⁸ Ez a Csemadok depolitizálásának és egyben társadalmi szerepének elve.

Az egyházakkal foglalkozó rész leszögezi, hogy az egyházaknak politikamenteseknek kell lenniük. A programban megjelenik a hitoktatás szabadsága, az állam ellenőrzését biztosító törvények eltörlése, az egyházak intézményrendszerének újjászervezése. A keresztény ember kapja vissza méltóságát. Ugyanakkor fontosnak tartja a magyar hívők érdekeinek politikai képviselését.

A szociálpolitika terén az FMK alapelve, hogy az anyagi biztonság minden polgár emberi méltóságának alapja. Ugyanakkor azt feltételezi, hogy „Az ország gazdasági helyzete belátható időn belül romlani fog. Sokak életszínvonalja csökken.”¹⁹ Ezért már ma gondolni kell arra, hogyan előzhető meg végleges lecsúszásuk. Ehhez átfogó szociális biztosítási rendszert kell létrehozni az új körülmények között.

Ugyanakkor a magyarok vonatkozásában hangsúlyozza, hogy a magyarlakta területek lemaradását meg kell szüntetni. A lemaradás a kommunista rendszer nemzetiségpolitikájának következménye. Elemei az alacsonyabb szaképzettségi szint, a kevés munkahely és sok ingázó, valamint a magyarok társadalmi struktúráját megbontó iparfejlesztés. Ennek megoldására szakértői csoportok létrehozását javasolja.

A mozgalom jogelfogása a liberális szerződésemélet jogelfogásán alapul. Az FMK szerint „A jog az ember természetes létállapota. Jogaink nem azért vannak, mert azokat mások adják, hanem mert létezünk.”²⁰ Az FMK célja a jogállam. A program felsorolja a jogállam feltételeit, a legfontosabb emberi és polgári jogokat, majd leszögezi, hogy az államot maguk a polgárok hozzák létre saját szabadságuk és biztonságuk védelmében. A mozgalom célja az állam központi hatalmának korlátozása és a helyi, valamint területi önkormányzatok erősítése.

A továbbiakban a nemzeti kisebbségek kollektív jogainak elve szerepel, valamint a nemzeti kisebbségek pozitív diszkriminációját biztosító törvény és az anyanyelvüket egyenjogúsító nyelvtörvény elfogadása.

Ugyanakkor foglalkozik a bíróságok függetlenségének kérdésével, leszögezve, hogy minden szinten el kell választani őket a törvényhozó és végrehajtó hatalomtól. A forradalom folyamatát jelzi az alábbi megfogalmazás: „Már ma el kell kezdeni a járási bíróságok és ügyészségek megtisztítását a pártállam elvtelen, korrupt kiszolgálóitól.”²¹ Ugyanakkor jogászokból álló bizottságok felállítását kezdeményezi, amelyek tanácsal szolgálhatnak a közélet demokratizálását érintő jogi kérdésekben. A „Jog ott van, ahol jogot alakító polgárok vannak”²² megfogalmazás jelzi, hogy a mozgalom az átalakulás sikerének legfőbb zálogát a polgárok eme törekvésében látja. Ugyanakkor jelzi, hogy a törvények még a régiók, a hatalmi struktúra felemás, s ez az ilyen törekvést akadályozni fogja.

Szervezet és tagság

A Független Magyar Kezdeményezés kialakulásának első szakaszában mozgalmi alapon, spontán módon szerveződött. A közzétett felhívásra reagálva a magyarlakta vidékeken számos településen alakultak szervezetei, ugyanakkor szervezeti bázisa meglehetősen hézagos maradt. Nem állt mögötte semmilyen korábbi tömegszervezet, megszerveződésében a forradalom „légköre” játszott döntő szerepet. Javárészt azok alapítanak helyi csoportokat, akik szemben állnak a kommunista rendszerrel, beleértve a rendszer helyi magyar képviselőit is.

Ám mind a program, mind pedig annak megvalósítására létrejött szervezet a szlovákiai magyarok egyes csoportjainak ellenállásba ütközött, így megfogalmazódott egy másik politikai program.

2.2. Az Együttélés programja

A politikai mozgalom alapítólevelének gerincét a nemzeti kisebbségek problémaköre alkotja. Az 1990. március 31-én jóváhagyott dokumentum nem tartalmaz olyan részt vagy fejezetet, amely a kommunista diktatúra kritikáját tartalmazná, de az állammal és társadalommal kapcsolatban megfogalmazott megállapítások általános szintjén sem tartalmaz olyan prog-

rampontokat, amelyek a diktatúrából a demokráciába történő átmenet általános kérdéseit vizsgálnák.

A dokumentum mindegyik pontja az adott kérdést a nemzeti kisebbségek, főleg a szlovákiai magyarok vonatkozásában taglalja. Ez a politikai képviselő kérdés, amellyel kapcsolatban azt szeretné a mozgalom, hogy „a nemzeti kisebbségek képviselője a törvényhozó testületekben sajátos reprezentációt alkosson. Legyen joga dönteni a kisebbségeket érintő ügyekben.”²³ A program ugyanakkor a kisebbségek leszavazhatóságának sajátos jogi védelmét is szorgalmazza.

A Gazdasági élet című rész a környezetkímélő szociális piacgazdaságot tűzi ki célul, melynek feltétele a privatizálás, a magánvállalkozások elterjedése és a helyi öngazgatás. A nemzetiségi viszonyok közt ennek legfontosabb területe a mezőgazdasági szövetkezetek átalakítása.

A szociálpolitika alapvető célja a családvédelem. Ennek egyik célkitűzése azoknak az aránytalan elvonásoknak a visszatérítése, amelyekkel a nemzeti kisebbségek által lakott területeket sújtották.

A természet védelme a nemzeti kisebbségek számára mindenekelőtt régiójuk komplex védelmét jelenti.

Az oktatásügyet taglaló részben csak a nemzeti kisebbségek szempontjai szerepelnek, tehát az öngazgatás, a kisiskolák visszaállítása, a közös igazgatású iskolák szétválasztása oktatási nyelv szerint, valamint az anyanyelvi oktatás joga.

A kultúrával foglalkozó rész szintén csak kisebbségi szempontokat tartalmaz, vagyis a kisebbségi kulturális öngazgatás elvét, a számarányos pénzügyi támogatás szempontját, a határokon átnyúló szabad kapcsolattartást, valamint azt a törekvést, hogy „senki se vonhassa kétségbe a több államban élő, azonos nemzetrészek kulturális egyetemességét és nyelvi azonosságát”.²⁴

A hitélettel foglalkozó rész ugyancsak kisebbségi szempontú. Két célkitűzést tartalmaz: az anyanyelvi vallásgyakorlást jogának érvényesítését, valamint a cserkészlet újjászervezését.

Az Együttélés 1990. évi választási programja áprilisban jelenik meg. Irányultságát tekintve hasonlít a mozgalom első programdokumentumához, vagyis hiányzik belőle a forradalom által megdöntött kommunista diktatúra kritikája, így a program elsősorban a kisebbségi kérdéssel foglalkozik. Az állam demokratizálása mintegy az adott probléma nemzeti kisebbségi megítélésének bevezetőjeként szerepel.

A program a korábbi dokumentum elvei mellett elemzi a nemzeti kisebbségek fogalmát. Ezt kettős fogalomnak tekinti, mennyiségi és helyzetinek. Megítélése szerint a kisebbségi lét részben számarány, részben pedig politikai helyzet kérdése. Önmagában a demokrácia nem oldja meg a kisebbségi kérdést, ennek kulcsa a többség hatalma mellett a kisebbségek törvény általi védelmében rejlik. „Ez pedig csak megfelelő politikai képviselet, törvények és kötelező egyezmények útján lehetséges.”²⁵

A program a továbbiakban jellemzi a kisebbségi kérdés nemzetközi vonatkozásait, bírálja a második világháború után kialakult helyzetet, amelyben a nemzeti kisebbségek kérdése az egyes államok belügyévé vált, továbbá felsorolja azokat a nemzetközi dokumentumokat, amelyek változtatnak ezen a helyzeten. Célként az Európai Kisebbségek Tanácsának megalakítását tűzi ki.

A politikai képviselet címet viselő fejezetben megjelenik az 1968-as program egyik alapvető intézményes eleme, az, hogy a nemzeti kisebbségek soraiból a parlamentbe kerülő képviselők sajátos testületet alkossanak. „A nemzeti kisebbségek így kialakított képvisellete alkotson önálló parlamenti testületet (kamarát), amelynek legyen önálló döntési joga a kisebbségek kulturális identitásával kapcsolatos ügyekben – az iskolaügyben, a kultúrában, valamint a lakóterületükkel és régiójukkal kapcsolatos területfejlesztési, környezetvédelmi és nagyberuházási ügyekben, továbbá a sajátos jogi és szociálpolitikai kérdésekben.”²⁶ Ez a testület ne legyen leszavazható a többség által. Ugyanakkor a kisebbségnek legyenek kormányzati szervei, s ezek a nemzeti kisebbségek parlamenti képviselétének ellenőrzése alatt álljanak.²⁷ A kormányhoz való viszony kérdésé-

ben a mozgalom azt hangoztatja, hogy nem célja sem az ellenzéki magatartás, sem az, hogy mindenáron a kormány tagjává váljon. Ugyanakkor szorgalmazni fogja azoknak a fentebb említett kisebbségi kormányzati szervezeteknek a létrehozását, amelyek döntési jogkörrel rendelkeznenek. Ez a megfogalmazás a gyakorlatban azt jelentette, hogy az Együttélés a kormányba lépést az ilyen szervek hiányában elvetette.

Az önkormányzat és öngazgatás címet viselő rész leszögezi, hogy „A mozgalom küzdeni fog egy általános helyi önkormányzat kialakításáért, amely lehetővé teszi a községek, városok, illetve a közigazgatási körzetek – járássok – önkormányzatainak kialakítását”.²⁸ Ezt követően az a hatvannyolcas elképzelés jelenik meg, hogy a „nemzeti kisebbségek súlyuknak megfelelően legyenek jelen a képviselati testületekben, és ne legyenek leszavazhatók a kulturális identitásukkal kapcsolatos döntések meghozatalánál. Ez az elv vonatkozzék minden olyan nemzetiségre, amely helyi viszonylatban kisebbségben él. Tehát az ország többségi nemzetének tagjaira is, ha azok az adott helyen kisebbségben élnek.”²⁹

A külkapcsolatokkal foglalkozó rész mindenekelőtt leszögezi a külkapcsolatok szabadságának elvét. Ez alatt a mozgásszabadságot és a szabad költözködési jogot érti, majd hangsúlyozza a nemzeti kisebbségek szabad kapcsolattartását anyanemzetével, valamint a más országokban élő, vele azonos etnikumokkal. Az államnak biztosítania kell a kisebbségeket támogató nemzetközi szervezetek és alapítványok zavartalan működését, s nem szabad akadályoznia a nemzeti kisebbségeket az államok közti kapcsolataik szervezésében.

A másik két releváns magyar párttól eltérően az Együttélés programjában nem szerepel egyetlen, az európai alkotmányos rendbe illeszkedő politikai eszmeárat sem, azaz sem a szociáldemokrácia, sem a liberalizmus, sem a konzervativizmus nem jelenik meg a program értékrendi háttereként, de még ezen eszmeáramlatok valamely irányzata sem.

A szlovákiai magyarságnak a szlovák politikai pártoktól elkülönülve egy politikai szervezetbe kell tömörülnie, amelynek nem szabad

belépnie a kormányba, hanem ellenzékéből kell politizálnia. Arculatának a magyar egység eszméjére kell épülnie. Ennek szellemében minden nagy társadalmi szervezetet, az egyházakat is beleértve, be kell kapcsolni a politikába, folyamatosan mozgósítva, egységfrontba tömörítve a magyarokat. Ez a korporatív elképzelés az 1968-as alternatíva Csemadokra szabott funkciójának részleges módosításával állt elő. A módosításra akkor került sor, amikor 1990 elején a Csemadok vezetői számára világossá vált, hogy ha a szervezet pártként indul a forradalom utáni első parlamenti választásokon, akkor elesik attól az állami pénzügyi támogatástól, amelyet nemzetiségi kulturális szervezetként kap. Ekkor születik meg a döntés, hogy – többek korábbi szándékától eltérően – a Csemadok nem indul a választásokon, ám oroszánrészt vállal egy politikai párt megszervezésében.

Szervezet és tagság

Az Együttélés szintén mozgalomként szerveződött. A magyar nemzeti kisebbség, illetve a többi szlovákiai nemzeti kisebbség nemzeti egységét hirdette. Szerveződése során számíthatott a Csemadok támogatására. Nemzeti egységet hirdetve arculata is leginkább fedte az 1989 előtti múltat, és a deklarativan nemzetinek minősített jelleg megfelelő legitimációs bázist is biztosított abban a helyzetben, amelyben a forradalom nyomán sokak egyéni tekintélye ingott meg tágabb és szűkebb környezetükben.

2.3. A Magyar Kereszténydemokrata Mozgalom programja

Az Magyar Kereszténydemokrata Mozgalom 1990 márciusában jelenteti meg programját. A program vezérelve a keresztény perszonalizmus eszmeköre.

Az MKDM rendszerkritikájának gerince az az állítás, hogy a korábbi totalitárius rendszer „legnagyobb vétke, hogy módszeresen rombolta azt az értékrendet, amely népünket a keresztény Európához kapcsolta, és egy évezreden keresztül nemzeti fennmaradását biztosította”,³⁰ s „e rombolás következtében erkölcsiség-

günk megrendült, erkölcsi eszményeink megkoptak, népünk önfenntartó tulajdonságai hátterbe szorultak”.³¹

Az MKDM a kiutat mindenekelőtt „az országunk egészét átfogó erkölcsi megújódására keresi”.³²

A program részletesen elemzi, mit ért a politikai mozgalom erkölcsi megújódáson. Ennek sarokpontjai az alábbiak:

A keresztény embereszmény szerint az ember test és lélek egysége, minthogy Isten teremtménye, ezért az embert változhatatlan tulajdonságok jellemzik. Ezek alkotják személyiségét, amelynek kibontakoztatása számára egyben a legfontosabb erkölcsi törvény is. A társadalmi rendnek ezt kell biztosítania.

Az államnak erre az erkölcsi törvényre és a belőle fakadó természetjogra kell épülnie. „Mozgalmunk eszmei alapja a keresztény világnézet, népünk Szent Istvánig visszanyúló történelmi öröksége.”³³

Az államhatalomról, annak szervezetéről és működéséről szóló korszerű elméletek közül azt vallják magukénak, „melyek egybevágnak a keresztény világnézettel”, azaz a jogállamiságot, a pluralizmust és a jóléti állam eszményét.³⁴

A kereszténydemokrácia jellemzésekor megjelenik a parlamenti demokrácia, a népuralom és a népfelség elve. Ezen elveknek ugyanakkor az önkormányzatokban és a gazdasági életben is érvényesülniük kell.

A program külön foglalkozik a keresztény közéletiséggel, amely alatt a vallásos emberek kötelességeként minősíti az egyházépítést és a közéletben való részvételt. Célként jelöli az egyházak jogainak visszaállítását. Értékként jelöli a béke szeretetét, így a nemzeti megbékélést, a megbocsátást.

Gazdasági elképzeléseit A keresztény gazdaság pillérei címet viselő fejezet tartalmazza. Ennek lényege, hogy a munka isteni parancs. Ebben a fejezetben a mozgalom a keresztényszocializmus egyik alapelvét hangoztatja, azt, hogy „A munkának mint erkölcsi kategóriának elsőbbsége van a tőkével szemben”.

A program a továbbiakban a mezőgazdasággal foglalkozik, és a parasztság sérelmeinek

orvoslását, valamint a termelőszövetkezetek átalakítását szorgalmazza.

Az ökológiai program A világ Isten ajándéka! címet viseli, és a környezetvédelem alapelveit tartalmazza.

A kultúra és közoktatás feladatköréit a program szintén a keresztény perszonalizmus elveiből vezeti le, azaz az ember erkölcsi kötelességének tekinti, személyisége kiteljesítésének eszközét látja bennük. Leszögezi mások kultúrájának tiszteletét. Ugyanakkor ezen a ponton megjelenik az ideológiai zártság egyik elve, az, hogy „Mindamellett előnyt kell biztosítani a keresztény értékek bemutatásának és a keresztény kulturális hatások érvényesülésének”.³⁵

Ebben a fejezetben található a legjelentősebb, a nemzeti kisebbségekkel foglalkozó rész, amelyben leszögezi az anyanyelvi oktatás elvét, és részletesen taglalja az anyanyelvi valóságoktatás kérdéskörét.

A program utolsó fejezete az MKDM szociálpolitikai elképzeléseit tartalmazza. Ebben elutasítja az abortuszt, kiáll a háziorvosi rendszer, az egyházi, illetve magánszemélyek tulajdonában levő kórházak létrehozása mellett, szorgalmazza a nyugdíjnak és a szociális juttatásoknak az infláció mértékében történő emelését, támogatja a gyermekek és öregek egyházi közreműködéssel is kiépítendő szociális hálóját, szorgalmazza a munkanélküliek átképzésének intézményes programját.

Az MKDM 1990-es programja a nemzeti kisebbségek önkormányzatának elvét nem tartalmazza egyetlen területen sem. A kisebbségi kérdéssel csak az oktatásügy és a kultúra kapcsán foglalkozik, ám a Szent István nevéhez kapcsolódó örökségre való utalásai egyértelmű üzenetet jelentenek a szlovákiai magyarság számára.

Ami az MKDM 1990-es programjának a szövegben nem demonstrált részét illeti, a kereszténydemokraták lényegében az első modell egyik nem működő elemének következtében részleges irányváltásról döntöttek. Nevezetesen koalíciókötéssel próbálkoztak a szlovák Kereszténydemokrata Mozgalommal, ám azok érdemi koalíciós tárgyalásokra sem voltak hajlandók. Ugyanakkor a választási rendszerben megsza-

bott küszöb miatt nyilvánvaló volt a koalíciós kényszer. Koalíciókötés ezek után csak az Együttéléssel volt lehetséges. Részleges irányváltásról azért beszélhetünk, mert az MKDM a koalíciókötés ellenére sem kívánt szervezetileg egyesülni az Együttéléssel annak minden ilyen irányú törekvése ellenére. „Később a mozgalom elszakad a szlovák kereszténydemokráciától annak nacionalista hagyományai miatt, majd az Együttéléstől az erősebb szervezet egységtörekvései miatt távolodott el.”³⁶

Az MKDM célkitűzései közt hamarosan a szlovákiai magyar katolikus hívók egy sajátos célja is megjelenik, nevezetesen a szlovákiai magyar püspökség követelése.

A magyar kereszténydemokraták helyzetükből adódóan tartózkodó álláspontra helyezkedtek a hatvannyolcas elképzelés megvalósítását illetően, illetve ennek egyik elemével, az MKDM önállóságát veszélyeztető törekvésekkel szemben határozott ellenállást tanúsítottak. E kettős dilemma a párton belül jelentős feszültségekhez és hatalmi harcokhoz vezetett, így a párt konszolidálása évekig eltartott.

Ugyanakkor a parlamentbe jutáshoz szükséges választási küszöb által teremtett koalíciós kényszer, valamint a választási kampány során ebben a konstellációban a vetélytársként megjelenő FMK, majd MPP a párt retorikáját több tekintetben is hasonlóvá tette az Együttéléséhez, azaz az MKDM képviselői szintén támadták a kormányban való részvétel alternatíváját. Ugyanakkor nem vált elsődleges céljukká a sajátosan szlovákiai magyar rendszerváltás, azaz a kisebbség örökölt társadalmi intézményrendszerének reformja, illetve a társadalmi szervezetek centralizációjának elkerülése.

Az MKDM alapítói a forradalom során megszületett vallásszabadság élményének legjelentősebb politikai megjelenítői voltak a szlovákiai magyarok körében. Ehhez a kérdéshez kapcsolták a szlovákiai magyarok néhány ismert kisebbségi kérdését.

Szervezet és tagság

Az MKDM számíthatott a katolikus egyház magyar papjai többségének támogatására, tehát

már alakulásának folyamatában is jelentős szervezeti háttérrel rendelkezett. Ám szervezeti szintje és szakértői háttere messze elmaradt későbbi koalíciós partnerétől, s alakulásának pillanatában sokkal kevesebb országosan ismert személyiséggel rendelkezett, mint koalíciós partnere, az Együttélés. Ugyanakkor tagsági bázisa rendkívül széles volt. Tagjaivá többnyire a hívó katolikusok váltak.

3. PÁRTPROGRAMOK AZ 1990. ÉVI VÁLASZTÁSOK UTÁN

Az első szabad választásokat követő években a pártok új programokat alkotnak, illetve számos olyan dokumentumot jelentetnek meg, amelyek programcélokat tartalmaznak.

Az Együttélés ekkor megjelentetett dokumentumai a szervezet első programjaihoz hasonlóan a nemzeti kisebbségekkel foglalkoznak. Az Együttélés szerint a nemzeti kisebbségek szempontjából rosszabb helyzet alakult ki 1990 után, mint volt a kommunizmus alatt, s „egyetlen pozitívumot a választások jelentettek”.³⁷ A politikai mozgalom szóhasználatában ekkor került előtérbe a kulturális és regionális (területi) autonómia fogalma.³⁸ Korábban az önkormányzatiság kifejezést használta, csendesen elfogadva azt a tényt, hogy az autonómia kifejezés heves indulatokat vált ki a szlovák közvéleményben. A politikai mozgalom a törvénytervezetek mellett egyes nemzetközi egyezményekre hivatkozva nyilatkozatokban, memorandumokban fogalmazza meg programcélkitűzéseit. A demonstratív jelleg mellett e hivatkozások szerepe az, hogy politikai súlyt kölcsönözzön a dokumentumnak. A megfogalmazott célok, követelések elérésének egyetlen eleme az, hogy a „térsg nyugodt átalakulását politikailag szabályozó és jövőbeli békéjét előkészítő állandó konferencia” jöjjön létre, ezért a memorandumot megküldik a három visegrádi ország elnökének, kormányának és törvényhozásának, valamint a velük területileg határos államok elnökének, valamint az Európa Tanács tagjainak és a helsinki folyamatban részt vevő országok kormányainak.

Emellett állást foglalnak a Mečiar-kormánynak Szlovákiai függetlenedésére irányuló törekvéssel kapcsolatban. Erre dokumentumukban úgy tekintenek, mint „a szlovák nemzet mostani törekvése”.³⁹ Ezzel kapcsolatban leszögezik, hogy fenntartásaik ellenére ez „történelmileg megalapozott, politikailag érthető és a nemzeti önrendelkezés elve alapján jogos törekvés”.⁴⁰ Ugyanakkor a dokumentum ezt a nemzeti kisebbségek önrendelkezésnek megvalósításával kívánja összekapcsolni „az adekvát jogérvényesítés elve szerint”.⁴¹

3.1. Magyar Polgári Párt

Az MPP 1992-ben jelenteti meg legrészletesebb nemzeti kisebbségi programját *Gazdag kisebbséget* címmel. A program bevezetője a korábbi programdokumentumokra utal vissza, leszögezve, hogy a demokrácia csupán lehetőségeket teremt, melyekkel a polgároknak élni kell tudniuk. Ehhez „nem a kisemmizettség hamis és tehetetlenségre kárhóztató érzését kell magunkban táplálni, hanem azt a tudatot, hogy képesek vagyunk sorsunk alakítására. Ahhoz, hogy beleszólhassunk a sorsunkat meghatározó döntésekbe, jelen kell lennünk mindenütt, ahol rólunk döntenek”⁴² – szögezi le a program, jelezve azt is, hogy indokoltnak tekinti részvételt a kormányban. Az MPP ugyanakkor határozottan visszautasítja „azt az egyre inkább teret hódító nézetet, hogy a kisebbségeknek és a csehszlovákiai magyarságnak a kommunizmus ideje alatt több joga volt, mint ma van. A magyarságnak 45 év után újra vannak politikai szervezetei, lehetősége van kultúrája szabad fejlesztésére, gazdasági alapjainak kialakítására. [...] Ugyanakkor tény, hogy a rendszerváltás óta újonnan létrejött, illetve megújódott szerveződések mindaddig nincsenek megfelelő alkupozícióban az államhatalommal szemben. Ennek eléréséhez egy komplex, a kisebbségi lét minden területét érintő fejlesztési program szükséges.”⁴³

Ennek több feltétele van. Elsőként a szlovákiai magyarság gazdasági megerősödését említi a párt, mint ahogy az egész pártprogram címe is erre utal.

Ehhez a magyarságnak részt kell vállalnia a privatizáció minden formájában. A mezőgazdasági földterületek tulajdonjoga visszaszerzésének fontosságát hangsúlyozza, a feldolgozóipari és ipari létesítmények telepítését szorgalmazza, miközben fontosnak tartja, hogy a kitermelt tőke helyben maradjon. Ugyanakkor gazdasági kamarák és vállalkozói érdekvédelmi szervezetek alapítására, gazdaszövetségek létrehozására hív fel, bankfiókok telepítését szorgalmazza az egyes régiókban, biztosítási rendszer kiépítését sürgeti a gazdálkodók számára, széles információs hálózat kiépítését irányozza elő a gazdálkodók és vállalkozók számára.

Ugyanakkor a magyarlakta vidékek iparfejlesztésének elmaradása miatt ezek elérését kormányzati feladatnak is tekinti, majd leszögezi, hogy a magyarság gazdagodásával és így gazdasági önállósodásával a magyarság nem gazdasági intézményeinek megszervezésére és működtetésére is nagyobb lehetőség nyílik.

A program második része a kisebbségi önkormányzattal foglalkozik. Ezzel kapcsolatban leszögezi, hogy az önkormányzat a kisebbség életének belső megszervezését jelenti, így pluralizmuson és érdekegyeztetésen kell alapulnia. Ezzel arra céloz, hogy nem lehet eszköze a politikai hatalom kisebbségen belüli központosításának, jelezve ezt a lehetőséget, illetve hogy feltételezi e szándék meglétét. Továbbá hangsúlyozza, hogy a kisebbségi önkormányzat önmagában nem elég, jelezve, hogy a nemzeti kisebbségek megmaradásának más feltételei is vannak, amelyekről nem szabad az önkormányzat követelése kapcsán megfeledkezni. Ezt követően megállapítja, hogy Csehszlovákia jogfejlődése nem kedvez a kisebbségi önkormányzatoknak. A jövőben is nehéz lesz ennek elemeit bevinni a jogalkotásba, ezért nem szabad csak egy modellben gondolkodni, hanem egy olyan rendszerben kell, amely „elemeinek együttes hatása hozhatja meg azt az eredményt, amit egy kisebbségi önkormányzati modell működésétől remélnénk”. Erre azért is szükség van, hogy az önkormányzatisággal kapcsolatban ne megalapozatlan ábrándképeket kergessen a szlovákiai magyarság, hanem megvalósít-

ható intézmények létrehozásáról gondolkodjon. Ennek legfontosabb elemeit az alábbiakban látta az MPP a soron következő választási időszakban: a jogállam meglétében, a föderalizmus elvében és az állami hatáskörök decentralizálásában, illetve megosztásában az egyes döntéshozatali szintek között, valamint abban, hogy a kisebbségek létezéséhez elengedhetetlenül szükséges közhatalmi jogosítványok egy önkormányzati testülethez kerüljenek. Emellett egy olyan politikai kultúra kialakulásában, amely garantálja, hogy mindez nem a kisebbség bezárkózását eredményezi, hanem segíti megnyílását, s így reagáló képességének növekedését.

A fentieket az MPP további nyolc pontban pontosítja:

1. a helyi, regionális és megyei szintű önkormányzatok illetékességi körének szélesítése;
2. a helyi önkormányzatokból kinövő régiók kialakítása, majd ezt követően egy régiók közti egyeztető tanács felállítása;
3. a kisebbségi gazdasági, társadalmi, érdekvédelmi, kulturális szerveződések megléte;
4. politikai pártok megléte;
5. egyeztető tanácsok az egyes politikai és egyéb szervezetek között, s így közös döntéshozatal;
6. kisebbségi tanácsadó szervek, bizottságok létrehozása a kormány mellett;
7. a közigazgatási egységek határainak megvonása során messzemenően vegyék figyelembe a regionális önszerveződések határait;
8. kisebbségi önkormányzatok létrehozása.

Ezek révén maguk működtethetnék alapintézményeiket.

A program e célok indoklása kapcsán hivatkozik a Csehszlovákiában elfogadott Emberjogi Alkotmánylevél azon paragrafusára, amely szavatolja a kisebbségek részvételét az őket is érintő ügyek intézésében.

A továbbiakban a program részletezi a kisebbségek tanügyi autonómiájának intézményeit és ezen intézmények anyagi forrásait.

A tudománnyal foglalkozó fejezet a korábbi célkitűzések mellett egy új formát, az alapítványi támogatás kialakítását is célul tűzi ki. Az országos szintű pályázati rendszer gondolata megjelenik a művelődés kérdéskörével foglalkozó fejezetben is.

A program külön fejezetben foglalkozik a kisebbségi ügyek új politikai rendszerével, melynek első eleme a politikai egyeztetés. Ennek lényege, hogy a felek elfogadják a magyar nemzeti kisebbség politikai életének plurális voltát, s így az együttműködés a független szervezetek közti megegyezésen nyugszik. Második eleme a társadalmi szervezetek függetlensége. A felek továbbá garantálják a kulturális élet szabadságát, a magyar sajtóorgánumok függetlenségét, az oktatás szabadságát, a kulturális és társadalmi szövetségek függetlenségét, valamint a társadalmi élet ideológiamentességét.

A résztvevők minden fontos, a kisebbséget érintő kérdést megtárgyalnak, és igyekeznek kölcsönös megegyezésre jutni.

Az egyeztető tanács meg is alakul már a program megjelentetése előtt, ugyanakkor a kisebbségi politikai élet szervezésének alapvető koncepcionális kérdésében, nevezetesen abban, hogy megmaradjon-e a politikai pluralizmus a szlovákiai magyarok körében, avagy egy pártba szerveződjön-e a szlovákiai magyar politikai reprezentáció, nem születik megállapodás. E tartós feszültség ellenére azonban több közös állásfoglalás született e testületben.⁴⁴ Ezek az állásfoglalások több tekintetben a felek egyes programcélkitűzéseinek egyeztetésén alapultak.⁴⁵

3.2. Magyar Kereszténydemokrata Mozgalom

Az MKDM egyik legjelentősebb programdokumentuma 1993-ban jelenik meg *A Szlovák Köztársaság Nemzeti Tanácsának törvénye a nemzeti kisebbségek és etnikai csoportok helyzetéről és jogairól a Szlovák Köztársaságban. A Magyar Kereszténydemokrata Mozgalom javaslata* címmel, és a szlovákiai nemzeti kisebbségek jogainak egyik legrészletesebb kifejtését tartalmazza. A dokumentum a nemzeti kisebbségek jogairól szóló törvénytervezet. Ennek pillérei a nemzeti kisebbségek államalkotó sze-

repére, az önazonosságához való egyéni és csoportjogra, a nemzeti hovatartozás szabad megválasztásának elvére, valamint az állampolgárok minden befolyástól mentes akaratnyilvánításának princípiumára épülnek.

A dokumentum leszögezi, hogy a nemzeti kisebbségeknek joguk van létrehozni saját szervezeteiket és önkormányzataikat.

A tervezet három területen tekinti fontosnak a nemzeti kisebbségek önkormányzati döntéshozatalát: a kultúra és az oktatásügy terén, valamint a területi, regionális önkormányzatokkal kapcsolatban. A tervezet számol az adott kisebbség országos önkormányzati szerveivel, az Országos Tanáccsal. Ebbe a javaslat szerint a többségi választási rendszer szabályai szerint választanak meg képviselőiket az egyes kisebbségek. A magyarok országos tanácsa 25 tagú, a többi kisebbségé pedig 15 tagú volna. Az Országos Tanács mind az oktatásügy, mind pedig a kultúra terén jelentős hatáskörökkel bírna. A tervezet egy végrehajtó szervvel is számol, amely egyben az ország kormányának is része, ez pedig a Nemzeti Kisebbségek és Etnikai Csoportok Ügyeinek Minisztériuma. A minisztérium szervezetén belül minden kisebbség saját ügyosztállyal rendelkezne. Önkormányzataik döntése pedig kötelező lenne a minisztérium számára. Az önkormányzatok közti esetleges konfliktus esetén a szlovák parlament döntene.

Az adott kisebbség regionális és helyi önkormányzati tanácsai ezeken a szinteken rendelkeznének a nemzeti kisebbséget érintő döntéshozatali joggal, illetve egyetértési joggal az állam szerveivel, illetve a helyi önkormányzatokkal szemben.

Az önkormányzatok hatáskörébe tartozna az oktatásügy keretén belül többek között az iskolalapítás joga, az igazgatók kinevezésének joga, sőt az önkormányzat jóváhagyási joggal bírna a kisebbségek nyelvén oktató főiskolák vagy tanszékek rektorainak, sőt dékánjainak, dékánhelyetteseinek kinevezésekor. Az oktatási intézmények finanszírozása is az önkormányzatokon keresztül történne. Továbbá beleeshetnének a tananyag egyes kérdéseibe is az állam illetékes szerveivel együttműködve.

Az önkormányzat kulturális része is hasonló jogosítványokra épülne. Hatáskörébe tartozna az adott kisebbség minden jelentősebb kulturális szervezete és intézménye, tehát színházai, múzeumai, kiadói, ha csak nincsenek magánkézben, és más jelentősebb szervezetei. Az önkormányzat alapíthatna és megszüntethetne ilyen intézményeket és szervezeteket, s persze ő lenne a fenntartójuk.

A regionalizmussal foglalkozó rész alapvető célkitűzése, hogy a községek szabad akarata szerint szerveződő régiók váljanak a közigazgatás területi egységeivé. Ugyanakkor önkormányzati egységek is legyenek, tehát regionális választásokból nőjenek ki, és saját hatáskörökkel bírnak. Ugyanakkor a tervezet garantált képviselőt biztosítana az adott településen kisebbségben levőknek a helyi önkormányzatokban.

A tervezet részletesen foglalkozik a kétnyelvűség kérdésével. Ha az adott nemzeti kisebbség számaránya az adott településen eléri a 20%-ot, teljes kétnyelvűséget irányoz elő a tervezet, ha az 5%-ot éri el számarányuk, akkor pedig részleges kétnyelvűséget kíván bevezetni.

A tervezet normatív alapon szabná meg a nemzeti kisebbségek finanszírozását is. Ennek mindenkori összegét a kulturális költségvetés 8%-a, valamint az oktatásügyi költségvetés 12%-a adná.

A kulturális és oktatási autonómia fogalma ezt követően megjelenik az MKDM 1994-ben megjelentetett programjában is.⁴⁶

3.3. Együttélés

Az MKDM javaslatához több tekintetben hasonlít az Együttélés alkotmánytörvény-javaslat, amelyet 1994. február 22-én fogadott el a párt.⁴⁷

Ebben is szerepel az oktatásügyi és kulturális önkormányzat, a regionalizmus, valamint a nyelvi jogok széles köre. A számos hasonlóság mellett a korábbi dokumentumokhoz képest vannak eltérések is a tervezetben. Például az önkormányzati testület nagysága az adott kisebbség számától függne. Ebben az esetben az

országos önkormányzatnak saját végrehajtó szerve lenne, valamint külön szervként említi a tervezet az országos önkormányzat elnökének intézményét.

Emellett azonban a régióknak is sajátos jogállást biztosít a tervezet. „A sajátos jogállású régió önállóan dönt mindazokban az ügyekben, melyek az adott régióban élő nemzeti közösséghez tartozó személyek identitásának megőrzése és fejlesztése szempontjából alapvető jelentőségűek”,⁴⁸ s a felsorolt területek közt található közép- és felsőfokú iskolák létesítése és irányítása is.

Ugyanakkor ez a tervezet nem számol az ország kormányába betagozódó nemzetiségi minisztériummal. A nemzetiségi önkormányzat területi elvét kívánja összekapcsolni a regionalizmussal, de ugyanakkor a kulturális önkormányzat szerveinek kialakítását is tartalmazza, s így a kettő közti viszony nem tisztázott. Ennek alighanem az a magyarázata, hogy a tervezet a komáromi nagygyűlések hatása alatt keletkezett, s ez a területi elvet erősíti, ugyanakkor a korábban kialakított kulturális önkormányzati koncepciók hatása is megjelenik a javaslatban. Emellett azonban gyengül benne a hatvannyolcas hagyomány, azaz a kormányban delegálás révén történő részvétel elve.

3.4. Magyar Koalíció Pártja

A Magyar Koalíció három pártjának egyesülését követően megszülető részletes program 1988 nyarán, röviddel a választások előtt íródik.⁴⁹ Egyik jellemzője, hogy egymás mellett tartalmazza a korábbi pártok egyes fontos célkitűzéseit, a másik pedig, hogy több olyan korábbi programpontra nem tartalmaz, amelyek feszültségekhez vezettek az alapító pártok közt, egyesek viszont benne maradtak. A program nemcsak a nemzetiségi kérdést taglalja, hanem az ország kormányzásának és politikai rendszerének számos fontos kérdését is. Ugyanakkor részletesen foglalkozik a nemzeti kisebbségek jogállásával, illetve a szlovákiai magyarok számos fontos problémájával. Nem foglalkozik viszont a szlovákiai magyarok belső demokráciájának legjelentősebb problémáival, beleértve a

pártegyesülésből fakadókat. A program egyébként a meciarizmus hatása alatt születik, részletezi a korszak autoritárius tendenciáit, illetve megszüntetésük módozatait.

A bevezetőben az MKP leszögezi, hogy Szlovákia nem építhető nemzetállamként, csak polgári elven alapuló multikulturális közösségként. A demokrácia a meciarizmus idején megrekedt az országban. Az 1994-es választásokat követő időszakban olyan politikai események zajlottak le az országban, amelyek meggátolták az ország európai integrációját. Szlovákiában a nemzetközi megítélés szerint is megrekedt a demokrácia építésének folyamata, sőt bizonyos értékelések szerint megkérdőjelezhető az ország jogállamisága is.

Az MKP célja a demokratikus jogállam helyreállítása. A Szlovák Köztársaság Alkotmányát úgy szükséges revideálni, hogy általa egyértelmű legyen az állami szervek hatásköri megosztása, világossá váljanak a döntési mechanizmusok, világossá váljon a kitűzött feladatok végrehajtása. Az alkotmány ugyanis nem tartalmazza a települések önkormányzat-hoz való jogát, nem fogalmazza meg a helyi önkormányzat fogalmát, és nem határozza meg közvetlen módon a helyi önkormányzat köztestületi, nem állami jellegét sem.

Garantálni kell a jog elsőbbségét, mivel a jog mindenkor előbbre való a hatalomnál. Az új alkotmány kidolgozása és elfogadása hosszú folyamat, ezért – átmeneti megoldásként – a meglevő alkotmányban gyors módosításokat kell eszközölni. Át kell fogalmazni a preambulomot úgy, hogy abban a Szlovák Köztársaság polgári, többnemzetiségi jellege domináljon a jelenlegi nemzetállami megfogalmazás helyett; ki kell dolgozni a közvetlen köztársasági elnökválasztást lehetővé tevő alkotmánymódosítást, az Önkormányzatok európai chartája szellemében pontosítani kell az önkormányzatok jogállását, beleértve a nemzeti kisebbségek és etnikai csoportok által létrehozandó önkormányzatok jogát is. Módosítani kell az alkotmányt, hogy csökkenjen az ügyészségek jelenlegi korlátlan hatalma, meg kell határozni a szankcionálás lehetőségét az alkotmánybíróság döntéseinek be nem tartásáért.

A nemzeti közösségek és etnikai csoportok jogállása kapcsán a program megállapítja, hogy Szlovákia még nem teljesítette a nemzetközi kötelezvényeiből adódó feladatait (az Európa Tanács keretegyezményét a kisebbségek védelméről, az ET 1201-es ajánlását, az ENSZ Nemzeti vagy etnikai, vallási és nyelvi kisebbségekhez tartozó személyek jogairól szóló 47/135. számú nyilatkozatát, az Európai Biztonsági és Együttműködési Értekezlet emberi dimenzióval foglalkozó koppenhágai találkozásának 1990. június 29-én kelt dokumentumát, valamint a szlovák–magyar alapszerződés egyes rendelkezéseit). A párt szükségesnek tartja, hogy a szubszidiaritás elve érvényesüljön a nemzeti kisebbségek esetében is, mivel az öngazgatás joga és lehetősége őket is megilleti. Szükségesnek tartja, hogy aláírásra és ratifikálásra kerüljön a Helyi önkormányzatok európai chartája, a Regionális önkormányzatok európai chartája és a Regionális vagy kisebbségi nyelvek európai chartája. Nemzetközi kapcsolataiban a párt továbbra is mindent megtesz azért, hogy elkészüljön az Európai jogok egyezség-alkományaának kisebbségi jogokat garantáló kiegészítő jegyzőkönyve. Méltánytalannak tartja a reciprocitás elvét hangoztatni a kisebbségek helyzetét illetően, túszként tartva azokat két szomszéd ország kapcsolatában.

A Magyar Koalíció Pártja szorgalmazni fogja, hogy a Szlovák Köztársaság Nemzeti Tanácsa fogadjon el alkotmánytörvényt a Szlovák Köztársaságban élő nemzeti és etnikai közösségek és kisebbségek jogállásáról.

A párt első számú külpolitikai prioritása az ország euroatlanti csatlakozása. Jó kapcsolatot kíván fenntartani az Európai Demokrata Unióval, az Európai Néppárttal és az Európai Kereszténydemokrata Unióval csakúgy, mint az ELDR-rel és a Liberális Internacionáléval, valamint az ENSZ, az EBESZ, az Európa Tanács és az Európai Unió szervezeteivel.

Az MKP korrekt kapcsolatokra törekszik a magyarországi parlamenti pártokkal. A mindenkori magyar kormánnyal – pártállásra való tekintet nélkül – rendszeres és hatékony kapcsolatot kíván fenntartani. Nincs szándékában a magyarországi belpolitikai folyamatokban köz-

vetlen szerepet vállalni vagy annak eszközévé válni. Ami a Szlovák Köztársaság és a Magyar Köztársaság viszonyát illeti, az MKP szerint a szlovákiai magyar közösség létérdeke, hogy a Szlovák Köztársaság és a Magyar Köztársaság között a lehető legjobb kapcsolatok legyenek. A Szlovák Köztársaság jövője szempontjából meghatározó fontosságú az Európai Unióhoz való csatlakozás. Természetes, hogy az Európai Unió bizonyos feltételek teljesítéséhez köti az új tagok felvételét. A Szlovák Köztársaság helyzete tulajdonképpen könnyű: belpolitikáján, nem utolsósorban kisebbségpolitikáján kell módosítania. A Szlovák Köztársaság NATO-tagságának nincs alternatívája; ez biztosíthatja az ország polgárai számára a kívánt külső és belső stabilitást. A párt további célja a decentralizált közigazgatás megteremtése az önkormányzatiság és a szubszidiaritás elve alapján. A szubszidiáris helyi és regionális önkormányzatok nem képzelhetők el az Európai önkormányzati charta, ill. a Regionális önkormányzatok európai chartája rendelkezéseinek gyakorlati megvalósítása nélkül. A helyi (települési) és regionális társadalmak öngazdálkodáshoz való jogát az alkotmánynak, ill. az önkormányzati törvénynek tartalmaznia kell.

A Magyar Koalíció Pártja gazdaságpolitikai prioritásai közé a mezőgazdaság problémáinak gyors és átfogó kezelése, a magyar nemzeti közösség által lakott régiók gyors ütemű fejlesztése, valamint a városok és falvak gazdasági helyzetének és önállóságának megerősítése tartozik. Ehhez fel kell gyorsítani a gazdaság átalakításának folyamatát, valamint ki kell alakítani a teljes körű törvényi szabályozás piackonform rendszerét. S mivel a privatizáció kormánykoalíciós változata egyenlő volt egy szűk politikai garitúra által végrehajtott fosztogatással, szükségesnek tartja a folyamat átvilágítását és a törvénysértések jogi felülvizsgálatát. Az elkövetkező évek fontos gazdaságpolitikai feladata lesz egy hosszú távon fenntartható, viszonylag magas (5-7 százalék körüli) gazdasági növekedés feltételeinek a biztosítása. A beruházások élénkítése és a tőkepiac terén a kis- és középvállalkozások támogatását, az adósságállomány kezelését tekinti központi céljának a párt. Ennek kapcsán a Bok-

ros-csomaghoz, illetve a Klaus-féle csomaghoz hasonló megszorító intézkedéseket tart szükségesnek. Az államháztartás határozott reformjának számos területre ki kell terjednie.

Az iparfejlesztés kapcsán a program leszögezi, hogy Szlovákia gazdasági szerkezete rossz és elavult. Ez a megállapítás elsősorban az ipar szerkezetére vonatkozik. Az ipar szerkezetének átalakításában, a jövedelemtermelésben és az export növelésében nagyon fontos szerepük van a kis- és középvállalatoknak. A szlovákiai magyarok szempontjából különös jelentősége van az élelmiszeriparnak. A Magyar Koalíció Pártja kiemelt gazdaságpolitikai területként kezeli a mezőgazdaságot, illetve az agrárvertikum egészét. A jövedelmezőség emelése a mezőgazdasági ágazat kulcsproblémája, melyet mielőbb meg kell oldani. Agrárpiaci szabályozással értékesítési biztonságot kell teremteni a termelők számára. Ezt termelési kvótákkal, garantált minimális felvásárlási árak megállapításával, támogatási rendszerek és piacvédelmi mechanizmusok működtetésével lehet elérni. Az agrártermékek kivitelét exporttámogatásokkal kell ösztönözni. Fontos, hogy közszégi tulajdonba kerüljenek azok a földterületek (szántók, rétek, erdők, de belterületek is), amelyek a községek kataszterében helyezkednek el, de állami tulajdonban vannak. Fontos az is, hogy a községek kezelésébe kerüljenek azok a földterületek, melyek tulajdonosai a tulajdonjogukat valamilyen oknál fogva még nem érvényesítették, illetve ismeretlenek.

A régiófejlesztés terén az állam adja át az önkormányzatoknak az általa ellátott minden olyan feladatot és jogkört, melyek a régiók viszonylagos gazdasági önállóságához elengedhetetlenek. A Magyar Koalíció Pártja szorgalmazni fogja a Párkányt és Esztergomot összekötő Mária Valéria-híd újjáépítését, továbbá a déli autópálya nyomvonalának kijelölését és néhány szakasz építésének az elkezdését (pl. a Dunaszerdahely–Érsekújvár szakaszét).

A gazdaság- és szociálpolitikának több összefüggő célt kell követnie: törekednie kell a bérszínvonal emelésére, beleértve a minimálbért is. A nyugdíjrendszer átalakítása is a szociálpolitika sürgős feladatainak egyike. Elke-

rülhetetlen a kiegészítő nyugdíjrendszer általánossá tétele. Ugyanakkor állami támogatással általánossá kell tenni a szociális lakások építését és fenntartását. Ösztönözni kell a differenciált lakásépítést az egyszerű kislakásoktól a luxuslakásokig.

Az egészségügygel kapcsolatban az MKP alapelve az, hogy az élethez és az egészséghez való jog alapvető emberi jog, így az egyén igényelheti az egészségügy állami támogatását. Ezért emelni kell a GDP-ből az egészségügyi ellátásra fordított arányt. Az éves állami (vagy regionális) költségvetésből kiemelten kell kezelni a kórházak felszereltségének szinten tartását, ill. fejlesztését. Prioritásnak kell tekinteni az életmentő gépekkel és berendezésekkel való ellátottságot.

A művelődéspolitikai terén az MKP szerint a szlovákiai magyarság egyaránt érdekelt mind az országnak az európai politikai, gazdasági és kulturális rendszerbe való integrálódásában, mind az anyanyelvű oktatási, művelődési és kulturális intézményrendszer megővésében, fejlesztésében. A szlovákiai oktatási rendszer változásban van, a kulturális élet a teljes összeomlás előtt áll. Ennek oka elsősorban abban keresendő, hogy az 1989-es változások óta nem került sor egy alapjaiban új közoktatási és művelődési rendszer kiépítésére. A pártideológián alapuló oktatási-nevelési rendszert nem váltotta fel egy valóban korszerű, az EU országainak oktatási rendszerével összeegyeztethető koncepció.

A helyzetet a párt szerint csak súlyosbítja az a tény, hogy a kormányprogramban megfogalmazott célokat – a nemzetállam megeremtését, a nemzeti kisebbségek, főleg a magyar nemzeti közösség oktatási rendszerének lerombolását – a Szlovák Nemzeti Párt hatáskörébe tartozó minisztérium következetesen megvalósította. A párt szerint az olyan kis országnak, mint amilyen Szlovákia, létfontosságú érdeke a tudomány fejlesztése. Nyilvánvaló ugyanakkor, hogy az alap kutatások végzése terén az országnak jelentős mértékben be kell kapcsolódnia a nemzetközi kutatási programokba. Az alkalmazott tudományos kutatásba pedig nagyobb mértékben be kell vonni a gazdasági egységeket, termelőrészeleket, amelyek végső soron köz-

vetlenül profitálhatnak a kutatások eredményeiből.

A tudományra fordítható összeg Szlovákiában a kialakult gazdasági és szociális helyzet miatt rövidtávon nem javítható jelentősen, ezért a meglevő pénzforrások igen hatékony kihasználására kell törekedni. A kutató- és egyéb tudományos munka végzésére az eddiginél nagyobb teret kell biztosítani az egyetemeken és a főiskolákon. Meg kell teremteni annak a jogi feltételeit, hogy az egyetemek és főiskolák, de más kutató- és tudományos intézmények is szabadon tarthassanak nemzetközi kapcsolatokat, pályázhassanak, és a lehető legnagyobb mértékben integrálódjanak a nemzetközi tudományos kutatóprogramokba.

A szlovákiai magyarság számtalan kiváló tudóst és kutatót adott a Szlovák Köztársaságnak, szlovákiai magyar tudományos életéről azonban nem lehet beszélni, még csak társulási vagy társadalmi szervezeti szinten sem. Fontos, hogy megeremtődjenek a keretek ahhoz, hogy a szlovákiai magyar tudósok és kutatók tudományos és kutatómunkájuktól függetlenül intézményesíthessék társadalmi kapcsolataikat. A szlovákiai magyar tudományos élet kibontakozásának egyik feltétele egy tudományos intézmény létrehozása.

A párt az oktatási rendszer olyan átalakítását tartja szükségesnek, amely az Európa Tanács, az Európai Unió, az ENSZ, az EBESZ dokumentumai szellemében biztosítja Szlovákiának a fejlett államok oktatási rendszeréhez való csatlakozását. Ehhez politikamentes, a demokrácia és a pluralizmus alapelveire épülő oktatási rendszer kialakítása szükséges, a művelődési rendszer olyan szerkezete, amely biztosítja a pedagógusi, tudósi, művészi alkotószabadságot. A művelődéspolitikában olyan szemléletváltásra van szükség, amely biztosítja az oktatásügy irányításában a demokratizmus és a szubszidiaritás érvényesülését. A finanszírozási rendszer olyan megújítására van szükség, amely gazdasági és szakmai önállóságot ad az oktatási és művelődési intézmények számára.

Az MKP szeretne kidolgozni és a szlovák parlamentben megszavazni egy új eurokompati-

bilis oktatási törvényt. Biztosítani kívánja az iskolák jogalanyiságát oly módon, hogy a törvénymódosítás által elvett jogkörök visszakerüljenek az iskolák igazgatóihoz. Mindenképpen célja a bizonyítványok kétnyelvűségének visszaállítása. Meg kívánja szüntetni az államnyelv védelméről szóló törvénynek a pedagógiai dokumentáció nyelvére gyakorolt negatív hatását. Vissza akarja állítani az iskolaszékek (iskolatanácsok) kompetenciáját úgy, hogy szavatolja az oktatási intézmények autonómiáját. Biztosítani szeretné az irányítás további decentralizációját a helyi és regionális önkormányzatok oktatásügyi és művelődésügyi kompetenciáinak bővítésével. Az egyetemek és főiskolák teljes autonómiáját is el szeretné érni egy új felsőoktatási törvénnyel. Módosítani akarja a pedagógusok szakmai alkalmasságáról szóló törvényt oly módon, hogy a magyar tannyelvű iskolákban a nyelvi lektorokon kívül csak olyan pedagógusok oktathassanak, akik bírják az oktatás nyelvét. De módosítani szeretné a középiskolai felvételi vizsgákról szóló rendeletet is úgy, hogy a magyar tannyelvű középiskolákban ne legyen kötelező felvételi tantárgy a szlovák nyelv és irodalom az anyanyelv vagy a profiltantárgyak rovására. Törvénnyel szeretné biztosítani, hogy a magyar tannyelvű alap-, illetve középiskolát végzett tanulók anyanyelvükön tehessenek középiskolai, ill. egyetemi felvételi vizsgát.

A magyar nyelvű felsőfokú képzés alapjának a magyar pedagógusképzést tekintí, ezért szorgalmazza, hogy ezt a nyitrai Konstantin Egyetem keretében státútum biztosítsa. A magyar nyelvű pedagógusképzés mellett fontosnak tartja a lelkészképzést is. Támogatja a városi egyetemek működését, melyek átmenetileg pótolják a magyar nyelvű egyetemi képzést, ugyanakkor továbbra is elsőrendű távlati feladatnak tartja az önálló magyar felsőoktatási intézmény (egyetem) létrehozását. Szükségesnek tartja, hogy a Mečiar-kormány idején leváltott magyar iskolaigazgatókat és az államigazgatásból elbocsátott dolgozókat egyénenkénti elbírálás után visszahelyezzék állásukba. Szorgalmazza, hogy a módszertani, pedagógiai és ellenőrző központokban megfelelő számú magyar szakembert alkalmazzanak.

A MKP kultúrpolitikájának részévé vált egy korábban jelentős konfliktusokat kiváltó kérdés, nevezetesen az az elképzelés, hogy szinte az egész szlovákiai magyar kulturális intézményrendszert egy központosított szervezetbe, a Csemadokba tömörítsék. A program az alábbi módon fogalmazza meg ezt a célt. A Magyar Koalíció Pártja támogatja a Csemadok távlati fejlesztésének tervét. A Csemadok eszerint ideális kiindulási alapot teremthet a szlovákiai magyar intézményrendszer kiépítéséhez, amely állami támogatással és hivatalos állami keretek között működne. A Csemadokot két szférára kellene bontani: 1. polgári szerveződékre; 2. intézmények rendszerére.

1. A polgári társulás jellegét a tagság, az alapszervezetek és a választott szerveik, a területi (járási) választmányok, illetve az Országos Tanács biztosítaná. Ezek keretében lehetne az amatőr művészeti tevékenységet biztosítani, szervezni a nagy tömegeket megmozgató ünnepségeket, fesztiválokat, összejöveteleket. Ez a terület az eddigiekhez hasonlóan működne. A polgári társulás vezetését önkormányzati alapon hozná létre a szövetség. Élén a Csemadok országos elnöke állna. Szakmai területen az intézmények dolgozói biztosítanák a megfelelő irányítást.

2. Az intézmények biztosítanák a szlovákiai magyarság számára a legfontosabb szakterületeken a hivatásos tevékenységet. A létrehozandó intézmények: néprajzi és népművészeti kutatóintézet és adattár, szlovákiai magyar irodalmi intézet, könyvtár és dokumentációs központ, szlovákiai magyar társadalomtudományi intézet, szlovákiai magyar művelődési központ, magyar színházi intézet és a hozzá kapcsolódó önálló színházak, történettudományi intézet és múzeumi központ, önállóan szerkesztett tévéadás és stúdió, önálló szlovákiai magyar rádió.

Az intézmények vezetőinek kinevezésénél a korábbi programokban is megjelenő korporatista elv érvényesülne, vagyis az intézmények állami költségvetési támogatást kapnának. Élükön igazgatók állnának, akiket a Csemadok polgári szerveződése választott testületének javaslata alapján a Szlovák Köztársaság kulturális minisztere nevezne ki.

A párt környezetvédelmi prioritásai az alábbiak: elengedhetetlen a közigazgatás átalakítása, ennek során a környezetvédelmi hivatalok szervezeti önállóságának a visszaállítása, a környezetvédelmi támogatások megítélésének a depolitizása, az érintett községek, vállalkozók és civil szervezetek aktívabb bevonása a döntéshozó folyamatokba.

A környezetvédelmi adóként, büntetésként és elvonásként befizetett összegeket elsősorban a negatív környezeti hatásokkal sújtott területeken kell befektetni. Az eddigi gyakorlattól eltérően el kell érni a már létező és folyamatosan elmélyült területi egyenlőtlenségek mérséklését, illetve felszámolását. A közműfejlesztésben előnyben kell részesíteni azokat a falvakat és kisvárosokat, amelyekben megoldatlan az ivóvízellátás, a csatornázás és a szennyvíztisztítás ügye.

Erőteljesen kell védeni a Csallóköz és a Bodroghöz föld alatti ivóvíztartalékait.

Környezetvédelmi és gazdasági érdek a hulladék- és melléktermék-feldolgozó ipar megteremtése, a szelektív hulladékgyűjtés bevezetése.

A közbiztonság és biztonságpolitika terén a pártprogram fő célként fogalmazza meg, hogy törvénnyel és a gyakorlatban is biztosítani kell a rendőrség, a titkosszolgálat (Szlovák Információs Szolgálat), a hadsereg és a katonai elhárítás civil ellenőrzését. Ehhez bővíteni kell a parlamenti felügyelőbizottságok ellenőrzési jogköreit, és következetesen törekedni kell a bizottságok összetételének meghatározásakor a parlamenti pártok arányos képviselésére. Módosítani kell továbbá a Szlovák Információs Szolgálatról szóló törvényt, hogy semmilyen körülmények között se lehessen felhasználni a Szlovák Információs Szolgálatot a lakosság ellen. A titkosszolgálat a mečiar tapasztalatokat követően kizárólag csak a törvény szerint működhet. Az új kormány megválasztását követően azonnali feladat a Szlovák Információs Szolgálat igazgatójának és a katonai elhárítás főparancsnokának a leváltása. Az új vezetők dolga a további személycserék elvégzése.

A hadsereget fel kell készíteni a NATO-csatlakozásra. Ennek megfelelően folyamato-

san csökkenteni kell a hadkötelezettség időtartamát, párhuzamosan építeni egy viszonylag kis számú, de jól képzett és jól felszerelt hivatásos hadsereget. Olyan pénzforrásokat kell biztosítani a szlovák hadsereg számára, amely az alkalmazottaknak szociális biztonságot nyújt, lehetővé teszi a katonák teljes és széles körű kiképzését, a műszaki alakulatok hivatásos tisztjeinek és katonáinak folyamatos gyakorlatozását a NATO-normáknak megfelelően.

Meg kell változtatni a rendőrségről szóló törvényt úgy, hogy a rendőrfőkapitány irányítsa a rendőrséget – ez egyben kizárhatná a politikai befolyásolást. Önálló, erőteljes központi irányítású részlegek alakuljanak a nemzetközi bűnszövetkezetek elleni harcra, szoros együttműködésben a környező és az európai országok hasonló rendőri testületeivel a belső maffiák felszámolására, a kábítószer-kereskedelem elleni harcra. A speciális testületeket (a súlyos bűnesetekkel foglalkozó részlegeket) fel kell szerelni a legmodernebb számítógépes rendszerekkel, de a rendőri állomány műszaki felszerelését is modernizálni kell, hogy hatékony legyen a bűnbandák elleni harcban. Emellett önálló nyomozói szervet kell létrehozni a gazdasági bűncselekmények feltárására, amely hozzájárulhat az ún. feketegazdaság visszaszorításához.

A 2002-es választások előtt a Magyar Koalíció Pártja egy meglehetősen tömör, konkrét célokat megfogalmazó programot dolgozott ki.⁵⁰ Ennek oktatási részében szerepel a tudás alapú társadalom megteremtésének szorgalmazása, a magyarok iskolázottsági szintjének növelése, egy állami magyar egyetem létrehozása, a diákhitel megteremtése, a pályakezdő pedagógusok előnyös hitelhez juttatása, egy, a magyar tanítók és tanárok továbbképzését szolgáló intézménynek, a Magyar Pedagógusok Házának létrehozása, valamint a pedagógusok béreinek emelése, a magyar pedagógusok továbbképzésének intézményesítése, a kulturális támogatások közalapítványi formájának megteremtése, a magyar nyelvű katolikus teológusképzés, a magyar püspök és püspökség kérdésének megoldása, valamint a Calvin J. Teológiai Akadémia elismertetése.

A nemzeti kisebbségek kulturális életének kapcsán a közművelődési támogatások rendszerének reformját szorgalmazza. Az új rendszer négy pályázható pénzforrásra épülne: a központi, a kerületi, a helyi és a közalapítványi támogatásra.

A fiatalok támogatásának kapcsán az alábbi célkitűzéseket fogalmazza meg: a munkavállalást segítő kormánycsomag megalkotását, a kis és középvállalatok alapításának egyszerűsítését, az adóterhek csökkentését, hatékony lakáshitelrendszert, az egyetemi hallgatók külföldi részképzését, valamint a sorkatonai szolgálat eltörlését.

A programban külön fejezet foglalkozik a családtámogatással. Ezt a gyermekek utáni adócsökkentéssel, a családi pótlék iskoláztatási pótlékre változtatásával, a rászoruló lakásfenntartási támogatásával tervezik. Továbbá a minimálbért közelíteni kívánják az átlagbér 50%-ához. Az anyák számára részmunkaidős foglalkoztatást támogató programokat és támogatási programokat szorgalmaznak, valamint az anya helyett a nagyszülők számára lehetővé kívánják tenni a szülési szabadság igénybevételét.

A régiók fejlesztésével a program külön fejezetben foglalkozik. A korábbi önkormányzati rendszer átalakítását tervezik, természetes régiókon alapuló közigazgatási egységeket kíván kialakítani, továbbá állami eszközökkel kívánja támogatni az elmaradott régiókat, az EU-alapok átlátható, korrupciómentes felhasználását kívánja elérni, valamint azt, hogy az európai uniós támogatásokból az eddigénél nagyobb számban részesülhessenek a kistérségek és európai régiók munkahelyteremtést célzó programjai. De a párt támogatni kívánja a helyi kézművesipar és a helyi szolgáltatások fejlesztését, s ennek kapcsán a falusi turizmust. Két közlekedési prioritást is megfogalmaz: egy dél-szlovákiai gyorsforgalmi út megépítését, valamint a komáromi Duna-híd felújítását és egy új teherforgalmat bonyolító híd megépítését.

A program mezőgazdasági része mindössze néhány célt tartalmaz. A családi gazdaságok támogatását, az ismeretlen tulajdonú földeknek a községek birtokába juttatását, a földtulajdon

rendezésének felgyorsítását, valamint a hazai piac és termőföld védelmét az uniós tárgyalások során.

Hasonlóképpen jelszószerű a környezetvédelmi alfejezet is. A helyi hulladékgazdálkodás, valamint a helyi vízkészletek felhasználásának támogatása, továbbá a távolsági vízvezetékekhez és víztisztító állomásokhoz kapcsolódó községek számának növelése és a csatornahálózatok fejlesztése szerepel prioritásként az alfejezetben.

Az MKP kifejezetten nemzeti kisebbségekkel foglalkozó célkitűzései szintén sommásak. Szerepel benne a kisebbségi önkormányzati rendszer, a kisebbségi nyelvhasználati törvény továbbfejlesztése, valamint a romák egyenjogúsítása.

Az ország egészét érintő fejezet célul tűzi ki az államháztartás pénzügyi decentralizációját, a kis- és középvállalatok számának növelését, ugyanakkor az államnak a gazdasági életben a párt elsősorban ösztönző és szabályozó szerepet szán, elvetve a paternalista intervenciókat. Az adók csökkentésével, valamint a jogszabályok áttekinthetőbbé tételével kívánja ösztönözni a vállalkozói kedvet. A kormányzati ciklus idejére 4-5%-os gazdasági növekedést irányoz elő a program.

A települési önkormányzatokkal kapcsolatban egy teljes körű adóreformmal finanszírozásuk alapjait kívánja megváltoztatni a párt, elismerve a helyi önkormányzatok saját pénzügyi forrásokhoz való jogát.

A közbiztonsággal kapcsolatban a vizsgálóbíró intézményének bevezetését, valamint a rendőri és bírói hatalommal történő visszaélés büntetésének szigorítását szeretné elérni. Speciális ügyek kök alkalmazását is szorgalmazza a korrupció visszaszorítása érdekében, valamint a bíróságok gyors döntéshozatalát kívánja. Az MKP ebben a programban is követeli a kollektív bűnösség elve alapján elfogadott jogi normák következményeinek megszüntetését.

Külpolitikai céljait illetően a visegrádi együttműködés továbbfejlesztését szorgalmazza, Szlovákiai NATO-tagságát kívánja segíteni, s persze csatlakozását az Európai Unióhoz éppen a 2002–2006-os kormányzati ciklus alatt.

Ezek érdekében a hadsereg reformjának felgyorsítását, valamint az EU megismertetését tartja fontos célnak.

Amint az 1989 után létrejött szlovákiai magyar politikai pártok programjaiból és választási szerepléséből is kiderül, a szlovákiai magyarok a klasszikusnak nevezhető nemzeti kisebbségek közé sorolhatók. Ugyanakkor a szlovákiai magyarok nemcsak kulturális, hanem politikai sajátosságokkal is rendelkeznek. A parlamenti választások mindegyikén a szlovákiai magyarok többsége magyar pártokra vagy olyan pártkoalíciókra szavazott, amelyekben magyar pártok is részt vettek. Szlovákia pártrendszerének ez a nemzeti törésvonala ez ideig stabilnak mondható. Ám nem minősíthető teljes érvényűnek, mivel a szlovákiai magyarok mintegy 10–25 százaléka (ez a politikai körülményektől függött) hajlandó szlovák pártokra szavazni, míg a magyar pártok koalíciója, illetve az egyesült magyar párt legalább ekkora számú szlovák szavazó szavazatát nyeri el.

A pártok közti fő különbségek az első időszakban három területen mutatkoztak meg. Az első a szlovák pártokkal, valamint a demokratikus szlovák politikai csoportokkal történő együttműködés kérdésköre s ennek kapcsán a kormányban való részvétel. A második a szlovákiai magyar rendszerváltás kérdése a szlovákiai magyar intézményekben, valamint Dél-Szlovákia településeinek önkormányzataiban, majd ennek kapcsán a szlovákiai magyar intézményrendszer plurális, illetve központosított jellegének dilemmája. A harmadik pedig a magyarországi pártkapcsolatok eltérő jellege.

Összefoglalva: az egyik álláspont a plurális kisebbségi társadalom és politikai élet elképzelése volt a kialakulófélben levő alkotmányos demokrácia keretei közt. Azaz nem egy vagy néhány társadalmi szervezet monopóliumát, hanem több különféle társadalmi szervezet alkotta rendszert képzelt el, amelyik a társadalmi szükségletek alakulása szerint rugalmas változásra is képes. A szlovákiai magyarok politikai életét a nyugat-európai alkotmányosság kereteibe illeszkedő politikai eszmeáramlatok mentén szerveződő szlovákiai magyar pártok formájában képzelte el, amelyek közt verseny fo-

lyik számos kérdésben, ugyanakkor együttműködnek a szlovákiai magyarok nemzetiségi céljainak megvalósításában. E pártok magyar pártok, ugyanakkor az egyes eszmeáramlatok értékrendje utat nyit az azonos eszmeáramlatokhoz tartozó szlovák pártok felé is, ami lehetőséget teremt a velük való együttműködésre. Mindezenekelőtt ennek révén nyílik esély a parlamenti többség megszerzésére a magyarokat érintő ügyekben. Sőt e módon alkalom nyílik a magyarok részvételére a kormányban. A kormányzati részvétel lehetővé teszi, hogy megszűnjön a magyarok által lakott területek hátrányos kezelése a végrehajtó hatalom egyes területein belül, valamint teret nyit olyan társadalmi vitának, amely a szlovákiai magyarok önkormányzatiságához vezethető útját egyengeti anélkül, hogy fenyegetné a rendszerváltás folyamatát és politikailag izolálná a magyar kisebbséget. A szlovákiai magyaroknak a jelentős európai eszmeáramlatokhoz kötődő politikai pluralizmusa ugyanakkor lehetőséget ad arra is, hogy politikai szervezeteik egynél több nemzetközi pártszövetségben képviseltessék magukat. Ugyanez az elv vonatkozott az egyes pártok magyarországi kapcsolataira. Eszerint mindegyik szlovákiai magyar párt kapcsolatot tarthat valamennyi magyarországi politikai párttal, s emellett szorosabb kapcsolatot ápolhat azzal a magyarországi párttal, amellyel azonos értékrendet vall. Persze így a szlovákiai magyar pártok és politikusaik nem kapcsolódnak be a magyarországi választási küzdelmekbe, nem vesznek részt egyetlen párt választási kampányában sem. A szlovákiai magyarok által is figyelt magyarországi médiától pedig elvárják a korrekt, semleges tájékoztatást a szlovákiai magyar pártok és politikusok vitáiról.

A másik politikai és társadalmi elképzelés szerint viszont a szlovákiai magyarságnak a szlovák politikai pártoktól elkülönülve egy politikai szervezetbe kell tömörülnie, amelynek nem szabad belépnie a kormányba, hanem ellenzékben kell politizálnia. Politikai eszköztárába mindenekelőtt az ellenzéki nyomásgyakorlás tartozik, melynek elengedhetetlen eleme a folyamatos nemzeti mozgósítás. A magyar politikának és közéletnek egy központból irá-

nyitottnak kell lennie. Következésképpen minden nagy társadalmi szervezetet, az egyházakat is beleértve, be kell kapcsolni a politikába, segítségükkel folyamatosan mozgósítva és egységfrontba tömörítve a magyarokat. Ez a korporatív elképzelés az 1968-as alternatíva Cse-madokra szabott funkciójának részleges módosításával állt elő. Ebből következik a magyarországi kapcsolatok rendszere is. A magyar kisebbség pártja Magyarországon a hozzá közelálló politikai párttal tart szoros kapcsolatot, politikusaik kölcsönösen bekapcsolódnak a másik fél választási kampányába, s a befolyásuk alatt álló média egyoldalúan segíti partnerüket.

A szlovákiai magyar pártok elsősorban a nemzeti kisebbségek jogainak kérdésében, beleértve a sajátosan kisebbségi önkormányzatok létrehozását, képviseltek egymáshoz közeli álláspontot. Ennek főbb pillérei:

- a magyar nyelv hivatalos nyelvvé tétele a magyarok által lakott régiókban;
- a magyar nyelven folyó oktatás fejlesztése, beleértve a magyar felsőoktatást;
- Szlovákia közigazgatási és regionális elrendezése a magyarok által is lakott területeken igazodjon a magyarok településszerkezetéhez, hogy az országos kisebbségi helyzetük mellett a magyarok ne váljanak regionális kisebbséggé is;
- a magyar és a többi szlovákiai nemzeti kisebbség rendelkezzen olyan sajátos önkormányzati szervekkel, amelyek kulturális és oktatásiügyi kérdésekben maguk dönthessenek.

A magyarok által lakott régiók gazdasági problémáival és számos más gondjával kapcsolatban ugyancsak egymáshoz közel álló elképzeléseket fogalmaznak meg, továbbá az alapkérdések többségében hasonló álláspontok jelennek meg programjaikban az ország demokratikus rendje védelmének kérdésében. A pártok ellenezték az ország demokratikus intézményrendszerének leépítésére irányuló szándékot, és közreműködtek a Mečiar-kormányzat többszöri megbuktatásában. Ennek során képesek voltak együttműködni olyan szlovák pártokkal is, amelyek kifejezetten akadályozták a pártoknak a szlovákiai magyarokat érintő célkitűzéseik megvalósítását.

Amint a magyar pártok programjai is jelzik, a kritikus időszakban eltérő álláspontra helyezkedtek Csehszlovákia felbomlasztásával kapcsolatban. Az egyik álláspont szerint a népakarat semmibevételéről van szó, minthogy nem tették lehetővé, hogy népszavazás révén a nép döntsön. Az így önállóvá vált Szlovákiában pedig nacionalista ideológiájú tekintélyuralmi tendenciák erősödtek meg.

A másik álláspont szerint az önállósodás a szlovák nemzet törekvése, amely történelmileg megalapozott, politikailag érthető és a nemzeti önrendelkezés elve alapján jogos.

Egységes álláspontot egy közös nyilatkozat formájában csak akkor sikerült kialakítaniuk, amikor a kérdés már lényegében eldőlt.

Az egyesült magyar párt programjai tulajdonképpen két területre építenek. Az egyik az egyetértés tere, tehát a nemzeti kisebbségek jogai, valamint a kisebbségpolitika kérdésköre, valamint Szlovákia demokratikus berendezésének védelme a tekintélyuralmi törekvésekkel szemben. A másik az a tér, amelyben nem volt jelentős konfliktus az egyes pártok közt, ide tartozik számos gazdaságpolitikai és szociálpolitikai kérdés, illetve az ország egészét érintő sok más kormányzati kérdés. Ugyanakkor a programok kevés kivételtől eltekintve nem foglalkoznak azokkal a problémákkal, amelyek a pártok közti nézeteltérések alapját képezték. Az egyetértés tere azonban elégnék bizonyult a párt belső stabilitásának kialakulásához. Egyes korábban vitatott elemek ugyanis az egyesült párt gyakorlatává váltak. Az egyik, hogy az egyesülést követően mind ez ideig nem szorították ki az egyetlen elődpárt vezető képviselőit sem az egyesült párt vezető pozícióiból. A másik pedig, hogy kétszer is képesek voltak eldönteni a kormányba való belépést jelentősebb belső konfliktusok nélkül. Emellett a párt kezelni tudta az egyesülést követő regionális és helyi konfliktusok többségét sorain belül, amelyeket pedig nem sikerült, azok sem öltöttek fenyegető méreteket. A párt emellett programjának több célját képes volt elérni, így támogatottságát is stabilizálni tudta, azaz támogatottsága a legkisebb ingadozást mutatta a releváns szlovákiai pártok közül.

JEGYZETEK

1. Nem voltak ilyenek a Csehszlovákiai Magyar Kisebbség Jogvédő Bizottságának dokumentumai sem.
2. Ez részben azzal is magyarázható, hogy a szlovákiai magyar közvélemény magát a korszakot is alig ismerte. Csak néhány tudományos publikáció jelent meg a kérdésről, a sajtó nem foglalkozott ezzel a témával. A kivételt ebben az esetben is a szépirodalom jelentette.
3. A párt listáján az 1990-es választásokon négy magyar képviselő kerül a Szlovák Nemzeti Tanácsba: Kardos Ferenc, Paulický Péter, Varjú János és Zselenák József.
4. Lásd az alábbi dokumentumokat: A Független Magyar Kezdeményezés nyilatkozata, A Független Magyar Kezdeményezés elvi nyilatkozata, A Független Magyar Kezdeményezés programnyilatkozata, illetve később A Nyilvánosság az Erőszak Ellen és a Független Magyar Kezdeményezés közös nyilatkozata a nemzetek nemzeti kisebbségek és etnikai csoportok együttéléséről Szlovákiában. In: *Szabadság és felelősség. A Magyar Polgári Párt programja*. H. n. [Pozsony], Kiadja a Magyar Polgári Párt Központi Irodája, 1992, 101–119. p.
5. A megalapításról szóló döntés az FMK által szervezett találkozón született. Bárdi Nándor szerint „A Magyar Kereszténydemokrata Mozgalom (MKDM) létrehozása először az FMK vezetése részéről merül fel, elsősorban a falusi, vallásos magyar szavazók megnyerése érdekében.” Bárdi Nándor: *Tény és való. A budapesti kormányzatok és a határon túli magyarság kapcsolattörténete*. Pozsony, Kalligram, 2004, 113. p. Bárdi megállapításához hozzá kell tenni, hogy az FMK programjaiban a szlovákiai magyar pártrendszerrel kialakított felfogása alapján a kereszténydemokrácia szervezeti megjelenítését a szlovák kereszténydemokratákkal való együttműködés, valamint a konzervatív pártok nemzetközi szervezeteiben való szlovákiai magyar részvétel kapcsán is fontosnak tartotta. Ez a lépés részét képezte a jelentős európai demokratikus eszmáramlatokhoz kötődő szlovákiai magyar pártpluralizmus koncepciójának. Ezért nem ellemezte az FMK az MKDM megalakulását, sőt felhívást adott ki magyar kereszténydemokrata klubok létrehozatalára, és az általa szervezett találkozón született meg a döntés az MKDM megalapításáról.
6. A Független Magyar Kezdeményezés programnyilatkozata. In: *Szabadság és felelősség*. I. m. 109. p.
7. Lásd az FMK nyilatkozatait, valamint első programját.
8. A Független Magyar Kezdeményezés programnyilatkozata. In: *Szabadság és felelősség*. I. m. 113. p.
9. Kántor Zoltán a romániai magyarok és az RMDSZ kapcsán fejti ki, hogy a politikai szervezet milyen nagy jelentőséggel bírhat egy nemzeti kisebbség társadalmának megszervezésében az 1989-et követő időszakban. Kántor szerint „Az RMDSZ kettős funkciót tölt be. Egyrészt politikai pártként vesz részt a romániai politikai életben, másrészt társadalomszervező feladatokat lát el a romániai magyar társadalom vonatkozásában.” Kántor Zoltán: A nemzeti identitást formáló intézményrendszerek. In: Fedinec Csilla (szerk.): *Társadalmi önismeret és nemzeti önazonosság Közép-Európában*. Budapest, Teleki László Alapítvány, 2002. Az adott helyzetben az alakuló politikai élet valóban jelentős hatást gyakorolt a kialakuló kisebbségi társadalmi szervezetek jellegére és a politikához főződő viszonyára. Ugyanakkor állithatjuk, hogy a tétel részben fordítva is igaz: az alakuló pártok jellege, irányultsága is függött azoknak a már létező szervezeteknek a jellegétől, amelyek formálisan vagy informálisan közreműködtek a pártok megalapításában.
10. Ezt szögezi le a Független Magyar Kezdeményezés nyilatkozata (1989. november 20.). In: *Szabadság és felelősség*. I. m. 102. p., valamint A Független Magyar Kezdeményezés elvi nyilatkozata. Uo. 106–108. p. Lásd még Bárdi Nándor–Éger György (szerk.): *Útkeresés és integráció. Válogatás a határon túli magyar érdekvédelmi szervezetek dokumentumaiból 1989–1999*. Budapest, Teleki László Alapítvány, 2000, 201. p., valamint 202–203. p.
11. A Független Magyar Kezdeményezés nyilatkozata. In: *Szabadság és felelősség*. I. m. 102. p.
12. Uo.

13. A Független Magyar Kezdeményezés elvi nyilatkozata. Uo. 107. p.
14. Uo.
15. A Független Magyar Kezdeményezés programnyilatkozata. In: *Szabadság és felelősség*. I. m. 110. p.
16. Uo. 111. p. Ennek a minisztériumnak a létrehozatala nem sikerült. Az FMK a tárgyalások során a minisztérium élére Duray Miklóst jelölte.
17. A Független Magyar Kezdeményezés programnyilatkozata. In: *Szabadság és felelősség*. I. m. 112. p.
18. Uo. 113. p.
19. Uo. 114. p.
20. Uo. 115. p.
21. Uo.
22. Uo. 116. p.
23. Az Együttélés alapítólevele. In: Bárdi Nándor–Éger György (szerk.): *Útkeresés és integráció*. I. m. 212. p.
24. Uo. 213. p.
25. Az Együttélés 1990. évi választási programja. In: Bárdi Nándor–Éger György (szerk.): *Útkeresés és integráció*. I. m. 215. p.
26. Uo. 216. p.
27. Uo.
28. Uo. 217. p.
29. Uo.
30. A Magyar Kereszténydemokrata Mozgalom programja 1990. In: Bárdi Nándor–Éger György (szerk.): *Útkeresés és integráció*. I. m. 206. p.
31. Uo.
32. Uo.
33. Uo. 207. p.
34. Uo.
35. Uo. 210. p.
36. Bárdi Nándor: *Tény és való. A budapesti kormányzatok és a határon túli magyarság kapcsolattörténete*. I. m. 113. p.
37. Merre tart Csehszlovákia? Az együttélés politikai mozgalom memoranduma a csehszlovákiai nemzeti kisebbségekről. In: Pogány Erzsébet (szerk.): *Az Együttélés öt éve. Eseménynaptár és dokumentumgyűjtemény 1990–1995*. Pozsony, Kiadja az Együttélés Központi Irodája, é. n. [1995] 210. p.
38. Uo. 211. p.
39. Az ország helyzetéről. Az Együttélés Országos Tanácsának politikai nyilatkozata. In: Pogány Erzsébet (szerk.): *Az Együttélés öt éve*. I. m. 234. p.
40. Uo.
41. Uo. 235. p.
42. *Szabadság és felelősség*. I. m. 68. p.
43. Uo. 69. p.
44. Például Nyilatkozat Csehszlovákia megszűnésének körülményeiről. In: Bárdi Nándor–Éger György (szerk.): *Útkeresés és integráció*. I. m. 260–261. p.
45. Például a második világháború után meghurcoltak kárpótlásának tekintetében vagy a szlovák alkotmány kérdésében ilyen az Együttélés, a Magyar Kereszténydemokrata Mozgalom, a Magyar Néppárt és a Magyar Polgári Párt memorandum a Szlovák Köztársaság felvételéről az Európa Tanácsba. Uo. 271–275. p.
46. A Magyar Kereszténydemokrata Mozgalom új programjának kivonata 1994. Uo. 312–314. p.
47. Az Együttélés alkotmánytörvény-javaslat. Uo. 305–312. p.
48. Uo. 309. p.
49. *A Magyar Koalíció Pártjának programja*. Pozsony, Kiadja az MKP Központi Irodája, 1988.
50. *A Magyar Koalíció Pártjának programja*. Pozsony, Kiadja az MKP Központi Irodája, 2002.

KISEBBSÉGI TÖBBPÁRTRENDSZER ÉS KÖZÖSSÉGÉPÍTÉS (A SZLOVÁKIAI MAGYAR POLITIKAI PÁRTOK MŰKÖDÉSE 1989–1998 KÖZÖTT)

Kulcsszavak: Kisebbségi magyar pártok – Független Magyar Kezdeményezés (Magyar Polgári Párt), Magyar Kereszténydemokrata Mozgalom, Együttélés Politikai Mozgalom, önkormányzatiság, autonómiakonceptciók, komáromi nagygyűlés, a harmadik Mečiar-kormány.

1. ELŐZMÉNYEK

Az 1969–1989 közötti két évtizedben a neosztalinista és erős államnacionalista tendenciákat hordozó Husák-féle államvezetés a (cseh)szlovákiai magyar kisebbségi közösséggel szemben erőteljes asszimilációs politikát folytatott. Az 1968. évi 144. számú alkotmánytörvényben deklarált jogokat folyamatosan szűkítették, a magyarlakta régió etnikai összetételének változása felgyorsult, veszélybe került az anyanyelvi oktatás és művelődés intézményrendszere, folyamatosan korlátozták a Magyarországgal való szabad kapcsolattartást. A kisebbségi jogok korlátozása ellen fellépő Csehszlovákiai Magyar Kisebbség Jogvédő Bizottsága (a továbbiakban: Jogvédő Bizottság) Duray Miklós vezetésével a régió első kisebbségi magyar politikai szervezetének számított, s mint ilyen, valójában az 1989 utáni kisebbségi érdekvédelmi mozgalmak egyfajta előőrsének is tekinthető.¹

A Jogvédő Bizottság a kisebbségek gazdasági, politikai és kulturális (nyelvi és oktatási) jogait védelmezve kiterjedt kapcsolatokat épített ki a cseh, szlovák és magyar ellenzéki körökkel. Az Európai Biztonsági és Együttműködési Értekezlet 1980. évi madridi konferenciájának résztvevőihez küldött tájékoztatásával és több más körlevelével, kiadványával pedig a nemzetközi közvélemény figyelmét is felhívta a Husák-rendszer antidemokratikus és kisebbségellenes gyakorlatára. A jogvédő mozgalom a szlovákiai magyar társadalom önszerveződése, a közösségi identitás megerősödése szempontjából is fontos szerepet töltött be részben azzal, hogy a pártállami kizárolagossággal

szemben jelezte a demokratikus alternatíva lehetőségét, részben pedig azzal, hogy a kisebbségi jogvédelem mobilizálta a nyelvi, oktatási jogokat értéknek tekintő értelmiségieket, szülőket, fiatalokat. A Duray Miklós ellen indított politikai per mindazonáltal megmutatta, hogy a csehszlovákiai pártállami keretek közt még az ilyen laza szerveződésű mozgalmak is államellenes tevékenységnek számítottak, s ennek megfelelően a Jogvédő Bizottság sem válhatott a tényleges kisebbségi közösségszervezés legális fórumává.

A magyarkérdés Szlovákiában a Jogvédő Bizottság tevékenységének köszönhetően fontos mellékhadszínterévé vált azoknak a küzdelmeknek, melyeket a – Gorbacsov által meghirdetett szovjet peresztrójka szellemétől megrettenő – csehszlovák kommunista rezsim egyre kiméletlenebb eszközökkel folytatott saját pozícióinak megmentése érdekében. Ilyen körülmények közt a (cseh)szlovákiai magyar nemzeti kisebbség zaklatott 20. századi történetében az 1989. évi hatalom- és rendszerváltás – a kisebbségpolitikai szempontból ambivalens fejlemények, negatív kísérőjelenségek és felemás következmények ellenére – kétségkívül a legpozitívabb események sorába tartozik.

A pártállami viszonyok fokozatos felszámolása ugyanis visszaadta a szabad önszerveződés, közösségépítés lehetőségét, módot adott a kisebbségi jogegyenlőség, az önkormányzati jogok, a kulturális, politikai és gazdasági egyenjogúság követelményének megfogalmazására, s ezzel az asszimilációs víziók helyére a közösségépítés jövőképei kerülhettek. A csehszlovákiai kisebbségpolitikai viszonyok a 20. század utolsó évtizedében persze sokkal inkább

a két világháború közötti nemzetállami reflexeket tükrözték, s ez a nyelvi, oktatási jogok területén igen sok konfliktussal járt a kilencvenes években.

Mindazonáltal az európai integrációs folyamat felgyorsulása, a kisebbségi kérdés kezelésének fokozatosan kialakuló új nemzetközi normarendszere, a kisebbségi pártok kormányzati szerepvállalása, valamint az államhatárok egyre akadálytalanabb átjárhatósága nyomán a fordulat első évtizedét egyre inkább egyfajta átmeneti periódusként értékelhetjük. Jóllehet a régió országaiban még ma is távoli perspektívának tűnhet a többségi és kisebbségi társadalmak közötti partneri viszony kialakítása és a nemzetállami keretek lebontása, mégis egyre inkább érzékelhető az elmozdulás ebben az irányban.

Az 1989–1990. évi kelet-közép-európai rendszerváltozások sorában a berlini fal leomlását követően az 1989. november 17-i prágai diáktüntetéssel, a prágai üzemek sztrájkfelhívásával elkezdődött csehszlovákiai fordulat volt az utolsó a szovjet blokk nyugati régiójában. Az Alexander Dubček nevéhez kötődő 1968–1969. évi reformkísérlet elfojtása után hatalomra került és két évtizeden keresztül korlátlan hatalommal rendelkező Husák-rezsim napok alatt összeomlott. A csehszlovák rendszerváltás politikai elitje a Charta 77 és más politikai, környezetvédelmi, egyházi ellenzéki mozgalmak híveiből és képviselőiből, az 1968. évi reformkommunistákból, illetve Csehszlovákia Kommunista Pártja igen mérsékelt reformszárnyának vezetőiből szerveződött meg. A Václav Havel és Jiří Dienstbier vezette csehországi Polgári Fórum (OF) és a Fedor Gál, Ján Budaj, Milan Kňažko vezette szlovákiai Nyilvánosság az Erőszak Ellen (VPN) mozgalom gyűjtőpártként jött létre 1989 novemberében.²

Az alábbiakban az 1989–1998 közötti évek szlovákiai magyar pártpolitikai fejlődését vizsgálva három kérdéskörre korlátozódva elemezzük az 1989-től a Magyar Koalíció Pártjának (MKP) megalakulásig terjedő időszakot:

– Milyen belső és külső okok játszottak közre abban, hogy a vizsgált időszakban három parlamenti és két parlamenten kívüli kisebbsé-

gi magyar párt is létrejött? Milyen előnyei és hátrányai voltak ennek a rövid életű kisebbségi többpártrendszernek? A politikai programok és a konkrét politikai lépések szintjén milyen rokon és eltérő vonások jellemezték a Független Magyar Kezdeményezés (FMK), az Együttélés Politikai Mozgalom (EPM) és a Magyar Kereszténydemokrata Mozgalom (MKDM) tevékenységét, s milyen együttműködési formák alakultak ki közöttük?

– Hogyan viszonyultak a kisebbségi közösségépítést és a közösségi jogok érvényesítését leginkább elősegítő önkormányzati modell lehetőségéhez, milyen autonómiaelképzeléseik voltak, s azokat mennyire sikerült egyeztetniük?

– S végül a harmadik Mečiar-kormány (1994–1998) nyíltan kisebbségellenes politikájának hatására miként változott meg a három párt viszonya egymáshoz, a szlovák pártokhoz, és ezek a változások mennyiben befolyásolták az 1998. évi pártegyesülést?

2. A KISEBBSÉGI MAGYAR TÖBBPÁRT-RENDSZER KIALAKULÁSA

Történelmi tény, hogy az 1989. november 18-án Vágsellyén megalakult a Független Magyar Kezdeményezés volt az első fordulat utáni politikai mozgalom Csehszlovákiában. A Jogvédő Bizottság munkájában is aktív szerepet vállaló Tóth Károly, A. Nagy László, valamint Öllös László, Gyurovszky László és mások már huzamosabb ideje kapcsolatban álltak a szlovákiai ellenzéki csoportokkal, értelmiségiekkel. A vágsellyei alakuló ülésen a visszaemlékezések tanúsága szerint egyedül Tóth Károly szorgalmazta a mozgalom politikai pártként való beindítását, a többiek a pártállami évek ellenzéki mozgalmainak mintáit kívánták követni. Az FMK – értesülve a prágai eseményekről – Szlovákiából elsőként üdvözölte a Polgári Fórum megalakulását. Az FMK első politikai önmeghatározásaként értékelhető november 20-i nyilatkozatában a mozgalom legfontosabb aktuálpolitikai célját és az azok eléréséhez alkalmas módszert a következőképpen fogalmaz-

ta meg: „...az alulról építkező demokratizációs folyamat támogatása Csehszlovákiában, az állami társadalmi dialógusba való bekapcsolódás, a magyar nemzeti kisebbség képviselete ebben a párbeszédben”.³ Az FMK ugyanezen a napon csatlakozott a szlovákiai rendszerváltást gyűjtőpártjához, a Nyilvánosság az Erőszak Ellen mozgalomhoz, jelezve, hogy a mozgalom céljai közt a demokratikus átalakulást tekinti elsődlegesnek, s ebben a többségi mozgalmakkal való szoros együttműködést tartja a leginkább járható útnak.

2.1. Az FMK (MPP) konszociációs modellje

A fordulat utáni első hónapok forradalmi lendületében az FMK által választott stratégia és taktika kétségtől eredményesnek bizonyult, hiszen számos szlovákiai kormányzati, parlamenti, közigazgatási pozíciót sikerült a mozgalom jelöltjeivel betölteni. Azt is sikerként lehetett elkönyvelni, hogy a fordulat után jelentkezett különböző szlovákiai politikai áramlatok közül a nacionalista-soviniszta erők kezdetben nem jutottak meghatározó szerephez, ami főként annak volt köszönhető, hogy különösen a csúcsovezetés, illetve az alapszervezetek lokális szintjén szoros együttműködés alakult ki a VPN és az FMK képviselői között.

Az önálló kisebbségi politizálás feladásának kockázataival azonban hamarosan az FMK-nak is szembesülnie kellett. Az FMK által a szövetségi kormány nemzetiügyi miniszteri posztjára jelölt Duray Miklóst ugyanis a Prágában folyó tárgyalásokon a megbízott miniszterelnök, Marián Čalfa vétója nyomán a Polgári Fórum és a VPN képviselői sem támogatták, mi több, a nemzetiügyi tárca ötletét s vele a kisebbségi kérdés föderatív szintre emelésének koncepcióját is elvetették.⁴ A szlovák többség és a magyar kisebbség politikai elitjeinek új típusú stratégiai partnerségét kívánta körvonalazni a két mozgalom 1990. január 21-én közreadott közös nyilatkozata, amely a nemzeti és etnikai csoportok jogainak liberális doktrínáján felülemelkedve a nemzeti közösségek kollektív jogainak elismeréséből kiindulva a kisebbségek önigazgatáshoz való jogát is deklarálta. „A

nemzetek, nemzeti kisebbségek és etnikumok kollektív jogaiból kiindulva önigazgatás illeti meg azokat minden olyan kérdésben, amely kizárólag őket érinti, továbbá egyen jogú, közös döntésre jogosultak minden olyan kérdésben, amely őket is érinti.”⁵

A rendszerváltás utáni Szlovákiában az első új politikai pártként 1990. február 27-én bejegyzett mozgalom első közgyűlésére Komáromban került sor február 23–24-én, ahol Tóth Károlyt választották az FMK elnökévé. Egy hónappal később, március 31-én a tornaljai közgyűlés arról döntött, hogy a VPN-nel közös választási listát állít a júniusi parlamenti választásokra. Az FMK a többségi nemzet demokratikus erőivel közös kormányzás konszociális modelljét igyekezett meghonosítani a fordulatot követő változások kiszámíthatatlanul szeszélyes és gyorsan polarizálódó pártpolitikai viszonyai közepette. A kezdeti egységes fellépés folytatásának lehetőségét a szlovák politikai élet erőteljes differenciálódása, a szélsőséges nacionalizmus jelentkezése éppúgy megkérdőjelezte, mint az 1990 tavaszán megalakuló két másik magyar politikai mozgalom – az Együttélés és a Magyar Kereszténydemokrata Mozgalom – gyors térhódítása. Az FMK liberális világgépére, a kisebbségi kérdés multikulturális megközelítésére épülő távlati elképzelésekről, racionális megközelítésekről, helyzet-elemzésekről rövid időn belül kiderült, hogy nem igazán alkalmasak az egyre sűrűbben jelentkező konfliktushelyeztek kezelésére. A többségi pártok kivétel nélkül a nemzetállami legitimációs bázis felé kezdtek közelíteni, amit a permanenssé vált cseh–szlovák államjogi válság még inkább felgyorsított.

Az 1990. június 8–9-i parlamenti választások ugyan még a VPN és FMK koalíciójának 29 százalékos győzelmét hozták, a nyelvtörvény körül kiéleződött politikai küzdelmek már jelezték a koraszülött konszociális modell tartálékainak gyors kimerülését. A VPN 1991. évi felbomlása, a Mečiar vezetésével létrejött Demokratikus Szlovákiért Mozgalom (HZDS) fokozatos térnyerése, valamint a csehszlovák állam kettéválásával végződött államjogi krízishelyzet teljességgel alkalmatlannak bizonyult

az FMK liberális alapozású konszociációs elképzeléseinek megvalósítására.

Az FMK 1991. márciusi VII. közgyűlése új alapszabályt fogadott el, amely a mozgalom valódi politikai párttá való átalakulását készítette elő. A mozgalom új elnöke A. Nagy László lett. Az első Mečiar-kormány bukása után megalakult rövid életű Čarnogurský-kormányban az FMK már önálló koalíciós partnerként vett részt, két miniszterhelyettesi, valamint egy miniszterelnök-helyettesi posztot töltve be jelöltjeivel. A párt újjáalakulását betetőző 1992. januári VIII. közgyűlésen az FMK a Magyar Polgári Párt (MPP) nevet vette fel, és új pártprogramot is elfogadott, amelynek számos eleme az 1998 utáni koalíciós időszakban vált aktuális feladattá. Az MPP *Szabadság és felelősség* címmel elfogadott 1992. évi általános programja, valamint a *Gazdag kisebbséget* címmel elfogadott nemzeti kisebbségi programja olyan komplex helyzetértékelés- és feladat kijelölés, amely Csehszlovákia fennállásának utolsó évében igyekezett körülhatárolni a kisebbségi politizálás lehetőségeit. A magyarok és más kisebbségek által is lakott régiókat (ötszázalékos kisebbségi részarány fölött) kétnyelvű, vegyes nemzetiségű zónaként javasolták kezelni, s ezek különleges érdekeit a közigazgatási reform során maximálisan figyelembe kívánták venni. Javasolták a kétnyelvű zóna külön státútumának kidolgozását is.⁶

Külön figyelmet érdemel az időközben kialakult kisebbségi magyar többpártrendszer működésével kapcsolatos elképzelés. A szavazóbázist tekintve 1992-re a harmadik helyre szorult MPP „a független szervezetek közötti megegyezést” tekintette alapvető működési elvnek, amely a pártok szuverenitásának kölcsönös elismerését, a kisebbségi kultúra, oktatás, sajtó és civil szféra pártsemlegességét, politika- és ideológiamentességét lett volna hivatva biztosítani. A kisebbségi közösséggel kapcsolatos kérdésekben a program szintén a folyamatos egyeztetést tekintette fő feladatnak.⁷

Az MPP az 1992. évi 2,29 százalékos választási eredményével (amely a magyar pártokra leadott szavazatok 23,58%-át jelentette) nem jutott be sem a szövetségi parlamentbe, sem a

Szlovák Nemzeti Tanácsba, s ez a párt politikájának újragondolását tette szükségessé. Az 1994. évi parlamenti választások alakalmával az MPP igen előnytelen koalíciós szerződést volt kénytelen elfogadni az MKDM–Együttélés koalícióval, de csak ezzel tudta biztosítani fennmaradását és a szlovákiai magyar többpártrendszer konszolidálását.

Az 1995-ben *A realitás tisztelete* címmel elfogadott új stratégiai program a legfontosabb célkitűzésnek a nemzeti szempontból mérsékelt és demokratikus többségi erőkkel való együttműködés feltételeinek megteremtését tekintette. A magyar–szlovák együttműködés így módon a mečiar nemzetiállami kizárólagossággal szembeállítható alternatíva központi, taktikai elemévé vált: „Meg kell fogalmazni olyan alternatívát, mely nem sérti ezeket a szlovák nemzeti érdekeket, és nem ösztönzi [...] a két tábor (a nemzeti és demokratikus szlovák pártokat – Sz. L.) arra, hogy a demokratikus minimumot félretelve, helyettünk egymással kössenek szövetséget. Érdekünk a tárgyalási alkupozíció kiharcolása a szlovákiai magyar politikai szubjektumok számára...”⁸

Az MPP programjaiban felismerte az „örök kisebbségi ellenzéki ségben” rejlő csapdát, s a harmadik Mečiar-kormány egyre gátlástalanabb kisebbséggellenes kurzusából azt a tanulságot vonta le, hogy a többségi pártokkal való szövetkezés nélkül a kisebbségi pártok önmagukban nem lesznek képesek saját közösségük érdekeit szolgáló belpolitikai fordulatot kikényszeríteni. Ez a felismerés rendkívül fontosnak bizonyult a mečiar választójogi törvény elfogadása után kialakult pártpolitikai helyzetben, amikor a magyar pártok elkerülhetetlenné vált egyesülésével egy időben az új kisebbségi magyar stratégiát is ki kellett alakítani.

Az MPP a magyar közösség akarata és a mečiar választójogi törvény nyomán beállt új helyzetet tudomásul véve a pártegyesülést olyan szövetségi párt formájában képzelte el, amely lehetőséget biztosít az elődpártokban testet öltött ideológiai, politikai áramlatok politikai platformok formájában való továbbélésére, a párt szövetségi szerkezetének kialakítására és fenntartására.

2.2. Az Együttélés Politikai Mozgalom

Az 1989 előtti szlovákiai magyar kisebbségi jogvédelem megszervezése, irányítása, kétszeri letartóztatása és az ellene indított per nyomán nemzetközileg ismert Duray Miklós amerikai ösztöndíjáról 1989. december elején tért haza, és a prágai kormányalakítási megbeszélések résztvevőjeként azonnal szembesülnie kellett az új csehszlovák hatalom elutasító magatartásával. Az FMK stratégiájával és politikai gyakorlatával kapcsolatban Duray Miklós három koncepcionális jellegű fenntartást fogalmazott meg. Az FMK társutas politizálását rövid távon sem tartotta eredményes magatartásnak, a kisebbségi jogvédelmet és közösségépítést elengedhetetlen feltételnek tekintette az érdemi partneri viszonyok kiépítésében a többségi társadalommal, s végül a kisebbségek, valamint a kisebbségek által lakott régiókban élők politikai képviseletét olyan politikai gyűjtőmozgalom formájában tartotta kivitelezhetőnek, amely nem kötelezi el magát valamely ideológiai áramlat mellett.

Duray Miklós és a vele együttműködést vállalt országos és regionális Csemadok-elit hatékony fellépése nyomán – az FMK minden nemtetszése ellenére – 1990. február 27-én, illetve március 1-jén hivatalosan is bejegyezték az Együttélés Politikai Mozgalmat. A klasszikus etnikai pártokra leginkább emlékeztető Együttélés Csehszlovákia valamennyi kisebbségének képviseletét fel kívánta vállalni, és alapvetően a kisebbségi érdekvédelmet helyezte tevékenységének középpontjába. A mozgalom munkájába kezdettől fogva bekapcsolódtak a Těšín-vidéki lengyelek képviselői, a március 31-i alakuló kongresszus képviselői a mozgalom egyik alelnökévé Stanislav Gawlikot választották.⁹

Jóllehet az Együttélés ideológiamentes kisebbségi érdekvédelmi mozgalomként határozta meg magát, kezdettől fogva egyértelművé vált, hogy a mozgalom a kereszténydemokrata értékrendet tekinti sajátjának. Ennek megfelelően az 1990. évi parlamenti választásokra való felkészülés részeként március 31-én az Együttélés választási koalícióra lépett az 1990.

március 19-én megalakult Magyar Kereszténydemokrata Mozgalommal. A két magyar mozgalom együttműködését folyamatosan személyi és koncepcionális viták zavarták meg, ennek ellenére a kettős koalíció 8,66 százalékos eredménnyel 12 képviselőt küldhetett a Szövetségi Gyűlésbe, míg a Szlovák Nemzeti Tanácsban 14 mandátumhoz jutott. Ebből az Együttélés öt képviselői helyet kapott Prágában, hetet pedig Pozsonyban. Már az első demokratikus választások is megmutatták, hogy a választójogi törvény fontos eszköze lesz a mindenkori (cseh)szlovák kormányzatoknak a kisebbségi pártok mozgásterének szabályozásában. A választójog által meghatározott keretfeltételek pedig kezdettől fogva az együttműködés irányába kényszerítették az egymással is súlyos vitákba bonyolódó magyar pártokat is.¹⁰

Az Együttélés politikai céljai között kezdettől fogva nagy súllyal szerepelt az önkormányzati rendszer kiépítése, az oktatási és kulturális autonómia igénye. A távlati célok megvalósítása helyett azonban egyre nagyobb figyelmet kellett fordítani a kisebbségi közösségek jogi status quóját is veszélyeztető nacionalista törekvéseknek, amelyek különösen a nyelvi jogok, illetve a kisebbségek alkotmányjogi helyzetének vonatkozásában váltak súlyos vitakérdéssé.¹¹

Az Együttélés három alapkérdésben járult hozzá a kisebbségi többpártrendszer működőképességének elmélyítéséhez. Egyrészt Duray Miklós elnök alkati és elvi radikalizmusának, helyzetteremtő képességének köszönhetően a három Mečiar-kormány éveiben virulenssé vált szlovák nacionalista erők nem tudták védekező, jog- és önfeladó pozícióba szorítani a magyar közösséget, hiszen a nyelvi, oktatási, kulturális, identitáspolitikai támadásokkal szemben a kisebbségi közösség igen szervezetten és határozottan felvette a küzdelmet, mi több, a három pártot is arra kényszerítette, hogy a jogfosztásokkal szemben egyeztetve és egységesen lépjen fel. Másrészt a mečiar kormányzás alatt felerősödött egységes magyar pártpolitika eszményét az Együttélés igyekezett minden tekintetben a három párt viszonyának központi kérdésévé tenni, hiszen a szlovák pártok irá-

nyába a másik két parlamenti magyar pártnak az Együttélésnél jóval kiterjedtebb és szervezettebb kapcsolatai voltak. Ugyanakkor az Együttélésnek az MKDM-mel kialakított közös választási koalíciók, valamint az egybehangolt parlamenti fellépések a többségi közösséggel folyamatosan érzékeltették a kisebbségi közösség belső szolidaritását, a magyar választási bázis fegyelmét. S végül a Duray Miklós által megfogalmazott társnemzeti státus iránti igénybejelentés azt is egyértelművé tette, hogy más hangsúlyokkal és más eszközökkel, de az Együttélés is a Szlovákián belüli közösségi egyenjogúságot és az azt szavatoló önkormányzati intézményrendszert tekinti végső céljának.¹²

2.3. A Magyar Kereszténydemokrata Mozgalom

A Magyar Kereszténydemokrata Mozgalom létrejöttének történetét az eddigi elemzések nem tárták fel olyan mélységben, mint ahogy az a másik két mozgalom esetében jórészt már megtörtént. Az FMK által is szorgalmazott kereszténydemokrata klubok, a Szlovák Kereszténydemokrata Mozgalom magyar tagozatának kialakítására tett erőfeszítések mellett Püspöki Nagy Péter, Rajczy László, Szócs Ferenc és több más alapító tevékenységében kezdetben keveredett a politikamentes, alapvetően hitbuzgalmi orientáció a nemzeti kereszténydemokrata politizálás mintáival. A belső vitákban az Együttéléshez fűződő viszony kérdése, Janics Kálmánnak, a mozgalom első elnökének az önálló politikai párttá válást támogató magatartása, valamint a választási kampány során kialakult új mozgalmi elit terelte végérvényesen a mozgalmat a nemzetileg elkötelezett, kereszténydemokrata politikai szervezet irányába.

Az 1991. évi belső válság után elnökké választott Bugár Béla programadó tevékenysége, a mellé felsorakozó fiatal értelmiségi kör (Csáky Pál, Farkas Pál, majd Bárdos Gyula) tudatos pártszervező munkája emelte fokozatosan az MKDM-et a legjelentősebb szlovákiai magyar párt rangjára. A mozgalom az 1990. március 16-i alakuló gyűlését követően választási

koalíciót kötött az Együttéléssel, ami azt követően számtalan belső ellentmondáshoz, vitához és ellentétéhez vezetett.¹³

Az MKDM Csáky Pál és Janics Kálmán visszaemlékezése szerint az 1992. évi választásokig jórészt az Együttélés által szorgalmazott politikát követte, nem volt koherens belső értékrendje. Az MKDM vezetése megpróbálta korlátozni az Együttélés befolyását. Ennek jegyében 1991. április 13-án a galántai országos közgyűlésen, ahol a mozgalom elnökévé ismét Bugár Bélát választották, kizárták Magyar Ferencet, Noviczky Bélát, Szócs Ferencet és Varga Olivért, akik szembehelyezkedtek az MKDM vezetésének politikai irányvonalával, szorosabb együttműködést szorgalmazva az Együttéléssel. A MKDM elzárkózott attól, hogy az Együttéléssel közös parlamenti klubot hozzon létre. Az 1992. évi parlamenti választások alkalmából megkötött hármas magyar koalíció (az Együttélés mellett az 1991 nyarán létrejött Magyar Néppárt is bekerült a választási koalícióba) az FMK-t önálló indulásra kényszerítette, de a kialakult helyzetben ezzel együtt átláthatóvá, a választók számára is értelmezhetővé tette a pártközi viszonyokat.¹⁴

A mozgalom 1993 februárjában dolgozta ki a szlovákiai nemzeti kisebbségek és etnikai csoportok jogállását szabályozó törvénytervezetét, amely mindmáig a legrészletesebb elképzelés a kisebbségek jogi helyzetének szlovákiai szabályozására.¹⁵

Az MKDM helyzetének stabilizálására, programjának megújítására, a pártszerű politizálás kereteinek kialakítására – a szlovákiai magyarság 1989 utáni legnagyobb méretű politikai mobilizációját jelentő komáromi önkormányzati nagygyűlést követően – a mozgalom 1994. február 26-án Dunaszerdahelyen megrendezett I. kongresszusán került sor. A program alapvetően a jogállamiság és a piacgazdaság, a decentralizált államigazgatás és az önkormányzatiság párhuzamos kiépítését szorgalmazta, sürgette a kisebbségek jogállásáról szóló törvény előkészítését, mindazonáltal sem a komáromi dokumentumok szellemiségét, sem pedig az MKDM törvénytervezetének önkormányzati struktúráját nem tartalmazta, ami

alighanem összefüggött a komáromi nagygyűlés kapcsán keltett hisztérikus többségi reakciókkal, a mindenfajta kisebbségi autonómiát álmellenes megnyilatkozásnak tekintő vélekedések felerősödésével.¹⁶

1994–1998 között az MKDM saját arculatát nem csupán megőrizve, hanem különösen a parlamenti munkában egyre inkább egyfajta centrumszerepet vállalva a három magyar parlamenti párt közül a legnagyobb támogatottságra tett szert. Ebben az MPP stagnálása mellett az Együttélés komáromi nagygyűlésig tartó kisebbségi jogi és etnopolitikai offenzívájának kifulladásá, az 1994. évi magyarországi kormányváltás után a budapesti kormány „határon túli magyar politikájában” végbement hangsúly-eltolódás egyaránt közrejátszott. A legfontosabb azonban mégis a Mečiar ellen szerveződő szlovákiai ellenzéki koalíció részéről tanúsított érdeklődés, majd rokonszenv volt, amely Bugár Béla politikai irányvonalát fogadta, amelyet egyes elemzők középutas, kompromisszumokra hajló magatartásként értékeltek, valójában azonban inkább egyfajta politikai centrum kiépítése kezdődött el, amely a három parlamenti magyar párt egyesülését is jelentősen előmozdíthatta.

Az 1994. évi választási Magyar Koalíció belüli együttműködés a harmadik Mečiar-kormány idején a parlamenti munkában, a komáromi nagygyűlések előkészítésében és leveleznylésében, az európai fórumok folyamatos tájékoztatásában, a magyar–magyar együttműködés intézményesülési folyamatában egyre inkább elmélyült. Ez a belső feszültségektől, vitáktól sem mentes folyamat alapozta meg azt a külső tényezők által felgyorsított döntést, amely 1998-ban a pártegyesüléshez vezetett.

2.4. Kísérleti pártok, pártkezdemenyezések

A kisebbségi magyar pártok sorában meg kell még említenünk a Popély Gyula által 1991 nyarán életre hívott Magyar Néppártot. Az Együttélésből kilépett, illetve az MKDM-ből korábban kizárt képviselők kezdeményezése – a nyelvtörvény magyar képviselők által való elfogadását, az elvtelenség határát súroló komp-

romisszumokat bírálva – egyszerre kívánt lehetőséget kínálni a radikális nemzeti kisebbségi politizálásra, másrészt a néppárti ambíciókat komolyan véve integrálni próbálta a többi párt és mozgalom nemzeti orientációjú erőit és azt a szavazóbázist, amely számára a keresztény és a nemzeti érdekek védelme jelentette a legfontosabb politikai értéket. A párt programja mindazonáltal megmaradt az általánosságok szintjén, az 1992–1994. évi választásokon a kettes, illetve hármas magyar koalíció listáján való jelöltállítás eredménytelensége pedig megakadályozta a pártalapítókát abban, hogy nézeteik parlamenti publicitást kapjanak.¹⁷ A Néppárt kudarca egyszersmind azt is jelezte, hogy a szavazóbázis által is szorgalmazott egyesülést már 1991-ben sem lehetett kívülről, új pártok alapításával véghezvinni, az egyesülés csak a három parlamenti párt belső megállapodásán alapulhatott.

A harmadik Mečiar-kormány második évében, 1995 őszén a szlovák államfő hathatós támogatásával alakult meg a Magyar Népi Mozgalom a Megbékélésért és a Jólétért (MNMJ) nevet viselő, önmagát baloldalként feltüntető mozgalom. Vezetője az Együttélésből kizárt Gyimesi György, illetve a Husák-korszak Csemadok-főtikára, György István volt. A mozgalom az 1998. évi választási bukás után eltűnni látszott a politikai szüllyesztőben, de 2001-ben Gyimesi György vezetésével Magyar Szocialisták Pártja néven újraszerveződött, miközben a Magyar Népi Mozgalom a Megbékélésért és a Jólétért másik utódpártja, a Szlovákiai Magyar Szocialisták Pártja is tovább létezik György István vezetésével.

3. KÖZÖSSÉGÉPÍTÉS, ÖNKORMÁNYZATISÁG, AUTONÓMIATERVEK

A kelet-közép-európai rendszerváltozás a térség magyar kisebbségeit ugyan nem találta teljesen felkészületlenül a politikai változások iránti fogékonyság tekintetében, de a politikai programok és célok tisztázását, megfogalmazását valójában tiszta lappal kellett kezdeni. A nyolcvanas évek ellenzéki magyar kisebbségi

mozgalmai alapvetően a politikai és jogi önvédelem, illetve a sérelmi politika koordinátái között mozogtak. A kisebbségi magyar autonómia – mint fogalmilag és politikailag körülhatárolatlan optimális jogintézmény – természetesen már a pártállami periódusban is szerepelt a kisebbségi programokban, hiszen 1918 óta a magyar politikai törekvések tengelyében mindig is ott volt a nemzeti önkormányzat követelése.

A Cseh-Szlovákia kettéválását eredményező nemzeti szegregációs folyamatban is több volt a szlovákiai magyarok vesztesége, mint nyeresége: a prágai szövetségi parlamenti és kormányzati háttér ugyan az 1989–1992 közötti időszakban is igen gyengének bizonyult, a szlovákiai radikális nacionalizmust azonban a szövetségi szint ideig-óráig képes volt féken tartani, illetve a szétválás körüli huzavonákkal elfoglalni. Ugyanakkor a szövetségi törvényhozás szintjén a kisebbségi jogalkotásban a kisebbségeknek még a leginkább borúlátó várakozásaikban is csalódnuk kellett, amikor például a Szövetségi Gyűlés 1991. január 9-én – az 1968. évi nemzetiségi törvényt érvénytelenítve – a kisebbségi képviselők tiltakozása ellenére elfogadta a korábbi joggyakorlathoz képest visszalépést jelentő emberi jogi alkotmánylevelet.

Ennek ellenére a magyar kisebbségi pártok mindvégig ragaszkodtak a szövetségi állam fennmaradásához, a kisebbségi pártok az ország kettéválasztása során a népszavazás kiírását tartották volna az egyedüli legitim eljárásnak, s annak elmaradása miatt mindvégig tiltakoztak. Az 1991 őszen kiéleződött cseh–szlovák vitában az Együttélés és az MKDM prágai képviselői klubja népszavazási kezdeményezést nyújtott be a Szövetségi Gyűlés mindkét kamarájában a következő szöveggel. „Kívánja-e a Cseh és Szlovák Szövetségi Köztársaságnak mint a nemzetközi jog szubjektumának jogfolytonosságát, amelyben teljes mértékben tiszteletben tartják a nemzetek, a nemzeti és etnikai kisebbségek önrendelkezési jogát, amely a köztársasági és tartományi öngazgatásban, területi és kulturális autonómiában nyilvánulna meg?”¹⁸ A magyar népszavazási kezdeménye-

zés elutasítása, figyelmen kívül hagyása híven tükrözte a felbomlófélben levő cseh–szlovák föderációban a kisebbségek megoldatlan jogi státusát. Ugyanakkor megmutatta azt a távolságot is, amely az ország kettéválasztására készülő cseh és szlovák képviselőket a kisebbségi autonómiák gondolatának tudomásulvételétől elválasztotta.

Az önálló Szlovákia alkotmányát az önállóság kikiáltása előtt négy hónappal, 1992. szeptember 1-jén fogadta el a Szlovák Nemzeti Tanács. Az alaptörvény sokat vitatott preambuluma szerint a törvényhozók a „Mi, a szlovák nemzet” formában kifejezett kollektív jogalany „történelmi örökségre”, a „nemzeti önrendelkezés természetes jogára” hivatkozva „a Szlovák Köztársaság területén élő nemzetiségi kisebbségek és etnikai csoportok tagjaival közösen”, az ily módon kibővített jogalany („tehát mi, a Szlovák Köztársaság polgárai”) nevében fogadták el az 1993. január 1-jén kikiáltott Szlovák Köztársaság alkotmányát. Az alkotmány 34. cikkének 3. bekezdése a következőképpen írja le a nemzetiségi jogok érvényesülésének határait: „A nemzetiségi kisebbségekhez és etnikai csoportokhoz tartozó állampolgárok számára a jelen alkotmányban szavatolt jogok gyakorlása nem irányulhat a Szlovák Köztársaság szuverenitásának és területi integritásának veszélyeztetéséhez, valamint többi lakosának diszkriminálásához.”

Az alkotmány fontos eleme a területi önkormányzati rendszerről rendelkező negyedik fejezet, jóllehet a területi önkormányzatiság intézményrendszere a regionális önkormányzatokról szóló törvény hiányában az 1990-es években nem is tudott kiépülni. A területi önkormányzatiság alapját jelentő község jogait szabályozó rendelkezések egyike, nevezetesen a 66. cikk explicite lehetővé teszi a szabad társulást: „A községnek jogában áll más községekkel társulni a közös érdeket képező ügyekben.”¹⁹

A szlovák alkotmányról az elmúlt években több esetben is kiderült, hogy az általa biztosított alapjogok törvényi és rendeleti úton megkerülhetők. A kisebbségi rendelkezések többségéről is bebizonyosodott, hogy a nacionalista

gyakorlatnak nem tudott gátat szabni. A nyelvi jogok felemás megfogalmazása, a szuverenitás és integritás veszélyeztetésére történő utalásokra hivatkozva pedig könnyűszerrel kriminalizálhatóak a kisebbségi magyar autonómiatörvények. A három kisebbségi magyar parlamenti párt, illetve mozgalom politikai programjaiban kezdettől fogva jelen volt az önkormányzatiság kívánalma. Ezek a politikai programok azonban nem tisztáztak olyan alapvető kérdéseket, hogy az autonómia általuk eszménynek tartott megvalósítását hogyan kívánják összeegyeztetni azzal a konszociációs típusú modellel, amely a kormányzati és törvényhozói munkában, az állami, a szak- és helyi közigazgatásban egyaránt arányos vagy legalábbis méltányos részvételt és döntési pozíciókat követelt a kisebbség képviselői számára.²⁰

3.1. Az FMK autonómiaprogramja

Tény, hogy még a konszociációs modell iránt elkötelezett FMK is azonnal állást foglalt a kisebbségi önkormányzati modellel kapcsolatban. Ezeknek a korai állásfoglalásoknak a legfőbb elemei azután bekerültek az MKP *Gazdag kisebbséget* című nemzeti kisebbségi programjába. Az FMK 1990. január 19-i első programnyilatkozata a kollektív jogok törvénybe iktatása mellett arra helyezte a hangsúlyt, hogy „nemzeti kisebbségeknek el kell érniük a kultúra (ezen belül az iskolaügy) terén a teljes önrendelkezést”. Ez a program szerint azt jelentette volna, hogy rövid időn belül meg kívánták teremteni „a csehszlovákiai magyarok teljes oktatási rendszerét a bölcsődétől a felsőoktatásig”. Ennél is általánosabb érvényű az öngazgatás igénye abban a dokumentumban, amely az FMK és a szlovákiai rendszerváltást levezénylő mozgalom, a Nyilvánosság az Erőszak Ellen képviselői közösen fogadtak el. „A nemzetek, nemzeti kisebbségek és etnikumok kollektív jogaiból kiindulva öngazgatás illeti meg azokat minden olyan kérdésben, amely kizárólag őket érinti, továbbá egyenjogú, közös döntésre jogosultak minden olyan kérdésben, amely őket is érinti.”²¹ Ez a közös magyar–szlovák dokumentum az önkormányzati

modellt csupán a kultúra és az oktatás terén tekintti legitim, illetve reális politikai célnak.

Az 1992. január 25-i dunaszerdahelyi VIII. közgyűlésen elfogadott nemzeti kisebbségi program Kisebbségi önkormányzat című II. része bizonyos értelemben irányváltást jelentett a korábbi vegyes modellhez képest, jöhet az MPP továbbra sem kívánta elkötelezni magát egyetlen kizárólagos modell mellett. Ezért olyan rendszer kialakítását tűzték ki célul, amely „elemeinek együttes hatása hozhatja meg azt az eredményt, amit egy kisebbségi önkormányzati modell működésétől remélnénk”.²² Valószínűleg a párt vezetésén belüli liberális és nemzeti orientáltságú frakciók hangsúlykülönbségei jelentették a program önkormányzati részére jellemző ellentmondások alapját. Egyrészt ugyanis az önkormányzati modellt továbbra is csak részleges megoldásnak tekintette a II. rész bevezetője, alig pár sorral lejjebb – a konszociációs modell kritikája és elutasítása után – viszont szó szerint a következő célmeghatározás került be az MPP kisebbségi programjába: „Véleményünk szerint az a megoldás, amely nem csorbitja a kormányzat jogait, ugyanakkor kielégítheti az eddig csupán homályosan megfogalmazott kisebbségi autonómia-igényt, a kisebbségi önkormányzatok létrehozása.”²³

A kisebbségi önkormányzatiság megvalósításának intézményes keretfeltételei között a program a területi önkormányzatiság illetékeségi jogkörének szélesítését, a regionális önkormányzatok és a régiók közötti egyeztető mechanizmusok kialakítását éppúgy szükségesnek tartotta, mint az állami közigazgatás reformját, a kisebbségi gazdasági, társadalmi, érdekvédelmi és kulturális szerveződések megerősödését, a kisebbségi pártok valódi politikai pártként való működését.

Az MPP későbbi programdokumentumaiban is megmaradtak a vegyes modellre jellemző pragmatikus megoldási elképzelések. A szlovák alkotmány 66. cikkében biztosított önkormányzati társulási lehetőségre építve a párt kezdettől fogva támogatta például a Csallóközi Falvak és Városok Társulásának létrejöttét, amely a magyar többségi szlovákiai régiók közül az első ilyen társulás volt, amelyen belül az

MPP-nek a kilencvenes évek első felében igen erős helyi önkormányzati pozíciói voltak. Ezzel együtt a csallóközi, mátyusföldi, Ipoly menti, dél-gömöri és bodrogi magyar többségű régiók önkormányzati társulásaiban inkább az Együttélés, illetve az MKDM befolyása érvényesült.

3.2. Az MKDM autonómiatervezete

Cseh-Szlovákia kettéválásának záró szakaszában, 1992 decemberében az MKDM és az Együttélés képviselői közös alkotmánytervezény-javaslatot nyújtottak be a Szlovák Nemzeti Tanács elnökéhez „a Szlovák Köztársaság nemzeti kisebbségeinek és etnikai csoportjainak jogi helyzetéről”. A törvényjavaslat a „nemzeti kisebbségeket és az etnikai csoportokat” államalkotó tényezőeknek nevezte, a kisebbségi jogokat pedig olyan természetes jogoknak, amelyek „megvonhatatlanok és megszüntethetetlenek”. Az alkotmányban biztosított nyelvhasználati jogok mellett a törvényjavaslat a következő kollektív jogokat javasolta biztosítani a kisebbségeknek: az identitáshoz és annak megőrzéséhez való jogot, a kisebbségek saját parlamenti képviselőihez való jogát, a kisebbségi jogok ellenőrzésének jogát, továbbá a szülőföldhöz, a nemzeti örökség megőrzéséhez és fejlesztéséhez, a lakóhelyi etnikai szerkezetének megőrzéséhez való jogot.

Az önkormányzati elvet a törvényjavaslat úgy kívánta érvényesíteni, hogy javasolta az oktatásügy, a kultúra és az informatika terén való önkormányzat jogát, a kisebbségek által lakott régiók igazgatásának jogát. Ezen túl a nemzetközi kapcsolatok fenntartásához való jogot és a költségvetésből való arányos és méltányos részesedés jogát is tartalmazta a javaslat.²⁴

A törvényjavaslat negyedik fejezete tartalmazta a kisebbségek önkormányzatára vonatkozó kétpárti elképzelés első vázlatát. Eszerint a kisebbségi jogok gyakorlását négy évre megválasztott országos, regionális és helyi kisebbségi önkormányzatok biztosították volna. A kisebbségi önkormányzatok választását az egyes kisebbségi csoporthoz tartozó polgárok három

százalékának kellett volna bejelentenie a Szlovák Nemzeti Tanácsnál. Az önálló alapszabály szerint működő kisebbségi önkormányzatok saját hatáskörükben dönthettek volna saját kultúrájuk, saját iskolarendszerük, anyanyelvi tájékoztatásuk, valamint a legalább öt százalékban az adott kisebbség által lakott területen saját anyanyelvhasználatuk ügyeiről. Más ügyekben az önkormányzatoknak az illetékes szervekkel közösen kellett volna meghozniuk döntéseiket.

Az önkormányzatok végrehajtó testületeit helyi és regionális szinten javasolta létrehozni a tervezet, országos szinten pedig kisebbségi minisztérium felállításával kívánta rendezni ezt a kérdést. A kisebbségi önkormányzati rendszer költségvetési finanszírozással működött volna. Az állam többi intézményével való kapcsolatot külön törvényben kívánták a javaslat készítői rögzíteni. Az önkormányzati fejezetben a javaslattevők elfelejtették kifejteni a kisebbségi régiók igazgatásához való jog értelmezését. A javaslat szövegezése több helyen meglehetősen hézagos maradt. Érződött rajta az akkor éppen záró szakaszába érkezett 1993. évi magyarországi kisebbségi törvény szellemiségének a hatása, de kevés nyomát látni a Vajdasági Magyar Demokratikus Közösség nagy publicitást kapott első autonómiatervezetének.

A javaslat igyekezett szervesen beágyazni az önkormányzati rendszert a szlovákiai kormányzati és törvényhozási intézményrendszerbe. Az önkormányzati választásokra vonatkozó kezdeményezésről a Szlovák Nemzeti Tanácsnak kellett volna döntenie, a regionális szintű önkormányzatokat összhangba kellett volna hozni a közigazgatási egységekkel. A választási előkészületeket a Központi Választási Bizottság ellenőrizte volna, a Szlovák Köztársaság Nemzeti Kisebbségi és Etnikai Ügyeinek Minisztériuma (Kisebbségi Minisztérium) pedig valamennyi kisebbség közös országos kormányzati-végrehajtó intézménye lett volna.

Az MKDM 1993. februári javaslatában²⁵ a kisebbségek által választott Országos Tanács jogköreit a 16. cikkben túlságosan, már-már semmitmondóan általánosan fogalmazták meg a dokumentum készítői: pl. „kisebbségek érde-

keinek képviselte és védelme”, „kulturális és oktatásügyi önkormányzat megvalósítása”, „regionális jellegű ajánlások és rendeletek” elfogadása a helyi önkormányzatok számára. Emellett a tényleges jogosítványok száma igen csekély: „meghatározza a kisebbségi önkormányzati szervek törzsvagyonának körét”, „meghatározza a kisebbségi önkormányzat szimbólumait”, „dönt a jogszabályoknak megfelelően rendelkezésre álló rádió- és tévéfrekvenciák felhasználásának módjáról és elveiről”. A közös javaslatához képest új, de kétségkívül erősen önkorlátozó eleme a jogkörök elosztásának, hogy az adott kisebbség Országos Tanácsa a „Szlovák Köztársaság Nemzeti Tanácsának és a Szlovák Köztársaság kormányának tanácsadó szerveként” működött volna. Az országos tanácsok elnökeiből a parlament elnöke saját maga számára külön tanácsadó testületet hozott volna létre.

A Kisebbségi Minisztérium (e dokumentum a Nemzeti Kisebbségek és Etnikai Csoportok Ügyeinek Minisztériumaként emlegeti) jogköreit szabályozó 25. cikk kisebbségi referatúrák létrehozását javasolta, amelyeket az adott kisebbség Országos Tanácsa által delegált személyek vezettek volna. A javaslat szerint az Országos Tanácsok döntései „saját hatáskörben kötelezőek a minisztérium számára”, ami legfeljebb az adott referatúra esetében képzelhető el, de az egész minisztériumra nézve alighanem irreális elképzelésnek számít. A Kisebbségi Minisztérium élén a szlovák kormány minisztere áll, akit az egyes kisebbségek Országos Tanácsai koordinációs szervének javaslata alapján neveznek ki.

A 26–37. cikkek a területi (regionális és helyi) kisebbségi önkormányzati (képviseleti és végrehajtó) testületeinek létrehozásáról és azok jogköeiről rendelkeztek. A kisebbségek önkormányzatának regionális tanácsai önálló döntésre lettek volna jogosultak a kultúra és az oktatásügy területén, javaslattevési joguk lett volna az adott kisebbség Országos Tanácsában, s nekik kellett volna gondoskodniuk „a kisebbségek történelmi és kulturális emlékhelyeiről”. A helyi kisebbségi önkormányzatok jogkörei ennél is szűkebbek lettek volna: javaslattevési

jog a kisebbségek önkormányzata Regionális Tanácsának a kisebbségi oktatásügy terén, helyben a kisebbségi kulturális intézmény vezetőjének személyére, s „helyi szinten képviselik a kisebbség érdekeit”. Igaz, önállóan gazdálkodhatott volna a helyi tanács, de a községi önkormányzathoz fűződő viszonyt, a jogkörök közöttük való megosztását egyetlen rövid nemleges kitételtől eltekintve a javaslat nem rögzíti.

Meglehetősen szervetlenül illeszkedett be a szövegbe az MKDM javaslatának az oktatásügyi és kulturális önkormányzat intézményrendszerére vonatkozó elképzelése. Mindkét szakmai önkormányzat legfelső szervének az adott kisebbség Országos Tanácsát nevezi meg. Az oktatásügyi jogkörök (38–39. cikk) az anyanyelvi iskolák jogállásának meghatározásától, az iskolák alapításán és megszüntetésén, a kisebbségek anyanyelvén oktató főiskolák dékánjainak kinevezésén keresztül egészen az állami támogatás elosztásáig, a tananyag meghatározásig terjedt volna, de kimaradt például a tanfelügyelet, az ösztöndíj és a tankönyv biztosításának kérdése.

A kulturális önkormányzat intézményeinek felsorolásából kiderül (40. cikk), hogy a nem létező állami kiadók, állami múzeumok mellett valójában csak a két magyar színház és egy-két kulturális intézmény magyar osztálya, részlege fölött rendelkezhetett volna az állami intézményekre szakosodni kívánó Országos Tanács. A jogkörök tekintetében hasonló lett volna a helyzet, mint az oktatási önkormányzat esetében.

Az MKDM törvényjavaslatának negyedik fejezete rendelkezett „a területi (regionális) önkormányzatokról”. A javaslat a szlovák alkotmány 66. cikkére hivatkozva a közös érdekek alapján történő társulást tekinti a kisebbségi községek szövetségeként elképzelt regionális önkormányzat alkotmányi bázisának, amelynek alapján a kisebbségi regionális önkormányzatok akár „más országok regionális társulásai-val” vagy „nemzetközi jellegű eurorégiókhoz” is jogszerűen csatlakozhatnak.

Az MKDM javaslata csupán a nyelvi jogok és a kétnyelvűség intézményesültségének mértéke alapján vezette be a „különleges státusú községek és régiók” fogalmát, amely a VMDK

vagy a VMSZ autonómiatervezeteihez képest kétségtől egyfajta végiggondolatlanúságot mutat. Ha ugyanis csupán az 1991. évi népszámlálási adatok alapján kimutatható 435 magyar többségű települést vesszük alapul, ezek a községek és társulásaik (vagy esetleg csupán egy részük) kétségtől beletartozhattak volna a helyi és regionális kisebbségi tanácsok által irányított önkormányzati régióba, illetve községi körbe, nem is beszélve az oktatási és kulturális autonómia ugyancsak ezen községekkel, régiókkal azonos területi bázisáról. A nyelvi jogokra szűkített különleges státusz az eleve szűkre szabott kulturális és oktatási, illetve regionális és helyi kisebbségi önkormányzati jogkörök további gyengítését, az állami felügyelet erősítését jelentette volna. Az MKDM tervezete magán viselte az önállósult Szlovákia első heteinek minden feszültségét, s valójában nem volt képes elszakítani a képzeletbeli köldökszinórt a pártállami pszeudokonzociációs gyakorlattól.

3.3. Az Együttélés autonómiatervezete

Az MKDM és az Együttélés egyaránt a csehszlovák kettéválási folyamatban ismerte fel az autonómiamodelll valódi tétjét. Az Együttélés elnöke, Duray Miklós 1991 januárjától több ízben is sürgette a magyar parlamenti képviselő közös fellépését a kisebbségi magyar önkormányzatok programjának megfogalmazása és politikai képviselete ügyében. 1992. február 27-én az Együttélés Országos Tanácsa nyilatkozatot fogadott el a nemzeti önkormányzatok értelmezéséről. A dokumentum azzal vádolta meg a cseh és a szlovák politikusokat, hogy saját nemzeti önkormányzati törekvéseik érvényesítése során „az önkormányzatot nem a mindenkit megillető alapvető szabadságjogként értelmezik, hanem az egyén alapvető jogából származtatják, hanem a nemzet lényegéből eredeztetik. Holott a nemzetek önkormányzati joga sem más, mint az azonos identitású személyek csoportjoga.”²⁶

A kisebbségi csoportok önkormányzati jogát bejelentő dokumentum szerzői mindazonáltal pontosan tisztában voltak a kisebbségi magyar politikai mozgástérrel, s a csehszlovák

szövetségi állam fennmaradása érdekében eleve a belső önkormányzatokban jelölték meg követelésük maximumát. Az önkormányzati jog kiterjesztése a kisebbségi népcsoportokra és „nemzetiségekre” a dokumentum szerint hozzájárulhatott volna a cseh–szlovák alkotmányjogi válság kezeléséhez és a kisebbségek egyenjogúsításához.

Az 1992. évi parlamenti választások, majd a csehszlovák kettéválási folyamata kétségtől az Együttélés politikai programját radikalizálta a legnagyobb mértékben. Az MKDM-mel közös alkotmánytervezet-javaslatot az Együttélés valóban csupán kiindulópontnak tekintette, s az MKDM-től eltérően igen gyakorlatias problémaként kezelte. A mozgalom 1993. februári komáromi IV. kongresszusán felszólítást intézett „a magyar nemzet Szlovákiában élő részéhez” mint „a magyar nemzet szlovákiai nemzeti közösségéhez” annak érdekében, hogy a közösség minden tagja járuljon hozzá tevékenységével ahhoz, hogy beteljesülhessen a nemzeti közösség alapvető joga, hogy „önkormányzatát érvényesíthesse a helyi, valamint a területi önkormányzat formájában és a személyi elvű autonómia keretei között”.²⁷

A területi önkormányzat és a személyi autonómia alapelvei című Együttélés-dokumentum rövid történeti összefoglalás után az önkormányzati megoldás célszerűségének érvrendszerében a destabilizálódás, illetve a jugoszláv és szovjet típusú etnikai konfliktusok megelőzése, a többségi polgárok megnyugtatója, a népcsoportok egyenjogúságának intézményi biztosítása kapott kiemelt hangsúlyt. A megoldás elméleti alapját annak a társnemzeti státusnak a kialakítása jelentette volna, amelynek érvrendszerét Duray Miklós egyebek közt Kende Péter és Bíró Gáspár elméleti munkásságára támaszkodva építette ki. A kisebbségek a többségekkel egyenrangú társnemzeti viszonyba kerülve nemzeti közösségként illeszkednének be az etnikailag plurális államba, ami lehetővé tenné kulturális fejlődésüket, politikai emancipációjukat és integrációjukat.

Az Együttélés kongresszusi dokumentuma az identitáshoz, a szülőföldhöz és az önkormányzatisághoz való jog hármas alapvetéséből

kiindulva a személyi elvű kulturális autonómia igénye mellett konkrétan felvetette a községi és regionális önkormányzatiság területi igényeit is. A területi igények megfogalmazásakor háromféle területet különböztetett meg: a többségit, a kisebbségit és a szórványterületet. A regionális önkormányzatok alapját az Együttélés-dokumentum is a magyar többségű települések társulásában jelölte meg, amelyek egy része – köztük például a már említett Csallóközi Városok és Falvak Társulása (Csallóközi Társulás) – ekkor már jogilag bejegyzett szervezet volt, másutt ekkor szervezték őket. A személyi elvű kulturális autonómia intézményével ez a tervzet csupán a kisebbségi és szórványterületek magyarsága esetében számol, ahol ezen intézmény segítségével lehetne a kisebbségi jogok érvényesülését biztosítani.

Ugyancsak az 1993. februári komáromi kongresszuson fogadták el a *Helyi önkormányzatok, településközi szövetségek, területi és közigazgatási átrendezés* című dokumentumot is, amely az Együttélés Politikai Mozgalom Önkormányzati Tanácsának munkája nyomán létrejött regionális magyar társulásokat, illetve a települési önkormányzatok működését áttekintve irányelveket fogadott el a mozgalom területi önkormányzati politikája számára.²⁸

Az Együttélés kongresszusi felhívása nyomán a mozgalom dokumentumaira alapozva a Csallóközi Társulás vált a szlovákiai magyar önkormányzati mozgalom kezdeményező tényezőjévé. 1993. március 8-án felhívással fordult valamennyi szlovákiai magyarlakta település polgármesteréhez és választott képviselőjéhez. Ebben azt javasolta, hogy minden településen fogadjanak el támogató nyilatkozatot annak érdekében, hogy a szlovákiai magyarok által lakott területeken a készülő új közigazgatási beosztásnál vegyék figyelembe az etnikai szempontokat, ismerjék el a magyarlakta területek történelmi, kulturális, etnikai és nyelvi sajátosságait, az „etnikailag és nyelviileg behatárolható területek létrehozásánál három arányossági határ” (többségi, kisebbségi, szórvány) megállapítását kérve. A kezdeményezésnek komoly visszhangja támadt, s az Együttélés 1993 őszén elszánta magát a választott ma-

gyar települési vezetők nagygyűlésének összehívására.

3.4. A komáromi nagygyűlés

Az 1994. január 8-i komáromi nagygyűlést a Csallóközi Társulás kezdeményezte 1993. december 6-i körlevelében, de az Együttélés és az MKDM másnap már támogatásáról biztosította a kezdeményezést. Szlovákia-szerte hisztérikus reakciókat váltott ki a Csallóközi Társulás kezdeményezése. Michal Kováč köztársasági elnök fogadta a Csallóközi Társulás vezetését, és felajánlotta, elvállalja a nagygyűlés védnökségét, ha a kezdeményezők eltekintenek a területi autonómia, illetve a magyar tartomány követelésétől. A Csallóközi Társulás elutasító választát Pásztor István komáromi polgármester december 21-én közölte a köztársasági elnökkel. Ezt követően a szlovák parlament fogadott el elítélő határozatot a Csallóközi Társulás felhívásával kapcsolatosan, és javasolta a nagygyűlés elnapolását.

Az 1994. január 8-án megrendezett komáromi önkormányzati nagygyűlés az évtized legnagyobb jelentőségű szlovákiai magyar politikai eseménye volt és maradt. A meghívott ötezer polgármester és települési önkormányzati képviselő közül több mint háromezren voltak jelen. A nagygyűlés állásfoglalása, közigazgatási és önkormányzati dokumentumai a kilencvenes évek szlovákiai magyar autonómiapolitikájának a kulminációs pontját jelentették. A többségi sajtó által is szított konfrontációs légkörben a nagygyűlés dokumentumai igen mérsékelt hangnemben fogalmazódtak. Az általános állásfoglalás például több ízben hivatkozik a békés magyar–szlovák együttélés biztosítására, s a Mečiar-kormányt hibáztatta a viszony elmérgesedéséért. Az állásfoglalás szerint ezen csakis demokratikus eszközökkel lehet változtatni, s meg kell valósítani „az önkormányzati rendszert, a jogállamiságot és a nemzeti közösségek alkotmányos jogállását”.

A magyarok alkotmányos jogállásáról című komáromi dokumentum tipikus posztmodern politikai kiáltvány: a történelmi sérelmek, az identitáshoz való jog követelése, a nemzetközi

határozatok jogi hátországa után a nyelvhasználati, politikai, pénzügyi követelések, az arányos képviselő autonómiamodellről idegen, konszociációs modellből kölcsönvett igénye keveredik benne. Az előkészítő részek után a társnemzeti koncepció alapján a magyar kisebbség a szlovák nemzettel egyenrangú nemzeti közösségként határozza meg magát, s mint ilyen „saját politikai alanyiságát külön választott képviselői testület révén, külön alkotmánytörvény-tervezet szerint kívánja kifejezni, identitása védelmének érdekében az általa jelentős számban lakott régióknak különleges jogállást igényel”.²⁹

A politikailag kiegyensúlyozott szövegezésben a társnemzeti és a területi autonómia igénye után a Szlovák Köztársaság államiságának és területi integritásának erősítését, a demokratikus jogállam megeremtését is céljai közé sorolta a dokumentum. A komáromi nagygyűlés határozatainak legtöbbet elemzett és leggyakrabban vitatott elemét kétségkívül a tervezett közigazgatási reform során magyar részről kialakítani javasolt másodfokú közigazgatási egységek két változata jelentette. A *Szlovákia közigazgatási és területi átszervezéséről* című határozatban az A variánst a magyar–szlovák államhatár és a nyelvhatár közti területen kijelölt összefüggő közigazgatási egység jelentette, míg a B variáns három közigazgatási egységet, régiót („a Pozsony mellékétől Ipolságig”, illetve „Ipolságtól Kassáig” terjedő sávot, valamint a „Dél-Zemplén és Ung” vidéki magyar területet) jelölt ki.³⁰

Az *önkormányzatok jogairól* című dokumentum a Helyi önkormányzatok európai chartájához való csatlakozást sürgetve azt követelte, hogy a szlovák alkotmány „tétélesen is rögzítse a kisebbségi önkormányzatok rendszerét, illetőségét (sic!) és jogkörét”. Az Európa Tanácsnak a magyar–szlovák alapszerződésbe is bekerült 1201-es ajánlása alapján a határozat szorgalmazta, de expliciten nem tartalmazta az etnikai sajátosságokkal rendelkező területek területi autonómiájának biztosítását. Összességében elmondhatjuk, hogy a Magyar Koalíció pártjai 1993-tól egyre nagyobb súlyt helyeztek a szlovákiai közigazgatási reform előkészítésével kapcsolatos elképzelésekre. Az 1996 júliusában

a szlovák parlamentben elfogadott mečiar-i közigazgatási törvény igyekezett felszámolni a szlovákiai magyarság etnoregionális bázisát. A Magyar Koalíció ezzel szemben kidolgozott törvényjavaslata 16 megyés elképzelést rögzített, köztük a magyar többségű Komáromi, Rimaszombati és Királyhelmeci megyével.³¹

A komáromi nagygyűlés zavartalan lebonyolítása, a programdokumentumok egyhangú elfogadása igen komoly fegyverténye volt az 1990-es évtized szlovákiai magyar autonómia-törekvéseinek. Duray Miklós, az Együttélés elnöke szerint a komáromi nyilatkozat legfontosabb üzenete Európának és Szlovákiának az, hogy a szlovákiai magyarság jogi helyzetét tárgyalásos úton, törvényes keretek között, Szlovákia területi integritásának tiszteletben tartásával kívánja rendezni. Ehhez azonban azt is hozzá kell tennünk, hogy a komáromi nagygyűléssel le is zárult az autonómiapolitika első, felfelé ívelő szakasza, s a kilencvenes években már nem tudott új erőre kapni.

Ebben minden bizonnyal komoly szerepet játszott az 1994–1998 közötti harmadik Mečiar-kormány nacionalista kisebbségpolitikája, amely folyamatos restriktív és támadó magatartásával védekezésre kényszerítette a szlovákiai magyar politikai pártokat. A Mečiarék által végrehajtott közigazgatási reform céljai közt a regionális hatalmi tényezők központi függőségének megerősítése mellett nyíltan bevallott és vállalt célkitűzés volt, hogy a magyar többségű területek tudatos szétnyirbálásával végleg gátat szabjanak a magyar területi önkormányzati törekvéseknek.

A szlovákiai magyar autonómiatervezetek a maguk elméleti tisztázatlanságaival, vegyes típusú követelésrendszerével a vajdasági és erdélyi tervezetek mögé sorolhatók. Ugyanakkor a felemás, de létező szlovákiai magyar települési önkormányzatok egyszer már deklarált támogatását, folyamatos szolidaritását élvező elképzelés nagy előnye, hogy a kompakt településszerkezetű szlovákiai magyarság kedvező jogi és politikai erőterben akár a mai önkormányzati rendszer csekély módosításával is képes lehet a demokratikus társulások modell működtetésére.

4. A HARMADIK MEČIAR-KORMÁNY (1994–1998)

Az 1994. szeptember 30–október 1-jei parlamenti választásokon a három magyar párt Magyar Koalíció néven létrehozott választási tömörülése 10,18 százalékos eredménnyel a harmadik legerősebb politikai erőnek bizonyult. A 17 parlamenti helyből 9 az Együttélésnek, 7 az MKDM-nek, 1 pedig az MPP-nek jutott. A választások győztese a Vladimír Mečiar vezette Demokratikus Szlovákiáért Mozgalom hosszas tárgyalások után a Szlovák Nemzeti Párt (SNS) és a Szlovákiai Munkásszövetség (ZRS) részvételével alakított kormányt. A szlovák politikai irodalom ekkor kezdte használni azt a később sokat vitatott tipológiai rendszert, amely a szlovákiai politikai pártokat „standard” és „nem standard” pártokra osztotta. Az ellenzéki szlovák parlamenti pártokat és a három kisebbségi magyar parlamenti pártot – az Együttélést kisebb-nagyobb fenntartásokkal – a „standard” pártok közé sorolták. A harmadik Mečiar-kormány koalíciós pártjait viszont politikai programjaik, parlamenti és nemzetközi magatartásuk alapján „nem standard” pártoknak minősítették.³²

A három magyar párt együttműködésében egyre gyakrabban jelentkező viták és ellentétek a választások után azért erősödtek fel, mert a választási koalíciós szerződésben elhatározott közös parlamenti klub helyett az MKDM – az Együttélés egyeztetés nélkül megtett lépéseire válaszul – az önálló parlamenti frakció létrehozása mellett döntött. A három párt közötti erőviszonyokat ekkor még egyöntetűen az Együttélés túlsúlya jellemezte, amit az 1994. novemberi önkormányzati választások eredményei is jeleztek. A két magyar parlamenti klub parlamenti működése hosszabb távon az együttműködés irányába terelte a három párt vezetését, különösen azt követően, hogy a Mečiar-kormány egyre erősebb nyomást gyakorolt a magyar kisebbségi közösségre. A szoros együttműködésre különösen nagy szükség volt a nyelvtörvény, illetve a magyar–szlovák alapszerződés parlamenti vitájában, majd pedig a magyar millenniumi ünnepségekkel kapcsolatosan a

szlovák pártok körében kialakult nacionalista közhangulatban.³³

A harmadik Mečiar-kormány négy területen próbálta a szlovák nemzetállami törekvések asszimilációs gyakorlatát megalapozni: a nyelv- és oktatáspolitikában, a magyar–szlovák államközi kapcsolatok kiélezésében, a kisebbségi magyar kultúra visszaszorításában, valamint a magyar többségű települések, kistérségek, régiók közigazgatási pozícióinak átalakításában. Maga Mečiar vallomásos könyvében a magyar irredenta tudatos építkezéseként értékelte a kilencvenes évek magyar kisebbségpolitikáját, amellyel szemben az általa vezetett szlovák kormánynak minden tőle telhetőt meg kellett tennie. Mečiar szerint a magyarországi alapítványok „hatalmas pénzekkel” támogatják a magyar kisebbségi közösséget. „Ezeknek pénzeknek a segítségével sikerült kialakítaniuk a félelem légkörét, amellyel az irredentisták túszul ejtik a magyar kisebbség tagjait. Kétféle félelmet keltenek. Egyrészt azt a benyomást kívánják kelteni, hogy a kisebbségi magyarok másodrendű állampolgárok, másrészt azzal riogatnak, hogy a szlovákok asszimilálják őket. Ez a félelem egyszersmind egyesíti őket velem szemben: mindig ellenem lesznek, mert gátat szabtam az irredentanak. Ez a köztársasági elnöki választás során is megmutatkozott. Ez a félelem lehetővé teszi, hogy ellenőrzésük alá vonják a területet, a gazdaságot, a politikát és az iskolákat. Ez az ellenőrzés már igen messzire jutott, ideje megállítani.”³⁴ A miniszterelnök harmadik kormánya élén nemcsak hogy nem akadályozta a nemzeti párti miniszterek kisebbséggellenes intézkedéseit, hanem azt minden tekintetben indokoltnak tartotta.

A Szlovák Nemzeti Párt kormányzati részvétele és a Mečiar vezette HZDS egyre radikálisabb nemzetállami nacionalizmusa rövid időn belül konkrét lépésekben is érezte hatását, és ezek nyomán elsősorban a szlovákiai magyar oktatásügy helyzete érezhetően romlani kezdett. Az Eva Slavkovská (SNS) vezette oktatási minisztérium megpróbálta bevezetni a nemzetiségileg vegyes területek magyar oktatási intézményeiben az úgynevezett alternatív oktatást, mely szerint a tantárgyak meghatározott

részét a magyar tannyelvű iskolákban is szlovák nyelven kellett volna oktatni. A szlovákiai magyar pártoknak a Szlovákiai Magyar Pedagógusok Szövetségével és a Szlovákiai Magyar Szülők Szövetségével karöltve sikerült mozgósítaniuk a szlovákiai magyar társadalmat. A nyilvános tüntetésekre torkolló jogvédő és iskolaharcokat figyelemmel kísérték az európai szervezetek. Max van der Stoep, az EBESZ kisebbségi főbiztosa több szlovákiai magyar iskolát is felkeresett, s a helyzetről kialakított véleményét megküldte Juraj Schenk szlovák külügyminiszternek.

1995. április 22-én Komáromban tiltakozó nagygyűlést tartottak a szlovákiai magyar pedagógusok az alternatív oktatási modell bevezetése, 1996. október 5-én pedig a szlovákiai magyar kultúrát ért diszkriminatív intézkedések ellen. A három párt, valamint a Csemadok elnöke az Európai Unió és a NATO országainak kormányaihoz intézett nyílt levélben felhívta a figyelmet a nyelvtörvény, a kultúrafinanszírozás újraszabályozása, valamint a közigazgatási törvény nyomán bekövetkezett súlyos helyzetre: „A magyarság identitásának megőrzését továbbá fenyegeti az államnyelvről szóló törvény. A Szlovák Köztársaság Nemzeti Tanácsa pedig szeptember végén hozott törvényt arról, hogy az ország lakosságának 12 százalékát kitevő magyarság képviselői az eddigi szabályozástól eltérően ezentúl a parlamentben nem szólhatnak anyanyelvükön. A magyar tannyelvű iskolák zöme (kb. 98%) állami igazgatás alatt áll. Törvény korlátozza az iskolák önkormányzatainak jogkörét, ami azt jelenti, hogy az állami hivatal utasítására az iskolai igazgatót minden indoklás nélkül tisztességéből leválthatják. Ennek már eddig is több példája volt, oly esetekben, mikor az igazgató szembe szegült az állami hivatal identitást elnyomó rendelkezésével. Legújában már a magyar iskolákban az osztálynaplót sem lehet vezetni a tanítás nyelvén.”³⁵

A nacionalista közbeszéd a többségi szlovák közvéleményben, a szlovák kormányzati politikában az 1994–1998 közötti periódusban mindvégig igen nagy teret kapott. A fentiekben röviden érintett törvények mellett a ma-

gyar–szlovák alapszerződésnek a szlovák közszolgálati televízió által egyenes adásban közvetített parlamenti vitája, a Bős–Nagymarosi vízlépcsőrendszer Hágai Nemzetközi Bíróság által való tárgyalása egyaránt bőséges alkalmat szolgáltatott a bántóan durva nacionalista megnyilatkozásokra.

A három magyar párt ezekre a provokációkra igyekezett egyformán higgadtan és méltóságteljesen reagálni, s ez a magatartás kétségkívül hozzájárult ahhoz, hogy a dél-szlovákiai magyarok lakta településeken a nacionalista provokációk sehol sem vezettek incidensekhez vagy összeütközésekhez. A szlovák közvéleményben és a szavazói bázisukat féltő szlovák pártokban azonban a sokat emlegetett politikai „magyar kártya” iránti érzékenység a Mečiar-korszak után is megmaradt. A Mečiar-korszak nacionalista kisebbségpolitikája a szlovák–magyar államközi és a szlovákiai szlovák–magyar viszonyban egyaránt igen sok kárt okozott. A korabeli közvélemény-kutatások, szociológiai adatfelvételek tanúsága szerint 1996-ban már a szlovák közvéleményben is többséget alkottak azok, akik a kisebbségellenes hangulat kialakulásáért elsősorban a kormányzatot tették felelőssé.

A szlovákiai magyar kisebbségi többpártrendszer a Mečiar-korszakban mindazonáltal elérte működőképességének a határait: a különböző eszmei-ideológiai identitású, de alapvetően a több mint félmillióes kisebbségi magyar közösség választói bázisára támaszkodó három párt a kormányzati nacionalizmussal szemben éppúgy szoros szövetkezésre kényszerült, mint a Mečiar leváltására készülő ellenzéki szlovák pártokkal való érdemi kapcsolatfelvétel vonatkozásában. A szlovák nacionalizmus kormányzati szintre emelése idején bebizonyosodott, hogy a három párt értékrendjében az alapértékek szintjén több a közös, mint az elválasztó elem: a kisebbségi közösség, illetve a dél-szlovákiai magyar régiók és települések önkormányzatiságának biztosítása, a szlovák–magyar viszony javítása, stabilizálása a három párt összefogása nélkül éppúgy elképzelhetetlen szerepvállalás lett volna, mint a Mečiar elleni ellenzéki összefogáshoz való felzárkózás.

Más kérdés, hogy a három párt 1998. június 21-én a dunaszerdahelyi közös kongresszusán megvalósult pártegyesülés előkészületei, a Magyar Koalíció Pártján belüli együttműködés feltételrendszerének megteremtését célzó szabályok mennyiben szolgálták a választói bázis érdekeit tükröző pártszerkezet kialakulását. Ennek elemzéséhez azonban elmélyült forrásfeltáró munkára, a három párt szempontjainak részletes elemzésére van szükség. A választójogi törvény Mečiar által történt módosítása nem adott sok időt és lehetőséget a hosszadalmas egyeztetésekre. A pártegyesülés ebből a szempontból azt bizonyítja, hogy minden belső vita és feszültség ellenére a szlovákiai magyar vezetők képesek voltak túllépni a partikuláris pártérdekeken, és a korábbi együttműködésre építve megtalálták a pártegyesítéshez szükséges kompromisszumokat.

5. ÖSSZEZÉS

Összegezve az 1989–1998 közötti szlovákiai magyar kisebbségi többpártrendszert alkotó mozgalmak és pártok legfontosabb jellemzőit, három fontos fejleményre, jelenségre szeretnénk felhívni a figyelmet. Az FMK (MPP) abból a felismerésből kiindulva, hogy a kisebbségi érdekeket csakis a többségi pártok támogatásával lehet igazán hatékonyan kezelni, kezdetől fogva a többségi demokratikus pártokkal való együttműködést szorgalmazta. Ebbeli törekvései a kezdeti rövid „forradalmi” szakaszban hoztak ugyan jelentősebb eredményeket, ám az együttműködést szorgalmazó konszociációs stratégia valójában a mečiar kormányzás elleni összefogás, majd pedig az 1998 után kialakult szlovák–magyar koalíció keretei között vált igazán termékennyé. A magyar pártok 1998. évi uniójának is ez a stratégiai felismerés kínált perspektívát.

A másik két parlamenti párt egymáshoz közel álló ideológiai alapállásból jutott el a néppárti típusú összefogás, a pártegyesülés gondolatáig. Míg azonban az Együttélés Duray Miklósnak az önkormányzati modellek és a társnemzeti státus, majd pedig a magyar–magyar

kapcsolatrendszer operacionalizálásának irányába való tájékozódása miatt nem tudta elfogadni a szlovákiai magyar politikai élet centrumát, az MKDM a szlovák pártok felé mutatott nagyobb nyitottságával, minden más pártnál stabilabbnak bizonyult választói bázisával a kilencvenes évek második felében valódi centumpárttá vált. Ezt a helyzetét az 1998. évi pártegyesülés során igyekezett teljes mértékben kihasználni. A pártegyesülést végül az MPP is elfogadta, igaz, talán ennek a pártnak fűződött a legtöbb érdeke ahhoz, hogy az egyseges kisebbségi magyar párt valóban szövetségi szerkezetű legyen, megőrizve az esélyét a politikai platformok fenntartásának.

Ami pedig a magyar kisebbségi közösség tényleges, tartós és akarati közösséggé válásának alapfeltételét jelentő önkormányzati jogi státus kialakítására vonatkozó 1990–1995 közötti pártpolitikai programok értékelését illeti, két fontos mozzanatra érdemes felhívni a figyelmet. Ha elfogadjuk, hogy az etnikai pártok hármas kötelezettség- és feladatrendszerének azonos súlyú része a kisebbségi közösségépítés, a többség–kisebbség közötti jó viszony alakítása és a kisebbség által lakott régiók egészének képviselete, akkor a Magyar Koalíció Pártjának három elődpártja által kidolgozott vázlatos autonómiaelképzelések mindegyikéből hiányzik ennek a hármas feladatvállalásnak a kiemelt szerepe. Míg az FMK (MPP) és az MKDM az első kettőre helyezte a nagyobb hangsúlyt, az Együttélés részéről a területi elven keresztül megjelenített etnoregionális megközelítés került túlzottan előtérbe.

A szlovákiai kisebbségeknek az 1989. évi hatalom- és rendszerváltás óta tisztázatlan és szabályozatlan jogi státusa, a magyar és a többi kisebbség közötti számbeli, településszerkezeti, identitáspolitikai, nyelvi stb. különbözőségek, a történeti előzmények homályos emléke, az előítéletek továbbélése következtében a többségi politikai pártok láthatóan az etnikai alapozású önkormányzatiság semmilyen elemét sem tudják és nem is akarják az etnopolitikai szabályozás alapelveként elfogadni. Ebben a helyzetben a kisebbségi elitek megkerülhetetlen feladata annak bizonyítása, hogy az oktatás,

a kultúra és a helyi politizálás szintjein már humanosabb ideje működő önkormányzati szervezetek hasznosak, modellértékűek, és a nemzetközi tapasztalatok is azt igazolják vissza, hogy a kisebbségek sokkal nagyobb mértékben azonosulnak befogadó államukkal abban az esetben, ha a többség–kisebbség viszony szabályozásában az önkormányzatiság alapelvei érvényesülhetnek.

A kisebbségi pártoknak, politikusoknak nélkülözhetetlenül fontos helyük és szerepük van a kisebbségi és regionális önkormányzati rendszerek fokozatos kiépítésében. Ehhez a kisebbségi politizálás hiányzó intézményi elemeit (az önkormányzatra vonatkozó szabályok, törvények megalkotására, az autonóm intézmények munkájának ellenőrzésére hivatott belső parlament funkcióját ellátó „nemzeti tanács”, a belső választás intézményét stb.) létre kellene hozni. Az etnikai pártok szakpolitikai tevékenységének egyre nagyobb részét az autonómiamodell politikai gyakorlatában szükségképpen egyre inkább az önkormányzati tanácsok, regionális, illetve szakmai testületek végzik el. Az etnikai, etnoregionális pártok ideális esetben egyre szorosabban együttműködnek ezekkel a testületekkel, egymás munkáját kölcsönösen és folyamatosan ellenőrzik, és a programalkotó, tervező feladatokat együttesen látják el. Az etnikai, etnoregionális pártokat ugyanis éppen az különbözteti meg leginkább a hagyományos ideológiai vagy néppártoktól, hogy választói bázisuk stabilitását a nyelvi-kulturális, illetve regionális paraméterekkel jól körülírható közösség állandósága biztosítja, ami azonban a közösséggel szemben folyamatos kapcsolattartást és a közösségépítés, közösségfejlesztés igényeinek maximális kiszolgálását is feltételezi. Mindeközben a kisebbségek által lakott régiók érdekeit szem előtt tartva a többségi nemzet és az anyaország kormányaival, pártjaival, valamint az európai intézményekkel kialakított kapcsolataikban nem az elszigetelődés, hanem az interetnikus és a határokon átnyúló együttműködés irányában alakítják a kisebbségi közösség jövőjét. Ennek megfelelően olyan integrált gazdasági, kulturális, oktatási intézményrendszerek kialakításában érdekeltek,

amelyek nyitottságukkal és több lábon álló, többféle pénzügyi forrásból táplálkozó szerkezetükkel versenyképesek lehetnek a többségi és az anyaországi, illetve a nemzetközi gazdasági, kulturális és oktatási mezőnyben.

JEGYZETEK

1. Az 1968–1969. évi változásokról és a Husák-időszak kisebbségi joggyakorlatáról lásd Gyöngyör József: *Mi lesz velünk, magyarokkal? Fejezetek a csehszlovákiai magyarság történetéből 1918-tól napjainkig*. Pozsony/Bratislava, Madách Kiadó, 1990; uő: *Közel a jog asztalához*. Pozsony/Bratislava, Madách Kiadó, 1992; uő: *Terhes örökség. A magyarság lélekszámának és sorsának alakulása Csehszlovákiában*. Pozsony, Madách-Posonium, 1994. A Jogvédő Bizottságról lásd Duray Miklós: (szerk): *Kettős elnyomásban. Dokumentumok a csehszlovákiai magyarság helyzetéről és jogvédelméről 1978–1988*. New York, Hungarian Human Rights Foundation–Püski, 1989. A Független Magyar Kezdeményezés 1989. november 24-i elvi nyilatkozata a Jogvédő Bizottságot elődjének tekintette „mint az elmúlt két évtizedben a magyar kisebbség egyetlen független érdekvédelmi kezdeményezését. Ugyanakkor kinyilvánítja, hogy nem kíván annak helyébe lépni, mert úgy véli, az egyéni és kollektív jogok védelmének erre a formájára a jövőben is szükség lesz.” *Szabadság és felelősség. A Magyar Polgári Párt programja*. H. n. [Pozsony], Magyar Polgári Párt, 1992, 106. p.
2. A csehszlovákiai hatalom- és rendszerváltás történetéhez lásd *Dva roky politickej slobody*. Bratislava, Nadácia RaPaMaN, 1992; *Slovensko a jeho premeny na začiatku 90. rokov. Spoločnosť, veda a technika*. Bratislava, Sociologický ústav SAV, 1994; Hamberger Judit: *Csehszlovákia szétválása. Egy föderációs kísérlet kudarca*. Budapest, Teleki László Alapítvány, 1997; uő: *Szlovákokról és csehekről magyar szemmel*. Pozsony, Kalligram, 2000.
3. Az FMK megalakulásáról lásd Elbeszélte történelem. A rendszerváltás évei. Horváth Gabriella és Öllös László interjúja Tóth Károllyal, illetve Barak Lászlóval. *Fórum Társadalomtudományi*

- Szemle*, 1. évf. (1999) 2. sz. és 2. évf. (2000) 2. sz. A mozgalom november 20-i <http://gis.geox.hu/download/magyarok.zip> nyilatkozatát lásd A Független Magyar Kezdeményezés nyilatkozata. In: *Szabadság és felelősség*. I. m. 102. p.
4. Az FMK jelöltjeként az 1989. december 12-én megalakult szlovák kormányban Varga Sándor miniszterelnök-helyettesi megbízást kapott, Zászlós Gábort pedig 1990. február 9-én a Szlovák Nemzeti Tanács alelnökévé választották. A szövetségi kormány létrehozását célzó tárgyalásokról a kommunista Marián Čalfa és a demokratikus mozgalmak képviselőinek érvelését a korabeli tárgyalások – Vladimír Hanzel *Zrychlený tep dějín* címmel 1991-ben közreadott – jegyzőkönyvei alapján idézi Gyurcsik Iván: A szlovákiai magyar pártok karaktere és genezise. *Regio*, 7. évf. (1996) 3. sz. 169–170. p.
 5. A Nyilvánosság az Erőszak Ellen és a Független Magyar Kezdeményezés közös nyilatkozata a nemzetek, nemzeti kisebbségek és etnikai csoportok együttéléséről Szlovákiában. In: *Szabadság és felelősség*. I. m. 118. p.
 6. Gazdag kisebbséget. A Magyar Polgári Párt nemzeti kisebbségi programja. In: *Szabadság és felelősség*. I. m. 39–40. p.
 7. Uo. 96. p.
 8. A realitás tisztelete. A Magyar Polgári Párt stratégiája. In: Bárdi Nándor–Éger György (szerk.): *Útkeresés és integráció. Válogatás a határon túli magyar érdekvédelmi szervezetek dokumentumaiból 1989–1999*. Budapest, Teleki László Alapítvány, 2000, 337. p.
 9. Az Együttélés alapításáról lásd Duray Miklós: *Önrendelkezési kísérleteink*. Somorja, Méry Ratio, 1999, 9–10. p.; Gyurcsik Iván: A szlovákiai magyar pártok karaktere és genezise. I. m. 175–176. p. A különböző nemzetiségek békés együttélésének kívánalma az Együttélés alapszabályában is helyet kapott. Az együttélés „alapja a türelem, a megbocsátás, a kölcsönös tisztelet, egymás kultúrájának és nyelvének ismerete. Egyenjogúság, egyenrangúság és törvények nélkül nem képzelhető el normális együttélés. Az együttélés politikai és társadalmi normáit a közös lakóhelyhez fűződő érdekek alakítsák ki. Az együttélés gyakorlásának alapsejtje legyen a közszégi autonómia.” Az Együttélés politikai mozgalom a demokráciáért és az emberi jogokért alapszabálya. In: Pogány Erzsébet (szerk.): *Az együttélés öt éve. Eseménynaptár és dokumentumgyűjtemény 1990–1995*. Pozsony, é. n. [1995], 150. p. Az Együttélés lengyel tagozatáról lásd Kopeček, Lubomír: Coexistencia-Soužití a politická reprezentace polské menšiny na Těšinsku. *Středoevropské politické studie*, 5. évf. (2003), 2–3. sz. Elektronikus változat: <http://www.iips.cz/seps/clanek.php?ID=169>.
 10. A választójogi háttérrel lásd Petőcz Kálmán: *Álarcosbál, avagy politika és zene*. Dunaszerdahely, Lilium Aurum, 1998, illetve Mesežnikov, Grigorij: A nem konszenzuson alapuló választási reform: Szlovákia esete. *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, 3. évf. (2001) 1. sz.
 11. Az 1993–1998 közötti időszak etnopolitikai konfliktusairól, vitáiról lásd Bakker, Edwin: *Minority Conflict in Slovakia and Hungary?* AR Capelle a/d Ijssel, 1997 /Labyrinth Publication./; Dufek, Pavel: Maďarská menšina na Slovensku. Pokus o aplikaci vybraných teorií nacionalismu. *Středoevropské politické studie – Central European Political Studies Review*, vol. 4 (2002) 2–3. p. A nyelvtörvény körüli vitákról lásd Gyurcsik Iván: Nyelvtörvénytől – nyelvtörvényig. *Új Forrás*, 26. évf. (1996) 7. sz.; Šutaj, Štefan–Olejník, Milan: Slovak Report. In: Kranz, Jerzy (ed.): *Law and Practice of Central European Countries in the Field of National Minorities Protection After 1989*. Warszawa, Center for International Relations, 1998, 269–321. p. A kisebbségi magyar pártok közötti viszonyról részletesebben lásd Szarka László: A szlovákiai magyar kisebbségi többpártrendszerrel. *Barátság* [Magyarország népei kölcsönös megismerését szolgáló folyóirat], 4. évf. (1997) 4. sz. 1835–1837. p.
 12. Az Együttélés legfontosabb programdokumentumait közli Pogány Erzsébet (szerk.): *Az együttélés öt éve*. I. m., valamint Bárdi Nándor–Éger György (szerk.): *Útkeresés és integráció*. I. m. 211–217., 222–241., 264–275., 305–312. p.
 13. Az MKDM megalakulásáról lásd Cséfalvay Eszter (szerk.): *Közösségünk szolgálatában. Az MKDM öt esztendeje 1989–1994*. Pozsony, 1995. A belső vitákról lásd Gyurcsik Iván: A szlovákiai magyar pártok karaktere és genezise. I. m. 176–177. p.; Elbeszélte történelem. A rend-

- szerváltás évei. Horváth Gabriella Interjúja Csáky Pállal, illetve Sándor Eleonóra interjúja Janics Kálmánnal. *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, 1. évf. (1999) 1. sz. és 3. évf. (2002) 1. sz. A szlovákiai magyarok helyzetéről átfogó képet ad Csáky Pál: *Magyarok Szlovákiában*. Pozsony–Bratislava, Magyar Koalíció Információs Központja, 1998.
14. Erre nézve lásd Elbeszélte történelem. A rendszerváltás évei. Horváth Gabriella interjúja Csáky Pállal. I. m.; Orosz Márta: Szlovákia 1989–1989 [Kronológia]. In: Bárdi Nándor–Éger György (szerk.): *Útkeresés és integráció*. I. m. A kronológia elektronikus változatát lásd http://adatbank.transindex.ro/dokumentumok/utkereses/12_kr_szlovak.rtf.
 15. A Szlovák Köztársaság Nemzeti Tanácsának törvénye a nemzeti kisebbségek és etnikai csoportok helyzetéről és jogairól a Szlovák Köztársaságban. A Magyar Kereszténydemokrata Mozgalom javaslata. In: Cséfalvay Eszter (szerk.): *Közösségünk szolgálatában*. I. m. 70–83. p.
 16. A Magyar Kereszténydemokrata Mozgalom új programjának kivonata 1994. In: Cséfalvay Eszter (szerk.): *Közösségünk szolgálatában*. I. m. 85–87. p.
 17. A Néppárt programnyilatkozatát lásd Bárdi Nándor–Éger György (szerk.): *Útkeresés és integráció*. I. m. 220–222. p. A Néppárt rövid jellemzését lásd Gyurcsík Iván: A szlovákiai magyar pártok karaktere és genezise. I. m. 179. p.
 18. Pogány Erzsébet (szerk.): *Az Együttélés öt éve*. I. m. 216. p.
 19. A Szlovák Köztársaság alkotmányának magyar szövegét lásd pl. Varga Sándor (szerk.): *Magyarok Szlovákiában. Adatok, dokumentumok, tanulmányok*. Bratislava–Pozsony–Pressburg, Nemzetiségi Dokumentációs Centrum, 1993, 51., 59., 66. p. A szlovák alkotmányban igen szűkre méretezett kisebbségi jogok miatt az MKDM és az Együttélés 1992 szeptemberében közös nyilatkozatot fogadott el, amelyben a kisebbségi autonómiára vonatkozóan a következő állásfoglalás olvasható: „A kulturális önigazgatásra, illetve autonómiára irányuló igényt a Szlovák Nemzeti Tanács agresszíven elutasította. A szlovák politika úgy értelmezi a kisebbségi autonómia minden formáját mint a szlovák államiség elleni támadást. Javaslatunkat, miszerint »a fel-sőbb területi egységek kialakításánál érvényesüljön a természetes etnikai, regionális és nyelvi területi egységek fennmaradásának elve a lakosság identitásának védelme érdekében«, a Szlovák Nemzeti Tanács azzal az indoklással vetette el, hogy ez az állami integritás megbontására irányuló kísérlet.” A nemzeti és etnikai kisebbségek hátrányos megkülönböztetésének veszélyei a Szlovák Köztársaság Alkotmányában. In: Pogány Erzsébet (szerk.): *Az Együttélés öt éve*. I. m. 240. p.
 20. Vö. Mátrai Julianna: A kisebbségi magyar pártok politikai stratégiai Közép- és Kelet-Európában. *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, 1. évf. (1999) 2. sz., 2. évf. (2000) 1. sz.; Bárdi Nándor: Törésvonalak keresése a határon túli magyar politikában 1989–1998. In: Bárdi Nándor–Éger György (szerk.): *Útkeresés és integráció*. I. m. 21–44. p.
 21. A Nyilvánosság az Erőszak Ellen és a Független Magyar Kezdeményezés közös nyilatkozata a nemzetek, nemzeti kisebbségek és etnikai csoportok együttéléséről Szlovákiában. In: *Szabadság és felelősség*. I. m. 118. p.
 22. Uo. 76. p.
 23. A konszociációs modell kritikája alighanem a kormányból kikerült FMK tapasztalataira épült: „Ámbár felettébb kíváncsú, hogy a posztok betöltésekor a kormány tekintettel legyen az érintett területek lakosságának véleményére (a közmegelégedettség a kormánynak is elemei érdeke), kinevezési joga nem kérdőjelezhető meg. A végrehajtó hatalomban való arányos kisebbségi részvétel követelésével éppen ezt tennénk. Az elmúlt évtizedek tapasztalatai azt is bizonyítják, hogy egy, a kisebbségek számára elfogadhatatlan politikát folytató kormányzat hiába alkalmaz saját apparátusában bármennyi kisebbségit, ezek saját népcsoportjuk előtt nem bírnak és nem is bírhatnak másfajta legitimitással, mint bármely más kormányszervizelő, államhivatalnok.” Uo. 79.
 24. A Szlovák Köztársaság Nemzeti Tanácsának alkotmánytörvénye a Szlovák Köztársaság nemzeti kisebbségeinek és etnikai csoportjainak jogi helyzetéről. Javaslat. In: Pogány Erzsébet (szerk.): *Az Együttélés öt éve*. I. m. 244–247. p.

25. A Szlovák Köztársaság Nemzeti Tanácsának törvénye a nemzeti kisebbségek és etnikai csoportok helyzetéről és jogairól a Szlovák Köztársaságban. A Magyar Kereszténydemokrata Mozgalom javaslata. In: Bárdi Nándor–Éger György (szerk.): *Útkeresés és integráció*. I. m. 276–291. p.
26. Az Együttélés az önrendelkezésről. In: Pogány Erzsébet (szerk.): *Az Együttélés öt éve*. I. m. 220. p.
27. Az Együttélés IV. országos kongresszusának határozatai. In: Pogány Erzsébet (szerk.): *Az Együttélés öt éve*. I. m. 262. p.
28. Uo. 292–295. p. Az MKDM és az Együttélés törvényjavaslatának szövegét közli Csáky Pál: *Magyarok Szlovákiában*. I. m. 59–92. p.
29. Uo. 223–224. p. A komáromi nagygyűlésről lásd *Az önkormányzat az önrendelkezés alapja. A szlovákiai magyar választott képviselők és polgármesterek nagygyűlésének hiteles jegyzőkönyve. Komárom, 1994. január 8.* Komárom, Komáromi Lapok–Színnyei Kiadó, 1995.
30. Uo. 225–228. p.
31. Uo. 229–231. p. A Magyar Koalíció közigazgatási törvénytervezetét közli Csáky Pál: *Magyarok Szlovákiában*. I. m. 93–97. p.
32. Mesežnikov, Grigorij: Vnútropolitický vývoj a politická scéna SR v roku 1995. In: Bútora, Martin–Hunčík, Péter (eds.): *Slovensko 1995. Súhrnná správa o stave spoločnosti*. Bratislava, Nadácia Sándora Máraiho, 1996. 17. p.; Kopeček, Lubomír: Konfliktní linie slovenské spoločnosti v prvej polovine 20. storočia. *Politologická revue*, 2000. 1. sz. 41–59. p.; Kopeček, Lubomír: Stranický systém Slovenska. In: Petr Fiala–Ryszard Herbut et al.: *Středoevropské systémy politických stran. Česká republika, Maďarsko, Polsko a Slovensko*. Brno, Masarykova univerzita, 2003, 153–225. p.
33. A kisebbségellenes nacionalizmus térhódításáról a Mečiar-kormány éveiben lásd Hamberger Judit: *Szlovákokról és csehekről magyar szemmel*. Pozsony, Kalligram, 2000, 75–84., 204–232. p.; uő: A millezentes és a mai szlovák nemzeti-nacionalista politikai ideológia. *Valóság*, 40. évf. (1997) 5. sz. 54–59. p.
34. Mečiar, Vladimír–Podracká, Dana–Šajdová, Luža: *Slovenské tabu*. Bratislava, Silentium, 2002 (2. kiadás), 130–131. p.
35. A kétnyelvű alternatív iskolai oktatási modellről lásd Szarka, László: Jazykové problémy menšinového školstva na Slovensku a v Maďarsku (Odporúčania Vysokého komisára OBSE Max van der Stoela v rokoch 1993–1999). *Čas [a kas-sai Spoločenskovedný ústav internetes folyóirata]*, <http://www.saske.sk/cas/1-2000/szarka.html>; Recommendation of the OSCE High Commissioner on National Minorities. A kisebbségi főbiztos tevékenységéről: OSCE High Commissioner on National Minorities <http://www.osce.org/inst/hcnm>. Az EU- és NATO-államok kormányához küldött nyílt levél szövegét lásd <http://www.hhrf.org/egyutt/DOLEVEL.HTM>. A Mečiar-korszak kisebbségpolitikájáról lásd még Boros Ferenc: *Szomszédunk, Szlovákia (1939–1999). A diplomata-történet szemével*. Pozsony, Kalligram, 2000, 102–151. p.; A szlovákiai magyarság művelődési nagygyűlésének állásfoglalása. In: Bárdi Nándor–Éger György (szerk.): *Útkeresés és integráció*. I. m. 331–335. p. Az 1995. november 17-én elfogadott nyelvtörvényről és előzményeiről lásd Gyurcsík Iván: Nyelvtörvénytől – nyelvtörvényig. I. m.; Lanstyák István: Az anyanyelv és a többségi nyelv oktatása a kisebbségi kétnyelvűség körülményei között. *Regio*, 5. évf. (1994) 3. sz.; Berényi József: *Nyelvországlás. A szlovákiai nyelvtörvény történelmi és társadalmi okai*. Pozsony, Fórum Alapítvány, 1994. http://www.regiofolyoirat.hu/newspaper/1994/4/07/LANSTYAK_ISTVAN.DOC; Dostál, Ondrej: Menšiný. In: Bútora, Martin–Hunčík, Péter: *Slovensko 1995*. I. m. 55–56. p.

MELLÉKLET**A PARLAMENTI VÁLASZTÁSOK EREDMÉNYEI (1990–2002)****1990. június 8–9.****SZÖVETSÉGI GYŰLÉS NÉPI KAMARÁJA**

Párt	Szavazatarány	Szavazatok száma	Mandátumok száma
VPN	32,54%	1 104 125	19
KDH	18,98%	644 008	11
KSS	13,81%	468 411	8
SNS	10,96%	372 025	6
MKDM–EPM	8,58%	291 278	5

A Népi Kamarában az MKDM–EPM koalíció listájáról az MKDM jelöltjeként mandátumhoz jut Magyar Ferenc, Szöcs Ferenc és Varga Olivér, az EPM jelöltjeként Gyimesi György és Wladislav Niedoba; a VPN listájáról az FMK jelöltjeként Világi Oszkár.

SZÖVETSÉGI GYŰLÉS NEMZETEK KAMARÁJA

Párt	Szavazatarány	Szavazatok száma	Mandátumok száma
VPN	37,28%	1 262 278	33
KDH	16,66%	564 172	14
KSS	13,43%	454 740	12
SNS	11,44%	387 387	9
MKDM–EPM	8,48%	287 426	7

A Nemzetek Kamarájában az MKDM–EPM listájáról az MKDM jelöltjeként mandátumhoz jut Bugár Béla, Novitzky Béla, Rajczy László és Vince Dániel, az EPM jelöltjeként Batta István, Duray Miklós és Tamás András; a VPN listájáról az FMK jelöltjeként Gémesi Károly, Sándor Eleonóra és Szöllös Ilona.

SZLOVÁK NEMZETI TANÁCS

Párt	Szavazatarány	Szavazatok száma	Mandátumok száma
VPN	29,34%	991 285	48
KDH	19,20%	648 782	31
SNS	13,94%	470 984	22
KSS	13,34%	450 855	22
MKDM–EPM	8,66%	292 636	14
DS	4,39%	148 567	7
SZ	3,48%	117 871	6

Az MKDM–EPM listájáról az MKDM jelöltjeként mandátumhoz jut Agárdy Gábor, Ásványi László, Bartakovics István, Csáky Pál, Görcsös Mihály, Janics Kálmán és Tirinda Péter, az EPM jelöltjeként Bauer Edit, Dobos László, Harna István, Mikuláš Hirjak, Mikó Jenő, Rózsa Ernő és Szabó Rezső; a VPN listájáról az FMK jelöltjeként A. Nagy László, Berényi József, Markotán Péter, Pirovits László és Varga Sándor.

1992. június 5–6.

SZÖVETSÉGI GYŰLÉS NÉPI KAMARÁJA

Párt	Szavazatarány	Szavazatok száma	Mandátumok száma
HZDS	33,53%	1 036 459	24
SDĽ	14,44%	446 230	10
SNS	9,38%	290 249	6
KDH	8,96%	277 925	6
MKDM–EPM	7,37%	227 925	5

Az MPP 2,36%-ot elérve (72 877 szavazat) nem jut be a parlamentbe.

A Népi Kamarában az EPM jelöltjeként mandátumhoz jut Andrassy Ferenc, Stanislaw Gawlik, Mihályi Molnár László és Pázmány Péter, az MKDM jelöltjeként Bartakovics István.

SZÖVETSÉGI GYŰLÉS NEMZETEK KAMARÁJA

Párt	Szavazatarány	Szavazatok száma	Mandátumok száma
HZDS	33,85%	1 045 395	33
SDĽ	14,04%	433 750	13
SNS	9,35%	288 864	9
KDH	8,81%	272 100	8
MKDM–EPM–MNP	7,39%	228 219	7
SDSS	6,09%	188 233	5

Az MPP 2,30%-ot elérve (71 122 szavazat) nem jut be a parlamentbe.

A Nemzetek Kamarájában az EPM jelöltjeként mandátumhoz jut Bajnok István, Batta István, Boros Zoltán és Duray Miklós, az MKDM jelöltjeként Bábi Péter, Hornyák János és Sárközy Klára.

SZLOVÁK NEMZETI TANÁCS

Párt	Szavazatarány	Szavazatok száma	Mandátumok száma
HZDS	37,26%	1 148 625	74
SDĽ	14,70%	453 203	29
KDH	8,89%	273 945	18
SNS	7,93%	244 527	15
MKDM–EPM	7,42%	228 885	14

Az MPP 2,29%-ot szerezve (70 689 szavazat) nem jut be a parlamentbe.

Az EPM jelöltjeként mandátumhoz jut Bauer Edit, Dobos László, Duka Zólyomi Árpád, Fehér Miklós, Filakovszky János, Harna István, Komlósy Zsolt, Köteles László és Rózsa Ernő, az MKDM jelöltjeként Barta Pál, Bugár Béla, Csáky Pál, Farkas Pál és Fóthy János.

1994. szeptember 30–október 1.

Párt	Szavazatarány	Szavazatok száma	Mandátumok száma
HZDS	34,96%	1 005 488	61
SV	10,41%	299 496	18
Magyar Koalíció	10,18%	292 936	17
KDH	10,08%	289 987	17
DÚ	8,57%	246 444	15
ZRS	7,34%	211 321	13
SNS	5,40%	155 359	9

Az MKDM jelöltjeként mandátumhoz jut Ásványi László, Bárdos Gyula, Bugár Béla, Csáky Pál, Farkas Pál, Ferkó Barnabás és Szigeti László, az EPM jelöltjeként Bauer Edit, Boros Zoltán, Duka Zólyomi Árpád, Duray Miklós, Komlós Zsolt, Köteles László, Kvarda József, Pásztor István és Rózsa Ernő, az MPP jelöltjeként A. Nagy László.

1998. szeptember 25–26.

Párt	Szavazatarány	Szavazatok száma	Mandátumok száma
HZDS	27,00%	907 103	43
SDK	26,33%	884 497	42
SDE	14,66%	492 507	23
MKP	9,12%	306 623	15
SNS	9,07%	304 839	14
SOP	8,01%	269 343	13

A Magyar Népi Mozgalom a Megbékélésért és a Jólétért 0,19%-ot szerezve (6587 szavazat) nem jut be a parlamentbe.

Az MKP jelöltjeként mandátumhoz jut Bárdos Gyula, Bugár Béla, Dolník Erzsébet, Duka Zólyomi Árpád, Duray Miklós, Farkas Pál, Fehér Miklós, Ferkó Barnabás, Gyurovsky László, Hóka László, Köteles László, Kvarda József, A. Nagy László, Sárközy Klára és Szabó Olga.

2002. szeptember 20–21.

Párt	Szavazatarány	Szavazatok száma	Mandátumok száma
HZDS	19,05%	560 691	36
SDKÚ	15,09%	433 953	28
Smer	13,46%	387 100	25
MKP	11,16%	321 069	20
KDH	8,25%	237 202	15
ANO	8,01%	230 309	15
KSS	6,32%	181 872	11

Az MKP jelöltjeként mandátumhoz jut Albert Sándor, Bárdos Gyula, Bastrnák Tibor, Bauer Edit, Berényi József, Bugár Béla, Csáky Pál, Duka Zólyomi Árpád, Duray Miklós, Farkas Iván, Farkas Pál, Gál Gábor, Gyurovsky László, Hamerlik Richárd, Harna István, Komlós Zsolt, Köteles László, Miklós László, A. Nagy László és Szigeti László.

RÖVIDÍTÉSEK:

ANO	Aliancia nového občana – Új Polgári Szövetség
DS	Demokratická strana – Demokrata Párt
DÚ	Demokratická únia – Demokratikus Unió
EPM	Együttélés Politikai Mozgalom
HP	Hnutie poľnohospodárov – Szövetkezeti Mozgalom
HZDS	Hnutie za demokratické Slovensko – Demokratikus Szlovákiáért Mozgalom
KDH	Kresťanskodemokratické hnutie – Kereszténydemokrata Mozgalom
KSS	Komunistická strana Slovenska – Szlovákia Kommunista Pártja
MKDM	Magyar Kereszténydemokrata Mozgalom
MNP	Magyar Néppárt
SDKÚ	Slovenská demokratická a kresťanská únia – Szlovák Demokratikus és Keresztény Unió
SDL	Strana demokratickej ľavice – Demokratikus Baloldal Pártja
SDSS	Sociálnodemokratická strana Slovenska – Szlovák Szociáldemokrata Párt
SNS	Slovenská národná strana – Szlovák Nemzeti Párt
SOP	Strana občianskeho porozumenia – Polgári Egyetértés Pártja
SV	Spoločná voľba (SDL, SDSS, SZ, HP) – Közös Választás
SZ	Strana zelených – Zöldek Pártja
VPN	Verejnost proti násiliu – Nyilvánosság az Erőszak Ellen
ZRS	Združenie robotníkov Slovenska – Szlovák Munkásszövetség

A MAGYAR KOALÍCIÓ PÁRTJA A SZLOVÁK KORMÁNYBAN

Kulcsszavak: Az MKP a szlovák kormányban, ellentétek a kormánykoalícióban, vita a mezőgazdasági tárcával, a kisebbségi nyelvhasználati törvény körüli vita, közigazgatási reform, a nevesítetlen földek kérdése, magyar egyetem, magyar püspökség.

1. ELŐZMÉNYEK

Az 1998-as kormányváltás olyan fordulat volt Szlovákiában, amely nemcsak az ország politikai irányváltása miatt jelentett mérföldkövet a szlovák bel- és külpolitikában, hanem azért is, mert a magyarokkal szemben komplexusokkal, olykor főbiával megterhelt szlovák társadalom elitjének demokratikusabb része kormányzati pozícióhoz juttatta a magyar kisebbség politikai képviselőjét, a Magyar Koalíció Pártját (MKP). Ezt ráadásul a 2002. szeptemberi parlamenti választások után újra megismételte.¹

Ennek többféle magyarázata lehetséges. Az egyik az, hogy a szlovák politikai elit és társadalom nagyobbik része felismerte politikai érdekeit; a másik az, hogy leküzdötték magukban a magyarkomplexust, és elfogadták a magyarokat az országos politika formálóiaként. Az előbbi feltételezi, hogy a szlovákok politikailag, az utóbbi pedig, hogy társadalomlélektanilag érettebbé váltak.

A magyarokkal való szoros vagy laza együttműködés szükségessége ugyanis az 1990-es években, különösen pedig Szlovákia önálló állammá válása (1993. január 1.) után félelmet váltott ki a szlovákok körében. Ez a félelem a szlovák–magyar viszony olyan problémáiból táplálkozott (és táplálkozik), amelyek a szlovák–magyar alapszerződés elfogadása ellenére tovább hatnak a szlovák (és magyar) társadalomban. A kölcsönös bizalmatlanságon és gyanakváson alapuló problémák lényege magyar oldalon az asszimilációtól, szlovák oldalon pedig a magyarlakta területek elvesztésétől való félelem.

A szlovák–magyar viszonyban a magyarok kormányzatba való bevonása rendkívüli esemény volt, hiszen az 1990-es évek magyar-komplexustól befolyásolt szlovák politika bővelkedett magyarellenes lépésekben. Elsősorban azok a törvények tartoznak ide, amelyek úgy szabályoztak problémákat, hogy általuk a magyar nemzetiségű állampolgárok hátrányos helyzetbe kerültek. Ilyenek: a csehszlovák restitúciós törvény (1990); a szlovák alkotmány preambuluma, amely a szlovák nemzet államaként határozza meg Szlovákiát, a kisebbségeket pedig másodrangúakként kezeli; a két nyelvtörvény (1990, 1995), az oktatáspolitikát és a kultúrpolitikát, a regionális szintű állami és közigazgatást befolyásoló törvények és rendeletek.

A három Mečiar-kormányzat idején (1990–1998) a szlovákiai magyarok politikai képviselői nehéz helyzetbe kerültek, mert magyarságuk miatt a parlamenti ellenzéken belül is ellenzékbe szorultak. Nemcsak a magyarellenes kormányzati politikával, hanem a demokratikus szlovák ellenzék politikusainak magyarellenességével és komplexusával is meg kellett (és meg kell) küzdeniük. Közöttük együttműködésre – lassú folyamat eredményeként – csak 1997 második felétől került sor. Az 1997 decemberében aláírt ellenzéki (Mečiar-ellenes) együttműködési szerződéssel előkészítették a választások utáni együttműködés lehetőségét is. Az együttműködés fejében a magyarok olyan kompromisszumokat vállaltak, amelyek később a koalíciós szerződésbe és a kormányprogramba is bekerültek.

2. A KORMÁNYZÁSI CIKLUSOK JELLEMZŐI

2.1. Az első koalíciós kormányzási ciklus: 1998 novemberétől 2002 szeptemberéig

Az MKP már az 1998-as választások előtt hangoztatta, hogy kész kormányra lépni a szlovák demokratikus ellenzéki erőkkel. Részt vett minden demokratikus kerekasztal-tárgyaláson. A kormányban való részvételi szándékát rögtön a választási eredmények közzététele után (1998. szeptember 26.) megismételte, és azt hangsúlyozta, hogy az a kormány, amelyben az MKP is részt vesz, stabilabb lesz. Bugár Béla pártelnök ezt úgy jellemezte, mint „a szlovákok és a szlovákiai magyarok történelmi megbékélésének lehetséges útját”.² Azonban már a koalíciós tárgyalásokon megmutatkoztak a nézeteltérések a Demokratikus Baloldal Pártja (SDE) és az MKP között, ami a későbbiekben súlyos konfliktusokkal terhelte meg a kormányzati munkát.

A választás utáni koalíciós tárgyalások során megmutatkozott, hogy a magyarok kormányzatba való bevonását a volt ellenzéki partnerek közül leginkább a Szlovák Demokratikus Koalícióba (SDK) tömörült pártok (kereszténydemokraták, Demokratikus Unió, Demokrata Párt, szociáldemokraták, zöldek) támogatják, és a leghatározottabban a Demokratikus Baloldal Pártja ellenzi. A szlovákiai magyarok és politikusaik többéves politikai viselkedése alapján kialakult az a vélemény, hogy az MKP és a magyar választók mindig a legdemokratikusabb megoldásokat támogatják, a leginkább integrációpártiak, a parlamentben a legfegyelmezettebbek. A Demokratikus Baloldal Pártja ezzel az ürüggyel szerette volna őket a kormányból kizárni, mondván, hogy a magyarok végrehajtó hatalmi pozíció nélkül is megteszik, amit kell, s nem fognak együtt szavazni az új szlovák ellenzékkal (Demokratikus Szlovákiáért Mozgalom [HZDS], Szlovák Nemzeti Párt [SNS]), így fölösleges (és veszélyes) őket kormányzati pozícióhoz juttatni.

Mivel azonban a másik két párt (a Szlovák Demokratikus Koalíció, valamint a Polgári

Egyetértés Pártja [SOP]) mint koalíciós partner kitartott amellett, hogy a magyarok is a kormány tagjai legyenek, és hogy a kormány négyes koalícióban (Szlovák Demokratikus Koalíció, Demokratikus Baloldal Pártja, Magyar Koalíció Pártja, Polgári Egyetértés Pártja) álljon fel, a Demokratikus Baloldal Pártja egy ideig ingadozott, hogy ő maga a kormánykoalíció tagja legyen-e.

A koalíciós tárgyalások során a magyarok cáfolták azokat a Demokratikus Baloldal Pártja által hangoztatott vádakat, hogy a Beneš-dekrétumok és a bősi vízi erőmű kérdését meg kívánják nyitni, és azt is kijelentették, hogy nem akarnak mindenáron a kormány tagjai lenni, csak akkor, ha partnerként vehetnek benne részt. Az 1998. szeptember 25–26-i parlamenti választásokat követően a koalíciós szerződést egyhavi tárgyalás után, 1998. október 28-án írták alá. A négyes Mečiar-ellenes koalíció a 150 tagú parlamentben 93 mandátummal alkotmányos többséget szerzett.

2.1.1. A koalíció működése

Már a kormánypozíciók elosztásánál kialakultak az első konfliktusok. Az MKP-nak nem sikerült megszereznie a földművelésügyi tárcát, melyet a Demokratikus Baloldal Pártja kapott meg azzal az indokkal, hogy a mezőgazdaság és a dél-szlovákiai mezőgazdasági területek stratégiai jelentőségűek a szlovák állam számára. Ebből világossá vált, hogy „stratégiai jelentőségű” kormányzati pozícióhoz a magyarok nem juthatnak hozzá. A tárca élére Pavol Koncoš állt, aki a mezőgazdaság és a Földalap politikai, szakmai és személyi kérdéseivel kapcsolatban 1999 eleje óta hadiállapotban volt a magyar koalíciós „partnerrel”. Koncoš a koalíciós megállapodással ellentétben és a magyarok ellenére nevezte ki a Földalap élére a saját maga által preferált személyeket, és elutasított minden magyar személyi javaslatot. Az MKP politikusai azonban folyamatosan ügyeltek arra, hogy a politikai és személyes viták ne veszélyeztessék a koalíció stabilitását.

A hatalmi pozíciókat minden esetben úgy osztották el, hogy a magyarok a lehető legkeve-

sebb tisztséget kapják. Így jártak el a három legmagasabb tisztség (köztársasági elnök, parlamenti elnök, kormányfő) esetében is, jóllehet a megkapott szavazatok alapján, parlamenti erejüket tekintve a parlament elnöki széke az MKP-t illetve volna meg. A létrejött koalíción belül olyan ad hoc „szövetségek” alakultak ki, amelyek a különböző problémaköröket illetően belső harcra épültek. Így a kisebbségi jogok kérdésében a kormánykoalíció szlovák tagjai egymással szövetséget kötöttek az MKP-val szemben. Különösen szembeötlő a Magyar Koalíció Pártja és a Demokratikus Baloldal Pártja közötti permanens konfliktus.

Az MKP programjának a kisebbségi követelésekre vonatkozó nagyobbik része bekerült az új kormányprogramba, de maga a kormányprogram nem teljesült. Nem véletlen, hogy az MKP politikusai folyamatosan azt követelték koalíciós partnereiktől, hogy tartsák magukat a koalíciós szerződésben és a kormányprogramban meghirdetettekhez. *A magyarok olyan kormányzati tisztségeket kaptak, amelyekből befolyásolhatták a kisebbségi problémák szlovákiai megoldását és az európai integrációs előrehaladást.* A kisebbségi és emberi jogok területén foglaltak el újonnan létrehozott irányítási pozíciókat. A legjelentősebb Csáky Pál miniszterelnök-helyettesi posztja és a parlament kisebbségi és emberi jogi bizottságának elnöki tisztsége (A. Nagy László) volt. Ezek segítségével bővült a kisebbségi problémák megoldásának intézményes kerete, és a kormányzati ciklusban kiküszöböltek néhány (bár nem minden) hiányosságot az államnak a kisebbségekkel szemben gyakorolt addigi politikájából. A kormányhivatalban a kisebbségi jogokra és a regionális fejlesztésre irányuló külön szekciót hoztak létre. A kulturális és az oktatási minisztériumban kisebbségi részlegeket szerveztek, valamint átalakították a kormány Kisebbségi Tanácsát úgy, hogy az valóban képviselje a kisebbségeket.

A kormányprogramban (1998. november) meghirdették, hogy feltérképezik az emberi és kisebbségi jogok helyzetét a Szlovák Köztársaságban, és ezen eredmény alapján döntenek arról, hogy csatlakozzanak-e további nemzetközi

konvenciókhoz, hogy alkotmányos vagy egyéb törvényt elfogadjanak-e a kisebbségek helyzetére vonatkozóan.

*A Csáky Pál által megfogalmazott stratégiai célok között szerepelt a közigazgatási reform elfogadása, a szlovákiai magyar nyelvű felsőoktatás megalapozása és a nevesítetlen földeknek a közösségek tulajdonába való átadása.*³ *A magyarok követeléseai között* (majd a kormányprogramban) szerepelt, hogy meg kell oldani a kisebbségi nyelvű iskolák oktatóinak előkészítését, a nemzetiségi nyelvű teológusok, papok, kulturális és művelődési alkalmazottak felkészítését a kisebbség nyelvén, és ehhez *a létező egyetemi keretek között megfelelő intézményi színvonalat kell biztosítani, valamint ratifikálni kell a Regionális vagy kisebbségi nyelvek európai chartáját.* Ezeket az igényeket a kormányprogram szerint a kormányzati ciklus második évében teljesíteni kellett volna. Az MKP a nagy alkotmánymódosítás támogatását ezek teljesítéséhez kötötte. A magyarok számára fontos volt az alkotmány teljes módosítása és az, hogy az alkotmány preambuluma a polgári elv alapján fogalmazza meg, nem pedig a nemzeti elv alapján. 2001 februárjában elfogadták a nagy alkotmánymódosítást, de a preambulomot nem változtatták meg. A szlovák kormánykoalíció pártjainak nagyobbik részénél ez az igényük sem talált megértésre. Szerették volna, ha az alkotmányba bekerül *a nevesítetlen földek önkormányzati tulajdonba adása*, de elfogadták volna azt is, ha ennek szabályozására egyszerű törvényt alkotnak, de nem jártak sikerrel. Az MKP kifogásolta az alkotmány egyes kitételeit a bíraskodással, a kisebbségi jogokkal, az alkotmánybírássággal és az állampolgári jogok biztosa (ombudsman) intézményének hiányával kapcsolatban is.

A parlamenti választás eredményét *a magyarországi hivatalos politika* úgy üdvözölte, mint ami reményt ad a visegrádi együttműködés megerősítésére és arra, hogy az integrációs törekvés együttes, kölcsönös és közös lehessen. A magyar fél pozitívan reagált arra a tényre is, hogy a koalíciós tárgyalásokba bevonták a Magyar Koalíció Pártját. Tartózkodó álláspontot képviseltek azzal kapcsolatban, ahogyan a De-

mokratikus Baloldal Pártja kifogásolta a magyarok lehetséges kormányzati lehetőségeit.

Az EU politikusai külön üdvözölték, hogy az MKP tagja a szlovák kormánykoalíciónak; a választás után hangoztatták, hogy Szlovákiának teljesítenie kell a koppenhágai politikai kritériumokat. Egyértelművé tették, hogy a kisebbségi nyelvhasználati törvény elfogadása és a szlovák kisebbségi politika javulása az egyik fő kritériuma annak, hogy az Európai Unió meghatározza azt az időpontot, amikor elkezdődhetnek az intenzív csatlakozási tárgyalások (1999 első felében). Mivel a *kisebbségi nyelvhasználati törvény* nem készült el 1999 júniusáig, Brüsszelben is foglalkoztak azzal a feszültséggel, amely az MKP és a kormánykoalíció szlovák része között fennállt amiatt, hogy az nem teljesíti a magyar kisebbségi követeléseket.

A magyar részvétel a szlovák kormánykoalícióban *folymatos politikai feszültséget okozott és okoz a szlovák politikai elit soraiban*. Az emiatti feszültségek általában a magyarokat is érintő törvények és szabályozók kapcsán erősödnek fel. Az első kormányzati ciklusban ilyen volt a *kisebbségi kultúrák támogatásának kérdése*,⁴ a *kisebbségi nyelvhasználati törvény*, a területi közigazgatási felosztásról szóló törvény, a nevesítetlen földek kérdése, a magyar nyelvhasználati, művelődési és oktatási jogok követelésének minden megnyilvánulása.

Az integrációs tárgyalások megkezdésének utolsó feltételeként kiszabott *kisebbségi nyelvhasználati törvényt* a kormány a parlament elé (sürgősséggel) olyan változatban terjesztette be, melyet a magyarok elfogadhatatlannak tartottak. A parlament elé két tervezet került, az egyik a kormány, a másik az MKP tervezete volt. A kormány tervezetében ugyanis a koalíciós tagok semmilyen magyar javaslatot nem foglaltak bele. Szlovák viszonyok között természetesnek tekinthető, hogy a magyarok tervezetét a parlament elutasította, a magyarok pedig nemmel szavaztak a kormány által benyújtott törvényjavaslatra. Mivel az ellenzék eleve bojkottálta a törvény parlamenti tárgyalását, a magyarok szavazáson való jelenléte azonban lehetővé tette, hogy a magyarok által

elutasított törvényt elfogadják, és így megkezdődhessenek a csatlakozási tárgyalások az EU-val. *A magyar képviselők (tiltakozó) jelenlétükkel hozzájárultak ahhoz, hogy kormánykoalíciójuk elfogadhassa azt a nyelvtörvényt, amelyet ők nem fogadtak el.* (Az efféle paradox helyzet, amely ambivalenssé teszi a magyarok kormányzati szerepét, többször megismétlődött.) A törvény ugyan lehetővé tette a kisebbségi nyelvek használatát a hivatalos érintkezésben, de nem vette figyelembe az MKP igényeit, és nem rendezte komplex módon a kisebbségi nyelvhasználat kérdését. Az MKP a törvény alkalmazási lehetőségének százalékos küszöbét 10 százalékra szeretne volna levinni, a koalíció szlovák része a 20 százalékot szabta meg az elfogadott törvényben. Az MKP a hivatalos nyelvhasználat jogát a hivatali érintkezésen kívül ki akarta terjeszteni az iskolákra és a kultúrára is.

Az *elfogadott kisebbségi nyelvhasználati törvényt* szlovák elemzők úgy értékelték, mint amely javította a kisebbségi jogok végrehajtásának törvénykezési alapját.⁵ (Ugyanígy értékelték a kisebbségi nyelvhasználatot szabályozó egyéb kiegészítő törvények, mint az iskolaügyi törvény és a szlovák nyelvtörvény, valamint az iskolaigazgatási törvény módosítását is. Ezek lehetővé tették a kétnyelvű bizonyítványok visszaállítását, valamint a pedagógiai dokumentáció vezetésének kétnyelvűségét a nemzetiségi iskolákban.) Az MKP képviselői azt kérték a köztársasági elnöktől, hogy ne írja alá az elfogadott kisebbségi nyelvhasználati törvényt, mert az egyrészt nem elegendő, másrészt nem megfelelő a kisebbségi nyelvhasználati jogok szempontjából, ám azt Rudolf Schuster 1999 júliusában, Brüsszel jóváhagyásával, mégiscsak aláírta. Az EU politikusai olyannyira elégedettek voltak a szlovák kurzus- és kormányváltással, hogy megfelelőként elfogadták azt a kisebbségi nyelvhasználati törvényt, amely ellen a magyarok tiltakoztak.

A *nyelvhasználati törvény elfogadásának módszere* *plastikusan kifejezi, hogy a szlovákok a magyar kisebbségre irányuló politikájukban a csehekkel szemben a közös államban számtalanszor kifogásolt döntési módszert, a*

„róluk – nélkülük” módszerét alkalmazták és alkalmazzák még akkor is, amikor azok a kormánykoalíció tagjai, és a döntés elvben közös kellene, hogy legyen.⁶

A magyarok a közigazgatási reform kérdésében hasonló parlamenti „elbánásban” részesültek. Az 1998-as választás után az új parlament az eredetire módosította az önkormányzati választási törvényt, és ezzel elhárította a törvényből azokat a kitételeket, amelyek addig diszkriminálták a nemzetiségi jelölteket. Az előző kormány ugyanis 1998 júliusában úgy módosította a törvényt, hogy a nemzetiségileg vegyesen lakott területeken etnikai kvótákat vezetett be. Az MKP folyamatosan hangsúlyozta, hogy az önkormányzatiság elvének és gyakorlati lehetőségeinek megerősítésével a nemzeti kisebbségek helyzetét kívánja javítani. Az olyan többszintű önkormányzatiság mellett tette le a voksot, amely összhangban van a szubszidiaritás elvével és a közigazgatás decentralizálásának követelményével, valamint a regionalizálás integrációs követelményével is. A közigazgatási reform gyakorlati megvalósítását az állami hatalom megosztásának egyik legfontosabb feltételként tartotta számon. *A helyi és a regionális önkormányzatok megerősítése és jogköreik kiszélesítése tehát a magyar párt programjainak hangsúlyos részét képezték és képezik. A közigazgatási reform stratégiai kérdés volt a magyarok számára, ezért előre jelezték, hogy ha nem ilyen értelmű lesz a reform, akkor ők kilépnek a kormányból.*

A közigazgatási reform téjéke ugyanis az volt, hogy milyen területi egységeket hozzanak létre, azok milyen jogkörökkel bírnak, hogy a területek (megyék) határai hol húzódnak, és hogy e területeken a magyaroknak mekkora befolyása lehet, vagyis a közigazgatási határok alapján – a területi önkormányzat szempontjából – hogyan oszlik meg a szlovákiai magyar lakosság. A reform előkészítésének menete mindig az aktuális magyarkomplexus erőssége alapján módosult, és aszerint, hogy az ún. magyar kártyát ki milyen szempontból kívánta megjárni. A koalíciós partnerek nagyobbik része (és a teljes ellenzék is) arra törekedett, hogy a területi beosztás alapján a magyarok

egy járásban se kerülhessenek önkormányzati választás alapján túlsúlyba vagy döntési helyzetbe.

A magyar törekvés e kérdésben az volt, hogy a Csallóközben jöjjön létre egy területi egységben hat olyan járás, amelyekben a magyarok vannak túlsúlyban (ez lett volna az ún. *Komárom megye*). Ezt minden szlovák párt – mint etnikailag motivált javaslatot – elutasította. De az MKP kitartott javaslata mellett, és előre jelezte, hogy elutasítása esetén kilép a koalícióból. A kormány területi közigazgatási beosztási reformja nem számolt egyetlen olyan régióval sem, amelyben a magyarok lennének többségben. A területi közigazgatási reform körüli súlyos nézeteltérések miatt a parlamenti döntést 2001 tavaszára – nyarára halasztották el. Így került sor arra, hogy 2001 júliusában olyan törvényt fogadjanak el, amely kiváltotta a magyarok felháborodását, és a koalícióból való kilépésüket sürgetően aktuálissá tette. (A törvény elfogadása egyébként az EU-integrációs tárgyalások előrehaladásának egyik feltétele is volt.)

Az MKP követeléseit 2000-ben kezdte élesen (egyes értékelések szerint ultimátivan) megfogalmazni, amikor a regionális közigazgatási reform törvénye került napirendre, és amikor világossá vált, hogy a koalíciós partnerek nem támogatják igényeiket,⁷ miközben a magyar párt gyakorlatilag minden közös koalíciós lépést támogatott, amit csak a társadalmi-gazdasági kérdésekben felvetettek. Az éles megfogalmazások és fenyegetések sem voltak eredményesek, mert a reformtörvényt is a magyar igényekkel szemben fogadták el.

Az MKP a 2001-es nagy alkotmánymódosítás elfogadása előtt, annak fejében, szeretett volna eredményt elérni, ezért a nyomásgyakorlást a *Regionális vagy kisebbségi nyelvek európai chartájának (Charta) ratifikálása, a nevesítetlen földek közési tulajdonba való átruházása és a nyitrai egyetem magyar karának felállítása érdekében folytatta.*

A Charta ratifikálására vonatkozóan a koalíción belüli arról folyt a vita, hogy Szlovákiának a Charta mely rendelkezéseire kellene csatlakoznia, melyekre kellene kötelezettséget

vállalnia. A pedagógusok kisebbségi nyelven való képzését illetően az volt vitás, hogy önálló magyar (vagy kisebbségi) kar jöjjön-e létre Nyitrán – amit az MKP szeretett volna –, vagy elegendő, ha a létező karokon belül nemzetiségi részlegeket hoznak létre. A követelések közül – az MKP rendkívüli belső nyomására – csak a Charta aláírása valósult meg, de a magyarok támogatták az alkotmány módosítását. A nevesítetlen földek ügyében a megoldást a koalíció 2002 utánra tolta ki, a Földalap személyi kérdésében pedig az MKP elfogadta azt a kompromisszumot, hogy képviselőjét nem nevezik ki a Földalap élére, hanem az igazgatótanács élére olyan párton kívüli szakembert neveznek ki, akit az MKP jelöl.

Az első kormányzati ciklusban az MKP nem tudta érvényesíteni azokat a stratégiai jelentőségű követeléseit, amelyek bekerültek a kormányprogramba. (A kisebbségi nyelvtörvényt olyan formában fogadták el, amellyel az MKP nem értett egyet, a területi közigazgatási beosztásról szóló törvényt jelentősen deformált formában fogadták el, a magyaroknak megfelelő 12 megye helyett 8 megyével, Nyitrán – az akkreditációs bizottság ellenállása miatt – a kormány ajánlásának ellenére nem hozták létre a kisebbségi kart. Nem sikerült a nevesítetlen földek önkormányzati tulajdonba vagy kezelésébe adása sem.) Ennek ellenére az MKP a kormányban maradt. Dzurinda első kormánya idején a magyar kisebbségre vonatkozóan a kormányprogramból csak azok a pontok teljesültek, amelyek a Mečiar-kormányok idején bevezetett legjelentősebb deformációk helyrehozását célozták. (A kétnyelvű bizonyítványok visszaállítása, a kisebbségi iskolák ügyviteli nyelvének kétnyelvűvé tétele, a kisebbségi kultúrák finanszírozási szabályainak megújítása, a fejlesztésükre adott központi támogatások növelése, a feltételek igazságosabb szabályozása, a kisebbségi kulturális intézmények jogalanyiságának visszaállítása, az alternatív, kétnyelvű oktatás érvényesítésére irányuló nyomás megszüntetése.) Nem fogadták el azt a kisebbségi törvényt sem, amelyet a kormányprogram mellett a szlovák alkotmány is előírt.

2.2. A második koalíciós kormányzási ciklus: 2002 októberétől

Míg az első koalíciós kormányzás időszakában a koalíció túlságosan sokszínű volt (baloldali blokk: Polgári Egyetértés Pártja, Demokratikus Baloldali Pártja; jobboldali blokk: Szlovák Demokratikus Koalíció, Magyar Koalíció Pártja, Kereszténydemokrata Mozgalom), addig a második koalíciós kormányzási ciklusban gyorsan megalakult az egymáshoz hasonló programokkal rendelkező, közéjobboldali pártokból álló négyes (Szlovák Demokratikus és Keresztény Unió [SDKÚ], Magyar Koalíció Pártja, Kereszténydemokrata Mozgalom [KDH], Új Polgári Szövetség [ANO]) kormánykoalíció. A 2002-es kormányalakításnál – az 1998. évihez képest – nem kérdőjelezték meg a partnerek az MKP helyét a koalícióban, sőt természetesnek vették, hogy az MKP is tagja. A kormányt az előzőnél jóval stabilabbnak jósolták. Az MKP szempontjából ez a helyzet nem oldott meg minden feszültséget, csupán tompította a szlovák koalíciós pártok és politikusok magyarellenességét. A Kereszténydemokrata Mozgalom magyarellenessége bizonyos kérdésekben, például a személyi kérdésekben már az indulásnál megnyilvánult,⁸ és a Szlovák Demokratikus és Keresztény Unió egyes politikusai részéről is nyilvánvalóvá vált.

A két ciklus közötti bel- és külpolitikai „léggöri” nyomás enyhülésében is különbségek állapíthatók meg. Amíg az első ciklusban a „Mečiar-ellenes koalíció” létrehozása a kormányváltás és a politikai kurzusváltás szempontjából az ország jövője számára létfontosságú volt, addig a második ciklusban Mečiar választási győzelme és az emiatti kormányzati hatalomba való visszatérése már csupán lehetséges veszélyként fenyegetett. A demokratikus koalíció megoldásra – és az MKP kormányban maradására – irányuló integrációs külpolitikai nyomása a második ciklusban is határozottan érzékelhető volt, de már azzal a különbséggel, hogy a második kormányzási ciklusban az MKP esetleges kimaradása a demokratikus kormányból inkább csak „elméletileg” volt lehetséges.

Az MKP a 2002-es választásból politikailag erősebben került ki. A koalícióban a második legerősebb párt lett (az előző ciklusban a harmadik volt). Míg az első kormányzati ciklusban 15 képviselője ült a parlamentben, a második ciklusban ereje és befolyása megnőtt, 20 képviselővel van jelen a legmagasabb szintű szlovákiai politikai életben. E megerősített pozícióból a második kormányzati ciklusban néhány, számára fontos pontot érvényesített a közös kormányprogramban. 2002-ben meg tudta szerezni a számára fontos mezőgazdasági tárcát, ami miatt az első ciklusban oly heves ellentétei voltak a Demokratikus Baloldal Pártjának agrárminiszterével. Az MKP a második Dzurinda-kormányban a mezőgazdasági tárca mellett ismét azokat a tárcákat kapta, amelyek szlovák felfogás szerint nem a stratégiai fontosságúak közé tartoznak. Az első ciklusban olyan tárcákat kaptak meg, amelyek a szlovákok számára jelentéktelenek vagy súlytalanok voltak. Most négy miniszteri posztot szereztek meg: az európai integrációs ügyekért, az emberi és kisebbségi jogokért felelős miniszterelnök-helyettesi, a földművelésügyi miniszteri, a környezetvédelmi miniszteri és az építésügyi és régiófejlesztési miniszteri tárcát. Az MKP az államtitkári posztok számának növelésével⁹ is kifejezhetette erősebb politikai helyzetét. A magyarok által lakott régiók szempontjából mind a négy tárca rendkívül fontos, mert koordinálják és felügyelik az EU fejlesztési és strukturális alapjainak szlovákiai forrásait. Ezek azok a tárcák, amelyek a megfelelő pályázatok segítségével a legtöbb pénzt kaphatják. E tárcák stratégiai jelentőségüekké válnak, és nem csak a magyar kisebbség számára.

Az MKP a magyar kisebbség etnikai és regionális pártja, amely a mezőgazdasággal és a vidék problémáival foglalkozik. A vidék és a mezőgazdaság azért fontos az MKP számára, mert a magyar lakosság többsége Dél-Szlovákiában mint régióban és vidéken, falvakban él, s nagyrészt mezőgazdasággal foglalkozik. Ezért az MKP Dél-Szlovákia regionális gazdasági és fejlesztési érdekeit védi, képviseli és megpróbálja érvényesíteni. Mint etnikai kisebbségi párt, az általános kisebbségi problémák megol-

dását is felvállalja pártprogramjaiban. A 2002-es választási programjában önálló kisebbségi jogi helyzetet követel. Ez – nem részletezve – a kisebbségi önkormányzati intézményeket, és mint ilyeneket, az autonómiák lehetőségét is magában foglalja (önkormányzat = autonómia). A párt sajátos helyzetéből adódik, hogy mivel nemzeti vagy etnikai, nem pedig ideológiai párt, nehezen helyezhető el a hagyományos politikai ideológiai értékrendi skálán. Az MKP ugyanis a jobboldaliak koalícióját erősíti, a jobboldali gazdasági reformokat támogatja, viszont programjában baloldali elemek is jócskán találhatók. Választói bázisa a magyar kisebbség, ideológiai megosztástól függetlenül.¹⁰ A magyar kisebbség jobb- és baloldali érzelmű tagjai tehát egyformán tőle várják el nemcsak a nemzeti identitás, hanem a szociális és gazdasági, művelődési és oktatási helyzet megoldását, orvoslását is.¹¹

A második kormányzati ciklus idejére (2002–2006) az MKP prioritásai: a magyar egyetem létrehozása, a nevesítetlen földek önkormányzati tulajdonba adása, a magyar püspökség kialakítása, a természetes régiókra alapozott területi önkormányzati egységek kijelölése, tehát a területi közigazgatási törvény módosítása, a kisebbségi törvény elfogadása, a kisebbségi nyelvhasználati törvény hatáskörének bővítése. A folyamatos MKP-törekvések közé tartozik az is, hogy a kisebbségi nyelvek használatának jogát ne 20 százalékos kisebbségi lakossági küszöbhez, hanem 10 százalékoshoz kössék, ezt azonban a koalíció szlovák fele nem támogatja.

A programgyezetetési tárgyalásokon, 2002 októberében, két olyan pont nem került be a második kormányprogramba, amely az MKP számára rendkívül fontos. Az egyik a területi közigazgatási törvény módosítása (8 megye helyett 12, amit eredetileg a koalíciónak mind a négy pártja támogatott), a másik az 1945 után a kollektív bűnösség elve alapján (Beneš-dekrétumok) sérelmet szenvedett magyarok kártérítésének kérdése. A dekrétumok kérdésében az MKP a két kormányzati időszakban kétféle álláspontot foglalt el. Az első kormányzati időszakban arra kötelezte magát, hogy e

témát nem nyitja meg. A másodikban megnyitották a kárpótlások kérdését, de a koalíciós partnerek ezt nem támogatták. Így követelményétől elállt ugyan, de ezúttal nem foglalta be a koalíciós szerződésbe azt, hogy nem fogja újra felvetni e kérdést. A koalíciós pártok pártprogramja ellenére *az új kormányprogramban nem szerepel a területi-közigazgatási beosztás módosítása*. Az MKP a 2002-es kormányprogramban *egyetlen jelentős eredményt* könyvelhet el, mégpedig *a magyar egyetem* kérdésének megoldását.

A két kormányprogram közötti különbség az MKP megerősödésének köszönhetően a kisebbségi témakörben való határozottabb, konkrétabb megfogalmazásokban rejlik. Ezért ebben a témakörben remélhetőleg kevesebb lesz az eltérő értelmezés a második ciklusban, mint az elsőben volt. *A most érvényes, 2002-es kormányprogram ígéreteket tartalmaz a kisebbségi jogok szintjének javítására.* A kormány kötelezettséget vállalt, hogy *előkészíti a kisebbségi törvény javaslatát*, amely tartalmazza a kisebbségek kultúrájának finanszírozási szabályait is. Ezt azonban nem részletezi. A nemzetiségi kultúra és iskolaügy területén konkrétumokat is vállalt, közöttük a *Regionális vagy kisebbségi nyelvek európai chartájának konkrét megvalósítását*. Ezt könyvében Bugár Béla – a koalíciós szlovák partnerek vonakodását érzékelve – újra meg újra követeli is.¹² A 2003-as év kormányzati törvényelőkészítő munkálatai között szerepelt a *kisebbségi törvény előkészítése*, melynek határideje 2003 vége lett volna. E törvénynek, amely eddig nem készült el, az lenne a feladata, hogy „szabályozza a nemzetiségi kisebbségek jogi helyzetét, megfelelő jogi környezetet teremtsen nemzeti identitásuk fejlesztésére, és egyúttal meghatározza a nemzetiségi kisebbség jogi státusát”.¹³ Az MKP erős kormányzati helyzetének köszönhető, hogy a második kormányzati ciklusban a koalíció szlovák tagjai már nem tudták a négyéves ciklus második felére elodázní a kisebbségekre vonatkozó kötelezettségek teljesítésének határidejét. Ez nemcsak a magyar egyetemre, hanem a rádió és televízió önálló magyar szerkesztőségének felállítására is érvényes.

A magyar egyetem létrehozása és finanszírozása a második kormányprogramban már konkrét időponttal, a választási ciklus első évével (2003) szerepelt. Az első kormányzati ciklusban az MKP a *nyitrai egyetem magyar karának* megnyitásával szeretne volna rendezni a magyar kisebbség felsőfokú anyanyelvi oktatásának problémáját, de ezt a koalíció többi tagja azzal utasította vissza, hogy külön kart nem kívánnak létrehozni. Az első kormányprogram csak már működő egyetemek keretében kívánta felállítani a kisebbségi oktatók utánpótlására szolgáló intézményt, de azok nem akartak kisebbségi kart létrehozni. A kérdést az MKP nyomására az első kormányzati ciklus utolsó évében vették napirendre. Szinte természetes, hogy nem is tudtak e kérdésben megegyezni. A nyitrai egyetem (és az Akkreditációs Bizottság) különféle szakmai és autonómiajogokra hivatkozva állt ellen. Ebben az ügyben csak akkor döntött, amikor a második kormányzati ciklusban az MKP (már erősebb politikai befolyással) a *komáromi magyar egyetemet* követelte ki a koalíció többi tagjától.¹⁴ A második kormányzati ciklusban ezt a kérdést már meg tudták oldani, mégpedig úgy, hogy az Akkreditációs Bizottság halasztgató taktikáját kizárva parlamenti törvényt hoztak az egyetem alapításáról. A szlovák parlament tehát 2003 októberében elfogadta a magyar egyetem alapításáról szóló törvényt, így a kormány támogatásával Komáromban három karral létrejött az a magyar egyetem, amelyen 2004 szeptemberében indul az oktatás.

A nevesítetlen földek önkormányzati formájú megoldása az első ciklusban nem született meg, ezért a második ciklusban ez a kérdés az MKP politikai prioritásává vált. Az első ciklusban a Demokratikus Baloldali Pártja képes volt ezt a szándékot blokkolni, holott a kormányprogramban szerepelt a megoldás kötelezettsége. Akkor e földeket az önkormányzatok igazgatása alá kívánták vonni, most, a *második kormányprogram* már ezzel kapcsolatban úgy fogalmaz, hogy *ezeket a földeket az adott önkormányzatok tulajdonába kell vonni* (ami erősebb, mintha csak az igazgatásuk alá vonnák ezeket a földeket).

A magyar püspökség ügyében az MKP a magyar katolikusok kérését több éve támogatja. Mindkét kormányzati ciklusban napirenden tartották ezt a magyar kisebbségi igényt, de a szlovák püspöki konferencia folyamatosan visszautasította azzal az indokkal, hogy a magyar nemzetiségű hívőkről megfelelően gondoskodnak, s ráadásul a magyar nemzetiségűek több egyházmegye területén élnek. Ez ügyben egyetértettek a magyar püspöki karral is. A katolikus egyházi hierarchia szabálya a szlovák nemzeti-nacionalista megfontolásokat támogatja. A magyar püspök(ség) fölöslegességét a szlovák érsek (Ján Sokol) abszolút ítélete alapján tartják napirenden. A segédpüspöki kinevezést, amely 2004 áprilisában született meg, ugyanúgy nevezhetjük kompromisszumnak, mint félmegoldásnak.

2.2.1. A koalíció működése

A magyar kisebbségi kérdésekkel kapcsolatosan az MKP mindig szemben áll a szlovák koalíciós tagokkal. Ez folyamatos és súlyos nézetkülönbségeket jelent, ami érvényes a szlovák alkotmány preambulumának módosítására is. *A magyarellenes politika megnyilvánulásait és fokozatait illetően meg kell különböztetni a parlamenti és a kormányzati politikát.* A parlamentben az erős, nemzeti-nacionalista érzelmű ellenzék olyan törvényeket, határozatokat, javaslatokat tud elfogadtatni, amelyeket a koalíciós pártok egyes képviselői is támogatnak. Ezzel a támogatási háttérrel többször magyarellenes törvényeket fogadtak el annak ellenére, hogy az MKP a kormánykoalíció tagja. Ezek az esetek és helyzetek rendkívül megterhelik a koalíciós viszonyt. Emiatt az a veszély is fennállt, hogy az MKP kilép a kormányból. A kilépés veszélye az első kormányzati ciklusban erősebb volt, de a másodikban is előfordultak (és valószínűleg elő is fognak még fordulni) emiatti veszélyhelyzetek. Az sem zárható ki, hogy vannak politikai erők, amelyek szeretnék, ha az MKP kilépne a kormányból. E célból (főként a parlamentben) olyan érdekszövetségek születnek, amelyek nem a koalíciós erőviszonyokat képezik le, és a szavazásoknál nehéz helyzeteket eredményeznek.¹⁵

A második koalíciós ciklusban az MKP – az elsőből okulva – fontosnak tartja a Koalíciós Tanács működését, amely folyamatos politikai egyeztetési fórum. *Az MKP a koalíció legstabilabb szubjektuma volt az első ciklusban, és a másodikban is az. E stabilitás a párton belüli belső összetartásra, a parlamenti frakció erősségére és állandóságára, a választásokon való biztos támogatásra, a kormánykoalícióban való viselkedésre alapozható.* Az MKP a kormány stabilitását olyannyira fontosnak tartja, hogy soha nem enged az ellenzéknek (ami a koalíció minden tagjáról sem az első, sem a második kormányzati ciklusban nem mondható el), akkor sem, amikor az a kormány egyes tagjai ellen bizalmatlansági szavazásokat kezdeményez. Az MKP koalíciós lojalitását az is bizonyítja, hogy alapvető kérdésekben nem változtatta meg menet közben a nézetét, az elfogadott megállapodásokat. Ultimatív csak akkor volt, amikor partnerei a megállapodással ellentétben hoztak döntéseket. Most is ugyanúgy szem előtt tartja a koalíciós szerződésben foglaltak betartását, a koalíció stabilizálását, mint az előző ciklusban.¹⁶ Ez – paradox módon – érvényes akkor is, amikor Bugár Béla az MKP elnökeként – szóban és írásban¹⁷ – többször is felszólította Mikuláš Dzurinda miniszterelnököt a lemondásra, miután annak politikai stílusa miatt a koalíció elveszítette parlamenti többségét.¹⁸

Mindkét koalíciós kormányzási ciklusra jellemző ugyanis, hogy *a szlovák koalíciós partnerek pártjai folyamatosan gyengülnek, szétesnek, átalakulnak, ami miatt a koalíció helyzete – és így a belpolitikai helyzet is – labilissá válik.* A második ciklusban emiatt a koalíció 2004-re elveszítette parlamenti többségét.¹⁹ Ebben a labilis helyzetben az MKP 20 képviselője ismét stabilizáló erő. A kormányban két blokk alakult ki, melyek gyakran egymással szemben, egymás blokkolására törekcszenek.²⁰ A koalíció feszültségeit így a személyes politikai stílus miatti ellentétek is felerősítik. A konfliktusok jellege és a hatalmi lehetőségek elvesztésének félelme, valamint a lehetséges kormányzati alternatíva miatti aggodalom azonban a koalíciós „partnereket” folyamatos – olykor elvtelen – egyezkedésekre kényszeríti.

A koalíciós viszony minőségét tükrözte a *köztársasági elnökválasztás koalíciós jelöltjének ügye is*. A négypárti koalíció a belső személyes politikai viszonyok, a vezető párt (Szlovák Demokratikus és Keresztény Unió) erőből való politizálása miatt három elnökjelöltet is indított. *Csak az MKP nem indított saját jelöltet*, és folyamatosan bírálta a másik hármat ezért a politikai szűklátókörűségért. Szinte természetes, hogy az ellenzék egyik jelöltje került ki győztesen az elnökválasztásból. A koalíciós összetartás ilyen mértékű hiánya sorsszerűnek is bizonyulhat. Az elnökválasztás és eredménye, a koalíció parlamenti többségének elvesztése folyamatosan instabillá teszi a koalíció helyzetét, és elvtelen egyezkedések, „üzletelések” lehetőségét és szükségességét eredményezi.

Az MKP politikusai annak ellenére, hogy már másodszor tagjai a szlovák kormánykoalíciónak, *érzelelik, hogy a koalíció szlovák tagjai velük szemben bizalmatlanok, még mindig különállóként kezelik őket*. Ennek okát a szlovákok a szlovák kormány és állam iránti lojalitás hiányával indokolják. Ez a bizalmatlanság legszembetűnőbben akkor nyilvánul meg, amikor nemzetközi viszonylatban kell Szlovákiát képviselni.²¹ A koalíciós viszony a második kormányzati ciklusban az MKP számára – legalábbis vezetőinek nyilatkozatai alapján – ugyanolyan problematikus, mint az előzőben, sőt néhány tekintetben rosszabb is. Bugár Béla pártelnök ennek több esetben hangot is adott.²²

Az MKP kormányzati pozícióját nemcsak a belső problémák nehezítik, hanem a magyar külpolitika, a magyar kormányzati politika több olyan lépése is, amelyek a Magyarországon kívül élő magyar kisebbségek megsegítését célozzák. Az emiatti feszültségek különösen 2002 elején kulmináltak, amikor a magyar Országgyűlés elfogadta a *kedvezménytörvényt* (státustörvényt), és amikor – ugyancsak 2002 februárjában – Orbán Viktor magyar miniszterelnökként felvetette a Beneš-dekrétumok cseh és szlovák jogrendből való kiiktatására irányuló elvárását. Ez a két ügy nem annyira az MKP kormányzati lehetőségeit veszélyeztette, mint inkább a bizalmatlanság légkörének felerősö-

dését eredményezte. A magyarokkal szembeni szlovák nemzeti érdekek (terület, szuverenitás, felségjogok) védelmére nemcsak a nemzeti-nacionalista ellenzék, hanem a kormánykoalíció szlovák politikusai is felsorakoztak, élükön a miniszterelnökkel és a kereszténydemokrata politikusokkal.

A szlovák diplomácia már 2001-ben kifogásolta a kedvezménytörvény tervezetét. Jelen-tős feszültséggé a koalíción belül 2002 tavaszán vált, amikor a magyar törvény hatályba lépett. A feszültség az MKP és a kormányfő, valamint az MKP és a koalíció többi tagja között alakult ki. A szlovákok a kedvezménytörvény-nel kapcsolatban azt kifogásolták, hogy diszkriminatív (a magyaroknak kedvez), és hogy a szlovák állam területén (is) hatályba akar lépni, ezáltal a szlovák állam polgáira vonatkozóan akarják érvényesíteni egy másik ország törvényt. Így a törvény extraterritoriálissá válik, s ezt a szlovák állam nem engedheti meg. A kereszténydemokraták deklarációt, majd ellentörvényt készítettek, amelyet az MKP vezetői határozottan visszautasítottak. Az esetleges ellentörvény legfontosabb funkciója a magyar kisebbségi személyekkel szembeni diszkriminatív betiltás és megadóztatás lett volna. Az ellentörvény szándékai olyan élesek voltak, hogy az MKP reakciója is éles lett: kijelentették, hogy ha ilyen törvényt a szlovák kormány és a szlovák parlament elfogad, akkor az MKP nem lesz olyan kormány tagja, melyben a Kereszténydemokrata Mozgalom is koalíciós tag. A kedvezménytörvény elleni esetleges szlovák ellentörvény ugyanis a magyar kisebbség elleni határozott diszkrimináció lett volna. Az MKP politikusai úgy vélték, hogy az ellentörvény elfogadása esetén nem várhatják el többé tőlük a koalíció iránti lojalitást, s az egyúttal a koalíciós szerződés megszegése is lenne. A kormányban maradást azonban ennek nem vetették alá, mert az már jelentős politikai és gazdasági érdekek voltak.

Ez a probléma a szlovák–magyar államközi viszonyt is megterhelte. Bugár Béla pártelnök elismerte és elfogadta, hogy a törvény Szlovákia területén nem alkalmazható, ha a szlovák fél ezzel nem ért egyet. A kedvezménytörvény

kérdése azonban a 2002-es szlovák parlamenti választási kampány témájává vált. Jelentős eredmény, hogy ennek ellenére az MKP 20 képviselői mandátumhoz jutott. Az MKP ebben a kérdésben elvállalta a két állam közötti közvetítő szerepét, ami zátonyra futott, mert Mikuláš Dzurinda miniszterelnök a módosított kedvezménytörvényt sem volt hajlandó elfogadni, és az MKP-val való előzetes megállapodással ellentétesen járt el, amelyről váratlan és megdöbbentő módon „értesítette a világot”. Ez volt az *a pont, amikor Dzurinda miniszterelnök végképp elveszítette az MKP vezetőinek politikai és személyes bizalmát.*²³

A törvény a második koalíciós kormányzati ciklus egyik fő feszültségteremtő témája lett. 2003-ban a kedvezménytörvény kérdése a legfontosabb politikai témák közé tartozott. A szlovák kormány szlovák része ragaszkodott ahhoz, hogy a kisebbség támogatását Magyarország a két állam közötti alapszerződés megfelelő pontjai szerint államközi szinten bonyolítsa. A kedvezménytörvény kérdésében végrehajtott többfordulós módosítás és egyeztetés ilyen értelmű kompromisszumos eredményt hozott. Az MKP azt az álláspontot képviseli, hogy a törvény által nyújtható kedvezmények és támogatások fontosak a magyarok számára.

A 2002-es év olyan problémákat vetett fel, amelyek felszínre hozták az MKP csúcsvezetőségében levő ellentéteket és feszültségeket. Egyúttal azt is megmutatta, hogy a belső csoportok milyen problémakörök mentén differenciálódnak. Ezek a következők: a szlovákiai magyar kisebbség helyzetének kulcsfontosságú kérdései, a kisebbségi stratégia alapvető ügyei, az MKP viszonya a mindenkori magyarországi kormányzatokhoz, pártokhoz és politikai erőkhez, a kormányok magyar kisebbségvédelmi politikája, illetve a szlovákiai magyarok helyzetének rendezésére vonatkozó stratégiák különbsége. Itt *elsősorban az autonómia kérdése a tét.* Lényege, hogy a magyar kisebbség sorsának szlovákiai formálásában, a követelésekben milyen mértékben vegyék figyelembe a szlovákok magyarellenességéből fakadó érzékenységet, és milyen határozottsággal képviseljék a magyar kisebbség érdekeit ezzel szemben.

Az MKP számára koalíciós és társadalmi-politikai feszültségeket okoznak a párton belüli frakciók vagy platformok vezető képviselőinek a stratégiai kérdésekre vonatkozó eltérő nyilatkozatai (különösen vezető politikusaik taktikailag különböző megnyilvánulásai).²⁴ 2004 nyaratól–őszétől *az autonómia kérdésében belső feszültségek, nézeteltérések, eltérő helyzetértékelések várhatók, amelyek a továbbiakban okoznak majd egyre súlyosbodó belső problémákat.* Az MKP-nak el kell döntenie azt a kérdést is, hogy továbbra is regionális-etnikai párt kíván-e lenni, vagy országos szintű érdek- és értékvédelemre is vállalkozik-e. Ennek megoldását a párt integrációs tevékenysége, európai parlamenti részvétele is befolyásolni fogja.²⁵

A továbbra is érzékeny ügyek egyike a Beneš-dekrétumok következményeinek és a kárpótlásnak a kérdése, s ezzel összefüggésben a nevesítetlen földek kérdésének lehetséges megoldása. A magyar egyetem működése sem lesz problémamentes, ám politikailag a legérzékenyebb az autonómiák (iskolai, kulturális, területi) kérdése marad.

3. AZ MKP KORMÁNYZATI SZEREPLÉSÉNEK ÉRTÉKELÉSE

A magyaroknak a kormánykoalícióban való részvételére vonatkozó közvélemény-kutatások a szlovák–magyar viszony általános trendjét tükrözik.²⁶ A szlovákiai magyarok az 1998-as választás után úgy vélekedtek, hogy az MKP kormányzati pozíciójával kulcsfontosságú változásokra van lehetőség. Ezáltal a magyarok is részt vehetnek a Szlovákia fejlődési irányáról való döntésben. A magyar kisebbség bizalma e kormányzat iránt megnőtt, s a Dzurinda-kormányok teljesítményét jobbnak értékeli, mint a szlovák többség, holott 1998 előtt éppen fordított volt a helyzet. Amíg a harmadik Mečiar-kormány iránt a szlovákiai magyaroknak mindössze 3 százaléka volt bizalommal, addig az 1998-ban felállt új Dzurinda-kormány iránt 76 százalékos volt a magyarok bizalma. A magyarok e kormányzatok magyarokkal szembeni ki-

sebbségi politikáját is jobbnak érzékelik, mint a szlovákok. A szlovákiai magyarok 91 százaléka helyeselte a magyaroknak a kormányba való belépését,²⁷ míg ugyanezt a szlovákoknak csak 30 százaléka tartotta jónak, 59 százaléka helytelenítette. A magyarok a kétnyelvű bizonyítványok visszaállítását is 92 százalékosan helyeselték, a szlovákoknak pedig mindössze egyharmada tette ugyanezt.²⁸ A magyarok kormányzati részvétele a szlovákiai magyarokat reménnyel tölti el, és lassú tendenciában (amit a felmérések kimutatnak) javul megítélésük saját szlovákiai helyzetüket illetően. A magyar kisebbség a szlovák–magyar viszony javulását jelentős mértékben az MKP kormányzati szerepléséhez köti.

A magyaroknak a kormányban való részvételére vonatkozó társadalmi felmérések azt is kimutatták, hogy a kormánykoalíció szlovák pártjainak szlovák támogatói, illetve az ellenzék szlovák támogatói hogyan viszonyulnak a magyaroknak a kormányban való szerepléséhez. Az elemzők úgy fogalmaztak, hogy *a szlovákok nagyobbik része viszonylag kis lelkesedéssel vette tudomásul a kormánykoalíciónak a magyar kisebbség felé tett előzékeny lépéseit*. Azok a szlovák nemzetiségű polgárok, akik a kormánykoalíció pártjait támogatták, elfogadták ugyan az MKP kormányban való bevonását, de nem mindenki azonosult vele.²⁹

A kormányzatban való részvétel értékelése más, mint a konkrét kormányzati szereplés. A részvétellel a szlovákok lassan „megbékélnek”, ami azt jelenti, hogy elfogadják,³⁰ az MKP kormányzati tevékenységét azonban bírálják. A bírálatok ellenére az MKP koalíciós szereplését és teljesítményét a szlovákok is egyre pozitívabban értékelik. A koalíciós pártok teljesítményének értékelését illetően 2003-ban még az ellenzék híveinek osztályozását tekintve is a magyarok kerültek ki a legjobb osztállyal.³¹

Szlovák viszonyok között ezt az eredményt a Magyar Koalíció Pártja rendkívülinek könyvelhetné el. *Az MKP ugyanis a belső konfliktusok, feszültségek ellenére stabil politikai erő hírében áll*. Szlovák politikusok és megfigyelők többször hangoztatják, hogy a kormánykoalíció legpéldásabb pártja az MKP, mert *a koalíció*

stabilitásának egyik legfontosabb biztosítóka, és példás a belső összetartása és egysége, fegyelmezettsége is. Ez nemcsak a kormánykoalícióban való viselkedésre vonatkozik, hanem a parlamenti fegyelemre is.³² A többi koalíciós párttól eltérően, amelyek belső vitái folyamatosan a nyilvánosság tudomására jutottak, az MKP ezt csak minimális mértékben engedte meg magának. Az MKP az első kormányzati ciklusban a koalíció „leglojálisabb” tagja volt. A legvilágosabban támogatta a kormány reformlépéseit, és nem kötött célzatos alkukat az ellenzékkel a reformok ellen. *Az MKP a második koalíciós időszakban is elvszerűen viselkedett*, és nem rúgta fel az előzetesen megkötött egyezségeket. Nem tárgyalta az ellenzékkel a kormánykoalíció létrehozásáról. A jobbközép koalícióját a legjobb megoldásnak tartotta.³³

A koalíción belüli viták arról is szóltak, hogy kölcsönösen tartsák be a megállapodásokat és a koalíciós szerződést. A magyarok a kormányban gyakran hangoztatták *a koalíciós együttműködés azon játékszabályainak betartását, amelyben megegyeztek*. A játékszabályok felrúgása ugyanis sokszor veszélyeztette a koalíciót. A magyar szempontból fontos vagy kulcsfontosságú jogi normák egyeztetésénél vagy ignorálták a magyar igényt, vagy a kérdés lényegét érintő súlyos kompromisszumokra kényszerítették az MKP-t. A magyarok 1999 óta többször érezték úgy, hogy *a koalíción belül ellenzékbe szorultak*. A konfliktusok nem csupán a magyarok igényeivel kapcsolatosan merültek fel, hanem általános elvi politikai kérdésekben is.

A szlovákiai magyar kisebbség politikai képviselői a szlovák parlamenti és kormányzati politikában 1990 óta stabilizáló tényezőként hatnak. Az elmúlt tizennégy év azon folyamatai, amelyek kisebb-nagyobb kitérőkkel Magyarország szoros szomszédjának, Szlovákiának az integrációs előrehaladását hivatottak szolgálni, *a politikai demokrácia biztosítékainak megerősödését hozták*. A magyar kisebbség politikai vezetői (és őket támogatva a magyar kisebbségi társadalom is) *sokat tettek a szlovák társadalom demokratizálásáért*. A szlovákiai magyar politikusok ellenzékben és

kormányzati szerepben is képesek voltak arra, hogy ha akár a pillanatnyi, akár a távlati helyzet úgy követelte meg, a nemzeti identitásuk szempontjából elsődleges célokat háttérbe szorítsák. Ezt mindenekelőtt annak érdekében tették meg, hogy a demokratikus intézmények és folyamatok szlovák politikai hibák miatt ne szenvedjenek kárt. Ezért szlovák oldalról kaptak némi dicséretet.

A Magyar Koalíció Pártjának a szlovák kormányban való részvétele nem csak szimbolikus jelentőséggel bír. Üzenet volt kifelé a nemzetközi színtérre, és befelé, a szlovák társadalom felé is. Kifelé az integrációpárti politika megerősödésének, befelé a demokratikus politikai irányítás, a parlamentáris demokrácia elveinek betartására irányuló közös akaratnak a kifejezése volt. Az MKP kisebbségi pártként részt vesz és részt vállal a szélesebb értelemben vett társadalmi problémák megoldásában, és nem csupán a magyar kisebbség etnikai problémáival foglalkozik. Ez segíti a demokratikusan gondolkodó szlovákok magyarokkal szembeni bizalmatlanságának leküzdését.

A magyarok kormányban való részvétele a szlovákok szemében lassan módosítja a magyarokról alkotott képet. Az ár és az erőfeszítés nagy, az eredmény, a hozadék kicsi. De a legfőbb tét az integráció, az ország megítélése, és ezt tartja szem előtt az MKP. Azt, hogy ez kevés vagy sok, csak középtávon lehet megítélni. Rövidtávon az ítéletek eltérőek, egymással ellentétesek. Van, aki szerint helyes volt, hogy a koalícióban maradtak és kitartottak benne szinte a teljes politikai arculat elvesztéséig, van, aki szerint a magyar politikai vezetés ezzel sokat veszített. A felmérések szerint azonban a szlovákiai magyarok nagyobbik része azt támogatja, hogy a magyarok maradjanak a koalícióban.

Az is eredmény, hogy a magyarellenesség intenzitása hivatalos szinten csökkent, ami visszahatott a társadalomra is. Kevesebb idegesség, hisztéria kísért számos olyan magyar megnyilvánulást, amelyet korábban, a Mečiar-kormányzatok meglovagoltak. Bár a megtett lépések nem nagyok, mégis megindult az a folyamat, amely rendkívül fontos a szlovák–

magyar viszonyban, különösen a szlovák többség és a magyar kisebbség viszonyában. Azzal, hogy az MKP tagja lett a szlovák kormánynak, a szlovákok tettek egy előzékeny lépést a magyarok felé, a magyarok pedig bebizonyították, hogy nem szlovákkellenesek. Az MKP bebizonyította, hogy nemcsak a magyar kisebbség érdekeinek képviselője, hanem országos politikára is képes és alkalmas.

Az MKP kormányzati szerepének két fontos eredménye van: az egyik, hogy a nyugati integrációs intézmények előtt Szlovákiát „szalonképesebbé” és elfogadhatóbbá tette, a másik az, hogy a szlovákok egy részét megszabadította a görcsös magyarellenességtől, tehát csökkentette a magyarokkal szembeni bizalmatlanságot. Az MKP kormányzati politizálásának világos üzenete, hogy megértette: az ország integrációs céljai előbbre valóak, mint a nemzeti identitás minden területen való következetes védelme. Az ország integrációja ugyanis nemcsak a szlovákoknak, hanem a szlovákiai (és a magyarországi) magyaroknak is létérdeke.

Az MKP egyértelmű integrációpárti politikát folytat, és támogatja a V4-ek szoros együttműködését, benne különösen Szlovákia és Magyarország szoros együttműködését.³⁴ (Az 1999. májusi visegrádi csúcstekeztet Pózsnyban egyúttal a szlovák–magyar kapcsolatok újjáélesztését is jelentette.) Az ország EU- és NATO-tagságát olyanként üdvözli, amely a magyar kisebbség helyzetét javítja, biztosabbá teszi. A magyarok kormányba való bevonása a jobb szlovák–magyar hivatalos viszony politikai és személyi alapfeltételét is megteremtette a legmagasabb szinten. 1998 novemberétől a kapcsolatok intenzívekké váltak, és elkezdtek teljesíteni az alapszerződésben lefektetett kapcsolati és kölcsönösségi elvárásokat, közöttük a vegyes bizottságok felállítását és működését is. A bösi vízi erőmű körüli feszültségek lecsillapodtak, az együttműködés többféle szintje és formája valósult meg.

Az első kormányzati ciklusban az MKP szerepét és eredményeit értékelte a kisebbségi problémakört jól ismerő Ondrej Dostál is. Véleménye szerint Dzurinda első kormányának

politikája a kisebbségekkel szemben jobb volt ugyan, mint Mečiar kormányainak politikája, de következetlen volt, és nem kívánt többet javítani a kisebbségek helyzetén, mint amennyit az előző kormányok elrontottak. Nem volt hajlandó túlmenni azokon az elvárásokon, amelyeket a nemzetközi integrációs szervezetek megköveteltek. Dzurinda első kormánya az utolsó, negyedik évében (2002) nem valósított meg egyetlen olyan alapvető rendelkezést sem, amely javította volna a nemzetiségi kisebbségek helyzetét. Az MKP-nak a kormánykoalícióban nem sikerült keresztülvinni a kormányprogramban is szereplő néhány olyan pontot, amelyek a prioritások közé tartoztak (és a kisebbségek helyzetére vonatkoztak). Sikerült azonban megerősítenie politikai helyzetét, amit a 2001-es regionális választás és a 2002-es parlamenti választás eredményével is igazolt.³⁵

Csáky Pál egy alkalommal (még az első kormányzási ciklus értékeléseként) az MKP helyzetét kényszerű „állandó készenléti helyzet”-ként jellemezte. Elsősorban arra gondolt, hogy a kisebbségi nemzeti közösségnek folyamatosan figyelnie kell a többségi nemzeti társadalomra is, tehát arra a többségi társadalomra, amelynek állami, jogi, gazdasági, politikai és társadalmi-kulturális keretei és határai között az adott kisebbségi közösségnek élnie kell. Az MKP kormányzati szerepvállalását jelentős mértékben ez a „figyelési helyzet” határozza meg. Olyannyira, hogy a két közösség (tehát a kisebbségi és a többségi) érdekei közötti viszonyban túlnyomórészt a többséginek az érdekei szerint kell cselekednie. E viszonyban természetesen fontos, hogy az érdekek között milyen a megoszlás. Az MKP esete azt igazolja, hogy a szlovák többségi társadalom érdekei nem mindig (bár gyakran) ellentétesek a magyar kisebbségi társadalomával. Ugyanakkor azt is igazolja, hogy számos esetben a kettőnek az érdekei egybeesnek.

A kisebbség helyzete a legnagyobb mértékben a többség jóindulatától függ, és ez ebben az esetben is érvényes. Az MKP kormányzatba való beemelése a szlovák „jóindulat” politikai megnyilvánulása volt még akkor is, ha ez jól felfogott bel- és külpolitikai érdekből történt.

Éppen a többségi–kisebbségi nemzeti társadalmi viszonyra gyakorolja az MKP kormányzati részvétele – a bizalmatlanság enyhítése által – a legjelentősebb hatást. A többségi nemzet politikai pártjai nem rendelkeznek a kisebbség problémáinak megoldását célzó részleges vagy komplex programmal. Ez ugyanis előfeltételezi a többségi nemzet előzékeny, pozitív hozzáállását, a kisebbségi kérdéshez való demokratikus viszonyulását. Az elmúlt évtizedben a szlovák társadalom részéről ennek ellenkezője (bizalmatlanság, elutasítás) nyilvánult meg. Az MKP kormányzatba való bevonása éppen ezért a szlovák politikai elit demokratikusabb részétől rendkívüli teljesítmény volt. „Legyőzték magukat”, amikor arról döntöttek, hogy megosztják a magyarokkal Szlovákia kormányzásának feladatát.

A koalícióban való részvétel *eredményeinek és kudarcainak elemzésénél* figyelembe kell venni, hogy a kitűzött célok megvalósításának több olyan szintje van, melyek kompromisszumok keresztűzében „edződnek”. Ebből a szempontból *meg kell különböztetni a pártprogramot, a koalíciós szerződést, a kormányprogramot és végül a programban foglaltak tényleges teljesítését.*

Az MKP kormányzati szereplésének vannak általános jellegű és konkrét eredményei és kudarcai. Az *általános eredmények* közé sorolható, hogy az MKP tanúsította: politikusai képesek a stratégiai gondolkodásra, és ennek alapján helyes politikai döntések meghozatalára is. A kormányzati viszontagságok ellenére mind a párt, mind a frakció egységes és fegyelmezett maradt, és a választói, szavazói bázis alapvetően nem pártolt el mellőlük. A koalíciós kudarccokat és kényszerhelyzetet tekinthetjük úgy is, hogy azok nemcsak az MKP gyengeségeiről és hibáiról, hanem a szlovák politikai elit és belpolitikai élet hiányosságairól is tanúskodnak. Azt is mondhatjuk, hogy mindaz, ami az MKP-vel a szlovák kormánykoalícióban történik, nem annyira az MKP-t minősíti negatívan, hanem inkább a koalíció szlovák pártjait. Nem véletlen, hogy Rudolf Chmel, a szlovák–magyar viszony legjobb szlovák szakértője az első koalíciós viszonyt úgy jellemezte,

hogy „Ilyen partnerek mellett valóban könnyű tisztességesnek maradni”.³⁶

A kormányzati szereplés értékelése attól is függ, hogy mit tekintünk fontos és kevésbé fontos szempontoknak, céloknak. *Ha a szlovákiai magyarság identitásának megmaradását, megőrzését tekintjük elsődleges célnak, akkor az MKP kormányzati szereplése nem volt eredményes.* Annál is kevésbé, mert a 2001-es népszámlálási adatok alapján 10 év alatt 46 768 magyar identitású szlovákiai állampolgár vesztette el magyar identitását. Ennek sokféle oka van, de nem az MKP kormányzati szerepvállalása. *Ha a szlovákiai magyar társadalom kulturális, nyelvi, oktatási és gazdasági előrejutását vesszük figyelembe, konkrét előrelépéseket is megállapíthatunk.* Vita tárgya lehet, hogy ennek milyen lett volna az (adott körülményeket figyelembe véve) optimális mértéke.

A szlovákiai magyar társadalom áldozatot hozott azzal, hogy saját politikai reprezentánsát, az MKP-t a szlovák kormányzatba küldte. Ezáltal Szlovákiának tett szolgálatot. Elsősorban külpolitikait, másodsorban belpolitikait. A külpolitikai szolgálat az egész ország nyugati integrációs irányának biztosítása, az ország külpolitikai elszigeteltségének feloldása és az integrációs sorban az előre jutása volt.³⁷ Az MKP politikai prioritásai közül teljesült Szlovákia EU- és NATO-tagsága. Az országban érvényesülnek és működnek a fontos reformfolyamatok. *A belpolitikai szolgálat a szlovák társadalom magyarokkal szembeni elutasításának, a magyarokkal szembeni féltelmeinek az oldása.* Ezzel emelte a szlovákok politikai kultúrájának színvonalát, különösen a kisebbség(ek) elfogadásának mértékét, formáját illetően; a szlovákokat az előzékeny viszony irányában befolyásolta. A kormányzati pozíció ebben kicsi, de érzékelhető előrelépést eredményezett. Enyhült a magyarellenesség légkör, s az MKP hozzájárult Szlovákia nemzetközi tekintélyének növeléséhez.

Az MKP kormányzati működésének elmúlt hat évében elért (a magyar kisebbség helyzetének javítását célzó) konkrét eredményeket és kudarcokat differenciálhatjuk aszerint, hogy azokat mekkora kompromisszumok árán érte

el. A kiharcolt, kialakított, „kisajtoltt” eredmények mind vagy kemény kompromisszum árán jöttek létre, vagy félmegoldások, vagy „a semminél jobbak”. A szlovákiai magyar kisebbségnek pedig el kell döntenie – kollektíven vagy egyénileg –, hogyan viszonyul ahhoz a helyzethez, amikor a pohár félig telt: örül-e annak, hogy már félig tele van, vagy elkeseredik-e azért, mert csak félig van tele. De azt is el kell döntenie, hogyan fog küzdeni azért, hogy tele legyen.

A legjelentősebb eredményt az oktatásban a komáromi magyar egyetem létrehozásával és az anyanyelvi kisebbségi oktatásra vonatkozó rendelkezések meghozatalával érték el. A kétnyelvű bizonyítványok és a kétnyelvű oktatási ügyvezetés, igazgatás bevezetése a magyar tantervű iskolákban ugyancsak a sikerek közé sorolható. A kisebbségi nyelvhasználat szabályozásának (a törvény, a *Regionális vagy kisebbségi nyelvek európai chartájának* ratifikálása és érvényesítése) eredményei a keményebb kompromisszumok árán születtek meg, és a semminél jobbaknak nevezhetők. Hasonlóan értékelhetjük, részleges eredménynek mondhatjuk a felelős *közigazgatási reformot*. Nem sikerült a 12 megyés modell bevezetése, és nem sikerült magyar többségű területek vagy megyék létrehozása, de a közigazgatási hatáskörök, jogkörök leosztása biztató és reménykeltő, mert (elsősorban a másodfokú és harmadfokú önkormányzatoknak) lehetőségeket biztosít néhány, a magyarokat is érintő kérdésben való helyi döntésre (pl. az iskolák és a művelődés, a kultúra kérdéseiben).

A sikerek közé sorolhatók a regionális szintű eredmények. A magyarok által lakott régiók gazdasági és szociális felzárkóztatására több lehetőség nyílt azáltal, hogy az MKP részesült a kormányzati hatalomból, s építügyi és régiófejlesztési minisztereket, mezőgazdasági és környezetvédelmi minisztert adott a szlovák kormánynak. Kormányzati pozícióból *a régiófejlesztési alapokhoz való hozzájárulás* beruházásokat biztosít a magyar régióknak is. Így jutnak közpénzek és állami támogatások a magyarok régióiban a mezőgazdaságba és a környezetvédelembe, a vidékfejlesztésbe is.

A magyar kisebbség képviselői a közigazgatásban elért pozíciók segítségével *regionális szinten* és a helyi önkormányzati szinten ugyancsak döntési helyzetbe kerültek, és befolyással bírnak az ügyek menetére. Az előljárói és előljáró-helyettesi posztok lehetőségeket nyújtanak arra, hogy a dél-szlovákiai szociális és gazdasági helyzetet kedvező irányba befolyásolják. Regionális alapon folyamodhatnak regionális fejlesztési forrásokhoz, és ezek segítségével munkahelyteremtő vállalkozásokat segítve, regionális közösségi kommunális beruházásokat indítva hozzájárulhatnak a magyarok által lakott területek gazdasági és szociális felzárkóztatásához, megerősödéséhez.

Egyelőre sikertelennek könyvelhetjük el a *nevesítetlen vagy tulajdonos nélküli földek* ügyében jellemző aktuális helyzetet. Megfelelően okos és türelmes politikával azonban erre is születhet kompromisszumos megoldás, ami kedvező konstelláció esetén még a Beneš-dekrétumok következményeivel összefüggő kárpótlás valamilyen formájával is összekapcsolható. A megoldást azonban „ki kell várni”. Eredmény – bár nem azonnal és nem közvetlenül észlelhető –, hogy a *közigazgatási értelmiség kineveléséhez* megeremtették a politikai és szervezeti feltételeket, és ennek bizonyos anyagi feltételeit is biztosították.

Az MKP szlovákiai stabil helyzetét szolgálja az a stratégiailag helyes döntés, hogy a párt élén *Bugar Béla* áll, akit nemcsak a magyar választók fogadnak el, hanem szlovákok is. Az ő személyes és politikusi képességei hozzájárultak az MKP kormányzati sikereihez. Legnagyobb érdeme azonban az, hogy *képes magát magyar politikusként elfogadtatni a szlovákokkal*. Népszerűsége, elfogadottsága a magyarok körében tartósan a legmagasabb, a szlovákok körében pedig tartósan a harmadik vagy a második legelfogadottabb politikusként szerepel. A demokratikus közvélemény szerint a szavahihetőség és megbízhatóság szempontjából a szlovák politikai elit élén áll.

Az MKP kormányzati szerepvállalását mérlegelve felmerül a kérdés, hogy milyen alternatíva áll az MKP előtt arra az esetre, ha kilépne a kormányból, és ellenzékbe vonulna. Újra tel-

jes mértékben ignorált ellenzéként működhetne a komplexusos többségi társadalom által nyújtott feltételek között. Több mint bizonytalan, hogy szlovák viszonyok között milyen eredményeket lehetne elérni azzal az elvi, radikális kisebbségi politikával, amely ugyan elveiben világosabb, de mindennapi, kézzelfogható eredményeit tekintve minden bizonnyal negatívabb következményekkel járna. A kérdésre az egyik lehetséges választ éppen az MKP 2002-es választási eredménye és a második ciklusban elfoglalt erősebb pozíciója adja meg.

JEGYZETEK

1. Az MKP kormányzati működésének első két évéről részletes elemzést készített Szarka László: A szlovákiai Magyar Koalíció Pártjának kormányzati szerepvállalásáról. *Regio*, 11. évf. (2000) 4. sz. 122–149. p.
2. Magyarok a demokratikus szlovák politikai rendszerben 1990 után akkor vettek részt a szlovák kormányzatok működésében, amikor 1990 és 1992 között a Független Magyar Kezdeményezés választási koalíció révén a kormányzati részvételre is vállalkozott. 1994 tavaszán a Mečiar leváltó Moravčík-kormányban merült fel, hogy a Magyar Koalíciót – mint demokratikus politikai szubjektumot – bevonják a koalícióba. Akkor azonban a demokratikus szlovák politikai elit erre nem vállalkozott. A Magyar Koalíció támogatását csak kívülről, ellenzékben, csendes támogatásként merték igényelni.
3. Koncoš miniszter szerint ez a megoldás csak a dél-szlovákiai magyaroknak előnyös (pedig a 458 ezer hektár nevesítetlen földből csak 131 ezer hektár található a vegyes lakosságú járásokban). Ezeket a kérdéseket a magyar politikusok a koalíciós szerződésre és a kormányprogramra hivatkozva úgy szerették volna megoldani, hogy az a magyar érdekeket is figyelembe vegye. Koncoš mezőgazdasági miniszter a magyarok kizárására irányuló törekvését ideológikus érvekkel indokolta, például azzal, hogy a magyar politikusok revízióra és a Beneš-dekrétumok eltörlésére törekszenek. Mesežnikov, Grigorij: *Slovensko 1998–1999*. 91. p.

4. Például az 1999-es költségvetésben a kisebbségi kultúrák támogatására járó pénzt úgy osztották el, hogy a teljes összeg elosztásáról a területi hivatalok döntöttek volna. A magyarok ahhoz ragaszkodtak, hogy az összegek közvetlenül a konkrét kisebbségi kulturális aktivitásokhoz kapcsolódjanak. Mivel a koalíciós partnerek ellenálltak ennek az igénynek, a magyarok bojkottálták a parlamenti üléseket, s ezért azok határozatképtelenek lettek. A magyar nyomásgyakorlás eredményeként a koalíció szlovák része ráállt arra, hogy a pénzt a konkrét kisebbségi kulturális aktivitások alapján osszák el. Mesežnikov, Grigorij: *Slovensko 2000*. 37. p.
5. Mesežnikov, Grigorij: *Slovensko 2000*. 22. p.
6. A nyelvi jogokkal kapcsolatosan ez a kormányzat is tett lépéseket a szigorú nyelvtörvényhez való visszatérésre. A kulturális miniszter (Milan Kňažko) 2000 augusztusában koncepcióban vissza akart nyúlni az 1995-ös nyelvtörvényhez, és büntetni akarta a törvény megszegését. Elkészített indoklásában a vegyes lakosságú területeken, a nemzetiségi iskolákban a szlovák nyelv oktatásának és használatának szigorú felügyeletére szerette volna helyezni a hangsúlyt. A javaslat ellen tiltakozott az MKP, de a koalíciós partnerek sem támogatták, csak az ellenzékiek.
7. A középszintű közigazgatást szabályozó törvénytervezetet olyan regionális beosztásban fogadták el, amely kifejezetten a magyarok érdekei ellen született. A területi eljárásokra vonatkozó választási törvénye és annak lebonyolítása is ilyen volt: magyarellenessé indíttatásból a területi választási törvényt kétfordulósként fogadták el (ráadásul egyetlen alkalomra), holott a többi választásra vonatkozó törvényi szabályozás egyfordulós. Ezzel ki akarták küszöbölni magyar jelölt területi eljáróként való megválasztását. Maga a területi önkormányzati képviselő- és eljáró-választás, annak menete és kimenetele teljes mértékben tükrözte a szlovák politikai elit és társadalom magyarellenességét, bizalmatlanságát a magyarokkal szemben (különösen a nagyszombati és a nyitrai megyei képviselők megválasztásában).
8. Az MKP ereje alapján Bugár Bélának járt volna a parlament elnöki tisztsége, de a koalíciós partnerek ezt nem fogadták el, így a Kereszténydemokrata Mozgalom elnökének jutott a parlament elnöki tisztsége. A szlovák társadalom állítólag még nem volt felkészülve arra, hogy parlament-jének elnöke magyar legyen. Bugár Béla maga is nyilatkozott arról, hogy erre a szlovák politika még nem elég érett. Dostál, Ondrej: *Slovensko 2002*. I. köt. 209. p.
9. Hat államtitkári helyet szereztek meg: a pénzügyminisztériumi, külügyminisztériumi, oktatási minisztériumi, kulturális minisztériumi, gazdasági minisztériumi, építésügyi és régiófejlesztési minisztériumi államtitkárságot. Az MKP az államigazgatásban két területi eljárói és 16 járási hivatali vezetői poszt tulajdonosa is.
10. Vannak, akik szerint a szlovákiai magyar közösség inkább baloldali érzelmű és beállítottságú, mintsem jobboldali, ezért sokan vannak, akik a választás idején elpártolnak az MKP-tól, és a baloldali szlovák pártokra szavaznak. Ezek megtartása feladata lenne az MKP-nak, ezért baloldali képviselőket is indít a listáján.
11. Bugár Béla, a párt elnöke 2002. május 25-i értékelő beszédében megállapította, hogy 1998-ban olyan gazdasági, pénzügyi és erkölcsi válsággal küzdő országot vettek át, amelynek feladata a válságkezelés volt. Ez a válság fokozott mértékben sújtotta a magyar kisebbségi közösséget. Amíg az ország 19-20 százalékos átlagos munkanélküliséggel küzdött, addig a szlovákiai magyarok által lakott területeken 20-30 százalékos volt, egyes helyeken elérte a 40 százalékos átlag is. Ez akkor is katasztrofális, ha a területeken nagy a roma lakosság aránya. Az MKP kezdettől (és nem csak a kormányzati szereplés kezdetétől) a mélyreható és átfogó reformokat támogatta.
12. Bugár Béla könyvének 42-43. oldalán.
13. Dostál, Ondrej: Národnostné menšiny. *Slovensko 2003*. 152. p.
14. Nem véletlen, hogy Szlovákiában mindenfelől – elsősorban szlovák oldalról – számos bírálát és „aggodalom” látott napvilágot az új magyar egyetem indokoltságát és szakmai színvonalát illetően. A leghatározottabbak éppen a nyitraiak, akik a konkurenciától tartanak.
15. Ilyen helyzeteket az MKP (és más koalíciós pártok) miniszterei elleni bizalmatlansági indítványok okoznak a parlamentben. A magyar kormánytagok közül leggyakrabban az emberi és

- kisebbségi jogokért és az integrációért felelős Csáky Pált próbálják meg leváltani (főként a roma problémák és a kivándorlás megoldatlansága, az integrációs ügyek állapota és az európai fejlesztési alapok által nyújtott lehetőségek gyenge kihasználása miatt), de hevesen támadják Bugár Bélát mint a parlament egyik alelnökét és Duray Miklóst is. Duraynak – a lojalitás hiányára hivatkozva – már a mandátumát is szertették volna megvonni.
16. Ez a véleménye G. Mesežnikovnak is, amikor az MKP 2003-as működését értékeli. Mesežnikov: *Slovensko 2003*. 70. p.
 17. Ezt a felszólítást fogalmazta meg 2004-ben megjelent könyvében, annak 133. oldalán. A kötet adatait lásd a felhasznált irodalomban.
 18. A koalíciós többséget ugyanis úgy lehetne visszaszerezni, ha a kormányfő lemondana, és akkor visszatérnének az őmiatta távozott képviselők.
 19. A parlamentben 22 képviselő független lett, nagy részük a kormánykoalíció két szlovák pártjából került ki.
 20. Az egyik oldalon a kormányfő és pártja, a Szlovák Demokratikus és Keresztény Unió az Új Polgári Szövetséggel, a másik oldalon az MKP és a Kereszténydemokrata Mozgalom áll egymással szemben.
 21. Például 2002 júniusában, az első kormányzati ciklusban, amikor Rudolf Schuster köztársasági elnök az USA-ba készült, delegációjába magyarokat nem vettek be. Ezt magának az amerikai elnöknek kellett „kikényszerítenie”. Az amerikai fél, George Bush elnök külön kérésére a delegációba az MKP egyik vezető képviselőjét (Csáky Pál) is be kellett vonni. Ez több szempontból fontos jelzés volt a szlovák politikai elitnek: az MKP kormányzati szerepét pozitívan értékelik az USA vezetői is, s azt kívánják, hogy a következő kormányzati ciklusban is ott legyen; ez ugyanis a szlovákiai demokráciának az integráció szempontjából is fontos jelzése a világ felé. Egyéb esetek a második kormányzati ciklusban: 2002 novemberében a prágai NATO-csúcsértekezletre nem választottak be magyart a delegációba, s 2002 decemberében az EU koppenhágai csúcsértekezletére sem Csáky Pált hívták, aki a kormány integrációért felelős miniszterelnök-helyettese. (Utólagosan, az MKP felháborodása miatt, a delegációba besorolták Simon Zsolt mezőgazdasági minisztert.)
 22. Például akkor, amikor sokadszor rossznak ítélte meg a koalíciós belső viszonyt, vagy amikor azt mondta, hogy „elmúltak már a Migaással eltöltött arany idők”. (Mesežnikov: *Slovensko 2003*. 71–72. p.)
 23. A státustörvény diplomáciai egyeztetésének ügye a szlovák külügyminiszter, Eduard Kukan és magyar államtitkára, Berényi József közötti konfliktussal és hasonló bizalomvesztéssel járt.
 24. Ezek között egyre szaporodnak a Bugár–Csáky–Duray hármas egymástól eltérő, ellentmondó vagy az élességet tompító megnyilvánulásai, különösen az autonómia ügyét, a Magyarországgal és annak pártjaival való együttműködést és az Európai Parlamentben való stratégiai együttműködést illetően. Bugár Béla 2002-ben még úgy nyilatkozott, hogy az MKP-nak nincs radikális és mérsékelt szárnya, de vannak nézetkülönbségek. Ezeket azonban a párt eddig egyesíteni tudta. Bugár szerint az MKP öt éves fennállása alatt homogén, működő struktúrává vált.
 25. Ennek első esete az volt, amikor az MKP, a szlovákiai pártok közül egyedülként, a kollektív kisebbségi jogoknak az EU alkotmányába való bevételeit illetően Magyarországot támogatta.
 26. Az ezrakt felmérések igazolják azt a hosszabb távú trendet, hogy a szlovák társadalom egyharmada (30–35 százalék) nem viszonyul negatívan a szlovákiai magyarokhoz, míg a kétharmada vagy negatívan viszonyul, vagy bizonytalan ennek megítélésében. – 1999 elején az MKP betagozódását a kormányba a megkérdozett szlovákoknak mindössze 36 százaléka tartotta helyes lépésnek, és 53 százalékuk gondolta helytelennek. Hasonló volt az arány a kételyelvű bizonyítványok bevezetésével kapcsolatban is: helyesnek tartotta 36 százalék, helytelenítette 51 százalék szlovák. (Bútorová–Gyárfášová–Velšic 1998–1999. 240. p.)
 27. Ezt a trendet tükrözték a két koalíciós ciklus minden évében végzett, erre vonatkozó felmérések. Sőt 2001-ben a magyarok kormányzati szereplését a magyarok 95–97 százalékban helyeselték. (Gyárfášová–Velšic 2001, 269. p.)
 28. Uo. 261. p.

29. A felmérések szerint ezt helyesnek 58 százalék, helytelennek 32 százalék tartotta. De idővel ez a tény a szlovák választók szemében enyhén pozitív irányban módosult, 66, illetve 25 százalékra. Figyelemre méltó, hogy az MKP kormányba való bevonását inkább a nők, mint a férfiak támogatják, illetve inkább a magasabban képzettek, és a városok lakói inkább, mint a falvakéi. (Bútorová–Gyárfášová–Velšic 2000, 304–305. p.)
30. A kormánykoalíció pártjainak hívei az első kormányzati ciklusban lassan kezdtek megbékülni az MKP kormányzati részvételével, és 2001-re 66 százalékban elfogadták, 25 százalékban elutasították az MKP-t a kormányban. (Gyárfášová–Velšic 2001, 269. p.)
31. Az MKP-nak a legjobb osztályzatot nemcsak a koalíció hívei adták (2,61), hanem az ellenzék hívei is (3,51), és így az egész népesség átlagosztályzatát (3,30) illetően is az MKP kapta a legjobb osztályzatot a koalíciós pártok ezen „versenyében”. (A szlovák osztályzati rendszerben ez a szám minél jobban közelít az 1-eshez, annál jobbnak számít!) (Bútorová–Gyárfášová–Velšic 2003, 238. p.)
32. A párt sajátos helyzetét tükrözi az is, hogy szavazóbázisa állandó, nem változik, és választói sem szavaznak át más pártokra. Az MKP a legstabilabb szavazóbázissal rendelkező párt. Ezt Bárdos Gyula, az MKP frakcióvezetője úgy jellemezte, hogy „Sajnos még nincs itt az ideje, hogy a szlovákiai magyar megengedhesse magának, hogy más pártokra adja voksát”. Interjú Bárdos Gyulával az *Új Szó* 2002. szeptember 7-i számában.
33. Mesežnikov: *Slovensko* 2002. I. köt. 64. p.
34. A felmérések szerint a magyar kisebbség sokkal határozottabban támogatja Szlovákia integrációját (NATO, EU), mint a szlovákok. A NATO-ba való belépést a magyarok 68 százaléka, a szlovákok 48 százaléka támogatja, ellene van 24 százalék magyar és 41 százalék szlovák, az EU-tagságot pedig 81 százalék magyar és 71 százalék szlovák igenli, 14 százalék magyar, 20 százalék szlovák pedig elutasítja. (Bútorová–Gyárfášová–Velšic 2000, 307. p.)
35. Az értékelést a Národnostné menšiny [Nemzeti-ségi kisebbségek] című tanulmányában végezte el. (Dostál 2002. I. köt. 195–212. p.)
36. Szabó Gergely: Vitafórum az első szlovákiai médiahajón. *Új Szó*, 2002. szeptember 7.
37. Ennek a stratégiai célnak az érdekében az MKP saját hitelét is kockáztatta, amikor engedett az integrációs intézmények nyomásának és a szlovák értelmiségek könyörgő levelének. Mind az előbbieket, mind az utóbbiak 2001. júliusában–augusztusában (a közigazgatási reform parlamenti elfogadása után) többféleképpen, szóban és írásban kérték az MKP politikusait, hogy a saját (és így a magyar kisebbség) politikai érdekeit vessék alá Szlovákia integrációs érdekeinek, és maradjanak bent a szlovák kormányban.

IRODALOM

- Bugár Béla: *Olyan országban élek... Magyarokról és szlovákokról, mulasztásokról és lehetőségekről*. Pozsony, Kalligram, 2004, 192. p.
- Bútorová, Zora–Gyárfášová, Oľga–Velšic, Marián: Verejná mienka. In: Mesežnikov, Grigorij–Ivantyšin, Michal (eds.): *Slovensko 1998–1999. Súhrnná správa o stave spoločnosti*. Bratislava, Inštitút pre verejnú otázk, 1999, 233–272. p.
- Bútorová, Zora–Gyárfášová, Oľga–Velšic, Marián: Verejná mienka. In: Kollár, Miroslav–Mesežnikov, Grigorij (eds.): *Slovensko 2000. Súhrnná správa o stave spoločnosti*. Bratislava, Inštitút pre verejnú otázk, 2000, 281–324. p.
- Bútorová, Zora–Gyárfášová, Oľga–Velšic, Marián: Verejná mienka. In: Kollár, Miroslav–Mesežnikov, Grigorij (eds.): *Slovensko 2003. Súhrnná správa o stave spoločnosti*. Bratislava, Inštitút pre verejnú otázk, 2003, 229–263. p.
- Dostál, Ondrej: Národnostné menšiny. In: Kollár, Miroslav–Mesežnikov, Grigorij (eds.): *Slovensko 2000. Súhrnná správa o stave spoločnosti*. Bratislava, Inštitút pre verejnú otázk, 2000, 175–189. p.
- Dostál, Ondrej: Národnostné menšiny. In: Kollár, Miroslav–Mesežnikov, Grigorij (eds.): *Slovensko 2002. Súhrnná správa o stave spoločnosti*. I. köt. Bratislava, Inštitút pre verejnú otázk, 2002, 195–212. p.
- Dostál, Ondrej: Národnostné menšiny. In: Kollár, Miroslav–Mesežnikov, Grigorij (eds.): *Slovensko 2003. Súhrnná správa o stave spoločnosti*.

Bratislava, Inštitút pre verejné otázky, 2003, 151–166. p.

Gyárfášová, Oľga–Velšic, Marián: Verejná mienka. In: Kollár, Miroslav–Mesežnikov, Grigorij (eds.): *Slovensko 2001. Súhrnná správa o stave spoločnosti*. Bratislava, Inštitút pre verejné otázky, 2001, 241–284. p.

Gyárfášová, Oľga–Velšic, Marián: Verejná mienka. In: Kollár, Miroslav–Mesežnikov, Grigorij (eds.): *Slovensko 2002. Súhrnná správa o stave spoločnosti*. I. köt. Bratislava, Inštitút pre verejné otázky, 2002, 291–331. p.

Mesežnikov, Grigorij: Vnútropolitický vývoj a systém politických strán. In: Mesežnikov, Grigorij–Ivanyšin, Michal (eds.): *Slovensko 1998–1999. Súhrnná správa o stave spoločnosti*. Bratislava, Inštitút pre verejné otázky, 1999, 17–114. p.

Mesežnikov, Grigorij: Vnútropolitický vývoj a systém politických strán. In: Kollár, Miroslav–Mesežnikov, Grigorij (eds.): *Slovensko 2000. Súhrnná správa o stave spoločnosti*. Bratislava, Inštitút pre verejné otázky, 2000, 17–124. p.

Mesežnikov, Grigorij: Vnútropolitický vývoj a systém politických strán. In: Kollár, Miroslav–Mesežnikov, Grigorij (eds.): *Slovensko 2002. Súhrnná správa o stave spoločnosti*. I. köt. Bratislava, Inštitút pre verejné otázky, 2002, 19–125. p.

Mesežnikov, Grigorij: Vnútropolitický vývoj a systém politických strán. In: Kollár, Miroslav–Mesežnikov, Grigorij (eds.): *Slovensko 2003. Súhrnná správa o stave spoločnosti*. Bratislava, Inštitút pre verejné otázky, 2003, 19–112. p.

(CSEH)SZLOVÁKIA ALKOTMÁNYOS RENDSZERE

Kulcsszavak: Alkotmányosság, kisebbségi nyelvi jogok, a Szlovák Köztársaság Nemzeti Tanácsa, a Szlovák Köztársaság elnöke, a Szlovák Köztársaság Kormánya, a Szlovák Köztársaság Alkotmánybírósága, általános bíróságok és az ügyészség.

Az állam jellegét az állami berendezés alapvető szabályai, elsősorban alkotmánya, alkotmányjogi rendszere és az határozza meg, hogyan garantálja az állam az alapvető emberi jogok és szabadságjogok érvényesülését. Az alábbiakban röviden áttekintjük (Cseh)Szlovákia alkotmányos fejlődését, különös tekintettel a szlovákiai magyarokat érintő emberi jogi és nyelvhasználati kérdésekre.

A mai Szlovák Köztársaság jogelődje az egykori Csehszlovákia volt, melynek első alkotmányjellegű törvényét 1918. október 28-án fogadták el. Ez a törvény deklarálta a csehszlovák állam megalakulását. A csehszlovák szuverenitás megtestesítőjeként a Nemzeti Bizottságot említi, az államformát azonban még nem határozza meg, csupán leszögezi, hogy arról később döntenek. A törvény értelmében az új állam recipiálta, átvette a magyar, illetve az osztrák jogrendet, így még évtizedekig jogi és közigazgatási dualizmus alakult ki az országban. Az első törvény a Nemzeti Bizottság irányítása alá vont minden önkormányzati, állami, megyei, járási, községi hivatalt és intézményt, és elrendelte, hogy ezeknek a recipiált törvények szerint kell intézniük a hivatalos ügyeket.

1918 előtt Szlovákiának nem volt önálló alkotmányjogi státusa. A mai Szlovákia területe a Magyar Királyság részét képezte, és ez a helyzet egy ideig fennállt az első csehszlovák állam megalakulása után is annak ellenére, hogy a cseh és szlovák külföldi hazafias csoportulások között megkötött 1915-ös clevelandi egyezmény föderációt feltételezett, az 1918-as pittsburghi egyezmény pedig Szlovákia autonómiájával számolt, melynek értelmében Szlovákia önálló országgyűléssel rendelke-

zett volna, végrehajtó és bírói szervei lettek volna. A Szlovák Nemzeti Tanács azonban, amely az akkori szlovák politikai mozgalmakat tömörítette és a szlovák nemzet egyedüli reprezentánsává kiáltotta ki magát, a turócszentmártoni Deklarációjában 1918. október 30-án nyilvánította Szlovákia belépését az újonnan alakult Csehszlovákiába.

A Nemzeti Bizottság tevékenysége 1918 novemberében ért véget, ugyanis 13-án átalakult Nemzetgyűléssé, amely jóváhagyta az ideiglenes alkotmányt. Az ideiglenes alkotmány a köztársasági államformát határozta meg, és a parlamentáris köztársaság kormányformáját rögzítette a hatalom megosztásának hármas rendszerével, a törvényhozói, végrehajtó és bírói hatalommal.

Csehszlovákia nem nemzeti államként, a csehek és a szlovákok, illetve a „csehszlovákok” nemzeti államként alakult meg, hanem többnemzetiségű államként, a kisebbségeknek azonban az állam megalakulása után nem volt képviselője a Nemzetgyűlésben.

Csehszlovákia első törvénye, ideiglenes alkotmánya és az 1920-ban elfogadott alkotmánylevele (végleges alkotmánya) képezte az állam alkotmányos alapjait. Az új alkotmány több akkori konstitúció mintájára készült. Leginkább Ciszlajtánia alkotmányából, az 1867-es decemberi Osztrák–Magyar Monarchia alaptörvényéből merített, a parlamentarizmus konstrukcióját a harmadik Francia Köztársaság alkotmányából vette, a preambuluma amerikai mintázat volt. A parlamentáris köztársaságot a köztársasági elnök képviselte. Az alkotmánylevelével szerint kétkamarás parlament alakult, de a kárpátjai autonóm gyűlés sosem alakult meg.

A kormány a Nemzetgyűlésnek felelt, az önkormányzatok közvetlenül a népnek. Az alkotmány a referendum (népszavazás) nagyon különleges formáját is tartalmazta, és valószínűleg először tartalmazott rendelkezést egy ország alkotmánya a törvények alkotmányos felülvizsgálatáról centralizált alkotmánybíróság által.

Az alkotmány a népszuverenitás, a hatalommegosztás elvére, az ún. első generációs emberi jogok rendszerére és egy sajátos elméletre, az egységes csehszlovák nemzet, az ún. csehszlovakizmus teóriájára épült.

Csehszlovákia első alkotmányát később nem módosították, de kiegészítették további nyolc alkotmánylevéllel, melyek közül egyet a tárgyalat témával kapcsolatban meg kell említeni: az 1920-ban elfogadott nyelvtörvényről szóló alkotmánylevélről van szó, amely filozófiájában alapvetően különbözik a későbbiekből ismert nyelvhasználati törvényektől. Ez a nyelvtörvény ugyanis a kisebbségek nyelvhasználati jogát úgy szabályozza, hogy elsősorban a köztisztviselőket kötelezi a kisebbségek nyelveinek használatára, és csak elvétve szól arról, hogy mikor köteles a kisebbséghez tartozó egyén a többség nyelvét használni. A nyelvtörvény kimondta, hogy azokban a járásokban, ahol a legutóbbi népszámlálás szerint a más nyelvű állampolgárok számaránya meghaladja a 20%-ot, a köztársaság bíróságai, hivatalai és közigazgatási szervei kötelesek az ott lakó nemzeti kisebbségek beadványait azok nyelvén is intézni. Sőt az ilyen járásokban azt is lehetővé tette, hogy a bíróságok és a hivatalok csak az ügyfél nyelvén adják ki határozataikat. A hirdetményeket a kisebbség nyelvén is kötelesek voltak közzétenni, és a nemzeti kisebbségek valamennyi iskolájában azok nyelvén kellett oktatni.

1927-ben módosult a megyerendszerről szóló törvény, melynek értelmében Szlovákia mint országrész az első Csehszlovák Köztársaság öngazgatási része lett.

A második Csehszlovák Köztársaság idején, 1938–1939-ben Szlovákia alkotmányjogiilag új helyzetbe került. A müncheni döntés után a köztársaság autonóm részét képezte. A Nemzetgyűlés 1938. november 22-én elfogadta

a Szlovákia autonómiájáról szóló alkotmánytörvényt, de már azon képviselők nélkül, akik az elcsatolt területekről származtak. Ez az alkotmánytörvény a szlovákiai vezető politikai pártok 1938. október 6-án kiadott zsolnai egyezményéhez kötődik, amely már előre jelezte a második Csehszlovák Köztársaság alkotmányjogi elrendezését. Az autonómia képviselője a Szlovák Országgyűlés (Nemzetgyűlés) és kormány volt.

A 63 tagú Szlovák Országgyűlés elfogadhatta Szlovákia alkotmányát, és törvényhozói jogkörrel rendelkezett minden olyan területen, amely alkotmánytörvény által nem volt a Nemzetgyűlésnek fenntartva. A szlovák kormányt a csehszlovák köztársasági elnök nevezte ki. A szlovák kormány tagjai egyúttal az országos kormány tagjai is voltak, de csak az egész országot érintő döntésekben vettek részt.

A parlamenti kormányforma rövid hagyománya a második világháború alatt, a fasiszta szlovák állam idején megszakadt, amikor a köztársasági elnök került domináns pozícióba. Ebben az időszakban az alkotmányos fejlődés diszkontinuitása nyilvánvaló volt.

A harmadik Csehszlovák Köztársaság idején, 1944–1948 között az említettek ellenére, az 1920-as alkotmány kontinuális érvényességére hivatkozva ezt az alkotmányt alkalmazták az új alkotmány elfogadásáig, 1948. május 9-ig. A második világháború alatt csak a köztársasági elnök jogállása nem változott lényegesen. A kormány javaslatára dekrétumokat adott ki, melyeket a kormánynak ellenjegyezni kellett. A köztársasági elnök ezen jogköre az Ideiglenes Nemzetgyűlés megalakításáig, 1945 októberéig tartott, és ez alatt az idő alatt összesen 143 dekrétumot adott ki, melyek az 57/46 Tt. számú alkotmánytörvénnyel lettek utólag jóváhagyva és jogszabályokká nyilvánítva (ratihabíció). Ezekből a dekrétumokból a magyar nemzetiségű lakosságot közvetlenül 13 dekrétum érintette (pl. a 33/45, 104/45 és a 108/45 Tt. számú dekrétum), mégpedig negatívan, hiszen közismert, hogy ezek a dekrétumok a kollektív felelősségre vonás elvén is alapultak, és legitimálták a tulajdon szélsőséges korlátozásának és elvonásának lehetőségét, a nyelv-

vi jogok korlátozását és a „hontalanság éveit”. A München előtti csehszlovák állam alkotmányjogi kontinuitásának koncepcióját komolyan megzavarta a nemzeti bizottságok rendszerének kialakításáról szóló dekrétum is. Szlovákia autonómiájáról nem fogadtak el alkotmánytörvényt úgy, mint a müncheni egyezmény után, ténylegesen azonban a szlovák nemzeti felkeléskor forradalmi úton keletkezett új hatalmi szerv, a Szlovák Nemzeti Tanács, majd később a Megbízottak Testülete lett az alkotmányosan le nem fektetett politikai autonómia képviselője. A Szlovák Nemzeti Tanács helyzetét politikailag a Kassai Kormányprogram szabályozta. Ebben a dokumentumban a Csehszlovák Köztársaságot már mint két egyenjogú nemzet, a csehek és a szlovákok nemzeti államaként határozták meg, tehát már elutasították a csehszlovakizmus elméletét.

Az 1948–1960 közötti időszakot a korlátozott autonómia időszakának szokták nevezni. 1948 februárjában részben alkotmányos, de még inkább alkotmányellenes eszközökkel a kommunisták vették át a hatalmat. Megkezdődött a hamis parlamentarizmus időszaka egy párt vezetésével. Az 1960-as ún. Május 9-i Alkotmány Csehszlovákiát két egyenjogú szláv nemzet, a cseh és a szlovák nemzet egységes államaként határozta meg. Szlovákiában eszerint az államhatalom hordozói és végrehajtói a szlovák nemzeti szervek voltak – a Szlovák Nemzeti Tanács és a Megbízottak Testülete. A Szlovák Nemzeti Tanácsot hat évre választották az arányos rendszer alapján, de a Nemzeti Front egységes jelöltlistájával, melyben Szlovákia Kommunista Pártja vezető pozíciót töltött be. A Megbízottak Testülete az államhatalom és a végrehajtó hatalom szerve volt.

Az új alkotmány szovjet mintára készült. A Nemzeti Frontba tömörülő pártok gyakorlatilag elvesztették szubjektivitásukat, politikai versengés nem létezhetett. Korlátozódott a tulajdonjog, az emberi jogoknak csak deklaratív jellege lett. Az alkotmánybíróság intézménye kikerült az alkotmányból.

A szocialista alkotmány időszakában, 1960–1968 között megmaradt a kormány unitárius formája, de a szlovák autonómia szűkült,

főleg a Megbízottak Testületének feloszlata következtében. A kormányhatalom egész rendszere Csehszlovákia Kommunista Pártjának (CSKP) vezető szerepén alapult, Szlovákiában Szlovákia Kommunista Pártja (SZLKP) volt ilyen minőségben a CSKP területi szervezeti egysége. A kormányrendszer az előző parlamentáris rendszerről – amely formálisan megtartotta a hatalom hármasságát – átváltott népgyűlés útján való kormányzásra, ahol a parlamentáris típusú képviselői szerv nemcsak a törvényhozás legmagasabb szerve volt, hanem minden hatalmat magában foglalt. A többi szerv (köztársasági elnök, kormány, ügyészség) nem a hatalom, hanem a munka megosztásán alapult, és végeredményben a legmagasabb képviselői szervnek felelt munkájáért. Szlovákiában a törvényhozást és a végrehajtó hatalmat még szorosabban összekapcsolták. A Szlovák Nemzeti Tanács az államhatalom és -igazgatás szerveként szerepelt Szlovákiában. A 100 tagú képviselőtestületnek imperatív mandátuma volt. A Szlovák Nemzeti Tanács jogkörébe tartozott a nemzeti vagy regionális jellegű törvényhozás, amelynek összhangban kellett lennie a csehszlovákiai törvényhozással.

A szlovákiai alkotmányfejlődés szempontjából jelentős az 1968-as év, amikor politikai döntést hoztak az addig unitárius csehszlovák állam federalizációjáról. Az 1968. évi 143. számú alkotmánytörvény első cikke szerint „a Csehszlovák Szocialista Köztársaság két egyenjogú testvéri nemzetnek, a csehnek és a szlováknak szövetségi állama”.

A népgyűlés formájú kormányzás ezután is megmaradt. A Szlovák Nemzeti Tanács továbbra is nemcsak törvényhozási szerv maradt, hanem egyben az államhatalom legfőbb szerve is. Tagjainak száma az 1968-as kooptálásokkal 150-re bővült. A Szlovák Nemzeti Tanács Elnöksége a kollektív államfő szerepét is betöltötte, és a törvényhozói hatalmat helyettesítette törvényerejű rendeletek kiadásával abban az időben, amikor a parlament nem ülésezett. A szlovák kormányt mint végrehajtó szervet szintén a Szlovák Nemzeti Tanács Elnöksége nevezte ki. A kormány a Szlovák Nemzeti Ta-

nácsnak felelt munkájáért. Az 1968-ban elfogadott 143. számú alkotmánytörvény ismét bevezette az alkotmánybíróság intézményét, amely azonban ezen alkotmánytörvény alapján sohasem működött. Ezt az alkotmánytörvényt a 144. számú nemzetiségi alkotmánytörvény egészítette ki, amely az állam területén élő nemzetiségeket államalkotóknak tekintette, hiszen első cikkében kimondta, hogy „a Csehszlovák Szocialista Köztársaság mint a cseh és a szlovák nemzetnek és azoknak a nemzetiségeknek a közös állama, amelyek ennek az államnak a területén élnek”. Vitathatatlan azonban, hogy ez az alkotmánytörvényi rendelkezés nem állt összhangban az idézett 143. számú alkotmánytörvény első cikkével.

Csehszlovákiában a tényleges közjogi átalakulás 1989. november 17-én a „bárszonyos forradalommal” kezdődött. Közvetlenül utána számos ponton módosították mind az 1960. évi alkotmányt, mind pedig az 1968. évi föderációs alkotmánytörvényt. November 29-én a Szövetségi Gyűlés rendkívüli ülésén törölték a kommunista párt vezető szerepére vonatkozó rendelkezéseket.

1990. február 27-én a Szlovák Nemzeti Tanács a Szlovák Szocialista Köztársaság elnevezést Szlovák Köztársaságra változtatta, valamint módosította a lobogót és Szlovákia felségjelvényeit. Március 29-én a Csehszlovák Szocialista Köztársaság megnevezést Csehszlovák Szövetségi Köztársaságra módosították, majd április 20-án a Cseh és Szlovák Szövetségi Köztársaság sokat vitatott elnevezésre, s ugyanakkor jóváhagyták a föderáció állami felségjelvényeit is.

Az 1990 júniusában megválasztott parlament lényegében az alkotmányozó gyűlés felhatalmazást kapta azzal, hogy dolgozza ki és fogadja el Csehszlovákia új alkotmányát. A Szövetségi Gyűlés az egypártrendszer lebontása, a politikai pluralizmusra való áttérés, az állam szocialista alkotmányos rendszerének demokratikus jogállammá alakítása érdekében szinte futószalagon fogadta el az alkotmánytörvényeket (1992-ig összesen 51-et). Az alapjogok köréből a petíciós, a gyülekezési és az egyesülési jogról szóló törvényt fogadta el.

Szlovákiában 1990 őszen elfogadták a rendszerváltozás utáni első nyelvtörvényt (1990. évi 428. számú törvény), amely a Szlovák Köztársaság hivatalos nyelveként a szlovák nyelvet határozta meg. A törvény szerint a nemzetiségi kisebbségek nyelve a hivatalos érintkezésben olyan településen volt használható, ahol az adott kisebbség részaránya meghaladta a 20%-ot. A kisebbségi nyelv használatának lehetőségét viszont korlátozta az a tény, hogy az államigazgatási és önkormányzati hivatalok dolgozói nem voltak kötelesek ismerni és használni az adott kisebbség nyelvét. A törvény rendelkezett arról is, hogy az államigazgatási és helyi önkormányzati szervek, valamint alkalmazottaik munkájuk során kötelezően a hivatalos nyelvet használják, a természetes és jogi személyek a hivatalos kapcsolattartás során mind szóban, mind írásban a hivatalos nyelvet használják, a közokiratokat hivatalos nyelven állítják ki, a településeket, valamint a közterületeket hivatalos nyelven jelölik meg. A nyelvtörvény szerint a hivatalos kapcsolatokban a cseh nyelv is használható volt minden megkötés nélkül, lényegében a szlovákkal egyező mértékben. A nyelvi emberi jogok általában az alkotmányban vannak garantálva. Szlovákiában 1990-ben még hatályban volt az 1968-as nemzetiségi alkotmánytörvény, amely a kisebbségeket egyenrangúnak tekintette a csehekkel és a szlovákokkal, az első rendszerváltozás utáni nyelvtörvény azonban figyelmen kívül hagyta az említett alkotmánytörvényt.

A Szövetségi Gyűlés 1991 januárjában elismerve a természetes emberi jogok és az állampolgári jogok sérthetetlenségét, elfogadta Az alapvető jogok és szabadságjogok chartáját, amely jelentőségében messze túlszárnyalta mindazokat az emberi jogok szempontjából fontos dokumentumokat, amelyeket 1989 után elfogadtak. A dokumentum nevesítette az alapvető emberi jogokat és szabadságjogokat, a politikai jogokat, a gazdasági, szociális és kulturális jogokat, a bírósághoz és más jogi védelemhez való jogot. A Charta garantálta a nemzeti és etnikai kisebbségek jogait is, mivel rögzítette, hogy semmilyen nemzeti vagy etnikai kisebbséghez való tartozás nem lehet senkinek

hátrányára. A nemzeti vagy etnikai kisebbséget alkotó állampolgárok részére biztosított a sokoldalú fejlődés, különösen a jog arra, hogy együttesen, a kisebbség más képviselőivel fejlesszék saját kultúrájukat, információt terjeszsenek és fogadjanak saját anyanyelvükön, valamint nemzetiségi egyesületekbe tömörüljenek. A részleteket a Charta szerint törvény határozza meg. A tárgyalt Charta alapján a nemzeti és etnikai kisebbségekhez tartozó állampolgárok számára a törvényben megszabott feltételek mellett ugyancsak biztosított az anyanyelvükön való művelődés joga, az anyanyelvük használatához való joguk a hivatalos kapcsolatokban és joguk a nemzetiségi és etnikai kisebbségeket érintő ügyek megoldásában való részvételre. A kisebbségek szempontjából a Charta negatívuma, hogy hatályon kívül helyezte az 1968-as nemzetiségi alkotmánytörvényt, amely a kisebbségeket államalkotónak tekintette, és a kisebbségi, főleg a nyelvi emberi jogok szabályozását alapjában véve minden aspektusában „egyszerű” törvényi szabályozásnak vetette alá, ami a későbbiekben komoly feszültségekhez vezetett.

Figyelemre méltó még a Charta 6. cikkének első bekezdése, amely kimondta, hogy „a törvényeket és egyéb jogi előírásokat legkésőbb 1991. december 31-ig összhangba kell hozni Az alapvető jogok és szabadságjogok chartájával. Ezzel a nappal hatályukat veszítik azok a rendelkezések, amelyek nincsenek összhangban Az alapvető jogok és szabadságjogok chartájával”. Jiří Boguszak cseh jogászprofesszor, a Charta egyik atyja az említett rendelkezéssel kapcsolatban rámutatott: „meglepő, hogy az idézett érvényes rendelkezést nem alkalmazták némely 1945-ös köztársasági elnöki dekrétum (melyek 1945. október 28-án voltak jóváhagyva mint törvények vagy alkotmánytörvények) érvényességéről folyó eljárásban, ehelyett ezek a dekrétumok »kihunytak«-nak vannak megjelölve”.

Csehszlovákiában a rendszerváltás egyik meghatározó eleme a föderációt alkotó államok formális szétválása volt. Ez a kérdés, tehát a csehek és a szlovákok közötti viszony helyzete állandóan napirenden szerepelt, és rendezésé-

hez az 1992. júniusában megtartott parlamenti választások adták meg a végső lökést. A választások után kialakult helyzet azt mutatta, hogy az addigi államszövetség leküzdhetetlen akadályt jelent a további alkotmányos fejlődés előtt. A közvélemény döntő többsége azonban elutasította Csehszlovákia szétválásának a gondolatát, népszavazást követelt, amely legitim formát jelentett volna ennek az elképzelésnek az elfogadására vagy elutasítására. Ráadásul az akkor hatályos népszavazásról szóló törvény feltételezte népszavazás kiírását a szövetségi államforma problematikájának eldöntésére.

Azt követően, hogy a Szlovák Nemzeti Tanács 1992. július 17-én egyoldalúan deklarálta Szlovákia szuverenitását, s miután a köztársasági elnök lemondott, és helyébe a Szövetségi Gyűlés nem kívánt új államfőt választani, igen fontos szempont lett, hogy a szétválás kulturáltan valósuljon meg, nyugodt, „báronyos” legyen, amit végül is nagyra értékelt a Jugoszlávia felbomlását kísérő háborúk miatt sérült világ.

A választásokon győztes pártok között folyó „szétválási” tárgyalások eredményeként 1992. július 21-én politikai megegyezés született arról, hogy közösen törvényjavaslatot terjesztenek a Szövetségi Gyűlés elé a föderáció megszüntetéséről.

Csehszlovákia de facto szétválásának folyamata gyakorlatilag visszafordíthatatlanná vált, ám ennek konzekvenciáit de iure is le kellett vonni. Ezen konzekvenciák alkotmányos alapjai teremtdtek meg 1992. november 13-án, amikor a Szövetségi Gyűlés alkotmánytörvényt fogadott el a Cseh és Szlovák Szövetségi Köztársaság javainak a Cseh Köztársaság és a Szlovák Köztársaság közötti megosztásáról és ezeknek a javaknak a Cseh Köztársaság és a Szlovák Köztársaság számára történő átadásáról.

1992. november 25-én minimális parlamenti többséggel elfogadták a Csehszlovákia megszűnéséről szóló alkotmánytörvényt, amely kimondta, hogy a törvény 1993. január 1-jén lép hatályba, s ezáltal Csehszlovákia, beleértve annak állami szerveit, a hadsereget, az állambiztonsági és az állami intézményeket is, 1992. december 31-én megszűnik létezni. A különleges

az volt ebben a törvényben, hogy bizonyos kötelezettségeket írt elő az utódállamok számára a szövetségi parlament képviselőinek a két köztársaság parlamentjeibe való tervezett átadásáról és Csehszlovákia utódállamai számára a csehszlovák felségjelvények használatának megtiltásáról. Ezeknek a rendelkezéseknek a teljesítése már a föderáció szétválasztására vonatkozó legiszlatív eljárás során is kérdéses volt, hiszen a Cseh Köztársaság hamarosan kisorsította a volt Csehszlovákia nemzeti lobogóját.

Az is figyelemre méltó alkotmányjogi tény, hogy a csehszlovák szövetségi parlamentként megválasztott testület hozott határozatot a szövetség és ön maga megszűnéséről is. Politikai szempontból túlmúlt a politikai pártok választási programjainak legitimitásán, hiszen egyetlen szlovák párt kivételével akkor még csak meg sem említették Csehszlovákia esetleges szétválását. Elvileg itt merült fel a negatív alkotmányozó hatalom kérdése, nevezetesen az, hogy a szövetségi parlament formálisan jogosult volt-e a föderáció megszűnésének kimondására.

Az persze kézenfekvő lett volna, hogy a szétválásról népszavazás döntsön, ám ekkorra a föderáció felszámolása olyan előrehaladott stádiumban volt, hogy semmiképpen sem lehetett népszavazásra bocsátani, miként vitathatatlan az a körülmény is, hogy az államszövetség a megszűnést ellenző szavazatok esetleges többsége esetén sem lett volna fenntartható.

Csehszlovákia helyzete 1992. október 1-je és 1992. december 31-e között alkotmányjogi szempontból meglehetősen szokatlan volt, a két jogalany ugyanis más-más kiindulási helyzetben volt. A Szlovák Köztársaság Nemzeti Tanácsa 1992. szeptember 1-jén elfogadta az új, független Szlovák Köztársaság Alkotmányát, amely 1992. október 1-jén hatályba lépett annak ellenére, hogy de iure még a csehszlovák államszövetség is létezett. A Cseh Köztársaság Alkotmányát 1992. december 16-án fogadták el, s az csak Csehszlovákia szétválása után, 1993. január 1-jén lépett hatályba.

A csehszlovák föderáció felbomlását követően a korábbi tagállamok önállóan építették ki alkotmányos rendszerüket.

1993. január 1-jével Szlovákia alkotmányos életének új időszaka vette kezdetét. A Szlovák Köztársaság Alkotmányában a demokratikus államformát vallja sajátjának. A szuverenitás és az államhatalom egyedüli hordozója a nép. A Szlovák Köztársaság jogállam, melyet a törvény kötelez. Kötelességet csak törvény alapján lehet kiróni, az állami szervek csak törvény alapján járhatnak el. Az állam nem kötődik semmilyen ideológiához, bár az egyház az államtól nincs elválasztva. Az alkotmány, amely elsősorban az osztrák–német mintát követi, tartalmazza az Európában elfogadott és elismert természetes alapjogok és szabadságok katalógusát. Az alapvető emberi jogokat és szabadságokat a ratifikált és a törvénytarban kihirdetett nemzetközi szerződések is garantálják azzal, hogy azok előnyben részesülnek a hazai törvényekkel szemben. Ugyanakkor a Szlovák Köztársaság Alkotmányát a nemzeti elv hangsúlyozása is jellemzi, hiszen preambuluma a „Mi, a szlovák nemzet...” szavakkal kezdődik. Az alkotmány a szlovák nyelvet az államnyelv rangjára emelte, egyúttal a kisebbségi nyelvek használatáról külön törvény elfogadását feltételezte, a nemzeti és etnikai kisebbségek jogainak szabályozását átvette az Alapvető jogok és szabadságjogok chartájából, amely nem lett hatályon kívül helyezve.

A Szlovák Köztársaság politikai rendszere több párt és mozgalom rendszerén alapszik. Szlovákia alkotmánya a köztársasági kormányformát rögzíti törvényhozói, végrehajtó és bírói hatalommal a hármas hatalommegosztás elve alapján.

A *Szlovák Köztársaság Nemzeti Tanácsa* négy évre választott, százötven tagú egykamarás parlament, amely az ország egyetlen alkotmányozó és törvényhozó szerve. Kizárólagos törvényhozói jogköre a közvetlen demokrácia egyik elemével, a referendummal (népszavazással) is kiegészül. A képviselők nem rendelkeznek imperatív mandátummal, megbízatásukat személyesen látják el lelkiismeretük és meggyőződésük szerint.

A Szlovák Köztársaság Nemzeti Tanácsának képviselőit általános, egyenlő és közvetlen választások alapján titkos szavazással választ-

ják a proporcionális képviseleti elv alapján. Szlovákia egy választási körzetet alkot (1998-ig 4 választási körzet volt). Aktív választójoggal a 18 évet betöltött polgárok rendelkeznek, passzív választójoguk a 21. évüket betöltött állampolgároknak van. A politikai pártoknak és mozgalmaknak 5%-os parlamenti küszöb van megszabva. A két vagy három pártból álló koalícióknak 7%, az ennél is nagyobb tömörüléseknek 10%-ot kell elérniük. A képviselőjelöltlisták nem kötöttek, a választók 4 preferenciális szavazatot adhatnak le. A jelöltlista sorrendje akkor változik, ha a jelöltek valamelyike az adott pártra (mozgalom, koalíció) leadott összes szavazatból a preferenciális szavazatok 3%-át megkapta. A képviselői tisztség összeegyeztethetetlen a köztársasági elnök, a bíró, az ügyész, a rendőri testület tagja, az igazságügyi és börtönország testületének tagja és a hivatásos katona tisztségével.

A Szlovák Köztársaság Nemzeti Tanácsa akkor határozatképes, ha képviselőinek többsége jelen van. A Szlovák Köztársaság Nemzeti Tanácsa határozata érvényességéhez a jelen lévő képviselők többségének szavazata szükséges, ha az alkotmány nem rendelkezik másként. Az alkotmány vagy alkotmánytörvény elfogadásához vagy módosításához és más állammal szembeni hadüzenethez a képviselők legalább háromötödös szavazattöbbsége szükséges (vagyis legalább 90 szavazat).

A Szlovák Köztársaság alkotmányos rendjében a népszuverenitás gyakorlásának elsődleges formája a képviselet. A népszavazás (referendum) – mint a közvetlen demokrácia megvalósításának az eszköze – kivételes intézmény, amely a parlamenti hatalomgyakorlás kiegészítésére, annak befolyásolására szolgál. A népszavazás az alkotmány szerint akkor kötelező, ha az állam más államokkal lép kötelékbe vagy ha ilyen kötelékből kilép. A népszavazás határozhat más fontos közérdekű kérdésekről is, ilyen esetben fakultatív jelleggel bír. Az alkotmánybíróság 1998-ban tett értelmezése alapján népszavazással közvetlenül az alkotmány nem módosítható. A referendum hatásköréből az alkotmány taxatív módon kizárja az alapvető jogokat és szabadságokat, az adókat,

az elvonásokat és az állami költségvetést. A népszavazást a köztársasági elnök hirdeti ki, ha azt indítvánnyal (petícióval) legalább 350 000 polgár kéri vagy a parlament határozata alapján, mégpedig a polgárok indítványának átvételétől vagy a parlament határozatától számított harminc napon belül. A népszavazás eredménye akkor érvényes, ha a népszavazáson a jogosult választók többsége részt vett, és ha a határozatra a népszavazás résztvevőinek többsége adta le szavazatát. A Szlovák Köztársaság Nemzeti Tanácsa a népszavazás eredményét csak a hatályba lépésétől számított három év elteltével módosíthatja vagy helyezheti hatályon kívül alkotmánytörvénnyel. Népszavazást ugyanabban az ügyben csak a megtartásától számított három év elteltével lehet megismételni.

Szlovákiában eddig több mint féltucatszor került sor népszavazásra, azonban a referendum csupán egy esetben, az 2003-as Európai Unióhoz való csatlakozás esetében volt érvényes. 1997-ben a belügyminiszter meghíúsította a közvetlen elnökválasztással kapcsolatos népszavazást. Az 1999. évi kisebbségi nyelvhasználati törvény parlamenti tárgyalásakor az ellenzék a referendum kiírása érdekében aláírásgyűjtést kezdeményezett, és követelte, hogy a törvénnyel várják meg a népszavazás eredményét. A köztársasági elnök azonban elutasította a népszavazás kiírását, mivel annak tárgya alkotmányosértő volt. A köztársasági elnök ezen döntését az alkotmánybíróság is szentesítette, ugyanis a referendum kezdeményezői kihasználták az alkotmányjogi panasz nyújtotta jogorvoslati lehetőségüket is.

A *köztársasági elnök* intézménye az alkotmányban a kormánnyal közös fejezetben van szabályozva. Ez a szabályozás már értelmezési nézeteltérésekhez vezetett a köztársasági elnök és a kormány viszonyának tekintetében. A köztársasági elnököt az alkotmány mint a Szlovák Köztársaság államfőjét jellemzi. Az alkotmány nem tartalmazza a parlamentáris kormányzati rendszerekben gyakori formulát, mely szerint az államfő a végrehajtó hatalmat a kormány útján gyakorolja, illetve hogy az államfő legtöbb aktusához miniszteri ellenjegyzés szükséges. Ehelyett hatáskörönként vagy hatáskörcsoport-

tonként határozza meg az elnök feladatait s azok ellátásának intézményi kereteit. A köztársasági elnököt öt évre választják, hivatalát legfeljebb kétszer egymás után töltheti be. 1999-ig a köztársasági elnököt a parlament választotta, jelenleg közvetlen választásokon választják 15 képviselő javaslatára vagy 15 000 választó indítványa (petíciója) alapján. A megválasztás feltétele a 40. életév betöltése és az, hogy a jelölt választójoggal rendelkezzen. A köztársasági elnök megválasztásához az első fordulóban a jogosult választók szavazatainak abszolút többségére van szükség, a másodikban, amely 14 nap múltán valósul meg, már csak relatív többségre, miközben a második fordulóra a két leg-sikeresebb jelölt jut tovább. A köztársasági elnök akkor veszi át hivatalát, miután a Szlovák Köztársaság Nemzeti Tanácsa előtt a Szlovák Köztársaság Alkotmánybírósága elnökének a kezébe letette esküjét.

A köztársasági elnök hagyományos hatáskörébe tartozik, hogy képviselje az államot külső kapcsolataiban, megbízza és fogadja a követeket, megkösse és ratifikálja a nemzetközi szerződéseket. Az utóbbi joga azonban a kormány elnökének vagy a külügyminiszternek az ellenjegyzésével van korlátozva.

A Szlovák Köztársaság Nemzeti Tanácsának alakuló ülését a köztársasági elnök hívja össze a választási eredmények kihirdetésétől számított 30 napon belül. A köztársasági elnöknek jogában áll felosztatni a parlamentet, ha a választásokat követő hat hónapon belül nem kerül sor a Szlovák Köztársaság Kormánya programnyilatkozatának az elfogadására. A köztársasági elnök jelentéseket terjeszt a Szlovák Köztársaság Nemzeti Tanácsa elé a Szlovák Köztársaság helyzetéről és más fontos politikai kérdésekről.

A köztársasági elnök írja alá az alkotmánytörvényeket és a törvényeket. A parlamentnek visszaadhatja a közönséges törvényeket megjegyzéseivel, mégpedig az átadásukat követő 15 napon belül. Az alkotmánybíróság kötelező érvényű értelmezése is leszögezte, hogy a köztársasági elnököt a törvény visszaadásánál nem köti semmilyen formális feltétel. A visszaadott törvényt újra tárgyalják, és ismételt jóváhagyá-

sa esetén az ilyen törvényt a köztársasági elnök aláírása nélkül is ki kell hirdetni. Az ismételt jóváhagyás feltétele az összes képviselő abszolút többségének a szavazata (tehát legalább 76 szavazat).

Ami köztársasági elnök kormányhoz való viszonyát illeti, kinevezi és visszahívja a Szlovák Köztársaság Kormányának elnökét és annak javaslatára a kormány többi tagját, megbízza őket az egyes minisztériumok vezetésével, és átveszi lemondásukat. A kormány elnökét és többi tagját a köztársasági elnök akkor köteles visszahívni hivatalából, ha a parlament bizalmatlanságot szavaz a kormánynak, vagy elutasítja a bizalom megszavazására irányuló javaslatát. A bizalmatlanság megszavazása nemcsak a kormány kollektív felelősségét érinti, hanem egyes tagjaiét is. A köztársasági elnöknek az alkotmány szabad utat ad a kormány elnökének kinevezésénél, a kormány többi tagját azonban csak a kormány elnökének a javaslatára nevezheti ki és bízhatja meg az egyes minisztériumok vezetésével. A köztársasági elnök nem köteles visszahívni a kormány tagját a kormány elnökének javaslatára. Ez az értelmezés kötelező erejűvé az alkotmánybíróság határozatává vált, amikor az alkotmány ezen rendelkezése tekintetében Michal Kováč köztársasági elnök és Vladimír Mečiar miniszterelnök között elentétes értelmezésre került sor Milan Kňažko külügyminiszter visszahívását illetően.

A köztársasági elnök a fegyveres erők főparancsnoka, ez a jogköre is a kormány elnöke vagy a honvédelmi miniszter ellenjegyzésével érvényesül. Kinevezi és előlépteti a tábornokokat, kinevezi a Honvédelmi Tanács tagjait. A kormány javaslatára kihirdeti a hadiállapotot. A parlament határozata alapján hadat üzen, ha a Szlovák Köztársaságot támadás éri vagy ha teljesíteni kell a támadás elleni közös védelemről szóló nemzetközi szerződéses kötelezettségeket. Alkotmánytörvény alapján a köztársasági elnök kihirdeti a rendkívüli állapotot. A köztársasági elnök amnesztiát hirdet, törli és enyhíti a bíróságok által kiszabott büntetéseket.

A köztársasági elnök bírói hatalomhoz való viszonya leginkább abban nyilvánul meg, hogy 12 év időtartamra kinevezi az alkotmánybíró-

kat (a parlament kétszer annyi jelöltje közül, mint amennyi alkotmánybíró megválasztására sor kerül). Az alkotmánybírók bírái közül a köztársasági elnök kinevezi az elnököt és az al-elnököt. A köztársasági elnök indítvánnyal fordulhat az alkotmánybíróshoz, kérheti a jogszabályok alkotmányosságának felülvizsgálatát, az alkotmánytörvények értelmezését, a népszavazás eredménye elleni panaszok felülvizsgálatát stb. A köztársasági elnök a parlament javaslatára kinevezi és visszahívja a legfőbb ügyészt.

A köztársasági elnöki hivatal megüresedése esetén vagy egyéb olyan esetben, amikor nem tudja jogkörét ellátni, a köztársasági elnök jogkörének nagy részét a kormány és annak elnöke veszi át. A kormányra száll át gyakorlatilag minden jogköre, kivéve a Nemzeti Tanács felosztatását illető jogkört, valamint a kormány tagjainak kinevezését és visszahívását. A kormány megbízhatja elnökét, hogy ellássa a köztársasági elnök funkcióinak némelyikét. Közvetlenül az alkotmányból kifolyólag csupán a fegyveres erők főparancsnoki tisztét veszi át a kormány elnöke. A parlament elnöke veszi át a törvények aláírásának a jogát, a kormány tagjainak kinevezését és visszahívását, a központi szervek vezetőinek és felsőbb állami hivatalnokok kinevezését és visszahívását, egyetemi rektorok és professzorok kinevezését, tábornokok kinevezését és előléptetését.

Abban az esetben, ha a köztársasági elnök több mint 6 hónapig nem tudja ellátni hivatalát, az alkotmánybírók megállapítja ezt a tényt, ezzel az illető személy számára megszűnik a köztársasági elnöki hivatala. Hasonló intézményt vezettek be még 1975-ben a csehszlovák alkotmányjogi gyakorlatba a csehszlovák föderációról szóló novellában, amely lehetővé tette, hogy a beteg, de a lemondást elutasító Ludvík Svoboda helyett Gustáv Husák léphessen e hivatalba. Eredetileg ez a parlament joga volt, jelenleg alkotmányjogi köteleességet jelent. Ráadásul a mostani szlovák alkotmány még két elkülönült lépést feltételez – a hivatalban levő elnök funkciójának a megszűnését és az új köztársasági elnök megválasztását. Az 1975-ös novella egy lépésen alapult – az új köztársasági

elnök választásán, a hivatalban lévő elnök mandátuma megszűnt, amint az új elnök hivatalába lépett.

A köztársasági elnök felelős hivataláért, kivéve az ellenjegyzéssel ellátott határozatokat, amelyekért a kormány viseli a felelősséget. A parlament az az állami szerv, amely javasolhatja a köztársasági elnök népszavazás általi visszahívását. Ehhez az összes képviselő abszolút többsége szükséges, vagyis a képviselők háromötödének igennel kell szavazni a visszahívással kapcsolatban. Népszavazással a köztársasági elnököt akkor hívhatják vissza, ha a javaslatra a jogosult választók abszolút többsége szavazott, ellenkező esetben fel kell osztatni a parlamentet. Ilyen esetben a köztársasági elnök számára új hivatali időszak kezdődik.

A Szlovák Köztársaság Kormánya a végrehajtó hatalom legfelsőbb szerve. A végrehajtó hatalom területén minden olyan feladatot elláthat, amelyet az alkotmány vagy a törvény nem bíz közvetlenül a köztársasági elnök vagy más államigazgatási szerv jogkörébe. A kormány elnökből, alelnökökből és miniszterekből áll. A hivatal jellegéből adódóan csak egy elnöke van, míg az alelnökök és miniszterek száma nincs pontosan meghatározva. A kormány tagjainak minimális számát sem lehet meghatározni a törvény által alapított minisztériumokra való tekintettel, mivel nincs a törvényben meghatározva, hogy egy miniszter egy minisztériumot irányít, esetleg a miniszterelnök vagy az alelnök is állhat bizonyos minisztérium élén. A kormány ülésein a kormány tagjain kívül más tisztségviselők is részt vesznek, akiknek tanácsadói szavazatuk van (legfőbb ügyész, a Szlovák Nemzeti Bank elnöke, az Állami Számvevőszék elnöke és a köztársasági elnök.) A kormány tagja nem gyakorolhat képviselői megbízatást, és nem lehet bíró. Ha a kormány tagjává képviselőt neveztek ki, ami gyakori eset, az nem veszíti el mandátumát, csak nem gyakorolja, és helyette a parlament elnöke a megfelelő politikai párt vagy koalíció jelöltlistájáról helyettest hív a parlamentbe. A kormányból való kilépés esetén az illető személy mandátuma megújul. A kormánytagság feltétele a parlamentbe való választást illető passzív

választójog (állampolgárság, 21. életév betöltése, jogképesség). A kormány tagja nem gyakorolhat más fizetett funkciót, hivatást, nem folytathat vállalkozói tevékenységet.

A kormány akkor határozatképes, ha tagjainak több mint a fele jelen van. A kormány határozatának az elfogadásához a kormány tagjainak a szótöbbsége szükséges. A kormány ülései nem nyilvánosak. A publikációs kötelezettség csak az általánosan kötelező jogszabályokra, kormányrendeletekre vonatkozik.

A kormány a Szlovák Köztársaság Nemzeti Tanácsának tartozik felelősséggel. Kinevezése után legkésőbb 30 napon belül a parlament elé kell terjesztenie programját, és bizalmi szavazást kell kérnie. Ha a kormány a bizalmat nem kapja meg, le kell mondania, s ha ezt nem teszi meg, a köztársasági elnök alkotmányjogi kötelessége, hogy a kormányt visszahívja. A kormány bármikor kérhet bizalmi szavazást; a törvény elfogadásáról szóló szavazást vagy más ügyben tartott szavazást összekapcsolhatja a kormány iránti bizalomról tartott szavazással. A köztársasági elnök kihasználhatja az ismert politikai, bár alkotmányjogilag nem rendezett hivatalnokkormány intézményét, amelyeket ideiglenesen nevez ki mint átmeneti kormányt az új kormány összeállítását vezető politikusok tárgyalásának befejeztéig.

A kormány köteles lemondani az újonnan választott parlament alakuló ülése után. A kormány hivatali ideje így alkotmányjogilag kötődik a parlament törvényhozási időszakához. A kormányt időben nem köti a köztársasági elnök mandátuma.

A kormány tagjai közül különleges helyzete a miniszterelnöknek van. Privilegizált helyzete a kormányalakításnál játszik fontos szerepet, amikor a köztársasági elnök csak a kormány elnöke kinevezésénél kap szabad kezét. A kormány többi tagját csak a kormány elnöke javaslatára nevezheti ki. További jelentős szempont, hogy a kormány elnökének visszahívása, bizalmatlanság kinyilvánítása vagy lemondása az egész kormány lemondását eredményezi. Az a tény, hogy a kormány elnöke mint első az egyenlők között szerepel, főleg a kormány döntéseinél nyilvánul meg, amikor a

miniszterelnöknek nincs döntő szavazata a szavazatok egyenlősége esetében sem.

A Szlovák Köztársaság Alkotmánybírósága, melynek feladata, hogy örökdjék az alkotmány előírásainak betartását, nemzetközi összehasonlításban is rendkívül széles hatáskörökkel rendelkezik. Jogosult arra, hogy felülvizsgálja a jogszabályok alkotmányosságát, és megsemmisítse közülük azokat, amelyek ellentétesek az alaptörvénnyel, egyéni panaszok alapján már jogerős bírósági, közigazgatási, ill. közhatalmi döntéseket vizsgálhat felül és semmisíthet meg, és elrendelheti az ügy újratárgyalását, anyagi elégtételt ítélhet meg annak, akinek sérültek alapjogai, továbbá az állami szervek közötti alkotmányos jogviták esetében értelmezi az alkotmányt, választási bíróságként működik, dönt az önkormányzati szervek alkotmányjogi panaszairól, dönt arról, hogy megfosztja-e mentelmi jogától azokat a rendes bírósági bírókat, ügyészeket, akik ellen büntetőeljárás indult stb.

A Szlovák Köztársaság Alkotmánybíróságának egyik legfontosabb tevékenysége az utólagos absztrakt normakontroll, tehát a jogszabályok alkotmányosságának felülvizsgálata, melyet azonban nem kezdeményezhet bárki, ill. bármely természetes vagy jogi személy (nem létezik az ún. actio popularis intézménye). Szlovákiában a jogszabályok felülvizsgálatát csak az alkotmányban meghatározott szervek kezdeményezhetik, éspedig: a képviselők legalább egyötöde, tehát minimum 30 parlamenti képviselő, a köztársasági elnök, a Szlovák Köztársaság Kormánya, a legfőbb ügyész és a bíróság abban az esetben, ha a bíró meg van győződve arról, hogy alkotmányellenes törvényt kellene alkalmaznia. Ilyen esetben a bíróság megszakíthatja az eljárást, és az alkotmánybírósághoz fordulhat, kérve a törvény alkotmányosságának felülvizsgálatát.

Az alkotmánybíróság tevékenységének súlyponti eleme a konkrét bírósági és közhatalmi döntések alkotmányosságának felülvizsgálata alkotmányjogi panasz alapján. Ebben az esetben adott annak a lehetősége, hogy minden bírósági vagy közhatalmi döntés, intézkedés, illetőleg egyéb beavatkozás megtámadható az alkotmánybíróság előtt, ha a panaszos úgy ítéli

meg, hogy a döntés, intézkedés vagy egyéb beavatkozás sérti az alkotmányban vagy más nemzetközi emberi jogi dokumentumban garantált jogát.

Alkotmányjogi panasszal (a szubszidiaritás elve alapján) az egyén csak akkor fordulhat az alkotmánybírósághoz, ha egyéb jogorvoslati lehetőségeit (fellebbezés, felülvizsgálat) a rendes bíróságokon már kimerítette, illetőleg más jogorvoslati lehetőség nincs számára biztosítva. Az alkotmányjogi panaszt a jogerős döntés kézbesítésétől számított két hónapon belül, illetve az intézkedés vagy egyéb beavatkozástól számított két hónapon belül lehet benyújtani.

Az alkotmányjogi panasz 2002. január 1-jétől létezik. Eddig az időpontig a természetes és jogi személyek ún. alkotmányjogi indítvánnyal fordulhattak az alkotmánybírósághoz. Ez az alkotmányjogi intézmény azonban nem volt életszerű, ugyanis az alkotmánybíróság ezen intézmény alapján kimondhatta ugyan, hogy sérültek az alapjogok, a megtámadott döntéseket azonban nem semmisíthette meg. Ma már az alkotmányjogi panasz alapján az alkotmánybíróság nemcsak hogy megsemmisítheti a megtámadott döntéseket, de el is rendelheti, hogy a rendes bíróság vagy bármely állami szerv, de még az önkormányzat is újból tárgyalja meg az adott ügyet. Alkotmányjogi panasz alapján az alkotmánybíróság szatiszfakciót, pénzbeni elégtételt is megíthet a panaszos javára.

Az alkotmánybíróságnak 13 bírāja van, akiket a parlament javaslatára alapján 12 év időtartamra a köztársasági elnök nevez ki. Az alkotmánybíróság bírójává a Szlovák Köztársaság állampolgára nevezhető ki, aki betöltötte 40. életévét, egyetemi jogi végzettséggel rendelkezik, és legalább 15 évig dolgozott jogi pályán. A bíró a fogadalom letételével veszi át hivatalát. A köztársasági elnök a bírók közül kinevezi az alkotmánybíróság elnökét és alelnökét. E tisztség gyakorlása összeegyeztethetetlen a képviselői mandátummal, a kormányban vagy politikai pártban, illetve mozgalomban való tagsággal. Az alkotmánybíró visszhívhatják az alkotmányban taxatív módon felsorolt esetekben. Az alkotmánybíróság teljes (plenáris) ülésen vagy háromtagú szenátusokban dönt. Ha

az alkotmánybíróság a törvényt alkotmányellenesnek mondja ki, vagy az általánosan kötelező érvényű jogszabályokat törvény- vagy alkotmányellenesnek hirdeti ki, azok elvesztik hatályukat és érvényüket, amennyiben a kompetens állami szervek hat hónapon belül nem hozzák ezeket összhangba az alkotmánnyal vagy törvénnyel.

Általános bíróságok és az ügyészség. Az általános bíróságok közé tartozik a Legfelsőbb Bíróság, valamint ide tartoznak a kerületi bíróságok (Legfelsőbb Katonai Bíróság) és a járási bíróságok (körzeti katonai bíróságok). Harci készség idején az országban létrehozhatnak felsőbb vagy alsóbb tábori bíróságokat is. A bírákat a parlament a kormány javaslatára először négyévi időtartamra választja, majd ezt követően az említett megbízatási időszak leteltével időbeni korlátozás nélkül. A bírósági eljárások három instanciát foglalnak magukba. Az elsőn a járási bíróságok döntenek, esetleg egyes, a törvény által feltüntetett esetekben a kerületi bíróságok. Döntésük ellen a kerületi, illetve a Legfelsőbb Bíróságon lehet fellebbezni. A Legfelsőbb Bíróság dönt a rendkívüli jogorvoslatról is, s ha ő maga már döntött a fellebbezés ügyében, a felülvizsgálatról más szenátus dönt.

Az ügyészség védi a természetes és jogi személyek jogait és törvénnyel védett érdekeit. Élén a legfőbb ügyész áll, akit a parlament javaslatára a köztársasági elnök nevez ki és hív vissza. A legfőbb ügyész a köztársasági elnök kezébe teszi le hivatali fogadalmát is, amelynek – akárcsak a kormány tagjai esetében – nincs konstitutív/alkotmányos jellege. Az ügyészség képviseli az államot a büntetőjogi ügyekben, de az állampolgári jogok biztosának (ombudsman) szerepét is betölti, főleg a közigazgatási ügyekben. Jogai megsértése esetén bárki hozzáfordulhat, és ha az ügyész megállapítja, hogy a panaszos egyéni jogait valóban megsértették, hivatalából kifolyólag köteles ezeket törvényes úton védeni. A legfőbb ügyész a Szlovák Köztársaság Nemzeti Tanácsának felelős, akinek beszámol a törvényesség helyzetéről. A legfőbb ügyész jogosult indítványt terjeszteni az alkotmánybíróságra, részt vehet a kormány ülésein és a Legfelsőbb Bíróság ple-

náris ülésein, amelyeken tanácsadói szavazata van. Az illetékes ügyészek részt vehetnek a területi önkormányzat szerveinek az ülésein, ahol tanácsadói szavazatuk van. Az ügyészséget a Legfőbb Ügyészség, a kerületi és a járási ügyészségek alkotják, külön szervezete van a katonai ügyészségnek. A többi ügyészt a legfőbb ügyész nevezi ki.

Területi felosztás. A Szlovák Köztársaságban a területi önkormányzat alapja a község, amelyet a polgármester és a községi képviselőtestület képvisel. Ezeket közvetlen választójog alapján relatív többséggel választják négyéves időszakra.

Szlovákia 28 211 községe 79 járást (ezekből öt Pozsonyban, 4 pedig Kassán van) és 8 megyét (közigazgatási egységet) alkot. A községek mellett katonai körzetek is vannak az országban, melyeket a Szlovák Köztársaság Honvédelmi Minisztériuma hozott létre. A Szlovák Köztársaságban a közigazgatás kettős rendszerét alkalmazzák, amikor a községre az államigazgatás csak egy részét ruházzák át, s annak nagyobb részét első fokon a járási hivatal végzi előljárójával az élén, akit a kormány nevez ki. Az államigazgatás második foka a megyei hivatal, melynek vezetőjét a belügyminiszter javaslatára ugyancsak a kormány nevez ki. 2001-ben megalakultak a középszintű vagy másodfokú megyei önkormányzatok, s megkezdődött az államigazgatási hatáskörök decentralizálása, az önkormányzatokra történő átruházása is. A másodfokú területi önkormányzati struktúra a középszintű államigazgatási struktúrát másolja, vagyis a középszintű önkormányzatok területe azonos a kerületekével, s az önkormányzati hivatalok a kerületi székhelyeken működnek. Egyes államigazgatási hatásköröknek az önkormányzatokra való átruházása már megkezdődött, egyelőre az anyakönyvi hivatalok és az oktatási intézmények (óvodák, alap- és középiskolák) kerültek át a települési önkormányzatokhoz.

Szlovákia alkotmányát közvetlenül háromszor módosították. Először az államfő jogköreivel, másodszer a közvetlen elnökválasztás bevezetésével kapcsolatban, harmadszor pedig a magasabb önkormányzati egységek bevezetésé-

se, a bíróságok függetlenségének megerősítése és a bírói önkormányzatok, az állampolgári jogok biztosa (ombudsman), az Állami Számvevőszék alkotmányos rögzítése, az alkotmánybírók hatáskörének kiszélesítése érdekében, valamint azért, hogy teljesüljenek az Európai Unió csatlakozás alkotmányos feltételei.

1993–1994-ben a parlament az ország Európa Tanácsi felvétele előtt három olyan törvényt is elfogadott, melyek a kisebbségek számára aránylag kedvezően szabályozzák a személy- és helységnévhasználatot. A családi és az utónevekről szóló törvény (1993. évi 300. számú törvény) értelmében lehetővé vált, hogy a szülők „idegen nyelvű” (vagyis nem szlovák) utónevet adjanak gyermeküknek. Ha valakinek az irataiban a neve szlovákul (vagy csehül) volt feltüntetve, a törvény értelmében az illetékes hivatalban kérheti az anyanyelvi forma bejegyzését. A névtörvény nem mindenben felelt meg azoknak a feltételeknek, melyeket Szlovákia az Európa Tanácsba történt felvételekor vállalt, ezért bizonyos rendelkezéseit az 1994. évi anyakönyvekről szóló törvény (1994. évi 154. számú törvény) módosította. Eszerint lehetővé vált illetéktelenesen kérvényezni a személynevet anyanyelvi formájában feltüntető anyakönyvi kivonatot, illetve a nem szlovák nemzetiségű nők vezetéknévüket az „-ová” toldalék nélkül használhatják (szlovák kontextuson kívül).

A harmadik jogszabály az ún. táblatörvény (1994. évi 191. számú törvény) volt, amely engedélyezte a települések nevének a nemzetiség nyelvén való megjelölését is, ha az adott nemzetiség a lakosságnak legalább 20%-át alkotja. Az érintett települések listáját az engedélyezett kisebbségi névformával együtt a törvény függeléke tartalmazza. Az illetékes szervek azonban továbbra sem engedélyezik a névváltoztatást néhány település esetében annak ellenére, hogy a törvényi előírásokkal összhangban helyi népszavazást is tartottak, s a lakosság többsége támogatta a névváltoztatást.

Szlovákia 1995-ben aláírta és ratifikálta az Európa Tanács kisebbségvédelmi keretegyezményét, és ugyancsak aláírta a magyar–szlovák alapszerződést. Mindkét dokumentum leszöge-

zi, hogy a nemzeti kisebbségekhez tartozó személyeknek joguk van anyanyelvüket használni a hivatalokkal való kapcsolatukban.

A magyar–szlovák alapszerződésben a szlovák kormány kötelezte magát az alábbi dokumentumokban megfogalmazott normák és politikai kötelezettségek közvetlen alkalmazására: az Európa Tanács Keretegyezménye a nemzeti kisebbségek védelméről, az EBEÉ Emberi Dimenziós Konferencia koppenhágai dokumentuma, az ENSZ Közgyűlés 47/135-ös nyilatkozata a Nemzeti vagy etnikai, vallási és nyelvi kisebbségekhez tartozó személyek jogairól, az Európa Tanács Parlamenti Közgyűlésének 1201-es ajánlása.

A szlovák parlament 1995-ben elfogadta az ún. államnyelvtörvényt (1995. évi 270. számú törvény), amely tartalma szerint a szlovák mint államnyelv használatát szabályozza, az egyházak nyelvhasználatát és a kisebbségi nyelvek használatát nem érinti. A törvény értelmében a Szlovák Köztársaság területén a szlovák nyelv előnyt élvez bármely más nyelvvel szemben, ez mindennemű hivatalos érintkezés nyelve (tehát az önkormányzati testületek esetében is) szóban és írásban. A közigazgatási és közszolgálati szervek, szervezetek dolgozói munkájuk során kötelesek az államnyelvet használni, továbbá az írásbeli beadványok csak államnyelven terjeszthetők be. A közfeliratokon, tájékoztató táblákon és reklámokon idegen (pl. kisebbségi nyelvű) felirat a szlovák szöveg fordításaként, az után jelenhet csak meg. A kisebbségi nyelvek használata megengedett a kisebbségi rádió- és tévéadásban, a helyi rádió- és televízióadók nem szlovák nyelvű műsort csak akkor sugározhatnak, ha az előtte vagy utána államnyelven is elhangzik. Az államnyelvtörvény szerint a kisebbségi kulturális rendezvényeken a műsort először szlovákul kell felkonferálni. A törvény végrehajtását a művelődési minisztérium felügyeli, s megszegéséért 1997-től a jogi személyek magas bírsággal voltak sújthatók. Az ellenőrzés az ún. nyelvi tanácsadók feladata volna. Az államnyelvtörvény hatályon kívül helyezte az 1990-ben elfogadott nyelvtörvényt, amely szerint a nemzetiségi kisebbségek nyelve a hivatalos érintkezésben olyan településen

volt használható, ahol az adott kisebbség részaránya meghaladta a 20%-ot.

Az államnyelvtörvény ügyében az alkotmánybírósághoz fordult a szlovák parlamenti képviselők egy csoportja. Az indítvány nem a törvény egészét, hanem egyes rendelkezéseit tartotta alkotmányellenesnek, illetve ellentétesnek olyan emberi jogokról és alapvető szabadságjogokról szóló nemzetközi szerződések rendelkezéseivel, amelyeket a Szlovák Köztársaság ratifikált és a törvény által megállapított módon kihirdetett. Az indítvány az államnyelvtörvény 13 szakaszából hét szakaszt vagy annak részeit, valamint a törvény preambuluma alkotmányosságát, illetve a nemzetközi szerződéssel való összhangját vitatta.

Az alkotmánybíróság azonban a PL ÚS 8/96 számú határozatában csak a törvény 3. § (5) bekezdését és a 12. §-t minősítette alkotmányellenesnek. Eszerint az alkotmány 34. cikk (2) bek. b) pontjával (a kisebbségek a hivatalos érintkezésben használhatják anyanyelvüket) ellentétes az államnyelvtörvénynek az a rendelkezése, mely szerint az állampolgárok írásbeli beadványait államnyelven nyújtják be. Az alkotmánybíróság szerint továbbá nem lehet addig bírságot kiróni, amíg általánosan kötelező érvényű jogszabály formájában nem jelennek meg azok a szabályok, melyek megsértése szankcionálható.

Ami az elutasított kifogásokat illeti, az alkotmánybíróság határozatában a preambulummal kapcsolatos alkotmányossági kifogásokkal érdemben nem foglalkozott, mert azt az államnyelvtörvény ünnepélyes bevezető mondatának minősítette, amelynek ugyan lehet jelentősége a törvény tárgyának és céljának tisztázásakor, mivel segít az értelmezésben, de az ünnepélyes bevezető megelőzi magát a normaszöveget, tehát nem tartalmaz jogokat és kötelezettségeket, ezért nem is kerülhet ellentétbe az alkotmánnyal, illetve a nemzetközi szerződésekkel.

Az államnyelvtörvény szerint az államnyelv elsőbbséget élvez az állam területén használt többi nyelvvel szemben, ennek következtében az indítványozók szerint „olyan állapot jön létre, amikor a többi nyelv szükségszerűen másodrendű helyzetbe kerül, azok a pol-

gárok pedig, akik a szlováktól eltérő nyelven beszélnek, másodrendű, alacsonyabb rangú, hátrányosan megkülönböztetett polgárok lesznek”, valamint „ez a rendelkezés kimeríti a faji megkülönböztetés fogalmát is, mivel nemzeti-ségi alapon megkülönbözteti és előnyben részesíti a többi nemzetiségi kisebbség és etnikai csoport nyelvével szemben”. A testület véleménye szerint az említett rendelkezés „elsősorban több nyelv párhuzamos használatát feltételezi a Szlovák Köztársaság területén, és csupán kölcsönös viszonyukat szabályozza úgy, hogy az egyiket közülük (a szlovák nyelvet) államnyelvként határozza meg, amely ennek következtében előnyt élvez a Szlovák Köztársaság területén használt többi nyelvvel szemben”. A nyelvtörvény e rendelkezését az alkotmánybíróság szerint „a preambulum azon részéhez kapcsolva kell értelmezni, mely szerint a szlovák nyelv egyben a köztársaság polgárainak általános érintkezési eszköze”. Azért, hogy a törvény e célját el lehessen érni, szükséges volt, hogy a törvényi szabályozás azon eseteiben, ahol ezt a célt más nyelv, mint a szlovák révén nem lehetne elérni, élvezzen törvény által megállapított előnyt a Szlovák Köztársaság területén beszélt többi nyelvvel szemben.

Természetesen a 73 oldalas alkotmánybírósági határozatot az államnyelvvel kapcsolatban itt nem áll módunkban részletesen ismertetni, szemléltetni kell viszont még az államnyelvtörvény azon megtámadott szakaszát, amely hatályon kívül helyezte az 1990-es nyelvhasználati törvényt, és ezáltal gyakorlatilag lehetetlenné tette a kisebbségi nyelvek használatát a hivatalokkal való kapcsolattartásban, ugyanis az államnyelvtörvény expressis verbis utasította a közjogi szerveket, hogy hatáskörük gyakorolása során kizárólag az államnyelvet használják. Az alkotmánybíróság tárgyalta határozata értelmében az alkotmány, illetve a nemzetközi szerződések egyes részei az adott esetben sem sérültek, alapjában véve azért, mert az államnyelvtörvény sem de iure, sem de facto nem szabályozza a kisebbségek nyelvhasználati jogát, rámutatott azonban arra, hogy a szlovák jogrendben ezzel kapcsolatban jogi vákuum keletkezett, amelyet ki kell tölte-

ni, mihamarabb törvényt kell alkotni a kisebbségi nyelvek használatáról.

Az államnyelvtörvény némely rendelkezései nyilvánvalóan ellentétben álltak a korábban aláírt kisebbségvédelmi keretegyezménnyel és a magyar–szlovák alapszerződéssel, de ezek a nemzetközi dokumentumok közvetlenül az alkotmánybírósági határozathozatal előtt jelentek meg a törvénytarban, az indítványozók erre nem reagáltak, és az alkotmánybíróság sem volt ex offio tekintettel ezekre a végső döntés meghozatalakor annak ellenére, hogy az akkor hatályos alkotmány 11. cikke (ma 7. cikk) értelmében azok az emberi jogokról és alapvető szabadságjogokról szóló nemzetközi szerződések, amelyeket a Szlovák Köztársaság ratifikált és a törvény által megállapított módon kihirdetett, a Szlovák Köztársaság törvényeivel szemben elsőbbséget élveznek, ha az alkotmányos jogok és szabadságjogok bővebb terjedelmét biztosítják.

Az államnyelvtörvény elfogadásával egy időben mind a kormány, mind a szlovák parlament kifejezte abbéli elkötelezettségét, hogy egyúttal a kisebbségek nyelvhasználati jogairól is törvényt alkotnak, és ezzel végrehajtják a Szlovák Köztársaság Alkotmánya 6. cikk (2) bekezdésében és a 34. cikk (2) bek. b) pontjában foglaltakat, erre azonban a harmadik Mečiar-kabinet kormányzása alatt (1994–1998) sem került sor. A Mečiar-kormány egy kisebbségi nyelvhasználati törvény szükségletességét azzal indokolta, hogy a nemzetiségi kisebbségekhez és etnikai csoportokhoz tartozó személyek nyelvi jogait Szlovákia jogrendjében különböztető, több mint 30 jogi norma részben már szabályozza, és nem tartotta szükségesnek, hogy a kisebbségi nyelvek hivatalos kapcsolatokban való használatáról csupán egy átfogó törvény rendelkezzen.

A nemzetiségi kisebbségek nyelvhasználati jogait szabályozó törvényt a parlament 1999-ben fogadta el, miután a Magyar Koalíció Pártja a kormány tagja lett, bár a Magyar Koalíció Pártja a nyelvtörvény ellen szavazott, ugyanis a koalíció ezen nyelvtörvény megalkotásánál abból indult ki, hogy a kisebbségek nyelvhasználati jogai a hatályos jogszabályokkal megfele-

lően le vannak fedve, s csak azt a „joghézagot” volt hajlandó megszüntetni, amelyre az alkotmánybíróság már említett határozata is utalt.

Az elfogadott kisebbségi nyelvhasználati törvény szerint a nemzetiségi kisebbséghez tartozó szlovák állampolgárságú személyeknek joguk van az államnyelv mellett a kisebbségi nyelvet is használni. A törvény a kisebbségi nyelvek használatát az olyan településeken teszi lehetővé, ahol a legutolsó népszámlálás adatai szerint az adott kisebbségnek az összlakossághoz viszonyított számaránya legalább 20%. Az érintett települések jegyzékét a 221/1999 Tt. számú kormányrendelet melléklete tartalmazza.

A kisebbségi nyelvhasználati törvény alapján lehetővé vált a kisebbségi nyelvek írásbeli használata, mégpedig mind az ügyfelek, mind a hivatal részéről. Azokon a településeken ugyanis, ahol az egy adott nemzeti kisebbséghez tartozó személyek számaránya eléri a 20%-ot, az önkormányzathoz és az adott településen működő államigazgatási szervekhez címzett írásos beadványaikat az ügyfelek az adott kisebbség nyelvén is beterjeszthetik, s ezekre a hivatal kisebbségi nyelvű választ küld, illetve kérésre bizonyos határozatokat kisebbségi nyelven is kiad. A tárgyalt nyelvtörvény szerint a helyi önkormányzat ülésein akkor használható a kisebbségi nyelv tárgyalási nyelvként, ha azzal minden jelenlevő egyetért. Az 1999. évi nyelvtörvény több rendelkezése foglalkozik a törvény hatálya alá eső településeken elhelyezhető kisebbségi nyelvű nyilvános feliratokkal (ilyenek a közigazgatási szervek megnevezései, az utcanévek és más helyi földrajzi jelölések, a nyilvánosságnak szánt egyéb fontos információk). A kisebbségi nyelvhasználati törvény szerint a közigazgatási szerv az ügyfél kérésére kisebbségi nyelven is tájékoztatást nyújt az általánosan kötelező érvényű jogszabályokról.

A szlovák parlament 2001 júniusában elfogadta a Regionális vagy kisebbségi nyelvek európai chartáját, amely klasszikus nemzetközi jogi szerződés, azaz nem rendelkezik a közvetlen alkalmazhatóság ismérveivel, hanem a ratifikáció utáni kötelezettségeket a belső jogi vég-

rehajtási normák révén lehet megvalósítani. A Charta a kisebbségek nyelvhasználatát illetően lényegében a jelenlegi belső jogi szabályozást szentesíti, új elemként szerepelnek benne viszont az anyanyelvű felsőoktatási képzésre vonatkozó pozitív rendelkezések. A Charta szerint a „regionális vagy kisebbségi nyelvek” Szlovákiában a következők: bolgár, cseh, horvát, magyar, német, lengyel, roma, ruszin, ukrán. A Charta értelmében a Szlovák Köztársaság a „regionális vagy kisebbségi nyelv használatának területe” fogalom alatt a 221/1999 Tt. számú kormányrendelet szerinti települések értendőek, tehát azok, melyekben az egy adott nemzetiségi kisebbséghez tartozó állampolgárok a lakosságnak legalább 20%-át alkotják.

A Szlovák Köztársaság az alkotmány legutolsó és rendkívüli széles körű módosítása után is a parlamenti demokrácián alapul, amelyre a kormány a többségét alapozza, tehát a közjogi küzdőtér kulcsszereplői továbbra is elsősorban a parlament és a kormány. A pluralista politikai rendszer logikája a szavazatszerzés körül szerveződik. A „kormányra jutni vagy ellenzékbe menni” dichotómiája orientálja a politikusok, pártjaik és sajtójuk tevékenységét a politika mindennapjaiban, és befolyásolja az alkotmányjogi fejlődést. Szlovákiában is az alkotmányos demokrácia elmélyítése, az emberi jogok (pl. nyelvi emberi jogok) és szabadságok és azok garanciáinak kiteljesítése permanens, az alkotmányból adódó államcél. Ezen cél megvalósulásának feltételei az Európai Unióhoz való csatlakozás után egyre kedvezőbbek lesznek, hiszen az emberi jogok és szabadságjogok védelmének az európai térségben alapvetően gazdagabb tradíciói és normatív feltételei vannak, Szlovákia alkotmánya viszont garantálja, hogy „azok az emberi jogokról és alapvető szabadságjogokról szóló nemzetközi szerződések, amelyeket a Szlovák Köztársaság ratifikált, és a törvény által megállapított módon kihirdetett, a Szlovák Köztársaság törvényeivel szemben elsőbbséget élveznek, amennyiben az alkotmányos jogok és szabadságjogok bővebb terjedelmét biztosítják”.

IRODALOM

- Ústava Slovenskej republiky, č. 460/1992 Zb. v znení ústavného zákona č. 244/1998 Z. z., ústavného zákona č. 9/1999 Z. z., ústavného zákona č. 90/2001 Z. z. (Úplné znenie Ústavy SR zákon č. 135/2001 Z. z.)
- Andrássy György: *Nyelvi jogok. A modern állam nyelvi jogának alapvető kérdései, különös tekintettel Európára és az európai integrációra*. Pécs, 1998.
- Beňa, Jozef: *Vývoj slovenského právneho poriadku*. Banská Bystrica, 2001.
- Dančák, Břetislav–Šimiček, Vojtěch (red.): *Deset let listiny základních práv a svobod v právním řádu České republiky a Slovenské republiky*. Brno, Masarykova univerzita v Brně–Mezinárodní politologický ústav, 2001.
- Európske právo na Slovensku. Právny rozmer členstva Slovenskej republiky v Európskej únii*. Bratislava, Nadácia Kalligram, 2002.
- Lanstyák István–Szabómihály Gizella: Nyelvi jogaink érvényesítésének nyelvi feltételei. *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, 2. évf. (2000) 1. sz.
- Gyönyör József: *Államalkotó nemzetiségek*. Bratislava, Madách, 1989.
- Gyönyör József: *Határok születtek*. Pozsony, Madách, 1992.
- Janics Kálmán: *A hontalanság éve*. Budapest, Hungaria Kiadó, 1989.
- Kelet-Európa új alkotmányai*. Budapest, JATE Állam- és Jogtudományi Kar Alkotmányjogi Tanácsok, 1997.
- Klokočka, Vladimír: *Ústavní zřízení evropských států*. Praha, Linde Praha, a. s., 1996.
- Kovács Péter: *Nemzetközi jog és kisebbségvédelem*. Budapest, Osiris, 1996.
- Kukorelli István: *Az alkotmányozás évtizede*. Budapest, Korona Kiadó, 1995.
- Kroupa, Jiří et al.: *Soudobé ústavní systémy*. Brno, Masarykova univerzita v Brně, 2001.
- Samu Mihály: *Alkotmányozás, alkotmány, alkotmányosság*. Budapest, Korona Kiadó, 1997.
- Posluch, Marian–Cibulka, Ľubomír–Kroupa, Jiří: *Státní právo*. Brno, Institut dalšího vzdělávání, 2002.

A MAGYARSÁG DEMOGRÁFIAI, TELEPÜLÉS- ÉS TÁRSADALOMSZERKEZETÉNEK VÁLTOZÁSAI

Kulcsszavak: Népszámlálások, településszerkezet, közigazgatási egységek, korösszetétel, korcsoportok, iskolai végzettség, felekezeti megoszlás, természetes szaporodás, vándormozgalom.

1. A SZLOVÁKIAI MAGYARSÁG A (CSEH)SZLOVÁKIAI NÉPSZÁMLÁLÁSOK TÜKRÉBEN 1921–2001

A mai Szlovákia területén 1910-ben 2,9 millió lakos, ebből 884 ezer magyar (30,3%), 1 688 ezer szlovák (57,8%), 198 ezer német (6,8%), 97 ezer ruszin (3,3%), 10 ezer lengyel (0,3%), 7 ezer cseh (0,3%), 34 ezer egyéb és ismeretlen (1,2%) anyanyelvű élt. 1921-ben a magyar nemzetiségűek száma 651 ezerre (21,7%) apadt, a szlovák nemzetiségű lakossága 1 952 ezerre (65,1%) nőtt. A többi szlovákiai nemzetiség lélekszáma szintén csökkent. A csehek számát a Szlovákiába történő jelentős számú hivatalnokréteg és katonatiszt beköltözése közel 73 ezerre növelte (2,4%) (lásd a Függelék 1. táblázatát). A magyarok számának 233 ezer fős csökkenése több tényező együttes hatásával magyarázható. Az 1910-es népszámlálás az anyanyelvi hovatartozás alapján rögzítette a nemzetiséget, így az 1910-es népszámlálás adatainak összevetése a későbbiekkel ebből a szempontból mindenképpen problematikus.¹

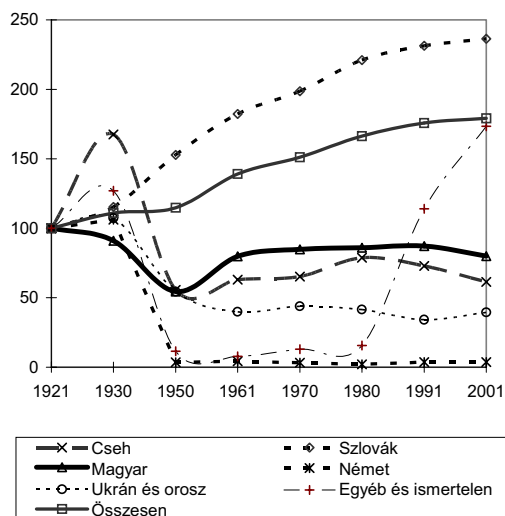
Csehszlovákiában – de a Kárpát-medencei magyarság körében is – több évtizede megfigyelhető, hogy a nemzetiség szerinti bevallás a kisebbségek számát az anyanyelv szerinti bevallásnál kisebbnek mutatja ki. Több mint 100 ezer magyar – elsősorban értelmiségi és hivatalnok – költözött át Magyarországra, de a zsidó nemzetiség felvétele az adatlapra is több tízezerrel csökkentette a magyar nemzetiségűek számát. A csehszlovák népesség számának jelentős növekedése részben migrációs változásokra (több tízezer cseh költözött át Szlovákiába), az anyanyelvi népszámlálási kategóriát fel-

váltó nemzetiségi kategória bevezetésére vezethető vissza, de szerepet játszott ebben az is, hogy a kettős, magyar–szlovák kultúrájú és kötődésű, meghatározó mértékben városi népesség a korábinál nagyobb mértékben szlovák nemzetiségűnek vallotta magát. Az 1921-es népszámlálásnak több végleges adatsora ismeretes, ám ezek kisebb-nagyobb mértékben eltérnek egymástól.²

A szlovákiai magyarság számában bekövetkezett változások vizsgálatához az 1921-es adatokat vesszük kiindulópontul. Ennek alapján az elmúlt 80 év adatai igen nagy mértékű változásokról tanúskodnak.

1. ábra

A nemzetiségek arányának változása Szlovákiában 1921–2001 (%) (Az 1921-es állapot = 100%)

1921 és 2001 között Szlovákia lakosainak száma 3 millióról 5,38 millióra (79,3%-kal) nőtt. A magyar nemzetiségűek lélekszáma 651 ezer-ről 527 ezerre, azaz 20,0%-kal, Szlovákia lakó-népességén belüli részaránya 21,7%-ról 9,7%-ra csökkent. Az 1950-es mélypontot 1961-ben jelentős gyarapodás, 1970-ben mérsékelt növekedés, majd 1980-ban és 1991-ben minimális emelkedés követi, mindez a magyarság részarányának állandó csökkenése mellett. Törésvonalat az 1990-es évek jelentettek: 2001-ben első alkalommal csökkent a szlovákiai magyarság száma 1950 óta (lásd a Függelék 1. táblázatát).

A szlovák nemzetiségűek száma 1953 ezer-ről 4 615 ezerre, azaz 136,4%-kal, az ország-rész lakónépességén belüli részaránya 65,1%-ról 85,8%-ra nőtt. Az 1920-as években minden szlovákiai nemzetiség lélekszáma növekedett, kivéve a magyart. A magyar népesség lélekszáma az 1930-as népszámlálás adatai szerint 651 ezer-ről 585 ezerre, azaz 10%-kal csökkent. A magyarság számának fogyásához hozzájárult a hivatalnok-, tisztviselő- és más értelmiségi rétegek jelentős hányadának Magyarországra történő kivándorlása, valamint a nemzeti identitásában bizonytalan – korábban magát magyar-nak valló – népesség többségi nemzethez való csatlakozása.

A bécsi döntést követő terület-visszacsatolás után magyar fennhatóság alatt végzett 1941-es népszámlálás eredményei nem erősítették meg az 1921-es és 1930-as népszámlálások demográfiai változásait, de jelzik, hogy a nemzeti-ségi hovatartozás népszámlálások által történő felmérése korántsem nyújt objektív képet a nemzetiségek lakta területek összetételének változásairól. A vegyes nemzetiségű államalakulatok bevallott, illetve kimutatott nemzetiségi összetétele nagymértékben az adott terület fölött fennhatóságot gyakorló államhatalom nemzetiségi politikájának függvénye.³

Az 1951-es adatok a szlovákiai magyarság történelmének addigi legtragikusabb – objektív és szubjektív – változásait tükrözik.⁴ Alig két esztendővel a szlovákiai magyarság egészét sújtó megpróbáltatások – a „hontalanság évei” – után a hivatalos népszámlálás eredményei igen nagy mértékű magyarságfogyást mutattak

ki, az 1950-es népszámlálás során kimutatott 354 532 magyar – Szlovákia akkori lakosságának 10,3%-a – nem a szlovákiai magyarság való-s számát adja meg, csupán azt fejezi ki, hogy rövid idővel e megpróbáltatások után hányan vállalták magyarságukat.

A negyvenes évek végétől kezdve a nemzetiségi kérdés – elsősorban magyarkérdés – kezelésében lényeges változás következett be. A szláv nemzetállam megeremtését célul kitűző rendszert a Gottwald-féle sztálinista hatalom váltotta fel. A magyar lakosság jogfosztottsága megszűnt, megkezdődött a magyarság reintegrálása az ország politikai, gazdasági és társadalmi életébe. A kelet-európai államokat szövetségbe kovácsoló szovjet érdek, illetve a hivatalos ideológia rangjára emelkedett lenini nemzetiségi politika sem tette lehetővé a korábbi évek gyakorlatának folytatását, de a szláv nemzetállam megeremtésének víziója továbbra is a csehszlovák politika hosszú távú célkitűzései között szerepelt.

Az 1961-es népszámlálás a magyarság számának 150 ezres növekedését mutatta ki. A szlovákiai magyarok száma 518 782 fő volt, Szlovákia lakosságának 12,4%-a. A népszámlálási eredmények rácafoltak a demográfusok számításaira és előrejelzéseire. A csehszlovák demográfusok is – ugyan nagyon óvatosan és visszafogott hangnemben – megkérdőjelezték az 1950-es adatok objektivitását. Nyilvánvaló volt, hogy a „legpozitívabb nemzetiségi politika” sem képes egy nemzeti kisebbség szaporodását (egy évtized alatt 46,3%-os növekedés) az 1950-es években Közép-Európában ilyen mértékben befolyásolni. Másrészt a szlovákiai magyarság biztonságérzetének a megerősítéséhez a magyarok számának ily mértékű növekedése nagyban hozzájárult.

Az 1970-es népszámlálás eredményei szerint a magyar lakosság száma 552 006 fő volt (Szlovákia lakosságának 12,2%-a). A 33 ezres növekedés mintegy 2 ezer fővel meghaladta a népmozgalmi számításokat. Valószínű, hogy néhány ezer – 1961-ben még magát szlováknak valló – reszlovakizált 1970-ben magyar nemzetiséget jelentett be, s ezáltal lett némileg magasabb a magyarság lélekszáma. 1970-ben a nem-

zetiségi összetétel mellett a lakosság anyanyelvi megoszlásáról is viszonylag objektívabb kép rajzolódott ki. Újból megerősítést nyert a korábban is ismert jelenség: többen vállalják egy kisebbséghez való kötődésüket anyanyelvi hovatartozás alapján, mint a nemzeti, nemzetiségi azonosulás szintjén. A szlovákiai magyarság száma az anyanyelvi hovatartozás alapján közel 10%-kal volt magasabb, mint a nemzetiségi hovatartozás szerint.

1980-ban a szlovákiai magyarság száma 559 490 főre, azaz 7484 fővel nőtt. Szlovákia összlakosságán belül a magyarság részaránya 10 év alatt 12,2%-ról 11,2%-ra csökkent. Az 1980-as népszámlálás eredményei nemcsak a magyar lakosság, de a demográfusok számára is nem várt meglepetést okoztak. Nyilvánvalóvá vált, hogy e minimális növekedés, gyakorlatilag stagnálás a magyar lakosság növekvő rétegei nemzetváltásának, illetve asszimilálódásának következménye. Ebben több tényező játszott meghatározó szerepet. A ritkuló magyar iskolahálózat s részben ennek következtében a nem anyanyelvi oktatásban részesülő magyar tanulók számának növekedése, továbbá a nemzetváltást, asszimilációt befolyásoló tényezők közül talán a legmeghatározóbb, a vegyes házasságok részarányának fokozatos emelkedése. Nem elhanyagolhatók az urbanizációs folyamatok, elsősorban a városokba költözés közvetett kihatásai sem. Mindenesetre az 1968-at követő normalizáció első évtizedének „eredményei” az 1980-as népszámlálás során számbeliileg is megmutatkoztak. Folytatódott a magyarság fokozatos előregedése, iskolai végzettség szerinti hátrányos megoszlása, a tanulóifjúság kedvezőtlen iskoláztatási és – ennek következményeként – foglalkoztatási struktúrájának konzerválódása. A nyolcvanas évek első felében a magyar iskolarendszer felszámolására tett újabb próbálkozások kiváltották a magyar lakosság szélesebb rétegeinek az ellenállását, és ezáltal a tudatos nemzetiségi lét vállalásának kérdése a magyar kisebbségi társadalom közgondolkodásának szerves részévé vált az 1989-es változásokat megelőző időszakban.

Az 1989. novemberi változások utáni időszak ellentmondásos légkörében került sor az

1991-es népszámlálásra. Hosszú évtizedek óta 1991-ben nyílt először lehetőség a népszámlálás szabadabb, demokratikusabb körülmények közötti lebonyolítására, másrészt a nemzetiségi kérdés a politikai csatározások meghatározó tényezőjévé is vált. Az 1991. március 3-i népszámlálás lebonyolítása több szempontból is eltért a korábbi népszámlálásoktól. Az adatlapon 1950 óta először szerepelt a vallási, felekezeti hovatartozást pontosító kérdés, s 1970 után újra kérdezték az anyanyelvet is (1980-ban ez hiányzott). A nemzetiségi összetétel alakulását nem kis mértékben befolyásolta a nemzetiségi összetételt pontosító kérdésskála jelentős mértékű megváltoztatása is. Az 1961., 1970. és 1980. évi népszámlálás a nemzetiségi megoszlás vizsgálatát megközelítőleg azonos módon megfogalmazott kérdésskálával végezte. Ettől a megközelítési módtól lényegesen eltérő módon került a kérdés az 1991. évi kérdőívre. Egyrészt a cseh nemzetiség a morva és a sziléziai nemzetiség kategóriával „bővült”, helyet kapott a felsorolt nemzetiségek listáján további néhány szórványnemzetiség, s az ukrán mellett a rutén nemzetiség is „helyet kapott”. Külön említést érdemel a roma (cigány) etnikum nemzetiségként való felvétele az adatlapra, mert ez a magyar nemzetiséget hivatalosan kimutatott számbeli alakulását is nem elhanyagolható mértékben, 5-7 ezer fővel csökkentette.⁵

1991. március 3-án Szlovákia összlakossága 5 274 335 fő volt, ebből szlovák nemzetiségű 4 511 679, magyar nemzetiségű 567 296. A kimutatott 7,8 ezer fős növekedés kedvezőbb, mint a hetvenes évek hasonló nagyságú növekedése, ha tekintetbe vesszük, hogy a nyolcvanas évek természetes szaporodása lényegesen alacsonyabb volt, mint az azt megelőző évtizedben. S még inkább kedvezően kell értékelnünk az 1990-es népszámlálás magyar adatait, ha tekintetbe vesszük, hogy a roma nemzetiség irányába is jelentős számú, korábban magát magyarnak valló személy „távozott”. Ugyanakkor viszont látnunk kell, hogy a nemzetváltásból származó veszteség folyamatosan igen magas, s ez pedig tartósan tűnő változásokra utal.

A 2001-ben megtartott népszámlálás a fordulat utáni etnodemográfiai, társadalomszerke-

zeti változásokról is viszonylag objektív képet, a rendszerváltás utáni átstrukturálódás kezdeti szakaszáról egyfajta pillanatfelvételt nyújt. Ez az első népszámlálás, melynek lebonyolítása a Szlovák Köztársaság Statisztikai Hivatalának szervezésében történt, eltérően a korábbi Csehszlovák Statisztikai Hivatal által szervezett népszámlálásoktól. A 2001-es népszámlálás során nem került sor olyan jelentős – a népszámlálási kérdőív nemzetiségi listájára vonatkozó – változásokra, mint a 10 évvel korábbi népszámlálás alkalmával. Néhány változás azonban így is figyelmet érdemel. Ez volt az első anonim népszámlálás, amely nem tartalmazta a megszámláltak nevét, személyi azonosítóját. A népszámlálás a korábbi évtizedek hagyományainak megfelelően önkitöltős volt, azaz a megkérdezettek maguk töltötték ki a kérdőíveket. Az önkitöltős eljárásnak 2001-ben jelentős hátrányos mellékhatásai jelentkeztek: többszörösére nőtt az egyes kérdések esetében a kitöltetlen vagy a nem adekvátan megválaszolt kérdések száma. (Ehhez a kérdéshez az egyes társadalmi és demográfiai változók ismertetésénél még visszatérünk.)

Szlovákia lakosságának a száma 2001-ben 5 379 455 fő volt. „Békeidőben” még ilyen alacsony mértékű – 105 ezer fős – növekedés nem volt kimutatható Szlovákiában. A szlovákiai magyarság száma 520 528 főt tett ki. A magyarság száma 1950 óta első alkalommal csökkent (47 ezer fővel), s aránya a lélektani jelentőségű 10% alá esett (9,7%). Nem a magyar lakosság számának csökkenése volt az, ami váratlan, meglepő volt, mivel ez valószínűsíthető volt az 1990-es évek népmozgalmi adatai alapján (lásd a 10. fejezetet). Az, ami egyfajta sokkhatásként érte a szlovákiai magyarságot, a közel 50 ezer fős fogyás nagysága volt. A 2001-es népszámlálás előkészületei bizonyos vonatkozásokban kedveztek a szlovákiai nemzetiségeknek: a népszámlálási adatlapok és az azok kitöltéséhez segítséget nyújtó útmutatók két nyelvűek voltak. A nemzetiségek által lakott területeken a népszámlálási kérdőív és útmutató a szlovák szöveg mellett a nagyobb lélekszámú nemzetiségek nyelvén is olvasható volt. Mindez azonban nem kompenzálta, nem is

kompenzálhatta a kedvezőtlen demográfiai változásokat, a „hosszú kilencvenes évek” mecia-ri érája magyarellenos intézkedéseinek következményeit, melyek mögött kitapinthatók azok az asszimilációs, illetve nemzetváltási folyamatok, melyek jobbra csak közvetve mutathatók ki a szlovákiai magyarság interetnikus kapcsolatainak hátterében.

2. A SZLOVÁKIAI MAGYARSÁG TELEPÜLÉSSZERKEZETÉNEK VÁLTOZÁSAI AZ 1990-ES ÉVEKBEN

A magyarság által lakott községek helyenként keskenyedő, másutt szélesedő, többnyire összefüggő nyelvterületet határolnak be Pozsonytól a szlovák–ukrán határig. Az összefüggő magyar nyelvterület Közép-Szlovákiában a Nagykürtösi járás területén két ponton is egy-egy község területére zsugorodik, majd Kelet-Szlovákiában hosszabb, több tíz kilométeres szakaszon megszakad. A magyar nyelvterülethez tartozónak azokat a településeket soroljuk, ahol a magyar népesség aránya meghaladja a 10%-ot.

A harmadik, térben elkülönülő magyar nyelvterületrész, nyelvsvizigetet a Nyitra környéki községek képezik.

A magyar nyelvterület kiterjedése az elmúlt hetven év során jelentős mértékben csökkent. A leggyorsabb és legnagyobb mértékű területzsugorodás az 1920-as évek elején és az 1940-es évek második felében következett be. A magyar nyelvterület kiterjedése az ötvenes évektől csak kis mértékben változik. A magyarok lakta terület fogyatkozása elsősorban a nyelvterület határán következett be, regionálisan a legnagyobb fogyatkozás Pozsonyban és környékén, a Léva–Nyitra–Érsekújvár háromszögben, továbbá a Kassa környéki, illetve a Kassa és a kelet-szlovákiai magyarok lakta tömbterület (Királyhelmec és Nagykapos környéke) közti területen figyelhető meg.

Nemzetiségileg vegyes lakosságú településekként a (cseh)szlovák statisztikai kimutatások korábban azokat a helységeket tartották számon, amelyekben egy adott nemzetiségű lakosság részaránya meghaladta a 10%-ot, illetve

a 100 főt.⁶ Ennek a gyakorlatnak megfelelően magyarlakta településnek minősítjük azokat a településeket, ahol a magyar nemzetiségű lakosság aránya meghaladja a 10%-ot, illetve 100 főt. A 2001-es népszámlálás időpontjában Szlovákia 551 magyarlakta városa és községe tartozott ebbe a kategóriába. Ezekben a helységekben 513 762 magyar élt, a szlovákiai magyarság 98,7%-a.

A nagyobb városokban élő, az összefüggő nyelvterületen kívül eső, 100 főnél nagyobb (esetleg néhány 100 fős) lélekszámú magyarság esetében a szórványjelleg a meghatározó. Két városban (Pozsony, Kassa) a magyar lakosság részaránya ugyan nem éri el a 10%-ot, de a jelentős számú, több ezres magyar lakónépességük, történelmi gyökereik, a – szűkebb értelemben vett – magyar nyelvterület peremvidéken való elhelyezkedésük, a magyar nyelvterületről történő állandó migráció is egyfajta átmeneti jelleget biztosít e városoknak a viszonylag összefüggő magyar nyelvterület és a magyar nyelvi szórványok között.

Az e településeken kívül található helységekben, többnyire városokban élt a szlovákiai magyarság 1,3%-a.

Az 1991-es állapothoz képest e települések bizonyos mértékű eróziója figyelhető meg. 1991-ben a 10%-nál több vagy legalább 100 magyart számláló települések száma 553 volt, 13 településen csökkent a magyarság száma a jelzett értékek alá. (E helységek egy része a nyelvhatáron vagy annak közelében fekvő település, egy további része pedig a nyelvhatár fölött elterülő város.)⁷

Az 1990-es években a korábbi évtizedekhez viszonyítva megtorpantak az urbanizációs folyamatok. Az ezt megelőző évtizedekben emelkedő számú városi népességgel szemben 1991 és 2001 között már egy minimális csökkenés is kimutatható. 1991-ben a lakónépesség 56,1%-a, 2001-ben 55,6%-a lakott 5000 főnél nagyobb lélekszámú településen.⁸

A magyar lakónépesség városiasodása a már jelzett történelmi előzményekből kifolyólag (is) jelentős mértékben eltér a szlovákiai urbanizációs folyamatoktól. A magyar lakosság

döntő többsége napjainkban is községekben, falvakban él.

Ugyanakkor az urbanizációs folyamatok megtorpanása a magyar népesség körében is az országos trendekhez hasonló jellegzetességeket mutat. A magyar népesség aránya az 5000-nél nagyobb lélekszámú helységekben igen kis mértékben csökkent (1991-ben a magyar népesség 40,9%-a [232 281 fő], 2001-ben 40,8%-a [212 286 fő] élt). A magyar népesség körében a „kisvárosiasodás” folyamatának felerősödése, illetve a nagyobb városokban élő magyarok erőteljes fogyatkozása figyelhető meg. A 10 000 lakost meghaladó városokban a magyar népesség száma csökkent (172 471-ről 152 505-re), de apadt a 10 000-nél nagyobb lélekszámú városokban élő magyarok aránya is (30,5%-ról 29,3%-ra). Ezzel szemben az 5000–9999 lakosú településeken élő magyarok száma alig változott (59 810-ről 59 781-re), arányuk viszont 10,5%-ról 11,5%-ra nőtt.

A falvak – az 5000-nél kisebb lélekszámú községek – magyar lakosainak a száma a kilencvenes években 25 554 fővel, azaz 335 015 főre csökkent.

A magyar népesség nagyobb arányban él a kisebb, 2000-nél kisebb lélekszámú településeken (42,3% – 42,9%), mint tíz évvel korábban. A 2000–4999 lakosú falvakban élő magyarok aránya csökkent (16,7% – 16,3%). A magyar lakosság száma valamennyi településnagyság-kategórián belül – kivéve a legkisebb (199 főnél kevesebb) lakosú településeket – csökkent.

2.1. A magyarlakta települések csoportosítása

A magyarlakta települések korábban jelentős mértékben homogén etnikai összetétele az elmúlt évtizedekben nagymértékben megváltozott. A magyarlakta települések között a magyar többségű települések száma – annak ellenére, hogy számuk fokozatosan csökken – a legnagyobb, s legkevesebb a magyarok által kisebbségben lakott helységek száma.

A magyarlakta településeket az ott élő magyarok száma, illetve aránya szerint négy csoportba (típusba) soroljuk:

1. *szórványjellegűnek* azokat a településeket tekintjük, ahol a magyar népesség aránya 10%-nál kevesebb, de eléri a 100 főt;

2. *magyar kisebbségűnek* a 10–50% közötti magyar részarányú településeket tekintjük.

A magyar többségű települések két alcsoportját különböztetjük meg:

3. *mérsékelt magyar többségűnek* azokat a településeket minősítjük, ahol a magyar lakosság aránya meghaladja az 50%-ot, de nem éri el a 80%-ot;

4. *erős magyar többségűnek* pedig azokat a helységeket, ahol a magyar nemzetiségű lakosság aránya meghaladja a 80%-ot.⁹

A magyarlakta településeknek a korábbi évtizedekben egyik meghatározó jellemzője volt, hogy a magyar többségű települések aránya megközelítette a 80%-ot, s az erős magyar többségű települések aránya is 50% körüli volt, ezzel szemben a szórványjellegű települések száma elenyészően csekély volt.¹⁰

A kilencvenes években a szlovákiai magyarság etnikai térszerkezete jelentős mértékben megváltozott. A magyar többségű települések aránya érzékelhetően csökkent (78,1%-ról 74,4%-ra), de a legnagyobb változás az erős magyar többségű településeknél mutatkozik: 56 helységgel, 10 százalékponttal (49,2%-ról 39,2%-ra) csökkent az ebbe a típusba sorolható települések száma. Ezzel szemben a magyar kisebbségű települések száma jelentősen (91-ről 116-ra) emelkedett (1. táblázat).

Ily módon az erős magyar többségű községek mintegy egyötödében esett a magyar lakosok aránya 80% alá. A szórványjellegű telepü-

lések száma csökkent, mivel a korábban 100-nál több magyart számláló városokban a magyar népesség száma ezen alsó határ alá esett.

A korábbi évtizedekben a magyarlakta helységek és a magyar népesség megoszlása településtípusok szerint hasonló volt. A magyar népesség legnagyobb tömegben a magyar többségű – ezen belül is az erős magyar többségű – településeken, s legkisebb számban a szórványjellegű településeken élt. Ebben a vonatkozásban is a kilencvenes években jelentős változásra került sor. A magyar többségű településeken élő magyarok aránya kis mértékben (78,1%-ról 77,1%-ra) csökkent, azonban igen nagy mértékben apadt az erős magyar többségű településeken élők aránya (45,0%-ról 34,7%-ra) és száma (253 296-ról 178 111-re). A magyar kisebbségű településeken élők aránya érzékelhetően (14,8% – 16,6%-ra) emelkedett (2. táblázat).

Magyarlakta városoknak az 1000 magyar lakosnál több vagy 10%-nál magasabb magyar arányú helységeket minősítjük, mivel a városi népesség esetében nagyobb számú közösségek meglétét tételezzük fel¹¹ (3. táblázat).

2001-ben 27 olyan város volt Szlovákiában, melyekben legalább 1000 lakos vallotta magát magyar nemzetiségűnek (3. táblázat). 14 városban volt 50%-nál magasabb a magyar lakosság részaránya. 1991-hez viszonyítva egy várossal csökkent a legalább ezer főt számláló magyar városok száma (a Nagykürtösnön élő magyarok száma 1000 fő alá esett.) Módosult a városokban élő magyarok aránya is: az erős magyar többségű városok száma 4-ről 2-re esett vissza. 2001-ben 4 városban élt tizezernél több magyar

1. táblázat

A magyarlakta települések etnikai jellegének változása (1991, 2001)

A magyarok aránya a településeken (a települések etnikai jellege)	1991		2001	
	Helységek száma	%	Helységek száma	%
10%-nál kevesebb, de több mint 100 fő	30	5,4	25	4,5
10–50%	91	16,5	116	21,1
50–80%	160	28,9	194	35,2
80% fölött	272	49,2	216	39,2
Összesen	553	100,0	551	100,0

2. táblázat**A szlovákiai magyar népesség megoszlása a települések etnikai jellege szerint (1991, 2001)**

A magyarok aránya a településeken (a települések etnikai jellege)	1991		2001	
	Magyarok száma	%	Magyarok száma	%
10%-nál kevesebb, de több mint 100 fő	39 893	7,1	32 131	6,3
10–50%	83 180	14,8	85 417	16,6
50–80%	184 492	33,1	218 103	42,4
80% fölött	253 296	45,0	178 111	34,7
Összesen	560 861	100,0	513 762	100,0

3. táblázat**Az 1000 magyar lakosnál több vagy 10%-nál magasabb magyar arányú városokban élő magyar népesség megoszlása a helységek etnikai jellege szerint (1991, 2001)**

A magyarok aránya a városokban	1991		2001		
	Városok száma	Magyarok száma	Városok száma	Magyarok száma	A magyarok számának növekedése/csökkenése
10%-nál kevesebb, de több mint 1000 fő	4	33 952	3	26 880	-7 072
10–50%	10	62 360	10	53 980	-8 380
50–80%	10	77 870	12	96 485	18 615
80% fölött	4	42 891	2	16 447	-26 444
Összesen	28	217 073	27	193 792	-23 281

(1991-ben még 5 városban). Az 1991-es adatokat zárójelben tüntetjük fel. Komáromban 22 452 fő (23 745), Dunaszerdahelyen 18 756 fő (19 346), Pozsonyban 16 451 fő (20 312), Érsekújvárott 11 632 fő (13 350). 10 ezer fő alá, 8940-re (10 760) csökkent Kassa város magyar-sága. Valamennyi városban csökkent a magyarok száma. Legnagyobb számban Pozsony város magyarsága fogyatkozott, 3861 fővel. 1000–2000 fővel további 6 városban fogyott a magyarság. Kassán 1820, Érsekújvárott 1718, Komáromban 1293, Losoncon 1045, Vágselylyén 1021 fővel kevesebb a magyar, mint 10 évvel korábban. Valamennyi városban a magyarok aránya csökkent (egyes városokban nőtt, másokban csökkent az összlakosság száma). A csökkenés általában a településeken élő magyarok arányával fordítottan arányos. A legnagyobb arányú, 20% fölötti csökkenés Losoncon

(21,0%), Szencen (20,5%), Nagykürtösön (20,1%), a legkisebb arányú, 3% alatti csökkenés Gútán (2,3%), Tiszacsernyőn (2,6%), Nagymgyeren (2,8%) mutatható ki (lásd a Függelék 2. táblázatát).

3. A SZLOVÁKIAI MAGYARSÁG KÖZIGAZGATÁSI EGYSÉGEK SZERINTI ÉS REGIONÁLIS MEGOSZLÁSA

A csehszlovák közigazgatási gyakorlatban az alsó szintű közigazgatási egységek szervezése ún. „kis” vagy „nagy” járasok keretében történt.¹²

Az 1989-es fordulatot követően sor került a közigazgatás decentralizációjára. Megszűnt a korábban évtizedekig hatályban levő háromszintű közigazgatási beosztás (kerületek, járá-

sok, községek). A kerületek megszűnése mellett a járások és a községek között egy közbülső szint, a körzetek kialakítására került sor. Az ország területe 121 körzetre oszlott.¹³

A Csehszlovákia felbomlását követően létrejött Szlovák Köztársaság területe 1996-tól 8 kerületre, illetve 79 járásra tagolódott (4. táblázat).

Az etnikai arányok módosulásának a változásait Szlovákia kerületeiben és járásaiban az 1990-es évekre vonatkozóan csak az 1991-es

gyarok arányára, illetve fogyásuk mértékére. A Nyitrai kerületben élő magyarok aránya ugyan magasabb, mint a Nagyszombati kerületben, azonban az előbbi kerület magyarlakta települései között kisebb a magyar többségű, ezen belül az erős magyar többségű települések aránya, mint az utóbbiban.

A kerületek területi kiterjedéséből adódóan is igen heterogén tömbök, ezeken belül a nemzeti hovatartozást megőrző, illetve nemzetváltást kiváltó tényezők legkülönbözőbb kombi-

4. táblázat

A magyar lakosság megoszlása Szlovákiában kerületek szerint az 1991. és 2001. évi népszámlálási adatok alapján

Kerületek*	1991			2001			Növekedés/csökkenés (1991–2001) a magyarok	
	Lakosok száma	Ebből magyar	%	Lakosok száma	Ebből magyar	%	számában	arányában
Pozsony	606 351	32 938	5,4	599 015	27 434	4,6	-5 504	-16,7
Nagyszombat	541 992	134 205	24,8	551 003	130 740	23,7	-3 465	-2,6
Trencsén	600 575	1268	0,2	605 582	1 058	0,2	-210	-16,6
Nyitra	716 846	216 414	30,2	713 422	196 609	27,6	-19 805	-9,2
Zsolna	668 771	717	0,1	692 332	660	0,1	-57	-7,9
Besztercebánya	659 320	85 427	13,0	662 121	77 795	11,7	-7 632	-8,9
Eperjes	739 264	803	0,1	789 968	817	0,1	14	1,7
Kassa	741 216	95 524	12,9	766 012	85 415	11,2	-10 109	-10,6
Szlovákia összesen	5 274 335	567 296	10,8	5 379 455	520 528	9,7	-46 768	-8,2

* az 1996-os közigazgatási beosztás szerint

adatoknak az 1996-tól hatályos közigazgatási beosztás szerinti átszámítás után végezzük el. A nyolc kerület közül kettőben haladja meg a magyarság aránya a 20%-ot s további kettőben a 10%-ot.

A magyar népesség száma három kerületben – a Trencséniben (1058 fő), a Zsolnaiban (660 fő) és az Eperjesiben (817 fő) – elenyésző. Legnagyobb számban magyarok a Nyitrai (196 609 fő), a Nagyszombati (130 740 fő), továbbá a Kassai (85 415 fő), a Besztercebányai (77 795 fő) és a Pozsonyi (27 434 fő) kerületben élnek. A négy magyarlakta kerületben bekövetkezett magyarságfogyás közvetve arra utal, hogy a legkedvezőbb etnikai térszerkezettel a Nagyszombati kerületben élő magyarság rendelkezik, a legkedvezőtlenekkel pedig a Pozsonyi kerületben élők. Érdemes odafigyelni a Nagyszombati és a Nyitrai kerületben élő ma-

nációi hatnak. A magyar nemzetiségűek megoszlásának vizsgálata kerületek szerinti bontásban feltételezhetően nem vezet lényegesebb összefüggések megvilágításához, ezért ezen a szinten a további vizsgálatoktól eltekintünk.

A magyar népesség számának vizsgálata a kisebb közigazgatási egységek – járások – szerint nem nyújt többletinformációt a településszintű adatok vizsgálatával összehasonlítva. Másrészt a járási bontású adatok vizsgálatának a településszintű adatokhoz viszonyítva van egy meghatározó előnye: a korábbi évtizedekben a népszámlálási adatok jelentős részét járási bontásban tették közzé (községsoros bontásban nem). Ily módon a hosszabb időszakra visszanyúló vizsgálatok nem mellőzhetik a járási bontású adatokat. Ugyanakkor látnunk kell, hogy a járási bontásban közzétett adatok (a közigazgatási egységek határainak változása

következtében) csak nehezen vagy egyáltalán nem hasonlíthatók össze a korábbi évtizedek adataival.¹⁴

Magyarlakta járásoknak az 1000 főnél több magyart számláló járásokat minősítjük. A Csehszlovák Köztársaság felbomlását követően létrejött Szlovák Köztársaságban 1996-ban olyan közigazgatási elrendezés lépett érvénybe, amely még a korábbinál is határozottabban igyekezett hangsúlyozni az ország nemzetállami jellegét. Ennek a célzatos közigazgatási reformnak a keretében több mint kétszeresére emelkedett a szlovákiai járások száma. Az 1996 előtti időszakban évtizedeken keresztül 13 járás és a 2 nagyváros (Pozsony, Kassa) minősült magyarlakta területnek. Az 1996 óta érvényes közigazgatási beosztás a korábbinál nagyobb számú közigazgatási területre „terítette szét” a szlovákiai magyarságot.

Vizsgálatunkban Pozsony és Kassa város területét nem bontjuk járásokra – Pozsony 5, Kassa 4 járásra tagolódik –, a két várost egy-egy egységként kezeljük. Így módon Szlovákia 79 járása helyett 72 közigazgatási egység szintjén vizsgálódunk. A 72 egységből 18-ban haladja meg a magyarok száma az 1000 főt, 15 járásban haladja meg a magyar lakosság aránya a 10%-ot, többségben továbbra is két járásban (a Dunaszerdahelyi és a Komáromi járásban) van a magyarság. A korábbi Rimaszombati járás egy részének elcsatolásával létrehozott Nagyrőcei járásba került jelentős számú magyar, hasonlóan a Nagymihályi járáshoz csatolták a korábbi Töketeremesi járás egy tömbben élő magyarságának egy részét.

A magyarlakta járások által behatárolt területen élő népesség száma 1991 és 2001 között kis mértékben (9286 fővel, azaz 0,4%-kal, 2 135 338 főről 2 144 624 főre) emelkedett, a magyar népesség száma viszont jelentős mértékben, 46 027 fővel, 26,3%-ról 24%-ra (560 709 főről 514 682 főre) csökkent. A szlovák nemzetiségűek száma 28 053 fővel, 70,4%-ról 71,4%-ra (1 531 599 főről 1 503 546 főre), a romák száma 9837 fővel (28 853 főről 38 690 főre) emelkedett. Emelkedett a ruszinok (1236 főről 2248 főre) és az ukránok száma is (2132 főről 2781 főre). Ezzel szemben nem elhanya-

golhatóan csökkent a csehek száma (18 990 fő-ről 13 238 főre). Valamennyi magyarlakta járás területén 1991-ben (amennyiben Pozsonyt és Kassát egy-egy egységként kezeljük) a magyarok aránya meghaladta a 10 ezer főt. 2001-re a Nagyrőcei és a Kassai járásban a magyarok száma már ez alá az érték alá csökkent.

Míg az állandó népesség száma a járások többségében nőtt, valamennyi járásban csökkent a magyarok száma (5. táblázat).

A magyar népesség fogyatkozása jelentős mértékben a járások területén élő magyarok arányával van fordított arányban. A magyar többségű vagy jelentős mértékben magyarlakta járásokban a csökkenés kisebb (Dunaszerdahelyi járás [83,3%] -1,7%, Komáromi járás [69,1%] -4,9%, Rimaszombati járás [41,3%] -5,7%, Galántai járás [38,6%] -4,6%), mint a kisebb arányban magyarlakta járásokban, városokban (Pozsony [3,8%] -19,0%, Kassa [3,8%] -16,9%, Nyitrai járás [6,7%] -16,4%). (Szögletes zárójelben a járásokban élő magyarok arányát, ezt követően a csökkenés arányát tüntetjük fel.) Ugyanakkor regionális eltérésekre a rendelkezésre álló adatokból nem következtethetünk.

4. KORÖSSZETÉTEL – KORCSOPORTOK SZERINTI MEGOSZLÁS

Szlovákia lakossága az utóbbi évtizedekben az előregedés jeleit mutatja. 1970 és 1991 között a lakosság átlagéletkora 31,7 évről 33,6 évre, 2001-ben 36,1 évre nőtt. A magyar lakosság előregedése előrehaladottabb, mint az összlakosságé. 1970-ben a magyar lakosság átlagéletkora 34 év volt, ez 2,3 évvel, 1991-ben 36,2 év volt, ez 2,6 évvel, 2001-ben 39,0 év volt, ez 2,9 évvel volt magasabb Szlovákia lakónépességénél.¹⁵

Szlovákia lakosságának biológiai korcsoportok szerinti megoszlása jelentős mértékben módosult: a gyermekkorúak (0–14 évesek) száma (1 313 961-ről 1 015 493-ra) 298 468-cal, részaránya 24,9%-ról 18,9%-ra csökkent. A felnőtt korúak (15–59 évesek) száma (3 177 510-ről 3 487 171-re) 309 661-gyel,

5. táblázat

Szlovákia magyarlakta járásainak magyar nemzetiségű lakossága az 1991. és 2001. évi népszámlálás adatai alapján*

Járás	1991			2001			Növekedés/csökkenés 1991–2001			
	A lakosok száma	Ebből magyar	%	A lakosok száma	Ebből magyar	%	A lakosok száma	%	Ebből magyar	%
Pozsony város	442 197	20 312	4,6	428 672	16 451	3,8	-13 525	-3,1	-3 861	-19,0
Szenc	49 871	12 214	24,5	51 825	10 553	20,4	1 954	3,9	-1 661	-13,6
Dunaszerdahely	109 345	95 310	87,2	112 384	93 660	83,3	3 039	2,8	-1 650	-1,7
Galánta	92 645	38 295	41,3	94 533	36 518	38,6	1 888	2,0	-1 777	-4,6
Vágsellye	54 159	21 754	40,2	54 000	19 283	35,7	-159	-0,3	-2 471	-11,4
Komárom	109 279	78 859	72,2	108 556	74 976	69,1	-723	-0,7	-3 883	-4,9
Érsekújvár	153 466	63 747	41,5	149 594	57 271	38,3	-3 872	-2,5	-6 476	-10,2
Nyitra	160 725	13 113	8,2	163 540	10 956	6,7	2 815	1,8	-2 157	-16,4
Léva	120 703	38 169	31,6	120 021	33 524	27,9	-682	-0,6	-4 645	-12,2
Nagykürtös	46 813	14 384	30,7	46 741	12 823	27,4	-72	-0,2	-1 561	-10,9
Losonc	72 946	22 513	30,9	72 837	20 072	27,6	-109	-0,1	-2 441	-10,8
Rimaszombat	82 112	36 404	44,3	83 124	34 323	41,3	1 012	1,2	-2 081	-5,7
Nagyőrce	40 143	10 256	25,5	40 918	8 994	22,0	775	1,9	-1 262	-12,3
Rozsnyó	60 681	21 434	35,3	61 887	18 954	30,6	1 206	2,0	-2 480	-11,6
Kassa	99 292	16 240	16,4	106 999	14 140	13,2	7 707	7,8	-2 100	-12,7
Kassa város	235 160	10 760	4,6	236 093	8 940	3,8	933	0,4	-1 820	-16,9
Tőketerebes	100 520	33 191	33,0	103 779	30 425	29,3	3 259	3,2	-2 766	-8,3
Nagymihály	105 281	13 754	13,1	109 121	12 819	11,7	3 840	3,6	-935	-6,8
Összesen	2 135 338	560 709	26,3	2 144 624	514 682	24,0	9 286	0,4	-46 027	-8,2

* Pozsony és Kassa területe 5, illetve 4 járásra oszlik

60,2%-ról 64,8%-ra emelkedett, az időskorúak száma (781 391-ről 829 267-re) 14,8%-ról 16,3%-ra nőtt.¹⁶

A magyar lakónépesség biológiai korcsoportok szerinti megoszlása az előzőnél is kedvezőtlenebb változásokat mutat. A gyermekkorúak (0–14 évesek) száma 1991 és 2001 között (116 117-ről 77 943-ra) 38 174-gyel, részaránya 20,5%-ról 15,0%-ra csökkent. A felnőtt korúak (15–59 évesek) száma (348 845-ről 339 062-re) 9783-mal, részaránya 61,5%-ról 65,1%-ra nőtt. Az időskorúak száma kis mértékben (102 374-ről 101 462-re) csökkent, részaránya (18,0%-ról 19,9%-ra) emelkedett.

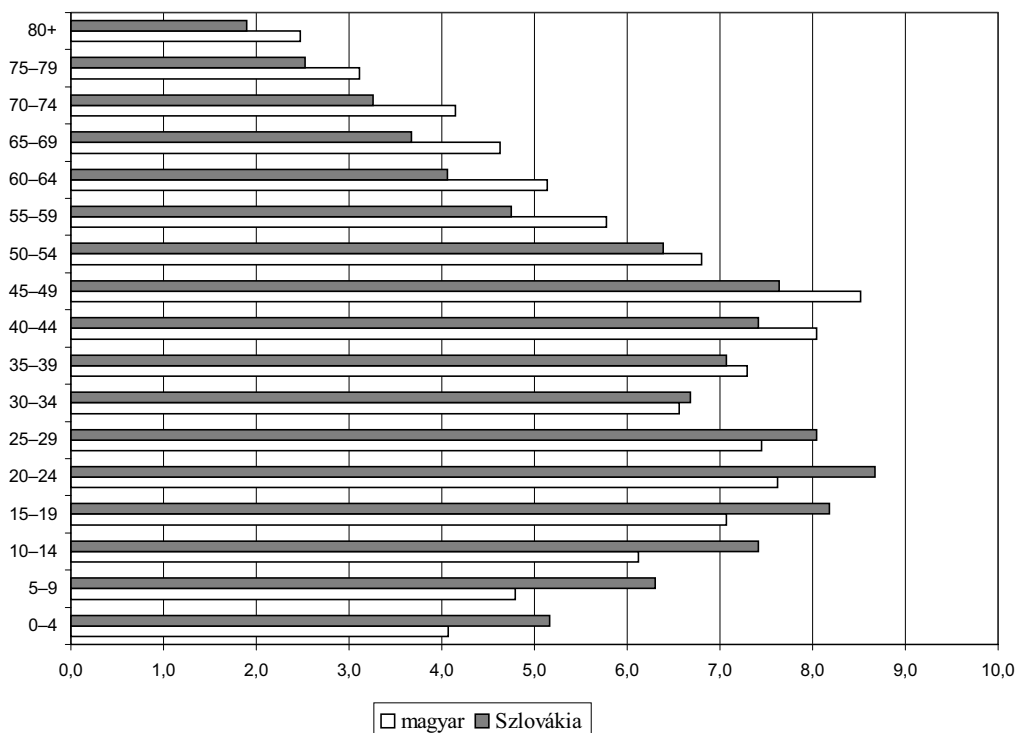
Szlovákia lakossága szintén öregszik, de a magyarság korösszetétele gyorsabb mértékben válik egyre kedvezőtlenebbé (2. ábra).

A magyar lakosság öt éves korcsoportok szerinti megoszlását az országos adatokkal egybevetve vizsgáljuk. A szlovákiai magyar

lakosság és Szlovákia népességének öt éves korcsoportok szerinti megoszlását a 2. ábra tartalmazza. Az adatokból látható, hogy az összlakosság és a magyar népesség öt éves korcsoportok szerinti megoszlása nagymértékben hasonló. Ugyanakkor itt is megfigyelhető, hogy a magyar népesség elöregedése előrehaladottabb az országos trendeknél: a magyar népességen belül a legfiatalabb korcsoportokhoz tartozók aránya jelentős mértékben alacsonyabb, mint a szlovákiai értékek. Az összlakosság és a magyar nemzetiségűek 30–34 éves korcsoportjának aránya csaknem azonos. A 35 éven felülieknél a magyar öt éves korcsoportok aránya rendre magasabb az országos értékeknél. Az országos és a magyar korfa egyfajta tükrö a születések számában bekövetkezett változásoknak, de magán viseli a nagyobb társadalmi traumák (elsősorban háborúk) következményeit is.

2. ábra

A magyar lakosság ötéves korcsoportjai Szlovákiában 2001 (%)

5. ISKOLAI VÉGZETTSÉG SZERINTI MEGOSZLÁS

Az 1991-es és a 2001-es népszámlálási adatok alapján a szlovákiai magyarság iskolai végzettség szerinti tagolódását és az ebben bekövetkezett változásokat a 6. táblázat tartalmazza.

Általános trendként fogalmazható meg az alapiskolai végzettségük, illetve iskolai végzettség nélküliek (és a gyermekkorúak) számának és arányának csökkenése.

A magyar és a szlovák lakosság iskolai végzettség szerinti megoszlása a kilencvenes években is alapvetően eltér egymástól. Az alapiskolai végzettséggel rendelkezők részaránya a magyar lakosságon belül továbbra is aránytalanul magas (30,5%), összehasonlítva Szlovákia lakosságának azonos műveltségű rétegével (21,1%). 1991 és 2001 között az alapiskolai végzettséggel rendelkezők aránya Szlovákiában 28,7%-ról 21,1%-ra, a magyar lakosság

körében 39,5%-ról 30,5%-ra csökkent. Az igen jelentős különbség mérséklődéséről nem beszélhetünk, mivel a magyar alapiskolai végzettségük részaránya 22,8%-kal fogyatkozott, szemben az országos 25,1%-os csökkenéssel.

A magyar nemzetiségű szakmunkások részaránya (23,2%) jóval magasabb a szlovákiai átlagos értéknél (19,7%). A kilencvenes években a magyar nemzetiségű szakmunkások aránya (9,8%-kal) emelkedett, miközben az országos emelkedés mértéke kisebb (5,6%) volt. (A szlovák népességen belüli növekedés ennél is alacsonyabb, 4,9%.)

A középiskolai érettségivel rendelkező magyarok aránya 14,9%-ról 22,1%-ra nőtt. A növekedés üteme (35,7%) alacsonyabb, mint országos viszonylatban (43%). Legnagyobb mértékben az érettségivel rendelkező magyar szakmunkások száma nőtt (230,0%-kal), a gimnáziumi (általános középiskolai) érettségivel (40,8%-kal) és a szakközépiskolai érettségivel

6. táblázat

A magyar nemzetiségű lakosság iskolai végzettség szerinti megoszlása Szlovákiában 1991-ben és 2001-ben (%)

Legmagasabb iskolai végzettség	Szlovákia összesen		Ebből magyar	
	1991	2001	1991	2001
Alapiskolai (befejezetlennel együtt)	28,7	21,1	39,5	30,5
Szaktanulmány (érettségi nélkül)	19,0	19,7	19,4	23,2
Szakiskolai	2,1	3,8	1,9	2,7
Középiskolai érettségivel	18,3	25,6	14,9	22,1
– ebből szaktanulmány	1,7	4,7	0,9	3,1
– ebből szakközép	13,3	16,2	10,1	12,9
– ebből gimnázium (általános középiskola)	3,2	4,7	4,0	6,1
Egyetemi és főiskolai	5,8	7,9	2,9	4,5
– ebből főiskolai (baccalaureatusi)	*	0,3	*	0,3
– ebből egyetemi	*	7,1	*	4,1
– doktoranduszi	*	0,4	*	0,2
Iskolai végzettség nélkül	0,5	0,3	0,5	0,4
Iskolai végzettségről szóló adat nélkül	0,7	1,6	0,4	0,8
Gyermekek 16 éves korig**	24,9	20,1	20,5	15,9
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0

* 1991-ben csak felsőfokú végzettségűek

** 1991-ben gyermekek 15 éves korig

rendelkezők aránya már kisebb mértékben (17,6%-kal) emelkedett. Az (érettségivel záruló) középiskolát végzett magyar szaktanulmányok száma nagyobb arányban nőtt, mint az érettségizett szaktanulmányok szlovákiai országos mutatói (17,6%-kal), de a gimnáziumi és szakközépiskolai érettségivel rendelkezők száma is jelentős mértékben emelkedett (50,0%-kal, ill. 24,0%-kal). Ennek ellenére nem elhanyagolható mértékben (15,8%-kal) magasabb a szlovákiai középiskolai érettségivel rendelkezők aránya.

Ha az összlakosságon és a magyar népességben belül az érettségivel vagy ennél magasabb végzettséggel rendelkezők arányát vetjük össze, a két csoport közti különbség még nagyobb: Szlovákiában a lakosság egyharmada (33,5%), a magyar népességnek alig több mint egynegyede (26,6%-a) rendelkezik legalább érettségivel.

A magyar felsőfokú végzettséggel rendelkezők aránya 10 év alatt 2,9%-ról 4,5%-ra, Szlovákia lakosságán belül a felsőfokú végzett-

séggel rendelkezők aránya 5,8%-ról 7,9%-ra emelkedett. A 44,1%-os emelkedés évtizedek óta első alkalommal haladja meg az összlakosságon belüli emelkedést (37,9%). Azonban a szlovákiai felsőfokú végzettséggel rendelkezők közül a magyar nemzetiségűek aránya (5,6%) továbbra is igen alacsony. A magyar felsőfokú végzettségűek belső tagoltsága sem kedvező. A baccalaureatusi (főiskolai szintnek megfelelő) végzettségűek aránya (8,2%) közelíti meg leginkább a szlovákiai magyarság arányát. A magiszteri fokozattal (egyetemi végzettséggel) rendelkezők aránya ennél jóval kisebb (5,5%), s a doktori fokozattal rendelkezők aránya még alacsonyabb (4,7%). 2001-ben nőtt az „ismeretlen” iskolai végzettségűek, pontosabban iskolai végzettségről szóló adattal nem rendelkezők aránya. (A 1990-es évek demográfiai trendjeinek megfelelően a 16 éven aluli gyermekek aránya jelentős mértékben csökkent annak ellenére, hogy 1991-ben még a 15 éven felüli népességre vonatkozólag kérdeztek rá az iskolai végzettségre. Az 1990-es évek második

felében az alapiskolai oktatás időtartama egy évvel nőtt.)

Az iskolai végzettség szerinti megoszlás a nemek szerint is jelentős mértékben eltérő. A magyar nők megoszlása az országos értékeknél két szempontból is kedvezőtlenebb. Ezt egyrészt a magyarság iskolai végzettség szerinti hátrányosabb összetétele befolyásolja, másrészt a nők iskolai végzettség szerinti megoszlása is kedvezőtlenebb a magyar népességben belül, mint az összlakosságnál. A következőkben az egyes iskolai végzettségek mutatóinak eltéréseit tekintjük át nemek szerinti bontásban (7. táblázat). A 6. és a 7. táblázat adatai közvetlenül nem vethetők össze, mivel a 6. táblázat a teljes népességre, a 7. táblázat a 15, illetve 16 éven felüli populációra vonatkozik. Ezenkívül a 6. táblázat részletes, a 7. táblázat összevont végzettségi kategóriákat is tartalmaz.

7. táblázat

A magyar nemzetiségű, 16 évesnél idősebb lakosság nemek és iskolai végzettség szerinti megoszlása Szlovákiában 1991-ben és 2001-ben (%)*

Iskolai végzettség	1991				2001			
	Szlovákia összesen		Ebből magyar		Szlovákia összesen		Ebből magyar	
	Ebből		Ebből		Ebből		Ebből	
	férfi	nő	férfi	nő	férfi	nő	férfi	nő
Alapiskolai	30,6	45,2	38,9	59,4	20,2	32,0	26,5	45,1
Szaktanulmány	34,0	17,4	35,7	14,0	32,1	17,9	38,8	17,4
Szakiskolai	2,8	2,8	3,2	1,7	5,3	4,2	4,0	2,4
Szakközépiskolai	18,5	21,5	13,3	14,3	24,5	27,7	18,6	19,4
Gimnáziumi (általános középiskolai)	3,4	5,1	3,3	6,5	4,3	7,3	4,6	9,6
Főiskolai és egyetemi	9,4	6,2	4,6	2,8	11,1	8,7	6,1	4,7
Iskolai végzettség nélkül	0,6	0,8	0,5	0,7	0,3	0,4	0,4	0,5
Iskolai végzettségről szóló adat nélkül	0,9	0,9	0,5	0,6	2,1	1,9	0,9	0,9
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

* 1991-ben 15 évesnél idősebb lakosság

A férfiak és a nők iskolai végzettség szerinti megoszlásában igen jelentősek napjainkban is az eltérések. Az adatokból látható, hogy a magyar női populáció 45,1%-a rendelkezik alapiskolai végzettséggel (a magyar férfiak esetében ez 26,5%). A magyar férfiak között több mint kétszer annyi a szaktanulmány (38,8%), mint a

nők között (17,4%). Hasonló arányú többlet mutatható ki, ezúttal a nők javára, az általános középiskolai (gimnáziumi) végzettséggel rendelkezők körében. A magyar nők 9,6%-a, a férfiak 4,6%-a rendelkezik gimnáziumi vagy ezzel egyenértékű érettségi bizonyítvánnyal. A férfiak között viszont a felsőfokú végzettségük aránya (6,1%) magasabb, mint a nőknél (4,7%).

A nemek szerinti megoszlást egy másik aspektusból is megvizsgáljuk. Azt vesszük górcső alá, hogy egy-egy iskolai végzettségi kategórián belül milyen arányban oszlanak meg a férfiak, illetve a nők. (Ebben a megközelítésben a férfiak és a nők százalékarányának összege 100%.) A magyar alapiskolai végzettségűek közül a nők túlsúlya ebben a megközelítésben is megmutatkozik: közel kétharmaduk (65,3%) nő, a szaktanulmány-képesítéssel rendelkező magyarok között csak minden harmadik nő (33,1%). A gimnáziumi (általános középisko-

lai) végzettséggel rendelkezők több mint kétharmada nő (69,9%), a felsőfokú végzettségűek között a nők aránya jelentősen kisebb a magyar populáción belüli arányánál (46,1%). A fenti iskolai végzettségi kategóriákon belül a nők aránya Szlovákiában 63,2%, 37,8%, 64,7%, 45,9%.

A magyar lakosságon belül is kedvezőtlen a nők iskolai végzettség szerinti megoszlása. Valószínű, hogy a meghatározó mértékben falusi településszerkezetű magyar lakosság iskolai, pályaválasztási irányultságát bizonyos mértékben a hagyományos értékrend is nagyban befolyásolja.

A magyar lakosság iskolai végzettség szerinti kedvezőtlen megoszlása több tényezőre vezethető vissza. A történelmi előzményeken kívül meghatározóak az anyanyelvi iskolahálózat hiányosságai (elsősorban a szakközépiskolai és a felsőfokú oktatás területén), de a magyar lakosság egy részének tudati értékrendje is közrejátszik ebben, amely a közvetlen pénzkereset lehetőségét részesíti (részesítette?) előnyben a huzamosabb ideig tartó iskolai képzéssel szemben. A magyar lakosság iskolai végzettség szerinti megoszlása az 1990-es évek folyamán a felsőfokú végzettséggel rendelkezők csoportjában javult, de a hátrányos iskolai végzettség szerinti megoszlás belátható időn belüli felszámolása csak jelentős strukturális változások esetén következhet be.

6. GAZDASÁGI AKTIVITÁS, SZOCIÁLIS ÖSSZETÉTEL ÉS GAZDASÁGI ÁGAZATOK SZERINTI MEGOSZLÁS

Szlovákia lakosságának *gazdasági aktivitás* szerinti megoszlása a kilencvenes években több szempontból is jelentős mértékben módosult. A teljes népességen belül a gazdaságilag aktívak arányának nem csekély mértékű emelkedése (49,6%-ról 51,1%-ra) a nagyobb lélekszámú korcsoportok kereső korba lépésének a következménye. Ugyanakkor látnunk kell, hogy a ténylegesen keresők (aktívak) aránya jelentősen csökkent, mivel a munkanélküliek, munkát keresők száma és aránya – a teljes populáción belül – ötszörösére (2,0%-ról 10,4%-ra) emelkedett.¹⁷ A kimutatott demográfiai folyamatokkal összhangban érzékelhetően csökkent a szülési szabadságon levők aránya (3,0%-ról 2,5%-ra), emelkedett a nem dolgozó nyugdíjasoké (17,6%-ról 18,9%-ra), s csökkent az eltartottak (32,8%-ról 28,9%-ra), elsősorban a tanulók, nem iskoláskorú gyermekek, továbbá a háztartásban dolgozó nők aránya. A munkaerő-piaci helyzet romlása a dolgozó nyugdíjasok arányának csökkenéséhez is hozzájárult (1,5%-ról 1,3%-ra).

8. táblázat

A magyar nemzetiségű lakosság gazdasági aktivitás szerinti megoszlása Szlovákiában 1991, 2001 (%)

Gazdasági aktivitás kategóriái	Szlovákia összesen		Ebből magyar	
	1991	2001	1991	2001
Gazdaságilag aktívak	49,6	51,1	49,3	51,5
Ebből szülési szabadságon levők	3,0	2,5	2,4	2,3
Munkanélküliek*	2,0	10,4	2,2	13,2
Dolgozó nyugdíjasok	1,5	1,3	1,2	1,3
Családi gazdaságok kisegítői	0,0	0,0	0,0	0,1
Nem dolgozó nyugdíjasok	17,6	18,9	20,5	23,8
Egyéb függetlenek	0,0	1,1	0,0	1,4
Eltartottak**	32,8	28,9	30,1	23,3
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0

* a népszámlálási adatokban munkát keresőként kimutatva

** eltartottak: háztartásban dolgozó nők, szakmunkástanulók, 15 éves és idősebb diákok és tanulók, gyermekek (15 éves korig), egyéb, másokra szoruló

A magyar népesség gazdasági aktivitásában eltérések mutathatók ki Szlovákia lakónépességével összevetve. Ennek okai részben a települési szerkezetben rejlő eltérésekkel – nagyobb a falvakban élő magyarság részaránya –, továbbá a magyarlakta területeken található alacsonyabb számú munkalehetőséggel, de nem utolsósorban a magyar népesség kedvezőtlenebb iskolai végzettségével is magyarázhatók. A magyar lakosság gazdasági aktivitásában kimutatható változások részben megegyeznek az országos változások főbb irányaival, de jelentős eltérések is kimutathatók.

A magyar nemzetiségűek gazdasági aktivitás szerinti megoszlása magán viseli a magyarság korstruktúrájának, korösszetételének kedvezőtlen változásait. A gazdaságilag aktívak arányának az országosnál kissé nagyobb mértékű emelkedését (49,3%-ról 51,5%-ra) a magyar felnőtt korú népesség arányának növekedése magyarázza. A szülési szabadságon levők aránya (2,3%) alacsonyabb az országos értéknél (2,5%).

Országosan a munkát keresők aránya 10 év alatt 5,2-szeresére, a magyar populáción belül mintegy hatszorosára emelkedett. A munkát keresők száma – tekintettel a magyar népesség számában bekövetkezett csökkenés miatt – 5,6-szorosára nőtt. A gazdaságilag aktív népességen belül a munkát keresők aránya országosan 4%-ról 20,4%-ra, a magyar nemzetiségűek között 4,5%-ról 25,6%-ra emelkedett.¹⁸ Az országosnál nagyobb mértékben munkanélküli populáción belül feltehetően nagyobb azoknak az aránya is, akik a szülési szabadság teljes vagy viszonylag hosszabb idejét töltik otthon, mint a kisebb munkanélküliséggel sújtott rétegek esetében. A nem dolgozó magyar nyugdíjasok arányának az országos trendektől (17,6% – 18,9%) is nagyobb mértékű emelkedése (20,5% – 23,8%) a magyar népesség előrehaladottabb elöregedését emeli ki, de egyúttal a magyar népességen belül kimutatott magasabb munkanélküliséggel is összefüggésbe hozható. A gyermekkorúak aránya drasztikus csökkenésének a következménye, hogy az ún. eltartottak aránya a magyar népességen belül 30,1%-ról 23,3%-ra esett vissza.

A gazdaságilag aktív népesség *gazdasági ágazatok* szerinti megoszlásának változásai ke-

vésbé követhetők, mint a fentiekben ismertetett demográfiai és társadalomszerkezeti változások. A vizsgált populáció 22,6%-ának ismeretlen az ágazatok szerinti hovatartozása (1991-ben 4,5% volt ismeretlen), továbbá jelentős mértékben módosult az egyes tevékenységi körök ágazati besorolása, illetve olyan összevont új kategóriák szerint történt, melyek nem feleltethetők meg a korábbi besorolásoknak. Már korábban említettük, hogy a 2001-es népszámlálás alkalmával a vizsgált társadalmi és demográfiai változások nagy részénél jelentős mértékben, többszörösére nőtt az ismeretlenek aránya. Ez jelentős mértékben a népszámlálás során alkalmazott önkitöltős lekérdezéssel hozható összefüggésbe. Bizonyos átrendeződések így is nyomon követhetők, melyek a (cseh)szlovákiai rendszerváltás utáni időszak transzformációjának felemás következményei (9. táblázat).

A mező-, erdő- és halgazdaságban dolgozók aránya 13,9%-ról 5,4%-ra, az iparban dolgozóké 33,1%-ról 22,5%-ra, az építőiparban dolgozóké 9,3%-ról 5,1%-ra csökkent. De csökkent a közlekedésben, raktározásban, távközlésben (6,3%-ról 5,2%-ra), továbbá az oktatás, egészségügy, szociális gondoskodás területén dolgozók aránya is (13,6%-ról 11,2%-ra). Emelkedett a kereskedelem és egyéb termelő jellegű tevékenységet folytatók aránya (8,9%-ról 9,9%-ra). Igen jelentős mértékben növekedett az egyéb kategóriába tartozók aránya (10,4%-ról 18,2%-ra).

A szlovákiai magyar lakosság gazdasági ágazatok szerinti megoszlása jelentős mértékben eltér Szlovákia népességének ágazatok szerinti megoszlásától. A mezőgazdaságban foglalkoztatottak aránya továbbra is közel kétszer akkora (10,0%), mint az országos érték, s ez az eltérés nem csökken. Szlovákiában az agráriumban foglalkoztatottak aránya az 1991-ben foglalkoztatottak arányához viszonyítva 61,1%-kal csökkent, a magyar népességen belüli apadás ennél kisebb mértékű, 58,0%.

Az iparban foglalkoztatott magyarok aránya kisebb (19,6%), mint az összlakosságon belül. A kilencvenes években az iparban foglalkoztatott magyarok aránya eltérő módon alakult, mint az összlakosság esetében. Az iparban foglalkoztatott magyarok aránya 21,9%-kal, az

9. táblázat

A gazdaságilag aktív magyar lakosság gazdasági ágazatok szerinti megoszlása Szlovákiában 1991, 2001 (%)

A népgazdasági ágazatok összevont kategóriái	Szlovákia összesen		Ebből magyar	
	1991	2001	1991	2001
Mező-, erdő- és halgazdaság	13,9	5,4	23,8	10,0
Ipar, energetika	33,1	22,5	25,1	19,6
Építőipar	9,3	5,1	10,1	4,7
Közlekedés, raktározás, távközlés	6,3	5,2	6,7	6,0
Kereskedelem és egyéb termelő jellegű tevékenység	8,9	9,9	9,4	10,0
Oktatásügy, egészségügy, szociális gondoskodás	13,6	11,2	11,5	10,4
Egyéb ágazatok	10,4	18,2	8,7	16,2
Ismeretlen	4,5	22,6	4,6	23,1
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0

összslakosságon belüli arányuk nagyobb mértékben, 32,0%-kal csökkent. A korábbi évtizedekben az építőiparban dolgozó magyarok aránya meghaladta az országos átlagot. Az építőiparban foglalkoztatottak számának jelentős mértékű visszaesése nagyobb mértékű volt a magyarok (53,1%), mint az összslakosság esetében (45,2%). 2001-re az építőiparban foglalkoztatott magyarok aránya (4,7%) nem éri el az országos értéket. A közlekedésben foglalkoztatott magyarok aránya kisebb mértékben csökkent (10,4%), mint az országos értékek (17,5%), s továbbra is kissé magasabb az ágazatban foglalkoztatott magyarok aránya (6,0%) az összslakosságénál. Az oktatásügyben és az egészségügyben évtizedek óta a magyarok aránya alacsonyabb a szlovákiai adatoknál. A kilencvenes években e területen belül kimutatott csökkenés (17,6%) országosan magasabb volt, mint a magyarok körében (9,6%). Ugyanakkor a kereskedelem területén kimutatott növekedés országos értékei (11,2%) meghaladták a magyarok körében kimutatott értékeket (6,4%). Az egyéb kategóriába igen szerteágazó területek lettek besorolva, gyakorlatilag olyan területek, amelyek nem voltak párhuzamba állíthatók az 1991-es tevékenységi területekkel. A terciális szférához tartozó területek részletesebb elemzését nehezíti a kialakított ágazatcsoportok összetétele (pl. az ingatlankereskedelem, a tudomány és fejlesztés egy kategóriába került).

Mivel a 9. táblázat 1991-es és 2001-es népszámlálási kategóriái nem minden vonatkozásban azonosak, a két utolsó census adatainak összehasonlíthatósága érdekében az ebből adódó kisebb pontatlanságoktól eltekintünk.

A gazdaságilag aktív *lakosság társadalmi csoportok* szerinti megoszlásának 2001-es adatai közvetlenül még kevésbé vethető össze az 1991-es adatokkal, mint az ágazati megoszlás szerinti adatok. 2001-ben a Szlovák Köztársaság Statisztikai Hivatala teljesen eltérő kategorizációt alkalmazott, mint 1991-ben, ezenkívül a gazdaságilag aktívak közel egyötödét kitevő ismeretlenek is jelentős mértékű pontatlanságot eredményeztek. (Feltételezzük, hogy ezek jelentős része a „munkát keresők” – gyakorlatilag a munkanélküliek – kategóriájából tevődik össze.) Az egyes feltüntetett kategóriák alatt sem ugyanaz értenődő, mint 1991-ben. (Például 1991-ben a munkások külön kategóriaként voltak feltüntetve, hasonló módon az alkalmazottak is, függetlenül attól, hogy állami vagy magánszférában dolgoztak. Emellett 1991-ben a korábbi évtizedek gyakorlatának megfelelően azokat a munkavállalókat tüntették fel alkalmazottaknak, akik nem voltak munkások. 2001-ben a bérből, fizetésből élőket minősítették alkalmazottaknak – így a munkásokat is.) Az összehasonlítás nehézségei ellenére az 1991-es és a 2001-es adatokat szintén egymás mellé rendeljük, de jelezzük az összehasonlíthatóság bizonyos problémáit.

A gazdaságilag aktív lakosság *társadalmi csoportok szerinti összetétele* a kilencvenes években jelentős mértékű változásokon ment keresztül. Az 1991-es adatok a magánvállalkozók, elsősorban kisiparosok számokban is kife-

posztszocialista időszakában – viszonylag puha, cseppfolyós, egymásba könnyen átranzformálható kategóriákat képeznek. Összemosódik a termelőszövetkezetekben dolgozók között az alkalmazotti és a tagsági viszony, a vál-

10. táblázat

A gazdaságilag aktív magyar lakosság társadalmi csoportok szerinti megoszlása 1991, 2001 (%)

Társadalmi csoportok kategóriái	Szlovákia összesen		Ebből magyar	
	1991	2001	1991	2001
Alkalmazottak	87,9	73,4	80,4	72,0
– ebből munkások	44,3	45,4	46,0	53,2
Termelőszövetkezetek tagjai	8,2	0,2	14,9	0,3
Vállalkozók alkalmazottakkal	0,1	3,1	0,1	3,5
Vállalkozók alkalmazottak nélkül	1,2	4,6	1,8	4,9
Családi vállalatok kisegítői	0,0	0,1	0,0	0,1
A gazdaságilag aktívak egyéb csoportjai és ismeretlenek	0,2	18,6	2,7	19,2
Gazdaságilag aktívak összesen	100,0	100,0	100,0	100,0

jezhető jelenlétéről tanúskodnak, 2001-ben a magánszférában alkalmazottak száma (894 ezer) megközelítette az állami szektorban alkalmazottakét (986 ezer), s a vállalkozók aránya is jelentős mértékben, 1,3%-ról 7,7%-ra emelkedett. A termelőszövetkezeti tagok aránya igen nagy mértékben (8,2%-ról 0,2%-ra) csökkent. A termelőszövetkezetekben az alkalmazottak aránya (3,6%) messze meghaladja a szövetkezeti tagokét. Az aktív népesség főbb csoportjai a következő módon alakultak a kilencvenes években: az alkalmazottak aránya jelentősen (87,9%-ról 73,4%-ra) csökkent. Az alkalmazott munkások aránya viszont (44,3%-ról 45,4%-ra) növekedett. A jelentős mértékben megerősödött vállalkozói réteg nagyobb részét (4,6%) az önfoglalkoztatók teszik ki, de a legalább egy alkalmazottat is foglalkoztató vállalkozóké 3,1%-ra nőtt. A gazdaságilag aktív magyar népességen belül is az országoshoz hasonló változások figyelhetők meg: az alkalmazottak aránya 80,4%-ról 72,0%-ra csökkent, ebből a munkások aránya az országos értékeknél is nagyobb mértékben (46,0%-ról 53,2%-ra) emelkedett. A vállalkozók aránya 8,4%-ra nőtt.

A gazdaságilag aktív népesség társadalmi csoportjai – legalábbis a kilencvenes évek

lalkozások alkalmazottai és kvázi alkalmazottai, akik kényszervállalkozókként dolgoznak egy nagyobb vállalkozónál. Másrészt az egyes kategóriák belső homogenitása is problematikus. Egy kategóriába lett besorolva a kényszer-vállalkozó és a valódi vállalkozást folytató, a nagyvállalkozó, aki több száz alkalmazottat foglalkoztat s az a kisvállalkozó, aki munkanélküli feleségét statisztikailag alkalmazza.

7. FELEKEZETI MEGOSZLÁS

A lakosság felekezeti megoszlásának számbavételére a rendszerváltás után 2001-ben második alkalommal került sor.

A 2001-es adatok nem elhanyagolható hozadéka, hogy markánsabban elkülöníthetők az egyes felekezetekhez tartozók a felekezeten kívüliektől. 1991-ben az összes megkérdezett 17,4%-a volt ismeretlen (semmilyen felekezethez tartozónak, de felekezeten kívülinek sem vallották magukat). 2001-ben az ismeretlenek aránya 3,0%-ra csökkent. Ezzel párhuzamosan a felekezeten kívüliek aránya 9,8%-ról 13,0%-ra emelkedett. Ily módon Szlovákiában a valamelyik egyházhoz, felekezethez szorosabban,

kevésbé intenzíven vagy akár csak formálisan kötődők aránya 84,0–87,0% között mozog. 1991-ben az ismeretlenek magas aránya miatt az ilyen-olyan mértékben egyházakhoz kötődők arányát 72,8–90,2% közötti értékre becsülhettük. 2001-re valamennyi történelmi egyházhoz, nagyobb lélekszámú felekezethez tartozók száma emelkedett (11. táblázat).

A szlovákiai magyarok már 1991-ben is nagyobb arányban tartoztak valamelyik felekezethez, mint Szlovákia összlakossága: a magyarok mintegy 80,5–93,4%-a kötődött vala-

sok (64 533-ról 80 582-re) száma és aránya (1,2%-ról 1,6%-ra, illetve 11,4%-ról 15,5%-ra) emelkedett. A magukat magyarnak valló zsidó felekezetűek száma megduplázódott (122-ről 240-re), szlovákiai lélekszámuk több mint 2,5-szeresére gyarapodott. Az egyéb, zömmel kisebb lélekszámú egyházakhoz, felekezetekhez tartozó magyarok száma is negyedével emelkedett (4575-ről 5712-re). Csökkent viszont az evangélikus (12 310-ről 7963-ra) és a pravoszláv (135-ről 86-ra) magyarok száma. (Az utóbbi kis számú felekezeti szórványról részlete-

11. táblázat

A magyar és szlovák nemzetiségű lakosság felekezeti megoszlása Szlovákiában 1991, 2001 (%)

Felekezeti hovatartozás	1991			2001		
	Szlovákia összesen	Ebből magyar	Ebből szlovák	Szlovákia összesen	Ebből magyar	Ebből szlovák
Római katolikus	60,4	64,9	60,8	68,9	72,8	69,9
Görög katolikus	3,4	1,2	3,5	4,1	1,6	4,1
Evangélikus	6,2	2,2	6,9	6,9	1,5	7,8
Református	1,6	11,4	0,4	2,0	15,5	0,6
Pravoszláv	0,7	0,0	0,5	0,9	0,0	0,7
Zsidó	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Egyéb	0,6	0,8	0,5	1,1	1,1	1,0
Ismeretlen	17,4	12,9	17,6	3,0	1,1	2,2
Felekezeten kívüli	9,8	6,6	9,9	13,0	6,4	13,7
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

melyik felekezethez. 2001-re az arányuk 92,5–93,6% közöttire emelkedett. (A felekezetekhez tartozók számának alsó értéke az egyes felekezetekhez tartozók összegét, felső értéke az ismeretleneket is magában foglalja.) E változás gyakorlatilag az ismeretlenek arányának csökkenésével (12,9%-ról 3,0%-ra) magyarázható, mivel a magyar felekezeten kívüliek aránya – eltérően az országos trendektől – alig változott (6,6%-ról 6,4%-ra). Elmondhatjuk, hogy a legtöbb történelmi egyházhoz tartozó magyarok száma és aránya is nőtt. A római katolikusok száma mintegy 10 ezer fővel nőtt (368 416-ről 378 700-ra), ezáltal 8 százalékponttal nőtt a magyar katolikusok aránya. A magyar görög katolikusok (6764-ről 8086-ra) és a reformátu-

sebb információkkal nem rendelkezünk.) Az evangélikus magyarok számának több mint egyharmados csökkenéséhez hozzájárulhatott, hogy a magyar evangélikusok nem elhanyagolható része felekezeti szórványban él, jelentős részének viszonylag magas az átlagéletkora, a magyar nyelvű evangélikus hitélet több közösségben nem biztosított, s jelentős részük, mintegy 38%-uk magyar kisebbségű vagy szórványjellegű településeken él.

A felekezeti hovatartozás alakulása – hasonlóan a nemzeti hovatartozás változásához – igen jelentős településszerkezeti, területi, regionális jellegzetességekkel rendelkezik. Nemcsak az egyes felekezetek területi elhelyezkedése mutat állandóságot, de a felekezeten kívü-

liek is településszerkezetileg jelentős mértékben eltérő jellegzetességekkel rendelkeznek.

8. A NÉPSZÁMLÁLÁSI ÉS A NÉPMOZGALMI STATISZTIKA KÖLCÖNHATÁSAI

A lakosság számában végbement természetes és mechanikus változásokról a népmozgalmi statisztika éves lebontású adatsorai nyújtanak értékes információt, kiegészítést. A demográfiai statisztika a két népszámlálás közti időszakban a népmozgalmi adatok alapján aktualizálja a népszámlálási adatsorokat. A népmozgalmi kimutatások jelentősége azonban ennél jóval nagyobb: lehetővé teszik a tízévenként megrendezett népszámlálásokból hiányzó változások dinamikájának valósabb megközelítését, másrészt, mivel más módszerrel vizsgálja a népesség számának alakulását, alkalmat nyújt a népszámlálási adatok bizonyos kontrolljára is.

Az összlakosság népszámlálások által kimutatott népességnövekedése – legalábbis a (cseh)szlovák gyakorlatban – elfogadható pontossággal megegyezik a tényleges szaporodással, a lakosság természetes szaporodásának (a születések és elhalálozások különbségeinek) és migrációjának (az adott területre történő bevándorlás, illetve elvándorlás különbségének) összegével. Ennek egyik feltétele, hogy az ún. „rejtett migráció” nagysága ne haladjon meg egy bizonyos értéket.¹⁹

Az összlakosság viszonylatában a népszámlálási adatsorok és a népmozgalmi egyenleg – elsősorban a rejtett migrációból származó pontatlanságoktól eltekintve – megközelítőleg azonos eredményekhez vezetnek. A lakosság nemzetiségek szerinti megoszlásánál ez a két módszer eltérő eredményeket nyújt, hiszen a népmozgalmi adatsorok nem rögzítik, nem is rögzíthetik a nemzet(iség)váltást, az asszimilációs folyamatokat. A két megközelítés különbségei tehát számszerűleg is kimutatják egy-egy adott nemzetiséghez, népcsoporthoz tartozók körében lezajló nemzetiségcserék nagyságát, jelenlétét. Így válnak legalább részben láthatóvá,

megfoghatóvá azok a folyamatok, amelyek egyébként csak más társadalomtudományi megközelítés révén lennének úgy-ahogy megközelíthetőek.

A magyar népesség lélekszámának és demográfiai megoszlásának alakulását a népmozgalmi statisztikák alapján mélyrehatóbban tanulmányozhatjuk, és egyfajta kísérletet tehetünk az elkövetkező években várható folyamatok, változások felbecsülésére is. Persze minden ilyen becslés bizonyos alapfeltételek meglétéből, változatlanságából indul ki, s ha ezek a feltételek megváltoznak, az előrejelzés is módosításra szorul. A népmozgalmi statisztikával kapcsolatban szükséges egy nem elhanyagolható észrevételt tenni: megbízhatósága – legalábbis a nemzetiségi hovatartozást illetően – már az adatfelvétel módszeréből adódóan is kisebb, mint a népszámlálási eredményeké.

A továbbiakban összefoglalóan ismertetjük a házasságkötések és válások, a természetes szaporodás (a születések és elhalálozások egyenlege), a mechanikus népmozgások számának alakulását és ezek egyes kölcsönös összefüggéseit az ötvenes évektől napjainkig, majd részletesebben elemezzük a kilencvenes évek népmozgalmát, ezáltal is igyekezve megvilágítani az elmúlt évtized népességváltozásainak mélyebb összefüggéseit.

9. A HÁZASSÁGKÖTÉSEK ÉS VÁLÁSOK SZÁMÁNAK ALAKULÁSA

A magyar lakosság népmozgalmának ismertetését a házasságkötések számának alakulásával kezdjük, mivel a házassulók száma meghatározó mértékben befolyásolja a vizsgált népesség termékenységének alakulását. Mint már jeleztük, a lakosság természetes népmozgalmáról nemzetiségi bontású adatokkal a Szlovák Köztársaság időszakából csak korlátozott összetételben rendelkezünk. Többek között a házasságok nemzetiségi bontású adatai csak 1991-ig állnak rendelkezésünkre.

A házasságkötések számának alakulását a házassulandó korosztályok nagysága, valamint a mindenkor társadalmi-gazdasági körülmények

is nagyban befolyásolják. Az évenként megkötött házasságok száma eléggé nagy szóródást mutat, ezért a házassági mozgalom dinamikáját ötéves átlagértékek segítségével is vizsgáljuk.

Szlovákia összlakosságának házasságkötési mozgalma változó. Az ötvenes évek közepéig a házasságkötések száma csökken, illetve stagnál, és csak az évtized végén kezd újra emelkedni, majd 1977-ben éri el a legmagasabb értéket (44 474 házasságot kötöttek), a nyolcvanas években a megkötött házasságok száma 40 ezer körül mozgott. Az 1990-es években számuk igen nagy mértékben csökkent, 2002-ben 25 ezer körüli értékre apadt. A házasságkötési mozgalom alakulása a nyers házasságkötési arányszám (az ezer lakosra jutó házasságkötések száma) segítségével jobban megfigyelhető. A szlovákiai nyers házasságkötési arányszám 1950-ben meghaladta a 11 ezreléket, ezután a hatvanas évek közepéig csökkent, 1964-ben és 1965-ben 7 ezrelék alá esett, ezt követte egy jelentősebb növekedés, így a hetvenes évek közepén újból meghaladta a 9 ezreléket, azóta állandóan apad. 1991-ben 7 ezrelék alá, 2000-ben 5 ezrelék alá esett.

A magyar nemzetiségűek házasságkötési mozgalmának alakulását több évtizedre visszamenőleg (az 1950-es évektől) 1991-ig vizsgálhatjuk. 1950-ben a magyar házasságkötések száma meghaladta a 4 ezret, 1963-ban 3600 körüli értékre esett, az 1970-es évek közepéig újból emelkedett, 1975-ben és 1976-ban meghaladta az 5 ezer házasságkötést, azóta csökken. Az utolsó, 1991-es adat 3201 magyar házasságkötést mutatott ki.

Mivel a magyar és az országos nyers házasságkötési és válási arányszámok alakulása a vizsgált fél évszázad folyamán nagymértékben hasonló, ez lehetőséget nyújt az 1991-től napjainkig tartó időszak hiányzó magyar adatainak hozzávetőleges becslésére is (3. ábra).

A magyar nyers házasságkötési arányszámok az ötvenes években magasabbak a szlovákiai értékeknél (de a szlovák lakosságánál is). Azonban az ötvenes évekre vonatkozó népmozgalmi arányszámokat csak korlátozott mértékben vehetjük tekintetbe az 1950-es népszámlálás nemzetiségi adatai torzításai követ-

kezében. A hatvanas évek elején a magyarok megközelítőleg azonos arányban kötöttek házasságot, mint Szlovákia népessége, a hatvanas évek közepétől azonban a magyar lakosság házassági viszonyismertékei egyre jobban eltérnek a szlovákiai és a szlovák nemzetiségűek arányszámaitól. A nyolcvanas évek második felében 1000 magyar lakosra 6,7, Szlovákia össznépességére 7,3 házasságkötés jutott. 1991-ben a magyar házasságkötési arányszám 6,5 ezrelék volt. Feltételezzük, hogy az eltérés az 1990-es évek folyamán sem növekedett jelentősebb mértékben, így az ezredfordulón a magyar nyers házasságkötési arányszám 3,5–4 ezrelék között mozoghat.

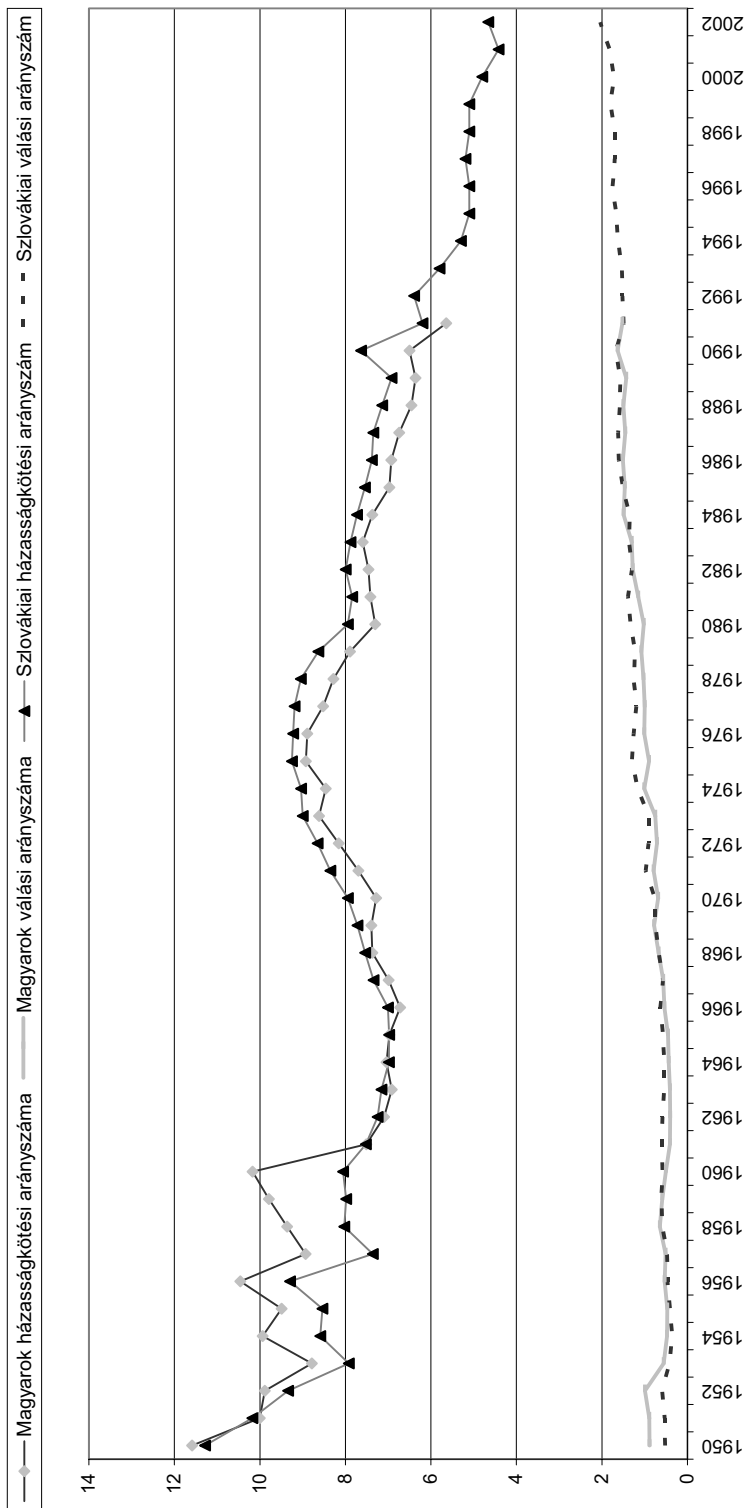
A házasságok megszűnésének csak egyik formáját, a válást tudjuk a népmozgalmi statisztika alapján vizsgálni. A válások száma az utóbbi évtizedekben fokozatosan növekszik. 1950-től napjainkig Szlovákiában az évente felbontott házasságok száma hatszorosára nőtt.

A felbontott magyar házasságok számának növekedése nem folyamatos. 1950–1952-ben évente több mint 300, 1953–1957-ben 200 körüli értékre csökken a felbontott házasságok száma. Az ötvenes évek végétől a válások száma fokozatosan emelkedik. 1967-től az évente felbontott magyar házasságok száma 300 fölé, 1973-tól 400 fölé, 1974-től 500 fölé van. 1981-től 1991-ig számuk 600-ról 900 körüli értékre nőtt. A Szlovákiában évente felbontott házasságok száma az ötvenes évek első felében 1700, a nyolcvanas évek végén 8000 fölé mozgott. A magyar lakosság nyers válási arányszámai (az ezer magyar lakosra jutó válások száma) – eltekintve az ötvenes évek torzított adataitól – kis mértékben alacsonyabbak a szlovákiai arányszámoknál. Ebben meghatározó szerepe lehet a magyar nemzetiségűek rurális településszerkezetének és egyéb társadalomszerkezeti sajátosságainak.

A magyar válási arányszámok elfogadhatóan pontos összevetése az országos értékekkel két szempontból is kérdéseket vet fel: egyrészt csak 1991-ig rendelkezünk magyar vonatkozású válási adatokkal, másrészt az összehasonlítás kiinduló éve, az 1950-es év problematikus. Ezért a pontosabb összehasonlítás végett egy

3. ábra

A magyar nemzetiségű lakosság házasságkötési és válási arányának alakulása Szlovákiában 1950–1991 (‰)

későbbi kezdőpont választása megbízhatóbb összevetéseket eredményez.²⁰ 1955 és 1991 között a magyar válások száma 4,8-szorosára, ugyanezen időszakban országosan 5,1-szeresére nőtt. A 4. ábra is nem túl jelentős különbségeket mutat ki a magyar és a szlovákiai válási arányszámok között. Mindenesetre nem járunk túl messze a valóságtól, ha az 1990-es évek magyar nyers válási arányszámait az országos értékek körülire becsüljük, az ettől való eltérés valószínűleg nem nagyobb 1-2 tized ezrelékpontnál.

A 100 házasságkötésre jutó válások száma a válási statisztika jellemző és igen gyakran használt, „közkedvelt” mutatója. Kifejezi, hogy a felbontott házasságok az adott évben megkötött házasságok hány százalékát teszik ki.

Az ábra adatai szinte exponenciális folyamatként mutatják a válással végződő házasságkötések arányának növekedését az 1950-es években kimutatott 5–8%-ról a 2000 utáni évek 40%-ot meghaladó értékeiig. (Tekintetbe kell vennünk, hogy az 1990-es évek adatai torzítottak, az utolsó évtizedben megnőtt a házassági kapcsolaton kívül együtt élők száma, azaz a lakosság növekvő része nem köt formálisán házasságot. Ily módon a házasságot kötők aránya kisebb a ténylegesen együtt élőknél. Másrészt a házasságon kívüli együtt élők párkapcsolatai kevésbé stabilak.)

Az 1980-as évek elejéig a 100 házasságkötésre jutó válások aránya a magyarok körében alacsonyabb volt, mint a szlovákiai arány. A nyolcvanas években a mutató értéke a magyarok körében meghaladta a szlovákiai adatokat. Mivel a magyar népesség előregedettebb, ezzel párhuzamosan kisebb a házasságkötési korba lépők aránya, ezért feltehető, hogy a kilencvenes években a 100 házasságra jutó válások száma a magyarok körében magasabb lehetett, mint a szlovákiai értékek (4. ábra).

10. A SZÜLETÉSEK ÉS HALÁLOZÁSOK SZÁMÁNAK ALAKULÁSA

A magyar nemzetiségű lakosság szaporodása a népszámlálási és a népmozgalmi statisztikák szerint is némileg alacsonyabb a szlovákiai át-

lagnál. Az újszülöttek nemzetiségét a (cseh)szlovák népmozgalmi statisztika az anya nemzetisége szerint, illetve a szülők által közösen meghatározott nemzetiség szerint tünteti fel.²¹

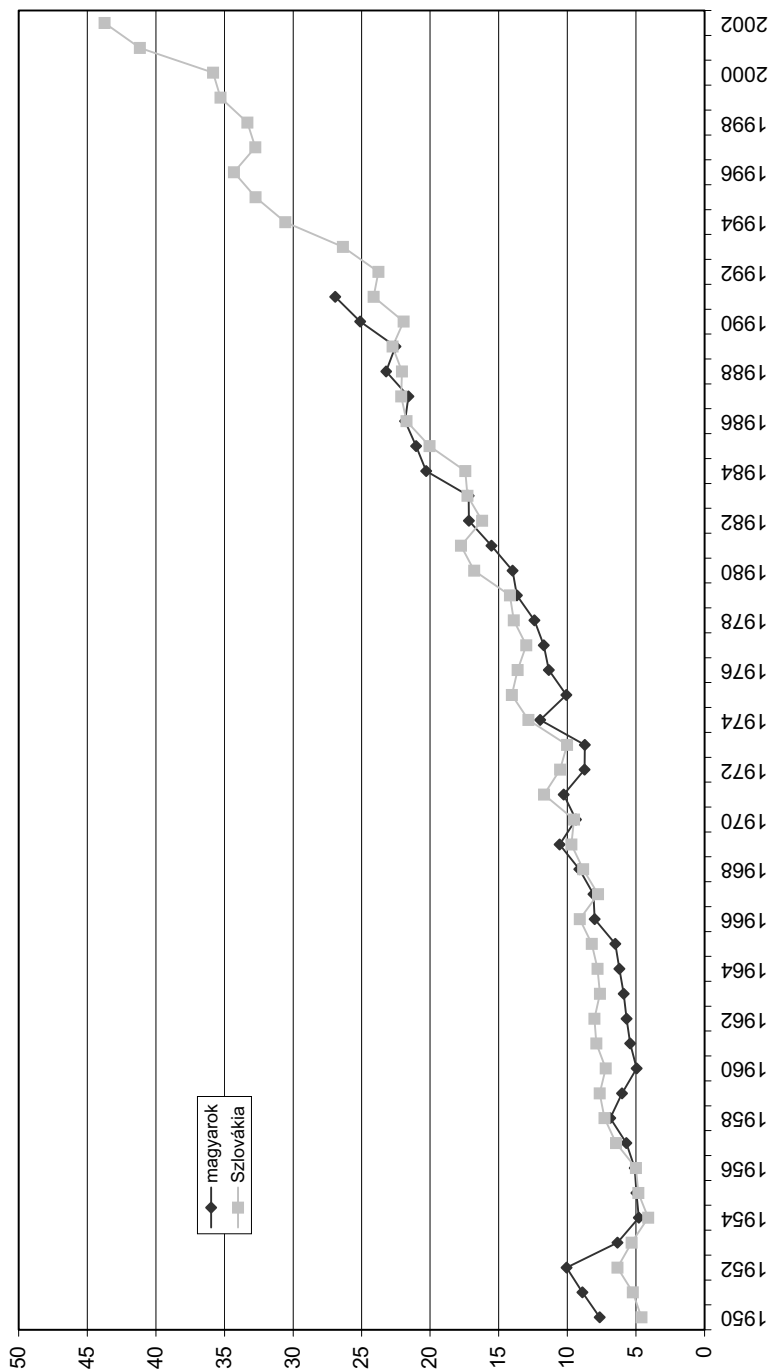
A születési mozgalom alakulása a lakosság lélekszámának alakulását hosszú távra, távlatilag határozza meg, a halandóság mértéke rövidebb időszak alatt jelentősebben nem változik (eltekintve a háborúk és a természeti katasztrófák okozta veszteségektől), ezért csak kisebb mértékben befolyásolja a népesség számának alakulását.

Az évente született gyermekek száma Szlovákiában az utóbbi évtizedek során igencsak változó volt. (1950-től napjainkig két alkalommal érte el a maximumot, 1952-ben és 1979-ben, azóta fokozatosan csökken a szlovákiai születések száma.)

Az ötvenes évek első felében a születések száma megközelítette (ill. két évben el is érte) a 100 ezret, az évtized második felében a születések száma csökkent, mélypontja 1968-ban következett be (76 ezer), majd a hetvenes években újból növekedett az élve született gyermekek száma. 1978–1979-ben elérte a maximumot (100 ezer a születések száma). Azóta a születések száma csökken. 1989-ben a születések száma alig haladta meg a 80 ezret, s az 1989-es fordulatot követően a születések száma korábban nem tapasztalt mértékű mélyrepülése figyelhető meg: 1994-ben 70 ezer alá, 1997-ben 60 ezer alá esett. 2002-ben alig haladta meg az 51 ezer főt.

A magyar nemzetiségűnek bejegyzett gyermekeknél bizonyos fáziseltolódással hasonló hullámváz mutatható ki. A magyar születések száma az ötvenes évek elején – a magyar származású anyák közül sokan szlováknak vallották magukat – viszonylag alacsony. A születések száma az évtized során később több évben is meghaladja a 10 ezret, majd az 1968-as mélypont (7868 fő) után – a szlovákiai születési mozgalmától eltérően mintegy 5 évvel korábban – 1974-ben éri el a legmagasabb értéket (10 130 fő). A hetvenes évek második felétől a magyar születések száma folyamatosan csökken: 1981-ben a magyar születések száma már

4. ábra
A magyar nemzetiségűek 100 házasságkötésre jutó válásainak száma Szlovákiában 1950–1991 (%)

nem éri el a 9 ezer, 1988-ban a 8 ezer, 1991-ben a 7 ezer, 1994-ben a 6 ezer főt. 1999-ben a magyar születések száma az 5 ezer fős lélektani határ alá esett. Az utolsó rendelkezésünkre álló adat szerint 2000-ben 4498 anyakönyvezett gyermek lett magyar nemzetiségüként bejegyezve.

A magyar lakosság termékenységét összehasonlíthatjuk Szlovákia termékenységi arányszámaival az 1000 (adott nemzetiségű) lakosra jutó élve születések számát kifejező ún. nyers születési arányszám segítségével. 1961 és 1990 között a magyarok termékenységi mutatói hozzávetőlegesen 15%-kal voltak alacsonyabbak a szlovákiai nyers születési arányszámoknál. Azt is meg kell jegyeznünk, hogy a nyers születési arányszámok a népszámlálást követő években pontosabbak, mint a következő censzust megelőző időszakban²² (5. ábra).

A nyolcvanas években a magyar nemzetiségűek tiszta születési arányszámai (a termékeny korú nők számához viszonyított szülések száma) a nyers születési arányszámoknál némileg kedvezőbbek, de a szlovákiai mutatóknál így is 10–13%-kal alacsonyabbak.

A magyar születések, pontosabban a magyar anyától született gyermekek összlakosságon belüli részaránya az ötvenes évektől fokozatosan csökken. Az ötvenes évek második felében a szlovákiai születések 10,6%-a volt magyar nemzetiségüként bejegyezve, mely a hatvanas években némileg csökkent, de még a hetvenes évek elején is meghaladta a 10%-ot, 1991-ben 8,5%-ra, s az utolsó rendelkezésünkre álló adat időpontjában (2000-ben) 8,2%-ra esett vissza. Az összlakosságon belül a magyar élve születettek aránya megközelítőleg 1,4 százalékponttal alacsonyabb, mint a magyar népesség tényleges aránya.

Elmondhatjuk, hogy a magyar termékenység nem elhanyagolható mértékben alacsonyabb az országosnál, a különböző mutatók, arányszámok rendre 5–15% közötti szóródása jelzi az eltérések nagyságát. Másrészt a vegyes házasságok „homogenizálódását” és az adatfelvétel egyéb pontatlanságait a hivatalos statisztikai (népszámlálási és népmozgalmi) adatok alapján nem tudjuk számszerűsíteni. Erre a sur-

vey módszerrel végzett interetnikus vizsgálatok adatai alapján tehetünk kísérletet.

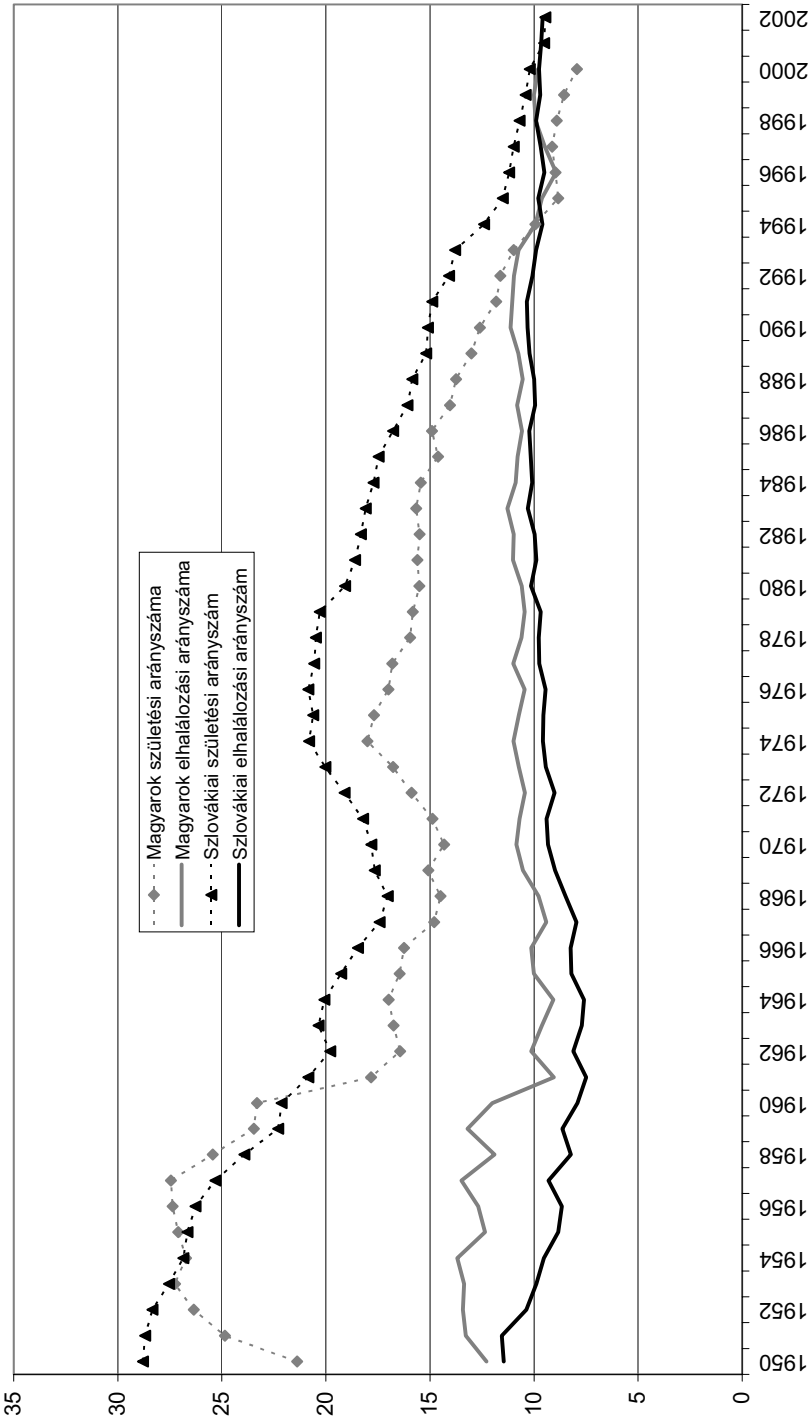
A szlovákiai magyarság születési arányszámai alacsonyabbak, a magyar halandóság viszont nem elhanyagolható mértékben magasabb az összlakosságénál. Az alacsonyabb magyar szaporodás és az asszimilációs veszteség tartósan a magyar lakosságon belül az idősebb korosztályok részarányát növelte. Mindezeknek a tényezőknek következtében a magasabb átlagéletkorú magyar népesség halandósága is nagyobb a szlovákiai halandóságnál. A halálozások száma éves szinten az 1980-as évek végéig fokozatosan növekedett. A hatvanas évek közepéig a növekedés viszonylag alacsony volt (4800-ról 4900-re nőtt), a hetvenes évek közepéig további ezerrel növekedett, a nyolcvanas években 6200 körül mozgott, 1990-ben 6436 fővel kulminált, 1994-től a magyar halálozások száma éves szinten 6000 fő alá esett. Az utolsó rendelkezésünkre álló adat szerint 2000-ben a magyar halálozások száma 5554 volt.²³

11. A TERMÉSZETES SZAPORODÁS ALAKULÁSA

A szlovákiai magyarság természetes szaporodásának alakulását nem kis mértékben a kisebbségi létköörülmények is befolyásolják, de magukon viselik az elmúlt évtizedek népmozgalmának jelentős változásait (a háborús időszakokban a születések száma csökken, a halálozások száma emelkedik).

A magyar természetes szaporodás nagysága az 1950-es évek második felében érte el a legmagasabb értéket (1956-ban 5658 fő), majd másfél évtizeddel később mélypontot ért el (1970-ben 1913 fő). A hetvenes évek közepéig újabb növekedés következett be, amely meg sem közelítette az 1956-os maximumot (1974-ben 3944 fő). A magyarok természetes szaporodása azóta fokozatosan csökken. 1990-ben 1000 fő alá (846 fős növekedés) esett, 1994-ben pedig első alkalommal vett fel negatív értéket: 4 fővel volt magasabb a magyarok körében a halálozások száma a születéseknél. A természetes fogyás a kilencvenes évek második felé-

5. ábra
A magyar nemzetiségűek születési és halálozási arányának alakulása Szlovákiában 1950 és 2000 között (‰)

ben egyre nagyobb: 1998-ban meghaladta az 500 főt, 2000-ben 1056 fős természetes fogyás mutatkozott.

Szlovákia lakosságának természetes szaporodása az 1950-es években 60 ezer fölött mozgott, az 1960-as évek végére 40 ezer alá esett, majd fokozatos emelkedés következett be: 1976-ban 54 ezer fő fölötti értékkel kulminált, azóta kisebb-nagyobb ingadozásokkal fokozatosan csökkent, 1990-ben még meghaladta a 25 ezret (25 370), 1994-ben 10 ezernél alacsonyabb volt (8741). Szlovákiában 2001-ben volt első alkalommal kimutatható természetes fogyás: a halálozások száma 844 fővel haladta meg a születések számát.

A természetes szaporodás arányszámai 1950-től 2000-ig a magyar népesség és a szlovákiai összlakosság esetében hasonlóan alakulnak, de a magyar arányszámok jóval alacsonyabbak. A magyar népesség szaporodása az ötvenes években 12–13% fölött mozgott, a nyolcvanas évek második felében 3,4%-re, 1990-ben 1,5%-re esett vissza. A kilencvenes évek közepén az értéke 0 körül mozgott, 1996-

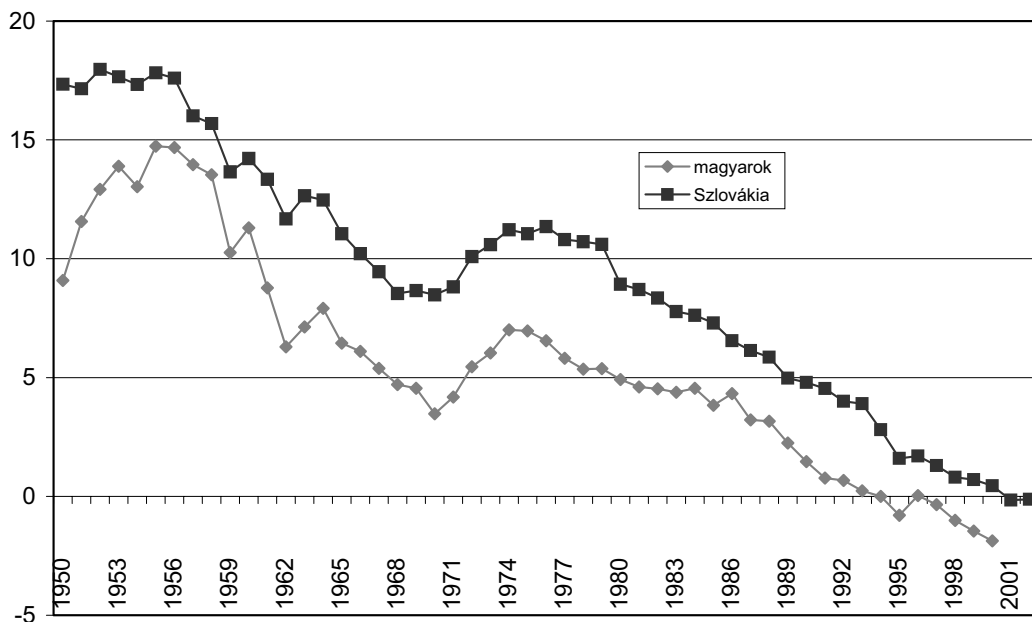
tól már folyamatosan negatív, 2000-ben -1,9%. A szlovákiai természetes szaporodás arányszáma 1950-ben 17%-ról 1990-ig 4,8%-re esik, a kilencvenes évek folyamán tovább csökken, s 2001-ben és 2002-ben is a szaporodást fogyás váltja fel (2001-ben -0,16%, 2002-ben -0,13%).

12. A VÁNDORMOZGALOM

A vándormozgalom a szlovákiai magyarság számának alakulását az elmúlt évtizedekben jelentős mértékben meghatározta. A Csehszlovákia megalakulását (1918) követő években száz- ezres nagyságrendű magyar népesség telepedett át Magyarországra, majd a második világháború után ennél magasabb volt a kitelepített, deportált, lakosságeserére kényszerített magyarok száma. Az – ország határain belüli – időszakonként eltérő intenzitású belső migráció a magyar lakosság társadalom- és településszerkezetét is módosította. Az ingázás, a belső vándorlás egy változata évtizedeken át meghatá-

6. ábra

A magyar nemzetiségűek természetes szaporodása, ill. fogyása Szlovákiában 1950–2002 között (‰)

rozta és ma is meghatározza a magyar családok jelentős hányadának életmódját.

A statisztikai kimutatások nem rögzítik a teljes külső vándormozgalmat. A rendszerváltás előtti évtizedek külső (nemzetközi) vándormozgalmát a közzétett statisztikák csak részben világítják meg. Nem tartalmazzák az ország területét illegálisan elhagyók számát, ezek a korábbi rendszerben féltve őrzött titkosított adatoknak minősültek. 1992-ig bezárólag Csehszlovákia és az egykori csehszlovák statisztikai kimutatások külön tüntették fel a Csehország és Szlovákia közötti, valamint a külföldre irányuló vándormozgalmat. Csehszlovákia felbomlásáig a Szlovákiából Csehországba (vagy fordított irányba) költözők nem voltak kivándorlók a szó teljes értelmében, hiszen az átköltözők ugyanazon szövetségi államban maradtak, s adminisztratív korlátozások nélkül visszaköltözhetek korábbi lakóhelyükre.

A szlovákiai magyar nemzetiségűek külső mechanikus népmozgalmára vonatkozó adatokat az 1980-as évektől tekintjük át.

A Csehországba évente kivándorló (átköltöző) magyar nemzetiségűek száma többnyire 400 és 500 között mozgott, a nyolcvanas és kilencvenes években átlagosan 457 fő költözött át Csehországba. (A Csehországból) bevándorlók száma 240 és 400 között ingadozott, átlagosan 293 fő volt. A kivándorlók száma minden évben magasabb volt a bevándorlókénál, a legmagasabb kivándorlási többletet 1988-ban mutatták ki (253 fő), a legalacsonyabbat 1990-ben (53 fő). (A Csehországba történő kivándorlás – átköltözés – nagyon sok esetben nem jelentett végleges áttelepülést, többnyire munkahelyi, illetve családi okokra volt visszavezethető, s gyakran ezek megszűntével visszaköltözés következett be.) A nyolcvanas években a Csehország irányába zajló vándormozgalom következtében a szlovákiai magyarok lélekszáma több mint 1,5 ezer fővel csökkent.

A nemzetközi vándormozgalom a magyar lakosság viszonylatában alacsony volt, az évente kivándorlók száma az 1980-as években átlagban 90 körül, a bevándorló magyarok száma 50 körül mozgott.

Az 1989-es fordulatot követő időszakban megnyíltak a határok mindkét irányban, nemcsak a (cseh)szlovák állampolgárok utazhattak szabadabban külföldre, de a (Cseh)Szlovákiába irányuló migráció is kevesebb akadályba ütközött.²⁴

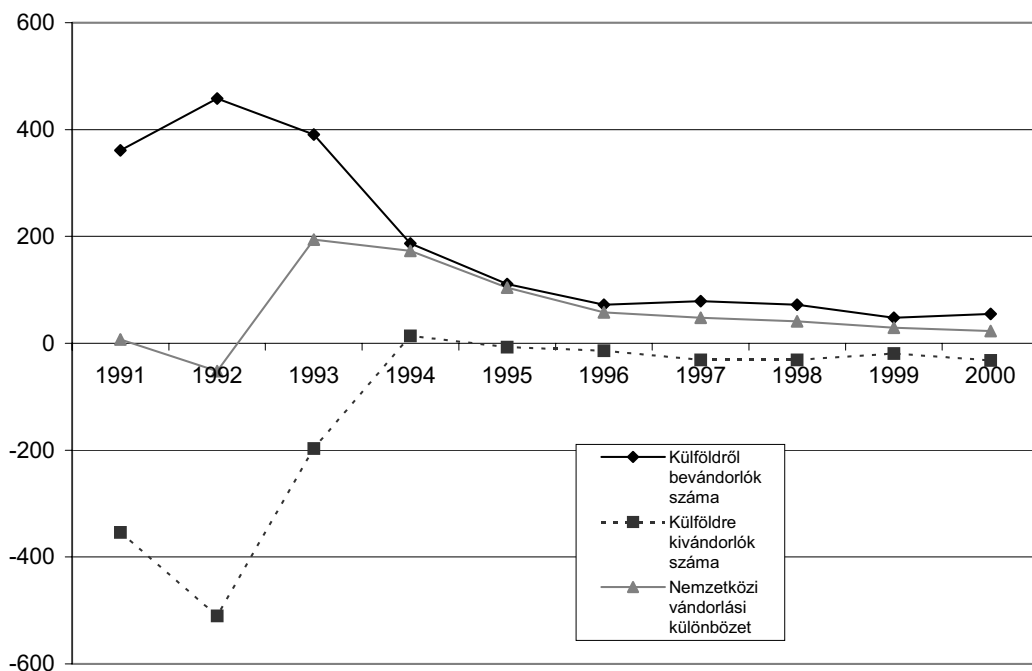
A Csehszlovákia szétválását követő időszakban a statisztikailag követhető migrációs folyamatok iránya módosult: többen költöztek be Szlovákiába, mint ahányan elhagyták az országot.

Az 1990-es évek elején mindkét irányban kimutatott magasabb migráció még továbbra is főleg a Csehország és Szlovákia közti mechanikus népmozgásokkal magyarázható. A csehek és szlovákok közös állama felbomlásának évében (1992-ben) a távozók száma kulminál, az ezt követő évben pedig a bevándorlók száma éri el a legmagasabb értéket. Úgy tűnik, hogy a távozók zöme már a közös állam konfirmált felbomlásának évében távozott, míg a Csehországból érkezők nagy része a csehszlovák intézményrendszer felszámolását követően tért vissza Szlovákiába. 1995-től a bevándorlók száma lényegesen nem változott, 2-3 ezer fő között mozgott, a távozók száma viszont emelkedett, 2001-ben és 2002-ben meghaladta az 1000 főt. A vándorlási különbözet – az 1992-es évet kivéve – pozitív, de a migrációs nyereség évről évre kis mértékben csökkent (7. ábra).

A magyar nemzetiségű lakosság migrációs folyamatai hasonló lefolyásúak, mint az összlakosság körében. A kimutatott migrációs folyamatok nagyságrendjei jelentős mértékben alacsonyabbak. A magyarok között is a legnagyobb számú vándorlás a felbomlás évében volt kimutatható, azonban a mindkét irányban mozgók száma 500 körül mozgott. A kilencvenes évek folyamán végig, kivéve az 1992-es esztendőt, a magyarok migrációs szaldója is pozitív. A külföldről bevándorlók száma az 1992-öt követő években fokozatosan csökkent, 1995-ben még meghaladta a 100-at, 2000 táján 50 körül mozgott. A bevándorlók száma a kilencvenes évek második felében 30 körül mozgott, a vándorlásból származó nyereség pedig folyamatosan csökkent, 1995-ben még

7. ábra

Szlovákia magyar nemzetiségű lakosságának külső mechanikus népmozgalma 1991 és 2000 között (szám szerint)

meghaladta a 100-at, 2000-ben pedig 20 fölött volt.

Míg a szlovákiai ki-, illetve bevándorlás arányszámai 1,7‰, illetve 2,2‰ körül mozogtak, s a legmagasabb vándorlási különbözet megközelíti a 0,9‰-et, a magyar nemzetiségűek körében kimutatott mechanikus népmozgalom értékei ennél sokkal kisebbek voltak, csupán néhány század ezrelék körül mozogtak.

A tényleges migrációs folyamatok feltáráshoz tekintetbe kell vennünk, hogy a hivatalosan kimutatott vándorlás mellett létezik ennek egy rejtett változata is, amikor a ténylegesen zajló migrációs folyamatok egy jelentős részéről nem állnak rendelkezésre adatok.

A külföldön tanulók, munkavállalók, házasságot kötők stb. adminisztratív akadályok nélkül hosszabb ideig (éveken keresztül is) külföldön tartózkodhatnak. A vándorlási statisztikai kimutatásokban ezek a mozgások nem jelentkeznek. A népszámlálások alkalmával is igen gyakran a kibocsátó országban élő hozzátartozók kitöltik a

szülők címére bejelentett távollévők adatlapjait. Ily módon a migrációs statisztika viszonylag pontosan rögzíti a bevándorlók számának alakulását, a kivándorlóknak viszont csak egy bizonytalan nagyságú részéről nyújt adatokat. A rejtett migránsok száma Szlovákiában több tízezerre tehető. Számuk becsléséhez egyfajta kiindulópontul szolgálhat az ún. 1991-es census alapján továbbszámított adatok és 2001-es census lakosságszáma közti különbség. A különbség a két adat között 23 ezer fő volt. Feltételezésünk szerint a szlovákiai rejtett migránsok számának inkább az alsó határához, mint a valós értékéhez állhat közelebb ez az adat.

A magyar lakosság számának alakulását szintén nem elhanyagolható mértékben befolyásolja a rejtett migrációból származó veszteség. Az 1990-es évek elején magyar fiatalok is jelentős számban tanultak külföldön, elsősorban Magyarországon. Nem elhanyagolható, de a Magyarországon kívüli határon túli területekkel összevetve viszonylag alacsony a Szlovákiá-

ból Magyarországon munkát vállalók száma. Ugyanakkor a szlovákiai munkavállalók nagy része viszonylag kis távolságra, jelentős arányban szervezett keretek között utazik. Ebből kifolyólag többségük feltehetőleg nem tervezi a Magyarországra történő áttelepődését sem.

Tekintetbe véve a rejtett migráció becsült országos nagyságát, valamint a Magyarországra irányuló migráció kiemelt jelentőségét, a két utolsó census közti időszakban a rejtett migráció következtében a szlovákiai magyarság lélekszáma becslésünk szerint mintegy 3,5 ezer fővel csökkenhetett.

13. A SZLOVÁKIAI MAGYARSÁG LÉLEKSZÁMVÁLTOZÁSÁNAK OKAI

Ahhoz, hogy egy társadalmi jelenséget, folyamatot – esetünkben a szlovákiai magyar nemzeti közösséghez tartozók számának változásait – megvizsgálhassuk, két aspektust kell figyelembe vennünk. Az első arra keresi a választ, hogy milyen tényezők hatására változott ily módon a szlovákiai magyarság száma. A második aspektus azt igyekszik tisztázni, hogy milyen mérési hibával kell számolnunk, milyenek ennek a „mérésnek” (esetünkben a népszámlálásnak, népmozgalmi adatfelvételnek) a körülményei. Ez utóbbival tanulmányunkban elméleti-módszertani szinten részletesebben nem foglalkozunk.²⁵

A szlovákiai magyar nemzetiséghez tartozók számát elsősorban a tényleges népesedési folyamatok határozták meg, melyek alapvetően három tényezőcsoportot ölelnek fel:

1. A népmozgalmi események (a vizsgált időszakban éves szinten a természetes szaporodás/fogyás és a vándorlási különbözetek összegét adják).

2. A népmozgalmi statisztika által nem rögzített („rejtett”) vándorlás. Két népszámlálás közötti időszakban a rejtett migráció közvetlenül nem mutatható ki, utólag a továbbszámított adatok és az utolsó népszámlálás adatának különbségében jelentkezik.

3. A tágan értelmezett nemzetváltási folyamatok, melyeknek két aspektusát különítjük el:

a nemzetváltási folyamatokat és a nemzetváltási folyamatokat befolyásoló külső tényezőket.

3.1. A nemzetváltási folyamatokat szintén két relációban vizsgáljuk:

3.1.1. A kisebbségi magyar és a többségi szlovák nemzetiségek viszonylatában.

3.1.2. A magyar nemzeti kisebbség és más nemzeti kisebbségek, esetünkben a romák relációjában.

3.2. A nemzetváltási folyamatokat befolyásoló külső tényezők közé soroljuk elsősorban a többségi társadalomnak a nemzetiségi politikáját, annak változásait, de ide sorolható a magyar államnak a határon túli magyarsághoz való viszonyulása, illetve ennek változása.

13.1. Empirikus megközelítés

A) A szlovákiai magyar népesség lélekszámcsökkenésének statisztikai adatok szintjén történő vizsgálatát a népszámlálási és a népmozgalmi adatfelvétel körülményeinek, módszereinek eltéréseiből adódó problémák áttekintésével kezdjük.

1. Az első igen tág problémakörrel, a népszámlálási/népmozgalmi adatfelvétel körülményeivel, ennek változásával az előzőkben (többek között az 1. fejezetben) már foglalkoztunk. Egy további problémakör Szlovákia társadalmának a népszámláláshoz való viszonyulása, illetve ennek változása először a 2001-es népszámlálás kapcsán merül fel.²⁶

A megkérdezett populáció egyes szegmenseinek a censushoz való negatív előjelű viszonyulása, illetve ilyen irányú változása – a kérdések növekvő hányadában – a válaszmegtagadás, illetve nem adekvát válaszok formájában jelentkezett. A 2001-es népszámlálás alkalmával a lakosságnak mintegy 1%-a nem, illetve nem „megfelelően” választott a nemzeti hovatartozását tudakoló kérdésre. A nem válaszolók mellett Szlovákiában nem élő etnikumokhoz tartozóknak (több ezen indiánnak és eszkimónak) vagy egy helyett több nemzetiséghez tartozónak vallották magukat. 2001-ben az ismeretlen vagy kiértékelhetetlen nemzetiségűek aránya az 1991-es érték hatszorosa volt.²⁷

Az ismeretlen nemzetiségűek egy vonatkozásban – állampolgárság szerint – jelentős mér-

tékben eltérnek a többi nemzetiségtől. Szlovák állampolgár mindössze 41,8%-uk volt, a census során megszámolt népességnek viszont 98,0%-a tartozott ide. Azaz az ismeretlenek nagy része bevándorló. Ha ennek alapján megpróbáljuk felbecsülni, hogy az ismeretlenek milyen arányban csökkenthették az egyes nemzetiségek számát azáltal, hogy nem („nem megfelelően”) identifikálták magukat, akkor ehhez az egyes nemzetiségeken belül az idegen állampolgárok arányát is figyelembe kell vennünk. Azaz azoknak a nemzetiségeknek a körében, ahol az idegen állampolgárok aránya magasabb, feltehetőleg az ismeretlen nemzetiségűek aránya is magasabb lehet. A Szlovákiában élő magyar népességnek 1,1%-a volt idegen állampolgár, Szlovákián belül ez az érték 1,9% volt. Ebből adódóan feltételezzük, hogy a magyar népességből az ismeretlenek irányába mutató veszteség bizonyos mértékben alacsonyabb az országos átlagnál.

Ezenkívül a települések nagysága és az ismeretlenek aránya között is összefüggés mutatható ki. Míg országosan az ismeretlenek aránya alig haladta meg az 1%-ot, a falvakban és kisvárosokban az ismeretlenek aránya 0,6–0,8%, a nagyobb városokban 1,2–1,4%, a két nagyvárosban 1,6% körül mozgott. (Ez összefügg az előző megfigyeléssel is, mivel a bevándorlók főleg a nagyobb településeken telepednek le.) Mivel a szlovákiai magyarság nagyobb arányban él falvakban, mint városokban, ezért az ismeretlenek számának 8,8 ezerrel 54,5 ezerre történő növekedése becslésünk szerint a magyarság számát közvetve mintegy 4000 fővel csökkenthette.

2. Külön kell foglalkozunk a népszámlálási és a népmozgalmi statisztika módszerei és adatfelvételi gyakorlata eltéréseinek a kérdésével. A társadalomtudományi vizsgálatok során – azonos társadalmi jelenségek vizsgálatánál – az eltérő módszerek alkalmazásával gyűjtött adatok jelentős mértékű torzítást eredményezhetnek. A szlovákiai magyarság lélekszámcsökkenése okainak vizsgálata a hosszú kilencvenes években igényli mind a népszámlálási, mind a népmozgalmi adatok alkalmazását. Olykor egy-egy modellen belül mindkét adat-

forrás alkalmazására sor kerül, s ebből adódóan nem elhanyagolható torzítások mutatkoznak, melyet jelenlegi ismereteink alapján nem áll módunkban számszerűsíteni.

B) A magyar nemzeti közösséghez tartozók számának alakulását meghatározó tényezőket 3 főbb csoportba soroltuk. Empirikus megközelítésben a 3 dimenzió mellett egy 4. dimenzió, az asszimilációt befolyásoló külső tényezők hatását is megpróbáltuk értelmezni. Vizsgálatunkat a „kevésbé problematikus” összetevők, dimenziók elemzésével kezdjük. Először a népmozgalmi folyamatokat, ezt követően a rejtett migrációból adódó magyarságcsökkenést, végül az asszimilációs folyamatokat vizsgáljuk.

1. A szlovákiai magyarság népmozgalmi folyamatait a 8–12. fejezetben részletesen elemeztük. Rámutatunk, hogy az 1991-es népszámlálás adatainak a népmozgalmi adatokkal történő továbbszámítása a 2001-es népszámlálás időpontjáig a szlovákiai magyarság mintegy 2 ezer fős csökkenését mutatta ki. A kilencvenes években a magyar születések számában bekövetkezett változások nagyságát jól példázza, hogy 1970 és 1980 között a magyarok tényleges szaporodása 31 ezer, 1980 és 1990 között 19 ezer fő volt.

2. Az ún. „rejtett” migráció kérdésével a 12. fejezetben foglalkoztunk. Feltételezhetjük, hogy a „rejtett migráció” nem meghatározó mértékben csökkenthette a szlovákiai magyarság számát. Becslésünk kiindulópontjával az szolgált, hogy Szlovákia lakosságának a 2001-es népszámlálás időpontjára továbbszámított adata 23 ezer fővel volt magasabb, mint a lakosság száma a népszámlálás szerint. (Tekintettel arra, hogy 1991-ben és 2001-ben is ugyanazon elvek szerint lett behatárolva a megkérdezettek köre, módszertani eltérés nem vezethet lélekszám-módosuláshoz.) Ezt az értéket a szlovákiai rejtett migráció alsó határának tekintettük. A rejtett migráció a magyarok körében – tekintettel a nem igazán jelentős Magyarországra történő elvándorlásra – az országos értékeknél magasabb kellett, hogy legyen, mintegy 3,5 ezer főre becsülhető.²⁸

3. Nemzetváltási folyamatok.²⁹ Egy nemzeti kisebbségnek más etnikumokhoz fűződő

interetnikus kapcsolatait két aspektusban – a többségi és más kisebbségi etnikumokhoz fűződő kapcsolatai szintjén – vizsgáljuk. A nemzetváltási folyamatok közvetve megfigyelhetők a magyar nyelvterülethez tartozó települések etnikai jellegének változásai alapján is. Ennek egyes aspektusait a 2. fejezetben elemeztük.

1991-ben a 10%-nál nagyobb magyar arányú települések (523 helység) lakosságának 61,5%-a, 2001-ben 56,8%-a volt magyar, a szlovák népesség aránya 36,4%-ról 39,3%-ra emelkedett. Növekedett az egyéb és ismeretlen nemzetiségűek aránya is 2,1%-ról 3,8%-ra. A magyar népesség arányának csökkenése fordított arányban van az egyes településeken élő magyarok arányával: a magyar többségű területeken a csökkenés mértéke jóval alacsonyabb, mint a magyar kisebbségű településeken.

12. táblázat

A magyar népesség számában 1991 és 2001 között bekövetkezett változások nagysága a településeken élő magyarok aránya szerint

A településeken élő magyarok			
aránya	száma 1991-ben	száma 2001-ben	számának változása (%)
10% alatt, de min. 100 fő	39 893	32 494	-18,5
10–50%	83 381	71 707	-14,0
50–80%	185 291	171 252	-7,6
80% fölött	252 296	239 033	-5,2

A nemzetváltási folyamatok jellegét közvetlenebbül is megvizsgálhatjuk: Szlovákia össznépessége és a vizsgálatba bevont nemzetiségek (esetünkben a magyar és a szlovák nemzetiség) ötéves korcsoportjaihoz tartozók számában bekövetkezett változásokat összehasonlíthatjuk az 1991-es és a 2001-es népszámlálás közti időszakban (8. ábra).

Szlovákia lakossága és a nemzetiségek egyes korcsoportjaihoz tartozók számában (arányában) bekövetkezett változások különbsége bizonyos feltételek mellett alkalmas mutatóul szolgálhat a nemzetváltási folyamatok becsléséhez. Vizsgálatunk gondolatmenete azon alapszik, hogy az egyes ötéves korcsoportokhoz tartozók számát két népszámlálás közti időszakban több tényező befolyásolja. Az

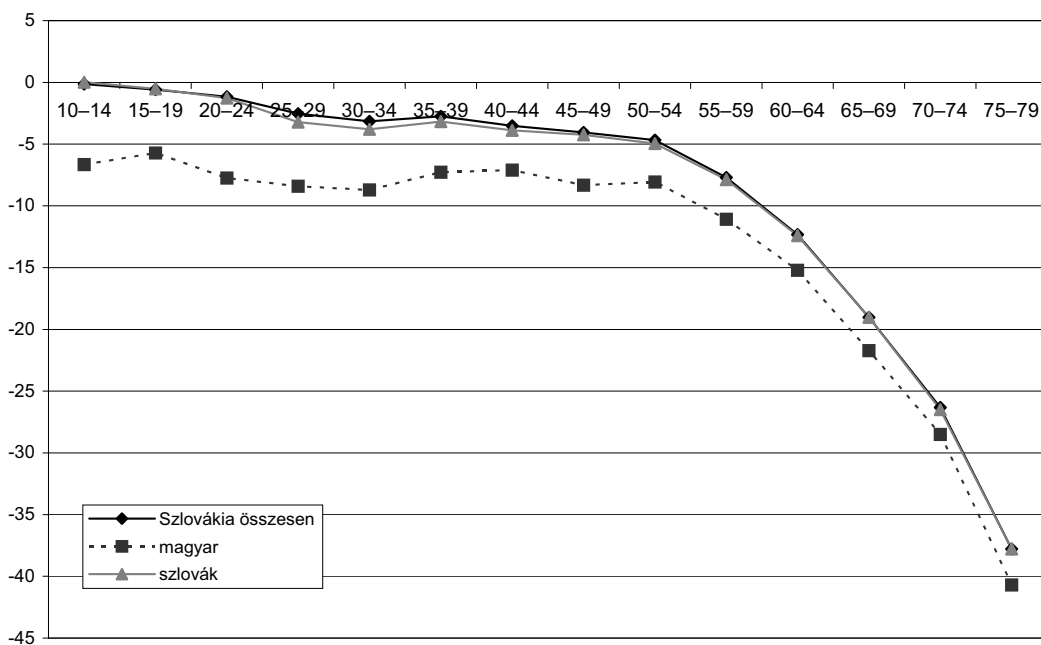
egyik leglényegesebb a nyers halálozási arányszám, amely az idősebb korcsoportok felé haladva növekszik, a másik pedig a nemzetközi vándorlásban keresendő.³⁰

Első ránézésre az országos adatok szintjén megfigyelhető, hogy az egyes ötéves korcsoportok fogyatkozása a két népszámlálás közti időszakban az életkor előrehaladásával enyhén növekszik. Az 50–54 évesek korcsoportjától a növekedés egyre nagyobb mértékben gyorsul. Ez a természetes folyamat némileg eltérő módon alakul Szlovákiai összlakossága, illetve a magyar és a szlovák nemzetiség esetében. A szlovák népesség korcsoportonkénti fogyatkozása csaknem azonos az összlakosságéval. A magyar népesség esetében eltérő a helyzet. A magyar népesség ötéves korcsoportjaihoz tartozók számának fogyatkozása ugyan nagy vo-

násokban követi az országos trendeket, azonban a 10–14 és 30–34 évesek ötéves korcsoportjainak csökkenése mintegy 5-7 százalékponttal nagyobb az országos értékeknél. Az idősebb korcsoportok felé haladva az eltérés csökken, de az országosnál nagyobb mértékű magyarságfogyatkozás megmarad. Megfigyelhető, hogy a magyar népesség fogyatkozása ötéves korcsoportonként a 10–14 évesek csoportjától a 40–45 évesek korcsoportjáig legalább kétszer akkora, mint az összlakosság esetében. Vizsgálatunk a legnagyobb eltérést az országos és a magyar népesség korcsoportjainak fogyásában a gyermek- és fiatalkorúak korcsoportja-inál mutatta ki. Ezért megerősítettnek vesszük, hogy a kimutatott markáns különbség meghatározó része nem az adatok esetleges pontatlansá-

8. ábra

A magyar és szlovák nemzetiségű lakosság öt éves korcsoportjainak változása Szlovákiában 1991–2001 (%)

gának, torzulásának, hanem a nemzetváltási folyamatoknak a következménye. Ha a korábbi két évtized adatait is hasonló módon megvizsgáljuk, akkor azt tapasztaljuk, hogy a magyar népesség korcsoportok szerinti fogyatkozása a kilencvenes években volt a legnagyobb mértékű. A fogyatkozás hasonló lefolyású, de kisebb mértékű volt a hetvenes években. A nyolcvanas években viszont a csökkenés sokkal kisebb mértékű volt, egyes korcsoportok lélekszáma a 10 év alatt még növekedett is, azaz egyfajta (átmeneti jellegű) disszimiláció következett be a magyarság javára ezeknél a korcsoportoknál.³¹

A grafikonon (8. ábra) a 10–14 évesek képezik (2001-ben) a legfiatalabb korosztályt. Azoknak az adatai, akik a két census közti időszakban születtek, nincsenek a grafikonon feltüntetve, mivel csak az utolsó népszámlálás alkalmával lettek először megszámolva. Az egyes korcsoportokhoz tartozók korábbi adata – a korszpecifikus születések száma – a népmozgalmi statisztikából származik. (Azaz itt két különböző módszerrel felvett adat összevetésé-

re kerül sor.) Ezért a 0–9 évesek adatait külön megvizsgáltuk, s azt tapasztaltuk, hogy az eltérés még nagyobb, mint a népszámlálási kohorszok (évjáratok) esetében. A magyar 0–4 éves népesség száma 10,3%-kal, az 5–9 éveseké 15,6%-kal volt alacsonyabb a 2001-es census alkalmával, mint a születések száma az anyakönyvi adatok alapján. Szlovákia népességén belül a 0–9 évesek száma 2,3%-kal csökkent.³²

Az eddig elemzett magyarságfogyást kiváltó összetevők mintegy 10 ezer fős csökkenést eredményeztek (ebből 2 ezer főt a népmozgalmi folyamatok okozták, 3,5 ezer főt a – becsült – rejtett migráció, 4,5 ezer főt az ismeretlen nemzetiségűekből a magyar nemzetiségűekre jutó rész okozta), de ezt még további, jelenlegi ismereteink szerint nem számszerűsíthető tényezők hatása is kiegészíti (lásd a 13.1. fejezet A. 2. pontját). Ily módon az asszimilációs folyamatok a 47 ezres fogyatkozáshoz mintegy 37 ezer fővel járultak hozzá. Ennél az értéknél a hasonulási folyamatok hozzáadéka nagy valószínűséggel alacsonyabb, te-

kintettel a jelenleg nem számszerűsíthető összszervezők hatására.

Szlovákia lakosságának fogyatkozása és a magyar népességfogyatkozás különbségének becslése a kohorszvizsgálat alapján (26 ezer fő) jelentős mértékben eltér a fenti egyenleg szerinti (37 ezer fős) veszteségtől, de az előbbi – tekintettel e megközelítés megbízhatóságát befolyásoló tényezők komplexitására – elsősorban a fogyatkozás trendjeinek vizsgálatára alkalmas, s kevésbé a fogyatkozás számszerűsítésére.

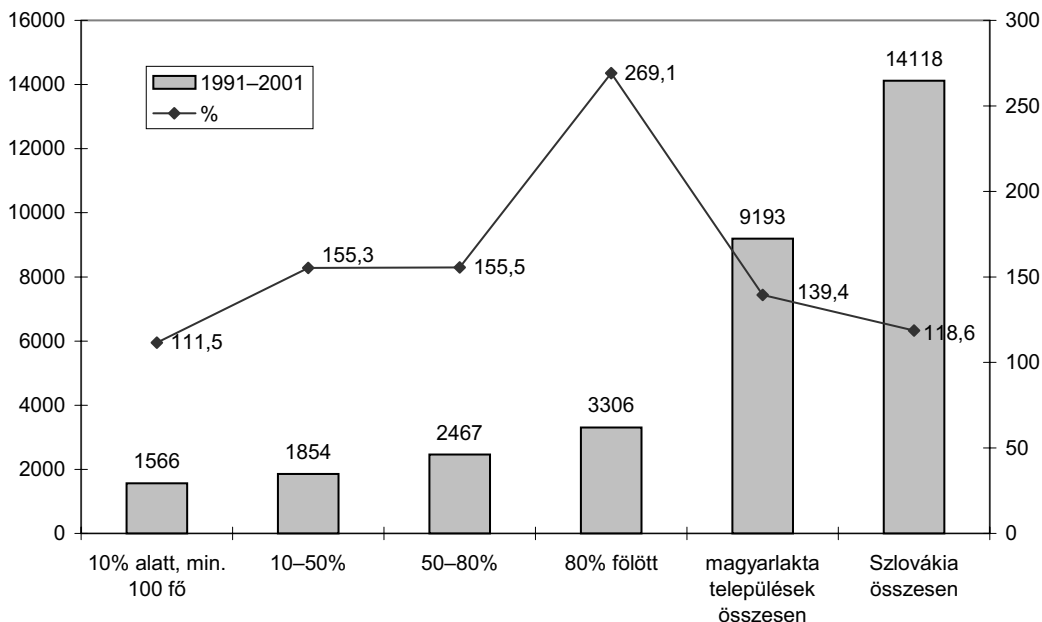
A szlovákiai magyarság esetében két irányban tételezünk fel jelentős mértékű asszimilációt, ez az érték e kettő összegét adja. A nemzetváltás meghatározó trendje a többségi szlovák nemzetiség irányában zajlik, s egy további, az előzőnél szerényebb veszteség az, ami a kisebbségi roma népesség irányában mutatkozik. Mivel ez utóbbit a rendelkezésre álló adatok alapján pontosabban becsülhetjük, először a magyar–roma relációt vizsgáljuk, s a kettő különbözeteként határozzuk meg a szlovák irányba zajló változásokat.

3.1. A nemzetváltási folyamatok két kisebbség relációjában kimutatható nemzetváltásra terjednek ki. A magyar nemzetiségű népességnek a többi szlovákiai nemzeti kisebbség közül legkiterjedtebb interetnikus kapcsolata a romákkal alakultak ki. A további nemzetiségek által lakott területek más régiókba helyezhetők, illetve e nemzetiségek lélekszáma igen alacsony, avagy szórványban élnek. A magyarlakta területeken a legjelentősebb számú etnikumot a romák alkotják. Lélekszámuk 10 év alatt 75 802-ről 89 920-ra (18,6%-kal) emelkedett. A magyarlakta településeken az arányuk ennek többszörösével, 39,4%-kal nőtt. Az alábbiakban azt vizsgáljuk meg, hogy a roma népesség arányának növekedése a magyarlakta területeken milyen jellemzőkkel bír (9. ábra).

A szórványjellegű településeken a romák számának növekedése (111,5%) az országos növekedési arányuk alatt marad. A magyar nyelvterületen a magyar kisebbségű (10–50%) és az enyhe magyar többségű (50–80%) településeken a romák aránya több mint másfélszeresére (155,3%-ra, illetve 155,5%-ra), az erős magyar

9. ábra

A romák számának, arányának változása a magyarlakta településeken 1991–2001 (1991 = 100%)

többségű településeken pedig több mint két és félszeresére (269,1%-ra) emelkedett. Úgy tűnik, hogy a roma (irányba történő) hovatartozás vállalásának, hovatartozás-váltásának az erős magyar többségű településeken kedvezőbbek a feltételei, mint Szlovákia egyéb területein. Feltehető, hogy a magyarlakta területeken az évtized folyamán a roma nemzeti hovatartozás irányába váltók a korábbi évtizedekben a magyar népesség arányánál kissé magasabb arányban vallották magukat magyarnak (Gyönyör 1989). Egészében a roma irányba történő nemzetiség-váltásból származó magyar veszteség mintegy 4–6 ezer főre becsülhető.

3.2. A szlovák–magyar interetnikus kapcsolatok meghatározó jellemzője, kísérő jelensége a magyar kisebbség irányából a szlovák népesség irányába mutató asszimiláció, melyet a népmozgalmi és népszámlálási adatok szintjén nemzetváltásként értelmezünk. A magyar népesség 47 ezer fős csökkenéséről a két utolsó census közti időszakban a magyar lakosság nemzetváltásból fakadó veszteségét maximum 37 ezer főre becsültük. Ebből a roma irányba zajló statisztikai hasonulást leszámítva, a szlovák irányba zajló nemzetváltás maximum 31 ezer főre tehető. Itt hívjuk fel a figyelmet arra, hogy ez a szám nem tartalmazza azt a veszteséget, amely a magyar etnikai reprodukció csökkenéséből (a szlovák népesség irányába) következett be.³³

4. A nemzetváltási folyamatokat befolyásoló külső tényezők vizsgálata empirikusan leválasztható a nemzetváltási tényezők vizsgálatáról oly módon, hogy a nemzeti hovatartozás vállalásának/változásának vizsgálatánál egy további változót vonunk be, melyet a nemzeti kötődés szempontjából „problémamentesebbnek”, megbízhatóbbnak, stabilabbnak tartunk, mint a nemzetiség kategóriáját. Az anyanyelv kategóriája (legalábbis térségünkben) megbízhatóbban méri egy adott nemzeti kisebbséghez tartozók számát, mint a nemzetiség kategóriája.³⁴ Néhány „apró” probléma azért itt is felmerül: a korábbiakban már említettük, hogy a csehszlovák népszámlálások alkalmával az anyanyelvre csak három alkalommal (1970, 1991, 2001) kérdeztek rá, másrészt nem tették

közzé az anyanyelvre vonatkozó részletes adatokat.

A közép-európai országokban kimutatható, hogy egy-egy nemzeti kisebbséghez többen tartoznak az anyanyelv, mint a nemzetiség kategóriája alapján. (Természetesen a többségi nemzetek esetében ez fordított.) Ha a külső körülményekben javulás mutatkozik, akkor egy nemzetiséghez – az anyanyelv szerint – kötődők számához képest emelkedik a nemzetiségi kategória szerint is a magukat e közösséghez tartozónak tartók aránya. A nemzetiségi létfeltételek romlása esetén ellentétes irányú tendenciák figyelhetők meg.

A magyar anyanyelvűek aránya a jelzett három census alkalmával 7–10%-kal volt magasabb a magyar nemzetiségűek arányánál.

Az 1970-es adatok az 1968-as reformfolyamatot követő „normalizációs időszak” kezdetének etnikai légköréről, a nemzetiségek jogi-in tézményi létfeltételei korlátozásának időszakáról, az 1991-es érték pedig az 1989-es fordulatot követő felemás, de pozitív jövőképeket is megfogalmazó időszak etnikai viszonyairól tanúskodik. A 2001-es adatok pedig a hosszúra nyúlt mečiarri éra magyarellenességének következményeit viselik magukon. A két változó, a nemzetiség és az anyanyelv szerinti hovatartozás közti eltérés, a három időpont közül 1991-ben volt a legkisebb – 7,2%, 2001-ben pedig a legtöbb – 10,1%. Ebből adódik a jelentős különbség, amely a magyarság számának fogyatkozásában e két mutató mentén jelentkezik. Míg a népszámlálási adatok szintjén a magyarság száma 46 768 fővel, az anyanyelvi adatok szintjén „mindössze” 35 292 fővel csökkent. Azaz ha az anyanyelv szerinti bevallás alapján vizsgáljuk a magyar nemzeti közösséghez tartozók számának alakulását, akkor 11 476 fővel kisebb (magyarság)fogyás mutatható ki. Ebből pedig valószínűsíthető, hogy a szlovákiai magyarsághoz tartozók száma (az anyanyelvi kötődés szerint) már az 1980-as években kulminált, s nagy valószínűséggel az 1991-es népszámlálás idejében már némileg csökkent is. Az 1989-es fordulat következtében fellépő, a magyarság irányába mutató disszimilációból származó nyereség biztosította az 1991-ben ki-

mutatott szerény magyarságnövekedést. Ezért elmondhatjuk, hogy a „hosszú” és nemzetiségpolitikai szempontból is dinamikus kilencvenes években a magyarság számának gyorsuló fogyatkozása látványosabbá vált, határozottabban artikulálódott, nagyobb léptékűnek mutatkozott, mint amilyen a valóságban volt.

13. táblázat

Az anyanyelvi és a nemzetiségi hovatartozás eltérései a szlovákiai magyarok körében (1970, 1991, 2001)

Év	Anyanyelv	Nemzetiség	Anyanyelv/ Nemzetiség (%)
1970	600 249	552 006	108,74
1991	608 221	567 296	107,21
2001	572 929	520 528	110,07

A két népszámlálás időpontja között a magyarság számának csökkenésében az anyanyelv és a nemzetiség szerinti hovatartozás szintjén mutatkozó 11,5 ezer fős csökkenés írható a nemzetváltást befolyásoló külső körülmények számlájára. Ez a csökkenés csaknem kizárólag a magyar–szlovák nemzetiségváltási folyamatoknál mutatkozik, tekintettel a kilencvenes évek kisebbségpolitikai sajátosságaira.

A szlovákiai magyarság lélekszámcsökkenése okainak, összetevőinek nagyságát a következő táblázat mutatja:

14. táblázat

A szlovákiai magyar népesség fogyásának becsült nagysága összetevői szerint 1991–2001

Összetevők	%
Természetes fogyás	4,3
Nemzetiségváltás (magyar–szlovák reláció)	65,9
Ebből a többségi állam kisebbségpolitikájának változása	24,5
Nemzetiségváltás (magyar–roma reláció)	12,8
Rejtett migráció	7,4
A magyar nemzetiségűek aránya az ismeretlenekből	9,6
Összesen	100,0

14. ÖSSZEGZÉS

A magyarság lélekszámcsökkenésének legmeghatározóbb összetevőjét az asszimilációs folyamatok, illetve az azt befolyásoló külső tényezők teszik ki. Első pillantásra úgy tűnik, hogy a kedvezőtlen népmozgalmi trendek és a népszámláláshoz való ambivalensebb viszonyulás együttesen a csökkenés kisebb részéért okolható. Bár a születések számának mintegy 30–40%-os csökkenése közvetlenül csak kis mértékben felelős a magyarságfogyás ily mértékéért (hiszen a természetes fogyás csak kétezer fős csökkenést eredményezett), a szerepe mégis meghatározó. A korábbi két évtizedben a nemzetváltási folyamatok kevésbé voltak látványosak, mivel a természetes szaporodás magasabb volt az asszimilációs veszteségnél. A hetvenes és a nyolcvanas években még kimutatott csekély növekedés mintegy elfedte, elrejtette a mélyben búvópatak módjára meghúzódó nemzetváltási folyamatokat. A magyar közösséghez tartozók számát ennél sokkal nagyobb mértékben a nemzetváltási folyamatok csökkentik.

15. ÖSSZEFOGLALÓ HELYETT – KITEKINTÉS

1. A kilencvenes években a 20. század közepe (az 1950-es népszámlálás) óta a magyarok száma első alkalommal csökkent. A 47 ezer fős fogyatkozás következtében a magyarok szlovákiai aránya 10,8%-ról 9,7%-ra apadt.

2. A magyar nemzetiségű lakosság csökkenése a településeken élő magyarok arányával fordított arányban zajlik. A magasabb magyar arányú településeken kevésbé fogyott a magyarok aránya, mint fordítva.

3. A roma népesség arányának a magyar nyelvterületen az országosnál nagyobb mértékű növekedése szintén nem elhanyagolható mértékben csökkentette az itt élő magyarok számát.

4. A magyar népesség korösszetétele kedvezőtlenebb, mint Szlovákia összlakosságáé. A magyar nemzetiségűek között az országosnál

jelentős mértékben kisebb a gyermekkorúak és nagyobb az időskorúak aránya.

5. A magyar népesség szociális összetétele, az ágazatok szerinti megoszlása az ország egészét érintő társadalmi változások következtében javult, de a korábbi időszakban kialakult halmozottan hátrányos helyzet nem mérséklődik.

6. A magyarok iskolai végzettség szerinti hátrányos összetételének kedvező irányba történő jelentős módosulásáról nem beszélhetünk. Hasonlóan az országos trendekhez, a magyarok iskolai végzettség szerinti megoszlása is javult. A magyar alapiskolai végzettséggel rendelkezők aránya továbbra is igen magas, ugyanakkor kedvező fejlemény, hogy az országosnál nagyobb mértékben emelkedett a felsőfokú végzettségűek aránya.

7. A kilencvenes években a magyar születések száma nagyobb arányban apadt, mint az országos értékek. A magyar halálozások száma is csökkent. Ennek következtében 1994-től több magyar hal meg, mint ahány születik.

8. A szlovákiai magyarok nemzetközi vándorlási egyenlege pozitív, igen kis mértékben magasabb a Szlovákiába bevándorolt magyarok száma, mint az elköltözöttéké. Ezzel szemben nem elhanyagolható nagyságú a statisztikailag nem kimutatható rejtett migráció, amely ténylegesen csökkentette a magyarok számát.

9. A magyarság körében igen intenzívek az asszimilációs, nemzetváltási folyamatok, melyek elsősorban magyar–szlovák, de kisebb mértékben magyar–roma relációban is csökkentették a magyarok számát. A nemzetváltási folyamatok (nemzedékek közötti) intergenerációs vetülete meghatározóbb az (nemzedékek közötti) intragenerációs váltásoknál.

10. Az utóbbi évtized jelentős magyarságfogyatkozását kisebb mértékben a magyar termékenység csökkenése, valamint a rejtett migráció, legnagyobb mértékben a felerősödött asszimilációs, nemzetváltási folyamat okozta.

JEGYZETEK

1. A (cseh)szlovák népszámlálások a nemzetiség bevallása alapján rögzítették a nemzeti hovatartozást. A lakosság anyanyelvére az 1970-es, 1991-es és a 2001-es népszámlálás során kérdeztek rá.
2. Az 1921-es népszámlálás adatait általában Szlovákia mai területére átszámítva adják meg. Kisebbségi mértékben eltérőek ettől az 1921-es területre vonatkozó adatok. Az 1920-as évek első felében még sor került bizonyos határmódosításokra, másrészt Szlovákia területe növekedett 1945 után is, a három Pozsony alatti község Szlovákiához történt csatolása következtében. Ezenkívül Kárpátalja és Szlovákia adminisztratív határa is eltért a jelenlegitől. Szlovákia Kárpátaljával együtt közzétett adatai már százazres nagyságrenddel térnek el a szlovákiai adatoktól. A különböző területnagyságra vonatkoztatott adatok mellett az első csehszlovák népszámlálás nemzetiségi számsorait még a rendezett, ill. rendezetlen és idegen állampolgársággal rendelkezők száma is jelentősen befolyásolta.
3. 1940-ben került sor a szlovák állam területén is népszámlálásra, de a községsoros adatokat nem tették közzé.
4. A magyar nemzeti közösség sorsának alakulását meghatározó módon a háború utáni néhány esztendő határozta meg maradandóan: 31 780, a trianoni Magyarország területéről beköltözött magyar személyt utasítottak ki, kb. 70 ezer magyart telepítettek ki a csehszlovák–magyar lakosságcsere-egyezmény keretén belül, mintegy 6000-en menekültek el az üldözések elől. A cseh országrészbe deportáltak száma mintegy 50 ezer lehetett. A szlovákiai magyarságot erkölcsileg legnagyobb mértékben a reszlovakizáció sújtotta. 1947 végéig 410 820 reszlovakizációs kérvényt nyújtottak be, a kérvényezett személyek felét szlovákokká is nyilvánították. Mindezen intézkedések nagymérvű népmozgásai következtében fellazult és megváltozott a két világháború közti időszakban még egységes magyarlakta területek településszerkezete, és vált e terület többé-kevésbé vegyes lakosságúvá.
5. Számításainkat a magyarlakta községek roma lakossága, valamint a magyar nyelvetterület járásaiiban a roma nemzetiségűek megoszlása alapján végeztük.
6. Lásd Gyönyör 1989.
7. Az 1990-es években Szlovákia településszerkezete több vonatkozásban is módosult. Az 1989-

es fordulat után a korábbi évtizedekben felsőbb döntés alapján „összeházasított” községek egy része újból visszanyerte önállóságát, ezzel párhuzamosan viszonylag kis mértékben s regionálisan eltérő jelleggel tovább folytatódott a kisebb községek nagyobb helységekké történő összeolvadása is. A legnagyobb számú változásokra, községstétválásokra az 1989-es fordulatot követő egy-két évben került sor, ezért a községek száma 1980 és 1991 között (2725-ről 2825-re) nagyobb mértékben emelkedett, mint az utolsó két népszámlálás közti időszakban (2825-ről 2883-ra). Lásd *Statistický lexikon obcí ČSSR 1982 (1984)* II. Praha, ŠEVT; *Statistický lexikon obcí SR 1992 (1994)*. Bratislava, ŠEVT.

8. Szlovákiai körülmények között az 5000 főnél nagyobb lélekszámú települések adatai megbízhatóan jellemzik a városi településeknél bekövetkezett változásokat.
9. Azokkal a településekkel, ahol a magyar népesség aránya nem haladja meg a 10%-ot, s az ott élő magyarok száma sem éri el a 100 főt, a továbbiakban részletesen nem foglalkozunk. Bizonyos etnikai vonatkozásait az ebbe a csoportba tartozó településeknek is vizsgáljuk.
10. Lásd Gyurgyík 1994.
11. A magyarlakta területhez tartozó településeknek a 10% fölötti vagy legalább 100 magyart számláló településeket minősítettük.
12. A kis járások egy várost vagy városias jellegű települést és ennek többé-kevésbé az ezt szervesen övező vonzáskörzetét foglalták magukban. E mikrorégiók gazdasági, településszerkezeti, geográfiai, etnikai, történeti szempontból jobbára szerves egységek voltak. Az 1960-ban kialakított nagy járások általában három korábbi kis járásnyi terület összevonása révén jöttek létre, s korábban egymással közvetlenebb kapcsolatban nem álló térségek kerültek egy szervezeti egységbe. A tervutasításos rendszerben ennek az összevonásnak az lett az eredménye, hogy a járási központ és környéke intenzívebb fejlődésnek indult, mint a perifériára szorult korábbi városközpontok és vonzáskörzeteik. Az új járások észak–déli fekvésű, nemzetiségi szempontból olyan képződmények lettek, amelyeket két etnikailag eltérő összetételű terület alkotott. Ezáltal a településszerkezet szintjén markánsan kimutat-

ható eltérő etnikai jelleg a járások nemzetiségi megoszlásában elmosódik, és statisztikailag részben alátámasztja a „vegyes lakosságú” jelző használatának jogosságát. A magyar nyelvterület új járásközpontjai többnyire a nyelvhatárhoz közeli, magyar kisebbségű városokból kerültek ki, s a járások perifériáit jobbra a magyar többségű kisebb városokat övező térségek képezték. Ennek eredményeként az 1960-as évektől csak két járás volt magyar többségű (a Dunaszerdahelyi és a Komáromi járás). Más kérdés, hogy e két térségben nem is lehetett volna olyan területi egységeket kialakítani, ahol a magyarság kisebbségbe került volna. 3-4 járásban haladta meg a kimutatott magyar lakosság aránya a 40%-ot. Évtizedeken keresztül a szlovákiai magyarság mintegy 99%-a a 13 dél-szlovákiai járás és 2 nagyváros területén élt. – Az 1960-as közigazgatási reformtól kezdve Szlovákia területe 3, illetve 4 középszintű közigazgatási egységre (kerületre) tagolódott. Gyakorlatilag a kelet–nyugat irányban elnyúló Szlovákia nyugati, középső és keleti része alkotott egy-egy kerületet. Egy meghatározott időszakban Pozsony város is kerületi státussal rendelkezett.

13. Néhány esetben a kialakított körzetek területi elrendezése eltér ugyan a vonzáskörzetek valós kiterjedésétől, de nagy vonásokban így is megfelelő alapot nyújtott a járásokénál szervezesebb, természetesebb egységet alkotó településcsoportok szerinti nemzetiségi összetétel összehasonlítására, megismerésére. A dél-szlovákiai 13 járás és 2 város területén összesen 56 körzetet alakítottak ki. 26 körzetben haladta meg a magyarság aránya a 10%-ot, 16 körzetben volt a magyar népesség többségben, és 4 körzetben haladta meg aránya a 80%-ot. Ezek az adatok a magyarság etnodemográfiai térszerkezetéről a kistérségek szintjén sokkal hitelesebb képet nyújtottak, mint a nagy járások aggregált adatai.
14. Ugyanakkor a népszámlálási adatok járások szerinti bontásban történő vizsgálata megkerülhetetlen azokban az esetekben, amikor nem állnak rendelkezésre kisebb területi egységekre – helyiségekre – vonatkozó adatok.
15. A magyar nemzetiségűek 2001. évi adata számított érték.

16. A korábbi népszámlálásoktól eltérően nem hanyagolhatjuk el az ismeretlen korúak számának alakulását, mivel számuk a 10 évvel korábbinak 32-szeresére, (1473-ról 47 524-re), arányuk 0%-ról 0,9%-ra emelkedett.
17. A szlovák népszámlálási statisztika az ún. munkát keresőket – munkanélkülieket – a gazdasági-lag aktívak közé sorolja.
18. A 8. táblázatban valamennyi kategória, így a munkát keresők aránya is a teljes populáción belülre vonatkozik. A hivatalos statisztikai kimutatók a munkanélküliek arányát a gazdaságilag aktív népességen belül mutatják ki.
19. Az 1989-es rendszerváltást megelőző évtizedekben a csehszlovák demográfiai statisztikák nem tartalmazták az ún. engedély nélküli migrációt, azaz az ország területét engedély nélkül elhagyók számát. A közép-európai posztkommunista országok – mint szabad mozgást biztosító demokráciák – népmozgalmi statisztikái a rejtett migrációs folyamatok követését inkább csak a célországok adatai alapján lennének képesek valamelyest rekonstruálni.
20. Választásunk az 1955-ös évre esett.
21. Ha az adatfelvétel az anya nemzetisége alapján történik, a nemzetiségek valós szaporodási viszonyait tükröző adatsorokat nyújt. Az adatfelvétel azonban magában hordozza bizonyos pontatlanságok lehetőségét is. Az adatlap kitöltését nem az anya végzi, így a nemzetiség feltüntetésekor nem zárható ki bizonyos szubjektivitás sem, másrészt az adatfelvétel sajátos körülményei is (sokszor már másnap a születés után, kórházi körülmények között kerül sor az adatfelvételle) bizonyos pontatlanságokhoz vezethetnek. Ettől jelentősebbek azok az eltérések, melyek a vegyes házasságokból származó gyermekek nemzetiségi megoszlásának kimutatásában mutatkoznak meg. Ebben meghatározó szerepe van annak, hogy a szülők az esetek döntő többségében a többségi fél nemzetiségét adják gyermeküknek. Nem elhanyagolható a házasságkötéskor két különböző nemzetiséget feltüntető – vegyes házasságra lépők – egyikének nemzetváltása, mely sokszor már az első gyermek megszületéséig (megszületésekor) megtörténik, s ennek következtében a gyermek is a nemzetiséget váltott anya nemzetiségét kapja. Másrészt a vegyes házasságban élő, magyar anyától született – a születéskor magyar nemzetiségűként feltüntetett – gyermekek nemzetiségét nem ritkán már rövid idővel születésük után (például a soron következő népszámlálás alkalmával) a család tényleges nemzetiségi identitásának, illetve orientációjának megfelelően tüntetik fel. Ezek következtében a nemzetiségi születési statisztika adatai és az adott korcsoportú nemzetiségek népszámlálások szerinti megoszlása jelentős mértékben eltér egymástól.
22. Ez abból adódik, hogy a nemzetiségek ún. évközi számított népességszáma a következő census időpontjára számítva kisebb-nagyobb értékkel eltér (általában alacsonyabb), mint census során kimutatott érték. Ez pedig az időközben bekövetkező nemzetváltási folyamatok következménye. Ezért a nyers születési arányszámokat a rákövetkező census lakosságszáma alapján utólag pontosíthatjuk. Ennek egyik legegyszerűbb módja, hogy az egymást követő két census során kimutatott lakosság számának változását éves szintre lineárisan lebontjuk, és ezzel az értékkel helyettesítjük be az eredeti változatban alkalmazott évközi népesség számát. Ugyanezt elvégezhetjük a nyers halálozási arányszám és a természetes szaporodás/fogyás arányszámának pontosításánál is.
23. Szlovákia lakosságának halandósági adatai eltérő tendenciájúak. A hatvanas évek elejéig csökken a halandóság (a halálozások legalacsonyabb kimutatott száma 1961-ben 31 403 fő volt), elsősorban a javuló egészségügyi ellátásnak köszönhetően. A későbbiekben számuk fokozatosan emelkedik, 1990-ben és 1991-ben meghaladta az 54 ezret, az azóta eltelt időszakban 51 és 53 ezer fő között mozog. A magyar nemzetiségűek és Szlovákia össznépessége halandóságának alakulását az ún. nyers halandósági arányszámok segítségével hasonlítjuk össze. (Ennek korrekciójáról lásd a születéseknél feltüntetett lábjegyzetet.) A magyar nemzetiségűek nyers halálozási arányszáma az 1950-es években 12-13% körül mozgott – ez azonban korrekcióra szorul, mivel az 1950-es csehszlovák népszámlálás több mint százezerrel kevesebb magyart mutatott ki a ténylegesen a magyar közösséghez tartozóknál –, az 1960-as években 10% alatt volt, az 1980-as évek elejéig fokozatosan

- emelkedett, a nyolcvanas évek második felétől csökken. Az országos nyers halálozási arányszám az 1950-es évek elejétől csökken, az 1960-as évek elejéig 8% alatti értékre csökken, majd a későbbiekben 9,5–10,3% körül mozog napjainkig. A magasabb magyar halandósági arány tendenciájában nem különbözik a szlovákiaitól.
24. A statisztikailag kimutatott migrációs trendek irányának változásához két további mozzanat is hozzájárult. A rendszerváltás előtti időszakban disszidálók egy jelentős része visszakapta (cseh)szlovák állampolgárságát, s egyfajta kétlaki életmódot folytatva bevándorlónak minősült. Csehszlovákia szétválását követően mindkét irányban nem elhanyagolható vándorlás volt kimutatható. A szövetségi hivatalok, vállalatok, intézmények, hadsereg alkalmazottainak egy része visszaköltözött Szlovákiába, ezenkívül nem kis számban szlovákiai romákat utasítottak ki a cseh hatóságok. A másik oldalon a Mečiar által vezetett Szlovák Köztársaság populistá, autoritárius irányultsága elől a polgári ellenzék egy kisebb része Csehországba költözött, de ennél jelentősebb azoknak a Szlovákiában élő cseheknek a száma, akik 1992–1993 körül Csehországba telepedtek át.
25. Erről részletesebben lásd Gyurgyík 2003.
26. A korábbi censzusok alkalmával az állampárti be rendezés időszakában ilyen probléma fel sem merülhetett. Az 1991-es census időpontja még túl közel volt a rendszerváltás időpontjához.
27. Egyes összetettebb változók esetében az ismeretlenek aránya ennél is magasabb. A társadalomszerkezet egyes mutatóinál az ismeretlenek aránya 20% körül mozgott.
28. Súlyosabb kérdés – legalábbis szlovákiai magyar viszonylatban, de ez már a népszámlálási adatok interpretációjának egy más dimenzióját érinti –, hogy mennyi lehet azoknak a száma, akik ugyan megszámláltattak (mivel mások kitöltötték helyettük az adatlapokat, vagy éppen itthon tartózkodtak), de valójában az ittlét-távollét skáláján inkább az eltávozottak közé sorolhatók.
29. Fogalomhasználatunkban megkülönböztetjük az asszimiláció és a nemzetváltás folyamatait. Az első alatt olyan hasonulási folyamatokat értünk, amely két nemzeti etnikai csoport relációjában a hasonulás kezdeti szakaszaitól a teljes beolvadásig terjed, s komplexen több dimenzió mentén vizsgálható. A nemzetváltásra általában egy változó, a nemzetiségi (esetleg anyanyelvi) hovatartozás változása során kerül sor.
30. Ez a megközelítés akkor szolgál megbízható, értékelhető, használható adatokkal, ha a vizsgálatba bevont nemzetiségek korszpecifikus halálozási, illetve vándorlási mutatói nem térnek el jelentős mértékben egymástól. A szlovákiai magyar népesség nyers halálozási mutatói kedvezőtlenebbek az országos értékeknél. Ez nagyrészt a szlovákiai magyarság kedvezőtlenebb korösszetételével magyarázható. Az elemzés pontosságát a két népszámlálás időpontjának egybeesése (10 éves eltéréssel) is befolyásolja. (Ez azért lényeges elvárás, mivel egy-egy naptári éven belül a születések száma hullámzik. Az 1991-es és a 2001-es népszámlálás időpontja igen kis mértékben, alig 3 hónappal tér el egymástól. A megbízhatóság további lényeges összetevője az összlakosság és a szlovákiai magyarság vándorlási különbözete közti eltérés [mely mindkét esetben pozitív]. A magyar vándorlási többlet aránya háromszor kisebb, mint az országos érték).
31. Lásd Gyurgyík 2003.
32. Szlovákiában a kisgyermekek mintegy egy százaléka hal meg egyéves kora előtt, az idősebb, 2–9 évesek halálozási arányszáma néhány tized százalék.
33. Az etnikai reprodukció csökkenésének okaival, azaz amikor a magyar nemzetiségű anyák gyermekeinek egy része más nemzetiségű lesz, a 10. fejezetben foglalkoztunk.
34. Persze az anyanyelv fogalmának értelmezése is többsikű, de a nemzetiség kategóriánál kevésbé problematikus. Többek között azért is, mivel a nemzetiség kategóriájának politikai konnotációja van, a többségi nemzethez való formális tartozás, még ha ennek etnikai töltete hiányos is, az adott nemzetállami keretekre tett hűségnyilatkozatként is értelmezhető, másrészt „hivatalos” kategóriának is minősül, mivel különböző dokumentumokban szerepel. A vélt vagy valódi érdek és az etnikai kötődés konfliktusa a nemzeti hovatartozás vállalását befolyásolhatja.

IRODALOM

- A Szlovák Köztársaság Statisztikai Hivatalának honlapja <http://www.statistics.sk/webdata/slov/scitanie/tab>.
- Bilancia pohybu obyvateľstva podľa národnosti v SR za rok 1997*. Bratislava, Štatistický úrad SR, 1999.
- Bilancia pohybu obyvateľstva podľa národnosti v SR za rok 1999*. Bratislava, Štatistický úrad SR, 2000.
- Bilancia pohybu obyvateľstva podľa národnosti v SR za rok 2000*. Bratislava, Štatistický úrad SR, 2001.
- Bilancia pohybu obyvateľstva podľa národnosti v SR za rok 1992*. Bratislava, ŠÚSR, 1993.
- Bilancia pohybu obyvateľstva Slovenskej republiky v roku 1993*. Bratislava, Štatistický úrad SR, 1994.
- Demografická príručka*. Praha, FŠÚ, 1982.
- Demografický vývoj obyvateľstva Československej socialistickej republiky podľa výsledkov sčítania ľudu s prihliadnutím na jeho národnostné zloženie*. Sekretariát rady vlády SSR pre národnosti, Bratislava 1983, č. 951/1983.
- Gyönyör József 1989. *Államalkotó nemzetiségek*. Bratislava, Madách.
- Gyurgyík László 1994. *Magyar mérleg. A szlovákiai magyarság a népszámlálás és a népmozgalmi adatok tükrében*. Pozsony, Kalligram.
- Gyurgyík László 1998. A (cseh)szlovákiai magyarság demográfiai, valamint település- és társadalomszerkezetének alakulása 1918–1998. In: Filep Tamás Gusztáv–Tóth László (szerk.): *A (cseh)szlovákiai magyar művelődés története 1918–1998*. I. köt. Budapest, Ister, 1998.
- Národnosť a náboženské vyznanie obyvateľstva SR (definitívne výsledky sčítania ľudu, domov a bytov 1991)*. Bratislava, ŠÚSR, 1993.
- Národnosť a náboženské vyznanie obyvateľstva SR (definitívne výsledky sčítania ľudu, domov a bytov 1991)*. Bratislava, ŠÚSR, 1993.
- Národnosť a rodinný stav obyvateľstva Slovenskej republiky v roku 1993*. Bratislava, Štatistický úrad SR, 1994.
- Národnostná štruktúra obyvateľstva SR (predbežné výsledky sčítania 1991)*. Bratislava, SŠÚ, 1992.
- Národnostné zloženie obyvateľstva Slovenskej republiky v rokoch 1991 a 1992*. Bratislava, Štatistický úrad SR, 1994.
- Národnostné zloženie obyvateľstva SR*. Bratislava, Štatistický úrad SR, 1999.
- Obyvateľstvo Slovenskej republiky podľa národnosti v rokoch 1980–1989*. Bratislava, SŠÚ, 1990.
- Pohyb obyvateľstva v okresoch Slovenskej republiky v roku 1991*. Bratislava, Slovenský štatistický úrad, 1992.
- Sčítanie ľudu, domov a bytov k 3. marcu 1991 v Českej a Slovenskej Federatívnej Republike*. Praha, FŠÚ, 1991.
- Sčítanie ľudu, domov a bytov 1991. Obyvateľstvo, domy, byty a domácnosti 1991. Slovenská republika*. Praha, FŠÚ, 1992.
- Sčítanie obyvateľov, domov a bytov 2001. Bývajúce obyvateľstvo podľa národnosti, podľa materinského jazyka a pohlavia za SR, kraje a okresy*. Bratislava, Štatistický úrad SR, 2002.
- Sčítanie obyvateľov, domov a bytov 2001. Bývajúce obyvateľstvo podľa národnosti, podľa pohlavia, päťročných vekových skupín a štátnej príslušnosti za SR, kraje a okresy*. Bratislava, Štatistický úrad SR, 2002.
- Sčítanie obyvateľov, domov a bytov 2001. Bývajúce obyvateľstvo podľa národnosti, podľa najvyššieho skončeného stupňa školského vzdelania a stupňa ekonomickej aktivity za SR, kraje a okresy*. Bratislava, Štatistický úrad SR, 2002.
- Sčítanie obyvateľov, domov a bytov 2001. Základné údaje. Náboženské vyznanie obyvateľstva*. Bratislava, Štatistický úrad SR, 2001.
- Sčítanie obyvateľov, domov a bytov 2001. Základné údaje. Národnostné zloženie obyvateľstva*. Bratislava, Štatistický úrad SR, 2001.
- Sčítanie obyvateľov, domov a bytov 2001. Základné údaje. Obyvateľstvo*. Bratislava, Štatistický úrad SR, 2001.
- Sčítanie obyvateľov, domov a bytov k 3. marcu 1991 v Českej a Slovenskej federatívnej republike*. Praha, FŠÚ, 1991.
- Sociálna štatistika 1990*. Bratislava, SŠÚ, 1993.
- Srb, Vladimír: Romové podle předběžných výsledků sčítání lidu 3. 3. 1991. *Demografie*, 1992. 2. sz. 173–175. p.
- Štruktúra obyvateľstva podľa veku a pohlavia v SR (výsledky sčítania ľudu, domov a bytov 1991)*. Bratislava, ŠÚSR, 1993.
- Vývoj obyvateľstva v Slovenskej republike 2002*. Bratislava, Štatistický úrad SR, 2003.

FÜGGELÉK

1. táblázat
Szlovákia népességének és nemzetiségi megoszlásának alakulása 1910–2001 között*

Év	Összesen	%	Szlovák	%	Magyar	%	Cseh	%	Német	%	Ukrán és orosz	%	Lengyel	%	Egyéb és ismeretlen	%
1910**	2 919 794	100,0	1 688 155	57,8	884 309	30,3	7 489	0,3	198 304	6,8	97 162	3,3	10 069	0,3	34 306	1,2
1921***	3 000 870	100,0	1 952 368	65,1	650 597	21,7	72 635	2,4	145 844	4,9	88 970	3,0	6 059	0,2	84 397	2,8
1930****	3 329 793	100,0	2 251 358	67,6	592 337	17,8	121 696	3,7	154 821	4,6	95 359	2,9	7 023	0,2	107 199	3,2
1950	3 442 317	100,0	2 982 524	86,6	354 532	10,3	40 365	1,2	5 179	0,2	48 231	1,4	1 808	0,1	9 678	0,3
1961	4 174 046	100,0	3 560 216	85,3	518 782	12,4	45 721	1,1	6 259	0,1	35 435	0,8	1 012	0,0	6 621	0,2
1970	4 537 290	100,0	3 878 904	85,5	552 006	12,2	47 402	1,0	4 760	0,1	42 238	0,9	1 058	0,0	10 922	0,2
1980	4 991 168	100,0	4 317 008	86,5	559 490	11,2	57 197	1,1	2 918	0,1	39 260	0,8	2 053	0,0	13 242	0,3
1991 *****	5 274 335	100,0	4 519 328	85,7	567 296	10,8	52 884	1,0	5 414	0,1	30 478	0,6	2 659	0,1	96 276	1,8
2001 *****	5 379 455	100,0	4 614 854	85,8	520 528	9,7	44 620	0,8	5 405	0,1	35 015	0,7	2 602	0,0	156 431	2,9

* A lakosság száma Szlovákia második világháború utáni területére átszámítva
Az 1921., 1930. és 1950. évi adatok a jelenlévő népességre, az 1961., 1970., 1980. és 1991. évi adatok a lakónépességre vonatkoznak

** 1910-ben a nemzetiségi megoszlás az anyanyelvi hovatartozás alapján feltüntetve

*** az 1921-es és az 1930-as népszámlálás egyéb kategóriája tartalmazza a zsidó nemzetiségűeket is, számuk 1921-ben 73 211 (2,44%), 1930-ban 72 026 (2,22%)

**** Az 1991-es népszámlálásban először szerepelnek morvák 6037 fő (0,11%), sziléziaiak 405 fő (0,01%), romák 75 802 fő (1,44%), rutének 17 197 fő (0,33%), tábla-
zatunkban a rutének kivételével az egyéb és ismeretlen kategóriában vannak feltüntetve.

***** 1991-ben az ukrán+orosz kategória az ukrán és rutén nemzetiség összesített adatait (az orosz nélkül) tartalmazza

***** 2001-ben az ukrán+orosz kategória az ukrán és rutén nemzetiség összesített adatait (az orosz nélkül) tartalmazza

Az egyéb és ismeretlen kategóriában tüntetünk fel a 89 920 romát, a 2348 morvát, a 890 horvátot, a 434 szerbet, az 1590 orosz, az 1179 bolgárt, a 218 zsidót, az
5350 egyéb nemzetiségűt, az 54 502 ismeretlent

2. táblázat
A magyar és szlovák nemzetiségű lakosság számának alakulása Szlovákia magyarlakta városaiban 1991-ben és 2001-ben

Város neve	1991				2001				Változás a magyarok arányában (%)	
	lakosok száma	magyar	magyar %	szlovák	szlovák %	lakosok száma	magyar	magyar %	szlovák	szlovák %
Diószeg	5 874	2 715	46,2	3 114	53,0	6078	2 340	38,5	3 614	59,5
Dunaszerdahely	23 236	19 347	83,3	3 354	14,4	23 519	18 756	79,8	3 588	15,3
Érsekújvár	42 923	13 350	31,1	28 680	66,8	42 262	11 632	27,5	29 446	69,7
Fülek	10 451	7 064	67,6	2 956	28,3	10 485	6 810	64,9	3 094	29,5
Galánta	16 978	6 890	40,6	9 810	57,8	16 365	6 022	36,8	9 877	60,4
Gúta	11 007	9 101	82,7	1 796	16,3	10 823	8 742	80,8	1 890	17,5
Ipolytőszeg	8 551	5 562	65,1	2 885	33,7	8 400	5 211	62,0	2 927	34,8
Kassa	235 160	10 760	4,6	212 659	90,4	236 093	8 940	3,8	210 340	89,1
Királyhelmec	7 963	6 400	80,4	1 301	16,3	8 031	6 179	76,9	1 515	18,9
Komárom	37 346	23 745	63,6	12 680	34,0	37 366	22 452	60,1	12 960	34,7
Léva	33 991	5 165	15,2	28 126	82,8	36 538	4 469	12,2	30 997	84,8
Losonc	28 861	4 830	16,7	23 272	80,6	28 602	3 785	13,2	23 318	81,5
Nagykapos	9 421	6 007	63,8	3 251	34,5	9 760	5 561	57,0	3 506	35,9
Nagykürtös	14 212	1 103	7,8	12 636	88,9	14 013	869	6,2	12 182	86,9
Nagygyőr	9 247	8 043	87,0	1 060	11,5	9 113	7 705	84,6	1 226	13,5
Nyitra	89 969	1 777	2,0	86 257	95,9	87 285	1 489	1,7	83 285	95,4
Ógyalla	7 790	4 170	53,5	3 378	43,4	8 153	4 092	50,2	3 711	45,5
Párkány	13 347	9 804	73,5	3 310	24,8	12 873	9 074	70,5	3 413	26,5
Pozsony	442 197	20 312	4,6	401 848	90,9	428 672	16 451	3,8	391 761	91,4
Rimaszombat	24 771	9 854	39,8	14 256	57,6	25 088	8 846	35,3	14 873	59,3
Rozsnyó	18 647	5 826	31,2	12 271	65,8	19 261	5 162	26,8	13 343	69,3
Somorja	12 051	8 561	71,0	3 307	27,4	12 143	8 091	66,6	3 760	31,0
Szenc	14 357	3 995	27,8	10 102	70,4	14 673	3 246	22,1	10 970	74,8
Szepesi	8 796	4 322	49,1	4 174	47,5	9 525	4 158	43,7	4 847	50,9
Tiszacsérnyő	4 744	2 928	61,7	1 462	30,8	4 645	2 792	60,1	1 554	33,5
Tornalja	8 185	5 547	67,8	2 270	27,7	8 169	5 076	62,1	2 432	29,8
Vágssellye	24 776	5 413	21,9	18 974	76,6	24 564	4 392	17,9	19 583	79,7
Zseliz	8 373	4 482	53,5	3 782	45,2	8 151	4 109	50,0	3 901	47,9

A MAGYAR OKTATÁSÜGY

Kulcsszavak: nemzetiségi oktatásügy, alternatív oktatás, kétnyelvű bizonyítványok, óvodák, alapiskolák, gimnáziumok, szakközépiskolák, szakmunkásképzők, magyar nyelvű felsőoktatás.

1. A SZLOVÁKIAI MAGYAR OKTATÁS-ÜGY ÁTTEKINTÉSE 1918-TÓL A RENDSZERVÁLTÁSIG

A Szlovákiában élő magyarság 1989-es rendszerváltás utáni oktatásügyi folyamatainak, a változás jellemzőinek, a szükséges változtatások körvonalainak megfogalmazásához szükséges ismerni az előzményeket, a magyar nyelvű iskolai oktatás kialakulását, történetét. A magyar nyelvű művelődést a magyar nemzetiségű fiatalok iskolai oktatásának keretei közé helyezve lehet a legtárgyilagossabban áttekinteni.

1.1. A szlovákiai magyar iskolarendszer kialakulása az első világháború után

Csehszlovákiában az első olyan törvényt, amely alapvetően meghatározta a kisebbségek anyanyelvi oktatását, a prágai Nemzetgyűlés 1919. április 3-án fogadta el.¹ E törvény iskolaalapítási rendelkezései alapján a magyar tannyelvű iskolák megtarthatók, illetve alapíthatók lettek volna akár a szlovák többségű területeken is. A törvény szerint ugyanis nyilvános elemi népiskola minden olyan településen szervezhető, amelyen azt a szülők legalább 40 iskolaköteles gyermek számára kérik, ahol pedig legalább 400 tanuló látogatja az elemi iskolát, ott polgári iskola is szervezhető. A törvény szerint ezekben az iskolákban az oktatás nyelve a tanulók anyanyelve. Ez a törvény azonban a magyar iskolák léte szempontjából csak jogi lehetőség maradt, mivel Szlovákia területén ez a törvény sosem lépett életbe.² Így a magyar iskolák megmaradásáról önhatalmúan a Szlová-

kiai Teljhatalmú Minisztérium Iskolaügyi és Nemzetművelődési Referátusa döntött.

Szlovákia magyarlakta vidékein az első világháború után az előző rendszerből örökölt és elhanyagolt községi és felekezeti elemi iskolák hálózata nagyjából érintetlenül maradt. A csehszlovák hatóságok jól felszerelt szlovák tannyelvű állami iskolákat alapítottak a magyarlakta területeken, ezzel téve vonzóvá a magyar szülők előtt az állami nyelven oktató iskolákat. A magyar iskolákat nem fejlesztették, és azok rendszerint túlszűfoltak voltak.

A 727 szlovákiai magyar elemi iskola közül csak 75 volt állami, 32 községi, 4 pedig magániskola volt. A többi 616 iskola felekezeti iskolaként működött. A 18 magyar tannyelvű polgári iskolából 2 állami, 4 községi, 12 pedig felekezeti iskola volt. A 4 magyar tannyelvű gimnáziumból 2 volt felekezeti, 1 állami és 1 községi. A további 9 magyar tagozatú gimnázium közül 7 volt állami és 2 felekezeti.

A négy magyar gimnázium és reálgimnázium a következő volt:³ a Komáromi Szent Benedek-rendi Katolikus Gimnázium, az Érsekújvári Községi Katolikus Gimnázium, az Ipolysági Csehszlovák Állami Magyar Tannyelvű Gimnázium és a Rimaszombati Egyesült Protestáns Reálgimnázium.

1921-re már csak egy magyar nyelvű tanítóképző intézet maradt: a Pozsonyi Szent Orsolya-rendi Római Katolikus Elemi és Polgári Tanítóképző Intézet.

Ezenkívül még 4 szakiskolában, 2 kereskedelmiben (Pozsony, Kassa), 1 ipariskolában (Kassa) és 1 mezőgazdasági szaktanintézetben (Komárom) voltak magyar osztályok.

A mai Szlovákia területén 1918-ig az akkori értelmezés szerint 6 felsőfokú tanintézetben folyt magyar nyelvű oktatás:⁴ a Selmecbányai Magyar Királyi Bányászati és Erdészeti Főiskolán, az Eperjesi Evangélikus Kollégiumban (Teológiai Kar, Jogtudományi Kar), a pozsonyi Egyetemes Evangélikus Teológiai Akadémián, a Pozsonyi Magyar Királyi Erzsébet Tudományegyetemen, a Kassai Állami Gazdasági Akadémián, valamint a Kassai Állami Jogakadémián.

1921-re valamennyit vagy megszüntették, vagy szlovák tannyelvűvé változtatták. Csehszlovákiában csak egyetlen magyar nyelvű felsőfokú jellegű oktatási intézmény működött, mégpedig az 1925-ben létrehozott losonci református teológia.

Érdemes áttekinteni a magyar nemzetiségű egyetemi hallgatókat számuk és szakosodásuk szempontjából. A magyar felsőfokú intézmények megszüntetése után a magyar egyetemi hallgatók többnyire a prágai és brünni német egyetemekre iratkoztak be.

Tanács már szeptember 6-án rendeletet hozott a német és magyar nemzeti kisebbség valamennyi típusú és fokú iskoláinak bezárásáról, kivéve az 1938. október 6-ig létrehozott elemi iskolákat.⁵

Az új csehszlovák kormány 1945. április 5-én meghirdette programját, a Kassai Kormányprogramot, melynek XV. fejezete kivétel nélkül elrendeli minden magyar iskola bezárását. „A cseh és szlovák városokban bezárunk minden német és magyar iskolát...” – olvasható a kormányprogramban.⁶

Az 1937/1938-as tanév adatai szerint tehát több mint 800 magyar iskolát zártak be, megfosztva mintegy 95 000 tanulót attól, hogy anyanyelvén tanulhasson.

Az anyanyelvi oktatás terén lényeges változás csak 1948-ban következett be. Az 1948. április 21-én elfogadott oktatási törvény minden iskolát államosított, és egységes iskolarendszert vezetett be.⁷ E törvény szerint Szlovákiában a tanítási nyelv a szlovák, s ez alól kivételt

1. táblázat

Magyar nemzetiségű hallgatók a felsőoktatási intézményekben

Akadémiai év	Magyar nemzetiségű	Prágai	Brünni	Szlovákia	Egyetem	Műszaki	Jog	Egyéb	Cseh/Szlovák nyelvű	Német–magyar nyelvű
1921/22	897	609	77	211	505	209	147	36	64	833
1929/30	1 127	494	213	420	488	435		204	601	526

Ezek az adatok körvonalazzák a szlovákiai magyar iskolák rendszerét, amely a gyors hatalomváltás után megmaradt és kialakult. Ezen a rendszeren már lényeges változás a második világháborúig nem történt. E rendszer részletei, azok bizonyos változásai azonban némileg jellemzik az akkori hatalom viszonyulását a magyar nyelvű oktatáshoz.

1.2. A magyar nyelvű iskolai oktatás visszaállítása és fejlődésének áttekintése a rendszerváltásig

A szlovák nemzeti felkelést követően 1944. szeptember 1-jén megalakult Szlovák Nemzeti

csak a kormány adhat. A törvény tehát nem engedélyezte, de nem is tiltotta magyar tannyelvű iskolák nyitását. A végleges változást a Csehszlovákia Kommunista Pártja Központi Bizottságának Elnöksége által 1948. július 8-án a magyar állampolgárok helyzetének rendezéséről jóváhagyott alapelvei jelentették. Ezek szerint bármely szintű iskolában párhuzamos osztályokat kell létrehozni a magyar állampolgárok gyermekei számára.⁸

A magyar iskolák létezését 1960-ig törvény nem garantálta. Az 1960-ban elfogadott új alkotmány mondja ki először a második világháború óta, hogy a magyar, ukrán, lengyel gyermekeknek joguk van az anyanyelvi oktatásra.

Az 1960-as alkotmány alapján elfogadott új, 186/1960. számú oktatási törvény 29. §-a legalizálja először a magyar iskolákat azzal, hogy kimondja: a magyar, az ukrán, a lengyel nemzetiségű gyermekek részére alapított iskolákban az oktatás nyelve a nemzetiségek nyelve. Ez a jogi helyzet gyakorlatilag a mai napig fennáll.

A második világháború után magyar nevelési nyelvű óvodák az 1950/1951-es tanévben jöttek létre először. Akkor a 142 óvoda 151 gyermekcsoportjába 4985 gyermek járt. Ez Szlovákiában az óvodákba beíratott gyermekek 7,24%-át jelentette, ami nagyon jó eredménynek számított.⁹ Az 1953/1954-es tanévben a magyar óvodák száma 262, benne az osztályok száma 280, a beíratott gyermekek száma 7626, és ez az összes szlovákiai óvodák 12,67%-át adta. A magyar nevelési nyelvű óvodákba járó gyermekek aránya 1957-ben kulminált: akkor az összes óvodás gyermek 13,06%-át a magyar gyermekek képezték. Ettől kezdve fokozatos csökkenés tanúi vagyunk. A magyar nevelési nyelvű óvodákba beíratott gyermekek száma ugyan fokozatosan nőtt, de sokkal kisebb ütemben, mint amilyenre a szlovákiai mutatókból arányosan következtethetnénk. 1966-ban ez az arány már csak 10,34%, 1976-ban 7,63%, 1983-ban 6,25% (2. táblázat).¹⁰

A statisztikai kimutatások rendszerint nem tartalmazzák az óvodás gyermekek nemzetiségi megoszlását. Azokból a kimutatásokból azonban, amelyek ilyen adatot tartalmaznak, nagyon lehangoló kép tárul elénk. Míg 1970-ben az óvodába járó magyar nemzetiségű gyermekek közül 2539 látogatott szlovák nevelési nyelvű óvodát, ami 17,74%-ot tett ki, addig 1979-ben számuk már 6111, s ez a magyar nemzetiségű óvodás gyermekek 29,30%-ának felel meg¹¹ (2. táblázat).

A táblázatban a magyar nemzetiség szempontjából egy pozitív jelenségre is felfigyelhetünk. A hetvenes években a korcsoport arányaihoz képest lényegesen magasabb a magyar nemzetiségű óvodás gyermekek száma. Ezen évek visszafejlődésének bizonyítéka, hogy ez a kedvező állapot 1980-ra csaknem teljesen megszűnt. A nyolcvanas években újból elkezdődött

egy pozitív fejlődési folyamat, amelynek következményeként 1991-re a magyar nemzetiségű óvodás gyermekek számának többlete immár 2120-ra nőtt.

A második világháború után először 1948-ban nyílhattak meg újból a magyar tannyelvű alapiskolai osztályok, először a szlovák iskolák kötelékében. Az 1948/1949-es tanévben 154 magyar tannyelvű osztály nyílt meg, és az 1949/1950-es tanévre ez 319 osztályra bővült. Az 1950/1951-es tanévben 613 magyar tannyelvű nemzeti iskola és középiskola jött létre 1232 osztállyal, amelybe 45 497 tanuló iratkozott át. Már 1950-ben az összes alapiskolás tanulók 8,18%-a magyar tannyelvű iskolába járt. 1958-ban a magyar tannyelvű alapiskolák tanulói az összes alapiskolás tanulók 10,43%-át képezték, vagyis ebben az időben járt szlovák tannyelvű alapiskolába a magyar nemzetiségű tanulók legkisebb hányada, mégpedig 10,07%-a (3. táblázat).

A számok azt mutatják, hogy a hatvanas, hetvenes és nyolcvanas években lényeges változások álltak be a magyar alapiskolák helyzetében. Ezek nem mindig a magyar iskolák ellen hozott döntések következményei, hanem gyakran az általános oktatáspolitikai rendelkezésekből adódó következmények, amelyek az egész szlovákiai alapiskolai rendszert sújtották. Ezek közé lehet sorolni a kilencéves alapiskolák integrációját szorgalmazó, az 1953-as oktatási törvény hatályba lépése óta napirenden tartott törekvéseket.¹³

A szlovákiai magyar alapiskolák hálózatát legjobban az iskolák 1970 és 1985 közötti megszüntetése sújtotta. Szlovákiában ez alatt az idő alatt 1503 alapiskola szűnt meg, s ebből 226 volt magyar tannyelvű. Szlovákiában tehát megszűnt az alapiskolák 39,2%-a, köztük a magyar iskolák 46,12%-a.¹⁴ A megszüntetett alapiskolák 15,03%-a magyar tannyelvű volt. Ha összevetjük az 1958-as és az 1985-ös év adatait, akkor azt tapasztaljuk, hogy az alapiskolák hálózatának több hullámban zajló csökkentése sokkal jobban sújtotta a magyar tannyelvű iskolákat, hiszen ezen időszak alatt 298 (562–264) magyar alapiskola szűnt meg, vagyis az összes magyar tannyelvű iskola 53,02%-a.

2. táblázat
Az óvodák, óvodai gyermekcsoportok, óvodás gyermekek számának alakulása 1950–1991 között¹²

Tanév	Óvodák				Gyermekcsoportok				Gyermekek					
	száma		MT		száma		MT		száma		Szt		KO	
	SZ	MT	%-os arány		SZ	MT	%-os arány		MN	SZT	%-os arány		KL	MN
1950/51	1 506	142	9,43	1 914	151	7,89	68 879	4 985					8 678	12,6
1953/54	1 804	262	14,52	2 129	280	19,15	60 200	7 626					7 404	12,3
1958/59	1 777	257	14,46	2 337	294	12,58	77 416	9 765					9 057	11,7
1966/67	2 469	332	13,45	4 081	447	10,95	112 007	11 586					12 096	10,8
1970/71	2 645	354	13,38	4 608	497	10,78	119 026	11 772					12 497	10,5
1979/80	3 599	344	9,55	7 758	581	7,48	219 995	14 740					20 239	9,2
1991/92	3 759	404	10,75	8 651	651	7,52	188 821	13 182					16 049	8,5

SZ – Szlovákiában, MT – magyar nevelési nyelvű, MN – magyar nemzetiségű, Szt – szlovák nevelési nyelvű, KL – a magyar nemzetiségűeknek a korosztály arányai szerint lenni kellene, HI – hiány, TO – többlet, KO – korcsoport

3. táblázat
Alapiskolák, alapiskolai osztályok, tanulók számának alakulása 1950–1990 között¹⁶

Tanév	Iskolák			Osztályok			Tanulók					
	száma		MT		száma		MT		száma		Szt	
	SZ	MT	%-os arány		SZ	MT	%-os arány		MN	SZT	%-os arány	
1950/51	4 996	613	12,26	14 962	1 232	8,23	556 022	45 497				
1951/52	5 022	673	13,40	15 989	1 619	10,12	560 848	56 959				
1958/59	3 990	562	14,08	19 880	1 942	9,76	622 324	64 920				
1960/61	4 163	555	13,33	23 416	2 557	10,91	711 494	72 144				
1970/71	3 832	490	12,78	29 555	2 854	9,65	758 748	68 902				
1980/81	2 506	295	11,77	25 609	2 114	8,25	669 960	50 398				
1985/86	2 329	264	11,33	26 563	1 990	7,49	721 269	49 222				
1989/90	2 302	245	10,64	27 533	2 008	7,29	724 248	48 756				
1990/91	2 358	257	12,09	28 345	2 071	7,31	720 404	48 405				
		+28										

SZ – Szlovákiában, MT – magyar tantervű, MN – magyar nemzetiségű, Szt – szlovák tantervű, KL – a magyar nemzetiségűeknek a korosztály arányai szerint lenni kellene, HI – hiány, TO – többlet, KO – korcsoport

Minden bizonnyal ez az egyik fő oka annak, hogy az említett idő alatt a szlovák tannyelvű iskolába járó magyar nemzetiségű alapiskolás tanulók aránya 10,07%-ról 26,97%-ra emelkedett (3. táblázat).¹⁵

Komáromban 1950. szeptember 1-jén megnyílt az első magyar tannyelvű gimnázium.¹⁷ 1950. szeptember 1-jével két harmadfokú középiskola nyílt, egy általános gimnázium Komáromban és egy tanítóképzést szolgáló pedagógiai gimnázium Pozsonyban (Magyar nyelvű pedagógiai iskola a nemzeti iskolás tanítók képzése számára [Pedagogická škola pre vzdelanie učiteľov národných škôl s vyučovacím jazykom maďarským]). Ezenkívül még két ipari szakközépiskola mellett nyílt magyar tagozat (magyar osztályok), mégpedig Pozsonyban és Kassán. Az indulás évében a komáromi gimnázium négy osztályában 142 diák kezdte meg tanulmányait, a pozsonyi pedagógiai gimnázium öt osztályába pedig 182 tanuló iratkozott be. Az ipariskolák egy-egy osztályában összesen 70 tanuló volt. 1950 és 1955 között a szlovákiai magyarságnak esélye volt arra, hogy az igényeknek megfelelő teljes középiskolai hálózatot építsen ki.

A hetvenes évek elejére már 13 gimnázium működött, és további 9-ben nyitottak magyar tannyelvű osztályokat, tagozatokat.¹⁸

A magyar tannyelvű gimnáziumok tanulóinak a száma folyamatosan növekedett az új gimnáziumok nyitásának idején, a hatvanas évek közepéig. A hetvenes évek elején Szlovákiában tovább folytatódott a gimnáziumi oktatás bővítése, amit a tanulók számának 1980-ig tartó növekedése is mutat (4. táblázat). A következő tíz év közepére csökkent ugyan a tanulók száma néhány ezerrel, de 1990-ben már újból a tíz évvel korábbi számra nőtt. A magyar nemzetiségű gimnáziumi tanulók számának alakulása nem követte az összes gimnáziumi tanulók számának változásait, s ez még inkább érvényes a magyar tannyelvű gimnáziumi tanulók számadataira (4. táblázat).¹⁹

A magyar tannyelvű szakközépiskolai oktatás lassabban fejlődött, mint a gimnáziumi. 1950-ben három szakközépiskolában folyt magyar nyelvű oktatás, és nyolc osztályban 315 di-

ák tanult úgy, hogy évközben újabb diákok érkeztek a magyar osztályokba. Magyar tannyelvű szakközépiskola 1953-ig csak egy alakult, Kassán, és mindaddig további 8 szakiskolában nyíltak magyar osztályok. A 41 osztályban még mindig csak 1407 magyar diák tanult. Ez nagyon lassú fejlődést jelentett, ráadásul 1954-ben ez is megtorpant, mivel újabb magyar tannyelvű iskolák vagy osztályok nyitását a hatóságok már csak vonakodva engedélyezték.

Az 1970/1971-es tanévre kialakult a magyar tannyelvű, ill. magyar tannyelvű osztályokkal is rendelkező szakközépiskolai hálózat, amely kisebb változtatásokkal a kilencvenes évekre is megmaradt. E hálózatot 1970-ben 5 (1+4) ipariskola, 4 (0+4) közgazdasági szakközépiskola, 6 (5+1) mezőgazdasági szakközépiskola, 3 (1+2) egészségügyi szakközépiskola, 2 (0+2) pedagógia szakközépiskola és 1 (1+0) leányiskola alkotta (a zárójelben levő első szám a magyar tannyelvű iskolák számát, a második szám pedig a magyar tannyelvű osztályokkal is rendelkező iskolák számát jelzi). Összesen tehát 21 szakközépiskolában (8+13, 131 osztály, 4458 tanuló) folyt magyar nyelvű oktatás (5. táblázat).²⁰

Az 1983/1984-es tanévben Szlovákiában 5 önálló magyar tannyelvű szakközépiskola működött, ebből 1 ipari, 3 mezőgazdasági és 1 egészségügyi. A magyar tannyelvű iskolák 56 osztályát 1733 tanuló látogatta, míg a 18 közös igazgatású iskola 99 osztályában 3125 diák tanult magyar nyelven.²¹

A szakmunkásképzőkben tanul a középiskolás korosztály fiataljainak legnagyobb hányada. Ezekben az iskolákban a tanulmányi idő egy és négy év között mozog, és az utóbbi másfél évtizedben a szakmunkásképzők tanulóinak egy része érettségi vizsgát tesz.

1948 óta a magyar szakmunkásképzés van a legmostohább helyzetben. Az 1970/1971-es tanévre is csak annyit sikerült elérni, hogy a 11 579 magyar nemzetiségű tanuló közül csak 4760 végezhetett tanulmányait magyar vagy részben magyar nyelven. Ekkor még az összes tanuló 10,57%-a magyar nemzetiségű volt, de csak 4,37%-a járt magyar tannyelvű iskolába vagy osztályba.

Átfogó képet kaphatunk a szlovákiai magyar szakmunkásképzés kialakulásáról és helyzetéről az 1980-as adatok elemzése alapján (6. táblázat). Ekkor Szlovákiában 273 szakmunkásképző működött 5003 osztállyal, amelyekben 137 712 diák tanult. Az önálló magyar tannyelvű szakmunkásképzők száma 6, ezekben 65 osztály volt 1614 tanulóval. A további 19 közös igazgatású iskola 115 osztályában ugyancsak oktattak magyar nyelven, ezekben a tanulók száma 2863 volt²² (4–6. táblázat).

A szlovákiai felsőfokú oktatási intézményeket hivatalosan öt kategóriába szokták sorolni. Így a múltban egyetemi, műszaki, közgazdasági, mezőgazdasági és művészeti képzést nyújtó intézményeket, ill. szakágazatokat különböztettek meg.

1958-ban a 15 991 szlovákiai egyetemista és főiskolás diákból 680 volt magyar nemzetiségű, ami 4,2%-os aránynak felel meg. Ha az egyetemista és főiskolás korosztály (20–24 évesek) nemzetiségi arányait vesszük alapul, akkor 1957-ben 2000 magyar nemzetiségű fiatalnak kellett volna felsőfokú tanulmányokat folytatnia. A hiány 1320 hallgatónak felel meg (7. táblázat).

A magyar nemzetiségű egyetemi és főiskolai hallgatók száma mindig nagyon alacsony volt, az országos átlagnak csupán 3,8–5,9%-át képezte.²⁶

A magyar nemzetiségű egyetemi és főiskolai hallgatók megoszlása az említett öt kategória – egyetemi, műszaki, közgazdasági, mezőgazdasági és művészeti irányzatú képzés – szerint általában eltér az országos megoszlási arányoktól, és lényeges ingadozást mutat (8. táblázat).

A felsőoktatásba való belépés feltétele az érettségivel végződő középiskola elvégzése. Ilyen szempontból 1970 és 1990 között az érettségivel végződő középiskolákban a magyar nemzetiségű diákok számában mutatkozó 24,8%-os hiány 11%-ra csökkent, ami megmutatkozott a felsőoktatási intézményekben tanuló magyar nemzetiségű hallgatók számának, de százalékos arányainak 3,8%-ról 4,9%-ra történő növekedésében is (8. táblázat).

2. A RENDSZERVÁLTÁS UTÁNI SZLOVÁKIAI MAGYAR OKTATÁSÜGY

Az 1989-es rendszerváltás utáni közel másfél évtized a magyar nyelvű oktatásügy nagyon mozgalmas időszaka volt Szlovákiában, nemcsak a közoktatás és a felsőoktatás folyamatos transzformációja, a törvények, rendeletek sokasága és gyakori módosításai által előidézett sokszor zavaros helyzetek következményei miatt, hanem azért is, mert a viszonylag demokratikusnak tekinthető rendszerben újból meg kellett küzdenie a magyarságnak az anyanyelvi oktatás megmaradásáért. Ebben a részben először tömören felvázoljuk a változások főbb komponenseit, a magyar nyelvű oktatás elleni intézkedéseket és a szlovákiai magyarságnak az anyanyelvi oktatás megmaradásáért folytatott küzdelmét, majd a szlovákiai magyar óvodai nevelés, alap- és középiskolai oktatás helyzetét és a végbement változások tendenciáit ismertetjük.

2.1. Nemzetiségi oktatáspolitikai és anyanyelvi oktatás

2.1.1. Bevezető

A szlovákiai rendszerváltás sok tekintetben eltér a többi posztkommunista országban végbement folyamattól, többek között a nemzetiségi oktatásügy területén is. A csehszlovák rendszerváltást bonyolította a föderációs államrendszer, melynek a felbomlását sürgető nacionalista csoportok már 1990 tavaszán megerősödtek. A szlovákság gondolkodásában az önálló államiság eszméje nagyon mélyen gyökerezett. Nacionalista politikai képviselte – kihasználva az első valós lehetőséget a történelem folyamán – létrehozta a szlovákok önálló államát, amely az alkotmányban rögzített nemzetállami koncepcióban öltött testet. Ez alapvetően meghatározta az elkövetkező évek folyamán a szlovákság viszonyát a kisebbségekhez, mindennek előtt a magyarsághoz.

A rendszerváltás óta a nemzetiségi kérdés domináns helyet kapott a nacionalista és egyéb mérsékelt politikai erők, valamint a magyarság politikai képviselte közti küzdelmekben. Első

4. táblázat
A gimnáziumok, gimnáziumi osztályok és tanulók számának alakulása 1950–1990 között²³

Tanév	Iskolák			Osztályok			Tanulók							
	száma		MT %-os arány	száma		MT %-os arány	MT %-os arány	száma		SZT %-os aránya	száma		KO %-os aránya	MN %-os aránya
	SZ	MT	SZ	MT	MN	SZT		KL	HI- TO+					
Gimnáziumok														
1950/51	71	1	0,4	538	6	1,11	16 021	142	0,88				12,5	
1951/52	70	3	4,28	539	10	1,85	16 532	305	1,84	560	255	45,53	2 050 -1 490	12,4
1966/67	127	13+9	10,23	1 226	130	10,6	38 494	4 027	10,46	4 493	466	10,37	4 503 -10	11,7
1970/71	126	13+9	10,31	1 356	152	11,2	42 949	4 253	9,9	5 005	752	15,02	4 982 +23	11,6
1974/75	124	11+11	8,87	1 643	165	10,04	52 707	4 842	9,18	5 846	1 004	17,17	5 850 -4	11,1
1980/81	129	11+9	8,52	1 674	140	8,36	54 514	4 220	7,74	5 156	936	18,15	5 723 -567	10,5
1990/91	126	10+8	7,93	1 686	138	8,18	54 535	3 782	6,92	4 856	1 074	22,11	5 180 -324	9,5
														8,9

SZ – Szlovákiában, MT – magyar tannyelvű, MN – magyar nemzetiségű, SZT – szlovák tannyelvű, KL – a magyar nemzetiségűeknek a korosztály arányai szerint lenni kellene, HI – hiány, TO – többlet, KO – korcsoport

5. táblázat
Szakközépiskolák, szakközépiskolai osztályok, szakközépiskolai tanulók számának alakulása 1950–1990 között²⁴

Tanév	Iskolák			Osztályok			Tanulók									
	száma		MT %-os arány	száma		MT %-os arány	száma		SZT %-os aránya	száma		MN %-os aránya				
	SZ	MT		SZ	MT		MN	SZT		KL	HI- TO+					
Szakközépiskolák																
1970/71	194	8+13		2 498	131	5,24	83 037	4 458	5,37	5 986	1 528	25,52	9 632	-3 646	11,6	7,2
1975/76	179			2 364	128	5,41	79 174	4 149	5,24	5 786	1 637	28,29	8 709	-2 923	11,0	7,3
1980/81	179			2 507	141	5,62	85 953	4 780	5,56	7 129	2 349	32,94	9 025	-1 896	10,5	8,3
1983/84	179	5+18		2 503	155	6,19	82 316	4 858	5,90	7 132	2 274	31,88	8 396	-1 264	10,2	8,7
1990/91	181	5+17		2 816	164	5,80	87 082	4 735	5,44	7 100	2 365	33,31	8 272	-1 172	9,5	8,2

SZ – Szlovákiában, MT – magyar tannyelvű, MN – magyar nemzetiségű, SZT – szlovák tannyelvű, KL – a magyar nemzetiségűeknek a korosztály arányai szerint lenni kellene, HI – hiány, TO – többlet, KO – korcsoport

6. táblázat
Szakmunkásképzők, szakmunkásképző osztályok, szakmunkástanulók számának alakulása 1950–1990 között²⁵

Tanév	Iskolák			Osztályok			Tanulók									
	száma		MT	száma		MT	száma		MT	száma		SZT	száma		KO	MN
	SZ	MT	%o-os arány	SZ	MT	%o-os arány	SZ	MT	%o-os arány	MN	SZT	%o-os aránya	KL	HI- TO+	%o-os aránya	MN %o-os aránya
Szakközépiskolák																
1970/71	248			4 354			109 471	4 760	4,37	11 579	6 819	58,89	12 698	-1 119	11,6	10,6
1975/76	273			4 695			119 366	4 361	3,65	11 732	7 371	62,82	13 130	-1 398	11,0	9,8
1980/81	273	6+19	2,19	5 003	180	3,59	137 712	4 477	3,25	13 232	8 755	66,16	14 459	-1 227	10,5	9,6
1990/91	311			5 960	185	3,10	149 981	4 998	3,33	13 648	8 650	63,37	14 248	-600	9,5	9,1

SZ – Szlovákiában, MT – magyar tannyelvű, MN – magyar nemzetiségű, Szt – szlovák tannyelvű, KL – a magyar nemzetiségűeknek a korosztály arányai szerint lenni kellene, HI – hiány, TO – többlet, KO – korcsoport

7. táblázat
A felsőoktatási hallgatók számának alakulása 1957–1990 között²⁷

Akadémiai év	Oktatási intézmények	Karak	Hallgatók						
			száma		MN %-os aránya	száma		KO %-os aránya	
			SZ			SZ	KL		
1957/58	12	33	15 991	680	4,25	2 000	1 320	12,5	
1960/61	16	33	20 298	1 208	5,95	2 537	1 329	12,5	
1970/71	13	37	39 755	1 506	3,78	4 114	2 608	10,6	
1980/81	13	42	56 453	2 619	4,63	6 096	3 477	10,8	
1990/91	13	50	52 609	2 578	4,90	5 313	2 735	10,1	

SZ – Szlovákiában, MN – magyar nemzetiségű, KL – a magyar nemzetiségűeknek a korosztály arányai szerint lenni kellene, HI – hiány, KO – korcsoport

8. táblázat
A felsőoktatási hallgatók számának megoszlása szakágazatok szerint 1970-ben, 1980-ban és 1990-ben²⁸

Szakágazat	1970/71			1980/81			1990/91								
	SZ	SZE	MN	MNE	MNSZ	SZ	SZE	MN	MNE	MNSZ	SZ	SZE	MN	MNE	MNSZ
Egyetemi	18 612	46,8	7 49	49,7	4,0	16 991	30,1	946	36,1	5,6	19 776	37,6	1261	48,9	6,4
Műszaki	12 840	32,3	456	30,3	3,6	27 004	47,8	1 165	44,5	4,3	22 200	42,1	836	32,4	3,8
Közgazdasági	3 258	8,2	54	3,6	1,7	5 495	9,7	221	8,4	4,0	5 741	10,9	192	7,5	3,3
Mezőgazdasági	4 626	11,6	234	15,5	5,1	6 515	11,6	374	10,5	5,7	4 353	8,3	258	10,0	5,9
Művészeti	419	1,1	13	0,9	3,1	448	0,8	13	0,5	2,9	599	1,1	31	1,2	5,2
Összesen	39 755	100,0	1 506	100,0	3,79	56 453	100,0	2 619	100,0	4,6	52 669	100,0	2 578	100,0	4,9

SZ – Szlovákiaiában, SZE – szlovákiai eloszlása százalékban, MN – magyar nemzetiségű, MNE – magyar nemzetiségűek eloszlása százalékban, MNSZ – magyar nemzetiségűek százalékos aránya

jelentős, nemzetközi visszhangot is kiváltó összecsapás a nyelvtörvény vitája és elfogadása volt 1990-ben. A Matica slovenská által benyújtott nyelvtörvénytervezetet az őszi parlamenti vita során a mérsékelt politikai erők (a magyar tervezettel együtt) elvetették, s a parlament a kormány által benyújtott tervezetet fogadta el. Az 1990. október 25-én elfogadott 428/1990. számú, a Szlovák Köztársaság hivatalos nyelvéről szóló törvény közvetlenül nem csorbította a meglevő magyar nyelvű oktatást, azonban hivatkozási alapul szolgált a magyar nyelv használatának korlátozására az oktatás irányítása, szervezése terén.²⁹ Elindította például azt a folyamatot, amely a pedagógiai dokumentációk, a bizonyítványok stb. kétnyelvű használata ellen irányult.

A kilencvenes évek elején az egyes csoportok részéről tudatosan szított magyarellenes hangulat arra kényszerítette a kormányt, hogy foglalkozzon a nemzetiségi kérdéssel. Így már 1990 márciusában megszületett a rendszerváltás utáni első olyan kormányhatározat, amely intézkedéseket foganatosít a nemzetiségi kérdés megoldására.³⁰ Ezzel lényegében kormányzati szintre emelte egyrészt a szlovák nacionalista követeléseket, másrészt az oktatás és kultúra terén megfogalmazott magyar politikai kezdeményezéseket. Az említett kormányhatározat elindította és legitimizálta az oktatási, ifjúsági és sportminisztériumban azokat a folyamatokat (tanulmányok, jelentések elkészítését, rendeletek és törvények kidolgozását és jóváhagyását), amelyek a magyar nyelvű oktatás visszaszorítását, korlátozását voltak hivatva elérni. Ezzel lényegében az erős tiltakozások miatt kudarcba fulladt 1978–1984 közötti kommunista elképzelések megvalósítása került fokozatosan előtérbe. Ha rendszerbe állítjuk a szlovák állami, politikai és hatalmi szervek magyar nemzetiségi politikájának megnyilvánulásait a rendszerváltás óta, akkor valójában három jól körülhatároló politikai indíttatású kezdeményezésről beszélhetünk:

- a nemzetiségileg vegyes lakosságú területek iskolaügyének előtérbe helyezése,
- a szlovák nyelven való oktatásra vonatkoztatott ún. alternatív oktatás bevezetése,

– a kétnyelvű bizonyítványok kiadásának megszüntetése.

Most pedig lássuk részleteiben is az egyes kormányzatok nemzetiségi oktatáspolitikájának megnyilvánulásait!

2.1.2. A nemzetiségileg vegyes lakosságú területek iskolaügye

A Szlovák Köztársaság Oktatási, Ifjúsági és Sportminisztériuma már 1990 tavaszán a szlovákiai magyar oktatásügyi problémák megoldása helyett a nemzetiségileg vegyes lakosságú területek iskolaügyét állította a figyelem középpontjába. Ezzel egy szintre kívánta helyezni a magyar nemzeti kisebbség oktatási problémáit az e területeken élő többségi nemzet oktatási problémáival. Többek között abból indult ki, hogy a nemzetiségileg vegyes lakosságú területeken a többségi nemzet tagjai, a szlovákok vannak rosszabb helyzetben, asszimilálódnak, iskoláik rosszabb állapotban vannak, mint a magyar iskolák, a szlovák gyermekek magyar iskolákba kényszerülnek járni stb. A kérdések eme felvetése és összesmosása mögött tetten érhető az a szándék, hogy a magyar iskolák rovására megerősítsék a szlovák iskolákat.

Első lépésként az oktatási, ifjúsági és sportminisztériumban a nemzetiségek iskoláinak ügyével foglalkozó osztályt a nemzetiségileg vegyes lakosságú területek iskolaügyi főosztályává minősítették, tehát megerősítették jogkörét. A főosztályon csak egy-két, a kisebbségekhez tartozó alkalmazott maradt, így a főosztály abszolút szlovák többségűvé vált.³¹

A szlovák kormány már 1990 tavaszán foglalkozott a nemzeti kisebbségeket érintő kérdésekkel. A 129/1990. számú határozatával többek között elrendeli, hogy a nemzetiségileg vegyesen lakott területeken valamennyi nemzeti és etnikai csoporttal szemben igazságos és elfogulatlan oktatáspolitikát valósítsanak meg.³² Arra hivatkozva, hogy az addigi gyakorlat szerint a nemzeti kisebbségek iskoláinak problematikájával foglalkoztak, és figyelmen kívül hagyták a nemzetiségileg vegyes lakosságú területeken működő szlovák tannyelvű iskolák

specifikus helyzetét, az 1990. augusztus 30-án hozott 393/1990. számú határozatával arra kötelezte a minisztert, hogy készítsen jelentést a „A nemzetiségileg vegyes lakosságú területek iskolaügyének helyzetéről és fejlesztéséről és a pedagógusképzésről”.³³

A jelentés 1990. december 13-ra készült el. Az 1990 őszen folyó nyelvtörvényvita kiélezte a helyzetet a nemzeti kisebbségek iskoláit érintő kérdések megítélésében is. Ha 1990 novemberében a Matica slovenská nyelvtörvénytervezetét fogadta volna el a törvényhozás, akkor minden bizonnyal a jelentés ajánlásai is mások lettek volna.³⁴

A jelentés statisztikai adatai azonban világosan tükrözték a valós állapotokat. A jelentés szlovák–magyar nemzetiségileg vegyes lakosságú területnek nyilvánította az akkori közigazgatási rendszer 13 járását (a 38-ból), ahol 1 601 641 szlovák és 571 426 magyar nemzetiségű lakos élt. E 13 járás területén a szlovák, ill. magyar tannyelvű iskolák között a pedagógusok képzését, az iskolák gazdasági helyzetét stb. illetően statisztikailag értelmezhető különbségek nem voltak. A jelentésből mi most a leglényegesebb részt emeljük ki, amely azoknak a gyermekeknek a számát adja meg, akik nemzetiségüktől eltérő tannyelvű iskolákba járnak (esetleg kényszerülnek járni az anyanyelvi iskola hiánya miatt).

A 10 járásból beérkezett adatok szerint 434 szlovák nemzetiségű gyermek járt magyar óvodába, de 3469 magyar nemzetiségű járt szlovák óvodába. A 11 járásból származó adatok az alapiskolás tanulók esetében 227, ill. 16 373 számban jelölik meg a magyar, ill. szlovák tannyelvű iskolába járó, a másik nemzetiséghez tartozó tanulók számát. A középiskolás diákok közül 151 szlovák nemzetiségű jár magyar tannyelvű iskolába és 10 851 (44,35%) magyar nemzetiségű szlovák tannyelvű iskolába.

A jelentésből többek között az a megállapítás is következik, hogy a szlovák tannyelvű iskolába járó magyar nemzetiségű tanulók magas számának egyik oka a magyar tannyelvű iskolák, osztályok hiánya.

A jelentés a pedagógusok korösszetételével kapcsolatban megállapítja, hogy a magyar pe-

dagógusok átlagéletkora 45 év, a szlovák pedagógusoké pedig 43 év, tehát a magyar pedagógusok korösszetétele rosszabb a szlovák pedagógusokénál.

A jelentés nagy fontosságot tulajdonít a szlovák nyelv oktatásának mind a szlovák, mind a magyar tannyelvű iskolákban. A szlovák iskolákba járó más anyanyelvű gyermekek szlováknyelvtudásának javítása érdekében ki kell dolgozni a szlovák nyelv oktatásának kommunikatív módszerét. A jelentés szükségesnek tartja a pedagógusok alkalmassági vizsgájának bevezetését annak érdekében, hogy megállapítsák, a pedagógus alkalmas-e az iskola tanítási nyelvén való oktatásra.

A jelentés készítői viszonylag korrekt módon értelmezték a statisztikai adatokat, de már nem jutottak el arra a felismerésre, hogy igazságos, egyenlő esélyen alapuló ajánlásokat fogalmazzanak meg a magyar, ill. a szlovák anyanyelvű iskolai képzés számára.

A jelentés bevezetőjében a Comeniustól származó idézet – mely szerint az anyanyelven való oktatás a legtermészetesebb és leghatékonyabb formája az oktatásnak – végül is nem jelenítődik meg a záró ajánlásokban, és arra sem történik javaslat, miként lehetne biztosítani az anyanyelvi oktatást azon több ezer szlovák iskolába járó magyar tanuló és diák számára, akik ezt igénylik.

A jelentés alapján foganatosított intézkedések lényegében négy területre irányultak:³⁵

1. Az anyanyelven való oktatás lehetőségeinek és feltételeinek megteremtése érdekében szükséges kidolgozni a nemzetiségileg vegyes lakosságú területeken az iskolák alapításának és működtetésének alapelveit (kizárva abból a szubjektív elemeket).

2. A magyar tannyelvű iskolák számára ki kell dolgozni és be kell vezetni a szlovák nyelv oktatásának új koncepcióját, beleértve az alsó tagozatos (1–5.) osztályokat is.

3. A szlovák iskolákban, ahol nem szlovák anyanyelvű tanulók is tanulnak, pedagógiailag átgondolt módon szükséges biztosítani a szlovák monolit nyelvi környezetet.

4. A pedagógusképzésben a szakok nyitása-kor és a jelentkezők felvételekor rugalmasan fi-

gyelembe kell venni az egyes iskolatípusok igényeit.

Az intézkedések közül a harmadiknak van észlelhetően negatív hatása a magyar nemzeti kisebbségre, hiszen a szlovák iskolákba járó magyar tanulók az iskolák területén már alig beszélhetnek magyarul, és ennek hatása az iskolán kívüli környezetre is kiterjed. Ezzel valóban a magyar anyanyelvű tanulók magyar nyelvi készségét gyöngítik, rombolják magyar identitásukat, és gyorsítják az asszimilálódásukat.

A kormány elnökének írásos utasítására már 1990. december 27-re elkészül az oktatási, ifjúsági és sportminisztérium javaslata az iskolák alapításának és működtetésének elveiről a nemzetiségileg vegyesen lakott területeken (ezt 1991 januárjában hagyták jóvá a minisztériumban).³⁶ Az ezen javaslat alapján készült dokumentum módszertani segédanyag formájában igyekszik egységesíteni és segíteni az iskolaügyi hatóságok munkáját a meglévő törvényes keretek között. Ezek a módszertani elvek nagyon részletesen kitérnek az iskolák alapítására és működtetésére a vegyes lakosságú területeken. A szlovák értelmezés szerint e dokumentum a szülők helyzetét könnyíti meg azzal, hogy három iskolatípus közül választhat gyermeke beíratása során. Így például többek között a nemzetiségileg vegyes lakosságú területeken a tanulók számától és a szervezési feltételektől függően létre lehet hozni

- önálló anyanyelvi iskolákat vagy olyan iskolákat, amelyekben a nemzetiség anyanyelvét oktatják,

- olyan anyanyelvi iskolákat, amelyekben más iskola más tannyelvű osztályai vannak elhelyezve vagy olyan osztályok, amelyekben a nemzetiség nyelvét oktatják,

- közös igazgatású iskolákat, amelyeknek különböző anyanyelven oktató osztályai vannak vagy olyan osztályok, amelyekben a nemzetiség nyelvét oktatják.

Az itt kiemelt központi intézkedések mellett még további, a nemzeti kisebbségek anyanyelvi oktatását érintő iskolaügyi hatóságok által kiadott intézkedések is születtek, de ezek nem idéztek elő lényeges változást a kisebbsé-

gek oktatási rendszerében. Az 1990–1992 közötti évek a nemzetiségileg vegyes lakosságú területek iskolaügyi problémáinak jegyében teltek. E területeken a szlovák iskolák és tanulók hátrányos helyzete nem igazolódott be. Az egyenlő esélyek hangoztatása mellett sem jutottak el az iskolaügy irányítói a nemzeti kisebbségek anyanyelvi oktatását szolgáló egyenlő feltételek kialakításának szükségességéhez annak ellenére, hogy nyilvánvalóvá vált a nemzeti kisebbségek anyanyelvi iskolai hálózatának foghíjassága, a nemzetiségek kizárása az őket érintő oktatási ügyek intézéséből és a kisebbségek anyanyelvi oktatásának háttérbe szorítása.

A nemzetiségileg vegyesen lakott területek oktatási ügyeivel kapcsolatos döntések gyakorlatilag nem változtatták meg az iskolák rendszerét – más tannyelvű kihelyezett osztályok nem jöttek létre említésre méltó számban, új vegyes igazgatású iskolák sem alakultak (néhány szakiskolától eltekintve), a meglévők sem alakultak át vegyes igazgatásúakká, de olyan osztályok sem jöttek létre, amelyekben csak a kisebbségek nyelvét oktatták volna. A koncepció lényeges hatás nélkül már korábban teljesen kifulladt. A minisztériumban létrehozott főosztály 1992-től többek között a nemzeti kisebbségek anyanyelvi oktatását és nyelvhasználatának korlátozását célzó intézkedések kidolgozásával foglalkozott. A nemzeti kisebbségek anyanyelvi oktatási problémáinak ügyeivel hatóságilag érdemben nem foglalkoztak. Ennek következtében a nemzetiségek anyanyelvi oktatásának fejlesztése előtt beszűkültek a lehetőségek, s ennek következményei máig is érzékelhetők, amint azt a későbbiekben látni fogjuk.

2.1.3. Alternatív oktatás és kétnyelvű bizonyítványok

Az 1991 januárjában jóváhagyott és az előző részben részletezett dokumentum („Iskolák alapításának és működésének elvei a nemzetiségileg vegyes lakosságú területeken”³⁷) még lényegében a szülők választására bízta, hogy milyen típusú iskolába, osztályba íratják be gyermeküket. A szlovákiai magyar társadalom egyértelműen elutasította e dokumentum célki-

tűzéseit. Bizonyos területeken azonban – például ott, ahol nem volt magyar iskola, vagy a tiszta magyar homogén környezetben, vagy a szlovák tannyelvű iskolába járó gyermekek esetében – a szülők egy része hajlott a magyar nyelvet oktató, ill. a szlovák nyelv jobb elsajátítását célzó iskola-, osztálytípusok választására. Ezeket azonban a magyar politika, szakma, pedagógustársadalom és a szülők többsége határozottan elutasította.

A magyar nyelvű oktatás ellen fellépő, a szlovák nacionalista politikától megfertőzött és irányított államhatalmi szervek számára már csak egy lehetőség maradt, az 1980-as évek elején kimunkált, immár ún. alternatív oktatásnak nevezett elképzelések megvalósítása. Ennek lényege, hogy a nemzetiségek csak olyan iskolákat, osztályokat tudjanak működtetni, amelyekben az oktatás kétnyelvű, vagyis a tantárgyak egy részét szlovák nyelven, a másik részét a nemzetiség nyelvén oktatnák.³⁸

Az alternatív oktatás bevezetésének jogosságát volt hivatva alátámasztani az e célra létrehozott országos bizottság által végzett felmérés is, amely a szlovák nyelvi kultúra szintjének elemzésével foglalkozott a nemzetiségileg vegyes lakosságú területek iskoláiban. A bizottság jelentésében fellelhetők mind az objektív, szakmailag helytálló következtetések, mind a megbízók céljait nem elvető szándékok.

Ezek és a hozzá hasonló kezdeményezések támasza szinte mindvégig az 1990-es nyelvtörvény 4. paragrafusa volt, amely az állam feladatának tekinti az oktatási rendszer keretei között megteremteni azokat a feltételeket, amelyek a szlovák nyelv elsajátítását eredményezik a Szlovák Köztársaság polgárai számára a hivatalos és közösségi kapcsolatok által igényelt szinten.³⁹

Az országos bizottság egyik alapvető következtetése az volt, hogy az alacsony szlovák nyelvi szint oka a szlovák nyelv oktatásának nem megfelelő koncepciójában van. A kormány a felmérést 1991. január 26-án tárgyalta meg, és zöld utat engedett az oktatási, ifjúsági és sportminisztérium ezzel kapcsolatos további kezdeményezésének, elképzelései megvalósításának. Ha ez közvetlenül nem is jelenik meg az akkori dokumentumokban, a kormányzat a

rendszerváltás óta ezzel nyitott először teret az alternatív oktatás bevezetésének. A kormány tudomásul vette az országos felmérés eredményeit, és ezek alapján készült el „A nemzetiségileg vegyes lakosságú területek tanulói nyelvi felkészültségének javításáról” címet viselő intézkedési terv, amelyet 1991 novemberében fogadtak el az oktatási, ifjúsági és sportminisztérium operatív ülésén.⁴⁰

Az intézkedési terv a kommunikatív nyelvismeret terén a vizsgálattal feltárt hiányosságok kiküszöbölésére a magyar tannyelvű iskolák számára új oktatási koncepció kidolgozását, új oktatási módszerek bevezetését, a tananyag tartalmának, az oktatás szervezeti formáinak módosítását irányozza elő. Megállapítja, hogy a kommunikatív készségek fejlesztéséhez szükséges az időtöbblet és a csoportos oktatás. Ezért előírja, hogy az alapiskolák első és második osztályában eggyel növelni kell a szlovák nyelv oktatására fordított óraszámot, s engedélyezi a szlovákórán a csoportbontást. Ezek megvalósításához új tanterveket és módszertani utasításokat kell kidolgozni. Az iskolaügyi állami szervek az intézkedési terv ezen részeinek megvalósítása terén azonban kellő határozottság és megfelelő szakmai erőforrások mozgósítása híján országos kiterjedésű szemléletváltást nem tudtak felmutatni.

A szlovák nyelv kommunikatív oktatása terén nagyon eredményesnek tekinthető a Fórum Intézet által felkarolt ún. Skabela–Bóna módszer kidolgozására és elterjesztésére tett kezdeményezés. Ehhez hasonló komplex szlovák nyelv-oktatási módszert a minisztérium intézetei nem dolgoztak ki.

A jelentés és az intézkedési terv másik sarkalatos pontja az volt, hogy a szlovák nyelvi ismeretek magas szintű elsajátításához és a társadalmi-gazdasági élet területein való érvényesüléshez nem elégséges a szlovák nyelvnek és irodalomnak mint tantárgynak az oktatása. Ezért emellett bizonyos természettudományi vagy társadalomtudományi tantárgyak keretén belül a szakterminológia kétnyelvű elsajátítása, a tananyag szlovák nyelvű elmondása emelheti a nyelvi szintet. A bizottsági jelentés szakmai korrektségről tanúskodik, amikor ennek és az alter-

natív oktatásnak, vagyis az egyes tantárgyak szlovák nyelvű oktatásának bevezetését kockázatosnak tekinti, mivel ezek pedagógiai, módszertani, pszichológiai és nyelvi problémái nincsenek megvizsgálva. Még az sem tisztázott szakmai szempontból, hogy mely tantárgyak alkalmasak leginkább az alternatív oktatásra. A dokumentum figyelmeztet azokra a társadalmi és politikai következményekre is, az 1979-es és 1984-es tapasztalatok alapján, amelyeket az alternatív oktatás gyors hatalmi eszközökkel való bevezetése idézhet elő, ha nem veszik figyelembe a szülők és diákok véleményét. Az intézkedési terv azonban nem veti el az alternatív oktatást, csupán annak fokozatos bevezetését javasolja. Ennek első lépéseként azt javasolja, hogy pedagógusok, pszichológusok, szociológusok és más szakemberek dolgozzák ki az alternatív oktatás kísérleti anyagát úgy, hogy a kísérleteket az 1993/1994-es tanévben el lehessen kezdeni.⁴¹

Nincsenek ismereteink olyan agyag elkészüléséről, amely lehetőséget adott volna az alternatív oktatás akár kísérleti bevezetésére. A kilencvenes évek első felében kialakult szlovák–magyar politikai, etnikai szembenállás konfliktusos volta lehetetlenné tette, hogy magyar szakemberek részt vegyenek ilyen kísérleti anyag elkészítésében, és magyar tannyelvű iskolák vállalják a kísérletek lebonyolítását. Ezek nélkül pedig az alternatív oktatást nem lehet szakmailag elfogadható szinten elkészíteni, kikísérletezni. Az adott politikai és társadalmi helyzetben kezdetől fogva semmi esélye sem volt az alternatív oktatás szakmailag elfogadható szinten, transzparens módon történő bevezetésének.

Az alternatív oktatás szakmai körülmekintést igénylő bevezetése a megvalósítási tervekben körvonalazódó feltételek mellett háttérbe szorult, mivel nem volt valós lehetőség a szükséges szakmai anyag kidolgozására, és annak megvalósítása is hosszú időt vett volna igénybe. Ezért a gyors politikai megoldások kerültek előtérbe. E célból a nemzetiségileg vegyes lakosságú területek iskolaügyével foglalkozó főosztály már 1992-ben elkészítette az alternatív oktatás bevezetésének újabb módozatát, amely a vegyes lakosságú területeken iskolák és oktatási intézmények létesítéséhez és működtetéséhez

hoz kiadott 1991-es elvek módosításán alapult.⁴² Az erre a célra készített dokumentumot a kormány Nemzetiségi Tanácsa 1992. november 5-én megtárgyalta. Ez már világosan mutatta, hogy komoly kormányzati szándék van az alternatív oktatás gyors és frontális bevezetésére.⁴³

A módosítás egyik szembevetendő eleme, hogy a vegyes lakosságú területeken a kormányzat meg akarja tartani felügyeletét az iskolák és más oktatási intézmények létesítése és működtetése, az oktatási hálózatba történő besorolása fölött. Ezt azért teszi, mert e területeken az iskolák sajátos helyzete folytán könnyen a helyi nemzetiségi politika függvényévé válhatnak, ami annak a veszélyével jár, hogy nem szakmai jellegű döntésekre kerülhet sor az oktatásügy terén. Ezzel lényegében a kormányzat az ország egyes területein különböző módon kívánja befolyását gyakorolni, és a vegyes lakosságú területeken az oktatási önkormányzatiság kialakulását szeretné megakadályozni, ami jogi szempontból hosszú távon tarthatatlan.

A módosítás lényege az volt, hogy a már említett három iskolatípus mellett egy negyedik iskolatípus (vagy osztályok) alapítását is lehetővé tette volna, amelyekben némely társadalom- vagy természettudományi tantárgyat a tanítási nyelvtől eltérő nyelven is oktatnának. A magyar iskolák esetében ez természetesen a szlovák nyelv lett volna. Ha e javaslatot összehasonlítjuk az 1979-es és 1984-es törvényjavaslattal, akkor azonnal szembevetendő a közöttük levő hasonlóság, mert senki sem tétélezné fel a mai Szlovákiában azt, hogy a szlovák tannyelvű iskolákban vagy osztályokban némely tantárgyat magyarul oktatnának az ott tanuló nagyszámú magyar nemzeti-ségű diák kérésére. Tehát az 1989-es fordulat után az említett módosító javaslattal indította el az államhatalom 1992 őszén az alternatív iskolák alapítását, ill. a magyar tannyelvű iskoláknak alternatív iskolákká történő átalakítását célzó elképzelések megvalósítását.

A tiltakozások azonnal elkezdődtek: már 1993. január 22-én a Csehszlovákiai Magyarok Anyanyelvi Társasága elutasítóan foglal állást az ügyben,⁴⁴ a Szlovákiai Magyar Írók Társasága éles hangú tiltakozást tesz közre 1993. február 11-én stb. A tiltakozások, a tiltakozó meg-

mozdulások egyik legfőbb szervezője a Szlovákiai Magyar Pedagógusok Szövetsége volt.

1992-től a magyar tannyelvű iskolák körüli problémák két fő téma köré csoportosultak. Az egyik az alternatív oktatás, azaz a magyar tannyelvű iskolákban bizonyos tantárgyak szlovák nyelvű oktatásának a bevezetése, a másik a szlovák nyelv elsajátításának javítása a magyar tannyelvű iskolákban. Az utóbbira készített koncepciók, javaslatok általában három kérdés körül forogtak: a szlovák nyelv oktatásának módszerei, tartalma; a szakterminológia két-nyelvű oktatása, a szakkonverzáció és a tematikai rekapituláció, valamint annak eldöntése, hogy mely tantárgyak szlovák nyelvű oktatása a legmegfelelőbb a szlovák nyelv elsajátításának javítása céljából. Az ilyen kérdésekkel foglalkozó koncepció 1993-ban el is készült, s az 1991-es intézkedési tervhez analóg megoldásokat javasolt. A szlovák nyelv elsajátításának javítására érdekében újra az alternatív oktatás bevezetésének ajánlása vetődik fel. Az 1993-as koncepció azonban előáll néhány új javaslattal is. Így például azt javasolja, hogy a szlovák nyelv és irodalom oktatására fordított óraszámot növelni kell valamennyi magyar tannyelvű iskolában. Azt is javasolja továbbá, hogy kerülni kell a teljes nyelvváltást az oktatásban, a szlovákul oktatott tantárgyak aránya legfeljebb 20% lehessen, s meg kell teremteni az anyagi feltételeket a szlovák nyelv kis csoportokban való oktatására. Az ajánlásokat a szülők önkéntessége alapján javasolja megvalósítani.⁴⁵

Mint ismeretes, 1994-ben Szlovákiában háromnegyed éven át, az előrehozott választások idejéig, új, ideiglenes kormány volt hatalmon, amelyet az ellenzékben levő két magyar párt is támogatott. Ennek fejében a kormány a nyolc pontból álló magyar feltételek teljesítését vállalta. A Magyar Koalíció bizalmát a Moravčík-kormány kellően nem viszonyozta. A nemzeti-ségi politika azonban e rövid időszakban toleránsabb volt, az ellentétek szítása alábbhagyott, és a nemzetiségek jogi helyzetét és a közhangulatot javító néhány fontos törvény elfogadására is sor került. Az oktatás terén azonban ennek a nemzetiségi enyhülésnek a szellemét már kevésbé lehetett észlelni. Ez tűnik ki abból az

anyagból is, amelyet az oktatási minisztérium 1994. május 16-án a kormány Nemzetiségi Tanácsa elé terjesztett „Az oktatási tárcán belül a kormány programnyilatkozatából adódó feladatok konkretizálása a jogok biztosítására és a feltételek megteremtésére a művelődés terén a nemzetiségi kisebbségek számára” címmel.⁴⁶ Ebben a dokumentumban többek között az ideiglenes kormány is magáénak vallja az előző kormányzat által 1991 januárjában az iskolák alapításához és fenntartásához kiadott módszertani elveket a nemzetiségileg vegyes lakosságú területeken, s támogatja az ismert háromféle típusú iskolák működtetését a szülők által választott nyelven. E dokumentum azt is kimondta, hogy az 1991-es ún. módszertani elveket az 1992 végén kimunkált formában módosítani kell. Időközben elkészült az alternatív oktatás bevezetésének koncepciója is. A Magyar Koalíció támogatására szorult kormányzat azonban figyelembe vette annak követelését is, és 1994-ben elállt az alternatív oktatás bevezetésétől.⁴⁷ Az 1994-es választások után az év decemberében hivatalba lépett az ún. harmadik Mečiar-kormány, amelyben az oktatásügyi tárcát a magyarellenességéről híres Szlovák Nemzeti Párt kapta. A magyar iskolákat is érintő törvénykezés nem váratott sokat magára. Már 1995 áprilisában módosították az oktatásügy állami igazgatásáról és az iskolai önkormányzatokról szóló 542/1993. számú törvényt oly módon, hogy megvonták a beleszólási jogot az oktatási intézmények vezetőinek kinevezésekor a pedagógusoktól, a szülőktől és a helyi önkormányzatoktól, s e jogkör kizárólag az oktatási minisztériumot illette meg.⁴⁸ Ez a törvénymódosítás mindenekelőtt, de nem csak az alternatív oktatás bevezetésének ellenálló magyar iskolákkal és vezetőikkel szembeni hatalmi megtorlások céljából született.

A kormányzat már 1995-ben elszánta magát az alternatív oktatás bevezetésére. Az oktatásügyi tárca és a kormányzat elszántságát felismerve a Szlovákiai Magyar Pedagógusok Szövetsége és a Csemadok Országos Választmányja tiltakozó nagygyűlést hívott össze 1995. április 22-ére a komáromi városi sportszernakba.⁴⁹ Különösen nagy felháborodást váltott ki

négy magyar tannyelvű gimnázium igazgatójának, Kovács László somorjai, Pék László galántai, Szigeti László párkányi és Tenczel István ipolysági gimnáziumi igazgatónak a leváltása. Ez újabb tiltakozási hullámot indított el, és tíz városban 1995. június 30-án, a tanév utolsó napján tartottak tiltakozó nagygyűlést. A belföldi elutasítás és külföldi politikai nyomás végül a kormányzatot meghátrálásra kényszerítette, és az alternatív iskolák alapítását a szülők választására bízta.

Az alternatív oktatás újabb frontális, hatalmi eszközökkel történő bevezetését a szlovákiai magyarság heves ellenállása és a külföldi politikai ráhatás segítségével sikerült megakadályozni. Úgy tűnt, hogy az 1998-as választásokig ez a kormányzat már az alternatív oktatás bevezetését nem tűzi napirendre.

A magyar nyelvű oktatás korlátozására, a magyar iskolákkal szembeni intézkedések foganatosítására a kormányzatnak újból a szlovák nyelv elsajátítása körüli problémák felélesztése maradt. Már 1995 szeptemberében a minisztérium újabb tervezetet terjesztett a kormány elé „A szlovák nyelv elsajátítása, színvonalának emelése a nemzetiségileg vegyes lakosságú területek iskoláiban” címmel.⁵⁰ Ez számos olyan, a hatalomgyakorlás különböző szintjén megvalósítandó intézkedést tartalmaz, amely még három éven át megkeserítette a magyar iskolák életét. A nem szakmai célú ellenőrzések, a magyar nyelvű könyvek használata miatti zaklatások és fegyelmezések, az osztályok számának csökkentései stb., mind-mind megnehezítették a magyar tannyelvű iskolák működését.

Közben a Szlovák Köztársaság Nemzeti Tanácsa 1995. november 15-én új törvényt alkotott az államnyelvről (1995. évi 270. számú törvény). A korábbi, 1990-ben a hivatalos nyelvről alkotott törvénytől eltérően ez külön paragrafusban tárgyalja az államnyelv használatát az oktatásban. A 4. § (1) bekezdése szerint „Az államnyelv oktatása alap- és középfokon valamennyi iskolában kötelező. Az államnyelvtől eltérő más nyelv oktatási és vizsgáztatási nyelvként külön törvények megszabta mértékben használható”.⁵¹ Az (5) bekezdés szerint ezek a rendelkezések „nem vonatkoznak az államnyelv

használatára a felsőoktatásban, az államnyelvtől eltérő más nyelveknek tantárgyként való oktatására vagy az államnyelvtől eltérő nyelvnek nevelési és oktatási nyelvként való használatára, sem pedig a felsőoktatásban használt tankönyvekre és oktatási segédanyagokra”. Tehát ez a törvény sem hatott korlátozóan a magyar nyelv oktatására, ugyanis sem a nyelvtörvények, sem az oktatási törvények, sem pedig az alacsonyabb szintű határozatok, rendeletek nem korlátozhatták az alkotmányban rögzített jogokat (a nemzeti kisebbségek vagy etnikai csoportok nyelvükön történő műveltséghez való jogát) a törvény által szabályozott feltételek mellett.⁵²

A választási időszak végén, 1998 tavaszán már valójában az esedékes parlamenti választások kampányának előszele fújdogált. A kormánykoalíció tagjait egyre kevésbé tartotta össze a koalíciós megállapodás. Kormánykoalíciós összhang híján a Szlovák Nemzeti Párt még egy próbálkozást tett az alternatív oktatás bevezetésére, melyet az oktatási törvény módosításával szeretett volna elérni. Valószínűleg azzal számolt, hogy a választások közeledtével a szlovák pártok a nacionalista szavazatok megszerzése érdekében engedékenyebbnek mutatkoznak ebben a kérdésben.

Szerették volna módosítani az alap- és középiskolák rendszeréről szóló 1984. évi 29. számú hatályos törvényt, amely a 3. § (1) bekezdésében kimondja: „A nevelés és oktatás szlovák nyelven történik. A cseh, magyar, német, lengyel, ukrán (ruszin) nemzetiségű polgároknak nemzeti fejlődésük érdekében joguk van a saját nyelvükön való művelődésre.”⁵³

A betervezett törvénymódosítás az említett paragrafus szövege helyett ezt javasolja:

(1) E törvény szerinti iskolákban a tanítási nyelv a Szlovák Köztársaság államnyelve.

(2) A nemzeti kisebbségekhez és etnikai csoportokhoz tartozó polgároknak biztosítva van az államnyelv elsajátításának joga mellett a saját nyelvükön való művelődés joga igényeik szerint iskolák vagy osztályok alapításával

a) saját tanítási nyelvükön, miközben kötelezően államnyelven van oktatva a szlovák nyelv és irodalom, a történelem, a földrajz vagy geográfia tantárgy,

b) amelyekben az óraterv által megszabott terjedelemben és a tanterv által kijelölt tartalom szerint némely tantárgyat saját nyelvükön és némely tantárgyat államnyelven oktatnak, miközben a (2) szakasz a) betű alatt felsorolt tantárgyakat, ha benne vannak az óratervben, államnyelven oktatják,

c) amelyekben saját nyelvüket oktatják.

Ez a törvényjavaslat még az 1993-as javaslatnál is rosszabb, mivel nem engedélyezi a teljesen anyanyelvi iskolákat a nemzeti kisebbségek számára, ami ellentétes az alkotmány 34. cikk (2) a) bekezdésével, amely kimondja a nemzeti kisebbségekhez és etnikai csoportokhoz tartozó állampolgárok nyelvükön történő műveltséghez való jogát. Valójában a javasolt iskolák mindhárom formája alternatív, csak a b) alatt meghatározott iskola alternatívabb az a)-nál, a c) pedig a b)-nél.

Addig az alternatív iskolák minisztériumi rendelettel történő bevezetésének a tiltakozások mellett még volt alkotmányos és törvényes akadálya is. A törvényjavaslat elfogadásával viszont megeremtlődtek volna a törvényes feltételek a csak alternatív iskolák létrehozására. A törvény módosítást végül is a parlament nem fogadta el.

A szlovákiai magyarság egész története során iskoláiban kétnyelvű bizonyítványokat kaptak a tanulók. Az 1995-ben elfogadott államnyelvről szóló törvény 4. § (3) bekezdése szerint „a teljes pedagógiai dokumentáció vezetése államnyelven történik”.⁵⁴ Erre hivatkozva a minisztérium 1997-ben betiltotta a kétnyelvű bizonyítványokat, amely újabb tiltakozásokat váltott ki, hiszen ugyanezen törvény 1. § (4) bekezdése szerint „Jelen törvény nem szabályozza a nemzetiségi kisebbségek és az etnikai csoportok nyelvének használatát. E nyelvek használatát külön törvények szabályozzák.” Ebben az esetben azonban a szlovákiai magyar ellenállás már nem volt olyan egységes, mint korábban. A magyar tannyelvű iskolák többségében kiadták az egynyelvű bizonyítványokat.

Az egynyelvű bizonyítványok kiadását megtagadó igazgatók közül többet leváltottak. A leváltott igazgatók mellett csak két helyen, Búcsón és Bátorkeszin jött létre markáns tiltakozó ellenállás. Varga Lajos és Novák Ferenc igaz-

gatói tisztségébe történő visszahelyezéseért összefogtak a szülők, a pedagógusok, s kiállt mellettük az önkormányzat is. A kétnyelvű bizonyítványok ügye csak a kormányváltás után, 1999-ben rendeződött megnyugtatóan, de mindennek a mai napig van egy rendezetlen esete, mégpedig Agócs Béla nádszegi tanár ügye, aki nem volt hajlandó csak államnyelven kitölteni a tanulók bizonyítványát, ezért konfliktusba került az igazgatóval és feletteseivel, ami végül is a pedagógus sajnálatos elbocsátásához vezetett. Mindez már a kétnyelvű bizonyítványok újraengedélyezése után történt. (Agócs Béla 2001. május 9-én öngyilkosságot követett el.)

A jogfosztottság éveitől eltérően a szlovákiai magyarságnak az utolsó tíz évben kellett talán legtöbbet küzdenie anyanyelvi iskoláinak megmentéséért. Ez sikerült is. E tíz év küzdelme azonban mély nyomokat hagyott, és sebeket is ejtett. A magyar nemzeti kisebbség iskolai képzésének tendenciái az utolsó tíz évben nagyon lehangoló képet tárnak elénk.

2.1.4. Hogyan tovább?

Az 1998-as szlovákiai parlamenti választások eredményeként október 30-án megalakult kormánykoalíció tagja lett a Magyar Koalíció Pártja is. A kompromisszumok kényszere miatt kénytelen volt lemondani néhány fontos politikai céljáról. Az oktatásügy terén azonban a legfőbb választási ígéretét sikerült beépítenie a kormányprogramba. Így gyorsan sikerül megváltoztatni, ill. eltörölni a magyar iskolákat, a magyar nyelvű oktatást sújtó korábbi kormányzati, ill. törvényes rendelkezéseket, és már 1999-ben újból kétnyelvű a teljes pedagógiai dokumentáció, kétnyelvűek a bizonyítványok, az oktatási minisztériumban főosztályt kapott a nemzeti kisebbségek oktatásügye. Némileg rendeződött a középiskolai felvételi vizsgák nyelve, és egyéb intézkedések is születtek, amelyek teljesen megszüntetik a magyar tannyelvű iskolákkal szemben alkalmazott sokszor diszkriminatív hatalmi intézkedéseket. A magyar nyelvű oktatás teljesen egyenrangú, megbecsült részévé vált a szlovákiai iskola-rendszernek.

Az új kormány politikájának eredményeként Szlovákia behozta korábban felhalmozott lemaradását, és 2004. május 1-jével az Európai Unió tagjává vált. Ez magával hozta az oktatás minden szintjének harmonizálását az európai jogrenddel. Az európai oktatási térben a szlovákiai magyar oktatásügyre új kihívások várnak. Meg kell felelnie a szigorú európai követelményeknek mind az oktatás színvonala, mind a működtetés gazdaságossága tekintetében. Az új Európában ugyanis ezek körül folynak majd a kisebbségi–többségi oktatáspolitikai viták. Az Európai Unió fejlettebb régióihoz történő felzárkózás kulcskérdése a társadalmi igények várható változása az oktatás, a kisebbségi nyelvű oktatás terén is. Kérdés, hogy az oktatás expanziója és liberalizálódása mekkora tartalékokat képes mozgósítani, ill. elszívni a kisebbségi régió modernizációs tartalékaiból. A kisebbségi társadalom politikai törekvéseinek már a közeljövőben arra kell irányulnia, hogy aktivizálja a tartalékokat a kisebbségi nyelvű oktatás számára. Vajon a szlovákiai magyarság a többségi nemzethez képest némi előnnyel mozgósítani tudja-e a tanulás, továbbtanulás és az iskola utáni képzések iránti igényt? A jó politikai pozícióban levő szlovákiai magyarság esetében ezt a modernizációs kibontakozást központi oktatáspolitikai eszközökkel siettetni, támogatni kellene. Amint azt az elkövetkező részek elemzései is mutatják, a szlovákiai magyarság esetében az iskolai önkormányzatiság önmagában nem fogja tudni gyorsan mozgósítani a modernizációs tartalékokat. Ehhez központi, oktatáspolitikai ösztönzésre is szükség van. (Az itt felvetett, a kisebbségek oktatásával kapcsolatos problémákkal a közös európai oktatási és tudományos térben részletesen foglalkozik többek között Kozma Tamás.⁵⁵⁾)

2.2. A rendszerváltás utáni szlovákiai magyar oktatásügy helyzete

A rendszerváltás idején a szlovákiai magyar oktatásügyet viszonylag kedvező fejlődési tendenciák jellemezték (lásd az 1.2. fejezetet) Így például a középiskolai oktatás terén 1980–1990 között az országos adatokhoz viszonyítva a magyar nemzetiségűek korcsoportjának szá-

zalékos aránya és a magyar nemzetiségű diákok százalékos aránya közti különbség észrevehető javulást mutatott. A középiskolás diákok (15–19 év) esetében ez a különbség 1,3%-os volt 1980-ban, s ez 1990-re 0,6%-ra csökkent, tehát a korcsoport és a magyar diákok százalékos arányai közeledtek egymáshoz. Abszolút számokban: a 3690 középiskolás diákhiány az említett tíz év alatt 2380-ra csökkent. A felsőoktatásban az imént említett különbség 6,2%-ról 5,3%-ra javult. A magyar nemzetiségű egyetemisták és főiskolások hiánya közel 750 hallgatóval csökkent (3477–2735) (7. táblázat). A nyolcvanas években az iskolai végzettség terén, amint azt az előzőek már alátámasztják, a szlovákiai magyarság adatai, a felsőoktatást kivéve, az országos adatoknak megfelelő változást mutatták az iskolai oktatás terén. Míg 1980–1991 között az egyetemet, főiskolát végzettek száma Szlovákiában 2,02%-kal, azaz 5,82%-ra nőtt, addig a magyar nemzetiségűeknél ezek az arányok 1,20%-ot, ill. 2,89%-ot tettek ki. Ezek az adatok többek között a magasabb műveltség elérése iránti igény hiányáról tanúskodnak a magyar nemzetiségűek körében.

A rendszerváltással a szlovákiai magyar oktatásügy is fokozatosan kikerül a központi párt hatalmi uralom szorításából, és megteremtődnek a politikai-társadalmi feltételek az iskolai oktatás terén is a modernizációs tartalékok mozgósítására.

A rendszerváltás utáni időszakban a szlovákiai magyar oktatásügy tendenciáinak, változásainak elemzésével választ keresünk arra, hogyan tudott, egyáltalán tudott-e a magyarság élni a kínálókozó lehetőségekkel, amelyeket a társadalom demokratizálódása nyújtott ahhoz, hogy az iskolai végzettség terén megközelítse az országos szintet, és az iskolai művelődésben levő korcsoportok esetében az országos szintre emelkedjen.

2.2.1. A korcsoportok megoszlása és változásai

A korrekt összehasonlítások, elemzések érdekében (úgy, mint az előző részekben) itt is a

korcsoportok arányához való viszonyítás szerint járunk el. Ennek alapját a népszámlálási adatok szolgáltatják. Az 1991 és 2001 közötti időszakban a korcsoportok alakulását az 1991-es népszámlálási adatok, ill. a Szlovák Köztársaság Statisztikai Hivatalának évközi előrejelzései alapján lehetett valószínűsíteni. A Szlovák Köztársaság Statisztikai Hivatala még 2000-re is 10,48%-ra becsülte a szlovákiai magyarság arányát, a valóság azonban ennél sokkal rosszabb volt, hiszen a 2001-es népszámlálás szerint a magyarok számaránya már csak 9,68% volt. Hasonló különbségek mutatkoznak az egyes korcsoportok esetében is. Ezért a 2001-es népszámlálás adatai szerint most már valós helyzetjelentést lehet készíteni a rendszerváltás utáni iskolai oktatásról. Előtte azonban szemügyre kell vennünk a korcsoportok alakulását, amely nem mutat kedvező képet. A szlovákiai magyarság ugyanis 1991-ben az ötéves korcsoportok szerinti megoszlás tekintetében 30 éves korig elmarad a szlovákiai megoszlás arányától, 30 év fölött pedig meghaladja azt. Ezek a szlovákiai magyarságnak Szlovákia lakosságához viszonyított relatív fogyására és nagyobb mértékű elöregedésére is utalnak. A szlovák nemzetiségű lakosokhoz viszonyítva ezek a számadatok még hátrányosabb változásokat mutatnak (9. táblázat).

Az iskolai oktatás problémáinak tanulmányozásakor mindenekelőtt az előző részekhez hasonlóan a magyar nemzetiség korcsoportjainak a szlovákiai korcsoportokhoz viszonyított százalékos arányaira fogunk támaszkodni. Tudvalevő, hogy az 1991-es és 2001-es népszámlálási adatok szerint Szlovákia lakosainak 10,76%-a, ill. 9,68%-a volt magyar nemzetiségű. Az ötéves korcsoportokban a magyar nemzetiségűek százalékos arányát a 10. táblázat rögzíti.

Ebből is látható, hogy az iskolai oktatásban részt vevő aktív korcsoportoknál a magyar nemzetiségűek aránya az országosnál nagyobb mértékben csökken. A szlovákiai magyarság 1991–2001 közötti drámai fogyása (46 768 fő) elsősorban az asszimiláció következménye. Ezt igazolja az alábbi két statisztikai elemzés is.

Ha megnézzük a szlovákiai magyarságnak az összlakossághoz viszonyított százalékos arányszámait korcsoportok szerint és ezeknél az utolsó két népszámlálási időszakban kimutatható százalékos csökkenését, akkor azt kapjuk, hogy 1980–1991 között például az 5–9 éves korcsoportnál a magyar nemzetiségűek százalékaránya 9,49%-ról 8,81%-ra, azaz 0,68%-kal csökkent, azonban 1991 és 2001 között ez 8,81%-ról 7,36%-ra, vagyis 1,45%-kal csökkent (10. és 11. táblázat). Ez azzal magyarázható, hogy a kilencvenes években felgyorsult az asszimiláció üteme, ill. csökkent a születések száma a nyolcvanas évekhez képest. Az asszimiláció mértékét még szemléletesebben igazolja egy bizonyos korcsoport esetében a 10 év múlva (népszámlálási időszak) bekövetkezett fogyás. Így például 1991-ben Szlovákia 5–9 évesek korcsoportja 442 586 főt számlált, amely 2001-re (15–19 éves korcsoportot alkotva) 440 003 főre, azaz 2583-mal csökkent, ami 0,58%-os csökkenést jelent. Ugyanez a magyar nemzetiségűek esetében 39 012-ről 36 784-re, vagyis 2228-cal csökkent, ami 5,71%-os csökkenést jelent (12. táblázat).⁵⁸

A 12. táblázat statisztikai adatai azt is igazolják, hogy az asszimiláció nemcsak a gyermek születésekor, a szülők által a nemzeti-ség választásával megy végbe, hanem minden korcsoport esetében folyamatosan asszimilálódik a magyar kisebbség még felnőttkorban is, bár az asszimiláció mértéke itt alacsonyabb. Érdekesnek ígérkezik összehasonlítani az utolsó három népszámlálási időszakban a statisztikai adatok alapján magyarázható asszimilációs tendenciák változásait (13. táblázat).

Ezek az adatok arról tanúskodnak, hogy a nyolcvanas években a szlovákiai magyarság szempontjából további kedvező folyamatok játszódtak le, melyek következményeként az asszimiláció statisztikai adatokkal nem bizonyítható. Ezt úgy lehet értelmezni, hogy ebben az időben a magyarok asszimilálódása megállt. A kilencvenes években viszont több mint 8%-kal csökkent a szlovákiai magyarság száma, vagyis az azt megelőző évtizedben sok tekintetben, így az iskolai oktatás tekintetében is ta-

9. táblázat
Szlovákia lakosainak nemzetiség és korcsoport szerinti megoszlása százalékban⁵⁶

Korcsoport		0-4	5-9	10-14	15-19	20-24	25-29	30-34	35-39	40-44	45-49	50-54	55-59	60-64	65-69	70-74	75-79	80-	Egyéb	Összesen
Szlovák nemzetiségű	1991-2001	7,75 5,16	8,60 6,43	9,17 7,58	8,58 8,38	7,07 8,87	7,40 8,13	7,82 6,66	8,07 7,02	6,82 7,36	5,14 7,57	4,60 6,35	4,51 4,64	4,41 3,95	4,08 3,57	2,10 3,18	2,98 2,48	1,89 1,85	0,01 0,82	100,0 100,0
Szlovákia	1991-2001	7,57 5,16	8,39 6,30	8,95 7,42	8,42 8,18	7,03 8,67	7,41 8,04	7,84 6,68	8,12 7,06	6,84 7,42	5,25 7,64	4,72 6,39	4,62 4,75	4,52 4,06	4,14 3,67	2,15 3,26	2,04 2,53	1,96 1,90	0,03 0,88	100,0 100,0
Magyar nemzetiségű	1991-2001	6,01 4,04	6,98 4,79	7,58 6,12	7,46 7,04	6,60 7,62	7,22 7,45	7,94 6,56	8,53 7,30	6,79 8,04	5,96 8,52	5,56 6,80	5,42 5,78	5,32 5,13	4,82 4,68	2,70 4,14	2,60 3,11	2,60 2,48	0,01 0,40	100,0 100,0

10. táblázat
Szlovákia magyar nemzetiségű lakosainak százalékos aránya az öt éves korcsoportok szerint⁵⁷

Korcsoport		0-4	5-9	10-14	15-19	20-24	25-29	30-34	35-39	40-44	45-49	50-54	55-59	60-64	65-69	70-74	75-79	80-	Egyéb	Összesen
Magyar nemzetiségű	1991-2001	8,54 7,62	8,81 7,36	9,11 7,98	9,54 8,36	10,09 8,50	10,48 8,96	10,90 9,51	11,30 9,99	10,68 10,49	12,22 10,80	12,66 10,30	12,61 11,77	12,66 12,24	12,51 12,19	13,50 12,29	13,71 11,92	14,23 12,63	4,34 4,34	10,76 9,68

11. táblázat
A magyar nemzetiségűek százalékos arányainak csökkenése néhány korcsoport esetében

Korcsoportok/ Népszámlálási időszak	Csökkenés				
	0-4	5-9	10-14	15-19	20-24
1980-1991	0,53	0,68	0,97	0,95	0,76
1991-2001	0,92	1,45	1,13	1,18	1,59

pasztalható kedvező fejlődési, felzárkózási folyamatok nem folytatódtak, sőt sok területen lényeges visszafejlődés történt. Ha abból indulunk ki, hogy a társadalmi demokratizálódás keretein belül a szlovákiai magyarság is a korábbiakhoz képest sokkal nagyobb mértékben alakíthatja, formálhatja saját sorsát, akkor az elmondottakból arra következtethetünk, hogy nem élt ezekkel a lehetőségekkel, nem tudta mozgósítani az identitástudatát, művelődését befolyásoló modernizációs tartalékait.

Végezetül a népszámlálási adatok alapján közöljük a szlovákiai magyar nemzetiségűek számának a szlovákiai statisztikai adatokhoz viszonyított százalékos arányszámait – a népszámlálási időpontok közti évekre is betartva az egyenletes elosztás elvét (14. táblázat).

A 14. táblázatban a 2002-re és 2003-ra vonatkozó százalékos számadatok az előző 10 év évközi értékének egyenletes arányú folyamatos továbbvitelén alapuló becslések, amelyek pontossága csak a 2011-ben esedékes népszámlálás számadatai alapján valószínűsíthetők. Ezekhez a százalékos számadatokhoz viszonyítva fogjuk a szlovákiai magyarság iskolai oktatásának elemzését elvégezni.

2.2.2. Óvodák

A kilencvenes években a szlovákiai magyarság arra kényszerült, hogy a kormányzattal szemben megvédje az anyanyelvi iskolai oktatását. Ebben az időszakban az óvodai nevelés kérdése mintha az iskolai képzés árnyékába került volna. Talán még most, a magyar iskolák léte veszélyeztetésének elmúlását követő öt év után sem került az óvodai nevelés a szlovákiai magyar politikai és szakmai társadalom figyelmébe az öt megillető súllyal, jöllehet a magyar nevelési nyelvű óvodákba járó gyermekek száma alapvetően meghatározza a magyar tannyelvű iskolákba járó tanulók számát. A szlovák nevelési nyelvű óvodákba járó magyar nemzetiségű gyermekek túlnyomó többségét ugyanis szlovák tannyelvű iskolákba íratják be a szülők. Az asszimiláció egyik nagyon lényeges kezdeti szakasza tehát már az óvodai nevelés időszakára tehető.

Minden nemzeti kisebbség létének, identitásának, nyelvének, kultúrájának megtartása szempontjából kulcsfontosságú az anyanyelvi nevelés.

Az óvodai nevelés jelentőségét az anyanyelv szerepe mellett még az iskolai oktatásra való felkészülés, az ún. beiskolázás fontossága is növeli. Ebből a szempontból a szlovákiai magyar nemzeti kisebbséghez tartozó gyermekek óvodai nevelésben való részesülését a statisztikai adatok alapján kedvezően lehet megítélni, hiszen több magyar nemzetiségű gyermek részesül óvodai nevelésben, mint azt a korcsoport arányai indokolnák. Ez az 1990-ben kimutatott számbeli többlet (2233) 1999-re gyakorlatilag a nullára csökkent, de ezt követően újból emelkedő tendenciát mutat (15. táblázat). A statisztikai adatok alapján tehát a magyar nemzetiségű gyermekek óvodai nevelése országos viszonylatban még mindig jó helyzetben van. Az említett többlet csökkenését azonban az 1990-es évhez képest 2002-re bizonyos visszafejlődésként kell értelmezni. Az említett többlet (2002-ben 514) 2000 utáni folyamatos növekedésének nyilván több oka is van (a magyar nemzetiség érdekeivel szembenálló kormánypolitika megszűnése, a kedvezménytörvény, de más társadalmi, szociológiai okok is), de ezek feltárása ilyen irányú kutatásokat igényel.

Most pedig térjünk rá a magyar nyelvű óvodai nevelésre! Szlovákiában lényegesen csökken az újszülött gyermekek száma. Az óvodás korcsoport (0–4) esetében a népszámlálási adatok szerint ez 30,5%-os csökkenést eredményezett 1991 és 2001 között. Ugyanebben az időszakban a magyar nemzetiségű gyermekek esetében ez a csökkenés 38,0%-ot tesz ki.

A rendszerváltást követően fokozatosan csökken az óvodákba járó gyermekek száma. Ezt nemcsak a populáció csökkenésével, hanem főleg a munkanélküli nők számának növekedésével lehet magyarázni.

Nézzük most meg részleteiben az óvodák, óvodai gyermekcsoportok és óvodás gyermekek számának csökkenését 1990 és 2002 között! Országos viszonylatban ezt a csökkenést rendre a következő statisztikai adatok fejezik ki: 790 (19,63%), 1772 (19,06%) és 65211

12. táblázat

Szlovákia és Szlovákia magyar nemzetiségű lakosainak csökkenése 1991–2001 között létszám és százalék szerint⁵⁹

	Csökkenés korcsoportok szerint											
	0–4		5–9		10–14		15–19		20–24		25–29	
	szám	%-ban	szám	%-ban	szám	%-ban	szám	%-ban	szám	%-ban	szám	%-ban
1991												
2001												
Szlovákia	522	0,13	2 583	0,58	5 513	1,17	11 244	2,53	11 665	3,15	10 760	2,75
Magyar nemzetiségű	2 271	6,66	2 228	5,71	3 328	7,74	3 560	8,41	3 262	8,72	2 982	7,28

13. táblázat

Szlovákia és magyar nemzetiségű lakosainak csökkenése korcsoportok szerint százalékban⁶⁰

	Csökkenés korcsoportok szerint											
	0–4		5–9		10–14		15–19		20–24		25–29	
	SZ	MN	SZ	MN	SZ	MN	SZ	MN	SZ	MN	SZ	MN
1970–1980	0,35	0,44	0,72	3,87	1,98	5,52	3,98	7,57	3,94	6,09	2,45	3,50
1980–1991	2,14	1,98	+0,82	+1,33	2,31	2,20	4,18	4,29	4,32	3,93	2,64	1,52
1991–2001	0,13	6,66	0,58	5,71	1,17	7,74	2,53	8,41	3,15	8,72	2,75	7,28

SZ – Szlovákia, MN – magyar nemzetiségű

14. táblázat

Szlovákia magyar nemzetiségű lakosainak százalékos aránya éves bontásban⁶¹

Év/Korcsoport	A magyar nemzetiségűek százalékos aránya															
	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003		
Teljes populáció	10,80	10,76	10,65	10,55	10,44	10,33	10,22	10,11	10,00	9,90	9,79	9,68	9,57	9,46		
Óvodai (0–4)	8,59	8,54	8,45	8,36	8,26	8,17	8,08	7,99	7,90	7,80	7,71	7,62	7,53	7,44		
Alapiskolai (5–14)	9,04	8,97	8,84	8,72	8,59	8,46	8,34	8,21	8,08	7,95	7,83	7,70	7,57	7,45		
Középiskolai (15–19)	9,63	9,54	9,42	9,30	9,19	9,07	8,95	8,83	8,71	8,60	8,48	8,36	8,24	8,12		
Egyetemi, főiskolai (20–24)	10,16	10,09	9,93	9,77	9,61	9,45	9,30	9,14	8,98	8,82	8,66	8,50	8,34	8,18		

(30,14%). Ugyanezek az adatok a magyar nyelvű óvodai nevelés tekintetében így alakultak 1990 és 2002 között: 75 (16,74%), 140 (20,14%) és 5486 (36,65%). A magyar nemzetiségű óvodás gyermekek száma ebben az időszakban 8922-vel (42,86%) csökkent. A szlovákiai óvodás gyermekek számának csökkenéséhez 13,68%-kal járultak hozzá a magyar nemzetiségű gyermekek, ami több mint másfélszerese annak, amilyen csökkenésnek történnie kellett volna a korcsoportok százalékos arányai szerint a magyar nemzetiségű gyermekek körében. Ezen statisztikai számadatok által a magyar nemzetiségű gyermekek óvodai nevelése terén valószínűleg kimutatott visszafejlődés azért is súlyos, nagyobb odafigyelést igénylő tény, mert az iskolai oktatásra való előzetes felkészítés terén 1990-hez képest romlott a helyzet, amely a későbbi iskolai oktatás színvonalára lehet kihatással.

A magyar nyelvű óvodai nevelés szempontjából a figyelt időszakban statisztikailag jellemző változás nem következett be, hiszen 1992-ben a magyar nemzetiségű gyermekek 28,94%-a járt szlovák nevelési nyelvű óvodába, 2001-ben pedig 28,86%-a. Az iskolai beiratkozási támogatásokat vagy legalábbis annak egy részét az óvodás korú gyermekek szülei, ill. a magyar nyelvű óvodai nevelés támogatására kellene fordítani.

A magyar nyelvű óvodai nevelés azonban sok tekintetben előnyösebb helyzetben van, mint általában az óvodai nevelés Szlovákiában. Ha ugyanis csak a magyar nevelési nyelvű óvodákat vesszük, akkor ezek a szlovákiai óvodák 8-8,5%-át teszik ki. Ha ezt összevetjük a korcsoport arányaival, akkor azt kell mondani, hogy magyar nyelvű óvodák kellő számban állnak a gyermekek rendelkezésére, s ha ehhez hozzávesszük a szlovák-magyar nevelési nyelvű óvodákban levő magyar nevelési nyelvű osztályokat is, akkor még lényegesen jobb helyzetről beszélhetünk (15. táblázat). A magyar nevelési nyelvű óvodai osztályok tekintetében hasonlóan jók a statisztikai arányszámok.

Bizonyos értelemben ezek következménye, hogy az egy óvodára eső osztályok száma Szlo-

vákiában 1990-ben 2,31 volt, 2002-ben pedig 2,33. A magyar osztályokat működtető óvodák esetében az említett években ez 2,01, ill. 1,49 volt. Ugyanebben a két szélső évben az egy óvodára eső gyermekek száma Szlovákiában 53,75 és 46,62 volt. A magyar nevelési nyelvű osztályokat működtető óvodákra eső magyar nyelvű nevelésben részesülő gyermekek száma 1990-ben 43,39, 2002-ben 25,43 volt. Ha valamennyi magyar nyelvű óvodai nevelésben részesülő gyermek magyar nyelvű óvodákba járna, akkor is egy óvodára 34,49 gyermek jutna. Ezek az adatok lényegesen jobbakké az országos átlagnál.

Szlovákiában 1990-ben átlagosan 23,27, 2002-ben 20,09 gyermek járt egy-egy óvodai gyermekcsoportba. Egy magyar nevelési nyelvű gyermekcsoportba ugyanazon két évben 21,54, ill. 17,09 gyermek járt, vagyis a magyar nyelvű gyermekcsoportokban az óvodai foglalkozások kedvezőbb gyermekszám mellett folytatók a szlovákiai átlagnál. Az alacsonyabb létszám (3 gyermek) azonban nem jelenti automatikusan az óvodai nevelés magasabb színvonalát. Ennek fontosabb összetevője az óvodák felszereltsége, az óvónők képzettsége, az óvodákat működtetők törődése, szakmai igényessége stb.

Már több mint két éve nyilvánosságra kerültek a 2001-es népszámlálás adatai, mely szerint a szlovákiai magyarok lélekszáma 10 év alatt drámaian, több mint 8%-kal csökkent. A magyar nemzeti kisebbség csökkenésének alapvetően két oka van: az országnál alacsonyabb népszaporulat, ill. az asszimiláció. A magyar nemzeti kisebbség egyik fő feladata éppen az, hogy csökkentse az asszimiláció hozzájárulását a szlovákiai magyar népesség csökkenéséhez. Ennek kiindulópontját épp az óvodai nevelésben kell keresni. Az iskolai beiratkozásoknál ugyanis lényeges korrekciók már nem következnek be (15. táblázat).

2.2.3. Alapiskolák

Gyakorlatilag a hatvanas évek elejétől tart az iskolák ún. integrációja, összevonása, amely megbontotta a természetes módon kialakult is-

15. táblázat
Az óvodák, óvodai gyermekcsoportok, óvodás gyermekek számának és százalékos arányának alakulása 1990–2002 között⁶²

Tanév	Óvodák				Gyermekcsoportok				Gyermekek									
	száma		MT %-os aránya	száma		MT %-os aránya	száma		MT %-os aránya	száma			MSZT %-os aránya	száma		MN %-os aránya	KO %-os aránya	
	SZ	MT		SZ	MT		SZ	MT		MN	MMT	MSZT		KL	-HI +TÖ			
1990/91	4 025	345 +103	8,57	9 296	695	7,48	216 336	14970	6,92	20 816**	14 258*	6 558*	31,50*	18 583**	+2233**	9,62**	8,59	
1991/92	3 759	299 +105	10,75	8 651	501 +150	7,59	188 821	13 182	7,01	18 169	12 470	5 699	31,37	16 125	+2 044	9,62	8,54	
1992/93	3 642	285 +139	11,64	8 549	465 +195	7,72	187 943	13 292	7,07	17 199	12 221	4 978	28,94	15 881	+1 318	9,15	8,45	
1993/94	3 482	290 +115	11,63	7 900	443 +170	7,76	183 283	12 906	7,04	16 728	11 784	4 944	29,56	15 322	+1 406	9,13	8,36	
1994/95	3 343	297 +106	12,08	7 387	432 +154	7,93	174 436	12 350	7,08	15 781	11 262	4 519	28,64	14 408	+1 373	9,05	8,26	
1995/96	3 322	290 +103	11,83	7 445	416 +150	7,60	161 697	10 414	6,44	13 577	9 585	3 992	29,40	13 210	+367	8,40	8,17	
1996/97	3 332	287 +103	11,70	7 665	416 +146	7,33	168 154	10 462	6,22	13 682	9 584	4 098	29,95	13 586	+96	8,14	8,08	
1997/98	3 330	284 +103	11,63	7 781	412 +150	7,22	169 300	10 420	6,15	13 256	9 414	3 842	28,98	1 357	-271	7,83	7,99	
1998/99	3 327	276 +102	11,36	7 885	400 +145	6,91	167 504	9 794	5,85	12 919	8 914	4 005	31,00	13 232	-313	7,71	7,90	
1999/00	3 310	275 +102	11,39	7 821	557	7,12	161 818	9 860	6,09	12 616	8 980	3 636	28,82	12 622	-6	7,79	7,80	
2000/01	3 263	279 +101	11,65	7 576	559	7,38	154 232	9 512	6,17	12 087	8 632*	3 455*	28,58*	11 891	+196	7,85	7,71	
2001/02	3 243	277 +102	11,69	7 491	550	7,34	150 587	9 313	6,18	11 854	8 433*	3 421*	28,80*	11 475	+379	7,87	7,62	
2002/03	3 235	275 +98	11,53	7 524	555	7,38	151 125	9 484	6,28	11 894	8 604*	3 290*	27,66*	11 308	+514	7,87	7,53	

SZ – Szlovákiában, MT – magyar nevelési nyelvű, MN – magyar nemzetiségű magyar nevelési nyelvűbe, MSZT – magyar nemzetiségű szlovák nevelési nyelvűbe, KL – a magyar nemzetiségűeknek a korosztály szerint lennie kellene, HI, TÖ – hiány -, többlet +, KO – magyar nemzetiségű korcsoport aránya

Megjegyzés: A **gal jelölt adatok arányos becslések. Hivatalos adatok híján a *-gal jelölt becslést számadatokat úgy kaptuk, hogy a magyar nevelési nyelvű óvodákba járó nem magyar nemzetiségű gyermekek számát 880-nak vettük az 1999–2002 közötti időszakra és 712-nek 1990-re, mivel 880 az 1998-as és 712 az 1991-es évre vonatkozó ilyen hivatalos számadat.

kolai hálózatot. Ez gyakran a szülők nemtetszését, kritikáját váltotta ki, amely sokszor nacionalista megnyilvánulásokat is felszínre hozott. Közvetlenül a rendszerváltás előtt az oktatási tárca enyhíteni szeretne volna az ennek következtében kialakult feszültséget, és lehetőséget adott arra, hogy az alsóbb szintű állami szervek ártértékeljék az iskolák integrációjának kérdését⁶³ azzal, hogy mindenekelőtt a vegyes lakosságú területeken és az adott feltételektől függően újból megnyithatják a bezárt kisiskolákat. Ennek, de a rendszerváltásnak is köszönhetően Szlovákiában öt év alatt közel 180-nal nőtt az alapiskolák száma. A magyar tannyelvű alapiskolák száma ezen folyamatok hatására 20–30-cal emelkedett, amely az országos növekedést arányosan meghaladja.

Ennek kedvező hatását támasztják alá a Szlovák Köztársaság Statisztikai Hivatalának a vegyes lakosságú területeken végzett felmérései is 1990-ből és 1993-ból, melyek szerint javult a helyzet olyan értelemben, hogy a gyermekeknek nagyobb lehetőségük van lakhelyükön anyanyelvű iskolába járni.⁶⁴ A magyar megkérdezettek 77%-a ilyen irányú pozitív választ adott 1990-ben, és a pozitívan válaszolók száma 1993-ban már 85%-ot tett ki. Érdekesként megemlítjük, hogy a válaszadók szerint a magyar tannyelvű alapiskolai oktatás lehetőségei még mindig rosszabbak, mint a szlovák tannyelvű oktatásé, mivel a szlovák válaszadók 90%-a, ill. 92%-a ítélte meg pozitívan az anyanyelven folyó oktatás elérhetőségét.

Az alapiskolai oktatás statisztikai adatainak az elemzésénél figyelembe kell venni azt, hogy kötelező iskolákról van szó, és azt is, hogy Szlovákiában az 1990-es évek második felében egy évfolyammal bővült a kötelező alapiskolai képzés. Az osztályok és a tanulók számának

ebből következő növekedésétől tehát el lehet tekinteni.

A) Először az alapiskolák hálózatának sűrűségét, vagyis az alapiskolák számát vizsgáljuk az összlakosság számához viszonyítva a népszámlálási években. Így például 1991-ben 2149 magyar nemzetiségű lakosra jut egy magyar tannyelvű alapiskola. Ha ehhez hozzávesszük a szlovák–magyar (vegyes) tannyelvű iskolákat is, akkor 1943 magyar nemzetiségű lakosra jut egy olyan alapiskola, ahol magyar nyelven is lehet tanulni. Országos viszonylatban 2184 lakosra, a szlovák nemzetiségűek esetében 2138 lakosra jut egy szlovák tannyelvű alapiskola, míg a vegyes iskolákat is hozzávéve ez a szám 2109-re alakult 1991-ben (16. táblázat).

Amíg az egy alapiskolára eső lakosok száma 2001-re Szlovákiában, de a szlovák nemzetiségű lakosok esetében is 50–60 fővel nőtt (kb. 2,5%), addig az egy iskolára eső magyar nemzetiségű lakosok száma 162, ill. 190 fővel (7,5, ill. 9,7%) csökkent.

Ezek az adatok is azt mutatják, hogy a lakosok számához viszonyítva a magyar nemzetiségűek számára megfelelő számban állnak rendelkezésre magyar tannyelvű alapiskolák, sőt 2001-ben már kevesebb magyar lakosra jut egy iskola, mint országos viszonylatban vagy akár a szlovák nemzetiségűek esetében.

Ez azonban csak az érem egyik oldala. Az árnyalt értékeléshez ugyanis ezt ki kellene egészíteni az alapiskolák területi elhelyezésétől a sűrűségi mutatóival, ill. azzal, mennyire tudják a szóróanyterületeken lakó szülők anyanyelvű alapiskolába járattatni gyermeküket.

Az iskolai oktatás minden szintjén azonban az elmondottak mellett nagyon lényeges az oktatás színvonala, a minőségi iskolák kialakításához szükséges feltételek megteremtése. En-

16. táblázat

Az alapiskolák sűrűségének számadatai⁶⁵

	Egy alapiskolára eső lakosok száma				
	Szlovákiában	SZT	SZT+V	MT	MT+V
1991	2 184	2 138	2 109	2 149	1 943
2001	2 236	2 199	2 162	1 987	1 753

SZT – szlovák tannyelvű, MT – magyar tannyelvű, SZT+V – szlovák + vegyes tannyelvű, MT + V – magyar + vegyes tannyelvű

nek most a tanulók létszámától való függőségére szeretnénk felhívni a figyelmet. A tanulók tudásvágya, képességei jelentősen befolyásolják az elérhető tudás- és képességszintet. Ilyen szempontból egy iskola tanulóinak, ill. az egy évfolyamban tanuló diákok alacsony száma bizonyos értelemben hátrányt jelenthet.

B) Az előző elemzéseket most kiegészítjük az iskolákon belüli mennyiségi mutatókkal. Az alábbi statisztikai adatok is azt mutatják, hogy a magyar tannyelvű alapiskolákban az egy iskolára eső osztályok, tanulók, ill. az egy osztályra eső tanulók száma lényegesen alacsonyabb a szlovákiai átlagos számadatoknál (17. táblázat).

Itt látszólag pozitívként jelenik meg a magyar tannyelvű osztályra eső tanulók száma, hiszen a kisebb létszámú osztályban vélhetően magasabb szintű oktatás folyhat. Ezen előnyös helyzettel azonban a magyar iskolák nem nagyon tudnak élni. A tanulók szociális összetétele, a Dél-Szlovákiát sújtó magas munkanélküliség nem hat motiválóan a művelődés, a tanulás ösztönzésére. Ezért a tanulásra motiválás szempontjából egyre nagyobb területre kiterjedő heterogén társadalmi vagy osztályösszetétel miatt is több régióban a magyar iskolák már hátrányos helyzetbe kerülnek. Ehhez járul még az egy magyar tannyelvű alapiskolába járó tanulóknak az országos átlagnál lényegesen alacsonyabb száma s az ebből fakadó kevesebb osztályszám is, s ezáltal az is, hogy a magyar iskolákban kevesebb a párhuzamos osztályok száma. Ezek az adatok arra is utalnak, hogy egyre több lesz a magyar kisiskolák száma, ezek működtetése viszont nagyobb veszélynek van kitéve. 2004. január 1-jével az iskolai önkormányzatokról és az iskolák államigazgatásáról szóló 596/2003. számú törvény elfogadásával meg-

kezdődött a közoktatás reformjának második szakasza. Az alapiskolák tekintetében az államigazgatási feladatokat a helyi önkormányzat látja el, amely alapíthat, de meg is szüntethet alapiskolákat. Sokan ebben látják a vegyes lakosú területeken levő kisiskolák megmaradásának esélyeit. Már tapasztalható, hogy a kisiskolák működtetése nemcsak helyi önkormányzati akarat kérdése, hanem egyre inkább gazdaságossági kérdéseket vet fel a színvonalas, versenyképes oktatás függvényeként. Ehhez még hozzájárul a vegyes lakosságú területek azon sajátos problémája, hogy több községben magyar és szlovák tannyelvű iskolát kellene fenntartani, amelyekben csupán egy-egy osztálynyi tanuló van.

Az iskolákkal, osztályokkal, tanulókkal kapcsolatos adatok azt sugallják, hogy a magyar tannyelvű alapiskolák működtetésének, fenntartásának problémáit átfogó regionális és országos szintű koncepciók, tervezetek rendszerében kellene megoldani. Az állami és más támogatási források fokozatos beszűkülése előbb-utóbb rákényszeríti az iskolafenntartó önkormányzatokat az anyagi eszközök gazdaságos kihasználására. A kérdés az, hogy e kénységek magukra maradvá kényszerülnek-e iskoláik problémáit megoldani, vagy regionális, országos szintű koncepciók keretén belül alakítja ki a stabil, színvonalas iskolahálózatát a szlovákiai magyarság.

C) Harmadik témaként a rendszerváltást követő időszakot jellemző alapiskolai oktatás változásait, azok tendenciáit tekintjük át vertikális és horizontális irányban is (18. táblázat). Az előző statisztikai adatok már előrevetítették azokat a következtetéseket, amelyeket most részleteiben is feltárunk.

Szlovákiában az iskolák számát tekintve az utolsó 13 évben a tanulók számának folyama-

17. táblázat

Az alapiskolákon belüli mennyiségi mutatók⁶⁶

	Egy alapiskolában				Egy osztályban	
	osztályok száma		tanulók száma		tanulók száma	
	szlovák	magyar	szlovák	magyar	szlovák	magyar
1991	11,98	8,67	296,50	163,98	24,75	20,92
2001	11,86	7,16	260,45	137,68	21,96	19,22
2002	11,65	7,08	151,40	132,92	21,58	18,81

tos, jelentős (118 044) csökkenése ellenére az alapiskolák száma alig változott. Ez az alapiskolák integrációjának újabb hullámát vetíti előre, mert az iskolákra fordítható anyagi eszközök nem teszik lehetővé az iskolák finanszírozását, az oktatás színvonalát elősegítő befektetéseket. A magyar tannyelvű iskolák, ill. magyar tannyelvű osztályokat működtető iskolák a szlovákiai alapiskolák 12,35%-át alkotják (tehát részesedésük országos viszonylatban még kissé nőtt is). Az alapiskolás tanulók száma Szlovákiában 1990 és 2002 között 16,39%-kal csökkent, az osztályok száma viszont csak 1,51%-kal. Ezzel szemben a magyar tannyelvű iskolákban – többek között a korcsoportok nagyobb arányú csökkenése miatt – az említett időszakban a tanulók számának csökkenése nagyobb, 18,71%-os volt.

Az óvodás gyermekek esetéhez hasonlóan az alapiskolás tanulónál is csökkenő tendenciát mutat a szlovák tannyelvű iskolába járó magyar nemzetiségű tanulók százalékos aránya és természetesen száma is. 1996-tól ez a tendencia a statisztikai adatok szerint már nem folytatódik.

A magyar nyelvű alapiskolai oktatásban részesülő tanulók számának relatív növekedését még azzal is alátámaszthatjuk, hogy míg 1990 és 2002 között a magyar nemzetiségű alapiskolások száma 17 351-gyel, azaz 26,82%-kal csökkent, addig a magyar nyelven tanuló gyermekek száma csak 9058-cal, vagyis 18,71%-kal lett kevesebb. Ugyanebben az időszakban a magyar nyelven tanuló magyar nemzetiségű alapiskolás gyermekek száma 9741-gyel, azaz 20,47%-kal lett kevesebb, azonban a szlovák nyelven tanuló magyar nemzetiségű alapiskolások száma lényegesen nagyobb mértékben, 7610-zel, azaz 44,48%-kal csökkent. Ebből adódóan a magyar nemzetiségű tanulók számbeli csökkenéséhez a szlovák nyelven tanuló magyar alapiskolások 43,86%-kal járultak hozzá annak ellenére, hogy az utóbbiak százalékos aránya kevéssel 20% fölött mozog. Érdekesnek mutatkozik az elkövetkező években megfigyelni, hogy a szlovák iskolákba járó magyar tanulók számának, de mindenekelőtt százalékos arányainak folyamatos csökkenését indította-e el a 2001 és 2002 közötti 1,63%-os csökkenés.

Ha igen, akkor ez leginkább Magyarország részéről a határain túli magyarság támogatásának, esetleg az európai integrációs folyamatoknak a következményeként is felfogható.

A statisztikai adatok elemzése alapján nehezen magyarázhatók az iskolai statisztikai évkönyvekben a magyar nemzetiségű tanulókra vonatkozó számadatok eltérései a népszámlálás által a magyar nemzetiségű tanulók alapiskolás (5–14) korcsoportjáról közölt adatoktól. Ez abban jelenik meg, hogy több a magyar nemzetiségű alapiskolás tanuló, mint amennyinek a korcsoport aránya szerint lenni kellene. Ez a jelenség 1995-től észlelhető. Csupán feltételezhetjük, hogy ezt többek között a kötelező iskolalátogatás miatt a magyar nemzetiségű tanulók nagyobb arányú csökkenése idézheti elő, tudniillik a magyar nemzetiségű alapiskolai tanulók között az országos adatokhoz viszonyítva magasabb a roma származásúak aránya, de erre csak mélyebb kutatások adhatják meg a választ. Mivel az alapiskolák látogatása kötelező, ezért itt sem a hiány, sem a többlet nem értelmezhető pozitív jelenségként.

Olyan jelenségek is észlelhetők, hogy azokon a településeken, ahol a lakosság jelentős részét a magyar romák alkotják, a szülők a magyar iskolákban meglevő magas roma jelenlét miatt inkább szlovák iskolába íratják gyermeküket. Ilyen körülmények között a tehetséges tanulók esetleges látványos eredményei vagy a külső támogatások sem hoznak sikereket a magyar tannyelvű iskolákba való beíratások terén. Fel kell készülni azonban egy várható új jelenségre is, amely az anyanyelvi oktatást és a szülőföldön való maradást állíthatja egymással szembe az európai integráció kapcsán. A hosszan elnyúló szlovák–magyar államhatár mentén élő szlovákiai magyarság gondolkodása ugyanis akár olyan irányt is vehet, hogy a szülők a szlovákiai magyar tannyelvű alapiskola elvégzése után magyarországi középiskolákba íratják gyermekeiket. E gyermekek jelentős része pedig nyilván a szlovákiai magyar kisebbség elveszített értelmiségi rétegét fogja gyarapítani.

A magyar tannyelvű alapiskolai művelésben az iskolák, osztályok, tanulók statisztikai számadatainak kedvező változásai valósí-

núleg több okra is visszavezethetők. Az okok között szerepet játszhat az is, hogy csökkent a magyar nemzeti kisebbség, de az egyes személyek függősége is az államhatalomtól. A magyar kisebbség a jogaiért, az iskoláiért vívott tartós küzdelme alatt megerősödött identitástudatában, s a demokratizálódás folyamata és az önkormányzatiság kialakulása nagyobb lehetőségeket kínál arra, hogy sajátos társadalmi, művelődési, politikai, de gazdasági életet is éljen. A foglalkozási és foglalkoztatási, ill. lakhatási körülmények megváltozása következtében egyre kevesebb fiatal magyar család költözik be a szlovák többségű városokba, és így valószínűleg csökken a vegyes házasságok száma. Szerepet játszhat itt még az is, hogy a szlovák tannyelvű iskolákban tantervi keretek között folyó magyarellenes oktatási és nevelési programok negatív előítéleteket váltanak ki a magyar szülők körében. A magyarországi közalapítványok által nyújtott anyagi támogatások, az ún. beíratási programok pozitív hatásával mindenképpen számolni kell, ugyanis ennek eredményeként a szlovák tannyelvű iskolákba járó magyar nemzetiségű tanulók számának csökkenése várható. A statisztikai adatokból azonban az is kitűnik, hogy a támogatások jelenlegi formái nem eléggé hatékonyak, s azokat sokszor politikai és csoportérdekek éltetik. A támogatásnak a megelőzésre is nagyobb súlyt kellene fektetni. Itt többek között a magyar társadalmi, kulturális, művelődési és közösségi élet erősítésére gondolunk, kiváltképpen a családalapítás előtt álló fiatalok körében.

D) Végezetül térjünk ki a szlovák nyelv szerepére, oktatására a magyar tannyelvű iskolákban! A szlovák nyelv a magyar nemzetiségű lakosok számára nemcsak az állam többi lakosaival való kommunikáció eszköze, hanem nélkülözhetetlen feltétele a munkavállalásnak, érvényesülésnek, de sok esetben már a továbbtanulásnak is. Ezért az alapiskolás tanulók szlovák nyelvi képzését mindvégig a magyar iskolai oktatás fontos részének tekintették mind az iskolaügyi hatóságok, mind a magyar oktatásban érdekelt szülők és szakemberek. Nagy előrelépést jelentettek a kilencvenes évek elején az oktatásügyi tárca által is elfogadott azon elvek,

amelyek szerint a magyar iskolákban a szlovák nyelv oktatása során a kommunikatív módszereket kell alkalmazni az idegen nyelv oktatásánál alkalmazott módszertani és tartalmi vonatkozások szem előtt tartásával. Ez két formai keret között valósul meg: az alapnyelvi képzési és a kiegészítő nyelvi képzési formákban. Az alapképzés keretén belül már az óvodai nevelésben kötelezően bevezették a szlovák nyelvű órákat, és az iskolai oktatás minden szintjén intenzíven, magas óraszámban folyik a szlovák nyelv oktatása. Emellett nem kötelező tantárgyként a szlovák nyelvű társalgást (konverzációt és szakkonverzációt) is bevezették. A kiegészítő szlovák nyelvi képzés formái között szerepel az alapiskola ötödik osztályától kezdve a természettudományi tantárgyak szakterminológiájának elsajátítása szlovák nyelven is, majd a 8. és 9. osztályban e tantárgyakból tematikus egységek szlovák nyelven történő összefoglaló ismétlése.

Ettől eltekintve a magyar alapiskolás tanulók szlovák nyelvi szintje nagyon különböző. A szlovák nyelv elsajátításának szintje ugyanis nemcsak az iskolai oktatástól, hanem attól is függ, milyen nyelvi, társadalmi és szociális környezetben nevelkedik a tanuló. A kilencvenes évek elején a szaktárca felmérte a magyar tannyelvű iskolák tanulóinak szlováknyelv-tudását, és megállapította, hogy a tanulók egyötöde esetében nagy hiányosságok mutatkoznak a szóbeli készség terén. A tapasztalatok alapján az sem meglepő, hogy odafigyelést érdemlő nagy különbségek vannak az egyes iskolák tanulóinak szlováknyelv-tudása között. Nyilván hasonló a helyzet más tantárgyak esetében is. Itt az egyes tantárgyak, tehát a szlovák nyelv oktatásának folyamatos figyelése, felmérése volna a járható út, hogy a pedagógusok és iskolák konfrontálódjanak más iskolák eredményével az oktatás színvonalának emelése érdekében.

Meg kell azonban említeni azt is, hogy a magyar tannyelvű alapiskolák érdekeltek abban, hogy tanulói sikeresen tanulhassanak tovább akár szlovák nyelvű középiskolákban is. Ezért az ilyen iskolák felvételi vizsgáira a tanulókat szinte valamennyi iskolában külön készítik fel (18. táblázat).

18. táblázat
Az alapiskolák, alapiskolai osztályok, alapiskolás tanulók számának alakulása 1990–2002 között⁶⁷

Tanév	Iskolák			Osztályok				Tanulók							MN %-os aránya	KO %-os aránya
	száma SZ	MT %-os aránya	MT	száma		MT %-os aránya	MN	száma		MSZT	MSZT %-os aránya	száma				
				SZ	MT			KL	-HI +TÖ							
1990/91	2 358	257 +28	12,09	28 345	2 071	7,31	64 693	47 583*	17 110*	26,45*	65 125	-432	8,98	9,04		
1991/92	2 415	264 +28	12,09	28 942	19 34 +355	7,91	63 025	47 060	15 965	25,33	64 262	-1 237	8,80	8,97		
1992/93	2 472	272 +29	12,18	29 207	1 959 +371	7,98	60 375	45 599	14 776	24,47	62 244	-1 869	8,57	8,84		
1993/94	2 483	274 +31	12,28	28 518	1 951 +349	8,07	59 472	45 147	14 325	24,09	60 184	-712	8,62	8,72		
1994/95	2 481	276 +31	12,37	28 224	1 946 +349	8,13	57 909	44 647	13 262	22,90	58 052	-143	8,57	8,59		
1995/96	2 485	276 +31	12,35	28 295	1 957 +331	8,09	57 030	44 030	13 000	22,80	55 928	+1 102	8,63	8,46		
1996/97	2 493	273 +32	12,23	28 059	1 948 +318	8,08	54 392	42 452	11 940	21,95	53 785	+607	8,43	8,34		
1997/98	2 482	274 +30	12,25	28 432	1 964 +295	7,95	54 002	42 564	11 438	21,18	53 032	+780	8,36	8,21		
1998/99	2 484	273 +30	12,20	28 918	1 987 +312	7,95	53 310	42 017	11 293	21,18	52 348	+962	8,23	8,08		
1999/00	2 472	273 +28	12,18	29 773	2 220	7,46	54 967	43 587*	11 380*	20,70*	53 401	+1 566	8,18	7,95		
2000/01	2 447	271 +29	12,26	29 093	2 178	7,49	52 863	41 475*	11 388*	21,50*	50 970	+1 893	8,12	7,83		
2001/02	2 406	262 +35	12,34	28 539	2 128	7,47	50 304	39 387*	10 917*	21,70*	48 252	+2 052	8,03	7,70		
2002/03	3 965	259 +37	12,35	27 916	2 092	7,49	47 342	37 842*	9 500*	20,07*	45 598	+1 744	7,86	7,57		

SZ – Szlovákiában, MT – magyar tannyelvű, MN – magyar nemzetiségű, MMT – magyar nemzetiségű magyar tannyelvűbe, MSZT – magyar nemzetiségű szlovák tannyelvűbe, KL – a magyar nemzetiségűeknek a korosztály arányai szerint lenni kellene, HI, TÖ – hiány -, többlet +, KO – magyar nemzetiségű korcsoport aránya

Megjegyzés: Hivatalos adatok híján a *-gal jelölt számadatokat úgy kaptuk meg, hogy a magyar tannyelvű alapiskolákat látogató nem magyar nemzetiségű tanulók számát 1505-nek vettük az 1999–2002-es évekre és 822-nek az 1990-es évre. Ugyanis 1505 az 1998-as és 822 az 1991-es év ilyen hivatalos adata.

2.2.4. Középiskolák

A magyar nemzetiségű alapiskolás tanulók gimnáziumokban, szakközépiskolákban és szakmunkásképző iskolákban folytathatják tanulmányaikat. Mindhárom középiskola-típusban vannak magyar tannyelvű iskolák, ill. magyar tannyelvű osztályokat működtető iskolák is. Sőt olyan szlovák tannyelvűként jegyzett iskolák is vannak, melyek egyes osztályaiban bizonyos tantárgyakat szlovák nyelven, más tantárgyakat magyar nyelven oktatnak. Természetesen a magyar alapiskolás tanulók akár szlovák tannyelvű középiskolában is tanulhatnak.

A hivatalos statisztikákból nem derül ki, hogy a szlovák tannyelvű iskolákban működő kétnyelvű osztályok – melyeket kivétel nélkül a magyar nemzetiségű tanulók számára hoztak létre – szlovák vagy magyar nyelvű osztályoknak minősülnek-e. A kétnyelvű osztályok kategóriájával ugyanis nem számol a statisztika. Ugyanakkor a magyar tannyelvű iskolákban is vannak szlovák nemzetiségű tanulók részére létrehozott osztályok, amelyek nyilván teljesen szlovák tannyelvűek, de olyan osztályok is, amelyeket a magyar nemzetiségű tanulók látogatják, de már szigorúan kétnyelvűek. A középiskolák ilyen bonyolultsága mellett a statisztikai adatok közül csak azokat lehet pontosaknak tekinteni a magyar nemzetiségű tanulók iskolai oktatása szempontjából, amelyek a magyar tannyelvű iskolák, osztályok adatait rögzítik. Az elmondottak elsősorban a középiskolákra jellemzőek, és sokkal kisebb mértékben érvényesek az óvodai nevelésre és az alapiskolai képzésre.⁶⁸

2.2.4.1. Gimnáziumok

Hasznos tanulságokkal szolgálhat az 1990 utáni helyzet alakulásának elemzése. Az 1990 és 1996 közötti időben lényeges változások történtek a gimnáziumi képzésben. Ennek okai voltaképpen három területre vetíthetők vissza. Először is jelentősen felértékelődött a társadalomban a gimnáziumi képzés rangja, mivel a középiskolák közül a gimnázium készíti fel legjobban a tanulókat az egyetemekre, főiskolákra való bejutásra. Lehetőség nyílt továbbá

magániskolák és egyházi iskolák, köztük gimnáziumok alapítására is. Harmadszor pedig azt említhetjük meg, hogy törvényesen is különböző típusú gimnáziumok alakulhattak, s teljesen új elem a nyolcosztályos gimnáziumok alapításának lehetősége. Ha mindezekhez hozzávesszük az oktatás tartalmának sokrétű, színes tagolódását s az ezek közötti szabad választás lehetőségét, akkor még nyilvánvalóbb, hogy miért nőtt meg az érdeklődés a gimnáziumi képzés iránt, és miért nőtt lényegesen nemcsak a gimnáziumok, hanem a gimnáziumi osztályok és tanulók száma is.⁶⁹

A) Először lássuk a gimnáziumok sűrűségének adatait a két népszámlálási évben! 1991-ben Szlovákiában 35 880 lakosra jutott egy gimnázium és 3128 lakosra egy gimnáziumi osztály. Az említett évben 12 magyar tannyelvű gimnázium működött 96 osztállyal. A 8 közös igazgatású gimnáziumban 44 magyar tannyelvű osztály volt. Ezenkívül még működött 2 szlovák–ukrán tannyelvű gimnázium is. Így 36 155, ill. 33 477 szlovák nemzetiségű lakosra jutott egy szlovák tannyelvű gimnázium, ill. olyan gimnázium, amelyben szlovák nyelven lehetett tanulni. Ezekből az adatokból lényegesen eltérnek a magyar nemzetiségre vonatkozó számadatok. Egy magyar tannyelvű gimnáziumra ugyanis 1991-ben 47 275 magyar nemzetiségű lakos jutott, és egy olyan gimnáziumra, ahol magyar nyelven lehetett tanulni, 28 365 magyar lakos. Ezzel együtt a 2001-es számadatok a 19. táblázatban találhatók.

Ezek az adatok arról tanúskodnak, hogy tíz év alatt nagy fejlődés állt be a gimnáziumi oktatásban, hiszen 1991-hez viszonyítva 2001-re Szlovákiában az egy gimnáziumra eső lakosok száma 30,91%-kal csökkent, egy szlovák nyelven is oktató gimnáziumra eső szlovák nemzetiségű lakosok száma pedig 30,73%-kal volt kevesebb. A magyar nyelvű gimnáziumi oktatás térvesztésének egyik mutatója az, hogy egy magyar nyelven is (MT+V) oktató gimnáziumra eső magyar nemzetiségű lakosok száma az előbbi adatoknál kisebb, azaz 26,60%-kal csökkent a szóban forgó időszakban.

Ettől eltekintve 1991 és 2001 között a magyar gimnáziumok sűrűsége, elérhetősége bi-

zonyos relatív csökkenést mutat olyan értelemben, hogy míg Szlovákiában ez idő alatt 47,62%-kal emelkedett a gimnáziumok száma, addig a magyar nyelven oktató gimnáziumok száma csak 25%-kal lett több.

A magyar nemzetiségű lakosok számára viszont országos viszonylatban a magyar nyelvű gimnáziumi oktatáshoz való hozzáférhetőség még mindig jobb, mint általában az ország lakosai számára, más szóval a magyar nyelven is oktató gimnáziumok sűrűsége a magyar ajkú lakosok körében még mindig jobb, mint a gimnáziumok országos sűrűsége. A magyar nemzetiségű fiataloknak jó lehetőségük van magyar nyelvű gimnáziumokban folytatni tanulmányaikat. A magyar tannyelvű alapiskolákba járó magyar gyermekek tehát nagyobb eséllyel tanulhatnak tovább magyar gimnáziumokban, mint a szlovák tannyelvű alapiskolákba járók szlovák gimnáziumban.

E kedvező statisztikai adatok azonban már nem tudnak számot adni arról, hogy a gimnáziumok elhelyezése mennyire optimális. Így például az Ipolyság–Zseliz–Érsekújvár vonaltól északra eső területeken a közelmúltig egyetlen gimnáziumban sem lehetett magyar nyelven tanulni, amióta már több mint negyedszázada Nyitrán megszüntették a magyar nyelvű gimnáziumi osztályokat. A 2001-ben Léván megnyílt felekezeti gimnázium a közeli két ipolysági és a zselizi gimnázium miatt távolabbról, a szórvány-

magyarság vidékeiről kényszerül diákokat toborozni, s ez hosszú távon csak akkor lehet eredményes, ha valamilyen sajátos, egyedi programot tud felkínálni. Részben hasonló gondokkal küzd a gútai magyar felekezeti gimnázium is.

B) A gimnáziumokon belüli állapotok statisztikai adatok által való megközelítése érdekében vegyük szemügyre először a gimnáziumok nagyságát! E tekintetben például egy magyar tannyelvű gimnáziumban 1991-ben átlagban 7,00 osztály volt, amely 2001-re 7,72 osztályra bővült. A szlovákiai átlag ennél lényegesen magasabb, 12,66, ill. 13,44. Hasonló a helyzet az egy gimnáziumba járó diákok átlagos számát tekintve is. Itt még nagyobb a különbség, hiszen mind 1991-ben, mind 2001-ben egy magyar nyelvű oktatást biztosító gimnáziumra eső diákok száma csak fele volt az országos átlagnak (20. táblázat). A magyar nyelven oktató gimnáziumok a magyar diákok számát tekintve kis gimnáziumoknak tekinthetők, amelyekben a párhuzamos osztályok hiánya miatt nem tudnak speciális szakprogramokat hirdetni. A komáromi Selye János Gimnáziumon és a dunaszerdahelyi Vámbéry Ármin Gimnáziumon kívül a többi gimnázium többnyire csak idegen nyelv vagy informatika szakos osztályokat tud nyitni. Csak ilyen programokkal ma már nem lehet vonzóbbá tenni a magyar nyelvű gimnáziumi képzést a szlovák nyelvűnél (20. táblázat).

19. táblázat

A gimnáziumok sűrűségének számadatai⁷⁰

Év	Egy gimnáziumra eső lakosok száma				
	Szlovákia	szlovák nemzetiségű		magyar nemzetiségű	
		SZT	SZT+V	MT	MT+V
1991	35 880	36 155	33 477	47 275	28 365
2001	24 790	24 162	23 190	30 619	20 821

SZT – szlovák tannyelvű, MT – magyar tannyelvű, SZT+V – szlovák + vegyes tannyelvű, MT+V – magyar + vegyes tannyelvű gimnáziumok

20. táblázat

A gimnáziumokon belüli mennyiségi mutatók⁷¹

Év	Egy gimnáziumban				Egy osztályban	
	osztályok száma		tanulók száma		tanulók száma	
	Szlovákia	magyar	Szlovákia	magyar	Szlovákia	magyar
1991	12,66	7,00	402,53	204,45	31,80	29,21
2001	13,44	7,72	397,41	199,28	29,57	25,81

Ennél kisebbek a különbségek az egy osztályra eső tanulók számát illetően. Ez viszont előnyt kínál a magyar nyelvű gimnáziumi képzés számára, amit azonban az egy osztályban levő különböző képességű és érdeklődésű diákok semlegesíthetnek.

Ezáltal válik érezhetővé a magyar nyelvű középiskolai, tehát a gimnáziumi képzés dilemmája is. Az arra való törekvés, hogy közelebb kerüljenek a magyar diákokhoz a magyar tannyelvű gimnáziumok (esetleg ezek összekapcsolása a felekezeti érdekekkel, mint például Ipolyság, Gúta, Rimaszombat esetében), vagyis a kis diáklétszámú gimnáziumok rendszere ezáltal szembekerül a több párhuzamos osztályokban megszervezhető speciális szakképzést is nyújtani tudó gimnáziumok rendszerével.

C) 1990 és 2002 között a gimnáziumi oktatás terén történtek a legnagyobb változások. Ez idő alatt a gimnáziumok száma 94-gyel, azaz 74,60%-kal, az osztályok száma 1376-tal, azaz 81,61%-kal, a diákok száma 37 126-tal, azaz 68,08%-kal nőtt. Ez az 1989 utáni szlovákiai iskolarendszerben bekövetkezett fejlődés egyik legértékesebb eleme.

Ezt a fejlődést azonban nem követte a magyar nemzetiségű tanulók arányának növekedése, sem pedig a magyar tannyelvű gimnáziumi hálózat fejlődése. Habár az eltelt tizenhárom év alatt nőtt a magyar gimnáziumok és a magyar tannyelvű osztályok száma, s az előző időszakkal összevetve jóval több magyar nemzetiségű tanuló jár gimnáziumba, illetve magyar tannyelvű gimnáziumba, ezen növekedések aránya mégis lényegesen alacsonyabb az országos átlagnál.⁷² A magyar nyelvű gimnáziumi képzésben az iskolák száma 7-tel, azaz 38,89%-kal, az osztályok száma 72-vel, azaz 52,17%-kal, a diákok száma pedig 1667-tel, azaz 44,07%-kal nőtt. Ez az országos növekedés nagyságát tekintve azonban 25–35%-os relatív csökkenést, visszaesést jelent.

A teljesség kedvéért ezt még ki kell egészítenünk azzal, hogy 1990 és 2002 között 1717-tel, azaz 35,36%-kal nőtt a magyar nemzetiségű gimnáziumi tanulók száma. Ugyanebben az időben 1643-mal, azaz 43,71%-kal, tehát nagyobb arányban nőtt a magyar tannyelvű gim-

náziumban tanuló magyar nemzetiségű diákok száma. Ám még ez is mélyen az országos növekedés alatt maradt.

Ha a jelenségeket más oldalról vizsgáljuk, még rosszabb kép tárul elénk. A gimnáziumba járó diákok 9,63%-ának már 1990-ben magyar nemzetiségűnek kellett volna lenni. A valóságban azonban csak 8,90% volt, ami 396 fős hiányt jelent. A magyar tannyelvű gimnáziumok diákjainak százalékos aránya viszont már csak 6,93%, ami azt is jelenti, hogy 1990-ben 1097 magyar diák, vagyis a korcsoport 22,59%-a szlovák tannyelvű gimnáziumba járt. Az elmúlt 13 év alatt ezek az arányok még tovább romlottak.

A 2002-es évből származó adatok szerint a gimnáziumi tanulók korcsoportjának már csak 8,24%-át alkotják a magyar nemzetiségű diákok, de a magyar nemzetiségű gimnazisták az összes gimnáziumi tanulónak már csak a 7,17%-át teszik ki. A magyar tannyelvű gimnáziumok tanulói pedig a szlovákiai gimnazisták 5,84%-át adják. Ez egyértelműen azt mutatja, hogy csökken a magyar nemzeti kisebbség körében a gimnáziumot végzettek száma.

2002-ben a korcsoport százalékos arányai szerint 7553 magyar nemzetiségű diáknak kellene gimnáziumban tanulnia, a valóságban azonban csak 6573 diák tanul, vagyis a hiány 980.

Maga a hiány is hullámzóan alakult az elmúlt 13 évben. A kilencvenes évek elején, 1993-ra a hiány az 1990-es 8,15%-ról a minimális 6,05%-ra csökkent, majd gyors emelkedést követve 1999-ben már elérte a 21%-os maximumot. A gimnáziumi oktatásban a magyar nemzetiségű tanulók hiánya főleg az utóbbi két évben mutat lefelé ívelő tendenciát: 2002-ben a hiány 980 volt, ami 14,91%-nak felel meg. Az utolsó 13 évben végül is, habár nagy kilengésekkel, az említett hiány 8,15%-ról 14,91%-ra nőtt.

Az 1990-es évhez képest 2002-re ugyan abszolút számban némileg emelkedett (1097-ről 1171-re) a szlovák tannyelvű gimnáziumokba járó magyar tanulók száma, de ez a magyar nemzetiségű tanulók 17,81%-át teszi ki, ami 4,78%-os csökkenést jelent. 2000-től viszont a szlovák nyelven tanuló magyar nemzetiségű

gimnáziumi tanulók több mint 2%-os, az előző időszakhoz képest nagyobb ütemű relatív csökkenése is megfigyelhető. A magyar nemzetiség számára ugyancsak kedvező fejlődésnek számít, hogy 2001-ben mintha megindult volna a gimnáziumi tanulók hiányának csökkenése is.

A statisztikai adatok alapján a magyar nemzeti kisebbség részéről ezen két pozitív, kedvező fejlődési jelenségről lehet beszámolni. Az viszont csak a következő években dől el, hogy a szlovák tannyelvű gimnáziumokba járó magyar diákok számának 2000 óta tapasztalt nagyobb ütemű csökkenése, ill. a magyar nemzetiségű tanulók hiányának felgyorsult csökkenése tartós lesz-e.

E két fejlődési tendenciát több tényező is előidézhette, többek között Magyarország gondoskodása a határain túli magyarságról, az Európai Unióhoz való együttes csatlakozás után bekövetkező határlazítás és a polgárok számára megnyílt nagyobb mozgáslehetőség, a magyarországi felsőoktatásba való belépés sokkal nagyobb lehetősége. Mindenképpen pozitívan befolyásolhatták az említett fejlődési tendenciák kialakulását a szlovákiai belső társadalmi és politikai változások, amelyek eredményeként az állam kisebbségpolitikája az Európai Unió szintre emelkedett.

D) E két kiemelt, a magyar kisebbség részéről nézve pozitív változások ellenére az utolsó 13 év statisztikai adatainak elemzése alapján – a korábbi évtizedekre is visszatekintve – megállapítható, hogy mind a magyar nemzetiségű fiatalok gimnáziumi képzése, mind a magyar tannyelvű gimnáziumi képzés terén is az országos számadatokhoz viszonyítva az egyik legnagyobb relatív csökkenés és hanyatlás tendenciái mutatkoztak. Mik lehetnek ennek az okai?

Talán kezdjük azzal, hogy a gimnáziumi korcsoporton belül fokozatos csökken a magyar nemzetiségűek aránya, melyet főleg a természetes népszaporulat csökkenése és a növekvő asszimiláció idéz elő. Nagyon fontos a relatív csökkenés szempontjából az is, hogy Szlovákiában 1990 és 2002 között 33 új állami, 45 egyházi és 17 magángimnáziumot alapítottak, összesen 95-öt, a magyar nyelvű oktatást nyújtó gimnáziumok száma viszont ez idő alatt csu-

pán 7-tel (1+5+1) nőtt. Hasonlóak az arányok az új osztályok számának tekintetében is. A magyar nemzeti kisebbségen belül még mindig kisebb az igény a művelődés iránt, a magasabb képzettségi szint elérésének vágya is alacsonyabb, mint az országos viszonylatban tapasztalható. A megélhetési feltételek a magyarok által lakott területeken rosszabbak, mint az ország más területein, a munkanélküliség is magasabb. A megélhetési gondokkal küzdő magyar családok gyakran a kereseti lehetőségek kihasználását részesítik előnyben az iskolai képzéssel szemben. A magyar nemzeti kisebbség nem tudja kellőképpen mobilizálni belső politikai, kulturális, gazdasági tartalékait a magasabb művelődési szint elérése érdekében, nem képes a provinciális érdekeken túl megfogalmazni a magyar nemzeti kisebbség számára létfontosságú országos távlatokat, és képtelen azok megvalósítása érdekében egységesen fellépni.

A magyar kisebbségre és annak politikai képviselőit az a feladat vár, hogy időben feltárja a kisebbségi lét szempontjából kedvezőtlen fejlődési tendenciákat, és stratégiákat alkosson azok negatív hatásainak mérséklésére, kivédésére⁷³ (21. táblázat).

A Szlovákia és Magyarország között hosszasan elnyúló határ mentén a színvonalas magyarországi középiskolák konkurenciát jelentenek a szlovákiai magyar középiskoláknak. A szlovákiai magyar nemzetiségű tanulók számára a határon túli középfokú tanulmányok folytatására 2004. május 1-je után még jobbak lesznek a feltételek. Ma még nem tudjuk, hogy az elkövetkező években hány szlovákiai magyar tanuló iratkozik be magyarországi középiskolába. A jelenlegi helyzet felmérése azonban jelzés értékű lehet. Ezért a Márai Sándor Alapítvány 2004 őszén 36 határ menti magyarországi gimnáziumtól kért adatokat arról, hány szlovákiai magyar diák tanult az ottani oktatási intézményben az elmúlt években. A körlevélre 19 iskola válaszolt. A beérkezett 19 iskolából 16 iskolában tanultak szlovákiai magyar diákok. Számuk az 1992-ben kimutatott 7-ről a 2003/2004-es tanévre 160-ra nőtt. A diákok többsége (132) négy határ menti város gimná-

21. táblázat
Gimnáziumok, gimnáziumi osztályok és diákok számának alakulása 1990–2002 között⁷⁴

Tanév	Iskolák			Osztályok			Tanulók											
	száma		MT	száma		MT	száma		MT	száma		MSZT	száma		KL	-HI +TÖ	MN	KO
	SZ	MT	%-os aránya	SZ	MT	%-os aránya	SZ	MT	%-os aránya	MN	%-os aránya	MSZT	%-os aránya	%-os aránya	%-os aránya	%-os aránya	%-os aránya	
1990/91	126	10+8	14,29	1 686	138	8,15	54 535	3 782	6,93	4 856	3 759*	1 097*	22,59*	5 252	-396	8,90	9,63	
1991/92	147	12+8	13,61	1 861	140	7,52	59 172	4 089	6,91	5 259	4 066	1 193	22,68	5 645	-386	8,89	9,54	
1992/93	165	13+8	12,73	2 014	151	7,50	63 522	4 432	6,98	5 617	4 406	1 211	21,56	5 984	-367	8,84	9,42	
1993/94	175	13+8	12,00	2 169	161	7,42	68 006	4 739	6,97	5 964	4 710	1 254	21,03	6 325	-361	8,77	9,30	
1994/95	183	13+8	10,48	2 306	166	7,20	72 072	4 892	6,79	6 132	4 851	1 281	20,89	6 623	-491	8,51	9,19	
1995/96	190	14+8	11,58	2 445	172	7,03	76 380	4 896	6,41	6 119	4 847	1 272	20,79	6 928	-809	8,01	9,07	
1996/97	196	14+8	11,22	2 538	175	6,90	79 376	4 914	6,19	6 164	4 867	1 297	21,04	7 104	-940	7,77	8,95	
1997/98	198	14+8	11,11	2 538	170	6,58	80 116	4 783	5,97	6 011	4 735	1 276	21,23	7 074	-1 063	7,50	8,83	
1998/99	205	14+8	10,73	2 646	169	6,39	80 669	4 680	5,80	5 861	4 633	1 228	20,95	7 026	-1 165	7,20	8,71	
1999/00	209	15+8	11,00	2 609	167	6,40	76 662	4 392	5,73	5 454	4 345*	1 109*	20,34*	6 593	-1 139	7,11	8,60	
2000/01	212	16+8	11,32	2 741	178	6,49	80 615	4 675	5,80	5 787	4 628*	1 159*	20,03*	6 836	-1 049	7,18	8,48	
2001/02	217	17+8	11,52	2 916	193	6,62	86 239	4 982	5,78	6 093	4 935*	1 158*	19,01*	7 210	-1 117	7,07	8,36	
2002/03	220	17+8	11,36	3 062	210	6,86	91 661	5 449	5,84	6 573	5 402*	1 171*	17,81*	7 553	-980	7,17	8,24	

SZ – Szlovákiában, MT – magyar tantervű, MN – magyar nemzetiségű, MMT – magyar nemzetiségű magyar tantervűbe, MSZT – magyar nemzetiségű szlovák tantervűbe, KL – a magyar nemzetiségűeknek a korosztály arányai szerint lenni kellene, HI, TÖ – hiány -, többlet +, KO – magyar nemzetiségű korcsoport aránya

Megjegyzés: A hivatalos adatok hiján a *-gal jelölt adatok becslés útján keletkeztek oly módon, hogy 1990-re a magyar tantervű iskolákba járó nem magyar nemzetiségű diákok számát 23-nak (1991-es hivatalos adat) vettük. Ugyanezen diákok számát 1999–2002 között 47-nek vettük (1998-as hivatalos adat).

ziumában tanul (Győr, Sátoraljaújhely, Komárom, Esztergom). A közölt adatok alapján feltételezhető, hogy a magyarországi gimnáziumokban tanuló szlovákiai diákok száma a szlovákiai magyar nemzetiségű gimnazisták jelenlegi 3-4 százalékáról folyamatosan nőni fog, ezért fontos lenne, ha a jövőben a teljes középfokú képzés szempontjából figyelnénk e jelenségre.⁷⁵

2.2.4.2. Szakközépiskolák

A rendszerváltásig Szlovákiában csekély változásokkal, korrekciókkal az ötvenes évek végén és a hatvanas évek elején kialakult szakközépiskolai rendszer, hálózat működött. Ez még inkább érvényes a magyar nyelvű szakközépiskolai képzésre. A hetvenes és nyolcvanas években a magyar tannyelvű osztályok és az oda járó diákok százalékos aránya a szlovákiai adatokhoz viszonyítva lényegesen nem változott (5. táblázat). A magyar nemzetiségűek korcsoportarányainak csökkenése miatt ez valójában relatív gyarapodást, pozitív fejlődést jelent. A rendszerváltás utáni 13 évben viszont az érettségivel végződő szakközépiskolai oktatás terén a szlovákiai magyarság teret veszített. Lássuk ennek részleteit is!

A) A szakközépiskolák sűrűbben helyezkednek el Szlovákiában, mint a gimnáziumok, hiszen 1991-ben 19 249 lakosra esett egy szakközépiskola, viszont 35 880 lakosra egy gimnázium. Hasonlóak a statisztikai adatok a szlovák nemzetiségű lakosok esetében is. Ha a 19 249 lakossági számot a magyar nemzetiségű lakosságra vonatkoztatjuk, azt kapjuk, hogy a szlovákiai szakközépiskolák sűrűségének akkor felelne meg a magyar tannyelvű, ill. magyar

nyelvű osztályokkal is rendelkező vegyes szakközépiskolák sűrűsége, ha 29 ilyen iskola volna. 1991-ben azonban csak 25 ilyen iskola volt. Ha azonban az iskolák sűrűségét a korcsoport, ill. magyar nemzetiségű diákok százalékos arányai szerint nézzük, akkor 21, ill. 26 magyar nyelvű oktatást nyújtó szakközépiskolára volna szükség (22. táblázat).

Ezek a statisztikai adatok azt mutatják, hogy 1991 és 2001 között Szlovákiában 17,56%-kal javult a szakközépiskolákba való bejutás lehetősége. A magyar tannyelvű szakközépiskolák esetében ugyanebben az időszakban viszont csak 8,25%-kal javult a helyzet (22. táblázat). A szakközépiskolák sűrűségét, elérhetőségét talán legpontosabban úgy lehetne megítélni, ha meghatároznánk például egy diák lakhelyének átlagos távolságát az iskolától, ill. a beutazási körülmények miatt kollégiumi elhelyezésben részesülő diákok számát.

Ezen átfogó statisztikai adatok elemzését azonban némileg finomíthatjuk, realisabbá tehetjük, ha a magyar alapiskolák, ill. magyar nyelvű képzést igénylő magyar nemzetiségű lakosok számaiból indulunk ki. Ha ugyanis az ilyen lakosok számát legfeljebb 74,67%-ban adjuk meg 1991-ben és 78,3%-ban 2001-ben (18. táblázat), akkor a magyar nyelvű szakközépiskolák sűrűségét megadó, a lakosság számához viszonyított adat lényegesen közelebb kerül az országos mutatókhoz (22. táblázat).

Ha a szakközépiskolák sűrűségét nem a lakosok számához viszonyítva, hanem a területi elhelyezkedésének sűrűsége szempontjából vizsgáljuk, akkor 10 év alatt, 1991 és 2001 között Szlovákiában 23,72%-kal javult a szakkö-

22. táblázat

A szakközépiskolák sűrűségének számaadatai⁷⁶

Év	Egy szakközépiskolára eső lakosok száma					
	Szlovákia	szlovák nemzetiségű		magyar nemzetiségű		magyar nyelvű képzést igénylők
		SZT	SZT+V	MT	MT+V	
1991	19 249	18 150	16 863	94 549	22 692	16 944
2001	15 869	14 697	13 984	57 836	20 821	16 303

SZT – szlovák tannyelvű, MT – magyar tannyelvű, SZT+V – szlovák + vegyes tannyelvű, MT+V – magyar + vegyes tannyelvű gimnáziumok

23. táblázat
A szakközépiskolák, szakközépiskolai osztályok és diákok számának alakulása 1990–2002 között⁷⁷

Tanév	Iskolák			Osztályok			Tanulók												
	száma SZ	MT %-os aránya		száma SZ	MT %-os aránya		száma		MT %-os aránya	száma		MMT	MSZT %-os aránya		száma KL	-HI +TÖ		MN %-os aránya	KO %-os aránya
		MT	MT		MT	MT	MSZT	MSZT		KL	-HI +TÖ								
1990/91	181	5 +17	12,15	2 816	164	5,82	87 082	4 735	5,44	7 100	4 723*	2 377*	33,48*	8 386	-1 286	8,15		9,63	
1991/92	274	9 +19	9,12	3 176	168	5,46	95 195	4 700	4,94	7 421	4 688	2 733	36,83	9 082	-1 661	7,80		9,54	
1992/93	315	69 +19	7,14	3 382	171	5,06	103 793	4 801	4,63	7 671	4 786	2 885	37,61	9 777	-2 106	7,37		9,42	
1993/94	339	6 +19	3,17	3 642	179	4,91	116 664	5 004	4,20	7 898	4 947	2 951	37,36	10 850	-2 952	7,07		9,30	
1994/95	361	5 +22	7,48	3 824	181	4,73	117 145	5 110	4,36	8 028	5 022	3 006	37,44	10 766	-2 738	6,85		9,19	
1995/96	364	5 +22	7,42	3 905	174	4,46	119 953	5 029	4,20	7 945	4 961	2 984	37,56	10 871	-2 926	6,63		9,07	
1996/97	368	5 +21	7,07	3 978	180	4,52	121 933	5 245	4,30	8 256	5 202	3 054	36,99	10 913	-2 657	6,77		8,95	
1997/98	365	5 +20	6,85	3 879	172	4,43	116 681	4 910	4,21	7 791	4 871	2 920	37,48	10 303	-2 512	6,68		8,83	
1998/99	384	6 +20	6,77	3 839	172	4,48	111 191	4 730	4,25	7 779	4 696	3 083	39,63	9 685	-1 906	7,00		8,71	
1999/00	348	7 +17	6,90	3 285	144	4,38	89 542	3 612	4,03	6 137	3 578*	2 559*	41,70*	7 701	-1 564	6,85		8,60	
2000/01	341	7 +16	6,74	3 288	143	4,35	88 776	3 544	3,99	6 131	3 510*	2 621*	42,75*	7 528	-1 397	6,91		8,48	
2001/02	339	9 +16	7,37	3 378	150	4,44	91 820	3 711	4,04	6 336	3 677*	2 659*	41,97*	7 676	-1 340	6,90		8,36	
2002/03	275	8 +16	8,73	3 014	150	4,98	83 353	3 691	4,43	6 064	3 657*	2 406*	39,69*	6 868	-804	7,28		8,24	

SZ – Szlovákiában, MT – magyar tannyelvű, MN – magyar nemzetiségű magyar tannyelvűbe, MSZT – magyar nemzetiségű szlovák tannyelvűbe, KO – a magyar nemzetiségűeknek a korosztály arányai szerint lenni kellene, HI, TÖ – hiány +, többlet +, KO – magyar nemzetiségű korcsoport aránya

Megjegyzés: Hivatalos adatok híján a *-gal jelölt számadatokat úgy kaptuk, hogy a magyar tannyelvű iskolába járó nem magyar nemzetiségű diákok számát 12-nek vettük 1990-ben (12 az 1991-es hivatalos adat). Ugyanezen diákok számát 34-nek vettük 1999–2002 között (34 az 1998-as hivatalos adat). Tehát például 1990-ben a *-gal jelölt számokat így kapjuk meg: MMT = 4735 – 12 = 4723; MSZT = 7100 – 4723 = 2377.

zépiskolák elérhetősége. A magyar nyelvű szakközépiskolai hálózatban viszont ez idő alatt semmilyen fejlődés nem következett be (23. táblázat).

Mindezeket összevetve megállapíthatjuk, hogy a magyar nemzetiségűek, de a magyar tannyelvű iskolákba járó diákok számára is rosszabb a szakközépiskolai oktatás elérhetősége a jelenlegi szlovákiai átlaghoz képest. Ez azonban nem oly mértékű hátrányos helyzet, hogy ebben kellene a magyar nyelvű középiskolai képzés legégetőbb problémáját látni. Ennél sokkal lényegesebb a magyar nyelvű középiskolai szakspecializációk, a tanulható szakok kínálatának szegénysége és nagymértékű visszafejlődése az utolsó 13 évben. Ez talán Duna-szerdahely és Komárom, illetve közvetlen környéke kivételével érvényes az ország teljes magyar szakközépiskolai képzésére. Ezt egy tipikus járás, az Érsekújvári járás adataival szeretnénk igazolni. E járás 9 szakközépiskolájában 2001-ben (Érsekújvár 4, Párkány 2, Nagysurány 2, Udvard 1) 17 különböző szak oktatása folyt, valamennyi szlovák nyelven, de csak 7 magyar nyelven.

B) Az egyes szakközépiskolákon belüli mennyiségi mutatók szerint Szlovákiában 1991-ben egy iskola átlagosan 11,23 osztállyal rendelkezett, egy magyar nyelvű oktatást nyújtó szakközépiskola viszont csak 6,72 osztállyal. Hasonlóan lényegesen alacsonyabb (188) az egy ilyen iskolába járó magyar nyelven tanuló diákok száma az országos átlagnál, amely 347,43. Ezek a mutatók 2001-re lényegesen csökkentek, tehát az osztályok és diákok számát tekintve a szakközépiskolák kisebbek lettek. A szlovákiai és a magyar nyelvű szakkö-

zépiskolai oktatásnál ezek a változások nagyjából egyforma nagyságrendűek (24. táblázat).

Az egy osztályba járó diákok átlagos száma is csökkent az említett tíz év alatt, és e csökkenés nagysága a magyar tannyelvű osztályokban lényegesen nem tér el a szlovákiai adatoktól.

Az iskolákon és osztályokon belül mutatkozó változások, fejlődési tendenciák nagyjából egyeznek a gimnáziumi oktatás kapcsán elmondottakkal.

C) 1990 és 2002 között a szakközépiskolai képzés terén nagyon szerteágazó, sokszor ellentétes, ellentmondásos változásokat fedezhetünk fel. Először is 1996-ig minden tekintetben egy nagyon intenzív fejlődés állt be a szakközépiskolákat illetően. Az iskolák száma 187-tel, azaz 103,31%-kal nőtt. Úgyszintén nőtt az osztályok száma 1162-vel, azaz 41,26%-kal, a diákok száma 34 851-gyel, azaz 40,02%-kal. A magyar tannyelvű oktatás terén ez a fejlődés jóval csekélyebb volt. Az iskolák, osztályok, diákok számát tekintve az emelkedés csak 4 (18,18%), 16 (9,86%) és 510 (10,77%) volt. Ez a fejlődés önmagában előrelépést jelentett, de ha összehasonlítjuk az országban végbement fejlődés mértékével, azt mondhatjuk, hogy a magyar nyelvű szakközépiskolai képzésben nagyon lényeges relatív csökkenés, visszafejlődés következett be 1996-ig (23. táblázat).

1996-ig a magyar nemzetiségű diákok számának a korcsoport százalékos arányai szerint 2527-tel azaz 30,13%-kal kellett volna emelkedni, ha az országos diákszám-növekedésből indulunk ki. A magyar nemzetiségű szakközépiskolás diákok száma azonban csak 16,28%-kal (1156-tal) nőtt. Ez is jól szemlélteti a lemaradás ütemének növekedését.

24. táblázat

A szakközépiskolák belső mennyiségi mutatói⁷⁸

Év	Egy szakközépiskolában				Egy osztályban	
	osztályok száma		tanulók száma		tanulók száma	
	Szlovákia	magyar tannyelvű	Szlovákia	magyar tannyelvű	Szlovákia	magyar tannyelvű
1991	11,23	6,72	347,43	188,00	30,95	27,98
2001	9,96	6,00	270,86	148,44	27,18	24,74

A magyar nemzeti közösség részéről negatív változásnak tekinthető, hogy az 1996-ig tartó lendületes országos szintű fejlődéssel nem tudott lépést tartani a magyar nyelvű oktatás. A magyar nemzetiségű diákok közül 1991-től 1996-ig 677-tel, vagyis 28,48%-kal emelkedett a szlovák tannyelvű iskolákba járó diákok száma, viszont csak 478-cal, azaz 10,14%-kal a magyar tannyelvű szakközépiskolát látogató diákok száma. Ez valószínűleg azzal függ össze, amit már korábban is jeleztünk, hogy nem kielégítő és az igényeknek nem megfelelő a magyar iskolák szakspecializációjának kínálata.

1996-tól 2002-ig viszont teljes egészében igen nagy mértékű Szlovákiában a szakközépiskolai képzés visszafejlődése. E hét év alatt nemcsak hogy az előbbi fejlődés eredményei teljesen kinullázódtak, hanem 1991-hez viszonyítva már a diákok számának csökkenése is bekövetkezett.

Itt szembevetendő az, hogy a diákok számának csökkenését nem követte sem az iskolák, sem az osztályok számának csökkenése. Ez az infláció növekedésén túl növeli a szakközépiskolai képzés anyagi terheit, és a gazdaságos működtetés kérdését hozza felszínre. A populációcsökkenés már elérte a középiskolai oktatást is, de még teljesen nem fedte le. Ezért várható, hogy a jelenlegi szakközépiskolai rendszert a jelzett fejlődési irány teljes átszervezésére kényszeríti. Itt is azok lehetnek a nyertesek, akik – előre látva a fejlődési folyamatokat – elsőként hajtják végre a szerkezeti modernizációt, nem várva ki a kényszer hatását. Az európai integráció kapcsán a szerkezeti változtatás elvei, irányvonalai mindinkább világosan láthatók, ami megkönnyítheti az indulást. Amint azt az előzőekben már jeleztük, ebben a versenyben, felkészülésben a magyar nyelvű szakközépiskolák „elaludtak”, sőt veszítettek korábbi pozícióikból.

Az 1990-től 2002-ig eltelt 13 év adatai – az 1996-ig tartó nagyarányú fejlődéstől eltekintve – azt mutatják, hogy Szlovákiában az azt megelőző időszakhoz képest 51,93%-kal több szakközépiskola működik. A magyar nyelven is oktató ilyen iskolák száma viszont csak 2-vel, vagyis 9,09%-kal nőtt. Érdekes változási ten-

denciát mutat az osztályok számának alakulása, amely csak 7,03%-kal nőtt Szlovákiában 2002-re, viszont a magyar tannyelvű osztályok száma már 8,54%-kal csökkent. A magyar nemzetiségű diákok számának változásait részletező adatok közlése előtt figyelembe kell venni e diákoknak a korcsoport százalékos arányaiban bekövetkezett csökkenését, ami 1,39%-ot tesz ki (9,63 – 8,24), illetve a 15–19 éves középiskolai korcsoportba tartozó magyar nemzetiségű fiatalok számának csökkenését, amely 1990 és 2002 között 13,12%-os volt (42 340 – 36 784 = 5556). Országos méretben ez csak 3890 fős csökkenést mutat, ami 0,88%-ot tesz ki.

Ha ezen viszonyítási számadatok tükrében azt vizsgáljuk, hány magyar nemzetiségű diáknak kellene szakközépiskolába járni, akkor a jelzett időszakban 1518 diákkal való csökkenést mutathatunk ki, ami 18,10%-os csökkenésnek felel meg.

Szlovákiában a szakközépiskolákat látogató diákok száma 1990 és 2002 között 3729 fővel, azaz 4,28%-kal csökkent. A magyar nemzetiségű diákok számának 1036 fővel való csökkenése ennél lényegesen nagyobb arányú, 14,59%-os.

Az utolsó 13 évben a magyar nyelvű szakközépiskolai oktatás terén az előbb részletezett alapstatisztikai adatok szerint nagyarányú visszafejlődés, tanulói létszámcsökkenés következett be, hiszen a tanulók száma 22,05%-kal (1044 fővel) csökkent. Ugyanígyen nagyszámú a magyar nyelvű oktatásban részesülő magyar nemzetiségű diákok számának csökkenése (22,57%, 1066). A szlovák tannyelvű iskolákba járó magyar nemzetiségű diákok száma ugyan csak 30-cal, azaz 1,26%-kal nőtt, de az előző, minden tekintetben jelentős csökkenést tekintve ez nagyarányú relatív növekedést jelent.

Mindezeket még az ún. hiány elemzése is alátámasztja. A magyar nemzetiségű fiatalok 15–19 éves korcsoportban való szlovákiai részesedésének százalékos arányai szerint számíthatók ki, hány magyar nemzetiségű diáknak kellene szakközépiskolába járni. Az itt mutatkozó hiány megközelítőleg a kilencvenes évek elején, 1993-ra 18,11%-ról felszökött a 37,38%-os maximumra, amelynek további növekedése a magyar nemze-

tiségű fiatalok műveltségi szintjének lényeges csökkenését idézhette volna elő. Ez a hiány ugyanis nem jelent meg észrevehető gyarapodásban sem a gimnáziumi, sem a szakmunkásképzésben. Pozitív jelenség, hogy a magyar nemzetiségű szakközépiskolás diákhány az 1990 évi 18,11%-ról a 2002-es évre – ha nagy ingadozásokkal mutatva is – fokozatosan 12,26%-ra (804-re) csökkent. Az említett időszak statisztikai adatokkal kimutatható pozitív fejlődési tendenciájaként egyedül ezt jelölhetjük meg.

D) Az előző részek elemzéseit összegezve: mind a magyar nyelvű szakközépiskolai képzés, mind a magyar nemzetiségű fiatalok szakközépiskolai képzése sokat veszített a nyolcvanas években elért pozíciójából abszolút számokban is és relatív összehasonlításban is.

Mik lehetnek ennek az okai?

Már a hetvenes évek elején világosan körvonalazódtak a magyar nemzetiség szakmai képzésének növelése érdekében megoldandó problémák. A magyar szakközépiskolák kapacitása, a mezőgazdasági iskolák kivételével, alacsony. Különösen fontos volna a vegyipari, élelmiszeripari és textilipari szakmák képzésének nagyobb arányú fejlesztése. Magyar tannyelvű szakiskolák alapítása minden olyan helyen indokolt, ahol van elég tanuló és magyarul oktatni tudó tanár. Amint láthatjuk, ezeket az elképzeléseket, irányelveket az oktatáspolitikai sosem valósította meg, holott erre a magyar nemzeti kisebbség részéről igény mutatkozott.

Lényeges még megemlíteni, hogy Szlovákiában 1948 óta sem könyvtárosi, sem konzervatóriumi magyar tannyelvű iskolák nem alakultak.

A szlovákiai magyar állami szakközépiskolai hálózatban 1996-ig már gyakorlatilag nem történt változás, hiszen ebben az évben 5 önálló magyar tannyelvű állami szakközépiskola és 19 vegyes igazgatású állami iskola működött. Az állami szakközépiskolák, illetve osztályok közül megszűnt a vegyipari Pozsonyban, a mezőgazdasági Tornalján és a pedagógiai Léván. Közben alakult egy ipari szakközépiskola Ógyallán. Az állam részéről tehát a magyar nyelvű szakközépiskolai képzés visszafogása tapasztalható.⁷⁹

Szlovákiában a kilencvenes években magán- és felekezeti szakközépiskolák jöttek létre. 2002-ben 36 ilyen iskola volt, melyek 204 osztályában 4327 diák tanul. A magyar nemzeti kisebbség 13 év alatt csak 2 magán-szakközépiskolát hozott létre (+2 vegyes), ezek 16 osztályában 291 tanuló tanul. A magyar kisebbség tehát újból nem élt azzal a lehetőséggel, hogy magán- és felekezeti szakközépiskolákat alapítson a magyar fiatalok számára.

Az elmondottakhoz tartozik még az is, hogy mindössze 8 tiszta magyar tannyelvű szakközépiskola működik még 2002-ben is. A szlovák tannyelvű iskolákban és az ún. közös igazgatású iskolákban a magyar ajkú gyermekek részére létrehozott osztályokban gyakran már csak a magyar nyelv és irodalom tantárgyat oktatják magyarul. 1995-ben 22 ilyen iskola volt, ez mára 16-ra csökkent.

Megállapítható tehát, hogy a magyar nemzeti kisebbség magyar nyelvű szakközépiskolai képzésének fejlődése (mind az állami, mind pedig a magán- és felekezeti iskolák terén) teljesen eltörpül a szlovákiai fejlődés mellett.

Újból csak az mondhatjuk, hogy a magyar nemzeti kisebbség nem volt képes belülről mozgósítani modernizációs tartalékait.

2.2.4.3. Szakmunkásképzők

Az 1990 és 1996 közötti időszakban lényeges változások történtek a szakmunkásképzés szervezésében, irányításában, a képzés tartalmában, illetve formájában is. Sok esetben az egyes tárcák hatáskörébe tartozó iskolák gazdátlanokká váltak, új szervezeti és jogi keretekbe kellett helyezni őket. A társadalmi és gazdasági változások szerkezeti átalakulást igényeltek a szakmunkásképzésben is. Ennek orvoslására törvények és rendeletek születtek. Ugyanakkor lényegesen megnőtt a gazdasági és társadalmi igény az érettségivel végződő középfokú képzés iránt, illetve csökkent a szakmunkásképző iskolák vonzása. (A továbbiakban a szakmunkásképző megnevezés alatt egyaránt értjük a szakmunkásképzőket vagy szaktanintézeteket [odborné učilište] és a szakmunkásképző iskolákat [stredné odborné učilište].)

A magyar nemzetiségűek szakmunkásképzése az országos adatokhoz viszonyítva itt is sok tekintetben ellentétes változási tendenciákat mutat. Lehetséges, hogy a szlovákiai megüresedett helyeket a magyar nemzetiségű tanulók foglalják el ezen alacsonyabb középfokú képesítést nyújtó iskolákban a nyelvi vagy tudásszint miatt?

A) A rendszerváltás előtti időszakban a párthatalmi szervek nagy súlyt fektettek a szakmunkásképzésre, és a középiskolák közül a szakmunkásképzőket látogatta a legtöbb diák. Még 1990-ben is több diákja volt a szakmunkásképzőknek, mint a gimnáziumoknak és a szakközépiskoláknak együttvéve. 2002-re azonban megfordult a kocka, és a gimnáziumokban és szakközépiskolákban már több mint 50 ezerrel több diák tanult, mint a szakmunkásképzőkben. Ugyanakkor viszont fokozatosan nő a szakmunkásképző iskolákban az érettségi bizonyítványt szerző diákok száma.

A múlt rendszerben kialakult szakmunkásképzés hagyományai miatt nem meglepő, hogy e középiskolák hálózata a lakosság számához viszonyítva még ma is a legsűrűbb, ezekből van a legtöbb (25. táblázat).

Nagyon kevés viszont a magyar tannyelvű szakmunkásképző iskolák száma, hiszen egy ilyen iskolára eső magyar nemzetiségű lakosok száma 1991-ben 94 549 volt, ami majdnem hat-szorosa és még 2001-ben is több mint négyszerese a szlovákiai átlagnak. A magyar nemzetiségű lakosok számára a magyar nyelvű szakmunkásképző iskolába való bejutás lehetősége kisebb az országos átlagnál annak ellenére, hogy 2001-re már közelebb került a 14 384 átlagos lakosságszámhoz az egy magyar nyelvű

vagy részben magyar nyelvű oktatást nyújtó iskolára eső 15 309 magyar nemzetiségű lakosok száma. Ha azonban abból indulunk ki, hogy 1991-ben a magyar nemzetiségű lakosok legfeljebb 74,67%-a és 2001-ben legfeljebb 78,30%-a igényli a magyar nyelvű középiskolai oktatást, akkor 1991-ben 15 128 és 2001-ben 11 987 ilyen magyar nemzetiségű lakosra jut egy teljesen vagy részben magyar nyelvű oktatást biztosító szakmunkásképző iskola. Az említett százalékhoz úgy jutottunk, hogy azonosítottuk azon magyar nemzetiségű alapiskolás tanulók százalékos arányával, akik magyar tannyelvű iskolába járnak (18. táblázat). Ez viszont úgy értelmezhető, hogy a magyar nyelvű oktatást igénylő lakosoknak az anyanyelvi szakmunkásképző iskolához való hozzájutás kedvezőbb, mint általában Szlovákia lakosainak esetében.

A szakközépiskolák sűrűségét, elérhetőségét eddig a lakosok számához viszonyítva közelítettük meg. Ha azonban az iskolák számából és azok változásából indulunk ki, akkor 1991 és 2001 között Szlovákiában 17,98%-kal javult a szakmunkásképzők elérhetősége, sűrűsége, ugyanis ilyen arányban nőtt az iskolák száma. A magyar nyelvű oktatást is nyújtó iskolák esetében ez a növekedés 21,43%-os volt. Ez is azt mutatja, hogy a középiskolai képzés súlyának a szakmunkásképzőből a nagyobb továbbtanulási lehetőséget biztosító gimnáziumi és szakközépiskolai képzésbe történő áttolódása lassúbb a magyar kisebbség körében, mint országos viszonylatban.

Mindezek azt jelentik, hogy a magyar nyelvű oktatást is biztosító iskolák sűrűsége általánosságban kielégítő. Azonban ezek alapján

25. táblázat

A szakmunkásképzők sűrűségének számadatai⁸⁰

Év	Egy szakmunkásképzőre eső lakosok száma					
	Szlovákia	szlovák nemzetiségű		magyar nemzetiségű		magyar nyelvű oktatást igénylők
		SZT	SZT+V	MT	MT+V	
1991	16 638	15 638	14 532	94 549	20 261	15 128
2001	14 384	13 573	12 643	57 836	15 309	11 987

SZT – szlovák tannyelvű, SZT+V – szlovák + vegyes tannyelvű, MT – magyar tannyelvű, MT+V – magyar + vegyes tannyelvű

még nem tudjuk részleteiben megítélni például azt, milyen az iskolák szóródása a vegyes lakosságú területeken, a közlekedés szempontjából milyen az iskolák elérhetősége. Ebben az esetben is hasznos információ lehetne például az, hogy a szakmunkásképző iskolák diákjainak hány százaléka lakik (kényszerül lakni) kollégiumban. Mindezek további szociológiai kutatások témái lehetnének.

B) A szakmunkásképzők belső szerkezetére utaló statisztikai adatok közül most az osztályok és diákok számát tekintjük át egy iskolán, osztályon belül. 1991-ben Szlovákiában átlagosan 18,46 osztály volt egy szakmunkásképzőben, amely 2001-re jelentősen, 11,97-re csökkent. A magyar nyelven is oktató osztályszám esetében ez a csökkenés lényegesen kisebb (26. táblázat). Ugyanakkor a másik két középiskolátípushoz hasonló a helyzet itt is a tekintetben, hogy egy iskolában jóval kevesebb magyar osztályt működtetnek, mint a szlovákiai átlag. Országos szinten egy iskolában a szóban forgó tíz év alatt a diákok száma jelentősen, több mint 36%-kal csökkent, a magyar nyelvű oktatásban ez a csökkenés valamelyest mérsékeltebb volt.

Ezek bizony hátrányosan befolyásolják a szlovákiai szakmunkásképzés szakkínálatát, színvonalát és nem utolsósorban a gazdaságos működtetését is. Ilyen szempontból a magyar nyelvű képzés országos viszonylatban ennél még inkább hátrányosabb helyzetben van, melynek okai hasonlóak, mint a gimnáziumi képzés esetében. Itt is megmutatkozik a magyar osztályok azon látszólagos előnye, hogy átlagban egy osztályban kevesebb diák tanul, mint a szlovákiai átlag. A 2001-re 3-4-re nőtt osztálylétszám-különbség nem jelent olyan

előnyt, amely a képzés eredményességében kimutatható lenne (26. táblázat).

C) Szlovákiában 1990 és 2002 között az iskolák, osztályok diákok számát tekintve ellentmondásos változások történtek. Mivel az ún. összevont iskolák kategóriája a statisztikai kimutatásokban csak 2002-ben jelent meg, ezért ezeket nem vizsgáljuk külön, hanem bevonjuk jelen vizsgálódásaink közé.

Az említett 13 évben a szakmunkásképzők száma 52-vel, azaz 16,72%-kal nőtt. Ellentmondásosságra utal, hogy ugyanebben az időben az osztályok száma 911-gyel csökkent, ami 15,29%-os csökkenést jelent. Ugyanígy a diákok száma 26 254-gyel volt kevesebb 2002-ben, mint 1990-ben, és ez is 17,50%-os csökkenésnek felel meg. Ezek az adatok arra a tényre világítanak rá, hogy a normatív támogatás mellett a költségesebb iskolafenntartás, műszaki működtetés elvonja a pénzeszközöket az oktatás minőségét biztosító beruházásoktól.

Ezek a megállapítások vonatkoznak a magyar nyelvű szakmunkásképzésre is, amely még ennél is ellentmondásosabb változásokat produkált az utolsó 13 évben. Már az iskolák számának emelkedése is 17,86%-os, ami magasabb az országos átlagnál. Az osztályok száma 71-gyel, azaz 38,38%-kal nőtt, amikor országos viszonylatban is lényeges csökkenés volt tapasztalható. Ugyanez a helyzet a tanulók száma tekintetében is, hiszen országos szinten lényegesen csökkent a szakmunkásképzőkbe járó diákok száma, ugyanakkor a magyar vagy részben magyar nyelven tanuló diákok száma 484-gyel, tehát 9,68%-kal nőtt. Most pedig vessük össze ezeket a statisztikai számadatokat a magyar nemzetiségűek képzésével, mivel a szakmunkásképzők magyar nemzetiségű diákjainak száma 1990 és

26. táblázat

A szakmunkásképzők belső mennyiségi mutatói⁸¹

Év	Egy szakmunkásképzőben				Egy osztályban	
	osztályok száma		tanulók száma		tanulók száma	
	Szlovákia	magyar tannyelvű	Szlovákia	magyar tannyelvű	Szlovákia	magyar tannyelvű
1991	18,46	8,61	451,99	201,07	24,49	23,36
2001	11,97	7,18	285,49	144,85	23,86	20,18

2002 között 3776 fővel csökkent, ami 27,67%-os csökkenésnek felel meg!

A szlovák tannyelvű szakmunkásképzőbe járó magyar nemzetiségű diákok számának 4258 fővel, vagyis 49,10%-kal való csökkenése, amely a három középiskola típus közül itt produkálja a legnagyobb csökkenést, a magyar nemzetiség részéről pozitív fejlődési tendenciaként jelenik meg. Ugyanakkor azonban ezek a változások arra is rámutatnak, hogy a szlovák nyelvű oktatásban részesülő magyar nemzetiségű diákok körében erőteljesebb az érettségivel végződő középiskolák vonzása. A magyar nemzetiségű fiataloknak a korcsoport szerinti százalékos arányai szerint 1991-ben 14 443 magyar nemzetiségű diáknak kellett volna szakközépiskolában tanulni, ami a valós helyzettel összehasonlítva 795 diákhányt jelentett. 2002-ben ez a hiány 323-ra módosult (27. táblázat).

D) A magyar nemzetiség szempontjából a szakmunkásképzésnek még mindig a legfőbb pontja a szlovák nyelven tanuló diákok igen magas száma annak ellenére, hogy 1990-hez képest 2002-re az ilyen diákok százalékos aránya 63,54-ről 44,71%-ra csökkent. E csökkenés viszonylag egyenletes volta további csökkenésre utal. Ez is felveti a magyar nyelvű oktatás bővítésének lehetőségét. Az anyanyelvi oktatás igénye a magyar nyelvű szakmunkásképzés rendszerének kialakítása idején az ötvenes-hatvanas években nem jelent meg olyan határozottan, mint a gimnáziumi, ill. szakközépiskolai képzésben. Ennek következményei a mai napig megmutatkoznak. Az anyanyelvi oktatás problémái közé tartozik még az is, hogy áttekinthetőbbé kellene tenni az ún. magyar tannyelvű osztályokban az egyes tantárgyak oktatási nyelvét. A szlovákiai magyar nemzeti közösség képviselőinek figyelemmel kellene követni a szakmunkásképzésben folyó szerkezetváltozást, modernizációt, hogy közben a szlovák tannyelvű iskolákban kisebbségben működő ún. magyar osztályok el ne sorvadjanak.

Az általános statisztikai adatok tükrében a magyar nemzetiségűek szakmunkásképzése nem mutat fel nagy lemaradást az országos adatokhoz képest. Az ilyen iskolába való bejutás, az iskolák elérhetősége, a lakosság számá-

hoz viszonyított sűrűsége az országos összehasonlításban (az általános statisztikák alapján) kielégítőnek mondható. Akkor mégis mi az oka annak, hogy a magyar nemzetiségű szakmunkástanulók közel 45%-a még 2002-ben is szlovák tannyelvű iskolát választott? Egyik valószínűsíthető ok a szakok választásának lehetősége. Dunaszerdahelyen, Komáromon és környékén kívül szinte a teljes magyarok által lakott területen nagyon szűk a magyarul oktatott szakok kínálata, ezért a távolabbi iskolák helyett inkább szlovák tannyelvű iskolát választanak a magyar szülők. Példaként tekintsük át az Érsekújvári járás állami szakmunkásképzőit! E járásban 8 szakmunkásképző működik, 4 Érsekújvárott, 2 Nagysurányban, 1 Udvardon és 1 Párkányban. A 8 iskolában 2001-ben összesen 97 szakon folyt szakmunkásképzés, azonban csak 3 iskolában (Érsekújvár, Udvard, Párkány) volt magyar nyelvű oktatás összesen 18 szakon. Udvardon az 5 különböző szak közül 4 szakon magyar nyelven, 3 szakon szlovák nyelven folyik az oktatás. Az érsekújvári építészeti szakközépiskolában 17 különböző szakon lehet tanulni, ebből 15 szakon szlovák nyelven és csak 8 szakon magyar nyelven. Végül Párkányban 14 különböző szakon folyik a képzés, ebből 11 szakon szlovák nyelvű és csak 6 szakon magyar nyelvű az oktatás. Hasonló a helyzet a többi magyarok által lakott járásban is.

Látszólag kedvező folyamatok is végbe mentek a szlovákiai magyar szakmunkásképzésben. 2002-ben már 6 magyar tannyelvű magán-szakmunkásképző iskola működött és csak 5 állami. A 22 magyar nyelven is oktató (vegyes) iskola közül 21 állami iskola.

A diákok számát illetően 1990 és 1995 között a magyar nyelvű szakmunkásképzésben is (a szakközépiskolákhoz hasonlóan) az országos tendenciákkal ellentétben szembetűnő gyarapodásról számolnak be a statisztikák. Ezt követően 2002-ig viszont az állami csökkenési ütemet lényegesen meghaladó diákszámcsökkenés, tehát intenzív visszafejlődés ment végbe a magyar nyelvű szakmunkásképzésben.

Az elkövetkező években a helyzetelemzések mindezek tekintetében nagyon izgalmas várakozásokat jeleznek. Tartogat-e még szá-

27. táblázat
A szakmunkásképző, szakmunkásképző osztályok, szakmunkástanulók számának alakulása 1990–2002 között⁸²

Tanév	Iskolák			Osztályok				Tanulók									
	száma		MT %-os aránya	száma		MT %-os aránya	MT %-os aránya	száma			MSZT %-os aránya	száma		MN %-os aránya	KO %-os aránya		
	SZ	MT		SZ	MT			SZ	MT	MN		KL	-HI +TÖ				
1990/91	311	3 +25	9,00	5 960	185	3,10	149 981	4 998	3,33	13 648	4 976*	8 672*	63,54*	14 443	-795	9,10	9,63
1991/92	317	6 +22	8,83	5 851	241	4,12	143 282	5 630	3,93	12 992	5 608	7 384	56,83	13 669	-677	9,07	9,54
1992/93	344	9 +22	9,01	5 704	270	4,73	139 408	6 265	4,49	12 549	6 224	6 325	50,40	13 132	-583	9,00	9,42
1993/94	344	8 +22	8,72	5 450	275	5,05	138 465	6 664	4,81	12 625	6 611	6 014	47,64	12 877	-252	9,12	9,30
1994/95	358	7 +29	10,06	5 338	275	5,15	138 442	6 922	5,00	12 396	6 896	5 500	44,37	12 723	-327	8,95	9,19
1995/96	357	7 +29	10,08	5 375	272	5,06	139 419	6 970	5,00	12 427	6 924	5 503	44,28	12 645	-218	8,91	9,07
1996/97	355	7 +27	9,58	5 268	284	5,39	135 696	6 767	4,90	11 812	6 733	5 079	43,00	12 145	-333	8,70	8,95
1997/98	346	6 +26	9,25	4 998	269	5,38	126 798	6 312	4,98	11 362	6 287	5 075	44,67	11 196	+166	8,96	8,83
1998/99	349	7 +24	8,88	4 776	252	5,28	117 507	5 598	4,76	10 248	5 574	4 674	45,61	10 235	+13	8,72	8,71
1999/00	361	7 +25	8,86	4 374	225	5,14	102 522	4 809	4,69	8 804	4 785*	4 019*	45,65*	8 817	-13	8,59	8,60
2000/01	368	8 +24	8,7	4 491	237	5,28	105 838	4 865	4,60	8 867	4 841*	4 026*	45,40*	8 975	-108	8,38	8,48
2001/02	374	9 +25	9,09	4 475	244	5,45	106 775	4 925	4,61	9 188	4 901*	4 287*	46,66	8 926	+262	8,61	8,36
2002/03	363	11 +22	9,09	5 049	256	5,07	123 727	5 482	4,43	9 872	5 458*	4 414*	44,71*	10 195	-323	7,98	8,24
Ebből összevont iskolák																	
2002/03	64	1 +1	3,16	1 328	26	1,96	34 590	677	1,96	1 829	675	1 154	63,09	2 850	-1 021	5,29	8,24

SZ – Szlovákiában, MT – magyar tantervű, MN – magyar nemzetiségű magyar tantervűbe, MSZT – magyar nemzetiségű szlovák tantervűbe, KL – a magyar nemzetiségűek a korosztály arányai szerint lennie kellene, HI, TÖ – hiány -, többlet +, KO – magyar nemzetiségű korcsoport aránya

Megjegyzés: a hivatalos adatok híján a *-gal jelölt számadatokat úgy kaptuk meg, hogy 1990-re a magyar tantervű iskolába járó nem magyar nemzetiségű diákok számát 22-nek vetjük, ami megfelel az 1991 évi hivatalos adatoknak. Ehhez hasonlóan az 1999 és 2002 közötti időszakban az említett diákok számát 24-ben jeleltük meg, amely az 1998-as év hivatalos adatainak felel meg.

munkra ellentmondásos, az országgal ellentétes változási tendenciákat a magyar nyelvű, ill. a magyar nemzetiségűek középiskolai művelődése, vagy talán végre stabilizálódik, és az országos statisztikai mutatókhoz hasonló változásokat, fejlődést fogja követni?

3. A SZLOVÁKIAI MAGYAR FELSOÓK-TATÁS

3.1. Bevezetés

A csehszlovák, ill. a szlovák felsőoktatási rendszer a kezdettől fogva nem sorolható be sem a duális, sem a lineáris modellek közé. Egy sajátos felsőoktatás alakult ki, amelyre talán a legjellemzőbb fogalom az „egyszintű felsőoktatás”. A Magyarországon kialakult többé-kevésbé duális rendszer, a főiskolai és egyetemi szektor párhuzamos jelenléte és tapasztalata szemszögéből a szlovákiai rendszer nehezen értelmezhető és terminológiai zavarokat okozhat. A szlovákiai felsőoktatási intézmények nevében a közelmúltig a *főiskola* (vysoká škola) vagy *egyetem* (univerzita) megnevezés szerepelt függetlenül attól, hogy az intézmény a Magyarországon megszokott különböző szintű főiskolai vagy egyetemi képzésnek megfelelő diploma kiadására jogosult.

Azok a szlovákiai felsőoktatási intézmények, amelyek korábban a főiskola nevet viselték, a kilencvenes években egyetemre változtatták nevüket, függetlenül a nemzetközi minősítési kritériumoktól.

A csehszlovákiai magyar nemzeti kisebbségnek 1918-tól nem volt saját anyanyelvi felsőoktatási intézménye. Magyar nyelvű felsőfokú képzés csak a pedagógusképzésben volt.

A szlovákiai felsőoktatási intézményeket hivatalosan öt kategóriába szokták sorolni. Így a múltban és most is egyetemi, műszaki, közgazdasági, mezőgazdasági és művészeti képzést nyújtó felsőoktatási intézményeket különböztetnek meg. A felsőoktatási intézményekről 1990-ben elfogadott törvény a karok alapításának jogát a felsőoktatási intézményi tanácsok hatáskörébe helyezi, így a legkülönbözőbb karok jöttek létre, ezért a felsőoktatási intézmé-

nyeket már nem lehet egyértelműen osztályozni az előző rendszer szerint. A fenti kategorizáció most már inkább csak a karokra vonatkozatható, de a hivatalos ügyintézésben és a statisztikai adatokban az öt szakmai irányzat megkülönböztetése továbbra is használatos.⁸³

A felsőoktatást meghatározó legfontosabb jogkörök (intézmény létrehozása stb.) a prágai központi föderációs törvényhozás hatáskörébe tartoztak egészen 1990-ig. Az ekkor kialakuló új föderációs államhatalmi átrendeződés már a felsőoktatás teljes decentralizációját jelenti az ún. szövetségi államokra. Gyakorlatilag ettől kezdve beszélhetünk önálló szlovákiai felsőoktatásról a végrehajtás és 1993-tól (Szlovákia megalakulásától) a törvénykezés szintjén is.

3.2. Az egyetemi autonómia kialakulása

Az 1989-es rendszerváltás előtti kommunista pártállami irányítási formák közismertek. Egyetemi autonómia, akár akkreditáció ezen időszakban gyakorlatilag nem létezett. A felsőoktatás is ki volt szolgáltatva a pártállam hatalmi szerveinek. Csehszlovákiában nagyon gyorsan sikerült törvényileg megalapozni a felsőoktatási intézmények autonómiáját, hiszen már 1990. július 1-jével hatályba lépett a 172/1990. számú felsőoktatási törvény (Zákon o vysokých školách), amely egyértelműen kimondja a felsőoktatási intézmények önkormányzatiságát, melynek szerkezetéről és tevékenységéről a törvénnyel összhangban és annak keretei között az intézményi önkormányzat szervei döntenek (1§, [2]).

Annak ellenére, hogy az említett törvény nem tér ki az egyetemi önkormányzatiság, autonómia gyakorlásának – de más területek – részleteire sem, teljesen új helyzetbe hozta a felsőfokú intézményeket. E törvény többek között már rendelkezett az Akkreditációs Bizottság létrehozásáról és jogköreiről (17., 15. §), és teret biztosított a különböző szintű felsőfokú képzésnek (21. §). Az első, legalsó szint a baccalaureatusi (Bc.), míg a közismertebb master helyett a tanulmányi szaktól függően magiszter (Mgr.), mérnöki (Ing.), orvosi, állatorvosi képzésben (MUDr., MVDr.) fokozatok megszerzését írja elő a törvény.

Az 1990-ben elfogadott törvény rendelkezései már lehetőséget kínáltak az addigi egy-szintű képzés helyett mind a duális, mind a lineáris modell kialakulásához. Ennek ellenére a szlovákiai felsőoktatást a kilencvenes években csak az intézményeken belüli duális képzési formák kialakulásának lassú folyamata jellemezte. Az eddig ismeretlen első szintű, baccalaureatusi képzési programokat túlnyomó többségben levelező (extern) képzési formában hirdették meg az intézmények, mivel ez tandíj beszedését tette lehetővé számukra.

A kilencvenes évek elején az egyszintű felsőfokú képzésből eredően azok az intézmények, amelyek nevében nem szerepelt az egyetem (univerzita) szó, igyekeztek névváltással is deklarálni egyenrangúságukat. Így 2002-ben Szlovákiában 16 felsőfokú intézmény nevezte magát egyetemnek. Ezenkívül még három művészeti irányzatú intézmény működik, melyek közül kettő megnevezésében a főiskola (vyšoká škola), egy nevében az akadémia megnevezés szerepel (Képzőművészeti Főiskola, Szín-művészeti Főiskola, ill. Művészeti Akadémia). A további három állami intézmény közül kettő katonai akadémia, egy pedig rendőrakadémia. A 23. felsőfokú intézmény a Trencsényi Magán Menedzser Főiskola.

A magyarországi, de más államok felsőoktatási intézményeihez viszonyítva ezek a megnevezések bizony gyakran értelmezési zavarokat okoznak.

3.3. Felsőoktatás az európai integráció küszöbén

A kilencvenes években a felsőfokú intézmények csaknem figyelmen kívül hagyták a már érlelődő folyamatokat, és nem tettek előrelépést a háromszintű lineáris képzési modell felé. A Sorbonne-i Nyilatkozattal felgyorsult az európai felsőoktatási rendszerek harmonizációja.⁸⁴ Európa oktatási minisztereinek Bolognai Nyilatkozata és Prágai Nyilatkozata viszont Szlovákia törvénykezésében termékeny talajra talált, és 2002. április 1-jével már életbe lépett a teljesen új szemléletet tükröző 131/2002. számú felsőoktatási törvény. E törvény biztosítja a

jogi keretet ahhoz, hogy a felsőoktatási intézmények gyorsan, sikeresen alkalmazkodhassanak az új európai törekvésekhez, és egyenrangú, versenyképes tagjaivá válhassanak az Európai Felsőoktatási Térségnek. E törvény ide vonatkozó rendelkezései közül emeljünk ki néhányat!

– A törvény rendelkezése alapján az eddig állami irányítású, a fentebb említett első 19 felsőoktatási intézmény ún. nyilvános egyetemmé vált. Ez többek között azt jelenti, hogy részben az állam eddigi szerepét egy új szerv, a Felügyelő Tanács veszi át, amely mindenekelőtt a most már nem állami vagyon kezeléséért felel, de betölti a társadalmi igények érvényesítését is az egyetemek hagyományos döntéshozó és végrehajtó szerveinek irányában.

– A törvény a nyilvános felsőoktatási intézmények költségvetésének forrásául az állami támogatáson túl tíz további forrást jelöl meg. Az állami költségvetésből az egyetemek a fejkvótás normatív finanszírozási rendszer szerint részesülnek.

– A szlovákiai felsőoktatás számára a törvény egységesen a tanulmányi szak, tanulmányi program és tanulmányi terv kategóriát vezet be. Ezek közül a tanulmányi szakok rendszerét és azok tartalmát (jelenleg 353 szakot) az oktatási minisztérium felügyeli és regisztrálja azzal együtt, hogy megjelöli, milyen fokozaton lehet az illető szakot tanulni. A tanulmányi szakok alapján az egyetemek dolgozzák ki a tanulmányi programot a lineáris modell mindhárom szintjére, és ezeket kell az egyetemeknek akkreditáltatniuk.

– A törvény előírja a háromfokozatú, háromszintű lineáris, egymásra épülő képzést és az éves 60 kreditpontos egységes kreditrendszer, mint amilyen az ECTS (European Credit Transfer System).

Az említett törvény szerint 2004-re a felsőoktatási intézményeknek ki kell dolgozniuk (mindenekelőtt tartalmilag) az európai egyetemek programjával összehasonlítható tanulmányi programjaikat, és ezek szerint kell megindítani a képzést. Az európai felsőoktatási rendszerek harmonizálása tekintetében a szlovákiai felsőoktatás egy nem elhanyagolható előnnyel rendel-

kezik, amely abból adódik, hogy Szlovákiában ténylegesen nem volt duális, egymás mellett létező, egymásra nem épülő főiskolai és egyetemi képzés. Ezért, s ez már most is tapasztalható, nagyon gyorsan, racionálisan át tud szerveződni az európai kritériumok szerint. Az európai integráció küszöbén a szlovákiai felsőoktatás helyzete szerkezeti szempontból tehát előnyösnek mondható. Ha ezt az előnyt a minőségi oktatás és versenyképesség terén kamatoztatni is tudja, akkor megnyílik előtte az európai felsőoktatási tér minden lehetőségével és előnyeivel együtt.

2005-től tehát – az európai normáknak megfelelően – csak az egymásra épülő három fokozatban elkészített és akkreditált tanulmányi programok szerint folyhat felsőfokú képzés Szlovákiában (2 §, [5]). Az oktatási minisztérium az Akkreditációs Bizottság véleményezése után csak kivételes esetben engedélyezheti egy tanulmányi programba összevonni az első két fokozatot (53. §, [3]).

Az új törvény szerint a karok elvesztették eddigi jogalanyiségüket és néhány nem éppen lényeges kompetenciájukat. A tanulmányi programokat tehát az egyetem akkreditáltatja. Ez a helyzet lényegében feltöri a kari bezártságot, s lehetőséget teremt az egyetemen belüli egészséges mobilitáshoz és a társadalmi, gazdasági, piaci igényeket figyelembe vevő integrált tanulmányi programok kidolgozásához.

3.4. Magyar nemzetiségű hallgatók a szlovákiai felsőoktatásban

3.4.1. Általános jellemzők

A rendszerváltást követően a szlovákiai felsőoktatás folyamatos nagyarányú fejlődésen ment át, és ez a fejlődés még ma is tart. A magyar nemzetiségű felsőfokú képzése szempontjából fontos tudatosítani azt a hosszan elnyúló intenzív fejlődést, melynek keretei között megteremtheti azokat a feltételeket, amelyek elindíthatják a tetemes eddigi lemaradás kiküszöbölését. A felsőoktatás tömegessé válása mellett a minőség és gazdaságosság kritériumai szerint működő nemzeti felsőoktatás lehet csak sikeres az európai felsőoktatási és tudományos

térben. A szlovákiai magyar nemzeti közösségnek nem szabad elszalasztania ezt a kínálgató lehetőséget. A rendszerváltás óta eltelt időszakot azonban éppen az elmulasztott lehetőségek időszakának lehet tekinteni.

Az alábbiakban érthető okokból eltekintünk a Szlovákiában működő két katonai és egy rendőrakadémia statisztikai adataitól.

Szlovákiában 1990-ben 13 állami felsőfokú intézmény működött. Ezek száma 2002-ben 20-ra emelkedett. A 7 új intézmény közül csak három alakult (kettő Trencsénben és egy Rózsahegyen) olyan városban, ahol addig felsőoktatás nem volt. A két trencsényi felsőoktatási intézmény közül az egyik magánintézmény. A többi (Eperjes, Besztercebánya, Nagyszombat) lényegében az ott levő karokból, ill. kihelyezett képzésekből jött létre.

A karok számát tekintve 1990-ben 50 kar működött a szlovákiai felsőoktatási intézményekben, ez 2002-re 93 karra bővült. A 43 új kar többsége az intézményen belül meglevő karok szétválásából jött létre.

A Csehországban és Magyarországon felsőfokú tanulmányokat folytató szlovákiai magyar tanulók számáról nem rendelkezünk pontos adatokkal. Azonban nagy valószínűséggel megállapíthatjuk, hogy a cseh egyetemeken tanuló szlovákiai illetőségű hallgatók számához viszonyítva a magyarországi és csehországi egyetemeken tanuló szlovákiai magyar nemzetiségű hallgatók százalékos aránya nem haladja meg a szlovákiai egyetemek hallgatóinak és ezen egyetemek magyar nemzetiségű hallgatóinak százalékos arányait. Ezt úgy is megfogalmazhatjuk, hogy a külföldön tanuló szlovákiai és szlovákiai magyar hallgatók száma a hazai arányoknak megfelelően növeli a szlovákiai egyetemeken tanuló szlovákiai, ill. a szlovákiai magyar nemzetiségű hallgatók számát. Ezért nem tartjuk lényegesnek ezeket beépíteni statisztikai elemzéseinkbe.

A hallgatók száma az említett 13 év alatt Szlovákiában 45 792-vel, vagyis 86,94%-kal nőtt. A magyar nemzetiségű hallgató száma ez idő alatt csak 1902-vel nőtt, ami csak 73,78%-os növekedésnek felel meg. A korcsoport százalékos arányai szerint 2002-ben 8212 magyar

nemzetiségű fiatalnak kellene tanulnia a szlovákiai felsőoktatási intézményekben. A magyar nemzetiségű fiataloknak a 20–24 éves korcsoporton belüli csökkenése miatt ennek az 1990-es évhez viszonyítva 2861 fős, azaz 53,47%-os növekedést kellett volna felmutatni. A magyar nemzetiség veszteségei a felsőoktatásban is mindenekelőtt a korcsoporton belüli csökkenésben mérhetők le, amely 10,16%-ról 8,34%-ra csökkent (28. táblázat).

A szlovákiai magyarság az elmúlt közel másfél évtizedben nem mozgósította 50% körüli tartalékait, és a felsőfokú képzés terén nem indította el az országos szinthez való közeledésének folyamatait, elmulasztotta kihasználni a kínálgó felzárkózási lehetőségeket.

Az, hogy a felsőoktatási hallgatóknak csak mintegy 4,5%-a magyar nemzetiségű, a helyzetelemzés egyik gyakran használt eszköze, amely nem teljesen fedi a valós állapotokat. Különösen így van ez, ha ezt a magyar lakosság százalékos arányaival hasonlítják össze (1991-ben 10,76%, 2001-ben 9,68%).

A magyar nemzetiségű felsőoktatási hallgatók számában mutatkozó hiány 1990 és 2002 között 959-cel, azaz 34,59%-kal nőtt, de az említett korcsoport aránycsökkenése miatt végül is

a hiány százalékban kifejezve az 1990-es 51,82%-ról 2002-re 45,45%-ra javult. Ez a javulás azonban nem volt folyamatos, hanem valójában csak az 1998 és 2002 közti időszak alatt következett be. De vajon miért nem volt hallgatói hiánycsökkenés már a korábbi nyolc évben, és miért éppen most indult be ez a folyamat? Az utóbbi kérdésre keresve a választ: valószínűleg a szlovákiai magyarság ráébredt, hogy az elszegényedésből, a magasabb munkanélküliségből, a rossz szociális, gazdasági helyzetből kivezető út a magasabb műveltségen keresztül történhet.

Elmondhatjuk tehát, hogy a szlovákiai magyar nemzetiség felsőfokú képzésében egy pozitív folyamat indult be 1998–2002 között, amely a hiány nemcsak százalékos, hanem számbeli csökkenésében is megnyilvánul (3972-ről 3732-re). Ennek egy másik statisztikai bizonyítéka az is, hogy a korcsoport százalékos aránya és a magyar nemzetiségű hallgatók százalékban kifejezett aránya közti különbség 1990-ben 5,27%-ot tett ki (10,16 – 4,89), 1998-ban 4,63%-ot és 2002-ben már csak 3,79%-ot (28. táblázat).

A most ecsetelt pozitív változás ütemének felgyorsítása, külső ösztönzése, támogatása le-

28. táblázat

A felsőoktatási hallgatók számának alakulása 1990–2002 között⁸⁵

Akadémiai év	Hallgatók						
	száma				százalékban		
	SZ	MN	KL	HI	MN	HI	KO
1990/91	52 669	2 578	5 351	- 2 773	4,89	51,82	10,16
1991/92	52 430	2 530	5 290	- 2 760	4,83	52,17	10,09
1992/93	55 564	2 548	5 518	- 2 970	4,58	53,82	9,93
1993/94	58 843	2 741	5 749	- 3 008	4,68	52,32	9,77
1994/95	66 900	3 078	6 429	- 3 351	4,60	52,12	9,61
1995/96	72 525	3 445	6 854	- 3 409	4,78	49,74	9,45
1996/97	78 045	3 568	7 258	- 3 690	4,57	49,74	9,45
1997/98	82 432	3 653	7 534	- 3 881	4,43	51,51	9,14
1998/99	85 742	3 728	7 700	- 3 972	4,35	51,58	8,98
1999/00	88 192	4 002	7 779	- 3 777	4,54	48,55	8,82
2000/01	91 263	4 145	7 903	- 3 758	4,54	47,55	8,66
2001/02	93 159	4 206	7 919	- 3 713	4,51	46,89	8,50
2002/03	98 461	4 480	8 212	3 732	4,55	45,45	8,34

SZ – Szlovákia, MN – magyar nemzetiségű, KL – a magyar nemzetiségűeknek a korosztály szerint lenni kellene, HI – hiány, TO – többlet, KO – korcsoport

hetne a magyar nemzetiség egyik legfontosabb feladata, hiszen e változás forrását maga a lakosság nyitotta meg.

Az említett hallgatói létszámban megmutatkozott hiány csökkenése azért is figyelemre méltó és ösztönző, mert az a szlovákiai, mindekelőtt szlovák nyelvű felsőoktatásban következett be annak ellenére, hogy éppen erre az időszakra esik a magyarországi intézmények által Szlovákia területén működtetett magyar nyelvű nappali felsőoktatás intenzív bővítése.

3.4.2. A hallgatók szakágazatok szerinti megoszlása

Az alábbiakban a magyar nemzetiség felsőfokú művelődésének némely részleteire is szeretnénk rámutatni. Elsőként a Szlovákiában megszokott öt szakágazat – egyetemi, műszaki, közgazdasági, mezőgazdasági, művészeti – mentén lezajló változások elemzésével kezdjük. A hallgatók számának növekedése Szlovákiában 1990 és 2002 között a szakágazatok szerint különböző. Legkisebb (28,56%-os) arányú növekedés a műszaki mérnökképzésben, a legnagyobb (222,16%-os) növekedés pedig a közgazdasági szakok hallgatóinál tapasztalható (29. táblázat). Meglepő viszont az, hogy az agrár jellegű területeken nagyobb számban élő magyar fiatalok a legkisebb növekedést, csupán 2,33%-ot éppen a mezőgazdasági szakoknál érték el. Erre nagyon nehéz logikus magyarázatot találni. A magyar nemzetiség a legnagyobb, 201,56%-os diákszám-növekedést szintén a közgazdasági szakirányzatoknál érte el. A mezőgazdasági szakoknál

előbb jelzett meglepően alacsony gyarapodás mellett szintén meglepő, hogy a műszaki irányzatoknál a szlovákiai gyarapodás 28,56%-os, a magyar nemzetiségüké viszont 34,33%-os volt. Ez az egyedüli eset, amikor az országos fejlődési tendenciát meghaladta a magyar hallgatók számának növekedése százaléokban kifejezve. Ez azért is meglepő, mert olyan műszaki szakokról van szó, amelyek az ipari termeléshez kapcsolódnak, és köztudott, hogy a magyarok által lakott területeken kevesebb az ipari üzemek száma. Ez egyedül azzal magyarázható, hogy a felsőoktatási intézmények műszaki irányzatai a többi ágazatokhoz képest lényegesen kisebb a hallgatószám-emelkedés, így a műszaki mérnökképzésbe könnyebb a bejutás. A magyar érettségiző fiatalok valószínűleg ezt a lehetőséget használták ki tanulmányaik folytatására (29. táblázat).

A szlovákiai felsőoktatásnak a rendszerváltást követő 13 évben elért dinamikus fejlődését a magyar nemzetiségűek felsőfokú képzése csak lemaradva tudta követni.

Az alábbiakban szakágazatokra lebontva elemezzük a magyar nemzetiségűek felsőfokú művelődésében meglevő diákszám-hiányokat. A statisztikai adatok szerint még mindig tetemes a hiány, a lemaradás, hiszen 2002-ben az öt szakágazat hiánya 31,84% (egyetemi szakok) és 62,45% (közgazdasági szakok) között mozgott (30. táblázat).

A már korábban országos szinten jelzett hiánycsökkenés 1990-től 2002-ig az egyes szakágazatok esetében is kimutatható, kivételt csak a mezőgazdasági szakok képezik, ahol a hiány

29. táblázat

A felsőoktatási hallgatók számának változásai szakágazatok szerint⁸⁶

Szakágazat	Hallgatók Szlovákiában				Ebből magyar nemzetiségűek			
	száma		növekedés		száma		növekedés	
	1990	2002	számban	%-ban	1990	2002	számban	%-ban
Egyetemi	19 776	42 656	22 880	115,70	1 264	2 425	1 164	92,31
Műszaki	22 200	28 540	6 340	28,56	836	1 123	287	34,33
Közgazdasági	5 741	18 495	12 754	222,16	192	579	387	201,56
Mezőgazdasági	4 357	7 033	2 676	61,42	258	264	6	2,33
Művészeti	599	1 737	1 138	189,98	31	89	58	187,10
Szlovákia	52 669	98 461	45 792	86,94	2 578	4 480	1 902	73,78

30. táblázat

A magyar nemzetiségű felsőoktatási hallgatók számának és százalékos arányainak alakulása 1990-ben és 2002-ben⁸⁷

Szakágazat	Magyar nemzetiségű egyetemi, főiskolai hallgatók							
	százalékos aránya		kellene lenni		hiány		hiány %-ban	
	1990	2002	1990	2002	1990	2002	1990	2002
Egyetemi	6,38	5,69	2 009	3 558	748	1 133	37,23	31,84
Műszaki	3,77	3,93	2 256	2 380	1 420	1 257	62,94	52,82
Közgazdasági	3,34	3,13	583	1 542	391	963	67,07	62,45
Mezőgazdasági	5,92	3,75	443	587	185	323	41,76	55,03
Művészeti	5,18	5,12	60	145	29	56	48,33	38,62
Szlovákia	4,89	4,55	5 351	8 212	2 773	3 732	51,82	45,45
Korcsoport	10,16	8,34						

nőtt. Ez utóbbi szakokat csak két egyetemen, a nyitrai Szlovák Mezőgazdasági Egyetemen és a zólyomi Műszaki Egyetemen lehet tanulni. A fő hangsúly Nyitrán van, ahol 2002-ben az összlétszámot képező 264 hallgatóból 232 tanult.

A szlovákiai magyarság felsőoktatásának egyik legégetőbb, legfájóbb pontja éppen az agrárszakemberek hiánya és 1990-től az ilyen mérnökképzés stagnálása annak ellenére, hogy 2000-ig 47,67%-os növekedést mutatott az agrárszakokon a magyar hallgatók száma. Ez a növekedés ugyanis gyakorlatilag csak 1999-ben és 2000-ben valósult meg. 2000 után három év alatt a hallgatók száma újból az 1990-es év szintjére esett vissza (31. táblázat). A magyarok által lakott területek adottságai, kihasználhatósága miatt azonban ez területeken a mezőgazdaságban és az azt kiegészítő feldolgozó ágazatokban dolgozó szakemberek aránya sokkal magasabb, mint Szlovákia más területein. A magyarság jelentős része a mezőgazdaságból él. Ezért a magyarság gazdagodását, életszínvonalának, szociális helyzetének javulását lényegesen elősegíthetné, ha sokkal magasabb lenne az agrárszakemberek aránya (31. és 32. táblázat).

A statisztikai adatok alapján 1999-ig, 2000-ig az említett szakágazatokon tanuló magyar nemzetiségű hallgatók száma és százalékos aránya – némi kilengésektől eltekintve – viszonylag egyenletes változásról tanúskodik.

Ezt kiegyensúlyozott tendenciaként könyvelhetjük el (31. és 32. táblázat). 1999 és 2002

között azonban ez a tendencia megbomlani látszik. A műszaki szakoknál ugyanis egy nagyon meredek csökkenésre figyelhetünk fel: a magyar hallgatók száma 1312-ről 1123-ra esett vissza, azaz közel 14,5%-kal csökkent, amikor országos szinten a hallgatók száma 8%-kal emelkedett.

Ha ezeket a számadatokat kiegészítjük a közgazdasági szakok hallgatóinak számaival, ahol országos szinten a hallgatók száma csak 2000 és 2002 között 3,82%-kal emelkedett, azt látjuk, hogy a magyar hallgatók száma 12,87%-kal nőtt ugyanabban az időben.

Ha azonban a Szlovákia területén folyó ún. kihelyezett nappali képzések hallgatóit is bevonjuk statisztikáinkba, akkor a *-gal jelölt oszlopokat kapjuk. Ebből látható, hogy 2002-ben már a közgazdasági szakok magyar nemzetiségű hallgatóinak százalékos aránya a legjobb (lásd 31. táblázatot és a 3.5.2. fejezetet).

1999 óta különösen nagyot fejlődött a magyar nemzetiségű felsőfokú képzése a többi, ún. egyetemi szakágazaton, hiszen a 43,49%-os gyarapodás lényegesen meghaladja az országos növekedés 20,22%-át. Ez megmutatkozik még abban is, hogy 2002-ben Szlovákia egyetemi szakágazatú hallgatóinak 5,69%-a már magyar nemzetiségű volt, és ígéretesen megközelítette a korcsoport százalékos arányát.

Vizsgáljuk meg a szlovákiai, ill. magyar nemzetiségű felsőoktatási hallgatók szakágazatok szerinti belső elrendezését, arányait (32. táblázat)! A statisztikai adatok arról tanúskodnak, hogy a magyar hallgatók szakágazatok

31. táblázat

A felsőoktatási hallgatók és a magyar nemzetiségű hallgatók számának évenkénti alakulása szakágazatok szerint 1990–2002 között⁸⁸

	Hallgatók száma										
Akadémiai év	1990/91	1992/93	1994/95	1996/97	1998/99	1999/00	2000/01	2001/02	2002/03	2001/02*	2002/03*
Egyetemi	19 776	23 323	27 847	31 336	33 795	35 481	37 589	39 083	42 656	39 083	42 656
Műszaki	22 200	20 778	23 879	27 239	26 410	26 464	26 832	26 971	28 540	26 971	28 588
Közgazdasági	5 741	6 632	8 916	11 186	17 297	17 497	17 815	17 808	18 495	18 158	19 043
Mezőgazdasági	4 353	4 083	5 312	7 177	6 939	7 279	7 456	7 648	7 033	7 648	7 033
Művészeti	599	748	946	1 107	1 301	1 471	1 571	1 649	1 737	1 649	1 737
Szlovákia	52 669	55 564	66 900	78 045	85 742	88 192	91 263	93 159	98 461	93 509	99 057
Egyetemi	1 261	1 376	1 519	1 683	1 581	1 690	1 859	1 975	2 425	1 975	2 425
Műszaki	836	650	1 016	1 200	1 312	1 311	1 303	1 305	1 123	1 305	1 171
Közgazdasági	192	263	270	350	506	547	513	519	579	869	1 127
Mezőgazdasági	258	230	239	298	285	365	381	311	264	311	264
Művészeti	31	29	34	37	44	89	89	96	89	96	89
Magyar nemzetiségű	2 578	2 548	3 078	3 568	3 728	4 002	4 145	4 206	4 480	4 556	5 075
Százalékban											
Egyetemi	6,38	5,90	5,45	5,37	4,68	4,76	4,95	5,05	5,69	5,05	5,69
Műszaki	3,77	3,13	4,25	4,41	4,97	4,95	4,86	4,84	3,93	4,84	4,10
Közgazdasági	3,34	3,97	3,03	3,13	2,93	3,13	2,88	2,91	3,13	4,79	5,92
Mezőgazdasági	5,92	5,63	4,50	4,15	4,11	5,01	5,11	4,07	3,75	4,07	3,75
Művészeti	5,18	3,88	3,59	3,34	3,38	6,05	5,67	5,82	5,12	5,82	5,12
Magyar nemzetiségű	4,89	4,59	4,60	4,57	4,35	4,54	4,54	4,51	4,55	4,87	5,12
Korcsoport	10,16	9,93	9,61	9,30	8,98	8,82	8,66	8,50	8,34	8,50	8,34

Megjegyzés: A *-gal jelölt oszlopok tartalmazzák a szlovákiai egyetemek és a magyarországi egyetemek Szlovákiába kihelyezett képzéseinek együttes nappali hallgatói számadatait (lásd a 3.5.2 fejezetet).

szerinti megoszlása mindvégig eltér az országos megoszlástól. A magyar nemzetiségű hallgatók körében az egyetemi szakok hallgatói mindig nagyobb arányban vannak, mint Szlovákia összes hallgatói között. A nagy diákszámmú egyetemi és műszaki irányzatoknál 1990 és 1999 között egymáshoz közeledő volt a fejlődési tendencia.

Az egyetemi szakoknál az 1990-es 11,36%-os eltérés 1999-re 2%-ra csökkent, de úgy, hogy mindvégig a magyar nemzetiségű hallgatóknál volt magasabb a részesedése. A várt teljes kiegyenlítés azonban nem következett be, mert az egyetemi szakokra járó magyar nemzetiségű hallgatók száma ettől kezdve ellentétes irányú gyors emelkedést produkálva 2002-re már az összes magyar nemzetiségű hallgatók 54,13%-át tette ki, 10,81%-kal meghaladva a 43,32%-os országos részesedési arányt.

Ennek a hirtelen fejlődési irányváltásnak az okait a részletekben találjuk meg. Az egyetemi szakok magyar hallgatói számának növekedéséhez mindenekelőtt a nyitrai Konstantin Egyetem tanárképzése járult hozzá 373 diákkal, valamint az Eperjesi Egyetem tanárképzése 167 diákkal. Ez is bizonyítja, hogy a szlovákiai magyarság részéről 1999 óta nagyobb az igény a magasabb iskolázottság, műveltség elérésére. Az viszont, hogy ez az igény a humán tudományok irányában mutatkozik meg, nem kis mértékben az alap- és középiskolákban folyó oktatásra vezethető vissza. Talán nem elhamarkodott ezt a reáltantárgyak oktatásának színvonalában és formáiban is keresni. Hasznos volna mélyebb tudásfelméréssel, szociológiai kutatással felderíteni a vázolt fejlődési tendenciák igazi okait.

Az elmondottaktól eltérő fejlődési tendenciákat fedezhetünk fel a műszaki irányzatok hallgatói számának változásai alapján.

A műszaki irányzatok hallgatóinak a száma országos szinten – két kisebb kilengéstől eltekintve – 1990-től 2002-ig ugyan nem egyenletesen, de folyamatosan nőtt. Ez a hallgatói létszámnövekedés az összes hallgatók számának nagyarányú, 86,94%-os növekedésével szemben lényegesen alacsonyabb, csupán 28,56%-os volt (29. táblázat).

Országos szinten a műszaki irányzatok hallgatói az összes hallgatók 37,55%-át tették ki 1990-ben, amely nem egyforma ütemben, de 2001-re folyamatosan 28,95%-ra csökkent. A 2002-es statisztikai adatok arra engednek következtetni, hogy ez a csökkenés megállt, és az elkövetkező években bizonyos mérsékelt növekedéssel lehet számolni. A statisztikai adatok azt is mutatják, hogy az egyetemi, de a közgazdasági szakok terén is telítődik a piac, és a társadalom kezdi tudatosítani a váltás szükségességét. Az egyetemek az elmúlt évtizedben inkább az érdeklődés szerint formálták kínálataikat, nem pedig a társadalmi, gazdasági, piaci szükségletek szerint.

A magyar nemzetiségű hallgatók esetében ennél jóval eltérőbben alakultak a belső arányok. A műszaki irányzatokon tanuló hallgatók az összes magyar nemzetiségű hallgatók 32,43%-át alkották 1990-ben, s ez 5,12%-kal alacsonyabb volt az országos aránynál, és az országos csökkenést nem követve 1998-ig 35,19%-ra nőtt, vagyis 4,39%-kal már az országos arányszám fölé emelkedett. Ennek oka-ira már az előzőekben kitértünk. Az ezt követő öt évben aztán újból meredeken lefelé ívelt a magyar műszaki hallgatók országos részesedése, és 2002-ben már csak 25,07%-át alkották, és ezen az arányszinten várható a hallgatói arányszám állandósulása.

A magyar nemzetiségű hallgatók körében mindvégig alacsonyabb volt a közgazdasági szakok hallgatóinak százalékos aránya, mint országos méretekben, és a százalékarányok különbsége is nőtt az 1990-es 10,90 – 7,45 = 3,45%-ról a 2002-es év 5,86%-ára. Itt is látható (32. táblázat), hogy a műszaki, közgazdasági, mezőgazdasági szakok magyar hallgatói kisebb arányban járulnak hozzá az összes magyar hallgatók számához, mint az az országos adatokhoz mérten kívánatos lenne.

3.4.3. A hallgatók megoszlása városok, egyetemek, karok között

A magyar nemzetiség felsőfokú művelődésének ösztönzése, segítése, támogatása szempontjából azt is meg kell vizsgálni, hogy mely egyetemeken, mely karokon tanul a legtöbb

magyar hallgató, hiszen ezzel a magyar nyelvű felsőoktatás fejlesztésének lehetőségei, feltételei is felszínre kerülhetnek.

A magyarok által lakott területekhez közeli városok (Pozsony, Nyitra, Kassa) egyetemén tanul a magyar fiatalok közel 94%-a (33. táblázat). E három városban gyakorlatilag valamennyi tanulmányi szakot lehet tanulni. Az elmúlt 13 évben azonban voltak olyan változási tendenciák, amelyekkel a magyar nemzetiség szempontjából érdemes foglalkozni. 1990 óta magasan a legnagyobb diákszám-növekedés Nyitrán volt, ahol a hallgatók száma 662-ről 2002-ben 1447-re, tehát 785-tel, azaz 118,58%-kal nőtt. Nyitrától lényegesen lemaradva következik Pozsony 471 hallgatóval (30,01%-os növekedéssel), majd Kassa, ahol a hallgatók száma 232-vel, vagyis 57,28%-kal nőtt a jelzett időben.

Ismeretes, hogy a pozsonyi Comenius Egyetem Bölcsészettudományi Karának magyar nyelv és irodalom szakos képzésén kívül Szlovákiában csak a nyitrai Konstantin Egyetemen (UKF) folyik magyar nyelvű felsőfokú képzés. Ez teszi a nyitrai felsőoktatást vonzóvá a magyar nemzetiségű fiatalok számára. A magyar nyelvű oktatás külső hatalmi eszközökkel való befolyásolásától, korlátozásától függően változik a nyitrai magyar hallgatók száma is. Ezzel magyarázható a hallgatói létszámnövekedés a Konstantin Egyetemen 1995-ig. Az ezt követő hároméves időszakban a Pedagógiai és a Bölcsészettudományi Karon megszüntették a magyar nyelvű tanárképzést a magyar iskolák részére, a hallgatók számának növekedése megállt, sőt csökkent is, holott ebben az időszakban szinte minden egyetemen, egyetemi városban fokozatosan nőtt a magyar hallgatók száma. Az 1999-es rektorváltást követő időszakban a lényegesen megváltozott egyetemi politika újból gyors, jelentős magyar hallgatói számnövekedést eredményezett a Konstantin Egyetemen, s ezzel Nyitrán is. Ez tehát azzal magyarázható, hogy az egyetemen megszűntek a magyar tanító- és tanárképzést korlátozó intézkedések és körülmények. A magyar alap- és középiskolák részére gyakorlatilag valamennyi tantárgy oktatására meghirdeti az egyetem a felvételit. Ezenkívül a Konstantin Egyetemen lényegesen bővültek a nem tanári

szakok választásának lehetőségei is. Azt, hogy a nyitrai, ill. nyitrai magyar nyelvű felsőoktatás szakmai, tudományos bázisát a szlovákiai magyarság hogyan tudja kihasználni saját felsőfokú képzésének fejlesztésére, most már – és 2004. május 1-jétől még inkább – csak tőle függ.

A magyar nemzetiségű hallgatók számát és részükre a tanulmányi programok választási lehetőségét tekintve Szlovákiában a legdinamikusabban fejlődő egyetem a Nyitrai Konstantin Egyetem. Pozsony az egyetemi oktatás, a tudományos, kutatói kondíció tekintetében főváros jellegéből adódóan is magasan felülmúlja a többi várost.

A pozsonyi és kassai egyetemeken a magyar nemzetiségű hallgatók számának emelkedése az utolsó három évben megállt. 1999 és 2002 között a szlovákiai magyar hallgatók számának növekedése szinte teljes egészében a Konstantin Egyetemre tevődött át. A legtöbb magyar hallgató (1898) azonban még mindig pozsonyi egyetemeken tanul, ezt követik 1447 hallgatóval a nyitrai egyetemek, és tőlük leszakadva Kassa, ahol 2002-ben 637 magyar hallgató tanult (33. táblázat).

A karokon a hallgatók számát azért érdemes figyelni, mert az oktatás és annak szervezése ott folyik. Ha valamelyik karon a hallgatók száma elég nagy, ott a nyitrai tagozatos modell mintájára akár a magyar nyelvű előadásokat, oktatást is meg lehet szervezni. Mintaként a 34. táblázatban feldolgoztuk azon karok hallgatóinak számadatait, amelyeknek több mint 100 magyar nemzetiségű hallgatójuk van. A kiválasztott években összesen 21 ilyen egyetemi kart találtunk, és valamennyi évben az első tíz között helyezkedett el a Konstantin Egyetem három kara (Természettudományi Kar, Bölcsészettudományi Kar, Pedagógiai Kar), a Szlovák Műszaki Egyetem Villamosmérnöki és Informatikai, ill. Építészeti Kara, valamint a Šafárik Egyetem Orvostudományi Kara. Tíz karon valamennyi figyelt évben 100 fölött volt a magyar hallgatók száma. Ezek a karok megérették arra, hogy magyar nyelven is szervezzenek hallgatóik számára előadásokat. Természetesen ez magyar tanárok és az ő kezdeményezésük nélkül nem megy (34. táblázat).

33. táblázat

A magyar nemzetiségű hallgatók számának alakulása Szlovákia némely egyetemein és egyetemi városaiban 1990–2002 között⁹⁰

	Magyar nemzetiségű hallgatók								
	1990	1991	1995	1996	1998	1999	2000	2001	2002
UK	680	687	666	674	626	687	706	683	730
STU	524	415	766	838	912	895	891	850	796
EU	192	246	267	283	333	350	333	319	332
VŠMU	18	24	28	24	27	27	31	32	29
VŠVU	13	9	13	13	16	13	13	13	11
Pozsony	1 427	1 381	1 740	1 832	1 914	1 972	1 974	1 897	1 898
UKF	413	467	802	768	662	670	733	870	1043
SPU	249	231	249	275	349	434	448	400	404
Nyitra	662	698	1 051	1 043	1 011	1 104	1 181	1 270	1 447
UPJŠ	107	124	175	208	190	213	248	253	279
TUK	264	228	328	331	381	443	442	481	323
UVL	34	29	21	14	24	25	33	41	35
Kassa	405	381	524	553	595	681	723	775	637
PU					41	54	58	46	223
Eperjes					41	54	58	46	223
Ezek összesen	2 494	2 460	3 315	3 428	3 561	3 811	3 936	3 988	4 205
Többi	84	70	130	140	167	191	209	218	275
Szlovákia	2 578	2 530	3 445	3 568	3 728	4 002	4 145	4 206	4 480

UK – Comenius Egyetem (Pozsony); STU – Szlovák Műszaki Egyetem (Pozsony); EU – Közgazdaság-tudományi Egyetem (Pozsony); VŠMU – Zeneművészeti Főiskola (Pozsony); VŠVU – Képzőművészeti Főiskola (Pozsony); UKF – Konstantin Egyetem (Nyitra); SPU – Szlovák Mezőgazdasági Egyetem (Nyitra); UPJŠ – Pavol Jozef Šafárik Egyetem (Eperjes); TUK – Műszaki Egyetem (Kassa); UVL – Állatorvosi Egyetem (Kassa); PU – Eperjesi Egyetem (Eperjes)

3.5. A magyar nyelvű felsőoktatás és felsőoktatási intézményeinek kialakulása

3.5.1. A magyar nyelvű felsőoktatás és az európai trendek

Már az 1950-es évektől történtek kísérletek a nagyon heterogén európai felsőoktatás összehangolására, harmonizálásra. Ezek közül kiemelkedik az Európai Kredit Átviteli Rendszer (ECTS) kidolgozása, valamint az európai egyetemek rektorai által Bolognában 1989-ben aláírt és kibocsátott Magna Charta is, melyben az aláírók többek között már a tanárok, diákok mobilitása, a vizsgák, végzettségek kölcsönös elismerése mellett szálltak síkra. Jelentős előrelépést jelentett az 1997-ben Lisszabonban megkötött európai szintű egyezmény is, melynek dokumentumait az Európa Tanács és az UNESCO készítette el.

Az európai felsőoktatás harmonizálása tekintetében áttörést jelentett a Sorbonne-i Nyi-

latkozat. Ebben Franciaország, Németország, Olaszország és az Egyesült Királyság oktatási miniszterei, a Sorbonne alapításának 800. évfordulója alkalmából Párizsban tartott találkozójuk alkalmával felhívással fordultak az egyetemi világhoz a nyitott európai felsőoktatási térség létrehozására. Ezt követte talán a legjelentősebb, 29 európai ország oktatási miniszterei által 1999-ben aláírt egyezmény, a Bolognai Nyilatkozat, amely már a Sorbonne-i Nyilatkozat gyakorlati megvalósítását tartalmazza és irányozza elő. Prágában 2001-ben már 32 ország oktatási miniszterének értekezletén értékelték a Bolognai Nyilatkozat által megjelölt hat lényeges területen elért eredményeket, és további felsőoktatási területre is kitértek.⁹²

Nem véletlen, hogy a felsőoktatási rendszerek harmonizálásának folyamata egybeesik az Európai Unió újabb bővítésének utolsó szakaszával. Valószínűleg az sem véletlen, hogy éppen ebben az időszakban nyílnak lehetőségek a

34. táblázat

A magyar nemzetiségű hallgatók számának alakulása a legalább 100 ilyen hallgatóval rendelkező karokon 1998–2002 között⁹¹

	1998	1999	2000	2001	2002
MFF UK	114	122	120		
PrF UK	110	102	115		
FF UK		113	114	129 (10)	153 (9)
LF UK					117
FPV UKF	228 (2)	272 (1)	304 (1)	435 (1)	462 (1)
FF UKF	222 (4)	176 (6)	211 (4)	220 (2)	339 (2)
PF UKF	212 (5)	222 (3)	218 (3)	215 (3)	218 (3)
FEI STU	229 (1)	239 (2)	233 (2)	201 (4)	214 (4)
StrF STU	156 (6)	146 (7)	139 (9)	131 (9)	111
MTF STU	122	133 (9)	167 (7)	177 (6)	187 (5)
StaF STU	224 (3)	219 (4)	210 (5)	200 (5)	176 (8)
FCH STU	146 (7)	128	120	112	
StrF TUK	102	122	126 (10)	157 (8)	
FEI TUK	140 (8)	139 (8)	124	125	120
OF EU	116	107			
FHI EU					105
FEM SPU	102	111	114	125	149 (10)
AF SPU	135 (9)	196 (5)	181 (6)	122	
MF SPU			100	104	
LF UPJS	125 (10)	133 (10)	142 (8)	162 (7)	178 (7)
FHV PU					180 (6)

MFF UK – Comenius Egyetem Matematikai–Fizikai Kar (Pozsony); PrF UK – Comenius Egyetem Természettudományi Kar (Pozsony); FF UK – Comenius Egyetem Bölcsészettudományi Kar (Pozsony); LF UK – Comenius Egyetem Orvostudományi Kar (Pozsony); FPV UKF – Konstantin Egyetem Természettudományi Kar (Nyitra); FF UKF – Konstantin Egyetem Bölcsészettudományi Kar (Nyitra); PF UKF – Konstantin Egyetem Pedagógiai Kar (Nyitra); FEI STU – Szlovák Műszaki Egyetem Villamosmérnöki és Informatikai Kar (Pozsony); StrF STU – Szlovák Műszaki Egyetem Gépészmérnöki Kar (Kassa); MTF STU – Szlovák Műszaki Egyetem Anyagtechnológiai Kar (Pozsony); StaF STU – Szlovák Műszaki Egyetem Építészeti Kar (Pozsony); FCH STU – Szlovák Műszaki Egyetem Vegyészeti és Élelméstechnológiai Kar (Kassa); StrF TUK – Kassai Műszaki Egyetem Gépészeti Kar (Kassa); FEI TUK – Kassai Műszaki Egyetem Villamosmérnöki és Informatikai Kar (Kassa); OF EU – Közgazdaság-tudományi Egyetem Kereskedelmi Kar (Pozsony); FHI EU – Közgazdaság-tudományi Egyetem Gazdaságinformatikai Kar (Pozsony); FEM SPU – Szlovák Mezőgazdasági Egyetem Közgazdaság-tudományi és Menedzserképző Kar (Nyitra); AF SPU – Szlovák Mezőgazdasági Egyetem Mezőgazdaságtudományi Kar (Nyitra); MF SPU – Szlovák Mezőgazdasági Egyetem Gépesítési Kar (Nyitra); LF UPJS – Pavol Jozef Šafárik Egyetem Orvostudományi Kar (Kassa); FHV PU – Eperjesi Egyetem Humántudományi Kar (Eperjes)

csatlakozni kívánó Szlovákiában magyar nyelvű felsőoktatási intézmények létrehozására.

A szlovákiai magyar nyelvű felsőoktatási intézmények létrehozásánál, így a nyitrai Közép-európai Tanulmányok Karának és a komáromi Selye János Egyetem megalapításánál is az európai felsőoktatási térség szempontjait, mindenekelőtt a bolognai és a prágai ajánlásokat szükséges figyelembe venni. Az általános elvi ajánlások közül a szlovákiai magyar felsőoktatás számára különösen fontos az élethosz-

sziglan tartó tanulás hangsúlyozása, de nem kevésbé a minőség és versenyképesség biztosítása is. Az első azért, mert általa lehetne valamit behozni abból az 50%-os számbeli lemaradásból, amelyet az utóbbi öt évtizedben a szlovákiai magyarság felhalmozott a felsőoktatás terén. A minőség és versenyképesség biztosítása pedig létkérdése az idegen, többségi nyelvi, valamint a határon átnyúló anyanyelvi oktatás növekvő lehetőségeinek közegében működni kívánó kisebbségi nyelvű felsőoktatásnak.⁹³

3.5.2. Magyar nyelvű felsőoktatás Szlovákiában

A rendszerváltásig Szlovákiában két helyen volt magyar nyelvű felsőoktatás. A pozsonyi Comenius Egyetemen a Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék képezett magyar nyelv és irodalom szakos tanárokat, ahol a másik tantárgy oktatása már teljesen szlovák nyelven folyt. A másik hely a nyitrai Konstantin Egyetem (és jogelődjei: a Pedagógiai Kar, Pedagógiai Főiskola), ahol alsó tagozatos tanítókat, valamint felső tagozatos és középiskolai tanárokat képeztek a magyar tannyelvű iskolák részére különböző szakpárosításokban. 1974-ig a képzés az igényeket ki tudta elégíteni, de az azt követő 15 évben a magyar nyelvű képzés már csak korlátozott formában létezett.

A rendszerváltást követően a nyitrai magyar nyelvű felsőoktatás rövid időn belül újból olyan szintre jutott, hogy teljes egészében biztosítani tudta a magyar iskolák által igényelt tanítók és tanárok képzését. A tanárok száma egy év alatt 30-ról 60-ra, a hallgatók száma öt év alatt 120-ról 730-ra nőtt. A magyar nyelvű oktatás mértéke a tanszékek magyar nemzetiségű tanárainak számától függött. Ettől kezdve Nyitrán a magyar tanító- és tanárképzés terjedelme csak a jelentkezők számán múlt.

A rendszerváltást követően a szlovákiai felsőoktatási intézményekben az említett két helyen kívül csak a besztercebányai Bél Mátyás Egyetemen indult kis létszámú hallgatóval 1998-ban magyar filológusképzés.⁹⁴

A három államilag finanszírozott intézményben összesen 500–600 között mozog a nappali tagozatos hallgatók száma és 200–250 között a levelező (extern) képzésben részt vevő hallgatók száma. Ezek a hallgatók vesznek részt a magyar vagy részben magyar nyelvű felsőoktatási képzésben. Domináns helyet foglal el közöttük a nyitrai Konstantin Egyetem, ahol pl. a 2002/2003-as akadémiai évben 419 nappali tagozatos és 212 levelező (extern) képzésben részt vevő hallgatója volt a magyar szekciónak. (Nyitrán az 1995/1996-os akadémiai évben a magyar szekció nappali tagozatos hallgatóinak száma 619 volt, a legtöbb a magyar szekció tör-

ténete során). A nyitrai magyar tanító- és tanárképzésben 1990 és 2003 között közel 1400 hallgató szerzett egyetemi diplomát.

Szlovákiában az állami finanszírozású, három helyen folyó magyar nyelvű képzésen kívül Magyarország és a magyarországi felsőoktatási intézmények támogatásával folyamatosan több helyen is elkezdődött a magyar nyelvű felsőoktatási képzés. Ezeket négy kategóriába sorolhatjuk a képzés formája és finanszírozása szempontjából.

1. Ezek közül önálló, saját képzési rendszerrel, infrastruktúrával csak a komáromi Calvin J. Teológiai Akadémia rendelkezett. Az 1992-ben indult magyar nyelvű képzés programja azonban csak református teológusképzésre és az egyház igényeinek megfelelő szakemberek képzésére terjedt ki. Ezek diplomáit csak az egyház ismerte el.

2. 1992-től magyar nyelvű levelező kihe-lyezett képzéseket indított a sárospataki Comenius Tanítóképző Főiskola Kassán (megszűnően), a soproni Benedek Elek Óvónóképző Főiskola, a Budapesti Kertészeti Egyetem kecskeméti Kertészeti Főiskolai Kara és a győri Apáczai Csere János Tanítóképző Főiskola Komáromban Komáromi Városi Egyetem (Schola Comaromiensis) néven. Az eltelt tíz év alatt bebizonyosodott, hogy ezek nem alkalmasak arra, hogy Szlovákiában akkreditált tanulmányi programokat indítsanak, és a működésükhöz szükséges szlovákiai törvényes keretek is hiányoznak.⁹⁵ E három levelező képzésben a hallgatók száma 300–400 között mozog, és eddig 550–600 hallgató végzett (Sopron 150, Győr 250, Kecskemét 150).⁹⁶

3. A magyar nyelvű felsőoktatás bővítésének második hulláma és az előzőektől eltérő formája a kilencvenes évek második felére tehető. A budapesti Gábor Dénes Főiskola 1999-ben Kassán és később Diószegen indított levelező képzést, a Tatabányai Modern Üzleti Tudományok Főiskolája pedig Dunaszerdahelyen nyitott főiskolai (Bc.) szintű nappali tagozatos képzést. E képzések költségértékesesek, az oktatási központok gazdasági alapon működnek.⁹⁷ Az ezekben megszerzett diplomák Szlovákiában Bc. szintnek felelnek meg.

4. A magyar nyelvű oktatás negyedik kategóriájába sorolható a Budapesti Közgazdaságtudományi és Államigazgatási Egyetem Gazdálkodástudományi Karának Királyhelmecen kihelyezett, 1993-tól működő nappali tagozata, amely Bc. szintű képzést nyújt, valamint a 2001-ben Komáromban ugyanazon egyetem által a Selye János Egyetemért Alapítvány szervezésében indított egyetemi szintű közgazdász-képzés. Komáromban a gazdasági szakon indult nappali tagozatos képzés gazdasági informatika, kommunikáció, pénzügy specializációkban folyik. A budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem 2002-ben szintén a Selye János Egyetemért Alapítvány szervezésében műszaki informatikus szakon indított nappali tagozatos képzést. Komáromban a képzések infrastruktúrával, külön adminisztrációval ellátott kihelyezett egyetemi központban folynak.⁹⁸ Ezeket azért választottuk el az előzőektől, mert a képzés nappali tagozaton folyik, térítésmentes, ösztöndíjazott, és teljes mértékben Magyarország finanszírozza.

A kihelyezett képzési központokban 2001-ben összesen 942 hallgató, 2002-ben pedig 1211 hallgató tanult. Ezek közül 2001-ben a nappali tagozatos képzésben végezte tanulmányait 350 hallgató (gazdasági szakokon), 2002-ben pedig 548 hallgató gazdasági, 48 pedig műszaki irányzatban. Ezeket a számadatokat beépítettük a 29. táblázatba.

3.5.3. Magyar nyelven oktató felsőoktatási intézmények

A felsőoktatási intézmények közé soroljuk az alábbiakban – a hagyományos értelmezéstől eltérően – az olyan szervezeti egységeket is, amelyek nem jogi személyek, tehát a tanszéket, tagozatot, kart.

A második világháború után e tekintetben az első ilyen felsőoktatási intézmény az 1951-ben alapított pozsonyi Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék volt. Magyar tagozatról beszélhetünk a pozsonyi kétéves felső tagozatos tanárképzés esetében is, mivel itt már külön tanulmányi csoportokban folyt a magyar nyelvű felsőoktatás, jóllehet nem rendelkezett sem dön-

téshozó, sem végrehajtó szervekkel. Ez a modell kielégítően működhetett mindaddig, amíg a mindenkori döntéshozó és végrehajtó szervek egyenrangúan kezelték a magyar és szlovák képzést egy oktatási intézményen belül. Ilyen értelemben a tagozatos modell minden tekintetben megfelelően működött az 1960-ban Pozsonyból Nyitrára áthelyezett tanító- és felső tagozatos tanárképzésben 1970-ig. Ez a modell azonban nem tudott kiteljesülni, tartóssá válni, mert az adott politikai környezetben nem volt arra lehetőség, hogy státútumokban legyen e modell részleteiben rögzítve, és még ha aszimmetrikusan is, de legalább minimális jogkörökkel a tagozatnak legyenek irányító szervei.

A kilencvenes évek elején a szlovákiai magyar nyelvű felsőoktatás számára új lehetőségek nyíltak az intézményesülés terén. A komáromi Jókai Egyetem, valamint a nyitrai Nemzetiségi Kultúrák Karának tervezetei azonban 1990-ben, ill. 1992–1994 között az akkori politikai, társadalmi környezetben nem jutottak, nem juthattak el a megvalósítás stádiumába.

A tagozatos modell azonban a Konstantin Egyetemen és jogelődjein minden korábbi hiányosságával együtt tovább működött, a tanárok és hallgatók számát illetően pedig lényegesen bővült. Jogállása tekintetében 1999-ben és 2000-ben lényegesen előrelépett általa, hogy a magyar szekció (a tagozat új megnevezése) választott szerveit, ezek kompetenciáit tekintve az egyetem és karok szervezeti egységévé vált.

Az 1998 utáni kedvezőbb társadalmi és politikai légkörben két, a régebbiek folytatásaként is felfogható tervezet készült el a magyar nyelvű felsőfokú képzésre. A nyitrai Konstantin Egyetem keretén belül létrehozandó, az ott levő magyar tanító- és tanárképzésre épülő kar tervezetét 2000-ben követte a magyar Oktatási Minisztérium megbízásából készült Selye János Egyetem alapítását célzó tanulmány.⁹⁹

Az 1998-ban hatalomra került kormánykoalíció tagja lett a Magyar Koalíció Pártja (MKP) is. A kormányprogram szerint „a kormány megoldásokat keres a pedagógusok képzésére a kisebbségi nyelvű iskolák részére, teológusok, kulturális és népművelő szakemberek képzésére

a kisebbségek nyelvén, megfelelő intézményes szinten a létező egyetemek keretén belül”. Az MKP ezt egyetemi kar létrehozásaként értelmezte a Konstantin Egyetemen belül. Az egyetem Magyar Szekciója is kezdeményezően lépett fel a magyar tanító- és tanárképzésre épülő egyetemi kar létrehozása érdekében. Ennek támogatására született meg 2001. január 24-én az a kormányhatározat, amelyben a kormány javasolja a nyitrai Konstantin Egyetemenk önálló egyetemi kar létrehozását pedagógusok, kulturális és népművelő szakemberek képzésére magyar nyelven a lehető legrövidebb időn belül, és ehhez anyagi támogatást is kilátásba helyezett. A Konstantin Egyetem Szenátusa 2002. július 1-jén jóváhagyta az MKP képviselői által is elfogadott kari tervezetet, és a karnak a Közép-európai Tanulmányok Kara (KTK) megnevezést választotta. A kar hivatalosan 2003. november 11-én jött létre, amelyre átkerül az egyetem teljes magyar tanító- és tanárképzése. Az egyetem többi kara ezután már semmilyen formában nem szervez magyar nyelvű oktatást. Az új karon az egyetem valamennyi akkreditált tanító- és tanárképzői szakját oktatni lehet.

A 2000-ben a magyar Oktatási Minisztérium megbízásából elkészített tervezet szerint a komáromi egyetem szakítani kíván az eddigi hagyományos pedagógusképzésre épülő egyetemi elképzelésekkel, és helyette a közgazdaság-tudományokra és informatikára épülő egyetem létrehozása mellett száll síkra. E tervezet szerint az egyetemalapítással párhuzamosan óvni, támogatni, fejleszteni kell a létező állami finanszírozású magyar nyelvű egyetemi képzést Szlovákiában és úgyszintén a kihelyezett központokban folyó szakemberképzést is. Komárom és Nyitra támogatásával párhuzamosan a szlovákiai magyar diákokat ösztönözni kell a szlovák felsőoktatási intézményekben való továbbtanulásra is. A 2000-ben született tervezet az egyetem létrehozását többek között három elv szerint képzeli el.

A magyar egyetem nem a meglevő magyar nyelvű állami finanszírozású képzések és kihelyezett képzési központok ellen jön létre, hanem a magyar nyelvű felsőoktatás bővítését célozza meg más tanulmányi programok kínálatá-

val olyan szakokban, amelyeken magyar nyelvű felsőoktatás Szlovákiában nincs, és nagyobb szakemberhiány mutatkozik.

Akkreditált állami egyetem megalapításának folyamatát magánegyetem létrehozásával kellene indítani, amely élvezné Magyarország szakmai és anyagi támogatását.

A komáromi egyetemi tudományos kutatási környezet hiányosságai miatt a fokozatos építkezés elve követendő az infrastruktúra, az egyetemi környezet hazai tartós szakmai, tudományos garanciák létrehozása érdekében.

A Selye János Egyetemet a 2002-es parlamenti választások után megalakult új kormánykoalíció politikai egyezség alapján hozta létre. A szlovák parlament 2003. október 23-án fogadta el a törvényt a magyar egyetem alapításáról, és 2004. január 17-én megtartották a komáromi Selye János Egyetem alapító ünnepségét.

A Selye János Egyetem koncepciója sok tekintetben azonban eltér a magyar Oktatási Minisztérium által 2000-ben elkészített tervezettől. Az eltérés szembetűnő mindenekelőtt abban, hogy olyan tanulmányi programokat is tervez indítani, amelyekben magyar nyelvű felsőoktatás más intézményekben Szlovákia területén már van.

A hamarosan megnyíló európai felsőoktatási és tudományos térbe a szlovákiai magyar felsőoktatás négy nyilvános intézménnyel lép be: a komáromi Selye János Egyetemmel, a nyitrai Konstantin Egyetem Közép-európai Tanulmányok Karával, a pozsonyi és besztecebányai egyetem magyar tanszékével. Mindez az elmúlt évtizedekhez képest hatalmas előrelépésnek számít.

A Selye János Egyetem három karral, a Tanárképző Karral, a Gazdaságtudományi Karral és a Református Teológiai Karral indul. A tanulmányi szakok, ill. programok tekintetében egyelőre a Selye János Egyetem létrehozásával a már Szlovákiában meglevő magyar nyelvű felsőoktatási lehetőségek lényegében nem bővülnek.

A Közép-európai Tanulmányok Kara Szlovákiában a Nyitrán folyó magyar tanító- és tanárképzés 44 éves hagyományára épül. Oktatási és kutatási profiljának kialakítása két fő alappilléren nyugszik:

– magyar nyelvű tanító- és tanárképzés a szlovákiai magyar alap- és középiskolák részére valamennyi szakágazaton belül;

– a vegyes lakosságú területek önkormányzatai, állami intézményei, a magánszféra, továbbá a harmadik szektor számára is olyan szakemberek képzése, akik a kultúra, a szociális ügyek, a közigazgatás, a regionális politika, a gazdaságszervezés és idegenforgalom területein megfelelnek az aktuális európai integrációs feltételeknek, elősegítve a régiók felzárkóztatását.

Az első pillérre épülő tanulmányi programok akkreditációja az egyetemen teljes egészében biztosított. A második pillér tanulmányi programjai közül a hungarológia akkreditálása már megtörtént. A többi program akkreditációja most folyik. Az említett szakemberek képzésekor a háromnyelvűség elve kerül előtérbe, külön magyar tanulmányi csoportok létrehozásával.

A minőségi és a határokon túli versenyképesség biztosítása érdekében a szlovákiai magyar nyelvű felsőoktatásnak azonban vissza kellene térni a magyar Oktatási Minisztérium megbízásából 2000-ben elkészített tanulmányban megfogalmazott korábban ismertetett elvekhez.

A magyar nemzetiségű diákok anyanyelvi felsőfokú képzése, történjen az bármilyen környezetben és intézményes formában a szlovákiai viszonyok között, az oktatók száma, az anyagi ráfordítás szempontjából igényesebb, mint a szlovák nyelvű felsőoktatás. Ezt a normatív finanszírozási rendszerben a valószínűsíthető alacsonyabb diákszámok okozzák.

Ahhoz, hogy Szlovákiában a magyar nyelvű felsőoktatás akár intézményes, akár nem intézményes formában létezhessen, de mindezekelőtt versenyképes, minőségi oktatást tudjon nyújtani, a normatív állami finanszírozáson kívül szükséges olyan hosszú távú, kiszámítható, stabil többlet-finanszírozási rendszeren keresztül is támogatni, amely a biztonságos működését garantálja. Azt is lényeges tudatosítani, hogy a jövőben a gazdaságosság elvei sokkal nagyobb mértékben fognak érvényesülni, mint eddig. Ez a többletfinanszírozási rendszer tekintetében is így lesz.

Egyaránt fontos a nyilvános (állami) egyetemeken működő magyar nyelven oktató karok, tagozatok, szakok létrehozása, fejlesztése és a magyar nyelvű oktatás bővítését szolgáló intézmények, karok, tagozatok létrehozása a nyilvános egyetemeken kívül.

A szlovákiai magyar kisebbség szempontjából az volna a legelőnyösebb, leghasznosabb, ha ezek egyforma támogatási elbírálás alá esnének.

A szlovákiai magyar nyelvű felsőoktatás tartalékait kutatva induljunk ki a 2002/2003-as akadémiai év statisztikai adataiból! Ezek szerint a szlovákiai felsőoktatási intézmények hallgatói az érettségivel végződő középiskolák (gimnáziumok + szakközépiskolák) diákjainak 56,26%-át teszik ki. 2002-ben 12 637 magyar nemzetiségű diák tanult az említett két középiskolátípusban. A magyar tannyelvű ilyen iskolákban 9140 diák tanult, ami a magyar nemzetiségű diákok 72,33%-át teszi ki. Ha most az összes, 4480 magyar nemzetiségű egyetemi és főiskolai hallgató 72,33%-át, azaz 3240 hallgató számát vesszük, akkor ez nagy valószínűséggel megadja a 2002-ben Szlovákia felsőoktatási intézményeiben tanuló azon hallgatók számát, akik magyar tannyelvű középiskolában érettségiztek.

Ha a magyar tannyelvű érettségivel végződő 9140 középiskolás diák közül az országos 56,26%-os aránynak megfelelő számban tanulnának felsőfokú intézményekben, akkor ez 5142 hallgatót jelentene. Mivel már korábban kiszámoltuk, hogy a magyar nyelvű középiskolát végzett egyetemi és főiskolai hallgatók száma megközelítően 3240, ebből adódik az 1902 fős magyar nyelvű felsőoktatás hallgatói tartaléka. Ezt ötten (5 éves felsőoktatás) osztva kapjuk a 380 fős egyéves hallgatói tartalékot. Ez a szám maximumnak tekinthető, mivel e számítások nagy dilemmája, hogy mikor éri el a szlovákiai magyarság a 2002-ben példaként megadott országos 56,26%-os arányt, amely a felsőoktatás felértékelődése miatt várhatóan évről évre emelkedni fog.

Egy önálló magyar egyetem működéséhez a statisztikai adatok alapján éppen kiszámított hallgatói szám-tartalékok nem éppen kielégítőek. Hol lehetnek még tartalékok? Három lehetőség kínálkozik a hallgatók számának növelésére.

Az első lehetőség a fentebb közölt szlovákiai arányok túlszárnyalása, vagyis az, hogy ennél nagyobb arányban lépnek be a felsőoktatásba a magyar nyelvű középiskolákban érettségiző diákok.

A másik lehetőség, amelyből a bővülő magyar felsőoktatás táplálkozhat, a hallgatók elvonása a szlovákiai magyar, illetve szlovák nyelvű felsőoktatástól.

A harmadik lehetőség abból adódik majd, hogy az európai integráció magával hozza a felsőoktatásban részt vevő fiatalok mostaninál lényegesen nagyobb arányát. Néhány éven belül azonban ez az aránynövekedés a nagyon alacsony népszaporulat miatt valószínűleg a hallgatók abszolút számának lényegesen kisebb arányú növekedését idézi elő.

A tanári tartalékok terén sem állunk jobban. Mindezeket kiegészíthetjük még azzal, hogy csak hosszú távú magyar nyelvű felsőoktatásban érdemes gondolkodni. Ezért nagyon meg kell fontolni, hogy milyen szakú és fokozatú, ill. szintű magyar nyelven oktatott tanulmányi programokkal érdemes és lehet bővíteni a szlovákiai magyar felsőoktatást. Itt kell megemlíteni az új, 131/2002. számú felsőoktatási törvény 2. paragrafus (5) bekezdését, amely szerint a felsőoktatás akkreditált tanulmányi programok keretén belül folyik. A törvény értelmében a tanulmányi programok háromfokozatúak (szintűek) lehetnek. Az első fokozatú a baccalaureatusi tanulmányi program. A második fokozatú a magiszteri, a mérnöki és a doktori tanulmányi program. A harmadik fokozatú pedig a doktoranduszi tanulmányi program, ill. a specializált orvosi tanulmányok.

A 2004 utáni Európát előrevetítve valószínűleg azok az oktatási rendszerek lesznek a nyertesek, amelyek a Bolognai Deklaráció szellemében a duális képzés helyett az egymásra épülő lineáris, átjárható kétfokozatú felsőoktatást honosítják meg. Ez további szerteágazó, specifikus szakmai feltételek teljesítése elé állítja a felsőoktatást. A nyertes itt az ilyen alapkra épülő, színvonalas, gazdaságosan működtethető, a tudományos kutatásokat előtérbe helyező felsőoktatás lesz.¹⁰⁰

JEGYZETEK

1. Popély Gyula: A magyar iskolaügy kálváriája (Cseh)Szlovákiában 1918–1945. In: Tóth László–Filep Tamás Gusztáv (szerk.): *A (cseh)szlovákiai magyar művelődés története 1918–1998*. II. köt. Budapest, Ister, 1998, 6. p.
2. Uo. Az 1919. április 3-án elfogadott 189/1919. számú törvénynek volt azonban egy kardinális hiányossága. A 15. §-a szerint ugyanis „Ezen törvény Csehországban, Magyarországon és Szlovákiában kihirdetése napján lép életbe. Rendelileg fog megállapítani, hogy ezen törvény Szlovenszkon mikor lép életbe.”
3. Uo. 11. p.
4. Uo. 15. p.
5. Zbierka n. Slovenskej národnej rady, 2. časť 1. §: „Dňom nadobudnutia účinnosti tohto nariadenia sa rušia nemeckej a maďarskej národnostnej menšine na Slovensku školy všetkých stupňov, okrem ľudových.”
6. *Edvard Beneš elnök dekrétumai*. Pozsony, Pannónia Könyvkiadó, 1996, 79. p.
7. Sbírka zákonů a nařízení republiky Československé. Roč. 1948, část 38. 10. květen 1948.
8. Plevza, Viliam: *A CSKP nemzetiségi politikája*. Bratislava, Madách, 1983, 259–260. p.
9. Prehľadná informačná správa o školách s vyučovacím jazykom maďarským na Slovensku. Slovenský národný archív (Szlovák Nemzeti Levéltár), Slovenská národná rada – S a K, e. č. 50. kr. 25.
10. *Štatistické ročenky školstva Slovenskej republiky* (a továbbiakban: ŠRŠ SR). Bratislava, Ústav informácií a prognóz školstva, 1990–2002 (MŠ SR).
11. László Béla: A (cseh)szlovákiai oktatásügy szerkezete, valamint közigazgatási és jogi keretei 1945 után. In: Filep Tamás Gusztáv–Tóth László (szerk.): I. m. 121–124. p.
12. ŠRŠ SR.
13. László Béla: A (cseh)szlovákiai oktatásügy szerkezete, valamint közigazgatási és jogi keretei 1945 után. In: Filep Tamás Gusztáv–Tóth László (szerk.): I. m. 125–126. p.
14. Správa o integrácii málotriednych základných škôl v SSR. MŠ SR, 1979, Somorja, Bibliotheca Hungarica (a továbbiakban: BH).

15. László Béla: A (cseh)szlovákiai oktatásügy szerkezete, valamint közigazgatási és jogi keretei 1945 után. In: Filep Tamás Gusztáv–Tóth László (szerk.): I. m. 128. p.
16. ŠRŠ SR.
17. Prehľadná informačná správa o školách s vyučovacím jazykom maďarským na Slovensku. Slovenský národný archív, Slovenská národná rada – S a K, e. č. 50. kr. 25.
18. László Béla: A (cseh)szlovákiai oktatásügy szerkezete, valamint közigazgatási és jogi keretei 1945 után. In: Filep Tamás Gusztáv–Tóth László (szerk.): I. m. 131. p.
19. Uo. 134. p.
20. Prehľad štatistických informácií o vzdelanostnej úrovni a národnostnej štruktúre študujúcich na stredných a vysokých školách. Sekretariát Rady vlády SSR pre národnosti, 1975, Somorja, BH.
21. László Béla: A (cseh)szlovákiai oktatásügy szerkezete, valamint közigazgatási és jogi keretei 1945 után. In: Filep Tamás Gusztáv–Tóth László (szerk.): I. m. 137. p.
22. Gyönyör József: *Államalkotó nemzetiségek*. Bratislava, Madách, 1989, 181–182. p.
23. ŠRŠ SR.
24. ŠRŠ SR.
25. ŠRŠ SR.
26. László Béla: A (cseh)szlovákiai oktatásügy szerkezete, valamint közigazgatási és jogi keretei 1945 után. In: Filep Tamás Gusztáv–Tóth László (szerk.): I. m. 144. p.
27. ŠRŠ SR.
28. ŠRŠ SR.
29. Berényi József: *Nyelvországglás*. Pozsony, Fórum Alapítvány, 1994, 139 p.
30. Opatrenia a zmeny v oblasti národnostnej politiky za obdobie 1990–92. MŠ SR.
31. Organizačná štruktúra Ministerstva školstva, mládeže a športu Slovenskej republiky. Somorja, BH.
32. Správa o stave slovenského školstva v národnostne zmiešaných oblastiach a o rozvoji a príprave učiteľov. č. 8464/1992-22, Somorja, BH.
33. Uo.
34. Berényi: I. m. 127–132. p.
35. Opatrenia na zlepšenie jazykovej pripravenosti žiakov škôl národnostne zmiešaného územia.
36. Zásady zriaďovania a prevádzky škôl na národnostne zmiešaných územiach SR. MŠ SR.
37. Uo.
38. A korábbi évtizedekben az ehhez hasonló történekek részleteiről lásd Csicsay Alajos: *Iskolatörténet*. Dunaszerdahely, Lilium Aurum, 2002.
39. Berényi: i. m. 127–132. p.
40. Opatrenia na zlepšenie jazykovej pripravenosti žiakov škôl národnostne zmiešaného územia.
41. Boros Ferenc: *Szomszédunk, Szlovákia*. Pozsony, Kalligram, 2000, 108. p.
42. Novelizácia zásady zriaďovania v prevádzke škôl a školských zariadení na národnostne zmiešanom území. MŠ SR.
43. Boros: i. m. 121. p.
44. *Új Szó*, 1993. január. 29. 3. p.
45. Boros: i. m. 123. p.
46. Konkretizácia úloh z Programového vyhlásenia vlády SR na zabezpečenie práv a vytvárania podmienok pre národnostné menšiny v oblasti vzdelávania v rezorte školstva. MŠ SR.
47. Boros: i. m. 127. p.
48. Boros: i. m. 140. p.
49. Az anyanyelvi művelődésnek nincs alternatívája. Komárom, 1995. április. 22. Szinnyei Kiadó.
50. Boros: i. m. 141. p.
51. Akács, Štefan (szerk.): *Dokumentumok gyűjteménykötete*. 2. rész. Bratislava, Hlas ľudu, 1995, 257–259. p.
52. Akács, Štefan (szerk.): *Dokumentumok gyűjteménykötete*. 1. rész. Bratislava, Hlas ľudu, 1995, 111. p.
53. Akács, Štefan (szerk.): *Dokumentumok gyűjteménykötete*. 2. rész. Bratislava, Hlas ľudu, 1995, 176. p.
54. Akács, Štefan (szerk.): *Dokumentumok gyűjteménykötete*. 2. rész. Bratislava, Hlas ľudu, 1995, 258. p.
55. Kozma Tamás: *Kisebbségi oktatás Közép-Európában*. Budapest, Oktatókutató Intézet, 2003. – Uő: *Kisebbségek a felsőoktatásban: a „modernizációs többlet”*. Felsőoktatás, kisebbségek, Európa. Komárom, Selye János Kollégium, 2003, 39–63. p.
56. Gyurgyík László: *Magyar mérleg*. Pozsony, Kalligram, 1994, 110. p. – Bývajúce obyvateľstvo podľa národnosti a podľa pohlavia, päťročných vekových skupín a štátnej príslušnosti. SODB 2001, TAB. 155. (A továbbiakban: Bývajúce obyvateľstvo...)

57. Gyurgyík: i. m. 110. p. – Bývajúce obyvatel'stvo...
58. Gyurgyík: i. m. 110. p. – Bývajúce obyvatel'stvo...
59. Gyurgyík: i. m. 110. p. – Bývajúce obyvatel'stvo...
60. Gyurgyík: i. m. 110. p. – Bývajúce obyvatel'stvo...
61. Gyurgyík: i. m. 110. p. – Bývajúce obyvatel'stvo...
62. ŠRŠ SR. Bratislava, Ústav informácií a prognóz školstva, 1990–2002 (MŠ SR). – A. Szabó László: *Változatos helyzetkép a szlovákiai magyar közoktatásról*. Vzdelávanie národnostných menšín. Medzinárodná konferencia, Nové Zámky, 2000 (kézirat).
63. Gabzdilová, Soňa: *Maďarské školstvo na Slovensku v druhej polovici 20. storočia*. Dunajská Streda, Lilium Aurum–Nadácia Katedra, 1999.
64. *Národná obroda*, 1993. szeptember 27. 8–9. p.
65. ŠRŠ SR. Bratislava, Ústav informácií a prognóz školstva, 1990–2002. (MŠ SR). – A. Szabó: i. m.
66. ŠRŠ SR. Bratislava, Ústav informácií a prognóz školstva, 1990–2002 (MŠ SR). – A. Szabó: i. m.
67. ŠRŠ SR. Bratislava, Ústav informácií a prognóz školstva, 1990–2002 (MŠ SR). – A. Szabó: i. m.
68. László Béla: A szlovákiai magyar oktatásügy a kilencvenes években. *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, II. évf. (2000) 2. sz. 13. p. – Zákon č. 131/2002 z 21. februára 2002. Zbiera zákonov č. 131/2002, čiastka 58.
69. László Béla: A (cseh)szlovákiai oktatásügy szerkezete, valamint közigazgatási és jogi keretei 1945 után. In: Filep Tamás Gusztáv–Tóth László (szerk.): I. m. 134–135. p.
70. ŠRŠ SR. Bratislava, Ústav informácií a prognóz školstva, 1990–2002 (MŠ SR). – A. Szabó: i. m.
71. ŠRŠ SR. Bratislava, Ústav informácií a prognóz školstva, 1990–2002 (MŠ SR). – A. Szabó: i. m.
72. László Béla: A (cseh)szlovákiai oktatásügy szerkezete, valamint közigazgatási és jogi keretei 1945 után. In: Filep Tamás Gusztáv–Tóth László (szerk.): I. m. 134–135. p.
73. László Béla: A (cseh)szlovákiai oktatásügy szerkezete, valamint közigazgatási és jogi keretei 1945 után. In: Filep Tamás Gusztáv–Tóth László (szerk.): I. m. 136. p.
74. ŠRŠ SR. Bratislava, Ústav informácií a prognóz školstva, 1990–2002 (MŠ SR). – A. Szabó: I. m.
75. Ezúton köszönjük az alábbi iskolák és vezetőik segítségét: Szent-Györgyi Albert Gimnázium és Szakközépiskola, Balassagyarmat (Rozsnyainé Eszményi Tünde igazgatóhelyettes), Szent Imre Keresztény Általános Iskola és Gimnázium, Balassagyarmat (Melo Ferenc igazgató), Hunyadi János Gimnázium és Szakközépiskola, Csorna (Kovács Istvánné mb. intézményegység-vezető), Bottyán János Gimnázium és Műszaki Középiskola, Esztergom (Gergely László igazgató), Dobó Katalin Gimnázium, Esztergom (Smiger András igazgató), Szent István Gimnázium, Esztergom (Stróbl László igazgató), Temesvári Pelbárt Ferences Gimnázium és Kollégium, Esztergom (Tokár Imre igazgató), Révai Miklós Gimnázium, Győr (Horváth Péter igazgató), Ságvári Endre Gimnázium, Kazincbarcika (Petróczi Gábor igazgató), Jókai Mór Gimnázium és Szakképző Iskola, Komárom (Szabóné dr. Mühlenkamp Erika igazgató), Földes Ferenc Gimnázium, Miskolc (Veres Pál igazgató), Lévy József Református Gimnázium és Diákotthon, Miskolc (Ábrám Tibor igazgató), Zrínyi Ilona Gimnázium, Miskolc (Kovácsné Szegedi Ildikó igazgató), Piarista Általános Iskola, Középiskola és Kollégium, Mosonmagyaróvár (dr. Theisz Józsefné igazgatóhelyettes), Pápai Református Kollégium Gimnáziuma, Pápa (dr. Kálmán Attila igazgató), Petőfi Sándor Gimnázium és Szakképző Iskola, Pápa (Huszár Endre igazgató), Türr István Gimnázium és Pedagógiai Szakközépiskola, Pápa (Gruber Marianna igazgató), Kossuth Lajos Gimnázium és Szakközépiskola, Sátoraljaújhely (Daragó Ferenc igazgató), Berzsenyi Dániel Evangélikus Gimnázium (Líceum) és Kollégium, Sopron (Tölle Balázs igazgató).
76. ŠR SR. Bratislava, Ústav informácií a prognóz školstva, 1990–2002 (MŠ SR). – A. Szabó: i. m.
77. ŠR SR. Bratislava, Ústav informácií a prognóz školstva, 1990–2002 (MŠ SR). – A. Szabó: i. m.
78. ŠR SR. Bratislava, Ústav informácií a prognóz školstva, 1990–2002 (MŠ SR). – A. Szabó: i. m.
79. László Béla: A (cseh)szlovákiai oktatásügy szerkezete, valamint közigazgatási és jogi keretei 1945 után. In: Filep Tamás Gusztáv–Tóth László (szerk.): I. m. 138–139. p.

80. ŠR SR. Bratislava, Ústav informácií a prognóz školstva, 1990–2002 (MŠ SR). – A. Szabó: I. m.
81. ŠR SR. Bratislava, Ústav informácií a prognóz školstva, 1990–2002 (MŠ SR). A. Szabó: I. m.
82. ŠR SR. Bratislava, Ústav informácií a prognóz školstva, 1990–2002 (MŠ SR). A. Szabó: I. m.
83. László Béla: A (cseh)szlovákiai oktatásügy szerkezete, valamint közigazgatási és jogi kere-
tei 1945 után. In: Filep Tamás Gusztáv–Tóth
László (szerk.): I. m. 144. p.
84. Hrubos Ildikó: *A „bolognai folyamat”*. N-235.
Budapest, Oktatókutató Intézet, 2002.
85. ŠR SR. Bratislava, Ústav informácií a prognóz
školy, 1990–2002 (MŠ SR).
86. Uo.
87. Uo.
88. Uo.
89. Uo.
90. Uo.
91. Uo.
92. Hrubos: i. m.
93. Gál Tibor–László Béla: A nyitrai magyar felső-
oktatás az Európai Unió tükrében. *A Gábor Dé-
nes Főiskola közleményei*, 6. évf. 4. sz. (2003.
szeptember) 45–49. p.
94. Hushegyi Gábor: Národnosti a vysoké školstvo
v SR. In: Jarábik, Balázs–Tokár, Adrian (red.):
*Stav menšinovej legislatívy na Slovensku
2001/2002*. Bratislava, Nadácia Kalligram,
2003, 87. p.
95. Uo. 92. p.
96. Sidó Zoltán: *Közügy*. Komárno, Schola
Comaromiensis–K-PRINT, 2002, 119. p.
97. Hushegyi: i. m. 93. p.
98. Hushegyi: i. m. 97. p.
99. László Béla: *Gondolatok, javaslatok, elképze-
lések*. Előadás a Szlovákiai Magyar Oktatási
Fórumon, 2002. december 5–6-án.
100. László Béla: *Gondolatok, javaslatok, elképze-
lések*. I. m.
- Gabzdilová, Soňa: *Maďarské školstvo na Slovensku
v druhej polovici 20. storočia*. Dunajská Streda,
Lilium Aurum–Nadácia Katedra, 1999.
- Boros Ferenc: *Szomszédunk, Szlovákia*. Pozsony,
Kalligram, 2000.
- Lanstyák István: *A magyar nyelv Szlovákiában*. Bu-
dapest–Pozsony, Osiris Kiadó–Kalligram
Könyvkiadó–MTA Kisebbségkutató Műhely,
2000.
- Filep Tamás Gusztáv–Tóth László (szerk.): *A
(cseh)szlovákiai magyar művelődés története
1918–1998*. II. köt. Budapest, Ister Kiadó, 1998.
- Kasza Sándor (főszerk.): *Magyarok a világban. Kár-
pát-medence*. Budapest, Ceba, 2000.
- Jarábik, Balázs–Tokár, Adrian (red.): *Stav menšino-
vej legislatívy na Slovensku 2001/2002*.
Bratislava, Nadácia Kalligram, 2003.
- Hodossy Gyula (szerk.): *Helyzetkép a szlovákiai ma-
gyar közoktatásról*. Lilium Aurum,
Dunaszerdahely, 2002.
- Akács, Štefan (szerk.): *Dokumentumok gyűjteménye*.
2. rész. Bratislava, Hlas ľudu 1995.
- Akács, Štefan (szerk.): *Dokumentumok gyűjteménye*.
3. rész. Bratislava, Hlas ľudu 1996.
- Duray Miklós–Kvarda József–Oriskó Norbert:
A nemzetállam és demokratikus ellenszere. Po-
zsony, Együttélés, 1994.
- Duray Miklós: *Kutyaszorító*. New York, Püski,
1983.
- Edvard Beneš elnöki dekrétumai. Pozsony, Pannonia
Könyvkiadó, 1996.
- Fodor Zoltán: *Nemzetiségi iskolák a Szlovák Szocia-
lista Köztársaságban*. Bratislava, SPN, 1985.
- Gyönyör József: *Államalkotó nemzetiségek*.
Bratislava, Madách, 1989.
- Gyönyör József: *Mi lesz velünk, magyarokkal?*
Pozsony/ Bratislava, Madách, 1990.
- Gyurgyik László: *Magyar mérleg*. Pozsony, Kalli-
gram Könyvkiadó, 1994. /Mercurius könyvek./
- Ring Éva (szerk.): *Helyünk Európában. Nézetek és
konceptiók a 20. századi Magyarországon*. II.
köt. Budapest, Magvető, 1986.
- Chlup, Otakar–Kahuda, František–Král, Karel: *Škol-
ský zákon*. Praha, Orbis, 1949.
- Duray Miklós (szerk.): *Kettős elnyomásban. Doku-
mentumok a csehszlovákiai magyarság helyzeté-
ről és jogvédelméről 1978–1988*. New York,

IRODALOM

Hodossy Gyula (szerk.): *A szlovákiai magyar isko-
lák története 1949–1999*. Dunaszerdahely,
Lilium Aurum, 2001.

- Hungarian Human Rights Foundation–Püski, 1989.
- Kotoč, Ján: *Slovenské školstvo po oslobodení*. Bratislava, SPN, 1970.
- Kővágó László: *Kisebbség – nemzetiség*. Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 1977.
- Mócsi Ferenc: *Nemzetiségi iskola, irodalmi nevelés*. Bratislava, SPN, 1973.
- Plevza, Viliam: *A CSKP nemzetiségi politikája*. Bratislava, Madách, 1983.
- Purgat, Ján: *Od Trianonu po Košice*. Bratislava, Nakladateľstvo Epoque, 1970.
- Szigeti László: *Oktatásügyünk helyzete*. Pozsony, 1995. /MKDM-Füzetek./
- Kozma Tamás: *Kisebbségi oktatás Közép-Európában*. Budapest, Oktatókutató Intézet, 2003.
- Hrubos Ildikó: *A „bolognai folyamat”*. Budapest, Oktatókutató Intézet, 2002.
- Berényi József: *Nyelvországolás*. Pozsony, Fórum Alapítvány, 1994.
- Csáky Pál: *Magyarok Szlovákiában*. Bratislava–Pozsony, Magyar Koalíció Információs Központja, 1998.
- Szarka László: *A szlovákok története*. Budapest, Be-reményi Könyvkiadó, é. n.

A MAGYAR INTÉZMÉNYRENDSZER FEJLŐDÉSE

Kulcsszavak: Polgári kezdeményezések, magyar intézményrendszer, alapítványok, polgári társulások, egyesületek, műhelyek, intézetek, civil szervezetek, állami és önkormányzati intézmények, anyagi erőforrások.

1. AZ 1989 ELŐTTI POLGÁRI KEZDEMÉNYEZÉSEK

A szlovákiai magyar intézményrendszer fejlődése meghatározó kérdés a szlovákiai magyar kisebbség megmaradása és fejlődése szempontjából. Ez az intézményrendszer 1989 után jelentős változáson ment keresztül; a kisebbségi „intézményi lét” kutatása azonban – bármily meglepőnek is tűnhet – szinte el sem kezdődött az elmúlt másfél évtizedben.¹

Az első szlovákiai magyar önállósodó, bár még mindig a Csemadok keretében működő civil szervezet, amely a rendszerváltás után megalakult, a Csehszlovákiai Magyar Néprajzi Társaság volt (1989. december 9., Pozsony). E szakmai szervezet létrejöttét megelőzte a Független Magyar Kezdeményezés (1989. november 18., Vágsellye), a Magyar Diákszövetség (1989. november 22., Pozsony) és a rövid életű Csehszlovákiai Magyarok Fóruma (1989. november 24., Pozsony) megalakulása, de mert ezek politikai szervezatként határozták meg magukat, a civil szerveződés tekintetében a Csehszlovákiai Magyar Néprajzi Társaság úttörő szerepe elvitathatatlan. Ez ezért is érdekes, mert egy szakmai szerveződés lépett elsőként – nem minden előzmény nélkül – az önálló szervezeti élet útjára, pontosan felmérve szerepét a rendszerváltás politikai viharoktól sem mentes mindennapjaiban.

A szlovákiai magyar intézményrendszer átalakulása azonban nem volt ilyen egyszerű és zökkenőmentes. Még hosszú időnek kellett eltelnie ahhoz, hogy a szlovákiai magyar társadalom önmagára találjon, és a jogos, bár olykor túlfokozott politikai aktivitások közepette a ci-

vil szféra, a független szlovákiai magyar intézményrendszer kiépítésébe kezdjen.

1989 előzményei mindenki számára ismertek. Az egy párt, egy állam, egy szervezet mintája a kisebbségi intézmények 1989 előtti időszakára is jellemző volt, ezért szándékosan nem beszélünk ezen időszakkal kapcsolatban civil szféráról, hiszen a pártállami keretek között szó sem lehetett ilyenről. Mégis fontos megjegyezni, hogy a Kárpát-medence többi határon túli régiójától eltérően Csehszlovákiában négy évtizeden keresztül létezett egy olyan sokszínű kulturális szervezet, amely a pártállami irányítás és ellenőrzés ellenére helyi és mikroregionális szinten a civil szféra jegyeit hordozta. Ez a Csehszlovákiai Magyar Dolgozók Kulturális Szövetsége, a Csemadok volt.

A Csemadok sajátos jelenség volt ebben a régióban. A nyilvántartott több mint kilencven-ezer főt számláló tagsága és alapszervezetei az egész ország magyarlakta településeit behálózták. Ez mintegy 500 települést jelentett.² A Csemadok keretet adott a kulturális aktivitásoknak, csoportok, öntevékeny szerveződések, klubok, táncscsoportok, énekkarok, amatőr színpadok stb. leltek otthonra az alapszervezetekben. A Csemadok Központi Bizottsága és 15 járási bizottsága mellett a nyolcvanas években különböző szakbizottságok is alakultak.³

A Csemadok különbözött a pártállami tömegszervezetektől. Minden pártállami tömegszervezetnek (ifjúsági szervezet, nőszövetség, vöröskereszt stb.) volt ugyan magyar tagsága, de ez a tagság az országos szervezetek keretei között működött. Néhány magyar nemzetiségű személy fontos tisztséget is betöltött mind a tömegszervezetek regionális és országos vezeté-

sében, mind pedig az állami élet (kormányzat és párt) különböző területein.

A Csemadoknak viszont kulturális szervezetként nem volt megfelelő „többségi nemzeti” formája.⁴ E rövid elemzésben nincs lehetőség ennek gyökereit feltárni,⁵ de utalni kell arra, hogy öntevékeny szerveződésként nagyon fontos szervezőerőt jelentett a szlovákiai magyarok körében. Itt kell megjegyezni, hogy a szlovákiai magyar politikai fejlődés 1989 után azért térhetett el a többi határon túli régió politikai fejlődésétől, mert Szlovákiában a magyar politikai pártoknak nem kellett oly mértékben a kulturális feladatokat magukra vállalniuk, mint másutt. Sőt az, hogy pár hónap alatt több etnikai alapon szerveződő magyar párt is létrejött Szlovákiában, jórészt annak volt köszönhető, hogy az önszervező, kulturális értékeket is felvállaló feladatoktól a Csemadok tehermentesítette a pártokat. Romániában például az RMDSZ az első években a Csemadokhoz hasonló intézményi keret volt annak ellenére, hogy politikai célokkal jött létre. De ugyanez volt jellemző a többi határon túli régióra és ernyőszervezetre is. Jóllehet a pártállami ellenőrzés teljes mértékben érvényesült a Csemadokban, elsősorban a központi és középszintű vezetést, illetve apparátust illetően, helyi szinten ennek hatása elenyésző volt, és függetlenül a Csemadok KB politikai elkötelezettségétől, számtalan táncsoport, szakkör, klub, énekkar fejtett ki nagyon fontos és hasznos közösségépítő tevékenységet.

Ha a civil szféra előzményeit kutatjuk a hetvenes és nyolcvanas években, utalnunk kell azokra a szerveződésekre, amelyek megelőzték az 1989 utáni változásokat. Nem állítható, hogy közvetlen módon, de az az értelmiségi és „politikai elit”, amely később fő mozgatórugója volt a változásoknak, valamelyik szerveződésben már a nyolcvanas években jelen volt.

Elsőként a Csehszlovákiai Magyar Kisebbség Jogvédő Bizottságát kell említenünk. A polgári jogok kelet-európai védelméhez kapcsolódó szervezet 1978-ban alakult Pozsonyban, és elsősorban a szlovákiai magyar iskolák védelmében emelte fel hangját, de fokozatosan fontos, főleg a magyar kisebbséget érintő

ügyekben is kiadott dokumentumokat, s az 1988-ban megfogalmazott *Memorandum 1988* című politikai pamfletje⁶ a rendszerváltás egyik fontos programnyilatkozatává vált. A Jogvédő Bizottság ezt a dokumentumot a Csehszlovák Szocialista Köztársaság állami szerveinek küldte el, és elsőként mondta ki a rendszerváltás, illetve az európai csatlakozás szükségességét, szemben az ún. „Harminchármas levelével”, amelyet szintén szlovákiai magyar értelmiségiek fogalmaztak meg, de a kommunista pártnak címezték.⁷

A Jogvédő Bizottság tagjai névsorát sosem hozta nyilvánosságra; az eddigi kutatások alapján aktivistáinak száma 20–30 főre tehető. Duray Miklós 1990 elején felfüggesztette a bizottság tevékenységét.

A Jogvédő Bizottság szatellit- vagy álintézménye volt a Szlovákiai Magyar Iskolák Védelmi Csoportja, amely a bizottság tevékenységét folytatta Duray Miklós vizsgálati fogsága idején és után. Ennek létrehozására azért volt szükség, mert letartóztatása után Duray Miklós a bizottság tevékenységét egymaga vállalta, így csoportos felforgató tevékenységért nem lehetett perbe fogni. Ha a vizsgálati fogsága alatt és után is megjelentek volna dokumentumok a bizottság nevében, akkor hamis tanúvallomásért is perbe fogható lett volna, sőt a csoportos szerveződés név is igazolódott volna, amiért sokkal súlyosabb börtönbüntetés járt a hatályos Büntető Törvénykönyv szerint. (Václav Havelkat egyébként csoportos felforgató tevékenységért ítélték el.) A bizottság néhány tagja Duray vizsgálati fogsága idején ezért szervezte meg a Védelmi Csoportot, amely Duray szabadulása után egy éven keresztül jelentetett meg még dokumentumokat (Duray 1989, 149–151).

A Jogvédő Bizottság munkája szervesen illeszkedett az akkori kelet-közép-európai demokratikus ellenzéki mozgalmakhoz, elsősorban a magyarországi és csehszlovákiai demokratikus ellenzékkal volt szoros kapcsolata. Duray Miklós – vizsgálati fogsága idején (1982–1983) – a Charta 77 egyik magyar aláírója is lett.

Az előzmények taglalásakor nem lehet megelégedezni a csehszlovákiai magyar klub-

mozgalom és honismereti kerékpártúrák jelentőségéről. Ezek a mozgalmak a hatvanas évek második felében születtek, és három évtizeden keresztül más-más intenzitással fejtették ki tevékenységüket a hivatalos ideológiától meglehetősen függetlenül. Fontos szerepük volt a helyi és regionális nemzeti értékek és emlékhelyek újrafelfedezésében, illetve a magyarországi kulturális értékek közvetítésében. A klubmozgalom több tízezer embernek jelentett kulturális háttérrel. A mozgalmat a Csemadok a nyolcvanas évek elejétől megpróbálta több-kevesebb sikerrel integrálni és pacifikálni, főbb kezdeményezőit pedig marginalizálni (Puntián 1995; Fónod 1997, 163; Filep–Tóth 1998–2000).

A mozgalom kicsúcsosodását a Tóth Lajos szervezte örsűjfalui művelődési tábor jelentette (1977–1979), amely éveken keresztül eseményszámba ment a csehszlovákiai magyarok körében: ezekben a táborokban több százan vettek részt.

A következő, komoly hatást gyakorló intézmény, az Iródia volt. A fiatal szlovákiai magyar irodalmárok 1983-ban az érsekújvári Csemadok-szervezet mellett egy viszonylag független irodalmi csoportosulást hoztak létre Hodossy Gyula vezetésével. A több éven keresztül működő, mintegy 20–30 fős csoport irodalmi hatása és a pártállami kereteket semmibe vevő magatartása kihatott a kilencvenes évek elejére is. Az irodalmi középnemzedék közül Grendel Lajos, Balla Kálmán és Zalabai Zsigmond vette ki részét az Iródia szakmai háttérmunkájából. Az Iródia 1985-ös betiltása idején már képzőművészeti körrel és tudományos (néprajzi) szakcsoporttal is rendelkezett (Hodossy–Kulcsár 1994). Az általa megjelentetett Iródia Füzetek 17 száma a független kiadványok első irodalmi megnyilvánulása volt.⁸ A pártállam 1986 után megpróbálta integrálni a csoportot, a pozsonyi Madách Könyv- és Lapkiadóban megjelentetve a nemzedék költőit bemutató *Próbaút* című antológiát, valamint helyet biztosítva számukra a Főnix Füzetek című könyvsorozatban.

A civil szerveződések sorában fontos kezdeményezés volt az Iródiából kinőtt Stúdió Erté, amely 1986 után jelentős központja lett az

experimentális irodalmi alkotóknak Csehszlovákiában, később pedig nemzetközi szinten is. A Stúdió Erté máig létezik.

A hetvenes és nyolcvanas években a társadalmi-politikai kérdések burkoltan, de néha nyíltan is az irodalmi művekben vagy az egyes alkotások kapcsán szervezett szakmai vitákban jelentek meg. Az esztétikai és/vagy társadalmi, az individuális és/vagy kollektív alternatívát kínáló irodalmi művek és szakmai viták már ekkor jól elhatárolható táborokat alakítottak ki az irodalmi életben belül. Grendel Lajos regényei, az individuum és a nemzeti-történeti tudat ötvözetének újfajta irodalmi nyelvközpontú megfogalmazásai a szlovákiai magyar irodalmat egy csapásra az egyetemes magyar irodalom kontextusába helyezték, és ez komoly érvágás volt a belterjes, burkolt kollektivistá-ideologisztikus szlovákiai magyar irodalmi felfogás számára. Mindez abban az időben egyfajta nemzedéki problémaként értelmeződött, de a szemléletbeli különbségek a beavatottak számára kitapinthatóak voltak.

Komoly fordulóponthoz vezetett az irodalmi intézményi aktivitások terén a Magyar PEN Klub létrejötte 1989 júniusában. A nemzetközi szerveződéshez kapcsolódó, Balla Kálmán vezette szervezet a prágai és budapesti központ legitimálásával jött létre, és bár csak pár hónapig működött, fontos dokumentumokat tett közzé a bebörtönzött szlovák és cseh írók, közéleti személyiségek védelmében és a szlovákiai magyar intézményeket ért retorziókkal kapcsolatban (Stúdió érté),⁹ kapcsolatokat alakított ki a szlovák, cseh és magyar írókkal, azokkal, akik fontos szerepet játszottak az 1989 utáni időszakban.

Mindezen intézményi kezdeményezések mellett nem szabad megfeledkezni azokról az aktivistákról, akik a Csemadok valamelyik alapszervezetében vagy a Csemadok járási bizottságában, illetve más szervezetekben fejtették ki tevékenységüket, és akik magatartásukkal, értékrendjükkel az adott közösség ébrentartásán fáradoztak. Különösen érvényes ez a tánccsoportokra, amelyek a maguk szellemiségükkel és kapcsolattrendszerükkel szervesen kötődtek az akkoriban Magyarországon is elterjedő táncmozgalomhoz.

2. A RENDSZERVÁLTÁS SZERVEZETEI ÉS AZOK JELLEMZŐI

Az 1989-es rendszerváltás első politikai szerveződése, a Független Magyar Kezdeményezés (FMK) akár az előzményekhez is sorolható lenne, hiszen az 1989. november 18-án Vágsellyén megalakult szervezet eredetileg a Charta 77-hez hasonló polgári szerveződésként született az 1989 novemberében Csehországban megalakult Demokratikus Kezdeményezés mintájára. Első elnöke Tóth Károly volt, majd 1991-től A. Nagy László vezette a szervezetet. Az FMK 1992-ben Magyar Polgári Párt (MPP) néven politikai párttá alakult.

A jogvédelmet szem előtt tartó szerveződés azonban az első pillanattól új irányt vett, és megalakulása után azonnal politikai szerepet vállalt. Az FMK, akárcsak a többi politikai mozgalom a rendszerváltás éveiben, fontos szerepet játszott a civil szféra kialakításában.¹⁰

A másik szervezet, amely szintén a rendszerváltás első napjaiban alakult meg, és aktívan bekapcsolódott a diákok által szervezett akciókba, a Magyar Diákszövetség volt.¹¹ A Berényi József, Szép Attila, Vörös Péter, Somogyi Szilárd, Pál Tibor és mások által fémjelzett szervezet a későbbiekben Diákhálózat néven Udvardi Péter vezetésével civil szerveződésként (elsősorban egyetemi diákszervezetként) fejtegette ki tevékenységét. Maig létezik, és jelenleg a magyar egyetemisták mellett a középiskolás diákok körében is fontos szerepet játszik.

November utolsó napjaiban alakult meg a Csehszlovákiai Magyarok Fóruma,¹² amely az 1968-as nemzedéket (Dobos László, Szabó Rezső, Rózsa Ernő, Szőke József), illetve a Csemadok reformvonalának képviselőit (Reicher Gellért, Görföl Jenő, Bárdos Gábor) fogta össze. 1989 december végén, illetve 1990 elején, amikor a Csemadokot bizonyos erők politikai mozgalommá kívánták átalakítani, beolvadt a Csemadokba. Amikor azonban kiderült, hogy a kulturális szervezet politikai szerepvállalásával elveszítené (nem jelentéktelen) állami támogatását, képviselői az 1990 márciusában megalakult Együttélés Politikai Mozgalomban tűntek fel.

Ennek az időszaknak a legfőbb jellemezője az volt, hogy a politikai és a civil aktivitások alig választhatók el egymástól. Az újonnan alakult szerveződések, beleértve a politikai mozgalmakat is, az első pillanattól kezdve civil érdekek és értékek képviselését is felvállalták. De ugyanígy a külsőleg civil szerveződésként megalakult csoportosulások (Pedagógusok Fóruma, az átalakuló Csemadok stb.) a kezdetektől politikai, érdekvédelmi feladatokat is elláttak. Ma már nehéz megérteni, hogy egy pedagógusokat összefogó szakmai szervezet miért emeli fel hangját direkt politikai kérdésekben, mint ahogy azt sem, hogy egy politikai szervezet, pl. az FMK, miért rendez szakmai konferenciát a dunaszerdahelyi zsidók emlékére. De ez abban az időben teljesen természetes volt.

A politikai mozgalmak egyrészt megpróbálták a már létező intézményeket a maguk befolyása alá vonni (Csemadok), másrészt pedig olyan civil szerveződések próbáltak létrehozni, amelyek az egyes politikai mozgalmak céljait szolgálták (Márai Sándor Alapítvány, Csehszlovákia Magyar Pedagógusok Szövetsége, Csehszlovákiai Magyar Cserkészszövetség, Fórum Alapítvány, Mécs László Alapítvány, a Demokráciáért és Nyitott Társadalomért Polgári Társulás stb.). Elkezdődött a civil szféra, a szlovákiai magyar intézményrendszer politikai birtoklásáért folyó küzdelem.

Megindult az a folyamat, melynek során a politikai elit – a „kisebbségi komplex társadalomépítés” szellemében – maga alá próbálta gyűrti a kisebbségi intézményrendszer egészét, vagy ha ez nem ment, legalább annak legfontosabb szegmenseit, de az is tipikus jelenség volt, hogy a személyi összefonódásokon és átfedéseken keresztül saját intézményrendszert hozott létre.

Mindezek ellenére egy idő után minden szervezet (a politikai pártok nem kis bosszúságára) élte a maga életét, fokozatosan függetlenítette magát a politikai befolyástól, sőt olykor a politikai elvárásokkal is szembeszegült. Ennek korlátait a későbbiekben a támogatások rendszere szabta meg, amely napjainkban is szigorú politikai felügyelet alatt áll. Sajnos, ez így volt és így van ma is, s a megújult vagy

újonnan létrejött szervezetekre éppúgy vonatkozik, mint a szlovákiai magyar könyvkiadásra vagy sajtóra.

3. A SZLOVÁKIAI MAGYAR INTÉZMÉNYRENDSZER A SZÁMOK TÜKRÉBEN

A szlovákiai magyar szervezetekre vonatkozó hivatalos kimutatás nem létezik Szlovákiában. Ez érthető is, hiszen nemzetiségi alapon nagyon nehéz elkülöníteni az egyes szervezeteket. A Szlovák Köztársaság Belügyminisztériumában 2002-ben mintegy 24 000 szervezetet jegyeztek, ezekből – akár csak a megnevezések alapján is – nagyon nehéz elkülöníteni a kisebbségi szervezeteket. A helyzetet bonyolítja, hogy az egyes jogi formákat a kerületi hivatalokban kell bejegyeztetni, ami teljesen követetlenné teszi a szervezetek identifikálását.

A szlovákiai magyar intézményrendszerre vonatkozó első adattár (kataszter) 1999–2001-ben készült.¹³ Az adatbázis megjelent az interneten is, és itt folyamatosan aktualizálva vannak az adatok, illetve az adatbázis folyamatosan bővül az új szervezetekkel.¹⁴

Az akkori 651 szervezetet magában foglaló adatbázis szerint pusztán az egyharmaduk volt bejegyzett, tehát jogalanyiséggal bíró szervezet. Ez a tény elgondolkoztató, hiszen a rendszerváltás után egy évtizeddel pusztán 189 szervezet volt jogosult arra, hogy pályázhasson, a pályázásnak ugyanis feltétele volt a jogalanyiség. Mindehhez azonban hozzá kell tenni, hogy a magyar szervezetek száma ennél jóval magasabb volt már ebben az időben is, hiszen csak a Csemadok-alapszervezetek száma kb. 450-re tehető (a felmérésben 252 ilyen szervezet szerepelt).

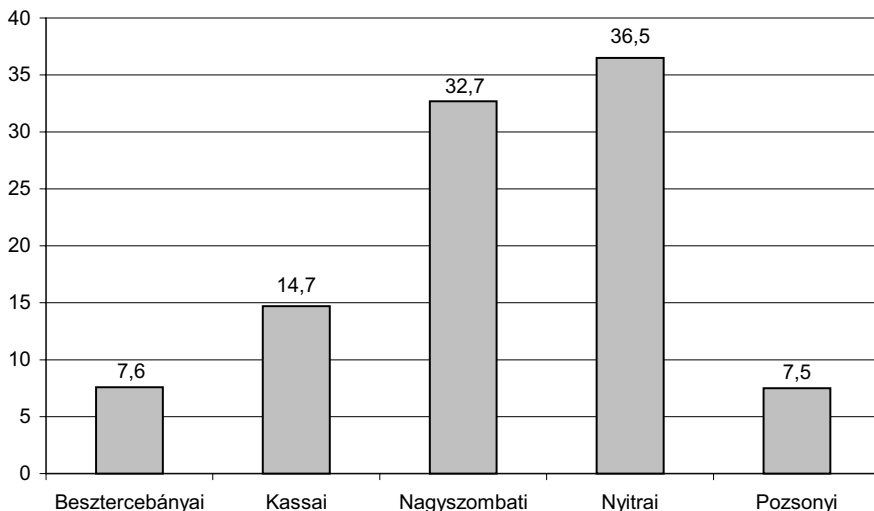
A szlovákiai magyar szervezetek 88,6%-a kulturális szervezetnek, 12,6%-a pedig az oktatásügy területén tevékenykedő szervezetnek vallotta magát. Elenyésző százalékú volt a környezetvédő, szociális, sport, egyházi stb. szervezetek aránya.

Területi eloszlásuk szerint a szervezetek mintegy 20%-a a Dunaszerdahelyi járásban mű-

ködött, 10 százalék fölötti aránnyal jeleskedett még a Komáromi, illetve Érsekújvári járás, viszont a Rimaszombati, a Nagykürtösi és a Rozsnyói járás alig haladta meg az 1%-os arányt, a többiek pedig a 2–7%-os sávba estek.

A felmérés szerint a szlovákiai magyar szervezetek 63%-a polgári társulás volt, 12,7%-a alapítványként, 9,3%-a közhasznú szervezetként, 5,8%-a jótékonyági alapként, 9,2%-a pedig egyéb jogi normába sorolható szervezetként működött.¹⁵

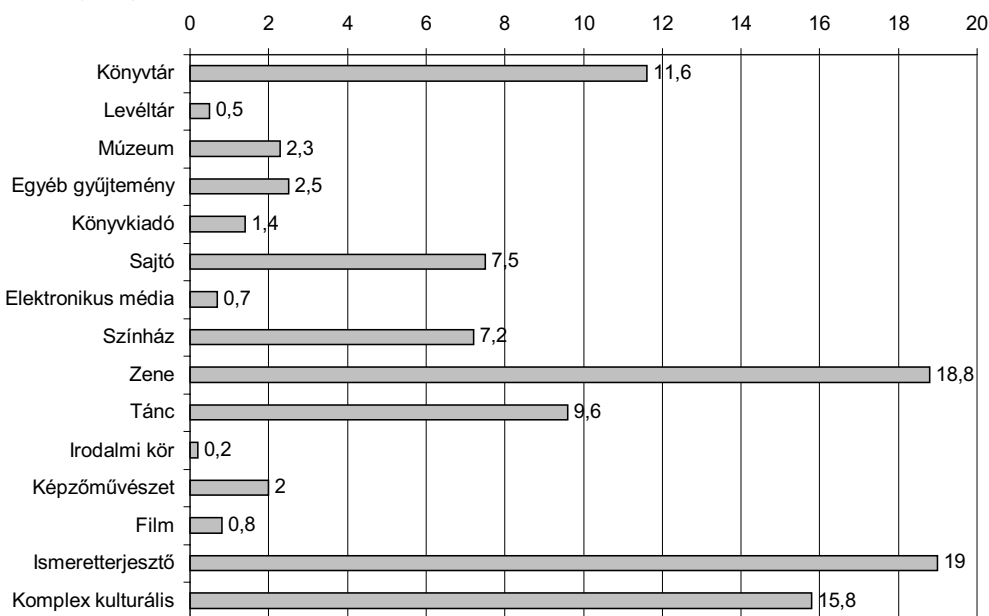
A következő felmérést az MTA Kisebbségkutató Intézete megbízásából a Fórum Kisebbségkutató Intézet végezte 2003-ban. A Kulturális kataszter 562 szervezetet vizsgált meg, és ezek között már szerepeltek az állami, a kerületi és a települési önkormányzati kulturális intézmények is. Anyagi eszközök híján nem lehetett a teljes intézményrendszert lekérdezni, így a kutatási eredmények csak a belső arányok, a területi megoszlás és az egyes intézmények jellemzői szempontjából érdekesek (Fábri 2004, Lampl–Tóth 2004). A kutatás első ízben mérte fel az állami/önkormányzati, a gazdasági (elsősorban kiadók és lapok) és a civil szervezeteket egyszerre. A mintában nem jelennek meg a Csemadok-alapszervezetek; a Csemadok Országos Választmánya a Csemadok területi választmányjaival együtt (mint jogalanyiséggal rendelkező intézmények) viszont bekerült a mintába.

1. grafikon**A szlovákiai magyar szervezetek kerületek szerinti százalékos megoszlása (2003)¹⁶**

Forrás: Lampl–Tóth 2004

Látható, hogy a nyugat-szlovákiai régió meghatározó szerepe az intézményi struktúrában is érvényesül, nem véletlenül, hiszen a szlovákiai

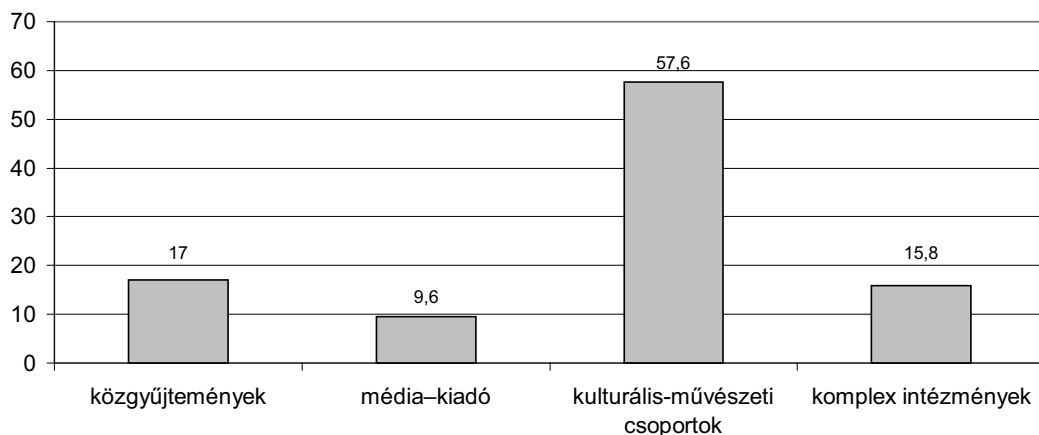
magyarok részaránya ebben a régióban 60%, míg a közép- és kelet-szlovákiai régióra a magyar lakosság 20-20%-a esik.

2. grafikon**A szlovákiai magyar szervezetek intézménytípusok szerinti százalékos megoszlása a felmérési mintában (2003)**

Forrás: Lampl–Tóth 2004

3. grafikon

A négy fő intézménytípus szerinti százalékos megoszlás (2003)

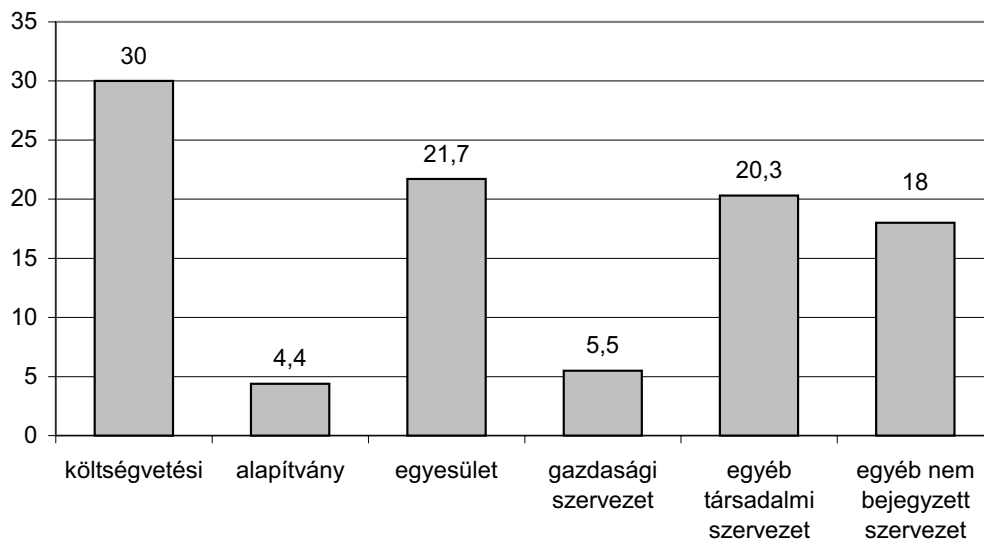
Forrás: Lampl-Tóth 2004

A kulturális szervezetek számaránya szembetűnő, és ezekhez hozzá kell számítani az ún. komplex tevékenységet folytató intézményeket

is, hiszen ezek ernyőszervezetként elsősorban a kultúra területén működnek.

4. grafikon

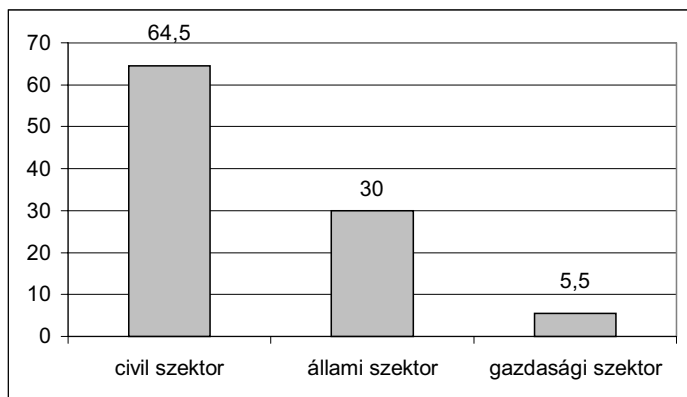
A szlovákiai magyar szervezetek működési forma szerinti százalékos megoszlása (2003)

Forrás: Lampl-Tóth 2004

A költségvetési szervezetek állami fenntartású szervezeteknek tekinthetők, míg a gazdasági szervezetek között kizárólag a könyvkiadók és

a lapok találhatók, hiszen ezeknek van jelentőségük a kulturális kataszter szempontjából.

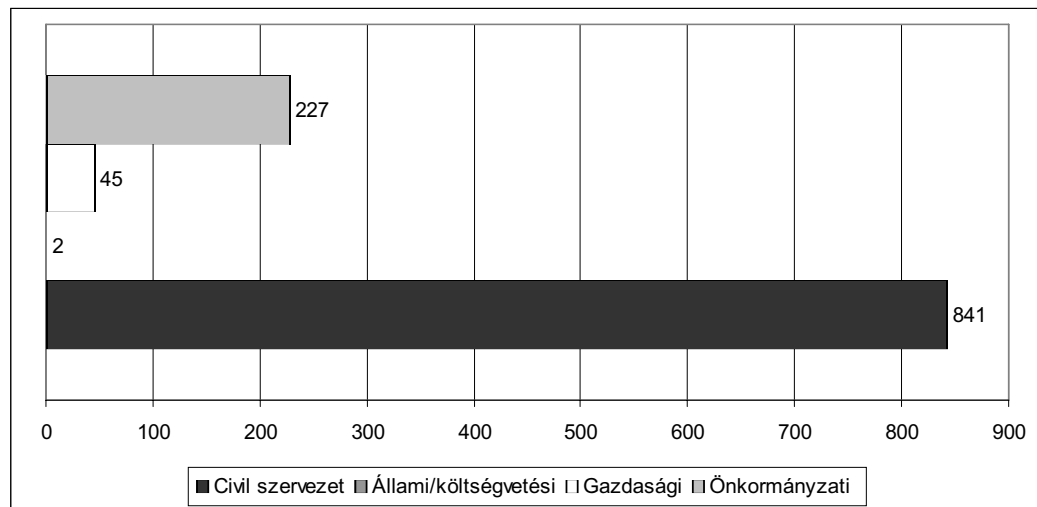
5. grafikon**A szlovákiai magyar szervezetek egyes szektorok közötti százalékos megoszlás (2003)**

Forrás: Lampl–Tóth 2004

A 5. grafikon értékelésekor a három szektor elkülönülése és aránya jól szemlélteti, hogy a szlovákiai magyar intézményrendszer elsősorban a civil szektorhoz tartozik. Napjainkban ezek az arányok folyamatosan változnak. Nagyon sok állami intézmény a decentralizáció folytán megyei, illetve helyi önkormányzati tulajdonba megy át (múzeumok, könyvtárak, le-

véltárak, színházak stb.), tehát fenntartásuk a jövőben nem a központi állami szerveket, hanem az önkormányzatokat terheli. Ugyanakkor nagyobb lehetőség nyílik számukra főleg az Európai Unió forrásainak elnyerésére.

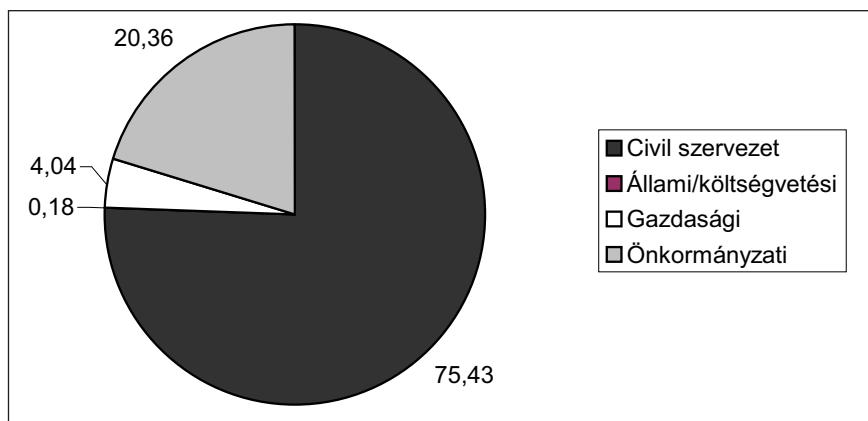
Jelenleg a Fórum Kisebbségkutató Intézet adatbázisában 1115 szervezet található. Ezek belső megoszlása a következő:

6. grafikon**A szlovákiai magyar szervezetek megoszlása a szervezeti típusuk szerint (2004)**

Forrás: Fórum Kisebbségkutató Intézet adatbázisa. Fórum Kisebbségkutató Intézet, www.foruminst.sk, 2004

7. grafikon

A szlovákiai magyar szervezetek százalékos megoszlása a szervezeti típusuk szerint (2004)

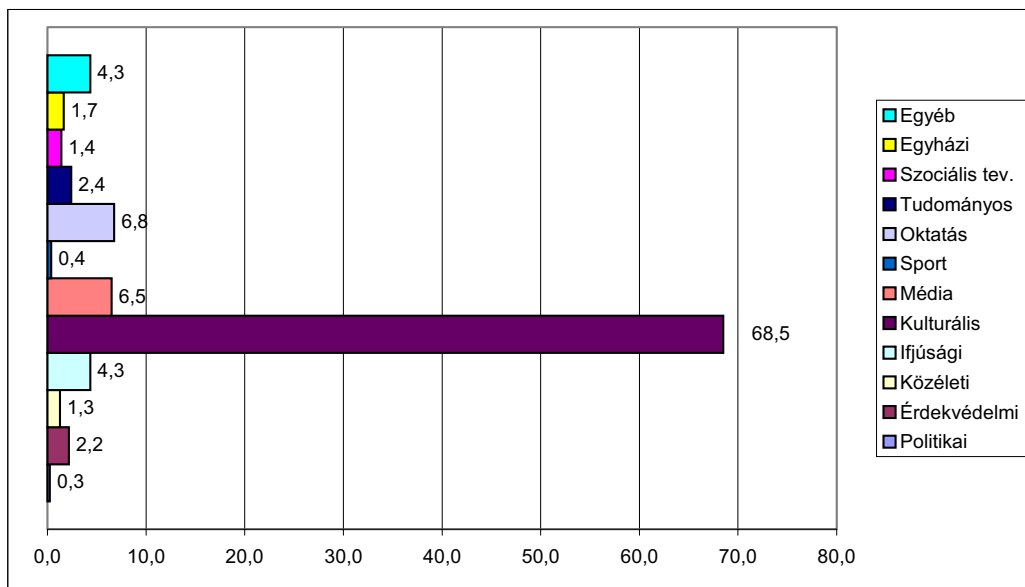
Forrás: Fórum Kisebbségkutató Intézet adatbázisa. Fórum Kisebbségkutató Intézet, www.foruminst.sk, 2004

A fenti adatokból jól látható, hogy a szlovákiai magyar szervezetek döntő hányadát napjainkban is a nonprofit szervezetek, illetve intézmények alkotják. Jelentős átalakuláson ment viszont keresztül az állami szektor részaránya. Gyakorlatilag csak két intézmény részesül köz-

vetlen állami támogatásban, a többi (a könyvtárak, levéltárak, múzeumok, művelődési központok, színházak stb.) megyei vagy helyi önkormányzati fennhatóság alá került, de mint ilyen, továbbra is költségvetési támogatásban részesül.

8. grafikon

A szlovákiai magyar szervezetek elsődleges tevékenységi körük szerinti százalékos megoszlása (2004)

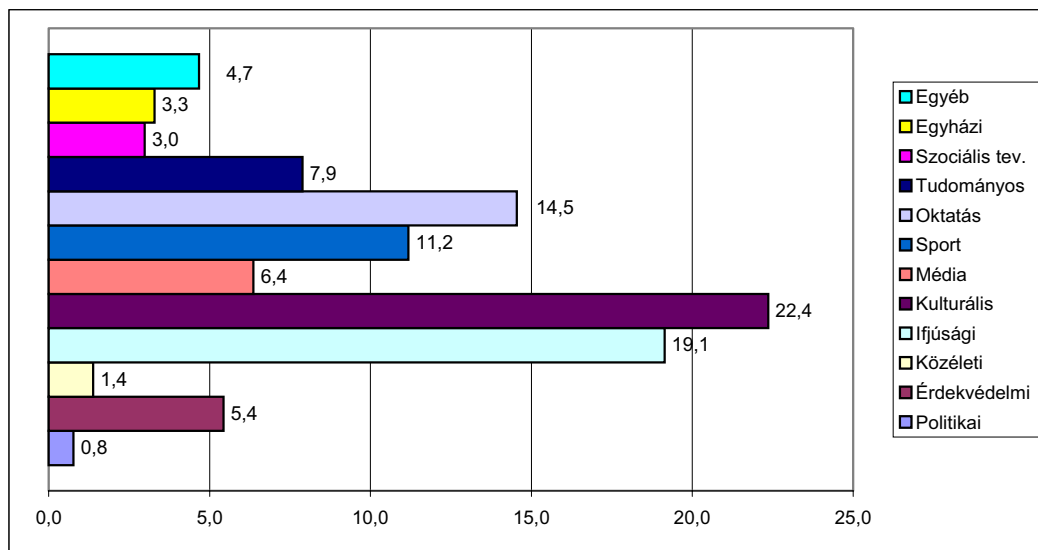
Forrás: Fórum Kisebbségkutató Intézet adatbázisa. Fórum Kisebbségkutató Intézet, www.foruminst.sk, 2004

A szlovákiai magyar szervezetek elsősorban a kultúra területén tevékenykednek. A 8. grafikon jól szemlélteti ennek részarányát (68,5%). Meglepő lehet az oktatási intézmények viszonylag alacsony aránya. Ennek oka abban keresendő, hogy az elsődlegesen oktatással foglalkozó szervezetek száma alacsony, de a legfontosabbak (Szlovákiai Magyar Pedagógusok Szövetsége, Katedra Társaság, Szlovákiai Magyar Pedagógusok Fóruma, Katedra Alapítvány stb.) országos hatáskörrel dolgoznak, a Szlovákiai Magyar Pedagógusok Szö-

Árnyaltabb és megnyugtatóbb képet kapunk, ha a szervezetek másodlagos tevékenységi körét vizsgáljuk. A másodlagos tevékenységi kör azt jelenti, hogy a demonstratív profil mellett a szervezetek még milyen tevékenységet folytatnak. Ez akár meghatározó is lehet egy kisebbségi szervezet életében, csak ideológiai és egyéb megfontolásokból elsődlegesen nem ilyen arculatú szervezetnek tekinti magát. A 9. grafikon érzékletesen mutatja, milyen eltérések vannak az elsődleges tevékenységi formákhoz képest. Egyben arról is tanúskodik,

9. grafikon

A szlovákiai magyar szervezetek másodlagos tevékenységi körük szerinti százalékos megoszlása (2004)

Forrás: Fórum Kisebbségkutató Intézet adatbázisa. Fórum Kisebbségkutató Intézet, www.foruminst.sk, 2004

vetségének pl. járási szervei vannak, a Katedra Alapítványnak pedig klubjai, így a területi lefedettségük messze meghaladja a statisztikai súlyukat.

A civil szektorra jellemző területek viszont az elsődleges tevékenységi körben alig képviseltetik magukat (szociális, sport, ifjúsági stb.), a környezetvédelem és egészségügy stb. (egyéb kategória) pedig szinte meg sem jelenik a statisztikában. De az olyan területeken működő intézmények száma is riasztóan alacsony, mint az érdekvédelem, közélet, egyház.

hogy a legtöbb szlovákiai magyar szervezet nagyon sok feladatot vállal magára a helyi és regionális szükségletek szerint.

4. A SZLOVÁKIAI MAGYAR SZERVEZETEK TIPOLÓGIA

A magyar kisebbségi intézményrendszer tipológiájának felvázolására Bíró A. Zoltán tett kísérletet a *Stratégiák vagy kényszerpályák* című kötetében.¹⁷ Az általa említett hét típus mind-egyike megtalálható a szlovákiai magyar intéz-

ményrendszerben is. Ezek a következők: 1. egyesületek, alapítványok, társaságok; 2. politikai funkciókat, nemzetiségi léptékű etnikai célokat explicit módon felvállaló intézmények; 3. az állami szektorhoz és állami költségvetéshez kapcsolódó intézmények; 4. profitorientált művelődési intézmények (könyvkiadók stb.); 5. nyilvános térelem (ünnepek, szobrok stb.); 6. gazdasági intézmények; 7. nemzetközi karitatív intézmények helyi szatellitintézményei.

Ha mi mégis a sajátosságokra kívánunk rávilágítani, meg kell állapítani, hogy a szlovákiai magyar intézményrendszer a valóságban ennél jóval egyszerűbb. Ez talán abból is adódik, hogy az öt jogi normából, amelyek alapján a civil szervezetek bejegyeztetik magukat Szlovákiában, igazából csak kettő (polgári társulás, illetve alapítvány) jellemző a szlovákiai magyar szervezetekre. Az állami intézmények pedig jobban elkülönülnek a kisebbségi szervezetektől, mint az a romániai elemzésben jellemezve van.

Szlovákiában 1990 óta a szervezeteket pusztán jegyzik, nem pedig engedélyezik. Alapvetően öt jogi norma alapján lehet létrehozni egy szervezetet. Ezek a következők:

1. Polgári társulás (občianske združenie, 83/1990. számú törvény). Polgári társulást három személy alakíthat, gyakorlatilag minden megkötés nélkül. A polgári társulásokról szóló törvényt az első között fogadta el a prágai Szövetségi Gyűlés, és a mai napig változatlan maradt.

2. Alapítvány (nadácia, 34/2002. számú törvény). Az alapítvány működésének nagyon kötött szabályrendszere van. Eleinte nem volt így, de a Mečiar-kormány idején (1997-ben) szigorították az alapítványok működését, gyakorlatilag állami ellenőrzés alá vonták őket, melynek következtében az alapítványok 90%-a megszűnt vagy polgári társulássá alakult át. 1998 után újra módosították a törvényt, a szigorú működési feltételek maradtak, csak az állami ellenőrzés enyhült.

3. Közhasznú szervezetek (verejnoprospešné organizácie, 35/2002. számú törvény). Konkrét tevékenységi körökhöz kötött szerve-

zeti forma, nincs igazán elterjedve a szlovákiai magyarok körében.

4. Jótékonyági alap (neinvestičný fond, 147/1997. számú törvény). Egy konkrét cél elérésére létrehozott pénzügyi alap az alapítványhoz hasonló működéssel.

5. Jogi személyek társulása (záujmové združenie právnických osôb, Polgári Törvénykönyv 20i/2). Egyre népszerűbb intézményi forma, főleg a kistérségi társulások élnek ezzel a jogi normával, amikor több szervezet, önkormányzat (jogi személy) egy új, közös szervezetet hoz létre.

Ezek a jogi normák azonban csak a keretét, lehetőségét adják meg a szervezetek működésének, s csupán a tartalmi elemek vizsgálatából derül ki, mi is nevezhető szlovákiai magyar szervezetnek, és hogy a kisebbségi intézményrendszer mennyire tekinthető a szlovákiai civil szektor részének. Jogi szempontból és szervezeti formájukat tekintve azonban mindenképpen civil szervezetekről van szó.

Önreflexiójuk szerint azonban már nem ennyire egyértelmű a válasz. Az elszigetelt, etnikai határokat építő közösség – és a nemzeti kisebbség ilyennek tekinthető – kitermeli a maga belső kompakt szerkezetét, önmagát a közösségen belül hatalmi, monopol-, redistributív, értéknorma-teremtő és egyéb szerepekkel ruházza fel, politikai-intézményi elitje pedig úgy viselkedik, mintha mindezen eszközöknek a birtokában is lenne.

A klasszikus értelemben vett civil szektor viszont csak egy szegmense a társadalmi-politikai-gazdasági-állami életnek, az adott határokat ismeri, és tudatosan nem lép túl azokon. Tudatában van eszközzrendszerének és lehetőségeinek, és ennek megfelelően viselkedik.

A kisebbségi intézményrendszer – legyen szó akár pártokról, alapítványokról vagy polgári társulásokról – ennél többre tör, komplexebb tartalmakat tud magáénak. Ez az intézményrendszer szervezeti rendszerét, önképét, ideológiai töltetét, hangsúlyozott nyelvi-kulturális sajátosságát tekintve – sarkítottan fogalmazva – állam az államban, és ennek valós szervezeti-intézményi formáit is kialakítja.

A kisebbségi intézményrendszer alig ismeri a „civil szektor”, a „civil szféra”, a „civil szervezet” fogalmát. Ezek olyan önmegtartóztató fogalmak számára, amelyekről idegenkedik. Helyette „szlovákiai magyar intézményekről”, „szlovákiai magyar szervezetekről” beszél, amelyek egyszerre rejtenek etnikai, nyelvi-kulturális és hatalmi tartalmakat, éppen ezért az érintkezés, az átjárhatóság alig adott a többségi és a kisebbségi szféra között.¹⁸ Meg kell jegyezni, hogy a szlovákiai magyar intézményrendszer a kilencvenes évek elejétől tudatosan választotta és vállalta az elkülönülést, sőt az anyagi források tekintetében szinte kizárólag magyarországi erőforrásokra támaszkodott, s ennek következtében az elkülönülés ideológiai következményeit is felvállalta.

Ugyanakkor hangsúlyozni kell, hogy a szlovákiai civil szektor sem figyelte oda a szlovákiai magyar civil szervezetekre. A kilencvenes évek közepén kialakított adatbázisaiban szinte egyetlen magyar szervezet sem szerepelt. Ennek hiánya komoly következményekkel járt, hiszen az adatbázison keresztül informálták a civil szervezeteket a pályázati lehetőségekről, ennek alapján hívtak meg szervezeteket képzésekre stb. Változás e téren az internet elterjedésével következhetett volna be, de ekkorra már a szlovákiai magyar szervezetek komoly technikai-műszaki hátrányba kerültek.

Ugyanakkor a szlovákiai magyar szervezetek csak mértékkel vettek/vesznek részt az egyébként rendkívül dinamikusan fejlődő és nagyon komoly anyagi erőforrásokkal rendelkező szlovákiai civil szektor életében. Több próbálkozás is volt a közös pontok keresésére (Márai Sándor Alapítvány, Szlovákiai Magyar Cserkészszövetség, Szlovákiai Magyar Pedagógusok Szövetsége, Fórum Alapítvány, Katedra Alapítvány, Selye János Kollégium stb.), de a közeledések gesztusértékén túl csak nagyon csekély együttműködési készség mutatható ki. Az okokat kutatva ennek a jelenségnek a gyökerei a szlovákiai intézményrendszer komplexitásában, önmozgásában, tudatosan vállalt izoláltságában keresendők.

A két rendszer nem volt (vagy csak elvétve volt) egymással kompatibilis. Amikor a

szlovákiai civil szektor szakmai kérdésekhez nyúlt, a szlovákiai magyar szervezetek a szlovákiai civil szektor által fel nem vállalható érdekvédelemmel foglalkoztak, amikor pedig a civil szektor kampányt folytatott valamely közéleti kérdésben, a szlovákiai magyar szervezetek épp a szakmai továbbképzéssel foglalkoztak a maguk szűkre szabott keretei között – és a példákat folytathatnánk.

Az érintkezési pontok fontos gátja volt a nyelvi sajátosság – amely egyben kulturális sajátosságot is jelentett – és az ebből adódó más-más kapcsolatrendszer. Az egyik oldalon az etnicitás túlhangsúlyozása jelentett komoly akadályt, a másik oldalon ennek alábecsülése vagy figyelmen kívül hagyása.

A szlovákiai magyar szervezetek az etnikai határon belül definiálták önmagukat,¹⁹ a szlovákiai civil szektor túllépve az államhatárokon is, egy nagyobb egész részeként határozta meg önmagát. Miközben tehát a szlovákiai magyar szervezetek kapcsolatrendszere elsősorban a magyarországi, illetve nyugati – hangsúlyozottan magyar – szervezetek irányába orientálódott, a szlovákiai civil szektor pl. Magyarországon is megtalálta a maga partnerintézményeit, etnicitástól függetlenül. A különbség közöttük úgy jellemezhető, hogy más-más értékrendet követve, közvetítve és alakítva az egyikük kizárólag magyarul kommunikált, a másikuk pedig kizárólag angolul, függetlenül attól, hogy mely pontján találkoztak Európának ezek az egyébként egyre zártabb közösségek.

Mindezek fényében nagyon nehéz meghatározni a szlovákiai magyar szervezet fogalmát. Bármennyire is úgy tűnhet fel, hogy a fent leírtak alapján egy zárt közösség pontosan behatárolható intézményi szerkezetéről van szó, jogi és szervezeti felépítés tekintetében ez nem igaz. Akár alapítványokról, akár polgári társulásokról (egyesületről), esetleg más formáról beszélünk, a szlovákiai magyar szervezetek semmiben sem különböznek a civil szektor hasonló szervezeteitől.

Olyan tartalmi kritériumokat kell tehát felállítani, amelyek egyszerre fejezik ki a jogi, szervezeti, ideológiai és speciális etnikai vonatkozásokat. A következőkben ezeket a nemzeti

kisebbségi szervezeteket próbáljuk meghatározni annak tudatában, hogy sok más kategorizálás is lehetséges.

Az alábbiakban kísérletet teszünk a szlovákiai magyar intézmények egyes típusainak meghatározására. Ezeket a típusokat egyszerre próbáljuk funkciójuk, profiljuk, társadalmi küldetésük, önképük és történetiségük szempontjából megragadni.

4.1. „(Cseh)Szlovákiai Magyar...” érdekvédelmi és szakmai (ernyő)szervezetek

Hangsúlyozottan etnikai alapon jönnek létre, megalakulásuktól monopolhelyezetre és egyetlen szervezeti státusra törekszenek, és nem is tűnnek meg maguk mellett más hasonló szervezeteket.²⁰ Legitimitásukat elsősorban a magyarországi hatalmi központoknál vagy a szlovákiai magyar pártoknál keresik, és ennek legfőbb kifejeződéseként a hangsúlyozott/kizárólagos anyagi támogatásukat tekintik.

Az anyagi támogatások legitimációs funkciója nagyon fontos eszköz volt a nemzeti „ideológiai transzfer” szempontjából is. Amit Budapest anyagilag támogatott, az azt az üzenetet hordozta, hogy az a helyes cselekvési forma. Valójában fordított volt a helyzet: a budapesti politikai elit az ernyőszervezeteket (sok esetben a nevük alapján) megfelelő hazai legitimitással rendelkező, az egész kisebbség akaratát kifejező szerveződéseknek tudta vagy legalábbis akarta tudni, és ezért támogatta őket. Ez egyben védettséget is jelentett mindkét fél számára. Ezek a szervezetek olyan erős lobbihátérrel, politikai támogatással és helyezkedési képességgel rendelkeztek, hogy pl. a támogatási rendszerek intézményesülésekor is (amikor arról volt szó, hogy mindenki számára elérhetővé tegyék egyforma eséllyel a magyarországi támogatásokat) külön elbírálásban részesültek, és különös jogokkal ruházták fel. És ezt, enyhébb változatokban ugyan, a „nem nemzeti orientáltságú” magyarországi kormánytényezők is elfogadták.

Ezek a szervezetek az adott érdekvédelmi vagy szakterületen magukat megfellebbezhetetlen szakmai, szervező/mozgósító, illetve

redisztributív (újraelosztó) funkciókkal ruházták fel, és mert ezáltal megfelelő klientúrát alakítottak ki, a nemzeti orientáltságú értelmiségi elit hangadó részének támogatását is elnyerték, így legitimitásukat is állandóan bizonyítani tudták.

Ezek azok a szervezetek, amelyek a kilencvenes évek elejétől „(Cseh)Szlovákiai Magyar...”²¹ jelzős szerkezettel illették magukat, és az adott szakmai területen, de sokszor azon túl is a szlovákiai magyarság egésze nevében léptek fel (Csehszlovákiai Magyar Néprajzi Társaság [1989. december 9.], Csehszlovákiai Magyar Képzőművészek Társasága [1989. december 19.], Csehszlovákiai Magyar Írók Társasága [1989. december 19.], Csehszlovákiai Magyar Pedagógusok Szövetsége [1990. január 13.], Csehszlovákiai Magyar Tudományos Fórum [később Társaság] [1990. február 15.], Csehszlovákiai Magyar Újságírók Társulása [1990. január 19.], Cseh- és Morvaországi Magyarok Szövetsége [1990. február], Csehszlovákiai Magyar Cserkészszövetség [1990. március 11.], Csehszlovákiai Magyarok Demokratikus Szövetsége – Csemadok [1991. április 25–26.], Csehszlovákiai Magyar Központi Könyvtár és Levéltár [később Bibliotheca Hungarica Alapítvány] [1991. október 3.] stb.).

Szinte mindegy, hány tagjuk volt, mit tettek, milyen eredményeket értek el, a külső legitimitáció és a rendíthetetlen ideológiai-etnikai alapállásuk éveken keresztül megfellebbezhetetlennek tüntették fel őket, sőt a valós anyagi támogatások erősítették is létüket. „A patronálás révén zajló transzfer elsősorban ideológiai elemekből áll, s nem szól bele abba, hogy az intézmény milyen módon, milyen eszközökkel, milyen hatékonysággal működik. A centrális helyzetben levő támogató számára csak a jelenlét határozott jelzése a fontos. Ennek eredménye az, hogy szívesen pártfogol reprezentatív, szimbolikus síkon erősen mutatózó intézményeket, illetve ezek akcióit, rendezvényeit, támogatja a működéshez szükséges fizikai vagy társadalmi tér birtokbavételét” (Biró 1998, 32). Érdekes módon ez a szervezeti típus egészen új viszonyok között és a fentebb jellemzett zárt és komplex kisebbségi társadalomépítési közeg-

ben nemzeti, politikai és ideológiai alapon az „egy” szervezet korábban ismert szocialista mintáját próbálta reprodukálni az új, plurális helyzetben, de a korábbihoz hasonló virtuális zárt nemzetiségi közegeben.

Ez a szervezeti forma az elmúlt másfél évtizedben komoly változáson ment keresztül. Szakmai programok egész sorát valósította meg, segítve azt a közeget, amelyből önmagát eredetileg származtatta. Tényleges mozgósító erővé lépett elő válságos időszakokban, vagy legalábbis azok élére állt. Lényegét tekintve azonban ez a szervezeti forma ma is az eredeti forgatókönyvet követi, a különbség talán csak annyi, hogy egy többszereplős környezetben kell komoly harcot vívnia korábbi monopolpozícióiért.

4.2. Csemadok

Az első kategóriába tartozna, ha nem lett volna olyan hagyományosan központi és monopolhelyzete az 1989-et megelőző időszakban és az átalakulás folyamatában. A Csemadok az 1968-as tradíciókat követve 1989 után megpróbált vezető érdekvédelmi-társadalmi-(politikai) szervezetté alakulni.

Az 1990 első napjaiban meghiúsult párttá alakítás után²² is ez volt a legfontosabb belső szervezeti dilemmája: kulturális vagy társadalmi-érdekképviselői szervezet.²³ Annak ellenére, hogy szervezeti struktúrái révén (főleg a választási kampányok időszakaiban) deklaráltan bizonyos magyar politikai pártokat támogatt,²⁴ az új politikai és hatalmi szerkezetből kiszorulva hosszú éveken át nem találta a helyét. 1995 után, amikor megvonták – nem csekély – közvetlen állami támogatását, végképp elveszítette súlyát. A tapasztalatokból látszólag okulva azonban, bár több kísérlet is volt rá, ez sem járt együtt a szervezet kulturális szerepvállalásának újrafogalmazásával. Ennek talán legfőbb oka az volt, hogy vezetői más, főleg politikai szervezetekben fejtették ki tevékenységüket, és csak szimbolikus jelentőséggel bírt a Csemadokon belüli szerepvállalásuk.

Az országos központ anyagi erőforrásai elapadásával tevékenységének súlypontja a területi választmányokra helyeződött át.

A területi választmányok vezetői lelkesedésüktől, aktivitásuktól és anyagi forrásaiktól függően többkevesebb sikerrel próbálták folytatni a Csemadok eredeti kulturális misszióját: megszervezni a hagyományosan központi Csemadok-rendezvényeket, illetve újakat létrehozni (Jókai Napok, Gömbaszögi Népművészeti Fesztivál, Tompa Mihály Országos Vers- és Prózamondó Verseny, Kodály Napok, Fábry Napok, Kazinczy Napok, Szenczi Molnár Albert Napok, Dunamenti Tavasz, Biborpiros Szép Rózsa, Tavasz Szél Víz Árassz, Zselizi Népművészeti Fesztivál, Csengő Énekesz stb.).²⁵

Így állt elő az a paradox helyzet, hogy amikor az ezredforduló elejére sikerült a Csemadok pozsonyi központi épületét nem kis magyarországi erőforrások igénybevételével megvásárolni és felújítani, a központ mint olyan már csak szimbolikus létezett, s többszöri kísérlet, próbálkozás sem tudta visszaállítani eredeti súlyát.

Az irányvesztés legfőbb mutatója volt, hogy a Magyar Koalíció Pártja (MKP) tisztségviselői próbáltak lelket lehelni a központ működésébe, de az új környezetben, főleg ami a pályázati lehetőségeket illeti, ebben az időszokban egy párt meghatározó politikusainak jelenléte a legfelsőbb testületekben inkább hátrányt jelentett, mint előnyt.

Már 1990-ben felmerült a Csemadok körülbelül 10 millió koronás támogatásának a megvonása.²⁶ Ezt akkor a kormányon levő FMK-nak sikerült megakadályoznia (A. Nagy László, Zászlós Gábor), de 1994 után a második Mečiar-kormány idején a Csemadok állami támogatását egyik napról a másikra megvonták. A központ alkalmazottait elbocsátották, és több éven keresztül csak egy-két munkatárs dolgozott a pozsonyi központban. A Csemadok, látva ezt a helyzetet, a kilencvenes évek elején vállalkozásba kezdett, a Csemart megalkotásának célja a Csemadok gazdasági hátterének a megteremtése volt az új piaci viszonyok között. A nagyon ígéretesnek mutató kísérlet azonban kudarcba fulladt.

Összefoglalva elmondható, hogy a Csemadok központi vezetése a változás időszakában nem tudta felmérni és érvényesíteni a civil

szektoron belüli rendkívül kedvező adottságait (több tízezres tagsággal és több száz alapszervezettel egyetlen civil szervezet sem rendelkezett ebben az időben Szlovákiában, a Csemadok központi rendezvényei pedig mindig multikulturális rendezvények voltak, amelyet a szervezet sosem tudatosított kellőképpen, és az ebben rejlő anyagi erőforrásokat meg sem próbálta kihasználni), helyette a pártállami beidegződöttségeket követve mindig valamely párt politikai befolyását igyekezett a saját hasznára fordítani. A probléma pusztán az volt, hogy a civil szektor ekkor már pártsemleges volt, és ami még ennél is fontosabb, az adományozó szervezetek még inkább.

4.3. Alapítványok, polgári társulások, egyesületek, műhelyek, intézetek

1990 után elkezdődött az a folyamat, amely az új szervezeti elemek helykeresését jelentette a hagyományos szlovákiai magyar intézményi szerkezetben.

Ez a folyamat nem volt egyszerű, hiszen az új fogalmak és szervezeti formák (alapítvány, nonprofit szervezet, egyesület, polgári társulás stb.) újfajta magatartást követeltek meg, újszerű problémákat vetettek fel a meglehetősen konzervatívnak tekinthető magyar kisebbség körében.

Figyelemre méltó, hogy a szlovákiai magyar szervezetek csak elvétele keresték gyökereiket a két világháború között létező magyar szervezetek működésében. Ok pedig lett volna elég: tradíció, vagyon, folytonosság stb. Mivel azonban 1945 után ezeket a szervezeteket betiltották, kárpótlásra, kontinuitásra nem volt lehetőség, s az ötvenes években és a későbbiekben újonnan kialakult értelmiségi elit számára a két világháború közötti magyar szervezetek nem jelentettek követésre méltó örökséget.

1989 után sokan nagyon nehezen értették meg, hogy a korábbi szocialista időszakhoz képest a jövőben nem számíthatnak közvetlen, alanyi jogon járó állami támogatásra, az egyetlen út a pályázás lehetősége, ehhez azonban önálló szervezetekre van szükség. Az új szervezet pedig vezetésként, ellenőrző szerveket, könyvvitelt, ügyvitelt, komoly adminisztratív

munkát követelt meg, amelyektől a Csemadok korábban mentesítette a kulturális aktivitások résztvevőit. Sokakat ez riasztotta vissza attól, hogy önálló szervezetet alakítsanak, a régiek pedig alanyi jogon követeltek maguknak támogatásokat, és a pályázást „koldulásnak”, „könyöradománynak” stb. tekintették.

Nem véletlen, hogy a fentebb jelzett, politikai aktivitásokat is felvállaló mozgalmakon túl az első alapítvány csak 1990 augusztusában alakult meg (Márai Sándor Alapítvány).²⁷

Az alábbiakban kísérletet teszünk az egyes szervezeti típusok jellemzésére. Fontos megjegyezni, hogy az egyes szervezetek több kategóriába is besorolhatók, ennek oka a sokszínűségükben, illetve a történeti fejlődésükben rejlik.

4.3.1. Kiegészítő forrásokat biztosító szerveződések

Nagyon sok polgári társulás, alapítvány stb. azért jött létre, hogy valamely intézmény: iskola, Csemadok-szervezet, múzeum, levéltár, könyvtár, egyetemi tanszék stb. (amely nem rendelkezett önálló jogalánysággal vagy állami intézményként ki volt zárva az alapítványi forrásokból) mellett működve annak szűkös anyagi forrásait alapítványi adományokkal egészítse ki. Ezek nem igazán tekinthetők valódi civil szervezeteknek, létrejöttük csak egyfajta reakció volt az új viszonyokra. A legtöbbje alkalmasszerűen pályázott, de voltak olyanok is, amelyek a későbbiekben fontos szerepet játszottak az egyes régiók életében.

4.3.2. A magyar pártokhoz kötődő szerveződések

Szólunk már arról, hogy a kilencvenes évek első felében nagyon nehéz volt szétválasztani a politikai és a civil aktivitásokat. Általában a politikai mozgalmak és pártok szervezeti potenciáljuk birtokában nagyon fontos civil feladatokat is felvállaltak (konferenciákat, szakmai megbeszéléseket szerveztek, és nem utolsósorban civil szervezeteket alapítottak). A civil szervezetek létrehozása általában közvetlen intézményi alapításokon (pl. a Márai Sándor

Alapítvány, újabban a Szövetség a Közös Célokért²⁸) vagy személyi összefonódásokon keresztül valósultak meg (Csemadok, Szlovákiai Magyar Pedagógusok Szövetsége, Szlovákiai Magyar Szülők Szövetsége, Mécs László Alapítvány, Demokratikus és Nyitott Társadalomért Polgári Társulás, Civitas Alapítvány, Fórum Alapítvány, Simonyi Alapítvány stb.). Bármilyen formában is jöttek létre, jellemzőjük volt, hogy kritikus pillanatokban (választási kampány, politikai csatározások) mobilizálhatók voltak „kivülálló”, „független” stb. szervezetként. Képviselőik pedig más-más pozícióból nyilváníthattak véleményt.

Napjainkban egy újabb típus jelent meg. Ennek jellemzője, hogy a korábban hasonló politikai orientáltságú és elitjüket tekintve szinte azonos összetételű szervezetek bizonyos magyarországi anyagi erőforrások kiaknázására, illetve lebonyolítására közös szervezetet hoznak létre, véletlenül sem engedve maguk közé más véleményű vagy profilú szervezeteket (Szövetség a Közös Célokért [SZKC], Pázmány Péter Alapítvány²⁹).

Ilyen szempontból érdekes kísérletnek és egyben szimptomatikusnak is tekinthető a Millenniumi Fórum (2000. április 27.) kezdeményezése Rimaszombatban. Az előkészületben levő ún. kedvezménytörvény (Törvény a szomszédos államokban élő magyarokról) kapcsán javasolta, hogy a Simonyi Alapítvány legyen a támogatások fogadója és bonyolítója mint olyan szervezet, amely több tízezer szlovákiai magyar adományából jött létre, tehát széles körű legitimitással bír. Több fórum megszervezésével kívánt támogatást szerezni ennek a gondolatnak, és ezekre a fórumokra meghívta a szlovákiai magyar intézmények vezetőit. Ezzel szemben vagy éppen ezért (?) a támogatások elosztását lebonyolító irodák megalakítását egy egészen új szervezet kapta meg (Szövetség a Közös Célokért), amelyet az MKP, a Csemadok, a Szlovákiai Magyar Pedagógusok Szövetsége, a Szlovákiai Magyar Szülők Szövetsége és a Szlovákiai Magyar Cserkészszövetség hozott létre, sem a Millenniumi Fórum résztvevőinek, sem más szervezetnek nem biztosítva helyet az Szövetség a Közös Célokért szervezetén belül.

Paradoxnak is tekinthető, hogy miközben az elmúlt másfél évtizedben a szlovákiai magyar szervezetekre a politika, illetve a politikai pártok jelentős hatást próbáltak gyakorolni, a civil szektor és a politikai pártok közötti intézményes kommunikáció formái nem alakultak ki. A kapcsolat mindig csak személyi jellegű volt, és a civil szféra érdekei, de nézetei sem érvényesültek igazán ebben a viszonyrendszerben. A politikai pártok a hagyományos kisebbségi értékmentő és intézményépítő értékrendtől merőben eltérő magatartásokat alakítottak ki (gazdasági befolyás, a tulajdonosi viszonyok átalakítása, az önkormányzatok szerepének növekedése stb.), és ez nem harmonizált vagy nem került összhangba a szlovákiai magyar intézmények igényeivel.

Bármennyire is nem kívánatos, de meg kell említenünk, hogy a Szlovák Köztársaság kezdeti időszakában (1993–1998) a Szlovák Nemzeti Párt kormánypártként politikai befolyását latba vetve szinte minden dél-szlovákiai járási székhelyen fillérekekért privatizált önkormányzati vagy állami ingatlanokat a szlovák nemzeti önvédelmet szolgáló Matica slovenská számára. Később, az MKP kormányzása idején magyarországi forrásokra alapozva jött létre az Illyés Közalapítványon belül az ún. Magyar Ház Program, magyarországi forint milliókat áldozva az ingatlanok megvásárlására és felújítására.

Ennek oka elsősorban az új politikai és gazdasági elit magatartásában keresendő. A kilencvenes évek végére kialakult egy olyan új szlovákiai magyar politikai elit, amely a hagyományos szlovákiai magyar értelmiségi értékrendtől távol állt, és politikai aktivitását nem az intézményrendszer fejlesztésére, hanem sajátos gazdasági és egyéni érdekeire alapozta.

Pedig több próbálkozás is volt a politikai elit és a civil szféra intézményes kapcsolatának kialakítására. Ilyen volt az ún. Értelmiségi Fórumok intézménye. Az Értelmiségi Fórum intézménye még a kilencvenes évek elején jött létre a más-más pártállású Csáky Pál (MKDM), Dolník Erzsébet (Együttélés) és Zoller Mihály (MPP) kezdeményezésére Léván, s fontos szerepe volt az értelmiség mozgósításában, illetve a magyar pártok egyesülésében.

Újabb kezdeményezéssel állt elő a Márai Sándor Alapítvány, amikor a politikai elitek és az értelmiség párbeszédére szólította fel a feleket, és ennek feltételeit is kialakította, sajnos, kevés sikerrel, hiszen az intézményes párbeszéd keretei ebben az esetben sem alakultak ki.

4.3.3. Nemzetközi orientáltságú, a kisebbségi kereteket túllépő szervezetek

Ez az intézményi forma „atipikus kisebbségi szervezetnek” nevezhető, mert orientáltságát, kapcsolatrendszerét, értékrendjét stb. tekintve különbözik a hagyományosnak nevezhető kisebbségi intézményektől. Erre a típusra az jellemző, hogy tevékenységében interetnikus, multikulturális, nemzetközi értékeket jelenít meg, a többségi intézményekkel együttműködik, sőt belső szerkezetét, személyi összetételét, rendezvényeit hangsúlyozottan ennek kifejezése érdekében alakítja. A legtipikusabb példája ennek a Márai Sándor Alapítvány és a Kalligram Könyvkiadó, de ide sorolható a Fórum Alapítvány, illetve Fórum Kisebbségkutató Intézet is. Ezek az intézmények a forrásaikat tekintve is elkülönülnek a többitől. Míg a hagyományosnak mondható intézmények elsősorban magyarországi forrásokra alapozzák működésüket, ezek a szervezetek legfőbb bevételi forrása amerikai és a nyugat-európai alapítványoktól származik.

Nagyon nehéz definiálni őket, hiszen korszakonként változó az összetételük. Nagy az átjárás a fentebb jelzett szlovákiai intézmények és a nemzetközi orientáltságú civil szerveződések között. Általános jellemzőjük, hogy széles körű kapcsolatokkal rendelkeznek a szlovákiai civil szektoron belül, nem csupán magyarországi erőforrásokat céloznak meg, és profiljuk – a civil szektorra jellemzően – szigorúan csak szűk területre korlátozódik.

Pár éve egyre fontosabb szerepkörre szert, hiszen az EU-csatlakozás, a kistérségi fejlesztési programok, a regionális és a szektorok közötti együttműködési követelmények felrúgják a hagyományos kisebbségi intézményrendszer (önmaga alkotta) korlátait, és helyette más értékrend érvényesül. Éppen ez az

értékrend adott és ad teret a szlovákiai magyar civil szervezetek kooperációra és új erőforrások bevonására alkalmas törekvéseinek (Márai Sándor Alapítvány, Fórum Kisebbségkutató Intézet, Fundament Polgári Társulás, Gömöri Ifjúsági Társaság, Selye János Kollégium, Katedra Alapítvány, Szlovákiai Magyar Profeszszorok Klubja, Fórum Információs Központ, Fórum Régiófejlesztési Központ, kistérségi és regionális társulások stb.).

4.3.4. Képző szervezetek

Viszonylag későn alakultak ki azok a szervezetek, illetve tevékenységek, amelyek az intézményrendszer megerősítését, fejlesztését szolgáló programokkal álltak elő. A képző szervezetek elsősorban szakmai továbbképzéseket, „tréningeket”, illetve olyan konferenciákat, munkatalálkozókat szerveztek, amelyekből elsősorban a szervezetek profitáltak.

A szlovákiai civil szektoron belül ilyen jellegű képzésekre már a kilencvenes évek kezdetétől sor került. Sajnos, ezeken a szlovákiai magyar szervezetek főleg anyagi és nyelvi okoknál fogva nem vettek részt. Fontos szerepet játszott a távolság is, hiszen ezek a képzések általában nem a magyarlakta területeken zajlottak. A szakmai továbbképzés területén a Szlovákiai Magyar Pedagógusok Szövetsége (folyamatos szakmai továbbképzések a pedagógusok számára), a Csemadok (közművelődési képzés a kilencvenes évek első felében), a Selye János Kollégium (doktoranduszképzés, tutori továbbképzési rendszer), a Szlovákiai Magyar Néprajzi Társaság (az amatőr néprajzgyűjtők felkészítése), a Szlovákiai Magyar Folklórszövetség (népitánc-tanfolyam), a Márai Sándor Alapítvány (kommunikációs és konfliktusmegelőző képzések) stb. ért el jelentős eredményeket, míg a civil szervezetek hatékony működtetése terén a Fórum Információs Központ végzett pótolhatatlan munkát.

4.3.5. EU-orientált szervezetek

Azok az újonnan létrejött, elsősorban kistérségi, a határon átnyúló együttműködést elősegítő re-

gionális és eurorégiós társulások, amelyek már az Európai Unió csatlakozásunk utáni időszak követelményeit tartják szem előtt. Egészen új forma ez a szlovákiai magyar intézményrendszeren belül. Az etnicitás azonban ezen belül is érvényesül, hiszen a szlovák–magyar határ nagyon komoly együttműködésre ad lehetőséget, és ezt a szlovákiai magyar szervezetek ki is használják, megfelelő partnerekre találva a magyarországi oldalon.

Ugyanakkor komoly elmozdulás is tapasztalható az etnicitás szempontjából. Ezek a kapcsolatok már a közigazgatás szintjén jönnek létre (települési önkormányzatok, megyék/kerületek), amelyek nem pusztán nyelvi/kulturális alapot követnek, hanem egyre inkább előtérbe kerülnek a gazdasági, szociális és egyéb kérdések.

4.4. Kiadók, folyóiratok és lapok

Nem igazán tekinthetők a civil szféra alkotóelemének, hiszen jogi formájukat tekintve (általában kft.-k) teljesen üzleti alapon jöttek létre és működnek. Ugyanakkor szerepüket tekintve a kisebbségi intézményrendszer szerves részét alkotják. A szűkös piacra való tekintettel általában támogatásra szorulnak, és így mind a hazai, mind pedig a külföldi támogatások egyik jelentős célcsoportját alkotják.

A kiadók fontos kulturális küldetést is el látnak, hiszen közvetítik a kulturális termékeket a kisebbségi közösség, a nyelvi közösség és a szakmai nyilvánosság felé.

Az elmúlt tizenöt év legfőbb kihívása az volt, hogy a kommunizmusban létrejött „nagy

múlttal rendelkező”, illetve a rendszerváltás éveiben újonnan megalapított kiadók milyen ideológiát, üzenetet, profilt tudtak kialakítani, kulturális és etikai értékeket közvetíteni, és – a nem igazán nagy piacon – mennyire voltak képesek egymást kiegészítve megmaradni.

4.5. Állami és önkormányzati intézmények (Múzeumok, könyvtárak, regionális levéltárak kulturális és népművelési központok stb.)

Meglehetősen idegen testnek tekintette a szlovákiai magyar intézményrendszer az ún. állami és ma már önkormányzati intézményeket. A magyar intézményrendszer részének azért tekinthetők, mert a magyarlakta területen dolgoznak, gyűjteményeik komoly része a magyar kultúra részét képezik, befogadó/látogató közönségük magyar, és jórészt magyar nemzetiségűek dolgoznak ezekben az intézményekben. Korábban nagyfokú politikai és ideológiai ellenőrzés alatt álltak, 1989 után pedig a túlélés gondjaival elfoglalva tartózkodtak mindenfajta nemzetpolitikai, politikai és ideológiai áramlatoktól.

Jelenleg a következő módon oszlanak meg ezek az intézmények az adott régióban:

4.6. Profitorientált kisebbségi gazdasági társulások

Érdekes módon a kisebbségi intézményrendszer szerkezetében megjelent a szlovákiai magyar vállalkozó/vállalkozás fogalma. Ez azért érdekes, mert nem szponzorként, hanem adománykérőként jelent meg.

1. táblázat

Az állami és önkormányzati intézmények megoszlása a dél-szlovákiai régióban

Az intézmény típusa	Száma	Fenntartója
Állami múzeumok	2	Szlovák Nemzeti Múzeum
Járási múzeumok	9	Megyei önkormányzat
Települési múzeumok	5	Települési önkormányzat
Tájházak, néprajzi gyűjtemények	7	Települési önkormányzat
Regionális levéltárak	12	Megyei önkormányzat
Nagyobb járási vagy városi könyvtárak	26	Települési vagy megyei önkormányzat

A tőkehiányra hivatkozva a gazdasági társulások olyan szervezeti kereteket próbáltak kialakítani, amelyek kellő ideológiai alapot teremtvén elsősorban magyarországi erőforrásokat céloztak meg. Ennek tipikus példája volt a Szlovákiai Magyar Vállalkozók Szövetségének megalakítása. Magyarországon ugyanakkor partnerre is találtak a Kézfogás Alapítvány-nál.³⁰ A probléma az volt, hogy tisztán magyar vállalkozó Szlovákiában nem létezett. A tulajdonosi struktúrák és gazdasági kapcsolatok eleve nem nemzeti alapon jöttek létre, és az egyes cégek üzleti kapcsolatrendszerére pedig minden volt jellemző, csak nem az etnicitás. Pusztán a családi alapon szerveződő, vállalkozásnak nem igazán nevezhető, főleg iparendedéllyel rendelkező szubjektumok tartoztak ebbe a kategóriába, de ezek gazdasági súlya elenyészőnek tekinthető.

A Kárpát-medence más magyar régióival szemben (Kárpátalja, Erdély, Vajdaság) Szlovákiában a magyarországihoz hasonló jogi és üzleti normarendszer és struktúra alakult ki, tehát a két rendszer egymással teljesen kommunikatív volt, és néhány kivételtől eltekintve tőkeerőnek sem volt hiányában. Külön elemzést kívánna annak felmérése, hogy a Szlovákiába átplántált magyar tőke milyen gazdasági eredményekkel járt a közösség intézményi fejlődését illetően, az ugyanis fontos kritériuma volt a gazdasági társulások támogatásának, hogy a „profitjuk” jelentős hányadát a szlovákiai magyar intézményrendszer támogatására fordítják.

Egészen új helyzetet teremtett az OTP, a MOL és más vállalatok térhódítása Szlovákiában. Ezek azonban már nem a kisebbségi támogatási rendszer keretében kerültek Szlovákiába, hanem jól megfontolt üzleti alapon. Tőkeerejük éppen ezért többszöröse volt az elmúlt évtized-

ben nyújtott vállalkozásfejlesztési támogatásoknak, az etnicitás kritériumát pedig teljesen annullálta az üzleti érdek, miközben jelentős anyagi támogatásban részesítették a szlovákiai magyar intézményrendszert.

5. ANYAGI ERŐFORRÁSOK

Az 1989-et megelőző időszakban a szlovákiai magyar intézményrendszer főleg állami támogatásra támaszkodott. (Azért főleg, mert pl. a Csemadok mellett működő öntevékeny együttesek nagyfokú önkéntes munkát fejtettek ki, és az anyagiak tekintetében is szinte csak önmagukra számíthattak.) A Csemadok állami támogatása viszont jelentős volt. A Csemadok KB több tucat alkalmazottal rendelkezett, és a központi rendezvények kiadásait is a központi keretből finanszírozták. Ugyanez volt a helyzet a lapok és kiadók esetében is.

1989 a szervezeti finanszírozás tekintetében gyökeres változást hozott. Az esélyegyenlőség megteremtése, a különböző új szervezeti formák megjelenése másfajta támogatási rendszer kialakítását követelte meg.

Ugyanakkor a szlovákiai magyar intézményrendszer az állami és a szlovákiai alapítványi forrásokból alig részesedett ebben az időszakban, hiszen elsősorban magyarországi forrásokra támaszkodott. Ez akkor is igaz, ha nagyságrendileg az amerikai és nyugat-európai támogatások volumene messze meghaladta a magyar állam által nyújtott támogatások nagyságát.

Érdemes megnézni, hogy a szlovákiai támogatások aránya hogyan változott az elmúlt években (2. táblázat).

Ezen támogatások mellett a magyarországi Illyés Közalapítvány éves támogatása 1994 és

2. táblázat

Az állami és alapítványi támogatások összértéke 1996–2001 között Szlovákiában (Sk)³¹

Támogató	1996	1997	1998	1999	2000	2001
Állam	1 438 500	1 063 300	1 338 000	864 443	977 602	856 455
Alapítványok				252 677	337 761	394 087
Összesen	1 438 500	1 063 300	1 338 000	1 117 120	1 315 363	1 250 542

Forrás: Kollár–Mesežnikov 1999, 2000, 2001, 2002

1998 között évente 90 millió Ft körül mozgott, és az 1998-at követő időszakban sem haladta meg az éves 130 millió Ft-ot. Ez éves átlagban 16–18 millió szlovák korona támogatást jelentett az egész szlovákiai magyarság számára. Mindehhez természetesen hozzá kell tenni, hogy olyan kulturális és egyéb támogatásról volt szó, melyet más erőforrásból szinte lehetetlen volt előteremteni.

1998 után, az MKP kormányra kerülésével a szlovákiai erőforrások is megnyíltak a szlovákiai magyar szervezetek számára. A kulturális tárca a kezdetekkor 50 millió, majd később 80 millió szlovák koronát szánt évente a nemzeti-ségi kultúrák támogatására, ami jelentősen növelte az egész szlovákiai magyar intézményrendszer bevételeit.

5.1. Belső erőforrások – önkéntes munka

A kisebbségi intézményrendszer legfőbb élte-tője az elmúlt másfél évtizedben is a számok-ban kifejezhetetlen önkéntes munka volt. A legtöbb szervezet erőforrása aktivistáinak, tag-jainak lelkes viszonyulása volt a szervezethez, ami az áldozatos munkán túl sok esetben anyagi hozzájárulást is jelentett.

A belső erőforrások fontos részét képezték a szintén számszerűsíthetetlen egyéni adományok. Ezeket általában vállalkozók adták konkrét rendezvényekre az egyes szervezeteknek. Kialakultak azok a körök, amelyek a helyi iskolát, kulturális rendezvényeket, bált stb. éveken keresztül rendszeresen támogatták és támogatják ma is.

5.2. Állami támogatások

A civil szektor létrejöttével az állami támogatások rendszere Szlovákiában is megszűnt. Meg-lehetősen gyér költségvetési támogatásban csak az ún. állami, később önkormányzati (ke-rületi) intézmények részesültek (színházak, múzeumok, levéltárak, járási könyvtárak stb.).

Már szóltunk a Csemadok költségvetési tá-mogatásának megvonásáról (1995), de komoly problémákkal küszködött a két állami támoga-tású magyar színház is az elmúlt évtizedben, a járási kulturális intézmények pedig csak a lét-

fenntartás szintjén tudták biztosítani az anyagi erőforrásaikat.

Még ennél is kilátástalanabb volt a civil szervezetek helyzete. A vállalkozók ugyan adóalapjuk néhány százalékát kulturális és sporttámogatásokra fordíthatták, és ennek összvolumene jelentősnek volt mondható az el-múlt időszakban, a kisebbségi intézményrend-szer támogatása azonban ebből a forrásból csak marginálisnak nevezhető.

Változást jelenthetett volna az ún. kisebb-ségi alap támogatása, amelyet 1993 után hoztak létre a kulturális tárca keretében, de 1998-ig ez a Mečiar-kormányzat pártérdekeit szolgálta, és csak 1998 után vált elérhetővé a kisebbségi in-tézmények számára.

Máig megoldatlan a civil szervezetek ún. közhasznú státusának a kérdése, amit pl. Ma-gyarországon már 1996-ban bevezettek, és bár a nemzeti kisebbségi intézményrendszer ko-moly állami feladatokat is ellát, ehhez semmi-lyen költségvetési támogatás vagy kedvezmény nem rendelhető.

Az utóbbi két évben bevezetésre került a személyi, majd a gazdasági társulások jövede-lemadójának 1%-os, illetve 2003-tól 2%-os in-tézménye. Ez komoly előrelépést jelentett vol-na a civil szervezetek közvetlen támogatása te-rén, ha a bevezetésével párhuzamosan a kor-mányzat restriktív intézkedései folytán nem szűnik meg az egyéb adományok adóalapból való leírhatóságának korábbi lehetősége.

5.3. Magyarországi támogatások

Pontos összesítések és kimutatások nincse-nek,³² de bátran elmondható, hogy a szlovákiai magyar intézményrendszer legfőbb alapítványi éltető erejét a magyarországi, elsősorban köz-alapítványi források jelentették. Az Illyés Köz-alapítvány a kilencvenes évek kezdetétől jelen-tős anyagi eszközökkel támogatta a szlovákiai magyar szervezeteket, majd ehhez más közala-pítványok is társultak (Új Kézfogás Közalapít-vány, Apáczai Közalapítvány, Arany János Közalapítvány, Nemzeti Kulturális Alapprog-ram stb.). Ugyanilyen jelentőséggel bírt az ok-tatási támogatások volumene, sőt minden más

támogatási formát meghaladó volt a Magyarországon teljes vagy részképzésben részesülő diákok támogatása. Nem elhanyagolható mértékűek a könyvkiadásra, tudományos életre, konferenciákra stb. fordított közvetlen minisztériumi (oktatási és kulturális tárca) támogatások sem, az utóbbi években pedig az ún. városi egyetemek (konzultációs központok: Komárom, Királyhelmec), illetve a kihelyezett egyetemi képzések (közgazdasági és informatikai képzés – Komárom) közvetlen, illetve közvetett anyagi támogatása.

5.4. Nyugati alapítványok

A nyugat-európai és amerikai alapítványok a kilencvenes évek elejétől rendkívül hatékonyan és nagy erőforrásokkal támogatták a szlovákiai civil szektort (Nytított Társadalom [Soros] Alapítvány, MOTT Alapítvány, German Marshall Fund, NPOA – Polgári Kezdeményezéseket Támogató Alapítvány, Visegrádi Alap, CBC stb.). Újabban a Trust Program keretében nyerhetők el jelentős támogatások.

Mindezek azonban meglehetősen távoliak voltak a szlovákiai magyar szervezetek számára. A kilencvenes években pusztán néhány szervezet rendelkezett olyan személyi, szervezeti és anyagi kapacitással, hogy ezeket a forrásokat megcélozhatta (Márai Sándor Alapítvány, Fórum Intézet, Civitas Alapítvány, Selye János Kollégium, Szlovákiai Magyar Folklórszövetség). 2002 után ezek száma jelentősen nőtt.

A személyi és szervezeti erőforrás azt jelentette, hogy megfelelő nyelvi ismeretekkel, kapcsolatrendszerrel, partnerséggel és tudással rendelkeztek a szervezetek ahhoz, hogy a pályázatokat elkészítsék, illetve hogy azokat végre is hajtsák. Az anyagi kapacitás pedig azt jelentette, hogy megfelelő önrésszel rendelkeztek a pályázatok kivitelezése során.

Főleg ez utóbbi tartotta távol ezektől a forrásoktól a szlovákiai magyar szervezeteket. Amikor például az NPOA keretén belül meghirdették a kb. 80 millió korona nagyságrendű kisebbségi csomagot, a legtöbb szlovákiai magyar szervezet azért nem tudott pályázni, mert

nem rendelkezett a 30%-os, majd 10%-ra csökkentett önrésszel.

Elmondható tehát, hogy a szlovákiai magyar szervezetek jelentős anyagi forrásoktól estek el azért, hogy belső értékrendjük, kapcsolatrendszerük, felkészültségük és izoláltságuk folytán nem helyeztek kellő hangsúlyt ezeknek a Szlovákiában jelen levő forrásoknak a megszerzésére.

6. ÖSSZEGZÉS

A fentieket összefoglalva elmondható, hogy a szlovákiai magyar intézményrendszer 1989 után hatalmas változásokon ment keresztül. Kialakult az értékrendje, kapcsolatrendszere, erőforrásai stabilizálódtak, a politikától való korábbi függősége az évek során egyre csökkent, és nagyon fontos olyan területeket fed le tevékenységével, amelyeket sem az állam, sem más önkormányzati és gazdasági intézményrendszer nem tud ellátni. Bár a szlovákiai civil szektor keretében meglehetősen specifikusnak és egyoldalúnak mondható, a maga alkotta etnikai határokon belül komplex egészet alkot.

Egy teljes szervezettségű intézményrendszerről van szó, amely olykor nehézkesen és megkésve, de képes reagálni az adott időszak kihívásaira. Forrásait tekintve elsősorban a magyarországi támogatásokra szorul, miközben nem megoldott a Szlovák Köztársaságon belüli támogatása és társadalmi pozíciója. Egy autonóm intézményrendszerről van szó, amely fontos önkorlátozó funkciókat lát el az egyébként felfokozott társadalmi és etnikai konfliktusoktól sem mentes időszakokban.

Tevékenységi köreit tekintve elsősorban a kultúra és oktatásügy területén fejt ki fontos tevékenységet, de szinte minden olyan kérdéssel foglalkozik, amelyet a helyi és regionális közösségek megkövetelnek. Ugyanakkor a modernizációs folyamatban meglehetősen rugalmatlanul reagál a kihívásokra, zártsága folytán nehezen használta és használja ki a lehetőségeket, és szakmailag, az intézményi kommunikáció szintjén messze elmarad a szlovákiai átlagtól.

JEGYZETEK

1. Megkerülhetetlen munka a Filep Tamás Gusztáv és Tóth László által szerkesztett négykötetes, Budapesten megjelent (cseh)szlovákiai magyar művelődéstörténet, amely az elemző tanulmányokon túl kronológiával és válogatott bibliográfiával is rendelkezik. Fontos kézikönyv a kutatók számára még akkor is, ha az 1989 utáni időszakból csak nyolc évet ölel fel, s az alap kutatások hiányában azt is meglehetősen hézagosan. De a négy kötetnek inkább a nyolc évtized összegzése volt a célja, ez pedig maradéktalanul sikerült (Filep–Tóth 1998–2000). Természetesen az egyes intézmények (általában valamilyen évfordulóhoz kapcsolódva vagy évkönyvként) kiadtak önmagukról publikációkat (Csemadok, SZMPSZ, MPP, Együttélés, MKDM, Fórum Kisebbségkutató Intézet, Márai Sándor Alapítvány stb.), amelyek fontos támpontjai lehetnek a kutatásoknak, de nem helyettesíthetik az elfogulatlan, a szervezetek és intézmények fejlődését összefüggéseiben vizsgáló tárgyyszerű elemzéseket.
2. Jelenleg a Csemadoknak 450 helyi szervezete és 56 ezer tagja van (Életképes a jól szervezett szervezet. Interjú Köteles Lászlóval, a Csemadok megbízott elnökével. *Új Szó*, 2004. február 28. 8. p.).
3. Ilyen volt pl. a történelmi-honismereti, a klubmozgalmi, az irodalmi, a nyelvi, a néprajzi, a népzenei stb. szakbizottság.
4. Ilyen lehetett volna a Matica slovenská, de az ötvenes évek elejétől ez a nagy történelmi hagyományokkal rendelkező szervezet nem alapíthatott helyi szervezeteket. A rendszerváltás után a Matica slovenská ezért is kaphatott olyan hangsúlyos szerepet a nemzeti mozgalmak körében.
5. Érdekes, hogy az 1948-ban megkötött pártközi/államközi megállapodás kilátásba helyezte a Csehszlovákiai Magyar Nőszövetség, illetve a Csehszlovákiai Ifjúsági Szövetség (CSISZ) Magyar Szekciójának a létrejöttét, ezek megalakítására azonban már nem került sor. Lásd Fórum Kisebbségkutató Intézet – Bibliotheca Hungarica gyűjteménye.
6. A Memorandumot hivatalosan 266 aláíró jegyezte, az azóta előkerült ívek alapján számuk több mint 300-ra tehető. Lásd Fórum Kisebbségkutató Intézet. Memorandum 1988.
7. (Tóth K. 1999) Harminchármas levele. Fórum Kisebbségkutató Intézet – Bibliotheca Hungarica gyűjteménye.
8. Lásd Iródia Füzetek. Fórum Kisebbségkutató Intézet – Bibliotheca Hungarica, törzsállomány.
9. Lásd Fórum Kisebbségkutató Intézet. Magyar PEN Club Pozsony. Oral History, Dokumentumok.
10. Lásd Elbeszélt történelem. A rendszerváltás éve: Csáky Pál. *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, I. évf. (1999) 1. sz.; Elbeszélt történelem. A rendszerváltás éve: Tóth Károly. *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, I. évf. (1999) 2. sz.; Elbeszélt történelem. A rendszerváltás éve: Barak László. *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, II. évf. (2000) 2. sz.
11. Elbeszélt történelem. A rendszerváltás éve: Szép Attila. *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, III. évf. (2001) 2. sz.
12. Elbeszélt történelem. A rendszerváltás éve: Szabó Rezső. Oral History Archívum, Fórum Kisebbségkutató Intézet.
13. A Fórum Információs Központ gyűjtötte össze kérdőíves felmérés formájában az adatokat. Sajnos, csak a visszaküldött kérdőívek alapján lehetett értékelni az egyes szervezeti típusokat (Nagy Myrtil 2002, 10. p., Kulcsár–Nagy–Szarka–Szép–Tóth–Tuba 2002, 120–122. p.).
14. www.foruminst.sk.
15. Kulcsár–Nagy–Szarka–Szép–Tóth–Tuba 2002, 120. p.
16. A következő diagramok forrása Lampl–Tóth 2004.
17. Intézményesedési folyamatok a romániai magyar társadalomban 1989–1995 között (Bíró 1998, 15–48).
18. Ideológiai tartalmakat hordozott az 1989-ben megjelent nemzetiség kontra nemzeti kisebbség vita, ill. a később megfogalmazott és az egész Kárpát-medencében elterjedt „társnemzet” vagy újabban a „nemzeti közösség” fogalma. De ugyanilyennek tekinthető a biológiai fogalmakat kölcsönző nemzeti terminológia: „nemzetrész”, „nemzetest” stb. is.
19. A legtöbb szervezet tevékenységi köre kizárólag a szlovákiai magyarokra vonatkozott (a Felvidék fogalma általában ezt jelentette a vizsgált időszakban), és az a néhány szervezet is, amely

- ezen túl kívánt lépni, pusztán a dél-szlovákiai régiót nevezte meg hatáskörének. Ez utóbbi kifejezésben benne rejtett, hogy nem pusztán a szlovákiai magyarokkal, hanem a régió lakosaival kíván foglalkozni.
20. „Politikai funkciókat, nemzetiségi léptékű etnikai célokat explicit módon föl válláló intézmények” (Bíró 1998, 17).
 21. 1989–1993 között valamennyi ilyen típusú szervezet az akkori államalakulati forma szerint „Csehszlovákiai Magyar...” szervezetnek nevezte magát. A Szlovák Köztársaság létrejötte (1993) után értelemszerűen mindegyikük „Szlovákiai Magyar...” szervezetnek nevezte át magát.
 22. 1990. január első napjaiban a Csemadok szenci üdülőjében megtartott zártkörű tanácskozáson döntött el, hogy a Csemadok nem alakul párttá, helyette később az anyagi és szervezeti erőforrásait felhasználva az Együttélés Politikai Mozgalom megszervezésében vett részt. Lásd a Csemadok elnökségének és járási szerveinek határozatait. *Hét*, 1990. február–március.
 23. Itt csak utalhatunk arra, hogy 1968–1969-ben a Csemadok egyik mozgatója volt a változásoknak. Nem is maradt büntetlenül. 1971-ben kizárták a Nemzeti Frontból, erős pártkontroll alá vonták, de a Csemadok mozgósító erejének mítosza és „tradíciója” tovább élt – legalábbis az elvárások és lehetőségek szintjén.
 24. Együttélés Politikai Mozgalom, Magyar Keresztendemokrata Mozgalom, később a Magyar Koalíció Pártja.
 25. Lásd ehhez: Alapszabályok. Dokumentumok a Csemadok történetéből (1949–2000). *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, V. évf. (2003) 3. sz. 127–187. p., illetve a Csemadok teljes archívuma: Fórum Kisebbségkutató Intézet könyvtára és levéltára, Bibliotheca Hungarica.
 26. Az okok között nem kis szerepet játszott az a tény, hogy a Csemadok a májusi választásokkor nyíltan az ellenzéki Együttélés–MKDM koalíció kampányát támogatta, gyakorlatilag az állami költségvetésből kapott anyagi eszközökből.
 27. Az általános helyzetet jellemzi, hogy ez volt az első bejegyzett alapítvány Csehszlovákiában 1989 után.
 28. A Márai Sándor Alapítványt a Független Magyar Kezdeményezés alapította, a Szövetség a Közös Célokért alapítói között a Magyar Koalíció Pártja is szerepel.
 29. A kedvezménytörvény oktatási támogatásai komoly feszültséghez vezettek Magyarország és Szlovákia között. A kompromisszumos megoldás nem az SZKC-t, hanem egy újonnan létrehozott szervezetet (Pázmány Péter Alapítvány) bízta meg a támogatások lebonyolításával.
 30. Később Új Kézfogás Közalapítványnál.
 31. Ezek az adatok nem tartalmazzák a magyarországi támogatásokat.
 32. A felsőoktatási, illetve kutatási és fejlesztési támogatások összegzése most van folyamatban. Ennek eredményei a közeljövőben látnak napvilágot. Lásd *Nemzeti kutatási és fejlesztési program. A határon túli felsőoktatási és kutatási és fejlesztési támogatások és hasznosulásuk, 5/150/2001. Kutatási projektum*. Fórum Kisebbségkutató Intézet.

IRODALOM

- Bíró Zoltán, A. 1998. *Stratégiák vagy kényszerpályák? Tanulmányok a romániai magyar társadalomról*. Csíkszereda, KAM – Regionális és Antropológiai Kutatások Központja–Pro-Print Könyvkiadó, 210 p. /Helyzet könyvek./
- Duray Miklós (szerk.) 1989. *Kettős elnyomásban. Dokumentumok a csehszlovákiai magyarság helyzetéről és jogvédelméről 1978–1988*. New York, Hungarian Human Rights Foundation–Püski, 1989, 528 p.
- Fónod Zoltán (szerk.) 1997. *A cseh/szlovákiai magyar irodalom lexikona 1918–1995*. Pozsony, Madách-Posonium, 384 p.
- Fábry István 2004. *A határon túli magyar kulturális intézmények adattára. Kutatási program és intézményi adatbázis. Gyorsjelentés*. Készült a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériumának megbízásából. Budapest. Kézirat. Fórum Kisebbségkutató Intézet, Kézirattár.
- Hodossy Gyula–Kulcsár Ferenc (szerk.) 1994. *Íródia 1983–1993*. Dunaszerdahely, Lilium Aurum Könyvkiadó, 404 p.
- Kulcsár Mária–Nagy Myrtil–Szarka Krisztina–Szép Attila–Tóth Károly–Tuba Lajos 2002. *Nonprofit 1x1. Útikalauz kezdő civil szervezetek számára*.

Dunaszerdahely, Lilium Aurum Könyvkiadó–
 Fórum Információs Központ, 184 p.

Lampl Zsuzsanna–László Béla–Simon Attila–Tóth
 Károly–Végh László 2003. *A határon túli felső-
 oktatási, kutatási és fejlesztési támogatások és
 hasznosulásuk. A szlovákiai magyar kisebbség
 helyzetének általános jellemzése.* Kézirat. Fórum
 Kisebbségkutató Intézet, Kézirattár.

Lampl Zsuzsanna–Tóth Károly 2004. *A szlovákiai
 magyar kulturális kataszter jellemzői.* Kézirat.
 Fórum Kisebbségkutató Intézet, Kézirattár.

Kollár, Miroslav–Mesežnikov, Grigorij (eds.) 1999.
 *Slovensko 1998–1999. Súhrnná správa o stave
 spoločnosti.* Bratislava, Inštitút pre verejné otázk-
 ky.

Kollár, Miroslav–Mesežnikov, Grigorij (eds.) 2000.
 *Slovensko 2000. Súhrnná správa o stave spoloč-
 nosti.* Bratislava, Inštitút pre verejné otázky.

Kollár, Miroslav–Mesežnikov, Grigorij (eds.) 2001.
 *Slovensko 2001. Súhrnná správa o stave spoloč-
 nosti.* Bratislava, Inštitút pre verejné otázky.

Kollár, Miroslav–Mesežnikov, Grigorij (eds.) 2002.
 *Slovensko 2002. Súhrnná správa o stave spoloč-
 nosti.* Bratislava, Inštitút pre verejné otázky.

Nagy Myrtil (szerk.) 2002. *Szlovákiai magyar szer-
 vezetek adattára.* Dunaszerdahely, Lilium
 Aurum Könyvkiadó–Fórum Információs Köz-
 pont, 444 p.

Puntigán József 1995. *Honismereti kerékpártúrák
 1975–1994.* Dunaszerdahely, Lilium Aurum
 Könyvkiadó.

Filep Tamás Gusztáv–Tóth László (szerk.) 1998–
 2000. *A (cseh)szlovákiai magyar művelődés tör-
 ténete 1918–1998.* I–IV. köt. Budapest, Ister Ki-
 adó.

RÉGIÓFEJLESZTÉSI POLITIKA ÉS KÖZIGAZGATÁS

Kulcsszavak: Közigazgatási reform, területi önkormányzati választások, állami területfejlesztési politika, a De minimis támogatási program, lakásépítés-fejlesztési program, regionális területfejlesztési ügynökségek.

1. BEVEZETÉS

A természeti feltételek és a történelmi fejlődés hatására az egyes szlovákiai régiók társadalmi-gazdasági színvonala jelentős mértékű regionális differenciálódást mutat. Egyrészt azonosítható az ország gazdasági fejlődésének „motorját” képező dinamikus központi tengely, egy banánt formázó térség, mely Szlovákia nyugati részéből indulva a Vág völgyén át a Pozsony–Zsolna–Kassa fő közlekedési útvonalat követve a Kassa és Eperjes alkotta kelet-szlovákiai fejlődési központig húzódik. Másrészt viszont vannak olyan területek, melyek öröklött alulfejlettségük, rugalmatlanságuk miatt nem tudtak alkalmazkodni az 1989 után megváltozott társadalmi-gazdasági környezethez, s fejlődési problémákkal küzdenek. Ide tartoznak az észak- és északkelet-szlovákiai régiók, valamint a magyar népesség által lakott területek jelentős része: Közép-, valamint Kelet-Szlovákia déli része. Délnyugat-Szlovákiát szintén a magyar lakosság jelenléte jellemzi, de e hagyományos mezőgazdasági régió fejlődési problémáit nagymértékben kiegyenlíti helyzeti előnye, fővároshoz közeli elhelyezkedése, valamint a fő fejlődési tengelyt alkotó térségbe való részleges betagozódása.

Az alábbiakban a magyar nemzetiségű népesség területi megoszlásának az 1989 utáni időszakra vonatkozó települési-népesedési összefüggéseit elemezzük, valamint azokat a tényezőket követjük figyelemmel, melyek e térség jelenlegi fejlettségi szintjét meghatározzák. A továbbiakban azt vizsgáljuk, hogyan nyilván-

nult meg a közigazgatási reform e régióban, főként ami a települési önkormányzatokat és a településfejlesztést illeti, továbbá milyen módon valósult meg a jelentős magyar lakossággal rendelkező járásokban a Szlovák Köztársaság régiófejlesztési politikája általában, illetve konkrét kiválasztott területfejlesztési programokban.

1.1. A szlovákiai magyar kisebbség területi megoszlása

Az 1991-es népszámlálás szerint Szlovákiában mintegy 570 000 lakos, a teljes népesség 10,8%-a vallotta magát magyar nemzetiségűnek. A népszámlálási adatok szerint 1442 településen élt legalább egy magyar nemzetiségű lakos. A következő, 2001. évi népszámlálás a magyar nemzetiségű lakosság számának csökkenését mutatta: jelenleg mintegy 520 000 lakos, a teljes népesség 9,7%-a magyar nemzetiségű. Ez a létszámcsökkenés többek közt annak a ténynek tudható be, hogy népesedési szempontból Dél-Szlovákia regresszív jellegű terület, vagyis mind a természetes szaporulat, mind pedig az abszolút népességszám alakulása negatív előjelű, vagyis csökken a lakosság száma (Bezák 2002, Bašovský 1995). Az 1991-es adatokhoz képest viszont 1555-re növekedett a legalább egy magyar lakost kimutató települések száma, ami a települések szétválásával magyarázható: ez a dezintegrációs folyamat közvetlenül 1990 után és a kilencvenes évek elején zajlott, következményeként 1989–2000 között az önálló települések száma 2694-ről 2825-re emelkedett (Kling et al. 2002).

1. táblázat

A magyar nemzetiségű lakossággal rendelkező települések száma 1991-ben és 2001-ben

A magyar nemzetiségű lakosság aránya (%)	Népszámlálás	
	1991	2001
1 alatt	771	865
1–10	148	164
10–20	20	25
20–30	18	23
30–40	25	30
40–50	31	38
50–60	40	44
60–70	49	65
70–80	68	85
80–90	104	118
90 fölött	168	98
Összesen	1 442	1 555

Forrás: Az 1991-es és 2001-es népszámlálás adatai. Az SZK Statisztikai Hivatala

S most lássuk közelebbről, milyen volt 2001-ben a magát magyar nemzetiségűnek valló lakosság megoszlása az adott település összlakosságához viszonyítva, illetve település-nagyság szerint! A legalább egy magyar lakost felmutató 1555 település 55,6%-ában a magyar kisebbség a teljes lakosságnak kevesebb mint egy százalékát alkotja. Ilyen településeken él a magyar nemzetiségű lakosság 1,2%-a. 526 olyan település van, ahol a magyar nemzetiségű lakosságnak a teljes lakossághoz viszonyított részaránya meghaladja a 10%-ot, ezek a települések az összes vegyes lakosságú település egyharmadát teszik ki, s ezeken a településeken él a magyar nemzetiségű lakosság 92,5%-a. A magyar nemzetiségű lakosság nagyfokú területi koncentráltaságáról vall az a tény, hogy e nemzetiség képviselőinek 70%-a olyan településen él, ahol a teljes lakossághoz viszonyított arányuk meghaladja a 60%-ot.

2. táblázat

A magyar nemzetiségű lakosságnak a település lakónépességéhez viszonyított aránya

A teljes lakosságon belüli arány (%)	A magyar nemzetiségű lakossággal rendelkező települések		A magyar nemzetiségű lakosság	
	száma	%	száma	%
1 alatt	865	55,6	6 397	1,2
1–10	164	10,5	32 498	6,2
10–20	25	1,6	15 589	3,0
20–30	23	1,5	23 722	4,6
30–40	30	1,9	25 699	4,9
40–50	38	2,4	20 407	3,9
50–60	44	2,8	32 288	6,2
60–70	65	4,2	95 839	18,4
70–80	85	5,5	89 976	17,3
80–90	118	7,6	100 613	19,3
90 fölött	98	6,3	77 498	14,9

Forrás: Az SZK Statisztikai Hivatala; a 2001-es népszámlálás adatai alapján a szerző számítása

A magyar nemzetiségű lakossággal rendelkező településeket nagyságcsoportok szerint vizsgálva megállapíthatjuk, hogy e kisebbség aránya a 200–1000 lakosú településeken jelentős. Ha elvonatkoztatunk a 10%-nál alacsonyabb magyar részarányú településektől, ebbe a települési nagyságcsoportba 311 község (60%) tartozik, egyúttal azonban e nagyságcsoporton belül dominálnak azok a települések, amelyekben a magyar lakosság részaránya a legmagasabb (70%). A 10%-nyi vagy több magyar lakossal rendelkező 526 településből 24 városi jogállású, miközben közülük csak hétnek van 20 000-nél több (de 50 000-nél kevesebb) lakosa. Mindezek az adatok azt mutatják, hogy a magyar nemzetiségű lakosság nagyrészt a vidéki jellegű térséget lakja. Ez a tény, továbbá a régió természeti adottságaiból következő agrárorientáció előrevetítették mindazokat a fejlődési problémákat, amelyekkel ma Dél-Szlovákia szembesülni kényszerül.

3. táblázat

A magyar nemzetiségű lakossággal rendelkező települések nagyságcsoportjai 2001-ben

A magyar kisebbség aránya (%)	A település nagyságcsoportja											Összesen
	100 alatt	100–200	200–500	500–1000	1 000–2 000	2 000–5 000	5 000–10 000	10 000–20 000	20 000–50 000	50 000–100 000	100 000 fölött	
1-ig	0	23	126	222	249	157	37	22	21	8	0	865
1–10	11	16	52	33	35	8	2	3	1	1	2	164
10–20	1	3	6	5	3	4	0	0	3	0	0	25
20–30	0	0	9	7	3	1	0	2	1	0	0	23
30–40	0	2	7	9	7	2	1	1	1	0	0	30
40–50	0	1	7	17	7	5	1	0	0	0	0	38
50–60	1	3	17	9	7	3	4	0	0	0	0	44
60–70	0	7	16	14	14	8	2	3	1	0	0	65
70–80	1	6	19	28	18	9	3	0	1	0	0	85
80–90	1	7	38	38	25	7	1	1	0	0	0	118
90 fölött	0	7	36	29	19	6	1	0	0	0	0	98
Összesen	15	75	333	411	387	210	52	32	29	9	2	1 555

Forrás: Az SZK Statisztikai Hivatala; a 2001-es népszámlálás adatai alapján a szerző számítása

1.2. A magyar nemzetiségű lakosság által lakott területek helyzetét befolyásoló tényezők

Dél-Szlovákia jelenlegi társadalmi-gazdasági helyzete több tényező együtthatásának a következménye:

1. Az 1989 előtti időszakban e régió fejlesztését elhanyagolták: A szocialista iparosítás inkább a medencékbe összpontosult, a síksági területek esetében meghagyták azok agrárfunkcióját, ami azzal járt, hogy elmaradtak a közlekedési infrastrukturális beruházások (Bašovský 1995).

2. Demográfiai tényezők – természetes népmozgalom: Az ország e területein a natalitás csökkenésének és a népesség öregedésének következtében már 1980-tól csökken a lakosság száma. Ez a régió demográfiai szempontból regresszív jellegű (Gajdoš 1992, Bezák 2002, Bašovský 1995).

3. Demográfiai tényezők – vándormozgalom: Az utóbbi húsz évben a dél-szlovákiai la-

kosság migrációs szokásaiban változások következtek be. A nyolcvanas években e terület vándorlási egyenlege negatív volt, a kilencvenes években azonban megváltozott a migráció iránya, és az ország déli térségei a régióközi vándorlás célterületévé váltak, ami elsősorban a Pozsony vonzáskörzetéhez tartozó délnyugat-szlovákiai régióra jellemző (Bezák 2002). E tény részben alátámasztja azt a véleményt, hogy a magyar nemzetiségű lakosság által lakott területnek ez a része társadalmi-gazdasági szempontból eltér (fejlettebb) a többi dél-szlovákiai régiótól.

4. A terület alapvetően mezőgazdasági jellege és az ezzel összefüggő tevékenységek: 1989 előtt a szlovákiai agrárágazatra, elsősorban a nem kielégítő gazdasági infrastruktúrával rendelkező déli és délkeleti régiókban a nagyfokú szociális célú foglalkoztatottság volt a jellemző (Buchta 2003). 1989 után mindez magas mezőgazdasági munkanélküliséghez vezetett: a mezőgazdasági vállalatok nem tudtak alkal-

mazkodni a megváltozott körülményekhez, illetve a piaci elvek érvényesítése a mezőgazdasági termelés hatékonyságának a létszámcsökkentéssel elért növeléséhez vezetett. Buchta (2003) szerint a munkanélkülieknek ez a csoportja (a volt mezőgazdasági dolgozók) eléggé rugalmatlan, nehezen jut vissza a munkaerőpiacra, mindennek következtében szociálisan egyre nagyobb mértékben izolálódik, elsősorban az olyan, gazdaságilag hátrányos helyzetű régiókban, mint Dél-Szlovákia (a dél-szlovákiai medence).

2. A KÖZIGAZGATÁSI REFORM ÉS DÉL-SZLOVÁKIAI MEGVALÓSULÁSA

2.1. Az 1989 utáni szlovákiai közigazgatási reform, különös tekintettel az 1998 utáni időszakra

1990-ig Szlovákiában a közigazgatási feladatokat háromszintű nemzeti bizottsági rendszer (helyi/városi, járási, kerületi) látta el. A nemzeti bizottságok államhatalmi, államigazgatási és egyben gazdaságirányítási szervek is voltak. Mindezen funkciójukat azonban a felsőbb szinteknek és a központnak alárendelve, azoktól függve látták el. 1990-ben Szlovákiában megszüntették a nemzeti bizottságokat, és megindult a közigazgatási reform.

A települési önkormányzatokról szóló 1990. évi 369. számú törvény elfogadásával a közigazgatáson belül az államigazgatás elvált a választott önkormányzattól, s a közigazgatás ún. duális modelljét kezdtük alkalmazni, ezen belül a helyi (területi) önkormányzat egy szinten, a települési önkormányzat szintjén működött.

2001-ig a közigazgatáson belüli folyamatok csak az államigazgatást érintették (egyúttal több, a települési önkormányzatokra vonatkozó törvényt is módosítottak). Első lépésként 1990-ben megszüntették a kerületeket mint államigazgatási egységeket, és a járási szintnek alárendelve egy újabb szintet, a körzetet hozták létre. 1990 és 1996 között Szlovákiában a területi államigazgatási rendszert 38 járás és 121 körzet alkotta.

1996-ban a helyi államigazgatás reformjára került sor, ekkor a körzeti szintet megszüntették, a szakigazgatási intézményhálózatot integrálták az általános államigazgatási feladatokat ellátó 79 járási hivatalba. Egyúttal középszinten nyolc kerületet, államigazgatási egységet alakítottak ki. A korábbi szerkezethez képest a járási hivatalok száma nőtt, ám ezek mégsem tudták hatáskörileg lefedni Szlovákia teljes területét. Ennél az oknál fogva a járási hivatalok székhelyén kívül további 34, állandó vagy időleges jelleggel működő kirendeltség jött létre.

Az új járások kialakításakor érvényesülő különböző politikai nyomások következtében az egyes járások között szélsőségesen nagy aránytalanságok keletkeztek. A legnagyobb és a legkisebb járás esetében a lakosságszám különbsége 150 000 fő volt (2001-ben a Nyitrai járásnak 163 419, a Mezőlaborci járásnak 12 597 lakosa volt). Krivý és munkatársai (1996) az új területi közigazgatási rendszer rejtett összefüggéseire mutattak rá. A járások számának növelése és kialakításuk módja „megszaporította” az olyan járások számát, amelyekben az akkori kormány vezető pártja, a Demokratikus Szlovákiáért Mozgalom (HZDS) sikeresen szerepelt a választásokon: azokon a területeken, ahol a HZDS több választóval rendelkezett, kisebb (kevesebb lakossal rendelkező) járások kialakítását javasolták. Hasonló párhuzamosság mutatható ki a jelentős számú magyar nemzetiségű lakossal rendelkező területeken is: az 1996-ig érvényes területi felosztás szerint az akkori 38 járást tekintve a járások 26,3%-ában haladta meg a magyar kisebbség számaránya a 20%-ot, az 1996-os változást követően a 79 új járáson belül viszont csak 16,5%-ában. Krivý és munkatársai (1996) továbbá felfigyeltek arra is, hogy 1996-ig a jelentős magyar lakossággal rendelkező járások a lakosságszám tekintetében átlagon alulinak minősültek, 1996 után viszont ugyanezek a járások már az átlagosnál több lakossal rendelkező járások közé tartoztak. Ebből a szempontból tehát nyilvánvaló, hogy a magyar kisebbség számára az 1996 utáni területi közigazgatási elrendezés a korábbinál kedvezőtlenebb, mivel a jelentős kisebbségi lakosságú járások súlya csökkent.

Az 1998-as parlamenti választásokat követően a közigazgatási reformfolyamatban a figyelem a helyi (területi) önkormányzatok felé fordult. 1999-ben a *közigazgatási reform és a decentralizálás irányítására kormánybiztos* neveztek ki. 2000 áprilisában a kormány elfogadta a *Közigazgatás decentralizálásának koncepciója* című anyagot, ebben 12 közigazgatási egység kialakítását indítványozták; júniusban pedig azt az anyagot hagyta jóvá, amely a 8, illetve 12 közigazgatási egység kialakításának előnyeit, illetve hátrányait vetette össze. A 12 közigazgatási egység ellen szavazott a Magyar Koalíció Pártja által delegált két kormánytag, mivel a kormány nem határozta meg pontosan a közigazgatási egységek határát. Az MKP képviselői a jelentős arányban magyarok által lakott hat járásból álló ún. Komárom megye kialakítását indítványozták. Később ezt az igényüket „mérsékelték”, s olyan önkormányzati egység létrehozását javasolták, amelybe az említett hat járás is – a Dunaszerdahelyi, a Galántai, a Vágsellyei, az Érsekújvári, a Komáromi és Lévai – beletartozna. Ám ezt a javaslatot sem sikerült elfogadtatniuk a kormányban. A területi-közigazgatási felosztás megváltoztatásáról és a hatásköri decentralizálás mértékéről folyó vitával egy időben vita indult a helyi államigazgatási rendszer módosításának alternatív változatairól is. 2000 szeptemberében a kormányülésen olyan anyag került betérjesztésre, amely szerint az integrált államigazgatási hivatalokat (a járási és a kerületi hivatalokat) szakágazati hivatalok váltanák fel, ezt az indítványt azonban a kormány nem fogadta el. A helyi államigazgatási rendszer átszervezését csak a következő választási időszakban sikerült megvalósítani.

2001 áprilisában a kormány két reformtörvényt fogadott el: a *középszintű területi egységek önkormányzatáról és a középszintű területi önkormányzatok szerveibe történő választásokról*. Egyúttal jóváhagyta az ország területi felosztásának megváltoztatását – 12 kerületre –, a többségi választási rendszert, a választókerületek számának növelését és a pontosított hatásköri jegyzéket. Júliusban a parlamenti képviselők elfogadták mindkét törvényt, s ezáltal évek

múltán, de gyakorlatban is megvalósult a Szlovák Köztársaság Alkotmányának a regionális szintű területi önkormányzatok létrehozásáról szóló rendelkezése. A képviselők egyúttal azonban megváltoztatták a kormánynak a kerületi önkormányzatok számáról hozott döntését, s így 2002. január 1-jétől Szlovákiában az államigazgatási kerületekkel azonos területen működnek a kerületi önkormányzatok. A kormány-előterjesztést megváltoztató parlamenti döntés következménye az volt, hogy lemondott a közigazgatási reformért felelős kormánybiztos, Ivan Mikloš miniszterelnök-helyettes megvált a kormányon belül betöltött koordinátori posztjától, az MKP elnöksége pedig a koalícióból történő kiválás mellett döntött – erre azonban végül is nem került sor. 2001-ben a Szlovák Köztársaság Nemzeti Tanácsa (a szlovák parlament) elfogadta az *egyes államigazgatási szervek feladat- és hatásköreinek a települési önkormányzatokra és a középszintű területi egységekre történő átruházásáról szóló 2001. évi 416. számú törvényt*. E törvény értelmében kisebb-nagyobb zökkenőkkel és bonyodalmakkal néhány ütemben lezajlott a hatáskörök átruházása, ennek időpontjai: 2002. január 1. (a kerületi önkormányzatok működésének kezdete), 2002. április 1., 2002. július 1., 2003. január 1., 2004. április 1. Az önkormányzatokhoz átkerült feladatok finanszírozása a módosított költségvetési törvény értelmében történik olyan módon, hogy a kerületi önkormányzati hivatalok működésére elkülönített pénzeszközökön túl a települési és a kerületi önkormányzatok az átvett feladatok ellátására ún. decentralizációs támogatást kapnak. A hatásköri decentralizálás a finanszírozás területén is lassan halad (késnek az átutalások, a kifizetések alacsonyak stb.). A 2002-es parlamenti választásokat követően felálló, részben „rég-új” kormány a programnyilatkozatba beépítette a közigazgatási reform folytatásáról és a közigazgatás decentralizálásáról szóló fejezetet, s már ebben a dokumentumban is konkrét lépések megtételét vállalta, ilyen volt például: az államigazgatás átszervezése (s ezzel kapcsolatosan a járási hivatalok megszüntetése), hatékony, karcsúbb és nem túl drága állami szervezet kialakítása, az állam-

igazgatásban a decentralizálási és dekoncentrációs folyamat folytatása, a lakosságnak nyújtott szolgáltatások területén a területi (helyi) önkormányzatok helyzetének és felelősségének a megerősítése – mindezeket a célokat azonban csak részben sikerült megvalósítani. Újra létrehozták a *közigazgatás decentralizálását felügyelő kormánybiztosi posztot*, s erre a kormány Viktor Nižňanskýt jelölte. A jóváhagyott feladat- és hatásköri leírás értelmében a kormánybiztos fő feladatát, a koordinálást a belügyminiszterrel és a pénzügyminiszterrel megosztva látja el. A kormánybiztos a reform továbbvitelével kapcsolatban két ütemtervet dolgozott ki. A „gyorsított” változat új szerkezetű helyi államigazgatási rendszerrel számolt, mely 2004. január 1-jével kezdené meg működését. A tervezet a várt költségvetési decentralizálást, ill. az új modell szerinti közigazgatási finanszírozás bevezetését 2005-re tolta ki: 2004 a költségvetési forrásmegosztás előkészítésének az éve lenne. A második, „optimális” variáns szerint a változások előkészítése 2003 folyamán történné, s ez magában foglalná a nyilvános vitát is, melynek elmaradását már a korábbi kormány idején is gyakran bírálták. E változat szerint 2004-ben kerülnének elfogadásra a költségvetési források leosztásának szabályait is magukban foglaló szükséges jogszabályok. E változat elegendő időt biztosított a fenti változtatások előkészítésére, vagyis a később felmerülő problémákat nem lehetett volna a rendelkezésre álló idő rövidsége kiváltotta stresszel magyarázni, épp ellenkezőleg: a végrehajtást alaposan elő lehetett volna készíteni. 2005. január 1-jével aztán mind a szervezeti, mind pedig a pénzügyi változásokat el lehetett volna indítani. E változat ellen elsősorban a korábbi reformok végrehajtása során szerzett tapasztalatok szóltak, ugyanis a reformok elodázása, illetve az előkészítő szakasz elhúzódása következtében erősödik a rendszernek a változásokkal szembeni ellenállása. 2003 januárjában a koalíció a gyorsított változat megvalósítása mellett döntött. Ennek nyomán a kormánybiztos javaslatot dolgozott ki a közigazgatási decentralizálás további menetére. 2003 októberében a kormány elfogadta a helyi államigazgatá-

si rendszer átalakításáról szóló kompromisszumos javaslatot, s így ebben az évben meg is valósult az államigazgatási átszervezés. A *kerületi és körzeti hivatalokról rendelkező 2003. évi 515. számú törvény* alapján 50 körzeti hivatal – a helyi államigazgatás általános hatáskörű szerve – jött létre, a kerületi hivatalok száma változatlan maradt. E körzeti hivatalok alkotta hálózaton kívül létrejött a specializált feladatokat ellátó államigazgatási szervek hálózata (nyolc). A helyi államigazgatási rendszer átszervezésével egy időben folytak a költségvetési decentralizáció előkészítő munkálatai. 2004 tavaszán nyilvánosságra hozták a pénzügyminisztérium javaslatát, mely szerint a területi (helyi) önkormányzatok kapnák a személyi jövedelemadó-ból származó bevételek 100%-át (71%-ot a települési, 27%-ot pedig a kerületi önkormányzat), a gépjárműadóból származó bevételeket (kerületi önkormányzat), illetve nagyobb szabadságot kapnának a helyi adók megállapításakor is (ideértve az ingatlanadót, azaz az építmény-, föld- és telekadót).

2.2 A területi önkormányzati szervekbe történő választások és a magyar kisebbség

A dél-szlovákiai lakosság választási viselkedését nagymértékben befolyásolja a népesség nemzetiségi összetétele. Szlovákiának e részén a választás alapvetően etnikai elv alapján történik: a jelentős magyar lakossággal rendelkező terület döntő mértékben a magyar pártokat támogatja: ezek a parlamenti választások során rendszeresen mintegy 10%-nyi szavazatot érnek el.

A helyi szint általában érzékenyebben reagál a nemzeti kisebbségek igényeire, mint a központ (Buček 2001). A magyar kisebbség már régóta részt vesz a települési önkormányzatok irányításban. A magyar pártok minden eddigi kommunális választáson sikeresek voltak. 1990-ben a magyar pártok színeiben, illetve a magyar pártokkal koalícióban induló jelöltek 164 polgármesteri helyet szereztek, ez az összes megválasztott polgármester 6%-a. A helyi képviselők számát tekintve még jobb volt az eredmény: az összes képviselői hely 10,5%-át

szerezték meg. A két későbbi helyi önkormányzati választás során ezek az arányok tovább javultak.

sikeresek. Ennek oka elsősorban az „etnikai mobilizáció”, vagyis a „nem magyar” jelölteket támogató választók aktivizálódása volt (lásd pl.

4. táblázat

A kommunális választások – a magyar pártok eredményei

Választás	Polgármesterek		Képviselők	
	száma	aránya (%)	száma	aránya (%)
1990	164	6	4 052	10,5
1994	249	8,9	4 404	12,5
1998	227+25*	8,7	3 841+324*	11,8
2002	234+15*	8,5	2 052+482*	11,7

* – a magyar pártok, illetve a magyar pártokkal koalícióban fellépő erők megválasztott jelöltjei

Forrás: Buček 2001; Az SZK Statisztikai Hivatala

2001. december 1-jén, illetve 15-én került sor az első regionális önkormányzati választásokra (a kerületi önkormányzat elnökének és a közgyűlési tagoknak a megválasztására), melyeket többségi választási rendszer szerint, egy- és többmandátumos választási körzetek alapján bonyolítottak le. Az elnökválasztás kétfordulós volt, a kerület egy választási körzetet alkotott. Második fordulóra akkor került sor, ha az első fordulóban egyik jelölt sem kapta meg az érvényes szavazatok több mint 50%-át. Ez az első fordulóban csak a pozsonyi kerületi önkormányzat elnökének sikerült. A kerületi önkormányzat közgyűlésének tagjait egyfordulós választás során választották, a választási körzetek határa a jelenlegi kerületekével volt azonos. 8 elnököt és 401 képviselőt választottak. A választásokat szokatlanul alacsony részvétel jellemezte, ugyanis a választásra jogosult állampolgároknak csupán 26%-a ment el szavazni.

Az MKP mint a magyar nemzetiségű lakosság által leginkább támogatott párt a regionális választásokon összesen 84 képviselői helyet szerzett (20,9%), a Nyitrai kerületi önkormányzat esetében a közgyűlési helyek majdnem 60%-át, a Nagyszombatiban 35%-át, a Kassai-ban 32%-át, a Besztercebányában 31%-át és a Pozsonyiban 13%-át. Ami az önkormányzati elnöki posztot illeti, a magyar jelöltek a Nyitrai és a Nagyszombati kerületben jutottak a második fordulóra, egy esetben sem voltak azonban

Dostál 2002, Krivý 2002). A választói részvétel alapján fogalmazta meg Krivý (2002) azt a hipotézist, mely szerint a választási eredmény szempontjából döntő hatása a „magyar tényező”-nek volt. Krivý a „jobboldali blokk” (melynek az MKP is tagja volt) választási eredményét vetette össze az összes településen, illetve az 5%-nál alacsonyabb részarányú magyar lakossággal rendelkező településeken regisztrált választási részvétellel, s azt állapította meg, hogy a nagyobb választási részvételt kimutató településeken a jobboldali blokk jobban szerepelt, s ez főként az MKP-nak volt köszönhető.

A 2002-ben megtartott helyi önkormányzati választásokon a részvételi arány meglehetősen alacsony, 49,51%-os volt (1991-ben 64%, 1994-ben 52,2%, 1998-ban pedig 53,9%). A Losonci járás kivételével minden olyan járásban magasabb volt a részvételi arány, ahol a magyar nemzetiségű lakosság részaránya meghaladja a 10%-ot. E járások közül a legmagasabb részvételi arány a Nagykürtösi járást jellemezte, ott a jogosult választóknak majdnem 67%-a ment el szavazni. Az MKP számára a kommunális választások igen kedvezően alakultak, ugyanis a megszerzett polgármesteri helyek tekintetében (234 = 8%) csak a független jelöltek (32,7%) és a Demokratikus Szlovákiaért Mozgalom jelöltjei (13,2%) előzték meg. A települési önkormányzatok képviselő-testületeiben szerzett helyek számát tekintve ugyan

még a Kereszténydemokrata Mozgalom jelöltjei (13,5%) is megelőzték az MKP-t, ám a polgármesteri posztokkal összevetve a megszerzett képviselői helyek aránya magasabb volt (2052 = az összes hely 9,5%-a). A független polgármester-jelöltek a jelentős magyar lakosságú járásokban is meggyőzően szerepeltek, ez annak a jele, hogy e polgármesterek között is vannak e lakossági csoportnak képviselői, még ha nem a magyar párt színeiben indultak is. Sőt, a független jelöltek minden olyan járásban több helyet szereztek az MKP jelöltjeinél (illetve az MKP által is támogatott jelölteknél), amelyekben a magyar kisebbség részaránya meghaladja a 10%-ot. Ez alól kivételt csak a Dunaszerdahelyi járás képez – itt a legmagasabb a magyar lakosság részaránya –, melyben az összes polgármester 58%-a az MKP vagy koalíciós partnerei támogatásával indult. Ezekben a járásokban a helyi képviselő-testületekben nem volt megfigyelhető a független jelöltek túlsúlya. A polgármesteri posztokhoz ha-

sonlóan itt is csak egy járás eredményei tértek el a többiekétől: a Nagyrőcei járásban a független jelöltek több képviselői helyet szereztek MKP jelöltjeinél, a többi járásban viszont ellenkező volt a helyzet (5. táblázat).

2.3. A települési önkormányzat szerepe a településfejlesztésben

A települési önkormányzatokról szóló 1990. évi 369. számú törvény értelmében a települések kötelezően gazdálkodnak vagyonukkal és gondoskodnak annak értéknövekedéséről, valamint megfelelő életkörülményeket teremtenek a helyi lakosság számára. Szlovákiában a települési önkormányzatok vállalkozói tevékenységet is folytathatnak, az ezekből származó bevételt településfejlesztésre fordíthatják. Az önkormányzat saját igazgatási területén belül a gazdasági tevékenység feltételeit a településrendezési terv, a víz- és csatornahálózat kiépítésére irányuló beruházások, valamint az

5. táblázat

A 2002. évi kommunális választások eredményei

Járas	A magyar nemzetiségű lakosság részaránya (%)	Részvételi arány (%)	Megválasztott polgármesterek		Megválasztott képviselők	
			függetlenek (%)	MKP (%)	függetlenek (%)	MKP (%)
Dunaszerdahely	83,3	57,67	28,36	56,72*	21,75	64,08
Komárom	69,1	53,77	48,78	43,90	29,30	57,75
Rimaszombat	41,3	60,26	26,17	26,17	12,58	34,39
Galánta	38,6	55,11	44,44	36,11	17,23	41,23
Érsekújvár	38,3	57,02	48,39	27,42*	21,83	35,67*
Vágsellye	35,7	50,86	69,23	30,77	29,50	48,92*
Rozsnyó	30,6	61,82	33,87	27,42	13,94	31,54
Tőketerebes	29,3	62,22	36,59	24,39	18,20	23,47
Léva	27,9	57,29	38,20	22,47*	12,80	26,58*
Losonc	27,6	48,76	31,58	17,54	9,19	27,82*
Nagykürtös	27,4	66,65	19,72	23,94*	7,88	24,82
Nagyrőce	22,0	59,70	28,57	11,90	22,44	13,39
Szenc	20,4	53,66	44,83	17,24	18,53	27,16*
Kassai járás	13,2	62,53	27,19	12,28*	10,74	12,55*
Nagy Mihály	11,7	54,92	12,82	14,10*	7,34	12,84

* – MKP-jelöltek és az MKP-val koalícióban induló pártok jelöltjei együtt

Forrás: Az SZK Statisztikai Hivatala, a 2002-es választási adatok alapján a szerző számítása

elektromos elosztóhálózat kiépítésében való részvétel útján teremti meg. A kilencvenes évekre a települések egyenlőtlen fejlődése volt a jellemző. Ez a területrendezéssel (települések) és a területfejlesztéssel (helyi államigazgatási szervek) kapcsolatos feladat- és hatáskörök szétaprózottságával függött össze (Gajdoš 2001). *A 2001. évi 416. számú ún. hatásköri törvény révén (egyes államigazgatási szervek feladat- és hatásköreinek a települési és a középszintű területi önkormányzatokra történő átruházásáról)* a települések hatáskörébe került át a területfejlesztés koordinálása is. Számos település el is kezdte a stratégiai fejlesztési tervek előkészítését. Elsősorban a kisebb falvakban azonban továbbra is gondot okoz a településrendezési dokumentumok hiánya, illetve elavult volta, e dokumentumok ugyanis szükségesek az építési engedélyek megszerzéséhez.

A Szlovák Környezetvédelmi Ügynökség által összeállított településrendezési dokumentációs nyilvántartás szerint a 2002. december 1-jei fordulónappal a legalább 10%-os magyar kisebbséggel rendelkező járásokban a 2000 lakosnál nagyobb települések közül 10 nem rendelkezett településrendezési tervvel. Az a megdöbbentő, hogy e települések fele város. A „magyar” járásokban található, 2000 lakosnál nagyobb települések felkészületlenségét mutatja az is, hogy a területrendezési tervvel rendelkező 57 település között csak 28 volt olyan, ahol ezt 1989 után fogadták el.

A környezetvédelmi minisztérium az ún. *Falurehabilitációs program* keretében lehetővé teszi, hogy a vidéki települések a településrendezési tervek kidolgozásához támogatást kapjanak. 2002-ben a településrendezési tervek kidolgozására folyósított 8,018 mill. Sk dotációból 2,585 mill. Sk (32%) összegű támogatást kapott 29, a „magyar” járásokban található települések által benyújtott projekt (az összes támogatott projekt 30%-a). 2003-ban a 11,17 milliós teljes dotációs összegből a területrendezési tervek kidolgozását, aktualizálását vagy kiegészítését célzó 28 dél-szlovákiai projekt (a támogatott projektek 28%-a) 3,105 mill. Sk (28%) támogatásban részesült.

3. AZ ÁLLAMI TERÜLETFEJLESZTÉSI POLITIKA SZEREPE DÉL-SZLOVÁKIA FEJLESZTÉSÉBEN

3.1. Az állami területfejlesztési politika alakulása

Mivel 1990-ben csak a települési önkormányzati rendszer jött létre, s nem alakultak ki a felsőbb szintű területi önkormányzatok, az ezt követő időszakban területfejlesztési kérdésekkel főképp az államigazgatás foglalkozott. Kezdetben a kormány területfejlesztési politikáját a gazdasági stratégiai minisztérium felügyelte. Az akkor kialakított járási és körzeti hivatalokban területfejlesztési referatúrák vagy osztályok alakultak. 1992-ben a kormány tanácsadó testületeként létrehozták a Kormányzati Régiófejlesztési Tanácsot. Feladat- és hatásköreinek többszöri módosítása, a tanács megszüntetése, majd újjáalakítása után 1995-ben Kormányzati Közigazgatási Tanácsá alakult át, az új évezred elején pedig már Kormányzati Regionális Politikai Tanács néven működött.

A rendszerváltás első éveiben a területfejlesztési politikát érintő legjelentősebb, az adott téma fontosságát kifejező dokumentum a *390/1991. számú kormányhatározat volt (A regionális gazdaságpolitika alapelvei)*. A régiófejlesztés a makrogazdasági és az ágazati politika mellett a gazdaságpolitika sajátos formájaként került megfogalmazásra. Ám az ágazati politikának a szocializmusból örökölt dominanciája a kilencvenes években is megmaradt. A területfejlesztési politika egyik fő alapelve az volt, hogy a központi államigazgatási szervek gazdasági eszközökkel teremtik meg a lehető legnagyobb mértékben saját forrásból finanszírozott településfejlesztés feltételeit. A régiófejlesztés alapját azoknak az elemzéseknek és fejlesztési tervezeteknek kellene képezniük, melyeket a területfejlesztésben érdekelt szereplők a területrendezési terveket készítő szervekkel együttműködve, a környezetvédelmi politika elveinek megtartása mellett dolgoznak ki. A régiófejlesztési politika megvalósítását célzó intézkedéseket nem sajátos eszközökkel kívánták végrehajtani, hanem olyanokkal, amelyek nem

állnak ellentétben a piacgazdasági elvekkel. Ilyen piacokonform eszközöknek tekintették a regionálisan differenciált hitel-, adó-, dotációs és értékcsökkenési leírasi politikát, mely az akkori területi-közigazgatási egységekre, illetve az e célból definiált területi egységekre vonatkozott volna.

A szlovák kormány kijelölte a transzformációs folyamatokat legkevésbé kezelni képes és ezért a legnagyobb figyelmet kívánó járásokat: Bártfa, Csaca, Alsókubin, *Losonc*, Vágbeszterce, *Rimaszombat*, *Rozsnyó*, Ólubló, *Tőketerebes*, *Nagykürtös*. Ehhez kapcsolódóan megindult a járási szintű szociális-gazdasági fejlesztési programok kidolgozása. 1993-ban már minden járás rendelkezett ilyen programmal. A programok a járásfejlesztést az adott régió kimutatható előnyeire alapozták, céljuk a létező és a lehetséges akadályok eltávolítása, megszüntetése volt. A programok a járási hivatalokban készültek, módszertani és pénzügyi támogatást a területfejlesztési politikáért felelős Kormányzati Gazdasági Stratégiai Tanács (későbbi nevén a Stratégiai Tanulmányok Központja) nyújtott.

A Stratégiai Tanulmányok Központja által 1994-ben a problémás járásokról és mikrorégiókról készített monitoringjelentés rámutatott e területek néhány közös jellemzőjére: magas munkanélküliség, ezen belül a tartósan munkanélküliek magas aránya, a kis- és középvállalatok alacsony munkaerő-felszívó képessége; a kereskedelemről eltekintve egyéb szektorokban a magánvállalkozás elégtelen fejlődése; a tudományos, a kutató és az oktatási intézmények átalakulása után a szakképzett munkaerő elvándorlása, a hiányos műszaki infrastruktúra mint limitáló tényező. E megállapításokon túl *Az SZK Kormányának területfejlesztési politikája* című anyag elsősorban a 390/1991. számú kormányhatározatban a régiófejlesztési politikával kapcsolatosan megfogalmazott hét alapelv részletesebb kibontását tartalmazta.

A régiófejlesztés közvetlen pénzügyi támogatásán túl ebben az időszakban számos, a területfejlesztést közvetett módon finanszírozó intézmény jött létre. Ezek közé tartoztak egyes állami alapok, főként a környezetvédelmi mi-

nisztérium alá tartozó Állami Környezetvédelmi Alap és a földművelésügyi minisztérium felügyelte Állami Vízgazdálkodási Alap. A kis- és középvállalkozások fejlesztését szolgáló programok a gazdasági minisztérium felügyelte Nemzeti Kis- és Középvállalkozási Fejlesztési Ügynökséghez tartoztak, a foglalkoztatottság növelését célzó programok felelőse pedig a Foglalkoztatási Alap (későbbi nevén Nemzeti Munkaügyi Hivatal) volt. Ezek a példák is bizonyítják, hogy ebben az időszakban a területfejlesztést továbbra is az ágazati megközelítés jellemezte. A konkrét térségfejlesztő programok támogatásán túl ebben az időszakban hozták létre a járási hivatalok mellett a vállalkozásfejlesztési és tanácsadó központok hálózatát. Ezek közül néhány később sikeresen betagozódott a Nemzeti Kis- és Középvállalkozási Fejlesztési Ügynökség által alapított regionális tanácsadó és tájékoztató központok hálózatába. Ugyancsak területfejlesztési céllal hozták létre a regionális gazdasági-szociális egyeztető tanácsokat, melyekben helyet kaptak a helyi államigazgatási és önkormányzati szervek, az adott régióban működő fontosabb vállalatok, iskolák és kutatóintézetek, pénzügyi és tanácsadó intézmények stb. képviselői. A területfejlesztés támogatását szolgálták még az alábbi intézmények: a zsolnai Regionális Fejlesztési Ügynökség (a következő években ide áramlott a területfejlesztésre szánt pénzeszközök nagy része) és a Vág mente és Kiszuca Vállalkozásfejlesztési Alap, valamint a pozsonyi székhelyű Szlovák Köztársaság Régiófejlesztési Alapítványa.

A regionális gazdaságpolitika alapelveinek megvalósítását célzó intézkedésekben megfogalmazott főbb feladatok egyike az volt, hogy a gazdaság térszerkezeti fejlesztését és a területfejlesztést is magában foglaló országos stratégiai tervet kell kidolgozni. Bár a munkálatok megindultak, s a kormányzati tanácsadó testületek elé több részelemzés is eljutott, az országos területfejlesztési stratégiát ebben az időszakban a kormány nem hogy nem fogadta el, de még nem is tárgyalta róla. A Stratégiai Tanulmányok Központja régiófejlesztési anyagaiban több konkrét intézkedést is javasolt, ezeket azonban a kormány nem ültette át a gyakorlat-

ba. A kormányüléseken konkrétan csak az olyan járások helyzete került szóba, ahol a munkanélküliek aránya meghaladta a 20%-ot. 1995-ben a hatásköri törvény módosítása következtében a területfejlesztésért felelős központi államigazgatási szervként létrejött az SZK Társadalmi, Tudományos és Műszaki Fejlesztési Stratégiai Hivatala.

Az 1994-es programnyilatkozatban a kormány új területfejlesztési koncepció megvalósítását tűzte ki. A módosított területfejlesztési politikát az 1996-ban megvalósított területi-közigazgatási átszervezéssel kellett volna összehangolni. Az új területi közigazgatási egységek kialakításakor fő elvként a kiegyenlített gazdasági szerkezetet foglalmazták meg, a közigazgatási átszervezés mögött azonban az akkori kormánypártok jól azonosítható politikai érdekei is felsejlenek.

Amint már említettük, 1995-ben a területfejlesztés a Társadalmi, Tudományos és Műszaki Fejlesztési Stratégiai Hivatalhoz került. Az 1996-os államigazgatási átszervezés után a régiófejlesztési politika az új járásokra és kerületekre irányult. A kerületi és a járási hivatalokon belül területfejlesztés és egyéb ágazati kapcsolatok néven új főosztályok alakultak. Ezek a szervezeti egységek ágazatokat átfogó jellegűek voltak, s az adott térségi információs rendszer is hozzájuk tartozott. Feladatuk volt az adott járáson belül a forrásoknak és a fejlesztési potenciálnak a feltérképezése, valamint az ezek kiaknázásán alapuló fejlesztési programok kidolgozása. Területfejlesztési törvény hiányában e főosztályoknak a régiós partnerek irányában kifejtett tevékenysége nem támaszkodhatott megfelelő jogszabályi háttérre, a főosztályokon dolgozó szakemberek ezért többször is rámutattak egy ilyen törvény elfogadásának szükségességére.

Az eredetileg kijelölt, hosszú távú transzformációs problémáik miatt figyelmet igénylő 10 járást az említett területi-közigazgatási átszervezés is érintette: néhány régi járást kisebb egységekre bontottak, s így 16 új járás jött létre. 1996-ban a kormány jóváhagyta az 1996-os évre vonatkozó, a területfejlesztési programok elbírálásának, jóváhagyásának és finanszírozá-

sának elveit tartalmazó dokumentumot, ezt a következő években módosították. Ezek a kritériumok lehetővé tették, hogy fokozatosan olyan projektek is támogatást kapjanak, amelyeket nem az említett problémás járásokból nyújtottak be (lásd a De minimis támogatási programról szóló részt). 1996–1997-ben a Társadalmi, Tudományos és Műszaki Fejlesztési Stratégiai Hivatal által az ilyen programokra szétosztott támogatás teljes összege elérte a 100 millió Sk-t.

1997-ben a kormány elfogadta az *Állami régiófejlesztési politika koncepciója* című dokumentumot, melyben a régiófejlesztési politika céljai, valamint a végrehajtásukhoz szükséges országos és regionális szintű koncepcionális anyagok és programdokumentumok kerültek megfogalmazásra. További, alapvető jelentőségű területrendezési dokumentum volt az *Országos területfejlesztési koncepció*, amelynek első változatát még 1994-ben hagyták jóvá. Ez utóbbi dokumentum a térségi tervezés két alapvető dokumentuma – az országos területfejlesztési stratégia és a területfejlesztési koncepció – munkálatainak összehangolására vonatkozó elveket is tartalmazta. Az Országos területfejlesztési koncepció alapján kerültek kidolgozásra – még 1998 előtt – a nagy területi egységek (kerületek) területrendezési tervei. A régiófejlesztési politikához kapcsolódó dokumentumok voltak a *kerületi szintű gazdasági-szociális fejlesztési koncepciók*. A harmadik alapvető dokumentum – mely Szlovákián kívül került kidolgozásra – a Szlovákia belépési kérelmével kapcsolatban kidolgozott európai bizottsági vélemény volt. A bizottság ebben az egységes és összehangolt szlovákiai területfejlesztési politika hiányosságaira, illetve teljes hiányára mutatott rá, s átfogó régiófejlesztési politika kidolgozását szorgalmazta.

Az 1998-as választások után felálló új kormánnyal elmozdulás történt a területfejlesztési politikában is. Létrejött a területfejlesztésért felelős miniszterelnök-helyettesi poszt, majd az SZK Kormányhivatalán belül 1999-ben az emberi jogi, kisebbségi és területfejlesztési főcsoport is (2000-től külön régiófejlesztési főosztály működik). 1999-ben megszüntették a Tár-

sadalmi, Tudományos és Műszaki Fejlesztési Stratégiai Hivatalt, jogköreit az SZK Építésügyi és Régiófejlesztési Minisztériuma (korábbi nevén az SZK Építés- és Közmunkaügyi Minisztériuma) vette át. Jelenleg Szlovákiában ez a minisztérium felügyeli a területfejlesztést. A területfejlesztés intézményi bázisához tartoznak továbbá: a minisztérium mellett működő, a PHARE programok és az előcsatlakozási alapok felhasználásával kapcsolatos feladatok biztosítását végző Területfejlesztés-támogatási Ügynökség és a kormány területfejlesztési tanácsadó testületeként 1999-ben újjáalakított Kormányzati Területfejlesztés-politikai Tanács.

1999-ben került elfogadásra az *Integrált területfejlesztési terv*, mely az előcsatlakozási támogatások megszerzése szempontjából az EU által megfogalmazott feltételek egyike volt. Ez a dokumentum tartalmazza a nemzeti fejlesztési stratégiát, és meghatározza a PHARE-programok keretében nyújtott támogatásokat fogadó, kedvezményezett régiókat. Ennek kapcsán merült fel az a probléma, hogyan határozhatók meg az előcsatlakozási és később a strukturális alapok fogadása szempontjából az EU-kritériumoknak (nagyágrendi szempontból) megfelelő régiók.

Az Integrált területfejlesztési terv szerinti kedvezményezett régiók ugyanis nem azonosak az EU statisztikai hivatala, az Eurostat által Szlovákia esetében alkalmazott NUTS II szintű statisztikai-tervezési egységekkel. Az Eurostat és az SZK Statisztikai Hivatala közötti előzetes megegyezés értelmében ugyanis a NUTS osztályozás (Nomenclature de Unites Teritorial Statistique) szerint Szlovákia az alábbi NUTS II szintű térségekre oszlik: Pozsonyi kerület, Nyugat-Szlovákia (Nagyszombati, Trencsényi, Nyitrai kerület), Közép-Szlovákia (Zsolnai és Besztercebányai kerület), Kelet-Szlovákia (Eperjesi és Kassai kerület). A kormány azonban az Integrált területfejlesztési terv végrehajtása, valamint a PHARE-támogatások lehívása céljából kissé másként határozta meg a kedvezményezett régiókat: Pozsonyi kerület, Délnyugat-Szlovákia (Nyitrai és Nagyszombati kerület), Északnyugat-Szlovákia (Trencsényi és Zsolnai kerület), Kelet-Szlovákia (Besztercebányai,

Eperjesi és Kassai kerület). A NUTS II-es szintet érintő eltérő regionális beosztás sok gondot okozott az EU-val folytatott tárgyalások során. A kérdés megoldása 2002-ig húzódott, amikor is a kormány elfogadta az Eurostat alkalmazta besorolási rendszert.

2000-ben a kormány jóváhagyta *Az SZK területfejlesztési politikájának alapelvei* című dokumentumot, amely az utóbbi évtized folyamán ebben a témában a negyedik volt (1991, 1994, 1997), az előbbiektől eltérően azonban a területfejlesztési stratégiát nem a régiófejlesztési politikára vonatkozó programdokumentumok egyikeként tárgyalja. Stratégia helyett legmagasabb, országos szintű dokumentumként bevezeti a nemzeti területfejlesztési tervet.

2000-ben a kormány elfogadta a *magas munkanélküliséggel küzdő járások fejlesztését szolgáló állami támogatási programot*, amely az integrált területfejlesztési tervvel összhangban szabályozza a magas munkanélküliséggel, strukturális problémákkal küzdő, gazdaságilag gyenge járásoknak gazdaságfejlesztési céllal nyújtott állami támogatás feltételeit. Ez a program lényegében az e régiókban működő kis- és középvállalkozások támogatását célozza, 2003-tól De minimis (csekély összegűnek minősíthető) támogatási program néven fut (lásd a De minimis támogatási program fejezetet).

Ugyanebben az évben hozták létre a regionális fejlesztési ügynökségek integrált hálózatát; valójában a már meglevő hálózatot fejlesztették olyan szintre, hogy minden kerületben legalább két régiófejlesztési ügynökség legyen.

2001-ben a kormány elfogadta a Nemzeti területfejlesztési tervet. E középtávú program elfogadásával Szlovákia teljesítette az egyik feltételét annak, hogy bizonyos uniós strukturális alapokból támogatásokat hívhasson le. Ugyanebben az évben az országos területfejlesztési koncepciónak egy újabb változata is elfogadásra került. A szlovákiai régiófejlesztési politika szempontjából valószínűleg a legjelentősebb esemény a területfejlesztési törvény elfogadása volt. A törvény munkaanyagként már 1996-ban is létezett, akkori formájában azonban elsősorban az államigazgatási rendszer szükségleteinek és érdekeinek kielégítésére ké-

szült, s nem vette figyelembe a régiófejlesztésben érintett egyéb szereplőket (önkormányzatok, harmadik szektor, magánszektor). 2000-ben dolgozták ki az új területfejlesztési törvény alapelveit, a törvényt a Szlovák Köztársaság Nemzeti Tanácsa 2001-ben cikkelyezte be (2001. évi 503. sz. tv. a területfejlesztés támogatásáról). Részben tehát teljesült azok kívánsága, akik a területfejlesztés jogi szabályozását sürgették.

2001-ben egyéb, a területfejlesztésre kiható jogi normák is megszülettek. Elsősorban a külföldi beruházások támogatásáról volt szó: ennek értelmében különböző előnyöket élveznek a magas munkanélküliséggel sújtott régiókban befektetni kívánó vállalkozások. A helyi és a regionális gazdaság fejlesztését elősegítő másik intézkedés az ipari parkok létesítésének támogatása volt.

2002-ben Szlovákia lezárta a területfejlesztési politika fejezetet érintő csatlakozási tárgyalásokat, s tovább folytatódtak a regionális fejlesztési politika programdokumentumának, a Nemzeti fejlesztési tervnek a munkálatai, valamint a strukturális alapok fogadásának előkészítése is folyamatban volt. A Nemzeti fejlesztési terv előkészítése a 606/2002. számú kormányhatározatnak megfelelően folyt (a kormányhatározat a *Javaslat a Nemzeti fejlesztési terv munkálatainak tartalmi és szervezeti biztosítására* című dokumentumra vonatkozott). E határozat értelmében az SZK Építésügyi és Régiófejlesztési Minisztériumának felügyeletével 2002 végéig kellett kidolgozni a Nemzeti fejlesztési tervet. Az érintett minisztériumoknak 2002 november végéig kellett elkészíteniük az ágazati operatív terveket (Gazdaságfejlesztés – a későbbiekben Ipar és szolgáltatások –, Humán erőforrások; Mezőgazdaság; Vidékfejlesztés és halászat; Természeti környezet; Közlekedés és távközlés) és a regionális operatív tervet (Szlovákia).

A Nemzeti fejlesztési terv rövidített változatát 2002. november 15-én küldték meg az Európai Bizottságnak. Az SZK Építésügyi és Régiófejlesztési Minisztériuma 2003. január végén kapta vissza az észrevételezett anyagot. Az Európai Bizottság ajánlásai alapján és a re-

gionális alapokból történő közös finanszírozás okán összevonták a Természeti környezet, Közlekedés ágazati, valamint a Regionális operatív programokat. Az így létrejött új operatív program az Alapvető infrastruktúra nevet kapta.

A 2003-as évben a területfejlesztési politika területén kifejtett valamennyi tevékenység lényegében arra irányult, hogy az ország felkészüljön az EU-alapok felhasználására, ideértve a megfelelő dokumentumok kidolgozását, a fogadó szervezetek felkészítését és a jogi környezet kialakítását. Miután az EU részéről több esetben is felhívták a figyelmet arra, hogy Szlovákia felkészületlen az uniós regionális eszközök fogadására, s több körben is megvitatásra került a Nemzeti fejlesztési terv, a dokumentumot a kapcsolódó operatív programok végrehajtási anyagával együtt 2003 végén Brüsszel jóváhagyta; a mezőgazdasági és vidékfejlesztési operatív tervet, valamint a Pozsonyi kerület fejlesztési tervét 2004 első negyedévében fogadták el.

3.2. A regionális politika egyes eszközeinek megjelenési formái Dél-Szlovákiában

Szlovákia területfejlesztési politikájában – még ha az előcsatlakozási tárgyalások megindításáig nem rendszerűen is – arra törekedett és ma is arra törekszik, hogy csökkenjenek a Szlovákián belül megnyilvánuló regionális különbségek. 1989 után több, a problémás régiókat megcélzó támogatási program valósult meg, mivel azonban ezeket a szakminisztériumok irányították (a gazdasági minisztérium, a mezőgazdasági minisztérium, a környezetvédelmi minisztérium stb.), sem céljaikat, sem hatásukat tekintve rendszerint nem voltak összehangolva. A továbbiakban az építésügyi és régiófejlesztési minisztérium által felügyelt három programot – intézményi szintű, a magánszektorban működő vállalkozások, közszféra –, valamint az e programok révén a magyar nemzetiségű lakosság által lakott területre jutó közvetlen pénzügyi támogatásokat tekintjük át. Az előző részekhez hasonlóan itt is azokat a járásokat vesszük figyelembe, ahol a magyar nemzetiségű lakosság részaránya meghaladja a 10%-ot.

3.2.1. A De minimis támogatási program

E területfejlesztési támogatási eszköz története a kilencvenes évek elejére megy vissza, amikor a Szlovák Köztársaság régiófejlesztési politikája formálódni kezdett. A kormány megjelölte azokat a járásokat, amelyek az 1989 utáni megváltozott feltételekhez való alkalmazkodás során a legnagyobb problémákkal küzdöttek. A területfejlesztési politika alapelveiben azok a lépések fogalmazódtak meg, amelyek e problémák mérséklését célozták. A 20%-os vagy annál nagyobb munkanélküliségi rátát kimutató régiók lakosságának szociális és gazdasági helyzete rosszabbodott, ezért a kilencvenes évek közepén a kormány olyan csomagtervet fogadott el, amelynek célja az érintett járások gazdaságának a fellendítése volt. 1996-ban 20%-ot meghaladó munkanélküliséget 9 járásban regisztráltak, ezekből a területi-közigazgatási átszervezés után 16 új járás jött létre. Tekintettel arra, hogy szükségessé vált a mélyülő regionális különbségek kezelése, az 1995-ben a munkavállalói oldallal megkötött ún. általános egyezmény értelmében a kormány vállalta, hogy a 20%-os vagy annál nagyobb munkanélküliséggel sújtott járásokban régiófejlesztési célú szervezeti-gazdasági-financiális intézkedéscsomagot fogad el. A Társadalmi, Tudományos és Műszaki Fejlesztési Stratégiai Hivatal kidolgozta, a kormány pedig 674/1996. számú határozatában elfogadta az 1996-ra vonatkozó, *A régiófejlesztési célú programok értékelésének, jóváhagyásának és finanszírozásának koncepciója* című anyagot, illetve 539/1997. számú határozatával hasonló koncepciót fogadott el az 1997-es és 1998-as évre. E dokumentumok célja az volt, hogy támogassa mindazokat a regionális kezdeményezéseket, a kis- és középvállalkozásokat, a nonprofit és egyéb szervezetek, önkormányzatok által kidolgozott olyan terveket, melyek a szociálisan és gazdaságilag leszakadó térségek fejlesztési potenciáljának kihasználására és a fellendítésére irányultak. 1999-ben a program az SZK Építésügyi és Régiófejlesztési Minisztériumához került át, ahol 2002-ig *A magas munkanélküliséggel sújtott régióknak nyújtandó állami segítség programja* néven futott. A

vonatkozó törvény értelmében 1999 után e program keretében kis- és középvállalkozások jutottak állami támogatáshoz. 1999 előtt a program révén települések is kaptak támogatást.

Az állami támogatásról szóló törvény értelmében 2003-ban a program új nevet kapott: *A magas munkanélküliséggel sújtott járások fejlesztését célzó De minimis program*. A program célja az, hogy új munkahelyek teremtése és a járás gazdaság szerkezetének fejlesztése érdekében az állam dotációkkal támogassa e régiók gazdaságát, segítse a kisvállalkozókat a vállalatalapításban és -fejlesztésben, a termelés bővítésében és a versenyképesség javításában. A dotáció odaítélésének feltételeit a minisztérium évente aktualizálja, egyúttal a feltételeket teljesítő járások szerinti bontásban közli a rendelkezésre álló pénzeszközök nagyságát. A De minimis program a beruházási célú befektetett eszközök esetében összességében a tényleges ráfordítások 50%-áig nyújt támogatást. Ha a beruházás keretében tárgyi eszközök beszerzésére kerül sor, a támogatás a ráfordítások 50%-áig terjedhet, technikai innovációs célú immateriális javak beszerzésekor pedig 25%-áig. További feltétel az, hogy a kérelem benyújtásának évében a De minimis program keretében nyújtott támogatás teljes összege nem haladhatja meg a 3 millió koronát, egy vállalkozónak három egymást követő naptári évben összességében a 100 000 eurónál több támogatás nem adható (6. táblázat).

1999 és 2003 között e program révén a magas munkanélküliséggel sújtott járásokban csaknem 470 millió Sk került szétosztásra. Ebből az összegből a magyar lakosságú járásokba (ahol a magyar nemzetiségű lakosság aránya meghaladja a 10%-ot) vissza nem térítendő támogatás formájában ennek az összegnek több mint 53%-a jutott. Az 1999–2003 közötti időszak adatai alapján megállapíthatjuk, hogy 1999-ben még jogosult volt a támogatásra a Galántai és a Dunaszerdahelyi járás, a későbbiekben azonban már nem. Ez azt jelentheti, hogy ezek a járások gazdaságilag megerősödtek, és a munkanélküliség nem éri el a többi járást jellemző kritikus értéket. Hasonló fejlődést mutatott 2000–2002-ben az Érsekújvári és a

6. táblázat

A De minimis program megvalósulása a magyar jellegű járásokban 1999–2003 között

A járás neve	1999			2000			2001			2002			2003			Összesen mill. Sk
	A	B	C	A	B	C	A	B	C	A	B	C	A	B	C	
Komárom		1,15	2,7	3	7,100	5,2	4	5,500	5,7	5	5,856	6,2	4	5,356	5,4	24,962
Léva				6	6,370	4,6	4	5,797	6,0	5	5,857	6,2	6	5,303	5,4	23,327
Losonc		1,10	2,6	3	5,657	4,1	4	4,060	4,2	4	3,789	4,0	5	3,869	3,9	18,475
Nagyőrce		0,25	0,6	3	2,350	1,7	4	2,776	2,9	4	2,598	2,7	4	2,285	2,3	10,259
Rimaszombat		2,22	5,3	6	8,234	6,0	8	5,870	6,1	8	5,694	6,0	6	5,830	5,9	27,848
Nagykürtös		0,95	2,3	8	4,155	3,0	5	3,007	3,1	4	2,850	3,0	5	2,549	2,6	13,511
Kassai járás		0,50	1,2	5	8,069	5,9	11	8,300	8,7	10	5,936	6,2	6	5,458	5,5	28,263
Nagyimihály		1,00	2,4	6	11,182	8,1	6	6,706	7,0	11	6,437	6,8	6	6,134	6,2	31,459
Rozsnyó		1,10	2,6	8	6,090	4,4	5	3,865	4,0	6	4,748	5,0	5	4,267	4,3	20,070
Tókteterebes		1,50	3,6	14	11,110	8,1	7	6,735	7,0	8	9,913	10,4	6	6,487	6,6	35,745
Érsekújvár		1,55	3,7										7	8,037	8,1	9,587
Vágsellye		0,70	1,7										3	2,646	2,7	3,346
Galánta		1,80	4,3													1,800
Dunaszerdahely		1,50	3,6													1,500
Összesen 14 járás		15,32	36,5	62	70,317	51,2	58	52,616	54,9	65	53,678	56,5	63	58,221	58,9	250,152
Szlovákia	71	41,99		130	137,412		111	95,823		129	95,000		114	98,857		469,082
A támogatásban részesült járások száma	47			29			29			29			32			

A – a támogatott projektek száma; B – a járásnak nyújtott támogatás összesen mill. Sk-ban; C – a teljes támogatáson belül az adott járásnak juttatott támogatás százalékos aránya

Forrás: Az SZK Építészeti és Régiófejlesztési Minisztériumának adatai alapján a szerző számítása

Vágsellyei járás, ám 2003-ban újfent támogatásra szorultak. A programból a leginkább a Töketerebesi és a Nagymihályi járás profitált, az itt működő vállalkozások járásonként több mint 31 millió Sk dotációhoz jutottak. A program hatékonyságának megállapításához szükség volna ismerni, hány munkahely jött létre a támogatott projektek által, és hány munkahely maradt meg a támogatási program befejezése után.

3.2.2. Az SZK Építésügyi és Régiófejlesztési Minisztériumának lakásépítés-fejlesztési programja

A munkaerő kisértékű térbeli mobilitásának egyik oka a szabad, elérhető lakások hiánya, mely ezáltal közvetetten az ország egyes részei közötti regionális különbségek elmélyüléséhez vezet. 1999-ben a kormány elfogadta a *lakásépítés-fejlesztési koncepciót*. E dokumentum értelmében a lakásépítésbe elsősorban a magánforrások bevonása a kívánatos. A közpénzeket – állami és önkormányzati forrásokat – főként a szociálisan rászorult rétegek lakásproblémáinak megoldására, illetve adókedvezmények formájában nyújtott közvetett támogatásokra kell fordítani. A lakásépítésben állami támogatás a hitelfinanszírozási programokon kívül költségvetési dotációval (szubvenció) és a privatizációs bevételek részleges felhasználásával infrastrukturális beruházásokra, a kisjövödelmű rétegek bérlakáshoz jutására és a panelházak javítására nyújtható. A dotációhoz a települések a *Lakásfejlesztési program* keretében juthatnak. E program három alprogramot tartalmaz: az állami és önkormányzati bérlakások építéséhez nyújtott támogatás, az infrastruktúra kialakítása, a lakásállomány felújítása. Standard komfortszintű lakás építése esetén a beszerzési költségek 30%-áig, roma telepeken épített alacsonyabb komfortfokú lakás esetében pedig 80%-ig nyújtható támogatás. A lakossági infrastruktúra alprogram esetében a dotáció elérheti a beszerzési költségek 80%-át. Az utolsóként említett alprogramban a dotáció nagysága a beszerzési költségek 50%-a lehet (7. táblázat).

1996 és 2002 között az SZK Építésügyi és Régiófejlesztési Minisztériuma bérlakásépítésre összesen több mint 6,5 milliárd Sk dotációt nyújtott. Ebből az összegből a magyar lakosságú járásokra (ahol a magyar nemzetiségű lakosság aránya meghaladja a 10%-ot) mintegy 1,44 milliárd Sk jutott (22%). Ez megfelel a lakossági arányoknak: az érintett járások lakossága ugyanis az összlakosságnak körülbelül ennyi százalékát teszi ki. A támogatás összességében 11 336 lakásegység építésére, bővítésére vagy átépítésére vonatkozott (pénzösszegben kifejezve csak 2000–2002-re vannak adatok), ebből a „magyar” járásokban 2537 lakás építését támogatták. A támogatott lakások számát tekintve a csúcsot 2002 jelentette: ebben az évben a települések nagymértékben kihasználták az előnyös költségvetési támogatást (az Állami Lakásfejlesztési Alap által nyújtott hitelt és a minisztériumi dotációt). A szóban forgó időszakban a legnagyobb volumenű támogatást a Dunaszerdahelyi járás falvai kapták, ahol egyúttal a legtöbb lakás építését is támogatták. A lakásépítési célú támogatáson túl ebben az időszakban nem kis összegű támogatás áramlott a közműellátottság fejlesztésre is. Az 1997-es évet leszámítva 1996–2002 között az infrastruktúra kiépítésére nyújtott 2,85 milliárd Sk összegű támogatásból több mint 702 millió Sk (25%) összegű támogatást kaptak azok a járások, ahol a magyar nemzetiségű lakosság számaránya meghaladja a 10%-ot. A bérlakás-építési alprogramhoz hasonlóan ebben az alprogramban is a legtöbb dotáció a Dunaszerdahelyi járásba, illetve kisebb mértékben a Szenci, a Töketerebesi és a Kassai járásba jutott. Ez a négy járás a két legnagyobb szlovákiai város vonzáskörzetéhez tartozik. Ha azt vizsgáljuk, milyen arányban részesedtek ezek a járások a bérlakásépítésre fordított dotációból, azt mondhatjuk, hogy az ország két fő fejlődési centrumának közvetlen környezete a centrumok fejlődési trendjét „képezi le”. Ez az az összefüggés, hogy egyre többen költöznek ki Pozsonyból és Kassáról a közeli településekre – ezáltal lakóhelyként a „kisvárosi”, illetve vidéki környezet előnyeit élvezik, egyúttal azonban még mindig elérhető távolságban laknak munkahelyüktől (8. táblázat).

7. táblázat
A bérletás-építési program megvalósulása a magyar jellegű járásokban 1996–2002 között

Járás	Lakosságszám	1996	1997	1998	2000		2001		2002		Összesen	
		ezer Sk	ezer Sk	ezer Sk	ezer Sk	lakásszám	ezer Sk	lakásszám	ezer Sk	lakásszám	ezer Sk	lakásszám
Dunaszerdahely	112 384	55 356	0		10 147	30	98 428	224	130 778,7	267	294 709,7	521
Komárom	108 556	7 574	0		1 112	4	41 205	112	56 585,85	119	106 476,9	235
Kassai járás	106 999	11 543	12 000	20 000			55 151,72	118	59 179,74	124	157 874,5	242
Losonc	72 837	28 394	14 000		22 117	73	24 163	56	259,66	2	88 933,7	131
Léva	120 021	51 900	0		22 717	51	28 221	76	30 705,25	65	133 543,3	192
Nagyimihály	109 121	6 500	39 200				11 266,76	34	10 269	31	67 235,8	65
Nagyőrce	40 918	17 400	10 300	1 200	6 211,5	22	3 370	8	6 549,5	32	45 031,0	62
Rimaszombat	83 124	1 546	3 900	2 160	1 299	4	40 093,88	113	4 887,5	12	53 886,4	129
Tótkeszeres	103 779	21 000	11 980				10 499,97	24	94 550,84	185	138 030,8	209
Nagykürtös	46 741	2 933	0				5 456	9	36 006,6	64	44 395,6	73
Vágsellye	54 000	0	12 000		2 144	7	2 834	6	89 826,15	192	106 804,2	205
Rozsnyó	61 887	0	0	1 440	4 654	17	2 800	26	7 232,6	22	16 126,6	65
Galánta	94 533	0	0		14 193	66	452	1	87 171,7	190	101 816,7	257
Érsekújvár	149 594	0	0						84 590,7	151	84 590,7	151
„Magyar” járás összesen	1 316 319	204 146	103 380	24 800	84 594,5	274	323 941,3	807	698 593,8	1 456	1 439 455,6	2 537
„Magyar” járások aránya	24%	27%	13%	7%	23%	21%	22%	22%	25%	23%	22%	22%
Szlovákia összesen	5 379 455	750 276,4	798 504	358 377,3	364 082,5	1 325	1 441 796	3 682	2 838 463	6 329	6 551 499,6	11 336

Megjegyzés: Az 1999-es évre vonatkozóan nem állnak rendelkezésre adatok, az 1996–1998 között épített lakások számára vonatkozó adatok nem hozzáférhetőek.

Forrás: Az SZK Építésügyi és Régiófejlesztési Minisztériuma

8. táblázat

Az infrastrukturális alprogram megvalósulása a magyar jellegű járásokban 1996–2002 között (ezer Sk-ban)

Járás	1996	1998	1999	2000		2001		2002		Összesen	
	Dotáció	Dotáció	Dotáció	Dotáció	Lakásszám	Dotáció	Lakásszám	Dotáció	Lakásszám	Dotáció	Lakásszám
Dunaszerdahely		30 900	33 878,2	59 276,6	755	32 098	363	38 301,7	464	194 454,5	1 582
Galánta	1 000	1 868	1 080	15 444	225	8 580	159	15 433,9	220	43 405,9	604
Komárom		0	0	3 651	81	3 163	123	6 112,2	127	12 926,2	331
Kassai járás	3 151	26 400	16 287,2	2 094,7	56	7 023,26	136	10 254,46	180	65 210,62	372
Losonc	1 478	0	2 177	11 307,28	138	4 312	56	2 714	33	21 988,28	227
Léva	9 018	8 766	5 010,171	2 242,5	23	8 631	99	4 037,25	55	37 704,92	177
Nagymihály		3 637	2 300,4	584,5	7	82,5	3	7 995,47	85	14 599,87	95
Érsekújvár		1 800	534	840	12	8 663	66	3 329,6	69	15 166,6	147
Nagytróce	1 373	14 460	0	1 045,88	22	561	12	49,5	3	17 489,38	37
Rimaszombat	9 589	3 660	1 251	607	18	8 500,25	113	3 264,6	36	26 871,85	167
Rozsnyó	0	0	927,5	1 062,6	22			3 381,96	33	5 372,06	55
Vágsellye	0	10 718	322	6 682	128			4 460,6	76	22 182,6	204
Szenc	520	19 500	4 448,55	36 383	507	3 638,25	67	27 967	326	92 456,8	900
Tótkesrébes	300	22 620	1 7320	3 308,5	32	19 773	204	14 737,03	158	78 058,53	394
Nagykürtös	7 000	0	8330	4 512	53	32 588,8	410	2 307,2	28	54 738	491
„Magyar” járások összesen	33 429	144 329	93 866,021	149 041,6	2 079	137 614,1	1 811	144 346,5	1 893	702 626,1	5 783
„Magyar” járások részaránya	16%	43%	56%	25%	21%	20%	15%	17%	16%	25%	17%
Szlovákia összesen	206 624	332 484,78	166 996,25	592 325,2	9 776	684 430	11 859	863 227,9	12 121	2 846 088	33 756

Forrás: Az SZK Építési és Régiófejlesztési Minisztériumának adatai alapján a szerző számításai

Megjegyzés: Az 1999-es évre vonatkozóan nem állnak rendelkezésre adatok, az 1996–1998 közötti időszakra vonatkozó adatok nem hozzáférhetőek.

Ha az infrastruktúra építésére fordított dotációt a beruházás jellege szerint vizsgáljuk, akkor a 10%-nyi magyar nemzetiségű lakossággal rendelkező járásokban e dotációk felhasználása kissé eltér a szlovákiai átlagtól. Ebben a térségben 2000–2002 között a támogatást elsősorban útépitésre (35% szemben a szlovákiai 23%-kal), a gázhálózat kiépítésére (14% : 11%) fordították; ezzel szemben szlovákiai átlagban a dotációt leginkább csatornaépítésre (30% : 23%), illetve az elektromos hálózat kiépítésére (12% : 10%) használták.

A lakásfejlesztési program két említett alprogramjából 1996–2002 között az adott térségbe összességében több mint 2,14 milliárd Sk támogatás jutott, ez az összes szlovákiai területre eső támogatásnak mintegy a negyede.

A dél-szlovákiai területre aránylag jelentős pénzeszközök áramlanak, melyek hozzájárulnak ahhoz, hogy javuljon e térségnek az ország ipari-gazdasági magját alkotó, gazdaságilag erősebb régióhoz viszonyított helyzete.

9. táblázat

A közműellátottság fejlesztésére fordított dotáció felhasználása a magyar jellegű járásokban 2000–2002 között

Járás	Vízvezeték	Csatornázás	Elektromos hálózat	Útépités	Gázvezeték
Dunaszerdahely	14%	21%	11%	34%	16%
Galánta	13%	15%	10%	47%	15%
Komárom	16%	16%	13%	52%	3%
Kassai járás	18%	39%	9%	26%	7%
Losonc	14%	29%	12%	32%	13%
Léva	16%	26%	14%	34%	10%
Nagymihály	9%	27%	13%	39%	12%
Érsekújvár	15%	20%	4%	34%	17%
Nagyőrce	25%	52%	8%	7%	8%
Rimaszombat	15%	30%	14%	35%	7%
Rozsnyó	8%	20%	11%	61%	0%
Vágsellye	8%	44%	9%	29%	10%
Szenc	12%	23%	5%	36%	13%
Töketerebes	22%	23%	4%	32%	12%
Nagykürtös	14%	18%	13%	33%	20%
„Magyar” járások összesen	14%	23%	10%	35%	14%
Szlovákia összesen	14%	30%	12%	32%	11%

Forrás: Az SZK Építésügyi és Régiófejlesztési Minisztériumának adatai alapján a szerző számítása

E támogatási program harmadik alprogramja főként a panelházak funkcionális hibáinak javítására irányul. Az adott térségbeli települések ezt az alprogramot kismértékben használják ki, ezért nem is foglalkozunk vele.

3.3.3. A regionális fejlesztési ügynökségek integrált hálózata

Amikor a 738/2000. számú kormányhatározat értelmében 2000-ben létrehozták a területfej-

lesztési ügynökségek egységes hálózatát, a cél az volt, hogy ezek az ügynökségek lássák el az adott régió belül az intézményi koordinációt. Már a hálózat kialakulásakor feltételezték, hogy a közigazgatási reformfolyamat előrehaladtával, bizonyos feladat- és hatásköröknek a területi önkormányzatokhoz történő telepítése révén a hálózathoz tartozó ügynökségek a regionális programok és projektek kidolgozása-kor az önkormányzatok számára szakmai műhelyként szolgálnak majd.

10. táblázat

A regionális fejlesztési ügynökségek tevékenységéhez nyújtott állami dotáció 1994–2003 között

Év	A támogatásban részesült ügynökségek száma	Pénzbeli támogatás (Sk-ban)
1994	1	1 341 907
1995	1	11 500 000
1996	5	13 161 000
1997	5	12 991 000
1998	7	9 948 000
1999	9	6 630 000
2000	18	10 072 318
2001	18	17 235 000
2002	21	19 380 000
2003	23	

Forrás: Az SZK Építésügyi és Régiófejlesztési Minisztériuma

A kerületi önkormányzatok létrejöttével és a területfejlesztési feladat- és hatáskörök átadásával szükségessé vált a regionális fejlesztési ügynökségek helyzetének és feladatának a szlovákiai területfejlesztés intézményi rendszerét tekintetbe vevő újrafogalmazása. Az ügynökségek a minisztériumtól a teljesítendő feladatokat összesítő szerződés alapján kapják a dotációt. Az e tevékenységek végzésére nyújtott támogatás összege 2001–2002-ben a nem kedvezményezett régiókban működő ügynökségek részére (a 923/1999. számú kormányhatározattal jóváhagyott ún. *Integrált szociális és területfejlesztési terv* értelmében) 540 ezer Sk volt, a kedvezményezett régiókban dolgozó

ügynökségek számára pedig 1,2 millió Sk. 2003-ban a regionális fejlesztési ügynökségek által a minisztériumi támogatás fejében vállalt tevékenységek köre elsősorban az előcsatlakozási és a strukturális alapokat érintő konzultációs szolgáltatásokra, valamint a minisztériumi együttműködésből eredő feladatok ellátására szűkült. A tevékenységi kör szűkülésével párhuzamosan csökkent a támogatás is: a nem kedvezményezett régiókban működő ügynökségek esetében 450 ezer Sk-ra, a kedvezményezett régiókban működők esetében pedig 750 ezer Sk-ra (11. táblázat).

4. BEFEJEZÉS

Tanulmányunkban arra tettünk kísérletet, hogy a szlovákiai területfejlesztési politikát és a közigazgatási rendszer fejlődését a magyar nemzetiségű lakosság által lakott területre gyakorolt hatásuk alapján elemezzük. A bevezető részben e lakossági csoport területi és települési elhelyezkedését vizsgáltuk. Megállapíthattuk, hogy a magyar kisebbség elsősorban az 1000 lakosnál kisebb lélekszámú, vidéki jellegű településeken (fálvakban) él, s az e kisebbség által lakott területen csak kevés város lakossága haladja meg a húszezret. A vázolt településszerkezet a térség 1989 előtti fejlesztését elhanyagoló gazdaságpolitika következményeként kialakult gazdasági-társadalmi elmaradottsággal társulva olyan mély problémákban nyilvánult meg, amelyekkel e területnek még ma is szembe kell néznie.

Állításunkat alátámasztja az a tény is, hogy az 1989 utáni időszakban egyes járásokra minden kormányzat regionális fejlesztési politikája kiemelt, bár nem mindig rendszeres figyelmet fordított. Csak a két fő fejlődési centrummal, Pozsonnyal és Kassával közvetlenül határos területek profitálnak előnyös helyzetükből, elsősorban abból, hogy az e városokban dolgozók lakóhelyévé válnak. 1989 után szinte az egész időszak alatt léteztek különböző, az elmaradottabb térségek felzárkóztatását elősegítő programok, bár gyakran hiányzott közöttük a koordináció. A tanulmányban többek között azt vizs-

11. táblázat

A magyar jellegű járásokban működő regionális fejlesztési ügynökségeknek (RFÜ) nyújtott dotáció (Sk-ban)

Az ügynökség neve/év	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	Összesen
Rozsnyói RFÜ	1 400 000	2 300 000	1 620 000	900 000	939 285	1 200 000	1 200 000	9 559 285
Töketerébesi RFÜ	1 000 000	2 358 000	1 250 000	730 000				5 338 000
Rimaszombati RFÜ				900 000	418 583	1 200 000	1 200 000	3 718 583
Galántai RFÜ					350 000	495 000	350 000	1 195 000
Komáromi RFÜ					700 000	1 200 000	1 200 000	3 100 000
Királyhelmeci RFÜ					700 000	1 200 000	1 200 000	3 100 000
Dél-szlovákiai Fejlesztési Társulás – Losonci RFÜ					700 000	1 200 000	1 200 000	3 100 000
Szepsi RFÜ					700 000	1 200 000	1 200 000	3 100 000
Ipoly–Garam RFÜ, Ipolyság					600 000	1 200 000	1 200 000	3 000 000
Szenc–Bazini RFÜ							620 000	620 000
Alsó-Zempléni RFÜ, Töketerébes*								
Közép-Ipoly-völgyi RFÜ, Zsély*								
Vágsellye és környéke RFÜ, Vágsellye*								
Ister RFÜ, Dunaszerdahely*								
A magyar kisebbségi területen működő ügynökségeknek nyújtott támogatás %-ban	18%	36%	29%	38%	51%	52%	48%	35 830 868
Összesen	13 161 000	12 991 000	9 948 000	6 630 000	10 072 318	17 235 000	19 380 000	89 417 318

* – az ügynökséget 2003-ban sorolták be a hálózatba

Forrás: Az SZK Építésiügyi és Régiófejlesztési Minisztériumának adatai alapján a szerző számítása

gáltuk, hogyan valósult meg a dél-szlovákiai régióban három területfejlesztési program. Az intézményi program: a regionális fejlesztési ügynökségek támogatása a térségben látható „nyomot” hagy, mivel e területen 13 ügynökség működik. Az ügynökségek a helyi szinten megvalósuló fejlesztéseket ösztönzik és támogatják, bár jelenleg helyzetük bizonytalan, mivel az eredetileg általuk ellátott koordináló funkciót az újonnan alakult kerületi önkormányzatok szervei vették át.

Még szembetűnőbb a hatása annak a két támogatási programnak, melyeket az előzőekben elemeztünk. 1996 óta az utóbbi hét évben e programok révén a dél-szlovákiai régióba vissza nem térítendő dotáció formájában mintegy 2,5 milliárd Sk támogatás jutott. A támogatások alapvetően a lakosság életkörülményeinek javítását (lakásépítés, az infrastruktúra fejlesztése), illetve a munkahelyteremtést és a helyi kisvállalkozások versenyképességének a javítását célozták.

A közigazgatási reform nagyon gyakran közvetlenül érintette a magyar nemzetiségű lakosságot, ugyanis az ország területi-közigazgatási beosztásának reformja kapcsán mindig felvetődött az ún. „magyarkérdés”. Végül is ezek a változások az adott régió belső térszerkezetét alig érintették. Dél-Szlovákiában az etnikai összetartás főképp a parlamenti, illetve a kommunális választások eredményében nyilvánul meg. A helyi önkormányzati választások esetében megfigyelhető az a trend, hogy a politikai pártok indította polgármester- és képviselőjelöltek ellenében egyre inkább előtérbe kerülnek a független jelöltek.

Ha az említett, a polgári társadalom irányába mutató tendenciákat megfelelő helyi infrastrukturális beruházások támogatják, e határ menti régióknak komoly esélye van ahhoz, hogy levesse magáról a „marginalizálódott térség” címét.

IRODALOM

Bašovský, Oliver 1995. Súčasný stav a prognóza urbánnej a regionálnej štruktúry Slovenska

a ekonomická transformácia. *Sborník České geografické společnosti*, 2. sz. 78–91. p.

Bežák, Anton 2002. Interregionálne migrácie na Slovensku v rokoch 1981–1998. *Sociológia*, 34. évf. 4. sz. 327–344. p.

Buček, Ján 2001. Responding to Diversity: Solutions at the Local Level in Slovakia. In: Bíró, Anna-Marie a Kovács, Petra (eds.): *Diversity in Action: Management of Multi-ethnic Communities in Central and Eastern Europe*. Budapest, LGI/OSI, 273–306. p.

Buchta, Stanislav 2003. Slovenský vidiek na konci dvadsiateho storočia. *Sociológia*, 35. évf. 2. sz. 125–140. p.

Dostál, Ondrej 2002. Národnostné menšiny. In: Kollár, Miroslav–Mesežnikov, Grigorij (eds.): *Slovensko 2002. Súhrnná správa o stave spoločnosti*. I. köt. Bratislava, Inštitút pre verejné otázky, 195–212. p.

Gajdoš, Peter 1992. Sociálno-priestorové súvislosti vývoja Slovenska. *Sociológia*, 24. évf. 5. sz. 408–420. p.

Gajdoš, Peter 2001. K vybraným problémom transformácie sociálno-priestorovej situácie Slovenska v deväťdesiatych rokoch. *Sociológia*, 33. évf. 2. sz. 185–206. p.

Hagovská, Andrea 2000. Regionálna politika. In: Kollár, Miroslav–Mesežnikov, Grigorij (eds.): *Slovensko 2000. Súhrnná správa o stave spoločnosti*. Bratislava Inštitút pre verejné otázky, 513–532. p.

Kling, Jaroslav 2002. Regionálne súvislosti reformy verejnej správy. In: Mesežnikov, Grigorij–Nižňanský, Viktor (eds.): *Reforma verejnej správy na Slovensku 1998–2002. Súvislosti, aktéri, volby*. Bratislava, Inštitút pre verejné otázky, 91–120. p.

Kling, Jaroslav 2003. Regionálna politika In: Kollár, Miroslav–Mesežnikov, Grigorij (eds.): *Slovensko 2003. Súhrnná správa o stave spoločnosti*. II. köt. Bratislava, Inštitút pre verejné otázky, 493–510. p.

Kling, Jaroslav–Pílat, Jaroslav 2003. Verejná správa In: Kollár, Miroslav–Mesežnikov, Grigorij (eds.): *Slovensko 2003. Súhrnná správa o stave spoločnosti*. Bratislava, Inštitút pre verejné otázky, 193–209. p.

- Kling, Jaroslav–Nižňanský, Viktor–Pilát, Jaroslav 2002. Separate Existence Above All – Local Self-Governments and Service Delivery in Slovakia. In: Swanievicz, Pawel (ed.): *Consolidation or Fragmentation? The Size of Local Governments in Central and Eastern Europe*. Budapest, OSI/LGI, 101–166. p.
- Krivý, Vladimír et al. 1996. Regióny Slovenska: východisková situácia a nedávny vývin. In: Bútorá, Martin–Hunčík, Péter (eds.): *Slovensko 1995. Súhrnná správa o stave spoločnosti*. Bratislava, Nadácia Sándora Máraiho, 257–273. p.
- Krivý, Vladimír 1997. Regióny. In: Bútorá, Martin (ed.): *Slovensko 1996. Súhrnná správa o stave spoločnosti a trendoch na rok 1997*. Bratislava, Inštitút pre verejné otázky, 315–332. p.
- Krivý, Vladimír 2002. Regionálne voľby 2001 – analýza výsledkov. In: Mesežnikov, Grigorij–Nižňanský, Viktor (eds.): *Reforma verejnej správy na Slovensku 1998–2002. Súvislosti, aktéri, voľby*. Bratislava, Inštitút pre verejné otázky, 201–249. p.
- Krivý, Vladimír–Feglová, Viera–Balko, Daniel 1996. *Slovensko a jeho regióny: sociokultúrne súvislosti volebného správania*. Bratislava, Nadácia Médiá, 414 p.
- Nižňanský, Viktor–Kling, Jaroslav 2001. Verejná správa. In: Kollár, Miroslav–Mesežnikov, Grigorij (eds.): *Slovensko 2001. Súhrnná správa o stave spoločnosti*. Bratislava, Inštitút pre verejné otázky, 199–222. p.
- Nižňanský, Viktor–Kling, Jaroslav 2002. Verejná správa. In: Kollár, Miroslav–Mesežnikov, Grigorij (eds.): *Slovensko 2002. Súhrnná správa o stave spoločnosti*. Zv. I. Bratislava, Inštitút pre verejné otázky, 2002.
- Nižňanský, Viktor–Kňazko, Miroslav 2000. Verejná správa. In: Kollár, Miroslav–Mesežnikov, Grigorij (eds.): *Slovensko 2000. Súhrnná správa o stave spoločnosti*. Bratislava, Inštitút pre verejné otázky, 239–262. p.
- Program obnovy dediny – www.enviro.gov.sk/minis/uzemne/dedina/index.htm.
- Register územnoplánovacej dokumentácie – www.sazp.sk/slovak/struktura/cuper/upd/new/index.htm.

A DÉLI RÉGIÓK TELJESÍTŐKÉPESSÉGE*

Kulcsszavak: A lakosság korösszetétele, természetes régiók, a teljesítőképesség mutatói, foglalkoztatottság és munkanélküliség, infrastruktúra-ellátottság, termelési mutatók és bérek.

1. BEVEZETŐ

Az ún. déli régiók teljesítőképességének az utolsó húsz évre visszamenő összevetése minden elemző számára nagy kihívást jelent. Országunknak s ezen belül az ún. déli régiónak a múlt századbeli viharos történelme geopolitikai szintű vitákra adhat okot, az érintett terület gazdasági teljesítőképességének interpretálásakor azonban elsősorban a tényekhez ragaszkodunk. Célunk ugyanis az, hogy Dél-Szlovákia gazdasági fejlődésének nem politikai, hanem technikai elemzését nyújtsuk.

Elemzésünk a statisztikai hivatal adatain, valamint egyéb statisztikai felméréseken alapul, ennek ellenére olyan problémákkal is meg kell küzdenünk, melyek elemzésünk néhány eredményét kissé torzíthatják. Reméljük, hogy ezt olvasóink megbocsátják nekünk. Előljáróban tehát néhány módszertani megállapítás:

A régiók gazdasági teljesítőképességének mérésére a M.E.S.A. 10 elemzői által e célra kifejlesztett speciális RegionView szoftver módosított változatát használjuk. Az inputok definiálásakor két kulcsfontosságú tényezőt kell figyelembe vennünk:

1. az új területi-közigazgatási rendszert,
2. az adatok struktúrájában bekövetkezett változásokat.

1996-tól új területi-közigazgatási rendszer van érvényben. A korábbi 38 járásból 79 új já-

rás jött létre. Igaz ugyan, hogy e változás a déli régiókat nagyjából nem is érintette, egy-két járás esetében a változások lényegesek. A jobb tájékozódás és az adatok időbeli összevetetősége érdekében a történelmileg adott természetes régiókat vetjük össze. Az általunk használt felosztás a területi-közigazgatási rendszerre vonatkozó reformkonceptiók közül az ún. „megyei változat” néven ismert, e szerint kulturális-történelmi, gazdasági és társadalmi kapcsolataik alapján Szlovákia területe 16 természetes régióra oszlik (1. és 2. térkép).

Mivel a régi járások alapján nem lehetett a természetes régiókat kialakítani, a régi járások besorolását az egyes természetes régiókba az 1. táblázatban közöljük.

A 16 természetes régió közül kiválasztottuk a déli régióként definiálhatóakat. E jelentés céljaira déli régiónak minősítjük azokat, amelyek határosak Magyarországgal (1. térkép), és statisztikailag jelentős számú magyar kisebbségi lakossal rendelkeznek (2. táblázat). Véleményünk szerint e kritériumoknak leginkább az alábbi hat természetes régió felel meg:

1. Dunamellék–Alsó-Vágmellék,
2. Alsó-Nyitra,
3. Bars,
4. Gömör–Kishont–Nógrád,
5. Kassa–Abaúj,
6. Zemplén.

* *Jelen tanulmányban a M.E.S.A. 10 alábbi munkáiból származó adatokat használtuk fel: RegionView, RegionPerformance, Slovenský spotrebitel' na prahu 3. tisícročia (M.E.S.A. 10 Consulting Group, Publicis – Knut – United Consultants).*

1. térkép A régi járások

Forrás: M.E.S.A. 10 Consulting Group Kft.

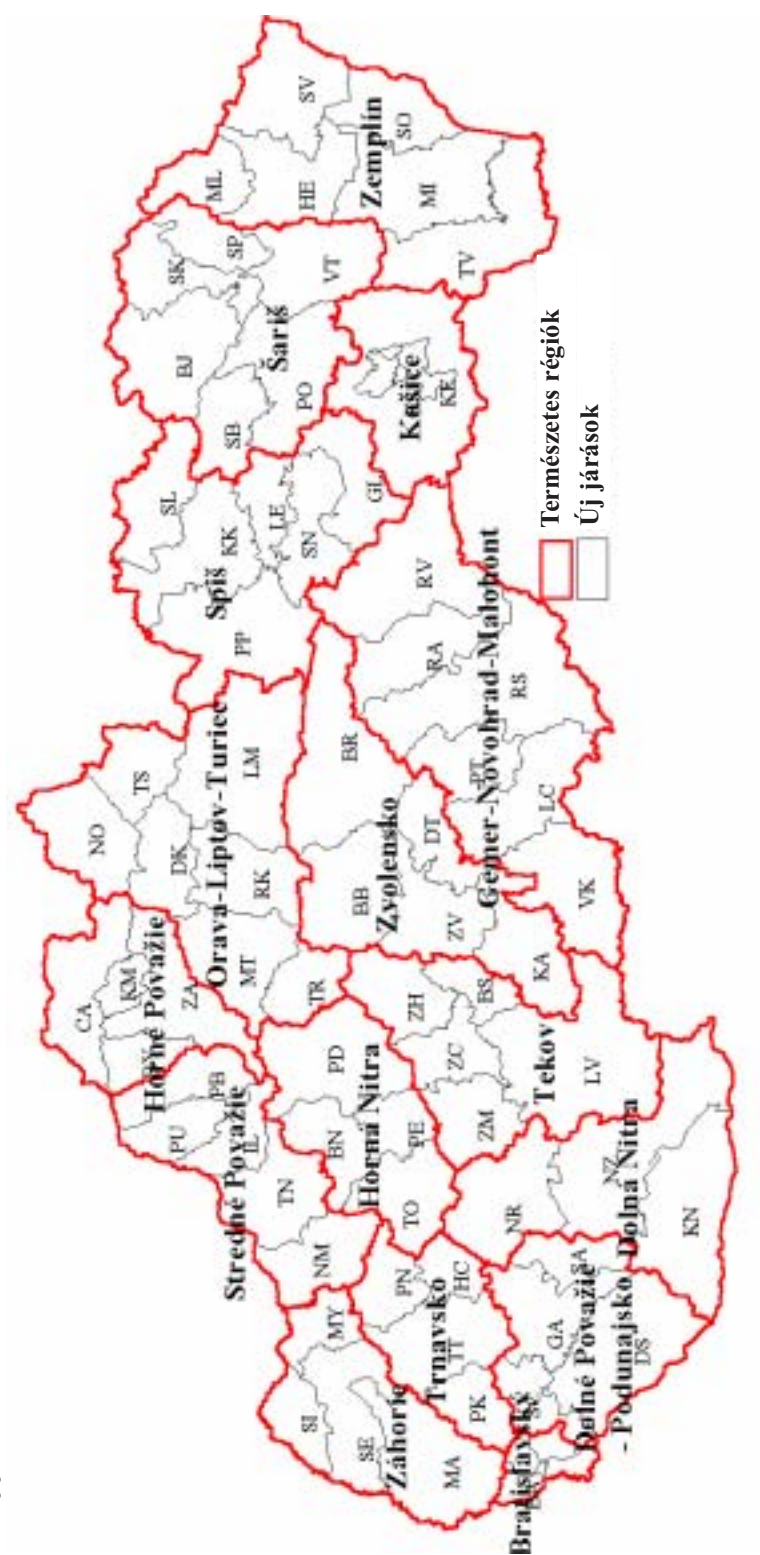
Megjegyzés: Az 1. és 2. térképen szereplő természetes régiók magyar megfelelőit a 347. oldalon tüntetjük fel. A járások rövidítését a 297. oldalon található 1. táblázatban adjuk meg (kód).

1. táblázat

A régi járások besorolása az egyes természetes régiókba

Régió	Régi járás	Kód	Nem tartozik bele – a település neve	Beletartozik – a település neve
Pozsony	Pozsony	BA		egész
Alsó-Nyitra	Komárom	KN		egész
	Érsekújvár	NZ		egész
	Nyitra	NR	Az új Aranyosmaróti járás, Mocsonok, Királyi, Köpösd	Garamnémeti
Dunamellék–Alsó-Vágmellék	Dunaszerdahely	DS		egész
	Galánta	GA		egész
	Nyitra	NR		Mocsonok, Királyi, Köpösd
	Pozsonyi járás	BH		Az új Szenci járás, az ide tartozó falvak közül Boldogfa, Réte, Királyfa, Nagyborsa, Egyházfa, Hegysúr és Magyarisziget korábban a Galántai járásba tartozott
Gömör–Kishont–Nógrád	Rozsnyó	RV		egész
	Rimaszombat	RS		egész
	Nagykürtös	VK		egész
	Losonc	LC		egész
Felső-Nyitra	Nagytapolcsány	TO		egész
	Privigye	PD		egész
Felső-Vágmellék	Zsolna	ZA		egész
	Csaca	CA		egész
Kassa–Abaúj	Kassai járás	KS		egész
	Kassa város	KE		egész
Árva–Liptó–Turóc	Alsókubin	DK		egész
	Liptószentmiklós	LM		egész
	Turócszentmárton	MT		egész
Sáros	Eperjes	PO		egész
	Bártfa	BJ		egész
	Vízköz	SK		egész
	Varannó	VT		egész
Szepes	Poprád	PP		egész
	Igló	SN		egész
	Ólubló	SL		egész
Közép-Vágmellék	Vágbeszterce	PX		egész
	Trencsén	TN		egész
	Nagyszombat	TT		egész
Bars	Léva	LV		egész
	Garamszentkereszt	ZH		egész
	Nyitra	NR		Az új Aranyosmaróti járás, valamint Garamnémeti, amely a volt Szenici járásba tartozott
Nagyszombat	Nagyszombat	TT		egész
	Pozsonyi járás	BH		Az új Bazini járás
Hegyesút	Szenic	SE		egész
	Pozsonyi járás	BH		Az új Malackai járás, a járásból Kis- és Nagylévárd, Záhorie (katonai objektum), Pozsonyárvod, Szentistvánkút, Barátlak, Széleskút, Detrekővárálja és Detrekőszentmiklós korábban a régi Szenici járásba tartozott
Zemplén	Töketeribes	TV		egész
	Nagymihály	MI		egész
	Homonna	HN		egész
	Varannó	VT		egész
Zólyom	Besztercebánya	BB		egész
	Zólyom	ZV		egész

2. térkép
Az új járások

Forrás: M.E.S.A. 10 Consulting Group Kft.

2. táblázat**A természetes régiók lakosságának nemzetiségi összetétele (%)**

A régió neve	A szlovák lakosság részaránya	A magyar lakosság részaránya
Dunamellék–Alsó-Vágmellék	46,4%	51,2%
Alsó-Nyitra	63,6%	33,9%
Gömör–Kishont–Nógrád	65,2%	29,0%
Bars	83,6%	13,4%
Zemplén	78,7%	12,3%
Kassa–Abaúj	86,0%	6,7%

Forrás: Az SZK Statisztikai Hivatalának adatai alapján a M.E.S.A. 10 Consulting Group Kft. számítása

A statisztikai hivatal által közölt adatok struktúrájában bekövetkezett változások: Az utóbbi húsz év során – elemzésünk célja az 1985–2003 közötti időszak – jelentős változások következtek be a vizsgált adatok összetételében. E változások természetesen összefüggtek az 1989 utáni társadalmi átalakulással, illetve olyan új jelenségek megjelenésével, melyek korábban vagy nem léteztek (pl. a munkanélküliség), vagy nem mérték őket (pl. külföldi beruházások). Az említett okokból kifolyólag tehát néhány adat hosszú távon konzisztensnek mutatkozik (ilyenek pl. a demográfiai adatok), míg mások (pl. gazdaság, munkaerőpiac) esetében néhány paramétert módosítanunk kell, illetve mással kell helyettesítenünk.

A hat természetes régióba sorolt déli régióknak a többi természetes szlovákiai régióhoz viszonyított teljesítőképességét az alapvető

gazdasági és demográfiai paraméterek segítségével mutatjuk be (3. táblázat).

A bemutatott modell az egyes régiókat 10 mutató segítségével értékeli, ezek négy területet érintenek: demográfia, foglalkoztatottság, gazdaság, infrastruktúra. Tudatában vagyunk annak, hogy ezek az indikátorok nem szükségszerűen jellemzik átfogóan az adott régió teljesítőképességét, ám néhány fontos mutató esetében – mint pl. az egy lakosra jutó beruházások értéke, illetve a GDP/lakos index – nem állnak rendelkezésünkre regionális bontású, illetve elég hosszú időszakra vonatkozó adatok. Ezekkel a korlátozásokkal számolnunk kell az egyes régiók teljesítőképességének értelmezésekor.

A természetes régiók egyes adatait a teljesítőképesség méréséhez kétszer súlyozzuk:

1. Első súlyozás: a koronában, százalékban vagy számokban megadott valódi értékhez egy

3. táblázat**A régiók teljesítőképességének mutatói**

Terület	A teljesítőképesség	%-os súlya
Demográfia és emberi erőforrások	öregedési index	6
Foglalkoztatottság	feldolgozóipar	10
	építőipar	10
	mezőgazdaság	10
	átlagbér	8
Gazdaság	– a feldolgozóiparban	8
	– az építőiparban	8
	– a mezőgazdaságban	8
	bruttó termelés	25
	befejezett lakások száma	7
Infrastruktúra		
A régió teljesítőképessége		100,0

Forrás: M.E.S.A. 10 Consulting Group Kft.

0–100 skáláról meghatározott pontértéket rendelünk úgy, hogy a legjobb régió 100, a legrosszabb 0 pontot kap. Ha a legerősebb és a leggyengébb régió közötti különbség túlságosan nagy, a két szélső értéket kizárjuk, és csak utólagosan értékeljük (pl. Pozsonyt néhány indikátor tekintetében). Ilyen esetben egyes mutatók pontértéke a 100 pontot is meghaladhatja.

2. Második súlyozás: az egyes mutatók súlya eltérő, egyesek fontosabbak (pl. a termelés súlya 25%, a feldolgozóipari foglalkoztatottságé 10%), mint mások (pl. az új építésű lakások súlya 7%). Ezért minden paraméterhez egy adott súlyt rendelünk, s az első súlyozáskor kapott pontértéket ezzel beszorozzuk. Eredményként a régió teljesítőképességére utaló ún. összetett mutatót kapunk, amely a súlyozott pontértékek szorzata.

2. A RÉGIÓK TELJESÍTŐKÉPESSÉGÉNEK ÖSSZEVEVETÉSE

Az egyes déli járások túlságosan heterogén volta, a területi-közigazgatási rendszer módosulása kiváltotta problémák és az adatok konzisztenciája miatt az egyes déli járásokat a természetes régiók szerint csoportosítva értékeljük.

Valószínűleg senkit sem lep meg az a tény, hogy a teljesítőképesség tekintetében a vizsgált régiók között az elsőbbség Pozsonyt illeti (111,4 pont), meglepő viszont az, mennyire „elhúzott” Pozsony a többiekől – a teljesítőképesség alakulása nem kiegyenlített. Pozsony 14 ponttal javított a helyzetén, a második legdinamikusabb fejlődő térség Nagyszombat és vidéke (+5,4 pont), a harmadik a Pozsony gazdasági és szociális „hátszágát” jelentő hegyentúli (Záhorie) régió (+5,0 pont).

Egyúttal szétnyíltak az olló szarai az első és a második, illetve az első és az utolsó régió között. Az utóbbi húsz évben Pozsony a Kassa–Abaúji régióhoz viszonyítva 23,7 ponttal javult, így a kettejük közötti távolság 32,6 pontra növekedett. A pozsonyi és az utolsó, a sárosi régió közötti különbség pedig elérte az 56,5 pontot. A régióközi eltérések növekedését bizonyítja az is, hogy a standard eltérés 9,24 pontról 13,46 pontra növekedett. Érdekes vi-

szont, hogy a kilencvenes évek első felében a regionális különbségek csökkentek (8,01 ponttal). Pozsony teljesítőképessége jelenleg a leggyengébb régió kétszeresét teszi ki, a nyolcvanas évek második felében az eltérés csak 1,5-szeres volt (4. táblázat).

A többi régióval összevetve a déli régiók értékelése nem éppen hízelgő. Kiinduló helyzetét figyelembe véve a legnagyobb visszaesés a kassa–abaúji régiót jellemezte, ugyanis teljesítőképessége minden régióénál jobban romlott: -9,6 ponttal. Mindezek ellenére továbbra is a második legjobban teljesítő szlovákiai régió (78,8 ponttal), bár előnye a nagyszombati régióhoz (75,4 pont) viszonyítva kisebb, mint húsz éve volt. A déli régiókban elért fejlődés röviden az alábbiakban foglalható össze:

1. A legnagyobb előrelépést a barsi régió érte el, melynek déli, magyarlakta területei sűrűn lakottak (elsősorban a Lévai járás). A növekedés dinamikája 3,4 pont, s a kassa–abaúji régióhoz viszonyított lemaradása abszolút értékben csak 6 pont.

2. Nem meglepő, hogy a déli régiók csoportjában a második helyen a Dunamellék végzett, melynek helyzete a többi déli régióéhoz viszonyítva a legkevésbé romlott (3,4 ponttal). A mezőgazdaság bonyolult helyzetben van, a régió húzóágazatává a feldolgozóipar, elsősorban a vegyipar, az elektronikai és az élelmiszeripar vált. A többi régióval összevetve azonban helyzete romlott. A nyolcvanas évek végén a Dunamellék és Felső-Nyitra Szlovákia harmadik legerősebb régiója volt, mára a 8. helyre csúszott vissza, s pozícióját elsősorban is a boom-ot átélő vágmelléki területeknek és a nagyszombati régiónak adta át. Érdekes, hogy húsz év alatt a Dunamellékhez viszonyítva Bars 6,8 pontot javított.

3. Alsó-Nyitra 5,9 ponttal csúszott vissza, és 9. helyével a táblázat utolsó negyedében elhelyezkedő régiók sorát nyitja. Itt is főként az építőipar és a mezőgazdaság problémái voltak a meghatározóak, bár az ipari foglalkoztatottak száma csak minimálisan csökkent, és szépen alakul a bruttó termelés is.

4. Nagy gondokkal küzd a gömör–kishont–nógrádi régió. Ez a régió mindig is problémásnak minősült, sőt a kilencvenes évek vé-

4. táblázat

A régiók pontértékben megadott teljesítőképessége 1985–2004 között (a maximum 100 pont)

Régió	1985–1989	1990–1994	1995–1999	2000–2004	A 2000–2004 és az 1985–1989 közötti évek különbsége pontértékben
Pozsony	97,4	91,2	96,1	111,4	14,1
Kassa–Abaúj	88,4	85,7	83,9	78,8	-9,6
Nagyszombat	70,0	69,8	71,3	75,4	5,4
Bars	69,4	68,4	68,2	72,8	3,4
Közép-Vágmellék	69,8	68,7	67,1	69,7	-0,1
Hegyentúl	64,2	68,5	68,8	69,2	5,0
Felső-Vágmellék	63,6	64,0	64,9	67,5	3,8
Dunamellék–Alsó-Vágmellék	70,6	69,5	64,1	67,2	-3,4
Felső-Nyitra	70,6	67,2	64,5	66,2	-4,4
Árva–Liptó–Turóc	70,1	67,1	64,1	65,8	-4,3
Zólyom	69,6	63,1	60,8	61,9	-7,7
Szepes	68,4	65,2	60,7	61,5	-6,9
Felső-Nyitra	63,7	65,7	57,0	57,8	-5,9
Zemplén	67,1	64,4	60,9	57,3	-9,8
Gömör–Kishont–Nógrád	63,4	63,1	56,7	55,6	-7,9
Sáros	64,3	62,5	55,3	54,9	-9,4
Standard eltérés*	9,2	8,0	10,5	13,5	
A leggyengébb járás (minimális érték)	63,4	62,5	55,3	54,9	
A legerősebb járás (maximális érték)	97,4	91,2	96,1	111,4	
A leggyengébb és a legerősebb járás közötti különbség (pontértékben)	33,9	28,7	40,9	56,5	
Index	1,5	1,5	1,7	2,0	

* Esetünkben a standard eltérés a régiókközi egyenlőtlenségek növekedését fejezi ki (pontértékben megadva)

Forrás: M.E.S.A 10 Consulting Group Kft.

Megjegyzés: A déli járásek adatait félkövér betűvel szedték.

gén az ország leggyengébb térsége volt, s máig nem sikerült „összeszednie” magát (a csökkenés mértéke 7,9 pont, jelenleg közvetlenül Sáros előtt az utolsó előtti helyet foglalja el). A térség fő problémája a hiányos infrastruktúra (úthálózat, vízvezeték), valamint a fiatal és képzett lakosság elvándorlása (a gyermekkorúaknak az időskorú népességhez viszonyított aránya 1,2-ről 0,99-re csökkent). A régió Szlovákián belül jelenleg a legmagasabb munkanélküliséggel küzd (24,3%), s egyértelműen a legelmaradottabb térségek egyike hazánkban.

5. Hasonlóan drámai a helyzet Zemplénben is. A nyolcvanas évek végén még „kényelmes” helyzetben levő térség 9,8 pontot veszített. Je-

lenleg a legnagyobb gondot a mezőgazdasági termelés szinte teljes mértékű leépülése jelenti. Az agrárfoglalkoztatottak száma 32 ezerről 6 ezerre csökkent! A munkanélküliség csak néhány százalékponttal alacsonyabb, mint a Gömör–Kishont–Nógrád régióban: 21,5%.

6. Igaz ugyan, hogy Kassa Szlovákia második legerősebb térsége, 9,6 pontos visszaesése drámainak mondható. Ebben a legnagyobb szerepet a termelés visszaesése és az ipari foglalkoztatottak számának jelentős csökkenése – 31 ezerről 17 ezerre – játszik. Bár az átlagbér a második legmagasabb Szlovákiában, s így jóval az átlag fölött van, ez a tény nem képes kompenzálni a foglalkoztatottság csökkenése által okozott veszteséget.

5. táblázat

Az egyes régiók rangsorbeli helyének változása az utóbbi 20 évben

Régió	1985–1989 helyezés	2000–2004 helyezés	Változás
Pozsony	1	1	0
Kassa–Abaúj	2	2	0
Nagyszombat	6	3	+ 3
Bars	9	4	+ 5
Közép-Vágmellék	7	5	+ 2
Hegyentúl	13	6	+ 7
Felső-Vágmellék	15	7	+ 8
Dunamellék–Alsó-Vágmellék	3	8	- 5
Felső-Nyitra	4	9	- 5
Árva–Liptó–Turóc	5	10	- 5
Zólyom	8	11	- 3
Szepes	10	12	- 2
Alsó-Nyitra	14	13	+ 1
Zemplén	11	14	- 3
Gömör–Kishont–Nógrád	16	15	+ 1
Sáros	12	16	- 4

Forrás: M.E.S.A. 10

A régiók sorrendjét összevetve megállapíthatjuk, hogy Kassa–Abaúj (0 elmozdulás), Alsó-Nyitra (1 hely javulás) és Gömör–Kishont–Nógrád (1 hely javulás) helyzete nem nagyon változott. Az a bizonyos „kistigris” Bars, amely 5 helyet javított. Három hellyel csúszott vissza Zemplén és öttel Dunamellék (5. táblázat).

Összességében megállapíthatjuk, hogy a déli régiók lemaradása három fő okra vezethető vissza (ugyanakkor azt is figyelembe kell vennünk, hogy a lemaradás mértéke nyugatról kelet felé haladva növekszik):

1. az agrárfoglalkoztatottak számának csökkenése, a lassú ipari szerkezetváltás, elsősorban a keleti régiókban;

2. hiányos infrastruktúra (úthálózat, víz, lakás) – a lemaradás ugyancsak kelet felé növekszik;

3. a pozsonyi, de a szlovákiai átlaghoz viszonyítva is alacsony bérszínvonal (ez alól kivétel Kassa).

2.1. Foglalkoztatottság és munkanélküliség

A munkanélküliség mint társadalmi jelenség csak az 1989-es változások után jelentkezett. Általánosságban elmondható, hogy a munkanélküliség a kilencvenes évek második felében növekedett jelentős mértékben, az új évezred első éveit a

stagnálás, a 2003-as és a 2004-es évet pedig a munkanélküliségi ráta csökkenése jellemezte.

A régiók munkanélküliségi adatait összevetve: a vizsgált déli régiók az e tekintetben legrosszabb helyzetű térségek közé tartoznak. A helyzet elsősorban a gömör–kishont–nógrádi régióban (24,3%) és Zemplénben (21,5%) a leginkább kritikus. A déli régiók esetében a foglalkoztatottság a mezőgazdaságban és az építőiparban csökkent (6. táblázat).

2.2. Infrastruktúra-ellátottság

Az életszínvonalnak és egyúttal a régió teljesítőképességének egyik fontos mutatója az újonnan épített lakások száma, mivel ez a munkaerő számára vonzóvá teszi az adott térséget. A déli régiókra a lakásépítés jelentős mértékű csökkenése a jellemző.

Figyeljük meg, hogy a kilencvenes évek második felében kevés új lakás épült, sok régióknak azonban sikerült a helyzeten változtatni, s az új évezred első éveiben a lakásépítés volumene majdnem megkétszereződött. Továbbá is problémát okoz azonban a déli régiók, főként Gömör–Kishont–Nógrád, de meglepő módon Alsó-Nyitra is. A lakásépítés üteme egyértelműen keleten, Zemplénben és Abaújban a legala-

6. táblázat

Regisztrált munkanélküliség régióként (%)

Régió	1985–1989	1990–1994	1995–1999	2000–2004
Pozsony	0,0	3,7	4,2	4,6
Közép-Vágmellék	0,0	5,2	7,8	8,9
Nagyszombat	0,0	5,8	8,7	9,4
Hegyentúl	0,0	4,9	10,1	12,9
Zólyom	0,0	5,5	10,8	13,3
Felső-Nyitra	0,0	5,6	11,5	13,4
Dunamellék–Alsó-Vágmellék	0,0	6,7	12,3	13,7
Felső-Vágmellék	0,0	6,3	11,9	13,8
Árva–Liptó–Turóc	0,0	5,3	11,7	14,5
Kassa–Abaúj	0,0	4,7	11,7	15,8
Alsó-Nyitra	0,0	6,4	13,7	17,2
Bars	0,0	6,6	14,9	18,6
Sáros	0,0	6,7	17,3	19,3
Szepes	0,0	6,5	16,7	19,4
Zemplén	0,0	7,3	18,7	21,5
Gömör–Kishont–Nógrád	0,0	7,9	22,1	24,3

Forrás: M.E.S.A. 10

7. táblázat

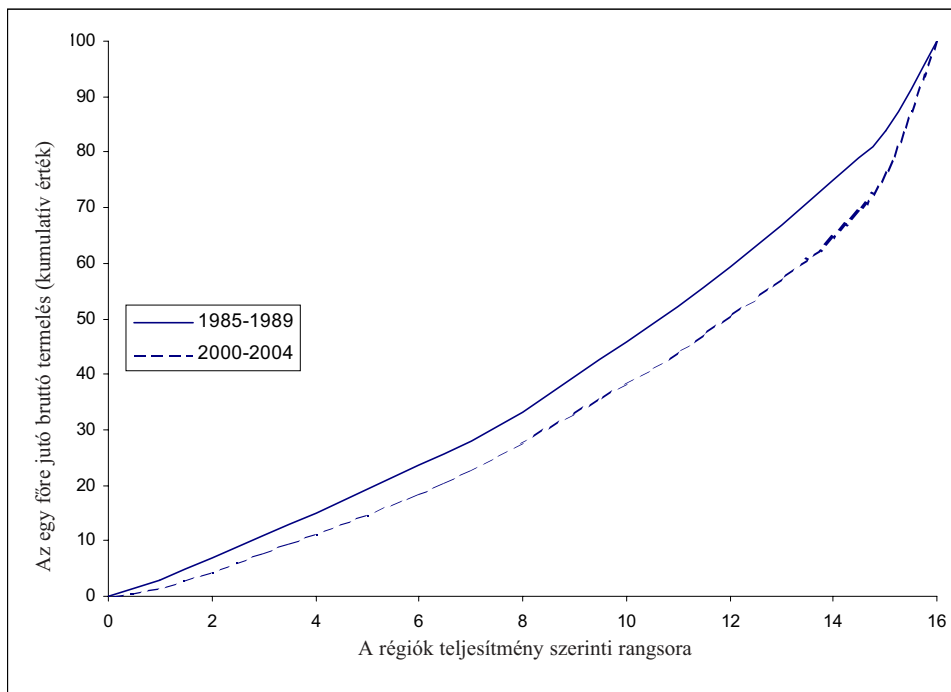
Az 1000 lakosra jutó új lakások száma (%)

Régió	1985–1989	1990–1994	1995–1999	2000–2004
Pozsony	8,8	3,2	2,6	4,3
Nagyszombat	5,1	2,9	1,8	3,6
Dunamellék–Alsó-Vágmellék	5,8	3,6	1,7	3,3
Hegyentúl	5,0	2,9	1,7	2,9
Felső-Vágmellék	5,1	2,9	1,6	2,9
Sáros	6,5	3,4	1,2	2,4
Szepes	6,0	3,7	1,5	2,2
Felső-Nyitra	6,5	3,7	1,3	2,2
Árva–Liptó–Turóc	6,2	3,1	1,3	2,1
Zólyom	8,0	2,3	1,4	2,0
Bars	6,5	2,8	1,1	2,0
Közép-Vágmellék	6,4	3,5	1,5	1,8
Gömör–Kishont–Nógrád	6,3	3,0	1,2	1,8
Alsó-Nyitra	5,4	2,8	0,9	1,7
Zemplén	6,4	3,1	1,2	1,6
Kassa–Abaúj	7,1	2,4	1,9	1,5
Szlovákia	6,4	3,1	1,5	2,4

Forrás: M.E.S.A. 10

1. grafikon

A bruttó termelés koncentrálódása %-ban (kumulatív adat)

Forrás: M.E.S.A. 10

8. táblázat

Az egy lakosra jutó bruttó termelés Sk-ban

Régió	1985–1989	1990–1994	1995–1999	2000–2004	Index
Pozsony	81 744	156 676	334 968	554 267	6,8
Kassa–Abaúj	147 741	143 725	232 149	267 985	1,8
Bars	57 332	55 052	111 116	167 804	2,9
Közép-Vágmellék	68 145	61 519	109 284	154 637	2,3
Nagyszombat	65 829	58 055	111 106	150 777	2,3
Hegyentúl	39 132	53 909	100 416	129 313	3,3
Árva–Liptó–Turóc	74 457	62 279	95 326	127 419	1,7
Felső-Vágmellék	39 171	40 710	81 344	122 624	3,1
Felső-Nyitra	57 975	54 087	86 385	107 204	1,8
Zólyom	59 713	48 303	79 342	99 539	1,7
Zemplén	48 379	37 566	76 720	88 609	1,8
Szepes	37 525	40 082	64 079	83 353	2,2
Alsó-Nyitra	36 229	38 759	62 362	79 471	2,2
Gömör–Kishont–Nógrád	37 325	32 619	56 258	75 164	2,0
Dunamellék–Alsó-Vágmellék	40 713	32 058	49 624	67 739	1,7
Sáros	26 426	25 882	33 071	35 056	1,3
Szlovákia	57 775	60 653	108 888	150 704	2,6

Forrás: M.E.S.A. 10

csonyabb. A magas születési arányszám és a kedvező öregedési index (mindkét régióban 1,19) ellenére az okot a fiatalok elvándorlásában látjuk, a helyben maradó lakosság pedig nem igényli a nagyfokú lakásépítést (7. táblázat).

Ez a helyzet elsősorban is a közúti infrastruktúra javulásával változhat. A déli régiók gazdasági teljesítményének és a közúti infrastruktúrájának összevetése alapján megállapíthatjuk, hogy a közúthálózat színvonala teljes mértékben korrelál a gazdasági teljesítménnyel: mindkettő elmaradott, s ez a déli régiókat az R3, illetve R4 kategóriába sorolja (lásd *A szlovákiai régiók – a gazdasági és közúti infrastruktúra összevetése* című tanulmányt (M.E.S.A. 10 Consulting Group Kft., 2003).

Látszólag ördögi körről van szó, ám a déli térségek elmaradottságát alapvetően nem a közúti infrastruktúra színvonala határozza meg, hanem a humán erőforrások minősége. Az egyesült Európában ugyanis a magyar autópályákra történő rácsatlakozással megoldható a déli régióknak a nemzetközi közúti infrastruktúrához való kapcsolódása. Lényegesen nagyobb problémát látunk a közüzemi vízvezeték-hálózatban, illetve az alapvető infrastruktúrával sem rendelkező telepeken élő roma lakosság létszámának növekedésében.

2.3. Termelési mutatók és bérek

A bruttó termelés adatai kendőzetlenül megmutatják az egyes régiók közötti különbségeket. E mutató tekintetében Kassa kivételével a déli járások az utolsó helyet foglalják el. A pozsonyi termelés adja a teljes szlovákiai termelés 26%-át, volumene megegyezik a leggyengébb hét régió összesített termelésével (8. táblázat). Az utóbbi húsz év alatt a termelés Kassa és a többi szlovákiai térség rovására egyre inkább Pozsonyban koncentráldott (1. grafikon). Az 1. grafikon az egyes szlovákiai régiók egy lakosra jutó bruttó termelését mutatja be. A termelés regionális eloszlása akkor volna egyenletes, ha a görbe 45 fokosnál kisebb szögben haladna. Minél inkább eltér a görbe ettől a szögtől, annál kevesebb régióban koncentráldódik a termelés. Az 1. grafikon jól ábrázolja ezt a jelenséget: a

2000–2004-es időszakot mutató görbe jelentősen jobbra tolódott az 1985–1989-es időszakra vonatkozó görbénél (1. grafikon).

A volumenindex is azt mutatja, hogy a termelés egyre inkább Pozsonyban összpontosul: amíg Pozsonyban 6,8 ponttal, Kassán csak 1,8 ponttal nőtt (8. táblázat), miközben az acéliparnak köszönhetően Kassa a nyolcvanas évek végén a termelés volumene szempontjából domináns helyzetben volt. Kielégítő eredményeket ér el Bars is (a növekedési index 2,9), amely az egy lakosra jutó termelés alapján a harmadik legerősebb szlovákiai régió (!). A többi négy déli régió az utolsó hat hely valamelyikét foglalja el, a növekedési indexük átlagban kétszeres, ami nem éri el a szlovákiai átlagot (2,6).

3. DUNAMELLÉK–ALSÓ-VÁGMELLÉK

3. térkép

Dunamellék–Alsó-Vágmellék

Forrás: M.E.S.A. 10

Megjegyzés: A térképen szereplő helységnevek magyar megfelelőit (a továbbiakban is) a 346–347. oldalon található magyar–szlovák helységnévjegyzékben tüntetjük fel.

3.1. Helyzet

A régiót a Pozsonytól délkeletre legyezőszerűen elterülő térség alkotja. Keleten Alsó-Nyitraiával, északon a nagyszombati régióval, nyugat-

9. táblázat

Alapvető jellemzők

	1985–1989	1990–1994	1995–1999	2000–2004
Lakosok száma	299 667	309 727	311 319	313 718
Szlovákia lakosainak száma	5 241 956	5 322 681	5 385 282	5 402 547
A régió lakosságának az összlakossághoz viszonyított aránya	5,7%	5,8%	5,8%	5,8%
Nagyság (km ²)	2 433	2 433	2 433	2 433
Népsűrűség (lakos/km ²)	123	127	128	129

Forrás: Az SZK Statisztikai Hivatalának adatai alapján a M.E.S.A. 10 Consulting Group Kft. számítása

10. táblázat

A lakosság korösszetétele

		1985–1989	1990–1994	1995–1999	2000–2004
Dunamellék– Alsó-Vágmellék	gyermekkorúak	25,3%	22,9%	19,8%	17,9%
	munkaképes korúak	57,9%	60,1%	62,6%	64,0%
	időskorúak	16,8%	16,9%	17,5%	18,1%
Szlovákia	gyermekkorúak	26,0%	24,0%	21,0%	19,2%
	munkaképes korúak	56,8%	58,6%	61,2%	62,7%
	időskorúak	17,2%	17,4%	17,7%	18,1%
Különbőség	gyermekkorúak	-0,7%	-1,1%	-1,2%	-1,3%
	munkaképes korúak	1,0%	1,5%	1,4%	1,2%
	időskorúak	-0,4%	-0,4%	-0,2%	0,0%

Forrás: Az SZK Statisztikai Hivatalának adatai alapján a M.E.S.A. 10 Consulting Group Kft. számítása

11. táblázat

Az egy gyermekkorúra jutó időskorúak száma

	1985–1989	1990–1994	1995–1999	2000–2004
Dunamellék–Alsó-Vágmellék	0,67	0,74	0,89	1,01
Szlovákia	0,66	0,72	0,84	0,94
Különbőség	0,01	0,02	0,05	0,07

Forrás: Az SZK Statisztikai Hivatalának adatai alapján a M.E.S.A. 10 Consulting Group Kft. számítása

12. táblázat

A lakosság iskolai végzettség szerinti megoszlása

	2000–2004	Szlovákia
Alapfokú	25,54%	21,17%
Szaktanulás (érettségi nélkül)	23,60%	19,89%
Szaktanulás (érettségi nélkül)	2,62%	3,81%
Szaktanulás (érettséggel)	3,64%	4,72%
Szaktanulás (érettséggel)	12,93%	16,35%
Általános középiskolai (gimnáziumi)	5,42%	4,73%
Felsőbb szintű (post-secondary)	0,44%	0,33%
Főiskolai és egyetemi	5,35%	7,55%
Az iskolai végzettséget nem tüntette fel	1,41%	1,08%
Iskolai végzettség nélkül	0,31%	0,28%
16 éven aluli gyermekek	18,75%	20,08%

Forrás: Az SZK Statisztikai Hivatalának adatai alapján a M.E.S.A. 10 Consulting Group Kft. számítása

13. táblázat**Az egy lakosra jutó ipari termelés volumene ezer Sk-ban**

Régió	1985–1989	1990–1994	1995–1999	2000–2004
Dunamellék–Alsó-Vágmellék	40 713	32 058	49 624	67 739
Pozsony	81 744	156 676	334 968	554 267
Dunamellék–Alsó-Vágmellék/Pozsony	50%	20%	15%	12%
Szlovákiai átlag	57 775	60 653	108 888	150 704
Dunamellék–Alsó-Vágmellék/Szlovákia	70%	53%	46%	45%

Forrás: Az SZK Statisztikai Hivatalának adatai alapján a M.E.S.A. 10 Consulting Group Kft. számítása

14. táblázat**Havi átlagbér (Sk)**

Régió	1985–1989	1990–1994	1995–1999	2000–2004
Dunamellék–Alsó-Vágmellék	2 960	4 709	8 581	11 279
Pozsony	5 423	7 498	12 369	16 250
Dunamellék–Alsó-Vágmellék/Pozsony	55%	63%	69%	69%
Szlovákiai átlag	3 147	5 029	9 446	12 187
Dunamellék–Alsó-Vágmellék/Szlovákia	94%	94%	91%	93%

Forrás: Az SZK Statisztikai Hivatalának adatai alapján a M.E.S.A. 10 Consulting Group Kft. számítása

15. táblázat**Humán erőforrások**

	1985–1989	1990–1994	1995–1999	2000–2004
Regisztrált foglalkoztatottak száma (átlag)				43 127
– a feldolgozóiparban	30 993	21 965	18 276	16 967
– az építőiparban	13 572	6 870	3 287	2 959
– a mezőgazdaságban	30 935	20 663	11 092	7 907
– a kereskedelemben	8 982	5 737	3 037	2 894
Munkanélküliek száma	0	12 592	24 025	27 471
Munkanélküliségi ráta (%)	0,0	6,7	12,3	13,7

Forrás: Az SZK Statisztikai Hivatalának adatai alapján a M.E.S.A. 10 Consulting Group Kft. számítása

16. táblázat**Infrastruktúra-ellátottság**

	2000–2004	Szlovákia
% lakos rákötve a vezetékes gázra	88,3%	74,8%
% lakos rákötve a közüzemi vízvezetékre	96,0%	94,7%
% lakos rákötve a közcsontra	42,8%	92,3%

Forrás: Az SZK Statisztikai Hivatalának adatai alapján a M.E.S.A. 10 Consulting Group Kft. számítása

ton Pozsonnyal, délen Magyarországgal határos. A teljes terület a termékeny talajú Kisalföldön terül el, s ez lényegében a térség gazdasági lehetőségeit is meghatározza.

A régió déli határát a Duna alkotja, mellékága, a Kis-Duna a térség központi részén folyik át. A régió keleti része a Vág alsó folyásánál található. A régió áthalad a két sín páros Prága–

Brünn–Pozsony–Budapest nemzetközi vasútvonal, valamint a dunai nemzetközi vízi útvonal.

3.2. Lakosság és települések

A régió népsűrűsége 129 lakos/km², ez meghaladja a szlovákiai átlagot (110 lakos/km²); méreteit tekintve a kisebb térségek közé tartozik.

17. táblázat**Háztartások ellátottsága. A lakosság adott százaléka olyan háztartásban él, amely rendelkezik:**

	2000–2004	Szlovákia
Vezetékes telefonnal	67,2%	70,3%
Személyautóval	49,7%	39,2%
Személyi számítógéppel	13,3%	9,2%
Internetkapcsolattal	3,4%	3,2%

Forrás: Az SZK Statisztikai Hivatalának adatai alapján a M.E.S.A. 10 Consulting Group Kft. számítása

A területen 142 település van, ebből 8 városi jogállású. A régiónak a természeti adottságokból következő mezőgazdasági jellegét a vidéki lakosság egyértelmű túlsúlya (a lakosság 60,7%-a) is megerősíti.

A régióban számos település lakossága meghaladja a néhány ezret. A legnagyobb város Vágsellye (24 538 lakos), közvetlenül utána következik Dunaszerdahely (23 529), majd Szered (17 317), Galánta (16 092) és Szenc (14 811).

3.3. Gazdasági helyzet**3.3.1. Munkanélküliség**

A régió belül a munkaerő-piaci helyzet eltérő. Míg a Szenci járásban a munkaerő-piaci helyzet a pozsonyihoz hasonló (3,9%-os munkanélküliség mellett inkább munkaerőhiányról beszélhetünk), a Vágsellyei járásban a nyilvántartott munkanélküliek száma (a 2003. októberi adatok szerint) a szencinek mintegy a négyszerese (16,5%). A régió határ menti részében (Dunaszerdahelyi járás) a munkaerő-piaci helyzetet javítja, hogy a munkaerő egy része a munkaerőhiánnyal küzdő magyarországi Győrbe ingázik.

3.3.2. Bérszínvonal

A régió bérszínvonala erősen átlagon aluli. 2002-ben a havi átlagbér 12 074 Sk volt, ez a pozsonyinak 69%-a, a szlovákiai átlagnak pedig a 93%-a.

3.3.3. Termelési mutatók

A megfelelő adatok hiánya miatt a számszerű mutatók csak az utolsó, 2000–2002-es évekre vonatkoznak.

2000–2002-ben kevés ipari célú beruházás valósult meg a régióban. Az egy foglalkoztatottra jutó beruházás volumene nem éri el a szlovákiai átlagot, s csak egy járásban (Vágsellye) haladta meg a szlovákiai átlag felét (3. grafikon).

A Vágsellyei járásban található ipari vállalatok kivételével a munka termelékenysége jóval alacsonyabb a szlovákiai átlagnál. A vizsgált időszakban csak egy járás esetében (Dunaszerdahely) volt megfigyelhető az országos átlaghoz való felzárkózás (4. grafikon).

A Dunaszerdahelyi járás esetében a termelékenységi mutatóknak az országos mutatókhoz történő „felzárkózása” a járás ipari üzemének növekvő árbevételeivel és a növekvő hozzáadott értékkel függ össze. A többi járásban a fejlődés kevésbé volt dinamikus (5. grafikon).

Jelentősebb vállalatok és kezdeményezések:

Somorján az olaszországi Vicenzából érkező befektetők számára 50 hektáros ipari parkot építenek. Az első 14 befektető az itt megnyitandó telephelyen 500 alkalmazottat foglalkoztat. Az ipari park jellege: könnyűipari.

Szereden nagyobb, 250 hektáros ipari parkot kívánnak létesíteni. Az ipari park mintegy 10 km-re található a majdani nagyszombati ipari komplexumtól (Peugeot–Citroën autógyár), a most épülő autógyárhoz, illetve az ún. vági folyami útvonal projekthez kapcsolódik.

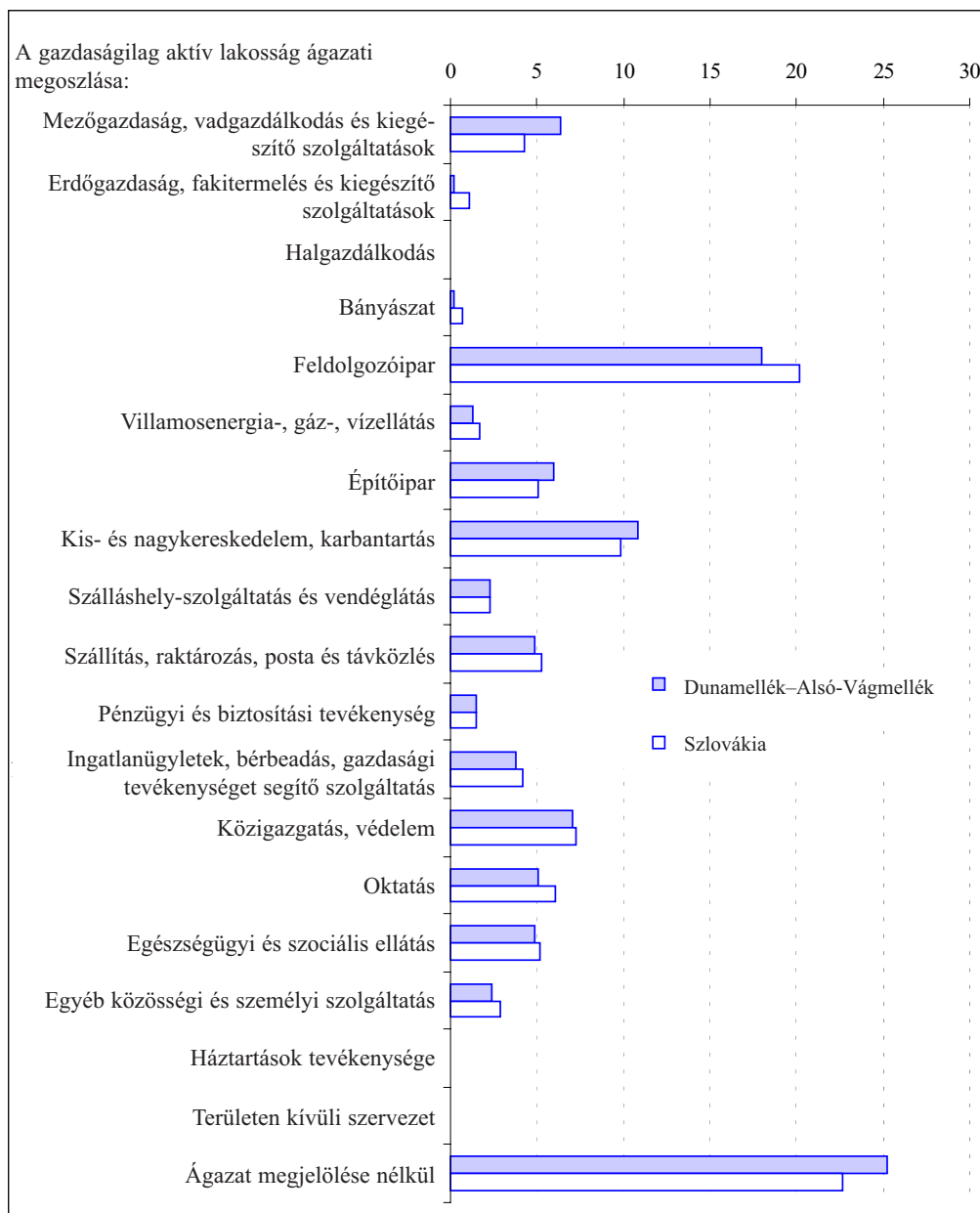
A régióban csak néhány olyan ipari üzem működik, melyek országos méretben is jelentősek (18. táblázat).

3.4. A régió teljesítőképessége

A nyolcvanas éves végén a térség teljesítőképessége 70,6 pont volt (Szlovákiában a harma-

2. grafikon

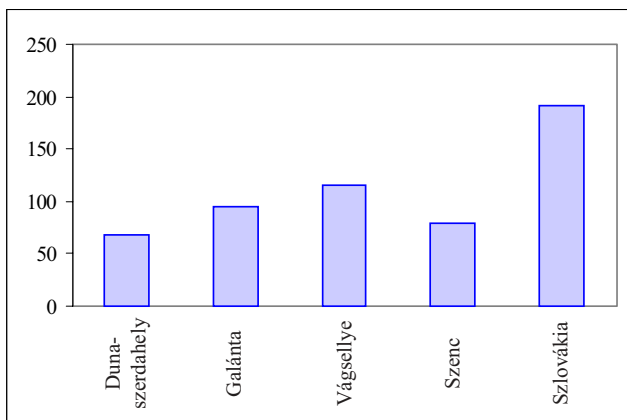
A foglalkoztatottak ágazati megoszlása (%)

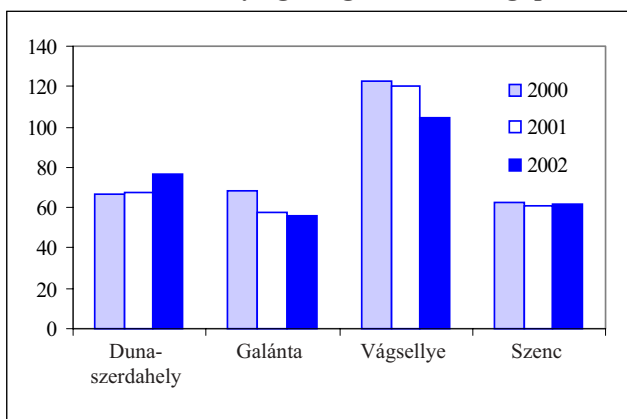
Forrás: Az SZK Statisztikai Hivatalának adatai alapján a M.E.S.A. 10 Consulting Group Kft. számítása

dik legerősebb régió volt!), a kilencvenes évek második feléig ez az érték folyamatosan csökkent, egészen 64,1 pontra, jelenleg 67,2 ponton áll. A csökkenés oka elsősorban a bruttó termelés csökkenése, az építőiparban foglalkoztatot-

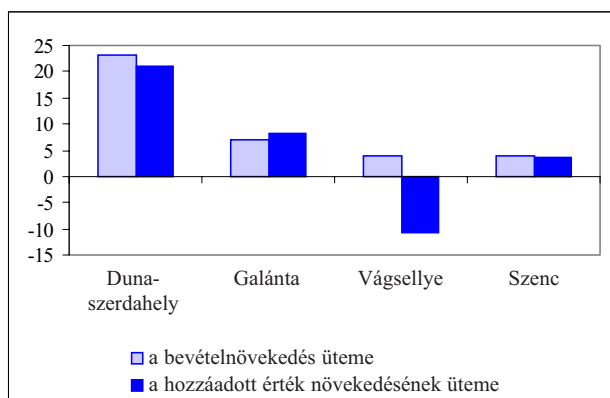
tak számának visszaesése és az átlagbér jelentős csökkenése, elsősorban az építőiparban. Az agrárfoglalkoztatottak számát tekintve a régió továbbra is tartja első helyét, az ipari foglalkoztatottság is stabil.

3. grafikon**Az egy ipari foglalkoztatottra jutó beruházások volumene Sk-ban (2000–2002-es átlag)**

Forrás: Az SZK Statisztikai Hivatalának adatai alapján a M.E.S.A. 10 Consulting Group Kft. számítása

4. grafikon**A munkatermelékenység a régió és az ország ipari vállalataiban (a szlovákiai átlag = 100)**

Forrás: Az SZK Statisztikai Hivatalának adatai alapján a M.E.S.A. 10 Consulting Group Kft. számítása

5. grafikon**Az árbevételek és a hozzáadott érték növekedése az iparban (2001–2002-es átlag, %)**

Forrás: Az SZK Statisztikai Hivatalának adatai alapján a M.E.S.A. 10 Consulting Group Kft. számítása

18. táblázat

A régió olyan jelentős ipari üzemei, amelyek a bevételek volumene vagy az alkalmazottak száma alapján az országos rangsorban előkelő helyet foglalnak el

Vállalat	Ágazat
Edscha Slovakia Cabrio-Dachsysteme Rt., Nagymegyer	gépipar – autógyártás
Duslo Rt., Vágsellye	vegyipar
Eastern Sugar Slovensko Rt., Dunaszerdahely	élelmiszeripar – cukorgyártás
Szeredi Húsipari Vállalat Rt., Szered	élelmiszeripar

Forrás: Trendtop

19. táblázat

A Dunamellék teljesítőképessége

	Súly	Érték				Pontérték				Súlyozás			
		1985– 1989	1990– 1994	1995– 1999	2000– 2004	1985– 1989	1990– 1994	1995– 1999	2000– 2004	1985– 1989	1990– 1994	1995– 1999	2000– 2004
D1 Öregedési index	6	1,50	1,35	1,13	0,99	72	70	65	62	4,3	4,2	3,9	3,7
Z2 Feldolgozóipari foglalkoztatottság	10	0,33	0,29	0,30	0,31	56	56	60	62	5,6	5,6	6,0	6,2
Z3 Építőipari foglalkoztatottság	10	0,15	0,09	0,05	0,05	82	89	59	77	8,2	8,9	5,9	7,7
Z4 Agrárfoglalkoztatottság	10	0,33	0,27	0,18	0,14	100	100	100	100	10,0	10,0	10,0	10,0
E1 Átlagbér	8	2 960	4 709	8 581	11 279	95	86	80	80	7,6	6,9	6,4	6,4
E2 Feldolgozóipari átlagbér	8	2 976	4 849	8 796	11 483	85	74	78	80	6,8	5,9	6,2	6,4
E3 Építőipari átlagbér	8	3 328	5 238	9 168	10 810	100	97	79	81	8,0	7,7	6,3	6,5
E4 Mezőgazdasági átlagbér	8	3 123	4 866	8 001	9 891	100	99	94	94	8,0	7,9	7,5	7,5
E6 Bruttó termelés	25	40 713	32 058	49 624	67 739	28	22	21	25	6,9	5,6	5,3	6,3
S1 Befelejtett lakások	7	5,84	3,56	1,75	3,33	73	97	92	92	5,1	6,8	6,4	6,4
Összesen	100									70,6	69,5	64,1	67,2

Forrás: M.E.S.A. 10

4. ALSÓ-NYITRA

- Dunamellék–Alsó–Vágmellék
- 4. város
- Szlovákia

Forrás: M.E.S.A. 10

4.1. Helyzet

Alsó-Nyitra mind kiterjedését, mind pedig a lakosság számát tekintve a legnagyobb régiók egyike. Négy más régióval határos. A régió déli határát alkotó Duna országhatár is egyben. A régió nagy részét a Kisalföld tölti ki, az északi részen a Tribecs hegység (Tríbeč) húzódik. A régió folyói a Vág, a Nyitra, a Garam és az Ipoly. A síkvidéki jelleg, a klimatikus viszonyok és ezzel összefüggően a talajadottságok meghatározzák a régióra jellemző fő gazdasági tevékenységet: a mezőgazdaságot. A régió közlekedési gerincét az észak–déli irányú Privigye–Komárom, illetve a nyugat–kelet irányú

Pozsony–Zólyom útvonal alkotja. Nemzetközi jelentőségű vasútvonal (Prága–Budapest) a terület déli részén halad.

4.2. Lakosság és települések

A 127 lakos/km² népsűrűség okán a régió a szlovák átlagnál (110 lakos/km²) sűrűbben lakott térségek közé tartozik. A régióban 162 település található, a 8 városban lakik a lakosság 51,5%-a. A legnagyobb város Nyitra (86 958 lakos) – szlovákiai méretben is fontos történelmi, kulturális, vallási és oktatási központ. Jelentősebb városok még Érsekújvár (41 866) és Komárom (37 070). Az Alsó-Nyitra régióban a magyar nemzetiségű lakosság részaránya meghaladja a 30%-ot (33,96%).

4.3. Gazdasági helyzet

4.3.1. Munkanélküliség

A régió munkaerő-piaci helyzetének alakulása problematikus. A nyilvántartott munkanélküliek aránya északról dél felé haladva nő: a Nyitrai járásban (2003. októberi adat) 13,8%-os (ez megfelel az országos átlagnak), a legdélibb, a Komáromi járásban azonban már 19,0%-os – annak ellenére, hogy a munkaerő egy része kihasználja a Magyarországra történő ingázás lehetőségét.

4.3.2. Bérszínvonal

A régió bérszínvonala átlagon aluli, a havi átlagbér a pozsonyinak 67%-a, az országos átlagbérnek pedig a 89%-a.

20. táblázat
Alapvető jellemzők

	1985–1989	1990–1994	1995–1999	2000–2004
Lakosok száma	425 167	424 324	423 549	422 418
Szlovákia lakosainak száma	5 241 956	5 322 681	5 385 282	5 402 547
A régió lakosságának az összlakosságon belüli aránya	8,1%	8,0%	7,9%	7,8%
Nagyság (km ²)	3 318	3 318	3 318	3 318
Népsűrűség (lakos/km ²)	128	128	128	127

Forrás: Az SZK Statisztikai Hivatalának adatai alapján a M.E.S.A. 10 Consulting Group Kft. számítása

21. táblázat**A lakosság korösszetétele**

		1985–1989	1990–1994	1995–1999	2000–2004
Alsó-Nyitra	gyermekkorúak	23,8%	21,9%	19,0%	17,3%
	munkaképes korúak	56,7%	58,4%	61,2%	62,7%
	időskorúak	19,5%	19,7%	19,8%	20,0%
Szlovákia	gyermekkorúak	26,0%	24,0%	21,0%	19,2%
	munkaképes korúak	56,8%	58,6%	61,2%	62,7%
	időskorúak	17,2%	17,4%	17,7%	18,1%
Különbőség	gyermekkorúak	-2,2%	-2,1%	-2,0%	-1,9%
	munkaképes korúak	-0,1%	-0,2%	0,0%	0,0%
	időskorúak	2,3%	2,3%	2,0%	1,9%

Forrás: Az SZK Statisztikai Hivatalának adatai alapján a M.E.S.A. 10 Consulting Group Kft. számítása

22. táblázat**Az egy gyermekkorúra jutó időskorúak száma**

	1985–1989	1990–1994	1995–1999	2000–2004
Alsó-Nyitra	0,82	0,90	1,04	1,16
Szlovákia	0,66	0,72	0,84	0,94
Különbőség	0,16	0,17	0,19	0,21

Forrás: Az SZK Statisztikai Hivatalának adatai alapján a M.E.S.A. 10 Consulting Group Kft. számítása

23. táblázat**A lakosság iskolai végzettség szerinti megoszlása**

	2000–2004	Szlovákia
Alapfokú	24,78%	21,17%
Szakt munkás (érettségi nélkül)	23,00%	19,89%
Szakközépiskolai (érettségi nélkül)	1,34%	3,81%
Szakt munkás (érettséggel)	3,67%	4,72%
Szakközépiskolai (érettséggel)	14,71%	16,35%
Általános középiskolai (gimnáziumi)	5,27%	4,73%
Felsőbb szintű (post-secondary)	0,46%	0,33%
Főiskolai és egyetemi	7,09%	7,55%
Az iskolai végzettséget nem tüntette fel	1,30%	1,08%
Iskolai végzettség nélkül	0,34%	0,28%
16 éven aluli gyermekek	18,05%	20,08%

Forrás: Az SZK Statisztikai Hivatalának adatai alapján a M.E.S.A. 10 Consulting Group Kft. számítása

24. táblázat**Az egy lakosra jutó ipari termelés volumene ezer Sk-ban**

Régió	1985–1989	1990–1994	1995–1999	2000–2004
Alsó-Nyitra	36 229	38 759	62 362	79 471
Pozsony	81 744	156 676	334 968	554 267
Alsó-Nyitra/Pozsony	44%	25%	19%	14%
Szlovákiai átlag	57 775	60 653	108 888	150 704
Alsó-Nyitra/Szlovákia	63%	64%	57%	53%

Forrás: Az SZK Statisztikai Hivatalának adatai alapján a M.E.S.A. 10 Consulting Group Kft. számítása

25. táblázat**Havi átlagbér (Sk)**

Régió	1985–1989	1990–1994	1995–1999	2000–2004
Alsó-Nyitra	2 850	4 518	8 505	10 885
Pozsony	5 423	7 498	12 369	16 250
Alsó-Nyitra/Pozsony	53%	60%	69%	67%
Szlovákiai átlag	3 147	5 029	9 446	12 187
Alsó-Nyitra/Szlovákia	91%	90%	90%	89%

Forrás: Az SZK Statisztikai Hivatalának adatai alapján a M.E.S.A. 10 Consulting Group Kft. számítása

26. táblázat**Humán erőforrások**

	1985–1989	1990–1994	1995–1999	2000–2004
Regisztrált foglalkoztatottak száma (átlag)	144 655	109 844	103 263	95 665
– a feldolgozóiparban	55 219	40 638	32 115	29 982
– az építőiparban	15 430	8 362	3 891	2 605
– a mezőgazdaságban	41 760	27 025	15 152	11 022
– a kereskedelemben	13 910	8 189	5 974	6 183
Munkanélküliek száma	0	15 979	35 672	45 632
Munkanélküliségi ráta (%)	0,0	6,4	13,7	17,2

Forrás: Az SZK Statisztikai Hivatalának adatai alapján a M.E.S.A. 10 Consulting Group Kft. számítása

27. táblázat**Infrastruktúra-ellátottság**

	2000–2004	Szlovákia
% lakos rákötve a vezetékes gázra	85,6%	74,8%
% lakos rákötve a közüzemi vízvezetékre	94,5%	94,7%
% lakos rákötve a közcsatornára	44,9%	92,3%

Forrás: Az SZK Statisztikai Hivatalának adatai alapján a M.E.S.A. 10 Consulting Group Kft. számítása

28. táblázat**Háztartások ellátottsága. A lakosság adott százaléka olyan háztartásban él, amely rendelkezik:**

	2000–2004	Szlovákia
Vezetékes telefonnal	65,4%	70,3%
Személygépkocsival	45,3%	39,2%
Személyi számítógéppel	12,5%	9,2%
Internetkapcsolattal	3,3%	3,2%

Forrás: Az SZK Statisztikai Hivatalának adatai alapján a M.E.S.A. 10 Consulting Group Kft. számítása

4.3.3. Termelési mutatók

A megfelelő adatok hiánya miatt a számszerű mutatók csak az utolsó, 2000–2002-es évekre vonatkoznak.

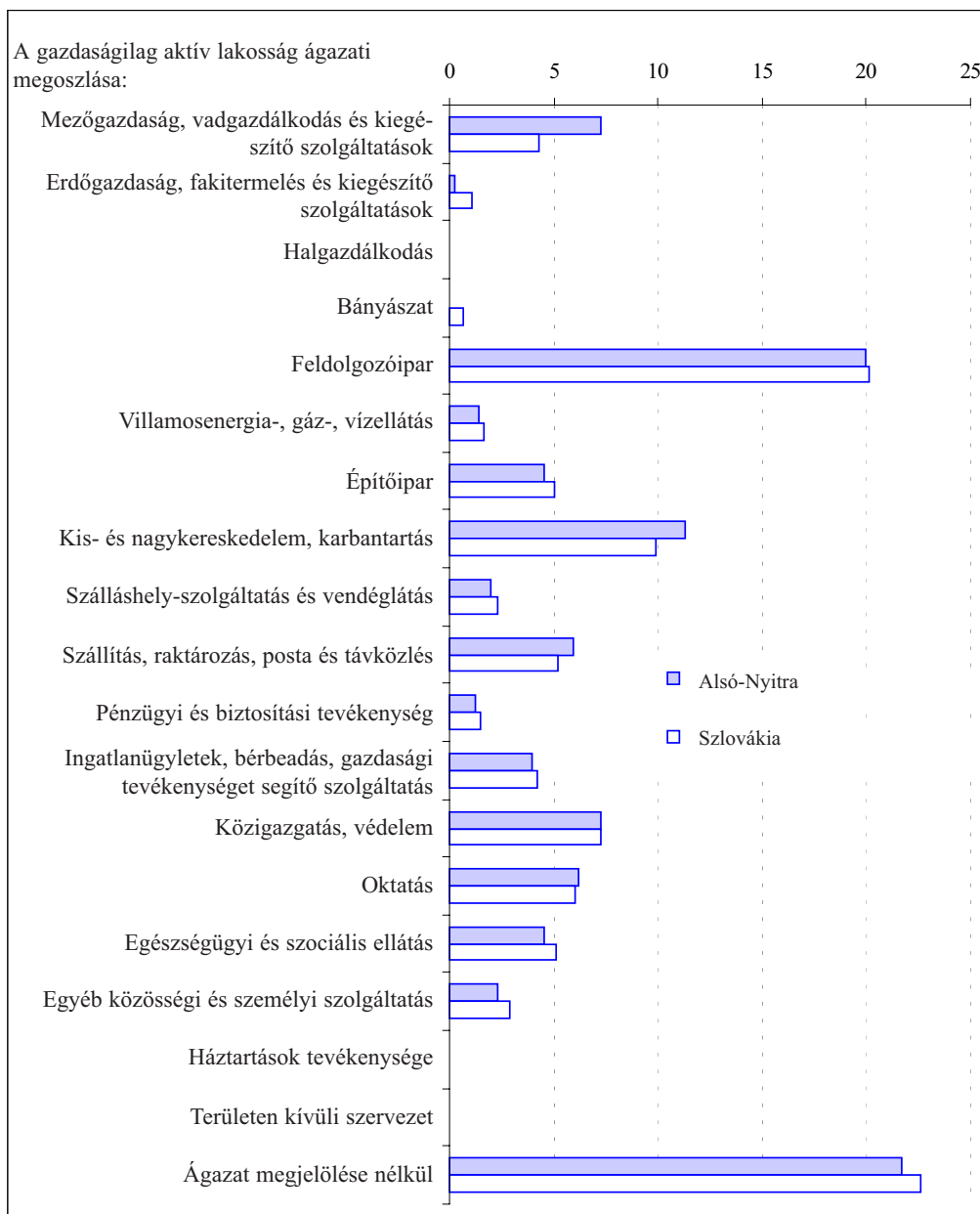
2000–2002-ben kevés ipari célú beruházás valósult meg a régióban. Az egy foglalkoztatottra jutó beruházás volumene mélyen a szlovákiai átlag alatt volt (7. grafikon).

A munka termelékenysége jóval alacsonyabb a szlovákiai átlagnál. 2000–2002 között a régiónak nem sikerült felzárkóznia a szlovákiai átlaghoz, sőt a Komáromi járás esetében a lemaradás mértéke nőtt. Csak az Érsekújvári járásban vethető össze ez a mutató az országos adatokkal (8. grafikon).

A régió déli részét (Komáromi járás) az ipari termelés visszaesése jellemezte: mind a be-

6. grafikon

A foglalkoztatottak ágazati megoszlása (%)

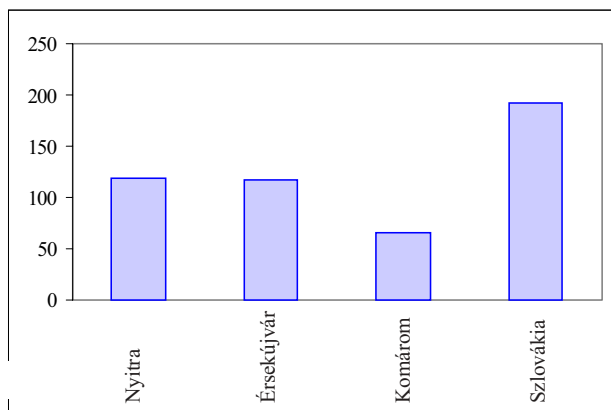

Forrás: Az SZK Statisztikai Hivatalának adatai alapján a M.E.S.A. 10 Consulting Group Kft. számítása

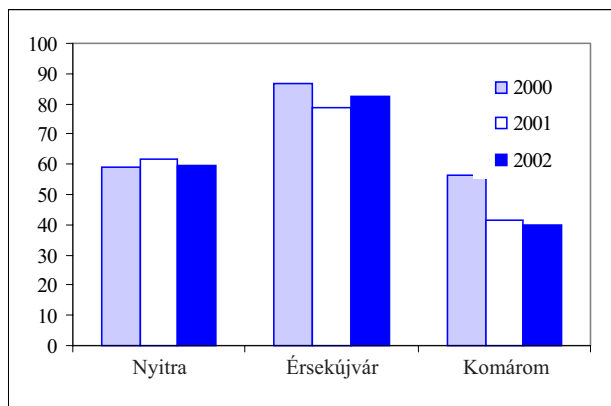
vételek, mind pedig a hozzáadott érték csökkent. A régió egyéb részében ezek a paraméterek nőttek (9. grafikon).

Jelentősebb vállalatok és kezdeményezések:

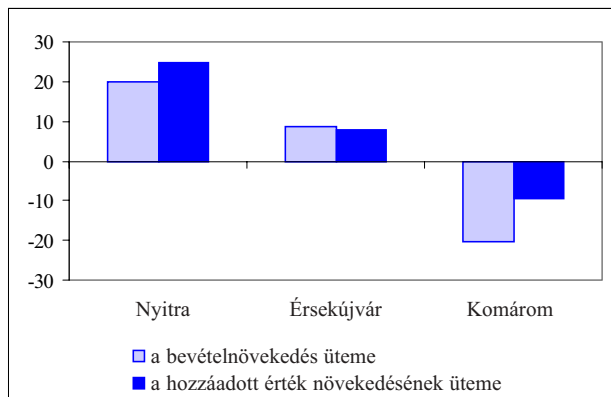
A párkányi Kappa üzem jelentős fejlesztéseket tervez: a cég meg kívánja kétszerezni a hullámpapírlemezhez szükséges ún. fluting papír gyártását. A cég a termelés korszerűsítésébe

7. grafikon**Az egy ipari foglalkoztatottra jutó beruházások volumene Sk-ban (2000–2002-es átlag)**

Forrás: Az SZK Statisztikai Hivatalának adatai alapján a M.E.S.A. 10 Consulting Group Kft. számítása

8. grafikon**A munkatermelékenység a régió és az ország ipari vállalataiban (a szlovákiai átlag = 100)**

Forrás: Az SZK Statisztikai Hivatalának adatai alapján a M.E.S.A. 10 Consulting Group Kft. számítása

9. grafikon**Az árbevételek és a hozzáadott érték növekedése az iparban (2001–2002-es átlag, %)**

Forrás: Az SZK Statisztikai Hivatalának adatai alapján a M.E.S.A. 10 Consulting Group Kft. számítása

29. táblázat
A régió olyan jelentős ipari üzemei, amelyek a bevételek volumene vagy az alkalmazottak száma alapján az országos rangsorban előkelő helyet foglalnak el

Vállalat	Ágazat
Rieker Obuv Kft., Komárom	cipőgyártás
Heineken Slovensko Rt., Nyitra	élelmiszeripar – sörgyártás
Mliekospol Rt., Érsekújvár	élelmiszeripar
Pal-Inalfa Rt., Verebély	gépgyártás
Osrani Slovakia Rt., Érsekújvár	elektrotechnika
Plastika Rt., Nyitra	vegyipar
Kappa Šturovo Rt., Párkány	papíripár
K.T. Kft., Komárom	nyomdaipar
JCP Izolácie Rt., Párkány	építőanyag-gyártás
Bramac strešné systémy Kft., Nyitraivánka	építőanyag-gyártás
Nitrasklo Rt., Nyitra	építőanyag-gyártás

Forrás: Trendtop

30. táblázat
Alsó-Nyitra teljesítőképessége

Alsó-Nyitra	Súly	Érték				Pontérték				Súlyozás			
		1985–1989	1990–1994	1995–1999	2000–2004	1985–1989	1990–1994	1995–1999	2000–2004	1985–1989	1990–1994	1995–1999	2000–2004
D1 Öregedési index	6	1,22	1,11	0,96	0,87	58	58	58	54	3,5	3,5	3,4	3,3
Feldolgozóipari foglalkoztatottság	10	0,38	0,37	0,31	0,31	64	71	62	63	6,4	7,1	6,2	6,3
Építőipari foglalkoztatottság	10	0,11	0,08	0,04	0,03	60	75	41	39	6,0	7,5	4,1	3,9
Agrár foglalkoztatottság	10	0,29	0,25	0,15	0,12	87	90	80	80	8,7	9,0	8,0	8,0
E1 Átlagbér	8	2 850	4 518	8 505	10 885	92	83	79	77	7,3	6,6	6,3	6,2
E2 Feldolgozóipari átlagbér	8	2 872	4 571	8 520	10 809	83	70	75	76	6,6	5,6	6,0	6,0
E3 Építőipari átlagbér	8	3 205	5 130	8 797	10 689	96	95	76	80	7,7	7,6	6,0	6,4
E4 Mezőgazdasági átlagbér	8	2 563	4 230	7 383	9 105	82	86	86	86	6,6	6,9	6,9	6,9
E6 Bruttó termelés	25	36 229	38 759	62 362	79 471	25	27	27	30	6,1	6,7	6,7	7,4
S1 Befelejtett lakások	7	5,43	2,82	0,92	1,70	68	77	48	47	4,7	5,4	3,4	3,3
Összesen	100									63,7	65,7	57,0	57,8

Forrás: M.E.S.A. 10

csaknem 70 millió eurót kíván beruházni. A beruházások révén a flutingpapírgyártás a 176 106 tonnáról (2002-es adat) 2007-ig 320 000 tonnára növekszik. A korszerűsítés nem csak a gyártókapacitás növekedését célozza, mivel az új technológia révén a környezet-terhelés is csökken (29. táblázat).

4.4. A régió teljesítőképessége

A vizsgált időszakban a régió teljesítőképessége változó, érdekesen alakult: enyhe javulás után nagy visszaesés következett be. A viszonylagosan kiegyensúlyozott ipari és agrár-foglalkoztatottság mellett elsősorban az építőiparban csökkent a foglalkoztatottsági ráta. A visszaesést előidéző fő tényezők az alacsony bérszínvonal és a romló szociális infrastruktúra (30. táblázat).

5. GÖMÖR–KISHONT–NÓGRÁD

5. térkép

Gömör–Kishont–Nógrád

Forrás: M.E.S.A. 10

31. táblázat

Alapvető jellemzők

	1985–1989	1990–1994	1995–1999	2000–2004
Lakosok száma	330 190	329 286	328 396	328 141
Szlovákia lakosainak száma	5 241 956	5 322 681	5 385 282	5 402 547
A régió lakosságának az összlakosságon belüli aránya	6,3%	6,2%	6,1%	6,1%
Nagyság (km ²)	5 525	5 525	5 525	5 525
Népsűrűség (lakos/km ²)	60	60	59	59

Forrás: Az SZK Statisztikai Hivatalának adatai alapján a M.E.S.A. 10 Consulting Group Kft. számítása

5.1. Helyzet

A régió a Szlovák Köztársaság déli részén terül el. Déli határa a Szlovákia és Magyarország közötti országhatár, északon a zólyomi és a szepeesi, keleten a kassai régióval, nyugaton kis területen a barsi térséggel határos. A terület nagy részét a Dél-szlovákiai-medence tölti ki, melyet északon a Korponai-fennsík (Krupinská planina), a Jávoros (Javorie-Ostrôžky) és a Gömör–Szepeesi-érchegység (Slovenské rudohorie) zár le. A régió középső részén, a szlovák–magyar határ mentén húzódik Cseres-hegység (Cerová vrchovina) és a Gömör–Tornai-karszt (Slovenský kras).

Legfontosabb folyója nyugaton az Ipoly, keleten a Sajó. A többi részen olyan folyók felső folyása található, amelyek csak a magyar határt átlépve válnak jelentősebb folyóvívzé. A terület közlekedési szempontból alulfejlett, bár természeti lehetőségeit tekintve mind Pozsony, mind pedig Kassa aránylag gyorsan elérhető volna. A fő közlekedési útvonal a Zólyom–Losonc–Rimaszombat–Rozsnyó nyomvonalon halad – itt mind 1. osztályú közúti, mind pedig vasúti összeköttetés van. A további fejlődés szempontjából nagy jelentősége lesz a Magyarország felé irányuló észak–déli kapcsolatnak.

5.2. Lakosság és települések

A gömör–kishont–nógrádi régió az 59 lakos/km² értékkel a legritkábban lakott térsége Szlovákiának. A régiót 361 település alkotja, ebből 13 város, egyúttal azonban a vidéki településeken élő lakosság van többségben

32. táblázat**A lakosság korösszetétele**

		1985–1989	1990–1994	1995–1999	2000–2004
Gömör–Kishont–Nógrád	gyermekkorúak	25,6%	23,8%	21,4%	19,7%
	munkaképes korúak	57,9%	59,4%	62,5%	63,4%
	időskorúak	16,5%	16,8%	16,1%	16,9%
Szlovákia	gyermekkorúak	26,0%	24,0%	21,0%	19,2%
	munkaképes korúak	56,8%	58,6%	61,2%	62,7%
	időskorúak	17,2%	17,4%	17,7%	18,1%
Különbség	gyermekkorúak	-0,4%	-0,2%	0,4%	0,5%
	munkaképes korúak	1,1%	0,8%	1,2%	0,6%
	időskorúak	-0,7%	-0,6%	-1,6%	-1,2%

Forrás: Az SZK Statisztikai Hivatalának adatai alapján a M.E.S.A. 10 Consulting Group Kft. számítása

33. táblázat**Az egy gyermekkorúra jutó időskorúak száma**

	1985–1989	1990–1994	1995–1999	2000–2004
Gömör–Kishont–Nógrád	0,64	0,71	0,75	0,86
Szlovákia	0,66	0,72	0,84	0,94
Különbség	-0,02	-0,02	-0,09	-0,08

Forrás: Az SZK Statisztikai Hivatalának adatai alapján a M.E.S.A. 10 Consulting Group Kft. számítása

34. táblázat**A lakosság iskolai végzettség szerinti megoszlása**

	2000–2004	Szlovákia
Alapfokú	27,78%	21,17%
Szakt munkás (érettségi nélkül)	20,42%	19,89%
Szakközépiskolai (érettségi nélkül)	2,06%	3,81%
Szakt munkás (érettséggel)	4,28%	4,72%
Szakközépiskolai (érettséggel)	14,04%	16,35%
Általános középiskolai (gimnáziumi)	3,99%	4,73%
Felsőbb szintű (post-secondary)	0,39%	0,33%
Főiskolai és egyetemi	4,69%	7,55%
Az iskolai végzettséget nem tüntette fel	1,56%	1,08%
Iskolai végzettség nélkül	0,60%	0,28%
16 éven aluli gyermekek	20,18%	20,08%

Forrás: Az SZK Statisztikai Hivatalának adatai alapján a M.E.S.A. 10 Consulting Group Kft. számítása

35. táblázat**Az egy lakosra jutó ipari termelés volumene ezer Sk-ban**

Régió	1985–1989	1990–1994	1995–1999	2000–2004
Gömör–Kishont–Nógrád	37 325	32 619	56 258	75 164
Pozsony	81 744	156 676	334 968	554 267
Gömör–Kishont–Nógrád/Pozsony	46%	21%	17%	14%
Szlovákiai átlag	57 775	60 653	108 888	150 704
Gömör–Kishont–Nógrád/Szlovákia	65%	54%	52%	50%

Forrás: Az SZK Statisztikai Hivatalának adatai alapján a M.E.S.A. 10 Consulting Group Kft. számítása

36. táblázat**Havi átlagbér (Sk)**

Régió	1985–1989	1990–1994	1995–1999	2000–2004
Gömör–Kishont–Nógrád	2 794	4 486	8 256	10 256
Pozsony	5 423	7 498	12 369	16 250
Gömör–Kishont–Nógrád/Pozsony	52%	60%	67%	63%
Szlovákiai átlag	3 147	5 029	9 446	12 187
Gömör–Kishont–Nógrád/Szlovákia	89%	89%	87%	84%

Forrás: Az SZK Statisztikai Hivatalának adatai alapján a M.E.S.A. 10 Consulting Group Kft. számítása

37. táblázat**Humán erőforrások**

	1985–1989	1990–1994	1995–1999	2000–2004
Regisztrált foglalkoztatottak száma (átlag)	123 341	94 167	77 007	69 915
– a feldolgozóiparban	50 331	35 626	27 619	24 498
– az építőiparban	10 421	5 794	2 172	1 124
– a mezőgazdaságban	34 680	23 547	11 951	7 992
– a kereskedelemben	10 971	6 951	3 155	2 681
Munkanélküliek száma	0	15 134	43 707	49 168
Munkanélküliségi ráta (%)	0,0	7,9	22,1	24,3

Forrás: Az SZK Statisztikai Hivatalának adatai alapján a M.E.S.A. 10 Consulting Group Kft. számítása

38. táblázat**Infrastruktúra-ellátottság**

	2000–2004	Szlovákia
% lakos rákötve a vezetékes gázra	53,6%	74,8%
% lakos rákötve a közüzemi vízvezetékre	91,1%	94,7%
% lakos rákötve a közcsonnára	45,9%	92,3%

Forrás: Az SZK Statisztikai Hivatalának adatai alapján a M.E.S.A. 10 Consulting Group Kft. számítása

39. táblázat**Háztartások ellátottsága. A lakosság adott százaléka olyan háztartásban él, amely rendelkezik:**

	2000–2004	Szlovákia
Vezetékes telefonnal	60,9%	70,3%
Személyautóval	42,7%	39,2%
Személyi számítógéppel	8,6%	9,2%
Internetkapcsolattal	2,2%	3,2%

Forrás: Az SZK Statisztikai Hivatalának adatai alapján a M.E.S.A. 10 Consulting Group Kft. számítása

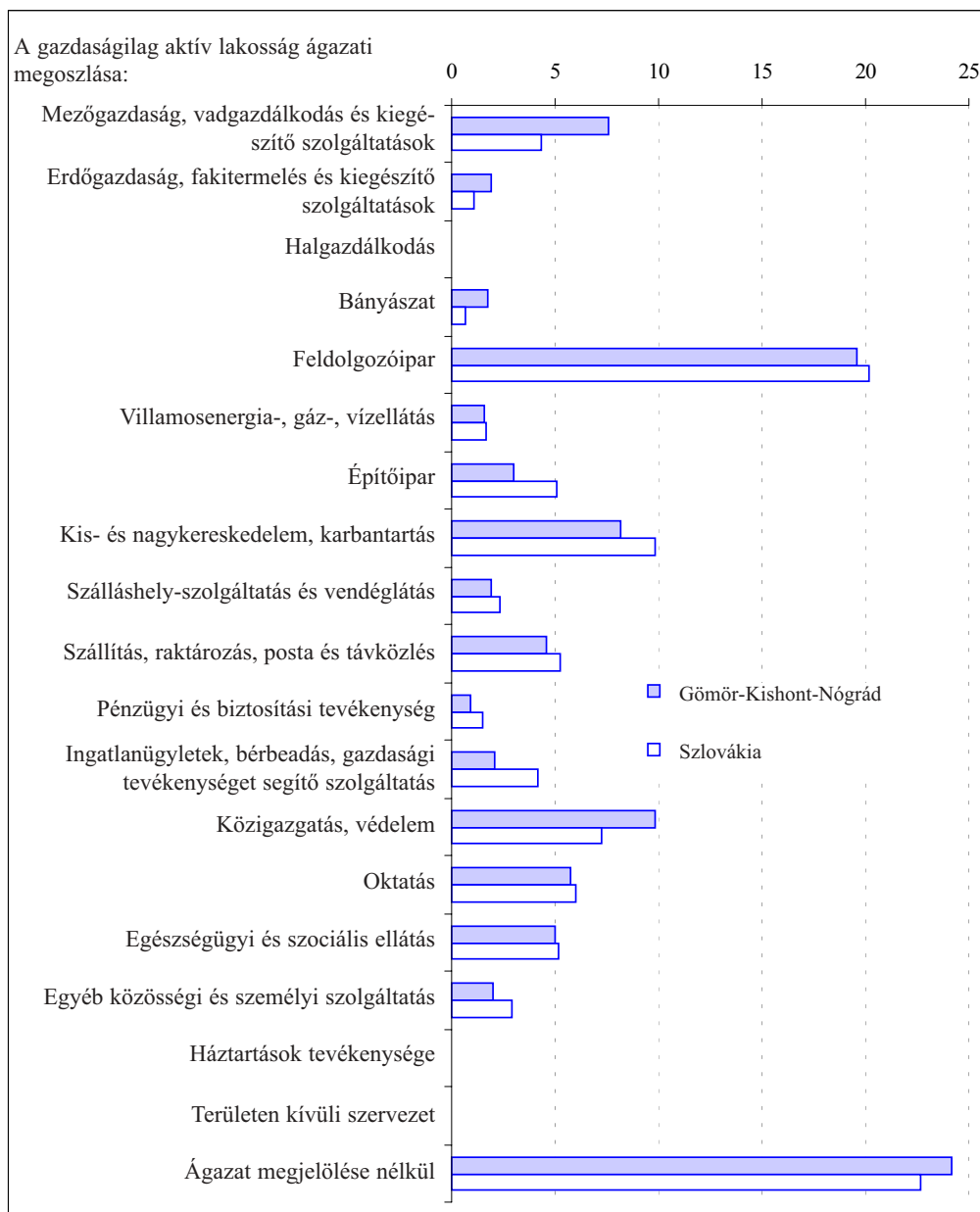
(55,7%). A régiónak két, nagyságrendileg majdnem azonos központja van: Losonc (28 221 lakos) és Rimaszombat (24 941 lakos). További jelentős város Rozsnyó (19 137), valamint a nagyságukat és jelentőségüket tekintve azonos szinten álló Nagykürtös (13 947), Nagyrőce (13 334) és Fülek (10 235).

5.3. Gazdasági helyzet**5.3.1. Munkanélküliség**

Ez a térség küzd a legnagyobb munkaerő-piaci gondokkal. Egy járásban sem volt alacsonyabb munkanélküliségi ráta (2003. októberi adatok)

10. grafikon

A foglalkoztatottak ágazati megoszlása (%)

Forrás: Az SZK Statisztikai Hivatalának adatai alapján a M.E.S.A. 10 Consulting Group Kft. számítása

22%-nál. A régión belül a legkisebb, bár így is magas munkanélküliséget a Poltári járásban mérték (22,6%). Már régóta kiugróan magas munkanélküliségi arányok jellemzik a Rima-

szombati (2003 októberében 28,6%) és a Nagyrőcei járást (28,4%).

2002–2003-ban a munkaerőpiacon bekövetkezett (országos méretű) fordulat kapcsán (a

Poltári járás kivételével) ebben a régióban is csökkent a nyilvántartott munkanélküliek aránya, ám a rendkívüilen magas munkanélküliséget figyelembe véve itt ez a javulás jelentéktelennek minősíthető.

5.3.2. Bérszínvonal

Az egyensúlyhiánnyal jellemezhető munkaerőpiaci helyzet következtében a bérszínvonal nagyon alacsony. A bérszínvonalat tekintve Szlovákiában ez a régió az utolsó előtti helyen áll (csak Sárosban alacsonyabbak a bérek). A havi átlagbér a Pozsonyinak 63%-a, a szlovákiai átlagnak pedig 84%-a.

5.3.3. Termelési mutatók

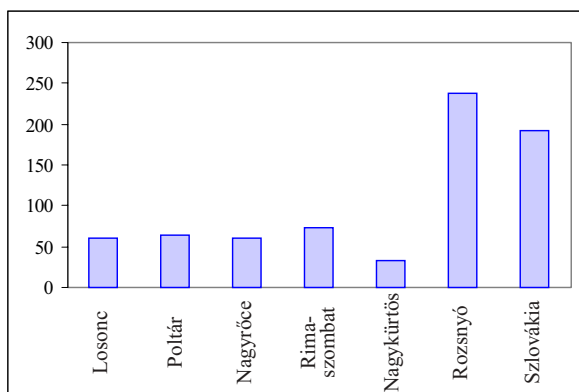
A megfelelő adatok hiánya miatt a számszerű mutatók csak az utolsó, 2000–2002-es évekre vonatkoznak.

Az egy foglalkoztatottra jutó beruházás volumene az országos átlagnak csak a töredéke. A vállalatok alultőkésítettek, ez alól kivételt csak a Rozsnyói járás jelent (11. grafikon).

A legtöbb járásban az ipari vállalatok termelékenysége jóval elmarad az országos átlagtól, s nincs jele a felzárkózásnak. E szempontból is kivételt jelent a Rozsnyói járás, ahol a termelékenység átlagon felüli – ez a már említett jobb tőkésítéssel függ össze (12. grafikon).

11. grafikon

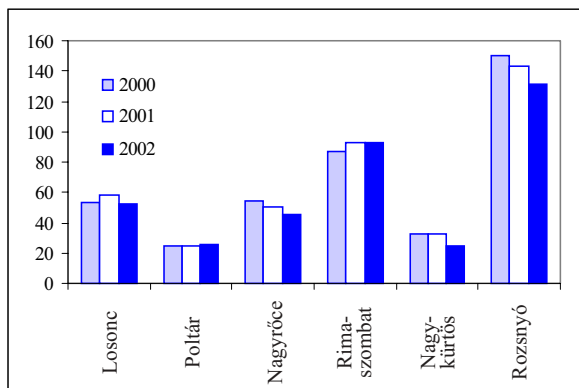
Az egy ipari foglalkoztatottra jutó beruházások volumene Sk-ban (2000–2002-es átlag)

Forrás: Az SZK Statisztikai Hivatalának adatai alapján a M.E.S.A. 10 Consulting Group Kft. számítása

12. grafikon

A munkatermelékenység a régió és az ország ipari vállalataiban (a szlovákiai átlag = 100)

Forrás: Az SZK Statisztikai Hivatalának adatai alapján a M.E.S.A. 10 Consulting Group Kft. számítása

A termelésbővülés üteme a régión belüli nagyfokú differenciáltságot mutat: a Nagyrőcei és a Nagykürtösi járásban 2001–2002-ben csökkent a bruttó termelés és a hozzáadott érték is (folyó áron). A többi járásban ugyanazon időszakban növekedés mutatkozott (13. grafikon).

Jelentősebb vállalatok és kezdeményezések:

A Losonc déli részén tervezett ipari park (Primpark) a losonci önkormányzatnak, a Szlovák Kereskedelmi és Iparkamara losonci regionális központjának, az Avant cégnek és egyéb vállalatoknak közös projektjeként az ún. Szilikátövezet (SIHOZ) szerves részét képezi. A potenciális befektetők érdeklődését felkeltheti a tervezett ipari park közelében található szilikátlelőhelyek kiaknázásának lehetősége.

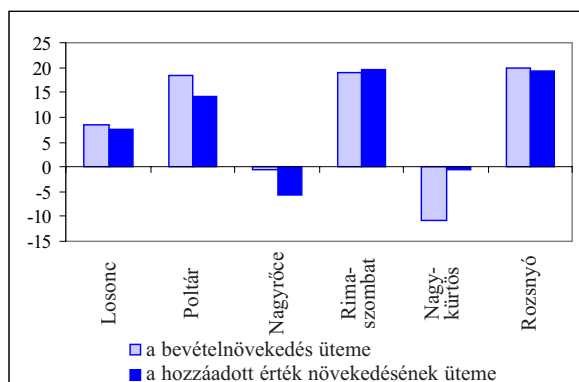
A régiót a legjelentősebb vállalatok listáján elsősorban élelmiszer-ipari cégek képviselik (a rimaszombati Tauris Rt. a legnagyobb szlovákiai élelmiszer-ipari vállalat).

5.4. A régió teljesítőképessége

A régió teljesítménye folyamatosan csökken. A bruttó termelést jellemző stabil értékek ellenére a régióban elsősorban a bérszínvonal a problematikus, amely a többi régióhoz viszonyítva minden gazdasági ágazatban arányosan csökken. A legnagyobb visszaesés az iparban és az építőiparban következett be. Ugyancsak rosszabbodtak a foglalkoztatási adatok az építőiparban és a mezőgazdaságban.

13. grafikon

Az árbevételek és a hozzáadott érték növekedése az iparban (2001–2002-es átlag, %)

Forrás: Az SZK Statisztikai Hivatalának adatai alapján a M.E.S.A. 10 Consulting Group Kft. számítása

40. táblázat

A régió olyan jelentős ipari üzei, amelyek a bevételek volumene vagy az alkalmazottak száma alapján az ország rangsorban előkelő helyet foglalnak el

Vállalat	Ágazat
Tauris Rt., Rimaszombat	élelmiszeripar
Hrádok Húskombinát Kft., Losonc	élelmiszeripar
Lunaco Kft., Losonc	élelmiszeripar
Szlovák Magnezitgyár Rt., Jolsva	bányászat
SCA Hygiene Products Kft., Gömörhorka	papíripar
Gemtex Rt., Rozsnyó	textil- és ruházati ipar
Thorma Vyroba Rt., Fülek	gépipar – fűtéstechika
VSŽ Kovostroj Kft., Dobsina	gépipar

Forrás: Trendtop

41. táblázat

Gömör–Kishont–Nógrád teljesítőképessége

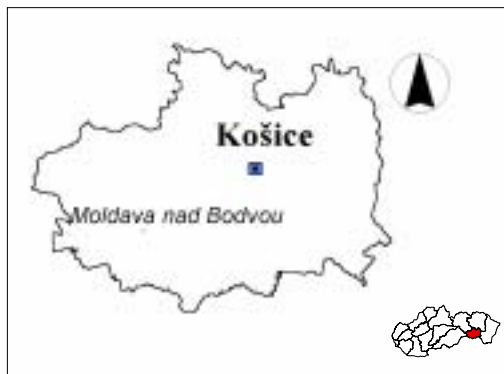
Gömör–Kishont–Nógrád	Súly	Érték				Pontérték				Súlyozás			
		1985– 1989	1990– 1994	1995– 1999	2000– 2004	1985– 1989	1990– 1994	1995– 1999	2000– 2004	1985– 1989	1990– 1994	1995– 1999	2000– 2004
D1 Öregedési index	6	1,20	1,16	1,06	0,99	58	60	62	62	3,5	3,6	3,7	3,7
Z2 Feldolgozóipari foglalkoztatottság	10	0,41	0,38	0,36	0,35	69	72	72	70	6,9	7,2	7,2	7,0
Z3 Építőipari foglalkoztatottság	10	0,08	0,06	0,03	0,02	48	60	31	23	4,8	6,0	3,1	2,3
Z4 Agrárfoglalkoztatottság	10	0,28	0,25	0,16	0,11	85	91	84	80	8,5	9,1	8,4	8,0
E1 Átlagbér	8	2 794	4 486	8 256	10 256	90	82	77	73	7,2	6,6	6,1	5,8
E2 Feldolgozóipari átlagbér	8	2 991	4 765	8 468	10 710	86	73	75	75	6,9	5,8	6,0	6,0
E3 Építőipari átlagbér	8	2 999	4 481	7 789	9 210	90	83	67	69	7,2	6,6	5,4	5,5
E4 Mezőgazdasági átlagbér	8	2 636	4 094	6 968	8 857	84	83	82	84	6,8	6,7	6,5	6,7
E6 Bruttó termelés	25	37 325	32 619	56 258	75 164	25	23	24	28	6,3	5,7	6,1	7,0
S1 Befelejtett lakások	7	6,32	3,04	1,15	1,76	79	83	61	49	5,5	5,8	4,3	3,4
Összesen	100									63,4	63,1	56,7	55,6

Forrás: M.E.S.A. 10

6. KASSA–ABAÚJ

6. térkép

Kassa–Abaúj

Forrás: M.E.S.A. 10

6.1. Helyzet

A régió Kelet-Szlovákia déli részén helyezkedik el. Délen Magyarországgal, nyugaton a gömör–kishont–nógrádi régióval, északon a Szepességgel és Sárossal, keleten Zemplénnel határos. A területet nyugaton a Gömöri–Szepesi-érchegység (Slovenské rudohorie) és a Gömör–Tornai-karszt (Slovenský kras) határolja. Az északnyugati határt a Fekete-hegység (Čierne vrchy), a keletit a Szalanci-hegység (Slánske vrchy) alkotja. A régió központi területeit a Kassai-medence tölti ki.

A régió észak–déli irányban nyitott. A csapadékot a Hernád és mellékfolyói, a Tarca és az Olsva vezetik le. A régión keresztül halad a Kassát Pozsonnyal összekötő déli közlekedési útvonal (vasút és 1. osztályú közút), illetve a nemzetközi szempontból jelentősebb, a Ma-

gyarországról Lengyelország felé irányuló észak–déli közlekedési folyosó; a Kassától a magyar határig tartó rész megépítése után Kelet-Szlovákia rákapcsolódhat a nemzetközi autópálya-hálózatra.

Kassa nemzetközi fontosságú közlekedési gócpont, alig 100 km-re tőle (Tiszacsernyőn) helyezkedik el az az átrakóállomás, amely a Szlovákiától keletre fekvő országokban használatos széles nyomtávú vasútvonalat összeköti az európai vasúti rendszerrel. Kassán van az ország második legnagyobb nemzetközi repülőtere. Kiterjedését tekintve a legkisebb, a lakosságszám tekintetében a közepes régiók közé tartozik.

6.2. Lakosság és települések

A régió népsűrűsége 196 lakos/km², ezáltal jelentősen meghaladja a szlovákiai átlagot, s Pozsony után a második helyet foglalja el. A térséget 114 település alkotja. Kassának köszönhetően a lakosság 72,4%-a városi jellegű településen él. Kassa Szlovákia második legnagyobb városa (235 509 lakos), Kelet-Szlovákia gazdasági, kulturális, társadalmi és oktatási központja. Több egyetem működik itt. A régió nyugati részében két további város található: Szepsi (9638) és Mecenzéf (3705).

6.3. Gazdasági helyzet

6.3.1. Munkanélküliség

Kassa négy, járási jogállású városkerületében a nyilvántartott munkanélküliek aránya nem mutat nagyfokú differenciáltságot, 12,8–13,7% között mozog, tehát közvetlenül az országos átlag alatt van (2003. októberi adat). Az ún. Kas-

42. táblázat

Alapvető jellemzők

	1985–1989	1990–1994	1995–1999	2000–2004
Lakosok száma	329 237	338 505	344 970	347 620
Szlovákia lakosainak száma	5 241 956	5 322 681	5 385 282	5 402 547
A régió lakosságának az összlakosságon belüli aránya	6,3%	6,4%	6,4%	6,4%
Nagyság (km ²)	1 776	1 776	1 776	1 776
Népsűrűség (lakos/km ²)	185	191	194	196

Forrás: Az SZK Statisztikai Hivatalának adatai alapján a M.E.S.A. 10 Consulting Group Kft. számítása

43. táblázat**A lakosság korösszetétele**

		1985–1989	1990–1994	1995–1999	2000–2004
Kassa–Abaúj	gyermekkorúak	27,0%	24,5%	21,4%	19,7%
	munkaképes korúak	58,7%	60,7%	62,8%	63,8%
	időskorúak	14,2%	14,8%	15,8%	16,5%
Szlovákia	gyermekkorúak	26,0%	24,0%	21,0%	19,2%
	munkaképes korúak	56,8%	58,6%	61,2%	62,7%
	időskorúak	17,2%	17,4%	17,7%	18,1%
Különbég	gyermekkorúak	1,0%	0,5%	0,4%	0,5%
	munkaképes korúak	1,9%	2,1%	1,5%	1,0%
	időskorúak	-3,0%	-2,6%	-1,9%	-1,6%

Forrás: Az SZK Statisztikai Hivatalának adatai alapján a M.E.S.A. 10 Consulting Group Kft. számítása

44. táblázat**Az egy gyermekkorúra jutó időskorúak száma**

	1985–1989	1990–1994	1995–1999	2000–2004
Kassa–Abaúj	0,53	0,61	0,74	0,84
Szlovákia	0,66	0,72	0,84	0,94
Különbég	-0,13	-0,12	-0,10	-0,10

Forrás: Az SZK Statisztikai Hivatalának adatai alapján a M.E.S.A. 10 Consulting Group Kft. számítása

45. táblázat**A lakosság iskolai végzettség szerinti megoszlása**

	2000–2004	Szlovákia
Alapfokú	17,62%	21,17%
Szakmunkás (érettségi nélkül)	14,14%	19,89%
Szakközépiskolai (érettségi nélkül)	5,85%	3,81%
Szakmunkás (érettségivel)	4,50%	4,72%
Szakközépiskolai (érettségivel)	18,03%	16,35%
Általános középiskolai (gimnáziumi)	5,73%	4,73%
Felsőbb szintű (post-secondary)	0,53%	0,33%
Főiskolai és egyetemi	10,30%	7,55%
Az iskolai végzettséget nem tüntette fel	2,62%	1,08%
Iskolai végzettség nélkül	0,33%	0,28%
16 éven aluli gyermekek	20,35%	20,08%

Forrás: Az SZK Statisztikai Hivatalának adatai alapján a M.E.S.A. 10 Consulting Group Kft. számítása

46. táblázat**Az egy lakosra jutó ipari termelés volumene ezer Sk-ban**

Régió	1985–1989	1990–1994	1995–1999	2000–2004
Kassa–Abaúj	147 741	143 725	232 149	267 985
Pozsony	81 744	156 676	334 968	554 267
Kassa–Abaúj/Pozsony	181%	92%	69%	48%
Szlovákiai átlag	57 775	60 653	108 888	150 704
Kassa–Abaúj/Szlovákia	256%	237%	213%	178%

Forrás: Az SZK Statisztikai Hivatalának adatai alapján a M.E.S.A. 10 Consulting Group Kft. számítása

47. táblázat**Havi átlagbér (Sk)**

Régió	1985–1989	1990–1994	1995–1999	2000–2004
Kassa–Abaúj	3 103	5 469	10 755	13 405
Pozsony	5 423	7 498	12 369	16 250
Kassa–Abaúj/Pozsony	57%	73%	87%	82%
Szlovákiai átlag	3 147	5 029	9 446	12 187
Kassa–Abaúj/Szlovákia	99%	109%	114%	110%

Forrás: Az SZK Statisztikai Hivatalának adatai alapján a M.E.S.A. 10 Consulting Group Kft. számítása

48. táblázat**Humán erőforrások**

	1985–1989	1990–1994	1995–1999	2000–2004
Regisztrált foglalkoztatottak száma (átlag)	123 341	112 719	106 246	95 647
– a feldolgozóiparban	51 968	39 689	32 199	29 144
– az építőiparban	21 673	11 506	6 668	4 419
– a mezőgazdaságban	14 164	8 751	5 659	4 072
– a kereskedelemben	12 521	8 899	7 041	5 355
Munkanélküliek száma	0	9 913	25 467	35 085
Munkanélküliségi ráta (%)	0,0	4,7	11,7	15,8

Forrás: Az SZK Statisztikai Hivatalának adatai alapján a M.E.S.A. 10 Consulting Group Kft. számítása

49. táblázat**Infrastruktúra-ellátottság**

	2000–2004	Szlovákia
% lakos rákötve a vezetékes gázra	86,5%	74,8%
% lakos rákötve a közüzemi vízvezetékre	95,8%	94,7%
% lakos rákötve a közcserőre	72,6%	92,3%

Forrás: Az SZK Statisztikai Hivatalának adatai alapján a M.E.S.A. 10 Consulting Group Kft. számítása

50. táblázat**Háztartások ellátottsága. A lakosság adott százaléka olyan háztartásban él, amely rendelkezik:**

	2000–2004	Szlovákia
Vezetékes telefonnal	78,9%	70,3%
Személyautóval	42,7%	39,2%
Személyi számítógéppel	14,4%	9,2%
Internetkapcsolattal	3,8%	3,2%

Forrás: Az SZK Statisztikai Hivatalának adatai alapján a M.E.S.A. 10 Consulting Group Kft. számítása

sai járásban azonban kétszer akkora a munkanélküliségi ráta (23,5%), mint Kassa városban.

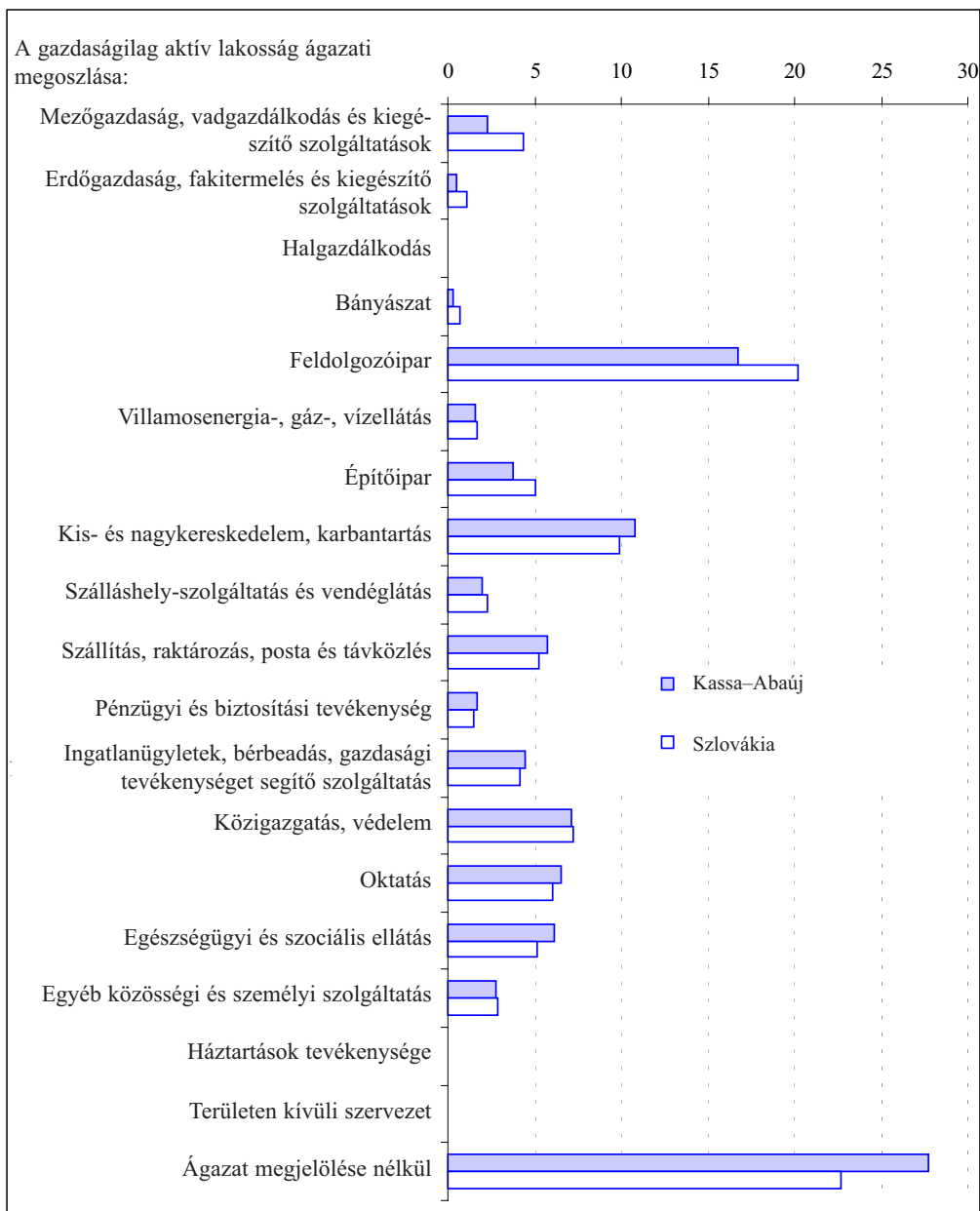
6.3.2. Bérszínvonal

A régió a bérszínvonalat tekintve a második az országban. A havi átlagbér a pozsonyinak 82%-a, a szlovákiai átlagnak pedig 110%-a.

6.3.3. Termelési mutatók

A megfelelő adatok hiánya miatt a számszerű mutatók csak az utolsó, 2000–2002-es évekre vonatkoznak.

A kassai ipari üzemekben az utóbbi években (2000–2002) az egy foglalkoztatottra jutó beruházás volumene átlagos, illetve átlagon fe-

14. grafikon**A foglalkoztatottak ágazati megoszlása (%)**

Forrás: Az SZK Statisztikai Hivatalának adatai alapján a M.E.S.A. 10 Consulting Group Kft. számítása

lül volt, viszont a város környezetében (a Kassai járásban) ezek az adatok jelentős elmaradást mutatnak (17. grafikon).

Elsősorban a Kassa II. városkerületében működő ipari üzemek munkatermelékenysége

haladja meg az átlagos értékeket, a magas munkatermelékenység azonban kedvezőtlen iparszerkezethez (kohászat) társul (17. grafikon).

A hozzáférhető adatok alapján megállapítható, hogy 2001–2002-ben az ipari üzemek

esetében mind a bruttó termelés, mind pedig a hozzáadott érték aránylag jelentősen emelkedett (18. grafikon).

Jelentősebb vállalatok és kezdeményezések:

A kenyheci ipari park a sikeres iparpark-építés példája: a települési önkormányzat terve szerint az itt épülő ipari park területe 332 hektár lesz.

A kenyheci ipari parkon kívül hasonló tervveznek Kassa Peres városrészében. A gazdasági fejlődésnek új lendületet adhat a kassai nemzetközi repülőtér korszerűsítése és a Kassát Po-

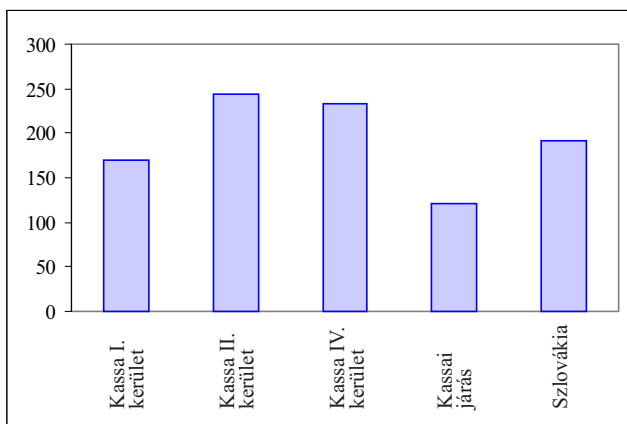
zsonnyal összekötő autópálya megépítése, amely előreláthatólag 2010-ben lesz kész.

6.4. A régió teljesítőképessége

A bruttó termelés tekintetében a régió Pozsony után a második helyet foglalja el, viszont a foglalkoztatottság csökkenése miatt pontokat vesz. A régiót bérszínvonala már hosszú idő óta a második helyre sorolja, de a demográfiai helyzet romlásával jelentősen csökkent a befejezett lakások száma.

15. grafikon

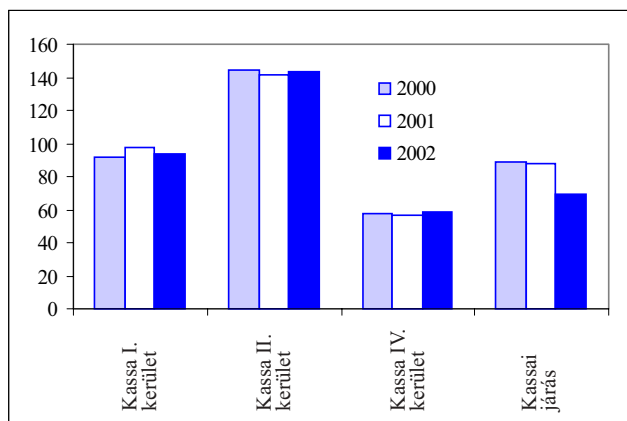
Az egy ipari foglalkoztatottra jutó beruházások volumene Sk-ban (2000–2002-es átlag)

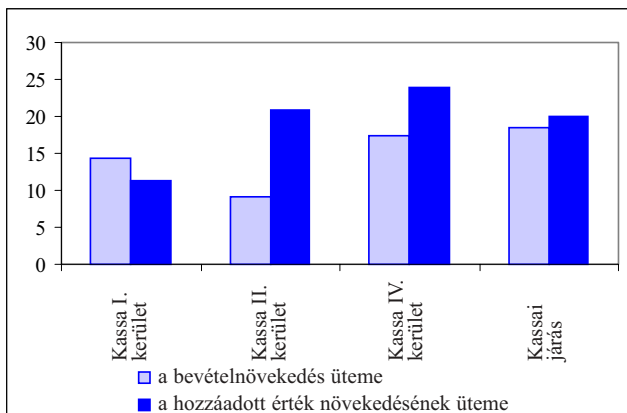
Forrás: Az SZK Statisztikai Hivatalának adatai alapján a M.E.S.A. 10 Consulting Group Kft. számítása

16. grafikon

A munkatermelékenység a régió és az ország ipari vállalataiban (a szlovákiai átlag = 100)

Forrás: Az SZK Statisztikai Hivatalának adatai alapján a M.E.S.A. 10 Consulting Group Kft. számítása

17. grafikon**Az árbevételek és a hozzáadott érték növekedése az iparban (2001–2002-es átlag, %)**

Forrás: Az SZK Statisztikai Hivatalának adatai alapján a M.E.S.A. 10 Consulting Group Kft. számítása

51. táblázat**A régió olyan jelentős ipari üzei, amelyek a bevételek volumene vagy az alkalmazottak száma alapján az országos rangsorban előkelő helyet foglalnak el**

Vállalat	Ágazat
Molex Slovakia Rt., Kenyhec	elektrotechnika
Kelet-szlovákiai Energetikai Művek Rt., Kassa	energiagyártás
U.S. Steel Kft., Kassa	kohászat
Alcupro Rt., Kassa	kohászat
Variakov Rt., Kassa	kohászat
Kelet-szlovákiai Nyomda Rt., Kassa	nyomdaipar
Hydina ZK Rt., Kassa	élelmiszeripar
Kelet-szlovákiai Építőanyag Rt., Torna	építőanyag-ipar
Kerko Rt., Kassa	építőanyag-ipar

Forrás: Trendtop

52. táblázat
Kassa–Abaúj teljesítőképessége

Kassa–Abaúj	Súly	Érték				Pontérték				Súlyozás			
		1985– 1989	1990– 1994	1995– 1999	2000– 2004	1985– 1989	1990– 1994	1995– 1999	2000– 2004	1985– 1989	1990– 1994	1995– 1999	2000– 2004
D1 Öregedési index	6	1,90	1,65	1,36	1,19	91	86	79	75	5,5	5,1	4,7	4,5
Z2 Feldolgozóipari foglalkoztatottság	10	0,42	0,35	0,30	0,30	71	67	60	61	7,1	6,7	6,0	6,1
Z3 Építőipari foglalkoztatottság	10	0,18	0,10	0,06	0,05	99	100	68	67	9,9	10,0	6,8	6,7
Z4 Agrárfoglalkoztatottság	10	0,11	0,08	0,05	0,04	35	28	29	30	3,5	2,8	2,9	3,0
E1 Átlagbér	8	3 103	5 469	10 755	13 405	100	100	100	95	8,0	8,0	8,0	7,6
E2 Feldolgozóipari átlagbér	8	3 481	6 542	11 344	13 454	100	100	100	94	8,0	8,0	8,0	7,5
E3 Építőipari átlagbér	8	3 221	5 420	11 645	13 302	97	100	100	100	7,7	8,0	8,0	8,0
E4 Mezőgazdasági átlagbér	8	2 944	4 554	7 895	9 814	94	93	92	93	7,5	7,4	7,4	7,4
E6 Bruttó termelés	25	147 741	143 725	232 149	267 985	100	100	100	100	25,0	25,0	25,0	25,0
S1 Befejezett lakások	7	7,06	2,39	1,90	1,52	88	65	100	42	6,2	4,6	7,0	2,9
Összesen										88,4	85,7	83,9	78,8

Forrás: M.E.S.A. 10

7. BARS

7. térkép

Bars

7.1. Helyzet

A barsi régió közép-Szlovákia déli részén helyezkedik el. Délen rövid szakaszon határos Magyarországgal, keleten a gömör–kishont–nógrádi és a zólyomi, északon a turóci és a felső-nyitrai, nyugaton az alsó-nyitrai régióval. Déli része belenyúlik a Kisalföld északi részébe. Északi részét hegyvidék alkotja – Tribecs (Tríbeč), Madaras (Vtáčnik), a Körmöci- és a Selmeci-hegység (Kremnické vrchy, Štiavnicke vrchy) –, melybe beékelődnek a síksági részek (Žiari-medence – Žiarska kotlina). A régió tengelyét a Garam alkotja, a folyó mentén halad a közút és a vasút.

7.2. Lakosság és települések

Bars a második legritkábban lakott régió. Egy négyzetkilométer területre csak 78 lakos jut. A

53. táblázat

Alapvető jellemzők

	1985–1989	1990–1994	1995–1999	2000–2004
Lakosok száma	258 975	258 159	257 739	256 747
Szlovákia lakosainak száma	5 241 956	5 322 681	5 385 282	5 402 547
A régió lakosságának az összlakosságon belüli aránya	4,9%	4,9%	4,8%	4,8%
Nagyság (km ²)	3 308	3 308	3 308	3 308
Népsűrűség (lakos/km ²)	78	78	78	78

Forrás: Az SZK Statisztikai Hivatalának adatai alapján a M.E.S.A. 10 Consulting Group Kft. számítása

54. táblázat

A lakosság korösszetétele

		1985–1989	1990–1994	1995–1999	2000–2004
Bars	gyermekkorúak	23,9%	22,4%	19,8%	18,1%
	munkaképes korúak	56,0%	57,8%	60,2%	61,7%
	időskorúak	20,1%	19,9%	20,0%	20,2%
Szlovákia	gyermekkorúak	26,0%	24,0%	21,0%	19,2%
	munkaképes korúak	56,8%	58,6%	61,2%	62,7%
	időskorúak	17,2%	17,4%	17,7%	18,1%
Különbég	gyermekkorúak	-2,0%	-1,7%	-1,2%	-1,1%
	munkaképes korúak	-0,8%	-0,8%	-1,0%	-1,0%
	időskorúak	2,9%	2,5%	2,2%	2,1%

Forrás: Az SZK Statisztikai Hivatalának adatai alapján a M.E.S.A. 10 Consulting Group Kft. számítása

55. táblázat**Az egy gyermekkorúra jutó időskorúak száma**

	1985–1989	1990–1994	1995–1999	2000–2004
Bars	0,84	0,89	1,01	1,11
Szlovákia	0,66	0,72	0,84	0,94
Különbőség	0,18	0,16	0,17	0,17

Forrás: Az SZK Statisztikai Hivatalának adatai alapján a M.E.S.A. 10 Consulting Group Kft. számítása

56. táblázat**A lakosság iskolai végzettség szerinti megoszlása**

	2000–2004	Szlovákia
Alapfokú	23,70%	21,17%
Szakt munkás (érettségi nélkül)	22,80%	19,89%
Szakközépiskolai (érettségi nélkül)	1,79%	3,81%
Szakt munkás (érettségivel)	4,27%	4,72%
Szakközépiskolai (érettségivel)	15,68%	16,35%
Általános középiskolai (gimnáziumi)	4,55%	4,73%
Felsőbb szintű (post-secondary)	0,39%	0,33%
Főiskolai és egyetemi	5,87%	7,55%
Az iskolai végzettséget nem tüntette fel	1,71%	1,08%
Iskolai végzettség nélkül	0,31%	0,28%
16 éven aluli gyermekek	18,94%	20,08%

Forrás: Az SZK Statisztikai Hivatalának adatai alapján a M.E.S.A. 10 Consulting Group Kft. számítása

57. táblázat**Az egy lakosra jutó ipari termelés volumene ezer Sk-ban**

Régió	1985–1989	1990–1994	1995–1999	2000–2004
Bars	57 332	55 052	111 116	167 804
Pozsony	81 744	156 676	334 968	554 267
Bars/Pozsony	70%	35%	33%	30%
Szlovákiai átlag	57 775	60 653	108 888	150 704
Bars/Szlovákia	99%	91%	102%	111%

Forrás: Az SZK Statisztikai Hivatalának adatai alapján a M.E.S.A. 10 Consulting Group Kft. számítása

58. táblázat**Havi átlagbér (Sk)**

Régió	1985–1989	1990–1994	1995–1999	2000–2004
Bars	2 898	4 730	9 279	11 943
Pozsony	5 423	7 498	12 369	16 250
Bars/Pozsony	53%	63%	75%	73%
Szlovákiai átlag	3 147	5 029	9 446	12 187
Bars/Szlovákia	92%	94%	98%	98%

Forrás: Az SZK Statisztikai Hivatalának adatai alapján a M.E.S.A. 10 Consulting Group Kft. számítása

lakosság számát tekintve is a második legkisebb térség, területileg is a kisebbek közé tartozik. A régiót 189 település alkotja, ebből 10 városi jogállású. A városi lakosság régió belüli aránya 47,9%. A legnagyobb város Léva

(36 545 lakos). További nagyobb városok még Garamszentkereszt (19 831), Aranyosmarót (15 520) és Selmecbánya (10 879). A többi város lakossága nem éri el a 10 000 főt.

59. táblázat**Humán erőforrások**

	1985–1989	1990–1994	1995–1999	2000–2004
Regisztrált foglalkoztatottak száma (átlag)	102 340	82 303	68 986	60 329
– a feldolgozóiparban	48 021	35 106	27 326	21 880
– az építőiparban	12 182	6 087	4 192	3 251
– a mezőgazdaságban	23 435	14 783	8 743	5 799
– a kereskedelemben	8 546	5 066	2 416	2 863
Munkanélküliek száma	0	10 032	23 265	29 427
Munkanélküliségi ráta (%)	0,0	6,6	14,9	18,6

Forrás: Az SZK Statisztikai Hivatalának adatai alapján a M.E.S.A. 10 Consulting Group Kft. számítása

60. táblázat**Infrastruktúra-ellátottság**

	2000–2004	Szlovákia
% lakos rákötve a vezetékes gázra	64,0%	74,8%
% lakos rákötve a közüzemi vízvezetékre	93,8%	94,7%
% lakos rákötve a csatornára	45,8%	92,3%

Forrás: Az SZK Statisztikai Hivatalának adatai alapján a M.E.S.A. 10 Consulting Group Kft. számítása

61. táblázat**Háztartások ellátottsága. A lakosság adott százaléka olyan háztartásban él, amely rendelkezik:**

	2000–2004	Szlovákia
Vezetékes telefonnal	67,2%	70,3%
Személyautóval	45,2%	39,2%
Személyi számítógéppel	10,4%	9,2%
Internetkapcsolattal	2,8%	3,2%

Forrás: Az SZK Statisztikai Hivatalának adatai alapján a M.E.S.A. 10 Consulting Group Kft. számítása

7.3. Gazdasági helyzet**7.3.1. Munkanélküliség**

Munkaerő-piaci szempontból jelentős gondokkal küzdő régiónak minősül, a hozzáférhető legújabb adatok szerint (2003. október) csak egy járásban volt alacsonyabb a munkanélküliség 20%-nál (a Selmecbányai járásban 15,9%). A többi járásban a munkanélküli ráta nagyrészt azonos szinten mozog, s nagyon kedvezőtlenül alakul: 20–23,6% között mozog (a legrosszabb adatokkal a Zsarnócai járás rendelkezik).

A régió legtöbb járásától eltérően a Garamszentkereszti és a Zsarnócai járásban az utóbbi két évben nem csökkent a munkanélküliek aránya.

7.3.2. Bérszínvonal

A bérszínvonal valamivel alacsonyabb az országos átlagnál. Az átlagbér a pozsonyinak 73%-a, az országos átlagnak pedig valamivel több, mint 98%-a.

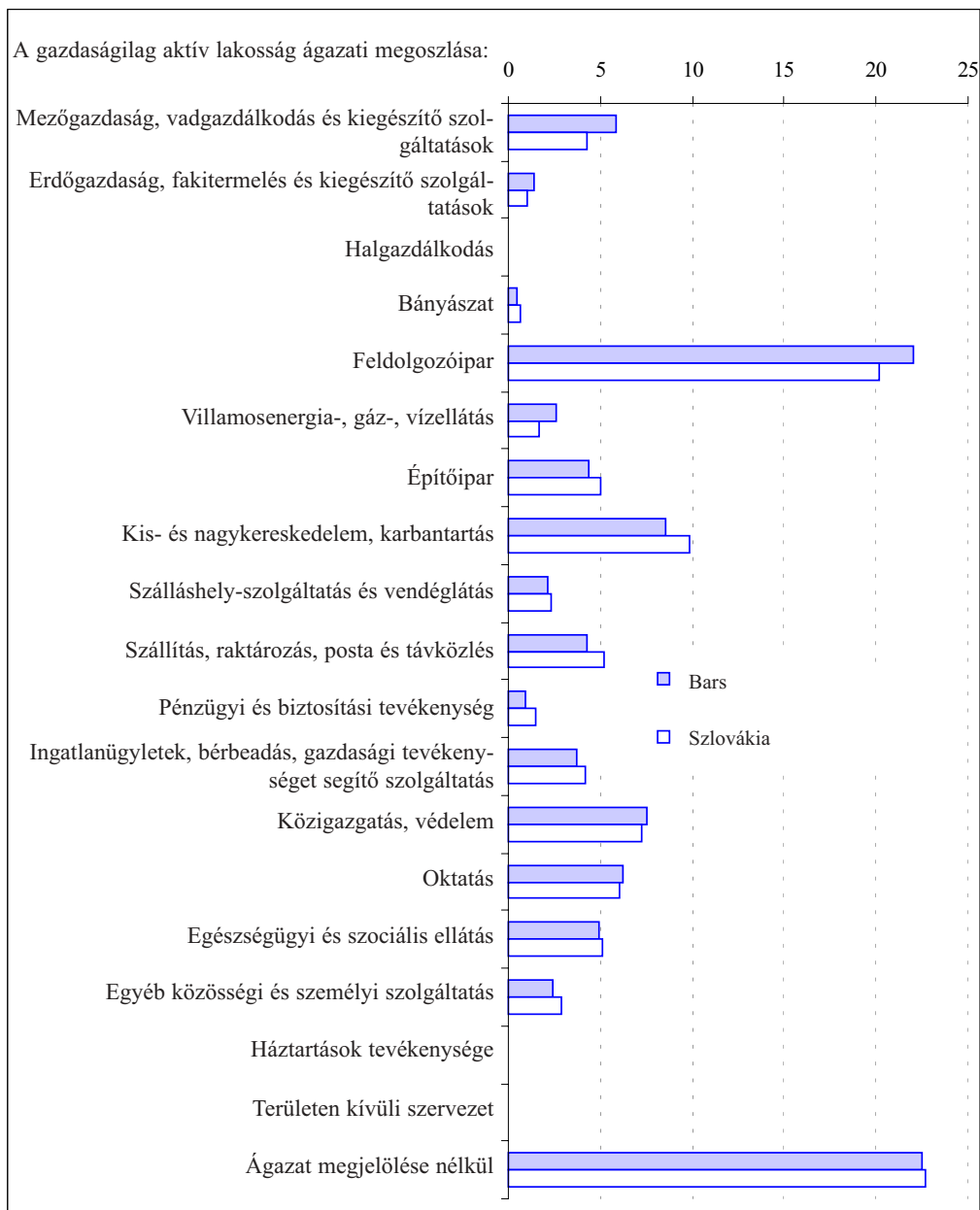
7.3.3. Termelési mutatók

A megfelelő adatok hiánya miatt a számszerű mutatók csak az utolsó, 2000–2002-es évekre vonatkoznak.

Az ipari beruházások a régió egyes részeiben eltérően alakultak: egyes járásokban (Garamszentkereszt, Zsarnóca) a 2000–2002-es időszakban az egy foglalkoztatottra jutó beruházás volumene az országos átlag szintjén

18. grafikon

A foglalkoztatottak ágazati megoszlása (%)

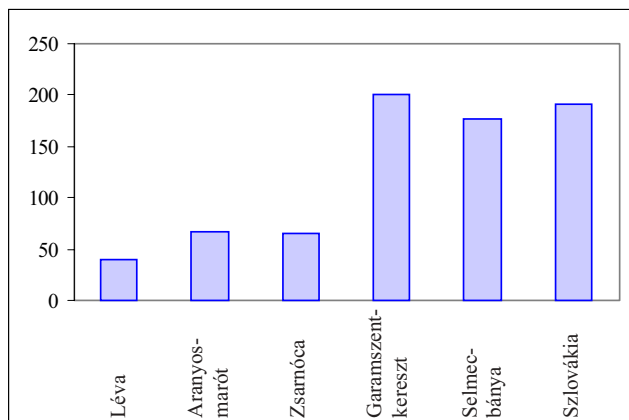

Forrás: Az SZK Statisztikai Hivatalának adatai alapján a M.E.S.A. 10 Consulting Group Kft. számítása

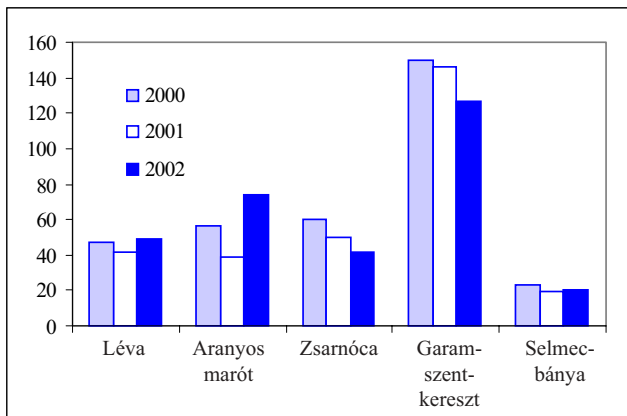
mozgott, a többi járásban ennek jóval alatta maradt (19. grafikon).

A termelékenység alakulása problematikus: csak a Garamszentkereszti járásban egy-

előre magasabb a szlovákiai átlagnál, ám ez az előny fokozatosan csökken. A többi járásban – így a Lévaiban is – a termelékenység jóval elmarad az országos átlagtól (20. grafikon).

19. grafikon**Az egy ipari foglalkoztatottra jutó beruházások volumene Sk-ban (2000–2002-es átlag)**

Forrás: Az SZK Statisztikai Hivatalának adatai alapján a M.E.S.A. 10 Consulting Group Kft. számítása

20. grafikon**A munkatermelékenység a régió és az ország ipari vállalataiban (a szlovákiai átlag = 100)**

Forrás: Az SZK Statisztikai Hivatalának adatai alapján a M.E.S.A. 10 Consulting Group Kft. számítása

Az árbevételek és a hozzáadott érték meglehetősen eltérő módon alakult, csak a Zsarnócai járásban beszélhetünk mindkét mutató dinamikus növekedéséről. A Selmecbányai járásban is növekedett a hozzáadott érték, ugyanakkor azonban csökkentek a bevételek (21. grafikon).

Jelentősebb vállalatok és kezdeményezések:

Ipolyságon és Léván ipari parkokat terveznek.

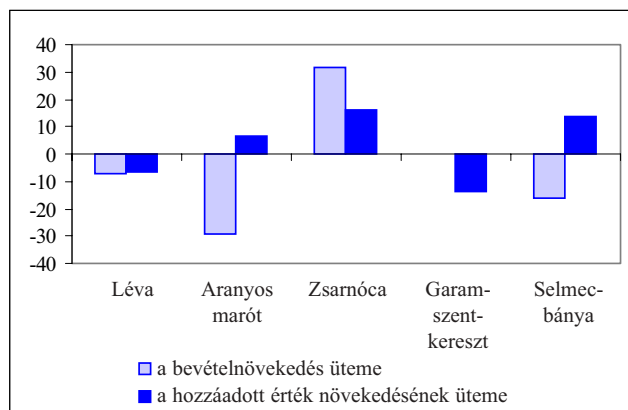
7.4. A régió teljesítőképessége

Bars az utóbbi húsz évben bekövetkezett változások miatt kellemesen meglepi az elemzőt. A

régió teljesítőképessége 69,4 pontról 72,8 pontra nőtt. E fejlődés elsősorban a jelentős mértékben bővülő bruttó termelésnek, valamint annak köszönhető, hogy a többi régióval összevetve itt a foglalkoztatottság stabil. A többi régióhoz viszonyítva mind a mezőgazdaságban, mind az iparban gyorsabban növekednek az átlagbérek. Az öregedési index állandó, viszont a többi régióhoz hasonlóan romlik a helyzet a lakásépítésben.

21. grafikon

Az árbevételek és a hozzáadott érték növekedése az iparban (2001–2002-es átlag, %)

Forrás: Az SZK Statisztikai Hivatalának adatai alapján a M.E.S.A. 10 Consulting Group Kft. számítása

62. táblázat. A régió olyan jelentős ipari üzei, amelyek a bevételek volumene vagy az alkalmazottak száma alapján az országos rangsorban előkelő helyet foglalnak el

Vállalat	Ágazat
Szlovák Energetikai Gépgyár Rt., Tolmács	gépipar
Slovalco Rt., Garamszentkereszt	kohászat
ZSNP Rt., Garamszentkereszt	kohászat
De Miclén Rt., Léva	vegyipar
Novochema szövetkezet, Léva	vegyipar
A.N.B. Rt., Zsarnóca	fafeldogozó ipar
Levitex Rt., Léva	textilipar
Lévai Tejüzem Rt., Léva	élelmiszeripar
Wienerberger – Szlovák Téglagyár Kft., Aranyosmarót	építőanyag-ipar
Izomat Rt., Újbánya	élelmiszeripar
Oroszkai Malom Rt., Oroszka	élelmiszeripar

Forrás: Trendtop

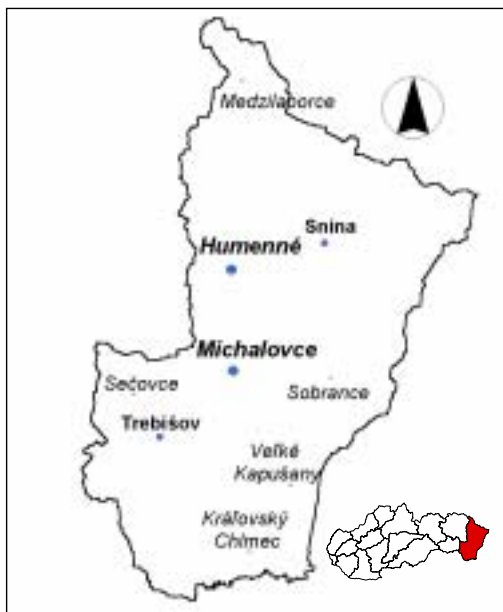
63. táblázat
Bars teljesítőképessége

Bars	Súly	Érték				Pontérték				Súlyozás			
		1985– 1989	1990– 1994	1995– 1999	2000– 2004	1985– 1989	1990– 1994	1995– 1999	2000– 2004	1985– 1989	1990– 1994	1995– 1999	2000– 2004
D1 Öregedési index	6	1,19	1,13	0,99	0,90	57	58	58	57	3,4	3,4	3,5	3,4
Z2 Feldolgozóipari foglalkoztatottság	10	0,47	0,43	0,40	0,36	79	82	79	73	7,9	8,2	7,9	7,3
Z3 Építőipari foglalkoztatottság	10	0,12	0,07	0,06	0,05	67	72	66	78	6,7	7,2	6,6	7,8
Z4 Agrárfoglalkoztatottság	10	0,23	0,18	0,13	0,10	69	66	69	67	6,9	6,6	6,9	6,7
E1 Átlagbér	8	2 898	4 730	9 279	11 943	93	86	86	85	7,5	6,9	6,9	6,8
E2 Feldolgozóipari átlagbér	8	3 077	5 106	10 150	13 215	88	78	89	92	7,1	6,2	7,2	7,4
E3 Építőipari átlagbér	8	3 238	5 285	9 316	11 252	97	98	80	85	7,8	7,8	6,4	6,8
E4 Mezőgazdasági átlagbér	8	2 634	4 353	7 358	9 466	84	88	86	90	6,7	7,0	6,9	7,2
E6 Bruttó termelés	25	57 332	55 052	111 116	167 804	39	38	48	63	9,7	9,6	12,0	15,7
S1 Befejezett lakások	7	6,48	2,82	1,09	1,99	81	77	58	55	5,7	5,4	4,0	3,9
Összesen	100									69,4	68,4	68,2	72,8

Forrás: M.E.S.A. 10

8. ZEMPLÉN

8. térkép Zemplén

Forrás: M.E.S.A. 10

8.1. Helyzet

Zemplén az egyedüli régió, amely az ország északi határától a déligig terjed. A régió Szlovákia keleti részét tölti ki. Északon Lengyelországgal, keleten Ukrajnával, délen Magyarországgal, nyugaton a sárosi és a kassai régióval határos. Az északi területen a Nyugati-Beszkidék (Laborecká vrchovina, Bukovské vrchy, Vihorlatské vrchy) hegyvonulata húzódik. Nyugatról a területre benyúlik a Szekcsői-dombság (Ondavská vrchovina) és az Alacsony-Beszkidék egy vonulata (Beskydské

predhorie). A terület déli részét a Kelet-szlovákiai-síkság tölti ki, melyet nyugatról a Szalánci-hegység (Slanské vrchy) és Zempléni-szigethegy (Zemplínske vrchy) határol.

A régióra, különösen a déli részre a gazdag folyóhálózat a jellemző; fő folyói a Bodrog mellékfolyói, az Ondava, a Laborc, a Latorca. Itt található az ország legnagyobb víztározója, az ún. Sírava mesterséges tó (Zemplínska Šírava). Zemplén területén, a Bodrog határszakaszán van az ország legmélyebb pontja (94 m tengerszint feletti magasság). Peremhelyezete meghatározza régió közlekedési útvonalait: a fő közlekedési útvonal a Kassa–Ungvár összeköttetés. A Kassa–Tiszacsernyő vasútvonal elsősorban a volt Szovjetunió területéről érkező nyersanyag szállítása miatt fontos.

8.2. Lakosság és települések

A régióban a népsűrűség 76 fő/km², ezáltal a ritkábban lakott vidékek közé tartozik. A térségben 326 település van, a vidéki lakosság részaránya 53%. A lakosság többi része 11 városban él. A régióknak nincs egyértelmű központja. A két legnagyobb város, Nagymihály (39 865 lakos) és Homonna (35 039 lakos) mind lélekszámuk, mind jelentőségük tekintetében hasonlóak. E két város kivül jelentősebb városok még: Tőketerebes (22 498) és Szinna (21 401). A többi város lakossága nem éri el a 10 000 főt.

8.3. Gazdasági helyzet

8.3.1. Munkanélküliség

Munkaerő-piaci szempontból az északi és a déli területek a problémásak, a központi részen

64. táblázat

Alapvető jellemzők

	1985–1989	1990–1994	1995–1999	2000–2004
Lakosok száma	340 695	344 739	350 750	352 832
Szlovákia lakosainak száma	5 241 956	5 322 681	5 385 282	5 402 547
A régió lakosságának az összlakosságon belüli aránya	6,5%	6,5%	6,5%	6,5%
Nagyság (km ²)	4 618	4 618	4 618	4 618
Népsűrűség (lakos/km ²)	74	75	76	76

Forrás: Az SZK Statisztikai Hivatalának adatai alapján a M.E.S.A. 10 Consulting Group Kft. számítása

65. táblázat**A lakosság korösszetétele**

		1985–1989	1990–1994	1995–1999	2000–2004
Zemplén	gyermekkorúak	26,3%	24,9%	22,3%	20,7%
	munkaképes korúak	55,7%	56,8%	59,3%	61,1%
	időskorúak	17,9%	18,3%	18,4%	18,2%
Szlovákia	gyermekkorúak	26,0%	24,0%	21,0%	19,2%
	munkaképes korúak	56,8%	58,6%	61,2%	62,7%
	időskorúak	17,2%	17,4%	17,7%	18,1%
Különbőség	gyermekkorúak	0,4%	0,9%	1,3%	1,5%
	munkaképes korúak	-1,1%	-1,8%	-1,9%	-1,7%
	időskorúak	0,7%	0,9%	0,6%	0,2%

Forrás: Az SZK Statisztikai Hivatalának adatai alapján a M.E.S.A. 10 Consulting Group Kft. számítása

66. táblázat**Az egy gyermekkorúra jutó időskorúak száma**

	1985–1989	1990–1994	1995–1999	2000–2004
Zemplén	0,68	0,73	0,82	0,88
Szlovákia	0,66	0,72	0,84	0,94
Különbőség	0,02	0,01	-0,02	-0,06

Forrás: Az SZK Statisztikai Hivatalának adatai alapján a M.E.S.A. 10 Consulting Group Kft. számítása

67. táblázat**A lakosság iskolai végzettség szerinti megoszlása**

	2000–2004	Szlovákia
Alapfokú	22,94%	21,17%
Szakt munkás (érettségi nélkül)	15,43%	19,89%
Szakközépiskolai (érettségi nélkül)	7,28%	3,81%
Szakt munkás (érettséggel)	4,56%	4,72%
Szakközépiskolai (érettséggel)	15,40%	16,35%
Általános középiskolai (gimnáziumi)	4,84%	4,73%
Felsőbb szintű (post-secondary)	0,40%	0,33%
Főiskolai és egyetemi	5,59%	7,55%
Az iskolai végzettséget nem tüntette fel	1,16%	1,08%
Iskolai végzettség nélkül	0,62%	0,28%
16 éven aluli gyermekek	21,77%	20,08%

Forrás: Az SZK Statisztikai Hivatalának adatai alapján a M.E.S.A. 10 Consulting Group Kft. számítása

68. táblázat**Az egy lakosra jutó ipari termelés volumene ezer Sk-ban**

Régió	1985–1989	1990–1994	1995–1999	2000–2004
Zemplén	48 379	37 566	76 720	88 609
Pozsony	81 744	156 676	334 968	554 267
Zemplén/Pozsony	59%	24%	23%	16%
Szlovákiai átlag	57 775	60 653	108 888	150 704
Zemplén/Szlovákia	84%	62%	70%	59%

Forrás: Az SZK Statisztikai Hivatalának adatai alapján a M.E.S.A. 10 Consulting Group Kft. számítása

69. táblázat**Havi átlagbér (Sk)**

Régió	1985–1989	1990–1994	1995–1999	2000–2004
Zemplén	2 837	4 577	8 805	10 751
Pozsony	5 423	7 498	12 369	16 250
Zemplén/Pozsony	52%	61%	71%	66%
Szlovákiai átlag	3 147	5 029	9 446	12 187
Zemplén/Szlovákia	90%	91%	93%	88%

Forrás: Az SZK Statisztikai Hivatalának adatai alapján a M.E.S.A. 10 Consulting Group Kft. számítása

70. táblázat**Humán erőforrások**

	1985–1989	1990–1994	1995–1999	2000–2004
Regisztrált foglalkoztatottak száma (átlag)	121 972	100 706	82 102	71 937
– a feldolgozóiparban	43087	33027	27531	23405
– az építőiparban	14 593	8 120	3 721	2 212
– a mezőgazdaságban	32 393	21 303	10 912	6 251
– a kereskedelemben	10 371	6 391	2 827	1 562
Munkanélküliek száma	0	14 585	39 189	46 395
Munkanélküliségi ráta (%)	0,0	7,3	18,7	21,5

Forrás: Az SZK Statisztikai Hivatalának adatai alapján a M.E.S.A. 10 Consulting Group Kft. számítása

71. táblázat**Infrastruktúra-ellátottság**

	2000–2004	Szlovákia
% lakos rákötve a vezetékes gázra	78,7%	74,8%
% lakos rákötve a közüzemi vízvezetékre	94,2%	94,7%
% lakos rákötve a közcsontrára	47,1%	92,3%

Forrás: Az SZK Statisztikai Hivatalának adatai alapján a M.E.S.A. 10 Consulting Group Kft. számítása

72. táblázat**Háztartások ellátottsága. A lakosság adott százaléka olyan háztartásban él, amely rendelkezik**

	2000–2004	Szlovákia
Vezetékes telefonnal	72,6%	70,3%
Személyautóval	47,5%	39,2%
Személyi számítógéppel	9,2%	9,2%
Internetkapcsolattal	2,4%	3,2%

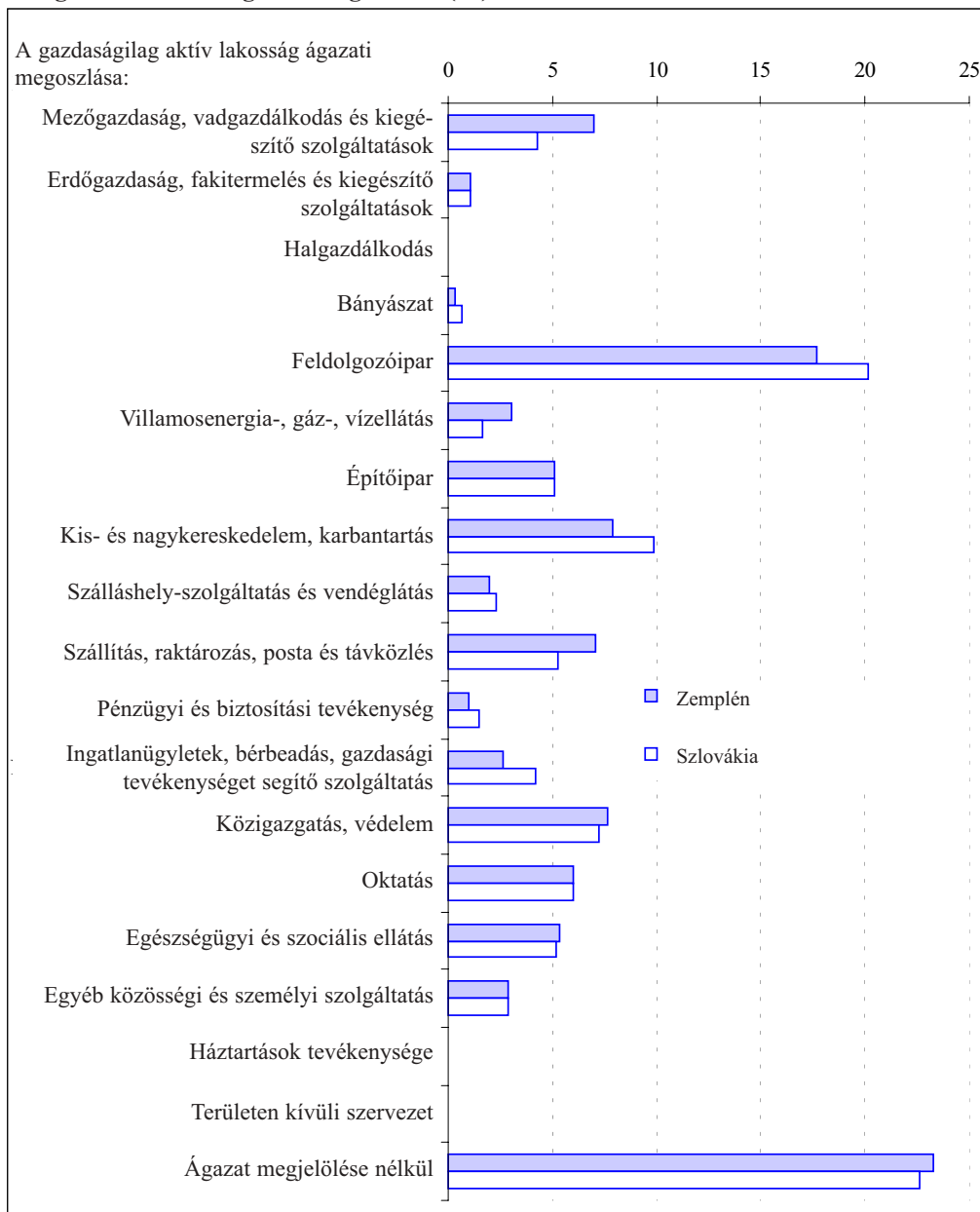
Forrás: Az SZK Statisztikai Hivatalának adatai alapján a M.E.S.A. 10 Consulting Group Kft. számítása

(Homonnai járás) a foglalkoztatottság alakulása valamivel kedvezőbb. Általában véve azonban a munkaerőpiac alakulása problematikusnak mondható. A legalacsonyabb munkanélküliségi rátát, 13,0%-ot (2003. október) a Vízközi járásban mérték. Ennek csaknem kétszerese okoz gondot a Szobránci (25,5%) és a Töketerebes (25,4%) járásban. A munkanélküliség alakulása szempontjából az utóbbi két évben kedvező tendencia mutatkozott a Szinnai járásban, ugyanis

a 2001–2003. október közötti időszakban a munkanélküliségi ráta 7,6 százalékponttal csökkent (ám még így is 15,9%-os).

8.3.2. Bérszínvonal

Zemplén a legalacsonyabb átlagiövedelmet kimutató három régió egyike; az átlagbér a pozsonyinak 66%-a, az országosnak pedig 88%-a.

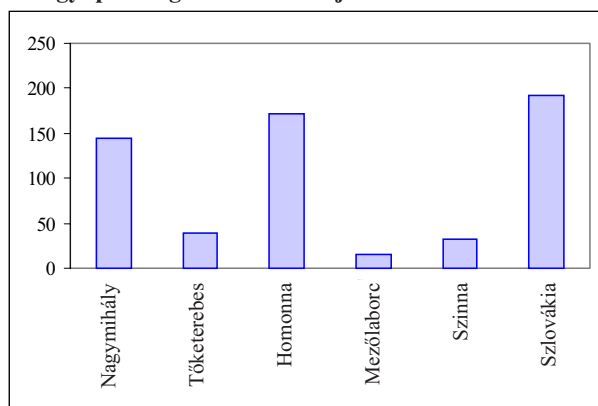
22. grafikon**A foglalkoztatottak ágazati megoszlása (%)**

Forrás: Az SZK Statisztikai Hivatalának adatai alapján a M.E.S.A. 10 Consulting Group Kft. számítása

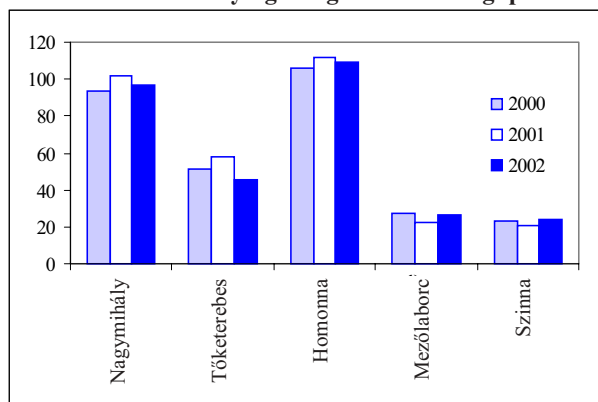
8.3.3. Termelési mutatók

A megfelelő adatok hiánya miatt a számszerű mutatók csak az utolsó, 2000–2002-es évekre vonatkoznak.

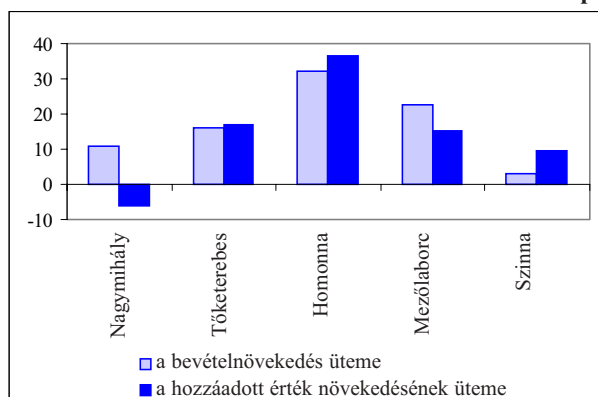
Az ipari célú beruházás 2000–2002-ben nem volt jelentős. Az egy foglalkoztatottra jutó beruházás volumene egy járásban sem érte el a szlovákiai átlagot (bár a Nagymihályi és a Homonnai járásban megközelíti azt). A többi

23. grafikon**Az egy ipari foglalkoztatottra jutó beruházások volumene Sk-ban (2000–2002-es átlag)**

Forrás: Az SZK Statisztikai Hivatalának adatai alapján a M.E.S.A. 10 Consulting Group Kft. számítása

24. grafikon**A munkatermelékenység a régió és az ország ipari vállalataiban (a szlovákiai átlag = 100)**

Forrás: Az SZK Statisztikai Hivatalának adatai alapján a M.E.S.A. 10 Consulting Group Kft. számítása

25. grafikon**Az árbevételek és a hozzáadott érték növekedése az iparban (2001–2002-es átlag, %)**

Forrás: Az SZK Statisztikai Hivatalának adatai alapján a M.E.S.A. 10 Consulting Group Kft. számítása

három járásban e mutató értéke rendkívül alacsony (23. grafikon).

Hasonló a helyzet a munkatermelékenységgel is: csak két járásban vethető össze az országos átlaggal, a többiben annál jóval alacsonyabb (24. grafikon).

Az árbevétel és a hozzáadott érték alakulása eltérő, a legkedvezőbb a Homonnai járás ipari üzemeiben (25. grafikon).

Jelentősebb vállalatok és kezdeményezések:

Gazdasági szempontból a régió három részre osztható. A kedvező természeti adottságok okán déli része mezőgazdasági jellegű, erre épül az élelmiszeripar. Ebben a mikrorégióban van a világhírű tokaji borvidék is. A régió középső részén a vegyipar és az elektrotechnikai ipar a meghatározó. Az ipari termelésen túl azonban felfutóban van a turizmus is, elsődleges turisztikai cél itt a Sírava és a közeli Vihorlát–Gutin-hegység. A régió északkeleti része európai jelentőségű biorezervátum, s ez jelentős mértékben megszabja a gazdasági tevékenységet: szinten tartó fakitermelés és turizmus.

A régiót képviselő, országos jelentőségű cégek elsősorban vegyipari tevékenységet folytatnak.

8.4. A régió teljesítőképessége

Az utóbbi 20 évben a többi régióhoz viszonyítva Zemplén teljesítőképessége csaknem 10 ponttal csökkent, a csökkenés folyamatos volt: ötvenként mintegy 3 pont. Ennek oka a mező-

gazdasági és az építőipari foglalkoztatottság csökkenése, illetve a bérszínvonal romlása. A szociális infrastruktúra fejlődése elmarad a többi régió mögött.

9. JÖVŐBELI TRENDEK

A déli régiók jövőbeni kilátásait három tényező alakulása határozza meg:

1. A gazdasági reformok kihasználása: e reformok nagy része „régiosemleges” (adóreform), nyugdíjreform, egészségügyi reform, oktatásügyi reform...), az adott régiók érdekében történő kiaknázásuk a helyi elittől függ.
2. Európai Unió csatlakozásunk elsősorban a határ menti együttműködést befolyásolja előnyösen. A közös mezőgazdasági politika kétoldalú nyomást fejt ki: egyrészt a termelést a szigorú élelmiszer-ipari szabványok és előírások megtartására ösztönzi, másrészt a mezőgazdasági termékek piacán erősödik a konkurenciaharc. Tekintettel arra, hogy a déli területek mezőgazdaság- és élelmiszeripar-orientáltak, az ipari és az agrárcsoportok érdeke a mezőgazdasági dotációk magas szinten tartása lesz. Ez a stratégia azonban „rövidlátónak” bizonyulhat, ugyanis a gazdaság egy ágazatát előnyhöz juttatja a többivel szemben, nem támogatja a szerkezetváltást, s a fölösleges kapacitásokat konzerválja.
3. A költségvetési forrásoknak a régiókra történő leosztása.

73. táblázat

A régió olyan jelentős ipari üzemei, amelyek a bevételek volumene vagy az alkalmazottak száma alapján az országos rangsorban előkelő helyet foglalnak el

Vállalat	Ágazat
BSH Drives and Pumps Kft., Nagymihály	elektrotechnika
Chemes Rt., Homonna	energiaipar
Energetika Kft., Órmező	energiaipar
Chemko Rt., Órmező	vegyipar
Nylstar Slovakia Rt., Homonna	vegyipar
Rhodía Industrial Yarns Slovakia Rt., Homonna	vegyipar
Lepidlá Kft., Órmező	vegyipar
Mecom Rt., Homonna	élelmiszeripar
Zempmilk Rt., Nagymihály	élelmiszeripar

Forrás: Trendtop

74. táblázat
Zemplén teljesítőképessége

Zemplén	Súly	Érték				Pontérték				Súlyozás			
		1985– 1989	1990– 1994	1995– 1999	2000– 2004	1985– 1989	1990– 1994	1995– 1999	2000– 2004	1985– 1989	1990– 1994	1995– 1999	2000– 2004
D1 Öregedési index	6	1,47	1,36	1,22	1,13	71	71	71	71	4,2	4,2	4,2	4,3
Z2 Feldolgozóipari foglalkoztatottság	10	0,35	0,33	0,34	0,33	60	63	67	65	6,0	6,3	6,7	6,5
Z3 Építőipari foglalkoztatottság	10	0,12	0,08	0,05	0,03	68	79	49	44	6,8	7,9	4,9	4,4
Z4 Agrárfoglalkoztatottság	10	0,27	0,21	0,13	0,09	80	77	72	61	8,0	7,7	7,2	6,1
E1 Átlagbér	8	2 837	4 577	8 805	10 751	91	84	82	76	7,3	6,7	6,5	6,1
E2 Feldolgozóipari átlagbér	8	2 953	4 960	8 946	10 982	85	76	79	77	6,8	6,1	6,3	6,1
E3 Építőipari átlagbér	8	3 079	4 454	8 417	9 977	93	82	72	75	7,4	6,6	5,8	6,0
E4 Mezőgazdasági átlagbér	8	2 683	3 983	6 777	8 466	86	81	79	80	6,9	6,5	6,3	6,4
E6 Bruttó termelés	25	48 379	37 566	76 720	88 609	33	26	33	33	8,2	6,5	8,3	8,3
S1 Befejezett lakások	7	6,45	3,10	1,25	1,55	80	84	66	43	5,6	5,9	4,6	3,0
Összesen	100									67,1	64,4	60,9	57,3

Forrás: M.E.S.A. 10

MAGYAR–SZLOVÁK HELYSÉGNÉVJEGYZÉK

Alsókubin	Dolný Kubín	Nagykapos	Veľké Kapušany
Aranyosmarót	Zlaté Moravce	Nagykürtös	Veľký Krtíš
Barátlak	Rohožník	Nagylévárd	Veľké Leváre
Bártfa	Bardejov	Nagymegyer	Veľký Meder
Besztercebánya	Banská Bystrica	Nagymihály	Michalovce
Boldogfa	Boldog	Nagyróce	Revúca
Bős	Gabčíkovo	Nagysurány	Šurany
Csaca	Čadca	Nagyszombat	Trnava
Detreköszentmiklós	Plavecký Mikuláš	Nagytapolcsány	Topoľčany
Detrekővár	Plavecké Podhradie	Nyitra	Nitra
Diószeg	Sládkovičovo	Nyitraivánka	Ivanka pri Nitre
Dobsina	Dobšiná	Nyustya	Hnúšťa
Dunaszerdahely	Dunajská Streda	Ólubló	Stará Ľubovňa
Egyházfa	Kostolná pri Dunaji	Ógyalla	Hurbanovo
Eperjes	Prešov	Oroszka	Pohronský Ruskov
Érsekújvár	Nové Zámky	Örmező	Strážske
Fülek	Fíľakovo	Párkány	Štúrovo
Galánta	Galanta	Poltár	Poltár
Gálszécs	Sečovce	Poprád	Poprad
Garamnémeti	Tekovské Nemce	Pozsony	Bratislava
Garamszentkereszt	Žiar nad Hronom	Pozsonyzávod	Závod
Gömörhorka	Gemerská Hôrka	Privígye	Prievidza
Gúta	Kolárovo	Réte	Reca
Hegysúr	Hrubý Šúr	Rimaszombat	Rimavská Sobota
Homonna	Humenné	Rozsnyó	Rožňava
Igló	Spišská Nová Ves	Selmecbánya	Banská Štiavnica
Ipolyság	Šahy	Somorja	Šamorín
Jolsva	Jelšava	Széleskút	Sološnica
Kassa	Košice	Szenc	Senec
Kenyhec	Kecchnec	Szenic	Senica
Királyfa	Kráľová pri Senci	Szentistvánkút	Studienka
Királyhelmec	Kráľovský Chlmec	Szepesi	Moldava nad Bodvou
Királyi	Horná Kráľová	Szered	Sereď
Kislévárd	Malé Leváre	Szinna	Snina
Komárom	Komárno	Szobránc	Sobrance
Köpcsd	Hájske	Tolmács	Tlmače
Körmöcbánya	Kremnica	Torna	Turňa nad Bodvou
Léva	Levice	Tornalja	Tornaľa
Liptószentmiklós	Liptovský Mikuláš	Töketerebes	Trebišov
Losonc	Lučenec	Trencsén	Trenčín
Magyarisziget	Hurbanova Ves	Turócszentmárton	Martin
Malacka	Malacky	Újbánya	Nová Baňa
Mecenzéf	Medzev	Vágbeszterce	Považská Bystrica
Mezőlaborc	Medzilaborce	Vágsellye	Šaľa
Mocsonok	Močenok	Varannó	Vranov nad Topľou
Nagyborsa	Hrubá Borša	Verebély	Vráble

Vízköz	Svidník
Zólyom	Zvolen
Zsarnóca	Žarnovica
Zseliz	Želiezovce
Zsolna	Žilina

TERMÉSZETES RÉGIÓK

Alsó-Nyitra	Dolná Nitra
Árva–Liptó–Turóc	Orava–Liptov–Turiec
Bars	Tekov
Dunamellék–Alsó- Vágmellék	Podunajsko–Dolné Považie
Felső-Nyitra	Horná Nitra
Felső-Vágmellék	Horné Považie
Gömör–Kishont –Nógrád	Gemer–Malohont –Novohrad
Hegyentúl	Záhorie
Kassa–Abaúj	Košice–Abov
Közép-Vágmellék	Stredné Považie
Nagyszombat	Trnavsko
Pozsony	Bratislava
Sáros	Šariš
Szepes	Spiš
Zemplén	Zemplín
Zólyom	Zvolensko

(Szabó Mihály Gizella fordítása)

AZ EGÉSZSÉGÜGY ÉS A DÉLI RÉGIÓK LAKOSSÁGÁNAK EGÉSZSÉGI ÁLLAPOTA¹

Kulcsszavak: A születéskor várható átlagos élettartam, standardizált halálozási arányszám, a déli régiók lakosságának egészségi állapota, egészségügyi ellátás, egészségügyi reform.

1. A SZÜLETÉSKOR VÁRHATÓ ÁTLAGOS ÉLETTARTAM NÖVEKEDÉSE NEM A SZOLGÁLTATÓK NYÚJTOTTA KÍNÁLATI STRUKTÚRA VÁLTOZÁSÁNAK A KÖVETKEZMÉNYE

Az egészségügy-politikának három alapvető cél elérésére kellene irányulnia: (1) a népesség egészségi állapotának javítására; (2) az egészségügyi rendszer működőképességének a lakossági szükségleteket követő javulására; (3) az egyéni anyagi biztonság megteremtésére az egészségügyi kiadásokra fordított ún. katasztrofális kiadásokkal szemben.²

A szlovákiai népesség egészségi állapota kedvezőtlen. Amíg az átlag szlovák esetében az egészségben töltött várható élettartam³ 62,4 év, a legfejlettebb országokban ez az érték 69,4 év (Németország) és 73,8 év (Japán) között mozog. A WHO⁴ adatai szerint a közép- és kelet-európai államokkal összevetve nemcsak az olyan, gazdaságilag fejlettebb államok előzték meg bennünket, mint Szlovénia (66,9 év) és Csehország (65,6 év), hanem a gazdaságilag gyengébb Jugoszlávia (64,3) vagy Bulgária (63,4) is.

A népességnek a születéskor várható átlagos élettartammal mért egészségi állapota és a rendelkezésre álló források nagysága között közvetlen, de csak közepesen gyenge lineáris összefüggés⁵ van. Tekintettel arra, hogy az egészségügyi rendszer az egyén egészségi állapotát csak egynegyed részben képes befolyásolni,⁶ a legnagyobb egészségügyi kiadásokat felmutató államok lakosai egyúttal nem okvetlenül a legegészségesebbek is (a GDP 8%-át az egészségügyre fordító Japánban a lakosság

négy évvel hosszabb ideig él és jobb egészségnek örvend, mint a 14%-os GDP-ráfordításos Egyesült Államokban). Az egészséget alapvetően meghatározó tényezők: a genetikai predispozíciók, az életmód, a demográfiai jellemzők, a szociális-gazdasági helyzet, a természetes környezet állapota, a testmozgás, a táplálkozási szokások.

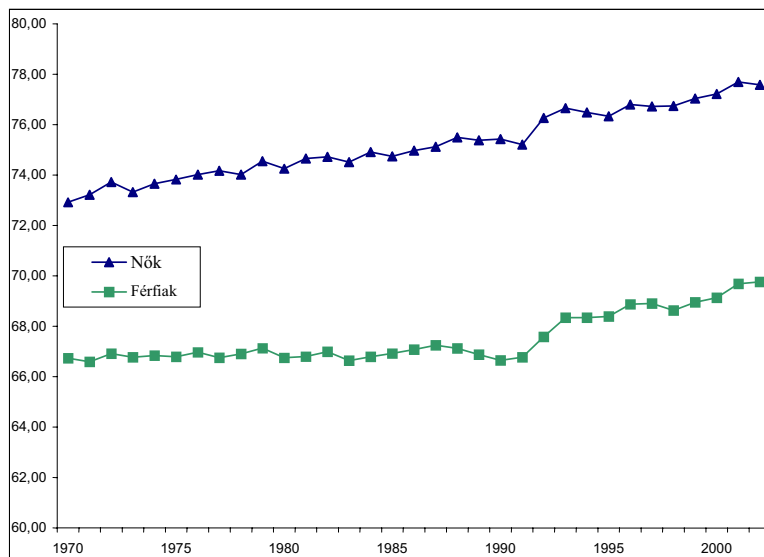
Egy világbanki tanulmány⁷ szerint Szlovákia egyre kevésbé képes kezelni az iparosodott országokra jellemző problémákat: a szív- és érrendszeri és a daganatos betegségeket. A statisztikai hivatal előzetes adatai szerint 2002-ben a leggyakoribb halálokok éppen a keringési rendszer betegségei (55,2%) és a daganatos megbetegedések (22,8%) voltak.

Az utóbbi 40 évben (1961–2002) a szlovák férfiak születéskor várható átlagos élettartama⁸ csak 1,4 évvel nőtt, s jelenleg 69,8 év, a nőknél a növekedés mértéke 4,9 év, a jelenleg várható átlagos élettartam 77,6 év. Az adott időszakban a nemek közötti különbség csaknem megkétszereződött: 4,3-ról 7,8 évre nőtt. Ez azzal a ténnyel függ össze, hogy a nőknél a várható élettartam stabilan növekedett, a férfiak esetében viszont 1990-ig enyhén csökkenő tendenciát mutatott, s csak 1991 után kezdett emelkedni (1. grafikon). A szocializmus bukása után a mindkét nem esetében regisztrált jelentős javulás elsősorban a gyógyszerkínálat drámai átalakulásának, semmint a rendszer kínálati oldalán észlelhető alapvető szerkezeti változásoknak tudható be.

A fenti megállapítások arra hívják fel a figyelmet, hogy tarthatatlan az extenzív kórház-hálózaton alapuló, a fizikai hozzáférhetőséget hangsúlyozó szocialista típusú egészségügyi

1. grafikon

A születéskor várható átlagos élettartam 1970–2002 között

Forrás: Egészségügyi Információs és Statisztikai Hivatal, 2004

rendszer. Ez a rendszer sikeresnek bizonyult a fertőző betegségek esetében, ám kevésbé hatékony a népesség öregedésével a 20. század második felében egyre gyakoribbá váló nem-fertőző betegségek ellen.

A kórházhálózatban mutatkozó jelenlegi túlkínálat természetesen ideális alapot teremt az egészségügyi mikromenedzsmentben jelentkező modern trendek – irányított betegellátás, integrált rendszerek kialakítása (HMO – Health Maintenance Organization) –, valamint a magasabb szintű specializációt képviselő, a nemzeti egészségfejlesztő program értelmében hatékony hozzáférést biztosító szakkórházhálózat kialakítása számára. Éppen ezek a trendek fontosak a regionális egészségügyi rendszer hatékony működtetése szempontjából. Az egészségügyi minisztérium tervei szerint az egyes régiókon belül a lakosság egészségügyi szükségleteinek biztosítása szempontjából optimális struktúrát hosszú távon a regionális alapon szerveződő, horizontálisan vagy vertikálisan integrált egészségügyi rendszerek működése jelenti.

A betegellátásra és nem a népesség egészségben tartására irányuló szlovák egészségügyi ellátórendszer szerkezetét a Világbank nem megfelelőnek, elavult paradigma követésének

minősítette, s egyúttal hangsúlyozta, hogy egyelőre nem kapott kellő figyelmet sem az egészségesebb életmód támogatása, sem pedig a megelőzés. Sokan elsődleges fontosságúnak tartják saját egészségüket, ennek ellenére az emberek nem fordítanak rá kellő figyelmet. Ez a gyógyítást a megelőzés elé helyező gondolkodásban, az étkezési és dohányzási szokásokban is megnyilvánul, sőt az egészségügyi ellátásnak az alkotmányban garantált, ám valójában csak látszólagos ingyenessége is támogatja.

Az egészséget elsőként Kleinmann minősítette luxuscikknek.⁹ A különböző nézeteket vallók között egység van a tekintetben, hogy az egészségügyi kiadások bevételi rugalmassága, elaszticitása (a kiadások százalékos változásának aránya a bevételek százalékban mért változásához) a +1,18 és a +1,36 érték között mozog.¹⁰ A kiadások növekedése nagymértékben függ az egyének túlzott elvárásaitól. Callahan megtakarítási lehetőséget a tudatosan ésszerűsített egészségügyi fogyasztásra való ösztönzésben lát.¹¹

A szlovák lakosság túlzott igényeit egyúttal az aránytalanul magas szintű anyagi védetség is erősíti, melyhez a társadalom nem rendelkezik elegendő forrással. A kötelező egészségbiz-

tosításon alapuló ellátórendszer a lakossági egészségügyi szolgáltatásokat ingyen, mindenféle anyagi ellentételezés nélkül, a beteg minimális anyagi hozzájárulása mellett nyújtja (2003. május 30-ig csak a gyógyszerekért kellett térítési díjat fizetni). Az ilyen tágan értelmezett és a kormány által garantált szolidaritás tarthatatlanul magas költségeket eredményez, s egyúttal a saját egészség iránti egyéni felelősség kialakulását is gátolja. Mindezek következménye a finanszírozási lehetőségeket meghaladó folyamatos költségnövekedés (1. táblázat).

Egyúttal fel kell hívni a figyelmet arra tényre is, hogy az egészségügyi célú kiadások volumene szorosan összefügg a gazdaság valós teljesítőképességével. Paradox módon hangzik ugyan, de Szlovákia jelenleg az egészségügyre több anyagi eszközt fordít, mint amennyit a gazdaság képes megtermelni.¹² Az anyagi eszközöknek az orvosok és a szakmai szervezetek által igényelt „európai” szintre, azaz a bruttó hazai termék, a GDP 8–10%-ára történő emelése a szlovák gazdaság jelenlegi teljesítőképessége mellett lehetetlen. (A régi EU-tagállamok GDP-szintjének csupán 51%-át érjük el, miközben Szlovákiában az egészségügyre fordított kiadások a GDP 7%-át teszik ki.) Ahogyan a szlovák gazdaság fokozatosan felzárkózik a régi EU-tagállamok gazdasági színvonalához, úgy emelkedik majd a GDP-n belül az egészségügyre fordított kiadások aránya (a M.E.S.A. 10 becslése szerint Szlovákia 2020–2025 körül éri el a régi EU-tagállamok átlagának 80%-át). A jelenlegi helyzetben Szlovákia – tekintetbe véve teljesítőképességét – nem engedheti meg magának, hogy az egészségügyre a GDP 8–10%-át fordítsa.

1. táblázat

Az egészségügy finanszírozása Szlovákiában

	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003e	2004f	2005f
Bevételek, GDP %	6,1	7,2	7,0	6,9	6,4	6,4	6,4	6,4	6,3	6,6	6,7
Kiadások, GDP %	6,2	7,2	7,6	7,6	6,9	7,3	7,3	7,0	6,7	6,7	6,7
Hiány, GDP %	-0,1	0,0	-0,6	-0,7	-0,5	-0,9	-0,9	-0,6	-0,4	- 0,1	0,0

Forrás: Az SZK Egészségügyi Minisztériuma

Jegyzet: A bruttó hazai terméken belül az egészségügyre fordított kiadások folyamatos csökkenése az utóbbi évekre jellemző gyors GDP-növekedésből adódik; ez ellentétes előjelű az OECD-államokban megfigyelt trenddel, ott ugyanis az egészségügyre fordított kiadások gyorsabban nőnek, mint a bruttó hazai termék.

Az egészségügyi rendszer hatékonysága a rendelkezésre álló források hatékony allokációjának és működtetésének a függvénye. A nem hatékony rendszerben – az egészségügyre fordított kiadások volumenének növekedése mellett is – a lakosság egészségi állapota és a szolgáltatások színvonala stagnálhat vagy csökkenhet. A szlovák egészségügy nagyfokú hatékonyságáról szóló állítás mítosz. Az OECD-államokról készített összehasonlító tanulmány szerint a szlovák egészségügy hatékonysága 61,2%.¹³ Ez azt jelenti, hogy a rendszerben minden koronából 39 fillér elvész, és nem szolgálja a betegek gyógyulását. A legfőbb okok közé tartozik a túlfoglalkoztatottság és a rendszer magas fix költségei (a kínálati oldal túlsúlya).

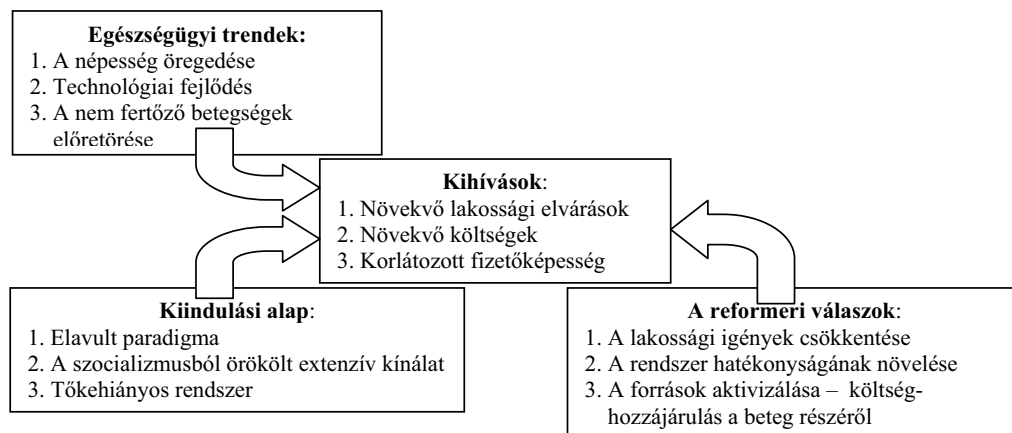
A szlovák egészségügy jelenlegi helyzete a jelenlegi demográfiai trendek és a rendszer minden szintjén jelentkező öröklött deformációk összeadódásának következményeként alakult ki. Ezek megszüntetésére azonban mindaddig hiányzott a rendszer hatékonyságát javító reformorientált know-how, valamint a lakossági elvárások csökkentésére, a költség-hozzájárulás növelésére irányuló népszerűtlen intézkedések véghezviteléhez szükséges politikai akarat (1. ábra).

2. LAKOSSÁGI PRIORITÁSOK

A szlovák egészségügy történelmi kihívás előtt áll. E kihívás súlya abban áll, hogy a folyamatnak rövid távon nincs biztos győztese. Az átlampolgárnak nagyobb felelősséget kell magára vállalnia saját egészségének megóvása terén is. A reform egyértelmű célja az egészségügyi

1. ábra

A politikai döntések az egészségügyi rendszer reformjában

Forrás: Pažitný–Zajac, 2002

rendszerrel szembeni lakossági elvárások csökkentése és a saját egészségi állapotért viselt egyéni felelősségérzetnek a megerősítése. A felelősségérzet kialakítása csak a teljes mértékben térített, a részlegesen térített, illetve a nem térített egészségügyi ellátások egyértelmű meghatározása révén lehetséges.

Mindehhez azonban szükséges a lakossági prioritások ismerete. Az egészségügyi minisztérium ezért olyan reprezentatív felmérést készített,¹⁴ melynek célja a lakossági prioritások megállapítása volt: a válaszadóknak három olyan betegséget kellett megjelölniük, amelytől félnek.

Az eredmények nagyon érdekesek, egyes betegségek esetén pedig meglepőek (2. táblázat).

Nyilván senkit sem lep meg, hogy vezetnek a szív- és érrendszeri betegségek, a daganatos megbetegedések és a cukorbetegség. E három betegség alapján értékeljük a tanulmányban az ún. déli régiók lakosságának egészségi állapotát. Másrészt viszont meglepően alacsony „helyezést” értek el a nőgyógyászati betegségek, melyeknél a korai megelőzés jelentősen befolyásolhatja a gyógykezelést (méhnyakszűrés). Hasonlóképp alacsony pontszámokkal értékelték a megkérdozettek a fertőző betegségeket és az AIDS-et.

2. táblázat

A leggyakoribb betegségek Szlovákiában egy lakossági felmérés alapján

Betegségcsoport	%
Szív- és érrendszeri betegség	74,2
Daganatos betegség	68,8
Diabétesz, cukorbetegség, anyagcsere-zavarok	26,2
Mozgásszervi betegségek	16,6
Pszichikai, pszichiátriai kórkepek, idegbetegségek, stressz	16,1
Influenza	12,1
Allergiás betegségek	10,9
Légzőszervi megbetegedések	8,6
Fertőző betegségek, sárgaság, TBC, AIDS	6,3
Helytelen életmód, túlsúly	6,2
Alkoholizmus, dohányzás, kábítószer-függőség	4,6
Fogászati problémák	1,4
Bőrbetegségek	0,9
Nőgyógyászati betegségek	0,8

Forrás: Focus, 2004

3. AZ EGÉSZSÉGÜGYI REFORM FIGYELEMBE VESZI A LAKOSSÁGI PRIORITÁSOKAT

A jelenlegi egészségügyi trendek, a nem megfelelő alapvetések, a díjtalan egészségügyi ellátás, a túlságosan is szélesen értelmezett egészségügyi ellátási szabályok mellett mind a keresleti, mind a kínálati oldalon felesleg mutatkozik, egyúttal mindkét egészségügyi piaci tényező – pénzeszközökben kifejezve – meghaladja a reálisan rendelkezésre álló forrásokat, és azokra kétoldali nyomást fejt ki:¹⁵

kínálat > anyagi források < kereslet

Korlátozottan rendelkezésre álló források esetén meg kell fogalmazni a társadalmi prioritásokat, tehát azt, mely betegségeket támogat teljes mértékben s melyeket csak részben a rendszer. A prioritások kijelölésének folyamata nagyon nehéz – politikai, technikai és etikai oldalról is –, főként ha figyelembe vesszük a rendszeren belüli nagyszámú érdekcsoport jelenlétét.

A szlovák egészségügyi reform a betegség társadalmi relevanciája által meghatározott szolidaritási elvet támogatja, ugyanakkor figyelembe veszi a lakossági prioritásokat is. Az esetleges korrekciók során egyes fontos betegségeket a skálán följebb „tol”, az ún. nemzeti prioritások közé sorol (pl. fertőző betegségek, egyes nőgyógyászati beavatkozások).

Az ún. nemzeti rangsor olyan jegyzék, melyben az egyes diagnózisok sorrendi helyét az adott betegség súlyos vagy kevésbé súlyos volta, társadalmi fontossága, illetve a gyógykezelés költségvonzata határozza meg. A listát egy adott ponton vonal osztja ketté, a „vonal alatt” elhelyezkedő diagnózisok esetében gondolkozhatunk a lakossági költség-hozzájáruláson. E rendszer igazságos volta abban rejlik, hogy azonos szükséglet esetén azonos ellátást garantál, nem azonos szükséglet esetén viszont az ellátás sem lesz azonos. A rendszer szolidáris a krónikus betegségben, a nagy anyagi ráfordítást igénylő betegségekben és a nem biztosítható diagnózisban szenvedő betegekkel. A másik oldalon, az ún. könnyebb kórképeknél

azonban közvetlenül a betegre is terhel bizonyos mértékű anyagi felelősséget.

4. A DÉLI RÉGIÓK LAKOSSÁGÁNAK EGÉSZSÉGI ÁLLAPOTA EGYÉRTELMIEN ROSSZABB A SZLOVÁKIAI ÁTLAGNÁL

Az ún. déli régiókban élő lakosság egészségi állapotának értékelésekor az Egészségügyi Információs és Statisztikai Hivatal adatait vettük alapul, ezek értelmezésekor azonban elsősorban is az 1996. január 1-jétől érvényes új területi-közigazgatási struktúra következményeit kell tisztáznunk. A korábbi 38 járásból 79 új járás jött létre. Az ún. déli régióknak azokat a járásokat minősítjük, melyek közvetlenül határosak (vagy határosak voltak) Magyarországgal, s a járásban statisztikailag releváns a magyar lakosság aránya.

Bár az említett területi-közigazgatási átszervezés a legtöbb déli régiót nem érintette, egyes járások esetében a változások mégis jelentősek. A tájékozódás megkönnyítését és az adatok időbeli összehasonlíthatóságát szolgálja az általunk javasolt ún. „transzmissziós” táblázat (3. táblázat), mely ugyan nem tükrözi az összes apróbb változást, de nagymértékben kielégíti az 1996 előtti és utáni adatok összevetettségének követelményét.

3. táblázat

Az ún. déli régiók (az egyes járások közötti kapcsolatok) az 1996-os közigazgatási átszervezés előtt és után

A déli régiók 1996 előtt	A déli régiók 1996 után
Dunaszerdahely	Dunaszerdahely
Galánta	Galánta
	Vágsellye
Komárom	Komárom
Léva	Léva
Érsekújvár	Érsekújvár
Losonc	Losonc
Rimaszombat	Rimaszombat
	Poltár
Nagykürtös	Nagykürtös
Kassa (város)	Kassa
Kassai járás	Kassai járás
Rozsnyó	Rozsnyó
	Nagyőrce
Töketeribes	Töketeribes

Forrás: M.E.S.A. 10

A lakosság egészségi állapotát két alapvető kritérium alapján értékeljük. Az egyik a születéskor várható átlagos élettartam, mely azt fejezi ki, milyen hosszú életre számíthat az újszülött. A másik kritérium a standardizált halálozási arányszám, mely a mortalitást az adott korcsoportra vetítve adja meg. A déli régiók esetében három fő halálokot értékelünk (szív- és érrendszeri betegségek, daganatos megbetegedések, cukorbetegség).

4.1. A születéskor várható átlagos élettartam

A lakosság egészségi állapotára csak egynegyed részben van hatással az egészségügyi rendszer. A maradékért (tehát a háromnegyed részért) a genetikai tényezők, a környezet és az életmód – étkezés, dohányzás – a felelős.¹⁶ Ezt a tényt a szlovákiai adatok is alátámasztják: egy és ugyanazon egészségügyi rendszer mellett ugyanis az egyes régiókban a születéskor

várható átlagos élettartam statisztikailag releváns eltéréseket mutat.

A várható átlagos élettartamot figyelembe véve a legjobb helyzetben Pozsony IV. kerülete (a férfiak esetében a legmagasabb a várható élettartam: 72,2 év) és a Liptószentmiklósi járás van (a nők legmagasabb várható élettartama 79,2 év). A legrosszabb a helyzet a Korponai járásban, ahol mindkét nem esetében a legalacsonyabb a várható élettartam (a férfiaknál 64,6, a nőknél 74,9 év).

Két járástól (Kassa város és Poltár) eltekintve a déli régiók adatai Korpona és a szlovákiai átlag között helyezkednek el (2. grafikon). Ez azt jelenti, hogy a szlovákiai átlaggal összevetve a déli régiókban élő lakosság egészségi állapota egészében véve nem kielégítő, s a két adat között aránylag nagy eltérés mutatkozik a várható élettartam tekintetében: a nők esetében 0,8 év, a férfiak esetében 1,1 év (4. táblázat).

4. táblázat

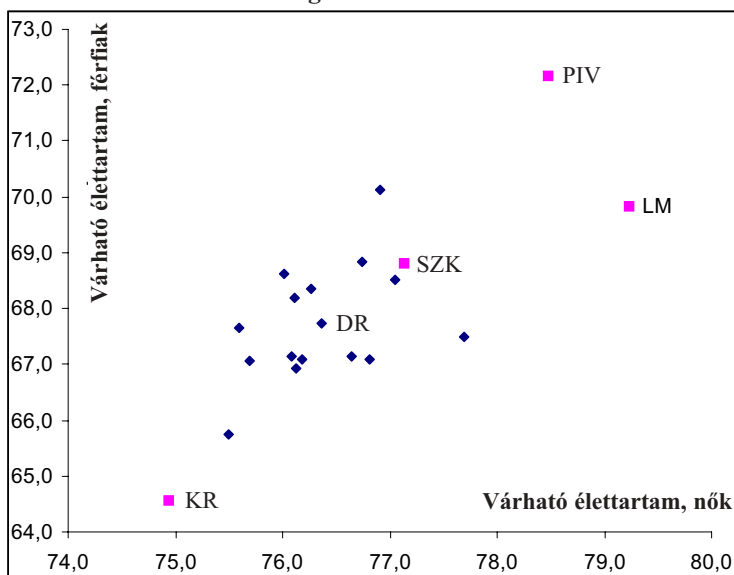
A férfiak és nők születéskor várható átlagos élettartama járások szerinti bontásban az 1996–2000 közötti időszakban

	Férfiak	Nők	Különbőség
Kassa (város)	70,1	76,9	6,8
Vágsellye	68,8	76,7	7,9
Komárom	68,6	76,0	7,4
Galánta	68,5	77,0	8,5
Érsekújvár	68,4	76,3	7,9
Dunaszerdahely	68,2	76,1	7,9
Nagyőrce	67,7	75,6	7,9
Poltár	67,5	77,7	10,2
Losonc	67,2	76,1	8,9
Kassai járás	67,1	76,6	9,5
Nagykürtös	67,1	76,2	9,1
Léva	67,1	76,8	9,7
Rozsnyó	67,1	75,7	8,6
Rimaszombat	66,9	76,1	9,2
Töketerebes	65,8	75,5	9,7
A déli régiók átlaga (DRA)	67,7	76,4	8,6
Szlovákiai átlag	68,8	77,1	8,3
eltérés az átlagtól	-1,1	-0,8	0,3
Pozsony IV. kerület	72,2	78,5	6,3
DRA és Pozsony IV. közötti eltérés	-4,4	-2,1	2,3
Liptószentmiklós	69,8	79,2	9,4
DRA és Liptószentmiklós közötti eltérés	-2,1	-2,9	-0,8
Korpona	64,6	74,9	10,4
DRA és Korpona közötti eltérés	3,2	1,4	-1,7

Forrás: M.E.S.A. 10 számítása a Szlovák Statisztikai Hivatal adatai alapján

2. grafikon

A születéskor várható átlagos élettartam

Forrás: M.E.S.A. 10, a Szlovák Statisztikai Hivatal adatai alapján

Magyarázat:
 PIV – Pozsony IV. kerülete
 LM – Liptószentmiklósi járás
 KR – Korponai járás
 SZK – Szlovák Köztársaság – átlag
 DR – déli régiók – átlag

4.2. Standardizált halálozási arányszám (SDR)¹⁷

A születéskor várható alacsonyabb átlagos élettartam szoros kapcsolatban áll a keringési rendszer megbetegedései (mintegy 18%), illetve a daganatos betegségek kiváltotta magasabb ha-

lálózási aránnyal (az utóbbi években 5% körül van – lásd az 5. táblázatot).

A déli régiókban a lakosság egészségi állapotának a szlovákiai átlaghoz viszonyított lemaradását az ún. lemaradási index is mutatja, melyet az egyes halálokokra vonatkozóan a déli régiók és a szlovákiai átlag halálozási arányá-

5. táblázat

A standardizált halálozási arányszám és az ún. lemaradási index

	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003
Keringés DR	623,44	604,25	620,72	627,63	607,58	613,92	656,88	629,37	626,34	634,76	612,20	620,82
Keringés SZK	520,00	517,28	525,34	541,10	519,15	529,81	551,49	531,35	536,70	533,37	521,85	524,46
Eltérés	103,44	86,98	95,38	86,53	88,43	84,11	105,39	98,02	89,65	101,39	90,36	96,35
Keringés DR/SZK	1,20	1,17	1,18	1,16	1,17	1,16	1,19	1,18	1,17	1,19	1,17	1,18
Daganat DR	221,26	228,99	223,23	226,65	237,38	233,44	250,71	239,61	240,18	240,00	226,38	227,23
Daganat SZK	200,22	201,25	201,14	206,48	207,32	209,84	226,95	221,21	220,90	220,64	213,88	215,96
Eltérés	21,04	27,74	22,09	20,17	30,06	23,61	23,76	18,40	19,28	19,36	12,50	11,27
Daganat DR/SZK	1,11	1,14	1,11	1,10	1,14	1,11	1,10	1,08	1,09	1,09	1,06	1,05
Diabétesz DR	21,74	16,20	12,74	16,72	13,29	14,27	17,47	21,70	16,85	15,79	13,44	14,60
Diabétesz SZK	18,77	14,95	11,82	12,45	10,98	11,39	13,71	18,81	14,04	14,16	13,57	14,35
Eltérés	2,97	1,25	0,92	4,27	2,31	2,88	3,76	2,89	2,81	1,62	-0,14	0,25
Diabétesz DR/SZK	1,16	1,08	1,08	1,34	1,21	1,25	1,27	1,15	1,20	1,11	0,99	1,02

Forrás: M.E.S.A. 10 számítása az Egészségügyi Információs és Statisztikai Hivatal 2004-es adatai alapján

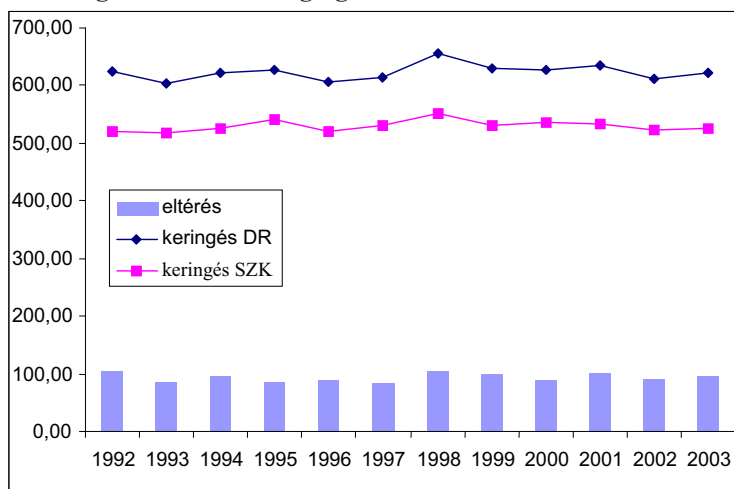
nak hányadosaként határoztunk meg. Figyeljük meg, hogy a keringési betegségek esetében 1992-ben az index értéke 1,20 volt, tehát a déli régiókban a keringési rendszer betegségei következtében fellépő halálozás 20%-kal haladta meg a szlovákiai átlagot! Sajnos, a többi mutatótól eltérően ennek a jelzőszámnak az értéke az utóbbi 12 évben csak minimális mértékű javulást mutatott: 1,18-ra csökkent. (5. táblázat). A grafikonon a déli régiók adatait és a

szlovákiai átlagot ábrázoló görbék hosszú távon csak minimális összetartást mutatnak (3. grafikon).

Ha azonban a daganatos megbetegedésekre vonatkozó indexet figyeljük, megállapítható, hogy ennek értéke 1992-ben 1,11 volt, az utóbbi 12 évben folyamatosan csökkenve 2003-ra az 1,05 értéket vett fel. Hasonlóképpen megfigyelhető, hogy a déli régiók és a szlovák átlag között a „halálozási” olló zárul (4. grafikon).

3. grafikon

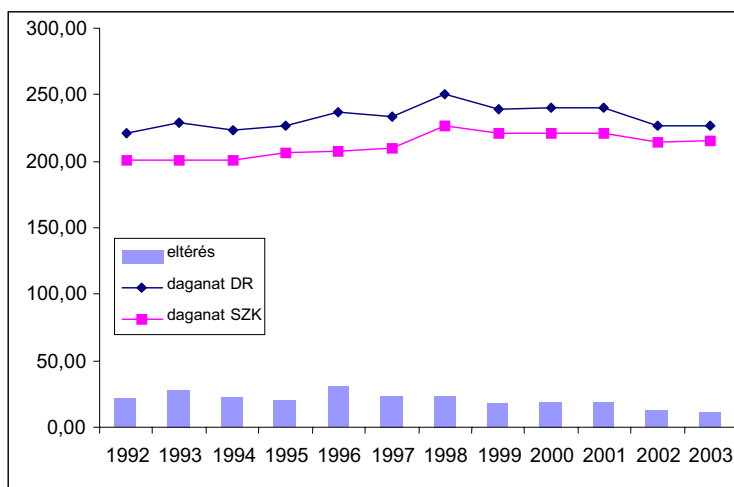
A keringési rendszer betegségei mint halálok

Forrás: M.E.S.A. 10 számítása az Egészségügyi Információs és Statisztikai Hivatal 2004-es adatai alapján

4. grafikon

A daganatos megbetegedések mint halálok (SDR)

Forrás: M.E.S.A. 10 számítása az Egészségügyi Információs és Statisztikai Hivatal 2004-es adatai alapján

Nagyon kedvezőnek mutatkozik a diabéteszes megbetegedések alakulása, ez azonban a jelenleg még nem jól értelmezhető trendekkel is magyarázható (főként az egyes években mutatkozó nagyfokú mortalitási különbségek). Mindenesetre az utóbbi években megfigyelhető drámai mértékű fejlődés következtében a cukorbetegség mint halálok esetében az SDR az utolsó két évben a szlovákiai átlaggal szinte azonos módon alakult (5. grafikon).

5. AZ EGÉSZSÉGÜGYI ELLÁTÁSHOZ VALÓ JÓ HOZZÁFÉRÉS DÉL-SZLOVÁKIÁBAN

Az egészségügyi ellátáshoz való hozzáférés az egészségügyi politika egyik fontos célkitűzése. E problémát három dimenzióban értelmezhetjük. A fizikai (földrajzi) hozzáférhetőségen a különböző típusú szolgáltatóknak az adott területen belüli földrajzi elhelyezkedését értjük. Nem éppen a legmeggyőzőbb az az állítás, hogy minden kisvárosnak rendelkeznie kellene bizonyos intézményekkel, és bizonyos szolgáltatásokat kellene biztosítania, mivel ez így „igazságos”, ha ugyanakkor ezek az intézmények és szolgáltatások nem képezik részét egy költséghatékony biztosítási tervnek. A hozzá-

férhetőség ilyen megközelítésének egyetlen következménye a jelenlegi szlovákiai helyzet, amelyet az egészségügyi szolgáltatók túlkínálata jellemez. Ezzel szemben a hatékony elérhetőség figyelembe veszi a földrajzi fekvést, a költségeket, az utazásra vagy a várakozásra fordított időt, a szolgáltatók viselkedését, a nyitva tartást. Az anyagi elérhetőség azt fejezi ki, mennyibe kerül az egészségügyi ellátás a szolgáltatás igénybevételekor.

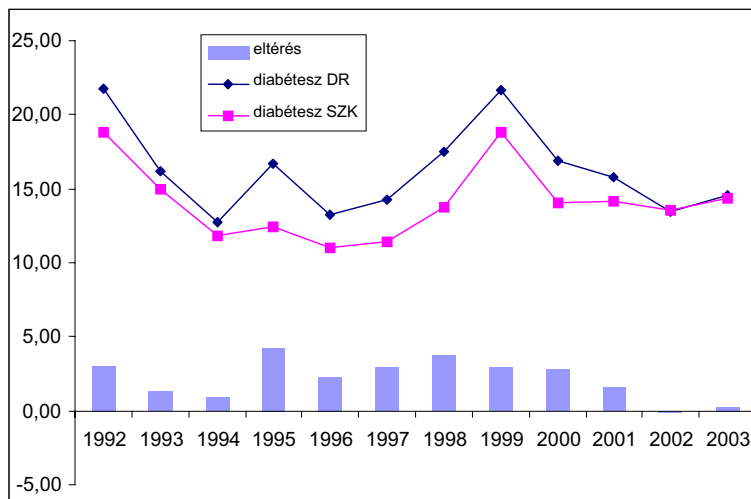
5.1. A fizikai hozzáférhetőség

A déli régiókban a kórházi ágyak száma 1993-ban érte el a maximumot (11 649 ágy). Addig fokozatos emelkedést mutatott, a legnagyobb évközi növekedés 1991-ben következett be, ennek oka az volt, hogy Kassán új kórházat nyitottak. Annak ellenére, hogy az abszolút ágyszám változó volt, az 1991-es év azért is érdekes, mert a vizsgált időszakot (1974–2003) két egyenlőtlen részre osztja. 1991-ig a déli régiókban kimutatható ágyszám nagyságrendileg az összes kapacitás 20%-át tette ki, 1991-ben már 27%-át.

A kvantitatív értékelés önmagában azonban nem elegendő. E fejezet szakmai lektora szerint¹⁸ a dél-szlovákiai régiók és az ott élő lakosság három szempontból is hátrányos helyzetben van:

5. grafikon

A diabétesz mint halálok

Forrás: M.E.S.A. 10 számítása az Egészségügyi Információs és Statisztikai hivatal 2004-es adatai alapján

6. grafikon

A déli régiók ágykapacitásának a teljes ágyszámhoz viszonyított változása

Forrás: M.E.S.A. 10 számítása az Egészségügyi Információs és Statisztikai Hivatal 2004-es adatai alapján

1. A dél-szlovákiai régiókban a kórházi ágyak nagyrészt I. (városi fenntartású) és II. (a középfokú önkormányzatok által fenntartott) típusú kórházakban találhatók.

2. A nagyvárosokban mindennapos a III. típusú és az egyetemi kórházakban történő szekunder ellátás. Finanszírozási szempontból ez azt jelenti, hogy a szekunder ellátás tercier szintű finanszírozással történik. A III. típusba sorolt és az egyetemi kórházak a betegek szekunder kórházi ellátásáért is háromszoros térítési díjat kapnak.

3. A jelenlegi finanszírozási rendszer (service-mix) a nagy kórházaknak kedvez, s a pénzeszközöket a vidéktől elvonva a nagyvárosokba juttatja. Šomló szerint az igazságosabb forráselosztás csak a case-mixen alapuló finanszírozási rendszerektől (DRG), illetve a HMO-típusú szervezetek belépésétől várható.

5.2. Anyagi elérhetőség

Olyan ún. marginális költségekről van szó, melyeket az állampolgárnak kell kifizetnie az

egészségügyi ellátáshoz való hozzájárulásért. A mi gyakorlatunkban az egészségügyi ellátásért fizetendő térítési díjak bevezetésével éppen ezek a marginális költségek növekedtek az eredeti 0 koronáról 20, illetve 50 koronára (6. táblázat). Állandóan szem előtt kell tartanunk azt a tényt, hogy a hozzáférhetőség mint fogalom mindig ahhoz a személyhez kötődik, akinek szüksége van rá, éppen ezért az egészségügyi ellátás szempontjából ez a fogalom fontos az állampolgárok számára.

Először is tisztázzuk, mi a marginális költségek fogalma és funkciója általában, egy adott termék vásárlásakor. A fogyasztó szempontjából a marginális költségek azokat a végső pénzeszközöket fejezik ki, melyeket az adott áru (javak) megszerzésére kiadunk. Az adásvétel tárgyát képező javak esetében a marginális költség rendszerint a termék tényleges árával azonos, az áru pénzben kifejezett valós értékét fejezi ki. Ha például egy személyautó ára 400 000 korona, akkor a megszerzésére valóban 400 000 koronát s nem annak a felét kell szánnunk. Hasonlóképpen 30 000 koronát fizetünk ki egy tévékészülék

6. táblázat

A 2003. június 1-jével bevezetett térítési díjak összege

	A díj összege	Milyen jogcímen	Kinél marad
Járóbeteg-alapellátás	20 Sk	orvos felkeresése	háziorvos
Járóbeteg-szakellátás	20 Sk	orvos felkeresése	szakorvos
Kórházi kezelés (étkezés, szállás)	50 Sk	egy napi ellátás	kórház
Betegszállítás	2 Sk	megtett út (km)	szállító
Gyógyszerfelírás	20 Sk	vény felírásáért	5 Sk gyógyszerész 15 Sk egészség-biztosítási pénztár

Megjegyzés: A térítési díjak bevezetésének szociális hatásait enyhítik a bizonyos szociális csoportok számára biztosított kivételek, ezeket az 1995. évi 98. számú törvény részletesen szabályozza.

kért, ha annak az ára 30 000 korona. Tehát az a fontos, hogy az ilyen javak árát a lakosság valóban tudatosítja és el is fogadja.

Más a helyzet azonban olyan javak esetében, mint a műveltség és az egészségügy, ezek értékét és értékességét nem tudatosítjuk. A beteg például mindeddig egy koronát sem fizetett egy autó (400 000 korona) árszintjén mozgó bonyolult műtétért, vagy egy olyan drága gyógyszerért, amelynek a költsége eléri a televízióé (tehát 30 000 koronát). A beteg szemszögéből nézve a marginális költségek nagysága 0, ennél fogva nulla értéket tulajdonít az egészségügyi ellátásnak is. Így a televízió és a drága gyógyszer értékessége közötti különbség – azonos ráfordítás mellett – szakadéknyi. Egy szerűen fogalmazva: az ingyenes egészségügyi ellátást a betegek nem tartják értékesnek.

Rendszerint háromfajta helytelen magatartásforma jelentkezéséhez vezet az, ha a fogyasztott javaknak nem tulajdonítunk értéket. Ezek közül az első a felelősség hiánya, amely az egyéni kockázat hiányával társulva morális hazardírozásba torkollik, amikor is minden lelkiismeret-furdalás nélkül olyan rizikófaktoroknak tesszük ki a testünket, mint amilyen a dohányzás, az alkoholfogyasztás, a helytelen életmód, hiszen végül is a gyógykezelés költségeit nem az fizeti, aki ilyen életmódot folytat. A második az egészségügyi ellátás túlzott mértékű igénybevétele. Az ilyen magatartás jele az egészségügyi javak fogyasztása reális igény megléte nélkül. Harmadsorban az az igény jelentkezik, hogy a beteg köszönetét másképpen, például hálapénz formájában rója le. A térítési díj bevezetések az egészségügyi tárca az alábbi hipotézisből indult ki:

1. Az orvosnál tett látogatások gyakoriságának csökkentésével csökkenteni kell az egészségügyi ellátás iránti túlságosan magas keresletet, és mérsékelni kell a gyógyszerfogyasztást.

2. Mérsékelni kell a korrupció mértékét.

3. Növelni kell a betegeknek a saját egészségi állapotuk iránti felelősségét, melynek a jövőre nézve fontos nevelő hatása van.

A beteg számára marginális költségként jelentkező térítési díj bevezetésének szempontjából fontos, hogy az egészségügyi költségekhez való hozzájárulásként fizetendő díj összege ne legyen túlságosan magas, nehogy elriassza a beteget az orvos felkeresésétől. A nem megfelelő érzékenységgel megválasztott küszöbérték ugyanis azt eredményezheti, hogy a beteg valóban nem keresi fel az orvost, és ún. „buborék-effektus” jelentkezik (a gyógykezelésre fordított kiadások később, de magasabb összegben jelentkeznek: a páciens csak a betegség előrehaladottabb fázisában, sőt akár súlyosabb állapotban jelentkezik az orvosnál). Másrészt viszont a térítési díj értéke meg kell, hogy haladjon a bevezetésével járó adminisztratív költségeket.¹⁹

2003. június 1-jével ezeket a marginális költségeket nálunk is bevezették. A térítési díj bevezetésének az ellenzék és a köztársasági elnök által olyan gyakran hangoztatott szociális hatásait két szempontból követjük figyelemmel: az egészségügyi ellátást finanszírozó egészségbiztosítási pénztárak, illetve az egészségügyi ellátás előnyeit élvező állampolgárok szempontjából.

5.2.1. Az első eredmény

Az egészségbiztosítási pénztárak adataiból kitűnik, hogy 2003 második félévében, tehát a té-

rítési díjak bevezetése után az előző, 2002. év azonos időszakához viszonyítva 10%-kal, azaz statisztikailag szignifikánsnak minősíthető mértékben csökkent az alapellátásban a betegforgalom (7. táblázat). Hasonlóan kedvező eredmény volt érzékelhető az orvosi ügyeleteken (elsősegély-helyeken) történő betegellátásban is (13%-os csökkenés). Minimális volt azonban a csökkenés a járóbeteg-szakellátás (2%) és a kórházi ellátás (szintén 2%) esetében. Ennek oka az, hogy ezeket a szolgáltatókat a betegek valódi problémákkal és az alapellátásban tevékenykedő orvos ajánlása alapján keresik fel. Mindezek az adatok a hipotézisnek azt a részét támasztják alá, mely szerint a rendszer túlhasznált, ami az orvosokat leterheli, valamint pótlólagos költségeket eredményez. Az elsődleges ellátást nyújtó orvosoknál ezt sikerült megszüntetni.

5.2.2. A második eredmény

Nem igazolódtak be azok a félelmek, mely szerint az egészségügyi szolgáltatások elérhetősége romlani fog. Ezt igazolja az a reprezentatív vizsgálat, melyet egészségügyi minisztérium

felkérésére a Focus ügynökség végzett a 18 évesnél idősebb lakosságot reprezentáló 1040 fős mintán.

A megkérdezetteknek csak 1,5%-a válaszolta: a díj bevezetése olyannyira befolyásolta magatartását, hogy felhagyott az orvoshoz járással. Másrészt viszont a megkérdezettek 58,4%-a nem változtatott orvoshoz járási szokásain, vagyis ugyanolyan gyakran keresi fel kezelőorvosát, mint korábban. A (főlölegesen magas) kereslet csökkenése a lakosság 18%-ánál volt megállapítható: ők korlátozták az orvosnál tett látogatások számát (7. grafikon). A betegforgalom csökkenése – a javuló minőségű egészségügyi ellátás mellett (több idő jut egy betegre) – a gyógyszerfelírások csökkenése szempontjából fontos tényező, ugyanis a járóbeteg-alapellátásban az orvos felkeresése 95%-ban gyógyszerfelírással végződik. A gyógyszerkiadások csökkenése nyilván több, egymástól nehezen elválasztható tényező eredménye. A receptfelírásért bevezetett díj a betegek 20%-ánál eredményezte, hogy a beteg kevesebb vény kiállítását igényelte (8. grafikon). A gyógyszerek esetében természetesen jelentős szerepet játszott a térítési osztályok szerinti kategorizálásban bekövetkezett koncepcióváltás, illetve a fix térítési díj bevezetése.

7. táblázat

Az egészségügyi ellátás igénybevétele 2002-ben és 2003-ban, negyedéves bontásban

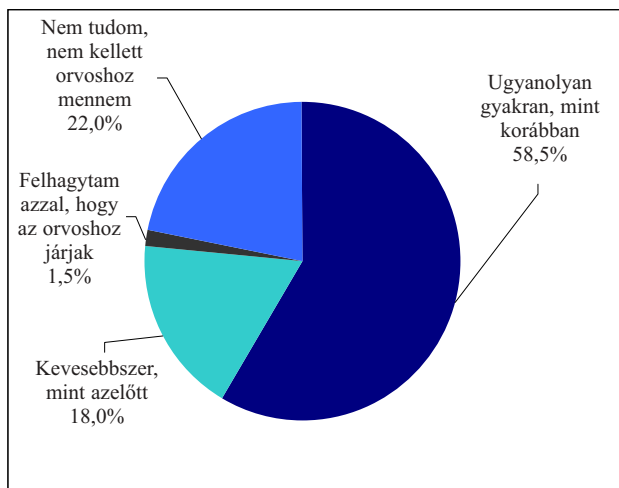
Időszak	Járóbeteg-rendelő felkeresése				Fekvőbeteg-felvétel	
	alapellátás*	fogorvos	ügyelet	szakorvos	kórházban	egyéb intézményben
2002/1.Q	3 955 031	652 062	219 141	3 391 103	206 352	33 015
2002/2.Q	3 867 676	640 379	241 975	3 361 904	196 638	33 742
2002/3.Q	3 457 192	558 015	254 146	2 965 542	189 765	30 987
2002/4.Q	3 892 173	620 004	250 615	3 241 337	193 305	29 582
2002	15 172 072	2 470 460	965 877	12 959 886	786 060	127 326
2003/1.Q	4 141 886	638 254	260 616	3 371 764	196 378	31 496
2003/2.Q	3 619 596	623 961	235 854	3 302 044	199 175	34 821
2003/3.Q	3 042 471	542 567	219 884	2 867 805	185 309	32 313
2004/4.Q	3 596 287	621 555	219 419	3 216 420	189 156	32 197
2003	14 400 240	2 426 337	935 773	12 758 033	770 018	130 827
1. q	1,05	0,98	1,19	0,99	0,95	0,95
2. q	0,94	0,97	0,97	0,98	1,01	1,03
3. q	0,88	0,97	0,87	0,97	0,98	1,04
4. q	0,92	1,00	0,88	0,99	0,98	1,09
Év	0,95	0,98	0,97	0,98	0,98	1,03

* háziorvos, gyermekorvos, nőgyógyász

Forrás: Általános Egészségbiztosítási Pénztár (Všeobecná zdravotná poisťovňa), 2004. A többi egészségbiztosítási pénztár adatai is hasonlóak.

7. grafikon

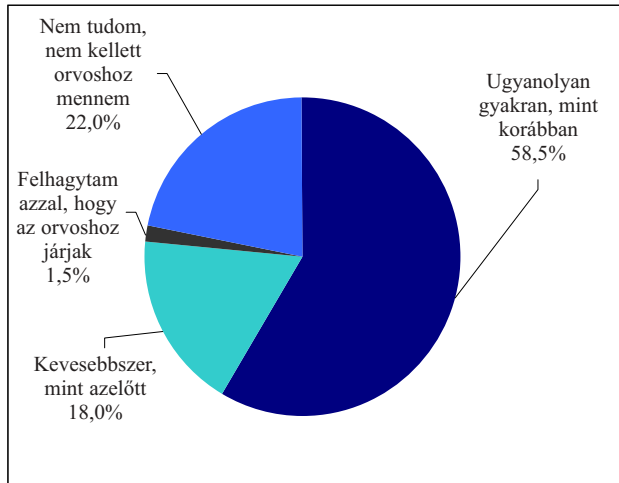
Kérdés: „A múlt év során 20 Sk térítési díjat vezettek be. A térítési díj bevezetése befolyásolta-e az Ön orvoshoz járási szokásait?”

Forrás: Focus, 2004. január

8. grafikon

Kérdés: „A múlt évtől egy recept kiváltásáért a gyógyszerárban 20 koronás térítési díjat kell fizetni. A térítési díj bevezetése befolyásolta-e Önt abban, hány receptet írat ki?”

Forrás: Focus, 2004. január

Az egészségbiztosítási pénztárak adatai is igazolják, hogy lassult a gyógyszerre fordított kiadások növekedési dinamikája. A korábbi években a gyógyszerköltségek kétszámjegyű növekedést mutattak, 2003-ban a növekedés csak 8%-os volt. A 2004. első negyedévi adatok további 13%-os csökkenésről tanúskodnak. Ezek a költségek ugyanakkor nem a lakosságot

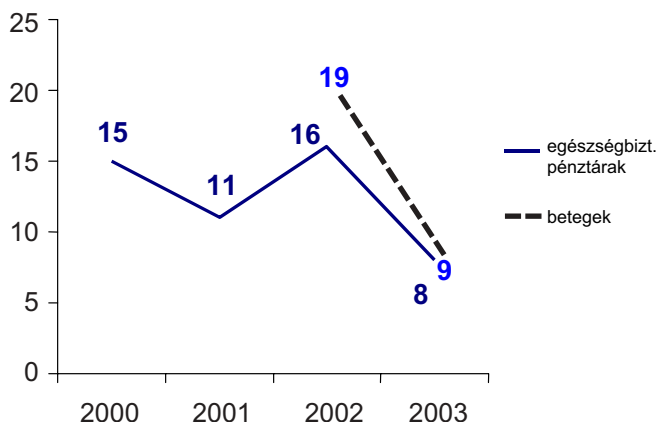
terhelik, mivel a betegek által fizetett hozzájárulás a 2002. évi 19%-kal összevetve csupán 9%-kal nőtt (9. grafikon).

5.2.3. A harmadik eredmény

Köztudott, hogy az egészségügyi térítési díjak a családi költségvetésen belül előre nem látha-

9. grafikon

Csökkennek az egészségbiztosítási pénztárak, illetve a betegek költségei (%)

Forrás: Az SZK Egészségügyi Minisztériuma

tó tételt képeznek, melyre a családoknak más célra szánt forrásokat kell átcsoportosítaniuk. A kiadási szerkezet ilyen megváltoztatását a lakosság nem okvetlenül fogadja azonnal kedvezően, ám az idézett felmérés eredményei azt mutatják, hogy a térítési díjak bevezetése a megkérdezettek 60%-a számára nem okozott nagyobb nehézséget (8. táblázat).

2002 decemberében a megkérdezettek 32%-a az egészségügyben uralkodó hálapénzrendszer tartotta a leg súlyosabb problémának (összességében a második helyen szerepelt). Ezzel szemben 2004 januárjában ezt csak a megkérdezettek 10%-a állította, ugyanakkor az egészségügyi korrupció a rangsorban a hetedik helyre csúszott vissza. Véleményünk szerint ezek a tények meggyőző módon igazolják azt a feltételezést, mely szerint a paraszolvencia elleni legjobb „orvosság” nem önmagában a retorzió, hanem a rendszerszintű eszközök alkal-

mazása. A díjak bevezetése a kívánt szubsztitúciós hatást eredményezte: ha valaki egyszer már legálisan fizetett, nem fogja még egyszer kisebb figyelemességekkel honorálni az egészségügyi személyzet munkáját.

5.2.4. Az egészségügyi ellátáshoz való hozzájárulás

Az egészség az individuális javak egyike, így értelmezik ezt állampolgáraink is. Ezzel a nézetrel teljesen vagy részben egyetért a megkérdezettek 61%-a. Ugyanez a csoport úgy vélekedik, hogy elsősorban is mindenkinek magának kellene törődnie az egészségével. A megkérdezetteknek csak 13%-a vall paternalista nézeteket, amennyiben teljesen egyetértettek azzal a véleménnyel, hogy az állampolgárok egészségével elsősorban az államnak kell törődnie. Ebből az okból is véljük úgy, hogy az egészség-

8. táblázat

Mit jelent az ön számára, hogy az orvosnál a recept felírásáért, illetve a gyógyszerért a recept kiváltásáért fizetni kell?

	Orvos	Gyógyszerár
Semmit, számomra ez nem nagy összeg	17,7	14,8
Kissé drága ugyan, de azért nem olyan komoly az ügy	43,9	41,6
Számomra elég komoly pénzügyi gondokat okoz	21,2	23,8
Számomra nagyon komoly pénzügyi gondokat okoz	5,8	7,1
Nem tudja megítélni	11,5	12,6

Forrás: Focus, 2004. január

ügyi térítési díjak bevezetését a lakosság végül is elfogadta, az emberek megértik ennek a lépésnek a fontosságát, mely valójában az egészségügyi radikális fordulat első jele.

A térítési díjaknak az egészségügyi szolgáltatások hozzáférhetőségére gyakorolt hatását elemezve megállapítható, hogy az egészségügyi tárca jól kalkulálta mind a lakosságra, mind pedig az egészségügyre gyakorolt hatásukat. A térítési díjak bevezetése megszüntette az egészségügyi szolgáltatások túlzott igénybevételét, ugyanakkor azonban csak elhanyagolható mértékben (a statisztikai hiba szintjén) csökkentette azok hozzáférhetőségét. Egyúttal lényegesen javult a paraszolvencia mértékének megítélése, amely az egészségügyi szektor egyik legnagyobb problémája.

A marginális költségek állampolgárainkat egy igen egyszerű igazság felismerésére vezették: bár Szlovákiában az egészségügyi ellátás díjtalan, még sincs ingyen. A marginális költségek, a szolgáltatásokért, a gyógyszerért és bizonyos diagnózisoknál fizetett hozzájárulást a lakosság nem fogadja, nem fogadhatja megértéssel. Ennek ellenére az emberek fokozatosan felismerik ezek jelentőségét, tudatosodik bennük saját egészségük értéke, a szolidaritási elv jelentősége és értéke. Amint az megmutatkozott, nem is a díjak bevezetése jelenti a politikai problémát, hanem a változások folytatására irányuló politikai akarat kérdése. Mindaddig senkinek sem sikerült megcáfolnia azt az alapvető érvet, mely szerint a fölösleges kiadások (mint például a túlfogyasztás) lefaragásával megtakarított eszközöket azok érdekében kell felhasználni, akiknek arra valóban szükségük van, pl. a daganatos betegségek gyógyításában. Ezen az úton halad a szlovák egészségügyi reform, s ezek azok a szociális dimenziók, melyeket bizonyos „szociálisan” érzékeny politikusok olyan gyakran emlegetnek.

6. BEFEJEZÉS

Az egészség a legértékesebb egyéni javak egyike, ugyanakkor azonban a világon nem létezik olyan rendszer, amely az egészségügy-politika

valamennyi paraméterének egyidejű teljesítését biztosítaná. A szlovák egészségügyi reform olyan rendszer kialakítására törekszik, amely minden jövőbeli kormányzat számára rugalmas eszközként szolgálhat saját egészségügyi politikája megvalósításához. A jelenlegi egészségügyi tárca egészségpolitikájának a célja az, hogy:

1. biztosítsa az egészségügyi rendszeren belül a kiegyensúlyozott gazdálkodást;
2. olyan környezet és motivációs mechanizmusok alakuljanak ki, amelyek hozzájárulnak a népesség egészségi állapotának a javulásához;
3. a lakossági szükségleteknek megfelelően javuljon az egészségügyi rendszer működőképessége, és
4. meglegyen az egyén anyagi biztonsága az egészségügyi kiadásokra fordított ún. katasztrofális mértékű kiadásokkal szemben.

Az egészségügyi reform olyan pályára kívánja állítani az egészségügyi rendszert, hogy az állam egészségügyi szolgáltatói, árképző, hálózatképző és forrás-újraelosztó szerepében a direkt beavatkozást a finom szabályozás váltsa fel. Az egészségügyi reform arra irányul, hogy az egészségügyi rendszer minden szereplője (a beteg, a szolgáltató, a biztosítópénztár) aktívabban és felelősségteljesebben viselkedjen:

1. A betegnek nagyobb felelősséget kell vállalnia saját egészsége érdekében – ez érvényes mind a megelőzésre, mind pedig a gyógykezeléshez való hozzájárulásra. Az egészség az egyéni javak egyike, ennél az oknál fogva az állam nem vállalhat közvetlen garanciát a népesség egészségi állapotának javítása érdekében, ám közvetett módon a népesség egészségi állapotának javulását eredményező rendszert és környezetet teremthet. Ugyanis az egyén egészségi állapotát csak negyedrészen befolyásolja az egészségügyi rendszer, a többi felelősség az ellátórendszer hatáskörén kívül esik: az életmód, az étkezési és higiénés szokások, a környezet, illetve genetikai tényezők határozzák meg.²⁰ Rendkívül fontos, hogy az egészség ilyen értelmezését tekintve a lakosság többsége ugyanígy vélekedik.²¹

2. A szolgáltatónak nagyobb felelősséget kell vállalnia a megfelelő egészségügyi ellátá-

sért és annak minőségéért – ideértve az esetleges szankciók kockázatát is. A cél a betegellátás biztonságának javítása és az, hogy a betegeknek az egészségügyi rendszerbe vetett bizalma erősödjék.

3. Az egészségbiztosítási pénztárnak is vállalnia kell a felelősség rá eső részét, ilyen elsősorban a rendszeren belüli irányított betegellátás, a fizetőképesség megtartása, az egészségügyi ellátás megvásárlása – s mindezt szigorú költségvetési megszorítások feltételei és a csődbe jutás kockázata mellett.

Az egészségügyi tárca által javasolt rendszer (rugalmas egészségügyi ellátás, rugalmas szolgáltatói hálózat stb.) válasz a drámai módon változó környezetre, a morbiditási struktúra változásaira, a technológiai fejlődésre és a növekvő elvárásokra, melyeket a jelenlegi rendszer hosszú távon képtelen kezelni.

A szlovák egészségügyi reform ösztönző példaként szolgálhat más országok számára is. Az anyagi hozzájárulás bevezetését és a szektor kommerciális alapokra helyezését célzó alapkoncepciója merész. A rendszer alapját a motiváció és a szabályozás közötti egyensúly kialakítása, valamint a piaci (az egészségügyi ellátás megvásárlása, ármegállapítás) és az állami (a források újraelosztása, szabályozás) eszközrendszer kombinálása képezi. Az az ésszerű, ha mindkét eszközrendszer ott hat, ahol hatása a legerősebb.

Egyes stabilizáló intézkedések (pl. a marginális díjak bevezetése, az egészségügyi ellátás értelmezésének megváltozása – a szolgáltatások kiemelése, a gyógyszerekért fizetendő fix összeg stb.) a túlzott igénybevétel visszaszorulását eredményezték, a rendszer egészét érintő alapvető változások azonban ebben az évben várhatóak. Az egészségügyi reformtervezet az alábbi hét elvből indul ki:

1. Azonos szükséglet esetén azonos ellátás.
2. Fizetőképesség – mindenki saját lehetőségei szerint fizet.
3. Általános lefedettség – kötelező egészségbiztosítás.
4. A betegjogok védelme – felügyeleti szerv (ellenőrző hivatal) alakul.

5. A játékszabályok kikényszerítése – felügyeleti szerv alakul.

6. Az egészségügyi ellátás technikai szempontból szolgáltatás, erkölcsi szempontból küldetés.

7. Az engedéllyel rendelkező szolgáltatók számára az egészségügyi piacra történő akadálytalan belépés garantálása.

JEGYZETEK

1. A szerző köszönetet mond a fejezet szakmai lektorának, dr. Peter Šomlónak értékes észrevételeiért.
2. Murray, Ch. J. L.–Frenk, J.: A framework for assessing the performance of health systems. *Bulletin of the World Health Organization*. S. 1. WHO, 2000.
3. A HALE (healthy life expectancy) paramétert a WHO 2001-ben vezette be. Alapja a születéskor várható átlagos élettartam, melyből leszámítják a nem teljes egészségben töltött idő becsült hosszát. A HALE paraméter legegyszerűbben úgy értelmezhető, mint az az években kifejezett élettartam, ameddig ma egy újszülött – tekintetbe véve a jelenlegi mortalitási és morbiditási adatokat – egészségben élhet.
4. WHO, World Health Report 2001.
5. Az OECD-államok esetében a születéskor várható átlagos élettartam és az egészségügyre fordított források volumene közötti korrelációs együttható értéke 0,447.
6. A kanadai kormány részére készített ún. Lalonde-jelentés.
7. A szociálpolitikáról készített világbanki anyag, 2001. június.
8. A születéskor várható átlagos élettartam azt fejezi ki, milyen az egyén születéskor várható élettartama, figyelembe véve az egyes korcsoportok halálozási adatait. Mivel az egészségi állapot mérésére a kilencvenes évek végén kezdték használni az ún. újabb mutatókat (HALE, DALY), a szlovákiai népesség egészségi állapotának hosszú távú értékelésekor a születéskor várható átlagos élettartam az egészségi állapotra utaló mutatóként elfogadható.

9. Kleinman, A.: Concepts and a Model for the Comparison of Medical Systems as Cultural Systems. *Social Sciences and Medicine*, Vol. 12, 1978, 85–93. p. Luxuscikkeknek azokat a javakat nevezzük, melyre jövedelmünk növekedésével annak relative egyre nagyobb hányadát költjük.
10. Donaldson, C.–Gerard, K.: *Economics of Health Care Financing: The Visible Hand*. London, MacMillan Press LTD., 1993.
11. Callahan, D.: *What Kind of Life – The Limits of Medical Progress*. Washington, D.C., Georgetown University Press, 1994.
12. Az OECD-országok vonatkozásában a gazdaság teljesítőképessége és az egészségügyi kiadások közötti regressziós elemzés eredménye.
13. 100%-os hatékonyságot olyan államok érnek el, mint Hollandia, Luxemburg, illetve Japán vagy Mexikó. Osterkamp, R.: *Is There A Hold-Up of Health-care Reforms in Europe?* Muenchen, Ifo Institute, 2004.
14. A reprezentatív felmérést az egészségügyi minisztérium felkérésére a 18 évesnél idősebb szlovák lakosság körében 1040 fős mintán a Focus ügynökség végezte 2004 januárjában.
15. Bővebben lásd Evans, R.: Going for the Gold: The Redistributive Agenda behind Market-Based Health Care Reform In: D'Intignano–Ulmann, P.: *Économie de la santé*. S. 1., 2001.
16. A kanadai kormány részére készített ún. Lalonde-jelentés.
17. SDR – Standard Death Rate.
18. MUDr. Peter Šomló: Na obranu nemocníc (z pohľadu vývoja zdravotníckych systémov). *Zdravotnícke noviny*, 2001. 4. sz. (január 25.); uő: DRG je „objavením Ameriky”. *Hospodársky denník*, 4. évf. (2002) 197. sz.
19. A térítési díj bevezetésekor az orvosok az adminisztratív költségeket 9 koronára (Sk) becsülték.
20. A kanadai kormány részére készített ún. Lalonde-jelentés.
21. Az egészség az individuális javak egyike, így értelmezik ezt állampolgáraink is. Ezzel a nézettel teljesen vagy részben egyetért a megkérdezettek 61%-a. Ugyanez a csoport úgy vélekedik, hogy elsősorban is mindenkinek magának kellene törődnie az egészségével. A megkérdezetteknek csak 13%-a vall paternalista nézeteket, amennyiben teljesen egyetértettek azzal a véleménnyel,

hogy az állampolgárok egészségével elsősorban az államnak kell törődnie. Ebből az okból is véljük úgy, hogy az egészségügyi térítési díjak bevezetését a lakosság végül is elfogadta, az emberek megértik ennek a lépésnek a fontosságát, mely valójában az egészségügyi fordulat első jele.

IRODALOM

- Callahan, D.: *What Kind of Life – The Limits of Medical Progress*. Washington, D.C., Georgetown University Press, 1994.
- Donaldson, C.–Gerard, K.: *Economics of Health Care Financing: The Visible Hand*. London, MacMillan Press LTD., 1993.
- Evans, R.: Going for the Gold: The Redistributive Agenda behind Market-Based Health Care Reform In: D'Intignano–Ulmann, P.: *Économie de la santé*. S. 1., 2001.
- Hsiao, William C.–Roberts, Marc J.–Berman, Peter A.–Reich, Michael R.: *Getting Health Reform Right*. S. 1., The World Bank Institute, 2000.
- Jakab, M.–Harding, A.–Preker, A.–Hawkins, L.: *Module on Organisational Reform and Management of Public Providers: Focus on Hospitals*. S. 1., World Bank, 2000.
- Kleinman, A.: Concepts and a Model for the Comparison of Medical Systems as Cultural Systems. *Social Sciences and Medicine*, Vol. 12, 1978, 85–93. p.
- Murray, Ch. J. L.–Frenk, J.: A framework for assessing the performance of health systems. *Bulletin of the World Health Organization*. S. 1. WHO, 2000.
- Osterkamp, R.: *Is There A Hold-Up of Health-care Reforms in Europe?* Muenchen, Ifo Institute, 2004.
- Pažitný, Peter–Zajac, Rudolf: *Stratégia reformy zdravotníctva – reálnej reformy pre občana*. Bratislava, M.E.S.A. 10, 2001.
- Pažitný, Peter–Zajac, Rudolf: *Zdravotná politika*. Bratislava, SFPA, 2002.
- Pažitný, Peter–Zajac, Rudolf: Dostupnosť zdravotnej politiky sa zavedením poplatkov neznížila. (Písané pre *Slovak Monthly Report*, M.E.S.A. 10 [Február 2004] a pre *Domino Fórum* [Február 2004].)

Šomló, Peter: Odborný posudok k pracovnej verzii Zdravotníctvo a zdravotný stav obyvateľstva južných regiónov. 2004.

Svetová banka: Rozpočtovania a riadenie výdavkov na Slovensku. Zlepšovanie koordinácie medzi rezortnými ministerstvami a MF. Podkladový materiál na seminár organizovaný Svetovou bankou v Bratislave, 16. 5. 2002.

(Szabómihály Gizella fordítása)

KÖRNYEZETVÉDELEM

Kulcsszavak: Fenntartható fejlődés, környezeti tényezők, természetvédelem, szennyezett régiók, bősi vízlépcső, mohi atomerőmű, a szovjet hadsereg által hátrahagyott környezetszennyezés.

1. BEVEZETÉS

1.1. Fenntartható fejlődés

Az ember fizikai létének, szellemi és társadalmi fejlődésének meghatározó környezete az élővilág szintere, a bioszféra. A civilizáció fejlődésével az élet feltételei változtak, a rendelkezésre álló készletek csökkentek. Ez a folyamat különösen felgyorsult korunkban, hiszen az ipar a népesség szaporodásának és az élet-színvonal növelésének kettős kényszerétől hajtva a nyersanyagok hatalmas méretű átalakítására és a megnőtt energiaszükséglet előállítására kényszerült, amelyek melléktermékei és hatásai a Föld méreteihez képest sem elhanyagolhatók. Ennek felismerése vezetett a nyolcvanas évek második felében az ún. fenntartható fejlődés alapelveinek kidolgozásához. Ezt 1992-ben az ENSZ Rio de Janeiro-i Környezetvédelmi Világkonferencián részt vevő állam- és kormányfők hivatalosan is megerősítették. A konferencián három fontos dokumentum született: egy nyilatkozat (Riói Nyilatkozat a Környezetről és Fejlődésről), amely az ózonréteget pusztító anyagok tilalmáról 1987-ben aláírt Montreali Jegyzőkönyvet kiterjeszti a klímavédelem szempontjából fontos gázokra is; az Agenda 21, amely először foglalja rendszerbe a fenntartható fejlődés intézményrendszerét világméretben és az ENSZ Éghajlat-változási Keretegyezménye. A Rio de Janeiro-i konferencia után öt év telt el tárgyalásokkal, míg 1997-ben Kiotóban megszületett az üvegházhatást okozó gázok kibocsátásáról szóló első átfogó egyezmény, ez azonban az Európán kívüli nagy levegőszennyező országok, elsősor-

ban az USA vonakodása miatt a mai napig nem lépett érvénybe. Tíz évvel később, 2002-ben Johannesburgban RIO+10 néven szervezte meg az ENSZ a Fenntartható Fejlődés Világtalálkozóját. Ennek eredményei a hivatalos értékelések szerint még a kormányzatok elvárását sem elégitették ki, és az Európai Unió is csalódottságának adott hangot. A jelenlevők mindössze néhány konkrét feladatban és határidőben tudtak egyezsége jutni.

Hazánkban a Rio de Janeiróban elfogadott Agenda 21 akcióprogram bevezetésének keretében többéves előkészítés után a parlament 2002-ben fogadta el a Fenntartható Fejlődés Nemzeti Stratégiáját. Ez szociális, kulturális, gazdasági, környezetvédelmi és szervezetépítési szempontból igyekszik befolyásolni az egyes ágazati stratégiák kidolgozását, a döntés-előkészítést, illetve kiépíteni a fenntartható fejlődés alapelveinek bevezetését biztosító intézményrendszert. Ilyen szempontból a leghatékonyabb eszköznek a környezeti hatásokról szóló 391/2000. számú törvény bizonyult. Ez minden komolyabb gazdasági és infrastrukturális beruházás megvalósítása előtt kötelezővé teszi a környezeti hatások vizsgálatát, sőt ugyanezt el kell végezni a stratégiai jellegű ágazati koncepciók kidolgozása során is.

A környezetvédelemmel kapcsolatos hazai jogalkotást a fenntartható fejlődés elveinek átültetésén kívül a kilencvenes évek közepe óta az Európai Unió jogharmonizáció határozta meg. Ez a csatlakozási tárgyalások befejeztével lezárult, a következő fázisban a megállapított átmeneti időszakok teendőinek teljesítése, illetve az újonnan születő uniós joganyag átvétele következik.

A környezetvédelem a környezet állapotát annak összetevői, elsősorban a levegő, a víz, a talaj, a geológiai aljzat és az élővilág leírásával jellemzi. Dél-Szlovákia helyzete ilyen szempontból az alábbi képet mutatja.

1.2. Törvényi szabályozás

A kilencvenes évek elején a demokratikus államigazgatás kialakítása során mind szövetségi, mind pedig szlovákiai szinten környezetvédelmi bizottságot hoztak létre. Ezek központi államigazgatási hatáskörökkel rendelkeztek, de az akkori politikai vezetés a névvel a környezetvédelem interdiszciplináris jellegét igyekezett hangsúlyozni. Ezt 1993-ban, az ország önállósodásával környezetvédelmi minisztériummá alakították át. Ugyancsak hányatott sorsa volt az alacsonyabb szintű környezetvédelmi közigazgatásnak is. A kilencvenes évek elején egészen körzeti szintig önálló környezetvédelmi államigazgatási hivatalokat hoztak létre. Ezeket az 1996-os államigazgatási reform során megszüntették, és hatáskörüket a belügyminisztériumhoz tartozó járási hivatalok vették át. A 2002-es közigazgatási reform során a hatáskörök nagy része az önkormányzatokhoz került, 2004-től pedig a megmaradt államigazgatási hatásköröket újra az önálló környezetvédelmi hivatalok hálózata gyakorolja. Emellett 1989 után kiépült a Szlovák Környezetvédelmi Ügynökség, a Szlovák Természetvédelmi Ügynökség és a Szlovák Környezetvédelmi Felügyelet hálózata.

A jogalkotásra mindvégig hatással voltak a különféle külföldi folyamatok: a kilencvenes évek első felében a Rio de Janeiró-i konferencia által ajánlott fenntartható fejlődés elveinek átvétele, az évtized vége felé pedig az Európai Unió joganyagának átvétele. 2004 februárjában 13 szakterületen 147 hatályos környezetvédelmi jogszabály létezett. A legtöbb (47) a természetvédelem területén.

2. KÖRNYEZETI TÉNYEZŐK

A környezet állapotának leírása leginkább az egyes összetevők helyzetén keresztül lehetsé-

ges. Ilyen szempontból a környezetvédelem elsősorban a levegőt, a vizet, a talajt és az élővilágot ért hatásokat tanulmányozza.

2.1. Levegő

A levegőszennyezésnek különféle összetevői vannak, ezek fő csoportjai a szilárd részecskék, a kén-dioxid, a nitrogén-oxidok, a szén-monoxid, illetve az illó szerves vegyületek (főként szénhidrogének és aldehidek, VOC). A Szlovák Környezetvédelmi Ügynökség által elkészített területi szintézis során a következő szennyezettségi határértékkel számoltak:

– szilárd részecskék	35 mikrogramm köbmétereként,
– kén-dioxid	15 mikrogramm köbmétereként,
– nitrogén-oxidok	10 mikrogramm köbmétereként,
– szén-monoxid	810 mikrogramm köbmétereként,
– VOC	0,2 mikrogramm köbmétereként.

Ezek alapján Dél-Szlovákiában a leginkább szennyezett területek közé, ahol a szennyezés legalább négy kategóriában meghaladja a feltüntetett határértéket, a Hernád völgyének Kassától délre eső része, illetve Galánta és Vágsellye környéke került. Erősen szennyezett területnek (legalább három kategóriában meghaladja a határértéket) Pozsony, Érsekújvár, Léva, Losonc, Rozsnyó és környéke, valamint Nagykapos számít. A 2001-es adatok alapján a legnagyobb levegőszennyezést okozó ipari üzemek listáján Dél-Szlovákiában a következők szerepelnek: Slovnaft (Pozsony), Eastern Sugar Slovensko (előtte: Juhocukor) (Dunaszerdahely), Duslo (Vágsellye), Glassner Cementgyár (Zsére), Szlovák Gázművek (Nyitraivánka, Nagyzellő, Almágy, Nagykapos), Assi Domän Packing (Párkány), Tornai Cementgyár, U. S. Steel (előtte: Kelet-szlovákiai Vasmű) Kassa), Szlovák Villamos Művek (kassai távfűtőmű, vajáni hőerőmű).

Az egyes szennyezésfajták szerint regionálisan nagy különbségek tapasztalhatók.

A *szilárd részecskeszennyezés* (pernye és hamu) ma már nem jelent komoly problémát,

1. táblázat

Szilárd részecskeszennyezés: dél-szlovákiai vállalatok helyezései az ország 20 legnagyobb levegőszennyezője között

Vállalat	1996	1998	2001	2002
Szlovák Villamos Művek, Vaján	2.	1.	2.	2.
Kelet-szlovákiai Vasmű (ma U. S. Steel), Kassa	1.	2.	1.	1.
Slovnaft, Pozsony	3.	4.	4.	11.
Duslo, Vágsellye	7.	5.	7.	5.
Tornai Cementgyár	–	12.	15.	15.
Assi Domän, Párkány	–	14.	–	–
Bavex CK, Diószeg	–	15.	–	–
Gemercukor, Rimaszombat	5.	–	–	–

Forrás: Správa o stave životného prostredia SR

1990 óta a kibocsátás országos viszonylatban 85%-kal csökkent. A szennyezettség csak a Hernád völgye Kassától délre eső részén haladja meg a megengedett legmagasabb, köbméterenkénti 60 mikrogrammos határértéket. Emellett szennyezettnek számít még Galánta, Vágsellye, Nagykürtös, Losonc, Rozsnyó és közvetlen környéke (a köbméterenkénti 35–40 mikrogrammos tartományba tartoznak).

Rozsnyó alatti szakasza, Kassa és a Hernád völgye a várostól délre, illetve Vaján környéke.

A *nitrogén-oxidok szennyezése* sem haladta meg 2001-ben sehol a köbméterenkénti 80 mikrogrammos határértéket. Ez annak köszönhető, hogy a szilárd tüzelőfajták használatának csökkenése következtében a nitrogén-oxidok kibocsátása országos szinten a felére csökkent. Továbbra is erősen szennyezettnek számít vi-

2. táblázat

Kén-dioxid: dél-szlovákiai vállalatok helyezései az ország 20 legnagyobb levegőszennyezője között

Vállalat	1996	1998	2001	2002
Kelet-szlovákiai Vasmű (ma U. S. Steel), Kassa	4.	4.	2.	3.
Szlovák Villamos Művek, Vaján	2.	2.	3.	4.
Slovnaft, Pozsony	3.	3.	4.	2.
Duslo, Vágsellye	15.	10.	11.	12.
Assi Domän, Párkány	9.	15.	17.	13.
Eastern Sugar Slovensko (előtte: Juhocukor), Dunaszerdahely	–	–	18.	18.

Forrás: Správa o stave životného prostredia SR

A *kéndioxid-szennyezés* 2001-ben az országban sehol sem haladta meg a köbméterenkénti 60 mikrogrammos határértéket. Annak köszönhetően, hogy a nagyfogyasztók lényegesen kevesebb szenet és mazutot égettek, illetve a legnagyobb szennyezőkre kéntelenítő berendezéseket szereltek fel, a kibocsátás 1990-hez képest 76%-kal csökkent. Ezen belül viszont a leginkább szennyezett területek közé tartozott a Galánta és Vágsellye közti rész, a Sajó-völgy

szont Almágy, Kassa és a Hernád völgye a várostól délre, valamint Nagykapos és Vaján.

A *szénmonoxid-szennyezés* az elmúlt években nem csökkent jelentősen, ennek oka, hogy a kibocsátás főként a nagyvállalatok rovására írható. Ez a fajta szennyezettség egyébként Dél-Szlovákiában hagyományosan alacsony, a Kassa és a Hernád völgyének a várostól délre eső részén mért köbméterenkénti 820 mikrogramm érték is csak közepesnek számít.

3. táblázat

Nitrogén-oxidok: dél-szlovákiai vállalatok helyezései az ország 20 legnagyobb levegőszennyezője között

Vállalat	1996	1998	2001	2002
Szlovák Villamos Művek, Vaján	1.	2.	1.	1.
Kelet-szlovákiai Vasmű (ma U. S. Steel), Kassa	2.	1.	2.	2.
Slovnaft, Pozsony	4.	4.	4.	4.
Szlovák Gázművek, Nagykapos	14.	9.	7.	5.
Szlovák Gázművek, Almágy	–	10.	8.	8.
Duslo, Vágsellye	6.	8.	13.	11.
JCP, Párkány	12.	–	–	16.

Forrás: Správa o stave životného prostredia SR

4. táblázat

Szén-monoxid: dél-szlovákiai vállalatok helyezései az ország 20 legnagyobb levegőszennyezője között

Vállalat	1996	1998	2001	2002
Kelet-szlovákiai Vasmű (ma U. S. Steel), Kassa	1.	1.	1.	1.
Glasner, Zsére	–	–	11.	18.
Slovnaft, Pozsony	16.	15.	12.	15.
Szlovák Villamos Művek, Vaján	19.	14.	14.	8.
Szlovák Gázművek, Almágy	9.	12.	–	–
Szlovák Gázművek, Nagykapos	18.	17.	–	–

Forrás: Správa o stave životného prostredia SR

Illékony szerves vegyületek. Ezeket első-sorban azért követik figyelemmel, mert kölcsönhatásukkal alakul ki az emberi egészségre káros földközeli ózon. Az ipari technológiováltás és a széleskörű gázművesítésnek köszönhetően az ilyen gázok kibocsátása 1990 óta 66%-kal csökkent. Dél-Szlovákiában csak Galánta, Vágsellye és Párkány környékén, illetve Kassa és a Hernád völgyének a várostól délre eső részén mértek közepesnek számító, köbméterenkénti 2–6 mikrogramm értéket.

2.2. Víz

A Szlovák Hidrometeorológiai Intézet mérései szerint 1990 óta folyamatosan csökken a felszíni vizek szennyezése. 2001–2002-ben a dél-szlovákiai megfigyelőpontokon vett mintákat a legtöbb mutató esetében az ötös skálán a jónak számító I–III. minőségi kategóriába sorolták. Kivételt a mikrobiológiai szennyezettség jelent, a kólibacilusok miatt a minták 93%-a

ilyen szempontból továbbra is a legrosszabb, IV–V. kategóriába tartozott. A vízminőség egyedül a mikroszennyezők (mikropolutánsok) kategóriájában romlott, itt az apoláris extrahálható vegyületek jelenléte miatt 2001-ben a minták 65%-át sorolták a legrosszabb, V. kategóriába, 2002-ben a helyzet már valamelyest javult, a minták 55,5%-a bizonyult ennyire szennyezettnek.

A felszín alatti vizeket tekintve a kitermelhető készlet országos viszonylatban 76 109 liter másodpercenként, ebből 24 825 liter másodpercenként a csallóközi kavicstározóra esik. A fogyasztás 1990 óta folyamatosan csökken, a 2002-es másodpercenkénti 13 013 liter 2,8%-kal volt kevesebb, mint egy évvel korábban. A felszín alatti vizek szennyezettsége miatt a lakossági ivóvízellátásban a legnagyobb szerepe a távvezetékeknek van. Az elmúlt évtizedben a legnagyobb fejlődésen a bősi vízműből induló vezeték ment át, ez manapság már Léva környékéig biztosítja az ivóvízellátást. Tekintettel arra,

5. táblázat

A dél-szlovákiai folyók szennyezettsége

Folyó	Oxigén-háztartás	Fizikai-kémiai mutatók	Nitrogén- és foszfor-vegyületek	Biológiai mutatók	Mikrobiológiai mutatók	Mikro-szennyezők
Duna					x	x
Kis-Duna						x
Feketevíz	x		x	x	x	x
Dudvág	x		x	x	x	x
Alsó-Nyitra	x	x	x	x	x	x
Alsó-Vág					x	x
Alsó-Garam					x	x
Ipoly			x		x	x
Sajó			x		x	x
Bódva					x	x
Hernád	x		x		x	x
Bodrog					x	x

x – szennyezett

hogy a felszín alatti vízkészletek szempontjából a Léva és Rimaszombat közti terület az ország legrosszabb helyzetben levő régiói közé tartozik (a felhasználható vízkészlet négyzetkilométerenként kevesebb mint 0,5 liter másodpercenként), nagy jelentősége van a kormány által 2003-ban jóváhagyott ISPA projektnek, amely a Nagykürtöstől délre fekvő régió ivóvízellátását biztosítja majd egy távvezeték által. A vezetékes ivóvízhálózatok szempontjából Dél-Szlovákia országos viszonylatban kedvezőtlen helyzetben van. Míg az országos átlag 83%, a déli területeken 80%-nál magasabb lakossági vezetékes ivóvízellátással mindössze a Galántai, az Érsekújvári és a Vágsellyei járás rendelkezik, a Nagykürtösi, a Rimaszombati, a Kassai és a Töketerébesi járásban ez az arány 50–70% között van. Ennél is rosszabb a helyzet a csatornamű terén. Az 55%-os országos átlag mellett a Komáromi, a Kassai és a Töketerébesi járásban ez az arány nem éri el a 30%-ot sem, és egyetlen olyan dél-szlovákiai járás sincs, ahol a csatornaműre rákötött lakosság aránya meghaladta volna az 50%-ot.

2.3. Talaj

Mivel a jó termőtalajok nagy része az ország déli részén található, nagyon fontos a talaj ve-

szélyeztetettségének figyelése. A szélerózió a Csallóköz középső sávjában, a Nagyszombat–Párkány vonal mentén, a Hernád déli völgyében és a Bodrogközben jelenti a legnagyobb veszélyt. A vízerózió pedig az Ipoly alsó folyásától egészen a Sajó-völgyig jelent komoly problémát. Komolyabb nehézfém-szennyezést csak Domica környékén tartanak nyilván, kockázatosnak számít viszont Pozsony, Léva, Ipolyság környéke, a Rozsnyói-medence és a Bodrogköz jelentős része.

2.4. Természetvédelem

Az élővilág megóvásának leginkább bevált formája a különféle kategóriájú természetvédelmi területek létrehozása. Ilyen szempontból a legnagyobb jelentősége a nemzeti parkoknak, a tájvédelmi körzeteknek és a nemzeti természetvédelmi rezervátumoknak van. Az Európai Unió csatlakozással kapcsolatban megkezdődött az egész kontinenst behálózó NATURA 2000 hálózat hazai kialakítása is.

2.4.1. Nemzeti parkok

1989 előtt Dél-Szlovákiában nemzeti parkként csak a Szlovák-karszt szerepelt, 1997-től a Murányi-karsztot is ebbe a fokozatba sorolták.

Szlovák-karszt Nemzeti Park

Nemzeti parkká 1973-ban nyilvánították, területe 346,11 km², védőövezete 117,42 km². Nagy részét a földtörténeti középkor triász időszakából származó mészkövek alkotják. A terület 500–600 m magasságú fennsík jellegű rögeit karsztos szurdokvölgyek és széles folyóvölgyek tagolják. A karszt központi részét alkotó Szilicei-fennsíkből délkeleten a Bódva folyó vágja le a Szalonnai-karsztot, míg északnyugaton a Sajó választja le róla a Pelsőci-fennsíkot. Az 1995-ben az UNESCO által a világörökség részévé nyilvánított Aggteleki- és Szlovák-karsztban jelenleg 712 barlang ismert. Cseppkőképződményei alapján a legnevezetesebb a Baradla–Domica-barlangrendszer, amely 25 km-es hosszúságával a mérsékelt égöv egyik leghosszabb cseppkőbarlangja (a Szlovákiában fekvő 5,6 km-es rész a Domica-barlang).

Murányi-fennsík Nemzeti Park

A nemzeti park területe 203,18 km², védőövezete 216,98 km². A Szepsi–Gömör-karszt része, a Szlovák-karszt után Szlovákia második legjellemzőbb karsztfennsíkja. A nemzeti park magja a Murányi-fennsík mészkőtáblája, amely több száz méterre magasodik a környezete fölé.

2.4.2. Tájvédelmi körzetek*Medves-vidék „Cseres-hegység” tájvédelmi körzet*

Közép-Szlovákia déli részén, a magyar határ mentén terül el, 1989-ben nyilvánították védetté, területe 167,71 km².

A Cseres-hegység fiatal vulkanikus jellegével jelentősen eltér a többi szlovákiai hegységtől. Az 1 millió évtől 5 millió évig terjedő bazaltos vulkánosság jellegzetes salakkúpokat, vulkanikus kúrtöket, lávaárakat (lávaflowamokat) hozott létre (Somoskő, Ajnácskő, Ragács). Két legmagasabb hegyét azonban földtanilag idősebb, 13 millió éves andezit alkotja. A bazaltvidék peremhegyeire számos vár épült (Fülek, Somoskő, Salgó, Baglyaskő és Ajnácskő vára).

Latorca tájvédelmi körzet

Az 1990-ben létrehozott tájvédelmi körzet 7000 hektáros területéből kb. 80 százaléka fekszik a Bodroghözben. Az ártéri ligeterdők, vízi és mocsári társulások, a Latorca folyónak és mellékvízeinek árterei, a homokbuckák a Latorcai-síkság egyedi és utánozhatatlan jellegét adják.

Dunai ártéri erdők tájvédelmi körzet

Az egyedülálló természeti értékek, erdei, vízi, vizenyős talaji, réti és homokkedvelő növény-társulások, valamint az ágrendszer által kialakított kivételes élettér miatt 1998-ban hozták létre, területe 122,84 km². A területet 1993-ban bejegyezték a nemzetközi jelentőségű vizenyős területek nyilvántartásába (ún. Ramsari konvenció). A táj szerkezetét a Duna folyama, annak mellék- és holtágai, valamint a folyó menti ártéri erdők jellemzik.

A védett területnek öt különálló része van. Az első két rész Pozsony alatt, a harmadik Doborgaz és Szap között, a negyedik Szap és Csicsó között, az ötödik pedig a Csallóköz zarányos melletti Nagyléli-szigetnél található.

2.4.3. Nemzeti természetvédelmi rezervátumok

Ezek viszonylag kis kiterjedésű, de nagyon szigorúan védett területek.

Párisi mocsarak

Köbölkút mellett a Páris patak menti síkságon terül el, a vízimadarak és a ritka mocsári élőlények legértékesebb és legnagyobb előfordulási helyei közé tartozik. Területe 184 hektár.

Szádelői-völgy

A Szlovák-karsztban található, 1954 óta védett (több mint 900 növényfaj található itt). 1977-ben az UNESCO az Ember és bioszféra program keretén belül a nemzetközi bioszferikus rezervátumok közé sorolta.

Kovácspataki-dombok

A területet 1966-ban nyilvánították védetté Garamkövesd és Helemba község kataszteri területén a Burda-erdőkomplexumban. A Burda andezites vulkanikus kőzetekből áll, melyeket vulkanikus por, hamu, homok és sziklatömbök alkotnak.

Csicsói-holtág

A Csallóköz legértékesebb és természettudományi szempontból legértékesebb helye. A tó mélysége 3, helyenként eléri a 7,5 métert, a vízfelszín nagysága 79,87 ha, a védőövezet kiterjedése 55,25 hektár. Partja kis félszigetekkel és öblökkel tagolt. A védelem célja a növények és állatok eredeti társulásainak védelme, melyek a dunai ártéri erdők jellemző biotópjainak maradványai. Legfontosabb feladat a madárvilág védelme.

Rétisasok szigete

A Bős melletti Duna-ágak egyik szigete, a réti sasok fészekhelye.

Tökési-ág

A 25 km hosszú Tökési-ágot a vele párhuzamosan folyó Kis-Dunából szivárgó víz táplálja. A terület páratlanságát a jellegzetes ártéri fűz- és nyárfaerdők, gazdag mocsári és vízinövényzetek adják. 68 vízi és mocsári madárfaj fészkel itt. A Tökési-ág nevezetessége az édesvízi szivacsállatkák jelenléte, melyek a víz tisztaságának mértékét mutatják, ezek csak itt fordulnak elő Európában.

Marcelházi homokbuckák

A 4,5 hektáros terület értékét a homokkedvelő növényzet és melegkedvelő rovarok képezik.

Nagylél-sziget

A 9,14 hektáros védett terület a Dunai ártéri erdők tájvédelmi körzeten belül található, a Duna és annak holtága közt alakult ki, területének nagy része az ártérben található. A védelem

célja az ártéri erdők maradványainak megőrzése. A terület másik érdekessége a Túzokos védett terület, amelyet azonban 1996-ban az eredeti 5658 hektárról 901 hektárra csökkentettek.

Somoskő

A védett terület a szlovák–magyar határon terül el a Cseres-hegység tájvédelmi körzeten belül, elsősorban az 5-6 szöges elválású bazaltömlés és kőtenger védelmét szolgálja.

3. HÁLÓZATOK

A környezetvédelem hatásos formájává a kilencvenes évek során az egységes elvek szerint menedzselte és törvényileg szabályozott hálózatok kialakítása vált.

3.1. Az Ökológiai Stabilitás Területi Rendszere (ÚZES)

1992-ben egy kormányhatározattal az ökológiai stabilitás területi rendszere a területtervezés kötelező részévé vált. A módszer lényege, hogy meghatározza azokat az intézkedéseket, amelyekkel biztosítható az állat- és növényvilág minimális igényeinek kielégítése. Ilyen céllal országos, regionális és helyi koncepciók készültek. Az országos koncepció 87 különleges helyzetű biocentrumot jelölt ki, amelyek közül több Dél-Szlovákiában található. A legmagasabb, bioszferikus kategóriába ugyan csak a Bélai-Tátra került, viszont a következő, provinciális kategóriában már megtalálható a Murányi-fennsík, a Szádelői-fennsík és a Kovácspataki-dombok. A hierarchiában ezt követő szupraregionális kategóriában kapott helyet a Csicsói-holtág, az Apáli-erdősztyep (Komárom mellett), a Csenkei-erdősztyep (Muzsla mellett), a Párisi mocsarak, a Kurinc (Rimaszombat közelében), a Pogányvár (Ajnácskő mellett) és a Latorca ártere. A növény- és állatvilág fő vándorlási útjai mentén biokorridorokat jelölt ki. A fő biokorridorok közé tartozik a Duna, az Alsó-Vág, az Alsó-Garam, a Latorca és a Kovácspataki-dombok. Az ökológiai stabilitás szempontjából a regresszabb helyzetet a Duna-

szerdahelyi, a Komáromi és a Töketerebes járásban tapasztalták (nagyon alacsony stabilitási szint), őket követte a Galántai és az Érsekújvári járás (alacsony stabilitás), a Lévai és a Kassai járás (közepes stabilitás), a Nagykürtösi járás (magas stabilitás), végül a Losonci, Rimaszombati és a Rozsnyói járás (rendkívüli stabilitás).

A koncepció részét képezte a stressztényezők területi rendszerének kidolgozása is. Ide főként a nagyüzemi mezőgazdaság és szélérozió által érintett területeket sorolták (Duna menti alföld, Kassai-medence és részben a Dél-szlovákiai-medence). Az antropogén migrációs akadályokként megjelenített fő közlekedési vonalak nagy része elkerüli Dél-Szlovákiát, mindössze a Pozsony–Érsekújvár vasútvonalat, a Sajó-kanyont és Szoroskőt sorolták közéjük.

3.2. NATURA 2000

Az Európai Unió csatlakozással Szlovákiában is megkezdődött az egész közösségre kiterjedő természetvédelmi hálózat kialakítása. Ez két vonalon folyik. A madárvédelmi körzetek listáját a kormány 2002 decemberében hagyta jóvá. A 38 körzet közül Dél-Szlovákiát 16 érinti. A másik lista az ún. európai jelentőségű területeket tartalmazza. A környezetvédelmi minisztérium javaslata 384 tételt tartalmaz, de ezek egyeztetése 2004 első felében is folyt. A NATURA 2000 hálózatba sorolt területen a földművelésre különféle korlátozásokat vezetnek be, ennek fejében viszont az uniós költségvetésből támogatás igényelhető.

3.3. A környezeti hatások vizsgálata

A környezetvédelem egyik leghatásosabb eszközévé a környezeti hatások vizsgálatáról szóló 1994-es törvény vált. Ennek értelmében ugyanis a jogszabályban pontosan meghatározott esetekben szakértőkkel kell megvizsgáltatni a tervezett beruházások hatásait, és az illetékes hatóság ezek alapján különféle intézkedéseket foganatosíthat. 2003 végéig országszerte 1333 ilyen vizsgálatra került sor. Dél-Szlovákiából elsőként 1995 elején az alistáli benzinkút

esetében végezték el. 2003 során például ilyen hatástanulmány készült a pinci alginitlelőhelyen tervezett bánya, az ógyallai Agroreál vágóhídja, a lévai, vágsellye-vecsei, párkányi, losonci, komáromi, somorjai LIDL áruház, a rimaszombati propán-bután üzemanyag-töltő-állomás, az érsekújvári és gombai csepegtető-öntözőrendszer, a tompa-szemerédi árvízvédelmi rendszer, a tompai, kétyi, illetve a vágsellyei regionális csatornahálózat, a somorjai Duna-sori lakóövezet, a csécsénypatonyi tó, az ógyallai Aranyfácán víztisztító, a szenci akvapark, a lekeri hulladékégető vagy a tornai gépkocsi-feldolgozó engedélyezése kapcsán.

3.4. Regionalizáció

A kilencvenes évek elején elkészült az ország környezetvédelmi regionalizációja. Ennek keretében kilenc súlyosan szennyezett régiót jelöltek ki. Dél-Szlovákiát ezek közül a pozsonyi, a nagyszombat–galántai, a középső-gömöri és a kassai érinti. Ezenkívül a környezet súlyos terhelését állapították meg meg Érsekújvár, Komárom, Párkány és Nagykapos közvetlen környékén.

A *pozsonyi körzetben* az ötvenes évek ipari fejlődése egészen Dunaszerdahelyig terjedő levégőszennyezést okozott. A kilencvenes évek közepétől azonban a Slovnaft technológiaváltásának köszönhetően jelentősen csökkent a korábban legnagyobb gondot okozó kéndioxid-kibocsátás. A Slovnaftban a hatvanas–hetvenes évek nagy botrányát jelentő olajszennyezés nagy részét ma már leválasztja a cég körül épített kettős kútrendszer, de még így is szennyezi a Nagy- és a Kis-Dunát. A nagyvárosi jellegből következően jelentős a talajszennyezés, a zajterhelés és a kommunális hulladéktermelés.

A *nagyszombat–galántai körzet* déli részén jelentős szennyezőforrás volt a vágsellyei Duslo (pernye, nitrogén-oxidok, kén-dioxid, szén-monoxid), a szeredi nikkelkohó meddőhányója (porszennyezés), a diószegi cukorgyár (pernye, kén-dioxid). A szeredi kohó 1993-as leállítása javított a helyzeten, bár meddőhányója azóta is a por- és nehézfém-szennyezés jelen-

tős forrása. Hasonlóan kedvezően befolyásolta a helyzetet a diószegi cukorgyár leállítása 2000-ben. A térség legnagyobb levegőszennyezője a Duslo, 1997 óta azonban nem működik a közelében mérőállomás.

A *középső-gömöri körzet* magját a Muránytól Jolsváig húzódó völgy képezi, de ide tartozik a Sajó és a Rima völgye is. A legkomolyabb szennyezőforrást a jolsvai és lubényi magnezitfeldolgozó üzemek jelentették, porszennyezéssel és ipari hulladéklerakatokkal.

A *kassai körzet* a várost és déli peremvidékét foglalja magában. A legnagyobb szennyezőforrás a Kelet-szlovákiai Vasmű (ma U. S. Steel), a kassai távfűtőmű, a tornai cementgyár, illetve Kassa városa. A nagy vállalatok levegőszennyezése a kilencvenes évek közepén viszszaesett, továbbra is komoly probléma viszont a vízszennyezés, az ipari és a háztartási hulladékok kezelése.

4. A KILENCVENES ÉVEK JELENTŐS ESEMÉNYEI

4.1. A Bős–Nagymarosi Vízlépcsőrendszer körüli vita

A vízlépcsőrendszer megépítéséről a csehszlovák és a magyar kormány még 1977-ben szerződést kötött, de az építkezés sokáig csak vonatottan haladt. Amikor a nyolcvanas évek közepén az építkezés felgyorsult, Magyarországon nagyszabású tiltakozó mozgalom bontakozott ki ellene. Ennek eredményeképpen 1989 májusában a magyar kormány először a nagymarosi, júliusban pedig a Bős és Dunakiliti környéki építkezést is felfüggesztette. A magyar Országgyűlés 1989 októberében határozatot hozott a nagymarosi erőmű építésének megszüntetéséről, a dunakiliti–bösi létesítmény esetén pedig vizsgálatot rendelt el. Ezt novemberben közölte diplomáciai jegyzékben a prágai kormánnyal. A csehszlovákiai rendszerváltás miatt a kérdés egy ideig lekerült a napirendről, a magyar vállalatok elvonultak az építkezésről, Doborgaz térségében befejezetlenül hagyva a felvízcsatorna töltését. 1991 nyarán Somorja térségében egyhónapos intenzív tilta-

kozási akció folyt a vízlépcső ellen. 1991-ben egész évben tárgyalások folytak a két ország között, és bár a december 2-i tárgyaláson már karnyújtásnyira volt a megállapodás, de nem sikerült aláírni az előkészített dokumentumokat. Az alapvető nézetkülönbség abban nyilvánult meg, hogy a magyar fél szerint a vízlépcső által okozott ökológiai-környezeti károk viszszafordíthatatlanok lennének, míg a csehszlovák álláspont szerint műszaki beavatkozással ezek elháríthatóak. A vízlépcsővitában elsősorban a magyarországi és a szlovákiai politikai hatalom képviselt nehezen összeegyeztethető álláspontokat. Kompromisszumos megoldást leginkább Josef Vavroušek csehszlovák környezetvédelmi miniszter keresett, aki a csehszlovák kormány egyetlen tagjaként kapott helyet a hivatalos tárgyalódelegációban. A biológus Vavroušek az 1989 előtti prágai (rendszerellenes) környezetvédelmi mozgalom egyik vezéralakjaként képes volt túltenni magát sokéves elvi vízlépcső-ellenességén és kimondani, hogy ebben a helyzetben csak a legkisebb rossz keresése jelenthet megoldást. Ezt ő az ún. D változatban találta meg. Ennek értelmében Pozsony és Somorja között a körtvélyesi tározó helyett a Dunát magasabb vízszinttel ugyan, de az eredetinel alig szélesebb mederben vezették volna a felvízcsatornán keresztül a bösi vízi erőműhöz. Ennek köszönhetően rekultiválni lehetett volna a vízlépcsőépítés során felszámolt gútori és somorjai mellékágrendszert. Az utolsó pillanatban Vavroušek mellé állt az esetleges megtorlások miatt sokáig vonakodó szlovák vízgazdálkodási elit, és segítségükkel részletesen elkészült a D változat terve. Magyarország azonban kitartott teljes elutasító álláspontja mellett, így Vavroušek igyekezete is hiábavalónak bizonyult. Ennek következményei Pozsonyban sem maradtak el, a Vízgazdálkodási Kutatóintézetben (VÚVH) leváltásokra és nyugdíjazásokra került sor. 1991. december 15-én Csehszlovákia bejelentette, hogy megépíti az ún. C változatot. Ennek keretében Csehszlovákia a körtvélyesi víztározót egy új, 11 kilométeres töltéssel a Duna bal partján lezárva, illetve Dunacsún térségében a jobb oldali árteret a magyar határ közvetlen közelében átvágó 2,5 kilométer hossz-

szű új létesítményrendszert megépítve a saját területén befejezte a bősi vízlépcsőt. Magyarország válaszul 1992. május 19-én felmondta az 1977-es szerződést. A C változat építési munkálatai 1992 januárjában kezdődtek meg. Sokáig senki sem hitte, hogy ezt egy év alatt be lehet fejezni, de végül az igényes munkák egy részét osztrák vállalatokkal elvégeztetve a szlovák kormány (a csehszlovák kormány hivatalos beleegyezése nélkül) 1992. október 24-én Dunacsúnnál, az államhatártól alig egy kilométerre elrekesztette a Dunát, és üzembe helyezte a bősi vízlépcsőt. Ezt követően október 27-én Londonban mindkét ország beleegyezett abba, hogy közösen az ENSZ Hágai Nemzetközi Bírósága elé viszik az ügyet, amit 1993. április 7-én a magyar és az immár szlovák kormány meg is tett. A sokéves per közben fontos eseménynek számít a két miniszterelnök, Horn Gyula és Vladimír Mečiar 1995. januári megállapodása, amely értelmében Magyarország 1995. június 22-én üzembe helyezte az Öreg-Dunában a dunakiliti duzzasztómű mellett kiépített fenékküszöböt, megmentve ezzel a Szigetközt a teljes kiszáradástól.

A Hágai Nemzetközi Bíróság 1997. szeptember 25-én hirdetett ítéletet. Ebben a következőket mondta ki:

- Magyarországnak 1989-ben nem volt joga felfüggeszteni, majd abbahagynia azokat a munkálatokat, melyeket az 1977-ben Magyarország és Csehszlovákia által aláírt államközi szerződésben és az ehhez kapcsolódó dokumentumokban magára vállalt;

- Csehszlovákiának jogában állt 1991 novemberében hozzákezdeni egy alternatív ideiglenes megoldás kidolgozásához (az ún. C variánshoz), de nem volt joga ahhoz, hogy ezt a megoldást 1992 októberében egyoldalú intézkedésként üzembe helyezze;

- Magyarországnak az 1992. május 19-én kelt, az 1977-es szerződés és a hozzá kapcsolódó dokumentumok megszüntetésére vonatkozó jegyzéke jogszerűen nem szüntette meg a dokumentumokat (és ennek következtében ezek még mindig érvényben vannak, és a felek közötti kapcsolatok tekintetében irányadóak);

- Szlovákia mint Csehszlovákia jogutódja az 1977-es szerződés részesévé vált.

A felek jövőbeli magatartására nézve a bíróság megállapította:

- Magyarország és Szlovákia jóhiszeműen köteles tárgyalásokat folytatni a kialakult helyzetben, és minden szükséges intézkedést meg kell tenniük annak érdekében, hogy az 1977-es szerződésben foglaltakat teljesítsék;

- ha a felek másképpen nem állapodnak meg, létre kell hozni egy közös működési rendszert a szlovák területen levő duzzasztógát-rendszerre nézve az 1977-es államközi szerződéssel összhangban;

- mindegyik fél köteles a magatartásával okozott kárt a másiknak megtéríteni;

- az építési és működési munkálatokért való elszámolásnak az 1977. évi szerződés és a hozzá kapcsolódó dokumentumok megfelelő rendelkezéseivel összhangban kell lennie.

A vízlépcső diplomáciai története a Hágai Nemzetközi Bíróság ítéletét követően az ítéletben szereplő jóhiszemű közös tárgyalások jegyében telt, ezek azonban a mai napig nem vezettek eredményre. Eközben a bősi vízlépcső és a vízi erőmű folyamatosan üzemelt, de nagyon sok gond adódott létesítményeivel kapcsolatban. A teljes vízlépcsőt csak 2002-ben sikerült hivatalosan befejezni, ezt főként a dunacsúni létesítmények befejezése gátolta. A fő ok a pénzhiány volt, mivel a bősi erőművet üzemeltető Szlovák Villamos Művek évekig nem volt hajlandó osztozni az ebből származó bevételen a befejezésre felvett hitelek törlesztésével terhelt Vízügyi Beruházási Vállalattal, pedig a vízlépcső üzemeltetése már önmagában is évi 170 millió koronát emészt fel, a költségek nagy részét a tárolóban lerakódott üledékek kotrására és a sok problémával küzdő bősi hajózsilipek javítására fordítják. Külön történetet képez a C változat (illetve az annak idején hozzácsapott zsolnai vízlépcső) építésére felvett 500 millió dollár külföldi hitel törlesztése. Mivel ezeket a külföldi bankok olyan feltétellel folyósították, hogy egyetlen részlet késése az egész fennmaradó összeg azonnali törlesztésével járt volna, 1998 után ezt a kötelezettséget az államnak kellett magára vállalnia. A Szlovák Villamos Mű-

vek és a Vízgazdálkodási Vállalat végül 2001-ben megegyezett egymással, azóta a vízlépcső körüli pénzügyi feszültségek mérséklődtek.

Az elmúlt tíz év tapasztalatai alapján elmondhatjuk, hogy az 1992-es befejezéssel kapcsolatban annak idején a vizekről szóló törvény értelmében a Pozsony-környéki Környezetvédelmi Hivatal által megfogalmazott 19 feltétel teljesítésével kapcsolatos műszaki intézkedések jó része kedvező hatású volt, és kiküszöbölte az eredeti megoldásból származó fenyegetettséget. Különösen érvényes ez a körtvélyesi víztározóra, amelyben a vízterelő gátak és a mesterséges sziget által alkotott rendszer úgy módosította a vízáramlást, hogy végül még a töltéshez legközelebbi szemeti vízmű sem szennyeződött el.

Rosszabb a helyzet a mellékágrendszerben. Ennek a vízpótlását a Doborgaz melletti zsilipen keresztül biztosítják. A vízlépcső 1992-es ideiglenes működési szabályzata értelmében ezen keresztül mindig a Duna vízhozamának ötvenedét kellett volna beengedni, hogy a mellékágak vízjárása ily módon kövesse a természetes rezsimet. Ez azonban – ellentétben a Szigetköz-zel – soha nem valósult meg. Ezt követően a vízlépcső üzemeltetője azt ígérte, hogy rendszeres mesterséges elárasztásokkal javítja az ágrendszer vízellátását. Már ez is komoly visszalépést jelentett, mivel a mesterséges elárasztásnál gondosan vigyáztak, hogy a víz ne lépjen ki az ágak medréből. Végül azonban különféle nyomások hatására (állami erdészet, vadászok, befolyásos üdülőtulajdonosok) többször is megtörtént, hogy a május idejére tervezett mesterséges elárasztásra sem került sor. Ennek következtében a vízlépcső üzembe helyezése óta az ágrendszer csak egyszer került víz alá, a 2002. augusztusi árvíz idején. Az ártéri természet életkörülményeinek alapvető megváltoztatása a fauna és a flóra átalakulásának folyamatát indította be a területen. A rendszeres elöntéshez és vízenyős élettérhez kötődő fajok fokozatosan visszaszorulnak, a szárazabb életkörülményekhez kötődő fajok pedig gyakoribbá válnak.

Általánosságban megállapíthatjuk, hogy a gyakran a Duna szárazföldi deltájának is nevezett szigetközi–csallóközi mellékágrendszer számára a továbbra is lezáratlan vízlépcsővita-

nak egyetlen használható megoldása van. A régi mederben néhány fenékgáttal felduzzasztani a vizet, és újra kinyitni a mellékágakat. Ezzel kapcsolatban mindkét országban születtek részletes javaslatok, ezek megvalósítására azonban egyelőre egyik oldalon sincs meg a megfelelő politikai szándék. A leginkább látványos javaslat alap gondolata mindkét oldalon közös: a fenékküszöbökkel felszabdalt Öreg-Duna közt úgy kinyitni az ágakat, hogy az új, kis hajókkal hajózható „főmeder” a nagyobb ágakban egyik országból a másikba kanyarogjon.

Nem szabad még megfeledkezni arról sem, hogy a vízlépcsőrendszer egészen Párkányig a teljes Duna-szakaszt érinti. A Bős–Párkány szakaszon végig gondot jelent, hogy a töltés mentén földalatti résfalat építettek ki, amely tovább rontotta a talajvíz-áramlási viszonyokat (szikesedés). Kifejezetten veszélyes helyzet alakult ki a Bős–Kulcsod szakaszon. Itt a vízlépcsőrendszer keretében azzal számoltak, hogy a nagymarosi tároló részeként a Duna vízszintje legalább öt méterrel alacsonyabban lesz az eredetnél. Erre hivatkozva évekig elhanyagolták az árvízvédelmi töltés erősítését. Ez 2002 augusztusában az árvíz idején rendkívül veszélyes helyzetet eredményezett. Sajnos, a helyzet ebben a tekintetben továbbra sem megnyugtató. A szlovák kormány a 2004-es állami költségvetésben sem biztosította a töltés további megerősítésének anyagi fedezetét.

4.2. A mohi atomerőmű üzembe helyezése

Mohiban a Szlovák Villamos Művek eredetileg négy VVER 440-es típusú atomerőműblokkot épített, a munkákat azonban 1994-ben felfüggesztette. Az első két blokkot végül az eredetihez képest sokkal modernebb biztonsági rendszerrel ellátva 1998-ban, illetve 2000-ben helyezte üzembe, az eredetileg tervezett 28 milliárd korona helyett 33,9 milliárd koronás költséggel. Az üzembe helyezést nagy konfliktusok kísérték. Több hazai környezetvédelmi szervezet és az osztrák kormány kampányának eredményeként 1998-ban egy osztrák bizottság vizsgálta meg az 1. reaktor biztonságát. A környezetvédők állítása szerint a bizottság a Szlo-

vák Villamos Művektől nem kapta meg a munkájához szükséges alapanyagokat, a kritikus álláspontot képviselő tagjai ellen pedig agresszív sajtókampány folyt. A bizottság jelentése szerint két kivételtől eltekintve az erőmű eleget tehet a biztonsági követelményeknek. Az osztrák szakértők főként a reaktorburkot nukleáris baleset esetén helyettesítő gáznyelető-rendszerben nem bíznak.

A 3. és 4. blokk konzerválása 2001 óta folyik. A befejezésükről szóló vitát a kormány 2000-ben azzal zárta le, hogy az akkor 40 milliárd koronára becsült beruházásba nem lehet közpénzeket bevonni. A Szlovák Villamos Művek 2003-ban meghirdetett privatizációs pályázata során felvetődött, hogy ha az új tulajdonos a céget az atomerőművekkel együtt vásárolja meg, esetleg újra megnyitja a 3. és a 4. blokk befejezésének kérdését.

Az atomerőmű működését hivatalosan figyelemmel kísérő Központi Atomerőmű Felügyelet jelentése szerint a mohi atomerőműben 2001-ben 62 bejelentési kötelezettség alá eső esemény történt. Ez több mint a Jaslovské Bohunice-i atomerőműben, de még nem haladja meg a normálisnak tekintett szintet. Például az első bloknál egyszer sem kellett vészleállítást alkalmazni, amit világviszonylatban is kiváló eredményként értékelnek. A második bloknál a 400 kV-os távvezeték kiesése miatt egyszer kellett ilyenhez folyamodni. 2001-ben, kétéves próbaüzem után Mohiban üzembe helyezték az alacsony és közepes radioaktivitású hulladékok tárolóját. 2002-ben 38 bejelentési kötelezettség alá eső esemény történt, de ezek közül csak egyet minősítettek a nemzetközi skála szerint. Ebben az esetben a leállított reaktor nyomáspróbája során megsérült az egyik vezeték.

4.3. A szovjet hadsereg által hátrahagyott környezetszennyezés

A szovjet hadsereg 1990-es távozása után az addig általuk használt 18 objektum környékén súlyos környezetszennyezést állapítottak meg. Ezek eltávolításának költségeit 1991-ben 931,5 millió koronára becsülték. Dél-Szlovákiában ez

7 helyszínt érintett. Komárom környékén az ott állomásozó szovjet csapatok Nemšová után a második legnagyobb kiterjedésű szennyezést okozták. A komáromi ún. Öreg- és Újerdőben, a madari lőtér alatt és az izsai telepükön olajszármazékokkal és nehézfémekkel szennyezték a talajvizet 64 millió korona kárt okozva ezzel. Az Érsekújvár közelében Udvard környékén hátrahagyott olajszennyezéssel 20 millió korona, a párkányi és nánai kaszárnnyák, illetve a garamkövesdi lőtér környékén tapasztalt súlyos talajvízszennyezéssel 9 millió korona kárt okoztak. Közép-Szlovákiában a lesti katonai gyakorlótéren 15 helyen szennyezték el olajszármazékokkal a talajvizet, Rimaszombat környékén az olajszennyezésen kívül Osgyánban a mezőgazdasági telepük szerves szennyezése jelentett problémát. Jolsva környékén a városi kaszárnnyán kívül a gömörhorkai lőtéren, illetve a harkácsi, inámi és kövi gyakorlótéren hagytak hátra nagy mennyiségű szemetet. Rozsnyó környékén a városi kaszárnnyában, a gépkocsitelepen, a berzétei lőtéren, illetve a Szilicei-fennsík hét helyszínén kellett felszámolni a hátrahagyott szennyezést.

IRODALOM

- Bohuš, Peter–Miklós László–Klinda, Jozef: *Environmentálna regionalizácia Slovenskej republiky*. Bratislava, MŽP SR, 2002.
- Klinda Jozef et al.: *Správa o stave životného prostredia MŽP SR 1990–1991, 1996, 1998, 2001, 2002*.
- Moser Miklós–Pálmai György: *A környezetvédelem alapjai*. Budapest, Tankönyvkiadó, 1984.
- Zágoni Miklós: Johannesburg (Rió+10), *Népszabadság*, 2002, augusztus 24.

A SZLOVÁKIAI REFORMÁTUS KERESZTYÉN EGYHÁZ

Kulcsszavak: Református egyházkerületek, tisztújítások, bel- és külföldi kapcsolatok, iskolaügy, közoktatás, katechéta-, teológus és kántorképzés, restitúció, református sajtó és könyvkiadás, református szervezetek, intézmények és csoportosulások, misszió, diakónia.

1. BEVEZETÉS

2001-ben a népszámlálási adatok szerint 109 735 református személy élt Szlovákiában. Ez a szám azt jelenti, hogy tíz év alatt kb. 25 ezerrel nőtt a magukat reformátusnak valló személyek száma. Egészen pontos számot azért nem tudunk megadni, mert az 1991-es népszámlálási adatok szerint a magukat reformátusnak vallók számát (84 691) csak az előzetes adatokból ismerjük, mivel a végső adatoknál a református egyházat összemosták az evangélikus egyházzal. Így a Szlovákiai Református Keresztyén Egyház (a továbbiakban: SZRKE) lélekszámát tekintve – a római katolikus, az evangélikus és a görög katolikus egyház után – a negyedik legerősebb egyház Szlovákiában. A közel 110 ezer főből mintegy 13-15 százaléknyi lehet a szlovákok aránya, tehát a magyar reformátusok száma 95 ezer körül van. Bár e munka első sorban a szlovákiai magyar reformátusok helyzetét hivatott rögzíteni, óhatatlanul lesznek benne szlovák vonatkozások, hiszen a szlovákiai reformátusság egységes keretben, egy egyházkerületben él; a szlovák ajkú reformátusokat semmilyen vonatkozásban sem lehet megkerülni.

Az SZRKE-nek jelenleg 204 anya-, 103 leányegyházközsége és 59 szóránygyülekezete van. A hívek lelkigondozását 200 lelkész végzi, közülük mintegy 180 a magyar, ami gyakorlatilag azt jelenti, hogy a rendszerváltás előtti nagy lelkészhiányt sikerült megszüntetni (1990-ben csak 123 református lelkész szolgált). Öröndetes, hogy míg 1993-ban 84 gyülekezet volt lelkész nélkül, mára minden életképes gyülekezetnek lehet saját lelkésze, sőt egyes gyülekezetekben (Komárom, Pozsony) a

második lelkészi állás kialakítása és betöltése is megtörtént.

2. VISSZATEKINTÉS A MÚLTBA

A Trianont követő sokk után a Csehszlovák Köztársaság keretei közt nehezen találta, de gyorsan elkezdte keresni helyét a református egyház. Bár lelkészeit – a kitoloncolás terhe mellett – hűségeskü letételére kényszerítették, és törvényei az államtól nem nyertek az 1938-as visszacsatolásig egyáltalán elismerést, mégis talpra tudott állni. Három egyházkerület szervezett meg (a dunáninnenit, a tiszáninnenit és a kárpátaljait), gyülekezeteinek száma 492 volt (ebből 449 magyar ajkú, 12 vegyes és 31 szlovák ajkú), a kezdetekkor 223 168 egyháztag tartott számon (az 1930-as népszámlálás szerint 216 662 volt a reformátusok száma). A lelkészutánpótlás biztosítására 1925-ben Loosoncon Teológiai Szemináriumot hozott létre (ez a visszacsatolás után 1939-ben megszűnt), Komáromban pedig 1935-től református tanítóképzőt működtetett, mely a visszacsatolás után addig állt fenn, amíg a felvett hallgatók befejezték tanulmányaikat.

Élni akarásának ékes bizonyítéka volt erős nyomtatott sajtója is: az 1930-as évek elején 8 különféle lapja jelent meg párhuzamosan, sőt még református külmissziós folyóirat megjelentetésére is volt ereje és embere.

A második világháborút követően az ismét kisebbségi sorba jutott csehszlovákiai reformátusság életét az a szlovákokból álló Szervezőbizottság (Organizačný výbor) kezdte irányítani, amely az 1938-as visszacsatolás után szlovák

területen maradt 25 egyházközség dolgainak intézésére a Szlovák Köztársaság területén jött létre. Az állami hatóságok támogatását élvezve szabályrendeleteket adott ki, melyekkel a magyarellenes intézkedéseknek (az „anyaországi” lelkészek kitoloncolása, a szlovák nyelvű istentiszteletek erőszakolása magyar gyülekezetekben, a reszlovakizáció, a lakosságcsere stb.) a református egyházba való begyűrűzéséhez is hozzájárult.

A kommunista hatalomátvétel (1948. február) után konszolidálódni látszott az egyház helyzete, a Szervezőbizottság is tért veszített, 1949 tavaszán megalakult a lelkészegyesület, a magyar nemzetiségű lelkészek is kaptak állami fizetést, Hromádka dékán ajánlatát követően Prágában a csehtestvér egyház teológiai fakultásán kezdték képezni a református teológusokat stb., de az egyházügyi hivatalok felállítása hosszabb távon tulajdonképpen lebénította és a templom falai közé szorította az egyház tevékenységét.

1950-ben a régi egyházmegyei szervezeti rendszerben megtartották a választásokat az alkotmányozó Zsinatba, amely megkezdte az egyházalkotmány kidolgozását. A pozsonyi zsinati ülésen 1951 augusztusában elfogadtak egy keretalkotmányt, amely a Szlovákiai Református Keresztény Egyház létének jogi alapját jelentette. 1952-ben az egyházközségekben is tisztújítást hajtottak végre; a gondnokok és presbíterek választása előtt a jelölőlistát be kellett nyújtani a járási egyházügyi titkároknak. Az 1952 augusztusában Léván megtartott zsinati ülésen pedig megállapították a hét új egyházmegye határait és megnevezéseit (pozsonyi, délnyitrai, északnyitrai, besztercebányai, nyugatkassai, keletkassai és eperjesi), melyek teljesen egyháziidegenek voltak, mivel az új állami közigazgatási, kerületi elnevezéseket kopírozták. Úgy nézett ki, „csökevényként” a püspöki tisztségnek sincs létjogosultsága, de 1953-tól Varga Imre rimaszombati lelkész mégis betölthette ezt a tisztséget egészen 1980-ban bekövetkezett haláláig.

Az 1989-es társadalmi fordulatot megelőzően az utolsó tisztújítás – még tizenkét éves választási időszakra – 1984-ben volt az egyházban, akkor Horváth Zsigmond komáromi lel-

készt választották meg püspöknek és Takács Zoltánt (Komárom) főgondnoknak. Horváth Zsigmond hamarosan bekövetkezett halálát követően 1988-ban Mikó Jenő pozsonyi lelkipásztor lett a püspök.

3. REFORMÁTUS ÉLET A RENDSZERVÁLTÁS UTÁN

Az 1989-es társadalmi fordulat váratlanul érte a református egyházat, de új lehetőségeket, munkaterületeket nyitott meg előtte; rögtön meg is indult a lázas útkeresés.

3.1. Új jogi keretek kialakítása

Az első nagy munka az alkotmányozás folyamata volt, melynek eredményeként a Zsinat (a református egyház legfőbb törvényhozó és végrehajtó testülete) 1991 novemberében elfogadta a Cseh-Szlovákiai Református Keresztény Egyház alkotmányát. Ezt követően többször került sor alkotmánymódosításra: legelőször az ország szétválását követően 1993-ban; jelenleg a 2002 decemberében elfogadott alkotmány a hatályos.

Egyházkormányzási szempontból az egy egyházkerületet képező SZRKE szerkezeti struktúrájában eszközölt módosítások számítottak a legjelentősebb változásnak: a Zsinat a hét magyar egyházmegye mellett (pozsonyi, komáromi, barsi, gömöri, nyugatkassai, keletkassai és ungi) létrehozott két szlovák egyházmegyét is (a nagymihályi és az ondava–hernádit). Az utóbbi lépés előzménye egy 1991-es zsinati határozat volt, melynek nyomán egy háromtagú bizottság alakult a nyugatkassai, keletkassai és eperjesi egyházmegyében élő szlovák ajkú hívek helyzetének a felülvizsgálatára: 1992 februárjában a Zsinat egyhangúlag elfogadta két szlovák egyházmegye kialakítását. Ezzel a lépéssel a szlovák reformátusoknak már a Csehszlovák Köztársaságban megfogalmazott, majd 1989-et követően ismét felmerült igényét elégítette ki, s talán túl is teljesítette, mivel először csak egy szlovák ajkú egyházmegye kialakítására volt igény. A nagymihályi egyházmegye hivatalosan 1993. november 14-

én, míg az ondava–hernádi 1994. január 27-én kezdte meg működését.

3.2. Tisztújítások

A rendszerváltást követően csak részleges tisztújítás történt a református egyházban, az is csupán egyházmegyei szinten. Bár az egyházmegyeknek lehetőségük volt az általuk még a kommunizmusban megválasztott tisztségviselők visszahívására vagy megerősítésére (csak azokat lehetett megválasztani, akik megválasztásához az állam hozzájárult), az általános tisztújítás elmaradása mégis viszonylag komoly feszültségforrás volt egészen az első szabad választásokig. Az első teljes tisztújítás 1995-ben kezdődött a presbitériumok, majd az egyházmegyei tisztikarok, végül a Zsinat megújulásával. Az első szabadon választott Zsinat 1996. május 30-án Komáromban ült össze, s Erdélyi Géza hanvai lelkipásztort választotta püspökké. Az egyház főgondnoka Asszonyi Árpád (Nagykapos) lett.

A hatéves választási ciklus leteltével 2002-ben ismét a presbitériumok újraválasztásával kezdődött az újabb hatéves választási időszak. A püspök, a főgondnok és helyetteseik választásáról időközben megalkotott törvény értelmében először választották az SZRKE legfelső vezetését, a Zsinati Elnökséget közvetlenül. A presbitériumok szavazataival ismét Erdélyi Géza (most már rimaszombati lelkészként) lett a püspök, főgondnokká pedig Koncsol Lászlót (Pozsony) választották a gyülekezetek.

Az egyház legszűkebb vezetésébe a lelkészi és világi elnökön kívül egy-egy magyar és szlovák helyettesük tartozik: ők hatan alkotják a Zsinati Elnökséget. A Zsinati Tanácsnak rajtuk kívül még hat – a Zsinat által választott – tagja van, tehát tizenkét tagú. Az egyház legfelső törvényhozó és végrehajtó testületében, a Zsinatban az egyházmegyeknek lélekszámuk szerinti képviselőik van. Az így megválasztott képviselők száma 36 (fele lelkészi, fele világi), hozzájuk jönnek a Zsinati Elnökség tagjai és a Calvin J. Teológiai Akadémia képviselője. Mivel a Zsinati Elnökség két tagját egyházmegyéje képviselőjében is megválasztották, így jelenleg

a Zsinatnak nem 43, hanem 41 szavazati joggal rendelkező tagja van.

3.3. A Zsinat megjelenítése, kül- és belföldi kapcsolatok

A Zsinat munkáját bizottságok segítik. Számuk a legutolsó, 2003. december eleji zsinati döntés értelmében 11, mégpedig: gazdasági és építkezési, Partnerhilfe- és külügyi, műemlékvédelmi, missziói és diakóniai, jogi, teológiai, etikai, ének- és liturgiai, iskolaügyi és katechetikai, számvevő, sajtó- és médiabizottság.

Az SZRKE tagja a Szlovákiai Egyházak Ökumenikus Tanácsának (alelnöke Erdélyi Géza püspök), az Egyházak Világtanácsának, a Református Világszövetségnek, a Magyar Reformátusok Világszövetségének, a Magyar Református Egyházak Tanácskozó Zsinatának (lelkészi elnöke az SZRKE püspöke, Erdélyi Géza), az Európai Egyházak Konferenciájának.

Az SZRKE arculata elmélyítéséhez hozzájárul 2000-ben megalkotott címere, melyet Pécsi L. Dániel budapesti heraldikus tervezett, az SZRKE kétnyelvű igei jelmondata magyarul így olvasható rajta: „Légy hű mindhalálig...” (Jel 2,10).

Az SZRKE 2000 novemberében testvéregyházi szerződést kötött a Királyhágómelléki Református Egyházkerülettel. Ez az úttörő lépés példaértékű és követendő a Kárpát-medencei református egyháztestek számára.

Az állam és az egyházak közti szerződés parlamenti elfogadása természetesen érintette a református egyházat is. A 2002 áprilisában aláírt dokumentum történelmi jelentőségű, mivel a külön jogállású katolikus egyházhoz hasonlóan egyenjogúsítja a kisebb felekezeteket. A szerződéses kapcsolat kiegészítéseként nagy szükség lenne az egyházak finanszírozásáról szóló törvény megalkotására, amelynek meghozatala a pártpolitikai érdekek különbözősége miatt évek óta vajdúdik.

3.4. Iskolaügy

Az iskolaügy az egyik olyan látványos területe az SZRKE tevékenységének, amely a lendület-

vételt követően ugyan megtorpanást mutatott, de egyre erőteljesebb fejlődésnek indult, úgy-hogy ma már református iskolahálózatról beszélhetünk, melybe 11 intézmény tartozik. A református közoktatási intézmények jogállását a Zsinat 2000-ben törvényben szabályozta.

3.4.1. Közoktatás

A rendszerváltást követően a Református Pedagógusok Munkaközössége volt az a testület, amely konferenciák szervezésével és más módon is próbálta ösztönözni a református iskolák újrarendezését.

Az első alapiskola 1992-ben Alistálon alakult meg, majd ötéves szünet után következett a rozsnói megalapítása (1997), Martoson és Érsekkétyen 1999-ben nyílt református iskola, az eddigi utolsó református alapiskola pedig 2001-ben Vajánban az állami iskola transzformálásával jött létre. Valamennyi református iskola teljes szervezetszerű működésre jogosult, és jelenleg egyedül a martosi nem kilencosztályos.

A középiskolai oktatás intézményesített beindítására 1999-ig kellett várni (a komáromi magyar gimnáziumban az 1992/1993-as tanévtől egy-két éven keresztül nyílt egy-egy „református osztály”, de az iskolaalapításig nem sikerült eljutni), amikor is Rimaszombatban a református gimnázium, 1853-tól Egyesült Protestáns Gimnázium épületében és jogutódként megnyitotta kapuit a Tompa Mihály Református Gimnázium. Az iskolának két tagozata van: a nyolcosztályos képzést 2001-ben a négyosztályos képzés beindítása követte. Az iskolának ugyanebben az évben elkészült a kollégiuma, így a távolabbról érkező diákokat is fogadni tudja. Léván az utóbbi évtizedekben a magyar nyelvű középiskolai képzésben keletkezett ürt betöltendő 2000-ben kezdte meg munkáját egy osztállyal a Lévai Református Egyházközség által alapított gimnázium.

A 2002/2003-as tanévben 432 diák látogatta a református alapiskolákat, velük az öt iskolában (beleértve az óraadókat is) összesen 68 pedagógus foglalkozott. A két református gimnáziumban ugyanezen tanévben 185 diák ta-

nult, akiket (beleértve az óraadókat is) 30 tanár oktatott. Tehát több mint 600 diák és közel 100 pedagógus kötődik a református közoktatáshoz.

Bár nem tartozik a szó szoros értelmében vett közoktatáshoz, az SZRKE eddigi első és egyetlen óvodája 2002-től az érsekkétyi gyülekezetben működik, ahova a 2002/2003-as évben 19 gyermek járt.

3.4.2. Katechéta-, teológus- és kántorképzés

A komáromi Katechetikai Szeminárium már az 1990/1991-es tanévben megalakult, s azzal a célkitűzéssel kezdte meg működését, hogy levelező tagozaton vallásoktatókat képezzen. Először igazgatója Takács Zoltán, az SZRKE főgondnoka volt. 1992-ben átalakult teológiai intézetté, neve Calvin J. Teológiai Intézet lett, s a végzett katechéták számára egy harmadik év elvégzésével lehetővé tette a lévita képesítés megszerzését. Igazgatóvá Peres Imre padánybögellői lelkipásztort választották, Takács Zoltán pedig igazgatóhelyettes lett. 1993-ban a Zsinati Tanács kimondta, hogy a Calvin J. Teológiai Intézet a losonci Teológiai Szeminárium jogutódja, miáltal megeremtette a református lelkészképzés jogi alapjait. Ebben az évben 8 levelező hallgatóval beindult a teológusok tízszemeszteres „próbaképzése”.

Az intézet életében nagy változást hozott az 1994-es esztendő, amikor a teológusok képzése nappali tagozaton is megkezdődött, s az intézet Calvin J. Teológiai Akadémia néven működött tovább. Az 1997/98-as akadémiai évtől kezdődően Molnár János dékán, rétei lelkipásztor áll az akadémia élén, Peres Imre tanulmányi, Takács Zoltán pedig gazdasági dékánhelyettes.

Az intézetben 2003-ig 143 katechéta, 16 lévita és 57 teológus végzett. A Calvin J. Teológiai Akadémián a 2003/2004-es akadémiai évben nappali tagozaton 31 teológus tanult; az intézménynek 29 katechétája van, míg a levelezős teológusok között 67 hallgatót tartanak nyilván. Utóbbiak közül 19 tartozik az SZRKE kötelékébe, a többiek külföldiek (Magyarország, Horvátország, Szerbia és Montenegró, Románia). Utóbbi tény azzal magyarázhatjuk,

hogy a Kárpát-medencében már csupán Komáromban folyik levelező szakon református lelkészképzés. Az Akadémiai Kari Tanács döntése értelmében 2003-tól hat év a teológusok tanulmányi ideje, ami vonatkozik a gyülekezeti szolgálatba 2003-ban kibocsátottakra is, akik segédlelkészként ténykedve gyakorlati tapasztalatokat szereznek, de még további képzésen is részt kell venniük.

A Calvin J. Teológiai Akadémia legfrissebb nagy sikere, hogy hosszú évek erőfeszítését követően sikerült betagozódnia a komáromi Selye János Egyetembe: 2004 szeptemberétől tehát akkreditált teológiai karként tevékenykedhet tovább. Ez az előrelépés a teológia presztízsén túl az eddig vállalt anyagi terhek vonatkozásában sem elhanyagolható: ugyanis eltérően a többi bejegyzett szlovákiai egyháztól, a református lelkészek képzése eddig nem az állami költségvetés, hanem a gyülekezetek és a – főként külföldi: holland, német, svájci – támogatók, segítségnyújtó szervezetek terhére történt. A Calvin J. Teológiai Akadémia iratmissziós céllal és anyagi helyzetének jobbítására 1992 tavaszától református könyvesboltot is működtet.

A Calvin J. Teológiai Akadémiának jelenleg hét tanszéke van (őszövétségi, újszövétségi, egyháztörténeti, rendszeres teológiai, gyakorlati teológiai, vallás- és filozófiatörténeti, nyelvi). Tervei közt a nappali tagozatos, egyetemi szintű katechétaképzés beindítása is szerepel, ami ötéves tanulmányi időt feltételez. Kezdetben két év volt a tanulmányi idő, ez később fokozatosan három, majd négy évre növekedett. Ez az elképzelés azért is öröndetes, mert míg az 1993/1994-es tanévben csak az alapiskolák felső tagozatán lett a hittan kötelezően választható tantárgy, a 2004/2005-ös tanévtől – szintén az etika mellett – már az alsó tagozaton is az lesz, ez pedig további hittantanárok munkába állítását követeli meg.

A teológusok ún. kiszállásokon, teológusnapokon tartják a kapcsolatot a gyülekezetekkel. 1993 óta a volt püspöklakás átalakításával nyert korszerű diákokthoz áll rendelkezésükre. 1999-ben a Calvin J. Teológiai Akadémia újonnan épült könyvtárát is átadták, melynek jelenleg mintegy 20 ezer kötete van. Az épület kon-

ferenciák és akadémiai alkalmak megrendezésére is szolgál.

Mivel 1989-et követően megnőtt az érdeklődés a teológiai tanulmányok iránt, s Prága és a pozsonyi evangélikus teológia mellett Budapest, Debrecen és Sárospatak is fogadta a szlovákiai református diákokat, a Zsinat 1995-ben úgy határozott, hogy azok a diákok, akik más teológián szeretnének tanulni, előbb a Calvin J. Teológiai Akadémián felvételizzenek, ha azt akarják, hogy az SZRKE elismerje őket teológusainak.

A hitoktatók képzése nem sokkal Komárom után a keleti országrészben is megkezdődött: Kassán az 1992/1993-as akadémiai évtől a komáromi intézet kihelyezett részlegeként, társiskolájaként működik a Katechetikai Szeminárium, ahol az oktatás nyelve a magyar és a szlovák. Első igazgatója Varga Béla püspökhelyettes, kassai lelkész lett, őt Gyüre Zoltán felsőláncai lelképásztor követte, nyugdíjba vonulása után 2001-ben Orémus Zoltán kassai lelképásztor lett az új igazgató. Kassán eddig mintegy 70 katechéta végzett a magyar, míg mintegy 50 a szlovák tagozaton. Itt a tanulmányi idő három év.

A komáromi Katechetikai Szemináriumban még a megalapítása után megkezdett kántorképzés 1998-tól Móróc Ildikónak, a komáromi egyházmegye ének- és zeneügyi előadójának és Fekete Vince zenepedagógusnak a vezetésével (aki 1996 és 2002 között az SZRKE főgondnokhelyettese volt) sokkal intenzívebben folyik: nyaranta, főként magyarországi szakemberek bevonásával, háromhetes kántorképző tanfolyamokat szerveznek. Az első kántori okleveleket, szám szerint négyet, 2002-ben adták ki.

3.5. Restitúció

Az egyházakkal és a vallási társaságokkal szemben elkövetett egyes vagyoni jogi sérelmek enyhítéséről szóló 282/1993. számú törvény lehetővé tette az egyházi vagyoni restitúcióját, de azon ingatlanok körét is meghatározta, melyek nem szolgáltatathatók vissza.

A Zsinati Elnökségen készített összesítés szerint az SZRKE gyülekezetei 1945-ig 5171

ha földterületet birtokoltak. Ebből a tulajdonból a restitúciós eljárás során az SZRKE nem kapott vissza 1215 ha földterületet (ebből: 1032 ha szántó, 121 ha erdő, 3 ha szőlő és 59 ha beépített terület). Emellett nem jutott hozzá 89 egykori épületéhez (ebből: 61 iskola, 18 tanítólakás, 7 lelkészlak és 3 templom).

Megjegyzendő, hogy a hírhedt Beneš-dekrétumok az SZRKE-t a komáromi árvaház kivételével „csak” a Gömöri Református Egyház-megyében érintették, bár sehol sem lett volna szabad, hiszen nem voltak vonatkoztathatók az egyházakra. Ott 1 templomot, 4 lelkészlakot, 6 iskolát, 2 tanítólakást, 555 ha termőföldet és 31 ha erdőt vettek el ezen jogszabályok alapján.

3.6. A református sajtó

Az SZRKE magyar nyelvű hivatalos lapja a *Kálvinista Szemle*, amely 1951 júliusától jelenik meg. Csehszlovákia egyetlen magyar nyelvű egyházi lapjaként meg kellett felelnie bizonyos államhatalmi elvárásoknak is, de túlélte a rendszerváltást, és jelentős átalakuláson ment át. Ez a megállapítás a szlovák nyelvű hivatalos orgánusra, a *Kalvínske hlasyra* is érvényes. Sajnos, a rendkívül magas terjesztési költségek miatt 1994-ben mindkét lap lekerült az újságárusok polcairól, azóta kizárólag egyházi terjesztésben jut el az olvasókhöz. Főszerkesztőként mindkét orgánumot Erdélyi Géza püspök jegyzi.

Ugyancsak havilap a *Református Újság*, amely eleinte a Szlovákiai Református Lelkészegyesület kiadásában, majd a deregnyői gyülekezet kiadásában jelenik meg gyülekezeti tájékoztatóként, országos terjesztés igényével. Főszerkesztője Csoma László deregnyői lelkipásztor, ungi esperes. Ugyanez az egyházközség immár tíz éve minden évben megjeleneti a *Szeretetnapár* című kalendáriumot.

A korábbi, fénymásolással készült gyülekezeti lapok és tájékoztatók után egyre több gyülekezet ad ki rendszeresen és már nyomdatechnikai eljárással készített lapot (*Kis Tükör* – Komárom, *Kassai Gyülekezeti Lap* – Kassa, *Soli Deo Gloria* – Apáczaszakállas, *Dunaszerdahelyi Református Hírvivő* – Dunaszerdahely, *Hírlével* – Csicsó–Kolozsóné–Füss stb.).

Az SZRKE a könyvkiadás terén egyelőre nem sokat tett le a rendszerváltás óta az asztalra. Bár már 1991-ben született zsinati határozat egy kiadó létrehozásáról, az SZRKE által kibocsátott, nem nagyszámú könyvet a Zsinati Elnökség adta ki (elsősorban énekeskönyvről, hittankönyvről, a *Kis kátéról* van szó). Fajsúlyosabb munkák inkább a Calvin J. Teológiai Akadémia kiadásában láttak napvilágot: doktori értekezések, jegyzetek. Az utóbbi időben viszont – főként Koncsol László főgondnökká váló megválasztásának köszönhetően – intenzív előkészületek folynak egy saját kiadói műhely létrehozására. 2001 tavaszától folyik templomaink és gyülekezeteink felmérése egy lexikon jellegű kiadványhoz. Az adatgyűjtés munkáját Csík György tanyi és Somogyi Alfréd apáczaszakállasi lelkész végzi.

Az SZRKE-nek eddig még nincs hivatalos honlapja, bár több egyházközsége is megjelent már a világhálón. 2004 tavaszától azonban az érdeklődők – reménység szerint – már az internetről is szerezhetnek majd információkat az egyházról.

Az elektronikus sajtóban ma az SZRKE szinte kizárólag a Pátria Rádió Világosság című műsorának református félórájában tud megjelenni, amelynek Iski Ibolya a szerkesztője. (Évekkel ezelőtt még közvetített egy-egy szlovák nyelvű református istentiszteletet a Szlovák Televízió.)

3.7. Református szervezetek, intézmények, csoportosulások

1991. november 15-én Szepsiben alakult meg a Szlovákiai Magyar Református Lelkészegyesület, első elnöke Gábor Lajos szepsi, titkára pedig Édes Árpád nagyidai lelkész volt. A szervezet célkitűzései közé tartozott, hogy szakmai fórumot teremtsen teológiai, egyházi és társadalmi kérdések megvitatására, javaslatokkal éljen az egyházi hatóságok irányában, támogassa a lelkészképzés ügyét, szem előtt tartsa a lelkesi hivatás erkölcsi támogatását stb. Jelenlegi elnöke Csoma László ungi esperes, titkára ifj. Fülöp Sándor érsekkétyi lelkipásztor. A szervezetnek jelenleg a magyar lelkipásztoroknak mintegy egyharmada a tagja.

A Fiatal Reformátusok Szövetsége (Firesz) 1992-ben Losoncon alakult meg azzal a célkitűzéssel, hogy az ifjúság Krisztushoz vezetésével járuljon hozzá a református egyház lelki megújulásához. Három területi egységben (nyugat, közép és kelet) fejt ki tevékenységét, amely főként gyermek- és ifjúsági táborok szervezésére összpontosul. A Firesznek 1997-ben alakult meg az énekkara, amely Berkesi Sándor debreceni karnagy és Süllné Rác Kinga vezetésével azóta is szépen dolgozik. 2001-ben önálló hanghordozókat is ki tudott adni, külföldi (németországi, hollandiai) vendégszerleléseket is maga mögött tudhat. A Firesz jelenlegi elnöke Géresi Róbert abaújszina lelkipásztor.

A Szlovákiai Református Keresztyén Nők Egyesülete 1992-ben alakult, minisztériumi bejegyzése is ekkor történt meg. Elsősorban konferenciák szervezésével foglalkozik, és inkább a keleti országrészben folyik a tevékenysége szervezettebb formában. Elnöke a kezdetektől Szabóné Kozár Éva perbenyiki lelkipásztor.

A Református Mentőmisszió 1991 tavaszán a gömöri Harmacon kezdte meg működését, alakuló közgyűlését 1993 januárjában Alistálon tartotta. Célja az alkohol és kábítószeres rabóságában élőknek, illetve a szenvedélybetegeknek való segítségnyújtás. Sok gyógyító és hitméllyítő konferenciát szervezett az SZRKE több gyülekezetében. Elnöke Sebők János harmaci, 1996-tól madi lelkész. Jelenlegi szolgálati helyén, Madban épül (már tető alatt van) a szervezet központja.

A Lepramisszió 1991 júniusában Dobos Károlynak, a magyarországi Lepramisszió 2004 januárjában elhunyt vezetőjének komáromi látogatását követően alakult meg. Azóta is a Komáromi Református Egyházközségben működik, de munkája messze meghaladja a gyülekezeti kereteket: gyűjti és küldi a különféle tárgyi adományokat a világ több országában levő leprakórháznak (India, szovjet utódállamok, Románia stb.).

2002 elején a törvényi háttér kialakításával kezdte meg működését a Szlovákiai Református Keresztyén Egyház Tudományos Gyűjteményei. Székhelye Rimaszombat, feladata a

szlovákiai reformátusságra vonatkozó dokumentumok, levéltári anyagok, tárgyi emlékek, könyvek dokumentálása, gyűjtése, megőrzése, feldolgozása és hozzáférhetővé tétele. Megbízott igazgatója B. Kovács István muzeológus, aki a Gyűjtemények négy részintézményének (múzeum, levéltár, könyvtár és egyedi alapok) kialakításán fáradozik.

2000-ben RL FC Mefibóset néven lépett először pályára, s időnként azóta is összeáll a református lelkészek futbalcsapata, amely főként jótékonyági mérkőzéseken szerepel.

Szervezetként még nem működik, de már formálódik a Presbiteri Szövetség. Bár gyakoriak az egyházmegyei presbiteri konferenciák, megalakulására nagy szükség lenne, hogy a presbiterok jogi ismerete, tudása, a gyülekezetek sorsáért és építéséért érzett felelőssége tovább mélyüljön.

3.8. Misszió, diakónia

Az előbbi fejezetben említett missziós szervezetek mellett több egyházközségben is folyik rendszeres missziós és diakóniai munka, melynek legszebb példája bizonyára Jókán van. 1994-ben került oda a németországi Neukirchner Mission egyik lelkésze, Uwe-Martin Schmidt, s érkezése nagyban megváltoztatta a gyülekezeti életet. Átalakították az egykori iskolát, és 1997 májusában átadták a Betlehem Missziós Központot, amely konferenciáknak, erdei iskoláknak, csendesnapoknak, pedagógustalálkozóknak, bibliaismereti versenyeknek ad otthont. Kihasznáaltsága egyre nő, lassan szinte az egész évre előre be van táblázva. A központ kiterjedt iratmissziót is folytat, munkatársai gyermekekkel is folytatnak levelezést.

Ugyancsak Jókán működik A Jó Pásztor Háza gyermekotthon, amely 2000 májusától intézetben nevelkedő gyermekeket vállal át, hogy nekik – nemre, vallásra, nemzetiségre való tekintet nélkül – családias háttérrel tudjon nyújtani. Az otthonban jelenleg 24 gyermekről gondoskodnak.

Említést érdemel az is, hogy 1992-ben a gömöri Radnóton kezdetét vette a cigánymisszió, melynek kiszélesítése és elmélyítése egy-

re sürgetőbb feladat. Az SZRKE 1999-ben a Szlovák Testvéri Börtöntársaság munkájába is bekapcsolódott. A börtönmissziót végző néhány református lelkész Antala Éva nagyölvedi lelkipásztor vezetésével tevékenykedik.

3.9. Építkezések, felújítások

Ugyancsak látványos területét képezik az egyház munkájának az épületfelújítások és építkezések, s az elmúlt tizenöt év ezen a téren rendkívüli fellendülést hozott. A református gyülekezetek részben önerőből, részben nyugati testvéregyházak támogatásával sok templomot és parókiát újítottak fel, miközben újak is épültek. Új templomot látogathatnak a hívek például Szinyérbén, Bögellőn, Abaújrákoson, Dunaszerdahelyen, Barsváradon, Füleken, Szentmárián, Nagymihályban és Petőszinyén (utóbbi kettő szlovák ajkú gyülekezet). Tiszacsernyőn ökumenikus templom épült, Nagykálnán pedig megkezdődött a romtemplom rekonstrukciója. Új parókia épült többek közt Marcellházán, Iskében, Dunaszerdahelyen. A rekonstruált templomok, parókiák, egykori iskolaépületek száma meghaladja a 150-et.

A már korábban említett épületeken, kollégiumokon, központokon kívül Firesz-központot sikerült kialakítani Csécsen, és nagy beruházást jelentett a deregnyői Tanulmányi Központ, amely nemcsak regionális jellegű konferenciáknak, hanem nemzetközi tanácskozásoknak is többször volt a helyszíne (Kárpát-medencei magyar börtönlelkészek konferenciája, az Európai Lelkészegyesületek Konferenciájának tanácskozása stb.), valamint a hanvai Diakóniai Központ felépítése.

Jelenleg az SZRKE kiemelt építkezései közé tartozik a Nagykaposon épülő ifjúsági központ; tető alatt van és befejezésére vár az alistáli iskola, Érsekkétyen is új iskolát szándékoznak építeni.

4. ZÁRSZÓ

A fent közölt adatok és tények önmagukért beszélnek. A Szlovákiai Református Keresztén

Egyháznak az elmúlt másfél évtizedben sok fontos területen sikerült nagyot lépnie előre, s megállapíthatjuk, hogy tudott élni a szabadság adta lehetőségekkel. Tatarozott, épített, iskolahálózatot teremtett, kilépett évtizedes elszigeteltségéből, új kapcsolatokat épített ki nemcsak a Kárpát-medencei református egyháztestekkel, hanem a nyugat-európai testvéregyházakkal is, szervezeteket és intézeteket hozott létre. Törvényeket alkotott (a szabályrendeletek átdolgozása még részben vár rá), megreformálta Segélyalapját, amely az anyagilag gyengébb gyülekezetek megsegítésére hivatott. Számtalan konferenciát szervezett, sok gyülekezetben folytak evangelizációk. Adottak már számára a külső keretek, hogy a biblikus lelkiség formálásának útján menjen tovább, egyre inkább a gyülekezetek hitéletének elmélyítésére törekedjék, hiszen elsőrendű feladata a lelkek mentése.

Az SZRKE adminisztrációs központja a Zsinati Elnökség Irodája, amely 1985-től Komáromban van. A hatékonyabb munkavégzéshez, az egyházmegyékkel és az egyházközségekkel való jobb kapcsolattartáshoz bizonyára hozzá fog járulni az az újabb fejlemény, hogy 2003. december 1-jétől Zsinati Iroda kezdte meg működését Rimaszombatban.

A RÓMAI KATOLIKUS EGYHÁZ

Kulcsszavak: Püspökségek, iskolaügy, teológus-, hitoktató- és kántorképzés, a magyar püspök kérdése, magyar katolikus sajtó, katolikus intézmények és csoportosulások.

1. BEVEZETÉS

A szlovákiai magyar katolikusok helyzete más, mint az itt élő magyar reformátusoké. Míg a Szlovákiai Református Keresztyén Egyház önálló, mindenkitől független, addig a magyar katolikusok egy világegyháznak a részei, melynek legfőbb vezetője a római pápa. Míg a Szlovákiában élő reformátusok szinte teljes egészében magyarok, addig az itt élő magyar katolikusok a szlovák egyházak részét alkotják. Az egyházak nem nemzetiségi alapon jöttek létre, így a magyarok egyházakban is a többség a szlovák nemzethez tartozik. Az itt élő magyar katolikusok helyzete eltérő a más utódállamokban élő magyar katolikusokétól. Romániában a többségi nemzet ortodox vallású, a magyarok pedig vagy katolikus, vagy református vallásúak. Szerbiában is hasonló a helyzet. Így az ott élő magyar kisebbség püspökei szintén magyarok. Szlovákiában más a helyzet. Nálunk nem különülnek el egymástól a magyar és szlovák katolikusok, hanem teljes egységet alkotnak jogilag és közigazgatásilag is.

2. TÖRTÉNELMI VISSZATEKINTÉS

A trianoni békediktátum után sajátosan alakult a felvidéki katolikusok helyzete, hiszen az új határok egyházakat szabdalnak szét. A Szent István király által létrehozott egyházszervezeti rendszer felbomlott. A nyitrai, besztercebányai és szepesi egyházmegye teljes egészében Csehszlovákia része lett. A rozsnói és kassai egyházmegye székhelye szintén elszakadt, de egyes plébániái Magyarországon ma-

radtak az egri egyházmegye részeként. Az esztergomi főegyházmegye 493 plébániájából 404 került a határon túlra, birtokainak pedig háromnegyed része. Kezdetben a magyarok egyházmegyéik élén magyarul is jól beszélő szlovák püspökök álltak; mostanra ez a helyzet megváltozott.

A Szentészék 1922-ben létrehozta a Nagyszombati Apostoli Adminisztratívát, s ezzel az esztergomi érsek joghatósága megszűnt főegyházmegyéjének északi részein. Az új helyzetre reagálva a szlovákiai magyar papság már 1924 nyarán – jogainak hathatósabb védelmére – Komáromban létrehozta a Katolikus Nagybizottságot. Ez a szervezet vált a magyar katolikusok szószólójává. Munkájának eredményeként megszületik a Katolikus Magyar Kisseminárium és a Katolikus Magyar Internátus, mindkettő Komáromban.

A csehszlovákiai magyar papoknak meg kellett tanulniuk szlovákul, hogy állami fizetéshez jussanak. Ahol szlovák telepes falu jött létre, ott be kellett vezetni a szlovák istentiszteletet. A magyar katolikusok a megváltozott körülmények között is próbáltak helytállni. Különböző lelkeségi mozgalmak indultak, az egyházközösségek belső megújulását népmissziók segítették, lap- és könyvkiadás működött.

Az 1938-as visszacsatolás után mindenki a saját Trianon előtti egyházmegyéjébe került vissza, s az 1918 előtti módon folytatódott minden.

A második világháború utáni jogfosztottság nagyon megviselte a magyar katolikusokat. A lakosságcsere kieroszakolása érdekében a csehszlovák kormány elkezdte a magyarok deportálását Csehországba, állati körülmények

között, marhavagonokban a legnagyobb tél idején. A szlovák főpásztorok közül csak Pavol Jantausch püspök, nagyszombati apostoli adminisztrátor tiltakozott, körlevélben ítélve el a magyarok deportálását. Több magyar pap meglátogatta a Csehszországba deportált híveit. Vigasztalták, lelkiileg segítették őket, bejárták az egész vidéket, ahol magyarok voltak. Ezt azonban az állami hatóság rövid időn belül megtiltotta nekik.

Az ún. lakosságcsere során több magyar katolikus papot is Magyarországra telepítettek. Voltak falvak, ahol sokan a kitelepítéstől való félelemből reszlovakizáltak. Az ilyen helyeken a püspökök azonnal elrendelték a szlovák istentiszteletek bevezetését, úgyszintén ott is, ahová szlovák katolikusokat telepítettek.

A jogfosztottság éve (1945–1948) alatt számos szlovákiai magyar pap és világi értelmiségi segíteni próbált a bajba jutott magyarokon. Külföld felé fordultak, rendszeresen tájékoztatták a világ közvéleményét az itt történt jogtiprásokról. Mindszenty bíborost is rendszeresen informálták. Mindszenty több külföldi fórumon is felszólalt a szlovákiai magyarok érdekében. Miután Mindszentyt Magyarországon elítélték, Szlovákiában is lefogták és bebörtönözték azokat a papokat és világiakat, akik a magyarok érdekében tevékenykedtek.

A kommunista hatalomátvétel (1948. február) után még rosszabb lett a helyzet. A szerzetesrendeket feloszlatták, számos püspök, pap került börtönbe, az egyházi iskolákat államosították, az egyházi intézményeket megszüntették, az iskolai hittant kérvényezni kellett stb. Az állam teljes mértékben uralni akarta az egyházat. Ennek ellensúlyozására jött létre a földalatti egyház, melyet elsősorban szerzetesek működtettek. Különböző sajtótermékeket adtak ki titokban, kapcsolatban voltak Rómával és külfölddel. Fiatalokat készítettek fel papságra, szerzetességre, papokat, püspököket szenteltek fel titokban. A legismertebb földalatti püspök Ján Chryzostom Korec volt. A magyarok közül csak kevesen csatlakoztak hozzájuk, elsősorban azok, akik szerzetesek szerettek volna lenni. Magyar papok vagy világiak csak egy-két területen kapcsolódtak be a földalatti egyház

munkájába, főként az ifjúság gondozás, ifjúsági táborok szervezése terén, valamint könyvcsoportokat csempészték át Magyarországról, s terjesztették a vallásos irodalmat.

A kommunista hatalom célja az egyház teljes megsemmisítése volt. Miután látták, hogy ez nem megy, együttműködőket kerestek az egyháziak részéről. Így jött létre a papi békemozgalom (mierové hnutie duchovných). Természetesen nem a béke védelme, hanem a szocializmus támogatása volt a cél.

A II. vatikáni zsinat (1962–1965) új lendületet adott a katolikus egyháznak. Az egyház megnyílt a világ felé, a latin mellett bevezették a népnyelvű liturgiát, megújult a szentmise istentiszteleti rendje és valamennyi egyházi szertartás.

Az 1968-as prágai tavasz új reményeket adott az egyházaknak. Szabad lett a vallás gyakorlása, az egyházak elindultak a megújulás útján. A szovjet megszállás után újból kezdődött a lakosság elnyomása, de már nem az ötvenes évek durvaságával, hanem sokkal rafináltabb módon. A papi békemozgalom is újraindult. A magyar papok közül sokan eljártak az ún. békegyűlésekre, természetesen félelemből. Így próbáltak maguknak bizonyos nyugalmat biztosítani az állam részéről. Helyzetüket legtöbbször arra használták fel, hogy templomot javítsanak, plébániát építsenek. A nyolcvanas évek közepétől fokozatosan enyhült az állami elnyomás. Szabadabb lett az iskolai hittanra járás, sok helyütt a járási nemzeti bizottság elnöke évente egy alkalommal találkozóra hívta a járás papjait.

Jogilag azonban a trianoni államhatár által kettévágott egyházmegyéik helyzete nem volt rendezve. Ezt VI. Pál pápa 1977. december 30-án rendezte. Praescriptionum sacrosancti kezdetű konstitúciójában a nagyszombati, rozsnói és kassai egyházmegye határát a hivatalos államhatár szerint rendezte. Qui divino kezdetű konstitúciójával a Nagyszombati Apostoli Adminisztratúrát főegyházmegyei (érsekség) rangra emelte, és alárendelte ennek az érsekségnek a többi szlovákiai egyházmegyéjét. Így jött létre az önálló szlovák egyháztartomány. II. János Pál pápa 1995. március 31-én a kassai püspökséget érsekségi rangra emelte. Szuffragáneusai a rozsnói és szepesi egyházmegye.

3. A MAGYAR KATOLIKUSOK HELYZETE A RENDSZERVÁLTÁS UTÁN

Az 1989-es bársonyos forradalom visszaállította a vallásszabadságot. Azok a kezdeményezések, melyek addig csak titokban, föld alatt működtek, napvilágra jöhettek. Az egyház pozitívan viszonyult a változásokhoz. Számos magyar pap aktívan is bekapcsolódott a rendszerváltásba. Felszólaltak a nagygyűléseken, újságokban nyilatkoztak, biztatták a híveket, részt vettek az új demokratikus rend kialakításában.

Ha számba akarjuk venni mindazokat az eredményeket, melyeket a magyar katolikusok Szlovákiában az 1989-es rendszerváltás után értek el, illetve vázolni akarjuk mai helyzetüket, ajánlatos először áttekinteni a magyar lakosság, illetve a magyar katolikusok számának alakulását. Az 1991-es népszámlálás során Szlovákiában 567 296 személy vallotta magát magyarnak, azaz a lakosság 10,76%-a – ekkor még Csehszlovákián belül –, a legutóbbi népszámláláskor, 2001-ben pedig 520 528-an, tehát 47 ezerrel kevesebben. Ez százalékban 9,7%-ot tesz ki. Ami a katolikus vallású magyarok számát illeti: 1991-ben 368 416-an vallották magukat római katolikusnak és 6764-en görög katolikusnak, a 2001-es adatok szerint 378 700 római katolikus, 8086 görög katolikus magyar élt Szlovákiában.

A magyar katolikusok Szlovákiában több egyházmegye területén élnek. Legnagyobb számban a pozsony–nagyyszombati főegyházmegyeben, továbbá a kassai főegyházmegyeben, valamint a rozsnyói egyházmegye és a nyitrai egyházmegye területén.

Szlovákiában jelenleg hat római katolikus (pozsony–nagyyszombati, nyitrai, beszercebányai, szepesváraljai, rozsnyói, kassai) egyházmegye van (közülük a pozsony–nagyyszombati és a kassai főegyházmegye), valamint két bizánci szertartású (az eperjesi püspökség és a kassai exarchátus).

3.1. Új lehetőségek

Az egyházat felkészületlenül érte a rendszerváltás, csak a túlélésre volt berendezkedve,

nem pedig a megújulásra. A vallásszabadság lehetővé tette az egyház rendes működését. A katolikus egyházat a II. vatikáni zsinat határozatai és az Egyházi Törvénykönyv rendelkezései irányítják. Az új Egyházi Törvénykönyv hivatalos kihirdetésére 1983. január 25-én került sor. Az egyházi törvények szellemében megkezdődött az egyház megújulása.

Valamennyi egyházmegye élére megyés püspököt nevezett ki a Szentszék, majd egy következő fordulóban segédpüspök is került a megyés püspök mellé. Valamennyi addigi esperest felmentették hivatalából, az új esperesek kinevezését hivatalos választás előzte meg. Így a magyarlakta területeken magyar esperesek kerültek az esperességek élére. Beindult az iskolai hitoktatás; a magyar iskolák abszolút többségében a gyermekek választható tantárgyként a hitoktatást választották. A hitoktatók munkáját hitoktatási felügyelők, ún. iskolaesperesek segítik.

Minden egyházmegyeben megalakultak a katolikus egyház hivatalos szervei, intézményei. Létrejött a papi szenátus, amely a püspök tanácsadó testülete, és ebbe magyar papok is kerültek. Az egyházi bíróságba magyar bírókat is nevezett ki az érsek. Az egyes egyházmegyei bizottságokba magyar papok és világiak is kerültek. A pozsonyi Comenius Egyetem Római Katolikus Teológiai Karán magyar órádók is működnek, természetesen szlovák nyelven.

Megújultak a szerzetesrendek. A legtöbb Szlovákiában működő szerzetesrendnek vannak magyar tagjai is.

A magyar egyházközségek nem önállóak, részét alkotják az egyházmegyének, püspökségnek, ahol a hívek többsége szlovák nemzetiségű. Minden fontos döntés a megyés püspök kezében van. Valamennyi püspök szlovák nemzetiségű. Egy püspök sincs megbízva a magyarok lelkipásztori gondozásával, pedig erre az Egyházi Törvénykönyv, valamint a II. vatikáni zsinat határozatai lehetőséget adnának (az *Egyházi Törvénykönyv* 476. kánonja szerint „Ha az egyházmegye helyes kormányzása megkívánja, a megyés püspök egy vagy több püspöki helynököt is kinevezhet. Ezek vagy az egyházmegye egy meghatározott részén, vagy bizonyos típusú ügyekben, vagy valamely rítushoz, illet-

ve a személyek egy bizonyos csoportjához tartozó hívek tekintetében ugyanazzal a rendes hatalommal rendelkeznek, amely az egyetemes jog szerint az általános helynököt illeti, az alábbi kánonoknak megfelelően.” *Egyházi Törvénykönyv. A Codex Iuris Canonici latin szövege magyar fordítással és magyarázattal.* Szerkesztette, fordította és a magyarázatokat írta Erdő Péter. Budapest, Szent István Társulat, az Apostoli Szentszék Könyvkiadója, 1985, 393. p.).

Emellett állandó jellegű probléma a magyar papok hiánya. A kommunizmus évei alatt a teológián létezett ún. numerus clausus, tehát meg volt szabva, hány hallgatót lehetett felvenni. Voltak évek, hogy tizet, voltak, hogy húszat, s ennek csak a tíz százaléka lehetett magyar nemzetiségű. Így aztán negyven év alatt meglehetősen csökkent a magyar papok száma. Magyar katolikusok 5 püspökségben 250 plébánia területén élnek. Ez így oszlik meg:

- pozsony–nagyyszombati főegyházmegye: 155 magyar többségű plébánia;
- rozsnyói egyházmegye: 49 magyar többségű plébánia;
- kassai főegyházmegye: 25 magyar többségű plébánia;
- nyitrai egyházmegye: 6 magyar többségű plébánia;
- kassai görög katolikus exarchátus: 15 magyar jellegű plébánia.

A zömében katolikus magyarok által lakott plébániák egyharmada pap nélkül van, a másik harmadában nyugdíjas vagy szlovák anyanyelvű lelkipásztor működik. A magyarok lakta vidéken működő papok átlagéletkora a pozsony–nagyyszombati főegyházmegyében 52 év, a rozsnyói egyházmegyében 48 év, a kassai főegyházmegyében 38 év.

3.2. Iskolaügy

A vallásszabadság lehetőséget nyújtott az egyházi iskolák megalakítására, amelynek a múltban nagy hagyománya volt nálunk is. Szlovákiában nem túl sok egyházi iskola jött létre; az egész iskolahálózatnak mintegy két-három százalékát alkotják az egyházi iskolák.

3.2.1. Közoktatás

A magyar katolikus egyházi iskolák száma és jelenléte csak jelképesnek mondható. A magyar katolikusok az iskolaalapításra nem volt felkészülve sem az anyagiakat, sem a pedagógusokat tekintve. Valamennyi iskola sok utánajárás és nagy anyagi áldozatok árán jött létre. Az önkormányzatok mindenütt segítették az iskolaalapítást, valamennyi egyházi iskola alapítója az Érseki Hivatal.

Egyházi oktatási és nevelési intézmények:

- a) óvoda: Párkány, Komárom (a Marianum ének–zenei tagozatú alapiskolával és gimnáziummal együtt működik);
- b) iskola (1–4. osztály): Ipolyhídvég (16 tanuló), Kelenye (10 tanuló), Óvár (11 tanuló);
- c) iskola (1–9. osztály): Komárom (158 tanuló), Dunaszerdahely (159 tanuló), Ipolyság (193 tanuló), Palást (104 tanuló);
- d) gimnázium: Komárom (113 tanuló), Ipolyság (221 tanuló), Gúta (140 tanuló).

Az egyházi iskolák alapításában a helybeli plébánosokat illeti a legnagyobb érdem.

Palóc vidéken ott alakultak ezek a magyar egyházi kisiskolák, ahol vagy nem volt magyar alapiskola, vagy nem volt lehetőség állami magyar iskolát alapítani. A 2003/2004-es tanévben összesen 652 tanuló tanult a magyar katolikus alapiskolákban. A három magyar katolikus gimnáziumban 474 tanuló tanult.

3.2.2. Teológus-, hitoktató- és kántorképzés

Míg református testvéreink anyanyelvükön készülhetnek fel Isten igéjének hirdetésére a komáromi Calvin J. Teológiai Akadémián (amely 2004 szeptemberétől a Selye János Egyetem önálló karát alkotja), a katolikus teológusok csak szlovák nyelvű képzésben vehetnek részt Szlovákiában a pozsonyi Comenius Egyetem Római Katolikus Teológiai Karán és a kihelyezett karokon Nyitrán, Szepesváralján, Besztercebányán, valamint a rózsashegyi Katolikus Egyetem Kassán működő Teológiai Karán. A görög katolikus teológusok Eperjesen tanulnak. Magyar nyelvű képzés nincs, pedig jó lenne, ha legalább az egyházi szónoklattan és a gyakor-

lati teológiát magyarul tanulhatnák a magyar katolikus papnövendékek.

Az utánpótlás helyzete nagyon siralmas. A pozsonyi Comenius Egyetem Római Katolikus Teológiai Karán a hat évfolyamban összesen 16-18 magyar kispap tanul, Kassán 5-6. Magyarországon körülbelül ötvenen tanulnak, vagy már befejezték tanulmányaikat és ott működnek. Mivel más egyházmegyéhez tartoznak, a jelen körülmények között nem térhetnek vissza, s a legtöbben közülük nem is akarnak.

Vannak egyházmegyéek – pl. a rozsnyói, a kassai –, amelyek főpásztorai engedélyezik a magyar kispapok magyarországi képzését, tehát innen Egerben és Vácott tanulhatnak a képzés teljes ideje alatt, s tanulmányaik befejeztével visszatérhetnek egyházmegyéjükbe. A pozsony–nagyszombati főegyházmegyében azonban erre – egyelőre – nincs lehetőség. Éppen ezért itt többen vannak, akik eleve Magyarországra jelentkeztek, s az ottani egyházmegyéek valamelyike szolgálatára vette fel őket a megyés főpásztor. Igaz, a két püspöki kar tanácskozása nyomán olyan megállapodás született, mely szerint nem lesz akadálya annak, hogy a Pozsonyban felvett hallgatók – bizonyos vizsgák letétele után – a harmadik évben magyarországi részképzésen vegyenek részt. Idővel majd megmutatkozik, mennyire válik/válhat ez gyakorlattá – sajnos, mindeddig ez csak a megegyezés szintjén valósult meg. Egy dolog azonban bizonyos: mindenképpen szorgalmaznunk kell a szlovákiai magyar papképzést. Bízunk abban, hogy a szlovák püspökök egykor hozzájárulásukat adják majd ehhez. Hangsúlyoznunk sem kell talán, milyen fontos ez hitünk továbbadása, egyházi közösségeink megőrzése és gyarapítása, nemzeti közösségünk megmaradása, öntudatának megerősítése szempontjából. Mivel nagyon nagy a paphiány, számtalan plébánia üresen áll, illetve a legtöbb lelkipásztor több plébániát is ellát, ezért különösen fontos a magyar papképzés megoldása.

Bár hitoktatóképzés magyarul is folyik, az állam csak a pozsonyi Comenius Egyetem Teológiai Karán, illetve a nyitrai Konstantin Egyetemen szerzett hitoktatói diplomát ismeri el. A máshol végzett hitoktatók csak szak-

képzetlen munkaerőként taníthatnak az iskolákban. Ennek ellenére minden iskolában folyik hitoktatás.

Ismét csak azt mondhatjuk, ezt a kérdést is önerőből kellett és kell megoldanunk. A rendszerváltozás után a lelkipásztorok felismerték e kérdés fontosságát, s először háromhónapos tanfolyamot indítottak a Pozsony melletti Félben, majd létrehozták a Szlovákiai Magyar Hitoktatási Központot, amely Pozsonyban hároméves teológiai tanfolyamot szervezett. Erre az egész országból jelentkeztek hallgatók, és azt több mint százan sikeresen el is végezték. Léván ugyancsak szerveztek hitoktatóképző tanfolyamot. Mindez azonban nem elegendő. Mert igaz ugyan, hogy az ezeken a tanfolyamokon oklevelet szerzett hitoktatók megkapták a püspökségtől a canonica missiót, ugyanakkor végzettségüket az iskolákban nem ismerték/nem ismerhették el felsőfokúnak. A Comenius Egyetem Teológiai Karán folyik ugyan képzés világi hallgatók számára is, de szlovák nyelven. Ennek ellenére ott is tanulnak és tanulnak magyar hallgatók, de csak kis számban. Aki magyarul szeretne felkészülni a magyar nyelvű hitoktatásra, az Győrben vagy Budapesten tanulhat levelező tagozaton, illetve Komáromban, ahol a pannonhalmi bencések már harmadszor indítottak hitoktatóképző tanfolyamot, s most már szlovákiai magyar papok is e tanfolyam előadói (az előadók közül többen a közelmúltban szereztek megfelelő képesítést). Ezek végzősei azonban ugyancsak nehézségekbe ütköznek, hiszen az ő oklevelüket sem ismerik el az iskolákban, s szakképzetlen munkaerőként alacsonyabb bérezésben részesülnek. Mindebből tehát kitűnik, hogy a magyar hitoktatóképzés Szlovákiában nincs megoldva. Ez persze nem kisebbíti, sőt kiemeli a Hitoktatási Központ munkáját, amelyet évek óta e téren végez, az érsekség megbízásából a szlovák nyelvű hitoktatás szervezésében is. Ez elsősorban a pozsony–nagyszombati főegyházmegye területére vonatkozik, s megint csak azt mondhatjuk, hogy hiányzik az egész magyarlakta terület hitoktatóinak egységes képzése, irányítása. A kassai főegyházmegyében a szlovák hitoktatókkal együtt járnak a magyarok továbbképzésekre, il-

letve pl. a Királyhelmei Kateketikai Központ szervez különféle képzéseket hitoktatók számára. A Szlovákiai Magyar Hitoktatási Központ gondoskodik a hittankönyvek beszerzéséről, illetve szlovák nyelvű hittankönyvek fordításának megszervezéséről, de sok helyen a magyarországi hittankönyvek használatosak. Ugyancsak a központ negyedévenként továbbképzésre hívja össze a hitoktatókat, akik neves magyarországi szakemberek előadásait hallgathatják meg. Minden nyáron lelkigyakorlatot szerveznek a hitoktatók számára Magyarországon.

Sok múlik azon, mennyire felkészültek hitoktatóink, illetve mennyire képesek megszólítani a gyerekeket, hiszen a lelkipásztorokon kívül nagyrészt rajtuk múlik, van-e templomi énekkar, folytatódnak-e a betlehemes játékok, megőrizzük-e falvainkban a vallási hagyományokat, amelyeket elődeinktől kaptunk.

Kántorképzés eddig csak Magyarországon folyt, valamennyi szakképzett kántor ott tanult. Az utóbbi években kántorképzés indult a komáromi egyházi iskolában.

3.2.3. A magyar püspök kérdése és a komáromi imanap

A felvidéki magyar katolikusok helyzetét ismertetve ki kell térnünk a magyar püspök kérdésére, illetve a komáromi imanapra is. Az imanap célja, hogy a szlovákiai magyar katolikusok közösen imádkozzanak magyar főpásztorért és papi hivatásokért. Mint ismeretes, Szlovákiában a magyar katolikusoknak nincs olyan püspöke, aki a magyar hívek pasztorációját irányítaná, s kidolgozott koncepció szerint gondoskodna a 379 ezer hívőről. A rendszerváltás után először egy civil mozgalom, majd egy párt, a Magyar Kereszténydemokrata Mozgalom szervezett Komáromban imanapot. Miután sok támadás érte őket, hogy politikai tömörülésként az egyház belügyeibe avatkoznak, létrehozták a Jópásztor Alapítványt, melynek tagjai elkötelezett civilek és lelkipásztorok voltak. Az utóbbi években ez az alapítvány szervezi az imanapokat. Időközben világossá vált, hogy nem püspökséget – eleinte ugyanis ezt

kérték –, hanem az Egyházi Törvénykönyv megfelelő kánonjaival összhangban főpásztort kérnek a magyar katolikusok. E kérésüket többször is eljuttatták a szlovák Püspöki Karhoz, ill. kifejezték a pozsony–nagyyszombati érsek előtt, sőt több mint ötvenezer aláírást is gyűjtöttek ennek érdekében, melyet átadtak a szentatyának. A püspöki kar támogatása, megértése hiányában azonban e kérés egyelőre nem teljesült. Pedig úgy látjuk, a magyar katolikusok átfogó, átgondolt lelkipásztori ellátása, gondozása csak úgy lehetséges, ha a püspöki karnak van olyan tagja, aki kimondottan ezzel a feladattal van megbízva s a megfelelő hatáskörökkel felruházva. Enélkül hiába van olyan szlovák püspök, aki tud vagy ért magyarul, ha tevékenysége csupán magyar szentmise bemutatására és bérmlálásra korlátozódik.

Nem lehet célunk az, hogy a katolicizmus nevében feladjuk nemzeti hovatartozásunkat, hogy mindegy legyen, milyen nyelven imádkozunk, illetve templomainkon kívül ne legyen esélyünk, lehetőségünk arra, hogy magyar evangelizációs programokban, képzéseken vehessenek részt híveink Pozsonytól Ágcsernyőig. A magyar főpásztor kérdése egyelőre kérdéses kérdés, hiszen a szlovák Püspöki Kar véleménye szerint a magyarok pasztorációja Szlovákiában meg van oldva. Mi azonban továbbra is bízunk abban, hogy a felelős szlovák főpásztorok eme véleménye változni fog, s ők is elismerik követeléseink jogosságát. A magyar papság is több alkalommal hangot adott ezzel kapcsolatosan véleményének, memorandumot intézve a szlovák Püspöki Karhoz. A memorandumban összefoglaltuk mindazokat a kérdéseket, melyek szerintünk megoldásra várnak. Egyelőre azonban semmiféle pozitív választ nem kaptunk. Az igazság kedvéért meg kell jegyeznünk, hogy a múlt év végén a kassai főegyházmegye főpásztora egy magyar lelkipásztort kinevezett a vikáriusává (helynökévé), s azzal bízta meg, hogy az ottani vegyes lakosságú plébániák lelkipásztori gondozását irányítsa, felügyelje. Pozitívumokról (elsősorban az idő rövidsége miatt) még nem tudunk beszámolni. A nyitrai egyházmegyében ugyancsak volt egy (szlovák nemzetiségű) püspöki hely-

nők (nemrégiben hunyt el), aki a magyar hívek lelkipásztori ellátásának koordinációjával volt megbízva, tevékenységi köre, kompetenciája azonban közelebb nem volt körülhatárolható.

Ami a magyar püspök kinevezését illeti: a hatályos egyházjog nem ismer nemzetiségi alapon létrehozandó egyházmegyét. A katolikus egyház hierarchikus felépítésű, a püspököket a pápa nevezi ki, ugyancsak a pápa joghatósága az egyházmegyék alapítása, ill. rendezése. Helyzetünkben az lehetne a megoldás, ha azokban az egyházmegyékben, ahol magyar nemzetiségű hívek is élnek, megfelelő jogkörökkel felruházott segédpüspökök koordinálnák a magyar hívek lelkipásztori ellátását. A segédpüspökök jogköre teljes mértékben attól függ, hogy az illető megyés püspök milyen jogkörökkel ruházza fel. A pozsony–nagyyszombati főegyházmegyében az utóbbi években volt magyarul tudó, bár nem magyar anyanyelvű segédpüspök, de nem rendelkezett semmilyen felhatalmazással a megyés püspöktől (érsektől), ami a magyar pasztorációt illeti. Ugyancsak ez érvényes most is, amikor két új segédpüspököt nevezett ki a pápa a pozsony–nagyyszombati főegyházmegyébe, s ezek egyike, Ján Orosch kitűnően beszéli a magyar nyelvet, hiszen papi működésének nagy részét magyarok között töltötte, ám – amint azt Marian Gavenda, a püspöki kar szóvivője elmondta – „nem kap különleges jogköröket. Sokol érsek azt várja tőle, hogy fokozott figyelmet fordítson a magyar ajkú hívek pasztorációjára, magyar vidékeken például ő fog bérálni” (Püspök van, még püspökség kellene. Orosch Jánosnak a magyar ajkú hívek pasztorációja lesz a fő feladata. *Új Szó*, 2004. április 3. 1. p.). Elmondható, hogy az új segédpüspök kinevezésével érdemi változás nem történt, tehát magyar püspök vagy a magyarok lelkipásztorkodásával megbízott püspök továbbra sincs.

3.3. Restitúció

Az állam a templomokon és a plébániaépületeken kívül mindent elvett az egyháztól: iskolákat, intézményeket, épületeket, földet, erdőt stb. Az 1993. évi 282. számú törvény csak egy

részét adta vissza az elvett javaknak. Így például nem került vissza az a földterület, amelyet beépítettek. Az egyház nem kapott pótföldet az ilyen beépített területekért. Városok esetében általában minden földterület elveszett. Nem adták vissza azokat az épületeket sem, amelyeket jelentősen átalakítottak. Ha az épületben oktatási, szociális, egészségügyi intézmény működött, akkor csak tíz év múlva volt visszaadható. A visszakért épületek sokszor romos vagy nagyon leromlott állapotban voltak. Javításuk súlyos anyagi terhet jelentett. A földterülettel is sokszor csak gond volt. Az egyház termelőszközök híján nem gazdálkodhatott. Általában bérbe adta annak a termelőszövetkezetnek, amely eddig is használta. Sok termelőszövetkezet nem tudta fizetni a bérleti díjat vagy pedig csak nagyon keveset.

3.4. A magyar katolikus sajtó

A második világháború után megszűnt minden magyar katolikus sajtótermék kiadása. Lapkiadást nem engedélyezett az állam, egyedül magyar katolikus egyházi énekeskönyv jelenhetett meg, valamint a *Kis katekizmus*. Magyar nyelvű vallásos irodalom Magyarországról csempészs útján került Szlovákiába.

Miután a szlovák Szent Adalbert Társulat, amely 1989-et megelőzően is kiadója volt a szlovák katolikus hetilapnak, nem vállalta fel az újonnan megalapított magyar katolikus hetilap, a *Remény* kiadását, a lapot szervező papok úgy döntöttek, létrehozzák a Glóriát, a Szlovákiai Magyar Katolikus Papok Társulatát. Ennek elsődleges célja a *Remény* kiadása volt, de további céljai között szerepelt más magyar katolikus kiadványok megjelentetése, a kispapképzés támogatása stb. Miután az illetékes szlovák püspökök nem hagyták jóvá a Glóriának mint társulatnak a működését, az csupán kiadóként szerepelhetett és szerepel ma is. Néhány magyar lelkipásztor adta össze az induláshoz szükséges kezdőtőkét, a lap a püspökségtől nem kapott és máig sem kap semmilyen támogatást.

A *Remény* első száma 1990 virágvasárnapján jelent meg nyolc oldalon, több mint hu-

szonkétezer példányban. A lap 2001 őszétől tizenkét oldalon jelenik meg. Jelenlegi példányszáma 15 500.

A Glória Kiadó a lapon kívül még liturgikus könyveket, imakönyveket, *Homiliák* címmel vasárnapi homiliavázlatokat és egyéb kiadványokat is megjelentet. A közeljövőben a már megjelent prédikációgyűjtemények és imafüzetek mellett több kiadvány megjelentetését tervezi a kiadó. (Egyébként időszakos egyházközségi lapot több egyházközség is megjelentet.)

Néhány évig működött a Magyar Vasárnap Kiadó is, amely a korábban Magyarországon megjelentetett *Kalendárium* kiadását vette át. A *Magyar Vasárnap Kalendárium* helyett legutóbb *A Remény Kalendárium*a látott napvilágot, s ezzel a Magyar Vasárnap Kiadó beolvadt a Glória Kiadóba.

Az elektronikus sajtót a Pátria Rádió Világosság című műsorának katolikus félórása képviseli havonta két alkalommal Szabó Anett szerkesztésében. Néhány alkalommal egyenes adásban szentmisét is közvetített a rádió. A szlovák televízió magyar adása rendszertelenül szintén sugároz vallási témájú riportokat.

A magyar katolikus irodalom zömét még ma is többnyire Magyarországról szerezzük be.

3.5. Intézmények, csoportosulások

Mivel a szlovák egyházmegye részei vagyunk, katolikus intézményt csak a megyés püspök engedélyével lehet létrehozni. A Glória Kiadón kívül más ilyen intézmény nincs. Pár civil kezdeményezés azonban kialakult:

- Keresztény Ifjúsági Közösség (KIK): a katolikus ifjúságot összefogó szervezet, amely zárándoklatokat, lelki napokat szervez, ugyanakkor kirándulásokat, szórakozási lehetőséget is kínál a fiataloknak. Aktívan bekapcsolódik a Háló munkájába, tagjai részt vesznek a Kárpát-medencei találkozókra is.

- Keresztény Értelmiségiek Szövetsége – Szlovákiai Magyar Pax Romana: tagsága az egész Szlovákiából toborzódik. Eleinte évente szervezett nyári találkozót mindig más helyszínen, ahová elsősorban neves magyarországi előadókat hívott meg. Az utóbbi években azon-

ban elmaradtak ezek a rendezvények, csupán egy-két helyi programot szerveztek a csoportok. Úgy tűnik, a magyar keresztény értelmiségiek nem sikerült igazán aktivizálni, pedig nagy szükség lenne arra, hogy bizonyos társadalmi-politikai kérdések kapcsán hallassa hangját, mint ahogy azt az alakulása utáni első években néhányszor tette. A keresztény értékek megjelenítése a társadalomban, a közéletben elsősorban tőlük várható el.

- Gábrriel Polgári Társulás: kisközségi vezetőképzést, gyermektáborokat, vetélkedőket, szavalóversenyeket szervez.

- Az Egyházzellei Lelkigyakorlatos Ház: különféle lelkigyakorlatokat, konferenciákat, előadásokat szervez, illetve helyet ad a *Remény* című hetilap és a Glória Társulat rendezvényeinek. Eddig ilyen intézményünk nem volt. Szlovák testvéreinknél, illetve akár az anyaországban, akár Erdélyben, de éppúgy a Délvidéken az ilyen jellegű intézmények már régen létrejöttek, s áldásosan működnek.

- Szlovákiai Magyar Cserkészszövetség: bár tevékenysége nem kötődik kimondottan a katolikus egyházhoz, mégis említenünk kell, mivel tevékenysége átfogja az egész magyarlakta terület ifjúságát. A szövetségnek folyóirata is van, melyet *Cserkész* címmel havonta jelentet meg.

- Imadélutánok: 1994 szeptemberében a Palócföldön indítottuk útjára a havi rendszerességgel megtartott imadélutánokat, amelyeket mindig az adott esperesi kerület más-más egyházközségében rendezünk meg. Ezek célja az, hogy a magyar papság és a hívek közösen imádkozzanak magyar papi és szerzetesi hivatásokért és püspökért. E kezdeményezés kiterjedt más régiókra is, ma már több esperesi kerületben gyűlnek össze a hívek lelkipásztoraikkal együtt a hónap bizonyos napján. A már említett szándék mellett e találkozók további célja, hogy a papságnak lehetőséget teremtsen az együttlétre, a beszélgetésre, az egység építésére. S nem utolsósorban az is, hogy a hívek, elzárándokolva más egyházközségekbe, megismerjék egy-egy település, templom múltját, történetét, s erősödjék bennük a vallási, a nemzeti öntudat s az egyívé tartozás érzése. Ez a

kezdemenyezés tehát tízéves múlta tekint vissza: a találkozók mindegyike megmaradásra, hűségre és kitartásra buzdítja a szlovákiai magyar híveket.

Több plébánián működik lelkipásztori központ helyi jellegű vallási programokkal.

A *Remény* című hetilap immáron másodízben indította el a Remény Népfőiskolát, amely kétéves képzést kínál a vallás iránt érdeklődő hívek számára.

A zárandoklatokat ugyancsak meg kell említenünk, hiszen egy-egy alkalommal több ezer felvidéki magyar hívő gyűlik össze azokon a búcsújárásokon, melyeket a hetilap hirdet meg évente több alkalommal, sokszor olyan zárandokhelyekre, amelyeken évtizedeken keresztül nem volt magyar nyelvű istentisztelet.

3.6. Építkezések, felújítások

A nyolcvanas években a pártállam egyházpolitikája némileg megváltozott. Kirakatpolitikát kezdett folytatni, külsőleg bizonyítani akarta, hogy nálunk vallásszabadság van. Engedélyezték a plébániaépületek, templomok felújítását, új plébániaépületek építését. Ahol ügyes volt a plébános és élő a közösség, ott ezt a lehetőséget ki is használták. Például Csallóköz összes új plébániája azokban az években épült. A legtöbb templomot is rendbehozták. Így az elmúlt 15 évben ezen a téren túl sok munka nem adódott. Pár új templom azonban épült magyar területen is, így például Bodakon, Dióspatonyban, Szlovákgyarmaton, Lukanényén, Dunatőkésen. Egyházgellén lelkigyakorlatos ház épült. A legtöbb egyházi épület jó állapotban van, folyamatosan tartarozva.

4. ZÁRSZÓ

Az elmúlt 15 év sok lehetőséget hozott a hívő emberek részére. Örülünk, hogy magyar református testvéreink ki tudták használni a lehetőséget, s gyarapodtak lelkiekben, anyagiakban, lelkészekben. Rólunk, magyar katolikusokról mindez nem igen mondható el. Megtettünk minden tőlünk telhetőt, de gyakran csak sze-

rény eredményeket tudtunk felmutatni. Ma is sokszor találkozunk fásultsággal, kiábrándultsággal. Problémáink lényege, hogy főpásztori segítség nélkül nem tudjuk magunkat megszervezni, problémáinkat megoldani. Szomorúsággal tölt el, hogy a kilencvenes évek elején jól kezdődő egyházi megújulás főpásztori segítség nélkül megakadt.

Az anyaországi katolikusok gyakorta meghívnak rendezvényekre, egyes magyarországi egyházközösségek iparkodnak kapcsolatot tartani velünk, a magyar papi lelkigyakorlatokat általában magyarországi püspök vezeti. Sok segítséget nem tudnak nyújtani, mert a testvéri segítségnyújtás legkisebb jelét is gyakran gyanúsan szemlélik az egyház szlovák vezetői. Minden problémáink ellenére azért megmarad bennünk a remény, végezzük továbbra is a munkánkat. Ha néha elcsüggedünk is, belefásulva a sokszor elkésérítő tapasztalatokba, ez csak ideig-óráig tart, mert tudjuk, hogy Isten segítségével továbbra is munkálkodnunk kell annak érdekében, hogy megmaradjunk: katolikusnak és magyarnak. Bízunk abban, hogy kitartásunknak meglesz a gyümölcse.

TUDOMÁNYOS INTÉZMÉNYRENDSZER, TUDOMÁNYOS ÉLET ÉS IRODALOM

Kulcsszavak: (Cseh)szlovákiai Magyar Néprajzi Társaság, Mercurius Társadalomtudományi Kutatócsoport, Fórum Kisebbségkutató Intézet, Bibliotheca Hungarica, Etnológiai Központ, Magyar Kultúra Duna Mente Múzeuma, Szlovákiai Magyar Kultúra Múzeuma, Gramma Nyelvi Iroda, tudományos könyv- és lapkiadás.

Az alábbiakban tudományosság alatt szűk értelemben csak azokat a zömében magyarságtudományi jellegű diszciplinákat értjük, amelyek speciálisan kötődnek a szlovákiai magyarokhoz, és művelésük többé-kevésbé autonóm intézményekhez kapcsolódik, illetve meg van annak az igénye, hogy intézményesüljenek. Ily módon nem lehet beilleszteni ebbe a képbe azokat a jórészt műszaki és természettudományi ágazatokat, amelyeknek szintén jó néhány jeles magyar nemzetiségű művelője van Szlovákiában, ám maga az adott diszciplína a szlovák tudományos élet szerves részét képezi.

Az 1989-es rendszerváltást megelőzően a tudományos eredmények nagyjából intézményektől függetlenül, illetve állami intézményhez csak részben és lazán kapcsolódva egyéni teljesítmények nyomán születtek. Több kísérlet történt viszont a szlovákiai magyar társadalomtudományi intézményrendszer kialakítására. A legközismertebb ilyen kezdeményezés a Csehszlovákiai Magyar Tudományos, Irodalmi és Művészeti Társaság (ismertebb nevén: Masaryk Akadémia) megalakulása volt 1931-ben. Ehhez kapcsolódik a csehszlovákiai magyar egyetemi ifjúság 1931. november 15-én, a pozsonyi Comenius Egyetem Jogtudományi Karán megtartott nagygyűlése, amelyre a rendezők (nagyjából a Sarló mozgalom képviselői) egy memorandumot is megjelentettek az elvégzendő tudományos munkák diszciplinákra lebontott számbavételével (Duka Zólyomi [szerk.] 1931).

A második világháború után hosszú ideig szóba sem jöhetett egy, legalább részben önálló magyar tudományos intézmény létrehozása.

1968-ban a Csemadok Központi Bizottsága mellett megalakult tudományos szakbizottság kidolgozott ugyan egy javaslatot a „csehszlovákiai nemzetiségi tudományos intézet felállítására”, ám ez nem valósulhatott meg. A tervezett tudományos intézetben hat részleg (nyelv-tudományi, irodalmi, történettudományi, szociológiai, pszichológiai, néprajzi) kialakításával számoltak. Az intézet a Szlovák Tudományos Akadémia kötelékébe tartozott volna, „annak költségvetése és személyi állománya tekintetében is önálló intézeteként” (*Hét*, XIII. évf. [1968] 31. sz. 9–11. p.).

Az *Irodalmi Szemle* hasábjain 1977-ben Nemzetiség és tudomány címmel a szlovákiai magyar tudományosság fogalmáról, jelentőségéről, helyzetéről és feladatairól rendeztek ankétot. A nemzetiségi körülmények között művelt, illetve művelhető tudományról a legborúlátóbban Mészáros László nyilatkozott. Szerinte „szlovákiai magyar tudomány nincs” és „szlovákiai magyar tudományos alkotómunkáról is csak megszorításokkal” beszélhetünk. Főleg az ehhez szükséges „szellemi teret” és a „magas fokú szervezethez” hiányolja (*Irodalmi Szemle*, 20. évf. [1977] 248–249). Liszka József ugyancsak az égetően szükséges intézményes kereteket, a publikációs lehetőségeket, a szakszerű szervezethez elengedhetetlenül szükséges tudománytörténeti kutatásokat hiányolta elsősorban a *Vasárnapi Új Szó* hasábjain 1979-ben megjelent vitaindító írásában. A cikket hozzászólások sora követte (újraközölve, további irodalommal lásd Liszka 1998, 13–20). 1982-ben Debrecenben a Magyarország határain kívüli magyar

néprajzi kutatásokról rendezett tanácskozás keretében, majd 1987-ben a Csemadok XIV. országos közgyűlésén, továbbá az Egerben 1989-ben rendezett tudományos tanácskozáson, valamint ugyanabban az évben Kassán a Fábry-napokon hangzott el nyilvános fórumon a szlovákiai magyar tudományos intézményrendszer (központi magyar könyv- és levéltár, tudományos intézet, magyar múzeum, publikációs lehetőségek stb.) kialakításának a szükségessége. Mindezt megelőzően a pozsonyi Madách Könyv- és Lapkiadó által kiadott *Új Mindenés Gyűjtemény* szerkesztőbizottsága (Balla Kálmán, Kovács László, Liszka József, Mácsa Mihály, Mészáros András, Méry Margit, Nagy László, Püspöki Nagy Péter, Trugly Sándor, Vadkerty Katalin, Végh László), kiegészülve néhány független szlovákiai magyar értelmiségivel (Németh István, Németh Zsuzsa, Popély Gyula, Turczel Lajos, Varga Sándor, Zalabai Zsigmond), kidolgozta a szlovákiai magyar tudományos élet intézményrendszere kialakításának elméleti és szervezési-módszertani feltételeit (lásd Tóth Károly [szerk.]: *Új Mindenés Gyűjtemény* 9. Pozsony, Madách, 1990, 219–237. Vö. Liszka 1998, 68–84; Tóth 1994, 107–133).¹

Bár a hetvenes évek végén és a nyolcvanas évek elején a budapesti, pozsonyi, brünni és prágai egyetemeken egyre több, társadalomtudományokkal foglalkozó fiatal magyar szakember végzett, összehangolt kutatásra, intézményszervezésre csak 1989 után kerülhetett sor. A legszervezettebbek a néprajzkutatók voltak, hiszen már 1989. december 9-én ismét megalakították a Csemadok KB egykori Néprajzi Szakbizottságából a Csehszlovákiai Magyar Néprajzi Társaságot (elnöke a megalakulástól Liszka József, 1997-től pedig Dániel Erzsébet).² A Társaság alapvető célkitűzései közé a szlovákiai magyar néprajzi kutatások szervezése, koordinálása, az eredmények közzététele, a népi kultúra propagálása tartozott. Tudományos kutatásokat, konferenciákat, továbbképző tanfolyamokat szervezett, kiadványsorozatában (Népmiszereti Könyvtár) kismonográfiákat, tanulmányköteteket jelentetett meg (ez ideig összesen kilenc kötetben), *Hírharang* címmel néprajzi tájékoztató füzetet adott ki 1990–1999

között, a fiatal, kezdő gyűjtők eredményeit az *Utánpótlás* című füzetekben (összesen háromban) jelentette meg (vö. L. Juhász 1999a). Nagyjából ugyanebben az időben, 1990 elején, szintén a Csemadok egykori szakbizottságaiból alakult ki a Csehszlovákiai Magyarok Anyanyelvi Társasága és a Csehszlovákiai Magyar Tudományos Társaság is. Utóbbi inkább tudományos ismeretterjesztő tevékenységet fejtett ki.

1992-ben társadalomkutatók (szociológusok, demográfusok, jogászok és történészek) laza csoportosulásként jött létre Pozsonyban a Mercurius Társadalomtudományi Kutatócsoport (elnöke Turczel Lajos, 2003-tól Vadkerty Katalin, titkára Gyurgyík László). A csoporthoz tartozó kutatók érdeklődési köréhez szabott kutatási projekteket valósít meg, konferenciákat szervez (1994: A szlovákiai magyar társadalomkutatás prioritásai; 1999: A nyelvhasználat és a nyelvpolitika kérdései), évente megrendezi közgyűlését, 1998 óta Mercurius Műhely címmel a meghirdetett téma neves szakértőinek bevonásával szakmai megbeszéléseket rendez, a Kalligram Kiadó gondozásában megjelenteti a Mercurius Könyvek kiadványsorozatot (vö. további irodalommal Kocsis 2000).

1996-ban létrejött a Fórum Társadalomtudományi Intézet (elnöke Öllös László, igazgatója Tóth Károly),³ amely fokozatosan alakította ki egyes osztályait, kutatási profiljait. A megalakulással közel egy időben átvette a somorjai Bibliotheca Hungarica, a szlovákiai magyar könyv- és levéltár működtetését, amely mára az intézet könyvtáraként a legnagyobb ilyen jellegű gyűjteménynek számít (igazgatója Végh László). 1997. október 1-jén Komárom székhellyel az intézet Etnológiai Központja jött létre (igazgatója Liszka József). A kutatóközpont a néprajztudomány hagyományos kutatási területeinek vizsgálata mellett nagy hangsúlyt fektet az interetnikus kapcsolatok kutatására éppúgy, mint a változásvizsgálatokra, valamint a történeti (főleg településtörténeti) aspektusok figyelembevételére. Bár az Etnológiai Központ még 1997-ben alakult, tényleges tevékenységét 1998-tól fejteti ki. Szakkönyvtárat, néprajzi adattárat gondoz és fejleszt, valamint létrehozta a Szakrális Kisemlék Archívumot.⁴ 2000-ben

brit, francia, holland, német, lengyel, cseh, szlovák és magyar kutatók részvételével valósult meg a XII. Nemzetközi Etnokartográfiai Konferencia a Határ mint néprajzi probléma címmel. 2002-ben a Kisemlékkutatók 15. Nemzetközi Tanácskozását rendezte meg szintén Komáromban (Liszka 2003c). Az Etnológiai Központ megalakulásával bizonyos fokú munkamegosztásra nyílt mód: a Szlovákiai Magyar Néprajzi Társaság elvileg a néprajzi kutatás társadalmi bázisának a megerősítésén munkálkodhat, nagyobb erővel foglalkozhat az önkéntes gyűjtőmozgalom kiszélesítése érdekében, valamint a fiatalok továbbképzése terén. Az Etnológiai Központ ezzel szemben kutatási programokat dolgoz ki és valósít meg, a tudományos könyvkiadást, továbbá a néprajzi könyv- és adattár, valamint speciális archívumok gondozását és fejlesztését vállalta magára. A komáromi Magyar Kultúra és Duna Mente Múzeuma (igazgató Csütörtöky József), illetve a pozsonyi Szlovákiai Magyar Kultúra Múzeuma (igazgató Jarábik Gabriella) pedig elvileg egy központi magyar múzeumi intézmény magva, koordinációs, dokumentációs és publikációs lehetőségekkel, valamint állandó expozíció és időszaki (vándor)kiállítások rendezésének lehetőségével.

A Fórum Kisebbségkutató Intézeten belül fokozatosan alakultak ki az egyes tudományos diszciplínák részlegei, így mára a történettudománynak, szociológiának, irodalomtudománynak, az internetikus kutatásoknak is külön gazdája van. Szociológiai felmérések és elemzések, történeti kronológiák, néprajzi és történeti bibliográfiák, monográfiák készülnek a Fórum Kisebbségkutató Intézet egyre intenzívebb tevékenységet kifejtő műhelyében.

A korábban a Mercurius Társadalomtudományi Kutatócsoporthoz, illetve a Szlovákiai Magyarok Anyanyelvi Társaságához kötődő nyelvészek 2001-ben létrehozták a Gramma polgári társulást, melynek feladata a szlovákiai magyarok nyelvi vizsgálatához szervezeti kereteket biztosítani. Miután még ugyanabban az esztendőben a Magyar Tudományos Akadémia egy szlovákiai kutatóállomást hozott létre, a Gramma felvállalta e kutatóállomás feladatai-

nak az ellátását. Miközben a Dunaszerdahelyen működő Gramma Nyelvi Iroda elméleti és empirikus kutatásokkal is foglalkozik, nyelvi adatbázisokat létesít, a „nyelvtervezésbe” is bekapcsolódik (Lanstyák–Menyhárt 2001).

Ha érintőlegesen is, szólni kell a felsorolt tudományos csoportosulások tevékenységének finanszírozási kérdéseiről is. Közös jellemzőjük, hogy kivétel nélkül valamilyen civil kezdeményezés révén jöttek létre, s tudásunk szerint a mai napig egyik sem részesül alanyi jogon szlovák állami támogatásban (kivételek számít a Gramma Nyelvi Iroda, amely – mint utaltunk rá – részben a Magyar Tudományos Akadémia költségvetéséből működik). Egyébként mindegyik csoportosulás évente ismétlődő pályázati procedúrák alapján jut hozzá (ha éppen hozzájut) a működéséhez szükséges anyagiakhoz. Ez a bizonytalansági tényező rányomja persze a bélyegét az egész tevékenységre, hiszen annak irányát az egyes alapítványok meghatározta „prioritások” rossz esetben akár évente változtathatják. Komolyan vett tudományos munkát hosszú távon ily módon természetesen nem lehet végezni. Csak remélhetjük, hogy a szlovákiai magyar tudományos intézményrendszer működtetésének pénzügyi kérdéseit rövid időn belül megnyugtató módon oldják meg azok, akiknek ez módjukban áll.

Az 1980-as évek vége felé a szlovákiai magyar kutatók tudományos (vagy féltudományos, adatközlő jellegű) munkáinak a megjelenítésére mindössze két hazai periodikum⁵ állt a rendelkezésre: a havonta (két hónapos nyári szünettel, tehát évi tíz számban) megjelenő *Irodalmi Szemle*, amely több-kevesebb rendszerességgel közölt irodalom- és helytörténeti jellegű, továbbá néprajzi (elsősorban folklorisztikai) témájú dolgozatokat is, valamint a pozsonyi Madách Könyv- és Lapkiadó évkönyvszerű, mindamellett nem évi rendszerességgel megjelenő *Új Minden Gyűjtemény* című tanulmánykötet-sorozata. Utóbbinak 1979 (1981)⁶ és 1993 között összesen tíz száma jelent meg (benne régészeti, történeti, nyelvészeti, néprajzi, művészettörténeti, demográfiai és szociológiai tematikájú tanulmányokkal), s mára lényegében megszűnt. Az előbbi mind a mai

napig közöl szórványosan tudományos jellegű írásokat is, holott a szlovákiai magyar tudományosság eredményeinek mára már számtalan fóruma van. A továbbiakban nem az elmúlt bő egy évtized szlovákiai magyar tudományos termését kívánjuk áttekinteni,⁷ hanem csupán azokat a publikációs fórumokat, lehetőségeket, amelyek (más, külföldi és nem csak magyar nyelvű orgánumok mellett) a kutatási eredmények közzétételét tették/teszik lehetővé.

A rendszerváltást követően 1989. december 9-én megalakult a Csehszlovákiai Magyar Néprajzi Társaság (1993-tól Szlovákiai Magyar Néprajzi Társaság), amely már a következő esztendőben *Hírharang* címmel egy tájékoztató füzetet adott ki. Az évente 2–4 számban megjelenő füzet szűk tíz esztendőss rendszeres kiadásával az egyetemes magyar, továbbá a közép-európai népek legfrissebb néprajzi eredményeit tolmácsolta a (nem csak) szlovákiai magyar érdeklődők számára. A kiadvány jellegéből adódóan anyagközlésre valójában alkalmatlan volt: híreket, könyvismertetéseket, rövid tudománytörténeti írásokat adott közre. Alig egy évre rá megindult a Társaság Népismereti Könyvtár című kiadványsorozata. Az eddig napvilágot látott kilenc kötet mind tematikailag, mind területileg nagy vonalakban az egész szlovákiai magyar nyelvterület néprajzi képének keresztmetszetét adja.

1991-ben létrejött a komáromi Duna Menti Múzeum szervezeti keretei között a Szlovákiai Magyar Nemzetiségi Osztály, amelynek publikációi közül itt először évkönyvét, az *Acta Museologicát* kell megemlíteni. A mindössze egy kötetet (1–2. összevont szám) megért kezdeményezés azóta nem talált folytatóra. Időközben a pozsonyi Szlovák Nemzeti Múzeum szervezeti keretei között létrejött a Magyar Kultúra Múzeuma (amely, mint hírlik, *Acta Museologica Hungarica* címmel évkönyvet is kíván megjelentetni, ami viszont nyilván nem a fent említett folytatása lesz). A komáromi múzeum 2002 májusától a Magyar Kultúra és Duna Mente Múzeuma lett, ám ma még nem tudni, hogy mi lesz a sorsa az egykori osztály évkönyvének. Az említett nemzetiségi osztály publikációs tevékenységéről szólva itt is említést

kell tenni bibliográfia-sorozatáról. Ennek két régészeti (Nevizánszky 1993; Nevizánszky 1995), két szlovákiai magyar néprajzi (Fülöp 1992; L. Juhász 1995), illetve egy regionális néprajzi (Liszka 1995) füzetét látott napvilágot.

A Fórum Kisebbségkutató Intézet megalakulását (1996) követően szinte azonnal élénk publikációs tevékenységbe kezdett. A komáromi székhelyű Etnológiai Központ *Acta Ethnologica Danubiana* címmel évkönyvet ad ki abból a célból, hogy publikálási lehetőséget nyújtson egyrészt a szlovákiai magyar kutatóknak, továbbá szlovákiai magyar témákkal foglalkozó más (elsősorban magyarországi) szakembereknek (magyar, szlovák, illetve egyéb, főleg német és angol nyelven), valamint a jobb információáramlás érdekében közép-európai néprajzkutatók munkáit is közreadja, általában magyarul. Az Etnológiai Központ kiadványsorozataiban (Lokális és Regionális Monográfiák; Notitia historico-ethnologica; Interethnica) a hazai magyar néprajzkutatás eredményeinek, illetve a szlovákiai magyar tájak néprajzi kérdéseivel foglalkozó, nem csupán szlovákiai magyar szakemberek munkáinak kíván publikálási lehetőséget nyújtani, de emellett más szlovákiai nemzeti kisebbség hasonló eredményei közzétételének is teret ad. Az intézet további részlegeinek kiadásában jelenik meg a *Miscellanea Bibliothecae Hungaricae*, a *Nostra Tempora*, valamint a *Disputationes Samarienses* című kiadványsorozat.

Gyakorlatilag a Fórum Kisebbségkutató Intézetben készülő, hivatalosan a szlovákiai magyar tudományos műhelyek lapjaként induló, de mára a negyedévenként megjelenő tudományos folyóirat alcímet viselő *Fórum Társadalomtudományi Szemle* immár az ötödik évfolyamán is túljutott. 1999 közepén indult, abban az évben két számmal, majd évi három füzetben jelent meg. 2003-tól évi négy számban lát napvilágot.

Említettük már, hogy az *Irodalmi Szemle* továbbra is közöl szórványosan tudományos, elsősorban néprajzi, nyelvészeti, irodalomtudományi tárgyú írásokat. A másik, Szlovákiában megjelenő magyar irodalmi folyóirat, a *Kalligram* szintén ad(ott) közre időről időre a szü-

kebb értelemben vett szépirodalmon túlmutató dolgozatokat is (pl. Erdélyi Zsuzsanna-émlékszám). A lapot megjelentető Kalligram Kiadó tudományos tematikájú (történettudományi/helytörténeti, régészeti, néprajzi, irodalomtudományi, nyelvészeti) köteteket is kiad, s egyik sorozatában (Csallóközi Kiskönyvtár) a Csallóközzel és szűkebb térségével foglalkozó történeti, néprajzi-honismereti, dialektológiai jellegű kismonográfiákat, tanulmányköteteket jelenteti meg. Ugyancsak a Kalligram gondozza a Mercurius Társadalomtudományi Kutatócsoport Mercurius Könyvek című kiadványsorozatát, melyben elsősorban történeti, demográfiai, szociográfiai és nyelvészeti munkák jelennek meg (Kocsis 2000, 184–187).

A rendszerváltás előtt egyetlen kiadó, a Madách Könyv- és Lapkiadó foglalkozott szórványosan tudományos tematikájú (hivatalosan: tudományos ismeretterjesztő) könyvek megjelentetésével is. 1989 után hegemoniáját elveszítette, s a már említett Kalligram mellett az AB-Art, a Lilium Aurum, a Méry Ratio és a Nap Kiadó foglalkozik (hogy csak a nagyobbakat említsük) könyvkiadással (Liszka 2003a).

A fentiek mellett kisebb helyi, regionális alapítványok, önkormányzatok is adnak ki időről időre inkább honismereti jellegű, semmint tudományos igénytel megírt helytörténeti vagy néprajzi munkákat. Közülük messze kiemelkedik a Csemadok Dunaszerdahelyi Területi Választmánya mellett létrehozott Gyurcsó István Alapítvány tevékenysége. Kiadásában jelennek meg a Gyurcsó István Alapítvány Könyvek, többnyire néprajzi-népzenei tematikával.

A rendszerváltást követően az egyes állami kezelésben levő vidéki múzeumok értesítői, évkönyvei nagyrészt megszűntek, illetve legfeljebb óriási időbeli hiátusokkal látnak napvilágot. Időnként megjelenik ma is a komáromi és a dunaszerdahelyi múzeum évkönyve. A lévő Barsi Múzeum évkönyvei 1989 előtt kizárólag szlovák nyelvűek voltak, legfeljebb ritkán magyar összefoglalóval. Mára a magyar összefoglalások is eltűntek belőlük. A rendszerváltás után viszont felújította a tevékenységét a 120 esztendeje alapított Gömör–Kishonti Múzeum-egyesület. A jogfolytonosságot ily módon is

hangsúlyozva, a régi egyesület évkönyvét számozásban is folytatva jelenteti meg ismét évkönyvét – csak magyarul. Az északi magyar peremvidék lapja alcímmel jelenik meg a *Gömörország* című, negyedévenként megjelenő honismereti folyóirat (jellegében is leginkább a magyarországi *Honismerettel* rokonítható).

A fentiekből is láthattuk, hogy a szlovákiai magyar tudományosság eredményeit számtalan helyen lehet hazai magyar orgánumban is közreadni. Bár ezek ma már kevés kivételtől eltekintve eljuthatnak minden jelentősebb magyar és külföldi tudományos műhely könyvtárába, az adott kérdésekkel foglalkozó kutatók asztalára, mindamellett továbbra is szükség van arra, hogy a szlovákiai magyar kutatók magyarországi periodikákban is publikáljanak. Erre egyrészt az időről időre történő megmértetés, másrészt a tudomány egyetemes magyar vérkeringésébe való tényleges bekerülés végett van szükség. És itt feltétlenül ki kell tértünk egy olyan aspektusra, amelyről nem vagy csak rendkívül érintőlegesen szokás beszélni. A szlovákiai magyar kutatók más nyelvű publikációinak a kérdésére gondolunk, hiszen mindenképpen szükség van az eredmények más nyelveken történő prezentálására. Szlovákiai magyar viszonylatban kézenfekvő, hogy a magyar után/mellett elsősorban szlovákul adják közre eredményeiket, mivel a szlovák néprajztudomány részéről is van fogadókészség a magyar kutatási eredményeknek a megismerésére. Sőt világnyelveken (elsősorban németül és angolul) is prezentálni kell eredményeinket. Amellett, hogy törekedni kell a külföldi szakfolyóiratokban való megjelenésre, mi is publikálhatunk bizonyos, fontosnak minősülő eredményeket világnyelveken (erre törekszik például az *Acta Ethnologica Danubiana*).

JEGYZETEK

1. Az előzmények áttekintését, további irodalommal lásd főleg: Bárdi–Papp 2003; Für 1989; Liszka 1990; Liszka 2002, 47–52.
2. Először 1969-ben hozták létre a Csemadok szervezeti keretei közt a Csehszlovákiai Magyar

- Néprajzi Társaságot, amelyet – mielőtt még érdemi tevékenységet fejthetett volna ki – rövid úton egy adminisztratív húzással meg is szüntettek (további irodalommal: Liszka 2002, 85).
3. 2002 őszétől Fórum Kisebbségkutató Intézet néven működik.
 4. További adatokkal lásd a muzeológiáról szóló fejezetben.
 5. Itt kell megjegyezni, hogy magyar tárgyú néprajzi dolgozatokat hajlandó volt (és ma is hajlandó) a két központi szlovák néprajzi orgánus, a *Slovenský národopis* és a *Národopisné informácie* (később *Etnologické rozpravy*) is közölni, természetesen szlovák nyelven. Ugyanígy jelentek meg az egyes dél-szlovákiai vidéki múzeumok évkönyveiben is magyar témájú dolgozatok, zömében szlovákul, legfeljebb magyar összefoglalásokkal. Több-kevesebb rendszerességgel mindössze a dunaszerdahelyi Csallóközi Múzeum, az Érsekújvári Járasi Múzeum és a komáromi Duna Menti Múzeum értesítőjében, illetve évkönyvében láttak a rendszerváltás előtt magyar tárgyú és teljes terjedelmében magyar nyelvű néprajzi tanulmányok napvilágot. Hasonló (ha nem is azonos) volt a helyzet más tudományos diszciplínák esetében is.
 6. Mivel az első kötet védőborítóján az 1979-es évszám, alatta, a kötetstáblán 1980, benn a copyrightoldalon viszont 1981 szerepel, utólag nehéz eldönteni, hogy valójában mikor is látott napvilágot. Hosszú-hosszú előkészítő munkálatok után valószínűleg 1981-ben.
 7. Ehhez lásd a szlovákiai magyar néprajzi bibliográfiák eddig megjelent köteteit: Fülöp 1992; L. Juhász 1995; L. Juhász 1998; L. Juhász 1999b; L. Juhász 2000a; L. Juhász 2000b; L. Juhász 2003, továbbá a készülő történeti bibliográfiát, részben Nevizánszky Gábor két régészeti bibliográfiáját (Nevizánszky 1993; Nevizánszky 1995), illetve az egyes tudománysszakok kurrens szlovák és/vagy magyar szakbibliográfiáit.
- Tóth Károllyal, a somorjai Kisebbségkutató Intézet vezetőjével. *Regio*, 14. évf. 246–265. p.
- Duka Zólyomi Norbert (szerk.) 1931. *A kisebbségi magyar ifjúság röpirata a Csehszlovákiai Magyar Tudományos Társaság megalakulása alkalmából*. Pozsony.
- Fülöp Laura 1992. *Szlovákiai magyar néprajzi bibliográfia 1991*. Komárno–Komárom.
- Für Lajos 1989. *Kisebbség és tudomány*. Budapest.
- Juhász Ilona, L. 1995. *Szlovákiai magyar néprajzi bibliográfia 1992*. Komárno–Komárom.
- Juhász Ilona, L. 1998. *Szlovákiai magyar néprajzi bibliográfia 1987–1988*. Dunaszerdahely.
- Juhász Ilona, L. 1999a. A (Cseh)szlovákiai Magyar Néprajzi Társaság 10 éve. *Hírharang*, 10. évf. 2. sz. 5–17. p.
- Juhász Ilona, L. 1999b. *Szlovákiai magyar néprajzi bibliográfia 1989–1990*. Dunaszerdahely.
- Juhász Ilona, L. 2000a. *Szlovákiai magyar néprajzi bibliográfia 1991–1992*. Dunaszerdahely.
- Juhász Ilona, L. 2000b. *Szlovákiai magyar néprajzi bibliográfia 1993–1994*. Galánta.
- Juhász Ilona, L. 2003. *Szlovákiai magyar néprajzi bibliográfia 1995–1998*. Somorja–Dunaszerdahely.
- Kocsis Aranka 2000. Mercurius Társadalomtudományi Kutatócsoport. *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, 2. évf. 2. sz. 177–187. p.
- Lanstyák István–Menyhárt József 2001. A Gramma Nyelvi Iroda (avagy: Lesz-e az álomból valóság?). *Fórum Társadalomtudományi Szemle* 3. évf. 3. sz. 189–196. p.
- Liszka József 1990. *Magyar néprajzi kutatás Szlovákiában. 1918–1938*. Bratislava.
- Liszka József 1995. *A szlovákiai Kisalföld válogatott néprajzi bibliográfiája*. Komárno–Komárom.
- Liszka József 1998. „Tudománynak kezdetiről”. *Magyar néprajzkutatóként Szlovákiában 1979–1998*. Budapest–Dunaszerdahely.
- Liszka József 2002. *A szlovákiai magyarok néprajza*. Budapest–Dunaszerdahely.
- Liszka József 2003a. A szlovákiai magyar néprajzi tudományosság publikációs lehetőségei a rendszerváltás után. In: Viga Gyula–Holló Szilvia Andrea–Cs. Schwalm Edit (szerk.): *Vándorutak – Múzeumi örökség. Tanulmányok Bodó Sándor*

IRODALOM

Bárdi Nándor–Papp Z. Attila 2003. „...továbbra is elsősorban szakszerkesztő vagyok”. Beszélgetés

tiszteletére, 60. születésnapja alkalmából. Budapest, 603–609. p.

Liszka József 2003b. Archív drobných sakrálnych pamiatok – Dokumentácia drobných sakrálnych pamiatok vo Výskumnom centre európskej etnológie v Komárne. *Slovenský národopis*, 51. évf. 515–523. p.

Nevizánszky Gábor 1993. *Hont megye régészeti irodalma.* Komárno–Komárom.

Nevizánszky Gábor 1995. *A Csallóköz régészeti bibliográfiája.* Komárno–Komárom.

Tóth Károly 1994. *Leányvári ébredés. Cikkek, esszék, tanulmányok.* Dunaszerdahely.

A CSEMADOK

Kulcsszavak: A Csemadok megalakulása, nemzetiségi kérdés, identitástudat, kulturális tevékenység, rendszerváltás.

A Csehszlovákiában élő magyarok kulturális szervezete 1949. március 5-én alakult meg Pozsonyban *Csehszlovákiai Magyar Dolgozók Kultúregyesülete* néven, melynek rövidítéseként a *Csemadok* mozaikszót használták. Később a szervezet elnevezése többször változott, de a Csemadok mozaikszó logóként (cégjelzés-ként) máig megmaradt az intézmény nevében. A szervezet megalakulásának körülményeit döntően befolyásolták az 1945 utáni évek eseményei.

A második világháborút követően Csehszlovákia szlovákiai részének déli és délkeleti régióiban, a magyar határ mentén élő magyar lakosságot – a csehországi németekhez hasonlóan – az 1945-ben meghozott jogi normák (Beneš-dekrétumok) alapján kollektív bűnössé nyilvánították, és megfosztották állampolgárságától. Tették ezt annak ellenére, hogy a szlovákiai magyarok döntő többsége csak passzív szemlélője volt az 1938-ban elkezdődött eseményeknek, melyek Csehszlovákia szétdarabolásához vezettek. A második világháború utáni csehszlovák kormány a több mint félmillió, magát magyar nemzetiségűnek valló lakost Magyarországra kívánta egyoldalúan áttelepíteni. Ez azonban a potsdami konferencián részt vevő nagyhatalmak egy részének vétője miatt megghiúsult, ezért pótmegoldásként többféle módszert alkalmazott a magyar népesség szétosztására és identitástudatának megtörésére. Elrendelte a magyarok vagyonának elkobzását, betiltotta a magyar nyelv használatát, tehát az iskolákban nem folytathatt magyar nyelvű oktatás, nem jelenhettek meg magyar nyelvű újságok és könyvek. A magyar lakosokat nemzeti-ségük deklaratív feladására próbálta rákényszeri-

teni (reszlovakizáció). Munkaerő-toborzás néven dél-szlovákiai magyar családokat (44 ezer személyt) telepített Csehország határ menti vidékeire, oda, ahonnan a német ajkú lakosságot 1945-ben kitelepítették. A nagyhatalmak arra kényszerítették Magyarországot, hogy Csehszlovákiával megkösse a lakosságcsere-egyezményt, melynek következtében közel 80 ezer szlovákiai magyart telepítettek át Magyarországra. A felsorolt és további megtorló intézkedések, valamint azok következményei közvetlenül is és évtizedek múltán is súlyos károkat okoztak a vétlen csehszlovákiai magyar lakosságnak.

A megszorító intézkedéseket csak 1948 második felében kezdték fokozatosan feloldani. Ez összefüggésbe hozható a kommunista pártok hatalomra jutásával Közép-Európa országaiban, elsősorban Magyarországon és Csehszlovákiában. A Szovjetuniónak – melynek befolyására a kommunisták sorra veszik át az egyes országokban a hatalmat – a továbbiakban már nem állt érdekében a feszültség fenntartása a befolyása alá tartozó országokban, holott ismert, hogy előzőleg maga Sztálin is támogatta a magyar lakosság egyoldalú kitelepítését. A kialakult egypárti diktatúrák feladatul kapták az egymás országai és népei közötti jó viszony ápolását a nemzetközi szolidaritás, de elsősorban a Szovjetunió érdekeinek megfelelően. Magyarország és Csehszlovákia vonatkozásában ennek értelmében napirendre kellett tűzni a csehszlovákiai magyar lakosság státusának rendezését. A csehszlovák kormány fokozatosan felhagyott a magyarok áttelepítésének tervével és gyakorlatával, leállította a reszlovakizációt és a vagyonelkobzást, valamint lehetsé-

get adott arra, hogy a csehszlovákiai magyar lakosok visszakapják a csehszlovák állampolgárságot. Fokozatosan megnyitkáltak a magyar tanítási nyelvű iskolák, és 1948 decemberében megjelent egy magyar nyelvű lap, az *Új Szó* első száma. Ebben az időben merült fel egy, a magyar lakosság érdekeit képviselő szervezet létrehozásának gondolata is. Ez ügyben véleménycserére került sor a magyarországi kommunista párt és a csehszlovák kommunista testvérpárt vezetői között. A magyar fél véleménye szerint a csehszlovákiai magyarok részére egy érdekvédelmi jellegű szervezet létrehozása lenne kívánatos. A csehszlovák pártvezetés végül úgy döntött, hogy szoros értelemben vett kulturális szervezet létrehozásához járul hozzá.

Szlovákiában a kommunista párt legfelsőbb vezetősége Magyar Bizottság néven régi párt-harcosokból álló testületet hozott létre a magyar ügyek intézésére. Ez a testület készítette elő a létrehozandó magyar kulturális szervezet alakuló közgyűlésének összehívását is, amelyre 1949. március 5-én került sor Pozsonyban. Az összehívott küldöttek beszámolót és üdvözlőbeszédeket hallgattak meg, s elhangzott kilenc előre egyeztetett felszólalás is. Végül megválasztották a Csehszlovákiai Magyar Dolgozók Kultúregyesületének elnökét Lőrincz Gyula személyében, aki a párt magyar nyelvű napilapjának, az *Új Szónak* volt a főszerkesztője, valamint a központi vezetés tagjait. Természetesen a tisztségviselő személyekre tett javaslatokat is előre egyeztetették az illetékes párt-szervekkel. Mint később kiderült, elmulasztották viszont előre egyeztetni az egyesület alapszabályára tett javaslatot. Így azt a közgyűlés ugyan elfogadta, de a szervezet bejegyzésében illetékes Belügyi Megbízotti Hivatal csak két hónappal később, több módosítással hagyta azt jóvá. Ennek ellenére megindult a helyi szervezetek létrehozása. Az első évben 63 helyi szervezet alakult 3380 taggal. A helyi szervezetek száma és a taglétszám az ötvenes években állandóan emelkedett, 1960-ban már 519 helyi szervezetet tartottak nyilván több mint 36 000 taggal.

A jogfosztottság éveit követően létrehozott szervezet céljait az alapszabályzatban rögzítették.

Ezek szerint a Csemadok feladata volt „gondoskodni a szlovákiai magyar nemzetiségű polgárok általános kulturális fejlődéséről”, de hasonló nyomatékkal szerepelnek a célok között a párt elvárásai a magyarokkal szemben: „a dolgozók nemzetközi szolidaritási eszméjének ápolása”, valamint a „Csehszlovák Köztársaság és annak népi demokratikus rendszere iránti lojalitás kifejezése”. További nem elhanyagolható feladat volt „a sovinizmus és a revizionizmus megnyilvánulásai elleni fellépés”. Ez utóbbi figyelmeztetés volt azoknak, akik a Csemadok megalakuláskor abban kezdtek reménykedni, hogy az új szervezet orvosolja a szlovákiai magyarokon az előző három évben esett sérelmeket. Erről azonban még csak szó sem eshetett a szervezeten belül. Aki ilyesmivel vagy ennek csak a látszatával próbálkozott, azt kíméletlenül megbélyegezték, s zaklatásoknak tették ki.

A Csemadok céljai között az a párt által sugallt feladat is szerepelt, hogy a szervezet tevékenységével, egymás kultúrájának és értékeinek kölcsönös megismertetésével járuljon hozzá a szlovák és a magyar lakosság közeledéséhez. Ezt magyar részről teljesítették is. Szlovák részről azonban megnyilvánult az a bizalmatlanság, amely már az előzőleg is és újabban más formában terjesztett előítéletekből táplálkozott. Mindjárt a kezdetektől akadályt gördítettek, főleg a vidéki közigazgatási és pártszervek, a Csemadok-alapszervezetek megalakítása elé. Felsőbb utasításra hivatkozva nem voltak hajlandók elismerni azokat az alapszervezeteket, amelyekbe reszlovakizált magyarok is beléptek. Eleinte ezért a szervezet taglétszáma sem növekedhetett az érdeklődésnek megfelelően. Később azonban ezt az indoklást már nem alkalmazták.

A Csemadok első évtizedének történetére rányomta bélyegét az adott korszak, amely erős korlátok közé szorította a tevékenységét. Az akkori elvárásoknak megfelelően a szervezet aktivistái nagy számban vettek részt a kolhoz típusú mezőgazdasági szövetkezetek létrehozásában, amely, mint tudjuk, sok konfliktussal járt. A tagságot bekapcsolták a város- és falu-fejlesztési versenyekbe. Ingyen ledolgoztak több száz órát. A Csemadok aktivistái népfőis-

kolai jellegű előadásokat szerveztek a tagság részére, ahol a mezőgazdasági termelés alapkérdéseitől kezdve sütő-főző tanfolyamokon keresztül az orosz nyelvtanfolyamokig több dologgal is foglalkoztak. Ez mai szemmel sok mindenben értelmetlennek tűnik, de az akkori viszonyok között sokan lelkesen vettek részt valamennyi tevékenységben. Külön figyelembe kell venni azt, hogy egy olyan hároméves időszak ért számukra véget, amikor a pusztai létezésüket sem ismerték el. A Csemadok létrejöttével immár legitim módon használhatták anyanyelvüket. Az alapszervezetek létrehozhattak színjátszó- és népi táncsoportokat, énekkarokat. Ezeknek fellépéseket szerveztek, tehát az országon belül utazhattak, egymással találkozhattak, beszélgethettek, eszmét és véleményt cserélhettek. Az ötvenes években a Csemadok egy felszabadultabb, teljesebb életnek lett a megtestesítője és egyben eszköze is. Ha tehát az eseményeket az adott korba ágyazva szemléljük, megérthetjük azokat, akik ma túlélőként jó érzéssel és nosztalgiával emlékeznek a Csemadok első évtizedére. Ebben azonban valószínűleg szerepet játszik az eltelt idő is, melynek távlatából minden szebbnek tűnik, valamint az a tény is, hogy a mai emlékezők akkor voltak fiatalok. Az azonban mindenképpen megállapítható, hogy a Csemadok a csehszlovák, illetve szlovák politikai vezetők szándéka ellenére igen komoly szerepet játszott a felvidéki magyarság önazonosságának megőrzésében és egyáltalán fennmaradásában. A szervezet szinte a kezdetektől fogva jelentősen hozzájárult a szlovákiai magyarság közösségi tudatának elmélyítéséhez, amely a későbbi évtizedekben vált komoly társadalmi tényezővé. Az évek múlásával a szlovákiai magyarság körében egyre nőtt a nemzetiségi politika gyakorlatával való elégedetlenség. A Csemadok óhatatlanul is olyan fórummá vált, ahol lecsapódtak a szlovákiai magyarság áldatlan helyzetét feszegető észrevételek. A mindennapi életben ugyanis egyre nyilvánvalóbbá vált, hogy a kommunista hatalom a kisebbségi intézményrendszer kiépítését mereven elutasítja, sőt azt a saját ideológiájával szembenállónak tartja. Ez az ellentét egészen 1989-ig végigkísérte a Cse-

madok működését, amelyben kissé rejtve ugyan, de jól megmutatkozott a többségi nemzetnek ugyan állandóan meglevő, de a háború után népiertással felérő, majd kissé visszafogottabb magyarellenesség elfogultsága.

Nem sokkal a Csemadok megalakulása után a szervezet létrehozta a magyar kultúra ápolásának további intézményeit. 1951-ben indul a *Fáklya* című kulturális és politikai havilap kiadása, amelyet 1957. január 1-jétől *A Hét* című hetilap vált fel. Ez a lap egészen 1995-ig megjelenik, de a legsikeresebb a hatvanas években volt, amikor a példányszáma a 40 ezret is meghaladta. 1953–1955 között a Csemadok nagy sikerrel hivatásos népi táncgyűst is működtetett Népes néven. Valószínűleg az együttes népszerűsége és sikerei váltak gyanússá az éberen figyelő többségi vezetők szemében, és a Csemadok vezetőivel beszüntették az együttes működését. A Csemadok felügyelete alatt 1953–1956 között működött a Csehszlovákiai Magyar Könyvkiadó, amelyet szintén elvettek a szervezettől, és egy szlovák könyvkiadóba olvasztottak be. A jelenség egyértelmű és világos: a szlovák vezetők úgy ítélték meg, hogy a magyar kultúra terjesztésének és ezáltal a magyar szervezetnek túl nagy a népszerűsége, s ez a magyar lakosság körében gyengíti a pártköntösbe bújtatott egységes irányításukat.

Az 1956-os magyarországi forradalom idején a magyar határ mentén élő csehszlovákiai magyarságot és különösen a Csemadokot a csehszlovák állami és pártszervek egyrészt intenzíven megfigyelték attól tartva, nehogy a forradalmi eszmék ide is áttérjedjenek, másrészt igyekeztek felhasználni a forradalomellenes propagandában, illetve a forradalom elleni titkos akcióikban. Elvárták a Csemadok szerveitől és szervezeteitől, hogy nyilatkozatokban ítéljék el a magyarországi forradalmat, azt természetesen ellenforradalomnak bélyegezve. A szigorú megfigyelés és politikai nyomás ellenére a Csemadok-alapszervezetek jelentős része elszabotálta a nyilatkozattételt, és passzivitásba ment át. A központi vezetőség pedig igyekezett az elvárásoknak megfelelni. Elítélően nyilatkozott a magyar forradalomról, és dicsőítette a szovjet beavatkozást. Egyes tisztségviselők

esetében az egyéni túlbuzgóság megnyilatkozásaira is sor került. Ezek következményeként mintegy kétezer Csemadok-tag tiltakozásul kilépett a szervezetből. Elmondható tehát, hogy ugyan a magyar forradalom melletti látványos szolidaritási megnyilatkozásokra nem került sor, de a Csemadok-tagság többségének magatartása arra enged következtetni, hogy csendesen szimpatizált a magyar forradalommal.

A hatvanas évek elejére a Csemadok tevékenysége kezd más irányba kiteljesedni. Lassan megszűnnek a pártpropaganda céljait szolgáló tevékenységi formák, és a szervezet egyre inkább a magyar kultúra különböző ágainak a művelésével foglalkozik. Egyre szervezettebb formában folytatódik az öntevékeny színjátszás, megjelennek az irodalmi színpadok. Évente több száz előadást tartanak. Beindul a seregszemlék és fesztiválok rendezése. Legjelentősebb ezek közül a komáromi Jókai-napok országos seregszemle, amely 1964-től kezdődően egészen napjainkig minden év júniusában kerül megrendezésre. Az amatőr színjátszók-nak és irodalmi színpadoknak ad lehetőséget a bemutatkozásra és megmérettetésre. Megalapozottabb módszertani háttérrel tovább szerveződnek a népi táncegyüttesek. A rendszeresen működő, magas művészi színvonalat elérő 9-10 együttes mellett kisebb rendszerességgel működő együttesek tucatjai jönnek létre az egyes régiókban. Számuk 1966-ban 182. Ez a csúcst jelenti, a további években kevesebb a csoportok száma, de száz alá nem csökken. A táncegyüttesek néhány év alatt kinőtték a helyi viszonyokat, és igény mutatkozott nagyobb méretű bemutatkozási lehetőségre. Erre már 1956-ban sor került Losoncon, majd 1957-től évi rendszerességgel megszervezték az országos dal- és táncünnepélyt Zselizen, majd Gombaszögön. Ez utóbbi rendezvény – túllépve a fesztivál kereteit – a szlovákiai magyarok nagyszabású kulturális találkozóhelyévé vált, ahol két nap alatt gyakran több tízezer néző is megfordult. Az országos seregszemlén kívül kialakul a területi, járási és körzeti dal- és táncünnepélyek, a Csemadok-napok, az aratási ünnepségek rendszere az adott régióban, szintén sok nézőt és fellépőt vonzva.

A hatvanas évek kissé felszabadultabb légkörében egyre több pedagógus és más fiatal értelmiségi kapcsolódik be a Csemadok keretei között folyó kulturális életbe. Az egyes alapszervezetek oldalvázán a hatvanas évek közepétől kialakul az ifjúsági klubmozgalom. A fiatalok szakítani szeretnének az általuk merevnek tartott és túlzottan felülről irányított tevékenységi formákkal. Felszabadultabban szeretnének szórakozni, modern zenére szeretnének táncolni, modern művészetekkel is szeretnének megismerkedni mind az irodalom, mind a képzőművészet terén. A régi Csemadok-tisztségviselők és aktivisták gyanakodva szemlélik az ifjúsági klubok tevékenységét, de a szervezet vezetői között már egyre többen vannak a reformok híveiként számon tartott értelmiségiek, így az ifjúsági klubok a Csemadok helyiségeiben tartatják összejöveteleiket. Más legitimációs lehetőség hiányában részeseivé válnak a Csemadok szervezetének. Ennek kicsúcsosodásaként a klubok képviselőit 1968 júniusában meghívják a Csemadok Központi Bizottságának ülésére, amelyen az ő támogatásukkal a reform hívei áttörést hajtanak végre. Új országos elnökséget és új elnököt választanak. A Csemadok új országos elnökévé Dobos László író, az *Irodalmi Szemle* című folyóirat főszerkesztőjét választják meg.

A Csemadok 1968-ban, a prágai tavasz idején jutott el addigi fejlődésének a csúcsára. Az a vitathatatlan tény, hogy a szlovákiai magyarok ezrei álltak a fegyelmezett szervezeti hálózattal rendelkező szervezet és annak központi vezetése mögött, arra készítette a csehszlovák állami és pártvezetőket, hogy tárgyalópartnerökké fogadják el a szervezetet, és komolyan vegyék javaslatait a nemzetiségi kérdés megoldására. A Csemadok Központi Bizottsága az országban januárban elindult reformtörökvések támogatását az 1968. március 12-én elfogadott állásfoglalásában fejezte ki, amelyben egyúttal javaslatot tett a nemzetiségek öngazgatási igényeinek kielégítésére is. „Olyan nemzetiségi szerveket és intézményeket kell létrehozni, melyek az állami szervek részeként az egyes nemzetiségek egésze nevében aktívan részt vesznek a politikai, közigazgatási és államha-

talmi szervek munkájában, és a nemzetiségek problémáinak megoldásában az öngazgatás elve alapján érvényesíthetik akarataikat.” Így fogalmazta meg javaslatát a Csemadok. Ezt követően részletesen is kifejtették az egyes lépéseket, amelyek az öngazgatás megvalósulásához vezetnének. Ezen állásfoglalás megjelenése után a szlovák sajtó valóságos rágalomhadjáratba kezdett a Csemadok ellen. A szervezet irodái naponta tucatjával kapták a pocskondiázó névtelen leveleket és a szintén név nélküli telefonhívásokat. Ezek azonban nem akadályozták, sőt még elszántabbá tették a szervezet vezetőit és tagságát a magyarság jogaikért folyó küzdelemben. Mire azonban a nemzetiségek jogait is szabályozó alkotmánytörvény javaslata a parlament elé került, a szovjet csapatok által végrehajtott megszállást követően már ismét visszaállt az egypárti diktatúra rendszere. S ezt a szlovák politikusok arra használták ki, hogy a nemzetiségek önrendelkezési jogaira vonatkozó paragrafusokat gondosan eltávolítsák a jóváhagyásra előterjesztett törvényből.

Az 1968-as eseményeket és a szovjet megszállást követően a Csemadokban is elkezdődött az ún. konszolidáció. A vezetésben ismét felülkerekedtek a reformokat elutasító személyek, akik gondoskodtak az 1968-as reformtervekések szervezőinek és irányítóinak a szervezetből történő kizárásáról. A Csemadokot pedig 1971-ben büntetésből kizárták a Nemzeti Frontból. Ez mindenképpen a szervezet lefokozását jelentette. Választott szerveit ugyan megtarthatta, de a tevékenysége fölötti felügyeletet a kulturális minisztérium egyik osztálya gyakorolta. Az alanyi jogon járó anyagi támogatást ugyan nem vonták meg, de egyre jobban szűkítették. A szervezet elnöki posztját 1971–1980 között ismét Lőrincz Gyula töltötte be, majd tíz éven keresztül, egészen 1991-ig Sidó Zoltán középiskolai tanár, aki abban az időben a prágai Szövetségi Gyűlés tagja volt mint szlovákiai magyar képviselő.

A nyolcvanas évek kezdetén a Csemadoktagság körében egyre inkább növekedett az elégedetlenség a magyarságot érő hátrányos megkülönböztetések miatt. Főleg a magyar tannyelvű iskolák összevonását, illetve bezárását sérel-

mezték, de kifogásolták a magyarországi művészek fellépéseinek betiltását, illetve korlátozását a Csemadok rendezvényein csakúgy, mint a magyar könyvek és sajtótermékek behozatalának korlátozását, valamint sok más intézkedést és tilalmat, amelyek lehetetlenné tették, hogy a Csemadok nyíltan felvethesse a magyarságot érintő égető kérdéseket. Ezt a hangulatot érzékelt a szervezet központi vezetése is, mert 1984-ben testületi döntéssel nyíltan állást foglalt az ellen a készülő törvény ellen, amely a magyar nyelvű oktatást rendkívüli mértékben korlátozta volna, és amely a magyar iskolák rövid időn belüli felszámolásához vezetett volna. Ekkor döbbsent rá a hatalom, hogy a Csemadokot felügyelő közhivatal, a kulturális minisztérium egyik osztálya képtelen politikailag kézben tartani a szervezetet. Ezért felmerült, hogy viszszaeszik a Nemzeti Frontba, amelyre végül 1987-ben került sor. Ekkorra már az elégedetlenség a Csemadok-tagság berkeiben olyan méreteket öltött, hogy az ugyanabban az évben megtartott közgyűlésen a felszólalók többsége nyíltan bíráló hangot ütött meg.

Az 1989-es rendszerváltás már szinte forrongó hangulatban éri a Csemadok tagságát, amely 1990-ben a helyi szervezetek és az egyes területi szervezetek fokozott aktivitásában nyilvánul meg. Ez az aktivitás ismét kiváltja a szlovák többségi sajtó és egyes szervezetek (Matica slovenská) magyarelles kampányát. De nemcsak szlovák részről érik támadások a Csemadokot, hanem néhány hazai magyar politikus ugyancsak olyan szellemben nyilatkozik, hogy a Csemadok egy sztálinista kövület, amelyet fel kell oszlatni. Ezzel szemben a tagság erre nem volt hajlandó sem az 1990-es, sem az 1991-es és az 1993-as közgyűlésen. Felmerült az is, hogy a Csemadok alakuljon át politikai párttá vagy mozgalommá. Végül erre sem szánta rá magát a szervezet tagsága. Rászánta viszont arra, hogy 1990-ben saját szervezeti struktúráján épüljön fel egy szlovákiai magyar nemzeti konzervatív párt, a Duray Miklós vezette Együttélés Politikai Mozgalom. Elmondható, hogy a három újonnan alakult szlovákiai magyar párt és mozgalom közül szellemiségében ez állt legközelebb a Csemadok által követett értékekhez.

Ezt követően az 1991-es közgyűlésen a szervezet új alapszabályt fogadott el, és megváltoztatta nevét is. Jogállását tekintve pedig, a rendszerváltozást követő előírásokhoz alkalmazkodva, a társulásokról szóló 1990-ben elfogadott törvény értelmében civil szervezetként jegyeztették be a Csemadokot, amely mindmáig érvényes. A Csemadok megnevezése a következő változásokon ment át:

1949–1966: Csehszlovákiai Magyar Dolgozók Kultúregyesülete;

1966–1969: Csehszlovákiai Magyar Dolgozók Kulturális Szövetsége;

1969–1971: Csehszlovákiai Magyar Társadalmi és Kulturális Szövetség;

1971–1990: Csehszlovákiai Magyar Dolgozók Kulturális Szövetsége;

1990–1993: Csehszlovákiai Magyarok Demokratikus Szövetsége;

1993–: Szlovákiai Magyar Társadalmi és Közművelődési Szövetség – Csemadok.

A későbbi megnevezések esetében a mindennapi használatban általában a Csemadok mozaikszót használták rövidítésként annak ellenére, hogy az új elnevezések mozaikszava már nem volt vele azonos. A Csemadok megnevezés viszont annyira beivódott a köztudatba, hogy célszerűtlen lett volna használatát megszüntetni. A Csemadok megnevezés az elmúlt évtizedekben a szlovákiai magyar azonosságtudat szinonimájává vált csakúgy, mint maga a szervezet. A közös múlt, a közös sors, a közös gondok a szlovákiai magyarság tudatában erős összetartozási érzést váltottak ki, s ennek szervezeti megtestesítője lett a Csemadok. Így vált a Csemadok a felvidéki magyarság közösségi összetartozásának szimbólumává, amely mindmáig hat, és háttérbe szorítja a szervezet életében kezdetekben meglevő dogmatikus jelenségeket is.

A Csemadok országos vezetésében szintén változások történtek. Az 1991-es közgyűlésen Bauer Győző akadémikust, a Szlovák Tudományos Akadémia Kísérleti Gyógyszerkutató Intézetének igazgatóját választották elnökké, aki 1997-ig töltötte be ezt a tisztséget. Az 1997-es közgyűlés Kolár Péter mérnököt, a kassai Thália Színház igazgatóját választotta meg elnök-

nek, 2000-től pedig Kvarda József parlamenti képviselő töltötte be az elnöki tisztséget. A szervezet új elnököt a 2003-as közgyűlésen választott ismét, Száraz József volt udvardi polgármester személyében.

Csehszlovákia kettéválása után a Csemadok civil szervezeti státusa lehetővé tette a szlovák kormányzati szervek számára, hogy megszűnjenek a szervezet alanyi jogon történő támogatását. A Mečiar-kormány, kihasználva a lehetőséget, 1994-ben 60 százalékkal csökkentette a szervezet költségvetésből történő finanszírozását, 1995-ben pedig teljesen megszüntette azt. Azóta a Csemadok állandó anyagi gondokkal küzdve redukált módon végzi munkáját. Miután megszűnt az állami támogatás, a Csemadok szinte valamennyi dolgozóját kénytelen volt elbocsátani. Területi (járási) szervei és irodái gazdaságilag önállósodtak, és maguk gondoskodnak az irodák fenntartásáról és rendezvényeik finanszírozásáról. A kilencvenes évek elejétől a Csemadok szervezeti struktúrájáról leváltak és önállósodtak az egyes kulturális szakmai szervezetek és társaságok, amelyek addig a szövetség keretében fejtették ki tevékenységüket. A szövetség központi rendezvényeinek lebonyolítását az utóbbi öt-hat évben – a gombaszögi kulturális ünnepséget kivéve – fokozatosan átvették a területi szervek és alapszervezetek. A súlyos anyagi gondok és nehézségek ellenére is azt állapíthatjuk meg, hogy még napjainkban is a Csemadok rendelkezik a legmegbízhatóbb országos struktúrával és mozgósító erővel, amelyre a Magyar Koalíció Pártja is időnként támaszkodik, amikor a magyarság érdekében tömegmegmozdulásra van szükség. A szövetség behálózza Dél- és Délkelet-Szlovákia szinte egész területét a magyar határ mentén, ahol több mint 500 olyan település van, ahol a magyarság számaránya 10 százalék fölött van. A Csemadok jelenleg 16 területi és egy központi irodát működtet. Ezek 396 alapszervezet és mintegy 50 ezer tag tevékenységét koordinálják. Úgy tűnik, hogy a szövetség kulturális, civil szervezetként lassan megtalálja helyét a szlovákiai magyar társadalmi életben, ahol szükség esetén kultúrájának, identitásának megtartása, valamint nemzetiségi jogai-

nak az öngazgatás irányába történő kiterjesztése érdekében képes egységesen fellépni és komoly erőt felmutatni.

IRODALOM

- Varga János (szerk.): *A Csemadok 25 éve. 1949–1974*. Bratislava, Madách, 1974.
- Csemadok Évkönyv 1990*. Bratislava, Csemadok KB, 1989.
- Duray Miklós (szerk.): *Kettős elnyomásban. Dokumentumok a csehszlovákiai magyarság helyzetéről és jogvédelméről 1978–1989*. Pozsony, Madách–Posonium, 1993.
- Kiss József: A csehszlovákiai magyar kisebbség helyzete a cseh–szlovák viszony keretei között (1948–1960). *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, V. évf. (2003) 3. sz. 3–24. p.
- Őszi Irma–Sidó Zoltán: *Ötven év szolgálat. A Csemadok tevékenysége az Érsekújvári járásban 1949–1999*. Dunaszerdahely, 2000. /Gyurcsó Alapítvány Könyvek, 21./
- Rácz Olivér: *A fáklya jegyében. Képek a Csemadok életéből*. Bratislava, Madách, 1987.
- Szabó Rezső: *A Csemadok és a Prágai Tavasz. Beszélgetések, cikkek, előadások, dokumentumok*. Pozsony, Madách–Posonium, 2004.
- Szesztay Ádám: *Nemzetiségi kérdés a Kárpát-medencében 1956–1962*. Budapest, MTA Kisebbségkutató Intézet–Gondolat Kiadói Kör, 2003.

NÉPMŰVÉSZET, FOLKLÓR

Kulcsszavak: Csemadok, Szlovákiai Magyar Folklórszövetség, Hagyomány Alap, Hagyomány Archivum, Ifjú Szívek, Szóttés, Ghymes, népi együttesek, folklórcsoportok, éneklőcsoportok, népi zenekarok, népművészeti rendezvények.

A szakterület 1989 utáni tevékenységét a népművészeti és folklórtevékenységet addig irányító *Csemadok* anyagi ellehetetlenítése, a szakmai szervezetek megalakulása és azoknak a Csemadokból való részleges, majd teljes kiválása jellemezte. A pozsonyi Népművelési Intézet leépítése már korábban megkezdődött, munkáját – kényszerűségből – a Csemadok vette át. A kulturális tárca fokozatosan megvonta a pénzügyi támogatást a Csemadoktól, melynek következtében a szövetség kénytelen volt megválni főállású munkatársaitól, megszűntek a szakreferenciák, jogalanyiságot kaptak a területi választmányok. Ezek a változások a csoportok működését kezdetben nem befolyásolták meghatározó módon, hiszen a működtető – a Szóttés kivételével – nem a szövetség valamely választott szerve volt.

A Csemadok segítő szerveként és részben annak az ösztönzésére ekkor alakult meg a *Szlovákiai Magyar Folklórszövetség*, amely a népművészeti és folklórtevékenység szakmai irányítójává vált. Hamarosan mintegy 1300 tagja lett. Munkája során együttműködött a hazai és magyarországi szakmai szervezetekkel, a rendezvények szervezése során pedig a Csemadok területi választmányaival, helyi szervezeteivel, a művelődési házakkal és iskolákkal is.

2000-ben létrejött a *Hagyomány Alap*, melynek egyik fő profilja a néprajzi gyűjtés. Munkáját elsősorban a hagyományos tánc- és a hozzá tartozó tánczenei anyag gyűjtésére összpontosítja. A szlovákiai magyar népi tánc kutatásán kívül foglalkozik a Szlovákiában élő nemzetiségek tánc-hagyományainak (cigány, ruszin, román stb.) gyűjtésével is. A Hagyo-

mány Alap e tevékenysége új elemekkel gazdagíthatja folklórmozgalmunkat, mellyel hozzájárulhat a regionális kulturális integráció és a szlovákiai kulturális örökség fejlődéséhez.

Az Ifjú Szívek Magyar Művészei Egyesülete, a Szlovákiai Magyar Folklórszövetség és a Hagyomány Alap kezdeményezésére 2000 májusában létrejött a *Hagyomány Archivum*. E három intézmény összefogására azért volt szükség, mert míg az elmúlt évek során ezek az intézmények külön-külön is foglalkoztak néprajzi gyűjtéssel, egyiküknek sem sikerült kialakítani a működéshez szükséges infrastrukturális és műszaki hátteret.

Az archivum kezelője, közös megegyezés alapján, a Hagyomány Alap lett. Az archivum közszolgálati céllal jött létre, vagyis elsősorban a hazai folklórmozgalmat hivatott kiszolgálni, de hozzáférhető a laikus közönség számára is. A Hagyomány Archivumban jelenleg több mint 200 videokazetta található kb. 600 órányi felvétellel. A hangzóanyagok terjedelme eléri a 300 órát.

A Hagyomány Alap rendezvényei:
„*Deákos*” Szólótáncverseny – 2000. november 17–18., Komárom;
„*Néptánc antológia 2000.*” Szlovákiai Magyar Néptáncgyűjtések Országos Találkozója és Táncház – 2000. november 17–18., Komárom;
„*Millenniumi sokadalom.*” Millenniumi néptáncgála – 2000. október–november, Pozsony, Kassa;
„*Eszterlánc.*” Szlovákiai Magyar Gyermeknéptánc Fesztivál – Losonc, 2001. szeptember 29–30.;

„*Deákös*” Szólótáncverseny – 2001. november 24–25. – Komárom, Rév, a Magyar Kultúra Háza;

„*Néptánc antológia 2002.*” Szlovákiai Magyar Néptáncgyűttesek Országos Találkozója – 2002. november 29–30., Komárom;

Deákös Szólótáncverseny – 2002. november 29–30., Komárom;

„*Millenniumi sokadalom.*” *Sokadalom Csallókőztől Bodrogekig* – 2002. július 26–27. – Hagyomány Alap és az Ifjú Szívek Magyar Táncgyűttes, Komárom, a Tiszti Pávilon szabadtéri színpada;

„*Eszterlánc.*” Szlovákiai Magyar Gyermeknéptánc-fesztivál – 2003. szeptember 27–28., Fülek, Losonc.

1953-ban a Népes megalakulásával megindult a felvidéki magyar népzene és népi tánc gyűjtése. A Csemadok akkori alkalmazottai – Ág Tibor, Takács András és az őket követő fiatalabb generáció – által felgyűjtött anyagot Pozsonyban, a Csemadok archívumában helyezték el. A gyűjtemény, melyet Ág Tibor rendszerezett, Komáromba, a Fórum Kisebbségkutató Intézet Etnológiai Központjába került. A 112 szalagon található anyagot 2003 áprilisában Dunaszerdahelyre szállították, ahol a Csemadok Dunaszerdahelyi Területi Választmányának épületében található *Népzenei Adattárban* helyezték el. Az adattárban több mint 10 ezer dallamfelvétel található. A gyűjtemény folyamatosan bővül. Filmtárat alakítanak ki a hazai magyar népi táncgyűttesekről, gyűjtik a szöveges néprajzi adatokat, és a kiváló műszaki felszereltség mellett építik az archívum szakkönyvtárát is. Munkatársai tudományos kutató- és feldolgozó munkát végeznek. Szakmai segítséget nyújtanak a népdalköröknek, népi tánc csoportoknak és népi zenekaroknak. Az adattár szakmai megállapodást kötött az MTA Zenetudományi Intézetével.

A Csemadok és más intézmények, szervezetek által működtetett tánc csoportok, népi együttesek, folklór csoportok, éneklő csoportok, zenekarok fellépéseikkel a profi együttesek hiányát pótolják. Félhivatásos, majd hivatásos együttesként dolgozott az értékelt időszakban a kulturális minisztérium által működtetett *Ifjú*

Szívek Magyar Táncgyűttes és a *Ghymes zenekar*, félhivatásosként a *Szöttes Népművészeti Együttes*. (Az Ifjú Szívek 1957-ben, a Szöttes 1969-ben alakult.)

A Szöttes a szlovákiai magyar népi tánc-kultúra reprezentatív együttese. Tagjai olyan amatőrök, akik szeretik a népművészetet, szívügyük annak ápolása, fejlesztése és továbbadása, s mindamellelt hajlandók heti 3-4 estét a próbáknak szentelni és évi 35–45 fellépést vállalni. A Szöttes azzal a céllal alakult, hogy segítse felkutatni és megőrizni a hazai és egyetemes magyar, valamint a környező országok népei népművészeti hagyományainak legszebb értékeit, különös tekintettel a népi tánc és népdal, valamint a hangszeres népzene felkutatására, ápolására, ezek színpadi formában való feldolgozására és terjesztésére. A Szöttes 1989–2003 között hat bemutatót tartott: 1989-ben Ünnepeink, 1991-ben *Nem menünk a más világra...*, 1993-ban *Bál*, 1995-ben *Régi szokás szerint*, 2000-ben „*Hacacaré...*” és 2003-ban *Jöjjenek a lagziba* címmel.

Az Ifjú Szívek tánc-kara a Ghymes zenekarral és a Szlovák Állami Népi Együttessel 1993-ban többhetes körúton vett részt Japánban, majd sikerrel szerepeltek a gombaszögi Országos Kulturális Ünnepeken is. 1995-ben a komáromi Nyári Szabadtéri Táncszínházon az Ifjú Szívek tánc-kara, a Ghymes zenekar, a dunaszerdahelyi Istiglinc és Kistiglinc tánc csoport, valamint a komáromi Hajós Néptáncgyűttes lépett fel. A műsort Budapesten is bemutatták. A Duna Menti Népek Nemzetközi Folklórfesztiválján 1990-ben Imreg, 1993-ban Borzova, 1997-ben pedig Magyarböd képviselte a hazai népi tánc-mozgalmat. Nagyon sok csoportnak van a határ menti települési kapcsolatok révén fellépési, bemutatózási lehetősége főként Magyarországon, de 1989 után egyre több együttesünk látogat el és létesít baráti kapcsolatot Erdély, Délvidék és Muravidék hagyományörző és népi tánc csoportjaival. 1989 után egyre több csoport vendégszerepelhetett a nyugati országokban (pl. Ausztria, Olaszország, Franciaország, Spanyolország) is.

A két, mondhatni irányadó együttes, a Szöttes és az Ifjú Szívek bemutatói mindig ese-

ményszámba mentek, és általában meghatározó módon befolyásolták a népitánc-mozgalmat. Ugyancsak lendületet adott az együtteseknek az amatőr csoportok nemzetközi fesztiválokon történő szereplése vagy egy-egy jelentősebb hazai bemutató is.

A már említett csoportokon kívül az értékelt időszakban a királyhelmei Bodrogekői Táncegyüttes, az Apró Bodrogekői gyermek táncegyüttes, a nagykaposi Komócsa Néptáncsoporthoz, a nagyidai Ilosvai Selymes Péter Néptáncsoporthoz, a szinai Rozmaring Táncegyütteshez, a kassai Új Nemzedék Táncsoporthoz és Árvácska gyermek táncsoporthoz, a rozsnyói Búzavirág Táncegyütteshez, a rozsnyói Paczókósi gyermek táncsoporthoz, a rimaszombati Új Gömör Néptáncsoporthoz, a füleki Rakonczai Néptáncsoporthoz és Rakonczai gyermek néptáncsoporthoz, a losonci Pitypang gyermek táncsoporthoz, a ragyolci Nógrád Táncegyütteshez, a lévai Garammenti Népi Együtteshez, a zselizi Kincsó Táncsoporthoz és zenekarhoz, a komáromi Hajós Néptáncegyütteshez és Feszty Árpád Néptáncegyütteshez, a komáromi Pihégyi gyermek néptáncegyütteshez, a párkányi Kisbojtárhoz, a somorjai Csalló Táncegyütteshez és Kis Csali gyermek táncsoporthoz, a dunaszerdahelyi Dunaág Táncsoporthoz, a nagymenyéri táncsoporthoz, a jókai Malmos Táncegyütteshez, a diószegi Új Hajtás Táncsoporthoz, a peredi Csülleng néptáncsoporthoz, a felsőszeli Mátyus Néptáncegyütteshez, a galántai gimnázium Kacaj néptáncegyütteséhez, a zsigárdi gyermek folklórcsoporthoz, a nagykovácsi citerásokhoz, a bodroszerdahelyi és a szomatori folklórcsoporthoz, a szesztai és zsarnói női éneklőcsoporthoz, a szepsi asszonykórushoz, a nagyidai és a bódvavendégi hagyományőrző csoporthoz, a péderi vegyes kórushoz, a péderi Csitri leány éneklőcsoporthoz, a tornagörgői Mezei Virágokhoz, a hárskúti Rozmaringhoz, a berzéti és körösi Berkő népdalkörhöz, az óbáti Palóc Menyecskek asszonykórusához, a gesztetei asszonykórushoz, a balogfalai népdalkörhöz, a péterfalai menyecskekórushoz, a csákányházi hagyományőrző csoporthoz, a fülekkovácsi hagyományőrző csoporthoz, a szárdi citerásokhoz, az ipolysági Kincskeresők zenekarhoz, a farnadi Nádas folklórcsoporthoz, a zsérei és lédeczi folklórcsoporthoz, az alsóbodoki, a geszteti, a pogrányi népdalkörhöz, a Pimpimpápa

gyermekcsoporthoz, a búcsi éneklőcsoporthoz, a dunamocsi Vadvirág éneklőcsoporthoz és citerazenekarhoz, a naszvadi Búzavirág folklórcsoporthoz és citerazenekarhoz, a marcelházi Ciprus citerazenekarhoz, az izsai folklórcsoporthoz, a bényi, kéméndi, szalkai, kürti, besenyői, nagykéri, tardoskeddi folklórcsoporthoz, a padányi, békei, kürti, nyékvárkonyi népdalkörhöz, a hodosi citerazenekarhoz, a nyárasdi Sarló citerazenekarhoz, a dunaszerdahelyi Gyeplős és Pántlika zenekarhoz, a somorjai Csalló zenekarhoz, a diószegi Dióhéj citerazenekarhoz, a vízkeleti Anonymus citerazenekarhoz, a deáki citerazenekarhoz, a vágkirályfai citerazenekarhoz és folklórcsoporthoz, az alsószeli Magyar Dalkörhöz, a peredi Csillag citerazenekarhoz, a Bendő Népzenei Együtteshez, a jókai hagyományőrző csoporthoz és a féli gyermek táncsoporthoz fejtett ki kiemelkedő tevékenységet.

A korábban meghonosodott táncházmozgalom kedvező hatással volt a népitánc-mozgalomra. A nagyobb népművészeti rendezvények elmaradhatatlan részévé váltak a táncházak. Az életre hívott táncházatáboroknak kezdetben a Csemadok, majd 1992-től a Szlovákiai Magyar Folklórszövetség lett a gazdája. A Csemadok és a jogalanyisággal rendelkező folklórszövetség kezdetben közösen végezte a munkát, az állami támogatás fokozatos, majd teljes elapadása után a folklórszövetség teljesen elvált a Csemadoktól, és a továbbiakban az ő szakmai felügyeletével valósult meg a központi népművészeti és folklórrendezvények, képzések, a népi tánc gyűjtése és részben a népzenei gyűjtés. A csoportok működetői továbbra is a települések, a művelődési otthonok, a Csemadok-szervezetek és kismértékben egyes vállalatok voltak. A helyi rendezvények ugyanezen szervezetek, intézmények, a területiek általában a Csemadok illetékes területi választmányának szervezésében kerültek megrendezésre.

A Szlovákiai Magyar Folklórszövetség kiemelkedő rendezvényei:

Szlovákiai Népművészeti Tábor – 1992–2000,

Zseliz, Nagyfüdömes, Gombaszög;

Szlovákiai Táncháztalálkozó és Népművészeti Kirakodóvásár – 1990–1999;

Gyermek Néptáncegyüttesek Országos Versenye – Gúta, Losonc, Fülek;

Felnőtt Néptáncgyűttesek Országos Versenye – 1995, Tornaaja;
Felnőtt Néptáncgyűttesek Országos Seregszemléje – 2000–2002, Komárom;
Alapfokú néptáncoktatói tanfolyam – 1999–2001;
Foglalkozás-vezetői tanfolyam – 2002–2003;
Népi játszóház;
Utolsó óra – népzenei gyűjtés 1999–2001.

A Csemadok jelentősebb országos, területi és helyi rendezvényei:

Gombaszög – 1998-ban megszűnt, majd 2001-től folytatódott;
Zseliz – 1994-ben megszűnt, helyébe a martosi rendezvény lépett;
Bíborpiros szép rózsza országos népzenei verseny, I. évfolyam 1997, II. évfolyam 1999, III. évfolyam 2001, IV. évfolyam 2003;
Gömöri Magyarok Kulturális Ünnepe – Rimaszombat;
Ipoly Menti Művészeti Fesztivál – Vilke, Ragyolc, Kalonda;
Járási dal- és táncünnepély – Szepsi;
Juniális – Nagycsalomja;
Folklórfesztivál – Jókai;
Mátyusföldi Juniális – Galánta;
Járási dal- és táncünnepély – Szövetkezeti nap – Bős;
Szüreti ünnepély – Somorja;
Szent István-napi ünnepség – Nagymegyer;
Gyermekfolklór-fesztivál – Nyitrai járás;
Járási dal- és táncünnepély – Kolozsánma;
Szüreti ünnepség – Búcs;
Járási dal- és táncünnepély – Szögyén, Köbökút;
Gyermekfolklór-fesztivál – Kéménd;
Éberhardi nyár – Éberhard.

Egyéb kiemelkedő országos jellegű népművészeti rendezvények:

Tavaszi szél vizet áraszt népdalverseny – 2000, 2002. A vetélkedő hanganyaga CD-n is megjelent. Az együttesek és a szölisták felvételei rendszeresen hallhatók a Pátria Rádió műsorában. Fő szervezője a Szlovák Rádió Magyar Főszerkesztősége és a Csemadok Országos Választmánya.

Pünkösdi Népművészeti Fesztivál – Martos. Zseliz megszűntével indul, és 1995–2004 között 9 alkalommal került megrendezésre. A műsorban kidomborodik pünkösdi egyházi jellege, a műsor prózával bővül, megszűnik a színpadcentrikusság, képzőművészeti és más kiállítások is helyet kapnak, és itt valósul meg elsőként az országos gulyásfőző verseny. Szervezők: a Csemadok Vecsey Lajos Alapszervezete, a Fesztivál Árpád Művelődési Park és Jótékonyági Alap, Martos község.

A felsorolt rendezvények közül külön is szólni kell a *Bíborpiros szép rózsza országos népzenei vetélkedőről*. A területi elődöntőkkel kezdődő rendezvény több járási, regionális fordulót követően országos döntővel és gálával zárul. Népszerűségét bizonyítja, hogy első évfolyamán 160, a második 223 a harmadikon 300 együttes és szölista vett részt. A csoportok felkészülését a területi választmány által kiadott kiadványok is segítik. Főszervezője a Csemadok Dunaszerdahelyi Területi Választmánya. A verseny országos döntője egyben elődöntője a Vass Lajos Népzenei Szövetség Kárpát-medencei népzenei vetélkedőjének.

A MAGYAR SAJTÓ

Kulcsszavak: Írott sajtó – napilap, hetilapok, havilapok, elektronikus sajtó – magyar rádióadás, magyar televízióadás.

1. A MAGYAR SAJTÓ A RENDSZERVÁLTÁS IDEJÉN

A szlovákiai magyar sajtó 1989 végére a pártállami sajtóstruktúrát örökölte. A rendszerváltás idején volt pártlapja (a *Pravda* magyar megfelelője az *Új Szó*), ifjúsági lapja (a *Smena* napilap magyar megfelelője a hetente megjelenő *Új Ifjúság*), női hetilapja (a *Slovenka* magyar megfelelője, a *Nő*), kulturális hetilapja (a *Hét*, melynek nem volt szlovák megfelelője, ami abból adódott, hogy a laptulajdonos, a Csemadok KB bizonyos mértékben formabontó szervezet volt a szocialista táborban). Nem volt viszont szakszervezeti napilapja (a *Práca* magyar megfelelő nélkül jelent meg). A járási kommunista pártbizottságok kiadásában mind a 13 magyarlakta járásban volt járási hetilap (hol kétnyelvű, hol külön-külön szlovák és magyar). A *Csehszlovák Rádió*nak volt egy önálló magyar főszerkesztősége (amely a mai napig megmaradt), és volt egy félórás magyar televíziós magazin, amely színvonalában nem lett sokkal jobb azóta sem, bár a műsoridő lényegesen bővült.

A rendszerváltás idején a felvidéki magyar sajtó óriási lépéselőnyben volt. A csehszlovákiai viszonyokra jellemző volt ugyanis a bezártság, a szlovák sajtó munkatársainak egyetlen komoly hírforrása az ugyancsak pártközpont által ellenőrzött Csehszlovák Sajtóiroda (ČTK) volt, nyugati lapokat csak párthű, többször ellenőrzött munkatársak olvastak, a külföldi kiküldetések elképzelhetetlenek voltak teljes pártállami lojalitás nélkül, beleértve a sajtó munkatársainak beszervezését a pártállami titkosszolgálat ún. III/III-as ügyosztályába, illetve az általa irányított besúgóhálózatba.

Ennek ellenére a felvidéki magyar sajtó munkatársai a nyolcvanas évek összehasonlíthatatlanul nyitottabb magyarországi termékein nőhettek fel, a moszkvai blokk legszínvonalasabb hírműsorait a *Magyar Televízió* sugározta, s korlátozottan bár, mégis hozzá lehetett jutni a magyar napilapokhoz, hetilapokhoz, társadalmi és kulturális sajtótermékekhez. A szlovákiai magyar lapok publicisztikája sok esetben a magyarországi lapok publicisztikájával volt összehasonlítható, és a pártállami direktívák idején a szerzők és a szerkesztőségek nemegyszer bizonyos ellenzékiiséget képviseltek. Legismertebb példája ennek a magyar iskolákért folytatott folyamatos küzdelem, főleg a kétnyelvű iskolákat szorgalmazó politikai döntések idején a nyolcvanas évek első felében.

Ezt a helyzeti előnyét a szlovákiai magyar-ság a kilencvenes évek közepére elveszítette. A szlovákiai sajtótermékek majdnem mindegyike magánkézbe került.¹ A nyomtatott sajtó a kilencvenes évek elején, az útkeresés időszakában a szó legszorosabb értelmében leképezte a politikai terepet, és főleg a vélemény- és kommentárodalakon egyértelműen valamely politikai párt (mozgalom) vagy valamely politikus értékrendjét, politikai irányát támogatta. Ezt a módszert a szlovákiai magyar publicisztika nem alkalmazta, legalábbis nem a szlovák politikai elit irányában. Az elkötelezettség mégis megjelent, méghozzá a hazai magyar plurális pártstruktúra megjelenését követően.

2. A KILENCVENES ÉVEK ÉS A PIACVESZTÉS

A rendszerváltást követő eufóriában a magyar újságírók jelentős része abban a hitben élt,

hogy a megörökölt és átalakított magyar sajtó-struktúra bővíthető, és a szakma nagy fellendülésen mehet át. 1989. november 25-én a Cse-madok tanácstermében közel kétszáz újságíró megalakította a Csehszlovákiai Magyar Újságírók Szövetségét, amely 1990-ben kollektív tagja lett az újonnan életre hívott Szlovák Újságíró Szindikátusnak, és ezzel munkáját be is fejezte. A nagy lelkesedést követően jelentkeztek azok a gondok, amelyek egy rövid ideig tartó fellendülési fázis után a folyamatos leépülést sejtették. 1990 elején a sajtó munkatársainak jelentős része számára a fő téma az ideológiai rendszerváltás, a sajtószabadság és a kommunista rezsimmel való szembenézés volt. Senki sem foglalkozott a sajtó tulajdonosi struktúrájával, kevés szó esett a nyomdaktól és a terjesztőktől való függőségről. Emellett a sajtóba visszatértek az 1968 után perifériára szorított, jobbára idősebb újságírók, akik joggal követelték nemcsak helyüket, hanem pozícióikat is a lapoknál és a rádióban.

A rendszerváltás után először és egyben utoljára volt jellemző az éppen csak alakulató piacon az újságírók iránti nagy kereslet az aránylag kis kínálat mellett. A lapok ugyan felvették az 1968 után elbocsátott munkatársakat, hiányoztak viszont a tudósítók, a terepen mozgó tollforgatók, riporterek, hiányoztak a szlovák és akkor még cseh piacon bevethető kollégák, és hiányzott a nyelvtudással felvértezett, művelt publicisták rétege, amely a lapoknak irányt, profilt lett volna képes adni. A szlovák szakmához hasonlóan a szerkesztőségek – és a szerkesztők – menet közben tanultak, az újságírás a kilencvenes évek elején érdekes, de ropant hektikus szakma volt. Emellett a magyar újságírók egy részét felszippantotta a politika vagy a szlovák és a cseh szakma. Kis számban ugyan, de ezek a munkatársak a sajtó hektikus, átalakuló éveiben „hiánycikknek” számítottak.

Nem véletlenül használjuk állandóan a szlovák szakmával való összehasonlítást. Annak ellenére, hogy a magyar sajtó munkatársai számára a magyarországi szakma volt a követhető és követendő példa, a szlovákiai magyar újságírást a szlovákiai politikai, gazdasági és jogi környezet alakította olyannyira, hogy a ki-

lencvenes évek közepére a magyarországi szakma – mint referenciakeret – már nem működhetett.²

A szlovákiai magyar sajtóban három fontos központi lap vesztette el szlovák kiadóját. Először az *Új Ifjúság*, amely korszerűsítésének első fázisát, valamint a *Heti Ifire* való átnevezését még eltűrte a Smena Kiadóvállalat, de 1990-ben le is mondott a lapról. A magyar diákszervezetek által életre hívott DH-Press volt eleinte a megmentő, később, de már havi rendszerességgel a dunaszerdahelyi Tashy-Agrotrade vállalta a lap gondozását.

Hasonló sors érte a *Nő* című hetilapot is, hiszen a Szlovák Nőszövetség Živena Kiadóvállalata lemondott róla. 1991 októberében a szerkesztők a DH-Press szárnyai alatt újraindították a lapot, 1992-ben pedig a Magyar Asszonyok Ligája elnevezésű polgári társulás vette át az akkorra már csak kéthetente jelentkező lapot, de a folyamatos megjelenést biztosítani nem tudta. 1994-ben végül a Világi Oszkár által alapított Loar Kft. vette át a lapot, azóta Dunaszerdahelyen jelenik meg *Új Nő* címmel havi női magazinként.

A legnagyobb csapást minden bizonnyal az Obzor Kiadóvállalat döntése jelentette: a Cse-madok tulajdonában levő *Hét* (1991-től *A Hét*) kiadásáról mondott le. Az első pillanatban a vesztély nem látszott, hiszen a lapgazda a Cse-madok volt, és képes volt a lap folyamatos megjelenését biztosítani (a Cse-madok OV Hont Kiadója révén). 1995-re viszont elfogytak a források, a Cse-madok intézményes bázisa is válságba került, így az Ivan Hudec által vezetett kulturális tárca közvetlen támogatásokat megszüntető gyakorlatát³ a lap nem élte túl, s 1995 áprilisában megszűnt.

3. AZ ÚJ SZÓ HEGEMONIÁJA ÉS AZ ELLENLÉPÉSEK

Az *Új Szó* 1989-ig a szlovákiai magyar újságírók számára a karrier csúcsa, a sajtóstruktúrában pedig a szlovák *Pravda* után a második legfontosabb lap volt. Szlovákia Kommunista Pártja Központi Bizottságának sajtóorgánuma-

ként 1989 novemberében komoly szakmai váltságba került. Máig érdekes olvasmány az a néhány lapszám, amely 1989 november végén és december elején látott napvilágot. A november 17-i prágai tüntetésről az *Új Szó* nem is tudósít. November 23-án meg sem említi a hírhedt Milan Václavík beszédét.⁴ November utolsó napjaiban tudósítói krónikák formájában összegzik szórmentén az előző napok eseményeit, majd november 27-én, az általános sztrájk napján Szilvássy József főszerkesztő-helyettes tollából jelenik meg egy fontos írás Válaszúton címmel.⁵ Ettől a naptól kezdve az *Új Szó* valóban folyamatos átalakuláson megy át, és saját cselekvési platformjának megfelelően 1990 januárjára „független napilap” alcímmel jelenik meg. Ugyanekkor lemond főszerkesztői posztjáról Kiss József, az SZLKP KB Titkárságának tagja, aki 1986-tól vezette a lapot. Helyére – ezúttal szerkesztőségi szavazás eredményeként – Szilvássy József kerül.

Az 1990-ben még 90 ezres példányszámban megjelenő lap a legbefolyásosabb hazai magyar sajtótermék. A rendszerváltás politikai vezetői felismerve a sajtó fontosságát egyrészt folyamatosan tájékoztatják az addigi (pártstruktúrák) napilapokat is, de a struktúra átalakítása világában új sajtótermékek megjelenésével kezdődik.

1989 decemberétől napilapként jelenik meg a Nyilvánosság az Erőszak Ellen lapja, a *Verejnost'.* 1990 tavaszától a szlovák kormányhivatal kiadásában (sic!) megújul az 1948 óta szünetelő *Národná obroda*, 1990 decemberében a pozsonyi Comenius Egyetem Bölcsészettudományi Karának újságíró szakos hallgatói megalapítják a *Zmena* című hetilapot.⁶

A magyar sajtópia első átalakítási kísérlete a Nyilvánosság az Erőszak Ellen koordinációs irodája által kiadott lap, a *Nap* nevéhez fűződik. A *Nap* a *Verejnost'*hoz hasonlóan kívánt alternatív országos sajtótermék lenni, s bár alcímében a „független napilap” szerepel, sosem vált napilappá. Eleinte hetente kétszer jelent meg, s érdekessége, hogy alapvetően nem újságírók hozták létre. Az első főszerkesztő, Hunčík Péter nehezen toborzott szerkesztői gárdát (az *Új Szóból* csak két hivatásos szer-

kesztő igazolt át az új laphoz, egy a külpolitikai, egy pedig a sportrovatból).

A *Nap* alapításakor már jelentkeztek azok a problémák, amelyek egyébként az elkövetkező néhány évben oly jellemzőek maradtak. Bár piaci versenyről még szó nem lehetett, az ország nem a piacgazdaság építésének lázában, hanem a forradalom eufóriájában élt, az *Új Szó* a *Napot* kezdettől fogva komoly konkurensnek tekintette. A szerkesztők egy része ugyan kapott felkérést arra, hogy vegyen részt egy új, független lap arculatának és tartalmának formálásában, a biztos háttér, biztos állás és a nagy szerkesztőség nyújtotta kényelem mind olyan tényezők voltak, amelyek a *Napot* a hivatásos publicisták számára nem tették vonzóvá.

A *Nap* egyébként éppen az *Új Szó* 41. születésnapján jelent meg (1989. december 15-én, ugyanazon a napon, melyen a *Verejnost'*, s csak a történelmi hűség kedvéért jegyezzük meg, hogy a rendszerváltás utáni valóban első nyomtatott sajtótermék volt, mivel nyomtatására a *Verejnost'* című lap előtt került sor), vezércikke pedig a szabad sajtóról szólt. Az első olyan kísérlet volt, amely pluralizálta volna a szlovákiai magyar sajtót, s ezt 1990-ben legalább jelenlétével meg is tette. Amire viszont a *Nap* sem készült, készülhetett fel, az a lap túlélését biztosító piaci háttér megteremtése volt. A *Nap* kiadója nem tudott szembeszállni a többéves, immár a megszokás által is életben tartott terjesztői piaccal, az előfizetésekkel, amelyek a hagyományos lapokat még évekig éltették. Példányszáma és reklámpiacja kevés volt ahhoz, hogy hathatósabb források nélkül talpon maradjon, a forradalmi mandátummal hatalomra kerülők pedig nem voltak képesek arra, hogy hatalmi szóval, költségvetési források átutemelésével erősítsék meg a rendszerváltás utáni első – sajnos csak úgynevezett – napilapot.

Azt viszont már nem állapíthatjuk meg, hogy az újonnan alakuló hatalmi struktúrák érintetlenül hagyták volna a sajtópiaot. A *Nap* tartalmát tekintve egyértelműen a Nyilvánosság az Erőszak Ellen mozgalom koalíciós partnereként tevékenykedő Független Magyar Kezdeményezés (FMK) értékrendjét képviselte. Ugyanebben az időben az *Új Szó* tartalmilag

lényegesen diverzifikáltabb képet mutatott még akkor is, ha 1990-es főmunkatársainak kommentárjai inkább a liberális FMK értékrendjét követték.⁷ A liberális értékrendet valló FMK, majd később a Magyar Polgári Párt komoly publicista háttérrel rendelkezett, a szlovákiai magyar sajtó legbefolyásosabb kommentátorai sokkal inkább vallottak liberális nézeteket, ezért időnként a kor olvasójának szemében olyan kép alakulhatott ki, mintha az Együttélés Politikai Mozgalomnak és a Magyar Kereszténydemokrata Mozgalomnak nem lenne sajtója. Mindezek mellett akár furcsaságként is elkönyvelhetjük, hogy a liberális FMK idővel úgymond lemondott a *Nap*-ról, és sokkal inkább az *Új Szó*-ban óhajtott befolyást szerezni.⁸

Eközben a *Nap* kiadását 1990 közepétől a Danubius Kiadó vállalta, 1991-ben a *Nap* Kiadó vette át, és a szerkesztőség Dunaszerdahelyre költözött. A lap 1992-től hetilapként jelent meg, következetesen a liberális értékeket vallva. 1995-ben a közvetlen állami támogatások befagyasztásakor szűnt meg. Jelenléte a lappiacon viszont roppantul fontos volt. Egyrészt részben megtörte az *Új Szó* hegemoniáját, másrészt az *Új Szó* szerkesztését és tartalmát – konkurenciát jelentve a napilapnak – sokkal színvonalasabbá tette. 15 év távlatából mondható ki nyugodt lelkiismerettel, hogy a *Nap* annak ellenére, hogy a piacon nem maradt meg, új lehetőséget és új látásmódot jelentett a szlovákiai magyar sajtóban. Ez akkor is igaz, ha az új lehetőség nem lett kiaknázva, s az új látásmód is csak fokozatosan, a lehetőségekhez képest nagyon lassan került a szlovákiai magyar sajtóba.

Az *Új Szót* 1990-től a továbbra is állami Apollopress Kiadóvállalat adta ki. Az Apollopress tulajdonképpen a pártállami Pravda Kiadó állami vállalatát átalakult új szervezeti formája volt ugyanúgy, mint az utána megalakult Slovakopress Állami Vállalat. Bár a kiadó nem volt többé pártcég, függősége az államtól egyértelmű volt. Az *Új Szó* privatizációját rengeteg vád érte, sok volt körülötte hírlapi kacsa és a találgatás, azt viszont egyértelműen megállapíthatjuk: a privatizáció megmentette az *Új Szót*. Visszatekintve ugyanis egyértelmű, hogy az *Új*

Szót hasonló sors várta volna, mint a *Smena* című ifjúsági napilapot.⁹

A Vox Nova Részvénytársaság 1992-ben alakult, és az *Új Szó* 49 szerkesztője alapította. Tekintettel arra, hogy a szlovákiai magyar piacon nem volt olyan tőkeerős vállalkozás, amely az *Új Szót* megvehette volna, a magyarországi források pedig ebben az időben erőteljesen kormányzattól függőek voltak, a szerkesztőség vezetése külföldi partnert keresett. A két ajánlkozó kiadóból végül is a francia Socpress, a Hersant család kiadója került ki győztesen. A szerkesztőség akkor még vajmi keveset tudott a francia cég anyagi gondjairól. „Az vezérelt minket, hogy a kiadó elsősorban regionális termékeket keresett s nemcsak országos, de vidéki lapja is volt. Ugyanúgy a kiadó nyomdavasárláson is törte a fejét” – nyilatkozta az *Új Szó* 55. születésnapján Szilvássy József.

A franciák a Vox Nova Rt. 51 százalékát szerezték meg tőkeemeléssel, és 1996-ig voltak a lap többségi tulajdonosai. A lapot a nyomdai szedéstől függetlenné tették, elektronizálták a szerkesztőséget, de a lap tartalmába semmilyen módon nem avatkoztak be. Ez volt egyébként az *Új Szó* utolsó olyan korszaka, amikor alkalmazottai a szlovák piaccal összehasonlítható, sőt jobb feltételek és bérek mellett dolgozhattak.

A francia tulajdonos idején az *Új Szó* nyereséges volt. Ez volt viszont a szlovákiai magyar sajtó utolsó olyan periódusa, amikor erőkoncentráció és piaci koncentráció révén megerősödve várhatta volna a rosszabb gazdasági mutatókat és az olvasók életszínvonalának romlását.

A francia tulajdonosú periódus idején született meg a másik nagyon fontos szlovákiai magyar sajtótermék, amely az *Új Szó* hegemoniáját szerette volna felszámolni, s párhuzamos napilapként az *Új Szó* alternatíváját óhajtotta felkínálni. 1991. július 18-án Mészáros János főszerkesztő címoldalas kommentárjában egyértelműen az *Új Szónak* üzent hadat a *Szabad Újság* indulásakor.¹⁰ A *Szabad Földműves* utódként megjelenő *Szabad Földműves Újság* 1991 februárjától jelent meg, s júliusban váltott nevet. A lap egyébként hasonló szerkezetben, hasonló szerkesztésben és hasonló témákkal jelent meg, mint az *Új Szó*. A *Naptól* eltérően vi-

szont nem a forradalmi eufória idején jelent meg, megjelenésének háttérében már komoly számítások voltak, az alapítók nagyon jól megéreztek egy vidéki magyar napilap fontosságát. Az agráriumban található szabad forrásokat viszont rosszul mérték fel. A Gazda Kft. ugyanis a szlovákiai magyarság mezőgazdasági üzemekre alapozott abban az időszakban, amikor a kollektív földművelés, a mezőgazdasági üzemek sora már elindult a leépülés útján.

Ettől függetlenül a *Naphoz* hasonlóan a *Szabad Újság* komoly feladatot vállalt: pluralizálni a szlovákiai magyar napilappiacot. Tette ezt akkor, amikor a nyomdaköltségek és a terjesztési díjak még lehetővé tették az aránylag olcsó lapelőállítás, az elfogadható lapárakat, ami miatt a két lap olvasótáborának egy részében átfedés volt tapasztalható. A befolyásos szlovákiai magyar vidéki értelmiség értelemszerűen mindkét napilapot olvasta, a *Szabad Újság* pedig sok olyan olvasót szerzett meg a piacon, akik az *Új Szó* inkább liberális értékrendjét kifogásolták, várva a konzervatív, nemzeti, keresztény értékek megjelenítését is. A *Szabad Újság* indulásakor hasonló gondokkal küszködött, mint a *Nap*: kevés volt a tapasztalt, szakképzett szerkesztő. Mindamellet a *Szabad Újság* összetoborzott egy napilapot üzemeltetni, kiadni képes szerkesztőseget, lehetőséget adva pályakezdő tollforgatóknak is.¹¹

A lap anyagilag két évig bírta, eladásából és reklámpiaci bevételeiből nem volt képes megmaradni. Mindenesetre az *Új Szó* hegemoniáját erőteljesen megnyirbálta, és olvasói táborából jelentős réteget szippantott el. A *Szabad Újság* 1993 nyarától hetilapként jelenik meg, jelenleg a Madách-Posonium Kft. gondozza. Érdekessége, hogy magyarországi támogatások segítségével a Mečiar-kormány alatt, az Ivan Hudec nevéhez kötődő pénzbefagyasztás idején sem szüneteltette a megjelenést.

4. HETILAPOK – KISEBBSÉGBEN A TÚLTÉLTETT PIACON

A hetilappiac számára a kilencvenes évek első fele jelentette az aranykort. Egyrészt megma-

radtak a pártállami struktúrából örökölt hetilapok, amelyek a rendszerváltást követően valóban színesebb és főleg szabadabb tartalommal jelenhettek meg, másrészt új hetilapok alakultak, még ha napilapokból is. Emellett megnyílt a piac a magyarországi – egyébként sokszor nagyon színvonalas, de drága – hetilapok előtt, mert megszűnt a pártállami ideológiai határ.

Ennek ellenére mára csupán két meghatározó, országos terjesztésű hetilap maradt: A *Vasárnap* és a *Szabad Újság*.

A *Nő*, a *Nap* és a *Hét* megszűnéséről már szoltunk. A *Nő* megmentésére tett két kísérlet (a DH-Press, majd a Magyar Asszonyok Ligája, ill. később a Loar Kft.) közül a második sikeres lett, s bár a hetilap nem maradt meg, a magyar piac egy női folyóirattal lett gazdagabb. A *Hét* megmentése érdekében még 1996-ban alakult az MGM-7 Kft. Morvay László vezetésével. Az 1996 márciusában új számozással megjelenő lap a próbaszámon kívül csak három számot volt képes megélni, a kiadó ugyanis nem mérte fel vállalkozásának anyaghiányát.

A *Vasárnap* a piacon adminisztratív véletlen folytán jelent meg önálló hetilapként. A *Vasárnapi Új Szó* 1968-tól jelent meg a napilap hétvégi mellékleteként. A kiadó önállóan is forgalmazta, példányszáma a nyolcvanas években meghaladta a százezret. 16 oldalas, két-színnyomású újságformátuma 1990-ben is megmaradt. A terjesztőláncokkal folytatott ártárgyalásokon derült ki, hogy a lap hétvégi mellékletként történő terjesztése lényegesen drágább, így még az Apollopress Kiadó döntött úgy, hogy önálló hetilapként jegyezteti be. A ma 37. évfolyamát író hetilap tulajdonképpen csak 14. éve önálló. Virágkorát a kilencvenes évek végére érte el. 16 oldalon teljes színnyomásban, újságformátumban jelent meg, negyvenoldalas tv-műsort tartalmazó Hang-Kép melléklettel. Akkor példányszáma 70 ezer fölött volt, de a szerkesztőség évek óta igyekezett a *Vasárnapot* színes magazin formátumú lappá alakítani.

Az újságformátumú *Vasárnap* nem volt érdekes a reklámpiac számára, az olvasott és egyre nagyobb népszerűségnek örvendő Hang-Képet viszont a reklámpartnerek melléklet lé-

vén nem vették komolyan. 2001-ben született a döntés, hogy a lap átalakul magazin formátumú, teljes színnyomású, 64 oldalas hetilappá. A döntés után viszont a lap példányszáma zuhanni kezdett. Míg az *Új Szó* 2000-ben 30 ezres ellenőrzött átlagpéldányszámban kelt el, 2003-ra ez a szám 28 ezer alá csökkent. Ez a példányszám stabilnak mondható. Ugyanezen időszakban a *Vasárnap* 20 ezer vásárlót veszített.¹² A lap egyébként megalakulása óta szervesen kapcsolódik az *Új Szó*hoz, s ez nem csak a közös kiadót jelenti. 2001-ig az *Új Szó* mindenkori főszerkesztője állt a *Vasárnap* élén is, a lapot főszerkesztő-helyettes szerkesztette (1990-től Zsilka László és Szücs Béla, 1993-tól Miklósi Péter, 1996-tól Kövesdi Károly), 2001-ben önállósult a lap vezetése (Klein Melinda, 2003-tól Lovász Attila).

A *Szabad Újság* 1993-tól hetilap. Újságformátumban, 16–32 oldalon jelenik meg, tartalmát tekintve elsősorban konzervatív, nemzeti irányvonalat képviselve. Az elmúlt négy évben példányszáma stabilnak tekinthető (a 16 ezer eladott példány csak becslült adat, a lap példányszámát az ABC nem ellenőrzi). Egyébként a *Vasárnap* és a *Szabad Újság* egymásnak nem tartalmi konkurenciái. A *Vasárnap* családi magazinként fogalmazza meg önmagát, míg a *Szabad Újság* közéleti hetilapként.

A hetilapok piacán a kilencvenes évek második felében nőtt a magyarországi hetilapok eladása. Tekintettel arra, hogy a hetilapok tartalmukat tekintve nem kötődnek annyira a szlovákiai magyar identitáshoz, mint a napilapok, az olvasók természetes módon keresték és kapták meg a piacon a családi magazinoktól kezdve a legolcsóbb bulvárig mindazt, amire igény volt. A piac igazi átalakulása az uniós belépés után várható, feltehetően a szabad remittendás piac növelni fogja a magyarországi termékek eladását.¹³

5. PIAC: AMIKOR A PLURALITÁS MÁR SZÉTFORGÁCSOLÓDÁS

Míg a szlovák sajtópiacon a többszöri átalakítások és átrendeződések után a vezető kiadók a

reklámpiacra való tekintettel inkább piaci pozíciójukat erősítvén a források és a kiadott lapok koncentrálására törekedtek, a magyar piacon az „ahány lap, annyi kiadó” elve érvényesült. Zömében egy-két személyes kft.-k adták ki a lapokat, főleg a régiókban, jelentősebb alaptőke nélkül, s még azt is nagyon gyorsan felélték. A szétforgácsolt kiadói piac a reklámügynökségek számára egyre kevésbé volt érdekes.

A szlovák szerkesztőségek jelentős forrásokat szabadítottak fel új munkatársak megszerzésére, az újságírószakma a piacon a jobban fizetett és attraktív szakmák közé került, amit a kereskedelmi televíziók és rádiók megjelenése tovább fokozott. A szlovák fiatal kezdő újságíró számára létezik perspektíva, létezik karrier. Eközben az újságírás a szlovákiai magyar kiadókban egyre kevésbé vonzó. A szűkülő piacon alacsonyabbak a bérek, a felnövekvő generációk folyékonyan beszélnek és írnak szlovákul, a fiatalabbaknál természetes legalább egy idegen nyelv ismerete, természetesen az angol dominanciájával. Ilyen tudással felvértezve a kezdő szlovákiai magyar értelmiségi nem szorul a kisebbségi piacra, s a jobban fizetett szakmáknál köt ki. Nemegy tehetséges szlovákiai magyar fiatal dolgozik többségi kiadónál, szlovák lapnál, sőt szlovák tévéársaságnál.

Jelenleg nincs áttekintésünk arról, hány szlovákiai magyar tanult vagy tanul Magyarországon médiakommunikációt vagy a sajtóban is felhasználható marketingkommunikációt. Egy biztos: magyar újságíró-diplomával 2003-ig egyetlen magyar fiatal sem helyezkedett el jelentősebb szlovákiai magyar sajtóterméknél. Tehetséges fiatalok és középkorú újságírók közül viszont néhányat elszippantott a magyarországi piac. A rendszerváltás fiatal írástudóinak nagy része a sajtón kívül helyezkedett el, a mai negyvenesek közül nagyon kevesen dolgoznak szlovákiai magyar lapnál vagy a rádióban.

A kilencvenes évek során természetesen a felvevőpiac is megváltozott. A kisebbségi magyar lapokat még a kilencvenes évek elején is sokan csak azért vásárolták (fizették elő), mert magyarok voltak. Egy-egy családban akár több sajtóterméket is megvásároltak, a szlovák nyelvűt is beleértve, hiszen nagyon olcsó volt.

A mai negyvenesek és a fiatalabbak már nem azért olvassák a magyar sajtót, mert a szlovákot nem értenék, hanem azért, mert a kisebbségi specifikumot, az őket érdeklő problémák felvetését, leírását, esetenként megoldását várják el tőle. Ha egy magyar sajtótermék nem teljesíti a hozzá fűzött olvasói reményeket, nincs lehetősége a túlélésre.

Nagyon fontos – a sajtópiacot egyértelműen befolyásoló – tényező a szlovákiai magyar vidékek elszegényedése. A legnagyobb munkanélküliségi mutatóval rendelkező szlovákiai járások kétharmada a magyarlakta déli országrészekben található. Rekordnagyságú munkanélküliségi mutatóval éppen Nógrád, Gömör, Hont magyarlakta járásai rendelkeznek. Ezzel párhuzamosan a Szlovákiába települő külföldi beruházások, infrastruktúra híján, éppen a magyarlakta vidékeket kerülik el – kivéve Pozsony vonzáskörzetét. A magyar sajtó jelentős hányada a Csallóközben és a Mátyusföldön fogyni, bár megjegyzendő, hogy a Median piacutató csoport felmérései alapján a relatív példányszám tekintetében a szlovákiai magyar sajtótermékek a szegény vidékeken a legerősebbek.¹⁴

Ugyancsak fontos jelenség, hogy a szlovákiai magyarok 90 százaléka vidéken, kétharmada falun él. Míg a szlovákiai szlovák lapok már a megyei szintű városokban a koncentrált (tehát olcsó) terjesztéssel is nyereséget tudnak produkálni, addig a szlovákiai magyar sajtótermékeket néha olyan helyekre is el kell juttatni a szóróványvidékeken, ahol pl. saját terjesztőhálózat veszteségessége okán szóba sem kerülhet. A szlovák napilapok akár városi olvasótáborra is berendezkedhetnek, a magyar lapoknak számolniuk kell a vidéki terjesztés minden gondjával.

Emellett a magyar nyelvű sajtótermékek fajlagos költségei a szlovákoktól nem térnek el, s napilap vagy rádióadás esetében még magasabbak is – a szlovák és cseh hírügynökségi jelentéseket és hírforrásokat ugyanis fordítani kell.

Ugyanakkor érdekes jelenség, hogy éppen a szlovákiai magyar sajtótermékek a legsikeresebb kiadványok a relatív példányszámot tekintve. A szlovákiai magyar lapok a megszólít-

ható, rendelkezésre álló piac nagy százalékát szólítják meg (a *Patria Rádió*t a lakosság 7 százaléka, tehát a szlovákiai magyarok legalább hetven százaléka hallgatja rendszeresen, a *Vasárnap* piaci penetrációja meghaladja a 15 százalékot, olvasottságban a 60 százalékot, aminek a piacvezető német vagy angol lapok is örülnének).¹⁵ A lapok viszont az abszolút eladott példányszám függvényében tudnak nyereséget termelni, tehát a relatív példányszám-mutató legfeljebb a szlovákiai magyar kiadók búslakodó örömeire szolgálhat.

A piaci penetráció felvidéki magyar adatai azonban rámutatnak egy nagyon fontos tényezőre is: a rendelkezésre álló piac nem bővíthető. Nincs hová terjeszkedni, és az uniós csatlakozás után inkább további átrendeződésre lehet számítani, mint a jelenlegi pozíciók megtartására. A magyarországi kiadók számára ugyanis a félmillió szlovákiai magyarság a vámhatárok teljes megszűnésével a piac egy újabb, aránylag kis költséggel megszólítható szegmensét jelentheti, ami a specifikus, kisebbségi sajtó helyzetét még inkább ronthatja. Ennek egyetlen ellenszere a felvidéki magyar lapok magyarországi terjeszkedése lehetne, de ennek nagyon kicsi a valószínűsége.

6. ELEKTRONIKUS SAJTÓ

A pártállami struktúrákat a legkevésbé az elektronikus sajtó piacán érintette a rendszerváltás, természetesen csak kisebbségi vonalon. Míg az elektronikus sajtó az elmúlt 13 évben óriási változásokon esett át, kereskedelmi rádióadók, majd televíziók jelentek meg a piacon nem kis sikerrel, a kisebbségi piacon e téren alig történt változás.

A *Csehszlovák Rádió* (később a *Szlovák Rádió*) Magyar Főszerkesztősége 1989-ben heti 36 órát sugárzott. 13 év alatt kétszer változtatott műsorstruktúrát, sugárzási ideje heti 42 órára nőtt. A magyar műsort önálló szerkesztőség szerkeszti, gazdasági és személyzeti jogkörrökkel felruházott főszerkesztővel, négy éve *Patria Rádió* címmel. A magyar adás önállóságát még a puha diktatúras Mečiar-korszakban

sem vonták kétségbe, bár a szerkesztőségre (közszolgálati, magyarán állami rádió lévén) óriási politikai nyomások nehezedtek. Az adásnak egyébként nem csak pártállami múltja van, 2003-ban volt 75 éves, s a háborút követő időszak rövid kihagyásától eltekintve folyamatosan sugároz.

Jelenlegi struktúrája és műsora az európai közszolgálati adók kisebbségi adásaival vagy összehasonlítható, vagy jobb azoknál. A *Pátria Rádió* finanszírozását, szerkezeti felépítését és sugárzását tekintve nyugodtan nevezhető olyan sztenderdnek, amely az uniós országokban példaértékű. A *Pátria Rádió*t 1990-ben Protič János, 1991-től Papp Sándor jegyzi főszerkesztőként.

Merőben más a helyzet a *Szlovák Televízió* magyar műsoraival. A rendszerváltás idején heti 30 perces műsort sugárzott a televízió második csatornája, s a helyzet évekig nem változott. Sőt, Vladimír Mečiar második, de főleg harmadik kormányának idején a *Szlovák Televízió* volt az aktuális politikai hatalom egyértelmű kiszolgálója, s ez a magyar szerkesztőséget sem hagyta érintetlenül. Csak 1998 után, a Magyar Koalíció Pártjának kormányzati szerepvállalásával indult meg a napi néhány perces magyar hírműsor és a hetente egyszer sugárzott negyvenperces magazin. A televízió magyar adásának komoly hátránya, hogy létezése óta (1981) mindig valamelyik főszerkesztőség elűrt része volt saját költségvetés és gazdasági jogkörökkel felruházott vezetés nélkül. A jelenlegi szerkesztőség sem autonóm, a hír- és publicisztikai fősztályhoz sorolva készíti műsorait. Bár az adásnak komoly gesztusjellege van, nem tekinthető befolyásos, véleményformáló adásnak.

A kereskedelmi rádiózás és televíziózás nem mutatkozott meg a magyar nyelvű műsorok sugárzásában. Kivételt képeznek a néhány helyen működő *városi televíziók*, amelyek léte viszont egyértelműen az önkormányzati szervek döntésétől – és pénzétől – függ. A piac méreteit tekintve nyereséges magyar elektronikus médiát Szlovákiában nem lehet működtetni. A magyarok lakta vidék majdnem teljes egészén fogható a közszolgálati *MTV 1*, nagy részén az *RTL Klub* vagy a *TV 2*, a magyarok lakta vidék kö-

zel kétharmadán mindkettő. Ezenkívül a magyar országos sugárzású kereskedelmi rádiók jelentős része gond nélkül fogható, bár állomásokra lebontva nem létezik hallgatottsági felmérés.

Újabb jelenség a *világhálón* publikált információk áradata. Erről 2004 elején olyan adat, amely bármilyen formában értékelhető, nem rendelkezünk. A lapok egy része rendelkezik internetes verzióval (*Új Szó Online*, *Vásárnap Online*, a kilencvenes évek elején szlovákiai kiadásként is megjelent az *Internetto* elektronikus lap, honlapokat üzemeltetnek kiadók, társadalmi szervezetek, polgári társulások, politikai pártok). Az internet révén közölt információk hatásáról, olvasói fogadtatásáról eddig semmilyen kisebbségi felmérés nem született.

7. MILYEN TEHÁT A SAJTÓ HELYZETE?

Az előzőekben vázoltak alapján megállapíthatjuk, hogy a szlovákiai magyar sajtópiacon a piacvesztés és a leépülés jellemzi. Ennek velejárója a szakmai színvonal többségi termékekkel összehasonlítva lényegesen lassúbb változása, növekedése. A hazai szlovák lapokat a költségszökkentés, a létszámleépítés őket is érinti, a szlovák lapok komoly utánpótlással rendelkeznek, hiszen négy hazai egyetem is rendelkezik akkreditált újságírás- vagy kommunikációs képzéssel, a felvehető diákok számát jócskán meghaladó jelentkezőkkel, a napilappiac viszonylag stabil, vezető lapjainak mutatói az elmúlt három-négy évben nem változtak. A hetilappiac állandó átalakulásban van, új és új termékek jelennek meg és szűnnek meg, de hatásuk a közvélemény formálására jelentéktelen.

A lappiac bulvarizálódása, az ún. klippek olvasótábor megjelenése nem magyar specifikum. Érdekességgé viszont megemlíthető, hogy a szlovákiai magyar olvasó, hallgató jóval hűségesebb, a vásárlók a lapok hibáit hajlamosak elnézően kezelni, a magyar lapok példányszámcsökkenése nem nagyobb, mint a szlovákiai átlag. És még valami: míg a szlovák piacon

az olvasók a lapokat kifejezetten piaci terméként kezelik, a hazai magyar olvasó a lapokra továbbra is mint intézményre tekint.¹⁶ Ez a tény megnyugtató a piaci elhelyezkedés tekintetében, roppantul veszélyes viszont a szerkesztőségek számára. Akármennyire tekinti is az olvasó e lapokat intézménynek, abban a pillanatban, amikor a standon meg kell vásárolnia, vagy az előfizetői szelvényt ki kell fizetnie, a lap termék, és alapvetően az eladásából él. Az intézményként való kezelés egyik ismérve, hogy a lapok közpénzekre jogosultak, és akkor is megjelennek, ha az olvasó nem tartja el őket.

Az elmúlt 15 év további komoly kérdéseket vet fel. Az egyik, vajon képes-e a szlovákiai magyar sajtóstruktúra eleget tenni a sajtó klaszszikus feladatainak, képes-e a reflexióra, az ön-reflexióra és a társadalmi kontroll szerepének ellátására. („A sajtó feladata meggátolni a hatalmat gyakorlókat abban, hogy hatalmukkal saját belátásuk szerint éljenek vagy visszaéljenek.”¹⁷) Ahhoz, hogy e feladatokat ellássa, függetlennek kell lennie. A rendszerváltás után a függetlenséget mint a kormányzattól és a pártoktól való függetlenséget fogalmazta meg a sajtó. A forradalmi eufória idején rendhagyó módon párt által alapított *Nap* és *Verejnost'* tulajdonképpen az akkor még mindig kommunista struktúrák által birtokolt napilapok ellensúlyozására szolgált. Ugyanígy rendhagyó volt a *Národná obroda* kormány általi alapítása. E forradalmi időszaktól eltekintve a szlovákiai újságírásban nem létezik állami tulajdonú (vagy közszolgálatinak nevezett, de közvetve állami) nyomtatott sajtótermék. Ugyanúgy a politikai pártok által kiadott időszak kiadványok sem tekinthetők sajtónak (s az olvasók nem is tekintik annak).

A függetlenség mára már egyértelműen az anyagi függetlenséget jelenti. A szlovákiai magyar struktúrában az országos terjesztésű lapok léte, megjelenése egyelőre nem támogatásfüggő. Magyarán: az *Új Szó*, a *Vasárnap*, a *Szabad Újság* vagy az *Új Nő* feltehetően támogatások nélkül is képes lenne megjelenni, persze kérdéses, milyen formában és milyen kivitelben. A kisebbségi sajtó jelentős része viszont támogatásoktól egzisztenciálisan függő.

E dolgozat kereteiben éppen csak megemlíthetők a regionális lapok, hiszen mindegyik magyar regionális termék közpénzekből vagy önkormányzati forrásokból jelenik meg. Az elektronikus média tanácsait politikai úton kreálják, és a parlament szavazza meg őket. Politikai függetlenségről már emiatt is nehéz beszélni.

A szlovákiai országos terjesztésű sajtótermékek, köztük az *Új Szó* mint egyetlen napilap, évente több forrásból is pályázik közpénzekre, közszolgálati feladatainak ellátását támogatandó. A támogatásokat olyan testületek hagyják jóvá, amelyek kialakításába komoly beleszólása van vagy a hazai, vagy a magyarországi kormányzatoknak. Addig, amíg e támogatások nem létfontosságúak, különösebb baj nincs. A példányszámmutatók és a magyarországi piac várható terjeszkedése viszont azt eredményezheti, hogy a kisebbségi sajtó semmiben sem fog eltérni az Európában szokványos kisebbségi lapoktól, amelyek többforrású finanszírozása mellett ugyan komoly kulturális és közszolgálati szerepeket vállalnak, de a sajtó klasszikus ellenőrző és reflektáló szerepeit ellátni képtelenek. Olyanok hát, mint a rezervátumok sajtótermékei, legyenek bármilyen szépek, igényes kivitelűek és olvasottak.

8. A JÖVŐ

A szlovákiai magyar piac minden jel szerint önálló piacként megszűnik létezni. Míg a romániai magyarság elég komoly lélekszámú része tömbben, földrajzilag is egységes, körülhatárolható helyen él, a „felvidéki magyarság” fogalma a trianoni döntés után keletkezett messzertésges fogalom. A Csallóközt és a Mátyusföldet leszámítva a szlovákiai magyarok az egykori történelmi vármegyék elszakított északi részén élnek, régiójuk természetes központjai általában Magyarországon találhatók, a szlovákiai magyarság táji, történelmi tagolódása okán sosem volt pontosan meghatározható etnikum, és Pozsony csak a magyarság egy kis része számára volt természetes központ. A törvényalkotás, a kormányzás tekintetében Po-

zsony ugyan fővárosa marad, de jobbára egyéb vonzaskörzetekhez tartozva a magyarországi piacot fogja bővíteni a felvidéki magyarság. Míg 1948 óta a felvidéki magyarok számára a „központi” vagy „országos” sajtótermék az volt, ami Pozsonyban jelent meg, a helyzet már most változóban van: az uniós tagság elérésével, de főleg a schengeni egyezmény érvénybe lépésével a központi vagy országos lap (adó, televízió) a budapesti terméket fogja jelenteni. A Pozsonyban kiadott sajtótermékek regionális termékekkel válnak. Ha ehhez a helyzethez a szlovákiai magyar sajtóstruktúra alkalmazkodni tud, van reménye a túlélésre. Ha a helyzethez való alkalmazkodás elmarad, a felvidéki magyar sajtótermékek jelentős része piacvesztés okán megszűnik. Az elkövetkező évtized nagy kihívása, egyben nagy gondja is ez. Arról nem is szólva, miként alakul, alakulhat a magyar népesség száma, mennyire befolyásolja majd a gazdagabb vidékeken a kényelemből fakadó asszimiláció és a szegényebb vidékeken a perspektívák hiányában bekövetkező elvándorlás. Az esetleges új etnikai térképek rajzolásakor a felvidéki magyar sajtó nem befolyásoló tényező lesz; feltehetően már az is sikernek számít majd, ha krónikásként jelen lehet.

9. ORSZÁGOS TERJESZTÉSŰ SZLOVÁKIAI MAGYAR SAJTÓTERMÉKEK

9.1. Új Szó

A szlovákiai magyarok jelenleg is egyetlen napilapja 1949. december 15-től jelenik meg folyamatosan. 1989-ig az állampárt központi bizottságának napilapja volt, jellemezheténk akár a pozsonyi *Pravda* magyar testvérnapjaként is, nem volt viszont annak mutációja.

Az 1989-es rendszerváltás idején közel 90 ezres példányszámban jelent meg ún. közép-európai újságformátumban (vágott A3) nyolc oldalon.

A rendszerváltást követően 1990 januárjától „független napilap”, 1994 novemberétől „szlovákiai magyar napilap” alcímmel fogalmazza meg önmaga identitását. A rendszervál-

tás utáni időben két évig az állami tulajdonban lévő Apollopess, majd Slovakopress vállalat adja ki, 1992 őszén a szerkesztőség megalapítja a Vox Nova Részvénytársaságot, amelybe ugyanebben az évben külföldi befektetőként belép a Socpress francia kiadóvállalat. A Hersanték tulajdonában levő Socpress (amely 1993-tól a *Magyar Nemzet* és a *Národná obroda* többségi tulajdonosa is volt) 1995-ben a hazájában támadt komoly anyagi gondjai miatt kénytelen eladni lapjait, Csehországban és Szlovákiában csomagban árulta részesedését. Így az *Új Szót* kiadó Vox Nova Rt. többségi tulajdonosa 1996-tól a düsseldorfi Rheinische Allgemeine Verlag und Druckerei, amely többek közt a sikeres cseh *Mladá Fronta Dnes* és a *Lidové noviny* többségét is megszerezte, két komoly regionális cseh lappal és két nyomdával együtt. A düsseldorfiak 1999-ben válnak meg a Vox Nova ekkorra már közel 90 százalékosra nőtt tulajdonrészétől, helyükre az ugyancsak német Passauer Verlagsgruppe kerül, amely a szlovákiai regionális lapok nagyobb részét, valamint az országos *Sme* napilapot kiadó Grand Press Részvénytársasággal lép fúzióra 2001-ben. A közös – Petit Press Rt. nevet viselő – cég az *Új Szó* jelenlegi kiadója, egyben a *Vasárnapot* is jegyzi.

A napilap példányszáma 1990-től fokozatosan csökkent, a pártállam idején mesterségesen 90 ezresre duzzasztott példányszám a kilencvenes évek végéig a felére csökken, 2002-ben az eladott átlagpéldányszám 30 ezer alatt mozgott. A 2003 őszi adatok szerint ez 26 és 28 ezer példány között volt.

Eközben a lap formátumváltás nélkül előbb 12 oldalásra, a kilencvenes évek végére 24 oldalásra nő. Részleges grafikai váltás következett be 1991-ben (az 1968 miatt eltanácsolt és főszerkesztő-helyettesként visszatérő Miklósi Péter jóvoltából), 1996-ban a düsseldorfi tulajdonos teljesen átalakítja a lap grafikáját és tartalmi struktúráját, s részleges változtatásokkal és a négyszínnyomás bevezetésével ebben a formában jelenik meg a mai napig.

1990 januárjában távozik posztjáról a pártközpont által 1986-ban kinevezett Kiss József főszerkesztő. A forradalmi viszonyokat köve-

tően az akkori főszerkesztő-helyettest, Szilvássy Józsefet választja meg a szerkesztőség. Szilvássyt 1998-ban hívja vissza az igazgatótanács, egy évig Lovász Attila, majd két évig Grendel Ágota jegyzi a lapot, 2001-ben visszakerül Szilvássy József, akinek megbízási ideje 2004-ig szólt. 2004. június 1-jétől Kocur László jegyzi a lapot.

9.2. Vasárnap

A *Vasárnapi Új Szó* 1968 decemberétől jelent meg az *Új Szó* hétvégi különkiadásaként. A lap a nyolcvanas években meghaladta a 100 ezres példányszámot (bár az *Új Szó*hoz hasonlóan a pártállamra jellemző kötelező közületi megrendelések miatt ez a példányszám is mesterségesnek tekinthető). Még állami tulajdonban, 1990-ben derült ki, hogy a *Vasárnapi Új Szó* hetilapként való terjesztése olcsóbb, így 1990. május 1-jétől *Vasárnap* címmel önálló hetilapként jegyezte az *Új Szó* kiadója. 2001-ig a lap főszerkesztője az *Új Szó* mindenkor főszerkesztője volt, a *Vasárnap* mégis bizonyos autonómiát élvezett önálló felelős (vagy vezető) szerkesztővel. 1993-ig Szücs Béla és Zsilka László szerkesztette, majd 1995-ig Miklósi Péter, 2001-ig pedig Kövesdi Károly.

2001-től a lap teljesen önállósult, bár kiadója nem változott. 2001-től Klein Melinda, 2003-tól Lovász Attila jegyzi főszerkesztőként a lapot.

A *Vasárnap* 2001-ig vágott A3-as formátumban előbb kétszínnyomásban, 1996-tól négy színnyomásban jelent meg, 1995-től Hang-Kép címmel színes műsormelléklettel gazdagított (felelős szerkesztő Kovács Ilona). A lap 2001-ben piaci kihívásokra hivatkozva szakít az újságformátummal, tiszta A4-es formátumban teljes színnyomással 68 oldalon jelenik meg családi magazinként. 2003-ban grafikát és tartalmi struktúrát változtat, s az inkább szórakoztató, pihentető jellegű családi magazin jellege mellett újra felvállalja a közéleti problémákat is. Vidéki, családi magazinként fogalmazza meg önmagát. 2003-tól jelen van a cseh piacon is.

A *Vasárnap* 100 ezer körüli példányszámában jelent meg a rendszerváltás idején, a ki-

lencvenes években fokozatosan csökkenő példányszám mellett nagyjából 70 ezernél stabilizálódott. A formátumváltás után példányszáma rohamosan csökkent, 2003-ban 39 ezer eladott példánynál stabilizálódott.

9.3. Szabad Újság

Az *Új Szó* piaci hegemoniáját veszélyeztető, de a piacra reagálva végül is hetilapként megjelenő független újság. Elődje a pártállamban a mezőgazdasági tárca által kiadott *Szabad Földműves*, amely 1953-tól 1990-ig folyamatosan jelent meg. 1991-től hazai magántőke és magyarországi támogatások segítségével *Szabad Földműves Újság* címmel próbált meg konkurenciát jelenteni a monopolhelyzetben lévő *Új Szónak*. A jobbára mezőgazdasági vidéken élő magyar olvasótábor viszont képtelen volt eltartani. 1991 júliusától *Szabad Újság* néven gazdasági és közéleti napilapként jelenik meg a Gazda Kft. gondozásában, 1993-tól hetilapként a Madách-Posonium Kft adja ki, példányszáma 14-16 ezer körül mozog. A napilapot Mészáros János jegyezte főszerkesztőként, 1992-től Szabó Géza, 1995-től Fónod Zoltán, majd 2003-tól újra Szabó Géza vezeti a lapot.

9.4. Új Nő

A pártállami *Nő* kiadását 1991-ben szüntette meg a Szlovák Nőszövetség Živena Kiadváallata, bár 1990-ben Sebők Ágota, 1991-ben pedig Kocsis Aranka próbálta főszerkesztőként megmenteni a hetilapot a DH-Press segítségével.

1993-ban az *Új Nő* az akkor alakult Magyar Asszonyok Ligája gondozásában jelent meg kéthetente, majd egyéves kényszerszünet után 1994-től a dunaszerdahelyi Loar Kft. adja ki, előbb kétheti lapként majd havonta megjelenő folyóiratként. 1994-től Nagyvendégi Éva vezeti a lapot.

9.5. Ifi

A pártállami Szocialista Ifjúsági Szövetség *Új Ifjúság* című hetilapjának megszűnését követő-

en alakult a *Heti Ifi* a Smena Kiadóvállalat gondozásában. 1991-től a Smena lemondott a kiadásról, a lapot a Magyar Diákszövetség mentette meg, majd annak kiadója, a DH-Press Kft. gondozta. Havi rendszerességgel jelenik meg *Ifi* néven 1993-tól a dunaszerdahelyi Tashy Agrottrade Kft. gondozásában. Főszerkesztője D. Kovács József.

9.6. A Hét (Hét)

A kulturális hetilapot a Csemadok KB adta ki 1956-tól, a lap hasábjain a szlovákiai magyar irodalmi és kulturális élet minden kiemelkedő egyénisége dolgozott szerzőként vagy szerkesztőként, színvonalas irodalmi és kulturális melléklete mellett kiváló riportokat közölt. A rendszerváltás idején olyan egyéniségek dolgoztak a szerkesztőségben, mint Gál Sándor, Keszeli Ferenc, Miklósi Péter, Ozsvald Árpád, Zs. Nagy Lajos. 1990-ben Lacza Tihamér lett a főszerkesztő. A lap 1995-ös megszűnéséig nem találta meg új identitását és helyét a piacon, az állami támogatások megvonása után megszűnt.

1996-ban a Csemadok KB az MGM-7 Kft.-nek eladva próbálta megmenteni a hetilapot, a felújított lap azonban csak négy számot élt meg.

JEGYZETEK

1. 1995-ben már csak egy közvetetten állami napilap jelent meg, az állami TASR hírügynökség gondozásában megjelenő *Republika* (1997-től *Slovenská Republika*), amely 1999-ben megszűnt.
2. A kilencvenes évek elején a *Népszabadságot* (a magyar központi pártlapot) először hazai forrásokból privatizálták, majd részben német kézbe került. A központi napilapokat svájci és német tulajdonosok szerezték meg, míg a 11 megyei lapból tizet a német Axel Springer, egyet pedig az angol többségű Lapcom Rt. privatizált. Ebben az időben jelentős külföldi tőke még nem volt a szlovák lappiacon.
3. A szlovákiai magyar heti- és havilapok 1995-ig közvetlen minisztériumi támogatást élveztek a

költségvetési törvény erre meghatározott keretéből. A keret összege jelentősen nem változott, az elosztási mód tekintetében viszont Mečiar második kormányalakítása után a kulturális tárca új szabályokat alkotott. A piaci szempontból mindenképpen indokolt, a kisebbségi sajtóra nézve viszont egzisztenciális gondokat okozó változás lényege az volt, hogy a kisebbségi sajtó az 1991-től működő Pro Slovakia állami alapnál pályázta meg a támogatásokat. A Pro Slovakia kisebbségi sajtóért felelős szakbizottsága viszont nem nyilvános testületként működött, és a kisebbségeknek szánt összegből jelent meg a szakmailag semmilyen értékkel nem bíró négy nyelvű melléklet a *Republika* című lapban vagy később, 1995 decemberétől a Mečiarékhoz közel álló magyar politikai mozgalom által életre hívott *Életünk* című hetilap.

4. Milan Václavík vezérezredes, honvédelmi miniszter televíziós beszédében közvetett módon arra utalt, hogy a Prágából indult „diákzavargások” megfékezésére akár a Csehszlovák Néphadsereg katonái is kivezényelhetők. E beszéd után a laktanyák egy része nyilatkozattal határolta el magát attól a lehetőségtől, hogy civil tüntetők ellen lépjenek fel a sorkatonák.
5. *Új Szó*, 1989. november 27. 3. p.
6. A *Verejnost'* két év után anyagi háttér hiányában megszűnik, a *Národná obrodá*t a kormányhivaltól 1992 őszén ugyanaz a francia kiadó vásárolja meg, amely az *Új Szót* is megvásárolta, később a kassai Rezeš-csoport kezébe kerül, jelenleg Pavol Rusko médiabirodalmának része. A *Zmena* szimpatikus és forradalmár diáklapként indult, de már 1990 elején a legharsogóbb szlovák nacionalista erők lapjává vált, 1992-től nyíltan a Matica slovenská lapja. Érdekességként említsük meg, hogy 1996-ban a harmadik Mečiar-kormány idején Ľudovít Štúr Állami Díjat kap.
7. 1990-ben a laphoz visszatértek az 1968 után elbocsátott munkatársak. Szücs Béla és Zsilka László a *Vasárnapi Új Szó* szerkesztését és átalakítását vállalták (egyébként sikerrel), Ozorai Katalin és Petrőczy Bálint riportrovatot alapítottak, Miklósi Péter főszerkesztő-helyettes lett, Tóth Mihály pedig főmunkatárs. Vele együtt az *Új Szó* akkori második főmunkatársa Dusza István lett.

8. 1992-ben megalakult a Vox Nova Rt., amelynek részvényesei az *Új Szó* szerkesztői voltak. A Vox Nova Rt. 1992 őszén szerezte meg az *Új Szó* kiadási jogát, s ehhez stratégiai befektetőt keresett. A keresés idején a Magyar Polgári Párt néhány vezetője komolyan érdeklődött a belépés iránt, a tárgyalások azonban megszakadtak, és az *Új Szó* két külföldivel folytatta tovább a tárgyalásokat.
9. A *Smena* a Szocialista Ifjúsági Szövetség kiadó-vállalataként lett állami vállalat. 1993-ban, a szlovák államiság első napjaiban Mečiar második kormányának nyomására leváltották a *Smena* vezetését, s Mečiarhoz hű újságírókat neveztek ki a lap élére. Ekkor 18 szerkesztő távozott a *Smenából*, és Karol Ježík vezetésével megalapították a *Sme* című ellenzéki napilapot. A *Sme* 1995 szeptemberében szimbolikus egy koronáért megvásárolta a *Smena* kiadóját és a *Smena* napilap kiadói jogát. A megerősödött ellenzéki napilapot Mečiarék anyagilag akarták tönkretenni, s a háttérben álló Első Szlovák Befektetési Alapot (PSIS) Jozef Magula pénzügyi államtitkár adminisztratív utasításával befagyasztották. A *Sme* ezt is túlélte, ma a Petit Press adja ki az *Új Szóval* együtt.
10. „...már a legelején sokan legszívesebben megfojtottak volna egy kanál vízben, csakhogy megakadályozzák az Újság megjelenését. [...] Csak kevesen szurkoltak nekünk, mondván, tekintsük nagykorúnak az itteni magyarságot, joga van más információhoz is, hiszen eddig a kommunista pártlapból tették, most meg esetleg »függetlenül«, de marad az eszi, nem eszi, nem kap mást.” *Szabad Újság*, 1991. július 18. 1. p.
11. Mészáros János vezetése alatt dolgozott az *Új Szó* mindkét mai kiadásvezetője, szerkesztői státust kapott a később fiatalon elhunyt Talamon Alfonz, hogy csak a legismertebb fiatalokat említsük.
12. A példányszámokat az ABC csoport ellenőrzi 2000 óta, az eladott példányszámok többek közt a www.sme.sk honlapon található.
13. Az ún. kötött remittendás eladás leegyszerűsítve azt jelenti, hogy rejtett előfizetést gyakorol a terjesztő. Csak annyi lapot rendel a standra, amennyit biztosan el tud adni. A szabad remittendás piacon a nem eladott példányok veszteségében a terjesztő a kiadóval osztozik, mindig a kétoldalú szerződésükben meghatározott mértékben. Elég tehát, ha a kiadó vállalja a kezdeti veszteséget a nem eladott példányokból, s telíteni tudja a piac kisebb szegmenseit is. Arról, hogy az uniós belépés előtt ilyen típusú szerződés született-e magyarországi kiadók kérésére, az anyag írásakor nem volt adatunk.
14. Relatív példányszám: a közgazdaságtan piaci penetrációnak nevezi. Leegyszerűsítve azt jelenti, hogy a rendelkezésre álló piac hány százaléka vásárolja a terméket vagy használja a szolgáltatást. A Medián évente kétszer végez olvasottsági felméréseket a reklámügynökségek és a kiadók számára. A magyar lapok közül jelenleg az *Új Szó*, a *Vasárnap*, az *Új Nő* és a *Szabad Újság* része a felmérésnek, a csoport azonban külön mérni az *Új Szó* Plusz 7 Nap című műsormellékletét is.
15. 2003-as tavaszi adatok. A frissebbek a tanulmány írásának idején még nem álltak rendelkezésünkre, bár nagy változással nem nagyon számolhatunk.
16. Az *Új Szót* és a *Vasárnapot* kiadó Petit Press 2003 őszén ún. kvalitatív felmérést rendelt meg a Focus közvélemény-kutató intézettől. A felmérés adatai belső használatra készültek, ennek okán nem nyilvánosak. Annyit azonban el lehet árulni, hogy a felmérés egyik eredménye éppen az volt, hogy az *Új Szót* és a *Vasárnapot* az olvasók intézményként és nem piaci termékként kezelik.
17. Halberstam, David: *The Powers That Be*. New York, 1979 (magyar nyelven: *Mert övék a hatalom*. Budapest, 1988).

KÉPZŐMŰVÉSZET, FOTÓMŰVÉSZET ÉS ÉPÍTÉSZET

Kulcsszavak: Képzőművészet, fotóművészet, építészet, alkotók, kiállítások, képzőművészeti eseménynaptár.

1. KÉPZŐMŰVÉSZET

A rendszerváltozás évei és az Európai Unió csatlakozás közötti másfél évtized a képzőművészet szemszögéből átmeneti időszaknak is nevezhető. A korábbi évtizedek zártságát egy szabad művészeti közeg váltotta fel, amely 2004-től immár határtalanná válik művész és polgár számára egyaránt. Talán ez az utolsó pillanat, hogy a múlt század fogalomhasználatával visszatekintsünk arra, amit egyesek „kisebbségi művészetnek” neveznek. A következő évek történései végérvényesen felszámolják ezt a segédkategóriát, s azoknak adnak igazat, akik már a kommunizmus éveiben, majd a rendszerváltást követően is tudták, hogy művészet csak egy van – az egyetemes művészet. Az országos és nemzetközi művészeti élet 1989 novemberével mindenki számára elérhetővé, nyílttá vált, megszűnt a párt által intézményesített cenzúra. Ebben az új történelmi helyzetben a magyar művészek Csehszlovákiában két stratégiát fogalmaztak meg. Az első az egyetemes kortárs művészeti élet kontextusát vállalta fel, immár megtorlások és az elhallgattatás veszélye nélkül. Ezzel szemben a másik és népesebb művész tábor a művészet küldetését továbbra is szolgálatként értelmezte, a művészeti alkotásokat expanzív küldetéssel ruházta fel. Ez az alkotói magatartás hagyománnyá avanszálta a realisztikus formanyelvet, a klasszikus művészeti műfajokat és technikákat. Ez implikálta a közönség jelentős részének művészet iránti elvárását, amely a létezett szocializmus éveiben kijelölt művészeti ösvények (irodalom, színjátszás, népművészet, műkedvelő művészeti tevékenység) és az akadémikus, realisztikus forma-

nyelv prolongálását eredményezte a következő másfél évtizedben. A Szlovákiában alkotó magyar képzőművészeket ennek következtében bipoláris művészetszemlélet osztja meg, élesen elkülönül egymástól az aktuális művészeti kérdésekre reagáló kortárs és a ma történéseivel, a művészet immanens fejlődésével szemben ambivalens jelenkori művészek tábor.

A kétpólusú művészetszemlélet, a kortárs és a jelenkori művészet megkülönböztetés nemcsak az elmúlt másfél évtizedre, hanem az 1918 után következő 70 esztendőre is jellemző volt. A két világháború között a magyar közeg konzervatív elvárása több művészt, művészettörténészt a nemzetiségi közösség elhagyására készítetett. Ezek életműve a cseh (*Nemes Endre, Tilkovszky Béla*), a szlovák (*Flache Gyula*), ill. az európai (*Szöbel Géza, Reichenhal Ferenc*) művészeti életben teljesedett be. A második világháború évei, majd a kommunista diktatúra évtizedei prolongálták a modernizmus- és avantgárdellenes művészetértelmezést. Ám ezen tényező mellett a csehszlovákiai művészeti élet komoly veszteségeket szenvedett mind a világháború alatt, mind az azt követő években, hiszen az elhunytak mellett több magyar művész végleg külföldre távozott, és hiányuk érezhető volt az azt követő másfél évtizedben. Az egyik legnagyobb hiányt *Pálffy Péter* személye jelentette, aki 1945 tavaszán menekült el Ausztriába, ahol az absztrakt művészet egyik megbecsült személyiségévé vált. E történelmi sorsfordulók következtében a két világháború közötti korszak és az 1945 utáni periódus kontinuitását igen kevesen képviselték országos szinten a képzőművészetben, így pl. a kassai *Jaszusch Antal* és *Jakoby Gyula*, a losonci *Sza-*

bó Gyula, valamint Lőrincz Gyula. 1945–1948 között ismét pluralitás jellemezte a honi művészeti életet, erőre kapott például a szürrealizmus (részben Szabó Gyula), az expresszionizmus (Lőrincz Gyula), Kassán pedig *Collinásy György* impresszionista periódusa éppen ekkor hozza legjobb eredményeit. További jelentős veszteségeként értékelhető *Reichenthal Ferenc* távozása, aki ebben az interregnumban döntött a végső távozás mellett, élete további évtizedeit az USA-ban töltötte. 1948 után a kommunista hatalomátvétellel megszűnt a sokszínű, külföldre figyelő művészeti kapcsolatrendszer. A művészek belső igényességén múltott, hogy akár a hallgatást is vállalva kitartanak a kortárs művészet mellett. Országos jelentőségűnek – pozitív értelemben – csak *Jakoby Gyula* munkásságát nevezhetjük az akkori csehszlovákiai magyar alkotók közül, de többen a rendszer kegyeltjeiként sok megrendeléshez, kiállítási lehetőséghez jutottak, ám négy-öt évtized elteltével nevük és teljesítményük az országos nyilvántartásban könnyen feledhető. A magyar művészek azonban egyértelműen negatív szerepet is betöltöttek az ötvenes évek szocreál művészetében: *Csemiczky László* a szocialista realizmus egyik legkeményebb szlovákiai szószólója volt, majd a normalizáció éveiben Lőrincz Gyula vállalta a párt érdekeinek érvényesítését az országos képzőművészeti életben. Az ötvenes évek elején a kommunista hatalom megrendelésére kialakuló magyar kulturális-művelődési szervezet, a Csemadok – Lőrincz Gyula vezetésével – a népművészetre, az amatőr művészeti tevékenységre fektette a hangsúlyt, s ezt a teljesítményt emelte a művészeti hierarchia piederestábjára. Nem véletlen, hogy a csehszlovákiai művészeti életben tapasztalható művészeti forrongás az ötvenes évek második felében és a hatvanas években csaknem érintetlenül hagyta a magyar közeget. A nemzeti hagyományba való bezárkózás következtében a hatvanas évek új művészgenerációja is csak két országos jelentőségű magyar művésszel gazdagította a palettát – Bartusz Györggyel és Eckerdt Sándorral. Ebben az évtizedben ért pályája csúcsára a csehszlovákiai újfigurativitás megteremtőjeként tisztelhető kassai remete, *Jakoby Gyula*.

Bartusz György pedig az országos Konkretisták Klubja tagjaként, a konkrét művészet egyik legjelesebb művelőjeként már ekkor megalkotta konceptes műveit (*Kladek Gáborral* közösen), valamint az akcióművészet terén is az elsők közé tartozott. A hetvenes és nyolcvanas évek a konszolidáció éveit volt Csehszlovákiában, a tömegek körében ma ismert és elismert magyar művészek többsége ekkor sok szlovák kollégájukhoz hasonlóan elfogadta a kommunista rendszer játékszabályait. Önként vagy kényszerűségből vállalt visszavonulások sora ez, több ígéretes művészpálya váltott sebességet és irányt. Művészeti szempontból ismét a két kassai alkotó, Eckerdt és Bartusz érdemel külön említést. Főképpen Bartusz, aki a hetvenes években az egyik első művész Csehszlovákiában, aki a számítógép adta lehetőségeket kiaknázza plasztikai megtervezésekor, ekkor már az idő problematikáját vizsgálja másodperces-, ill. több másodperces rajzaiban, festményeiben, amelyek a gesztusra, az expresszivitásra, az alkotó szubjektív megnyilvánulására irányítják a figyelmet. Az 1989 előtti másfél évtized nagy vesztese *Szabó Gyula*: az ő életművének egyik szegmensét a hagyaték gondozói tudatosan elhallgatták a nyolcvanas években. Az életmű kutatói és közreadói a korabeli politikai kurzusnak megfelelő alkotói periódust, ciklusokat, témákat, az elkötelezett művek sorát hangsúlyozták annak érdekében, hogy Szabó Gyulát fenntartások nélkül befogadják a szocialista, tehát a köztisztletnek örvendő művészek panteonjába.

A kortárs művészeti közbeszédet egy vagy akár több évtizede felvállaló alkotók, mint Bartusz György, *Rónai Péter* és *Csudai Ivan* 1989-et követően a csehszlovákiai képzőművészet meghatározó személyiségeivé váltak. Bartusz még a nyolcvanas évek elején, Csudai pedig az évtized közepe táján kötelezte el magát az új szubjektivitás, a posztmodern művészeti paradigma mellett. Rónai már ekkor az intermedialitás platformján alkotta a kép-képiség problémáját pertraktáló műveit. A rendszerváltozás hónapjaira pedig általánossá vált a konceptualista tapasztalatra építő installáció műfaja, amely a kilencvenes évekre az egyik meghatá-

rozó műfajjá nőtte ki magát. Az imént említett három magyar művész részt vett a legrangsabb hazai és külföldi (pl. Esslingen, Krems, Novara) csoportos kiállításokon. Bartusz György gyűjteményes kiállítását a Szlovák Nemzeti Galéria rendezte meg 1991-ben. Az 1987-ben alapított *Stúdió érté* is megtalálta helyét az új körülmények között, a kilencvenes évek folyamán nemcsak (Cseh)Szlovákia, hanem a közép-európai térség egyik legjelentősebb alternatív, experimentális, intermedialis fesztiváljává vált. *Juhász R. József és Mészáros Ottó*, az érsekújvári fesztiválok szervezői és aktív performerei, az országos és nemzetközi művészeti körforgásba kerültek, Bartusszal és Rónaival együtt jelen voltak a komáromi VI. bástyában és a budapesti Műcsarnokban megrendezett *Oscilláció* kiállításon (1991), majd Mészárosot kivéve mindnyájan lehetőséghez jutottak a prágai Mánesben, majd a zsolnai Vág Menti Galériában (PGU) bemutatott *Akcióművészet* című kiállításon (1991). Ám nem csak ezek a felkérések jelezték a kortárs magyar művészek színvonalát az egykori Csehszlovákiában. A műtörténetírás denacionalizálása következtében mind a 19. és 20. század fordulójának, mind a két világháború közötti és az 1945 utáni periódus hazai magyar művészei is az országos modern művészettörténeti kánon részévé váltak. Ennek egyik közvetlen megnyilvánulása volt a Kelet-szlovákiai Galéria 1991-es átnevezése Jakoby Gyula Galériára, a Jakoby állandó kiállítás megrendezése, de ugyanide sorolható az ugyancsak Kassán megnyílt *Löffler Béla Múzeum* (1993) vagy az ország legjelentősebb kiállítási intézményének, a Szlovák Nemzeti Galériának állandó, valamint a *20. század, 60-as évek, Akcióművészet 1965–1989, Szlovákiai vizuális kultúra 1970–1985* című monstre kiállításai, amelyeken a magyar művészek immár természetesen nyertek besorolást. Számtalan katalógus mellett monográfiák is foglalkoznak magyar művészekkel, így pl. Leo Kohút *Reichentál Ferencről* (1998), Ján Abelovský *Jakoby Gyuláról* (1994) jelentetett meg könyvet. A magyarországi és a hazai magyar művészettörténetészek részéről még mindig nem történt meg a csehszlovákiai magyar művészek monografi-

kus értékelése. Ennek tudható be, hogy míg e teljesítmények a szlovákiai műtörténeti kánon részévé váltak, addig Magyarország Németh Ilonát leszámítva egyetlen művésznünket sem fogadta be művészettörténetébe. Az egy-egy személynek szóló budapesti elismerés egyik formája a Munkácsy-díj, amelyet 2001-ben Németh Ilona, 2004-ben Bartusz György vehetett át. A szlovákiai magyar műtörténetészek, esztéták eddig részeredményekkel (tanulmányok, albumok, katalógusok) szolgáltak, amelyek arra engednek következtetni, hogy a képzőművészekével azonos bipolaritással jellemezhető párhuzamos kánonok alakultak ki. A nyílt modell az egyetemes művészettel kontextualizálja a műveket, életműveket, a másik, a kisebbségi szemléletű egy zárt modellt érvényesít, amely az autochtonitás csapdájába esik, és szakmai szempontból irrelevánssá válik. Ez utóbbi azonban a mítoszteremtés eszközévé válhat.

A kilencvenes évek jelentik az installáció, a neokoncept, a performansz és az új média művészetének évtizedét, Bartusz és Rónai mellé ekkor csatlakozik *Németh Ilona*, aki 1990. szeptemberi *Feljegyzések a labirintusból* című kiállításával az új szlovákiai művésznemzedék egyik meghatározó tagjává vált, a további években a zsolnai Vág Menti Galéria és a pozsonyi SCCA égisze alatt megrendezett jelentős csoportos kiállításain rendszeresen sikerrel szerepelt. Az installáció, a posztfeminizmus, majd a magán- és a nyilvános szféra konfrontációjának művelője számtalan hazai és külföldi önálló kiállítás révén 1998-ban elnyerte Az év fiatal szlovákiai képzőművésze-díjat (The Foundation for a Civil Society), majd 2001-ben ő képviselte Szlovákiát a Velencei Biennálén, és még ugyanebben az évben Budapesten átvehette a Munkácsy-díjat is. Németh és Rónai több európai jelentőségű csoportos kiállításon is részt vehetett. Rónai Péter a videoplasztikák, videoperformanszok, számítógépes művészet képzőművészeti felhasználásában, a posztfotográfia és a neokonceptualizmus területén nemzetközi rangot vívott ki magának, ennek köszönhetően állított ki a cseh és szlovákiai művészet müncheni (1992), aacheni (1993) és karlsruhei (1993) tárlatán, majd a berlini *Der*

Riss im Raum (1994) és a sheffieldi *Admission of Identity* (1998) című kiállításon. Németh Ilona pedig jelen lehetett a berlini Künstlerhaus Bethanien *Cross female* (2000), a Casino Luxembourg *Sous les Ponts...* (2001), a luzerni Kunstmuseum *Another World – Twelve Bedroom Stories* (2002) és a 2. Valenciái Biennálé *Ideális város* (2003) című nemzetközi csoportos kiállításon. Együtt képviselték többed magukkal Szlovákiát a bécsi Museum Modernen Kunst Stiftung Ludwig *Aspekten & Positionen* (1999) és a stockholmi Moderna Museet *After the Wall* (1999) című nagy nemzetközi visszhangot kiváltott kurátori tárlaton. E két művész, továbbá Bartusz és Csudai, valamint a kilencvenes évek közepén rajtoló *Varga Emőke* (aki egy évvel Németh Ilona után elnyerte az országos TONAL-díjat), közösen volt jelen a szlovák pavilon kurátori projektjén az 1999. évi Velencei Biennálén. Az imént felsoroltakhoz mérhető Juhász R. József akcióművészeti tevékenysége is, aki a tárgyalt időszakban megfordult a világ összes jelentős performanszfesztiválján. Legújabbban intermedialis projektek sorozatát valósítja meg a *K₂IC – Kassák Intermedialis Közponiban*.

A hazai országos mezőnyhöz sikerrel csatlakozott több további magyar művész is, így például a kilencvenes években jelentős lépésváltást produkáló, a geometria formanyelvét felvállaló rozsnyói festőművész, *Szentpétery Ádám*, szoliter szerepében jelent meg *Dolán György*, aki a nyolcvanas–kilencvenes évek mezsgyéjén a kulturális nomadizmus nyomdokain haladt régészeti leleteket apropriáló műveiben. A kilencvenes évek második felében, valamint az ezredfordulón újabb magyar művészek hívták fel magukra az országos figyelmet, a legifjabbak közül *Csillag András* szobrász, a Stúdió érté vonzásában pedig *Szűcs Enikő* performerművész és az egyre sokoldalúbb, az intermedialitás eszköztárát magabiztosan alkalmazó *Farkas Roland*, aki több projektjében *Boráros Henrikkel* működött együtt.

Az országos és nemzetközi művészeti életben jelentős szerepet vállalt a somorjai *At Home Gallery*, melyet 1995 óta *Kiss Csaba* és *Suzanne Kiss* irányít, 1996-tól a helyi zsinagó-

gában, 2000-től pedig már az At Home Művészetek Házában is működtetik ezt a polgári, nonprofit kezdeményezést. Mindössze egy évig, ám nemzetközi kortárs művészeti programmal működött az érsekújvári *K-49 Gallery* Juhász R. József és Jozef Cseres vezetésével. Magyar közegben született a kilencvenes évek második felének legjelentősebb szlovákiai művészeti szimpóziuma, az *átHIDalás* (1997) is, amely a párkányi Mária Valéria-híd újraépítésének eszméjét hirdette meg az ország elszigeteltségének legreménytelenebb időszakában. Míg a közép-európai képzőművészeti szimpóziumot a Kelemen Gertrúd vezette Magyar Köztársaság Kulturális Intézete (MKKI) és a Stúdió érté szervezte, ill. bonyolította le, addig a korszak másik jelentős nemzetközi képzőművészeti rendezvényére, a *Kassák és a MADI MA* című művészeti fesztiválra Dárdai Zsuzsa és Saxon Száz János kurátorsága alatt, az újkonzervatív magyarországi kultúrpolitikát követő MKKI tartózkodó magatartása mellett került sor 2002 márciusában Pozsonyban és Érsekújvárott.

Az országos művészeti mezőnybe tartozó alkotók munkásságát rendszeresen jegyzi mind a szlovák és cseh, mind a magyarországi szakma. A hazai *Profil*, *Výtvarný život* és *Dart* mellett a prágai *Ateliér*, *Umělec*, valamint a budapesti *Balkon*, *Műértő* és *Új Művészet* tudósított legtöbbet e teljesítményekről. Rónai és Bartusz a cseh és a szlovák, Németh Ilona a cseh, szlovák és magyar műtörténet részévé vált az elmúlt évtizedben. A hazai magyar sajtótermékek közül a legkövetkezetesebb egyetemes kritériumot a *Kalligram* című folyóirat érvényesítette, a fiatal pályakezdő képzőművészek számára a *Szörös Kő* nyújtott lehetőséget az első közlésre. Bár a magyarországi műtörténeti kánon fenntartásokkal viseltetik a határon túli művészek iránt, s a képzőművészetben csaknem kizárólag a territoriális elvre hivatkozik, mégis akadnak olyan szakmai vállalkozások, amelyek megbontani látszanak ezt az egyoldalú viszonyrendszert. A korszak legfontosabb ilyen tárgyú kiadványa az Enciklopédia Kiadónál *Fitz Péter* főszerkesztésében megjelent *Kortárs Magyar Művészeti Lexikon* (1999–2001;

CD – 2003) három kötete, amelyben megközelítőleg száz szócikk foglalkozik az 1945 utáni művészetünkkel. E lexikon jóvoltából alkotóink immár a német nyelvű *SAUR Művészeti Lexikonban* is szerepelnek.

A legjelesebb magyar művészek (Bartusz György, Rónai Péter, Szentpétery Ádám, Csudai Ivan és Varga Emőke) művészetpedagógiai tevékenységet is folytatnak Szlovákia egyetemén, Rónai Péter még a brünni Műegyetem Képzőművészeti Karának is műteremvezetője. Legújabbban Németh Ilona vállalta a művészet-oktatói hivatást, budapesti művészképzésben vett részt, jelenleg pedig a pozsonyi Képzőművészeti Főiskola műteremvezetője.

A bipolaritás mezsgyéjén található a Dunaszerdahelyen működő *Kortárs Magyar Galéria* (KMG), amely az egyetemes kortárs és jelenkori magyar művészet alapítványi gyűjteményét gondolja, kiállítási tevékenysége azonban a jelenkori magyar művészetre korlátozódik. *Lipcsey György* szobrászművész irányításával az *Art Ma Galéria* 1998 óta rendezi kiállításait ugyanebben a csallóközi városban. A szimpóziumok közül az 1994-ben *Szücs Jenő* fotográfus és *Szalai László* szervezésében a pati fürdőben útjára indított Sympat állta ki az idő próbáját, az alapító művész halálát követően Dolán György szakmai irányításával elmélyült a rendezvény nemzetközi jellege. E szimpózium működéséhez szorosan kötődik a komáromi *Limes Galéria* tevékenysége, amely 2001 óta áll a művészek rendelkezésére, többek közt Bartusz-, Dolán- és Rónai-kiállításnak adott teret. A hazai magyar művészet fővárosi megmértetésének egyedüli helyszíne a *Szlovákiai Magyar Kultúra Múzeuma*, ahol 2003-ban Bartusz György és Németh Ilona–Karol Pichler tárlatával kezdte meg működését a Brämer-kúria Galériája. Az állami intézmények mellett (Szlovák Nemzeti Galéria, Kelet-szlovákiai Galéria, Pozsonyi Városi Galéria stb.) egyedül ez a múzeum vásárol kortárs hazai magyar alkotásokat. Ezzel nemcsak a művészeket támogatja, hanem egy korszak művészeti kultúrájának gyűjteményét alapozza. Teljesen magányosan alkot a pozsonyi *Tihanyi József*, aki meditatív, filozófiai töltetű rajzaival a

kilencvenes évek közepén hívta fel magára a figyelmet, kapcsolatai egyedül a magyarországi *MAMŰ* csoport felé találhatók.

Népesebb, a magyar közösség számára ismertebb és érthetőbb a jelenkori művészek tábor. Ezek az alkotók jobbára az 1989 óta létező *Csehszlovákiai*, majd 1993-tól *Szlovákiai Magyar Képzőművészek Társaságának* (SZMKT) tagjai, többségük a művészetüket a hagyományos kánon keretében értelmezik. Bár létrejött-e a társaság tagjai között tudhatta Bartuszt, Rónait és Németh Ilonát is, ám ők fokozatosan kimaradtak, kiléptek, mivel a provinciális szemlélet elfogadhatatlan volt számukra. Ennek ellenére az SZMKT létező igénynek tesz eleget, amikor kiállítási lehetőséghez juttatja tagjait, a közönségnek pedig a könnyen érthető művészetet szolgáltatja. A társaság nívódíjat is jegyez az eltelt év legjelentősebb művészeti tetteért. Folyóirat-alapítási kísérlet is szerepel a társaság krónikájában; *Kubička Kucsera Klára* és *Kalita Gábor* 1995 novemberében jelentette meg a *Kupola* próbaszámát, a próbálkozás azonban az anyagiak miatt a következő évben kudarcba fulladt. A korszak másik, 1998 óta negyedévenként mindmáig megjelenő folyóirata a *Kopócs Tibor* főszerkesztésében készülő, képzőművészeti túlsúlyú *Komáromi Atelier*. Szemlélete, egy-két írást leszámítva, provinciális, s ugyanazt a művészetértelmezést szolgálja, amelyet a legtöbb helybeli magyar galéria is vall, pl. a komáromi *Nádor utcai Galéria* vagy a hetényi *Lilla Galéria*. Az SZMKT-tagok között azonban vannak néhányan, akik az országos művészeti életben is részt vesznek, így pl. *Fodor Katalin*, *Gály Kata* és *Balázs István*. Ám a magyar közösség számára a legismertebb és legkedveltebb festő- és grafikusművész *Duncsák Attila*, *Kopócs Tibor*, *Nagy József*, *Nagy Zoltán*, *Szilva József* és *Szുകák Lajos*, a szobrászok közül pedig *Gáspár Péter*, *Lipcsey György*, *Mag Gyula* és *Nagy János*. Ezt az értékrendet követi a Posonium Művészeti Díj kuratóriuma, Barta Gyula 2002-es kitüntetését követően Nagy József és Nagy János voltak a 2003. év jutalmazottjai.

A társaság egyik legsikeresebb kiállítás-sorozata az 1992 óta két évenként megrendezésre

kerülő könyvillusztrátorok kiállítása, éppen ezek a tárlatok érleltek ki olyan illusztrátortehetségeket, mint a több nemzetközi fórumon is helytállt *Rácz Noémi*. E társaság is fokozatosan felmérte, hogy a szalon típusú tárlatok ideje lejárt, az utóbbi évek legszerencsésebb válogatása a *10 – 1* fiatal képzőművészek losonci kiállítása (2003) volt, amely a közös művészeti nevező jegyében fogta össze a fiatal művésznemzedék kilenc tagját.

Kontemplatív, konzervatív miliő, az akadémizmus apologetikája jellemzi a Szepsiben, majd Rozsnyón élő és alkotó *Szabó Ottó* művészetét. E szemlélet érvényesítésére Rácz Noémivel, *Lukács Zsolttal* közösen létrehozta a *ROVÁS – ÚJ ÉRTÉKREND* alkotócsoportot 1993-ban. Rendszeres alkotótáboraik, a Rovás Városi Galéria (Szepsi) művészeti programja a hagyományos és konzervatív társadalmi és művészeti értékeket őrző, az ábrázoló és míves képzőművészet platformját vállalták fel. A jelenkori művészet művelői között is találunk szolitereket, pl. *Ferdics Gábor* kőfaragó-restaurátor-szobrászt, a több éve Magyarországon élő *Ferdics Bélát*, a komáromi *Táglás Attilát*, valamint *Balog Istvánt*, *Kosziba Klaudiát* és *Matuščík Kyrát*.

A képzőművészet egyetlen töretlen támogatást, közmegebecsülést élvező szakága a műemlékszobrászat, ez a politikai elit és a nemzeti kultúrtudatot kiszolgáló műfaj azonban művészeti szempontból problematikus. Legújabbban már a történelmi amnézia kérdése is felmerül, például a kassai Márai Sándor-szobor kapcsán, s a jelenkori művészet nem makulátlan múltú művelői és a régi-új politikai elit egymásra találásának újabb fejezetével szembesülünk a köztéri művészet műfajában. Kortárs értékrendet vállaló köztéri szobrászati alkotás nem igen született, egyedül Bartusz György két évtizeddel korábban alkotott, 2001-ben elhelyezett *Jakoby Gyula* életnagyságú meghaladó bronzszobra tekinthető maradandó alkotásnak. A kortárs művészeti értékrend felvállalása révén pótolhatatlan szerepet töltött be a Márai Sándor Alapítvány, amely 1997-től több ízben is a Nyitott Európáért Díjjal jutalmazta a képzőművészeti élet rangos magyar teljesítményeit (Németh Ilona, At Home Gallery, Bartusz György).

2. FOTÓMŰVÉSZET

Komoly változások mentek végbe a fotóművészet területén is. A szlovákiai magyar közegben legelterjedtebb műfaj, a riportfotózás a perifériára került, a korábban a hetilapoknál dolgozó fotóművészek – a sajtó arculatváltása miatt – kiszorultak a piacról, pedig művészi tevékenységükhöz korábban éppen ezek az állások teremtették meg az anyagi hátteret. De a veszteség ennél még súlyosabb, hiszen *Prandl Sándor* és *Szűcs Jenő* elhunyt, *Tóthpál Gyula* pedig visszavonultan él bodroglózi magányában. De *Könözi István*, *Nagy László* és *Gyökeres György* is csak elvétve jut publicitáshoz. Egyedül az ifjúsági lapok nyújtottak az átlagosnál jelentősebb teret a fotónak, így a nyolcvanas évek végén a Stúdio érté holdudvarában jelentkező *Tóth Lehel* válhatott ismertté a kilencvenes évek folyamán a hazai magyar közeg számára, részben pedig a szlovák és a cseh szakma előtt. A napisajtóban igényelt riportfotózás új művelői között *Dömötör Ede* és *Somogyi Tibor* tűnt ki. A művészi fotózásban sokkal szűkebb alkotói körrel rendelkezünk, de mindenképpen *Méry Gábor* és *Tóth Lehel* fotográfiai vívtak ki méltán jelentős figyelmet. Ám nemcsak az elmúlt időszak, hanem az elmúlt fél évszázad legjelentősebb szlovákiai magyar fotográfusa *Huszár Tibor*, aki a szocio-, portré- és riportfotó mellett immár New Yorkról is készített albumot. A legifjabb generáció tagjai közül a képzőművészeti és színezett fotográfiaiban lelünk magyar utánpótlásra a hosszabb ideje Prágában élő *Kopasz Viktor* személyében, a képzőművészeti fotóhasználat terén pedig egyértelműen Rónai Péter teljesítménye tekinthető országos és nemzetközi mércének. A manipulált fotográfia témakörében továbbra is *Csáder Judit*, a pozsonyi Fotóművészeti Hónap egyik alapítója a legjelesebb alkotónk.

3. ÉPÍTÉSZET

A jelenkori és kortárs művészet megkülönböztetésének, a provincializmus tarthatatlanságának egyik legjobb példája az építészet, mivel

annak utilitárius volta pragmatikusan megköveteli a minőséget, biztonságot és korszerűséget. A nyolcvanas és kilencvenes évek mezsgyéjén a szabadság egyik jeleként a magyarországi organikus, ill. élő építészet stílusjegyei jelentek meg a dél-szlovákiai fiatal építészek terveiben és kivitelezéseiben. Nemcsak egy-egy átépítés (*Friedmann László*), egy-egy új épület jelentette e stílus meghonosodását, hanem a városkép átalakításában (pl. *Dunaszerdahely*) is jelentős szerephez jutott a Makovecz-stílus. Személyesen *Makovecz Imre* irányította a kilencvenes évek közepén és második felében a dunaszerdahelyi *Városháza* rekonstrukcióját, ill. átépítését. Ám a világhírű építésszel párhuzamosan a hazaiak is hozzájárultak e stílus egyeduratói tételéhez: *Dóczé Péter* és *Csémy Olivér* megalkották a komáromi *Vásárcsarnokot* (1994), *Istenes József* az érsekújvári *Novocentrumot* (1993–1997), a somorjai *Jávorka Tamás* revitalizálta a város főterét, és megtervezte a *Szlovákiai Magyar Cserkészszövetség Székházát* Dunaszerdahelyen. E csallóközi város számára tervezte *Ravasz Marián* többek között a *Postabank* (1993–1995) épületét, amely a helyi történelem romboló mozzanatát is megjelenítette a homlokzaton. Ugyancsak *Ravasz* nevéhez kapcsolódik a cseh-szlovák pavilon építészeti megoldása a 49. Képzőművészeti Velencei Biennálén (2001). A szlovákiai élő építészet meghatározó személyisége a kassai *Pásztor Péter*, aki negyed évszázada töretlen híve ezen építészeti stílusnak, filozófiának. A kilencvenes években kivitelezte pl. a *lónyabányai római katolikus templomot* (1993), az *Otčina Biztosítótársaság* kassai székházát (Rozmannel és Friedmannal, 1997), a *vám- és pénzügyőrség épületét* Tiszacsernyőn (1996–1999), valamint *nyaralót* Mezőcsáton (1993) és *családi házat* Kassa-Bárcán (1994–1998). Emellett *Pásztor* elméleti munkása és a kassai műgyetemen kifejtett oktatói tevékenysége is jelentős. Az élő építészet nemzetközileg is ismert képviselője a magyar pavilon *Új Atlantisz felé* című kiállításán szerepelhetett műveivel a 7. Nemzetközi Építészeti Biennálén Velencében (2000).

Az elmúlt közel másfél évtized építészete két emblemikus művel gazdagította a magya-

rok által lakott területet Szlovákiában. Az első az újraépített, *Párkányt* Esztergommal összekötő *Mária Valéria-híd* (2001), a másik pedig a komáromi *Európa-udvar* (2000). Ez utóbbi a politikai építészet kategóriájába sorolható, művészeti szempontból az elkötelezett építészet és képzőművészet kulisszaszerű együttesét teremti meg. Az európai nemzetek építészetét stilizált és autenticitást nélkülöző hasonmás homlokzattal idéző együttes az építészeti giccs kategóriájába sorolható, ezt a minősítést hatványozza a magyar történelem jeles uralkodóiról készült szobrászati alkotások szellemisége és azok elhelyezésének módja az udvar központi terén.

A Szlovákiában élő magyar közösség immár közel kilenc évtizedes hagyományos irodalomközpontúsága és konzervatív művészet-szemlélete csaknem megingás nélkül vészelte át az 1989 óta eltelt időszakot is. Természetszerűen ez a társzművészetek és a kortárs művészet további marginalizálását eredményezte a művészeti közgondolkodásban és megbecsülésben. Mint ismeretes, mindig a kivétel erősíti a szabályt, ám a helyzet súlyosságára mutat, hogy ebben az esetben csak olyan kivétel – a köztéri szobrászat – említhető meg, amely a megrendelők, a mecénások ízlését, művészet-szemléletét követve a 19. századi köztéri művészet formájában, küldetésében tért vissza a 20. és 21. század fordulóján. A rendszerváltozást követően, amint azt a képzőművészet, fotóművészet és építészet példáján is szemléltettük, magától értetődő, korlátok nélküli országos és nemzetközi művészeti élet alakult ki, amelyben a mi magyar művészeink is jelen vannak. Ugyanez elmondható további társzművészetekről is, olyan szlovákiai magyar művészeti jelenlét tanúi lehettünk mind az országos, mind a nemzetközi (pl. Csehországban, Magyarországon) művészeti életben, amelyre az elmúlt évtizedekben nem volt példa. Az építész *Pásztor Péter*, a fotóművész *Huszár Tibor*, a dokumentumfilmes *Kerekes Péter*, a filmszínész *Kassai Csongor*, a popzene műfajában a zeneszerző és producer *Dusík Gábor* azon személyiségek közé tartoznak, akik az adott szakma legkiválóbb és legelismertebb országos szaktekin-

téylei lettek. Nem túlzás állítani, hogy a társ-művészetek külön-külön is egyenértékű vagy még jelentősebb eredményeket mutathatnak fel országosan, mint a magyar irodalom Szlovákiában.

Az elmúlt közel másfél évtized a veszteségek szempontjából is megközelíthető, hiszen távozott az élők sorából Löffler Béla (1990), Bartuszné Németh Júlia (1990), Feld Lajos (1991), Eckerdt Sándor (1992), Tanoczky Ferenc (1993), Prandl Sándor (1995), Szűcs Jenő (1997), Csemiczky László (2000), Platzner Tibor (2000), Fischer Ernő (2002), Roskoványi István (2002) és Kantár Csaba (2003).

IRODALOM

- Abelovský, Ján: *Július Jakobý (1903–1985)*. Bratislava, Popelka–Slovart, 1994, 284 p.
- Andrási Gábor–Pataki Gábor–Szűcs György–Zwickl András: *Magyar képzőművészet a 20. században*. Budapest, Corvina, 1999, 290 p.
- Cseh-Szlovákiai Magyar Képzőművészek Társasága – *Csoportos kiállítás*. Katalógus. Komárom, MDSZ–MISZ, 1990, 46 p.
- Dulla, Matúš: *Architekt: Peter Pásztor*. Bratislava, Meritum, 1995.
- Dulla, Matúš–Moravčíková, Henrieta: *Architektúra Slovenska v 20. storočí*. Bratislava, Slovart, 2002, 511 p.
- Élő építéset 2000. *Organikus építéset Szlovákiában / Živá architektúra 2000. Organická architektúra na Slovensku / Living Architecture 2000. Organic architecture in Slovakia*. Katalógus. Bratislava, Spolok architektov Slovenska, 2000, 55 p.
- Fitz Péter (főszerk.): *Kortárs Magyar Művészeti Lexikon*. I–III. köt. Budapest, Enciklopédia Kiadó, 1999–2001.
- Geržová, Jana (red.): *Slovník svetového a slovenského výtvarného umenia druhej polovice 20. storočia*. Bratislava, Kruh súčasného umenia PRO-FIL, 1999, 320 p.
- Hodossy Gyula (szerk.): *A Mária Valéria-híd története*. Dunaszerdahely, Lilium Aurum, 1999, 103 p.
- Hommage à Gyula Szabó*. Katalógus. Losonc, CSMKT–Nógrádi Galéria, 1992, 44 p.
- Hrabušický, Aurel–Macek, Václav: *Slovenská fotografia 1925–2000*. Bratislava, SNG, 2001, 465 p.
- Hushegyi Gábor: Rónai Péter – más kreativitás. *Irodalmi Szemle*, 36. évf. (1993) 11. sz. 92–95. p.
- Hushegyi Gábor: Stúdió érté 1987–1997. *Kalligram*, 6. évf. (1997) 9. sz. 81–93. p.
- Hushegyi Gábor: Művészeti élet. In: Bihari Zoltán (főszerk.): *Magyarok a világban. Kárpát-medence*. Budapest, Ceba Kiadó, 2000, 87–92. p.
- Hushegyi Gábor (ed.): *ÁtHIDalás – preMOSTenie – BRIDGing. Közép-európai képzőművészeti szimpózium*. Katalógus. Pozsony, Orman s. r. o.–MKKI, 2000, 142 p.
- Hushegyi Gábor: *Németh Ilona*. Pozsony, Kalligram, 2001, 111 p.
- Hushegyi Gábor: A magyarországi klasszikus konceptualizmus és neokonceptualizmus elemei és hatása a szlovákiai képzőművészetben, különös tekintettel Rónai Péter művészetében. In: Geržová, Jana–Tatai Erzsébet (szerk.): *Konceptuális művészet az ezredfordulón / Konceptuálne umenie na zlome tisícročí / Conceptual Art at the Turn of Millennium*. Budapest–Bratislava, AICA, 2002, 68–88. p.
- Hushegyi Gábor: *Bartusz György – Korok, korszakok, műfajok mezsgyéjének kétpólusú művésze / György Bartusz: Bipolar art on the bound of ages, eras and genres*. Pozsony, Kalligram Alapítvány, 2004, 80.
- Huszár, Tibor: *Cigáni – Gypsies*. Bratislava, Gemini, 1993, 159 p.
- Huszár, Tibor: *Portréty – Portraits*. Bratislava, Slovart, 1995, 186 p.
- Huszár, Tibor: *Koloman Sokol: Sambo*. Bratislava, Tibi, 1998, 480 p.
- Huszár, Tibor: *New York – City of Tolerance*. Bratislava, Logan Investment, 2000, 160 p.
- Kiss Suzanne–Hushegyi Gábor (eds.): *At Home Gallery 1995–2000*. Katalógus. Somorja, At Home Gallery, 2001, 87 p.
- Kohút, Leo: *František Reichentál – maliar, grafik, pedagóg*. Bratislava, SNM–Múzeum židovskej kultúry, 1998, 104 p.
- Kubička Kucsera Klára–Méry Gábor: *Lipcey György: Fába véssett sorsok*. Somorja, Méry Ratio, 1995, 64 p.
- Kubička Kucsera Klára: Regionális építéset Dél-Szlovákiában. *Kupola*, 1. évf. (1996) 1. sz. 1–2. p.

Kubička Kucsera Klára: *Képiünk*. Pozsony, Szlovákiai Magyar Képzőművészek Társasága–AB Art, 1999, 111 p.

Macek, Václav–Hrabušický, Aurel: *Peter Rónai: IN MEDIAS RES*. Bratislava, Vydavateľstvo Fotofo, 2000, 111 p.

MADI Art Periodical. No 4 (2003). *Más realitás / Iná realita / Different Reality*. Katalógus. Esztergom, Esztergomi Vármúzeum–SZMKT, 1997, 55 p.

N. Mészáros Júlia (szerk.): *Németh Ilona. Katalógus*. Győr, Városi Művészeti Múzeum, 2004.

Rusinová, Z. (red.): *Dejiny slovenského výtvarného umenia. Umenie 20. storočia*. Bratislava, SNG, 2000, 638 p.

Rusnáková, Katarína: *Peter Rónai: Videoantológia*. Žilina, PGU, 1997, 121 p.

Rusnáková, Katarína: *Ilona Németh–Jiří Surůvka: Pozvanie na návštevu / Invitation for a Visit*. Bratislava, SNG, 2001, 84 p.

H. Szabó Kinga (szerk.): *Szabó Gyula-breviárium*. Pozsony, Madách-Posonium, 2001.

Szabó Lilla (szerk.): *„Külön világban és külön időben.” 20. századi magyar képzőművészet Magyarország határain kívül 1918-tól napjainkig*. Budapest, Magyar Képzőművészek és Iparművészek Társasága, 2001, 419 p.

Szlovákiai Magyar Képzőművészek Társasága – Második tagsági kiállítás. Katalógus. Komárom, SZMKT, 1995, 36 p.

Tóth Lehel: *Misztérium / Mystérium*. Pozsony, AB-ART, 1999, 63 p.

Új Atlantisz felé / Verso una nuova Atlantide / Towards a New Atlantis. Katalógus. 7. Nemzetközi Építészeti Biennále, Venezia. Budapest, Ludwig Múzeum, 2000, 247 p.

Vesztróczy Éva: A könyvillusztráció a szlovákiai magyar könyvkiadásban (1949–2000). In: Szabó Lilla (szerk.): *„Az eszüllyedt jelek.” I. köt. A 20. századi könyvillusztráció Magyarország határain kívül*. Budapest, Magyar Képzőművészek és Iparművészek Társasága, 2003, 200–210. p.

KÉPZŐMŰVÉSZETI ESEMÉNYNAPTÁR (1989. november 17–2004. április 30.)

Összeállította Hushegyi Gábor

1989

november: Murmann József Árpád. Életműtárlat. Pozsony, Szlovák Nemzeti Galéria (katalógus). december 19. A Csehszlovákiai Magyar Képzőművészek Társaságának (CSMKT) alapító közgyűlése Pozsonyban.

1990

február 11. Elhunyt Löffler Béla szobrász (Kassa). február 22. A CSMKT alapszabályának jóváhagyása. május 28. Elhunyt Bartuszné Németh Júlia naiv festő (Párkány). június 28. A CSMKT hivatalos bejegyzése. június 29–július 1: A Stúdió érté III. Nemzetközi Alternatív Művészeti Fesztiválja, Érsekújvár (katalógus). augusztus 14–szeptember 11. Nagy János (életműkiállítás). Pozsony, SVU Galéria (katalógus). szeptember 19-ig: Németh Ilona: Feljegyzések a labirintusból. Pozsony, C. Majerník Galéria. október 26–december 31. CSMKT. Csoportos kiállítás. Komárom, Duna Menti Múzeum (katalógus). december: Ecce homo címmel állandó kiállítás nyílt Dúdor István műveiből a rimaszombati Gömőri Múzeumban (1993 márciusáig).

1991

január 17-én: Megnyílt a CSMKT tagsági kiállítása a Cseh és Szlovák Köztársaság Kulturális és Tájékoztató Központjában Budapesten. február: Lőrincz Gyula állandó kiállításának megszüntetését követően megnyílt a dunaszerdahelyi Vermes-villa (a Szlovák Nemzeti Galéria kihegelyezett részlege) első időszak, a Zene a szlovákiai képzőművészetben c. kiállítása (2001. novemberig váltották egymást a Szlovák Nemzeti Galéria által rendezett kiállítások).

március–április: Mednyánszky. Pozsony, Szlovák Nemzeti Galéria (katalógus).
 április 16–május 3. CSMKT-kiállítás. Pápa, Pápai Városi Galéria.
 május: Megnyílt Mednyánszky László állandó kiállítása a nagyőri kastélyban (Szlovák Nemzeti Galéria, katalógus).
 május 18. Elhunyt Feld Lajos képzőművész (Kassa).
 május 21–június 20. 11 szlovákiai magyar képzőművész kiállítása (CSMKT). Budapest, Budapest Galéria.
 június 15–december 31. Teatro Galéria (CSMKT). Komárom, Jókai Színház.
 június 30–július 30. Oszcilláció. Komárom, VI. bástya.
 július 2–augusztus 11. Szondák. Bartusz György életmű-kiállítása a pozsonyi Szlovák Nemzeti Galériában.
 július 5–augusztus 5. 11 szlovákiai magyar képzőművész (CSMKT). Pápa, Pápai Városi Galéria.
 július 25. A Stúdió érté művészeti akciója a bősi erőmű építése ellen (Juhász R. József, Mészáros Ottó, Németh Ilona).
 szeptember 18–22. A Stúdió érté IV. Nemzetközi Alternatív Művészeti Fesztiválja. Érsekújvár (katalógus).
 szeptember–október: Szondák. Bartusz György életmű-kiállítása a Szlovák Nemzeti Galériában. Dunaszerdahely, Vermes-villa.
 október 1–25. Csehszlovákiai magyar fotóművészek országos kiállítása (CSMKT). Pozsony, Ružinov Művelődési Ház.
 október 11–november 4. Időben és térben. Szobrászati kiállítás (CSMKT). Dunaszerdahely, Csalóközi Múzeum.
 december 12–31. Időben és térben. Szobrászati kiállítás (CSMKT). Budapest, Duna Galéria.
 december 15. A kassai Kelet-szlovákiai Galéria átnevezése Jakoby Gyula Galériára (1996. június 30-ig).

1992

január 15-től: Csehszlovákiai magyar fényképezés kiállítása (CSMKT). Prága, Magyar Kulturális Központ.

február 28–április 20. In memoriam Dúdor István (életmű-kiállítás). Komárom, Duna Menti Múzeum (katalógus).

március 12: A Jakoby Alapítvány hivatalos bejegyzése.

március–április: Kassák Lajos. Pozsony, Szlovák Nemzeti Galéria (katalógus).

május 31. Megnyílt Jakoby Gyula állandó kiállítása a kassai Jakoby Gyula Galériában (1996. június 30-ig).

június 6–23. Hommage à Szabó Gyula. Losonc, Nógrádi Galéria (katalógus).

június 9. Hommage à Szabó Gyula. Szeminárium. Losonc, Nógrádi Galéria.

június 5–július 5. Bartusz György (életmű-kiállítás). Besztercebánya, Állami Galéria (katalógus).

augusztus 24. Elhunyt Eckerdt Sándor festőművész (Kassa).

szeptember 16–19. Transart Communication. A Stúdió érté 5. Fesztiválja, Érsekújvár (katalógus).

szeptember 8–október 25. Bartusz György (életmű-kiállítás). Kassa, Jakoby Gyula Galéria.

szeptember 17–november 1. Reichentál Ferenc. Retrospektív tárlat. Pozsony, Szlovák Nemzeti Galéria.

november 19–december 7. Illusztrált könyv 1. Dunaszerdahely, Művészeti Alapiskola.

november 19. A magyar könyv illusztrációja. Szeminárium. Dunaszerdahely, Művészeti Alapiskola.

1993

Juhász R. József – Kassák-díj (Párizsi Magyar Műhely).

január 26–február 28. Bartusz György (életmű-kiállítás). Zsolna, Vág Menti Galéria (PGU).

február: Hommage à Szabó Gyula (reinst.). Pozsony, MKKI.

április 7. A ROVÁS – ÚJ ÉRTÉKREND alkotócsoport megalakulása (Szabó Ottó, Szabó Kornélia, Rácz Noémi, Lukács Zsolt).

május 26–június. Jakoby Gyula 1903–1985. Pozsony, Pozsonyi Városi Galéria (Pálffy-palota).

június 16. A képzőművészek társaságának új, hivatalosan bejegyzett neve: Szlovákiai Magyar Képzőművészek Társasága (SZMKT).

július 16–szeptember 26. Eckerdt Sándor (életmű-kiállítás). Kassa, Jakoby Gyula Galéria (katalógus).

augusztus 11–szeptember 10. Németh Ilona Palettám c. önálló kiállítása (SZMKT). Prága, Magyar Kulturális Központ.

augusztus 30. Elhunyt Tanoczy Ferenc képzőművész (Turócszentmárton).

szeptember 15–18. Transart Communication 2. A Stúdió érté 6. Fesztiválja, Érsekújvár (katalógus).

szeptember 30–október 31. Eckerdt Sándor (életmű-kiállítás). Eperjes, Sárosi Galéria.

október: Rónai Péter: Predtým a potom. Nyitra, NŠG (katalógus).

december 11. A hetényi Lilla Galéria ünnepélyes megnyitása.

december 17. A Löffler Béla Múzeum és az állandó Löffler-kiállítás ünnepélyes megnyitása Kassán.

1994

január 14. Megnyílt a Madách Galéria a pozsonyi Mihály-kapu utcai magyar könyvesboltban (1995 márciusáig működött).

január 22–február 20. Csudai Ivan: Mal'by. Zsolna, PGU (katalógus).

március 3–május 15. Jakoby Gyula (1903–1985) (életmű-kiállítás). Pozsony, Szlovák Nemzeti Galéria (katalógus).

március 4–április: Dolán György gyűjteményes kiállítása. Pozsony, Szlovák Nemzeti Múzeum.

március 24-től: Kortárs szlovákiai magyar illusztrátorok 2. Dunaszerdahely, Csallóközi Múzeum.

március 31. Hivatalos bejegyzésével Dunaszerdahelyen megalakult a Kortárs Magyar Galéria Alapítvány.

június: Öt év elteltével megnyílt a Szlovák Nemzeti Galéria új állandó kiállítása.

június–július: Jakoby Gyula (1903–1985) (életmű-kiállítás). Kassa, Jakoby Gyula Galéria.

július 6–augusztus 28. Bauer Szilárd 1893–1928 (életmű-kiállítás). Kassa, Kelet-szlovákiai Galéria (katalógus).

október: Abelovský, Ján: Jakoby 1902–1985. Bratislava, Popelka–Slovart, 1994. 284 p. (monográfia).

október 20-tól: Megnyílt a Kortárs Magyar Galéria gyűjteménye. Dunaszerdahely, Csallóközi Múzeum.

október 28–november 5. Kassai magyar képzőművészek kiállítása. Kassa, Premontrei rendház.

november 10–1995. január 31. Bauer Szilárd (életmű-kiállítás). Pozsony, Szlovák Nemzeti Galéria.

1995

január: Elhunyt Prandl Sándor fotográfus, sajtófotós.

tavaszi: VERTIGO ART néven művészet társaságot alapítottak a nyitrai pedagógiai kar rajz szakos hallgatói.

április–május: Ladislav Medňanský (Mednyánszky): Kresby. Pozsony, Szlovák Nemzeti Galéria (katalógus).

június 14–július 16. Bacskai Béla- emlékkiállítás. Losonc, Nógrádi Galéria.

július 22–23. Bacskai Béla- emléknapok. Szeminárium. Perse, Nógrádi Galéria.

szeptember 20–23. Transart Communication 3. A Stúdió érté 7. Nemzetközi Alternatív Művészeti Fesztiválja, Érsekújvár (műsorfüzet, CD-ROM).

szeptember–október: Rónai Péter: Re – Konstrukcia. Dunaszerdahely, Szlovák Nemzeti Galéria – Vermes-villa (katalógus).

szeptember 28. Megnyílt a Kortárs Magyar Galéria (KMG) Dunaszerdahelyen.

október 12–december 10. Jaszusch Antal (1882–1965) (életmű-kiállítás). Kassa, Kelet-szlovákiai Galéria (katalógus).

október 21–december 3. Szlovákiai Magyar Képzőművészek Társasága. Második tagsági kiállítás. Komárom, Duna Menti Múzeum (katalógus).

november: A PRO ARTE LOSSONCZIENSIS Alapítvány bejegyzése a Szabó Gyula Galéria létrehozásának céljából (Haltenberger Szabó Kinga). (Megszűnt 1998 februárjában.)

november: Megjelent a Kupola c. képzőművészeti és építészeti havilap próbaszáma.

december 9. Az At Home Gallery megnyitása a somorjai Gazdasoron.

december 18–1996. január 25. Szlovákiai Magyar Képzőművészek Társasága. Második tagsági kiállítás (reinst.). Dunaszerdahely, Csallóközi Múzeum.

1996

- február 28. Tudományos tanácskozás: A szlovákiai magyar képzőművészeti élet szervezettsége: képzőművészek és teoretikusok együttműködésének problémái a gyakorlatban. Pozsony, MKKI.
- február 28–március 22. Szlovákiai Magyar Képzőművészek Társasága. Második tagsági kiállítás (reinst.). Pozsony, MKKI.
- március 2. VERTIGO ArtManeuver 1. Alternatív Művészeti Fesztivál, Komárom.
- március 19–április 21. Pálffy Péter (életmű-kiállítás). Pozsony, Szlovák Nemzeti Galéria (katalógus).
- március 19–május 10. Gyurkovits Ferenc (életmű-kiállítás). Losonc, Nógrádi Galéria.
- április 4–június 16. Csudai Ivan: Devät' ľahkých kúskov. Dunaszerdahely, Szlovák Nemzeti Galéria – Vermes-villa (katalógus).
- április 25–május 10. Cséfalvay Pál magángyűjteménye és aukciója (SZMKT). Dunaszerdahely, KMG.
- május 22–június 20. Szlovákiai magyar könyvtár- és kiadványtrófeák 3. Dunaszerdahely, KMG.
- május 22. Gyermekek könyv- és kiadványtrófeái. Szimpózium. Dunaszerdahely, KMG.
- augusztus 1. Az At Home Gallery zsinagógagalériájának megnyitása.
- szeptember 12–október 12. Lipcsey György (életmű-kiállítás). Dunaszerdahely, Csallóközi Múzeum.
- szeptember: Kubička Kucsera Klára: Lipcsey György. Somorja, Méry Ratio (monográfia).
- szeptember 20-tól: A KMG gyűjteményének 2. kiállítása. Dunaszerdahely, KMG.
- szeptember 27–29. Transart Communication 4. A Stúdió érté 8. Nemzetközi Kortárs Művészeti Fesztiválja, Érsekújvár (műsorfüzet, CD-ROM).
- október 15–30. Tisztelet a Honfoglalás 1100. évfordulója előtt (SZMKT). Budapest, MVSZ-Székház (katalógus).
- november–1997. február: Varga Emőke–Medved' Gabriella–Garda, Alexander. Dunaszerdahely, Szlovák Nemzeti Galéria – Vermes-villa (katalógus).
- december 10-től: Szlovákiai magyar könyvtár- és kiadványtrófeák (3) (reinst.). Prága, Magyar Kulturális Központ.

1997

- február–március: Varga, Emőke–Medved' Gabriella–Garda, Alexander. Zólyom, Szlovák Nemzeti Galéria – Zólyomi vár (katalógus).
- február 14. Kubička Kucsera Klára – Az SZMKT 1996. évi nívódíja (Dunaszerdahely, KMG).
- március 8. VERTIGO ArtManeuver 2. Kortárs Művészeti Fesztivál. Komárom.
- április 11. Janiga József – Nyitott Európáért Díj (Pozsony, Márai Sándor Alapítvány).
- május 2. Az SZMKT Tanácsa a Jakoby Alapítvány megszüntetéséről döntött.
- május 15–július 18. Szabó Gyula: Párbeszéd a holddal. Az utolsó évek alkotásaiból 1961–1972. Losonc, Nógrádi Galéria (katalógus).
- május 22–július 31. Rónai Péter: Videoantológia (életmű-kiállítás). Zsolna, Vág Menti Művészeti Galéria (PGU) (katalógus).
- május 27–augusztus 23. Jaszusch Antal (1882–1965) (életmű-kiállítás) Nyitra, NSG.
- május 29–június: Más realitás Kortárs festészeti kiállítás (SZMKT). Esztergom, Esztergomi Varmúzeum – Rondella (katalógus).
- május 30–31. ÁtHIDalás. Közép-európai képzőművészeti szimpózium. Esztergom–Štúrovo (Párkány), MKKI–Stúdió érté (katalógus/tanulmánykötet).
- június 5–szeptember 14. Csordák Lajos 1864–1937 (életmű-kiállítás). Kassa, Kelet-szlovákiai Galéria (katalógus).
- július 29–szeptember 7. Collinásy György 1907–1963 (életmű-kiállítás). Kassa, Kelet-szlovákiai Galéria.
- augusztus 5–szeptember 14. Szabó Gyula: Párbeszéd a holddal. Az utolsó évek alkotásaiból 1961–1972. (reinst.). Dunaszerdahely, KMG.
- szeptember 25–29. TransArt CommunicaTION. A Stúdió érté 9. Nemzetközi Multimediális Művészeti Fesztiválja, Érsekújvár, Somorja (műsorfüzet).
- október 1–3. TransArt CommunicaTION. A Stúdió érté 9. Nemzetközi Multimediális Művészeti Fesztiválja. Budapest, Műcsarnok.
- október 6. Elhunyt Szűcs Jenő fotográfus.
- szeptember 29–október 10. Más realitás. Kortárs festészeti kiállítás (SZMKT) (reinst.). Pozsony, UBS.
- október 16–november 11. Kopócs Tibor: Jubileumi kiállítás. Dunaszerdahely, KMG.

november 15–december 7. Más realitás. Kortárs festészeti kiállítás (SZMKT) (reinst.). Dunaszerdahely, KMG.

december 12. Művészettörténeti szeminárium. A két világháború közti korszak művészetének egyes fejezetei. Dunaszerdahely, KMG.

december 18. Kortárs szlovákiai magyar képzőművészek alkotásainak árverése (SZMKT). Dunaszerdahely, KMG.

1998

március 20. VERTIGO ArtManeuver 3. Komárom.

március 31. A fotószakíró Brogyányi Kálmán – nemzetközi konferencia. Budapest, I. Országos Fotóhét–Magyar Fotóművészek Szövetsége–Magyar Művelődési Intézet–Spectrum 21 Reklámügynökség.

április 3. Németh Ilona – Az SZMKT 1997. évi nívódíja (Dunaszerdahely, KMG).

április 15. Németh Ilona – Nyitott Európáért Díj (Pozsony, Márai Sándor Alapítvány).

május–június: Máthé János: Retrospektív tárlat. Pozsony, Szlovák Nemzeti Galéria (katalógus).

június: Megjelent a komáromi *Ateliér* első száma.

június–szeptember: Bartuszné Németh Júlia: Retrospektív kiállítás. Bazin, Szlovák Nemzeti Galéria – Naiv Művészet Galériája.

június 4–szeptember 27. Halász-Hradil Elemér 1873–1948 (életmű-kiállítás). Kassa, Kelet-szlovákiai Galéria (katalógus).

június 12. A K-49 Gallery megnyitója Jiří Kolář és Ladislav Novák közös kiállításával (a galéria 1998 végéig működött).

június 27–augusztus 30. Bartusz Júlia életműtárlata. Bazin, SNG – Galéria insitného umenia.

július 9. Németh Ilona – Mladý slovenský výtvarník roka 1998 (Pozsony, The Foundation for a Civil Society).

szeptember 24–november 8. Jaszusch Antal (1882–1965) (életmű-kiállítás). Pozsony, Szlovák Nemzeti Galéria.

október 8–30. Pozsonyi műtermek (Gáspár Péter, Kalita Gábor, Mag Gyula, Nagy Zoltán – SZMKT). Pozsony, MKKI.

október 15–18. TransArt CommunicaTION. A Stúdió érté 10. Multimediális Fesztiválja, Érsekújvár (műsorfüzet).

október 20–22. TransArt CommunicaTION. A Stúdió érté 10. Multimediális Fesztiválja, Budapest. Műcsarnok (műsorfüzet).

október 25. A dunaszerdahelyi városháza épületének (Makovecz Imre terve) ünnepélyes átadása.

október 30-tól: A KMG 3. gyűjteményes kiállítása. Dunaszerdahely, KMG.

november: Losoncon megalakult a Szabó Gyula Barátainak Klubja (Haltenberger Szabó Kinga).

november 18. Megnyílt a dunaszerdahelyi Art Ma Galéria Lipcsey György szobrász vezetésével.

december 18–1999. január 3. Kortárs grafika (SZMKT). Budapest, Újpest Galéria.

1999

február 5–március 31. Illusztrált könyv 4. Dunaszerdahely, KMG.

március 2–28. 1 + 1 = 3. [Németh Ilona és Rónai Péter.] Budapest, Kortárs Művészeti Múzeum – Ludwig Múzeum (katalógus).

március 16–május 16. Krón Jenő 1882–1974. Kassa, Kelet-szlovákiai Galéria (katalógus).

március 27. A Fórum Intézet kassai Metodikai Központjában megnyílt a 23:55 TT:FF Gallery.

április: Szukakélek Lajos – Nyitott Európáért Díj (Pozsony, Márai Sándor Alapítvány).

április 23-tól: Kortárs grafika (SZMKT) (reinst.). Komárom, Duna Menti Múzeum.

április 24. Balázs István – Az SZMKT 1998. évi nívódíja (Komárom, DMM).

május 11-től: Illusztrált könyv 4. (reinst.). Losonc, Nógrádi Galéria.

június 12.–november 7. Slovak Art for Free. Szlovákia pavilonja a 48. Nemzetközi Velencei Képzőművészeti Biennálén (magyar résztvevők: Bartusz György, Csudai Ivan, Németh Ilona, Rónai Péter, Varga Emőke) (katalógus).

június 24. Varga Emőke – TONAL '99 – az év fiatal szlovákiai képzőművésze díj (Pozsony, The Foundation for a Civil Society).

október 16. Human Body Electronics. A Stúdió érté 11. Nemzetközi Akcióművészeti Fesztiválja, Budapest, Műcsarnok.

október 23. Human Body Electronics. A Stúdió érté 11. Nemzetközi Akcióművészeti Fesztiválja, Érsekújvár.

november 11–12. Human Body Electronics. A Stúdió érté 11. Nemzetközi Akcióművészeti Fesztiválja, Érsekújvár.
 november 26–2000. január 9. Jubileumi kiállítás (SZMKT). Komárom, Duna Menti Múzeum.
 december 10–12. Human Body Electronics. A Stúdió érté 11. Nemzetközi Akcióművészeti Fesztiválja, Pozsony, Nyitra, Érsekújvár.

2000

Duncsák Attila – Az SZMKT 1999. évi nívódíja.
 január 6. Elhunyt Csemiczky László festőművész (Stomfa).
 január 21–február 29. Jubileumi kiállítás (SZMKT) (reinst.). Dunaszerdahely, KMG.
 április 12. At Home Gallery – Nyitott Európáért Díj (Pozsony, Márai Sándor Alapítvány).
 április 14. A Csallóközi Ifjú Tájépfestők Társasága (Szabó Szilárd, Boráros Henrik, Farkas Roland) Tájak c. kiállításának megnyitója (Sebők Zoltán). Komárom, Csemadok Galéria.
 május 15. Brogyányi Kálmán – tudományos tanácskozás. Pozsony, Kalligram Alapítvány–MKKI.
 június: Németh Ilona. Expo 2000, Magyarország pavilonja – Hannover.
 szeptember 14–16. 20. századi magyar képzőművészet Magyarország határain kívül – művészettörténeti konferencia. Budapest, MKIT (tanulmánykötet).
 október 15. Az At Home Művészetek Háza ünnepélyes megnyitója Őszentsége, a XIV. Dalai Láma részvételével.
 október 17–31. ORIGÓ. Fiatal szlovákiai magyar művészek bemutatkozása. Pozsony, MKKK.
 október 20–november 5. Prágai Concordia. Cseh- és Morvaországban élő nyolc magyar képzőművész. Prága, Magyar Kulturális Központ.
 november 17–2001. január 28. Harmos Károly és növendékei. Komárom, Duna Menti Múzeum (katalógus).
 november 23–25. Transart Communication – Human Body Electronics. A Stúdió érté 12. Nemzetközi Multimédiális Művészeti Fesztiválja, Érsekújvár.
 december 31. Elhunyt Platzner Tibor díszlettervező (Komárom).

2001

Haltenberger Szabó Kinga – Az SZMKT 2000. évi nívódíja.
 február 8–április 25. Harmos Károly 1879–1956. Pozsony, Pozsonyi Városi Galéria.
 március 15. Németh Ilona – Munkácsy-díj (Budapest).
 március 23–április 29. Balázs István: Circulum quadratum. Besztercebánya, Állami Galéria.
 április 19. A magyar könyvillusztráció Magyarország határain kívül 1918-tól napjainkig – konferencia. Budapest, MKIT–OSZK (tanulmánykötet).
 május: Jakoby Gyula szobrának leleplezése Kassán (készítette Bartusz György).
 június 7–november 4. Németh Ilona–Jiří Surůvka: Lakáslátogatás. Csehország és Szlovákia pavilonja a 49. Nemzetközi Velencei Képzőművészeti Biennálén (katalógus).
 július 4. ACTINART. A Stúdió érté a K₂IC és a Szlovák Nemzeti Galéria nemzetközi szimpóziuma. Pozsony, Szlovák Nemzeti Galéria (CD-ROM).
 július 4–augusztus 26. Feld Lajos (életmű-kiállítás). Kassa, Kelet-szlovákiai Galéria.
 július 26–szeptember 16. Lipcsey György. Budapest, Budapest Galéria Kiállítóháza.
 augusztus 3–30. Prágai Concordia 2000. Komárom, Csemadok Galéria.
 szeptember 21. Megnyílt a Limes Galéria Komáromban, az egykori Katonatemplomban.

2002

Lipcsey György – Az SZMKT 2001. évi nívódíja.
 január 18–február 28. Németh Ilona: Public Privacy. Budapest, Műcsarnok.
 február 8. A Löffler-émlékszoza ünnepélyes átadása. Löffler Béla Múzeum, Kassa-Óváros.
 március 22–24. Kassák és a MADI Ma. Nemzetközi művészeti fesztivál és kiállítások. Pozsony, Érsekújvár (tanulmánykötet).
 március 27–április 17. Báró Mednyánszky László festőművész. Európa Galéria, Budapest.
 június 14. A nagyőri kastély (Szlovák Nemzeti Galéria) Mednyánszky László felújított állandó kiállításának megnyitása a művész születésének 150. évfordulója alkalmából.

június 18. Barta Gyula – Posonium Művészeti Díj, Pozsony.
 október 9. Elhunyt Fischer Ernő festőművész (Budapest).
 október 10–12. Transart Communication 2002. A Stúdió érté fennállásának 15. évfordulója. Érsekújvár.
 november 11. Elhunyt Roskoványi István festőművész (Kassa).
 november 16–december 13. 10 – 1. Fialat képzőművészek kiállítása (SZMKT). Kassa, Rotunda (ŠÚV).

2003

január 5. Elhunyt Kantár Csaba író, performer.
 január–február: 10 – 1. Fialat képzőművészek kiállítása (SZMKT). Losonc, Nógrádi Galéria.
 március 25–április 25. Jakoby (kamarakiállítás). Kassa, Löffler Béla Múzeum.
 március 27–június 6. Jakoby 1903–2003. Kassa, Kelet-szlovákiai Galéria.
 május 22. Megnyílt a Szlovákiai Magyar Kultúra Múzeuma (SZNM) Pozsonyban (katalógus).
 május 22–június 28. Juhász R. József: Divergenciák (életmű-kiállítás). Érsekújvár, Művészeti Galéria (katalógus).
 június 6–9. Szabó Gyula-szeminárium. Szabó Gyula Barátainak Köre, Losonc.
 június 8–szeptember 30. 2. Valenciai Biennále: Ideális város (Németh Ilona).
 június: Nagy János, Nagy József – Posonium Művészeti Díj, Pozsony.
 június 20. Bartusz György – Nyitott Európáért Díj (Dunaszerdahely, Márai Sándor Alapítvány).
 július 2. Emlékezés Jakoby Gyula születésének 100. évfordulója alkalmából (Peter Markovič, Alexandra Homoľová, Bartusz György, Albert Marenčin, Ján Abelovský). Pozsony, Szlovák Nemzeti Galéria.
 július 18–20. Meleghegyi Szimpózium (SZMKT).
 október 2–november 30. Mousson Tódor József (1887–1946, életmű-kiállítás). Kelet-szlovákiai Galéria, Kassa.
 október 7. Bartusz György Labilitás c. installációjával megnyílt a Brämer-kúria Galériája (SZNM SZMKM) Pozsonyban.

október 14–2004. február 15. Mednyánszky László (1852–1919) (emlékkiállítás). Budapest, Magyar Nemzeti Galéria (katalógus).
 október 16. Németh Ilona és Karol Pichler közös kiállításával megnyílt a Brämer-kúria Pincegalériája (SZNM SZMKM) Pozsonyban.
 november 21–december 2. Jel és szimbólum. SZMKT tagsági kiállítás. Dunaszerdahely, Art Ma Galéria.

2004

március 13. Bartusz György – Munkácsy-díj (Budapest).
 március 18–május 16. Németh Ilona: 27 m, Umělecko-průmyslové muzeum, Brno.
 március 26. Megnyílt Kassák Lajos új állandó kiállítása, Művészeti Galéria, Érsekújvár.
 április 1–május 13. Németh Ilona: Szegmens. Gyűjteményes kiállítás. Besztercebánya, Állami Galéria.
 árpilis 29–augusztus 29. Ladislav Mednyánszky (1852–1919) (életműtárlat). Pozsony, SZNG (katalógus).

IRODALOM, KÖNYVKIADÁS

Kulcsszavak: Irodalmi élet, könyvkiadás, irodalmi folyóiratok, irodalmi díjak.

1. BEVEZETÉS

A rendszerváltást megelőző két évtized irodalmi életét Csehszlovákiában az 1968-as szovjet inváziót követő neosztalinista kurzus kötötte gúzsba. A Csehszlovák Írószövetségen végigsöprő tisztogatási hullám nem kímélte a szövetség magyar szekcióját sem. Az eufemisztikusan normalizációnak nevezett boszorkányüldözés során több jeles csehszlovákiai magyar írónak függesztették fel tagságát, néhányukat kizárták a szövetségből, míg mások emigráltak (Monoszló Dezső) vagy a nyolcvanas években Magyarországra költöztek (Varga Imre, Tóth László, Krausz Tivadar). A csehországi rendteremtéstől eltérően azonban a szlovákiai kevésbé volt brutális, így a megbélyegzett és publikációs tilalommal sújtott írók a hetvenes évek második felétől fokozatosan visszatérhettek az irodalmi életbe, s műveik – bár nem egy esetben megcsonkítva – megjelenhettek.

Az 1968 táján induló fiatal nemzedéket a politikai-ideológiai támadások viszonylag hosszú ideig elkerülték. Őket a nyolcvanas évek elején kerítették sorra. Pályájukat derékba törni azonban már nem tudta a hatalom. A szlovákiai magyar írók közösségén belüli további differenciálódást és szemléletváltozást előlegezte meg az 1983-ban *Íródia* néven – Hodossy Gyula és néhány más pályakezdő irodalmár által – kezdeményezett informális, a hivatalos struktúrákat megkerülő mozgalom, melyet három évig türt meg a hatalom, majd *Fiatal Írók Köre* néven megpróbált integrálni a Szlovák Írószövetség magyar szekciójába. A magyar szekció különféle rendezvényeit, szimpóziумait, kerekasztal-beszélgetéseit a nyolcvanas évek köze-

pétől egyre inkább a nézetek pluralizmusából eredő nyílt s az irodalompolitikával szemben is kritikus viták jellemezték. 1987 tavaszán a magyar szekció tisztújító közgyűlésén az új vezetés megválasztásánál már többé-kevésbé a tagság akarata érvényesült a pártközpont jelöltjeivel szemben.

Ennek a többéves erjedésnek, nemzedéki és művészi-világnézeti sokszínűségnek köszönhető, hogy az 1989-es rendszerváltás szervezeti szempontból nem érte felkészületlenül a szlovákiai magyar írókat. A Csehszlovák és a Szlovák Írószövetség 1989. decemberi felbomlását követően már a következő hónapban létrejött a független, önálló jogi személyként bejegyzett *Csehszlovákiai Magyar Írók Társasága* (1993-tól *Szlovákiai Magyar Írók Társasága*). Elnöke Grendel Lajos lett, tagsága a Szlovákiából Magyarországra vagy Nyugatra települt írókkal bővült ki, sőt az új szervezet alapszabálya azt is lehetővé tette, hogy a korszak két élvonalbeli szlovák íróját, Rudolf Slobodát és Peter Pišťaneket is hamarosan tagjának tekinthette. Másfelől azonban az is igaz, hogy az íróasztalfiókokból nem kerültek elő igazán értékes kéziratok. A régebbi, addig lappangó kéziratok közül Fábry Zoltán *Üresjárat 1945–1948* című naplója még 1991-ben megjelent, akárcsak – s most már csonkítatlanul – Monoszló Dezső regénye, *A milliomos halála* is.

A Csehszlovákiai Magyar Írók Társaságát a megalakulását követő első években egyre inkább az a nemzedéki feszültség osztotta meg, amely különösen a Hizsniai Zoltán kezdeményezte Fábry-revizió (Vízilovak és más tetemállatok. *Irodalmi Szemle*, 1991. 7. sz.) után éleződött, majd robbant ki elemi erővel a Társaság

1992-es tavaszi közgyűlésén. Ezeknek a szemléleti és művészetfilozófiai ellentéteknek a gyökerei a pártállami idők mélyére nyúltak vissza, s a szlovákiai magyarság politikai (konzervatív-népi és liberális) megosztottságát tükrözték. Elsőként a Cselényi–Tözsér nemzedék, majd az *Egyszemű éjszaka* című versantológia nemzedéke, végül pedig az *Iródia* nemzedéke érezte szűk horizontúnak azt a kisebbségi, küldetéses-messianisztikus irodalmi modellt, amely – akár a művészi érték rovására is – az irodalmi művek közösségmegtartó szerepét hangsúlyozta, s az írói alkotómunkát mindekelőtt a (szlovákiai magyar) közösség szolgálatának tekintette, s ily módon, akarva-akaratlanul, a dilettantizmust és a művészi igénytelenséget is megtűrte. Az írói-művészi autonómiának és az alkotás szabadságának igénye már a pártállam évtizedeiben is időről időre vitákat lobbantott föl, a konfliktus azonban – magától értetődően – csupán a lassan és súlyos belpolitikai küzdelmek közepette formálódó demokratikus jogállam keretei között artikulálódhatott teljes mélységében és szélességében. Sajnos, a nagyobb kiadói szabadság, a kedvezőbb és a cenzúrától immár nem háborgatott publikációs lehetőségek újratermelték a dilettantizmust, most már nem annyira az idősebb, mint inkább a fiatalabb nemzedékek soraiban.

Az 1992-es tavaszi közgyűlés ezért lett a Csehszlovákiai Magyar Írók Társasága történetének legkritikusabb pillanata. A közgyűlést követően azonban a Társaság mégsem szakadt ketté, hanem platformokra oszlott, vezetését pedig a következő két évre ideiglenes ügyvivői testületre bízta. A tagságot megosztó ellentétek hosszabb időre konzerválódtak, s a Társaság tevékenysége csupán a kilencvenes évek második felében élénkült meg újra, az évtized elejéhez képest alaposan megváltozott gazdasági-társadalmi viszonyok közepette. Ekkorra nemcsak az irodalom, hanem az írói társaságok és szövetségek presztízse is nagyot zuhant az országban. A mélyen megosztott, eszmei és művészi szempontrendszerét tekintve mélyen differenciálódott irodalmi élet eseményei inkább a könyvkiadók és a folyóiratok körül kialakult alkotói műhelyekben bontakoztak ki. A szlovákiai

ai írószövetségek szerepe – ha nem is jelentéktelenedett el teljesen – vagy szimbolikussá vált, vagy – jobbik esetben – az írói érdekvédelem irányába mozdult el.

Míg a nyolcvanas és a kilencvenes években a szlovákiai magyar lírában és prózában végbement egyfajta érték- és beszédmódváltás a késő modernizmus, illetve a posztmodern jegyében, az irodalmi művek recepciója esetlegessé, felszínessé, alkalmivá vált. Ez a tendencia súlyosan ártott a szlovákiai magyar irodalom fejlődésének, s kedvezett a dilettantizmus újbóli elburjánzásának. Ennek a sivár állapotnak végül is egy új, szakmailag felkészült, s immár Magyarországon is tekintélynek örvendő nemzedék fellépése vetett véget a kilencvenes évek végén (Németh Zoltán, Benyovszky Krisztián, H. Nagy Péter, Keszérű József, Kocur László és mások).

A szerep- és identitáskeresés gyötrelmei a Szlovákiai Magyar Írók Társaságát sem kímélték meg. Helyét és szerepét a szlovákiai magyar irodalmi életben útkeresések és gyakori vezetőcserék után az írói érdekvédelem mellett elsősorban konferenciák, szerzői estek, könyvbemutatók szervezésében, vitadélutánok kezdeményezésében találta meg, melyben a Magyar Köztársaság Kulturális Intézetének folyamatos támogatását is élvezte.

A Szlovákiai Magyar Írók Társasága 1999-ben szervezte meg első ízben a fiatal írók évenkénti táborát, mely időközben a Fialat Írók Alkotótáborra nevet vette föl. Ennek helyszíne az első években Gombaszög volt, 2002 óta pedig Martos. A Fialat Írók Alkotótáborra jelenleg a Szlovákiai Magyar Írók Társaságának egyetlen nemzetközileg is jegyzett és támogatott rendezvénye.

A rendszerváltással megszűnt a csehszlovák-magyar közös könyvkiadási egyezmény, felbomlottak a nagy állami könyvterjesztő vállalatok, így – bár elvileg a szlovákiai magyar könyvkiadók az egész magyar piac részére dolgoztak – a színvonalasabb és értékesebb szép-irodalmi művek nehezebben és csak kis példányszámban jutottak el az olvasókhöz. Ehhez a kedvezőtlen trendhez a könyvterjesztők nemegyszer kizárólag kommersz, üzleti szempontú hozzáállása is nagyban hozzájárult, miként az

is, hogy az irodalom társadalmi megbecsültsége, presztízse nagyot zuhant a rendszerváltást követő első évtizedben.

2. KÖNYVKIADÁS

Az 1989-es rendszerváltást követően megpezsztült irodalmi életben új magyar könyvkiadók létesültek Szlovákiában, melyek nemcsak tükrözték a változásokat és a szlovákiai magyar írók megélénkült alkotókedvét, hanem hamarosan maguk is generálói és műhelyei lettek ennek a fellendülésnek. A fordulat a Madách Könyv- és Lapkiadóban ment végbe, ahol 1989 decemberében titkos szavazással Dobos László személyében új igazgatót, Fazekas József személyében pedig új főszerkesztőt választottak a dolgozók, majd 1990. január 26-án a Csehszlovákiai Magyar Írók Társaságának első közgyűlésén az *Irodalmi Szemle* főszerkesztőjévé választották Grendel Lajost. Az állami mecénátúra háttérbe szorulásával a könyvek támogatási rendszere is megváltozott, a köz- és magánalapítványok szerepe fokozatosan megnőtt. Ez az átalakulási folyamat nem volt zökkenőmentes, s évekig, gyakorlatilag a kilencvenes évek közepéig tartott, amíg a támogatási rendszer új formái kialakultak, majd stabilizálódtak.

A kialakuló új könyvkiadói struktúrában a *Madách* (1994-től *Madách-Posonium*) Könyv- és Lapkiadó képviselte a folytonosságot. A rendszerváltásig a Tatran Könyvkiadó Magyar Üzeméből 1969-ben kivált és önállósodott Madách Könyv- és Lapkiadó volt de facto a szlovákiai magyar szépírók egyetlen kiadói műhelye. Értéktörző és értékmentő küldetését rendkívül nehéz politikai helyzetben, a husáki normalizáció évtizedeiben több-kevesebb sikerrel teljesítette. A Madách Kiadó értékorientált működésének köszönhetően több nemzedék íróinak pályája teljesedhetett ki, s a Madách Kiadó volt a bölcsője a hetvenes és nyolcvanas években induló írónemzedékeknek is.

1989 után a Madách elveszítette korábbi monopolhelyzetét a szlovákiai magyar könyvkiadásban. A kilencvenes évek elejétől kezdve a Madách, illetve Madách-Posonium jelentős

szerkezeti változások révén próbálta megőrizni tekintélyét és rangját a szlovákiai magyar szellemi életben és a könyvpiacon. Profilját a hagyományörzés és hagyományápolás, a szó nemes értelmében vett konzervativizmus határozza meg. Bár fiatal szerzők műveit is útra bocsátja időről időre, a kiadó szépírói törzsgárdáját elsősorban az idősebb nemzedékek alkotóiból szervezte meg (Dénes György, Dobos László, Duba Gyula, Cselényi László, Gál Sándor, Fónod Zoltán, Ozsvald Árpád, Turczel Lajos és mások).

A Madách, illetve Madách-Posonium 1990 óta mintegy 230 művet jelentetett meg, szlovákiai magyar írók, valamint szlovák és cseh írók magyarra fordított művein kívül történelmi, szociológiai, nyelvtudományi és néprajzi kiadványokat. Egyik legjelentősebb kiadói tette a *Cseh/szlovákiai magyar irodalom lexikona 1918–1995* – sokáig vajdúd s 1989-ig a hatalom által is gáncsolt – kiadása volt 1997-ben. A kilencvenes években a kiadó végre megjelentethette a Fábry-életműsorozat befejező kötetét is.

A Madách-Posonium a kilencvenes években könyvesbolthálózatot épített ki Dél-Szlovákiában (Pozsony, Komárom, Kassa, Nagykapos, Királyhelmec, Rimaszombat, Torna, Rozsnyó). Ezekben a könyvesboltokban nemcsak a Madách-Posonium, hanem a többi szlovákiai magyar könyvkiadó kiadványai is megvásárolhatók.

A Madách-Posonium jelenlegi ügyvezetői Dobos László író és Varga Lajos képzőművész.

A rendszerváltozást követően 1991-ben, Pozsonyban alakult meg a *Nap Kiadó*, amely a következő évben Dunaszerdahelyre költözött, s azóta is a csallóközi kisvárosban működik. Igazgatója 1991–1992-ben Balla Kálmán volt, 1993-tól Barak László. Működése során eddig mintegy 100 művet jelentetett meg, mindenképp szlovákiai magyar, alkalmanként szlovák és cseh szerzők műveit. Kiadványainak mintegy fele szépirodalmi mű. Emellett esszé- és publicisztikaköteteket, történelmi, helytörténeti, néprajzi, pedagógiai, nyelvtudományi, filozófiai tárgyú műveket is kiadott.

A Nap Kiadó sorozatai közül kiemelkedik a Bödök Zsigmond népszerű ismeretterjesztő műveit közreadó Magyar Talentum, a szlováki-

ai magyar írókról készült kismonográfiákat tartalmazó Műhely, valamint a történelmi-történeti ikermonográfiákat közlő Arcképek kettős tükrében.

A Nap Kiadó szerzői között Ardamica Ferenc, Barak László, Bereck József, Bettes István, Dusza István, Filep Tamás Gusztáv, Fülöp Antal, Laczkóné Erdélyi Margit, Szeberényi Zoltán, Tözsér Árpád, Vajkay Miklós és Z. Németh István nevével találkozhatunk.

Ugyancsak 1991-ben, Pozsonyban alakult meg a *Kalligram Könyv- és Lapkiadó*. Székhelye jelenleg is Pozsonyban van, igazgatója Szigeti László. A kiadó 1994-től szlovák nyelvű könyveket és könyvsorozatokat is közread, kiadványainak száma ezekkel együtt sok száz könyv, elsősorban szépirodalmi és társadalomtudományi művek. Szerzői körében magyarországi és nyugati magyar írók is képviselve vannak (Füzi László, Györe Balázs, Kibédi Varga Áron, Kukorelly Endre, Mészöly Miklós, Pályi András, Polcz Alaine, Sándor Iván, Sebők Zoltán és mások).

Magyar nyelvű sorozatai közül kiemelkedik a Koncsol László szerkesztette, helytörténeti kiadványokat közreadó Csallóközi Kiskönyvtár, a Szegedy-Maszák Mihály szerkesztette, az 1945 utáni magyar irodalom jelentősebb alkotóiról írott monográfiákat közreadó Tegnep és ma, valamint a régebbi sorozatok közül a Visegrád Könyvek és a Dominó Könyvek. A Mercurius Könyvek sorozat kötetei a szlovákiai magyarság történelmének sorsfordító eseményeit dolgozzák fel. A Kalligram Kiadónál jelenik meg Grendel Lajos és Pályi András életműsorozata is.

A Kalligramot a többi szlovákiai magyar könyvkiadótól elsősorban az különbözteti meg, hogy a magyar irodalom egységének és oszthatatlanságának alapján állva kiadói politikáját az egyetemes magyar szellemi élet és a közép-európai szolidaritás és együttműködés horizontján érvényesíti. Kötelességének tartja a modern magyar irodalom és tudomány jelentős műveit szlovák, cseh, alkalmanként más nyelveken is hozzáférhetővé tenni.

A szlovákiai magyar írók és társadalomtudósok közül a Kalligram Kiadó szerzői köréhez

tartozik többek közt Benyovszky Krisztián, Csehy Zoltán, Fábián Nóra, Farnbauer Gábor, Grendel Lajos, Győry Attila, Hizsnyai Zoltán, Koncsol László, Lanstyák István, Macsovszky Péter, Mészáros András, Mizser Attila, Mórocz Mária, Németh Zoltán, N. Tóth Anikó, Tóth László, Tözsér Árpád, Vadkerty Katalin.

A *Lilium Aurum Könyvkiadó* is 1991-ben alakult Dunaszerdahelyen. Igazgatója Hodossy Gyula, kiadóvezetője Kulcsár Ferenc.

A Lilium Aurum szépirodalmi műveken kívül néprajzi és egyházi irodalmat, művelődéstörténeti, környezetvédelmi, társadalomtudományi, képzőművészeti kiadványokat jelentet meg. Pedagógiai témájú kiadványait a Katedra Könyvek sorozatban jelenteti meg. A kiadó könyvklubhálózatot hozott létre, s 1998-tól a Vámbéry Irodalmi Kávéházát is működteti.

A szlovákiai magyar írók közül Hajdú István, Hodossy Gyula, Kulcsár Ferenc, Tóth László, Varga Imre, Zirig Árpád, Zs. Nagy Lajos művei jelentek meg a Lilium Aurum gondozásában.

1993-ban alakult a *Méry Ratio Kiadó*. Profilját főként helytörténeti és képzőművészeti kiadványok alakítják, de szépirodalmi műveket is megjelentet, közöttük nem kevés gyermekirodalmi könyvet. Helytörténeti kiadványai közül kiemelkednek a Gömör-Kishonti Téka sorozat könyvei, s a Méry Rationálé köszönhető az első Csehszlovák Köztársaság magyar polgári irodalmának újrafelfedezése is (Jankovics Marcell memoárja, a Borsody István szerkesztette *Magyarok Csehszlovákiában 1918–1938* című antológia új kiadása).

Szerzőik között Dénes György, Ferenczy Anna, Fülöp Antal, Hajdú István, Kovács Magda, Kövesdi Károly, Mács József, Monoszlóy Dezső, Németh István, Vajkay Miklós, Zalabai Zsigmond nevével találkozhatunk.

Az *AB-ART Kiadó* 1994-ben alakult, s eddig mintegy 180 művet jelentetett meg. Igazgatója Balázs F. Attila.

Az AB-ART főként szlovákiai magyar írók műveit adja ki, különös tekintettel a pályakezdő szerzőkre. Ez utóbbiaknak nyújt debütálási lehetőséget a Start Könyvek sorozat (Juhász Katalin, Polgár Anikó, Németh Zoltán, Mizser Attila,

Kantár Csaba, Bolemant László, Szűcs Enikő, Hajtman Béla, Kocur László). Szépirodalmi művek mellett képzőművészeti, néprajzi, helytörténeti, ismeretterjesztő kiadványokat, tanulmányköteteket és műfordításokat is megjelentet.

Szerzői között Bárczi Zsófia, Jókai Mária, Koncsol László, M. Csepécz Szilvia, Mikola Anikó, Pénzes Tímea, Szeberényi Zoltán, Z. Németh István nevével találkozhatunk.

3. IRODALMI FOLYÓIRATOK

Sokáig, 1958-tól 1992-ig az *Irodalmi Szemle* volt az egyetlen magyar nyelvű irodalmi folyóirat Csehszlovákiában, mely 1972-től a Madách, illetve – 1994-től – a Madách-Posonium Kiadó gondozásában jelenik meg, évente tizenkétyszer. Főszerkesztői a rendszerváltozást követően: Grendel Lajos (1990–1992), Tózsér Árpád (1992–1996), Fónod Zoltán (1996–).

A rendszerváltozás után, akárcsak a Madách Könyvkiadónak, az *Irodalmi Szemlé*nek is megszűnt a korábbi monopolhelyzete. Évekbe telt, amíg a kilencvenes évek közepe táján a lap újra megtalálta helyét, arculatát és szerepét a szlovákiai magyar irodalmi életben. Ma az *Irodalmi Szemle* nem irányzatos és nem is nemzedéki folyóirat, hanem a szlovákiai magyar irodalom minden értékörző és új törekvése iránt nyitott fórum, mely ugyanakkor rendszeresen szemlézi a szlovákiai piacon hozzáférhetetlen magyarországi irodalmi lapokat is.

A *Kalligram* 1992 júniusában indult, évente tizenkétyszer jelenik meg az azonos nevű könyvkiadó gondozásában. Főszerkesztői: Grendel Lajos (1992–1994), Hizsniai Zoltán (1994–2003), Csehy Zoltán (2004–).

A *Kalligram* a késő modern és posztmodern írók fóruma, szerzői között nagy számban találhatók magyarországi, erdélyi, jugoszláviai és Nyugaton élő magyar írók is, továbbá irodalomtudósok, művészettörténészek, filozófusok. A közép-európai szolidaritás jegyében rendszeresen szerepelteti a szomszédos (főként szlovák és cseh) kultúrák íróit, tudósait, közíróit is.

A *Szörös Kő* 1996 decemberében indult negyedéves folyóiratként. 2002 óta kéthavonta je-

lenik meg. Főszerkesztői: Csehy Zoltán (1996–1997), Juhász Katalin (1998–2001), Haraszti Mária (2002–)

A *Szörös Kő* főként a fiatal, sőt pályakezdő költők, prózaírók és kritikusok fóruma.

2001 óta havonta egyszer, az *Új Szó* című napilap mellékleteként jelenik meg a *Könyvjelző*, amely kizárólag kritikákat, recenziókat, glosszákat, irodalmi publicisztikát jelentet meg. Szerkesztője Csanda Gábor.

4. IRODALMI DÍJAK, KITÜNTETÉSEK

A szlovákiai magyar írók a rendszerváltás után az alábbi díjakban és kitüntetésekben részesültek:

Madách-díj

A Szlovák Irodalmi Alap Madách-díját mindig az előző esztendő legjelentősebbnek ítélt szlovákiai magyar irodalmi alkotásáért és egy, a szlovák irodalomból lefordított műért osztotta ki az Alap zsűrije. (Zárójelben a mű kiadóját tüntettük fel.)

- 1990: Grendel Lajos: Szakítások (*Madách*)
Hubik István: Rudolf Sloboda: Uršul'a (Bűnhődés) (*Madách*)
- 1991: Bettes István: Szétcincált ének idején (*Madách*)
Nóta János: Ľubomír Feldek: Van Stiphout (*Madách*)
- 1992: Kulcsár Ferenc. Az idő hallgatása (*Madách*)
Koncsol László: Dominik Tatarka: Démon sühlasu (A bólogatás démona) (*Madách*)
- 1993: Farnbauer Gábor: Az ibolya illata (*Kalligram*)
Nem osztották ki.
- 1994: Fülöp Antal: Piszkos ember (*Kalligram-Nap*)
Nem osztották ki.
- 1995: Hizsniai Zoltán: A stigma krátère (*Kalligram*)
Mayer Judit: Juraj Špitzer: Skepsa a nádej (Kétség és remény) (*Kalligram*)

- 1996: Talamon Alfonz: Az álomkereskedő utazásai (*Kalligram*)
Nem osztották ki.
- 1997: Grendel Lajos: És eljön az Ő országa (*Kalligram*)
Nem osztották ki.
- 1998: Bereck József: A galambszelídítő (*AB-ART*)
Nem osztották ki.
- 1999: Cselényi László: Aleatória, avagy a megírhatatlan költemény/tartomány (*Madách*)
Nem osztották ki.
- 2000: Németh Zoltán: A kapus öröme a tizenegyesnél (*AB-ART*)
Hizsnai Tóth Ildikó: Peter Pišťanek: Malý Dönc (Különcök) (*Kalligram*)
- 2001: M. Csepész Szilvia: Magház (*AB-ART*)
Zeman László: František Miko: Od epiky k lyrike (Az epikától a líráig) (*Nap*)
- 2002: Benyovszky Krisztián: Rácsmustra – *Kalligram*
Nem osztották ki.
- 2003: Csehy Zoltán: A szöveg hermaphrodituszi teste (*Kalligram*)
Hizsnai Tóth Ildikó: Pavol Vilikovský: Posledný kôň Pompejí (Az utolsó pompeji ló) (*Kalligram*)

József Attila-díj

- 1990: Grendel Lajos
1993: Tözsér Árpád
1994: Gál Sándor
Tóth László
2002: Hizsnai Zoltán
2003: Cselényi László
2004: Duba Gyula

Kossuth-díj

- 1994: Dobos László
1999: Grendel Lajos
2004: Tözsér Árpád

Pribina-kereszt első fokozata

- 2003: Grendel Lajos
2004: Dobos László

5. MAGYAR IRODALOM SZLOVÁKIA-BAN A RENDSZERVÁLTÁS UTÁN

A rendszerváltás a csehszlovákiai magyar irodalomnak nem a fejlődésében, hanem a státusában hozott radikális fordulatot. Eltakarította azokat az adminisztratív akadályokat, amelyekkel a hivatalos csehszlovák kultúrpolitika megpróbálta leválasztani és elszigetelni az itteni magyar írókat és irodalmat az egyetemes magyar irodalomról. Néhány szlovákiai magyar író és jelentősebb műveik azonban ekkorra már részeivé váltak a – nem hivatalos – egyetemes magyar irodalmi kánonnak. A csehszlovákiai magyar irodalom már egy évtizeddel a rendszerváltozás előtt mind eszmei, mind művészi törekvéseit tekintve nagyon differenciált képet mutatott. Ezt a sokszínűséget képezte le a kilencvenes évek közepére kialakult kiadói és lapstruktúra.

Írók, kritikusok, publicisták már a rendszer-változást megelőzően is többször felvetették a kérdést, indokolt-e a szlovákiai magyar irodalomról mint olyan autonóm entitásról beszélni, amelynek sajátos minőségi szempontjai vannak, önálló normarendszere van, vagy pedig az itt élő alkotók művei az egyetemes magyar irodalom horizontjából vizsgálандók. A kérdést a kilencvenes évek végén lépő fiatal irodalomkritikusok a korábbiaknál élesebben és egyértelműbben vetették föl, rámutatva arra, hogy az irodalom mindenekelőtt szöveg, tehát a nyelv művészete, minden egyéb – regionális, történelmi, szociológiai stb. – szempont másodlagos jelentőségű, s ezek túlhangsúlyozása az irodalmi érték, a minőség háttérbe szorításához vezet, a provincializmus veszélyével fenyeget. Egyébként is 2004. május 1-je után a kérdés nem releváns, sőt ezt a gyakorlat már korábban is meghaladta, hiszen például a *Kalligram* Könyvkiadó és a *Kalligram* című folyóirat mára az egyetemes magyar irodalom egyik fontos műhelyévé nőtte ki magát.

Mivel az irodalomtörténet-írás mindmáig adósa a legutóbbi két, két és fél évtized folyamatainak korszerű, árnyalt feldolgozásával, ilyesmire mi sem vállalkozhatunk. A kilencvenes években teljesedett ki az idősebb és a kö-

zépnemzedék számos írójának (Cselényi László, Duba Gyula, Gál Sándor, Grendel Lajos, Mács József, Török Elemér, Tőzsér Árpád és mások) pályája. Az ebben az évtizedben publikált könyvek szakmai értékelése és helyük kijelölése az egyetemes magyar irodalom értékhorizontján egyelőre várat magára annak ellenére, hogy néhányukról időközben monografikus munkák is íródtak. Műveik irodalomtörténeti feldolgozását az a szempont is nehezítheti, hogy zömük nem vagy csupán alig követte a kilencvenes évek magyarországi irodalmában túlsúlyba kerülő posztmodern és nyelvkritikai beszédmódot. Alighanem ennek a rovására írható az is, hogy sem Fülöp Antal *Piszkos ember* című regénye, sem Hizsnyai Zoltán verseskötetei nem kaptak olyan széles körű kritikai visszhangot, amilyet értéküknél fogva megérdemelték volna.

A kilencvenes évekre megváltozott magyarországi irodalmi kontextusba zavartalanul illettek bele a fiatalon elhunyt Talamon Alfonz prózái, valamint Farnbauer Gábor *Az ibolya illata* című „gondolat-regénye”. Győry Attila novellái és regényei mindenekelőtt a fiatal nemzedék nonkonformista szegmensét szelítették meg.

A kilencvenes évek szlovákiai magyar lírájában, a már említett Tőzsér Árpád és Hizsnyai Zoltán mellett, főként Csehy Zoltán, Mizser Attila, Z. Németh István, Bettes István, Barak László kötetei keltettek nagyobb visszhangot, Csehy Zoltán és Polgár Anikó műfordításai és esszéi pedig feltűnést és elismerést Magyarországon is.

A szlovákiai magyar irodalom fiatalabb nemzedékét országhatáron innen és túl azonban nem lírikusai, nem is prózaírói, hanem elsősorban irodalomtudósai és esszéistái reprezentálták s reprezentálják napjainkban is. Felkészültségüknek, imponáló tudományos tájékozottságuknak és nem utolsósorban kiváló íráskészségüknek köszönhetően szinte pályakezdésük pillanatában kiléptek a regionalizmus kereteiből. Mára Benyovszky Krisztián, H. Nagy Péter, Keserű József, Németh Zoltán és néhány fiatalabb társuk tanulmányai és esszéi egy új korszak nyitányát ígérnek a szlovákiai magyar irodalomban.

Ez úton szeretnék köszönetet mondani Csanda Gábornak, Fónod Zoltánnak, Haraszi Máriának és Kövesdi Károlynak a dolgozat elkészítéséhez nyújtott segítségükért. – G. L.

A SZÍNHÁZI ÉLET

Kulcsszavak: Jókai Színház, Thália Színház, színházi bemutatók, színikritika.

1969-től a Magyar Területi Színház (Matesz) két társulattal működött: Komáromban és Kassán, közös igazgatás alatt. A szocialista kultúrpolitika természetesen az általánosan ismert szűk keretek között szabta meg a színházvezetés mozgásterét, a művészi alkotás lehetőségeit, a Matesz vezetése azonban még ezen szűk keretek adta lehetőségekkel sem igen élt. Az igényes művészi munkát szorgalmazó – és azt a gyakorlatban elvégezni is megkísérlő – művészeket gyorsan eltávolították, lehetetlen helyzetekbe hozták vagy elkedvetlenítették. Részben szakmai dilettantizmusból, részben a pártfeladatnak megfelelni akarásból az igénytelen szórakoztatás, a szellemi semmitmondás sekélyes vizeire kormányozták a színház hajóját. Ennek köszönhetően a szlovákiai magyar hivatásos színház a nyolcvanas évek végére hűen tükrözte a végét járó szocialista társadalom általános állapotát. Nyoma sem volt benne a cseh és szlovák színházakban meglevő állandó igyekezetnek, mellyel az ideológiai korlátok áthágására, a színházakat felügyelő hivatalnokok éberségének kijátszására, szakmailag igényes produkciókban a közönséggel történő „összekacsintásra”, társadalmi-politikai állásfoglalásra tettek következetesen meg-megújuló kísérleteket. Ezzel szemben 1989-ben a Thália társulatának nem volt rendezője, dramaturgia és egyetlen színművészeti főiskolát végzett színész sem. A nyolcvanas évek végének kassai produkciói kétségbeejtő színvonalúak, esztétikailag szinte minősíthetetlenek voltak, az egyetlen kivételt talán Schiller tragédiájának, az *Ármány és szerelem*nek Rencz Antal által rendezett bemutatója jelentette. Komáromban valamivel jobb volt a helyzet, elsősorban a na-

gyobb számú és lényegesen jobb erőkből álló társulatnak köszönhetően. Az 1987/1988-as és 1988/1989-es évadban ráadásul ígéretes, a jövő szempontjából reményteli rendezői teljesítményeket is láthattunk. Iglódi István *Osztrigás Mici* rendezése például megmutatta, hogy a közönségigényekre hivatkozva oly sokat emlegetett szórakoztató darabokat is lehetséges szakmailag tisztességes színvonalon színpadra állítani. A Kassán évekig csak önmagát kereső, bizonytalan Horváth Lajos Gyurkó: *Szerelmem, Elektra* és Majakovszkij: *Gőzfürdő* című darabjának színrevitelével megalkotta Matesz-beli legjobb munkáit, megtaláltni látszott saját rendezői stílusát, színpad-i világát. A főiskolai vizsgarendezését (Zentuncjan: *Egy szabad ember*) is Komáromban megalkotó Štefan Korenčí pedig az utóbbi évek három legérdekesebb, legizgalmasabb produkcióját hozta létre (Bukovčan: *Ke-ringő a pókhálóban* és Schwajda: *Segítség*), így hosszú távon – gyakorlatilag a színház megalakulása óta – megoldatlan rendezőkérdés megoldása is körvonalazódni látszott. A színház szakmai előrelépését áhítók reményeit éltette az a tény is, hogy biztatóan haladt a pozsonyi Színművészeti Főiskolával csaknem negyedszázad után megújult együttműködés: az 1988-ban végzett Skronka Tibor azonnal a színház egyik meghatározó művésze lett, és a további évfolyamokban addig soha nem tapasztalt számban tanultak magyar diákok (Varga Szilvia, Rancsó Dezső, Dósa Zsuzsa, Mokus Attila, Bocsárszky Attila, Kovács Ildikó, Boldoghy Olivér).

1989 novembere sok mindent megváltoztatót. Az első, inkább jelképes értékű, mégis igen jelentős változás a kassai Thália Színpad-

hoz kötődik. Amint a társadalmi-politikai változásoknak köszönhetően lehetővé vált, „hazahívták” Magyarországról a színházalapító Beke Sándort, s 1990 februárjában az ő rendezésében mutatták be Nash: *Esőcsináló* című színművét. Az előadásnak, mely Gágyor Péter távozása óta (1983) a Thália kiemelkedően legjobb produkciója volt, két – a jövő szempontjából alapvető fontosságú – tanulsága volt. Az egyik, hogy ilyen körülmények között is, a „semmiből” is létrehozható tisztes színvonalú előadás, a másik, hogy ehhez néhány színésszel mindenképpen „erősíteni” kell (Beke a két főszerepre Boráros Imrét és Petréc Annát hívta meg Komáromból). 1990-ben a színház önállósult, és azóta Kassai Thália Színház néven működik. Az önállósult színház nehéz körülményei csak lassan változtak. Kolár Péter igazgató dramaturgnak leszerződött a nyolcvanas évek legsikeresebb hazai diákszínpadának, a kassai IKSZ-nek a vezetőjét, rendezőjét, Pásztó Andrást, akinek egy új, értékcentrikusabb dramaturgia kialakításáért két fronton (a közönség és a társulat egy részével) is meg kellett küzdenie. A társulat „megerősítése” egyik napról a másikra nem volt megoldható, a legnagyobb probléma azonban egy határozott művészi profil kialakítására képes rendező hiánya volt. Az 1990/1991-es, első önálló évadban Dezsényi Péter (Steinbeck: *Egerek és emberek*) és Beke Sándor (Bródy: *A tanítónő*) rendezése azt mutatta, hogy jó rendező keze alatt születhetnek értékelhető előadások, ugyanakkor azonban egyértelműen feltárta az adott összetételű társulat – igen szűkös – művészi korlátait is. Az „új kor nyitányát” az 1992 januárjában bemutatott Tennessee Williams-darab (*A vágy villamosa*) jelentette Beke Sándor rendezésében. Ez az előadás egyrészt bizonyította, amit minden színházértő tudott, hogy a jó színházhoz egy határozott művészi elképzeléssel és biztos szakmai tudással rendelkező rendezőre és jó színészekre van szükség, másrészt viszont azt, hogy igazán jó színház, színvonalas előadások létrehozására Kassán is reális lehetőség van. *A vágy villamosában* a Thália társulatát két főiskolás, Dósa Zsuzsa és Bocsárszky Attila erősítette (revelatív színészi teljesítményekkel), a

rendezőnek azonban a társulat tagjaiból is sikerült az önmagukhoz képest régen vagy addig soha nem látott legjobb teljesítményeket „kihozni”. A produkciót „új kor nyitányának” neveztük, ez azonban inkább csak a kritika és az igényesebb nézők ez iránti elvárásaira érvényes, illetve – talán mindenekelőtt – a színészi teljesítményekre. *A vágy villamosa* ugyanis az előadás gondolati és stílus egysége, szakmai színvonala tekintetében olyan magasra tette a mércét, hogy azt sokáig megközelíteni is csak ritkán sikerült. A színészcsapat viszont az elkövetkező években fokozatosan olyannyira megerősödött, hogy a jobb szlovák, ill. magyarországi társulatokkal is vetekedhetett. Ez egyrészt a főiskoláról (a már említett Bocsárszky Attilán kívül a kilencvenes évek közepén fokozatosan Tóth Tibor, Petrik Szilárd, Bandor Éva, majd a Komáromból átszerződött Kovács Ildikó, Boldoghy Olivér), ill. a középiskola után (többek között Kassai Csongor, Czajlik József, Kiss Szilvia) idekerült fiataloknak volt köszönhető, másrészt a társulat művészileg megújuló, ill. hosszabb-rövidebb „hallgatás” után újra színpadra lépő régi tagjainak. A régiek közül mindenekelőtt Gyurkovics Mihály visszatérése volt meghatározó a színház életében. 1993-tól Dezsényi Péter lett a művészeti vezető, akinek meghatározó, egységes művészeti profilt ugyan nem sikerült kialakítania, de az ő működésének idejére (1993–1995) tehető a társulat fönt említett jelentős „megerősödése”. Kassán ezekben az években mind a szlovák, mind a magyar színházművészet szempontjából kiemelkedő, sajnos mind a szlovák, mind pedig a magyar színikritika részéről méltatlanul elhallgatott, a színészi teljesítményeket elismerő díjak osztásánál is többnyire figyelmen kívül hagyott (pedig ugyancsak elismerésre méltó) színészi alakítások születtek. Közülük is az élre kívánczik Gyurkovics Mihály Barakiása Székely János *Caligula helytartója* című drámájából és Öregje Kárpáti Péter *Halhatatlan háborújából*. A többiek közül, a teljesség igénye nélkül, Bandor Éva számos alakítása (*Yvonne, burgundi hercegnő*; Marcsa – *Mágnás Miska*; Hanka – *Halhatatlan háború*), Gombos Ilona (Belisa – *Tudós nők*), Dósa Zsuzsa (Kata – *A makrancos*

hölgy), Bocsárszky Attila (Petrucchio – *A makrancos hölgy*), Fabó Tibor (Trissotin – *Tudós nők*; Sganarelle – *Don Juan*), Tóth Tibor (Miska – *Mágnás Miska*; Csulánó – *Országalma*, McMurphy – *Kakukkfészek*), Petrik Szilárd (Honvéd – *Halhatatlan háború*; Baracs – *Mágnás Miska*), Kassai Csongor (Etienne – *Bolha a fülbe*), Czajlik József (Peti – *Don Juan*) alakítása. A fentiekben szándékosan csupán az egyébként összehatásukban erősen vitatható, problematikus előadásokból válogattunk. 1995-től azonban született néhány nagyszerű előadás; ezek a magyar és szlovák (mert a hazai magyar színházat meggyőződésünk szerint mindig az egyetemes magyar és szlovák színházművészet kontextusában is értékelni kell) színházi élet jelentős eseményei voltak annak ellenére, hogy a kritika többségüket nem méltatta kellőképpen. Sorokin: *Semmi és végtelen* című meglehetősen bulvárgyanús darabjával indult, amely Verebes István első kassai rendezése volt. Ebben Verebes megteremtette azt a stílári egységet, belső koherenciát, színészi fegyelmet, amely az előadást jelentős színházi eseménnyé emelte. A produkció valódi jelentőségét mégis Verebes és a társulat „egymásra találása” jelentette. Ennek az egymásra találásnak az eredménye volt a következő évadban a *Bánk bán* megítélésünk szerint színháztörténeti jelentőségű bemutatója, melyben Verebes forradalmian új értelmezésben vitte színre nemzeti drámánkat. A közönség ambivalens fogadtatása és a kritikai visszhangtalanság ellenére Kassa az 1833-as ősbemutató után másodszor is beírta nevét a dráma színpadi történetének aranykönyvébe. Ebben az évadban a harmadik Mečiar-kormány kulturális vezetése az anyagi ellehetetlenülés szélére sodorta a színházat, a társulatnak azonban ez – legalábbis időlegesen – mintha valamiféle erőttöbbletet, a „daczból is jó színházat csinálni” erejét adta volna. Az évad végén született még egy nagyon jó előadás (Ratkó: *Segítsd a királyt!*, rendező Beke Sándor) közben pedig két, hibáival is vállalható, sőt kiemelkedő egyéni teljesítmények miatt művészileg is fontos produkció (Kárpáti: *Halhatatlan háború*, rendező Salamon Suba László és Bakonyi–Szirmai: *Mágnás Miska*, rendező

zö Bodolay Géza). A társulat az elkövetkező két évadban (1996/1997 és 1997/1998) egyre nehezebb körülmények között dolgozott. A színház elveszítette jogalanyiságát, a társulat azonban bizonyította művészi erejét, igazolta, hogy a pénz, az anyagi körülmények nagyon fontosak, de korántsem jelentenek mindent a művészi alkotásban. Vidnyánszky Attila Molière (*Don Juan*) és Štefan Korenči Gombrowicz (*Yvonne, burgundi hercegnő*) rendezése elsősorban a már említett kiemelkedő színészi teljesítmények miatt emlékezetes, Verebes újabb kassai munkája (*Csehov tréfái – Medve, Leánykérés, Jubileum, Lakodalom*) és Vidnyánszky Attila legjobb kassai rendezése (John Ford: *Kár, hogy ká*) viszont teljes egészében a főt említett nagyszerű előadások, jelentős színházművészeti teljesítmények közé sorolható. Paradox módon a kormányváltás, a külső körülmények remélt (és részben megvalósult) pozitív változása után következett be az ígéretesen fejlődő társulat széthullása. Mindenekelőtt a koncepciózus szakmai, művészi vezetés hiánya, a dramaturgiai és művészi igényesség csökkenése okozta azt a válságot, melynek eredményeként a legtehetségesebb színészek többsége (köztük Boldoghy Olivér, Kovács Ildikó, Tóth Tibor, Bándor Éva, Fabó Tibor) otthagya a kassai színházat, ahol a szakmai színvonal riasztó csökkenését a közönségszórakoztatásra való hivatkozással próbálták elfedni, sajnos a szórakoztatásnak sokszor a legalpáríbb formáitól sem visszariadva. A már nagyon szükséges és remélt változást Beke Sándor színházhoz való szerződése hozhatja meg (Beke 2003 őszén lett a Thália Színház főrendezője).

A Tháliával csaknem ellentétes pályát járt be a komáromi Jókai Színház. A bevezetőben említett jobb kiindulási helyzetet kezdetben sikerült maximálisan kihasználnia. A színház igazgatói posztjára kiírt pályázatot 1990 márciusában Beke Sándor nyerte, s a pozsonyi Színházművészeti Főiskolán tehetséges fiatalok egész sora tanult. A karizmatikus vezető és az amúgy is jó erőkből álló, a fiatalokkal megerősödő társulat találkozását nagy várakozás előzte meg. Az indulás minden elvárást teljesített, sőt talán felül is múlt. Háry Gyula: *A ló* című színművét

CaligulÓ címmel vitte színre Beke. Ez a produkció sok szempontból meghatározó és példa értékű volt. Beke programot hirdetett vele: az erős társadalmi elkötelezettségű, de a banális aktualizálástól mentes, szakmailag igényes előadásokat, az addig egyeduralgkodó naturalista-realista stíluson történő túllépést, aktuális, izgalmas, művészileg magas színvonalú színházat ígért. A stílár kifejezőeszközök gazdagodása, a „megújulás”, az újabb színházi stílusok és a drámairodalom modernebb irányzatainak befogadása, meghonosítása szempontjából talán a *CaligulÓ*-nál is jelentősebb, bár összehatásában kevésbé egységes volt az évad másik Beke-rendezése (Rózevics: *Fehér házasság*). Közben 1990. június 1-jétől a színház felvette Jókai Mór nevét, és azóta Komáromi Jókai Színház néven működik. Az első negatív mozzanatnak az bizonyult, hogy az 1991-ben végzett és az említett két produkcióban szereplő Varga Szilvia és Rancsó Dezső nem Komáromba, hanem Veszprémbe szerződött. Mindjárt a következő évad jelezte: az induláskor keltett várakozások teljesülése nem lesz egyszerű, a fejlődés nem lesz egyenes vonalú. Nem az évad két bemutatójának (Móricz: *Rokonok*; Csurka: *Deficit*) aggasztóan alacsony szakmai színvonala (ilyenek az előző évadba is „becsúsztak”) volt aggasztó, hanem az, hogy a színházvezető és gondolatilag, szakmailag meghatározó művész, Beke Sándor mindhárom rendezése (Háy: *Mohács*; Ébert: *Esterházy*; Márai: *Kassai polgárok*) az aktuálpolitizálás felé hajlott (mondhatnánk: züllött). Az első évad művészi-szellemi izgalmait, pezsgését Bekének már nem sikerült megismételnie, s bár a társulaton belül erősödő konfliktusokról szóló hírek egyre aggasztóbbak voltak, végül a mečiari kultúrpolitika beavatkozása akadályozta meg, hogy kiderüljön, mire lett volna még képes Beke ezzel a társulattal. Az igazgatói megbízatása lejártakor, 1994-ben kiírt új pályázatot ugyanis hiába nyerte meg a szakmai bizottság előtt, a kulturális miniszter nem őt, hanem Holocsy Istvánt nevezte ki igazgatónak. Beke utolsó évadában Beckett: *Godot-ra várva* című abszurdjának színrevitelével még maradandót alkotott, majd visszatért Magyarországra. Vezetése alatt a már

említett jelentős előadások és néhány, a magyar és a szlovák színházi élet viszonylatában is kiemelkedő, de sajnos a Thália Színházéhoz hasonlóan a szakma által szintén méltatlanul kevésbé értékelt kiemelkedő színészi teljesítmény született. A teljesség igénye nélkül ide sorolható Holocsy István *Caligulája* és Dráfi Máttyás *Egnatiusa* (*CaligulÓ*), Varga Szilvia Paulinája (*Fehér házasság*), Dósa Zsuzsa Rozinája és Mokos Attila Figarója (*Figaró házassága*), Skronka Tibor Jang Sunja (*Szezsuan jóember*), valamint Varga Tibor, Mokos Attila, Boldoghy Olivér és Benkő Géza (*Godot-ra várva*) alakítása. Az elkövetkező néhány évad a dramaturgiai esetlegesség, a szórakoztatás valószínű és képzelt követelményeinek kielégítésére történő, többnyire görcsös igyekezet jegyében, véletlenszerűen, művészi koncepció nélkül választott magyarországi vendégrendezők jobbrosszabb ténykedésével telt. Született ugyan néhány tisztes színvonalú produkció (*Hegedűs a háztetőn* Bor József rendezésében, Dráfi Máttyás nagyszerű Tevje alakításával, mellette Németh Ica, Stubendek Katalin, Czajlik József és Holocsy Krisztina színészi remeklésével, *Mirandolina* Dósa Zsuzsával a címszerepben Benedek Miklós rendezésében, *Tóték* (rendező Ivan Blahút), hiányzott azonban az átgondolt, hosszú távú dramaturgiai és művészi koncepció. Nem csoda, hogy ebben az időszakban a fiatalok többsége elszereződött (Kovács Ildikó, Boldoghy Olivér, Dósa Zsuzsa, Stubendek Katalin) vagy eleve nem ide szerződött (Bandor Éva, Petrik Szilárd, Tóth Tibor). A kedvező változást az 1999-es év hozta. A színház igazgatói posztjára ekkor pályázat útján Kiss Péntek József került. Az amatőr színjátszó mozgalomban rendezőként igen aktív Kiss Péntektől sokan féltették a színházat, de ő kellemesen meglepte a tamáskodókat. Mindjárt az igazgatása alatti első évadban sikerült jól válogatnia a tapasztalt (Beke Sándor, Gali László, Pinczés István) és a szinte még ismeretlen, ifjú rendezőtehetségek (Kecskés Marika, Tóth Miklós, Honti György) között, színre került értékes klasszikus szöveg (Barta Lajos: *Szerelem*), színvonalas szórakoztató (Fejes Endre: *Jó estét nyár, jó estét szerelem*) és ifjúsági szöveg (Szi-

lági Andor: *Leander és Lenszirom*), valamint három saját adaptáció is (Jókai: *A kőszívű ember fiai*, *A Csizmás kandúr* és *Isten veled, Monarchia* címmel a Švejk), melyek közül Gágyor Péter Hašek-„átíratá” önálló drámaként is megállja a helyét. Megjelent tehát egy konzekvens dramaturgiai törekvés, melynek kialakítása elsősorban a pozsonyi főiskoláról a színházhoz kerülő Varga Emese nevéhez fűződik. Szinte fölbecsülhetetlen jelentőségűek a társulatban végbemenő változások: Komáromba szerződtek vagy itt „vendégeskedtek” a főiskolát elvégző, illetve még főiskolás fiatalok, sőt – mint azt már említettük – a kassai Thália Színház legjobbjaiból is sokan ide szerződtek, vagy „szabadúszóként” elsősorban itt játszottak. Kiss Péntek József igazgatóságának második évada meghozza a „nagy áttörést” is. Tóth Miklós izgalmas, újszerű, bár kétségeket is fölvető *Csongor és Tünde* értelmezése még méltatlanul visszhangtalan maradt, de a főiskolás Czajlik József *Amadeusa* és Telihay Péter *Tartuffe* rendezése már jelentős szakmai sikert arat. A *Tartuffe*-nek a kitűnő előadás létrejöttén túl is óriási szerepe van a színház további fejlődésében: a találkozás Telihay Péter rendezővel, aki a következő évadtól a színház főrendezője lett.

A színház tevékenységét végre figyelemre méltatja a magyarországi és szlovák szakma is: 2001-ben részt vehetnek mindkét ország legjelentősebb színházi eseményén: a Pécsi Országos Színházi Találkozón (*Tartuffe*) és a Divadelná Nitra nemzetközi fesztiválon (*Amadeus*). Bár a csúcspontok mellett az évadnak voltak mélypontjai is (*A kölyök; Kismadár*), s a következő évadban sem sikerült megismételni a 2000/2001-es sikereket, a 2002/2003-as évad igazolta, hogy a színház vezetése jó úton jár. Született két egészen kiváló (*Sirály; Az imposztor*), egy nagyon érdekes és az új utak, a stílus további keresése szempontjából szinte – legalábbis ma még – fölbecsülhetetlen értékű produkció (*Szentivánéji álom*) és a színház megkapta történetének legnagyobb szakmai elismerését: a *Sirály* előadása elnyerte Kisvárdán a Határon Túli Magyar Színházak Fesztiváljának Nagydíját. Azt, hogy – Major Tamás könyvének címével szólva – „A színház nem szelíd in-

tézmény”, sajnos igazolta, hogy a szakmai sikerek és elismerések, a kiváló produkciók születése nem elégséges a színház jó, zavartalan működéséhez. Az emberi viszonyok alakulása, a művészi koncepció elfogadtatása a társulat egészével, vagy legalábbis túlnyomó többségével, az emberek közötti kommunikáció zavartalansága, a konfliktusok adekvát feloldása ugyanúgy hozzátartozik egy jó színház hosszú távú, zavartalan működéséhez, mint a művészi munka milyensége. A társulaton belül kialakult feszültségek miatt, melyeket a vezetők képtelenek voltak „házon belül” megoldani, levezetni, kenyértörésre került sor. Az igazgatónak és a főrendezőnek távoznia kellett. Az igazgatói posztra kiírt pályázatot megnyerő Tóth Tibor azonban elkötelezetten tovább kíván haladni a megkezdett úton: a társulaton belüli feszültségeket oldva együtt tartani a jelenleg nagyszerű színészekből álló csapatot, következetesen folytatni az értékközpontú dramaturgiai és színházi munkát, szakmai kapcsolatot tartani a magyar és szlovák színházak kiemelkedő művészeivel, művészi értékreteremtésre fölhasználni a „két kultúrában létezést”. Hogy elképzelései megvalósításában jó úton jár, azt nemcsak a 2004-es év első bemutatója (Gogol: *Háztűznéző*, rendező Bodolay Géza) bizonyítja, hanem az az örömteli tény is, hogy főrendezőnek sikerült megnyernie az egyik legjelentősebb, legizgalmasabb magyarországi színházvezetőt és rendezőt, Verebes Istvánt. Ha sikerül biztosítani a nyugodt munka feltételeit, minden remény megvan arra, hogy a Jókai Színház tartósan is a magyar és szlovák színházművészet élvonalában maradjon.

Az eltelt másfél évtizedben a szlovákiai magyar színházi életben több-kevesebb erővel állandóan jelen volt egy harmadik hivatásos társulat létrehozásának igénye. A többször emlegetett, a füleki és losonci amatőr társulatok bázisán létrehozandó színháznak nincsenek meg a szakmai, művészi feltételei. 2003-ban azonban váratlanul fölmerült – sőt egy időben eldöntött tényként került a köztudatba – egy kamaraszínház jellegű hivatásos társulat létrehozása Gágyor Péter vezetésével. Gágyor színházértését, tehetségét, szakmai igényességét egykori ama-

tör színháza, a Szép szó tevékenységéből és rövid (1981–1983) kassai Thália-beli ténykedéséből ismerjük. Az *Isten veled, Monarchia* című darabja és rendezése új szint jelentett az új útra lépő Jókai Színházban, ahol azonban folytatás nélkül maradt. Az alkalmi társulattal a komáromi Rév-klubban bemutatott Albee: *Nem félünk a farkastól* című drámájának színrevitele igazolta, hogy a művészi potenciál adott egy ilyen jellegű társulat kialakítására. Kérdés, mennyire teremthetők meg ennek anyagi és szervezési feltételei, s hogy nem lenne-e célravezetőbb Gágyor helyét megtalálni a meglévő színházi struktúrában. Annyi bizonyos: egy ilyen formátumú művésznek helyet kell találni színházkultúránkban, mindenekelőtt annak fejlődése érdekében.

Az 1989 utáni változások a hazai színházi életben tehát számos lehetőséget nyitottak, de sok gondot, problémát is fölvetettek. Színházművészetünk fejlődése ebben az időszakban korántsem volt töretlen és egyenes vonalú, inkább minősíthető szinuszgörbéhez hasonlóan hullámzóan. A cenzúra és a közvetlen politikai beavatkozások megszűnése jelentős változásokat tett lehetővé a dramaturgiai tervben. Megjelenhettek addig tiltott vagy nemkívánatos magyar (Háy Gyula, Márai Sándor, Illyés Gyula, Csúrkai István, Görgey Gábor) és külföldi (Rózewicz, Gombrowicz, Beckett, Sartre) szerzők, ami jótékonyan befolyásolta a repertoár alakulását. Pozitívumként kell értékelnünk azt is, hogy a gyenge minőségű bulvárdarabok a vártnál kisebb arányban jelentek meg két színházunk repertoárjában. Azt, hogy a dramaturgiai megkötések megszűnése mellett megszűntek az elvárások (követelmények) stílárián is (a szocialista realizmus preferenciája), sokkal kevésbé sikerült kihasználni. Komáromban ugyan Beke Sándor igazgatóságának első évadában programszerűnek látszó és mindjárt a kezdeteknél komoly eredményeket hozó kísérletet tett a magyar (és szlovák) színpadokon gyakorlatilag egyeduralgó realista színjátszás mellett a nem realista, stilizált játéktípusok meghonosítására is (*Caligula*; *Fehér házasság*), ez a kísérlet azonban egy további sikeres (*Godot-ra várva*) és egy kevésbé sikeres

(*Esterházy*) próbálkozás után mégsem hozott tartós változást, stíláriás „gazdagodást”. Kassán Verebes említett, általunk színház történeti jelentőségűnek tartott *Bánk bán* rendezése inkább kivételnek, mint tudatos stílusgazdagítási törekvésnek minősíthető. Az időszak minden bizonnyal legjelentősebb változása, hogy a főiskolára a korábbinál jóval nagyobb számban kerültek be tehetséges fiatalok, s ezek többsége az előző időszakokkal ellentétben itt is maradt Szlovákiában. Bár ebben az időszakban is távoztak el jelentős művészek Magyarországra (Varga Szilvia, Rancsó Dezső, Stubendek Katalin, Dósa Zsuzsa, Ollé Erik, Lucskay Róbert), vagy szerződtek szlovák színházakhoz (Tóbiás Szidi, Kassai Csongor), az adott körülmények között a színészutánpótlás helyzete megoldottnak látszik. Nagyobb gond a művészeti vezetés kérdése. Az adott időszakban egyetlen magyar dramaturg végzett (Varga Emese), igaz, ő meghatározó alakja a komáromi színháznak. A két végzett rendező közül Forgács Miklós érthetően módon „kívül került” a színházon, Czajlik József pedig Magyarországra távozott. A vendégrendezők megválasztásánál eddig több szerep jutott a véletlennek és a személyes kapcsolatoknak, mint a következetes, hosszú távú művészi koncepciónak. Ennek ellenére Verebes István három kassai rendezése a létrehozott előadások művészi értékén túl jelentős pedagógia, színésznevelési eredményt is hozott, Teliha Péter egyéves komáromi működése pedig a szemléletváltozás, a művészi igényesség szempontjából volt jelentős. Kétségtelen társulatépítő, színészpédagógiai eredményei voltak Vidnyánszky Attila kassai vendégrendezéseinek is. Sajnálatosan kevésbé használták ki színházaink a szlovák színházakkal, szlovák rendezőkkel való átgondolt, hosszú távú együttműködésben rejlő lehetőségeket.

A színházi élet része a színikritika is. A magyarországi és a szlovák kritika érdektelenségére már többször utaltunk. A színikritika egy-két tiszteletre méltó kivételtől eltekintve kísérletet sem tesz a szlovákiai magyar színházi élet rendszeres követésére, kritikai „feltérképezésére”. Dusza István korai halála óta gyakorlatilag a hazai magyarság körében nincs a színházi élet

teljességét követő és azt megfelelő szakmai színvonalon reflektáló kritikus, az alapos, elemző, nagyobb lélegzetű tanulmányok pedig a két magyar színház megléte óta tartósan, állandó jelleggel hiányoznak. A helyzeten egyrészt a színházelméleti képzésben való részvétel és egy színházelméleti társaság megalakítása segíthetne, másrészt a színházak is aktívabban kereshetnék a kritikusokkal való együttműködést (pl. a szlovák színházaknál jól bevált „társulati értékelésekkel”).

Befejezésül leszögezhetjük, hogy jelen pillanatban a komáromi Jókai Színház nagyszerű művészi erőkből álló társulattal rendelkezik, és történetének művészi szempontból egyik legjelentősebb fejezetét írja. A kassai Thália Színház viszont történetének egyik legnehezebb időszakát éli. Remélhetőleg Komáromban sikerül az értékeket megtartani, Kassán pedig újra erős társulatot építeni, és megtalálni az olyannyira szükséges koncepciózus művészi vezetést. Érdekességet, szakmai kihívást, izgalmakat tartogathat az esetleges harmadik hivatásos társulat létrehozása. Színházi téren – legalábbis egyelőre – a korszak egyértelműen legnagyobb vesztese az amatőr színjátszó mozgalom. De ez már az adott időszak történetének egy másik fejezete.

A MUZEOLÓGIA

Kulcsszavak: Dél-szlovákiai múzeumok, kutatások, publikációk.

1918 után az akkori Dél-Szlovákia területén egy kivételtől (Ipolság) eltekintve a korábban megalapított megyei és városi múzeumok kisebb-nagyobb intenzitással folytatták tevékenységüket (Komárom, Rimaszombat, Rozsnyó), illetve a két világháború között újak is létrejöttek (Somorja, Léva, Érsekújvár). Már ekkor felvetődött egy központi magyar múzeum létrehozásának az igénye, ám ez akkor nem valósulhatott meg. A második világháború után lényegében minden járási székhelyen működött honismereti jellegű múzeum, a dél-szlovákiaiak olykor még magyar jellegű kutatásokat is folytattak, mindamellett ezek nem kifejezetten magyar múzeumok voltak. Korábbi kezdeményezések (1968, 1981 stb.) után¹ 1991. október 1-jén alakult meg a komáromi Duna Menti Múzeum Szlovákiai Magyar Nemzetiségi Osztálya (vezetője Liszka József), amely az akkori igények és tervek szerint egy leendő önálló szlovákiai magyar múzeum csírája kellett volna, hogy legyen. Célul tűzte ki a dél-szlovákiai múzeumok gyűjteményeinek a felmérését, szlovákiai magyar hírlap- és folyóirattárát, aprónyomtatvány-gyűjteményt hozott létre, valamint gondozta a (Cseh)Szlovákiai Magyar Néprajzi Társaság könyvtárát és adattárát. Kutatási projekteket kezdeményezett és koordinált, konferenciákat valósított meg (1991: Interetnikus kapcsolatok a Kárpát-medence északi részén; 1992: Tájak közti kapcsolatok; 1993: Régió és népi kultúra; 1994: Cserkészlet és néprajz). Évkönyvet jelentetett meg *Acta Museologica* címmel (Liszka 1994b), régészeti és néprajzi bibliográfiákat adott ki (Nevizánszky 1993; Nevizánszky 1995; Fülöp 1992; Juhász 1995; Liszka 1995). A szlovákiai magyar tájak

fafaragó művészete címmel a dél-szlovákiai múzeumok gyűjteményeire, valamint Kútvolgyi Mihály fotóira támaszkodva egy kiállítást rendezett, melynek anyagát először 1994-ben Komáromban, majd Dunaszerdahelyen, Érsekújvárott, Galántán, Ipolszágon, Rimaszombatban és Rozsnyón, végül pedig (1995-ben) az ausztriai Köpcsény Néprajzi Múzeumában mutatta be. 1995-öt követően a nemzetiségi osztály tevékenysége politikai és személyes okok miatt is hosszú ideig stagnált. 2002-ben a Nyitra Megyei Önkormányzat határozata értelmében megváltozott a komáromi múzeum küldetése és egyúttal neve is (Magyar Kultúra és a Duna Mente Múzeuma).

Nagyjából a kilencvenes évek elejétől-közepétől kezdett kirajzolódni a Szlovák Nemzeti Múzeum keretei között egy nemzetiségi múzeumlánc kialakulása. A turócszentmártoni Néprajzi Múzeum más múzeumokkal együttműködve 1995-ben indította útjára a Múzeumok és nemzetiségek című programját, melynek keretében a népi kultúra egy-egy jelenségét a szlovákiai nemzetiségek (szlovákok, magyarok, németek, ukránok-ruszinok, romák és zsidók) szemszögéből vizsgálta. A projekt gerincét egy-egy vándorkiállítás (Lakodalom Szlovákiában; Vásárok, piacok; A nyugalom kertjében. Halállal és temetkezéssel kapcsolatos szokások a szlovákiai nemzetiségek szemszögéből) és a hozzá kapcsolódó konferencia képezte. A kiállítások rendezésébe az adott nemzetiségek szakemberei és intézményei kapcsolódtak be. Magyar részről először a komáromi Duna Menti Múzeum Szlovákiai Magyar Nemzetiségi Osztálya, majd később (2001-től) a Szlovák Nemzeti Múzeum pozsonyi Történeti Mú-

zeuma önálló osztályaként létrejött a Szlovákiai Magyar Kultúra Dokumentációs Központja is. Utóbbi 2002-ben a Mátyusföldi Muzeológiai Társasággal együttműködve megjelentette a *Muzeológiai Füzetek* című közleményének első számát. Ugyanebben az évben az osztály önállósult, és a Szlovákiai Magyar Kultúra Múzeuma néven működik a Szlovák Nemzeti Múzeum szervezeti keretei között Pozsonyban. Irányítása alá tartozik az alsósztrégovai Madách-kastély és a szklabonyai Mikszáth Kálmán Emlékház is. 2003 májusában megnyitotta a Hagyomány és értékek. Magyarok Szlovákiában című állandó kiállítását (Danter 2004).

A most vizsgált időszakban az egyes délszlovákiai múzeumokban tárggyarapításra csak meglehetősen szerény keretek között lehetett gondolni, de évkönyveikkel (Dunaszerdahely, Érsekújvár, Galánta, Komárom), valamint időszakos kiállításokkal mindegyik jelen volt a szlovákiai kulturális életben. A komáromi Duna Menti Múzeum 1990-ben részben felújította állandó expozícióit, megnyitotta római kori lapidáriumát, valamint viszonylagos rendszerességgel jelentkezik (elsősorban képzőművészeti jellegű) időszakos kiállításokkal. A rosznyói múzeum néprajzi kiállítása Krasznahorkaváralján 1990-ig volt megtekinthető. Ezt követően a múzeum a betlíri kastély képzőművészeti gyűjteménye felhasználásával ugyanebben az épületben az Andrássy Galériát újította fel. A múzeum 1990-ben felújította állandó kiállítását is. A lévai Barsi Múzeum 1992-ben nyitotta meg új állandó kiállítását. Az Érsekújvári Honismereti Múzeum szintén megnyitotta teljesen új állandó néprajzi és helytörténeti kiállítását. A Galántai Honismereti Múzeum több időszakos kiállítása, a nagyfödemesi tájház átadása mellett megalapítása harmincadik évfordulójára 1999-ben nagyszabású expozíciókkal, publikációkkal emlékezett (vö. Danter 1999; Keppert 1999; Kontárová 1999; Liszka 2002, 96–98).

Eddig az állami tulajdonban levő vidéki intézményekben végzett néprajzi munkáról volt szó. A továbbiakban röviden azokat a civil kezdeményezéseket tekintjük át, amelyek 1989 után a muzeológia területén bizonyos eredményeket tudtak felmutatni.

Az 1990-ben újraindított Gömör–Kishonti Múzeumegyesületet kiadványsorozatot ad ki (Gömör–Kishonti Téka), valamint a *Gömörország* (Az északi magyar peremvidék fóruma) című regionális honismereti folyóiratot is megjelenteti (Kovács 1999). Ipolyságon a Mezőgazdaság Szakközépiskola égisze alatt Danis Ferenc irányításával már korábban, 1975-től folyt a néprajzi (elsősorban gazdálkodási) tárgyak gyűjtése és kiállítása. 1992-ben a város létrehozta a Honti Múzeumot és Galériát, amely (alapvetően városi költségvetésből) Pálinkás Tibor vezetésével azóta is jelentős tevékenységet fejt ki. Időszaki kiállítások sora mellett 1994-ben megnyitotta állandó helytörténeti és néprajzi kiállítását is. Ugyanebben az évben létrehozták a Honti Múzeum és Galéria Baráti Körét. Hasonló célból alapítottak városi múzeumot Füleken (Jačmeník József) és Királyhelmeccen (Bogoly János) is, bár ezek konkrét tevékenysége korántsem olyan jelentős, mint az említett ipolyságié. Az 1998-ban Danter Izabella kezdeményezésére létrehozott, már említett Mátyusföldi Muzeológiai Társaság elsősorban Szenc környékén fejt ki tevékenységét. Egyelőre előadássorozatok szervezésével kívánja a térség lakosságának figyelmét elsősorban a népi kultúra egyes jelenségeire ráirányítani. Ugyanakkor minden olyan kezdeményezést támogat, amely a Mátyusföld helytörténeti, néprajzi, műemlék- és természetvédelmi témáinak a feldolgozásával foglalkozik. Szorgalmazza a nem állami tulajdonban, illetve kezelésben levő helytörténeti és néprajzi gyűjtemények, tájházak (ezek száma mára több mint fél-száz) szakszerű nyilvántartását és dokumentálását. Az érintett témákban szaktanácsadással is szolgál (Hirharang, 1999. 2. sz. 37. p.). Az 1999-ben Pusko Gábor által alapított tornaljai Kulturális Antropológiai Műhely tudományos, honismereti, valamint muzeológiai tevékenységet fejt ki. Céljai között egy regionális múzeum kialakítása (ennek csírája egy néprajzi-honismereti állandó kiállítás formájában már megvan), továbbá egy szlovákiai magyar virtuális néprajzi múzeum létrehozása, valamint publikációk (köztük egy évkönyv) megjelentetése szerepel (Pusko 1999). 2002 januárjától B. Ko-

vács István irányításával kezdte meg tevékenységét Rimaszombatban a Református Tudományos Gyűjtemények, melynek feladata a „szlovákiai reformátusságra vonatkozó dokumentumok, könyvek, levéltári, tárgyi és egyéb emlékek rendszeres dokumentálása, gyűjtése, megőrzése, szakmai feldolgozása és hozzáférhetővé tétele” (B. Kovács 2003, 6). Részben ide kapcsolódik az érintőlegesen a muzeológiához kötődő tevékenységet is kifejtő, 1996-ban létrejött a Fórum Kisebbségkutató Intézet.² Könyvtárakat (Bibliotheca Hungarica, Bibliotheca Ethnologica, Bibliotheca Interethnica) tart fenn és gondoz, levéltárat, különféle adattárakat létesített és folyamatosan bővít. Közülük is kiemelendő az Etnológiai Központ Szakrális Kismélték Archívuma, amelynek állományából egy, L. Juhász Ilona és Liszka József képeit tartalmazó fotókiállítás is készült (bel- és külföldön összesen tizennégy helyen került már bemutatásra).³ A Fórum Kisebbségkutató Intézet a Mátyusföldi Muzeológiai Társasággal és a Galántai Honismereti Múzeummal karöltve 2003. október 28-án Somorján hazai és magyarországi előadók részvételével egy nemzetközi tanácskozást rendezett, amelynek folyományaként létrehozták a Szlovákiai Magyar Múzeumi Kollégiumot. Célja a hazai magyar jellegű muzeológiai intézmények tevékenységének az összehangolása. Munkájába tizenegy múzeum huszonkét szakembere kapcsolódik be (Danter 2004).

JEGYZETEK

1. Az előzmények részletesebb áttekintését, további bőséges irodalommal lásd Liszka 1990a; Liszka 1990b; Liszka 1994a; Liszka 2002, 52–58, 78–84. Vö. Liszka 1997.
2. Fórum Társadalomtudományi Intézetként alakult meg; 2002 decemberétől Fórum Kisebbségkutató Intézet.
3. 1998-tól Komáromban, Pozsonyban, Töketeremben, Kassán és Udvardon, majd az ausztriai Bad Ausseeben, illetve a magyarországi Komáromban (két kiállítóhelyen is), Csornán, Győrben, Budapesten, Tatán, Szombathelyen, Veszprémben és Székesfehérvárott volt látható a tárlat.

Az intézetről részletesebben A tudományos intézményrendszer, a tudományos élet és irodalom című fejezetben szólunk.

IRODALOM

- Danter Izabella 1999. A Galántai Honismereti Múzeum 30 éve. *Hírharang*, 10. évf. 2. sz. 34–36. p.
- Danter Izabella 2004. A nemzeti és etnikai kisebbségek tárgyi emlékei a szlovákiai múzeumok gyűjteményeiben. In: Lelkes Gábor–Tóth Károly (szerk.): *Nemzeti és etnikai kisebbségek Szlovákiában. Évkönyv 2003* [előkészületben].
- Fülöp Laura 1992. *Szlovákiai magyar néprajzi bibliográfia 1991*. Komárno–Komárom.
- Juhász Ilona, L. 1995. *Szlovákiai magyar néprajzi bibliográfia 1992*. Komárno–Komárom.
- Keppert, Jozef 1999. 30 rokov múzea v Galante. In: *Studia Galanthensia*. No. 6. *Ročenka Vlastivedného múzea v Galante – A Galántai Honismereti Múzeum Évkönyve*. Galanta, 3–32. p.
- Kontárová, Judita 1999. *Vlastivedné múzeum v Galante 1969–1999. Výberová regionálna bibliográfia*. Galanta.
- Kovács István, B. 1999. A Gömör–Kishonti Múzeumegyesület vázlatos története. In: *A Gömör–Kishonti Múzeumegyesület Évkönyve (1995–1997)*. 2. évf. Rimaszombat, 6–16. p.
- Kovács István, B. 2003. Szolgáltatrára készen a Tudományos Gyűjtemények. *Kálvinista Szemle*, 74. évf. 12. sz. 6–7. p.
- Liszka József 1990a. *Magyar néprajzi kutatás Szlovákiában 1918–1938*. Bratislava.
- Liszka József 1990b. Etnografický výskum maďarskej národnosti v rámci vedecko-výskumnej činnosti regionálnych múzeí južného Slovenska. In: *Vývoj a postavenie maďarskej národnostnej menšiny na Slovensku po roku 1948*. Košice, 150–165. p.
- Liszka József 1994a. *Őrei a múltnak. Magyar tájgazak, vidéki néprajzi gyűjtemények Dél-Szlovákiában*. Dunaszerdahely.
- Liszka József 1994b (szerk.). *Interetnikus kapcsolatok a Kárpát-medence északi részén*. Komárom–Dunaszerdahely. /Acta Museologica, 1–2./

- Liszka József 1995. *A szlovákiai Kisalföld válogatott néprajzi bibliográfiája*. Komárno–Komárom.
- Liszka József 1997. A szlovákiai magyar múzeumok helyzete. *Magyar Múzeumok*, 3. évf. 3. sz. 51–54. p.
- Liszka József 2002. *A szlovákiai magyarok néprajza*. Budapest–Dunaszerdahely.
- Nevizánszky Gábor 1993. *Hont megye régészeti irodalma*. Komárno–Komárom.
- Nevizánszky Gábor 1995. *A Csallóköz régészeti bibliográfiája*. Komárno–Komárom.
- Pusko Gábor 1999. Kulturális Antropológiai Műhely. *Hírharang*, 10. évf. 2. sz. 25–26. p.

SPORT

Kulcsszavak: Dél-szlovákiai magyar sportolók, sportegyesületek.

Már a 19. század második felében megjelentek a versenysportok Szlovákia mai területén, a századforduló pedig a sportklubok számának növekedését hozta magával. Legrégibb sportegyesületként (1880) a Pozsonyi Torna Egyletet (PTE) jegyzik. 1899-ben alakult a Komáromi Futball Club (KFC), és tíz éven belül Kassa, Érsekújvár, Fülek és Ipolyság is a szervezett sportérettel rendelkező városok közé került. Eme időszak legnagyobb sportegyesísei – Szokoly Alajos (1871–1932) és Kóczán Mór (1885–1972) atléta, Halmay Zoltán (1881–1956) úszó, valamint Prokopp Sándor (1887–1964) sportlövő – Szlovákia jelenlegi területén születtek, de magyar színekben szereztek olimpiai érmekeket. Hovatartozásuk kérdése időnként még ma is vitákat gerjeszt a két ország ötkarikás testülete között.

Csehszlovákia megalakulása (1918) a szlovák sport s benne a kisebbségi magyar sport kibontakozásához vezetett. A két világháború közötti időszakban „kisebbségi életünk folyamán csak a sportban valósult meg a kisebbségi önrendelkezés” – írja Turczel Lajos a *Magyar sportélet Csehszlovákiában 1918–1938* című tényfeltáró kötetében. Nemzeti alapon szervezett sportélet alakult ki egyenrangú sportszövetségekkel. 1921-ben megalakult a Csehszlovákiai Magyar Labdarúgó Szövetség (34 klubbal, kerületek szerint szervezett futballérettel és önálló bajnoksággal), hét esztendővel később pedig a Csehszlovákiai Magyar Testnevelő Szövetség. Tíz évvel később már 200 sportegyesülete és 12 ezer nyilvántartott tagja volt a szövetségnek; ekkor kulminált a szlovákiai magyar sportélet. Ezt a virágzást azonban a második világháború kitörése félbeszakította, s ezt

követően a társadalmi rendszer már nem tette lehetővé a nemzeti alapon történő sportolást Csehszlovákiában. A szlovákiai magyar ember számára – ez alól csak az újabb állampolgárság felvétele a kivétel – máig nem maradt más lehetőség, mint az országos (cseh)szlovák szövetségek égisze alatt versenyezni, mert megfelelő felkészültség esetén csak ez kínál lehetőséget a nemzetközi porondra való kijutásra.

Ipolyságon 1902-ben alakult meg a Honti Sport Club. E szerveződés markáns személyisége Szokoly Alajos (1896-ban az athéni olimpián a 100 méteres síkfutás bronzérmese) volt. A kisváros szervezett sportéletének 100. születésnapján, 2002-ben a Révész Ferenc által szervezett egyedülálló kiállításon Szokoly Alajos mellett még két paralimpikon került az érdeklődés középpontjába: Bogdán István (tolókocsiban több mint százszoros szlovákiai atlétikai bajnok, 1992-ben a barcelonai paralimpián gerelyhajításban bronzérmes) és Gáspár László (asztalitenisben paralimpiai érmes – Atlanta 1996, Sydney 2000).

Az általunk kutatott időszakot megelőző közel fél évszázadnak voltak nagy szlovákiai magyar sportegyesísei, kiemelkedő klubcsapatai is. Labdarúgásban például Kubala László, továbbá Borhy Károly neves edző, a fehér Peléként emlegetett Szikora György, az 1976-ban Európa-bajnoki címet szerzett Móder József és Gögh Kálmán, valamint Józsa László háromszoros csehszlovák gólkirály (1972/1973 – 21 gól, 1973/1974 – 17 gól, 1976/1977 – 18 gól). Csapatként a dunaszerdahelyi DAC érte el a legnagyobb sikereket: 1985-től szerepelt az élvonalban, két évvel később csehszlovák kupagyőzelmet szerzett, és kilépett az európai klub-

porondra, 1988-ban pedig bajnoki bronzéremmel zárta az évadot.

Nyárasdon 1969 nyarán alakult a kézilabdaszakosztály Németh Pál vezetésével, 1972 óta van női csapata a klubnak, amely bajnoki címet ugyan nem szerzett, de négy második (1981/1982, 1983/1984, 1992/1993, 1993/1994) és két harmadik helyezése (1984/1985, 1988/1989) mellé három csehszlovák kupagyőzelmet (1978, 1984, 1994) is elkönnyvelhetett. Megszakítás nélkül 17 évadot töltött az élvonalban, s egyszer európai kupadöntőt is játszott.

Páratlan a maga nemében a kassai ČH vízilabdacsapatának huszonöt bajnoki címe a múlt század hatvanas–nyolcvanas éveiben. A sikerkovács, Bottlik László a sportág második világháború utáni legnagyobb hazai egyénisége.

Már a második világháború után gyökeret vert Galántán az ökölvívás, de szervezett kerektek között 1969 óta létezik. Legnagyobb sikereit a hetvenes–nyolcvanas években könyvelte el. Előbb 1973-ban a csehszlovák I. ligába, majd egy évvel később a legmagasabb csapatbajnokságba, az Extraligába jutott. Megszakítás nélkül kilenc évig szerepelt az élvonalban; 1983-ban kiesett, de még kétszer visszatért a legjobbak közé. 1990-ben már nem jelentkezett be a bajnokságba, csak egyéni versenyeken indította versenyzőit. Legnagyobb egyéniségeik: Vigh Imre (már 1947-től tevékenykedett a bokszéletben, 1969-ben is ott volt a klubélet megszervezésében), Porozsnyák László (edzőként dolgozott), Karácsony László, Gyerák Lajos, Kovács Pál, Stojka Tibor és Orel Károly.

Egyéni sportolóként kihagyhatatlan a második világháború utáni időszak legnagyobb egyéniségei közül a csallóközkürti származású, de Prágában élő Bugár Imre (a férfi diszkoszvetés első világbajnoka – Helsinki 1983, Európa-bajnoka – Athén 1982, az 1980-as moszkvai olimpia ezüstérmese), a nagyabonyi Šuranné Kuczman Éva (női távolugrásban bronzérmet szerzett az 1972-es müncheni olimpián), a füleki Szikora Pál (a nyolcvanas években 50 km-es gyaloglásban a világ legjobbjai közé tartozott, 1987-ben a táv legjobb idejét érte el), Lokšáné Rácz Katalin (a második világháborút követő

évtizedek csehszlovák vívósportjának legnagyobb női egyénisége, világbajnoki ezüstérmes – 1978 Hamburg, tizenkétszeres törvívóbajnok), a dunaszerdahelyi Swendtner József birkózó (junior szabadfogású világbajnok – 1983), a vásáruői Vími Roland asztaliteniszező (világbajnoki bronzérmes csapatban – 1991), a somorjai Orosz Csaba kenus (az atlantai olimpia kétszeres döntőse: 1000 m-en – 7., 500 m-en – 8. helyezett).

Az 1989-es rendszerváltás felkészületlenül érte a szervezett sportéletet. Dél-Szlovákia sikerbástyái (DAC, nyárasdi női kézilabdaklub) fokozatosan elvesztették a pártállami utasításra bőkezűen adakozó támogatókat, a csallóközi szövetkezeteket, állami gazdaságokat. Abból kellett létezniük, ami maradt, ez a forrás pedig fokozatosan elapadt, a korábbi sikerklubok pedig eltűntek a szlovákiai élvonalból.

Az új társadalmi berendezés, majd Csehszlovákia kettéválása a gazdasági mozgásteret is beszűkítette, s mindez együttvéve Dél-Szlovákia élsportjának hanyatlását hozta. E folyamat közvetlen előidézője és felerősítő tényezője az anyagi helyzet romlása, melynek még mindig nincs vége. Csökkent az állami támogatás, bizonyos területeken pedig megszűnt. Ugyanakkor a magánszféra felkészületlensége és lanyha támogatási kedve is hozzájárult a régió élsportjának pozícióvesztéséhez.

1904 óta jegyzik a Dunaszerdahelyi Atlétikai Clubot (DAC). A rendszerváltáskor több szakosztállyal tevékenykedő sportegyesület volt. A labdarúgó-szakosztály mellett kézilabda-, birkózó-, atlétikai és asztalitenisz-szakosztály is létezett a klubban, amelyből 1987-ben kivált a labdarúgó-szakosztály, s a többi is önálló útra lépett. A labdarúgók az 1989-es politikai fordulat után szinte kényszerből léptek a profizmus útjára. Még négy évadot töltött a csapat a 16 tagú csehszlovák I. ligában: 1989/1990 (14. helyezés), 1990/1991 (4. helyezés), 1991/1992 (9. helyezés), 1992/1993 (4. helyezés). Az önálló szlovák bajnokság élvonalában megszakítás nélkül ötször játszották végig a pontvadászatot a dunaszerdahelyiek: 1993/1994 (3. helyezés), 1994/1995 (4. helyezés), 1995/1996 (10. helyezés), 1996/1997 (14.

helyezés), 1997/1998 (16. helyezés), utána egy évet a második vonalban szerepeltek, de az első helyről azonnal visszakerültek az I. ligába, ahol a 14. helyen fejezték be a küzdelmeket (1999/2000), és kiestek. Azóta a II. ligában süllyedtek egyre mélyebbre, 2004-ben nagy erőfeszítések árán maradtak a második vonalban. 2004 tavaszán iráni többségi tulajdonos kezébe került a dunaszerdahelyi labdarúgószakosztály, s a távolból érkezett mecénás a csapat újabb felemelkedését igéri.

Válogatott labdarúgói is voltak és vannak az elmúlt másfél évtizednek: a komáromi Németh Szilárd (eljutott a legmagasabb osztályú angol bajnokságba, ma is a Middlesbrough játékosa), Pinte Attila (Magyarországot és Görögországot is megjárta), Simon Gyula (Ausztriában légióskodott) és Hornyák Zsolt (Oroszországban is futballozott) személyében. Edzőként pedig a gömöri származású Pecze Károlyt jegyzi előkelő helyen a hazai szakma, de a szakember jó hírnevet szerzett magának már Lengyelországban, Magyarországon és Törökországban is. Jelenleg Görögországban a Panioniosz Athén mestere.

A DAC egyéb sportágai képviselői közül legtöbbször a férfi kézilabdacsapat vitte: három évadot (1994/1995, 1995/1996, 1996/1997) töltött a szlovák bajnokság élvonalában. Ígéretes tehetségevel folyt a Hviezdoslav utcai alapiskolában Pogány Mihály vezetésével, ahol az atlétika eresztett gyökeret. Végh Hajnalka, Szmuda Áron, Méhes Mátyás, Medgyes Renáta és társaik lépésről lépésre törtek felfelé, de az igazi kitörés még váratott magára, amikor a klub egyszerre eltűnt a szlovákiai atlétika színpadról. 2003-ban már egyetlen versenyzője sem indult az országos bajnokságokon. Szabadfogásban jeleskedtek a birkózók, legismertebbjük, Fernyák Attila többszörös olimpikon.

Az országos híres és nemzetközi porondon is jegyzett nyárasdi női kézilabdacsapat szintén pénzhányó áldozata lett. 1989 után két év alatt a megszűnés határáig sodródott, de 1992-ben a szakosztály önkéntes döntés után kilépett az egyesületből, hogy átadja magát a komáromi Coimpex magáncégnek, amely Európa élvonalába akarta vinni a csapatot. A tu-

lajdonos korábban soha nem tapasztalt mennyiségű és kiváló képességű játékosokat vásárolt össze, s az első nekirugaszkodásra ezüstérmet szereztek az utoljára kiírt csehszlovák bajnokságban. Egy évvel később megismételték második helyüket, s emellé a Szlovák Kupát is megszerezték. A felemelkedés fejében azonban a tulajdonosok hatalmas adósságba sodorták a falut (csupán a sportegyesületnek 15,4 millió koronás tartozása maradt utánuk), majd két év elteltével hátat fordítottak a kézilabdának. A csapat újra a falué lett, s Bors József támogatói megjelenése megnyújtotta az élvonalbeli szereplés éveit, mígnem az ő távozása után a nagyszombati Rimapol cég kezébe került a kézilabdacsapat. Az anyagi támogatás helyetti pusztai ígéretések a kieső helyre sodorták a nyárasdiakat. Egy évet még próbálkoztak a második vonalban, aztán 1999-ben kiléptek a bajnokságból, megszűnt a női csapat, de később újjáalakult, s jelenleg a harmadik vonalban játszik.

A nyárasdi példa nyomán a múlt század hetvenes éveiben Naszvadon (Vlahy Jenő jóvoltából), Dunaszerdahelyen (Szenczi János), Gútán (Mahor Mihály) és Csallóközaranyoson (Fábián Ferenc, Tóth Károly) is gyökeret eresztett a kézilabda. Napjainkig a csallóközaranyosiak üzik a legmagasabb szinten ezt a sportot: a kilencvenes években már játszottak az élvonalban, és 2004-ben is csak az anyagi hiánya fosztotta meg a csapatot a szlovák–cseh közös bajnokságba való bejelentkezéstől.

Önálló utat tört magának a sikerek felé a vágsellyei női kézilabdacsapat, amely a sportág legerősebb hazai bástyája: több mint hat évtizedes léte alatt összesen tizenegy bajnoki címet (ebből három csehszlovák, a többi szlovák) szerzett, a legutolsót 2004-ben, kupagyőzelemmel társítva.

Komárom sportélete a kilencvenes évektől új erőre kapott, s egyre jobban izmosodik. A felújított kajak-kenu birodalomban Szabó Attila (1989) után újabb világ bajnokok nőttek fel. 2004-ig Riszdorfer Mihály és Juraj Bača hat, Riszdorfer Richárd és Vlček Erik pedig négy világ bajnoki címet szerzett. Egy hajóban, a kajak négyesben két éve (2001–2003) veretlenek a világon. Asztaliteniszben Ódor

Évát az európai élmezőnyben jegyzik, Szlovákiában évek óta a legjobb versenyző. Élvonalba szerepel a férfi kosárlabdacsapat (2000 óta), huzamosabb ideje a férfi vízilabdacsapat (legismertebb alakja, Gergely István 2003-ban magyar állampolgárságot szerzett, s azóta már világbajnok is lett – 2003) és a férfi asztalitenisz-csapat, valamint a Hoffer-sakkcsapat (2002 óta), amely újoncként szlovák bajnoki címet is szerzett. 2001-től 2004-ig játszott a legjobbak mezőnyében a VC női röplabdacsapata (a nagy előd, Bende Jutka az Európa-bajnoki címig vitte). Kihagyhatatlan a város sportkrónikájából az ökölvívás, amely 2004-ben újra feltűnt a szlovák csapatbajnokságban. Még a múlt század harmincas éveiben honosodott meg Komáromban, s város egyik legsikeresebb sportágaként versenyzői megszámlálhatatlan országos bajnoki címet szereztek. Elsősorban Jády Károly és Kovács Sándor edzők nevéhez fűződnek a komáromi ökölvívás aranyévei.

Somorja sportjának nem a labdarúgás az első számú büszkesége. A vívóklub az utánpótlás-nevelés szinte egyedüli szlovákiai törőzői fellegvára. Alapjait 1962-ben Forgács Oszkár, a sportág csehszlovák neszora rakta le a csalóközi városban. Egykori védenice szétszéledtek az országban. Érsek Árpád a párbajtőrre szakosodva Pozsonyban junior Európa-bajnokot (2003 – Porec) nevelt fiából, Attilából. Székely István több évtizedes edző munkájának köszönhetően ugyancsak az utánpótlás felkészítésében jeleskednek a kajak-kenusok. Nyolc évig az élvonalba szerepelt a női kosárlabdacsapat, amely 1994-től kezdve fővárosi klubokkal fuzionálva őrizte I. ligás helyét. 2002-ben azonban kiesett és szétesett, elsősorban a hiányzó anyagiak miatt.

Öt év után került vissza 2004-ben az élvonalba a rimaszombati labdarúgócsapat. Korábban zsinórban három évadot (1996/1997 – 12. hely, 1997/1998 – 6. hely, 1998/1999 – 15. hely) töltött a legmagasabb osztályban. A gömöri város gazdag sportkrónikájában kiemelkedő helyen található a Slovan sakközőinek szlovák csapatbajnoki címe (1995) és Gödri Ferenc mozgássérült atléta ötpróbában szer-

zett két paralimpiai bronzérme (Barcelona 1992, Atlanta 1996).

Kassa város sportéletében a jégkorong, a férfi kézilabda és a női kosárlabda még mindig virágzik, testépítésben világnagyságai voltak, vannak a Kléri László (ötszörös csehszlovák bajnok) utáni időszaknak, hiszen Jaroslav Horváth és Igor Kočiš vb-címeket szereztek, utóbbi háromszor is. Legnagyobb hanyatlás a labdarúgásban tapasztalható: a Lokomotíva és az 1. FC (korábban VSS, VSŽ) már a harmadik vonalba sülyedt, pedig utóbbi csapat a kilencvenes években két bajnoki címet (1996/1997, 1997/1998) szerzett, és a Bajnokok Ligájában is játszott. 2004 nyarán azonban beolvadt a licserdi klubba.

Dél-Szlovákia súlyemelésének meghatározó utánpótlásbástyája a nagymegyeri klub, amelyben 1961-ben Evald Krajčovič rakta le a sportág alapjait. Csapatbajnokságban kétszer (1989, 1992) szerepeltek a csallóközi csehszlovák felnőtt élvonalba, egyéniben a nyolcvanas években Juhász László, Patasi Oszkár és Szabó Ferenc öltötte magára a címeres mezt. Később az utánpótlás-nevelésre váltott a szakosztály. Diák- és ifjúsági szinten 1995-től csapataik állandóan az élvonalba szerepelnek, 2001-től évről évre Szlovákia legjobbjai. Vezetőjük Buzgón Lajos.

Losoncon az ötvenes évek elejére nyúlik vissza a kosárlabdacsport alapjainak lerakása. A krónikások Tibor Dobrocký nevéhez fűzik a sportághonosítást, de felhozzák az ismert szlovák költő, Andrej Plávka érdemeit is. A nógrádi városban sokáig főleg utánpótlás-nevelés folyt, ám a kilencvenes évek áttörést hoztak: a felnőtt férfi csapat felkerült a csehszlovák bajnokság első osztályába, majd 1993-tól 1998-ig a szlovák élvonalba szerepelt. Ekkor kizárták a klubot a pontvadászatból, majd más anyagi háttérrel szerveződött újjá a férfi kosárlabda. Az E. S. O. égisze alatt bajnoki címig jutottak a losonciak (2004). További érmes helyezések: 2. hely – 2003, 3. hely – 1993 és 2002. Legnagyobb egyéniségek: Viktor Lepáček, Július Dvorský, Vít Slezák, Marčok mérnök, Attila Baláž, Peter Jančura, Jaroslav Skála és Stanislav Votrúbek.

Bősön 1960 óta hódít a birkózás, a klub újrászervezése 1979-ben történt, s az elmúlt két és fél évtizedben a csallóközi község a kötöttfogás hazai utánpótlás-nevelési fellegvára lett id. Rákóczi András vezetésével. Kétségtámadás: a legnagyobb siker Bátky Attila nevéhez fűződik: a junior vb-ezüstérme után – már a trencséni Dukla színeiben – 2003-ban vb-bronzérmet szerzett. Korosztályos világbajnoki érmes Varga Balázs (20 éves korig: 2. hely – 1992, Kolumbia) és Gazsó Péter (kadett: 3. hely – 1995, Chicago). Legnagyobb egyéniségek: Bátky Attila, Gazsó Péter és Marián, Karika Tamás, Varga I Balázs, Varga II Balázs, Varga Tamás, Németh Lehel, ifj. Rákóczy András, Csörgő Péter, Meton Krisztián, Nagy Marián, Farkas Iván és Csaba.

Érsekújvárott még 1907-ben gyökeret eresztett a kézilabda, 1949-től két vonalon indult el a klubélet, mindig létezett egy városi és egy üzemi egyesület. Sokáig az utánpótlás-nevelés került előtérbe: kétszer voltak bajnokok az ifi lányok (1953, 1954) s az utóbbi évtizedben az ifjúsági fiúk értek el sikereket. Ebből az állományból meríthet a jelenlegi férfi csapat a közös cseh–szlovák bajnokságban, a HIL-ben. A férfi együttes 1990-ben felkerült az I. ligába, azóta háromszor volt harmadik a közös cseh–szlovák bajnokságban (2001, 2002, 2003), ami egyben az érsekújvári kézilabda eddigi legnagyobb sikersorozata.

Kevésbé ismert sportágakban is akadtak világ- és Európa-bajnokok az elmúlt másfél évtizedben:

Csölle Gergely (a légi szakács kick-boxban lett a 86 kilogrammosok mezőnyében WKA szervezet profi világbajnoka – 2000, Prága);

Varga Erik (a hidaskürti egyetemista traplövésben volt junior világbajnok – 1994, Fagnano, Olaszország);

Szójka János (a szépsi látáskárosult sportember a vakok és gyengén látók kétülékes pályakerékpár versenyének paralimpiai ezüstérmese – 2000, Sydney);

Kocsis Lajos (a zsigárdi ökölvívó a karate kata számában a 16–17 évesek korosztályában lett Európa-bajnok – 2000, Kalinyingrád);

Balogh Tamás (az érsekújvári sakkozó nemzetközi mester lett – Szlovákiában mindössze 16 van, Szlovákia felnőtt egyéni bajnoka – 1998, kétszeres csapatbajnok: 1998 – Bestex Nové Zámky, 2003 – Hoffer Komárno, korosztályos Európa-bajnokságon 10., világbajnokságon 21. helyezett).

Munkám megírásához hasznos adatokkal segített Buzgó Lajos, Bód Titanilla, Zsigárdi László, Szabó Zoltán, Ján Mižúr, Ivan Zelenák, id. Rákóczi András és Ponesz Elemér. Ezúton fejezem ki köszönetemet érte. – J. M. K.

IRODALOM

- Batta György: *Tizenöt sportriport*. Bratislava, Madách, 1973.
- Batta György: *Gólok és érmek. Sportriportok*. Bratislava, Madách, 1989.
- Batta György: *Arcok a sportévszázad színpadáról*. Komárom, Komárom városa, 1997.
- Batta György: *Szikora, a fehér Pelé*. Komárom, UFO Agency, 1995.
- Horváth István: *Šport okresu Dunajská Streda*. II. Dunajská Streda, SZTK, pracovisko Dunajská Streda, 1997.
- Németh Pál: *Kézilabda szívközelből*. Dunaszerdahely, Nap, 2001.
- Turczel Lajos: *Magyar sportélet Csehszlovákiában 1918–1938*. Pozsony, Madách, 1992.
- Svet deväťdesiatych minút. Z dejín československého futbalu*. II. diel 1945–1980. Bratislava, Šport, 1981.

A KÖTET SZERZŐI

Fazekas József (1953) a királyhelmeci magyar tannyelvű gimnáziumban érettségizett, majd a pozsonyi Comenius Egyetem Bölcsészettudományi Karán szerzett esztétika–magyar szakos diplomát. A pozsonyi Madách Könyvkiadó szerkesztője, a rendszerváltás idején a *Nap* című lap főszerkesztő-helyettese. 1989 decembereiben a Madách Könyvkiadó dolgozói a kiadó főszerkesztőjévé választják. 1992-től 1999-ig a Kalligram Kiadó főszerkesztője, ezt követően a Fórum Kisebbségkutató Intézet munkatársa, 1999–2003 között a *Fórum Társadalomtudományi Szemle* felelős szerkesztője. Megjelent műve: *Vagyunk és leszünk. A szlovenszkói magyarság társadalmi rajza 1918–1945* (1993, szerk.). Több irodalmi antológia összeállítója.

Görföl Jenő (1951) a szenci magyar tannyelvű gimnáziumban érettségizett. Munkásként dolgozott, majd 1974-től a Csemadok munkatársa különböző tisztségekben. 1999-től a Pátria Rádió hírszerkesztője, egyidejűleg a Csemadok OT koordinátora, 2001-ben az Együttélés szervezési titkára, 2003-tól a Csemadok OT országos titkára. Munkái: *Jóka története a hozzáférhető dokumentumok alapján* (1994, szerk.), *Házsongárdi séta* (1998, fotók), *Pacsirtaszót hallok megint* (2000, fotók), *Középkori templomok a Csallóközben* (2002, fotók), *Hol sirjaink domborulnak* (2003, fotók), *Arcképcsarnok, íróportrék* (2004, fotók).

Grendel Lajos (1948) író, irodalomtörténész, egyetemi oktató. A lévai magyar tannyelvű gimnáziumban érettségizett, majd a pozsonyi Comenius Egyetem Bölcsészettudományi Karán szerzett magyar–angol szakos diplomát.

1973-tól a pozsonyi Madách Könyvkiadó szerkesztője, 1990–1992 között az *Irodalmi Szemle* főszerkesztője. 1992-től a Kalligram Kiadó vezetője, 1992–1994 között a *Kalligram* című folyóirat főszerkesztője, 1997-től a Comenius Egyetem Magyar Nyelv és Irodalom Tanszékének oktatója. A Szlovák Helsinki Bizottság elnöke, több írói szakmai társulás tagja. Irodalomtudományi művei: *Prikk és Pantheosz* (1998), *A tények mágiája* (2002).

Gyurgyík László (1954) szociológus, egyetemi oktató. Az ipolysági magyar tannyelvű gimnáziumban érettségizett, majd a pozsonyi Comenius Egyetem Bölcsészettudományi Karán szerzett szociológusi diplomát. A pozsonyi Mercurius Társadalomtudományi Kutatócsoport titkára, a Teleki László Intézet tudományos főmunkatársa, a piliscsabai Pázmány Péter Katolikus Egyetem, a komáromi Selye János Egyetemi Központ és a Selye János Egyetem oktatója. Megjelent művei: *Magyar mérleg. A szlovákiai magyarság a népszámlálási és a népmozgalmi adatok tükrében* (1994), *Adalékok a szlovákiai magyarság asszimilációs folyamatainak vizsgálatához 1950–1991* (1994, társszerző), *Changes in the demographic, settlement, and social structure of the minority in (Czecho)-Slovakia between 1918–1998* (1999, társszerző), *Politika és nemzeti identitás Közép-Európában* (2001, társszerző), *Changes in the Denominational Composition of Hungarians in Czechoslovakia 1921–1991* (2001, társszerző), *Társadalom – tudomány. Tanulmányok a Mercurius Társadalomtudományi Kutatócsoport műhelyéből* (2002, társszerző, társszerk.), *Mi újság a kelet-közép-európai szociológiá-*

ban? (2002, társszerző), *Társadalmi önismeret és nemzeti azonosság Közép-Európában* (2002, társszerző), *Népszámlálási körkép Közép-Európából 1989–2002* (2003, társszerző, társszerk.), *Nemzet a társadalomban* (2004, társszerző), *Asszimilációs folyamatok a szlovákiai magyarság körében* (2004).

Hamberger Judit (1955) történész. Budapesten az ELTE Bölcsészettudományi Karán 1975 és 1986 között szlovák–magyar–lengyel–bolgár–történelem szakon szerzett tanári, illetve bölcsészdiplomát. 1984 és 1987 között az MTA Közép- és Kelet-Európai Kutatási Központjának segédmunkatársa. 1988-tól 1992-ig az Akadémiai Kiadó *Világirodalmi Lexikonjának* szerkesztője, 1992-től a Teleki László Alapítvány intézeteinek munkatársa, 1997-től főmunkatársa. 1990 óta a csehek és a szlovákok politikai, társadalmi, gazdasági és történeti kérdéseivel foglalkozik. Önálló kötetei: *Csehszlovákia szétválása* (1997), *Szlovákokról és csehekről magyar szemmel* (2000).

Herdics György (1966) a komáromi magyar tannyelvű gimnáziumban érettségizett, 1987–1991 között Pozsonyban teológiát tanult. 1991. november 1-jén szentelték pappá a pozsonyi koronázó templomban. 1992-ig Pozsonyban a magyar hívek lelkipásztora, majd 1992–1996 között Alsószemeréden plébános. 1996-tól Nádszegen teljesít lelkipásztori szolgálatot. 2001-től a *Remény* című felvidéki magyar katolikus hetilap főszerkesztője és a Glória Kiadó igazgatója, a *Familia* című lap társszerkesztője. 2002-ben a Kalocsai-kecskeméti Főegyházmegye tb. kanonoki címmel tüntette ki, 2003-tól c. apát. Művei: *Szó és remény* (2002), *Magyar Vasárnap Kalendárium 1996* (1995, szerk.), *Magyar Vasárnap Kalendárium 1997* (1996, szerk.), *Magyar Vasárnap Kalendárium 1998* (1997, szerk.), *Magyar Vasárnap Kalendárium 1999* (1998, szerk.), *Magyar Vasárnap Kalendárium 2000* (1999, szerk.).

Hizsnyan Géza (1956) a rimaszombati magyar tannyelvű gimnáziumban érettségizett, majd a prágai Károly Egyetem Orvostudományi Karán

szerzett diplomát. Belgyógyászként dolgozik Rimaszombatban. 1983-tól publikál színikritikákat és színházi tanulmányokat magyarul és szlovákul. Műve: *Fordulatok* (1995, társszerző), *A Gömör–Kishonti Múzeumegyesület évkönyve* (1995–1997) (1999, szerk.).

Hunčík Péter (1951) az ipolysági magyar tannyelvű gimnáziumban érettségizett, majd a pozsonyi Comenius Egyetem Orvostudományi Karán szerzett diplomát. Ezt követően belgyógyászként, majd körzeti orvosként tevékenykedett, 1985-től pszichiáterként dolgozik. 1989–1990-ben a *Nap* című lap főszerkesztője, 1990–1992 között Václav Havel köztársasági elnök tanácsadója. 1990–2003 között a pozsonyi Márai Sándor Alapítvány igazgatója, 2004-ben az ottawai Carleton Egyetem vendégtanára. Jelenleg a Fórum Kisebbségkutató Intézet munkatársa. Művei: *Menšiny v Československu* (1994, társszerző), *Ellenpróbák* (1995, társszerző), *Menšiny v střední Evropě* (1997, társszerző), *Slovensko 1995* (1996, társszerk.), *FER. Feszültség-előrejelző rendszer* (1999, társszerző, angol és szlovák nyelven is), *Confidence Building in the Carpathian Basin* (1998, szerk.), *Együttlét* (2004, társszerző).

Hushegyi Gábor (1959) esztéta, művészetkritikus, egyetemi oktató. A pozsonyi Comenius Egyetem Bölcsészettudományi Karán filozófia–esztétika szakon szerzett diplomát. 1987-től a pozsonyi Népművelési Intézet tudományos munkatársa, 1990-től a nyitrai Pedagógiai Főiskola, 1994-től napjainkig a Comenius Egyetem Magyar Nyelv és Irodalom Tanszékének oktatója. 1998–1999-ben a budapesti Műcsarnok kurátora, 1998-tól a budapesti *Műértő* művészeti és műkereskedelmi folyóirat pozsonyi és prágai tudósítója. Kutatási területe a két világháború közötti korszak képzőművészeti kultúrája és művészeti élete Közép-Európában, a magyar művészetkritika az első Csehszlovák Köztársaságban. Hazai és külföldi szakmai, művészetkritikai és kurátori tevékenységet folytat a kortárs képzőművészet témakörében. 1999-től a pozsonyi Kortárs Művészeti Központ Alapítvány (NCSU) képzőművészeti ku-

ratóriumának, 2000-től az AICA (Association Internationale des Critiques d'Art, Paris) szlovákiai szekciójának tagja. Önálló kötetei: *Németh Ilona* (2001, angol nyelven is), *Bartusz* (2004).

A. Kis Béla (1964) a dunaszerdahelyi magyar tannyelvű gimnáziumban érettségizett, majd a pozsonyi Közgazdaság-tudományi Egyetem Kereskedelmi Karán szerzett diplomát. 1990-ig a dunaszerdahelyi Agrostavban, 1991 januárjától újságíróként a *Szabad Földműves Újság* gazdasági rovatában dolgozott. 1991 novemberétől a Szlovákiai Református Keresztyén Egyház hivatalos lapjainak, a *Kálvinista Szemlének* és a *Kalvinske hlasynak* a szerkesztője. 2000-ben református teológusi oklevelet szerzett a komáromi Calvin J. Teológiai Akadémián.

Jaroslav Kling (1975) a pozsonyi Comenius Egyetem Természettudományi Karán szerzett diplomát, majd elvégezte az University of Nebraska posztgraduális képzését. 1999–2004 között a M.E.S.A. 10 (Közgazdasági és Társadalmi Elemzések Központja) elemzőjeként a regionális fejlesztés, regionális politika és közigazgatás kérdéseivel foglalkozott. Jelenleg a pozsonyi UNDP munkatársa. Megjelent munkái: *Slovensko 1998–1999* (1999, társszerző), *Slovensko 2001* (2001, társszerző), *Slovensko 2002* (2002, társszerző), *Slovensko 2003* (2003, társszerző), *Vízia vývoja SR do roku 2020* (2003, társszerző).

László Béla (1940) matematikus, egyetemi oktató. A tornaljai magyar tannyelvű gimnáziumban érettségizett, majd a pozsonyi Comenius Egyetem Természettudományi Karán szerzett matematika–ábrázoló geometria szakos diplomát. 1963-tól a nyitrai Konstantin Egyetem jogelődjének oktatója, 1990–1993 között a magyar tagozat dékánhelyettese, 1999–2004 között tanszékvezető, a Magyar Szekció Egyetemi Tanácsának elnöke, 2004-től a Konstantin Egyetem Közép-európai Tanulmányok Karának dékánja. 1982-től a rendszerváltság a Duray Miklós által vezetett Csehszlovákiai Magyar Kisebbség Jogvédő Bizottság tagja. A

Független Magyar Kezdeményezés és a Szlovákiai Magyar Pedagógusok Szövetségének alapító tagja. 1994-től 2000-ig a Magyar Polgári Párt, majd a Magyar Koalíció Pártjának járási elnöke, az Országos Tanács tagja. Több egyetemi tankönyv, jegyzet szerzője. További munkái: *A (cseh)szlovákiai magyar művelődés története 1918–1998*. II. köt. (1998, társszerző), *Teória najmenšieho univerzálného exponenta* (2000), The structure of some sequarece space and uniform distribution (mod 1). *Periodica Mathematica Hungarica*, Vol. 10 (1), 1979.

Liszka József (1956) az érsekújvári magyar tannyelvű gimnáziumban érettségizett, majd a budapesti ELTE Bölcsészettudományi Karán szerzett néprajz–régészet szakos diplomát. 1980–1991 között az Érsekújvári Járási Múzeum régésze, 1991–1995 között a komáromi Duna Menti Múzeum Magyar Nemzetiségi Osztályának vezetője, 1996–1997-ben a Humboldt Alapítvány kutatói ösztöndíjával egy évet a müncheni, fél évet pedig a marburgi egyetemen töltött. 2000–2003 között két részletben fél évet a Passaui Egyetem Néprajzi Tanszékén dolgozott ugyancsak a Humboldt Alapítvány ösztöndíjasaként. 1989–1997 között a (Cseh)-Szlovákiai Magyar Néprajzi Társaság elnöke. 1997-től a Fórum Kisebbségstudományi Intézet komáromi Etnológiai Központjának igazgatója. Önálló kötetei: *Ágas-bogas fa* (1986), *Bibliografia etnografie a folkloristiky maďarskej národnosti na Slovensku* (1988), *Magyar néprajzi kutatások Szlovákiában. 1918–1938* (1990), *Fejezetek a szlovákiai Kisalföld néprajzából* (1992), *Eudová architektúra v okrese Nové Zámky* (1992, társszerző), *Őrei a múltnak. Vidéki múzeumok, tájházak, néprajzi gyűjtemények Dél-Szlovákiában* (1994), *Ne csak szeresd, ismerd is szülőföldedet. Dolgozatok Kürt község néprajzából* (1994), „Szent képek tisztelete.” *Dolgozatok a vallási néprajz köréből* (1995), *A szlovákiai Kisalföld néprajzának válogatott bibliográfiája* (1995), „Tudományok kezdetiről.” *Magyar néprajzkutatóként Szlovákiában 1979–1998* (1998), *Állított buzgóságbul... Tanulmányok a szlo-*

vákiai Kisalföld szakrális kisémlékeiről (2000), *A szlovákiai magyarok néprajza* (2002, szlovák és német nyelven is).

Lovász Attila (1963) újságíró. A galántai magyar tannyelvű gimnáziumban érettségizett, majd nyolc szemesztert hallgatott a pozsonyi Comenius Egyetem Bölcsészettudományi Karán. A *Hét*, az *Új Szó*, a *Práca* és a *Sme* újságírója, a Cseh Sajtóiroda, valamint a Szabad Európa Rádió szlovák és cseh adásának tudósítója. 1994-ben az *Új Szó* főszerkesztő-helyettese, 1998-ban az *Új Szó* főszerkesztője, 2003-tól a *Vasárnap* főszerkesztője. Művei: *Menšinový tisk se liší jen jazykem* (1994, társszerző), *Magyar Médiakönyv 2003* (2004, társszerző).

J. Mészáros Károly (1955) újságíró. A szenci magyar tannyelvű gimnáziumban érettségizett, majd pozsonyi Közgazdaság-tudományi Egyetemen szerzett diplomát. 1981 óta az *Új Szó* munkatársa, 1995–1998 között a *Vasárnap* sportszerkesztője. 2003-tól az *Új Szó* sportrovatának vezetője. Rendszeresen 1992 óta jelennek meg sporttémájú írásai.

Mészáros Lajos (1955) a szenci magyar tannyelvű gimnáziumban érettségizett, majd a pozsonyi Comenius Egyetem Jogtudományi Karán szerzett diplomát. Ezt követően ügyvédként dolgozott. 1991-ben a Szövetségi Gyűlés Népi Kamarájának képviselője, az alkotmányjogi bizottság tagja. 1998–2000 között a szlovák parlament képviselője, az alkotmányjogi bizottság alelnöke. 2000 januárjától a Szlovák Köztársaság Alkotmánybíróságának bírója. Megjelent műve: *Jogi kalauz mindenkinek. Családjog* (1994).

Karol Morvay (1973) a pozsonyi Közgazdaság-tudományi Egyetem Nemzetgazdasági Karán szerzett oklevelet, majd ugyanott posztgraduális tanulmányokat folytatott gazdaságpolitikai szakon. A M.E.S.A. 10 (Közgazdasági és Társadalmi Elemzések Központja) elemzője és a pozsonyi Közgazdaság-tudományi Egyetem oktatója. A Szlovák Köztársaság Monopolelles Hivatala Tanácsának tagja. Kutatási területe

te a makrogazdasági elemzés, a gazdaságtranszformációja és a gazdaságpolitika. Megjelent munkái: *Slovensko 2000* (2000, társszerző), *Slovensko 2001* (2001, társszerző), *Slovensko 2002* (2002, társszerző), *Slovensko 2003* (2003, társszerző).

Simona Ondriašová (1980) a pozsonyi Közgazdaság-tudományi Egyetem Gazdasági-Informatikai Karán szerzett oklevelet. A M.E.S.A. 10 (Közgazdasági és Társadalmi Elemzések Központja) elemzője. Kutatási területe a pénzügyi prognózis, a regionális fejlesztés hatása, gazdasági és marketingtanulmányozása.

Öllös László (1957) politológus, egyetemi oktató. A dunaszerdahelyi magyar tannyelvű gimnáziumban érettségizett, majd a pozsonyi Comenius Egyetem Bölcsészettudományi Karán szerzett magyar-történelem szakos oklevelet, 1995-ben a Közép-Európa Egyetem Politológiai Tanszékén diplomázik. 1995–1996-ban a New-York-i New School of Social Research ösztöndíjasa. A nyitrai Konstantin Egyetem oktatója, a somorjai Fórum Kisebbségkutató Intézet elnöke, a *Fórum Társadalomtudományi Szemle* főszerkesztője. A nemzet kisebbségek kérdéskörével, a szlovákiai magyarok politikai életével, valamint a szlovák-magyar kapcsolatok problémáikörével foglalkozik. Megjelent munkái: *Autonómia. Kihívás és/vagy megoldás – Authonomy. Challenge and/or Solution* (1994, társszerző), *Nationen oder Regionen – Mitteleuropa am Ende des 20. Jahrhunderts* (1996, társszerző), *A mi huszadik századunk* (2002, társszerző).

Peter Pažitný (1976) a pozsonyi Közgazdaság-tudományi Egyetemen szerzett diplomát. 2003-ban elvégezte a budapesti Semmelweis Egyetem posztgraduális képzését (Health Services Management). 1997-től a M.E.S.A. 10 (Közgazdasági és Társadalmi Elemzések Központja) elemzőjeként dolgozik. A makrogazdasági fejlődés, a gazdaságtranszformációja és a pénzügyi politika kutatása mellett az egészségügyi reformmal foglalkozik. 2002-től az egészségügyi miniszter tanácsadója. Megjelent mun-

kái: *Sľuby a realita. Slovenská ekonomika 1995–1998* (1998), *Slovensko 1998–1999* (1999, társszerző), *Slovensko 2000* (2000, társszerző), *Stratégia reformy zdravotníctva – reálnej reformy pre občana* (2001, társszerző), *Slovensko 2001* (2001, társszerző), *Slovensko 2002* (2002, társszerző).

Sándor Eleonóra (1959) a pozsonyi magyar tannyelvű gimnáziumban érettségizett, majd a pozsonyi Comenius Egyetem Bölcsészettudományi Karán szerzett néprajz szakos diplomát. 1990-ig muzeológus-etnográfusként dolgozott a dunaszerdahelyi Csallóközi Múzeumban, majd a galántai Járási Múzeumban. A rendszerváltás időszakában rövid ideig közéleti szerepet vállalt (1990–1992 között a Szövetségi Gyűlés Nemzetek Kamarájának képviselője a Független Magyar kezdeményezés jelöltjeként), majd újságíróként dolgozott. 1999 óta köztisztviselő, a szlovák parlament munkatársa. Tanulmányai a szlovák–magyar államközi viszonyról, a szlovákiai nemzetiségi feszültségek kezelésének nemzetközi összefüggéseiről, a nemzetközi kisebbségi jogi dokumentumokról szlovák és angol nyelven jelentek meg. Megjelent műve: *Slovensko 1995* (1996, társszerző), *Kto? Prečo? Ako? Slovenské voľby '98* (1999, társszerző), *Čačipen pal o Roma. Súhrnná správa a Rómoch na Slovensku* (2002, társszerző).

Szarka László (1953) történész. A galántai magyar tannyelvű gimnáziumban érettségizett, majd a pozsonyi Comenius Egyetem Bölcsészettudományi Karán szerzett történelem–magyar szakos diplomát. Budapesten él. 1977–2001 között az MTA Történettudományi Intézetének munkatársa, 2001-től az MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézetének igazgatója. Oktatott a debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetemen, valamint a piliscsabai Pázmány Péter Katolikus Egyetemen. Jelenleg a Századvég Politikai Iskolán tanít. Kutatási területe: a magyarországi nemzetiségi kérdés története 1867–1918 között, illetve a 20. századi magyar kisebbségek története. Megjelent kötetek: *A szlovákok története* (1993), *Szlovák nemzeti fejlődés – magyar nemzetiségi politika*

1867–1918 (1995), *A közép-európai államok kapcsolatai* (1997), *Duna-táji dilemmák. Nemzeti kisebbségek – kisebbségi politika a 20. századi Kelet-Közép-Európában* (1998), *A szlovákiai magyarok kényszertelepítései emlékezete 1945–1948* (2003, szerk.), *Kisebbségi lét-helyzetek – közösségi alternatívák. Az etnikai csoportok helye a kelet-közép-európai nemzetállamokban* (2004).

Tóth Károly (1959) a galántai magyar tannyelvű gimnáziumban érettségizett, majd a pozsonyi Comenius Egyetem Bölcsészettudományi Karán szerzett magyar–történelem szakos diplomát. 1983–1987 között segédmunkás, majd a Madách Kiadó szerkesztője. Az Iródia és a Magyar PEN Club, Pozsony alapító tagja. 1989 után alapítója, elnöke, majd alelnöke és pártigazgatója a Magyar Polgári Pártnak (1992-ig Független Magyar Kezdeményezés). Aktívan részt vett a civil szektor munkájában, több alapítvány alapító tagja és kurátora. 1996-tól a Fórum Kisebbségkutató Intézet (2002-ig Fórum Társadalomtudományi Intézet) igazgatója. Megjelent kötetek: *Leányvári ébredés* (1994), *Nonprofit 1x1. Útikalauz kezdő civil szervezetek számára* (2002, társszerző), *Mozaik 2001. Gyorsjelentés* (2002, társszerző), *Magyarok a világban. Kárpát-medence* (2000, szerk.), *Ezredforduló. A tudomány jelene és jövője a kisebbségben élő közösségek életében c. konferencia előadásai* (2001, szerk.).

Tuba Lajos (1961) geológus, újságíró, régiófejlesztési szakértő. A dunaszerdahelyi magyar tannyelvű gimnáziumban érettségizett, majd a budapesti Eötvös Loránd Tudományegyetemen szerzett diplomát. Mikropaleontológusként, majd újságíróként dolgozott. Jelenleg a Fórum Régiófejlesztési Központ vezetője. Hazai és magyarországi lapokban publikál.

Varga Sándor (1942) történész, levéltáros. A komáromi magyar tannyelvű gimnáziumban érettségizett, majd a pozsonyi Comenius Egyetem Bölcsészettudományi Karán szerzett történelem–levéltár szakos diplomát. Levéltárosként dolgozott, majd 1968–1970 között a Cse-

madok országos titkára és rövid ideig a Magyar Ifjúsági Szövetség elnöke. 1971–1989 között ismét levéltáros és kutató. Fő kutatási területe a posta, távíró és telefon története a 16. századtól 1918-ig. Több mint tíz tanulmányt publikált e témából főleg szlovák és cseh tudományos folyóiratokban, valamint évkönyvekben. 1989 decemberében a Csemadok javaslata alapján miniszterelnök-helyettesként helyet kapott az első demokratikus szlovák kormányban, majd 1990-ben a szlovák parlament képviselője lett. 1991-ben Pozsonyban megalapítja a Nemzeti-ségi Dokumentációs Centrumot. 1995-től napjainkig a határokon túli magyarokat támogató, budapesti székhelyű Illyés Közalapítvány szlovákiai ügyvivője. Megjelent műve: *Magyarok Szlovákiában. Adatok, dokumentumok, tanulmányok. NDC évkönyv '93* (1993, szerk.).

Zsidó János (1954) a galántai magyar tannyelvű gimnáziumban érettségizett, majd a pozsonyi Hittudományi Karon tanult. 1977. június 12-én szentelték pappá. 1977–1979 között Komáromban káplán, 1979–1993 között Bősön, 1999–2000 között Dunaszerdahelyen plébános, 2000-től Félben plébános. 1991-ben esperesnek nevezik ki. Írásai a hazai és magyarországi lapokban jelennek meg.

Fórum Kisebbségkutató Intézet
Fórum inštitút pre výskum menšín
P. O. Box 52
931 01 Šamorín

Magyarok Szlovákiában (1989–2004)
I. kötet
Összefoglaló jelentés
A rendszerváltástól az Európai Unió csatlakozásig

Első kiadás
Felelős kiadó Tóth Károly
Felelős szerkesztő Fazekas József
Borítóterv Juhász R. József
Nyomdai előkészítés: Kalligram Typography Kft., Érsekújvár
Kiadta: Lilium Aurum Könyvkiadó, Dunaszerdahely, 2004
Nyomta és kötötte a BVG Print Kft., Budapest,
felelős vezető Nyíró András ügyvezető igazgató
Megjelent 41,65 szerzői ív terjedelemben

ISBN 80-8062-2353